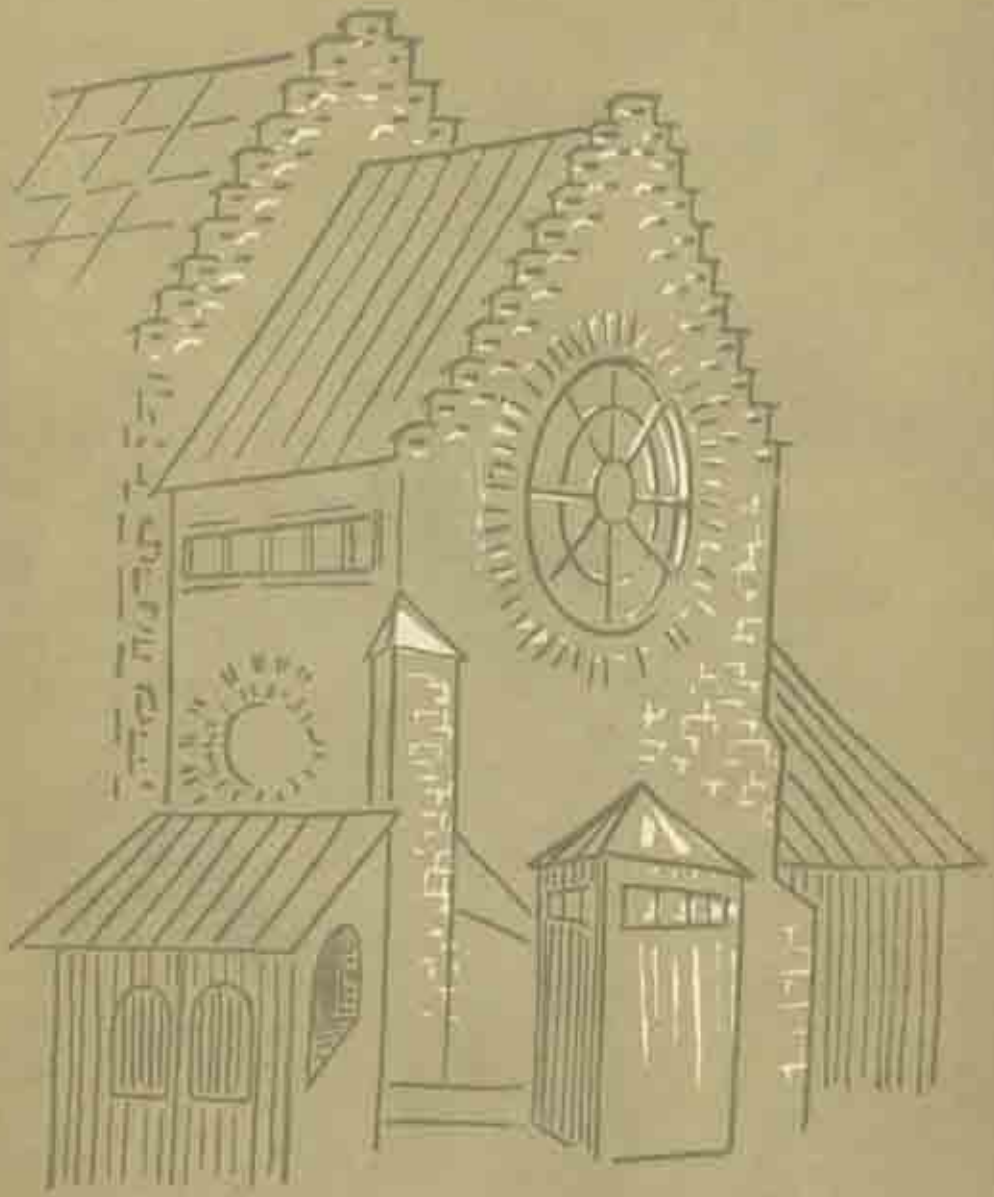

ערים ואמהות בישראל

הוצאת מוסד הרב קוק ירושלים

ערים ואמהות בישראל

מצבת קודש לקהילות ישראל שנחרבו בידי
עריצים וטמאים במלחמת העולם האחרונה

בעריכת

הרב י. ל. הכהן מימון

כרך ששי

ברודי

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי
ירושלים תשט"ו

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

כל הזכויות שמורות

נדפס בארץ ישראל
Printed in Israel 1955

דפוס רפאל חיים הכהן בע"מ, ירושלים
מיצבו בני משה ז"ל

ד"ר נ. מ. גלבר

תולדות יהודי ברודי

ה' שמ"ד—תש"ג (1584—1943)

Digitized by Project Zikaron
Touro University-NY Libraries
www.zikaron.tourolib.org
2025

הוצאת מוסד הרב קוק שעל יד המזרחי העולמי
ירושלים תשס"ו

מוקדש לזכר אחותי חנה ז"ל,
גיסי צבי ברייטמן ז"ל ובנם
היחיד נחמן ז"ל, שנהרגו בידי
הנאצים י"ש

תוכן העניינים

מבוא . . . . . 9 — 11

פרק ראשון: ראשית הישוב היהודי . . . . . 13 — 23

פרק שני: כתב הקיום, משנת 1699 — שלטון הפוטוצקים . . . . . 24 — 28

פרק שלישי: המצב הכלכלי במחצית הראשונה של המאה הי"ח . . . . . 29 — 36

פרק רביעי: חלקה של ברודי במוסדות האוטונומיה היהודית . . . . . 37 — 46

פרק חמישי: הקהילה ורבניה — מגידים — חכמי הקלויז — קדושים . . . 47 — 81

פרק ששי: הפטריציים . . . . . 82 — 94

פרק שביעי: מעשי ההגמון קובילסקי . . . . . 95 — 105

פרק שמיני: פראנקיסטים — מלחמת המתנגדים בחסידים . . . . . 106—115

פרק תשיעי: הכיבוש האוסטרי . . . . . 116—142

פרק עשירי: ביטול היוריסדיקציה היהודית — גיוס לצבא — התישבות חקלאית 143—148

פרק אחד־עשר: המצב הכלכלי בראשית המאה הי"ט . . . . . 149—158

פרק שנים־עשר: מחיי הקהילה בראשית המאה הי"ט . . . . . 159—172

פרק שלשה עשר: השכלה ותרבות . . . . . 173—236

פרק ארבעה עשר: רשת החינוך . . . . . 237—257

פרק חמישה עשר: לקראת 1848 . . . . . 258—273

פרק ששה עשר: בימי שקיעת העיר החפשית . . . . . 274—279

פרק שבעה עשר: 1849—1914 . . . . . 280—320

פרק שמונה עשר: סיום . . . . . 321—325

תעודות ומסמכים:

קטעים מפנקסי הקהילה . . . . . 327—330

קטעים מפנקסי הקלויז רבתי על חכמי הקלויז . . . . . 330—335

מפנקס בית העלמין הישן (תנ"ט—תקצ"א) . . . . . 336—349

מתוך מכתביו של ר' יעקבקה לנדא . . . . . 349—350

תעודות ארכיוניות מימי שלטון פולין (1588—1771) . . . . . 351—367

תעודות ארכיוניות מימי שלטון אוסטריה (1772—1918) . . . . . 367—396

אחרית הקהילה (גביית עדות) . . . . . 397—405

מפתח השמות . . . . . 406—432

תיקונים . . . . . 434—436

תמונות . . . . . א — ט"ז

מבוא

עיר מיוחדת במינה היתה עיר ברודי, שצויינה על־ידי אחד מפקידי אוסטריה, אחר כיבוש גליציה, בשם „ירושלם דאוסטריה". פעמו בה במלואם חיים יהודיים, חיי כלכלה וחיי תרבות.

עוד לפני הכיבוש האוסטרי היתה קהילת ברודי ידועה כעיר של למדנים ורבנים, מנהיגי וועד ארבע הארצות וועדי הגלילות. המשפחות, ששלטו בחיי הקהילה — באב"ד, רעביץ, רבינוביץ, שצקס וביק — השכילו, על ידי הקמת ישיבות, בתי מדרש וקלויזים, לקבץ בעיר מספר רב של רבנים, יודעי תורה ודין ולעשות את העיר לא בלבד מרכז לתורה אלא גם מרכז למשפט היהודי, תל שאליו היו פונים כל הפיות — עשרות ומאות רבנים ודיינים בעניני דין והלכה.

שלטון המשפחות האוליגרכיות ששלט בעיר ידע לשפר את מוסדות הקהילה ולעשות את ברודי לאחת מקהלות־המופת בפולין שלפני החלוקה, הם גם הבינו לעמוד על כבודה ובשעת מצוקה להגן על זכויותיה ותקנותיה.

ברודי היתה אחת הערים המעטות, שהקומיסרים הראשונים של הקיסר, — שבאו לקבל לידיהם את הנכס שנפל לידי אוסטריה מחלוקתה של פולין, ראו להודיע עליה ידיעות מפורטות. בחבל ארץ זה, שנקרא אחרי החלוקה גליציה, מצאו פה לראשונה יהודים בעלי השכלה כללית, רופאים וסוחרים יהודים יודעי שפה ותרבות גרמנית ולטינית. רופאים כגון ד"ר יוסף ווישנאוויצר, ד"ר יצחק רעביץ, מגדולי היחס, בן הרב מחבר הספר „כתר יוסף", שגמרו את חוק למודיהם באיטליה וד"ר אברהם עוזיאל, שלמד בכמה אוניברסיטאות והקביל את פני צבא הכיבוש האוסטרי בנאום יפה, שנדפס כולו ב־ Wiener Diarium — שיוו לה לעיר צד של חן וקסם והפלו אותה לטובה במרחקי המזרח של המונרכיה ההבסבורגית.

עיקר התפתחותה של העיר חל בתקופה האוסטרית, שבה נעשתה מרכז־מעבר למסחר בין המזרח והמערב. פה נפגשו קוי הסחר והתחבורה בין ברסלאו, ליפסיא, מנצ'סטר, ליוורנו, וינה לבין ברדיצ'ב, קיוב וערי וולחיה, מולדביה ויון עד קושטא. לפיכך לא יפלא, כי רחשו פה חיים סואנים וישבו בה סוחרים רבים שהיו בקיאים בשפות ואף התרבו בה מורים יהודים, שהורו את ילדי ישראל שפות לועזיות שונות.

תנאים אלה גרמו שיהודי העיר לא נקפאו בתחום הרוח והתרבות והסתגלו לציביליזציה הכללית בקלות יתירה משאר יהודי גליציה. סיסמות ההשכלה מצאו פה קרקע נוח ובני־הנעורים נתפשו לה ונעשו חלוציה. דב־בר גינצבורג, יעקב שמואל ביק, מנדל לפין, ד"ר יצחק ארטר, ר' נחמן קרוכמל קבעו את דמות פרצופה של העיר,

כעיר השכלה, שנאבקה בחסידות מזה, ובמתנגדות מזה. כי זאת לדעת: אף שברודי נתפרסמה כעיר ההשכלה ומסורתה מסורת של למדנים, רחפה גם רוח החסידות על פני הקלויזן והקלייזליך שלה. החסידות היא שהמשיכה וטוותה את חוט האגדה ונסכה מרוח דמיונה על מרכזי־הלימוד מדורות, ביחוד על הקלויז הגדול (קלויז רבתא), שבו ישבו למדנים וחכמים מופלאים — (חכמי בראד וחכמי קלויז) — ר׳ חיים צנזר, שבני דורו קראו לו „הרב החסיד המקובל האלקי", ר׳ משה אוסטרר, מגיד מישרים (שזחתם על החרם על ר׳ יהונתן אייבשיץ), ר׳ נפתלי מרגליות, ר׳ אפרים זלמן מרגליות, ר׳ מנדל זולקוור כולם „נסיכי אדם, רבנים מופלגים חכמי תעודה וקדושי דק"ק בראד". כל אלה חיו עד דור אחרון באגדה, שטיפחה החסידים. ואכן, מי יספור וימנה את הספורים ששמענו בנעורינו על הבעש"ט בברודי ומלחמת מתנגדיו, על רבי גרשון קיטובר, על המגיד רבי שלמה קלוגר ומלחמתו בחידושיהם של המשכילים (ביחוד בענין הולכת מתים בעגלה רתומה לסוסים).

ואף זאת לדעת: הנטיות הכלל־אנושיות, שבהן הצטיינה ההשכלה הגליציאית, לא נעשו להם למשכילי ברודי גרם להניח את דרכי המסורת, ואחד ממשכיליה, משה שטרן פירסם ב„כוכבי יצחק" מכתב שבו הוא משיג בחריפותו על אלה שמקטרגים על התלבושת היהודית. ולא עוד אלא שיש ידים לומר, שדרכם של משכילי ברודי גלום בה גרעינה של הלאומיות היהודית החדשה, ומסתמן בה קו ברור של תודעה עצמית, המבוססת על הערכת מורשת האבות, נכס־ההיסטוריה שבידנו. ברודי היתה שרויה ברוח של עממיות ועל־כך לא יתמיהנו חזיון כר׳ יעקב שמואל ביק, שהפליג להשכלה וממנה חזר לחסידות, שכן בה ובשפת העם המדוברת (אידיש) ראה את גורמי העממיות היהודית הקרובה לנפש המוני ישראל. וכפסיעה ממנו אל החזיון האחר, שעממיותו מובהקת ביותר, חזיונם של „בראדער זינגער" עם ברל בראדר (מרגליות) בראשם, מחברי הפזמונות המשעשעים, השקויים רוב הומור, ושצד הסאטירה שבהם היה מכוון כנגד התנאים הסוציאליים שאוכלוסי־היהודים היו נתונים בהם.

כאן נעוצה אף הסיבה, שאחד מראשוני הסופרים המשכילים, יליד העיר שכבר כתב גרמנית, — ליאו הרצברג־פרנקל, שנתעורר בימי נעוריו להשכלה, כמותו כבן דורו קארל אמיל פראנצוז כתב סיפורים מחיי יהודי גליציה, מתוך חזות „חצי־אסיה", אך הקורא „פאלנישע יודען" שלו עומד על ההבדל שביניהם, שכן הרצברג־פרנקל סיפוריו טבועים במטבע של עממיות יהודית.

גדולה הגאלריה של אנשי ההשכלה בברודי ומברודי — ר׳ משה מרדכי יובל, בריש בלומנפלד, יצחק בלומנפלד, חיים גורפונקל, מרדכי בן אביגדור אושפיץ (מנהל הבנק „הלברשטם את נירנשטיין" ועוסק בשעותיו הפנויות בחכמת ישראל), חיים גינצבורג, שהיה גם משורר גרמני, ר׳ יעקב טופורובר, מארקוס קאליר, יעקב לוין, משה מרגליות, ישראל ראלל (המתרגם המצוין מלשון הקלאסיקה), „ארי המשוררים" ר׳ מרדכי סטרליסקר, שחי בברודי עד שנת תרי"ב, הירש רייטמן (תחילה ספרנו של יוסף פרל ואחר כך מנהל בית הספר העממי בברודי), שכתב באידית פארודיה מצוינת ל„גלאקע" של שילר בשם „דער קיטטעל" (1863), י. טראכטנברג, ויהושע השיל שור. „העברי" ו„עברי אנכי", שהיה יוצא חליפות, בשני שמות (לעקוף את מס העתונים), בעריכתו של ברוך ווּרבר (1865—1876) ואחר כך (בשנות 1876—1890) של בנו יעקב ווּרבר, היה נאמן גם לאידיאלים של ההשכלה וגם לאדיקות

של המסורה, ועם זאת נלחם בחריפות בעתונה של אגודת „מחזיקי הדת" בלבוב, שהתחיל לצאת לאור בשנת תרל"ג (1873). בבוא ימי ההתעוררות הלאומית והשאיפה לחיי עצמאות לאומית בארצנו, לא הבין ה„עברי אנכי" לרוחה ונלחם במגמת העליה לארץ ישראל ודרש לכוון את פליטי רוסיה, שעברו בעת ההיא בהמונים את העיר ברודי, לארצות הברית, שכן לדעתו, אך שם תזרח להם לבני עמנו שמש הדרור.

אולם התנגדות זו לא היה בכוחה למנוע נביטתם של גרעיני הלאומיות היהודית בקרב האינטליגנציה היהודית שבעיר, והיא התחילה להבין את הטראגיות שבמצב היהודים ולראות בהכרח המיפנה ברוחה של חיבת ציון. ואכן, תנועת חבת ציון, שחדרה לגליציה קמעה־קמעה עם זרם פליטי הפרעות, השפיעה לא מעט, ולא יצאו ימים מרובים וברודי נעשתה לקן חשוב של התנועה הציונית. הנוער היהודי הצטרף אליה בהתלהבות ונטע במרכז פעולותיו את ההתעניינות בספרות העברית ולימוד השפה העברית ויהי למופת לשאר ערי גליציה ועיירותיה.

תלמידי הגמנסיה, שבאו הנה מבתי המדרש להקנות לעצמם השכלה כללית, לימדו והורו בקורסים על פי השיטה „עברית בעברית", לפי הדרכתו של תלמיד הרב הברודאי, שהתעתד להיות מורה עברי, רפאל סופרמן.

יהודה ליב לנדא, יהודה פלפל, בריינדיל גאלדע לצטר, רפאל סופרמן, מיכאל ברקוביץ, אברהם רובינזון, מ. ד. אנדרמן וחיים טרטקובר הם הם ממניחי היסוד לחיים ארגוניים של התנועה הציונית בברודי. ראשית־פעולתם נתרחבה והלכה, וההכרה הציונית נתפשטה כדרך הטבע ברחבי האוכלוסיה היהודית שבעיר.

ברודי, שמילאה בימי המונרכיה ההבסבורגית תפקיד חשוב בחיי היהדות הגליציאית, ירדה בימי פולין העצמאית, ירידה אחר ירידה. מלחמת היטלר, מעשי הזוועות של העריצים הנאציים הרסו את הקהילה והחריבוה כליל.

ספרי זה, שכתיבתו התחילה לפני מלחמת העולם הראשונה (1914), בא כתשלום חוב לעיר, שבה בליתי את ימי נעורי, וחפצי כי יהא כציון ומצבה לעיר ואם בישראל. את החומר אספתי החל משנת תר"ע (1910) בארכיוני הקהלה היהודית, העיריה, בית המשפט, לשכת המסחר, בית הספר היהודי, גימנסיה — כולם בברודי; בארכיון הברנרדינים*, הנציבות הגליציאית אוסולינאאום, האוניברסיטה בלבוב, ארכיונים ממלכתיים בוורשה, מוזיאום צ'רטוריסקי, האוניברסיטה בקראקא, וכמעט בכל הארכיונים הממלכתיים בווינה. חובה היא לי להודות לכל המנהלים והפקידים, שעמדו לימיני ועזרו לי, אולם עתה אחרי ימי החורבן וההשמדה, איני יודע מי מהם עודנו בחיים.

ולבסוף עלי להודות עוד לאגוד הברודאים בבואנוס איירס (ארגנטינה) ובמיוחד לזאדונים חיים מארקוס רוזנבלום, אדולף מרגליות, ויצחק אייזיק זאובר בעד עזרתם שהעניקו לי.

ירושלים, י"ז תמוז תשי"ב, יום פטירתו של אבי מורי ר' נחמן גלבר זצ"ל.

ד"ר נ. מ. גלבר

* בימי פולין העצמאית: Archiwum ziemskie we Lwowie

פרק ראשון

ראשית הישוב היהודי

ברודי, שהיתה כפר לא־נודע במחוז אולסקו, נמסרה בשנת 1441, יחד עם העיר אולסקו על ידי המלך ולדיסלב ורננצ'יק (1434—1444), להאציל י'אן שינינסקי, הסטארוסט מסנדץ על שום זכויותיו הגדולות בהגנת רייסין בפני התקפות הטאטארים. הכפר היה קטן, מוקף יערות־אורן וביצות, ומכאן שמו — ברודי (ברודיט' בסלאויית לעבור מים עכורים).

אחרי מותו של שינינסקי, בשנת 1477, קיבל בנו, פיוטר, את העיר אולסקו על מחוזה וברודי בכללו. אולם בשנת 1511 חלקו בנותיו את האחוזה, וברודי עברה לידי בתו, יאדביגה, שהיתה נשואה למרצין קאמיניצקי, וויבודה של קאמיניץ פודולסקי. בשנת 1578 באה חלוקה נוספת בין שלושת בניו של קאמיניצקי: יאן, וואציך וסטניסלב, וברודי ניתנה ליאן וואיציאך, כאחת עם אולסקו וקצת ערים אחרות שבמחוז.

אילם מתוך שהללו לא ידעו לכלכל את עניני המשק, הוכרחו למכור את כל אחוזתם לוויבודה מבלז (בלזא). סטניסלב ז'ולקיבסקי. משנת 1580 נמצא הכפר ברודי בידיו, הוא עמד על ערכו של המקום ונתן דעתו ומרצו להתפתחותו, שכן נתחוורה לו חשיבותו בשל מצבו בתחבורה, בכביש רייסן־פודוליה־ווהלין. הוא החליט להקים פה מבצר, וליסד עיר בשם לוביצ'ה (Lubicze) [1].

ב־22 באוגוסט 1584 נתן המלך הפולני סטפן באטורי (1576—1586) בוורשה, תעודה מיוחדת, שבה התיר לבנות בין הכפרים ברודי ולאהודובו, במקום החונה בין הביצות ונקרא אוסטרוב, את העיר לוביצ'ה כעיר פרטית (miasto prywatne) על יסוד החוק המאגדבורגי (ius theutonicum Magdeburgense) [2]. לפי פריבילגיה זו הפוטרת את תושביה מכמה וכמה תשלומים נועדה העיר ליעשות מרכז־מסחר,

1 לפי שלט האצילות (Wappen) שלו. לפי *Wiadomość położeniu miasta Brodów, ספריה של זאמויסקי בורשה כ"י, מספר 63. הפיכת כפרים לערים אינה תופעה נדירה בפולין וביחוד בחלקה המזרחי. באופן כזה נוסדה בשנת 1494 זלוצ'וב, 1530 ברז'ז'אני, 1598 ז'ולקיב, 1603 טופורוב, 1615 סאסוב, 1644 סטניסלבוב.

2 חוק הערים הגרמני, מכונה על שם העיר מאגדבורג, והוא היסוד של תחיקת הערים בפולין של ימי הביניים. ערי פולין נטלו לעצמן כדוגמה את חוקת העיר הזאת. אמנם היו גם ערים, שהסתמכו על חוק ערי פרוסיה (ביחוד של העיר חלמנו) או שלזיה (שרודה). תחיקות אלו התקיימו עד פרסום התחיקה של 3 במאי 1791. על ערי פולין ראה: Stanisław Kutrzeba:

שיתקיימו בו שלוש פעמים בשנה, ירידים ומדי שבוע בשבוע שני ימי שוק[3].

על יסוד פריבילגיה זו נתן ז'ולקיבסקי רשיון מיוחד להקמת בנינים על קרקעותיו בשטח זה, שיהיו רכושם הפרטי של התושבים. בדרך כך קיוה למשוך תושבים רבים שיתישבו בעיר החדשה. רוב האוכלוסים, שהשתקעו בעיר החדשה, היו רותנים, ועמהם פולנים ויהודים.

הידיעה הראשונה, המאומתת בתעודה, על קיום יהודים בברודי היא רשימה משנת 1588 בענין, היהודי משה[4], שהופיע לפני העיריה והעיד, כי קנה ב־11 זהובים בית מידי בוהדנובה זליקוביץ. מאותה שנה נשתמרה אף רשימה, מיום 30 ביוני, בענין היהודי ברוך הנשפט עם הרותני סטצ'קו, על שום הוצאת דיבתו רעה, והנאשם נדון, לבקש סליחת המאשים[5].

עד מהרה גדל מספר היהודים שהתרכזו ב„רחוב היהודים" (ulicza Żydowska)[6] בשנת 1596 מדובר באחת התעודות (מיום 23 במארס) על לוביצ'ה ובראשה המוכתר (Wójt) מיקולאי טריבוך (Trijbuch), אולם כעבור חדשים מעטים הוא חותם „מיקולאי טריבוך מוכתר ברודאי". מכאן אנו למדים בענין קביעת השם ברודי כשם העיר.

קיום הרחוב היהודי מוכיח כי בברודי נמצאה כבר בימים אלה אוכלוסיה יהודית מסודרת כגוש ארגוני. אמנם התעודות בארכיון הברנרדינים בלבוב אינן מודיעות לנו אלא על תעסוקת היהודים, אך יש ידים להוכיח, כי כבר היתה אז קהלה יהודית. על־כל־פנים באחת התעודות משנת 1590 מוזכר בנו של רב הקהלה ושמו אברהם רבינוביץ.

במשפט כנגד היהודי ישראל בורוכוביץ, בשל החוב שלו (45 זהוב) שהיה צריך לפרוע לנוצרי הורבט, חתום על פסק דין כנציג הקהלה דוד היהודי (Żyd)[7].

יסודות הארגוניים של הקהילה בשנים אלה היו רופפים. ציבור היהודים היה עסוק בביסוס קיומו הכלכלי, רובם התעסקו לרוב במסחר, קנית בתים ועסקי מלווה. אחד היהודים הידועים ביותר בשנים אלה הוא החוכר העירוני אייזיק[8]. העסקים שלו מקיפים שטחי־כלכלה רבים. בשנת 1588 קנה מידי הרותני פאבל מאלניק, בכפר

Historja, ustroju Polski, Lwów 1917 t. I; Jan Ptaśnik: Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce, Kraków, 1934.

3 בפריבילגיה שניתנה על ידי סטניסלב זולקיבסקי, ב־13 באוגוסט 1586, כבר נקראת העיר לוביץ „עיר ברודי" (כ"י A 63). 4 ראה: תעודות ומיסמכים II, 1.

5 ילדו של סטצקו נעלם, וכששאל את שכנו, ברוך, האם לא ראה את הילד, נחם אותו שימצא. על יסוד זה האשים סטצקו את ברוך, כי השתתף בחטיפת ילדו. אולם הילד נמצא עד מהרה וברוך הגיש משפט כנגד מלעיזו (ארכיון הברנרדינים בלבוב: Akta Grodzkie Buskie B62, Księga miejska brodzka 1588—1601. ראה תעודות ומיסמכים: II, 2.

6 בתעודה אחת מ־9 בנובמבר 1598 כתוב בפירוש (ulicza Żydowska) רחוב היהודים.

7 acta sunt hec in castro Lubicense feria quarto post festum sancti Jacobi Apostoli A. D. 1590 (Księgi miejskie brodzkie B. 62).

8 בתעודות, המאשרות את קניה ביתו הוא מכונה "Hajzik Żyd arendarz miasta Lubicza". ראה תעודות ומיסמכים II, 3, 7.

השוק, בית וגן בסך 200 זהוב' פול'. וכן חכר טחנה בכפר ברלין הסמוכה לברודי (בדרך ללשניוב). כאן הצר לו הטוחן מאצ'קו, שהתנפל עליו ופצע אותו פצעים חמורים, משום שאייזיק האשים אותו בגניבה[9]. אין לך רחוב, שאין בו בית משלו. גם בנו שלמה מופיע בכל פעם במשרד העיריה לשם הרשמת והעברת בתים ונכסי דלא ניידי שונים.

בעל עסקים מרובים היה גם היהודי ברוך בן אברהם[10], הנזכר לעיל, הוא קונה בתים, מוכר מגרשים, מלוה כספים וערב לבנו ישראל. הוא קונה גם משקי־כפר ומוכרם, כעבור זמן קצר, לידי נוצרים.

היהודי אברהם קנה בשנת 1588 מעם סגן המוכתר ולנטי פשקובסקי (Land-wojt miasta) כרמים ומעם אחרים בתים. הוא קונה ומוכר ומעביר אחוזות[11]. מבין הסוחרים ידועי־שם של התקופה ההיא ראוי להזכיר את שלמה, משה, יהודה סלומוביץ ויוסף שקנה אחוזה קטנה דיטקובצה מול המבצר ב־150 זהוב' פולני'. במיוחד נזכר היהודי המפורסם זלמן (sławetny Żyd), שהיה חוכר ידוע בעיירה ברסטצ'קו (ליד סטניסלבציק) והשתקע אחר־כך בברודי כ„חוכר", ולשם כך קנה לו בית (ב־220 זהוב)[12].

בשנים אלה קונים היהודים ומוכרים מספר בתים רב. נראה, שהמצב הכלכלי הטוב בעיר הוא שמשך אליה מספר רב של יהודים מערי הסביבה ועיירותיה, כגון בוסק, ברסטצ'קו, לוצק, טורצ'ין, סוקאל, שצבשׁשין וכו'.

בשנת 1599 כבר יש להם ליהודים בית כנסת[13] ובית מרחץ[14] הנמצא על מגרשו של זלמן הנזכר, ונציגיהם נזכרים בתעודות בשמות יעקב ודוד. בתעודות ארכיוניות משגים אלה מצוי על פי רוב שם זלמן הנזכר, כחוכר בקנה מידה ראוי — הוא קונה ומוכר ואף אינו נמנע מסכסוכי דין. הוא, אברהם יוסקוביץ (בן יוסף), שמוילו (שמואל) ויודיטא (יהודית)[15] קונים ביחד בתים ולרגל עסקיהם הם נזקקים לא אחת למשרדי העיריה בכל מיני תביעות וטענות. ביחוד מעונינים הם לרכוש בתים בככר־השוק, ולמעשה הצליחו וקנו מספר ניכר של בתים ומגרשים בטבור העיר.

פרק לעצמו הוא ענין יהודים, שהלוו לתושבים סכומים לרכישת בתים ולימים העבירו, תמורת החובות, את הבתים על שמותיהם. כך ידועים לנו שמות החוכרים היהודים כתריאל בן פייבל, לבקו, אייזיק מבוסק[16], יהודה ושלמה מטורצ'ין, ושמואל

9 על המשפט מסופר באריכות בספר התעודות B.62. ראה וו, 7.

10 ראה נספח וו, 5.

11 Księgi miejskie brodzkie B. 62 e. a. 1588. ראה גם וו, 8 מ־23 במרס 1596

12 ראה נספח וו, 9.

13 בתעודה אחת של חבר־העיריה יעקב ואשתו אנא, שמכר בשנת 1599 ליהודי נחום בן יקותיאל מברסטצקו את ביתו ע"י בית הכנסת היהודי צוין בפירוש „platea tendens Synagogae iudeorum" ראה גם וו, 12.

14 בתעודת מכירה (מיום 10 בינואר 1600) של טימקו נוסטוביץ ואשתו הלנה, שמכר כרם לסאבקה סוטור, צויין שהכרם הנזכר מונח: „stantem inter Balneam judaicam in fundo perfidi Zelman tenutarij de Brodi instructa et inter Braxatorium perfidi Gdala".

15 ראה נספח וו, 12. 16 ראה נספח וו, 13.

בן הירש. בדרך כך רוכשים בתים ומגרשים גם המלווים שאומנתם בכך וידועים לנו פייבל ואשתו פייבלובה הנקראת בכל תעודות "Faiblowa arendarka", שהיא הרוח החיה בכל עסקי הממון, בעלת מרץ ויזמה. אין שטח כלכלי, שהיא לא היתה מטפלת בו, הן במסחר, הן בהלואת כספים, ובמשכנתאות וכו'. היא מדיינת הרבה עם העיריה, שהחרימה את חנותה וקבעה בו את בית העיריה[17]. אחד מעיקרי עסקיה הוא ממון בעלי המלאכה. כך היתה היא נותנת לכמתנים (קאפענמאכער) נוצריים באשראי חמר גלם, והם היו חיבים להחזיר לה, במשך שנה, את החוב. כומתות אלו נשלחו על ידה לירידים בירוסלב ובאר[18]. טיפוס דומה לה היא האלמנה המפורסמת sławetna) i wdowa) גדלינה זידובקה (אשתו של גדליהו), שאינה נרתעת מפני דין ומשפט להציל את כספה ורכושה, ושעל־כן היא מרבה להופיע בפני בתי דין ולדרוש החרמת בתי נושיה ורכושם. היא קונה גם מגרשים ובשנת 1631 היא קונה מגרש ליד השער הלבובי ומקימה שם בית בישול לשכר[19]. ידועות גם אבוסיא (חוה) וטויבה המלוות סכומים קטנים, אולם מספר לקוחותיהן גדול. אהרונובה מושקוביצ'ובה מנהלת עסקים עם הרוקח הנוצרי סאמואל ניילאנד והוא מכין בשביל בתי בשול התמד שלה ממתקים שונים. כשנשאר חייב לבעלה אהרן בן משה 600 זהוב הרשה לו לבשל בסודניתו שכר ומשקאות מתוקים.

מלבד אלה, מצויים עוד מלווים בעלי מעוף כלכלי ואשראי, כגון, יעקב בן יצחק, אהרן בן משה הנזכר קודם, שמואל גיטלין שהוא המלווה הכללי של רוב האזרחים הברודאיים, יונה בן משה, הללו מלוים כספים לבעלי מלאכה וסוחרים נוצרים, ואף לאַרמנים ושקוטים, ומאפשרים בידם ע"י כך לכלכל את עסקיהם. מספר רב של יהודים עוסקים במסחר סיטוני ומקיימים קשרי מסחר עם השקוטים, כגון אשתו של אהרן בן משה, שמואל בן אייזיק, שמואל הירשוביץ (בן הירש). אחרי שהשקוטים עזבו, בשנת 1648, את ברודי, עבר מסחרם לידי היהודים.

יהודי ברודי קיימו יחסי שכנות טובה עם תושבי העיר הפולנים, הרותנים והארמנים, אך לא הניחו להם לזלזל בכבודם. יש שנתגלעו בין יהודים לבין נוצרים, מריבות שהגיעו לידי תגרות חמורות. כך, למשל, היתה בשנת 1626, התנפלות על היהודי שמואל הירשקוביץ, — שמצאה סיומה בבית המשפט. שמואל חזר הביתה, ועל יד ביתו הכה אותו האַפון קוליקוביץ ורצה להוציא את כספו מכיסו. אף שהאפון נעזר על ידי נוצרים אחרים, תפס אותו שמואל, חבט אותו כלפי הקרקע, ואחרי שחבל בו כהלכה, הביא אותו לפני המוכתר. משראו חבריו של האפון תגובת המוכה התפזרו מיד לכל עבר. אולם מקרים אלה וכאלה לא גרעו ממעמדם הכלכלי של היהודים שהיה מתוקן למדי, ביחוד שבעלי העיר העריכו מלוא־הערכה את תפקידם החשוב בפיתוחה של העיר הצעירה.

משפחת ז'ולקיבסקי היתה מעונינת להגדיל את העיר לוביצ'ה, אולם תושבי העיר לא יכלו להתרגל לשם לוביצ'ה וקראו את העיר בשמה הקודם ברודי ושם זה

17 Księga brodzka B. 63 ca. 1626—1633.

18 Jvan Sozański: Z mynuwszyny mista Brodiw; Zapysky tow. Zevčzenko. t. 98 p. 12.

19 ארכיון בית המשפט בברודי: Scabinalia 1623—1631.

נתקיים למעשה, ולימים נעלם השם לוביצ׳ה מן הנומנקלטורה בתעודות. בפריבילגיה של לוקאש ז׳ולקיבסקי, משנת 1614, נאמר עוד על „לוביצה", בנוסח אחר: ברודי (Lubicze alias Brody). בשנת 1629 חל שנוי ביחסי הבעלות.

לוקאש ז׳ולקיבסקי, שנשאר היחידי מכל משפחתו החליט, בשובו ממלחמת השוודים, למכור חלק מאחוזותיו כדי לשפר את מעמדו, וכן עברה אחוזתו, ברודי על כל הכפרים המשתייכים אליה, לידי ההטמן סטניסלב קוניצפולסקי, שהשתקע בעצמו לגור בעיר מתוך כוונה לטרוח על התפתחותה ולהרחבתה. ראשית טירחתו היתה בזה שהשיג מידי המלך ולדיסלב הרביעי, ב־11 במרס 1633, פריבילגיה, שאישרה את כל זכויות העיר, בתוספת ההוראה, שכביש־המסחר מקיוב, וואהלין לפולין יעבור דרך ברודי, וכל הסוחרים הנוסעים בכביש הזה נתחייבו להתמהמה על סחורותיהם, שלושה ימים בברודי. בדרך כך זכתה ברודי למעמד עיר חניה לסחורות (emporium seu depositorium) לכל הסחורות הנשלחות מקיוב, וואהלין, פולסיה לפולין, ואזרחי ברודי פוטרו מתשלום מס גשרים למשך חמש עשרה שנה.

עם סכנת המלחמה בשנות 1630—1635 הקים קוניצפולסקי סביב העיר מבצרים, שהיו דומים למבצרים הולנדיים ונבנו על ידי האדריכל הצבאי האיטלקי אנדרֵאס דאֶל אקבא[19]א. לשם פיתוחה של הכלכלה בעיר יסד בתי חרושת־למשי ותמך במפעלי החרושת הקיימים. הוא הביא גם מומחים רבים, ארמנים שקוטים ויוונים. וכן דאג גם למוסדות חינוך. אין צריך לומר כי כל אלה, לרבות השיפורים בחיי הכלכלה, נעשו מקור תועלת, הנאה ועידוד לתושבי העיר עצמה. אלא שהבאת סוחרים ומומחים מחוצה־לארץ הרעה את מעמדם הכלכלי של היהודים. אירע שיהודים בעלי־בתים בככר השוק היו אנוסים למכור את בתיהם לסוחרים החדשים.

קוניצפולסקי רצה, כי בככר השוק יוקמו בנינים גדולים ויפים שיעמדו לקנין ל„אנשים הגונים בני אומות שונות" (ludzi zacnych nacji rozmaitych) ולכן הורה[20], כי היהודים, שקיבלו בזמנם את זכות הקנייה והבנייה שם, יעזבו בתיהם וחנויותיהם בלי עיכוב כלשהי, ותמורתם יקבלו מגרשים אחרים, לבנות עליהם בתים אחרים כרצונם וכרצון אדוני־העיר. הוראה זו, שניתנה ב־3 באוגוסט 1641, פגעה באהרן בן משה, אשר ביתו בככר־השוק נערך בסכום של 250 זהוב׳ פולנים, ונמסר לשקוטי יאן רון. וכן ביוסף, בעלה של טויבה, שהיתה אחת המלוות הידועות בברודי ועסקה בעסקי ממון מקיפים, ביתו נערך ב־880 זהוב׳ וביתו של שמואל הייזיקוביץ (בן־אייזיק), שבנינו לא הושלם עדיין ברחוב בואכה הכנסיה הרותנית, שנערך בסך 300 זהובים פולניים.

דבר זה פגע במעמדם החוקי של היהודים, בעלי העיר שהיו מעונינים להגדיל

19א הקמת המבצר עלתה סכומים גדולים. הוא נבנה לפי שיטת מצודות. היסוד הוא מחומש מורכב מ־75 סוללות ומצודות קרקעיות בקצות המבצר. כל המבצר היה מוקף תעלות וחריצים. באמצע המבצר נמצא חצר בעל 8.000 מ״מ ובנין עץ. במקומו בנו הפוטוצקים באמצע המאה הי״ח ארמון של קומה אחת. במבצר היו מחסנים לנשק, לתותחים ולאספקה בשביל חיל המצב. במלחמות בשנת 1648 הראה המבצר התנגדות חזקה להסתערויות הקוזאקים.

20 ארכיון של הברנרדינים: Xięgi miejskie brodzkie B 92 a. 1641. ראה תעודות ומיסמכים ח, 13.

את העיר ולהוציא ממנה רווחים הכירו — כפי שיתואר עוד להלן — את התושבים[20א] היהודים במספר ערים פרטיות בפולין, כשווי זכויות עם יתר אזרחי העיר ומעניין שמתוך החומר הארכיוני שעמד לרשותנו אין אנו למדים, אם היהודים מחו נגד פגיעה זו במעמדם החוקי.

מן הענין להעיר, כי בשנים אלה ריכזו היהודים בידיהם מנין בתים ניכר. בשנים 1588—1594 קנו ששה יהודים בתים, אולם בתקופה זו לא מכרו אפילו מכירה אחת. בשנים 1629—1633 היו 10 קניות בתים בידי יהודים ו־24 מכירות בתים בידי יהודים. בשנים 1634—1643 עלה מספר קניות הבתים בידי יהודים וכבר הגיע ל־30 לעומת 80 רותנים, 59 פולנים, 27 שקוטים, 6 ארמנים ו־1 יווני. מבין 203 מוכרי בתים, בתקופה זו, היו 13 יהודים[21], 107 רותנים, 70 פולנים, 11 שקוטים, 1 ארמני, 1 יווני[22]. המדובר הוא אך על בתים, שנבנו על מגרשי אדוני העיר, ואין לשכוח, שהיהודים קנו ובנו גם על מגרשי האצילים בפרברי העיר (iurydyki), שכן רשאים היו לגור ביתר חלקי העיר, אלא שהיה להם גם רחוב מיוחד ("ulicza żydowska").

בתקופה זו נאבקו היהודים, מבחינה כלכלית, עם התושבים החדשים, שנתמכו ביד רחבה של קוניצפולסקי ונהנו מעזרתו, אולם כל אלה לא עמדו להם לשקוטים, לארמנים וליוונים לדחוק את היהודים מעמדותיהם. אדרבה, כמה וכמה ארמנים עשו מעשה־שותפות עם יהודים. כך למשל, היה הסוחר היהודי אברהם בן שלמה שותפו של הארמני, הראשון שבא לברודי בשנת 1634[23], יעקב פירומוביץ.

מלבד עסקי ממון, התעסקו היהודים, החל מראשית המאה הי"ז, בסוגי תעשיה חקלאית, כגון סודניות, תמד, משרפות י"ש, טחנות, שהיו קודם כבושים על פי רוב בידי נוצרים. מפעלים אלה העסיקו גם — אם כי במספר זעום — פועלים יהודים. בעלי־הון יהודים רבים היו משקיעים את כספם במסחר תבואות בסיטונות, חכירת אחוזות, יערות וכו'. ואילו רוב האוכלוסיה היהודית היה מתפרנס על מרכולת וסחר בקמעונות. כן תפסו היהודים אומנויות — לרוב חייטות, פרוונות, עיבוד משי, מעשה תחרים (Spitzen), ענבלאות, שהיתה נמצאת כולה בידי היהודים וצביעת־אריגים.

מבין בעלי המלאכה, שיצא להם מוניטון ברחבי המדינה וגם מחוץ לפולין, היו אברהם ידבבניק[24] והצבע שמואל פיליא, שהיה מעבד את האריגים בשביל

20א Jan Ptaśnik: Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce, Kraków 1934 p. 297.

21 הקונים והמוכרים הידועים ביותר מבין היהודים היו מרקו מושקוביץ, מאיר גצל בן אליעזר, ישראל בן ראובן, מאיר קופלוביץ, שלמה אוסטרובסקי.

22 I. Sozański: Z mymuwszyny miasta Brodiw. Zapysky naukovoho Tawarystwa imeny Szewczenka, t. 97 p. 23—25.

23 I. Sozański l. c. t. 98 p. 23.

24 קוניצפולסקי היה מעונין מאד להקים בברודי תעשית משי ולשם כך גידל גם תולעי משי. בן־הדור מספר: „Ibi tombyces serum producentes textores ac si in ipsa Perside: telas sericas in varias colorum species distinguentes tapetia peristromata, aliaque Phrygii operis tegumenta conficientes placebit videre. X. Stanislaw Zyznowski: Cursus gloriae. Cracovia 1659. אולם במותו של קוניצפולסקי חוסל כל גידול־משי,

הענבלאים[25]. גם הזהבות שהיתה עד מחצית המאה י"ז בידי בעלי מלאכה נוצריים ונציגיה הידועים היו פיוטר פלטרזון, אסטאן ליידער, מאנואל קורשינסקי, אמירוביץ, נעשתה קמעה־קמעה מלאכה יהודית[25א]. בשנת 1643 בא היווני מאנואילוב קורפינסקי (מקורפו) לברודי, והקים כאן בית חרושת לאריגים. הוא הציע ליווני גיאורגיו להקים בברודי מעבדה לעבודות־זהב, והביא אתו את בעל המלאכה היהודי קמאליו. קורפינסקי נתן להם כסף והם התחילו לעשות חוטי זהב לאריגים. קמעה קמעה התחילו לבוא לברודי צורפי זהב יהודים.

עם ראשית ההתישבות היהודית היה קיים בברודי ארגון קהלתי, שגדל עם התפתחותה הכלכלית והחברתית. בשנת 1612 קבלה הקהלה היהודית, מאת בעלת העיר אנא אורשולה קוניצפולסקה את הסך 2000 זהוב פול. לצורך ארגונה של הקהלה שהובטה על ידי מנהיגי הקהלה וכל אוכלוסיה. את הרבית היו מחוייבים לשלם בכל רבע שנה לכנסיה המקומית, לטובת בית החולים הנוצרי[26]. בראש הקהלה עומדים ארבעה פרנסים. בשנת 1647 מלאו את התפקיד הזה יחיאל בן משה, יצחק, אברהם והירש מפריסלב, ואחריהם זיסקינד בן עובדיה לעכוויצר, ירוחם בן יהודה ליב[27], שהיו גם מנהיגי מדינה בועד הגליל לבוב. בשנים אלה כהן שנים רבות כשתדלן הקהלה אברהם[28], שפעל הרבה לטובת הקהלה. מפעולותיו כדאי להזכיר את פניותיי בשנת 1691 — יחד עם נציג העיר סטפן ברנוביץ — אל מפקד הגדוד של הנסיך הקורלאנדי בארשץ בתביעת פצויים בסך 10.000 זהובים בעד הנזקים שהזיק גדודו בזמן שהותו בברודי בשנת 1690. בשנת 1696 כשפרצה בעיר תבערה גדולה שהשמידה בתים רבים של היהודים וגרמה להתמוטטות קיומם הכלכלי הגיש אברהם בשם הקהלה, הודעה שאין בכחה לסלק את הקונטריבוציה משנת 1695[29]. אחריו פעל ישראל השתדלן. משנת 1654 ידועים לנו שמות פרנסים וראשי הקהלה שהופיעו לפני הפודסטרוסטה סטאניסלב סנקובסקי ואלה הם: יוסף שלומובסקי (בן שלמה), מנחם מנדיל בן אברהם, שמואל נחמנוביץ (בן נחמן), יחיאל מושקוביץ (בן משה), שמואל מאירוביץ (בן מאיר), זיקיאל אברהמוביץ (בן אברהם)[30]. מהפקידות של הקהלה ידועים לנו סופר הקהלה יצחק בן אהרן[31] ושמש הקהלה יעקב[32]. באותה

25 ארכיון בית המשפט בברודי, Scabinalia 1620—1655

25א I. Sozański l. c. t. 98 p. 18.

26 העתק תעודה על כך מיום 18 ביוני 1612 נמצא באוספי מכסימיליאן גולדשטיין בלבוב.

27 הוא נפטר ביום ו' אדר תס"ב (1701) וזהו נוסח מצבתו:

פ"נ איש צדיק תם וישר המרומם הראש והמנהיג מדינה מהור"ר ירוחם ב"מ יהודא ליב זצ"ל.

בו' אדר תס"ב לפ"ק ת.נ.צ.ב.ה. (מאוסף אפיטפיות שלי).

28 נפטר בג' אדר תס"ד (1703). הוא זהה עם אברהם הנזכר להלן בקשר עם פדיון השבויה רייזל מרקובה Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax des alten Judenfriedhofes in Brody, p. 122.

29 Akta grodzkie lwowskie, t. 174 e. a. 1691 p. 701.

30 ארכיון בית המשפט בברודי Liber decretorum 1654.

31 Księgi miejskie brodzkie B65 e. a. 1639.

32 Ks. m. brodzkie B78 e. a. 1673

שנה — 1654 — תבע הפודסטרוסטה גראבינסקי את היהודים לדין בשל התחפשות בפורים בבגדים פולניים, דבר שנראה לו בחינת איסור, שכן יש בו צד של זלזול בפולנים. היהודיה הודל הירשובה נאשמה שהיא לקחה את התלבושת הפולנית מאת ליפינסקי — גמר הדין אינו ידוע לנו[32א].

פתוח הקהלה הופסק מחמת המהלומות הקשות שנחתו על יהודי פולין עם מלחמות הקוזקים, בראשותו של חמילניצקי. סערת ת"ח הגיעה גם לברודי.

לפי ידיעות בני התקופה ההיא, מנתה קהלת ברודי בימי מרד חמילניצקי 400 משפחות[33]. כשהגיעו צבאות חמילניצקי לברודי, הסתתרו היהודים במבצר העיר[34]. הרותנים בברודי לא השתתפו בפעולותיו של צבאות חמילניצקי[35], אולם בזמן המצור סבלו גם היהודים רעב עד כדי כך שבן־הדור מספר: „על זאת המכה שלא היתה בימים קדמונים מה שהיה בק"ק בראד ושאר הקהלות והעמים שאינם נמנים ואכלו אבות בשר הבנים"[36].

כעבור הסופה היה מצבם של היהודים הנצולים ירוד עד שהביא לידי הפסקה של כל פעולה כלכלית. ועדה מיוחדת מורכבת מנציגי העיר וארבעה פרנסי הקהלה — יחיאל בן משה, יצחק, אברהם והירש מפריסלב — רשמה ואמדה את החפצים שנשארו מיהודים שנפטרו במבצר הברודי בזמן פלישת צבאות חמילניצקי[37]. על אף מצבה הקשה עשתה הקהלה כל מאמץ, לקיים מצוות פדיון שבויים. מתוך תעודה אחת אנו למדים על מקרה מענין מאוד: בשנת 1668 יצא האציל הפולני לב ביקובסקי, שאשתו נחטפה על ידי הטאטארים, כדי לפדותה. בבואו לטאטאריה נודע לו, שאשתו מתה. האציל החליט בו במקום לפדות תחתיה את השבויה היהודיה רייזל מארקובה, שנשבתה על ידי הטאטארים בשנת 1667 בזבורוב. ביקובסקי הביא אותה לברודי, ומסרה לפרנסי הקהלה יצחק ואברהם, שהחזירו לו את סכום הפדיון שהוציא — בסך 410 זהוב פולני[38].

עסקי החכירות, המסחר, תנועת הבניה, קניות הבתים ומגרשים נפסקו לחלוטין

32א ארכיון ברודי 1654 Scabinalia.

33 טיט היון, הוצאת קראקא 1893, ע' 13.

34 בתקופת המלחמות נתלו ביום אחד — 18 באוקטובר 1658 — 3 יהודים. סבת תלייתם אינה ידועה (Ks. Barącz: Brody. Lwów 1865 p. 46). חיל הקוזאקים בפיקודם של הקולונלים דאנילו נאצאי וסטפה (Stępa) מנה 20.000 איש והיה מצויד יפה בתותחים. חיל המבצר מנה רק 200 רגלים ו־200 עירונים בפיקודם של פאבל גאכלובסקי ואלכסנדר קאספשיצקי. אחרי שהקוזאקים הציתו את העיר התאמצו 8 שבועות לכבוש את המבצר ולא עלתה בידם. המבצר החזיק מעמד והקוזאקים הוכרחו לסגת. במלחמות הבאות, בשנים 1649, 1651, 1655, 1672, 1675, לא העיזו הפולשים להסתער על המבצר בברודי.

35 I. Sozański: l. c. t. 102 p. 109.

36 ספר צער בת־רבים או מספד פולניא של אברהם בר' שמואל אשכנזי נדפס בקורות הגזרות על ישראל, מאת ח"י גורלאנד, קראקא תר"ט, חוברת שניה ע' 17.

37 Arch. Bernardyńskie: Księgi miejskie brodzkie B92 e. a. 1649.

38 ארכיון ברנרדינים בלבוב: הודעה מיום Księgi mieyskie Brodzkie, 26 XI, 1668 B 77 e. a.

עד לשנות השבעים של המאה הי"ז שבהם מתחילים היהודים לחזור ולהקים את כלכלתם. לעתים רחוקות קונה יהודי מנוצרי משרפת יי"ש, כודניה ואף עסקי כספים של מלווים יהודים מועטים בתקופה ההיא. רוב היהודים מתעסקים במסחר קמעוני ודרך הממכר היא אך ורק במזומנים, כי המוכר אין בידו לתת ללקוחותיו אשראי כלשהי.

בתקופה זו גדלה האוכלוסיה, ובתוכה גם האוכלוסיה היהודית, בשל זרימת פליטים רבים, שברחו בשנות השבעים מחמת המלחמה עם התורכים, שהמיטה סכנה על פודוליה. אז עזבו גם הארמנים את מקום מושבם יאזלוביץ, ועברו לברודי, שנעשתה מושבה ארמנית גדולה[39]. עם זרם הפליטים באו גם יהודים רבים שעזבו את המקומות, שנפלה עליהם אימת התורכים, ובריחה זו נמשכה גם אחרי חתימת חוזה השלום בין תורכיה ופולין בבוצאץ (1672), שהניח את הוויבודסטבו פודוליה, לרבות קמיניץ פודולסקי בידי התורכים ומסר את אוקראינה לקוזקים. יהודים רבים משטחים אלה העדיפו לעזוב את מושבותיהם ולצאת לשטח המערבי, שהיה נתון לשלטונם של הפולנים.

זרם הגירה זה שייר מספר גדול של יהודים בברודי וביתר ערי רייסן.

אולם עם הגדלת האוכלוסיה הארמנית עברה לידיהם גם היזמה הכלכלית, באופן, שהמסחר בסיטונות נשאר בידיהם עד מחצית המאה הי"ח. על מצבם הכלכלי של היהודים מעידה ביחוד הירידה של מספר היהודים קוני בתים מידי הנוצרים, לעומת השנים שלפני גזירות ת"ח. בשנות 1661—1668 אין אנו מוצאים אלא 9 יהודים הקונים בתים ו־2 יהודים המוכרים בתיהם[40].

בתקופה זו עמדו, לפי תעודות ארכיוניות, בראש הקהלה לוי מאירוביץ (בן מאיר), יוסף שלומוביץ (בן שלמה), יצחק נובחוביץ (בן נח) וגבריאל בן יעקב. בשתוף עם ראשי העיר הם מבקשים ב־16 באוגוסט 1663 את אדון העיר שילוה לקהלה סך 300 זה'ר לכסוי הוצאות הכרוכות באיכסון הצבא, תקוני הארמון, וטעמם, שכן סבלה האוכלוסיה מחמת המלחמות האחרונות ואין בידה להרים מסים.

בשנת תל"ח (1677) השתתף בכינוס ראשי המדינה של כל היהודים בכל ארבע הארצות שבפולין מנחם מענדל בן נתן מברודי, וחתם על הודעת הועד מיום 16 במאי 1678 בענין החוב לגיאורג מילטנברג מברסלוי[41]. ובשנת 1700 הוא עדיין חבר

39 הם גרו ברחוב שנקרא בפי היהודים „מוחישי גאס" (על־שם „מחה אמחה את זכר עמלק" שמות יז, יד). זהו הרחוב בין ככר השוק והכביש הלבובי שנקרא אח"כ „פפאר גאסע".

40 ארכיון הברנרדינים Xięgi miejskie brodzkie 1661—1668 B73—78.

41 התעודה נדפסה ע"י Dr. I. Landsberger: Schulden der Judenschaft in Polen, Jahrbuch der lit. Gesellschaft Frankfurt a/M, Bd VI, p. 275; פנקס וד"א י"ל ע"י ישראל היילפרין ע' 160—162, סי' שסו; עמ' VIXX—IIIXX; דוד וורם, בספרו Dzieje Żydostwa brodzkiego, Brody 1935 קובע כי מנחם מנדל בן נתן היה רב ועלה על כסא הרבנות אחרי הרב שאול קצנלבוגן. בהנחה זו מסתמך המחבר על העובדה, שחתימתו נמצאת בהסכמה לתנ"ך, שיצא לאור באמשטרדם בשנת 1676/78. כאן הטעות: אמנם, הסכמה להדפסת התנ"ך בתרגום אידי ע"י ר' יוסף עטיאש באמשטרדם אושרה על ידי ועד ד"א, שהתכנס בה' אייר תל"ח בלובלין, ועל החתום באו

להנהלת ועד הגליל (מנהיגי המדינה) לבוב[42].

ממנהיגי הקהלה בתקופה זו ידועים לנו עוד יקותיאל זיסקינד[43], זיסקינד פאוליצר[44], זיסקינד לעחוויצר[45], שמואל חרמץ ממיסדי משפחת נתנזון[46], צבי הירש המיסד של המשפחה הידועה שצקס[47], נכדו של ישראל שתדלן, והירץ בץ סאסובר[48] (שמוצאו כנראה מסאסוב ע"י זלוצ'וב).

מאישי הקהלה יש לציין את הדיין אליעזר, שנפטר ביום ה' אייר תס"ב[49]. „הדיין המצויין", נתן[50], ואת „הדיין המצויין המפורסם" פסח משקלאב[51] את הגאון אפרים זלמן[52] בן הרב הגאון יהודה ליב שור, הוא אביו של ר' אלכסנדר סענדיר שור בעמ"ח „תבואות שור" (על יורה דעה). לברודי בא מלבוב אחרי מהומות „שילערגעלייף" בשנת 1664, הרב הרופא מאיר בן אברהם[53] „הרב המגיד דקהלתנו החסיד המפורסם הישיש" מוהר"ר אפרים, שלפני בואו לברודי היה „מגיד דבריו ליעקב בקרקא ורישא"[54], התורני הרבני המופלא שלום שכנא בן הרב מרדכי בץ שנפטר בשנת תס"ד, האלוף אהרן במה"ו ישכר בער[55], התורני נטע מיאמפאל,

המנהיגים וביניהם „נאום מנחם מענדל בלא"א מוהר"ר נתן זצ"ל ה"ה מברוד" ואחר כך באו חתימות „כבוד המאורות הגדולים הרבנים מ"ד וד"א יצ"ו" (פנקס וד"א, ס' שסט, ע' 163). חתימתו נמצאת גם בהחלטת ועד ד"א מיום ד' סיון תל"ח (1678), שלפיה „נענינו להם ראשינו להיות לק"ק הנ"ל (טיקטין) תמיד בכל וועד דד"א יצ"ו מנהיג קבוע לדורי דורות" (פנקס ס' שעב ע' 165).

42 הועד היה מורכב מ־9 מנהיגי המדינה ובתוכם נציג אחד מברודי Dr. M. Bałaban: Z zagadnień ustrojowych Żydostwa polskiego, Lwów 1932, p. 6.

43 הוא נפטר בשבת כ"ב אייר תנ"ח (1698) וזהו נוסח מצבתו:
פ"נ האלוף הראש והמנהיג הר"ר יקותיאל זיסקינד בהר"ר מרדכי זצ"ל נפטר בשבת כ"ב אייר תנח לפ"ק ת.נ.צ.ב.ה.

44 נפטר בו' אייר תנ"ט (1699) Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 121.

45 נפטר בי"ב אייר ת"ס „ראש ומנהיג המדינה": Aus dem Pinax p. 121.

46 נוסח מצבתו: פ"נ האלוף הראש המנהיג הרבני מ' שמואל חרמץ זצ"ל כ"ו תמוז תע"ו לפ"ק ת.נ.צ.ב.ה.

47 נפטר בשנת תנ"ה (1695).

48 נפטר בא' אלול תק"ו Aus dem Pinax p. 127.

49 Aus dem Pinax p. 121.

50 נפטר בי"ד אב תס"ב. 51 נפטר ט' אייר תצ"ז.

52 וזהו נוסח מצבתו: פ"נ הגאון הגדול מ"ו אפרים זלמן ב' הרב הגאון מ' יהודא ליב שור נפטר יום א', כ אייר תל"ד לפ"ק, תנצב"ה.

53 נוסח מצבתו הוא: פזר נתן לאביונים וצדקתו תעמוד לו ולזרעו ה"ה הרב הרופא ה"מ מאיר בה"ר אברהם ונפטר ח' טבת תקי"ד תנצב"ה.

54 הוא היה מגיד חמשים שנה ונפטר בברודי ביום ח"י אדר תק"ט.

55 נפטר בר"ח כסלו תי"ז (1657). מצבתו היא אחת העתיקות ביותר בבית העלמין הישן בברודי, וזה נוסחה: האלוף מ"ה אהרן במ"ה ישכר בער זצ"ל בר"ח כסלו תי"ז תנצב"ה.

שלמה בן מנחם כץ, ש„הרבה והרביץ תורה בישראל“ [56].

מן הענין הוא, כי בעלי הון יהודיים, תחת להשקיע את כספם בנכסי דלא ניידי, היו מעדיפים להשקיעו בעסקי הלוואות. מבין המלווים היהודים בשנים אלה ראוי להזכיר את יעקב, משה בן אהרן. אולם היקף עסקיהם אינו מגיע להיקפם של המלווים היהודים בשלהי המאה הט"ז. הם מלווים כספים לבעלי מלאכה, כנגד משכונות ובטחונות משכנתאיים. סוחרים יהודים, הזקוקים לאשראי, לווים מאת יהודים, ולעתים מאת ארמנים. בשנות 1661—1668 לוו 15 יהודים מאת מלווים לא־יהודים סך 2500 זה' פול.

רוב מנינה של האוכלוסיה היהודית התפרנס על מסחר קמעוני ומלאכה. בין הסוחרים היו גם יהודים תורכיים, שעשו במסחר בשמים וזהב. בעלי המלאכה הם על פי רוב חייטים, פרוונים, קצבים. מבין הקצבים ידוע בשנים הללו שלמה, העושה במסחר־בשר מקיף וסופו מתעשר.

בשנים אלו התפתחה בברודי היהודית מלאכת סריגה ומלאכת חגורות תורכיות הנקראות מאקאט, סריגה עדינה וזהבות [57]. עם בעלי המלאכה נמנו גם שלשה רופאים לא־מומחים וחמשה רוקחים. ועמהם יש גם להזכיר את המדפיסים יוסק ועזרא דרוקער ו„צורף שוורצפאלווער“ אחד.

בשנת 1682 מת בעל העיר סטניסלב קוניצפולסקי [58] ומספר חדשים לפני פטירתו מסר, תמורת הקשטליניה הקרקאית מידי המלך יאן סוביסקי, את ברודי ליורש־עצר יעקב לודביג סוביסקי, אולם לאמתו של דבר היתה כאן מכירה כפשוטה [59]. וכך עברה העיר לידי משפחת סוביסקי [60].

56 נוסח מצבתו הוא: פ"נ איש צדיק וישר אשר הרבה והרביץ תורה בישראל הרבני המופלג מ' שלמה ב"ה מנחם כץ נפטר ב' אלול תצ"ו תנצב"ה.

57 בתקופה זו הוקם בברודי בית מלאכה למשי ותוצרתו נמכרה ברובה על ידי יהודים.

58 הוא היה נכדו של סטניסלב קוניצפולסקי, שקנה את ברודי בשנת 1629 מאת משפחת זולקיבסקי. בנו אלכסנדר היה עסוק בפוליטיקה ולא התענין בעיר. ולעומתו בנו סטניסלב הקדיש מרץ רב להתפתחותה של ברודי.

59 Barącz, p. 61.

60 במסורת המשפחתית של הסוביסקים מסופר, שאשתו של המלך סוביסקי מאריסינקא Marja Kazimiera d' Arquien ברצונה להגדיל את רכוש האחוזות של המשפחה פנתה אל סטניסלב קוניצפולסקי והציעה לו למסור להם ברודי תמורת הקשטליניה הקרקאית ("Daj Brody,)

פרק שני

כתב הקיום משנת 1699 — שלטון־הפוטוצקים

המלך סוביסקי מסר את הנהלת העיר למפקד־המבצר יאן קרושינסקי והוא עצמו ביקר בעיר רק באוקטובר 1690 לשם סדור ענינים שונים. בהזדמנות זו אישר המלך את הפריבילגיות, שקבלו הארמנים בשנת 1643 מידי סטניסלב קוניצפולסקי.

התייר הצרפתי דלרא (Dalerac), שביקר בשנים אלה את פולין, מתאר את ברודי כעיר גדולה, שבתיה, אף שהם בניני עץ, בנויים טוב ויפה, רחובותיה רחבים וככר־שוק נאה. העיר מאוכלסת יפה ועשירה מאוד. ביחוד „עשירה היא בסוחרים יהודים שמספרם רב מאוד" [1].

בשנים אלה השתפר מצבם הכלכלי של היהודים, אם כי לא לזמן רב. בשנת 1696 נפטר המלך סוביסקי. התורכים הסתייעו במותו ופלשו לפולין, חדרו גם אל ברודי, הרסו בה הרס רב וערערו יסודות קיום היהודים. התנפלויותיו של אלכסנדר קוניצפולסקי אשר לא רצה להכיר בהסכם משנת 1682, שהעביר את ברודי לידי סוביסקי, ויתר על כן השריפה הגדולה משנת 1696 — שבה נשרפו 24 בתים יהודים, בית הכנסת, בית המרחץ, בית המטבחים ובית הקהל עם כל תעודות הקהלה — הוסיפו הרס על הרס. מאחר שכל ארכיון הקהלה עם התעודות והפריבילגיות נשרף כליל [2], השתדלה הקהילה להשיג מידי יעקב לודויג סוביסקי כתב קיום חדש, שיכלול, פרט לזכויות הישנות, גם זכויות נוספות. את הפריבילגיה החדשה קבלו בתנאי, כי תקפה ייפקע, משיימצא הכותב הישן.

כתב־קיום זה שניתן על ידי יורש העצר יעקב לודויג סוביסקי, על סמך הודעות ראשי־היהודים, ומבלי שיהיו לפניו התעודות הקודמות, ביום 4 ביוני 1699

Barącz, Brody, (בין זלוצ׳וב וברודי) למסור נוסף לברודי גם את ארמונו בפודהורצה (Dr. Łucja Charewiczowa, Dzieje miasta Złoczowa, Złoczów 1929 p. 27. p. 58.

1 Dalerac: Les anecdotes de Pologne, Paris 1699, t. II. p. 283. "fort peuplée et fortriche sour tout en marchands Juifs dont il y'a un tres grand nombre".

2 מתוך תעודה אחת בארכיון המיניסטריון לענייני פנים בווינה משנת 1816 אפשר ללמוד, שכתב הקיום הראשון ניתן ליהודי ברודי בשנת 1629. בעיקרו טיפל בסידור כלכלי, שהתיר להם ליהודים, תמורת תשלומיהם לבעל העיר, להתעסק בייצור יי״ש וחמד (IV. J. Brody, Nr. 191 ex November 1816).

בפילאשקובצה [3] ואושר אחר כך על ידי כל אדוני העיר, היה היסוד החוקי, הארגוני והאדמיניסטרטיבי של הקהלה הברודאית, עד השנויים שחלו עם הכבוש האוסטרי בימי מריה תרזיה ויוסף II.

מבחינה כלכלית קובע כתב הקיום את זכויות המסחר, התעשיה והמלאכה של היהודים. לפיהם ניתנה להם ליהודי ברודי זכות־ישיבה חפשית ורשאים הם לדור ולסחור בכל מקום ובכל אזור שבעיר; פרט ליום הראשון ולחגים הקתוליים, במסחר, שאינו מותר להם לפי דיניהם, דיני הכנסיה או הממלכה. רשאים הם להתעסק בכל מלאכה, במידה שזכותם זו אינה סותרת את הפריבילגיות, שהוענקו לאגודות האומנים הנוצריות. היהודים רשאים, לבנות בתי־עץ ובתי חומה, לצורך מסחרם ותעשיותיהם, חנויות, מרכליות, מרתפי יין, יקבים, סודניות, משרפות־תמד וכו', וכן בתי כנסת ובתי מדרשות בכל מקום הרצוי להם, הן בככר־השוק והן בכל יתר הרחובות.

מבחינה דתית קובע כתב־הקיום את כל הענינים הכרוכים בדת והנהלת הקהלה. קודם כל מובטחת ליהודים חירות־הפולחן, הם רשאים לבנות בית־כנסת, בית־מרחץ, מטבחים ומקולין בככר השוק ומחוץ לעיר, וכן בית עלמין, במקום הקודם, אלא שיהא גדור. הם רשאים לבנות ארבעה בתים — של הרב, החזן, בית הקהל ובית החולים, — ואלה פטורים מכל מס ומחובת אפסניה לצבא ואנשי המבצר.

החלק השלישי של כתב הקיום קובע יחסים משפטיים וחוקיים. לפי התקנות המפורטות בו, פטורים יהודי העיר מכל אנגריות כלפי העיר והמבצר, פרט לעבודות הכיבוי בשעת דליקה או פשיטת האויב (szarwark gwałtowny). היהודים חייבים לשאת בשליש הוצאות העיר, והם עמוסים הטלות כספיות אחרות לשם אוצר הממלכה וחייבים במסי גלגולת. היהודים חייבים לבוא לבחירת העיריה, ראשי העיר והמוכתר, ולהשתתף בהן. עליהם לצאת בשעת השבעת הנבחרים, לפי שהיא נעשית בסימן הצלב. בענין המסים הדרושים להוצאות העיר מחליטה העיריה במעמד ראשי הקהלה,

3 ארכיון ברנרדינים, Fasc. Cop. t. 96 p. 1770. ספרית זאמויסקי כ"י 63.A. העתק הפריבילגיה נמצא גם בפולנית ובתרגום גרמני בארכיון המיניסטריון לענייני פנים בווינה: Galizien IV. J. Brody Nr. 191 e. a. 1816. נדפס ב־ S. Barącz: l. c. p. 774—77; Dawid Wurm: Z dziejów Żydostwa Brodzkiego za czasów Rzplitej polskiej do r. 1772. Brody 1935 p. 103—106.

תעודה זו שבה אושרו כל הפריבילגיות הקודמות, היא משנת 1699. התקנה העיקרית לזכויות היהודים מתחילה: "Jakub Ludwik Królewicz Polski, Wielkiego Xięstwa Litewskiego i Olawski Xiąże etc. — — — do wiadomości podajemy: Iż My stosując się do dawnych Praw i Przywilejów Intecessorów Naszych Żydom i Obywatelom Miasta Brody nazwanego incendio universali Miasta absuptorum i oraz mając respekt na nich z osobliwych racyj umysł Nasz skłaniających, Prawa onych i wszelkie prerogatywy, które przed nami i Komisarzami, naszemi prezentowane były, przed Pogorzeliskiem zważone, i jeśliby jakie przed ogniem się uchyliły, konserwować umyśliliśmy, jakoż niniejszym listem przywilejem Naszym konserwujemy i konfirmujemy". ראה את הנוסח המלא של כתב הקיום ב־תעודות ומסמכים II, 15.

שהרי גם הם נוגעים בדבר ואסור לקבל החלטות כאלו בהעדרם. חובה לבחור בגובה נוצרי ובגובה יהודי, וכן חייבים ראשי העיר לבחור, יחד עם ראשי הקהלה את הממונים על השוקים והמשקל.

בעניני השיפוט ובתי הדין, נקבע, כי כדוגמת ערים פרטיות אחרות נדונים משפטים בין יהודי לבין יהודי בפני בתי דין הרבנים ובאינסטנציה שניה בפני נציב־המבצר (gubernator) בנוכחותו של פרנס החודש של הקהלה[4].

אף שאין בכתב־הקיום סעיף מיוחד על משפטים בין יהודי לבין שאינו־יהודי הרי ברור, שמשפטים אלה היו בסמכותם של בתי־דין או המבצר, הכל לפי סוג המשפט.

מותר היה להשביע את היהודים בכל מיני משפטים, הן פליליים והן מסחריים, אך ורק בבית הכנסת שלהם, לפי הלכות הדת, ונוסח השבועה הנקבע בחוקי הממלכה. פריבילגיה זו נרשמה על־ידי ראש הקהלה אפרים לייבוביץ[5] (בן אריה) בתעודות הגרוד (יחידה אדמיניסטרטיבית) בלבוב.

מתוך כתב־הקיום אנו למדים, שיעקב לודויג סוביסקי לא הסתפק באשור הפריבילגיות הקודמות, אלא הכניס גם שורה שלמה של זכויות חדשות, משום שהאוכלוסיה היהודית, שגדלה מאז מתן הפריבילגיות הראשונות, היתה זקוקה להרחבת זכויותיה לפי צרכיה, הפנימיים והארגוניים, וביחוד מבחינת כדור יחסיה ההדדיים עם העיר. ביחוד מודגש בכתב־הקיום מתן זכות בחירה לעיריה[6] והשתתפות הכרחית של נציגי הקהלה בהטלת המסים לצרכי העיר ומנוי ממונים על השוק והמשקל.

פריבילגיה זו הניחה להם ליהודי ברודי פתח גדול להתפתחות שקטה ומסודרת — וביחוד לאחר שחוסלה מלחמת ההתחרות עם הארמנים, שהוכרחו, לפי תקנת שנת 1694, לשלם מסים מיוחדים מכל הבתים הנקנים על ידיהם, ומפני כך התחילו לעזוב קמעה־קמעה את העיר. ואולם היהודים לא נהנו זמן רב מטובות הפריבילגיות, שכן בשנת 1704 מכר יעקב סוביסקי מחמת דוחק בממון וסכסוכים מתמידים עם יאן

4 לא להחליף עם „כותב המבצר" שהיה הנציג הקבוע של הקהלה. בתקנון מדובר מפורש על „פרנס דחדש". "starszy ieden, którego kwartał natenczas będzie".

5 הוא נפטר בכ"ה ניסן תפ"ט והיה למדן מפורסם. Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 124.

6 "Podczas też elekcyi do obierania Magistratu mieyskiego Woyta y Burmistrzów powinni y Żydzi bydź przytomnemi et ad actum electionis należeć. Excepta depositione iuramenti urzędowych na którey zaczęciu ob venerationem Crucifixi na ustęp wyniść maią. Ten jeden punkt in tantum valere powinien in quantum przywileyów dawnych y wolnośicom mieszczan brodzkich Chrześcyańskich non repugnat. Prawo zaś ich duchowne we wszystkich wszelkich prerogatywach zastosować y Elekciey bez wszelkiej przeszkody według obrzędu onych a prawa koronnego dyspenzaciey". מתוך הפריבילגיה משנת 1699. בתעודות רבות נקראים היהודים Mieszczanie i obywatele miasta Brodów. לפי החומר הארכיוני יכולנו לקבוע את השתתפות היהודים בבחירות העיריה בפעם הראשונה אך בשנת 1713, Księgi miejskie brodzkie B. 103 c. a. 1713.

אלכסנדר קוניצפולסקי, את ברודי לוויבודה וגנרל יוסף פוטוצקי.

הימים ימי אנרכיה בפולין, מלחמות המלך פרידריך אוגוסט, שהוסר מכסא מלכותו, עם סטניסלב לשצ'ינסקי השפיעו לרעה על העיר ברודי. פוטוצקי, שביקש להשאר נייטראלי במריבה זאת, נגרר על ידי אשתו ויקטוריה מבית לשצ'ינסקי למחנה אוהדיו וחסידיו של סטניסלב לשצ'ינסקי ותומכו — מלך שבדיה קרל XII. התערבותו הכניסה את ברודי במערבולת המלחמה. הרוסים והטטרים התנפלו לא אחת על העיר ושדדוה והרסוה, ובעיקר לקו, כמובן, היהודים. לא ייפלא, על כן, שהקהלה טרחה על בטחונה של האוכלוסיה המקומית והוציאה בשנת 1707 — סך של 30.000 זהוב פול. לשם כך. — הקהלה תבעה מאת העיריה להחזיר לה ע"ח 30.000 זה' שהוציאה לצרכי הבטחון של האוכלוסיה המקומית את השליש יחד עם הרבית בסך 16.666 זה'. בשנת 1718 (9 באפריל) בא לידי משא ומתן ועל יסוד פסק הדין שהוציא יוסף פוטוצקי הוטל על העיריה לשלם במשך שנתיים לקהלה ע"ח החוב 6866 זה' בשני תשלומים. היות והקהלה נכתה 9.800 זה' מחכירות הכנסות עירוניות[7]. אחרי שהעיריה לא שלמה את התשלום הראשון בסך 3266 זה' פקד הקומיסר של פוטוצקי בנוא (Benöe) ב־21 באוקטובר 1718, שעל העיריה לשלם לקהלה עוד רבית של 10% לשנה המגיע מסכום הנ"ל. כנראה, שלכסוי הוצאות אלו היתה הקהלה אנוסה להסתייע בהלוואות, שמהן ידועות לנו חובותיה לפולני אנטוני ברנובסקי בסך של 15.000 זהו' פול.[8] וכן הלוואות בסך 8250 גולדן: מאת הכנסיה הקתולית בברודי 2500 גולדן, מאת הדומיניקנים בפודקמין 2500 גולדן ומאת הדומיניקנים ביבורוב 3250 גולדן[9], וכן חוב אחר לגובר מברצלב פיוטר מאיקובסקי בסך של 5000 זה' בערבות 16 נציגי הקהלה[10] וחוב לאציל דומנסקי, שאין אנו יודעים סכומו. חובות אלה סיבכו את הקהלה במשפטים שונים בפני בית הדין העליון בלובלין. בפסק דין מ־13 ביוני 1710 איים בית הדין העליון בלובלין על ראש הקהלה יצחק מקאמיניץ ושתדלן הקהלה ישראל בן דוד בהחרמה ובהפקעה באם הקהלה לא תסלק את החוב בסך 1000 זה' בעד מסי־גלגולת. בשנים אלו לא שלמה קופת הקהלה את מסי הגלגולת, שהוטלו עליה ובגלל זה הסתבכה במשפטים עד אין סוף. הסתבכויות אלו גברו מדי שנה, הואיל ופרנסי הקהלה לקחו הלוואות חדשות לשם חסול חובות שהעיקו עליהם.

תנאי המלחמה וחניית צבאות־הספסים והרוסים בעיר הביאו עמהם כל מיני התנפלויות קטנות וגדולות ברחובות ובמסעדות, שהיו בראש וראשונה מכוונות נגד היהודים. ערעור־הבטחון, „הלחץ הזה ודוחק המסים והמסירות", שהשתלטו בימים ההם בפולין, גרמו לכך, שהדיין הרב הירש אוארבך ומספר יהודים אחרים עזבו את ברודי, יצאו לגרמניה, והשתקעו בקהלת וורמייזא. במכתבו אל הרב ר' דוד אופנהיים בפראג, כותב הרב אוארבך ששנאת־ישראל בפולין היא קשה וגדולה כל כך, שאין

7 Księgi m. brodzkie B 111 e. a 1718 . ראה 17,II.

8 Księgi miejskie brodzkie B106 e. a. 1703.

9 אקדמיה פולנית בקראקא: כ"י 906, המכיל רשימת חובות קהלות גליציה, כפי שנרשמו אחרי ספוחה לאוסטריה ע"י השלטונות האוסטריים בשנת 1784.

10 Archiwum Bernadyńskie: Księgi grodzkie lwowskie t. 192 p. 348; t. 505 p. 1643—1647.

מוצא ממנה אלא בריחה ומפלט בגרמניה[11].

התנפלויות על היהודים ברחוב ובשוק היו תופעות יום־יומיות. בעלי מלאכה ושוליותיהם ניצלו את האוירה האנטי יהודית להכות יהודים בני אומנותם. כך, למשל, התנפלו החיט הנוצרי יעקב ועוזרו אמיצינסקי על היהודים מארק (מרדכי), עקיבא בן יצחק והכו אותם באכזריות נוראה[12].

באוגוסט 1711 ערכו האצילים אנטוני גולינסקי, אולכסנדר אורנסקי־מיקלויץ, זלוטניצקי הם ונתיניהם והרוסים, פרעות על היהודים, התנפלו עליהם, שדדו את חנויותיהם והכום באכזריות[13]. היהודים המוכים — משה פַּרַן, ראובן בן יעקב הרוקח, יעקב בן מאיר, ישראל בן יצחק, יעקב בן אברהם, דוד בן שלמה, שמואל פוך־לובצא — באו בתלונה שבכתב לפני משרד המבצר.

התנפלויות אלה השתתפו בהן נוצרים מכל שכבות האוכלוסיה. פעם אחת, התנפל כומר ברודאי על היהודי שומר הספר (rogatnik) הירש והכהו בדרשו ממנו תשלום־השוק. כשרצה שוער־המבצר להגן על הירש, התקיפו הכומר הקתולי בטענה, כי „אין מחובתו להגן על יהודי"[14].

יאַן קוניצפולסקי, הסתייע בהעדרו של פוטוצקי, שהיה בחזית המלחמה, ותפס בשנת 1712 בכוח את העיר והכריז עצמו אדוניה.

מתוך שהיה מעונין לקנות את לב היהודים אישר בקורסוב, ביום 20 באפריל 1713, את הפריבילגיות, שניתנו להם על ידי קודמיו והרחיבן עד כדי כך, שפיטר את בחירות שלטונות הקהלה מחובת אישור מטעם היוריסדיקציה של המבצר[15].

בעוד אפרים לייבוביץ, מראשי הקהלה, טורח להכניס את התקנה הזאת לספרי הגרוד בלבוב, והנה בא יוסף פוטוצקי, אחרי שובו מתורכיה, במשפט עם קוניצפולסקי בפני בית הדין העליון בלובלין וזכה, ב־25 במאי 1714 בפסק דין, שפירושו הכרזת החרם על קוניצפולסקי וכל משתתפיו. וכך חזרו לו לפוטוצקי כל זכויותיו כאדוני העיר ברודי.

11 Dr. B. H. Auerbach: Geschichte der israelitischen Gemeinde Halberstadt p. 53—54. 1866.

12 Księgi m. brodzkie B86 e. a. 1707.

13 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 122; Barącz p. 86.

14 Księgi miejskie brodzkie, B. 86 No. 15.

15 ארכיון ברנרדינים Fasc. Cop. t. 96 p. 771. ראה נספח II, 16.

פרק שלישי

המצב הכלכלי במחצית הראשונה של המאה הי"ח

כאשר ראה פוטוצקי את החורבן שבא על עירו, השתדל ראשית כל לעשות ככל שידו מגעת לשיפור מצבם של האוכלוסים. לאחר שאישר את הפריבילגיות של היהודים[1], ציוה בהוראה מיוחדת מ־22 בספטמבר 1715[2] לגוברנאטור שלו שווייקובסקי[2א] לתת ליהודים ולנוצרים מגרשים פנויים לצרכי בנייה, תקנה שהתירה ליהודים לרכוש גם מגרשים של נוצרים והיטיבה בהרבה את המצב הכלכלי. שורת האינטרסים הכלכליים היתה נותנת, כי שלטונות אדוני העיר ראו בהם ביהודים אזרחים שווים עם האזרחים הנוצריים. היהודים נקראו אזרחי העיר (obywatele miejscy) ודומה לערים פרטיות אחרות כגון דוקלא, ז'אבנו וז'מיגרוד, לקחו גם חלק בבחירות למועצה העירונית ולשלטונות העיר[3].

בימי בעלותו של פוטוצקי חלו שנויים כבירים במבנה הכלכלי של יהודי ברודי. קִמְעה קמעה פחת מספר המלוים היהודים. אמנם, פעלו עוד מלוים גדולים כגון מנדיל וישראל בן־יעקב, התובעים מאת מריה בתו של יעקב לודביג סוביסקי ומיכאל רדזיביל סך 68.000 זהוב פול.[3א], בתוספת רבית והוצאות המשפט. במקום המסחר והתעשיה, שכללה ברובה סודניות, טחנות, משרפות יי"ש ותבואות, מתחילים הסוחרים היהודים לכוון את עסקי מסחרם למערב. מסחר זה היה במשך התקופה הקודמת ברובו בידי הרותנים, השקוטים, וביחוד הארמנים, שזריזותם וקשריהם עם הארמנים בלבוב ובשאר הארצות עמדו להם להשתלט על רובו של סחר־החוץ. והנה החל מראשית המאה הי"ח, היו סוחרי ברודי יוצאים לירידים חוצה לרייסין. בשנת 1701 יוצאים אילו סוחרים יהודים מברודי לטהורן וב־16 ביוני 1716 נכללים סוחרי ברודי בכלל סוג הסוחרים, שמשרדי־המכס בכבישים המוליכים לדנציג אינם מעכבים אותם לשם תשלומי מכס. בזכותו של השתדלן הברודאי ישראל בן דוד נרשמה ההוראה הזאת, שניתנה על ידי תת־שר האוצר הפולני יֶרזי פשֶבנדובסקי בספרי־גרוד לבוב, וסוחרי ברודי היו מעונינים בה ביותר, שכן היה בה כדי לקצר בהרבה את התחבורה עם דנציג[4]. סוחרי ברודי יצאו גם לירידים בקיוב ובנישני

1 דוד וואורם בספרו: Z dziejów Żydostwa brodzkiego ע' 23 קובע שפוטוצקי לא אישר את הפריבילגיות. לעומת זה יש להדגיש שבהעתק הפריבילגיות נאמר בפירוש: "Approbuję in omnibus punctis te nadane od Najjaśniejszego Królewicza Jegomości antecessora mego prawo salvis his clausulis, które też w nim excipiuntur. Józef Potocki wojewoda i generał ziem kijowskich, halicki, śniatynski, kołomyjski, leżajski etc Starosta m. p."

2 Arch. Bernad. Księgi m. brodzkie C. 57 e. a. 1715, B.103 p.136.

2א בסמכותו היה גם השיפוט כפי שנקבע במסגרת משרדי הפודבויבודה. בערים אחרות היה תוארו רוזידנט, דיספוזיטור, בברודי היה תוארו הרשמי גוברנטור (Z. Pazdro l. c. p. 37).

3 Jan Ptaśnik: Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce, Kraków 1934 p.297.

3א Księgi grodz. lwowskie t. 548 p. 339.

4 Ks. grodzkie lwowskie, t. 508 p. 1430

(באוקראינה הרוסית) והביאו משם לפולין סחורות רוסיות כגון בדי־כותנה (הנקראים קיטאיקה), קוויאר, טבק ופרוות. לאוקראינה הכניסו על־פי־רוב יינות הונגריים. בשנת 1739 בלבד באו לנישני 12 סוחרים יהודים מברודי [5].

ברבע השני של המאה הי"ח נמנים סוחרי ברודי עם המבקרים הקבועים בירידי ליפסיא וברסלאו. בשנת 1728 משתתפים ביריד ליפסיא בנו של ראש ועד דד"א אברהם יעקב בן־יצחק, נתן מנסוביץ (Nassauer Manasses) [6], ליפמן בן אברהם (בראז), שהיה אחד מהמבקרים הקבועים בשנות 1728—1740 ובשנת 1729 — נתן בן הירש. רב מספר הסוחרים היהודים מברודי, שהשתתפו בירידי ליפסיא בשנות 1735—1740, אולם בשנות 1741—1763 פחת בהרבה חלקם בירידים אלה ויש אפילו שנים שבהן אינך מוצא אותם כלל. בסך הכל ביקרו בירידי לייפציג בשנות 1728—1763 142 סוחרים יהודים מברודי, עצמאיים ובלתי עצמאיים, לעומת 826 מבקרים יהודים (סוחרים עצמאיים 492 ובלתי עצמאיים 334) מפולין כולה בתקופה זו.

אחרי שנת 1763 חלה הפסקה ושוב אין סוחרים יהודים מברודי מזדמנים שם אלא משנת 1766. בשנת 1769 בא ליריד בליפסיא סוחר יהודי מברודי וקנה סחורות בסך 30.000 דוקאטים. בשנות הארבעים והחמישים פחת, כאמור, ביריד לייפציג מספר המבקרים היהודים מפולין, ובתוכם מברודי, וכולם פנו לפרנקפורט ע/או, לברסלאו, כיון ששם היו נוהגים בהם מנהג שוים אל שוים עם הסוחרים הנוצרים ולא הפלו ביניהם לבין הנוצרים, שלא כדרכה של ליפסיא, שבה גבו מאת הסוחרים היהודים, באי־הירידים, את מכס הגוף (Leibzoll), שהיה נדרש מיהודים אביונים. מנהגה של ליפסיא בסוחרים אלה לא הוטב אלא בשנות השבעים, ואז חזרו יהודי ברודי ונהרו ליריד [7], ומספרם מתחיל לעלות עד שבשנת 1781 הם הרוב המכריע של הסוחרים היהודים מפולין.

בשנות ההפסקה, שסיבותיה נעלמות, ביקרו סוחרי ברודי על־פי רוב בברסלאו. אחד המבקרים הראשונים היה דניאל לוין, שהשתתף ביריד בשנת 1738 [8]. במחצית המאה הי"ח היה מסחרם של יהודי ברודי בברסלאו גדול מאוד, עד כדי כך שהם ביקשו משלטונות העיר רשות ישיבה לשמש שלהם. לפי ידיעת „קהל סוחרים" היו להם שני סרסורים קבועים בהונדספלד, שהיו עסוקים בעיקר בברסלאו. היקף מסחרם של יהודי ברודי גדל בעשרות השנים אחרי הכיבוש הפרוסי. יחד עם סוחרי לבוב,

5 Prof. Wolodymir Rybyński: Do Istorji Żydiw na Liwoberežnij Ukraini w polow XVIII st. Zbirnik prac żydiwskich, Kiew 1928 p. 2 — ב־

6 Dr. M. Freudenthal: Die jüdischen Besucher der Leipziger Messen, Frankfurt a/M 1928, p. 52.

7 R. Markgraf: Zur Geschichte der Juden auf den Messen. in Leipzig v. 1664—1839. Leipzig 1894 p. 15.

8 Bernhard Brilling: Breslauer Messgäste (1651—1738) Jüdische Familienforschung 1935 (XI) p. 680. — ב־

חתימתו (דניאל מברודי) נמצאת במכתב יהודי מדינת לבוב מיום 16 במאי 1724 בענין אישור השמש בברסלוי ר' יהודה ליב בן ר' מרדכי, נדפס במאמרו של דב ווינריב: יהודי פולין וליטא ויחסיהם לברסלוי, תרביץ ט, ע' 100 נספח ו.

לובלין וצוזמיר, הם הביאו לברסלאו דבש, אשלג, מלחת, עורות, חלב, מטבעות בתוך שעוה,[9] ולברודי גופה, מביאים סוחרים מתורכיה, פרס, יון וולכיה, כל מיני סחורות כגון עורות, משי, תוצרת צמר, חגורות.

בתקופת הפוטוצקים התפתח המסחר היהודי במסגרת מקיפה ביותר, וכן גדל בה רכוש הבתים של היהודים, ביחוד בטבור העיר, עד שקומיסר של פוטוצקי, סטניסלב פוקוטינסקי, קבע בדין וחשבון שלו, מיום 2 במרס 1733, לאמור: „אין לך בכפר השוק אף בית נוצרי אחד, אלא אך בתי יהודים בלבד. הנוצרים יצאו לפרברים (folwarki) · כנראה, בגלל המצב הכלכלי המשופר של היהודים החליט הקו־מיסר פוקוטינסקי לחייב את הקהלה להגדיל את השתתפותה הכספית בהוצאות צרכי העיר, תקוני הגשרים, שערים ובארות. לשם כך הוא כינס את חברי העיריה ונציגי הקהלה לישיבה משותפת ובה תבע מהיהודים לכסות את הסכומים הדרושים ע"י תוספת של שלושה גרושים ממסי הקהלה ומהעיריה — בארבעה גרושים. אולם הואיל והיהודים לא מלאו את דרישתו ולא השתתפו בכל סכום — הוטל עליהם לכסות את כל הוצאות התיקונים, ואילו הנוצרים שוחררו מכל תשלום בכלל[10]. הסוחרים הידועים כגון יצחק בן צבי ושותפו מאיר בן ישראל[10א], מארק (מרדכי) יעקובוביץ, מנדיל מרקוביץ, יעקב רבינוביץ[11], עושים עסקים גדולים, ונראה שרובם מסתייעים באשראי גדול, שקיבלו כנגד רבית גבוהה, שהביאה לא אחד מהם לידי פשיטת רגל. סוחרים יהודים בברודי התקשרו גם עם הסוחרים שבאו לכאן מתורכיה, פרס, יון, מולדביה וולכיה, ואתם כמויות גדולות של סחורות כגון עור פרסי, משי וכל מיני תוצרת ארצותיהם.

ב־6 במאי 1742 פרצה שריפה שהשמידה כמעט את כל העיר וגרמה הפסדים גדולים[12]. עדיין לא הספיקו היהודים לקומם את ההריסות, וכבר פרצה שריפה אחרת בשנת 1748. בשנים אלו מחדשת האוכלוסיה היהודית את יסודי־כלכלתה, ורק תמיכתם של הפוטוצקים עמדה להם להתאושש מערעור מעמדם שבא מחמת השריפות. אמנם, בשנים אלו עזבו מתחריהם הארמנים את העיר לחלוטין. נוסף לכך, אחרי השריפות הגדולות, נתנו יוסף פוטוצקי ובנו סטניסלב הלואה בסך מיליון

9 דוב וויינריב: יהודי פולין וליטא ויחסיהם לברסלוי במאות 16—19 (בתרביץ ירושלם שנה ט' ע' 91).

10 ראה תעודות ומיסמכים: II, 18.

10א הם הביאו סחורות על יסוד פריבילגיה מיוחדת — ביחוד שעוה, עורות, פרוות וחלב — ממוסקבה לברסלוי, ומשם — אריגים, בדים וסחורות־גלנטריה דרך פולין לרוסיה, ובשנת 1748 קבלו מאת תת־שר האוצר אנטוני קוסובסקי הקלות ניכרות בתשלומי המכס (Ks. Grodzkie lwowskie t. 555 e. a. 1748 p. 1762.). אולם בגלל השרפות הגדולות שפרצו בברודי בשנות 1742 ו־1748 התמוטטו עסקיהם ושניהם פשטו את הרגל.

11 בשנת 1729 הוא הקים מפעל גדול לבשול בירה (browar) ותמד (miodosytnia). KS. m. brodzkie B. 88. p. 16.

12 נוסף לכך סבלה ממלחמת פולין־רוסיה בשנת 1734, כשצבאות רוסיה צרו על העיר ביוני 1734 Kronika podhorecka 1706—1773 ułożył Leon hr. Rzewuski, Kraków 1860 p. 134—135

זהוב פול.[13] ליהודי ברודי, ואשראי זה סייע בידם לרכז ברשותם את כל המסחר, נוסף על יציאת הארמנים שהקלה על הדבר. בשנים הללו רוכשים היהודים גושי־בתים שלמים מידי הבעלים האוקראינים. כן באים לברודי יהודים רבים מלבוב שנמאסה עליהם הישיבה שם מחמת המשפטים הרבים עם שלטונות העיר, שנתרבו ביחוד בתקופתו של המלך אוגוסט השלישי (1733—1763). היחס הטוב של הפוטוצקים אל היהודים בברודי הוא גם שהגביר את הנהירה הזאת, שכן הם היו מעניקים להם הקלות הרבה ובלבד לפתח את המסחר ולהפוך את עירם מרכז־מסחר ניכר, שיקיים קשרים הדוקים עם כל מרכזי המסחר בפולין ומחוצה לה. הם הבטיחו להם ליהודים את הספקת הסחורות, לא הקפידו במכס־הדרכים, והיו מגינים עליהם מפני התנפלויות של אצילים, ובכוח סמכותם, כבעלי אחוזות גדולות, ואפילו בעזרת חיילים (קוזאקים), היו כופים את הסוחרים שהיו בדרכם לבובה ואת אוכלוסית הסביבה, לבוא אל הירידים בברודי. שפעת אחוזותיהם היתה להם ליהודים משענת חשובה, שכן חוכריהן ומנהלי משקיהן היו עומדים תמיד לימינם ומציעים להם חסות בשעת הצורך. כל אלה סייעו בהרבה להתפתחותם הכלכלית של יהודי ברודי. ולא עוד, אלא אחרי שנת 1753 גדל האשראי שלהם גם אצל סוחרי חוץ־לארץ, וכן נפתח לפניהם פתח למתן סחורות לסוחרים בפנים הארץ כנגד אשראי לא־יקר, דבר שמשך את הסוחרים היהודים בפולין לבוא לברודי ולקנות בה את הסחורות הדרושות להם. כך הובטחה להם לסוחרי ברודי מכירת סחורותיהם.

מלבד סחר־פנים מפתחים יהודי ברודי סחר־יצוא לאוקראינה[14], רוסיה, גרמניה,

13 דב־בר בולי חובר מספר לנו בזכרונותיו: „הזיל השררה שלהם אדון פאטצקי הויבמן (hetman) קארינע מגנזיו להלוואות ליהודים ותושבי עירו בראד סך עשרה רובא אלפים זהו׳ פוילין במזומנים היינו מיליאן זהובים פולניים וכשקבלו אנשי סוחרי דק״ק בראד אלו הסכומים במזומנים, התפזרו מיד לכל ערי ארצות ומדינות חלק אראפע, באיזה מקומות נמצאים מיני סחורה יפים ואנשי מסחר, על מבוא הים ורוכלת העמים, ועסקו באלו מו״מ כמעט שנים בסכום רב הנ״ל, ושלמו מדי שנה העסקא שבעה ממאה זהו׳ והקרן בידם נשאר לכמה שנים בלי פגע, ומזה נתגדלו ונתרבו ויתגברו אנשי ק״ק בראד בכל מו״מ שבעולם, ממש כל מקום מלא מהם ומסחורתם ועד היום שמם מפורסם, ולא ימוש ולא ימעט לעולם״ (זכרונות ר׳ דוב מבוליחוב תפ״ג—תקס״ג, יצאו לאור על ידי ד״ר מרק ווישניצר ברלין 1922 ע׳ 49).

14 בשנים אלו עשו ליהודים קשיים רבים להכנס לאוקראינה שמעבר לדניפר (Zadnieprze), שנמצאה משנת 1667 תחת שלטון רוסיה. משום כך היו מקרים רבים שיהודי פולין, ברצותם לעבור לאוקראינה בעניני עסקיהם, הצהירו שברצונם להתנצר. לאחר שנתנו להם להכנס, הם נעלמו ולא התנצרו.

בשנת 1751 הופיע היהודי הברודאי יצחק לפני משמר־הגבול הפולני־רוסי והודיע, שברצונו להתנצר. חיילי המשמר שלחו אותו למשרד הגוברניאלי ומשם העבירו אותו אל המנזר (ławra) לשם אמון בדת הפרבוסלבית. יצחק הביא אתו אל המנזר מספר חביות יין הונגרי בשביל הגנרל־גוברנטור והעמידן באחד המרתפים של המנזר.

כעבור זמן מה נעלם יצחק בלא להשאיר סימן כלשהו אחריו. בינתים הובר שהוא ברח מפולין מפני המלווים שלו, משנודע לשלטונות פולין כי הוא נמצא באוקראינה, הם דרשו

וגם לאנגליה. בכל מרכזי המסחר באירופה כגון ליפסיא, פרנקפורט דמאין, ברסלאו, מנצ'סטר, ברדיצ'ב, מילאו ידם של באי־כוח מיוחדים („Plenipotenten") העושים בשמם את כל הקניות והמכירות.

לאמיתו של דבר התפתחה ברודי כמין מחסן סחורות (דפוזיטוריום) לסחורות חוץ, שהוחלפו בתוצרת ארצית ששוב נשלחה לליפסיא, ברסלאו ולשאר ערים — המקורות של סחורות־חוץ. מליפסיא וברסלאו הובאו לברודי סחורות גלנטריה, בדים, ומכאן נשלחו יחד עם אשלג, דבש, קפה, סוכר ומיני בשמים — לרוסיה ותורכיה; מרוסיה הגיעו עורות־פרוות ונשלחו לליפסיא. על המסחר היה מנצח שמואל בן יעקב רבינוביץ[15]. לפי שהיה לרשותו ממון הרבה, בנה סודניות, משרפות, מחסני־סחורות גדולים, בכללן אריגים, עורות ומשי בכמויות גדולות. הוא קיים קשרי־מסחר עם סוחרי ורשא, ביקר בירידי ליפסיא בשנת 1754, ובקביעות בשנות 1757—1762[16]. ביאנואר 1764 הוא יצא, בראש קבוצת סוחרים מברודי, לירידי בברסלאו, וכדי להמנע מתשלומי מכס, שכר שלשים קוזאקים שישמשו לו משמר בדרך[17].

מלבד שמואל ידועים, בשנים הללו, אחיו ליב רבינוביץ, דודו הפרנס דד"א בר רבינוביץ ובניו הירש ואריה ליב שנבחר אחר־כך רב המדינה, זיינביל הורוביץ, יעקב חרמץ, הירש שאצקס, שמואל ולייזר ביק, לבל יוסקי, שהיה מגדולי מספקי המלחת (Salpeter) בפולין[18].

מתוך המפקד, שנערך בכל פולין בשנת 1764, ידועים לנו גם פרטים על הרכבם ומצבם הכלכלי של יהודי ברודי. לפי מפקד זה[19] מנתה האוכלוסיה היהודית 7,627 נפשות. מהם היו 1279 בעלי בתים ונשיהם, 866 בנים ונכדים, 835 בנות ונכדות; 595 אנשי־שרות; 1778 דיירים ונשיהם, 562 בנים ונכדים למעלה מבני שנה, 548 בנות ונכדות ו־248 אנשי־שרות; 206 ילדים ו־252 ילדות — למטה משנה אחת.

מהשלטונות הרוסיים להסגיר אותו לפולין. בהמשך המשא ומתן בענין הסגרתו האשימו השלטונות הפולניים את אנשי המנזר, שהם מסתירים אותו ביום במערה ובלילה באחד מתאי הנזירים. מטרופוליט המנזר דחה את ההאשמות הללו ואת מחאת השלטונות הפולניים, בטענה, שהיהודי יצחק מברודי לא התנצר ואינו נמצא במנזר, וגם לא ידוע לאנשי המנזר מקום המצאו. אולם השלטונות לא ויתרו ודרשו בתוקף את הסגרתו. מתוך החומר הנמצא בידנו לא ידוע כיצד נגמר הענין.

Prof. Wolodymir Rybynskij l. c. p. 94—97. Dokumenti No. XXX.

15 התעודות הוא נקרא: "sławny kupiec Brocki Pan Szmul Rabinowicz" (ארכיון בית המשפט בברודי: Księga zapisów samych grontów mieyskich brodzkich 1768, 47).

16 Dr. M. Freudenthal l. c. p. 53.

17 ארכיון הברנרדינים לבוב: Castr. Leopol. t. 596 p. 40; t. 609 p. 62; t. 610 p. 2110

18 Dr. N. M. Gelber: Aus zwei Jahrhunderten, Wien 1924 p. 23—24.

19 ארכיון הברנרדינים בלבוב, כרך 959 (Taryfa głów żydowskich 1764).

ב־14 כפרים, שהשתייכו לקהלת ברודי[20] נמצאו בשנה זו 166 נפשות, ומהן 53 חוכרים ומווגים עם נשיהם, 50 בנים ו־41 בנות[21].

בעיר ברודי גופה היו בידי היהודים 685 בתים, שבהם גרו 1443 משפחות ושאר המשפחות גרו בבתי נוצרים. והרי ההרכב המקצועי של האוכלוסיה היהודית בברודי:

I במקצועות חפשיים — 159, מהם היו 5 רבנים: אחד הרב דק"ק ברודי, שאר ארבעת הרבנים רק התגוררו בברודי, והם — הרב מפודקאמין, הרב מזבאראז', שהיה בעל משרפת תמד, הרב מאולסקו (בעל יקב), והרב מוראניק[22]; 25 פקידי הקהילה[23], 9 חזנים, 63 מלמדים, 5 עוזרי המלמדים (בעלפער), 2 מגידים, 3 סופרי הקהילה, 2 בעלי־תפילה, 11 רופאים מומחים (Dr. med.), 12 רופאים וחובשים, 19 רוקחים, 1 משגיח, 1 ממונה על המסים ו־6 סופרי סת"ם.

II במסחר — א) עצמאים — 106, ב) קשורים במסחר — 41.

א) עצמאים: 1) סוחרי כוהל ומווגים — 55, שהיו מאורגנים ב„חברת המוזגים" והיה להם בית כנסת משלהם[24]; 2) טכסטיל — 1; 3) סחורות נירנברג — 1[25]; 4) מוכרי קמח — 18[26]; 5) בשמים — 1; 6) סוחרי סוסים — 3; 7) מסחר ספרים — 2; 8) חנונים — 5; 9) מסחר בחפצים משומשים — 4; 10) תגרי־ירידים — 1; 11) סוחרי ברזל — 3; 12) פרוות — 8; 13) סוחרים סתם — 1; 14) סרסורים — 3, בסך הכל 106.

ב) קשורים במסחר: 1) פקידי מסחר — 23; 2) נאמנים — 18, בסך הכל 41.

מחמת ההתחרות היו היחסים בין הסוחרים מתוחים למדי. ביחוד החמירה המלחמה בין הסוחרים הסיטונאיים והקמעונים, שכן הסוחר הסיטונאי היה שולח את שמשיו אל מחוץ לעיר למשוך את הבאים העירה לחנויות והמחסנים שלו, והם שלמו גם לבעלי האכסניות אחוזים מהסחורות שנקנו אצלם על ידי סוחרים שנשלחו

20 ואלה שמות הכפרים: Bieławce, Berlin, Boratyn, Bołdury, Gaje brodzkie, Hołoskowice, Husta ponikowicka, Jazłowczyk, Koniuszków, Łahodów, Ponikowice, Suchowola, Smólno, Wołochy.

21 בגליל רייסן היתה ברודי הקהלה היהודית הגדולה ביותר, ואלה מספרי האוכלוסיה היהודית בשאר ערי רייסן: לבוב — 6378 נפש, זלוצ'וב — 1656, ברז'ז'ני — 1270, בוצ'אץ' — 1267, ז'ולקיב — 2002. משאר ערי פולין הקטנה יש להזכיר את קאלוש — 1662 נפש, דרוהוביץ' — 1923, קולומיאה — 1059, רישא — 1202, סטניסלב — 908 נפש.

22 מלבד הרבנים האלה גרו בברודי גם בניהם של הרבנים מגליניאני, שצ'ז'ין, שקוציני, קאליש, זבאראז', חתניהם של הרבנים מפודקאמין, יאמפולסק, ונכדו של הי"ב מהורדובצי.

23 והם: 2 דיינים, 3 שוחטים, 3 שתדלנים, 2 ממונים על משקלות ומידות, 2 ממונים על אטליזים ובית המטבחיים, 4 פקידי הקהילה ובית הדין, 2 פקידי חברה קדישא, 7 שמשים.

24 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 123.

25 על שם ברנצוז (Francuz — Franzos) מנירנברג. משפחה זו נשארה בברודי והיתה במאה הי"ט אחת המשפחות המיוחסות. ממנה יצא הסופר הידוע קרל אמיל פרנצוז.

26 היו מאורגנים ב„חברת מוכרי קמח" והיה להם גם „רב דמאנצ'ניקעס",

על ידם. דבר זה פגע, כמובן, קודם כל בסוחרים הקמעונים, והם דרשו הגנה מאת הקהלה.

III בתעשיה: 4, מהם מייצרי סבון — 3; עושה גרות — 1.

IV תחבורה: 17 עגלונים.

V מלאכה: 326, מהם: 1) חייטים — 136; 2) קשטים (Szmuklerze) — 15; 3) שזרים — 9; 4) רצענים — 7; 5) אופים ואופי מגדנות — 27; 6) פרוונים — 38; 7) עושי חותמות — 4; 8) זהבים — 21; 9) זגגים — 8; 10) נגרים — 2; 11) קצבים — 19; 12) חרטים — 4; 13) פחחים — 3; 14) רוקמים — 9; 15) עושי אהלים — 2; 16) בנאים — 4; 17) עושי גרבים — 4; 18) כורכים — 2; 19) נפחים —3; 20) כתשנים — 1; 21) רקענים — 3; 22) צבעים — 1; 23) חרשי עצים — 3; 24) כורי בארות — 1.

סוג מיוחד היוו „הפועלים העוסקים במלאכת הקודש", שהיו עסוקים בבנין בתי הכנסת ובקישוטם. ביחוד הצטיין בשטח זה בשנים 1706—1740 הצייר אליעזר זוסמן, בנו של החזן הברודאי שלמה זוסמן, שהיה אמן בעל כשרונות ניכרים ויצר פוליחרומיות (רבוי הצבעים) לקשוט בתי הכנסת, שהצטיינו בשפע הצורות והצבעים, ונושאיהם היו מעולם החיות והפרחים. מיצירותיו יש להזכיר את הפוליחרומיות בבתי הכנסת מחוץ לגבולות פולין, באוואריה (קירכהיים, בכהופן והאָרב).

20 אחוז מהאוכלוסיה היהודית היו בעלי מלאכה. סוגים מעטים בלבד מאוגדים באגודות בעלי מלאכה (Cechy), מהם בשורה ראשונה החייטים, שהם הרוב בין בעלי המלאכה. הם מאורגנים, מאמצע המאה הי"ח, באגודה עצמאית ולהם גם רב מיוחד הנקרא רב דחייטין. יש להניח בודאות שבברודי היו להן, לאגודות בעלי המלאכה היהודים, בתי דין עצמאיים משלהם, כמו בקהלות אחרות ברייסן. אנו מוצאים זאת, למשל, בתקנותיה של אגודת הכררים (torbiarze) בלבוב, בהן נקבע, שכל תביעות כספיות יש להביא בפני רב הקהלה או שופט העיר, וכל שאר התביעות — בפני פטרון ומנהיג האגודה. „פטרון" אגודות בעלי המלאכה היה עפי"ר רבם, תוארו היה „רב ודיין החברה"[27]. במעמדו של רב החברה הוחלטו כל ההחלטות החשובות. הוא הכריע, יחד עם ראשי החברה, בדבר קבלת חברים חדשים, אולם עיקר־תפקידו היה לדון בסכסוכים שבין חברי האגודה, וביחוד בין בעלי מלאכה לבין שוליותיהם. הרב לא קבל משכורת קבועה, אולם נועדו לו דמי העונשין והקנסות שהוטלו על החברים הפוגעים בתקנות החברה.

הרב דחייטין הראשון, הידוע לנו, היה יצחק יששכר בעריש באבד, שהיה משנת 1750 נאמן בועד דד"א. אחריו עברה הכהונה הזאת לבנו צבי הירש, אחיו של רב־המדינה הראשון בגליציה ר' אריה ליב ברנשטיין. ראוי לזכור, כי מעמדם של החייטים היה מיוחד במינו, שכן בברודי לא היתה אגודת חייטים לא־יהודית, מחוסר התחרות ריכזו החייטים היהודים בידם את אומנותם במלוא היקפה.

27 לפי דוגמת אגודות בעלי המלאכה הכלליות שבראשן עמד „אב ופטרון האגודה" נקראו גם רבני האגידות היהודיות בתעודות כלליות „אב ופטרון האגודה". Dr. M. Schorr: Organizacja Żydów w Polsce, p. 28; Dr. Z. Pazdro: Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewodzińskich, Lwów 1903 p. 65, 214.

שאר בעלי המלאכה היהודים לא השתייכו לאגודות נוצריות. באגודות עצמאיות היו מאורגנים גם הקשטים והזהבים, שהיו אף הם, כחייטים, היחידים במלאכה זו באין קשטים וזהבים נוצריים. שם טוב מיוחד יצא לשזרים היהודים בברודי ועבודותיהם היו מבוקשות גם בחוץ־לארץ[28]. השזרים עבדו גם בשביל בית חרושת לחגורות תורכיות של דומיניק מושיארוביץ[29].

מתוך תעודות שונות ידוע לנו, כי הקצבים ושואבי המים היו להם אגודות משלהם.

VI פועלים ועוזרים 69, מהם: 1) עוזרים במקולין — 3; 2) שומרים — 8; 3) שוערים — 15; 4) מחלקי בשר — 1; 5) מלצרים — 5; 6) שואבי מים — 2; 7) פועלים פשוטים — 34; 8) עובדי בית החולים — 1.

VII מקצועות שונים 15, מהם: 1) מגישים (סארוור) — 6; 2) כלי זמר — 8; 3) זמרים — 1.

ביחד היו, איפוא, 737 (כ־50%) בעלי מקצוע בו וך 1530 ראשי משפחות, והשאר היו כנראה חתנים, הסמוכים על שולחן חותניהם, אנשים שנתמכו ע"י משפחותיהם ומחוסרי מקצוע.

אנו רואים, איפוא, כי בסוג המקצועות החפשיים היו עשרה מקצועות קשורים בכלי־קודש. כן בולט ביחוד המספר הגדול של רופאים מומחים ורוקחים. מבין בעלי המלאכה, שהם אחוז ניכר בכלל בעלי המקצוע, רבו ביחוד החייטים, שהיו, כנזכר, מאורגנים באגודת אמנים (Cech).

במקומות, הכפופים לקהלת ברודי היה ההרכב המקצועי כלהלן: א) מתוך 26 ראשי־משפחות — 15 חוכרים, 3 בעלי יקב, 4 מוזגים, 2 פקידים. מלבדם היו — 20 אנשי שרות ו־2 עוזרי מלמדים.

ממספרים אלה אנו למדים, שמצבם הכלכלי של היהודים בברודי, בהשוואה לקהלות אחרות, היה במעט או בהרבה כתיקונו. ביחוד השתפר מצבם של הסוחרים, שהיו משתדלים תמיד להרחיב את היקף־עסקיהם ומקימים קשרים אמיצים עם מרכזי־הסחר הידועים באירופה, ובעיקר עם ערי־הירידים, כגון ליפסיא, קשרים שהופסקו בשנות הארבעים מחמת המצב החמור שלאחר השריפות בשנות 1742 ו־1748. אחרי שקיבלו את העזרה הכספית מאת הפוטוצקים, הם הרחיבו את מסגרת מסחרם, אולם הרחבה זו הגיעה לשיאה אך בשנות השמונים, כשסוחרי ברודי נעשו גורם חשוב וניכר בירידי ליפסיא.

מצבם הכלכלי האיתן של יהודי ברודי גרם גם לכך, שלקהלתם היתה עמדה ניכרת בחיי האוטונומיה היהודית ברייסן, ושעל כן אין לתמוה, שהנוצרים ראו בברודי „בירה יהודית" עד שההגמון מקיוב י. זאלוסקי הצביע עליה כעל „אמסטרדם פולנית של היהודים"[30].

28 Sprawozdanie komisyi do badania historji sztuki w Polsce, Kraków 1876, t. V. p. LXXXI

29 ספרית צ'רטוריסקי בקראקא: כ"י 782 דף 16.

30 Michał Baliński i Tymot. Lipiński: Starożytna Polska, II, p. 746. "tu Amsterdam Polski dla Żydów"

פרק רביעי

חלקה של ברודי במוסדות האוטונומיה היהודית

יהודי ברודי, שמספרם גדל ועמדתם הכלכלית התגברה עד כדי כך "שיאמרו עליה כלילת יופי משוש כל הארץ" [1], וישבו בה רבנים גדולים אדירי התורה והתלמוד, שאפו עוד בראשית המאה הי"ח, להשיג, במסגרת האוטונומיה הקהילתית, את המעמד ההולם גדלה, טיבה וחשיבותה של קהלתם. כנודע, היתה היא אחת מתשע הקהלות ברייסין, שהיו כלולות בארגון הקהלתי בכלל הגליל לבוב [2], ורב אבדק"ק לבוב היה גם רב המדינה, רב הכולל על כל מדינת רייסין. הנציגים הראשונים של קהלת ברודי בועד גליל במחצית השניה של המאה הי"ז, הידועים לנו, הם אלכסנדר זיסקינד בן עובדיה לעחוויצר [3] וירוחם בן יהודה ליב [4]. מובן, שעם גידול הקהילות המחוזיות גברה ההיאבקות ביניהן ובין קהלת הבירה, בענין המנהיגות. מכאן שראשי הקהילה הברודאית היו להוטים להשיג את עמדת המפתח בגליל לבוב. יאמנם, בין ראשי הגליל בולט ועולה, בראשית המאה הי"ח, מנהיג הקהילה ר' יעקב אברהם בן יצחק, הנקרא על שם עיר־מוצאו "אברהם זאלקוויר". אביו ר' יצחק היה בנו של המקובל, ראש מתיבתא בוינה, ר' יעקב (נפטר בוינה בשנת 1647). הוא היה חתנו של הרב ר' יעקב שור מברשץ' ליטבסקי (בריסק דליטא) ואשתו, רבקה, נתחנכה בביתו של הרב ר' שאול קצנלנבויגן בימי כהונתו בברודי. לפי שאברהם היה סמוך על שולחן גיסו הרב שאול קצנלנבויגן נקרא גם "אברהם דעם רביס" [5].

עוד בשנת 1700 עומד הוא בראש קהילת ברודי וחותם בשמה על שטר חוב. שניתן לדומיניקנים ביאבורוב [6]. בשנת 1707 (י"א אלול תס"ח) הוא משתתף בועד גליל רייסין, שהתכנס בסטרזליסקו (סטרעליסק) ובשנות 1717—1728 נמצאה התימתו בכל הרשימות של מס הגולגולת. הוא היה אחד מראשי הגליל וחברי ההנהלה. בשנות 1717—1718 היה פרנס הועד של גליל לבוב וחתם על ההחלטה בענין הפרדת קהילת ליזענסק מגליל פשמישל (פרמיסלא) בעניני מס גולגולת [7]. בזמן פרנסותו שימש סופר הקהילה הברודאית ר' מרדכי בן יהושע בעל המחבר ספר "מילי דאבות על פרקי

1 בתשובתו של הרב יוסף גינצבורג אבדק"ק סניאטין בשו"ת של מרן משולם איגרא אה"ע סי' ל"ב. הר"מ איגרא היה תחילה חתנו של הנגיד והעשיר הידוע בברודי שמואל בי"ק.

2 ואלו הן הקהילות: לבוב, ברודי, זולקיב, טישמיניצה (טיסמניץ), בוצ'אץ', בוהורודצ'אני (בראטשין), רוהטין, ליסקא, זלוצוב.

3 ראה פנקס בית העלמין סי' 3.

4 ראה פנקס בית העלמין סי' 8.

5 ר' צבי הלוי הורוויץ: כתבי־הגאונים, פיוטרקוב, 1928, ע' 43.

6 ארכיון הברנרדינים לבוב: Castr. leopol. t. 265, p. 168, 192, 348; Księgi Miejskie brodzkie, B. 101, 111.

7 ישראל היילפרין, פנקס ועד ארבע הארצות, ירושלים, תש"ה, ע' 280 סי' תקס"ט. חתימתו נמצאת גם בתעודות משנה זו ע' 275 סי' תקס"ו, ע' 277 ס' תקס"ז, ע' 279 סי' תקס"ח, ע' 281, סי' תקע"ו, ע' 477 ס' תתקט"ו.

אבות" (זולקיב תקי"ד) במשרה של סופר דגליל לבוב ודד"א[8]. בח' בניסן 1715 מתה עליו אשתו רבקה וכנראה עזב אברהם אחרי מותה את ברודי והשתקע בזלוצ'וב[8א]. וכן בזמן פעולתו ייצג את הקהלה הברודאית בגליל רייסין בר בן אברהם משה מרדכי.

בשנים אלה התחוללו מלחמות קשות בין לבוב ושאר הקהלות, וביחוד אחרי השלום בבוצ'אץ' (1672), שניתק את פודוליה, שסירבה להצטרף לגליל לבוב אפילו אחרי השלום בקרלוביץ (1699) שהחזיר את פודוליה לפולין. קהילת לבוב ירדה, אחרי גזירות ת"ח, והקהילות שבגליל לבוב, כגון זולקיב, ליסקו, טרנופול, בוצ'אץ' וברודי, התחילו לדרוש את המנהיגות בעניינים כספיים־ארגוניים ובעניני רב המדינה. ואמנם, משנת 1720 יושבים בכלל 14 חברי הגליל 2—4 נציגי ברודי.

באותה שנה, 1720, התכנס הועד בקוליקוב ובו השתתפו 3 נציגים מברודי, שמותיהם אינם ידועים. במושב זה נידונה במיוחד המריבה בין לבוב וקהלות המחוז בענין רב המדינה. נראה, שנציגי הקהלה הברודאית רכשו להם הערכה ניכרת בקרב ועד הגליל. שכן בשנת 1723 שולח פרנס ועד של רייסין, ר' מרדכי ב"ר בצלאל מסטניסלוב, יחד עם שתדלני סטרי, את השתדלנים מברודי ר' משה בן אפרים ור' משה מלובלין — לורשא, כדי למסור שם 2520 זה' פול.[9]. בין השתדלנים הברודאיים היו ידועים ישראל בן דוד[10], שנתמנה על ידי יעקב אברהם זולקוור לשתדלן הגליל לבוב, וכהונה זו נתקיימה בידו עד שנת 1728. כיון שהסתייע בעמדתו, כדי לשמור על טובת ההנאה של הקהילה הברודאית, נשמעו כנגדו תלונות, וכדין נשמעו, כי אמנם השכיל השתדלן הזה לשמור על כך, שלא יוטלו מסי גולגולת גדולים על יהודי ברודי. בגליל לבוב התעוררו גם נציגי סאנוק ויאבורוב בקטרוגים עליו, כי הוא חס יתר על המידה על ענייניו שלו ושל קרוביו.

אולם קטרוגים אלה לא היה בהם ממש. דוקא בשנות השלושים של המאה י"ח החמיר מצבם הכלכלי של יהודי ברודי כדי כך, שמנהיגי הקהילה ראו הכרח לפנות

8 הוא נפטר בברודי בי"א אלול תקי"ז (1756) : „מת הרבני המפורסם מוהר"ר מרדכי סופר דקהלתינו ובגליל לבוב ודד"א בעל מחבר ספר מילי דאבות על פרקי אבות". Dr. N. M. Gelber : Aus dem Pinax p. 129. ראה ישראל היילפרין : פנקס דד"א ע' 516, ס' תתקצ"ט. אביו מו' יהושע היה מילידי שעברשין נכד הרב החסיד המפורסם בדורו מו' צבי הירש ר' משה ר' ישעיש, נכד הרב המפורסם בדורו בחכמה מו' משה ר' ישעיש סגול לנדא.

8א צבי הלוי הורוויץ : כתבי הגאונים ע' 43.

9 דמביצר : כלילת יופי II. א' דף פ"ט ; י'. היילפרין : פנקס ועד דד"א, סי' תקצ"א, ע' 293 ; A. Prohaska : Historja m. Stryja, Lwów 1926, p. 117.

10 הוא חתם מטעם הגליל על הפשרה שנעשתה בב' בתמוז תפ"ה (13.VI.1725) בין קהלת סאנוק וועד הגליל רוסיא שלפיו פוטרה סאנוק מלשלם בשנת 1726 מס הגלגולת תמורת העודף ששלמה בשנת 1724. ב־5 באוקטובר 1725 (כ"ח תשרי תפ"ו) חתם על מכתב אל כותב האוצר הפולני וואגנר ובו מודיע לו ששב זה עתה מהתועדות הגליל בביאלי־קאמיין (ע"י ברודי), מקום שם באו שני הצדדים היריבים לידי הסכם בענין חלוקת מסי הגלגולת (ד"ר מאהלר : היסטאריש שריפטן. II, ע' 648 ; ישראל היילפרין : פנקס ועד דד"א ס' תר"א ע' 301).

בבקשה מיוחדת אל אדוני העיר שיצילם מפני פקודת התשלום, שהטיל עליהם סגן אוצר המלוכה בסך 6700 זה' פול. — סכום שלא היה בידם לסלקו. הפרטים, שמסרו הם למזכירו סטארזינסקי, אינם ידועים, אולם מתוך נעימת היאוש העולה מבין השיטין ניכרת המצוקה, שבה היו נתונים יהודי ברודי ושהכריחתם לבקש רחמים מעם אדוני העיר, שישתדל לטובתם ויצילם מחורבן כלכלי[11].

אחרי ישראל בן דוד כיהן כשתדלן הגליל השתדלן של קהלת ברודי משה בן אפרים, גם הוא איש ברודי, וכהונתו נתקיימה בידו עד מותו בשנת 1757[12]. באותו פרק היה גם ידוע השתדלן האחר מברודי — משה מלובלין[13].

לפי התעודות של ועד הגליל, שעליהן חתמו גם נציגי ברודי, ידועים לנו: משנת 1725: א) מרדכי באב"ד[14]. שמשתייך לועד הגליל עוד מלפני שנת 1725,

11 אוסולינאאום לבוב, כתב יד מס. 546 דף 238, תעודה מס. 45 : Suplika Żydów brodzkich do Hetmana W. Kor. z r 1736 (?) . וזה תוכן המכתב :

"Jaśnie Wielmożny Panie Miłościwy..., Panie o Panie y Dobrodzieju, My Żydzi starsi ziemscy Ruscy obywatele Brodskie wierni Poddani J. W. Pana Miłościwego y Dobrodzieja naszego z naypokornieyszą suppliką naszą podamy pod stopi Pana Miłościwego upraszaiąc o Miłosierdzie Jego Pańskie abyśmy się mogli utrzymać gdyż niełaskawość J. W. Imć Pana Podskarbiego Koronnego chce nas do ruiny y mizeryi przyprowadzić y kazał wydać na nas Żydów kahału Brodskiego assygnacyą na sumą złp. 6,700 iako Imć. P. Starzyński sekretarz Pana naszego Miłosiernego ustnie obszernie opowi, gdyż niechcemy Literą naszą niegodną turbować J. W. Pana naszego Miłł. tedy Punktami o wszystkim do Im. P. Starzyńskiego napisaliśmy. Powtórnie upadamy pod stopi Imc. Pana Miłł y Dobrodzieja supplikuiąc o miłosierdzie iego Pańskie, aby chciał łaskawą Protekcyą swoią Pańską wiernych Poddanych Swoich okrywać, którzy Maiestat Boski błagać będą za Miłe zdrowie długie wieczne Panowanie. J. W. Pana Miłł y Dobrodzieja naszego iako wierni Poddani Żydzi Starsi ziemscy ruscy obywatele Brodskie.

(ההתימות הסרות)

בצד השני כתוב : Supplika pokorna podana pod stopi Jaśnie W. Im. Pana Hetmana W. K. od Żydów starszych ziemskich Brodskich.

12 הוא נפטר בא' דחוה"מ סוכות תקי"ח. Dr. N. M. Gelber : Aus dem Pinak p. 129 וזה נוסח מצבתו : פ"נ איש תם וישר מ' משה בן מוה"ר אפרים זלמן שתדלן דק"ק בראד וגליל לבוב ודד"א ג'ש'ק יום א ח' ה' סוכות תקי"ח לפ"ק תנצב"ה.

13 נפטר ביום ז' כסלו תקי"ח (1757). ד"ר נ. מ. גלבר, שם.

14 התואר הרשמי שלו היה „מנהיג המדינה" (starszy Ziemski województwa ruskiego). הוא בנו של יצחק אבד"ק ברודי בן הנגיד מוהר"ר בעריש מקרקא, שהיה בנו של הגאון מאור הגולה מהור"ר העשיל אב"ד דק"ק קרקא. משנת 1724 עד 1748 שימש הוא נאמן ב"י דד"א והיה המזכיר הכללי של יהודי המלכות.

ב) יעקב באבד[15], ג) בר בן אברהם משה מרדכי.
משנת 1732: א) מרדכי באבד, ב) יעקב בן יצחק באבד, ג) יעקב בן מאיר, ד) אברהם יעקב בן יצחק זולקוור.

מרדכי באבד (Marek Rabinowicz) קיים תפקיד חשוב בתולדות האוטונומיה היהודית בפולין. בתור נאמן ב"י דד"א לקח, החל משנת 1724, חלק פעיל בעבודותיו של ועד דד"א והיה מעבד כל רשימת מסי הגולגולת ליהודי פולין. את התימתו הראשונה בתפקידו זה מוצאים אנו בשנת תפ"ו (1726) ברשימת חלוקת מסים ובה נאמר: „החלוקה הנ"ל נעשה בשולחן מלא באסיפת זלאטשוב ע"פ חשבון צדק צלול וברור ולראיה באתי על החתום ג' אב תפוא"ו פה ק"ק יאנוב"[16]. חתימותיו ידועות גם ממכתב נאמני ב"י דד"א[17] מיום 9 בספטמבר 1727 (משעברעשין) אל שר האוצר על הודעה למנהיגי ק"ק קרקא מיום י"ז באלול תפ"ח ומשנת תפ"ט; מאגרת אל שר האוצר הסלבסקי, מיום 16 באוקטובר 1728, על יפוי־כח לר' יצחק בר ליב השמש בברסלאו משנת תצ"ט ובהחלטת מושב ועד דד"א בטישוויץ מיום ח' באלול תק"ב בענין איסוף כספים למען צפת; וכן ממכתב מקראשניק מיום 7 בספטמבר 1737 אל שר האוצר יאן הרמן[18] עם החותם שלו[19] ובו ציור מזל תאומים ומעליהם כתר בעל שלושה תגים.

15 אחיו של ר' מרדכי, תוארו מנהיג המדינה. הוא השתתף במושב ועד דד"א באלול ת"ץ (1730) בראשותו של הרופא ד"ר אברהם יצחק חזק (פורטיס) וחתם על כתב הרשאה לשתדלן ניסן בן יהודא (Judowicki) מטשעכנאפצי (מיום כ"א באלול ת"ץ) [י. היילפרין; פנקס ועד דד"א ס' תרכ"א ע' 313]. בשנת תצ"ט (1739) חתם על תיקון הערכת מס גלגולת שהוחלט בירוסלב בכ"ה בסיון תצ"ט (1.VII.1739, ס' תרל"ח ע' 321 וע' LII) ובשנת תק"ב (1742) על החלטת מושב ועד דד"א בטישוויץ ביום ח' אלול בענין אוסף כספים למען צפת (ס' תרנ"ז ע' 335).

16 בכינוס זה נקבעו גם המקומות של חברי הועד. ע"י הנשיאות ישבו 2 נציגי הקהלה בעיר לבוב, על ידם 4 נציגי קהלת ברודי. למולם 4 נציגי זולקיב, ע"י נציגי ברודי וזולקיב ישבו צירי לבוב (פארשטאט) ובמקומות האחוריים נציגי ליסקא, סטרי, טישמיניצה, יאבורוב. Dr. I. Schipper: Beiträge zur Geschichte der partiellen Judentage in Polen um die Wende des XVII u. XVIII Jhdts bis zur Auflösung des jüdischen Parlamentarismus (1764); M. G. W. d. J. 1912 p. 468; ד"ר. מאהלער: דאקומענטן צו דער געשיכטע פון די וועדי הגלילות אין פוילן ב„היסטארישע שריפטן" ורשא 1937, כרך II, ע' 647.

17 יחד עם נאמני ב"י דד"א העשל שפירא, נאמן הגליל קראקא והשל מחלם, שהיה משנת 1739 פרנס דד"א.

18 דר. מאהלער שם ע' 648; ישראל היילפרין: פנקס ועד דד"א ס' תרי"א ע' 307; ס' תרט"ז ע' 310; ס' תרי"ט ע' 310; ס' תר"כ ע' 311, ע' XLIX; ס' תרמ"ד ע' 329; ס' תרנ"ז ע' 335.

19 טבלת חותמות בהיסט. שריפטן כרך II, ע' 640. חותם זה נמצא ברשימת חלוקת המסים מיום 1738.27.VIII.

בשנת 1739 חתמו בשם ועד הגליל רייסן על שטר חוב לטובת הדומיניקנים 9 חברים וביניהם 4 נציגי ברודי [20].

בשנת 1740, בכינוס הגליל שהתקיים בברז'אני ובו השתתף מרדכי באבד, הגיעו כל קהלות הגליל לידי הסכם עם קהילת לבוב, ולפי הסעיף 8 שבו נקבע ההרכב הקבוע של ועד הגליל ב־13 חברים — ניתנו לה לברודי בועד זה 4 נציגים.

בשנת 1748 בא במקומו של מרדכי באבד, „הרבני המפורסם מוהר"ר מרדכי" שייצג את ברודי עד שנת 1756.

לבוב קיפחה את הראשות בועד ותחתיה באה קהלת זולקיב. אולם לבוב וזולקיב ראו יריב משותף בקהלת ברודי ולא נתנו לנציגיה להבחר לראשות המדינה. אחרי מותו של ראש המדינה ר' ישראל איסר בן מרדכי מזולקיב (נפטר בקיץ תק"ו [1746]) התקיים בחודש אלול תק"ו בזאלוזצה (ע"י ברודי) מושב הועד הגלילי לשם בחירת ממלא מקומו. אולם בהתיעצות זו בי"ט באלול נתקבלה ההחלטה הבאה: „היום הזה שבתינו כשבת אחים גם יחד, ראה ראינו דוחקא דצבורא; יסוד רעוע של כלל הגליל שלנו גליל לבוב, היותנו מבלתי יכולת לצאת י"ח (ידי חובת) הסקארב קורוני. זה כמה שנים, אשר השעה דוחקת אותנו בגידת הזמנים מכירי היינו לשעבר ועכשיו ביותר היות צר לנו המקום לכסוף מוצא מחמת רבוי הוצאות הגליל. וזה יצא ראשונה שהפרנסות הגליל הוא כעול וכמשא כבד יכבד עלינו, היות הוצאות הפרנס דהגליל עולי' מדי שנה בשנה לאלפי אלפי' גדולים ואין בהוצאות הנ"ל שום פועל יוצא לטובת הגליל בעו"ה. בכן עתה אחר פטירת הרב המנוח המפורסם הנגיד ה"ה מוהר"ר איסרל ז"ל שהיה פ' (פרנס) הוועד דהגליל שלנו אמרנו לסגור בעדינו דלתי זכיונינו וקבלנו עלינו בקבלו' יום זה בחרם הגדול והנורא להקל מעלינו עול הכבד הוצאות הגליל שלנו ועלה במוסכם כולנו ח"מ, שמהיום עד כלות שתי שנים מיום אל יום חלילה לנו, יחיד או רבים, אשר ירצו להתנכל בנכלי דתות ובערמה לעשות שום פעולות און, למען לעשות פרנס הוועד בהגליל שלנו הנ"ל במשך שתי שנים הנ"ל. מהיום דלמטה יהי, האיש הלזה הן יחיד או רבים מחרם ומנודה ומופרש מכל ק"י (קהל ישראל) ורבצו בו או בם כל האלות והקללות שבתורת כהנים ובמשנה תורה וקללות שקלל יהושע את יריחו ושארי אלות וקללות בלי שום שיור עפ"י הממונים העליונים הממונים על הימים ועל החדשים ועל השנים כלם יקטרגו על העובר אחת מהנה ויחולו עליו כל החרמות ושמתות שם מיתה ויבואו כמים בקרבו וכשמן בעצמותיו ותהיה לו כבגד יעטה ולמזח תמיד יחגרה. ומלבד האיש, יחיד או רבים, אשר יעברו לעשות ולהתעסק לעשות פרנס בהגליל משך שתי השנים הללו מהיום יוקנס בקנס מאתים אדומים הגרי על כל השררות אשר שייכים להיות מושלים על הגליל, להוציא מהם בכל תוקף בדין ישראל ובידי אומות העולם ועפ"י תוקף השררה „יר"ה [21].

מנהיגי ברודי ראו בהחלטה זו פעולה מכוונת נגדם, לא נרתעו מפני האיומים בחרמות וקנסות, ומינו על דעת עצמם, בשנת 1750, בהסתמכם, כנראה, על קשריהם עם השלטונות—

20 ארכיון הברנרדינים: Castr. Leopol. t 571 p. 2692

21 תעודת ההחלטה, שעליה חתומים שני רבני הגליל, ר' חיים הכהן רפאפורט ור' יצחק סג"ל לנדא — חתימה שלישית קרועה — נמצאת באוסף האוטוגרפים ופורטריטים של ד"ר אברהם שרון (שבדרון) בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים, ופורסמה גם ע"י ישראל היילפרין ב„קרית ספר" שנה י"ב ספר ד' (מקורות ועד גליל לבוב, תק"ו—תק"ח).

לראש המדינה, את נציג ברודי הרב דחייטין ר' יצחק יששכר בעריש רבינוביץ (באב"ד)[22], בנו של הרב ר' משה וואלף מסקאלאט, שהיה חתנו של הרב הברודאי ר' יצחק קראקוור וגיסם של ר' מרדכי ויעקב באבד. באותה שנה (1750) נתמנה לנאמן ב"י דד"א[23]. התואר הרשמי שלו היה „פרנס דגליל רייסין ונאמן דד"א" [24] ובפולנית נקרא הוא בתעודות הממ־שלתיות[24] Marszałek Żydów Ruskich, pisarz generalny Żydów korronich w Brodach וכבר הכרנו אותו קודם בתור סוחר, חוכר ומלוה ברבית, שעשה עסקים רבי־היקף.

באותו זמן שדודו מרדכי ויעקב באבד היו עסוקים בהנהלת ענייני הגליל, עמד הוא בראש הקהילה בברודי. בשנות הארבעים נבחר לפרנס הגליל. כאן היה חותר תחת פרנסי זיולקיב עד שהשכיל להקדים אותם בהשתדלותם להחזיק בנשיאות הגליל גם אחרי מותו של ר' ישראל איסר בן מרדכי, ולהשיג בעצמו את הכהונה הזאת. מנהיגי זולקיב לא רצו להשלים עם העובדה שבעריש באבד נבחר לראש המדינה והגישו לשלטונות קובלנא על מנהיגי ברודי בטענה שמינו אותו על דעת עצמם לפרנס הגליל[26]. מפעולותיו הראשונות היה להזמין לכינוס, ביום 19 ביוני 1750, את ועד הגליל (sejmik ruski) בברודי, לשם התיעצות בדבר סילוק חובות, בסכום של 150.000 זה'. כידוע, כבר העיקו אז על יהודי פולין חובות רבים. אולם נציגי לבוב, זיולקיב וטישמיניצה לא באו לאותו כינוס. מתוך התמרמרות של הנאספים הצהיר ר' בעריש, כי יחלק את מסי הגולגולת גם בלי השתתפותם של הנציגים, המחרימים את הועד, וכדבריו כן עשה — הוא עשה את החלוקה ולרעת הקהילה הלבובית. בשנת 1753 התכנס הועד בבורקא ובו השתתפו ארבעה נציגים מברודי.

הסכסוך הזה הביא לידי תלונות בפני סגן האוצר של הממשלה, והצטרפו לה גם אדוני ערים אחרות כגון, חודרוב (1752), סאנוק (1754), סטרזליסקא (1755), דרוהוביץ', דולינא, רוהאטין, קוליקוב, פומורזאני, גרודק בשנת 1756 ובוליחוב בשנת 1760, שתושביהן היהודים ניזוקו בשל ההגדלה של סכום מסי הגולגולת שהוטל עליהם.

ר' בעריש היו לו גם חשבונות מיוחדים עם הרבנות הלבובית, שהיתה גם רבנות הגליל. בשנת 1740 נתמנו שני רבנים בשביל הגליל לבוב — הרב ר' יצחק לנדא, שהיה המועמד

22 הוא אביו של רב המדינה הראשון והיחיד בגליציה האוסטרית ר' אריה ליב ברנשטיין.

23 Księgi miejskie brodzkie B91. בתפקידו כנאמן בו' דד"א הוא חתום על התעודות בפנקס דד"א ע' 393, 396, 513, מענין שבניגוד לקהילתו היה הוא ממצדדיו של ר' יהונתן אייבשיץ וחתם גם על הכרזת ועד דד"א מב' מרחשון תקי"ד „לבל יתנו שום קול דופי" לנגד ר' יהונתן אייבשיץ, פנקס דד"א ע' 393 ס' תשכ"ב.

24 דוב בירקענטאל מבוליחוב מזכיר אותו בזכרונותיו (הוצ' ד"ר מ. וישניצער ע' 90) בתור פנקס דד"א. ישראל הילפרין פנקס ועד דד"א ע' 530 מניח שכאן טעות, הואיל ומאותו זמן ידועים כל הפרנסים בשמותיהם.

25 ארכיון צ'רטוריסקים בקראקא כ"י: Skarb T.IV. Nr. 1079 p. 259. בועד הגליל רייסין שהתכנס על יסוד האוניברסל מיום 17.VIII.1751 נזכרים עוד מברודי יוסף בר לייב (לייבוסיביץ, עם סכום 300 זה' פול'), מנדל בר מרדכי (מארקוביץ) מברודי, בנו של הנאמן דד"א הנפטר "Mendel Markowicz w Brodach syn nieboszczyka Generalnego Wiernika Żydów koronnych zapłacić powinien pozostałych za rok bieżący 541 zł" (No. 1079 p. 259).

26 Dr. Majer Bałaban: Z zagadnień ustrojowych Żydostwa polskiego p. 11, 23.

של הזולקביים והרב ר' חיים כהן רפפורט, שהיה עד בחירתו רב בסלוצק [27]. בשנת 1754, כשנבחר ר' יצחק לנדא לרב בקראקא, דרש לעצמו הרב ר' חיים כהן רפפורט גם את המחצית האחרת של רבנות הגליל. ואכן במושב ועד הגליל, ביום 6 באוקטובר 1752, ניתן לו מבוקשו מידי מנהיגי הגליל. הוא גם הצליח לרכוש את אהדת השלטונות של הממלכה, שהסתמכה על תקנתו של המלך אוגוסט השני, משנת 1730, האוסרת לחלק את רבנות הגליל בלא רשיונו של הוויבודה. אולם לא איש כר' בעריש יסוג אחור — הוא עמד על שלו ובשנת 1755 בחר הוא, יחד עם מנהיגי הגליל, את ר' מאיר בר' צבי מרגליות [28] (בעמ"ח „מאיר נתיבים") לרב הגליל וקבע מושבו תחילה בטרנופול ואחר כך בקומארנו. ואף שהוויבודה דרייסין צ'ארטוריסקי לא הכיר אלא בר' חיים כהן רפפורט, לא נתן ר' בעריש דעתו על כך ועמד לימינו של הרב ר' מאיר מרגליות. הרב ר' חיים כהן רפפורט לא שקט ופנה בתלונתו אל המועצה הכלכלית של אוצר־המדינה ומיחה על ר' בערוש רבינוביץ והבריו, על יסוד תלונה זו הוזמנו מנהיגי גליל רייסין לורשא. הסכסוך נמשך עד מותו של ר' חיים כהן רפפורט בשנת 1771.

בעריש היה תקיף במלוא משמעותו של מושג זה והיה מכלכל עניני הועד כפי רצונו, בלי לשעות לדעתם של יתר חברי הועד. אמנם, בקרב הועד היו לו אוהדים (חסידים, חתנו ר' לייב באבד והרב משוירז' ר' פנחס, שהצטרפו לו והשתלטו על שאר חברי הועד. כל התלונות ציינו והדגישו כי אין בעריש דואג קודם כל אלא לעניניו הפרטיים, והראיה שהשתמש בהלואה שקבל מידי אוסולינסקי, בסך 10.000 זה', לצרכיו הוא, ואילו לשם צרכי הגליל חזר שוב ולוה מאצל נושים אחרים: וראש הקהלה יצחק בן יעקב האשים אותו, בשנת 1754, שלקח מהאציל אוסולינסקי כספים בשביל עצמו, ובשנת 1756 חזר והאשים אותו, כי לוה בקלות דעת הלואות בסך 50.000 זהוב לצרכיו הפרטיים. אולם כל התלונות הללו היו בטלות ומבוטלות. אדרבה, ר' בעריש יודע גם כיצד להשפיל את כבוד יריביו ומתנגדיו כשהוא מזמין בשנת 1762 את פרנסי לבוב, ר' יוסף צימלס וזלמן פנחס, למושב הועד ונותן להם לחכות ימים רבים עד שיואיל לקבלם, והוא אינו נרתע מלאיים בהטלת מסים כבדים, כי הוא בטוח שהשלטונות עומדים לימינו.

ראשית דאגתו היתה לשמור על עניניה של ברודי ובתקופת שלטונו לא שילמה ברודי, אשר בראשה עמדו בשנים אלו חתנו ליבא בעל בתו יוכבד, ובנו צבי הירש אלא סכומים

27 דמביצר: כלילת יופי חלק I ע' 101.

28 היה מאוהדיו של ר' ישראל בעש"ט. בספרו „ס' סוד יכין ובועז" (פולנא 1795) דף ה', הוא כותב בפירוש: יחשוב קודם הלימוד „שמכין את עצמו ללמוד לשמה בלי שום כוונה זרה וכאשר הזהירו מורי הגדולים בתורה וחסידות, ובתוכם ידידי הרב החסיד מופת הדור, מוהר"ר ישראל בעש"ט זצ"ל בענין כוונה רצויה בלימוד לשמה, לדבק את עצמו בקדושה וטהרה עם האותיות בכוח ובפועל... וכשיזכה להבין ולהתדבק בהאותיות הקדושים יוכל להבין מתוך האותיות ממש אפילו עתידות, ומילדותי מיום שנתחברתי בדביקות אהבה עם מורי ידידי הרב החסיד מו"ה ישראל בעל שם טוב זצ"ל ודעתי נאמנה שהיתה הנהגתו בקדושה ובטהרה ברוב חסידות ופרישות צדיק באמונתו יחי'". בשנת 1755, כשנבחר לרב הגליל לבוב „דרש דרוש בראש הקהלה ק"ק בראדי, בעת שנתקבל לאב"ד ור"מ בגליל לבוב בשנת תקט"ו לפ"ק" (הדרוש נדפס בספרו „מאיר נתיבים" ח"ב דף לה. עליו ראה ש. בובר: אנשי שם ע' 137 ס' שנג; מ. מ. ביבער: ס' מזכרת לגדולי אוסטרהא, ברדיטשוב 1907 ע' 198—205; מ. ז. ליטינסקי: קורות פודוליה, אודיסה 1895.

קטנים בלבד, ולרוב אף לא שילמה כל מסי גולגולת. אולם זמן קצר לפני מותו הטיל ועד הגליל על ברודי מסים בסך של 12.00 זה' פול'. ואף שראשי הקהילה לא הלכו בדרך יתר הקהילות היתה תבוסתו של בעריש ניצחת — כשסולק בשנת 1763 מנשיאות ועד הגליל. בכ"ט בניסן תקכ"ד — 1764 — נפטר בעריש בברודי.

עם מותו חדלה קהלת ברודי לנצח על ועד הגליל לבוב. היא ירדה מסדר היום, אף שחתנו לייב רבינוביץ [29], בעל בתו יוכבד, שהיה סוחר סיטונאי (בדים ואריגים) הצליח לרכז בידו משנת 1756 את השלטון בועד הגליל עד חיסול האוטונומיה היהודית בפולין [30]. גם בנו של ר' יצחק יששכר בעריש רבינוביץ, ר' צבי הירש, היה עוד בחייו של אביו פרנס הקהלה ואחרי סילוקו של אביו — חבר ועד הגליל רייסין. הוא ידע היטב פולנית [31] ומשום כך הסתייעו בו לשליחויות חשובות. מסיבה זו השתתף בשנת תק"כ (1760) כמנהיג של ועד ארבע ארצות עם סיעת העסקנים שיצאו באותה שנה לורשה לשם השתדלות אצל הנונציוס סיירא בענין הפראנקיסטים [32], כדי להוכיח לו את ערמתם ומזימותיהם. אולם השתדלות זו, שעלתה באלפי דוקאטים, לא הביאה כל תוצאות. יחד עם גיסו ר' לייב ואחיו

29 בתעודות הועדה הממשלתית שטפלה בחסול חובות המוסדות האוטונומיים נזכרו הסכומים שנתבעו ע"י נציגי ברודי ואנשים פרטיים כדלקמן:

א) שטר חוב על סך 100 זה' פול. חתום בידי בריש ולייב מברודי 23.VI 1762 נתבע ע"י יחזקאל מבלו;

ב) חוב לרב מברודי הירש בן בעריש על סך 2022 זה' פול.

ג) חוב ליורשי בעריש באבד על סך 914 זה' פול.

ד) חוב למשה מברודי בעד שנת 1764. 200 זה' פול.

ה) לייב רבינוביץ בעד הוצאות מברודי 500 זה' פול.

ו) הירש רב מברודי, בעד הוצאות 528 זה' פול.

ז) רב דחייטין בברודי ר' הירש והרב מזבאראז' ר' לייב (ברנשטיין), בניו של יששכר בער, לייב רבינוביץ נאמן דגליל רייסין ויורשיו של יעקב באבד מברודי תובעים את הסכומים שחייבים להם(Archiwum (główne Warszawa... tom 64 Likwidacja długów No. 88)

בשנת 1766 זיכה בית הדין ללייב רבינוביץ 18,000 זה' פול' (339 — tom 64 p. 338) ע"ח הלוואותיו שנתן לגליל רייסין.

30 בתעודות פולניות קוראים לו Lejba Rabinowicz או Lejba Sukiennik. אחרי חסול האוטונומיה הוא עמד בראש קהלת ברודי עד מותו ביום י"א באייר תקמ"ז (1787). גם לגיסיו אריה ליב וצבי הירש זיכה בית הדין 31.000 זה', ובאופן מיוחד לר' הירש סך נוסף 3000 זה'.

31 הוא תרגם לפולנית את כתב החלוקה שהוגש אחרי התועדות ירוסלב בשנת 1753 (ב־19 באוקטובר 1753 — כ"א בתשרי תקי"ד) לאוצר המלוכה (י. היילפרין, פנקס ועד דד"א סי' תשיב, ע' 388).

בכ"ח מנחם אב תקט"ו (1755) הוא חתם על החלטת הועד דד"א בקאנסטאנטין בענין הדפסת ש"ס באמסטרדם (בדפוס פרופס. פנקס ס' תשלח ע' 404); הוא חתם גם על פסק ועד דד"א בענין חשבון שתי חלוקות גליל וואלין בשנת תקכ"ב ותקכ"ג מיום כ"א באייר תקכ"ו (פנקס ס' תתמא ע' 448).

32 השתדלן הלבובי ר' חיים קורמש מספר במכתבו אל ר' דוב בר בוליחובר מיום כ"ג באלול תקס"ב, 43 שנים אחרים הויכוח עם פראנק בלבוב: „הייתי בווארשוי ראיתי ונתתי שמחה בלבי כי הייתי אז בצוותא חדא עם מנהיגי ארצות המנוח הרבני הנגיד מוה"ר צבי הירש האב"ד דחייטין מבראד" (במאמרי: שלוש תעודות לתולדות התנועה הפרנקית בפולין. נדפס ב„ציון" ירושלים תרצ"ז ספר ג — ד ע' 329).

ר' אריה לייב, הוא השתתף בועד הגליל האחרון שהתכנס בבוברקה בשנת 1764 [33].

אחרי מותו של הרב ר' חיים כהן רפאפורט שוב נתגלעו חילוקי דעות בין נציגי לבוב וברודי בשאלת בחירת יורשו. לפי ההודעה מיום 3 בספטמבר 1771 היו צריכים להתכנס ב־1 בנובמבר לישיבה בפשמישלאַני לשם בחירת רב גליל חדש. מנהיגי הקהילה הברודאית הודיעו ב־13 באוקטובר 1771, כי קשה להם לבוא לפשמישלאַני, שכן בעונה זו הדרכים משובשות והם עסוקים בעניני קהלתם. לכן הציעו להתכנס באמצע הדרך בין לבוב וברודי בויז'לאני — אחוזתו של הנסיך צ'ארטוריסקי. לכנוס זה — כתבו — יש להזמין גם את נציגי ז'ולקיב, טישמיניצה וליסקו. בתשובה למכתב זה, נשלח מלבוב שליח מיוחד לברודי בהוראה, כי נציגי ברודי חייבים לבוא מיד לפשמישלאני. קהלת ברודי ענתה על כך במכתב מיום 3 בנובמבר, שהם מוכנים לבוא לשם, אולם בשל יריד חשוב בברודי ועניני הקהלה, הם מבקשים לדחות את הבחירה עד תום שנת האבל לפטירת הרב רח"כ רפאפורט. כשקהלת ברודי נדרשה שוב להחיש את שליחת נציגיה, ענו, שאין הם מבינים את טעם החפזון וחזרו ובקשו לדחות שוב את תאריך הכינוס עד אחרי היריד, שבו נמצאו גם נציגי טישמיניצה שיבואו אף הם יחד אתם אל הכינוס. מנהיגי לבוב, אחרי שהגישו ליד הפודוויבודה מחאה חריפה על ה„חוצפה" של קהלות ז'ולקיב, טישמיניצה וברודי, בשל אי מלוי ההזמנה שנשלחה ע"י הוויבודה [34], בחרו ב־31 בדצמבר 1771 לרב קהלתם, את ר' שלמה בן משה [35], שהיה עד בחירתו זו רב בחלמא, ואחר כך היה רב בזמושץ והגליל. בחירתו אושרה ע"י הוויבודה צ'ארטוריסקי, בורשה ביום 31 בדצמבר 1771 [36].

הרב שלמה בן משה לא הספיק להכנס לתפקידו כרב הגליל, כי בשנת 1772 בוצעה חלוקת פולין.

בשנת 1764 בוטלה האוטונומיה הקהלתית ובשנת 1772 באה רייסין תחת שלטון אוסטריה, ולבוב נעשתה מושב הנציב לגליציה. וראה גם ראה, לרב המדינה הראשון, שהיה לאמתו של דבר הממונה על עניני היהודים בגליציה, נתמנה בנו של ר' בעריש — הוא ר' אריה ליב ברנשטיין.

בברודי התקיימו גם ישיבות ועד ארבע ארצות. ידועים לנו הכינוסים שהתקיימו כאן בשנת תקי"א (ב' בשבט [1751]), כ"ו באייר, כ' בסיון תקט"ז [1756] [37] ובשנת תקכ"ג [1763] [38].

בברודי היה גם בשנות הארבעים והחמישים של המאה י"ח, מושב הנשיא של ארץ־

33 זכרונות ר' דוב מבוליחוב (הוצאת דר. מ. וישניצר ברלין 1922 עמ' 90 — 91).

34 Dr Zbigniew Pazdro: Organizacja i praktyka żydowskich sądów podwojewodzinskich w okresie 1740—1772. Lwów 1903, p. 274—276 No. 85.

35 ר' שלמה בר משה מילידי זמושץ היה רב בחלמא. חיבר ספר מרכבת המשנה על ס' הי"ד להרמב"ם (פרנקפורט דאודר תקי"א) וספר שערי נעימה על דקדוקי נגינות וטעמים (נדפס עם הגהות של ר' שלמה מדובנא בפ.פ. ד/א תקכ"ו). בלבוב ישב על כסא הרבנות עד 1776. נפטר בדרכו לא"י בסלוניקי בשנת 1778 (ש. בובר, אנשי שם, ע' 207—209).

Pazdro l. c. p. 248 Nr 67.

37 ד"ר י. שיפער: פוליש רעגעסטן צו דער געשיכטע פונעם „ועד ארבע ארצות" ב־היסטורישע שריפטן, ורשא 1929 כרך ו ע' 95, 101—102.

38 ריב"ל: בית יהודה. וילנה תקצ"ט, פרק קלו.

ישראל[39], אשר בידיו רוכזו כל כספי המגביות הכלליות למען עניי ארץ־ישראל שנערכו בפולין ובחו"ל. הוא שלח את הכספים שהגיעו אליו לארץ־ישראל. מנשיאי א"י שישבו בברודי ידועים לנו ר' משה אבדק"ק קאלק, ר' משה בן אלעזר רוקח ור' יחזקאל לנדא (בעל נו"ב)[40].

מנהיגי ברודי השתדלו גם, בימי הפרעות של גונטא בשנת 1768, לטובת הקהלות באוקראינה. כשנודעה להם הפורענות לא חסכו הוצאות ונסעו אל הגנרל בראניצקי, שנמצא אז בשאריגרוד ובקשו ממנו, שיעזור ליהודים. בראניצקי הבטיח להם את עזרתו ומיד שלח את חיילותיו שילחמו בפורעים[41].

39 מראשית המאה הי"ז עד 1750 היה מושב נשיאי ארץ־ישראל בלבוב, ומסוף המאה י"ח שוב בלבוב (ראה את מאמרו של י. היילפרין על יחסם של הועדים והקהלות בפולין לארץ־ישראל ב„ציון" תרצ"ו ע' 86 — 87).

40 גם אחר כך, עד ראשית המאה הי"ט, היו קהלות שולחות את תרומותיהן — כך, למשל, בשנים 1791 — 1792, לחסידים שבגליל — דרך ברודי — כנראה בגלל קשריהן המסחריים עם אנשי ברודי. במחצית המאה הי"ט דרשו שלטונות אוסטריה משלוחים שבאו מא"י לאסוף תרומות בגליציה — לסדר את איסוף הכספים בצורה אחידה ע"י אנשים שיאושרו ע"י השלטונות. אז הוטל תפקיד זה, במחוז ברודי — זלוצ'וב, על ר' יוסף נתנזון מברודי (ראה את ספרו: Aus zwei Jahrhunderten. Wien 1924 p. 103—104).

41 „מעשה גדולה מן אומן ומן אוקריינא", ע"י שמעון דובנוב ב„היסטאריש שריפטן" כרך I ע' 35—47. המחבר של „מעשה גדולה מן אומן ומן אוקריינא" קובע, שגונטא רצה לפלוש לברודי, ולולא עזרתו של „החסיד" פאן בארנצקי (בראניצקי) היו באות על היהודים גזרות ת"ח. אין פלא, לכן, שבברודי חברו תפילת הודיה מיוחדת לכבודו של בארניצקי. שם המחבר בלתי ידוע. התפילה גופה אינה ידועה לנו אלא בתרגום פולני הבא: "Boże miłosierny! Spójrz na niezliczne ofiary, które tu padły. Taka była twoja wszechmocna wola i nam nie przystoi narzekać. Większa część braci naszych została wymordowana. Taki sam los spotkałby mieszkańców Brodów i innych miast, gdybyś Ty w łaskawości swojej nie posłał dla naszego ocalenia męża odważnego, bogobojnego i wielkodusznego — Branickiego. Jest to mąż przewyższający wszelkiego pochwały, który szuka nagrody we własnych swoich oczynach. On to zgniótł i zmiażdżył naszego tyrana (Gonta) i uratował nieszczęśliwy nasz narod. Boże! daj mu powodzenie we wszystkich jego poczynaniach błogosław dzieci i wnuków, rospostrzyj nad całym jego rodem swoją miłościwą prawicę, a niech będzie pokój i zgoda między jego narodem a synami Izraela" (ספרית אוסולינאאום) נדפס גם ב: Zapiski tow. im. Szewczenki 1910. t. I. p. 25 A. Skalkowskyj: Najezdy hajdamak na Zapadnuju Ukraini 17 — 35 — 1768 Odessa 1845 (174 — 175).

פרק חמישי

הקהלה ורבניה — מגידים — חכמי הקלויז — קדושים

את דמות הקהלה עצבו הרבנים והחכמים שישבו רוב ימיהם בברודי על התורה והעבודה. יש מקום להניח, כי עוד בראשית השתקעותם של היהודים בה, היתה קהלה סדירה עם רבנים ושאר כלי קודש, אולם שמות הרבנים הראשונים לא נשתמרו לנו. וכן אין אנו יודעים באיזה מקום עמדו המוסדות העיקריים של הקהלה, בית הכנסת הראשון, בית הקהלה ובית המרחץ, שהוקמו, כנראה, בשלהי המאה הט"ז.

בית העלמין הוקם על יד בית הכנסת הגדול [1], אולם הוא שימש למשך שנים אחדות בלבד. קרוב לשנת 1600 קנתה הקהלה מחוץ לעיר, מאחורי חומת העיר, בצדו של הכביש ברודי־פודקאמיאן, מגרש בגודל של 6 קנים (קלאפטער), שעליו הוקם בית העלמין האחר. אולם יורשי המגרש תבעו לדין את הקהילה וענין הקניה סודר רק בשנת 1710 לטובת הקהילה [2]. המצבות הישנות ביותר שנמצאו הן משנים 1625 [3], 1657, 1674, 1679, 1695 ו־1698. בית העלמין הזה שימש את הקהילה עד שנת 1831, ובו נמצאות חלקות מיוחדות בשביל רבנים, משפחות מיוחסות, קדושים וכו'.

בית הכנסת הראשון, שהיה בנוי עץ, כרוב בתי הכנסת שבפולין בתקופה ההיא, עמד, לפי המסורת של הקהילה, באותו המקום שעליו נבנה, אחרי שנשרף, בשנת 1742, בעזרתו של ר' משה בן אלעזר רוקח, שישב אז בברודי. בית הכנסת הישן ובית זה קיים עד ימי הנאצים והם שיירו ממנו אך את הכתלים העומדים עד עצם היום הזה. את בית הכנסת בנתה הקהלה, אחרי שהסכימה לדרישתו של ההגמון קוביל־סקי לשלם תשלום בסך 350 זה' פול', לקיום תלמיד אחד בסימנריון־הכמרים בלוצק [4]. בית כנסת זה נבנה גם כבנין־הגנה, כרוב בתי־הכנסת בשטחי המזרח של פולין הישנה, כגון בטארנופול, זולקיב, לוצק, הושיאטין, לובומילא, שארוגרוד. ליד בית הכנסת הזה עומד בית כנסת אחר, הבנוי חומה, והנקרא בפי העם „די נייע שול", והוא נבנה בשנת 1801. אולם אין להתעלם מהנחה, כי בית־הכנסת החדש הוא, בעצם, בית־כנסת ישן יותר, שנעשו בו רק תיקונים בשנת 1801, ושעל־כן נקרא „די נייע שול". ליד בית־הכנסת היה ה„הקדש", שכבר נזכר בתקנה, שניתנה על ידי יעקב סוביסקי, בשנת 1699 (Dom szpitalu).

אחד המוסדות העתיקים ליד הקהלה היא „חברא קדישא", שנוסדה עוד בשנות השמונים של המאה הי"ז. אחד מראשוני גבאיה, ששמו ידוע לנו, הוא „התורני המתעסק הגדול גבאי דהחבורה הקדושה איצק חריא" [5]. מכלל הגבאים האחרים ידועים לנו ר' מנדל מדאנציג,

1 המגרש שעל יד בית הכנסת נקרא בפי העם: „דאס קליינע קורעסעל" כלומר קברות'ל בהבלעת הבי"ת רפה, וכן בפולנית: Kweres (משתמש בתיבה זו — מיצקיביץ).

2 ארכיון בית המשפט בברודי Liber donationum VIII.

3 נוסחה: פ"נ אשה חשובה רחל ב"מ / אברהם שהלכה לעולמה / ביום ב' לחדש כסלו שפ"ה לפ"ק / ת.נ.צ.ב.ה.

4 ספרית אוסולינאאום לבוב כ"י 310/II דף 10 סעיף 56.

5 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 122. הוא נפטר בה' באייר תס"ז. משפחת חריא היתה אחת המשפחות הידועות והמיוחסות.

שנפטר בשנת תצ"ג, והרב הנגיד ר' שכנא בר' ליפמן [6] אב"ד, נכדו של ראש ועד הגליל לבוב ר' אברהם יעקב בן יצחק ז'אלקוור. הוא בנה גם „את המקוה שבתוך בית המרחץ והזיל זהב מכיסו לזכות בה את הרבים". המוסד האחר היא החברה ד„ביקור חולים" שהחזיקה רופא מיוחד, שתארו היה „רופא דביקור חולים" [7]. נוסדו והתקיימו גם חברות שונות לצדקה וללמוד ועיון כגון „חברת ש"ס, חברת אגדתא", וחברה תלמוד תורה וכו'.

מבחינת הסמכות והעמדה החוקית־החברתית לא היה מעמדם של רבני ברודי שונה מבשאר הקהלות בפולין. הרב שנתקבל לאב"ד חייב היה לשלם לאדוני־העיר או לבא־כוחו, לשר ומושל העיר, תשלום חד־פעמי בסך 8000 זהוב פול', שנקרא בשם „סקארב־געלד" (ממון האוצר). לרוב היו ראשי הקהלה מודיעים לו למועמד לרבנות, שהוא חייב בתשלום הסך הזה מכספו הוא ושלא יקבל מידי הקהלה כל סיוע לכך. כך, למשל, הודיעו בפיר"ש, בשנת 1735 (תצ"ה), להרב ר' יעקב יוקל הלוי איש הורוויץ, כשנתקבל לאב"ד, שלא יתנו לו לסילוק ה„סקארבגעלד" אפילו זהוב אחד [8].

1. הרב הראשון הנודע לנו, שישב על כסא הרבנות, היה ר' שאול קאצינלבוגן בנו של הרב ר' משה בן מאיר אבדק"ק חלמא (חלם) ונכדו של ר' שאול וואהל. לרב ברודי נתקבל ר' שאול קאצינלבוגן עוד לפני שנת תכ"ד (1664). הוא היה חתנו של ר' יעקב שור אבדק"ק לוצק. בזמנו היה בבית הכנסת הגדול בברודי סידור כתוב על קלף, — ר' אפרים זלמן מרגליות ראה אותו והוא נכתב בתכ"ט (1669). במצוות הרב ר' שאול. בהיותו רב בברודי נבחר מקהלת קרקא, שלא היה בה רב בימים ההם, בתור מבורר לשבת בין רבני הועד דד"א. בכהונה זו בא בהסכמת „יושבי כסאות למשפט פה ק"ק לובלין ביריד גרומניץ יום א' י"א ניסן תכ"ד לפ"ק". בספר „עמודיה שבעה", דרשות מאת ר' בצלאל בר' שלמה הדרשן מסלוצק (פראג תל"ד) הוא חותם: „ונאום שאול בלא"א הרב הגדול מהור"ר משה ז"ל, ה"ה לבית קצינלבוגן חונה בק"ק בראד מבורר דק"ק קראקא" [9].

בשנת 1670 עודנו על כסא הרבנות בברודי ובא ליריד ירוסלאב [10], שבו נתן הסכמה על הספר „לב אריה" (וילהרמסדורף 1673/74) של הרב יהודה אריה ליב בן יהושע. גם בשנת תל"ח (1677) עודנו יושב על כסא הרבנות בברודי, ובא עם יתר המנהיגים והרבנים על הסכמת הועד דד"א בלובלין מיום ה' באייר תל"ח להדפסת התנ"ך בתרגום אידי על

6 נפטר בט"ו בכסלו תק"ל. Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 130

7 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 124. אחד הגבאים הראשונים של ביקור חולים היה ר' יוסף בן שמואל הנקרא יוסף קרעסילר, שנפטר בי"ג באייר תקי"ח (1758). וזה נוסח מצבתו: פ"נ / הישיש / מ' יוסף ב' / מ' שמואל / זל גבאי דביקור / חולים נ' י"ג אייר / תקי"ח לפ"ק תנצב"ה.

8 לפי העתק מפנקס ברודי משנת 1735 החליטה הנהלת הקהילה לבחור לרב — אחרי שר' אלעזר יקח עזב את הרבנות בברודי — רק באותו מועמד שיופיע עד המועד הנקבע „עם צרור הכסף", ימלק לסטארוסטה את „הסקארב געלד" בסך 8000 זה' פול. מלבד יתר הוצאות צדדיות. החלטה זו הדגישה במיוחד שהקהילה לא תאשר אף פרוטה אחת מכספים צבוריים. J. H. Simchowitz: Zur Biogra-phie R. Jakob Josuas, des Verfassers des פני יהושע, Monatsschrift für Geschichte u. Wissenschaft d. Jdtms 1910, p. 613.

9 פנקס דד"א ע' 99 סי' רמז.

10 פנקס דד"א ע' 126 סי' ש.

ידי ר׳ יוסף עטיאש באמשטרדם וחתימתו: „ונאום שאול לבית קאצינעלבוגן״ [11]. ועל ההסכמה, שנתן בלובלין בשנה זו, לספר „אדרת אליהו״ פשטים על התורה ומאמרים תמוהים של ר׳ אליהו בר׳ קלונימוס מלובלין (שנדפס בפרנקפורט דמיין בשנת תנ״ד) חתם בפירוש: החונה בברודי. אחר־כך נבחר לרב בחלמא, ומשם קיבל, קרוב לשנת 1684, את הרבנות בפינצ׳וב, כיורשו של הרב ר׳ משה יהודה ליב הנודע בשם ר׳ ליב צינץ, שנפטר שם בשנת 1684 [12].

II. אחריו נבחר לרב ר׳ יואל בר׳ יצחק אייזיק היילפרין. אין אנו יודעים עליו בלתי אם זאת, כי בשנת 1681 הוא תבע מאלוף הקהלה טיקטין, ר׳ מאיר בכרך, את הכסף שלוה ממנו לצרכי הקהלה בטיקטין [13].

III. ר׳ יצחק בן יששכר בעריש, פרנס הועד דד״א ונכדו של הרב ר׳ העשיל בקרקא. על שם עיר מולדתו קראו לו „ר׳ יצחק קראקאווער״. אשתו, מרת ביילה, היתה בתו של הנגיד המפורסם, הראש והמנהיג של המדינה ר׳ דוד בר׳ יצחק כתבן מעיר זולקיב [14]. לפני בואו לברודי היה ר׳ יצחק רב בברזאן (בז׳ז׳אני), ובשנת תמ״ט (1688) עודנו רב שם, כי בה נתן, בג׳ בתשרי תמ״ט, את הסכמתו על ספר „צנצנת מנחם״ להרב ר׳ מנדל מפוזנא (ברלין 1719).

שנת התמנותו של ר׳ יצחק לרב בברודי אינה ידועה, ונראה, שהוא בא לברודי קרוב לשנת 1690. מתוך רשימה בפנקס ברודי [15] מתברר כי בו׳ בתשרי תנ״ו (1696) „נתחדשה עליו המלוכה ועטרה חוזרת ליושנה״ ור׳ יצחק „נמנה מחדש לישב על כסא המלוכה בקהלתנו יצ״ו כהויתו כמאז ומקדם מאן דלבש מדא ילבש מדא, הקדיש מנדבת לבו הטוב מנורה עם שמונה פרחים והעלה נרותיו בביהכ״נ מכוון נגד השלחן שקורין עליו התורה על הבימה ולאורה הוא צריך, שבקש מן האלופים ראשים רוזנים קצינים ומנהיגים בתנאי שיהיה מקומו שם כל הימים ואף שירצה איזה איש להקדיש מנורה שיהי׳ אפילו טובה ומעולה יותר ביפיו ובדמיו להיות במקום הזה לא יחליפנו ולא ימירו לעולם כי עד״כ * הקנה בקנין עולם והבטיחו באמונה שלמה וקבלו עליהם ועל זרעם לבלתי לשנות וע״כ נרשם בפנקס הקהל יצ״ו לזכרון ולמשמרת״. מתוך רשימה זו אנו למדים, כי בין הרב ובין ראשי הקהלה צצו מריבות והוא התפטר, ואחרי שהתפייסו קיבל מינוי חדש, או שהוא הוזמן לקבל רבנות אחרת, ואחרי משא ומתן חזר ונתמנה לרב בברודי.

ההסכמה הראשונה, שניתנה על ידו בהיותו רב בברודי, היא משנת תנ״ו (1695) על ספר „דת יקותיאל״ (ז׳ולקיב 1696). בשנת תנ״ט (1698) נתן את הסכמתו לספר „שם שמואל״ (פרנקפורט דאודר 1699) וחתם בשם „הצעיר יצחק קראקאווער חונה פה ק״ק בראדי״. בברודי היה ר׳ יצחק מכובד, ובניו נקראו בני הרב, כלומר בני אב״ד, ומזה נקבע שם

11 פנקס דד״א, ע׳ 164 סי׳ שפט.

12 ר׳ שאול קצנלנבוגן נפטר בשנת 1691 בפינצ׳וב.

13 ישראל טוביה אייזנשטאט — שמואל ווינער: דעת קדושים, פטרבורג 8—1897 ע׳ 33.

14 שלמה בובר: קריה נשגבה (ז׳ולקיב) קראקא תרס״ג, ע׳ 21—22.

15 פורסם ב„רשומות״ תל־אביב תרפ״ז, כרך ב׳ עמ׳ 381; קטעים מפנקס ברודי נעתקו ע״י דר. י. נ. שמחוני מתוך כתבים בעניני יחוסי משפחה של ר׳ הירץ ברנשטיין, נינו של רב המדינה ר׳ אריה ליב ברנשטיין.

* על דעת כך.

המשפחה באב"ד, שהיתה אחת המשפחות הידועות בברודי ורייסן, שבניה קיימו תפקידים חשובים בחיי היהודים בפולין.

הרב ר' יצחק, אבי משפחת באב"ד, הניח שלושה בנים: 1) ר' יהושע העשיל אבדק"ק טרנופול. 2) ר' מרדכי באב"ד, מראשי הקהלה בברודי. 3) ר' יעקב יעקל, גם הוא מראשי הקהלה בברודי, וארבע בנות: הראשונה, שרה, היתה נשואה להרב ר' זאב וואלף אבדק"ק סקאלאט, אביו של פרנס הועד דד"א ר' ישכר בעריש; השניה, רוזא, אשתו של הרב ר' משה שאול אבדק"ק קאליש ואחר־כך בזאורבנא (זאוראבנו); השלישית, אשתו של הרב ר' ישראל היילפרין, הידוע בשם ר' ישראל חריף אבדק"ק זאסלאב; והרביעית היתה נשואה להרב ר' משה מעיר בריסק. הרב ר' יצחק קראקאוער נפטר ביום ד' לחודש תשרי תס"ה (1704) [16]. אשתו נפטרה בער"ח סיון תצ"א (1731) [17].

IV. אחרי מותו של ר' יצחק נבחר, בשנת תס"ו, לרב הקהלה ר' אברהם כהנא בנו של הרב ר' שלום שכנא, שהיה הראש והמנהיג של קהילת קראקא, ואשר מלבד ידיעותיו העמוקות בש"ס ופוסקים וגודל חכמתו, היה גם רב־נכסים ועושר. בשנת 1717 הוא מבורר מקהילת לבוב והגליל [18], ועוד בשנת תע"ח (ט"ז בתמוז — 15 ביולי 1718) חתם [19] על החלטת ועד דד"א בענין הפרדת קהילת ליזענסק מגליל פרמיסלא (פשמישל): „אברהם אבדק"ק ברודי". בברודי כיהן כרב עד שנת תע"ח (1718), שבה נקרא להיות רב באוסטרהא. אולם בשנת 1724 ברח משם, מפני חמת שר העיר אשר נתן עינו בבתו היפה ורצה לתפסה, וחזר לברודי, ובשנת 1725 נבחר לרב בדובנא ונפטר שם בשנת תצ"א (1735).

V. אחרי שר' אברהם כהנא יצא לאוסטרהא השיבו ראשי הקהלה את ר' אלעזר רוקח והושיבו אותו על כסא הרבנות. ר' אלעזר רוקח נולד בשנת 1665 בקראקא. אביו היה הרב ר' שמואל שמעלקא־מרגליות אבדק"ק עלקוש (אולקוש). הוא נתחנך בקרקא, אשתו היתה בת דודו — גיסו של אביו הרב ר' שמואל שמעלקי הורוויץ אב"ד בטרנוב. בשנת 1705 נתקבל לרב בראקוב ובשנת 1709 בטרנוב. בשנות 1714—1718 היה אב"ד בבריידי ובשנת 1718 נבחר לרב בברודי. ר' אלעזר רוקח, שהיה אדוק הרבה במסורת, הסכים להחרמת ספריו של ר' משה חיים לוצאטו (רמח"ל) שנחשד בשבתאות. בחודש שבט תצ"ה כתב: „ובאם שיהיה אספת ועד חכמים במדינתנו עלי ליסע למקום הועד, אולי נוכל לעמוד במקום הפרצה" [20]. בינתים נתמנה לרב באמשטרדם [21], אולם בדרכו, בעברו עיר ברסלאו,

16 „ד' תשרי (תס"ה) מת הרב הגאון מוה"ר יצחק אב"ד דקהלתנו" Aus dem Pinax 122.
וזה נוסח מצבתו: נפטר יום ה' ד' תשרי / שנת תס"ה לפ"ק הרב / החריף הגאון הגדול ר' יצחק / אב"ד דקהלתינו בן הרב החריף / הגאון הר' ישכר בער ז"ל בן / המפואר רבן של כל בני הגולה מ' העשיל / ז"ל אבד"ק קרקא / תנצב"ה.

17 נוסח המצבה של אשתו: פ"נ / הרבנית הצנועה והחסידה / מרת ביילה אשת ר' יצחק / נפטרה ער"ח / סיון תצ"א לפ"ק.

18 פנקס דד"א ע' 275, 279, 281.

19 פנקס דד"א ע' XLI—XLII. ע' 280 ס' תקס"ט.

20 ד"ר ש. גינצבורג: ר' משה חיים לוצאטו ובני דורו. אוסף אגרות ותעודות, תל־אביב תרצ"ז, כ"ו ע' שיט.

21 בברודי היו מספרים, שבפנקס־הקהלה הישן, שאבד בשרפה הגדולה בשנות השמונים של המאה הי"ט, היה כתוב, שהרב ר' אלעזר רוקח הניח את הרבנות בברודי בשל דרישתו להעלות את משכורתו, שנדחתה ע"י ראשי הקהלה.

כתב במכתבו, מיום ו׳ באלול תצ״ה, להרב ר׳ משה האגיז את הסכמתו, ובמכתב לכל רבני פולין וגאוניה הזהיר מפני טומאת שבתי צבי ודרש מהם להיות „בעזרתנו לבער הקוצים מכרם בית ישראל״ [22].

בשנת 1735 הוזמן הרב ר׳ אלעזר רוקח על ידי עדת האשכנזים בעיר אמשטרדם, שנתגלעו בה סכסוכים ומריבות מאז שנת 1730, שכן אחרי מותו של הרב ר׳ אברהם יהודה מהאלברשטט לא יכלו אנשי הקהילה לבוא לידי הסכם בענין בחירת יורשו. אולם משנתקבל ר׳ אלעזר רוקח והגיע לאמשטרדם, חקקה הקהילה לכבוד מאורע זה מטבע־זכרון — מעבר מזה דמות דיוקנו של הרב, עד חצי גופו, ומעבר מזה הכתובת: „נתקבל כאן יום ד׳ כ״ז אלול תצ״ה לפ״ק (14 בספטמבר 1735) לאורך ימים טובים הוי מתפלל בשלומה של מלכות״ [23].

ברשימות שמצאתי בברודי לפני שנת 1914, יחד עם קטעים מהפנקס, אצל הדיין ר׳ בונעם נייגעבאהרן, כתוב כדלהלן:

„הרב הגאון הגדול הקדוש הרב אלעזר רוקח בעל מחבר ספר רוקח היה בכאן רב חמשה ועשרים שנים ואחר זה קיבל קאנסעס בעיר הבירה אמשטרדם ושלח אח״כ לפרנסי הקהל מעיר בראדי והראה להם הקאנסעס מעיר אמשטרדם וביקש מהם הטבה סך עוד שלושה זה׳ לשבוע אזי ישאר בכאן לרב. ואמרו לו שצריכין לעשות אסיפה אודות זה. פרנסי העיר עשו אסיפה ואמרו תשובה שאי אפשר למלאות רצונו — וכאשר שמע דברים אלה שלח לאמשטרדם מכתב ונתמנה באמשטרדם לרב, ואחרי שלשה חדשים יבוא לשם. קודם נסיעתו מכאן שלח לקרא כל בע״ב (בעלי־בתים) מכאן עם ברכת שלום ואמר להם בזה הלשון: אני הייתי אצליכם רב חמש ועשרים שנה ובמשך הזמן הזה לא היתה מקשה ללדת ולא הפילה שום אשה ולד — וכאשר שמעו הבע״ב הדבר הזה חקרו ודרשו אחר זה. ונמצא אמת הדבר. ורצו להוסיף לו הסך שלושה זה׳ בשבוע ולא רצה לשנות דברו״.

22 מכתבו אל רבני וגאוני פולין, נדפס ב־ ש. גינצבורג, כי II עמ׳ שיט—שכ.

23 מנחם מן בן שלמה הלוי מספר בספרו „שארית ישראל״ (אמשטרדם 1743) על קבלת־פנים זו שלא נערכה לשום רב לפניו (פרק 34 דף 140).

התמונה במטבע מראה את ר׳ אלעזר על דוכן, המטיף וידו הימנית נשענת על עמוד הדוכן. מוצא התמונה כנראה עוד מברודי, שכן קשה להניח שמיד אחרי בואו לאמשטרדם שרטטו את דיוקנו.

להלן הכתובת השלמה שמעבר לדיוקנו:

נתקבל / כאן יום ו׳ [1] זך אלול / תצ״ה לפ״ק לאורך ימים א״ס [2] / הוי מתפלל בשלומה של מלכות [3] / קראתי בכל לב [4] / יהי לבי תמים [5] / חלקי ה׳ אמרתי [6] / אודך ביושר לבב [7] / זכרתי בלילה שמך [8] / פדנו [9] מעושק אדם [10] / יבואוני רחמיך ואחיה [11] / נר לרגלי דברך [12] / את חקיך אשמור [13] / כלתה ישועתך [14] נפשי [15] / וישמע ד׳ בקול אליהו [16] ויחי / ע״י יא״ל בלל [17] יצ״ו / פה אמשטרדם.

ראשי התיבות של הפסוקים הם ר״ת של שמות הפרנסים שתמכו בבחירתו. כידוע לא נבחר ר׳

---

1 צ״ל: יום ד׳ — כ״ז באלול חל ביום ד׳ ולא ביום ו׳. 2 אמן סלה. 3 אבות ג, ב. רמז לעזרת העיריה. 4 תהלים קיט, קמה. 5 שם שם, פ. 6 שם שם, נז. 7 שם שם, ז. 8 שם שם, נה. 9 צ״ל: פדני. 10 שם שם, קלד. 11 שם שם, עז. 12 שם שם, קה. 13 שם שם, ח. 14 צ״ל: לתשועתך. 15 שם שם, פא. 16 חסר „ותשב נפש הילד על קרבו״ (מלכים־א יז, כב). 17 שמו של גלף המטבע — יואל בן ליפמאן לוי.

ר' יעקב עמדן, שראה מטבע זה, תמה „אם נעשה מדעת הרב הנ"ל וברצונו שהיה נודע בשם חסיד בדורו, כי נסתכלתי בו והיה תבנית ראש עם החזה עם פרצוף פנים שלם בולט, וזה לדעתי איסור גמור מוחלט בין העושה לעצמו בין שאחרים עשו לו". מתוך לשונו ניכר כי היה ודאי לו, שהרב ר' אלעזר רוקח לא ידע ולא הסכים לכך. וכן מוסיף ר' יעקב עמדן ומספר: „לפי מה ששמעתי השררה צוה בגזרה חרוצה לגונזן ולא יראו החוצה"[24].

אולם משנתחדשו המריבות בקרב הקהילה ורבו יריביו של ר' אלעזר רוקח ראה בשנת ת"ק (1740) להניח את אמשטרדם ועלה ב־5 ביוני 1740 לארץ־ישראל והתיישב בצפת. יחד אתו עלה הרב החסיד הישיש ר' אברהם רייזילס מברודי והשתקע יחד אתו בצפת. אחר־כך עלה לירושלים ושם נפטר בז' באלול תק"ו[25].

אלעזר רוקח פה אחד, והיו חלוקי דעות בין פרנסי הקהלה. היו מועמדים אחדים, ורק הודות להתערבותו של ראש עיריית אמשטרדם ויועצי העיר, נקבעה, מתוך רשימת המועמדים שהוצעו ע"י פרנסי הקהלה, רשימה מצומצמת עם ר' אלעזר רוקח בראש, כמועמד ראשון. ר' אלעזר היה מועמד לרב ראשי עוד בשנת 1753. בועד הקהלה תמכו בו במיוחד 11 פרנסים וראשי התבות של שמותיהם הובאו בר"ת הפסוקים ואלה הם:

1 ק(ראתי — קופל הוא יעקב משה 2) י — יורם משה 3)ח — חנה אלקאן פלס 4) א — איציק יצחק אלכסנדר 5) ז — זכריהו רייטלינג 6) פ — פיליפ לוי גומפרטס 7) י — יעקב פלס הצעיר 8) ג — נתן מאגנוס 9) א — אנדריאס ואן נורדן 10) כ — כלה (קלארה) 11) אליהו בפסוק „וישמע ד' בקול אליהו (מלכים־א יז, כב) — אליהו (אליאס) דה לימא, ידוע גם בשם אליאס נורדן.

גם יריביו של ר' אלעזר רוקח, שהתנגדו לבחירתו, הונצחו במטבע. תחת זרועו הימנית (בדיוקנו) נראה מספר עגולים קטנים שר' אלעזר דוחה אותם ומנערם בזלזול משרוולו; בשורה הראשונה — 8 עגולים, בשורה השניה — 6, ובשורה השלישית — 2 עגולים, 16 אפסים בסך הכל, כנגד 16 המתנגדים לבחירתו. כל אמשטרדם הבינה את הלעג שבאפסים וצחקה.

על בחירתו ופעולותיו באמשטרדם ראה: Dr. H. K. Brugmans en Dr. A. Frank: Gesciedenis der Joden in Nederland, Amsterdam, 1940 t. I, p. 359—367. על מטבע הזכרון ראה: Dr. Moritz Stern: Aus dem Berliner jüdischen Museum, Berlin. Philo-Verlag 1937. Sp. 16—91. מטבע זה נמצא גם בידי ד"ר גיאורג קירשנר בירושלים ותודתי נתונה לו, שהואיל להמציא לי את צילומו.

24 בספרו שאילת יעבץ, אלטונה תק"ט חלק א שאלה קע, מובא גם אצל אייזנשטט — וינער: דעת קדושים ע' 181.

25 נזכר במכתבו של ר' אברהם גרשון מקיטוב משנת תק"ז, נדפס ב„חבת הארץ" של ר' ברוך דוד הכהן מצפת, ירושלים תרס"ד, דף סב—סד.

ראה גם פרומקין: תולדות חכמי ירושלים, חלק ג' ע' 71. באגרת של השלוח ר' שמואל לוי שנשלח בשנת ת"י (1650) ע"י הנשים (אלמנות) האשכנזיות בירושלים לקבץ כספים, נמצאו גם חתימות של נשים, שמוצאן מברודי (אברהם יערי: שלוחי ארץ ישראל, ירושלים תשי"א ע' 276).

בשנת תצ"ה (1735) נשלח ע"י האשכנזים בצפת משולח ר' ישראל בן דוד מבראד, שעלה לא"י בשנת 1730 (יערי ע' 435—436). באותה תקופה חתם על מכתב האשכנזים בירושלים אל קהלות אשכנז בשנת 1735, ר' אברהם בר שלום רידמן מבראד. הוא חתם גם על מכתב שנשלח לקהילת האשכנזים בוירונה בשנת תק"י (1750. יערי ע' 522—523).

בשנת תקכ"ד (1764) עלה לא"י יחד עם קבוצתו של ר' נחמן מהורודנקה ור' מנחם מנדל מפרמי־

אולם גם פה לא היה לו מנוח, משנודע לו, כי רבים מנכבדי התושבים לומדים בספר „חמדת ימים" שנדפס באיזמיר (תצ"א). מחמת הריב עם השבתאים ביקש לצאת לחוץ־לארץ, אבל קדמהו המות, בצפת, והוא נפטר ביום שבת דחוה"מ של חג הסוכות שנת תק"ב (1742)[26]. מספריו נדפסו: 1) „מעשה רוקח" על המשניות, הובא לדפוס על ידי בניו ר'

שליאן, ר' פרידל מברודי שנזכר ב„שבחי בעש"ט" (עמ' נח, הוצאת ש. א. הורודצקי, ברלין תרפ"ב). הוא נפטר בא"י. בשנת תקמ"ג קיבל שליח החסידים ר' אליעזר זוסמן בר' יצחק, בזמן שליחותו בדובנא, 24 זה' פול. בשביל אלמנתו של פרידל הנקרא „המנוח החסיד המפורסם", שהיתה קרובתו של מנחם מניס מדובנא (יערי עמ' 612).

בשנים אלו נמצא בצפת עוד יהודי מברודי ר' ליפמן „שהביא אתו ספר תורה שעומדת בהיכל בין ס"ת ואין קורין ממנה לפי שהיא כתב מרובע" (ראה: דורש ציון של ר' שמחה בר יהושע מק"ק זאלאזיץ משנת 1763, י"ל ע"י חיים אליעזר הויזדארף ירושלים 1886). ר' ליפמן מת בצפת לפני הרעש בשנת 1758. אחרי עליתו של ר' גרשון קיטובר בשנת תק"ז (1747) באו מרייסין, עם העליה בשנת 1758, גם עולים מברודי, והם ר' זעלקי ואשתו רייזל. ר' זעלקי השתקע בצפת ונהרג בט' במרחשון תקי"ח (1758) ברעש בצפת. אשתו ניצלה וברחה לעכו ומתה שם במגפה בי"ב בשבט תק"כ (ראה מכתבו של ר' יוסף הסופר מברסטצ'קו על יד ברודי, נדפס ב„אגודת אגרות ישראל" של אברהם יערי תל־אביב, תש"ג, ע' 288—206).

בשנת 1768 נמצא בצפת המגיד הברודאי פרץ בן משה. הוא עלה זמן קצר אחרי ר' שמחה בר יהושע מזאלוזצה — מקבוצת החסידים המקובלים מברודי, — שעלה לארץ־ישראל בשנת 1764. פרץ בן משה עלה, כי לפי חישוב הקץ ציפה לגאולה בשנת 1768 ולכן רצה להמצא בארץ־ישראל בשעת הגאולה. הוא כתב גם קונטרס „שבח ותהלה לארץ ישראל. ספר מעט הכמות ורב האיכות, בו ידובר ממעלות ארץ הקדושה אשר, שם בית אל מוצב ארצה וראשו מגיע השמימה לארץ ישראל הקדושה, שלמעלה מקור מחצב הנשמות, וזה שער השמים לעלות תפלתינו לפדות מחכי קץ ולמהר ביאת הגואל צדק ב"ב אמן, חברו ה"ה פרץ בן כמוהר"ר משה ז"ל המחבר ספר בית פרץ, מגיד מישרים בבה"מ הגדול דק"ק בראד והובא לדפוס במצות היקר כהר"ר אברהם מטיסמעניץ המשתוקק לנסוע לארץ־ישראל למצוא מרגוע לנפשו ולקיים מה שנאמר באברם: לך לך מארצך וגו' נדפס במיץ תקב"ל לפ"ק". בחוברת מביע הוא את דעתו שהמשיח יבוא עד שיהיו בארץ ישראל שבעת אלפים מבני ישראל, כפי שמבואר ב„ספר טוב הארץ" של ר' נתן שפירא (ויניציה תט"ו). היות ובכל הארץ נמצאים פחות משלושת אלפים קורא הוא לעלות ארצה ואלה שאין ברצונם או ביכולתם לעלות, עליהם לתמוך את העולים בתרומות. ויש לפי דבריו — „הרבה קצינים וגבירים שיש להם הון רב ויכולים לפרנס ולהחזיק לומדי־תורה בארץ־ישראל ואינם רוצים". קונטרס זה הוא דרוש ששלח לבני עירו וארצו, בו קרא לעלות לארץ־ישראל. אחד הקוראים מטיסמיניץ, הדפיסו בדרכו לא"י במיץ (א. ריבלין ס' תולדות חכמי ירושלים, מלואים ע' 59; אברהם יערי: שני קונטרסים מארץ ישראל ב„קרית־ספר" כרך כג ע' 155—159). בימי שבתו בארץ־ישראל חיבר ספר־דרושים שנשאר בכתב־יד, נמצא בספרית שוקן בירושלים (סימן: קב. 65) ושם דרוש — הספד על הרוגי אוקראינה בשנת 1768.

26 ר' אלעזר רוקח התעסק בארץ ישראל בעניני החלוקה והיה לו התואר „נשיא בא"י". בפנקס בית העלמין הישן בברודי רשום ברשימה על מותה של כלתו, אשת בנו משה: „ג' אדר (תקמ"ו) מתה הרבנית בת הגאון חכם צבי שהיתה אשת הרב הגאון מוהר"ר משה בר' הגאון מוהר"ר אלעזר אב"ד דקהלתינו ונשיא בארץ ישראל".

אחרי מותו של ר' אלעזר רוקח פנו עסקני צפת אל ועד דר"א בקריאה לעזור להם והם מדגישים

משם ור׳ משולם, באמסטרדם ת״ק; 2) ״מעשה רוקח״ על התורה (לבוב תרי״ג); 3) ״ארבעה טורי אבן כולל כ״ד שו״ת״, הובא לדפוס על ידי נכדו, בנו של ר׳ משה — הרב נפתלי הירץ מבראד (לבוב תקמ״ט); 4) פירוש על ההגדה של פסח.

ר׳ אלעזר רוקח הניח שני בנים: ר׳ שלום, שהיה אבדק״ק טיקטין, ור׳ משה שהיה אבדק״ק בזלוצ׳וב וזבאראז׳, והשתקע בשנת 1740 בברודי יחד עם אשתו האחרת [27], שהיתה בתו של הרב הלבובי, חכם צבי אשכנזי. הוא נפטר בברודי ביום ב׳ בכסלו תקי״ד (1753).

VI. אחרי שר׳ אלעזר רוקח הניח את ברודי, הזמין ר׳ יעקב באבד לישב על כסא הרבנות בברודי, את קרובו, את הרב מבוליחוב — חתנו של אחיו ר׳ יהושע העשיל אבדק״ק טרנופול — ר׳ יעקב יוקעל הלוי איש הורוויץ (1679—1754). אחרי שאביו, שהיה רב בבוליחוב נבחר לרב בזלוצ׳וב, כיהן הוא משנת 1711 בבוליחוב והיה אהוב על בני קהילתו.

בפניה זו כי ״כל זמן שהיה קצת לחלוחית של הרב הגאון חסיד קדוש המפורסם כבוד מוהר״ר אליעזר זלה״ה שהיה אב״ד דק״ק אמשטרדם היו עיניו ולבו עליהם לחפר להם אכל ממעות א״י של ימי הכניסה וכיוצא בזה״ (ישראל היילפרין: פנקס דד״א ע׳ 333 ס׳ תרנז משנת תק״ב).

27 אשתו הראשונה היתה בת הרב ר׳ נפתלי כץ אבדק״ק פרנקפורט ד/מ.
Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax, p. 128.
מאשתו הראשונה היה לו בן, ר׳ שמואל שמעלקע רוקח, שהיה, אחרי מותו של ר׳ הירש ברנשטיין (תקמ״ט), רב דחייטין עד מותו בשנת תקנ״ג. בנו ר׳ אלעזר רוקח תלמידו המובהק של ר׳ היים צאנזער. הוא נשא את בתו, מרת רבקה, של המקובל הצדיק ר׳ יהודה זונדיל רמרז מחכמי דקלויז בברודי. הוא נפטר בן 32 בוורשה, והוא אביו של ר׳ שלום רוקח אבדק״ק בעלז, שנולד בברודי בשנת תקל״ט, המיסד של שלשלת הרביים מבעלזא.

אלעזר רוקח אבדק״ק ברודי ואמשטרדם בעמ״ח ״מעשה רוקח״ נולד בקראקא בשנת תפ״ה, נפטר תק״ב

1. שלום — אבדק״ק טיקטין נפטר תקכ״ז
2. משה אבדק״ק זלוצ׳וב וזבאראז׳ — משנת 1740 בברודי, נפטר תקי״ד (1754)

1. יהודא ליב — רב בזבאראז׳
2. נפתלי הירץ* (בברודי)
3. שמואל שמעלקע רוקח, נשוי עם ויטל בת ישראל — בן מרדכי יעקליס מברודי, נפטר תקנ״ג

אלעזר רוקח

1. בן, גר ברדזיחוב
2. ליבוש, גר בברדיצ׳וב
3. שלום רוקח אבדק״ק בעלזא
4. עלא
5. דבורה

ר׳ יהושע אבד״ק בעלזא

ר׳ ישכר־דב אבדק״ק בעלזא

ר׳ אהרן אבדק״ק בעלזא (עתה בתל־אביב)

* אשתו היתה בת דודו ר׳ משלם זלמן בן חכם צבי

תחתיו נתקבל לרב בבוליחוב בנו ר' מרדכי. בתו מרת לאה, אשת הרבני ר' אריה ליב בהרב אבדק"ק דוברומיל, היתה ידועה כלמדנית גדולה [29].

הרב ר' יעקב יוקעל הורוויץ נשאר בברודי אחת עשרה שנה ובשנת 1747 קיבל את הרבנות בגלוגא, אף שברודי כבר היתה אז קהילה מפורסמת ומלאה רבנים וחכמים. שהרי מלבד הרבנים, אשר כיהנו בתור "אב"ד", היו כאן קבועות ארבע כיתות דיינים [30] ועליהן ארבעה ראשי אבות בית דין. בזמן בואו של ר' יעקב יוקעל הורוויץ לברודי היה ראש ב"ד לאחת מכיתות הדיינים ר' יחזקאל לנדא (בעל "נודע ביהודה"). על ארבע כיתות הדיינים עם ארבעה ראשי ב"ד היה ממונה הרב הכולל האבדק"ק ברודי והגליל. כן היה גם רב מיוחד שתארו "מגיד" ומתפקידו היה לדרוש מדי שבת בשבתו בבית הכנסת הגדול בהלכה ובאגדה.

בשנים אלו היה לה לכל אגודה של מסחר או של בעלי מלאכה רב מיוחד, שהיה דורש לפניהם, מדי שבת בשבתו, בבית תפלתם ומדרשם. כך נמנו "הרב של מוכרי קמח" (דער מיצ'ניקער רב), "רב דחייטין". חשיבות מיוחדת היתה כבר בתקופה ההיא לחכמי קלויז דקהילת בראדי.

הרב ר' יעקב יוקעל נודע כגאון, ולכן היה הוא אחד משלשת הרבנים הבוררים (יחד עם הרב ר' דוד פרנקל מברלין והרב ר' אברהם אבא בן צבי מליסא), אשר לפניהם נדרש ר' יהונתן אייבשיץ להצדיק את מעשיו. אולם ר' יעקב יוקעל ראה לעזוב את ברודי בשל ענין אשתו של ר' אריה ליב ברנשטיין. ומעשה שהיה כך היה: בחודש אלול תק"ג (1742) באו שני אנשים לפני האב"ד, הוא הרב ר' יעקב יוקעל, והעידו על מרת חיה, אשתו של ר' אריה ליב (ברנשטיין) שהיא נואפת. אחרי חקירה ודרישה הוציא הרב [31] ובית דינו, ובכללם הרבנים ר' יחזקאל לנדא ור' מאיר מרגליות בעל "מאיר נתיבים", פסק דין, כי האשה חיה אסורה לבעלה. מובן, שדבר זה הרעיש את העיר כמרקחה, שכן המשפחה היתה ידועה ומיוחסת. ובשל פסק דין זה נחלקו לא יהודי ברודי בלבד, אלא כמעט כל רייסן נחלקה לשני מחנות. חלק קטן עמד לימין הנאשמת וחלק גדול לימינו של הרב ר' יעקב יוקעל, שהוא ובית־דינו לא נסוגו בפני התנגדותם של כמה וכמה רבנים, אלא אדרבה, חזרו והוכיחו כי הדין עמהם, ודרשו כי בעלה יגרש את אשתו ואם לאו — אין הוא מנוקה מהעוון והחטא.

מה עשו ר' אריה ליב ואשתו מרת חיה ובני משפחתם — טענו כי הרב ובית דינו הם מוציאי דיבה ותבעום בפני ערכאות המדינה. השפעתם הגדולה של התובעים עמדה להם, שהשופט בערכאותיהם פסק [32], כי כל האנשים אשר דברו סרה באשה וכל שיעז לדבר בה כמותם, דינו קנס דמי בושת סך מאה אדומים, ואם אין ביכלתו לשלם יספוג מאה מלקות. הרב ר' יחזקאל לנדא שלם מאה אדומים; ר' מאיר מרגליות, שלא היה לו לשלם, הולקה לפני השופט מאה מלקות. מספרים כי גם ר' אברהם גרשון קיטובר, שהיה חבר בית הדין

29 בר מבוליחוב, זכרונות ע' 42—44.

30 "ארבע כתות דיינים משמרות מחלקות למושבותם עולות שבת בשבתו בחוזר חלילה ועליהם נמנו ארבע אבות ב"ד. כולם חכמים, כולם נבונים גאונים מפורסמים שונאי בצע יראי ד'" (הקדמת ר' יעקב לנדא ל"נודע ביהודה").

31 "נודע ביהודה" קמא ס' ע"ד.

32 הארכיון בברודי Scabinalia e. a. 1743.

ולא היה לו כסף, אך לא רצה ללקות, ברח מברודי ועלה לארץ ישראל [33]. ואילו הרב ר' יעקב יוקעל נדרש להתפטר מרבנותו והוא הניח את ברודי ונקרא להיות רב בגלוגא. משנת תק"ו (1745) כבר ישב על כסא הרבנות שם וכיהן בה עד יום מותו, י"ג לחודש אלול תקט"ו (1754).

VII. בהשפעת משפחתו של הרב ר' אריה ליב ברנשטיין ומשפחת אשתו, מרת חיה, נתמנה בשנת תק"ד לרב ר' נתן נטע בנו של ר' אריה לייב אבדק"ק בסלוצק ואחר־כך הורודנא (גרודנא) [34]. מעמדו היה קשה, הרבנים והלמדנים שישבו בברודי מררו את חייו מתוך טענה שאין הוא ראוי לאצטלא זו ומספר מתנגדיו גדל והלך.

ביזמתו נקראה לברודי, ביום כ"ו לחדש סיון תקט"ז (1756), אסיפת מנהיגי קהילות הגליל, רבנים וגדולי הדור, שהכריזה על החרמתו של יעקב פראנק ועדתו והחליטה להוציא את כת מאמיני ש"ץ ופראנק מתוך עם ישראל. וכך נאמר בחוברת־פולמוס, פולנית, כי בגלל מעשה זה ש„הרב שלכם רצה להאיר את שכלכם על ידי כנוס האסיפה (Synod) ולהראות לכם בידיכם את השרביט שעודו נוצץ, הוא הבריק בעצמו בזהב, שהיה מוכרח לסלק בתור עונש מרובה, ועתה על־כן שלם בעד מעשהו ההוא בכבודו, כשגורש על יזמתו והוצא מתוך העיר" [35].

הרב נתן נטע הוכרח להתפטר ממשרתו. בלב כואב קבלה הקהילה את הרחקת רבה, שהיה, למרות התנגדות רבנים ולמדנים מספר, אהוב על בני העדה והחליטה, אחרי שהרב סבל במרוצת השנים מחסור — להגיש לו עזרה כספית. כאֵב זה ניתן לו גם בטוי בולט ברשימה מיוחדת בפנקס הקהילה [36] ובה נאמר: „נכמרו רחמינו על כבוד הרב הגאון המפורסם מוה' נתן נטע שהיה מלפנים אב"ד ומ"ץ דקהילתנו יצ"ו אור כבודו היה זורח במקומינו והן עתה בצוק העתים הידועים כאשר נתקו מיתרי אהלו מקהלתנו והוא מתגורר באשר מצא לשבת ולחסות שם המקום צר לו לשבת ומחיתו עליו קשה לא תעשינה ידיו תושיה להחיות את נפשו אמרנו וענינו מנדבת לבבינו תהי ידינו בו היות צריך סעד לתומכו עזר מעט עלה במוסכם כל הרוזנים נגידים בצירוף מנהיגי מדינה ובצירוף יחידי סגולה מהיום ינתן מקופת הקהל ארבעה זהובים פוליש במטבע הטובה היוצא בכל שבוע וכל איש מאישי ישראל אשר תדבנו רוחו להקציב לו מעות על חצי שנה ארבעה זהובים לכל שבוע יוחזר לו מקופת הקהילה במיטב או יקובל לו בחשבון סכום פורדאן [36א] בקהילתנו ובלבד שיביאו קוויט מכבוד הרב הגאון הנ"ל שקיבל מידו. כל זה עלה במוסכם באסיפת הרועים והיום יום ה' כ"ד תשרי תקכ"ב לפ"ק".

33 המשפט נגמר אחר כך בפסק דינו של הרב ר' בכור דוד אב"ד בקושטא לטובת הנאשמת. הרב ר' ראובן מרגליות, במאמרו „להסיר דיבה" ב„המודיע" תל־אביב תרצ"ח קונטרס ז, מתאר את כל הענין כאגדה ללא כל יסוד ו„מטהר" את אריה ליב ברנשטיין ואשתו.

34 אחיו ר' זכריה מנדיל היה רב בהורודנא ואחיו ר' יעקב בעמ"ח „כוכבי יעקב" (זולקיב תקל"ד) — רב בלוצק, אבי־השב, מצד אמו של הרב המגיד ר' שלמה קלוגר מברודי.

35 חוברת פולמוס פולנית נגד יהודי ברודי, בקשר עם פראנק ותעמולתו, של ההגמון קובילסקי, שעליו ידובר עוד באחד הפרקים הבאים. בספרית אוסולינאאום לבוב כ"י 310/II דף 244ב.

36 קטעים מפנקס ברודי ב־„רשומות" ב ע' 383.

36א מס שנגבה בפולין בעד מעבר בנהר. השם בא מעיר פורדון ע"י הויסלה ששם גבו בראשונה את המס הזה בעד המעבר בויסלה. אצל היהודים מס־דריכה, כגון — קורובקה.

הרב ר׳ נתן נטע נשאר בברודי ולא קיבל רבנות בקהילה אחרת, אלא נתמך על ידי הקהלה הברודאית. בנו ר׳ דוד טעביל, שהיה רב בהורוחוב ומשנת 1774 אבדק״ק ליסא, הוא בעל המחבר של הספר „מכתם לדוד״. בנו האחר, ר׳ אריה ליב, היה אבדק״ק אניקסט והגליל, ובת אחת היתה נשואה לפרנס ומנהיג הקהלה הברודאית ר׳ יצחק חיות הנקרא „איצק פעסילש״.

VIII. אחרי נבחר בכ״ד באב תק״כ לרב הקהלה מתוך שלשת המועמדים — ר׳ יחזקאל לנדא (נודע ביהודה); ר׳ שלום מטיקטין, בנו של ר׳ אלעזר רוקח ור׳ יצחק הלוי, בנו של הרב יעקב יוקעל הורוויץ, ע״י הטלת גורל — ר׳ יצחק הלוי הורוויץ[37] הידוע גם בשמו

37 וזה שלשלת יוחסין שלו:

ישעיה מק״ק הורוויץ (ע״י פראג)

שבתי שעפטיל

1. ישעיה — 2. אברהם

ישראל מפרג — השל״ה

פנחס אלוף פרנס דד״א (גיסו של הרמ״א)

יעקב

יהושע אבד״ק פשמישל

שמעלקי אבד״ק טארנא

מאיר אבד״ק בוליחוב

יעקב יוקעל אב״ד גלוגא

1. יצחק הלוי איש הורוויץ — 2. מנחם מאניש (גיסו של בעל „נודע ביהודה״)

1. מרדכי צבי אבדק״ק הורחוב — 2. נתן אבד״ק ביאלופולה — 3. אליעזר אבד״ק זאלוזצה — 4. יעקב יוסף אבד״ק אלקסיניץ — 5. מאיר חי בברודי

6. בת אשתו של ר׳ משולם איגרא

7. בת אשתו של ר׳ מנחם מנדיל מליסקא

8. בת אשתו של ר׳ יעקבקא לנדא ואחרי הגרוש של ישכר בעריש — אבד״ק הנובר

9. בת אשתו של ר׳ חיים אבד״ק רוזדול

ר' יצחק האַמבורגר (1715—1767). הוא היה חתנו של ר' יעקב באבד[38]. שנים אחדות הוא למד בברודי ונמנה עם חוג חכמי הקלויז, וביחוד התרועע עם ר' יחזקאל לנדא. בראשונה היה ר' יצחק הורוויץ רב בלעשנוב על יד ברודי, משם נתקבל בשנת 1749 לאבדק"ק הורוחוב, ומשם נתקבל לאב"ד בגלוגא למלא את מקומו של אביו. הוא השתתף גם באסיפת הרבנים בברודי (בשנת 1756) בענין הפראנקיסטים וחתם על החרם על הכת הזאת. בגלוגא כיהן שש שנים ובשנת 1760 — ביום כ"ד באב תק"כ, נתקבל לאבדק"ק ברודי, שבה גדל וחונך על ברכי חכמי הקלויז. אף שנלחם בשבתאות ובפראנקיזם והחרים בשנת תקי"ב (1751) את כותב הקמיעות ומחבר הספר „ואבוא היום אל העין", נקט לגבי מי שנחשב מחברו של הספר הזה ר' יהונתן אייבשיץ, עמדה פשרנית והתנגד לכל דבר, שהיה בו כדי להחריף ולהחמיר את הפולמוס הזה. אולם הוא ראה חובה לעצמו לכתוב קשות לר' יהונתן אייבשיץ בענין בנו וואלף והתרעם על מעשיו של המקובל השבתאי ר' משה דוד מפודהייצה, שלמד בבית המדרש של וואלף אייבשיץ[39].

בברודי כיהן חמש שנים בלבד, ואחרי מותו של הרב ר' יהונתן אייבשיץ הוא נבחר לרב ראשי של שלוש קהילות אַלטונה, המבורג וואנדסבק (אה"ו). ר' יעקב עמדן קיוה לקבל בו עזר במלחמתו נגד סיעת אייבשיץ, אולם היתה טעות בידו. אדרבה, הרב ר' יצחק הורוויץ עשה, ככל שידו היתה מגעת, לפשר בניגודים ולסיים מריבות אלו, שהרעישו את כלל־ישראל שנים רבות. מתוך כך חל פירוד בינו ובין ר' יעקב עמדן. היה לו גם חלק בסכסוך הידוע בענין „גט־קליווע (קלווה)". ביזמתו הוציאו בברודי, בשנת 1766, „כ"ד רבנים המאורות הגדולים גאוני הזמן הנמצאים פה ביומא דשוקא" בי' בטבת תקכ"ח (1768) הכרזה התומכת בידי הרב בקליווע ובית דינו[40]. הוא נפטר בשנת 1767.

אחד מבניו, ד' אליעזר, נבחר בשנת 1776 לאבדק"ק זאלוזיץ (זאלוצה), והוא אביו של הרב ר' אריה ליבוש הורוויץ, שהיה ששים ושלוש שנים רב בסטניסלב. אחת מבנותיו היתה נשואה לר' יעקבקה לנדא.

אז. אחריו נתקבל (1766) לרב בברודי ר' יוסף שצקס, שהיה סגן־נשיא דגליל לבוב. הוא בנו של פרנס הקהלה הידוע ר' אריה ליב שצקס. אחרי פירוקה של האוטונומיה הקהלתית, בשנת 1764, חי ר' יוסף שצקס על התורה והעבודה ולא יפלא כי משנתפנה כסא הרבנות, אחרי צאת ר' יצחק הורויץ לאה"ו, נתקבל ר' יוסף רב בעירו. מן הענין לציין כי בסכסוך הגט מקילווע עמד לימינו של הרב, מסדר הגט, ר' ישראל ל י פ ש י ץ. לעמדתו של ר' יוסף שצקס הצטרפו גם חכמי הקלויז. הרב ר' יוסף נפטר בכ"א בטבת תקל"א[41] (1771).

38 אשתו רייצא נפטרה בברודי בי"א תמוז תקט"ו (1755). אחרי מותה התחתן עם בילא בתו של יצחק באבד מברודי, שהוא אחי אשתו הראשונה.

39 עליו ראה: חיים וירשובסקי, המקובל השבתאי ר' משה דוד מפודהייצה.

40 נדפסה בספר אור הישר, אמסטרדם 1769 דף פ"ח.

41 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 130.

וזהו נוסח מצבתו:

נפטר כ"א טבת שנת תקל"א לפ"ק / תרדנה / עינינו דמעה / ועפעפינו יזלו מים / על הילקח ארון האלקים / מחמד עינינו גאון תפארתנו / יוסף אינגו על זה דוה לבינו / כי נפלה עטרת ראשינו / הרב הגאון תפארת ישראל / מוהר"ר יוסף אב"ד ומ"צ / דקהלתינו ב' הנגיד המפורסם / ליב שצקס זצ"ל / תנצב"ה.

x. הרב צבי הירש בן בנימין בושקא בעל־המחבר של הספר „תפארת צבי" (שו"ת), שנבחר אחריו לאב"ד ברודי, הוא הרב הברודאי האחרון שכיהן בימי הרפובליקה הפולנית. הוא נולד בשנת 1739 בזאמושץ לאביו ר' בנימין בושקא מנכבדי זאמושץ. אמו היתה בתו של הרב ר' שאול קצנלנבוגין. הוא נתחנך בזאמושץ על ברכי הרב הגאון ר' יעקב יצחק חריף־הויכגעלערנטער (1700—1771), שעמד לצדו של ר' יהונתן אייבשיץ בסכסוכו עם ר' יעקב עמדין. בהיות ר' צבי הירש בן כ"ה שנים נתקבל לרב בטישוויץ. הוא החליף שאלות ותשובות בכתב עם הרב ר' יחזקאל לנדא ותשובות רבות שלו נדפסו גם ב„נודע ביהודה". מטישוויץ נתקבל לרב בהאָצנפלאָץ, ואחרי מותו של ר' יוסף שצקס נתקבל לאב"ד ברודי. שם כיהן עד שנת תקמ"ה (1785)[42], שבה נתקבל לרב בגלוגא, והחזיק בה גם ישיבה גדולה. בשנת 1801, אחרי מותו של הרב ר' נח חיים צבי ברלין, נתקבל כרב אה"ו ונפטר שם בשנת 1806.

בנו ר' משה, חתנו של הרב יוסף הויכגעלערטר אבד"ק זאמושץ, שהיה רב בטומאשוב, ישב בסוף ימיו בברודי ונפטר שם בן שמונים ותשע שנים, בשנת 1848[34]. בתו ריקל היתה נשואה להרב ר' אברהם יקותיאל זלמן בן הרב מאיר הכהן ראפפורט הידוע בשם זלמן פערילס.

פרק מיוחד בתולדות הרבנות בברודי הוא ענין הרב האב"ד דגליל לבוב. כידוע, היתה ברודי משנת תצ"ג עיר מושבו של רב הגליל. עד שנה זו היה הרב הלבובי גם הרב ואב"ד דגליל לבוב. רב הגליל הראשון שנבחר בשנת 1735 בישיבת ועד הגליל בירוסלאב, ר' יצחק לנדא, עד בחירתו לאבדק"ק קראקא, ישב בברודי. אחריו נבחר לאב"ד ור"מ בגליל לבוב, בשנת תק"ט (1754)[44], ר' מאיר מרגליות בעמ"ח „מאיר נתיבים", וגם הוא ישב לרוב בברודי. אחרי חיסול האוטונומיה היהודית בשנת 1764 נתבטלו ועדי הגלילות, ואחר כך נתבטל גם ועד גליל לבוב.

מלבד הרבנים הידועים היו בברודי גם דיינים בעלי שם כלמדנים. רבים מהם נתפרסמו לא בברודי בלבד אלא גם ברחבי העולם היהודי בפולין ומחוצה לפולין, כגון הדיינים ר' אליעזר[45], ר' נתן[46], ר' יונה[47], שהיה גם סופר הקהלה, ר' פסח משקאלאוו[48], ר' זלמן

בפי העם מסופר עליו כי לפני פטירתו אמר, כי רצונו שלאחר מותו ישכב אצלו שכן שיהיה בקי בירושלמי כמותו, כדי שיוכל לפלפל עמו בירושלמי. ועשר שנים (תקמ"א) אחרי פטירתו, נפטר בברודי בעל המחבר ספר „פני משה" על הירושלמי. בפנקס דבית העלמין הישן רשום: „י"ב טבת (תקמ"א) מת אורח מפורסם הרב המאה"ג בעל המחבר פני משה על תלמוד ירושלמי ושוכב אצל הגאון אב"ד מוהרר יוסף שצקס" (Aus dem Pinax 132).

42 בזמן כהונתו בברודי נתחנך והיה תלמידו — משה יהושע העשיל בן ר' מרדכי זאב אורנשטיין.

43 בנו הבכור ר' שאול יהושע העשיל היה חתנו של ר' יקותיאל זלמן בר' יחיאל מנכבדי ברודי, ידוע בשם ר' זלמן מארגאשס, נפטר בברודי בי' שבט תקפ"ז; בנו השני, ר' יעקב בהר"ב היה אבדק"ק טישוויץ ואחר כך ישב בברודי.

44 ראה לעיל עמ' 43 הערה 28.

45 נפטר ביום ה' באייר תס"ב.

46 נפטר ביום י"ד באב תס"ב.

47 נפטר ביום ז' מנחם אב תצ"ג.

48 נפטר ביום ט' באייר תצ"ז.

לוקבר מזולקיב, ר' נתן מלבוב [49], הדיין ר' שאול בן אברהם זאב, שהיה שנים רבות אב"ד בברודי, ובאחרית ימיו היה דיין ודרשן בקראקא [50], הדיין ר' שמואל יהושע לאשצובר [51], שמלא כנראה תפקיד חשוב בויכוח בין נציגי היהודים וההגמון קובילסקי, בשנת 1742, והרב ר' יהושע העשיל, שהיה אבדק"ק קאריץ ואח"כ דיין בברודי. אחד מגדולי הדיינים היה ר' יעקב יוקעל הלוי איש הורוויץ, בנו השני של הרב מסטניסלב ר' אריה ליבוש הורוויץ, ששימש גם שנים מספר כרב של „חבורת מוכרי קמח", ונקרא „דער מאנציניקער (מאצ'ני־קער = מוכרי קמח) רב".

מן הרבנים המגידים ידועים „המגיד המופלג ר' מאיר מסקאליא" [52] ; „הרב המגיד דקהלתנו החסיד המפורסם הישיש מוה"ר אפרים" [53] ; ר' משה אוסטרר [54], שחתם על החרם נגד ר' יהונתן אייבשיץ בשנת 1952. בברודי כתב את ספרו הידוע, „ערוגת הבשם" (זולקוב 1745) ; ר' מנחם מענדל זולקווער בנו של המגיד ר' אפרים זלמן ליקבר ונכדו של המגיד המפורסם בלבוב ר' אפרים זלמן שור. ר' מנחם מענדל זולקווער בא כמגיד, אחרי מותו של ר' משה אוסטרר, והיה אחד הלמדנים החריפים ביותר בזמנו. הוא נפטר בברודי בי"ב בניסן תקנ"ו. יחד אתו כיהן כרב־מגיד ר' אריה ליב בעמ"ח „לב אריה", שהיה מקודם רב בפודהייצה והצטיין ב„דרשותיו הנחמדות ודברים חריפים מתוקים מדבש ונופת צופים", שהוצאו גם בדפוס על ידי נכדו ר' יעקב לוי בשם „ספר נחלי דבש", ואחר כך מו"צ ואב"ד ומגיד מישרים בברודי [55] ; ר' בנימין הלוי [56] ; אפרים בן נתן אשכנזי [57] ; ברוך בן ישראל כץ, שנפטר בשנת תק"ך [58] ור' דוד בן משה הכהן (בוכנר) מחובשי הקלויז בברודי, היה רב בליטין ובשנות השמונים של המאה הי"ח נתקבל למגיד בברודי. הוא חבר את הספרים „נפש דוד" (זולקיב 1790) ו„מראה כהן", שהוציא לאור יחד עם ספר אביו „קרן אור" (זולקיב 1776).

אישיות מיוחדת במינה היה מגיד המישרים בבית המדרש הגדול, ר' פרץ בן משה. לפי דבריו הוא גדל בין החכמים, למד אצל אב"ד דקהלת לאקשט (Lokacze) בווהלין ובישיבתו של הגאון ברוך כהנא בפירדא ואח"כ בא לברודי והעמיד פה תלמידים רבים בלימוד גמפ"ת. הוא מספר שהיתה לו „קביעות לימוד מדי שבת בשבת לכבוד נשמתו היתירה במפורשי תורה בנגלה ובנסתרים בבית המדרש הגדול דקלויז". הוא סייר בקהילות פולין וליטא ודרש שם דברי תוכחה, שהצליחו ועשו פרי. כיהן גם כמגיד מישרים בקהילות אחדות

49 נפטר ביום ט' באלול תצ"ח. ע' הערות 45—49 ראה: Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax).

50 ח. ד. פרידבערג, לוחות זכרון ע' 78.

51 לאשצוב ע"י בעלזן.

52 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 126.

53 נפטר בי"ח באדר תק"ט. Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 127.

54 נפטר בי"א בטבת תקמ"ה.

55 נפטר ער"ח אדר תקע"ח. Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 137.

56 וזהו נוסח מצבתו: „י"ג תמוז תקס"ט לפ"ק / פ"נ בנימין ידיד ה' כל / איש הולך שחוח / על אבדת חכם ירא / ה' מוכיח בחכמה ומוסר / מנ"ה בנימין ב"מ מאיר / סגל מ"מ דפה ק"ק בראד".

57 אחיו היה הרב ר' יעקב משה אבד"ק זבורוב, אביו של ר' יעקב מליסא בעמ"ח „חות דעת".

58 נוסח מצבתו: איש צדיק וישר / הרב המגיד / מה' ברוך בן מ' / ישראל כץ / נפטר ד' דחול / המועד של / פסח תק"ך לפ"ק.

„וגדול יהי כבוד האחרון שנתן אותי לחן בעיני רוזנים הנגידים דקהילתנו (ברודי) להיות דובר צדק ומגיד מישרים בבהמ"ד דקהל".

קשה לקבוע באיזו שנה נתקבל למגיד בברודי. לפי המשוער היה בברודי בשנים 1740—1765. היה מקובל על הקהל וגם חכמי הקלויז החשיבו והעריכו אותו כפי שלמדים מהסכמתם לספרו „בית פרץ", כ"ה דרשות לשבתות השנה מתובלות במאמרי מוסר, זאלקווא תקי"ט (1759, 72 דף).

בהסכמתם מודגש: הלא זה האיש אשר קראו אחריו מלא, דבר ד' דבר בו. חד מבני חבריא מכת הדרשנים שוקדים על תקנת בני ישראל להרים מכשול מדרך עם ד' אלה לעלות במסלה העולה בית אל וכבר יצא טבעו בעולם".

בדרשותיו דיבר ביחוד על פירוד הלבבות, זיוף משקלות ומידות מצד הסוחרים, קמצנות העשירים והגבירים, על מעשי עוול ורמיה של שמאים והוכיח כי עבירות אלו הן הן המעכבות את הגאולה.

הוא השתייך לקבוצת החסידים המקובלים בקלויז רבתא ויצא בחריפות ושנאה עויינת נגד השבתאים והפראנקיסטים ויש להניח, שידו היתה בהכרזת חרם על הפראנקיסטים בברודי בחודש סיון תקט"ז. בכל דרושיו הטיף נגדם, ביחוד אחרי הויכוח בלבוב בשנת 1759 [59], שבו היו „עומדין עלינו לכלותינו בפני האומות" ונעשו „כולם משומדים עם נשיהם ובניהם". ביעקב פרנק ראה „מכשף גדול בשמות הטומאה" ולכן שמח על שיצא מכלל ישראל.

מברודי עלה לארץ ישראל והתישב בצפת, בה היתה נמצאת כבר קבוצת עולים מברודי.

בעל שם מיוחד היה גם הדרשן המופלג, ממתנגדי החסידות, ר' אליעזר פישל [60] מצישינוב[16], מחבר הספרים: 1) „עולם הגדול, ידוע גם בשם מדרש לפרושים". ח"א, ל' דרושים בעניני הספירות ואורות וכלים; ח"ב, מ' דרושים על ימים טובים ועניינים נשגבים, נדפס פעם אחת בז'ולקוב תק"נ; 2) „עולם הפוך", על מוסר ומדות ודרושים בדרך פרד"ס, ז'ולקיב; 3) „עולם אחד", דרושים נחמדים בדרך פרד"ס, ז'ולקיב תקס"ב; 4) „עולם ברור", דרושים על עניני קבלה, זולקיב תק"ס; 5) „עולם ועד", על עניני הלוח, ז'ולקיב 1849.

וכסימן מובהק לריבוי הגוונים של חיי התורה הוא, כי ברודי מנתה במאה הי"ח קרוב לשמונים בתי תפלה ובתי מדרשות וכל אחד מהם היה אכסניה של תורה ולימוד. בבית המדרש שהוחזק על ידי האשה הגבירה „הצנועה והחסידה המפורסמת המושכלת" מרת צפורה אשת הרבני ר' אברהם נפתלי הירץ, ניתנו ללומדי תורה מחיה ומזון על חשבונה היא [62], להם ולבני משפחותיהם.

59 בספר־דרושים שלו כתב־יד בספרית שוקן, מצוטט בספרו של אברהם יערי, תעלומת ספר, ספר חמדת ימים מי חיברו. ירושלים תשי"ד עמ' 129—130.

60 מובא ב„שלום על ישראל" של אליעזר צוויפל, חלק א' עמ' 38.

61 ולא מסטריזוב כמו שנמסר ב„שם הגדולים החדש" ע' 25 ואחריו בטעות בכל האנציקלופדיות. זה נוסח מצבתו: פ. נ. איש חמודות שושן / סודות חכם הרזים / הרב הדרשן המופלג המקובל / המפורסם מ' אליעזר פישל / מק"ק צעשינוב בעהמ"ח / ספר עולם אחד ושאר / ספרים בחכמת הקבלה / בהמנוח המפורסם מוה"ר / יצחק ז' נ' ט"ו כסלו תקע"ב.

62 מרת צפורה היא אחת בעלות־הצדקה הידועות ביותר בתקופה זו. היא תמכה לא בלומדי תורה בלבד אלא דאגה גם לעניי הקהלה. היא נפטרה בשנת תקמ"ח. גם בעלה, נפטר בג' באייר תקל"א, היה בעל

אחד הפרקים המעניינים בתולדות החיים והתורה בברודי הם „חכמי קלויז דק' ברודי". האכסניה שלהם היתה בבית המדרש הגדול שעל יד בית הכנסת הגדול הישן — מקום עטוף סיפורים ואגדות לאין מספר, שנשתמרו בפי התורנים ופשוטי־העם. ביראת כבוד וחרדה רבה היו עוברים על ידו תושבי הקהילה, מתוך הכרה מלאה כי פה היה, עשרות־עשרות שנים, בית אולפנא רבתי של העיר, שמשך אליו רבנים גאונים שיצא להם מוניטין וששקדו כאן על התורה ועל העבודה.

אחת התופעות המעניינות בתולדות יהודי ברודי במאה הי"ח היא העובדה, כי מספר גדול של רבנים גדולים, אדירי תורה, היה בא לברודי לישב בה ולעסוק כל השבוע, לרבות הלילות, בלימוד התורה ולא היו חוזרים לביתם אלא מערב שבת לערב שבת. הקלויז, שבה ישבו „חכמי הקלויז" היה כנקודה המרכזית, שמשכה גאונים גדולי תורה, לבוא לברודי ולישב בקרב עמה. המיסד של ה„קלויז", שאכסן בקרבו, לפי עדותו של ר' יעקב לנדא, „אריות ונמרים בחכמת התורה אשר האירו פני תבל ברוב תבונתם"[63], היה ר' חיים בן אברהם לנדא[64] — חתנו של ר' יעקב באבד — שהיה שנים מספר רב בפודקאמין[65]. הוא הזמין להנהלת הישיבה, שהיתה סמוכה לקלויז, את ר' מנחם מאניס בר' יעקב יוקעל. ר' חיים לנדא בעצמו נטל עליו את האפוטרופסות ודאג כל ימי חייו לקיום החמרי של הקלויז על ידי שאסף לשם כך קרנות וכספים מאת עשירי ברודי. בין חכמי הקלויז היה מספר קטן שעסק גם בלימוד הקבלה. אלה, היה להם ליד הקלויז שטיבל, בו היו מתפללים רק המקובלים הידועים, מתוך הסידור של האר"י. למניינם הותר להצטרף רק לאנשים שהיו כבר למעלה מבני שלושים. מקובלים אלה היו רשאים ללבוש בגדי לבן בשבתות ובימים טובים[66].

על חכמי הקלויז, שבני הדור קראו להם „נסיכי אדם, רבנים מופלגים חכמי תעודה דקלויז רבתא קדושי דק"ק בראד"[67] נמנו:

צדקה יזוע, נוסח מצבתה מתאר במשפטים בולטים את פעולתה הצבורית: פ. נ. / בער"ח כסלו תמק"ח לפ"ק / אשה / הצנועה / והחסידה / המפורסמת / המושכלת אשה / יראת ד' יהיה מחזיקה / בית המדרש שלה / ונותנת מחי' ומזון / ללומדי' וביתה היה / פתוח לרווחה / להשביע לחם לרעבי' / מ' ציפורה אשת / הרבני המופלג / בתורה וביראה הותיק / מ' אברהם נפתלי / הירץ זצ"ל בת הרבני / המופלג המפורסם ר' אליעזר.

63 מכתבו ודברי ידידותו של ר' יעקבקא לנדא אל אחיו שמואל בהקדמתו ל„נודע ביהודה": „בעת ההיא היתה העיר הזאת (ברודי) כלילת יופי מלאה חכמים וסופרים, ממנה יצאה הוראה לכל ישראל, ומאות גאוני ארץ מבית המדרש דפה יצאו ומלאה הארץ דעה. עיר צדק ילין בה",

64 אביו אברהם היה בנו של ר' צבי הירש לנדא מאפטא (ר' הירש וויטעלעש) ואחי ר' יצחק לנדא אבד"ק טרלא ואפטא, ר' יהודה — אבי ה„נודע ביהודה" — ור' יחזקאל פרנס הועד בגליל קרקא.

ר' חיים לנדא הסכים בשנת תקל"ב ע"ס „שבט מישראל" בתקל"ג ע"ס „תפארת ישראל", בשנת תקל"ז ע"ס „באר יצחק" (על תיקוני זהר), ע"ס אגודת אזוב בשנת תקמ"ב, ובשנת תקמ"ח — ע"ס אהל רחל. הוא נפטר בברודי בפורים תקנ"ז (פנקס סי' 149).

65 הוא היה שותף לחנות גיסו ר' שמואל בן יעקב באבד (ארכיון בברודי Liber donationum 1776). הוא נקרא בתעודות: "Chaim Abramowicz Rabin podkamienicki handluje z Szmulem Rabinowiczem ma z nim wspólny sklep" (Ks. Zapisów 1768 — 1777 Nr. 186).

66 מתוך התקנה שבפנקס הקלויז.

67 מתוך הסכמתו של ר' חיים סגל לנדא, ראש חכמי הקלויז, לס' „נפש דוד" לבוב תק"ן.

1) ר' חיים בן מנחם צאנזר (סאנצר, 1720—1783), שעליו אומר בן דורו: הוא הרב והחסיד המקובל האלקי מוהר"ר חיים סאנצר מקהלתינו, שינקתי על ידו בימי הורפי בטור ח"מ. הוא היה עמוד התורה ועבודה שבלב לילה ליום ישים וקרוב היה לכל נשברי לב ואת דכאי רוח יושיע וכל מגמותיו היה להחיות לב נדכאים וגם בחליו דרש את אלקים ואת הרופאים לרפא לנשברים בעינו פקיחא עליהם ומימיו לא לן אדם מאביוני קהלותינו בלא פרנסה לינה, ועד כי גוע לא הסיר תומתו ועמוד התורה והעבודה זו תפלה עד שיתפקקו חוליות שבשדרה". אף שלא קיים כל תפקיד רשמי, היתה סמכותו ניכרת בין רבנים וגאונים בברודי ומחוצה לה. הוא היה גם מקובל מפורסם והוא שהכניס את ר' יחזקאל לנדא הצעיר במסתרי הקבלה. הוא שנתן לקלויז את הכוון הנוטה לקבלה, ודרש מחכמי הקלויז, כפי שנראה מקטעי פנקסם [68], שיקיימו את עיקרי החסידות הסגפנית, כפי שנקבעו על ידי ר' יהודה החסיד, ושהיו ברובם מבוססים על סגפנות ומוסריות קיצונית. בתורתו הוא הדגיש במיוחד את הבחינה של העזרה בין אדם לחברו, ונקרא בברודי גם "אבי העניים", שכן היה מוכן בכל שעה ושעה לעמוד לימין האביונים ולעזור להם. בו ניתן לראות אחד החלוצים הרוחניים־נפשיים של החסידות, שלפני ר' ישראל בעש"ט, אף על פי שהוא היה ממתנגדיו החריפים ולפי דברי המסורת "בעל פלוגתא" שלו. על יחסו אל הבעש"ט תמצא כמה יכמה סיפורים ואגדות ב"סיפורי קדושים" (לבוב 1866). הוא המנהיג הרוחני של קבוצת החסידים המקובלים, שהיו מיושבי הקלויז ומהם ידועים: ר' משה אוסטרר, ר' איסר, הרב אהרן משה מבראַדי, ר' אברהם (שורדליך), ר' ליב פיסטינר מקולומיי, שישב איזה זמן בברודי, המגיד הברודאי המפורסם, ר' פרץ בן משה, ר' נתן בן לוי, שהיה גם מחשובי חכמי קלויז.

בעניני ההלכה היה מן המחמירים, ולכן במחלוקת עמדן־אייבשיץ, הוא היה ממצדדיו של ר' יעקב עמדן ואחד היוזמים של "אספת הרבנים המאורות הגדולים המפורסמים והרבנים המופלגים היושבים ראשונה במותבא רבה בבהמ"ד הקלויז בבראד", שהחרימה בחודש אלול תקי"ב (1752) את כוח הקמיעות ושאר חבורים המיוחסים לאייבשיץ [69]. וגם במחלוקת הגט בקליווע הוא עמד לצדו של הרב ר' ישראל ליפשיץ נגד הרבנות בפרנקפורט דמיין. הוא הניח הרבה כתבים, שנתפרסמו שנים רבות אחרי מותו: 1) "נדר בר קדש", פירוש ל"אבות" (1862); 2) "הוד־תהלה" על עניני חנוכה, ורשה; 3) "נר תמיד", הגהותיו על שלושה טורים ושו"ת לא נדפסו. לפי המסורת בפי יהודי ברודי נמצאו הרבה כתבי־יד משלו בעליית־הגג של הקלויז, אולם לא נתנו לגגוע בהם מפני יראת המקום. הוא נפטר ביום ו' בשבט תקמ"ג [70].

2) ר' נפתלי בן משולם פייביש מרגליות, שהיה מפורסם בדורו כלמדן [71].

68 ובהם כל מיני תקנות על סדר הלימוד, התפלה ומתן עזרה ותמיכה לאביונים.

69 ר' יעקב עמדן: ס' היאבקות דף צה.

70 Aus dem Pinax 133.

וזהו הנוסח הפשוט של מצבתו: נ. ו' שבט תקמ"ג / שר וגדול נפל / בישראל / כתר תורה / פ. נ. / הרב המפורסם / גדול מרבן שמו / מ' חיים צאנזר / בהרבני מוה"ר / מ' נחום / זצ"ל תנ"צ"ה.

71 שם הגדולים ע' 109. הסכים בשנים תקי"ט—תקנ"ב על הספרים: "בית פרץ", "הלכה פסוקה", "תפארת ישראל", "תיקוני זהב", "נפש דוד", "סדר תפלות" ו"טל אורות".

3) הדיין ר' ישראל בן יוסף היילפרין [72], שנקרא גם ישראל קרעסליר.

4) ר' חיים לנדא מאפטא.

5) ר' יצחק בן חיים מרגליות [73].

6) מרדכי מרגליות הנקרא ר' מרדכי חסיד, בנו של הרב מנחם מאניש מז'ולקיב וסבו של ר' אפרים זלמן מרגליות, היה כל ימי חייו צמחוני, חברו של ר' יחזקאל לנדא ותלמידו של ר' משה אוסטרר, נפטר כבן כ"ב שנים בדובנא.

7) ר' חיים מרדכי מרגליות, אחיו של ר' אפרים זלמן מרגליות, נבחר אחרי מותו של ר' נתן הלוי הורוויץ לרב בדובנא. לפני בחירתו היה רב בברסטצ'קו. בשנת 1818 הקים בדובנא בית דפוס והשתתף בשנה ההיא באספת נציגי היהודים מרוסיה כולה, שהתכנסה בוילנה לשם בחירת שלושה נבחרים למשלחת שיצאה לפטרבורג בעניני היהודים. מחבר הספר „שערי תורה" (דובנא 1820).

8) ר' יצחק אייזיק בר נחמן שהיה רב בלובומיל.

9) ר' משה, רב בדונאביץ.

10) ר' מרדכי יפה מבראד אבד"ק הורוחוב.

11) ר' אפרים אליעזר ב"ר צבי.

12) ר' יהושע בר מנחם מענדיל אבדק"ק יאַנוב.

13) ר' אברהם בן יהודה ליב.

14) ר' אברהם נח הלוי העליר אבדק"ק דולינה [74], אחיו של הרב מזבאראז', ר' משולם פייביש הלוי העליר, שהיה תלמידו של המגיד ממזריץ. השאיר כתבי־יד רבים בנגלה ובנסתר. ספרו „זריזותא דאברהם" נכתב על ידו בשנת תקי"ט, בהיותו עוד רב בדולינא [75].

15) ר' מנחם מאניש מרגליות בנו של ר' מרדכי חסיד (הנזכר לעיל מס' 6), ידוע גם בשמו ר' מנחם מאניש מז'ולקיב, היה גאון מפורסם, אבד"ק וויטקוב [76], דינוביץ, לכוויץ וגריידינג (גרודק), אביו של ר' אפרים זלמן מרגליות.

72 בט' בתמוז תקמ"ו נתן הסכמה על ספר „נפש דוד" של הרב דוד הכהן, בן הגאון משה כהנא אבד"ק בעלזא, ובב' בשבט תקנ"ב — על הספר „טל אורות" של ר' אליעזר ליפמאן מברודי (פנקס סי' 131).

73 בט' בתמוז תקמ"ו הסכים על ספר „נפש דוד" (חידושים בגפ"ת) לרב דוד הכהן בן הרב משה אבד"ק בעלזא (לבוב תק"ן).

74 עליו מספר דוב בירקנטאל מבוליחוב בזכרונותיו (הוצאת ד"ר מ. וישניצער, ברלין תרפ"ב) ע' 57—59. המסופר קרה בתמוז תקי"ט.

75 נדפס בשנת תר"ם בלבוב. ראה מה שכותב עליו נכדו אברהם מבראד בס' שם הגדולים החדש, ורשה 1879 עמ' 17—18.

76 הרב ר' מנחם מאניש מרגליות, שבסוף ימיו ישב בברודי, היה גם סוחר ידוע ונקרא בתעודות רשמיות: "Manus Margulies Rabin Witkowski kupiec i obywatel Brocki" Liber ingrossationum ex 1776 — 1788 No. 83.)

הוא היה תלמידו של ר' יעקב יצחק הלוי לנדא, בנו של ר' יקותיאל זלמן הלוי, רב בהרוהוביץ, שנבחר בשנת 1759, אחרי הרבנות בדוקלא (עד 1755) וצילץ (עד 1759) — לרב בפרשבורג. ר' יעקב יצחק לנדא היה אחד ממצדדיו של ר' יהונתן אייבשיץ. הוא חתם אמנם על החרם (1743) נגד אייבשיץ, שכן לא ידע שחרם זה מכוון נגדו. משנודע לו הדבר — שלח לאייבשיץ מכתב התנצלות. הוא נפטר בי"א כסלו תקכ"ג (27 בנובמבר 1762) בפרשבורג.

16) ר' אפרים זלמן מרגליות, שנולד בברודי בי"ט בכסלו תקכ"א (1760) ונפטר[77] ביום כ"ד באב תקפ"ח (3 באוגוסט 1828), היה תלמידו של דודו ר' אלכסנדר סענדר ושל המקובל ר' יצחק הכהן בן יואל (1753—1787), רב בקוריץ ואחר־כך רב הקלויז באוסטרוג[78]. ר' אפרים זלמן למד אחר־כך גם אצל ר' יחזקאל לנדא, אולם לא רצה להשתמש בכתר הרבנות. אף שנבחר בנעוריו לרב דק' אוהנוב — ויתר כעבור זמן קצר על כהונה זו וסירב גם לקבל את הרבנות בפרנקפורט דמיין, שנתפנתה אחרי מותו של הרב צבי הירש הורוויץ, והיה לסוחר אלמוגים גדול ומנכבדיה וגבירייה של הקהילה. הוא קיים בתי מסחר בברודי ובוינה. עסקיו נוהלו ע"י שותפיו שמעון דישה, אשר ברבש ויעקב פרלמאן־מרגליות[79], שהיו תושבי ברודי. כסוחר סיטוני הוא קיבל ב־31 ביולי 1817 רשיון־ישיבה בוינה, אולם הוא נשאר יושב בברודי. אחר מותו של הסיטונאי ישראל צאַפרט בוינה, נבחר ר' אפרים זלמן מרגליות למנהל „בית הכנסת פולין" בוינה. מינוי זה לא היה אלא פורמלי, לגבי השל־טונות, שכן בראש בית הכנסת יכול היה לעמוד רק בעל זכות ישיבה בוינה. ר' אפרים זלמן עסק כל ימי חייו בלימוד התורה. בביתו בברודי הוא הקים בית מדרש והורה בו תורה. הוא קיים חליפת מכתבים עם גדולי הדור והשיב תשובות הלכה למעשה. בעניני מסי־הקהילה היו לו חילוקי דעות עם מנהיגי הקהילה ויצא נגד המנהג, שהגבירים, ראשי־הקהילה מקילים לעצמם ופוטרם עצמם ובני־משפחתם מתשלום מסים, על ידי שמחמירים את העול על האחרים.

ר' אפרים זלמן היה קרוב לחסידים ועמד בקשרים עם המגיד ממזריץ', והיה לומד יחד עם המקובלים ספרי קבלה בשטיבל של הקלויז. הוא היה גם מעורב בענין „ספר הצורף" לר' השיל בן יוסף צורף מוילנה וקבע שהוא כולו דברי מינות ורמזים על שבתי צבי[80].

אחיו של ר' מנחם מאניש, אלכסנדר סענדר, היה אבד"ק פשבורסק, זבאראז' וסאטאנוב. אחותם, מרת רעכיל, היתה נשואה להרב פנחס אבד"ק קולק וילדה לו ארבעה בנים: 1) מרדכי אבד"ק קארץ (חותנו של הצדיק ר' יוסילע טאַרצינער, בנו של הרב ר' יעקב יצחק מלובלין); 2) משה אבד"ק סדיגורה בעמ"ח „פני משה על אה"ע"; 3) סענדר שמואל אבד"ק הורוחוב; 4) ר' אביגדור אבד"ק הרובישוב.

לרב מנחם מאניש היו חמישה בנים: 1) אפרים זלמן; 2) ר' חיים מרדכי אבד"ק דובנא; 3) אליקים געציל; 4) יעקב; 5) אלכסנדר סענדר, שנקטף בדמי־ימיו.

77 לרגל מותו הדפיס המשורר המשכיל מרדכי סטרליסקר שיר בן עשרים בתים בשם „זעקת שבר" ב„בכורי העתים" כרך 10 ע' 124—130. המגיד ר' שלמה קלוגר פרסם הספד עליו בשם „עין דמעה", זלקיב 1834. הספדים פורסמו גם ע"י ר' מאיר אינזשטט ב„אמרי יושר", אונגוור 1834, דף 65—66 ונח שמואל ליפשיץ ב„ספר המכריע" לובלין 1897 דף 172.

78 הצטרף למגיד ר' דוב בער ממזריץ'.

79 דישה וברבש היו שותפים בשנים 1819—1820. בשנים 1820—1826 — יעקב בר מרגליות בלבד. אחרי מותו, ניהל את בית המסחר בוינה בנו חיים ליב יחד עם אחותו סימא הורוויץ, ואשתו רוזה מבית ביק (1806—1870) — את בית המסחר ברודי. A. F. Pribram: Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien (Wien 1918) Bd. II p. 613; Dr. Bernhard Wachstein: Die Wiener Juden im Handel u. Industrie, Bd. XI Quellen u. Forschungen zur Gesch. d. Juden in Osterreich (1936) Nr. 94.

80 בין „הכתבים הקדושים" שנמצאו ב„חצר" הצדיק מסטולין, נמצא העתק כתב היד של „ספר הצורף" — גוף כתב־היד נמצא בידיו של הבעש"ט. ד"ר שמחה כץ ז"ל מצא במקרה בספרית פרל בטרנופול רשימת־הערכה על הספר הזה ממקור משכילי, לפיה מתברר, שר' אפרים זלמן מרגליות עסק והתעמק

ר' אפרים זלמן מרגליות חיבר ספרים רבים [81]. הוא השאיר בן יחיד, חיים ליב מרגליות (נולד בברודי בשנת 1800) ובת, מרת סימא, נשואה להורוויץ. אחרי מותו ניהל הבן את בית מסחרו בוינה, אחרי שקיבל ב־16 בדצמבר 1829 רשיון ישיבה בוינה [82]. מזמן לזמן עוד היה סר לברודי, אולם בשנת 1830 עבר לישיבת־קבע עם משפחתו לוינה. בכ"ח באלול תקצ"ז (25 בספטמבר 1837) מת פתאום בבאַדן ע"י וינה ונקבר בוינה [83].

17) הרב ר' מנחם מנדל זולקובר אבד"ק סצרזק, בנו של ר' זלמן אפרים ליקווער מגיד דק"ק זולקיב, שהיה מקובל מפורסם, כיהן בברודי, אחרי מותו של ר' משה אוסטר"ר, כרב־מגיד. מימי עלומיו היה מסגף עצמו עד גיל שבעים. מבית המדרש הוא יצא ליום שבת בלבד ולמד בעמידה כל הימים והלילות. דרשותיו השפיעו השפעה עצומה על קהל שומעיו, ולפי דברי מצבתו „רבים השיב מעוון" [84]. הוא נמנה גם עם הלמדנים החריפים ביותר בזמנו ושמו נזכר בספרי שו"ת רבים. נפטר בברודי ביום י"ב בניסן תקנ"ו.

בנעוריו בחכמת הקבלה. יום אחד הביא לו מרדכי וואגמייסטר, נכדו של ר' נפתלי ר' לוי"ס העתק של הספר הנ"ל. אחרי לימוד ב„ספר הצורף" הסיק ר' אפרים זלמן, שמחבר „ספר הצורף" היה מכת שבתי צבי. הוא השליך את הספר מתוך רוגז אל תוך סיר־הרחצה שעמד בקלויז. כשר' יהושע דיין דק' דינביץ בא לברודי לשם מכירת „ספר הצורף", עיין בו ר' אפרים זלמן ונזכר במעשה שקרה לו לפני שנים רבות, כי קרא את העתק הספר, והכיר מיד שכה"י שבידי הדיין הוא אותו ספר שהביא לו בשעתו ר' מרדכי וואגמייסטר.

הרשימה הנ"ל חוברה — לפי עדותו האישית של אהרן פרנקל — ע"י מורי בית הספר של פרל בטרנופול פריהלינג ומניס. מרגליות ופרנקל הסתירו את הדבר מתוך פחד מפני חמת הבעש"טנים. הרשימה פורסמה ע"י דר. זאב רבינוביץ ב„ציון", שנה ששית, ספר א—ב ע' 80—84. על „ספר הצורף" לר' יהושע השיל צורף ראה גם „התנועה השבתאית בפולין" מאת דר. גרשם שלום (תדציס) ע' 52—53.

81 ואלה הם: א) ראש אפרים; ב) בית אפרים (ד' קבצים כסדר ד' חלקי ש"ע); ג) יד אפרים על שו"ע או"ח ב"ח; ד) טיב גיטין; ה) שערי אפרים על דיני קריאת התורה; ו) שם אפרים, באורים על התורה; ז) מטה אפרים (על הדינים מר"ח אלול עד אחר יום כפורים); ח) זרע אפרים (פירושים על פסיקתא רבתי דרב כהנא, נדפס יחד עם הפסיקתא); ט) ספר מעלות היוחסין (תולדות משפחתו).

ר' א"ז מרגליות השאיר גם הרבה חבורים בכתובים. הוא קיים חליפת מכתבים עם הרב ר' רפאל הכהן מהמבורג, ר' יחזקאל לנדא, ר' אריה ליב אבד"ק מיץ בעמ"ח „שאגת אריה", ר' עקיבא אייגר ור' משה סופר. אחד מתלמידיו המובהקים היה הרב צבי הירש חיות אבד"ק זולקיב.

82 לשאלת משטרת וינה — אם הוא ראוי לקבל רשיון ישיבה — ענתה הקהלה ב־24 באוגוסט 1829: "Die erwähnte hiesige Grosshandlung (Margulies) wird zu den aufrechten und soliden Häusern gerechnet und geniest sowohl hier als in anderen Handelsplätzen Bekanntschaft und Kredit, deren Fortsetzung ist daher als erspriesslich und wunschenswert zu erachten" (Kopierbuch 1827 — 1830 p. 191 Nr. 857 ארכיון קהלת וינה:).

83 בקשר למותו נפוצו שמועות שוא שהוא התנצר. חיים ליב מרגליות נקבר בבית העלמין בוהרינג (וינה). נוסח מצבתו ראה להלן פרק יא הערה 25.

84 Pinax 135. וזה נוסח מצבתו:

פ"נ / נפטר י"ב ניסן תקנ"ו לפ"ק / מגיד דבריו / ליעקב ורבים / השיב מעוון / מוהר"ר מנחם / מענדיל מזאלקוו / מגיד מישרים / דק"ק בראד בן / החסיד המפורי / מ' זלמן לוקבר.

18) ר' דוד בן יצחק הקארו בעמ"ח „אהל רחל" (שקלוב תר"ן), למד בברודי ונמנה על חכמי הקלויז. אחרי שיצא מברודי היה מגיד בזבורוב. בספרו „אהל רחל", שמהותו דידקטית־מוסרית, נמצא חומר רב על מצב היהודים בפולין וליטא במחצית השניה של המאה הי"ח.

19) ר' אברהם בן ישראל מבראד, מקובל ידוע, נולד בברודי בשנת 1749, יצא בראשית המאה הי"ט לאיטליה ונפטר בשנת 1837 בפררה, בעל מחבר „דרך המלך" (על הרמב"ם, ליבורנה 1805), „ליקוטי אמרים" (ז'ולקיב 1802).

20) ר' נתן בן לוי, שהיה חסיד מפורסם. אביו ר' לוי בר שלמה בעמ"ח „בית לוי" ו„עטרת שלמה" (1680—1752) היה מברודי, ישב אחר כך בסטניסלב ונפטר שם. הוא גילה לבנו ר' נתן את הכיוונים החדשים בספרו של ר' יהונתן אייבשיץ „ואבוא היום אל העין", בימי הרעש הגדול, שנתעורר בענין הקמיעות לפני הדיונים בועד דד' ארצות, ובעת ששר האוצר הפולני דרש מהשתדלן ר' ברוך יון לתרגם לפולנית את כל הכתבים בעניין ר' יהונתן, וביחוד את ספרו „מעיין חכמה", שנתחבב בגלל תכנו גם על השבתאים, והוא הוא הספר „ואבוא היום אל העין", שהתפשט בתוך העם, גם בין שאינם שבתאים, שהיה ודאי להם שהוא ספר רבני כשר. לפי טענותיו של ר' יחזקאל לנדא כופר המחבר בהשגחתה של הסבה הראשונה. מחמת תשישות כוחה. ר' נתן, לאחר שאביו גילה לו בסטניסלב את הספר, אסף את לומדי העיר, אשר להם יד בחכמת הקבלה האמתית, ויחד אתם קבע ש„הם דברי אפיקורסות גמורה", עדותו בפני חכמי הקלויז[85] אף הכריעה את הכף וגרמה להכרזת החרם על ר' יהונתן אייבשיץ.

85 „וזהו טופס שטר גביות העדות מחכמי רבני בי מותבא רבא בק"ק בראד יע"א.

במותב תלתא כחדא הוינא ואתא לקדמנא ה"ה הרב המופלג מהור"ר נתן בהרב מהור"ר לוי מקלהתנו והגיד בת"ע [1] בעונש אם לא יגיד ונשא עונו ובחרם יהושע בן נון כזה הלשון: אדוני אבי ז"ל הראה לי כתבי כוונות על תקיעת שופר, גם על ימים נוראים וחג הסוכות עד יום האחרון שמיני עצרת כדי שאעיין בהם היטב הדק וראיתי הכתבים הללו דברי מינות ר"ל וכפירות רבות ממש מהפך דברי אלהים חיים. אחר זה הסתיר אדוני אבי ז"ל את הכתבים הנ"ל ממני עד אחר הפצרות רבות כשהייתי בק"ק סטניסלב אצל אדוני אבי ובקשתיו שיגיד לי מי הוא המחברם לאשר שכולם דברי מינות הם.

וגם הרביתי עליו רעים ואספתי את לומדי העיר אשר להם יד בחכמת הקבלה אמתית עד שהראה את הכתבים הנ"ל. ועמדנו עליהם וראינו שהם דברי אפיקורסות גמורים. ואז הודה גם הוא לדברינו ואירר וקלל להמחבר אותן. ושאלתי אותו שוב שנית מי הוא זה המחבר, והשיב שהמחבר הוא ר' יונתן מפראג. וכעת ראיתי גם כוונת האלו בתוך ספר מינות בנקבו שם „ואבוא היום אל העין", ע"כ עדותו של ה"ה [2] מהור"ר נתן הנ"ל. עוד העיד לפנינו בעונש הנ"ל איך שבא לכאן אחד מק"ק בוטשאטש והראה לי גם כן כוונות שופר הנ"ל ושם האיש ר' מרדכי ב"מ משה, והראיתי לו באצבע שישכיל ויבין דברי המינות המבוארים שם, וגם הוא הודה לדברי וחזר להתחרט בעצמו והתוודה על חטאו מה שעשה, כי האמין במינות הנ"ל עד היום הזה, והגיד בזה הלשון: דברים הללו למדתי אצל ר' ישכר בר נתן מבוטשאטש, והכתבים הללו נשלחים לו מן ר' יונתן מפראג, לר' ישכר הנ"ל ולר' ישעיה ובנו ליב מזבירז [3], ועל ידם נשלחים ונתפשטים עד סאלנעק [4]. וגם הראיתי לו כמה דפין מספר הטומאה

---

[1] בתורת עדות. [2] החכם הגדול.

[3] הוא ליב בן ישעיה מזבאראז' הנזכר בגבית העדות מהרב מסטאנוב, נדפסה בס' שמוש של יעקב עמדין, אלטונה תק"ח—תק"א, דף ה', ע"ב. [4] שאלוניקי.

ממנו יש הסכמה מא׳ בשבט תקי״ט, על ספר „בית פרץ״ (ס׳ דרשות לשבתות) של המגיד ר׳ פרץ ב״ר משה, שנדפס בז׳ולקוב בשנת תקי״ט. יחד עם פרץ בן משה נלחם בחריפות קיצונית בשבתאים ובפראנקיסטים.

21 הרב פסח דיין — עליו מסופר באגדות העם: „אם הבעל דין לא רצה לקבל הדין — תקע ידו באבנטו ותיכף מת על מקומו״ [86].

„ואבוא היום אל העין״, והגיד לי שהוא יודע בבירור גמור שהמה מחיבורי ר׳ יונתן הנ״ל, וגם שיש לו ממנו פירוש על שיר השירים, כל זה העיד הרב מהר״נ הנ״ל וקבלנו עדותו כדין ודת. הך היום יוצא י״א ניסן תקי״ג ל׳.

עוד העיד לפנינו בית דין הח״מ בתורת עדות בעונש הנ״ל ובחרם יהושע בן נון איש אחד מופלג בדורו ובקש מאתנו להעלים שמו לטעם הנמוסי, ואם יהיה מן הצורך יפרסם שמו. וזה עדותו כלשון הזה: אנכי ראיתי אגרת אחת כתיבת יד ר׳ יונתן מפראג מה שכתב לר׳ דוד פעסטא לבוב [5], וגם היה כתוב בו להרב מק״ק יזלוויץ בן הגאון מוהר״ר שמואל קרקא מפראג שיגיד קדיש אחר אביו הגאון הנ״ל, וגם היה כתוב בתוכה בזה״ל: גם יודיענו נא על מה זה בגד החכם מ׳ פייבש מזלאטשב בהני שלוחא דרחמנא ה״ה מאיר קמינקא [6] ומ׳ וואלף נאדבורני. ובעת הזאת היה מפורסם שהארורים אשר הנקובים בשמותם באו מעיר סאלנעק מן המומר ברכי ימ״ש [7], וממנו הביאו כל דברי המינות אשר נהפשטו כעת אצל המינים המאמינים הנ״ל, והוא הוא אותו המקולל משה מאיר קמינקר אשר היה לפני בק״ק פראג שנת תפ״ה לפ״ק כמה שבועות ואנכי ראיתיו לומד זוהר עם ר׳ שמחה פאפרש בחדר של ר׳ שלום רגנשבורג, וחדר זה נמסר מאת אנשי בהמ״ד דק״ק פראג לבית דירה למשה מאיר הנ״ל. גם הספר „ואבוא היום״ וכו׳ ראיתי באותו הזמן בבה״מ הנ״ל והיה ברור ומפורסם שהמחברו הוא ר׳ יונתן מפראג. גם ראיתי פירוש על שיר השירים מר׳ יונתן הנ״ל. גם ר׳ ליב ויטאל היה שם בעת ההיא ור׳ יונתן הנ״ל קבלו בכבוד גדול עשה לו, ור׳ ליב הנ״ל הוא נודע ומפורסם שהוא היה אחד מן המאמינים בש״ץ שר״י [8]. בלשון הזה ממש העיד הרבני הנ״ל וקבלנו עדותו יום הנ״ל.

עוד העיד הנ״ל בעונש הנ״ל ובחרם יב״ן [9]: אנכי שמעתי מפי ר׳ אהרן אחי ר׳ יונתן שנפטר ר׳ מיכל מק״ק פראג (הנקרא בשמו מיכל דעם רביש, והוא היה בן מהורר״ז שפירא) הגיד לי ר׳ אהרן אחי הנ״ל בזה״ל: יונתן אחי דבר עם אדוננו ש״ץ ואמר לו שר׳ מיכל הנ״ל חלל שבת רק שני פעמים ובקש יונתן לאדוננו להיות מקיל בדינו, גם גיסו ר׳ משה סיפר לי כמה דברים כאלה.

וגם שמעתי מהם כמה מינות ממה שמבואר בספר הטומאה „ואבוא היום״ וכו׳. כל הנ״ל העיד לפנינו יום י״ב ניסן תקי״ג לפ״ק פה ק״ק בראד יע״א. ובאנו על החתום ועל הגלוי יום הנ״ל. נאם הק׳ חיים סגל לנדא מאפטא, ונאם הק׳ חיים באמ״ו המנוח מהור״ר מנחם זצ״ל להה״ה מצאנזין ונאם הק׳ נפתלי מרגליות מבראד [10].

86 מתוך קטעי הפנקס של חכמי הקלויז.

---

[5] ר׳ דוד פעסט־להבורגר.

[6] עליו ראה מאמרו של אוסקאר קוואשניק־רבינוביץ ב־Hickl's Kalender 5668 p. 141 ff.

[7] ברוכיה ראש השבתאים בשאלוניקי. עליו ראה את מאמרו של ד״ר גרשם שלום: ברוכיה ראש השבתאים בשאלונקיי ב„ציון״ ירושלים תש״א שנה ששית ספר ג׳—ד׳.

[8] שם רשעים ירקב. [9] יהושע בן נון.

[10] נדפס בס׳ „מאירת עינים״ לר׳ יעקב עמדין דף א/א ומחדש, בספרו של משה אריה פרלמוטר: הספר „ואבוא היום אל העין״ שייכותו לר׳ יהונתן אייבשיץ וערכו להבנת המחלוקת בין הרב יהונתן אייבשיץ והרב יעקב עמדין, תל־אביב 1947, ע׳ 51—53.

22) הרב ר' צבי הירש מז'ולקוב — היה רב באושציה ואחר־כך נתקבל לרב בגלוגא. בסוף ימיו הצטרף לחכמי הקלויז. הוא הניח בכתב־יד ספר „אור צבי" שיצא לאור בלבוב תרל"ה. נפטר בברודי בשנת תקכ"ו.

23) ר' אפרים בן נתן אשכנזי, בנו של חכם צבי, היה מגדולי חכמי הקלויז. נפטר בברודי [87].

24) ר' אהרן זעליג ב"ר יהודא מנדיל סגל, חותנו של הפרנס ומנהיג בקהלת ברודי משה ב"ר טודרוס, סבו של ר' יהודה רמרז, גם הוא מחכמי הקלויז (ראה מספר 34). ר' אהרן זעליג נפטר בברודי ער"ח טבת תצ"א (1731) [88].

25) הרב ר' זאב וואלף בן שמואל הנודע בשמו וואלף אולסקר. חיבר ס' חידושי הרז"ה (ז'ולקיב תקל"ב).

26) ר' וואלף הלוי, בן דודו של הרב ר' יחזקאל לנדא, היה אחד מגדולי הלמדנים בזמנו. ביחוד הצטיין בחריפותו, עמקנותו ובקיאותו בים־התלמוד והספרות הרבנית. בעמ"ח „בית לוי" (ז'ולקיב 1732).

27) הרב ר' מרדכי זאב — חברו של ר' יחזקאל לנדא — אביו של הגאון ר' יעקב אורנשטיין בעמ"ח ספר „ישועות יעקב", שנתקבל לרב בלבוב. ר' מרדכי זאב היה אבדק"ק יאמפול, אחר כך רב בלבוב (תקל"ח), נפטר ביום ב' בשבט תקמ"ז.

28) המקובל ר' גרשון בן יהודה יאמפולר — היה מגיד מישרים ולמדן גדול, נפטר ב' בסיון תקס"ד (1804) [89].

29) ר' יצחק הלוי הורוויץ (יצחק המבורגר) — נבחר בשנת 1760 לרב בברודי.

30) ר' שמואל בן מנחם, הדיין המופלג, אשר עוד בעלומיו ידע נגלה ונסתר והתמסר כולו ללימוד התורה. הוא נפטר בי"ד בניסן תקל"ח ב„אהל תורה — בקלויז" [90].

31) ר' יחזקאל לנדא (י"ח חשון תע"ד (1714) — י"ז אייר תקנ"ג (1793)), בעמ"ח ספר „נודע ביהודה", בא לברודי בשנת 1727 להמשיך בלימודיו. בשנת 1732 עבר לדובנא, כי כאן השיאוהו הוריו אשה, מרת ליבא, בתו של הגביר התורני יעקבקא מדובנא, נכד הרב ר' יעקבקא אבד"ק גלוגא וניקולשבורג. אולם אחרי זמן קצר חזר לברודי יחד עם בית חותנו, שהיה לו כאן רכוש גדול. בברודי הצטרף ר' יחזקאל לחכמי הקלויז. היה גם אב"ד, ובשנת 1743 נבחר לרב ביאמפולי (בואהלין) ובשנת 1750 נבחר, יחד עם ר' יצחק לנדא אב"ד ומו"ץ דגליל לבוב — ל„גבאי הכוללים דד"א ומחכמי נשיאי ארץ ישראל" [91]. בינו ובין יתר

87 י' בשבט תקל"ח „מת הישיש הזקן יותר מבן שמונים הרבני מוהר"ר נתן בן הגאון חכם צבי". פנקס ע' 132.

88 „המופלג החסיד מר אהרן זעליג". Gelber: Aus dem Pinax p. 124.

89 נ' ש' ק' ב' סיון תקס"ד / פ"נ הרב המופלג / החריף שמו נודע / בשערים מגיד / משרים היה מרביץ / תורה לרבים, תורתו / היתה אומנתו בנגלה / ובנסתר ירא אלקים / מנעוריו מ' גרשון / יאמפלר בן / הרבני מ' יהודא / זלה"ה תנצב"ה.

90 Aus dem Pinax p. 132. 90 וזה נוסח מצבתו:

פ"נ / נ' י"ד ניסן תקל"ח לפ"ק / עד הגל/ הזה ועדה / המצבה להאי גברא / רבא שמואל הרמתי / הרבני המופלג מ' / שמואל ב"מ מנחם / סגל ה' תורתו / אומנתו אשרי / יולדתו לא פסיק / פומי אוריאל נגלה / ונסתר ונפטר / באוהל תורה / קלויז — ז"ל / תנצב"ה.

91 פנקס דד"א (י"ל ע"י ישראל היילפרין) ע' 338 סי' תרסה.

חכמי הקלויז היו חילוקי דעות חריפים בענין ר' יונתן אייבשיץ, מכיון שהוא לימד זכות על ר' יונתן והשתדל לעכב את הכרזת החרם עליו בברודי בשנת 1751. תחלה כתב בסתר לכל אחד מהרבנים הגדולים, שאף על פי שנודע בבירור על כל ענייניו המכוערים של ר' יונתן, אך מפני חלול השם צריך לכסות פשעיו ולהקל בדינו. ר' יחזקאל השתדל להשקיט את הרוחות ולהשלים בין הצדדים[92]. בענין זה הצליח במקצת ועלה בידו לדחות את הכרזת החרם שעמדו להכריז על ר' יונתן בברודי ביום השוק יוריא (Qw. Jury) ב־4 במאי 1751. בינתיים בוטל הענין על ידו ור' יונתן לא הוחרם בפרהסיה. אולם הואיל וספרו של ר' יונתן „ואבוא היום אל העין" השפיע השפעה גדולה על יהודי פולין הקטנה — לא שקט גם ר' יחזקאל לנדא הפעם והוציא פסק דין נגדו. החרם הוכרז אך בחדש אלול תקי"ב (1752)[93].

בשנת 1754 נבחר ר' יחזקאל לנדא להרב וראש ישיבה בפראג.

32) ר' יוסף בן ר' יחזקאל לנדא[94] היה אחד ממנהיגי ועד ארבע ארצות. השתתף במושב בקונסטנטינוב[95] בט"ו באב תקי"ב (3 באוגוסט 1752). הוא היה עד 1756 רב בקלויז באפטא, ומשנת 1757 רב בקלויז[96] בברודי. הסכים בי"ח בשבט תקי"ז על הספר „מצנפת בד" (זולקיב 1757).

הוא השאיר ארבעה בנים: 1) ר' יעקב שמחה, שהיה אבד"ק אפטא; 2) ר' ישראל יונה, אבד"ק קעמפנא; 3) ר' אריה ליבוש אבד"ק קארץ; 4) ר' אלכסנדר סענדר, שחי בברודי והיה ממנהיגי הקהלה ונכבדיה.

33) ר' זלמן פערליס[97] (הרב אברהם יקותיאל ראפפורט) „מבראד חד מחכמי הקלויז אשר הרב הקדוש ר' ישראל בעש"ט אמר עליו הפסוק „פזר נתן לאביונים" אשר אותיות פזר ר"ת ר'ז'פ', כי השיא ארבע מאות יתומים"[98]. נפטר בראש השנה תקנ"ט.

34) ר' יהודא מנדיל רמר"ז (ראשי־תבות מר' משה ר' זעליגס), המקובל והצדיק, היה בנו של הפרנס ומנהיג בקהלת ברודי, ר' משה בן טודרוס — שנקרא בפי העם ר' משה ר'

92 ר' יעקב עמדין כתב עליו קשות בספרו „פתח עינים" (תקט"ז) על שעמד לימינו של ר' יונתן אייבשיץ.

93 דוד כהנא: תולדות המקובלים, השבתאים והחסידים, ירושלים תרפ"ז כרך ב' 44—48; משה אריה פרלמוטר: הספר „ואבוא היום אל העין", שייכיתו לר' יהונתן אייבשיץ וערכו להבנת המחלוקת בין הרב יהונתן אייבשיץ והרב יעקב עמדין, תל־אביב 1947 ע' 48—51.

94 ר' יחזקאל היה בנו של צבי הירש לנדא הנקרא בפי העם „ר' הירש וויטעלעש" על שם אמו וויטוש בת הרב ר' יצחק חריף. יחזקאל היה פרנס הועד בגליל קראקא. הוא אחיהם של: א) ר' יהודא לנדא, אבי ר' יחזקאל בעל נודע ביהודה; ב) ר' יצחק אבדק"ק טרלא ואפטא וג) ר' אברהם לנדא ראש בית דין באפטא.

95 ישראל היילפרין: פנקס ועד ארבע ארצות סי' תרפט ע' 372—375; דר. י. שיפער: פוילישע רעגעסטן צו דער געשיכטע פונעם ועד ארבע הארצות ב„היסטאריש שריפטן" באנד 1, ע' 95—96.

96 לפי פנקס הקלויז.

97 ר' זלמן פרליס (הרב אברהם יקותיאל ראפאפורט) עמד בקשרי־ידידות עם ר' שלמה זלמן מוילנא. אחיו של ר' חיים מואלאז'ין (1749—1821) והוזמן לבוא יחד עם בנו ר' משה לווילנא. בוילנה השתאה ביותר ר' זלמן פרליס, ביחוד, על אופן הרצאתו וסדר למודו של ר' שלמה זלמן באגדה ומדרשים (יחזקאל פייוול: תולדות האדם, דיהרנפורט 1801, דף סח, עה).

98 ר' פנחס הורוויץ, חידושי „הפלאה" יצא לאור ע"י סנדר חיים פראנצוז, מונקאץ' 1895, הקדמה.

זעליגס על שם חמיו הצדיק ר' אהרן זעליג בר יהודא מנדיל סגל — גם הוא מחכמי הקלויז בברודי (ר' מספר 24). ר' יהודא מנדיל רמרז נשא לאשה את מרת מלכה, בתו של הנגיד ר' יהודה ליב, אביו של שמואל ביק מברודי. בתו של ר' יהודא מנדיל, מרת רבקה, היתה נשואה לר' אלעזר רוקח, אביו של ר' שלום רוקח אבדק"ק ומיסד שלשלת הרביים מבעלזא.

35) ר' לוי בר שלמה מבראד, מלומדי העיר הידועים, היתה לו יד בחכמת הקבלה המעשית, אביהם של ר' נתן החסיד (ראה מספר 20) ור' נפתלי (מספר 49).

36) ר' שמואל חסיד מפינסק — מת בביתו של ר' חיים צאנזר ביום ד' בחשון תקי"ט.

37) ר' יהושע בן צבי היה אחד הגאונים המפורסמים בדורו, קיים חליפת מכתבים בענין הגט בקליווע[99].

38) ר' זאב וואלף פרענקיל בעמ"ח שו"ת „משיב כהלכה", חתנו של ר' דוד נתנזון. הניח את ברודי והשתקע ברישא. היה עתיר־נכסים ומעולם לא רצה בכהונת רב. שיקע עצמו אך ורק בלימוד תורה והעמיד תלמידים הרבה.

39) „הרבני ר' אברהם גרשון קיטובער נעשה לש"ץ של חול בקלויז רבתא הואיל והיה בעל קול ערב"[100] — היה גם למדן מפורסם. ר' יחזקאל לנדא, שישב בשנים ההן בברודי, כיבדו ביותר וכינה אותו בחליפת מכתבים אתו: „מחמד עיני וחמדת לבבי, בר פחתי ובריבי חכם עדיף מנביא, ליש ולביא, ה"ה כבוד אהובי ידיד נפשי וחביבי, אהוב למטה ונחמד למעלה, הרבני המופלא ומופלג בתורה וחסידות, לו עשר ידות, שושן סודות, החכם השלם והכולל, נר ישראל, פטיש החזק, עמוד הימיני, כבוד מוהר"ר אברהם גרשון נ"י"[101]. לא מן הנמנע שר' גרשון קיטובער הניח את חכמי הקלויז, מכיון שלא היה יכול להשפיע עליהם ברוח החסידות, ולכן החליט לעלות בשנת תק"ז (1747) לארץ ישראל, כדי להמנע ממריבות עם גדולי התורה. בניו ר' חיים אהרון ור' יקר עלו קרוב לשנת 1753.

40) ר' אהרן פרענקיל, ידידו של ר' אפרים זלמן מרגליות, היה מפורסם כחריף גדול.

41) הרב נפתלי הירץ, בנו של הרב צבי הירש, אבד"ק הלברשטט, אחיו של הרב שלמה דוב בר אבד"ק גלוגא.

42) ר' משה אוסטרר בן הרב הלל מזאמושץ ונכדו של המקובל ר' יעקב תעמרלש מוואַרמס, בעמ"ח „ספרא דצניעותא דיעקב" (אמשטרדם 1669). בא לברודי מעיר מולדתו דובנא, ושימש בה שנים רבות מגיד מישרים. היה מקובל נודע ונתפרסם בספרו „ערוגות הבושם", ז'ולקיב תק"ה (1745), והוא פירוש על שיר השירים על דרך הנסתר מלוקט מזוהר ומכתבי האר"י. בברודי היה מכובד ואהוב על הבריות כמגיד. היה אחד מחשובי חכמי הקלויז, ולדברי ר' אפרים זלמן מרגליות, למד ר' מרדכי מרגליות הנקרא ר' מרדכי חסיד (ראה 6) „בנסתר עם האיש האלקי ר' משה אוסטרר"[102].

הוא ור' חיים צאנזר הם ראשי היוזמים להכרזת החרם בקלויז בחודש אלול תקי"ב (1752) על דבר הקמיעות של ר' יהונתן אייבשיץ, שנחתם על ידי „כ"ד הרבנים המאורות הגדולים המפורסמים והרבנים המופלגים היושבים ראשונים במותבא רבה בבהמ"ד הקלויזים

99 שם הגדולים ע' 53. נפטר ער"ח אלול תקל"א (פנקס דבית המדרש ר' יעקילס בברודי).

100 הפנקס של הקלויז — קטעים שנמצאו לפני 1914 בידי הדיין נייגבוהרן בברודי.

101 נודע ביהודה מהדורא קמא, אה"ע סי' עג.

102 ר' א. ז. מרגליות: מעלות היוחסין, ע' נג.

בקהלתינו פה ק"ק בראד יצ"ו אלול תקי"ב לפ"ק" [103] ובתוכם גם ר' חיים צאנזר ור' משה אוסטרר.

שנה אחר כך הוחרמו על ידם כתבי לייבלה פרוסניץ (פרוסטיץ) ובהשפעתם הצטרפה קהלת ברודי למלחמה פעילה בכת של יעקב פרנק. ר' משה אוסטרר נפטר בברודי בי"א בטבת תקמ"ה (1784) [104].

43) ר' מנחם מנדיל בן אפרים זלמן השתדלן.

44) ר' אברהם אריה ליב בן שלום שכנא כהנא, שנתקבל אחר־כך לרב בברדיצ'וב ופולנויא — בעמ"ח „אור הנערב", „דברי חמד" ו„ זר זהב" [105].

103 נוסח החרם נדפס ב„השחר" כרך IV חוב' 6 ע' 340—342, לפי ר' יעקב עמדין ספר פתח עינים, ד' טו; ראה גם ר' יעקב עמדין ס' התאבקות דף צה.

וזהו הנוסח המלא של החרם שהוכרז בברודי בשנת תקי"ב:

„קול חרדה שמענו וכן ראינו רעה אחר רעה, החמשה קמיעות המועתקים מעבר לדף זה, ושמנו על לבנו להראות פנים לכל צד, אולי נוכל לדון בזה אף על צד הדחק לעשות מדרש לפרושים ולדונם לכף זכות, וכאשר שמענו כן ראינו כי הוא מדרס לטומאה רצוצה ובוקעת ויורד ונוקב שם ש"ץ ימ"ש שחיק טמיא, כולו הפך טמא הוא ולא נמצא בו שום צד זכות. נוסף על זה באשר נתעוררנו לדבר מצוה באסיפת חכמים השלמים שלומי אמוני ישראל הובאו לפנינו ספקים חדשים מקרוב באו, לא שערום אבותינו, מכה רעהו בסתר, ושם בסתרו של עולם להכחיד את ישראל מאמונת אבותם בידם יד הגדולה, ויעמוד שטן ויסת למינות את ישראל, ועשו חבור עצבים הונח להדי וניחא להו בהפקירא קא זכו בעטו עט סופר מירוס ובי אבדון, לאבד נפשות נקיים בדרוש א' קרא לו ואבוא היום אל העיון, עיון רעה, או לעינים שכך רואות. ובעו"ה • הרבה מהם נתפשטו במדינותינו, כל פה דובר נבלה ואומר רזי לי, וגם שאר דרושים על שיר השירים ומגלת אסתר וכוונות על תקיעת שופר, אך כולם ישא רוח, ירכיבהו על הפירוד וגיהנם פתוח מתחתיו. וראינו שהקמיעות הנ"ל מסתעפים משרשי שורש פורה ראש ולענה, מאמונה הכוזבת של הספרים כנ"ל, ומצאנו את עצמנו כמחוייבים בדבר לקנא קנאת ד' צבאות, להחרים ולנדות מי שהמציא נוסח קמיעות הללו והכותבם להשתמש בהם, ואין צריך לומר מי שהמציא הלמוד טמא והמטמא הזה, מי שחבר הספרים הנ"ל והלומדים ומחזיקים וכותבם להתלמד מתוכם, והיה חרם כמוהו בעוד טומאתו בו ולא ינחם על הרעה. ולשומע לדברינו ינעם ותבוא עליו ברכת טוב. הכ"ד הרבנים המאורות הגדולים המפורסמים והרבנים המופלגים היושבים ראשונה במותבא רבא בבהמ"ד הקלויז פה ק"ק בראד יצ"ו אלול תקי"ב לפ"ק".

104 וזהו הנוסח שעל מצבתו:

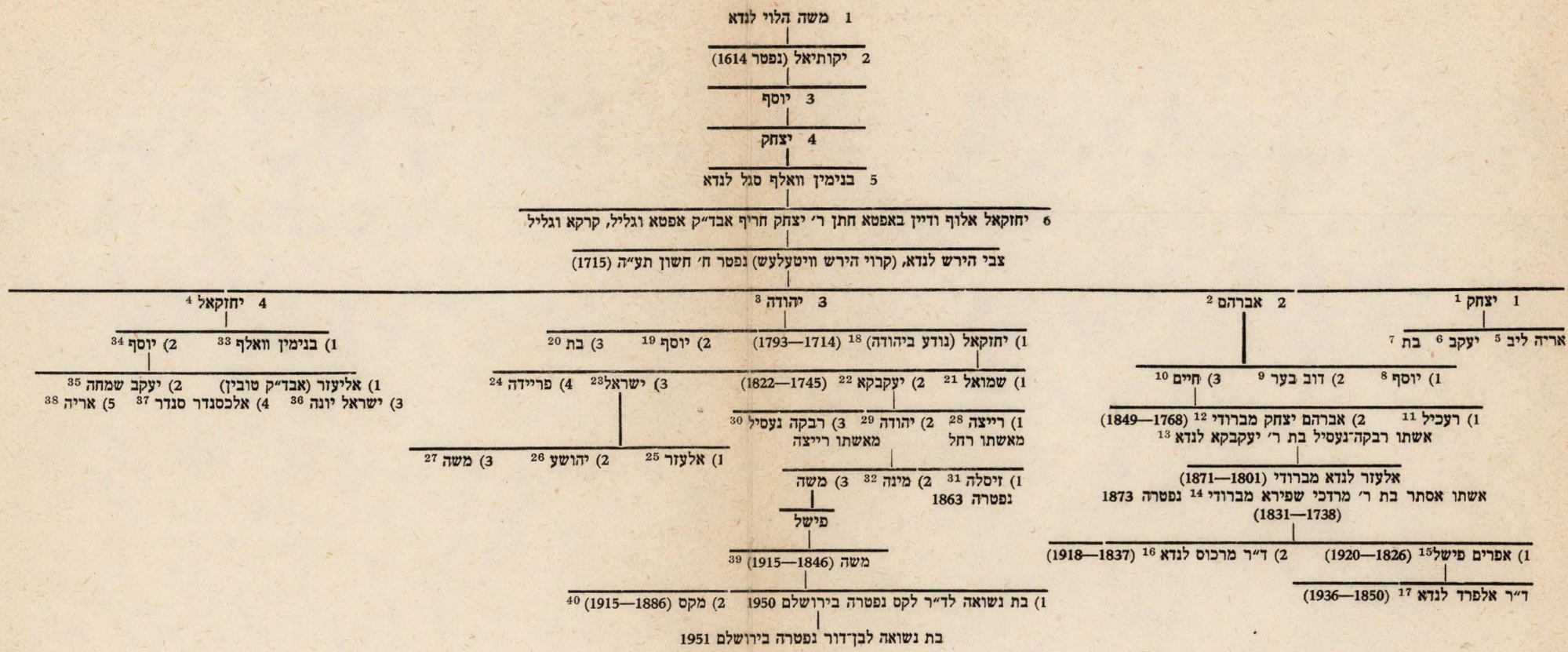
כתר תורה / מעי מעי אוחילה / לבי כחלילים יהמה / שבר גדול שברנו / נפרצו יסודות החומה / הה, יום אשר חשך / וקדר החמה לבינה / ותבונה בו היום דעת / ומזימה למהררי אל / יגידו צדקתו קו"ל / ישמע ברמה להלל / בן שחר מחסידי / המאיר מי הקומה / ה"ה הרב החסיד המ' / איש אלקים בוצינא / דנהורא מו"ה משה / אוסטרר בהרב הילל ז"ל / המגיד משרים דקהלתנו / יצא נשמתו בטהרה / י"א טבת תקמ"ה לפ"ק / תנצב"ה.

ר' משה אוסטרד היה, לדברי המסורת, „מהאהובים של הבעש"ט הקדוש וסגר עמו שעות וגם בתו היחידה שרה טעמעריל גרש מביתו עד שבעש"ט הלך לדרכו".

105 הוא בעצמו מספר: „הגדתי בקלויז רבתי בבראד לפני גדולי הדור וקלסוהו" (אור הנערב, עמ' כב).

• בעוונותינו הרבים.

לוח היוחסין של משפחת לנדא

1 היה רב בטרלא, 1715—1724 באפטא והגליל, 1729 — בזולקיב מ־1735 רב ראשי דגליל רייסין, 1754—1767 אבד״ק קרקא. נפטר בשנת תקכ״ח. 2 ראש בין דין באפטא.

3 פרנס דד״א ודגליל פולין הקטנה. נפטר בי״ג כסלו תצ״ח. אשתו חיה היתה בתו של ר׳ אלעזר אבד״ק דובנא. נפטרה באפטא בשנת ת״ק.

4 1711—1747 פרנס הועד בגליל קרקא. אשתו היתה בת הגאון מנדיל אבד״ק קראטאשין.

5 דיין באפטא, תק״ב היה בועד דד״א בטישליץ בתור נבחר מלבוב.

6 אבד״ק טרלא ואח״כ בטרנופול וגליל פודוליה.

7 היתה נשואה ליוסף הלוי אייטינגא אבד״ק רוהאטין וחמלניק, הבת השניה שרה רבקה היתה אשת הרב משה הלברשטם אבד״ק סאטאנוב.

8 היה אבד״ק עיר חדשה באפטא. 9 חי באפטא.

10 היה רב בפודקאמין. מיסד קלויז דחכמי בראד, חתנו של ר׳ יעקב באבד מברודי. נשוי עם בתו מרים. נפטר בשנת 1797. אשתו מרים נולדה בברודי בשנת 1728 ונפטרה בשנת 1815.

11 בתו רעכיל היתה נשואה לר׳ שמואל בן חיים מוילנה.

12 ב„דעת קדושים" לישראל טוביה אייזנשטאט ע׳ 127 מובא שלר׳ חיים לנדא היה בן יעקב ואברהם יצחק לא נזכר בכלל. כאן יש טעות או החלפת שמות.

13 בתו מאשתו השניה רייצה בת יששכר בעריש ממזיבוש, נפטרה בשנת 1803.

14 מרדכי שפירא בנו של חיים שפירא מברודי (נפטר 1821) היה נשוי עם פייגה בתו של אפרים פישל בן אשר זליג אינלנדר מידועי המשכילים בברודי.

15 אשתו חיה היתה בתו של משה קאליר (1806—1889) בנם של אלכסנדר זיסקינד (1773—1845) ושרה אסתר (נפטרה 1851) בת יעקב נאטאנזוהן מברודי (נפטר 1781). משה קאליר היה נשוי עם בתיה מרים נכדה ונינה של שמואל ביק מברודי.

16 החוקר הידוע בתולדות התרבות והספרות האיטלקית. 17 הבלשן הידוע וחוקר האידיש.

18 עליו בפרק V. (חכמי קלויז). 19 אבד״ק קלמינטוב.

20 נשואה לרב מרדכי בן הרב ליב אבד״ק קרקא.

21 מעוזריו של ר׳ יחזקאל בהנהלת הישיבה. 22 עליו ר׳ פרק XI, XII, XIII.

23 בעמ׳ ח׳ הקונטרס „חוק לישראל" (פראג 1798). נפטר בפראג בשנת 1829.

24 אשת הרב ר׳ יוסף בן פנחס אבד״ק פוזנא.

25 רב בברודי 1829—1831. 26 רב באולקוש.

27 1788—1852, בעל בית דפוס, סופר, פרנס הקהלה וחבר בעירית פראג.

28 נשואה לרב אלעזר לנדא. 29 יהודה (יודל) היה ממנהיגי הקהלה בברודי.

30 נשואה לאברהם יצחק בן חיים לנדא. 31 אשתו של החוקר י. ה. שור בעל החלוץ (ברודי).

32 אשתו של הבנקאי ליאון אפרתי באודיסה.

33 אבד״ק קרעשוב, חתנו של הרב יעקב יוקל הלוי בן מאיר הורוויץ רב בטיקטין.

34 עליו בפרק V (חכמי קלויז). 35 רב באפטא.

36 אבד״ק קעמפנא בעמ״ח ס׳ „מעון הברכות" מס׳ ברכות.

37 מנכבדי הקהלה הברודאית בשנים 1774—1798 עמד בראש הקהלה.

38 אבד״ק קארץ. 39 ממנהיגי הקהילה בברודי, סגן יו״ר הקהילה וחבר העיריה.

40 רופא ידוע, פרסם מחקרים בשטח האנטומיה ופיזיולוגיה.

45) ר' אליעזר ליפמן בן יהודה ליב — חיבר פירוש על משלי „בית שלמה" (זיולקיב תקס"ב) ופירוש על תהלים „מגדל דוד" (וינה תקנ"ב) וספר „טל אורות", שנדפס בווינה בשנת תקנ"ב. הוא היה מכובד ביותר על חכמי הקלויז, שנתנו גם הסכמה לפירושו על תהלים. בהסכמה זו, שעליה חתמו גם הרב ר' צבי הירש רוזאניס אבד"ק לבוב והרב מאיר בן הרב צבי הירש אבד"ק ברודי הודגש, שהוא „דרש פה (בברודי) כמה פעמים דבריו דברי חכמה ומוסר, פה מפיק מרגליות מעודו לא מש מאוהל של תורה". פירושיו נתקבלו בחיבה כל כך, שבעלי ההסכמה גזרו ש„חלילה לשום אדם מישראל להדפיס ספר תהלים עם פירוש כלו או מקצתו תוך עשר שנים מיום כלות הדפוס" [106].

מחכמי הקלויז ידועים גם:

46) ר' נחמן בן אברהם, מקובל.

47) ר' מרדכי בן אליעזר ליפמן, בן הרב ר' דוד ב"ר משה בן יהודה ליב הכהן אבד"ק בעלזא, בעמ"ח „נפש דוד" ו„מראה כהן" — שימש מגיד בברודי.

48) ר' יוסף מאיר אבד"ק גלינא, שנקרא „אחד מיוחד מראשי חכמי הקלויז".

49) הרבני ר' נפתלי בן לוי (ר' לעוויש) בר שלמה (1680—1752) בעל המחבר „בית לוי" ו„עטרת שלמה" [107] אחיו של ר' נתן בן לוי (מספר 20). לידיו נתגלגל כתב היד של ר' השיל צורף (חידושי הלכות, זיולקיב 1732) „הנביא וה„בעל־שם" השבתאי" [108].

50) ר' אליקים גציל מרגליות, אחיו של ר' אפרים זלמן מרגליות, הצטיין לדברי אחיו, בחריפותו ובבקיאותו בים התלמוד.

51) ר' משולם איגרא, שישב בברודי בשנים 1763—1766 ולמד בקלויז של חכמי קלויז. נערץ על ידי הכל שהעריכו למדנותו וכינוהו „ליש ולביא בתורה, אשר כל חכמי הדור כאין נגדו".

אכסניה של תורה ליחידי סגולה היתה בבית המדרש מיסודו של הפרנס ר' יעקב באבד „ר' יעקלס בית מדרש", שהוקם בבית־משכנו הגדול, ובו היו לומדים רבנים גדולים וחכמים מובהקים [109] שישבו בברודי. מספר של רבנים ולמדנים אלה לא היה קטן.

ספרו „אור הנערב" הוצא לאור על ידי שלמה זלמן באוסטרוהא בשנת תקפ"ד. הרב אברהם אריה נפטר בשנת 1788.

106 העתק מהסכמה בקטעי הפנקס של חכמי הקלויז מיום ד' בשבט תקנ"ב. וזהו נוסח מצבתו: נפטר י"ב ניסן תקמ"א / פ"נ התורני מו"ה אליעזר לפימן / ב' מוהרר יהודא ליב סגל / בעל המחבר ספר מגדל דוד / טל אורות וספר בית שלמה I וספר נחמות ישעו וספר פתח / התשובה / תנצב"ה.

107 Gelber: Aus dem Pinax p. 133, No. 127.

108 גרשם שלום: התנועה השבתאית בפולין, ב־בית ישראל בפולין, כרך ב, ע' 52 (תדפיס).

109 נודע ביהודה, קמא יו"ד סי' נג וגם פנקס דבית המדרש.

לפני מלחמת העולם 1914—1918 היה בידי הפנקס דבית המדרש ר' יעקלש, ובהקדמתו כתוב שצריך לערוך מדי שנה בשנה: „אזכרה לנשמת אנשים יקרים אשר יסדו הבית המדרש הלז ונתנו מקום בתוך ביתם להיות בית תפלה לדור דורות הלא המה כבוד הרב המנוח המפורסם מוה"ר יעקב בהרב הגאון מוהר"ר יצחק ז"ל אב"ד דק"ק בראד אשר היה נקרא רבי ר' איצק ב' מו"ה ר' ישכר ב' מו"ה העשיל, ובני הרב יעקב הנ"ל, מו"ה ר' יצחק במוה"ר ר' יעקב ז"ל ומורנו ר' שמואל במו' יעקב ז"ל הנקרא ר' שמואל ר' יעקילס".

מסוף המאה הי"ז עד סוף המאה הי"ח, ביחוד בתקופת „חכמי הקלויז", ישבו בברודי רבנים ולמדנים, בלי שמלאו כל תפקיד של רבנות בפועל. הם היו מבלים זמנם אך ורק על התורה והעבודה, אחדים מהם עסקו גם במסחר והלואת כספים. מהם ידועים לנו:

1) הרב דק"ק דובנא ר' שמואל, בנו בכורו של ר' שלום שכנא בן ר' אהרן מנחם, פרנס ומנהיג מקרקא. לעת זקנותו ויתר על הרבנות והשתקע בברודי ובה נפטר בכ"ה בסיון תע"ט (1719).[110]

2) הרב הגדול אבדק"ק ויטקוב ר' יעקב, נפטר בי"א בכסלו תפ"ד.

3) הרב הידוע והחסיד המפורסם ר' זעליג מבראד נפטר בשנת 1730[111], הנקרא בפי כל „החסיד מבראד" — תלמידו של המגיד ממזריץ ושל ר' יחיאל מיכל מזלוצ'וב. ר' בנימין בן אהרן מזלוזצה מביא בספרו „תורי זהב" חידושי תורה שלו[112].

4) הרב ר' איצק בן הגאון נפתלי הירץ.

5) הרב ר' פסח משקלוב. אחרי בואו לברודי נתמנה לדיין, וכדיין הוא מצוין ומפורסם. נפטר בט' באייר תצ"ז.

6) הרב ר' שמואל בן הגאון מוהר"ר שמחה, נפטר א' דשבועות ת"ק.

7) הרב ר' אליעזר ליטאואר, בנו של הרב, פרנס הדור ומנהיג דארבע ארצות ר' יששכר בעריש ונכדו של „רבן של כל בני הגולה ר' העשיל" אבדק"ק קראקא. אחיו של הרב מברודי ר' יצחק קראקוור (1690—1704). ר' אליעזר היה אבדק"ק ראזינאי בליטא, אחר כך רב בדובנא בשנות תע"ו — תע"ט. אחרי שהעביר את הרבנות לבנו ר' יהושע השיל, השתקע בברודי ונפטר שם בט"ז בשבט תק"א[113]. בני דורו ראו בו „צדיק יסוד עולם"[114]. גם אשתו מרת חנה בת צבי הירש אבד"ק לבוב, אחר כך לובלין, נפטרה בברודי בט"ו באלול תצ"ו[115]. היא היתה עוסקת במצוות וגמילות חסדים. בתו מרת יוטא, היתה נשואה לר' דוד טבעלי כץ ראפאפורט מברודי — סבו של שי"ר, ובתו השניה מרת חיה, היתה אשתו של ר' צבי הירש לנדא (המכונה ר' הירש וויטיש, פרנס באפטא) ואמו של ר' יחזקאל לנדא בעל „נודע ביהודה".

8) המגיד המופלג ר' מאיר מסקאלי, נפטר בח' באייר תצ"ח.

9) ר' נתן — היה דיין בלבוב ונפטר בט' באלול תצ"ח.

כן נקבעו בפנקס תאריכי הזכרות לבני משפחת באבד, ר' יחזקאל לנדא, ר' הירץ בערמאן, ולאחדים מחכמי הקלויז.

110 פעסיס, עיר דובנא ע' 20; מרגליות, דובנא רבתי; פרידברג: לוחות זכרון ע' 64, וזה נוסח מצבתו:
פ"נ / הרב הגאון / הגדול אב"ד / ק"ק דובנא / מו' שמואל / ב"מ שלום / שכנא כץ ו ביום / ב' כ"ה / סיון תע"ט / לפ"ק.

111 Gelber: Aus dem Pinax p. 124 No. 42.

112 שם הגדולים החדש ע' 47.

113 וזהו נוסח מצבתו: פ"נ / ה"ה הרב / ר' אליעזר / שהיה אב"ד ור"מ / במדינה ליטא / בק"ק ראזינאי / בן הרב המפורסם ו מו"ה ישכר בעריש / בהגאון המפורסם / רבן של כל בני / הגולה ה"ה העשיל / שהיה אב"ד / בק"ק קרקא / ט"ז שבט תק"א לפ"ק / ת. נ. צ. ב. ה.

114 לפי דברי גינו ר' יעקבקא לנדא בהקדמתו ל„נודע ביהודה" של אביו ר' יחזקאל לנדא.

115 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 125—126.

10) הרב הגדול אבדק"ק הרושוב נפטר בב' באב תק"ו. נראה, שזהו הרב ר' זאב וואלף, זקנו של הרב ר' חיים ליב אבדק"ק טרעמבאוולא.

11) החכם ר' זלמן ליב מליסקא, נפטר בז' באלול תקט"ז.

12) ר' משה רוקח בנו של הרב ר' אלעזר רוקח — וחתנו של חכם צבי, שהיה רב בזבאראז', וזלוצ'וב, ובסוף ימיו אב"ד בברודי[116], נתמנה בי"ב בתמוז תק"ד (1744) — כשהקהילה היתה בלא רב אבד"ק — ונפטר שם ב' בכסלו תקי"ד (1754). הוא היה גם בשיא ארץ ישראל.

13) גיסו הרבני ר' נתן בן הגאון חכם צבי, שנפטר בשיבה טובה, למעלה מבן שמונים[117], בי' בשבט תקל"ח.

14) הרב מגלינא ר' יצחק אייזיק, בן הרב אורי ונכדו של ר' משה איסרלס, נפטר בי"ז בשבט תקי"ט[118].

15) הרב צבי הירש מז'ולקיב, בעמ"ח אור צבי (לבוב תרל"ה). בימי חורפו היה רב בגולוגור ובסוף ימיו ראש ישיבה בברודי. נפטר שם בשנת תקכ"ו.

16) ר' אליעזר ליפמן אבדק"ק ברסטצ'קו, נפטר בכ"ב באדר שנת תקכ"ז, חתנו של הרב ר' יעקב בן משה חריף שהיה אבדק"ק לעשניוב.

17) הרב ר' שלמה מליזענסק, נפטר בכ"ז בחשון תקי"ז.

18) הרב ר' אליעזר בן המקובל הנודע הרב מסקאלי ר' יצחק חיות, היה רב בנימירוב, אחר־כך בפשבורסק (Przeworsk) ובשצורוביצה[119] (סמוכה לברודי).

116 על התמנתו לאב"ד מוסר הפנקס הברודאי (נדפס ב„ריכומות" כרך ב' ע' 382) כדלקמן: עינינו הרואות גודל התמוטטות עמוד הדין שנתהווה בקהלתנו ואין איש שם על לב להעמיד הדת והדין על תלה לזאת נתעוררנו לדבר הגון וקבלנו את כבוד הרב המאו"הג המופלא מו"ה משה בהגאון המנוח המפורסם בדורו ה"ה מו"ה אליעזר זצ"ל אב"ד ומ"צ דק' זלאטשוב שיהיה דיין קבוע בקהלתנו ועמו ישבו האלופים הדיינים שבקהלתנו וכן בפירוש איתמר שישיבת הדיינים בד"צ בכל משפט ומשפט חלילה להם לקבוע ישיבה בשום מקום רק מחוייבים לישב בבית הרב ה"ה מו"ה משה הנ"ל אפס זולתו אמנם רק עד שלום בואו של כבוד הגאון אב"ד ומ"צ שנתקבל לקהלתנו אבל מיום בואו של הרב הגאון אב"ד ומ"ץ לכאן • מיום ההוא והלאה לא ישבו עוד שום ב"ד אצל הרב ה"ה הדיין קבוע מו"ה משה הנ"ל רק כולם ישבו וגם הרב מו"ה משה הנ"ל בבית הרב הגאון אב"ד ומ"ץ דקהלתנו שיבוא למזל ולא בשום מקום אחר וכו'. הכ"ד הרוזנים נגידים וקצינים מנהיגי דקהלתנו בצירוף יחידי סגולה יום ב' י"ב תמוז תק"ד לפ"ק.

117 וזה נוסח מצבתו: פ"נ / נ' י' שבט תקל"ח / ראיתי רעה | על הארץ / המשכיל נתן / במרומים הה / נתן — — — זריז / מהיר באורייתא ה"ה / הרב המ' הג"מ נתן / ז' נ' ע"ה פ"ה שלשלת / היוחסין בן לאותו / צדיק הג' המפו' / חכם צבי ז"ל.

בנו ר' יעקב משה, שנתחנך על ברכי גדולי הרבנים בברודי, היה אחר כך רב בזבורוב וידוע כ„מאור גדול". בנו הוא הגאון המפורסם בכל „קצוי הארץ" הרב ר' יעקב מליסא בעמ"ח נחלת יעקב, בית יעקב, קהלת יעקב ועוד.

118 וזה נוסח מצבתו: פ"נ / הרב מ' / יצחק אייזיק בהרב המאו' הג' מ' / אורי נין ונכד של הגאון / מ' משה איסרלש שלשלת / היוחסין נ' י"ז שבט תקי"ט / תנצב"ה.

119 בפנקס של בית העלמין הישן כתוב (דף 10) תקכ"ז, י"א אדר ב' „הרב משטערוויץ (Szczurowice) • הוא הרב נתן נטע שנתקבל לרב בברודי בסוף שנת תק"ד (1744).

19) הרב ר' אריה ליב אבדק"ק ליזענסק, עסק גם במסחר בשותפות עם הרב ר' זיים מזלוצ'וב.

20) הרבני המפורסם ר' בעריל שרענצליב מלבוב — העמיד תלמידים רבים. נפטר בג' באייר תקכ"א.

21) הרבני הנגיד ר' שמואל בן הגאון ר' יהושע בעל „פני יהושע" [120].

22) הרב ר' משה מרגליות בעמ"ח „פני משה" על תלמוד ירושלמי — בא לביקור בברודי ונפטר בי"ב בטבת תקמ"א [121]. ר' משה מרגליות שימש ברבנות בקהלות אחדות בליטא ואחר כך ראש ישיבה בקיידאני, היה רבו של הילד אליהו, מי שעתיד להיות הגאון מוילנא. כעבור שנים אחדות הוא נודד לארצות שונות. באמשטרדם הוא כותב את פירושו על הירושלמי. משם הוא שוב חוזר לליטא ונשאר בה עד שנת תקכ"ה. באותה שנה הוא יוצא לאיטליה ויושב בה שנים אחדות. ספרו „פני משה" נדפס בשנת תק"ל. אחרי שעזב את איטליה נדד בערי גרמניה ופולין.

23) הרב ר' מנחם מאניש מרגליות אבדק"ק ויטקוב, אביו של ר' אפרים זלמן מרגליות. הוא היה מלוה כספים בסכומים ניכרים נגד שטרות לסוחרי ברודי שהיו נוסעים לירידים בליפסיא [122].

24) הרב המגיד הרבני המפורסם בחסידות מרן גרשון בן ר' ישראל, בעמ"ח „הלכה אדם מישראל", זאולקיב תצ"ט. ר' גרשון נפטר בי"א בניסן תקמ"ז.

25) הרב ר' אלעזר כץ אבדק"ק קאמיונקה, בנו של הרב יהושע כהנא, רב בליזענסק [123].

26) הרב ר' שלמה בן מאיר רב בטארגוביצה, טיפל בעסקי־מסחר והיה שותף לשורת עסקים של סיטונאים בברודי [124].

27) ר' מרדכי אבדק"ק הורוחוב עסק במסחר.

28) הרב ר' אברהם מרדכי בן ישראל חריף למשפחת היילפרין (אבד"ק זאסלאב).

ליד ברודי) מוה"ר לאזר בהרב מוה"ר יצחק אבדק"ק מסקאליע". והנה נוסח מצבתו:
פ"נ / הרב המאה"ג דיינא /ורב ספרא רבה בישראל / מו"ה אליעזר בהג' המקובל / מו"ה יצחק
חיות במ"ח זרע / יצחק נ' י"א אדר ב' תקכ"ז / ת. נ. צ. נ. ה.

120 „ה' סיון תקכ"א (1761) מת הנגיד מוהר"ר שמואל בן הגאון מוהר"ר יהושע אבדק"ק פרנקפורט דמיין". כידוע, ישב ר' יהושע אחרי רבנותו בברלין בפרנקפורט דמיין ואחר כך בוואַרמס. כאן חתם על כח הרשאה בענין תביעתו מאת קהלת לבוב, שנתן לג' בניו ובתוכם „התורני הנגיד שמואל בברוד", נדפס ב־ M. G. d. W. d. J. 1910, p. 620.

121 נוסח מצבתו: ב"ה פני / משה / מראה / הפנים / נפטר בי"ב טבת תקמ"א לפ"ק / על / תלמוד
ירושלמי / פני משה כפני חזה / ברישא נהורא זהרו / חשוכא חשכו עינינו / אחרי מות משה /
עד"ד ה"ה הרב / הגאון מופת הדור / מ' משה מרגליות / ב"מ שמעון זל"ה / תנצב"ה.

122 ארכיון ברודי: Liber decretorum 1785 No. 118; Liber donationum 1785—1786.

123 נוסח מצבתו: ג' י"ג תמוז תקמ"ד / הן קצרו ימי עלומיו / בשלום וח' כריתת ימיו ו וישם לדרך
פעמיו / הרב המאוה"ג החריף / מ' אלעזר אבדק"ק קאמיונקא / בהרב המאה"ג המפורסם / מו"ה
יהושע כהנא זצ"ל / תנצב"ה.

124 וזהו נוסח מצבתו: נפטר ט"ז שבט ש' תקל"ט לפ"ק / הרב המופלג / הנגיד המפורסם / מהור"ר
שלמה / שהיה אב"ד ומ"צ / דק"ק טרהוויץ. בפנקס רשום: שלמה בן מאיר חתן ר' בונים
שוקווּרגר.

היה רב בוראניק ואחר־כך אבדק"ק זיולקיב. אולם כעבור שנים מספר הסתלק מן הרבנות והשתקע בברודי. נפטר שם בי"ז בתמוז, תקמ"א[125]. הסכים בשנת תע"ה על ספר „שם יעקב" לגיסו ר' יעקב הלוי מזלאטאווי, בשנת תקכ"ח ע"ס „כרם יעקב" וע"ס „חלוקא דרבנן" להרב יוסף תאומים בעל „פרי מגדים". בברודי הסכים בשנת תקל"ב ע"ס „שבט מישראל" על תהלים, להרב יעקב ישראל מגיד מישרים בקרימיניץ, בתקל"ז ע"ס באר יצחק ובתקל"ח על ספר עטרת יוסף לרב יוסף מליסקוב.

29) ר' אהרן הלוי מגיד מאלכסנדרוב בעמ"ח „חסדי אבות"[126] באור פרקי אבות, נדפס בזיולקיב תקכ"ח.

30) הרב מלנצ'נא ר' משולם פייבוש בן הרב הנגיד שמואל. נפטר כ' בשבט תקמ"ט.

31) הרב ר' נפתלי הירץ כץ מזאמושץ בעמ"ח „ספר נפתלי אילה שלוחה"[127].

32) ר' יהודה ליב הרב מפאריצק, נפטר י"ד בניסן תק"ן.

33) הרב ר' אריה פייבוש אבדק"ק קומארנא ואחר־כך מו"צ בברודי, בנו של הרב המפורסם ר' אהרן כהנא אבדק"ק קזילאוויץ. נפטר בט"ז בכסלו תקס"ו.

34) הרב ר' יוסף בן אברהם אבדק"ק טוטשין (וולין). נפטר בכ"ה בתמוז תקמ"ד.

35) הרב ר' ישראל אריה ליב, הרב מקאַלקו נפטר בד' בתשרי תקנ"ד.

36) הרב ר' שמואל אבדק"ק מאציוב, בנו של ר' חיים צאנזר, מיסד ה„מאציעבער קלויז", שהפך במאה הי"ט מרכז חסידי בלזא בברודי. נפטר בכ"ד באלול תקנ"ד.

37) הרבני אליהו יהודה מויטקוב, חי בברודי שנים רבות. לפי נוסח מצבתו היה „מופלג בתורה וירא ד' מרבים איש אמת שונא בצע" ומקובל על בני הקהלה. נפטר בכ' אדר תק"ע בשיבה טובה.

38) ר' משה מינץ תלמידו של הגאון ר' משולם איגרא, היה בעלחמיו ר"מ (ריש מתיבתא) בברודי, חברו של ר' משה יהושע העשיל, בנו של ר' מרדכי זאב אורנשטיין, אחר כך אבדק"ק רדזיבולוב, ומשם נתקבל בשנת תקנ"ד (1794) לרב באובין ישן (Altofen) על פי הצעתו של ר' יחזקאל לנדא. נפטר שם בו' אלול תקצ"א (1831). אשתו היתה בתו של הרב הנגיד ר' יוסף הלוי (מברודי) הרב דק' גלוגא.

39) הרב ר' חיים ליב בן שאול אבד"ק טרמבובלה, נפטר בי"ב באייר תקנ"ח, נכדו של ר' זאב וואלף, הרב מהרובישוב.

40) הרב ר' ישעיהו אבדק"ק זבאראז', בנו של ר' אליעזר ליפמאן בראז (ר"ת: בר אברהם זולקווער) — אחרי שפרק מעליו עול הרבנות בזבאראז' חזר לעיר מולדתו ונפטר בה בשנת תקנ"ח. הוא היה חתנו של ר' אברהם אבלי ברוצ'ינר.

41) הרב ר' אברהם יקותיאל זלמן בן ר' מאיר הכהן ראפפורט. אמו מרת פעריל, היתה נשואה מקודם לר' נפתלי מרגליות מחכמי הקלויז, על שמה כינוהו גם ר' זלמן פע־

125 ומרדכי / יצא יציאת צדיק עשה / רושם תשיש כחפש / חמה וכח' מאורי — / ובטל זיו החכמה ביטל תפארת / החכמים ועמוד השלמים / כליל החסידות ונזר התעודה / איש חי רב פעלים פרי קדש / הילולים אור ישראל וקדוש / מ' מרדכי אב"ד זאלקווי / נכד — — — — — / י"ז תמוז תקמ"א לפ"ק / תנצב"ה.

126 נ' כ"ג אייר תקמ"ז לפ"ק / פ"נ / אהרן / ב"מ יהודה / ליב הלוי / בעל המח' חסדי אבות ז"ת.

127 ר"ח אלול תקל"ו / פ"נ / נפתלי אילה / שלוחה ה"ה הרב / החסיד הגאון / נפתלי הירץ כ"ץ / מזאמושטץ במ"ח / ספר נפתלי אילה / שלוחה ועוד ט' / ספרים חיבר.

רילס [128], הוא נפטר ביום ב' דר"ה תקנ"ט.

41א) הרב ר' שמעון כ"ץ ראפפורט אבדק"ק יאזלוביץ, בנו של פרנס דד"א ר' אברהם שרענציל ראפפורט בעמ"ח „איתן האזרחי".

42) ר' הירץ אבדק"ק קובל — גיסו של הרב ר' יעקב יוקל הוראוויץ — שהיה אבדק"ק הורחוב ואח"כ בברודי, לדברי ר' יחזקאל לנדא היה מ„חברת היושבים" בבית מדרשו של ר' יעקב באבד [129].

43) הרב יעקב מאולסקו — נפטר בי"ח בחשון תקס"א.

44) הרב ר' מאיר מגלינא. בא לברודי בראשית המאה הי"ט ונפטר בה. שנת מותו אינה ידועה. הניח כתבים רבים, שהיו מפוזרים בין תלמידיו [130].

45) הרב ר' חיים וואלף כץ מזלוצ'וב — נפטר בי"ב בשבט תקע"א. הוא היה סוחר ובא בעסקי כספים עם אצילים פולנים. בשנת 1776 היה לו משפט עם יאן ביאלנסקי בשל חוב בסך 2304 פלורין, כן ניהל עסקים עם אגודת הסנדלרים הנוצרים שהשכירו לו חנויות והרשו לו לבנות בביתם קומה נוספת [131].

46) הרב ר' צבי הירש אבדק"ק גאלוגורי, נפטר בכ"ז בטבת תקכ"ו.

47) הרב ר' יצחק בן מאיר אבדק"ק טוטשין, נפטר בי"ח בניסן תקע"ב.

48) הרב ר' אליעזר בן מנדיל אייטינגא, הרב במזיריץ, נפטר בג' אלול תקע"ב.

49) הרב ר' דוד מבראד בן מרדכי, בעמ"ח ספר „יפה עינים" על התורה „בפלפולא חריפא בש"ס" ז'ולקיב. נפטר בד' בשבט תקע"ו.

50) הרב ר' אריה ליבוש בן עקיבא, הרב מפודהייצה, בעמ"ח „לב אריה" על מס' חולין. נולד בשנת 1750, נתחנך בבית דודו ר' יעקב סגל בברודי ונשא לאשה את בתו. משנת 1786 דיין בברודי. אחרי מות אשתו נשא לאשה את בתו של הרב חיים אטינגר. בשנת 1804 אב"ד בפודהייצה. בשנת 1813 נקרא בחזרה לברודי והיה עד מותו אב בית דין ומגיד. נפטר בברודי ער"ח אדר תקע"ח. ספרו „לב אריה" פורסם ע"י אשתו אחרי מותו. בכ"י נשאר חבור „נחלת דבש" על מס' שבת.

51) הרב ר' יהושע העשיל אבדק"ק קאריץ, ואחר כך דיין בברודי, נפטר בי"ח באדר תקע"ח.

52) הרב המופלג ר' יעקב יעקבקי מייזליש, אחיו של ר' יצחק אבדק"ק קאמניץ בעמ"ח ספר „חוסן ישועות", נפטר בכ"ח בסיון תקע"ט.

53) הרב חיים בן נחמן אבדק"ק פולנא, בנו של הרב מאיר מרגליות בעמ"ח ספר „מאיר נתיבים", נפטר בכ"ח בתשרי תקפ"א.

54) הרב ר' דוד מלעשניוב, נפטר ב' דר"ח אלול תקפ"ו.

55) הרב ר' מרדכי הלברשטאם אבדק"ק קאמרנו, בנו של ר' שמחה אבדק"ק דסאו, שהיה חתנו של רב המדינה ר' אריה ליב ברנשטיין. נפטר בו' בטבת תקפ"ז.

128 כתר כהונה / נפטר בדר"ה תקנ"ט לפ"ק / פ"נ הרב הגדול המפורסם / בנן של קדושים מו"ה / אברהם יקותיאל זלמן / הכהן רפאפורט בהרב / מו"ה מאיר ז"ל בהגאון / המפורסם מו"ה משה ז"ל / אבד"ק טרניפאל.

129 נודע ביהודה קמא יו"ד סי' מג.

130 שם הגדולים החדש, ע' 89.

131 ארכיון ברודי: Liber decretorum e. a. 1776.

56) הרב והמקובל ר' שמואל אוסטרר — נכדו של ר' משה אוסטרר — בעמ"ח ספר „כתב יושר" ו„תורת אדם". על ספרו הראשון נאמר ש„הוא מעט הכמות ורב האיכות". נפטר בכ"ז בטבת תקפ"ט. לשם התבודדות וכדי להימנע מפגישה עם הזולת — בנה בביתו בית מדרש ובית מרחץ, עם מקוה משלו, שהיה אחר כך ידוע בשם ר' שמואלכנס' בעדעל. הוא היה אישיות נערצה והרבו לספר עליו ספורים ואגדות.

57) הרב ר' יוסף יוזפא הלוי בעמ"ח „ספר יד יוסף", גר שנים רבות בברודי שנחשיבה בעיניו כמעט כעיר מולדתו. הוא נבחר בשנת תקע"ה (1815) לאב"ד ור"מ ביוזפוב בפולין, ואחרי שנים אחדות לראב"ד ומו"ץ בזולקיב.

58) הרב ר' צבי הירש הלר, ידוע גם בשם ר' הירש חריף, נולד בזאמושץ לאביו הרב ר' אריה ליבוש הלר אבד"ק זאמושץ — היה רב בבריג (שלזיה), ובשנת 1817 נתקבל לריש מתיבתא בברודי. כאן חלקו לו כבוד רב והיה לו מספר גדול של תלמידים, שבאו ללמוד מפיהו. אולם „מחמת קנאה שקנאו בו גדולי ורומי עיר בראדי" [132], הוא הואשם, כי מלמד את תלמידיו ספרים אסורים ועל יסוד זה גורש מברודי. כל אותו ענין נתעורר לרגל ההכנות להקמת בית ספר ריאלי שאדוקי העיר התנגדו ליסודו התנגדות מוחלטת [133]. מברודי הוא הוזמן לכהן כרב באוניהד בהונגריה ואח"כ לאונגבאר, ומשם עלה על כסא הרבנות באלט־אופן, ושם נפטר בכ"ה בתשרי תקצ"ה (1834). ר' צ"ה הלר חיבר ספר „חבת הקדש" (זולקיב 1844) ו„תפוחי־זהב" (אונגבאר 1865).

*

אישים שמסרו את חייהם על קדוש השם — אינם נעדרים אף הם בתולדות קהילת ברודי. בפנקס דבית העלמין הישן נמצאה רשימה קצרה על קדוש, אשר באדר שני תס"א (1701) „ניקדש ונדן במיתת תליה ושמו מאיר". אין בידנו כל ידיעות על ר' מאיר זה וסיבת תליתו. אולם אין הוא הקדוש היחיד. מספרם של קרושים שנענו וקדשו חייהם בימי תעלולי הקוזאקים והטאטארים גדל, כנראה, עד כדי כך, שבבית העלמין הישן נקבעה בחלקו הדרום־מערבי פינה מיוחדת בשביל הקדושים, ולכן אין תימה, כי בפנקס של בית העלמין מצויה הרבה ההערה: „ושוכב אצל שאר קדושים" [134].

אחד הראשונים, שנקבר בחלק זה, היה ר' מרדכי געציע, שנפטר בפסח תצ"ב. מיתר הקדושים הראשונים הנודעים, שנקברו בפנה זו, היה ר' דוד הרוכל מן המבצר, שמת מות קדושים בי"ד בשבט תצ"ה „בשעת חירום, דהיינו שכבשו את המבצר חיל מוסקוויטר" [135], שצרו על ברודי בשנות 1734/35.

לכלל הקדושים שייך גם המקובל ר' שמואל בן אברהם, חתנו של ר' יוקיל מניס, שהיה למדן חריף ובקי בכל הספרות התלמודית. עליו היו מספרות בפי העם אחדות רבות. הוא הסתגף בתעניות והיה תמיד מוכתר בתפילין. הוא נפטר בכ"א בתמוז תצ"ן [136] (1736).

132 פנחס זעליג הכהן שוחארץ: שם הגדולים מארץ הגר, פאקש תרע"ד, כרך II ע' 63.

133 Dr. J. M. Jost: Neuere Gesichte der Juden, Berlin 1846. III Abt. p. 81.

134 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 124.

135 ראה בהערה הקודמת.

136 הנוסח על מצבתו הוא אופייני מאד: נ' ב' ש' ק' כ"א תמוז ש' / תצ"ו צדיק תמים מושל(ם) / במדות יושב בתענית / קדושה וטהרה בתמידות / לו יד בנגלה ובנסתר / תמיד בתפילין מוכתר / החסיד מפורסם מו' / שמואל במו"ה אברהם / סגל ז"ל / תנצב"ה.

באותה שנה נפטרו עוד שני קדושים, שהיו קשורים קשרי ידידות עם ר' שמואל בן אברהם, וגם עליהם נפוצו אגדות רבות בפי העם. האחד הוא ר' מרדכי, שצויין כ„יחיד בדור" „שלא הניח אחריו כמותו ומנוחתו כבוד אצל החסיד שמואל ח' ר' יאקיל מעניש זכותם יעמוד לע' ובלע המות לנצח ומחה ד' דמעה מעל כל פנים" [137].

והשני הוא אביו ר' יוקיל מניס.

בכ' בסיון תקי"ז (1757) מת בברודי על קדוש השם הקדוש מיכל יחיאל מיאמפאל. פרטים עליו אינם ידועים [138]. נוסח מצבתו הוא המקור היחיד המודיענו על מותו על קדושת השם. אולם יש להניח, כי ר' מיכל היה קשור במשפט עלילת־דם שהיה בשנת מותו — 1757 — ביאמפול שבוואהלין, שהיתה לא רחוקה מברודי, ואשר בגללו נשלח על ידי ועד דד"א שליח מיוחד ר' יעקב זליג לרומא, כדי להשיג מידי האפיפיור תעודה מיוחדת נגד עלילת־דם [139].

מאותו זמן ידוע לנו גם יהודי אחד בשם „נח שנשפט" ומת על קדוש השם, אולם בגלל חוסר תעודות קשה לקבוע את פרטי אישיותו. אמנם, בפי העם הוא היה ידוע, יחד עם ר' מיכל מיאמפול, כקדושים, ואין לדחות את ההשערה שגם ר' נח היה מקרבנות עלילת הדם בשנת 1756.

אישיות אחרת לוטת אגדות וספורי עם הוא האיש החסיד ר' אברהם בן מאיר. לפי מה שמסופר בלוח מצבתו הוא היה תלמיד חכם גדול, שלא ישן והיה עושה את הלילות כימים כדי להרבות בלמוד התורה ובתפלה, שעסק בהן רק בעמידה. הוא כתב גם בעמידה ספר בשבת הלימוד במעומד. הוא סיגף את נפשו בתעניות רבות כדי לכפר על עוון הדור. החסיד הזה, שהכל ראו בו קדוש, נפטר בו' בכסלו תקע"ד [140] ועמו נקבר גם ספרו שלא פורסם.

*

באוירה זו של תורה ועבודה התפתחה האוכלוסיה היהודית במסגרת הארגונית של קהלה מסודרת ומבוססת על יסודות איתנים — קהלה שסדרי מוסדותיה העלו קנאה בלב

137 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 125. וזהו נוסח מצבתו: איש צדיק / תמים חסיד / ועניו החריף ובקי / בנגלה ובנסתר / יחיד בדור הרב / מ' מרדכי במ' / מניס זצ"ל / נפטר בש"ק / ה' מנחם / תצ"ו לפ"ק.

138 בפנקס של בית העלמין הישן רשום עליו: כ' סיון (תקי"ז) מת הקדוש מיכל מיאמפאלי ושוכב אצל הרב שלמה מליזענסק, נפטר כ"ז חשון תקי"ז.

נוסח מצבתו: כתר שם טוב / מה נורא / המקום הזה אשר פ' נ' איש / נורא שריף מחוזה קדוש / יאמר לו כי הוא זה מחזה / שדי יחזה אשר מת על / קדושת שמו הגדול והנורא / ה"ה התורני מ' מיכל / בן מ' יחיאל, מיאמפולני / הזה ה' י"ד וד' עבדיו השפוך / בו"ה א' נ' כ' סיון תקי"ז לפ"ק / תנצב"ה.

139 ראה מיסמכים ותעודות 1, 2, 6.

140 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 137. גם הימן הירושלמי: גוילים, תל־אביב ע' קיט—קכ.

וזה נוסח מצבתו:

פ"נ / איש חסיד אשר לא / שכב כלל רק משים / לילות כימים והי' / עוסק תמיד בתורה / ותפלה בעמידה לא / שח שיחת חולין / וסיגף את עצמו / בתעניתות רבות / החסיד המפורסם / מ' אברהם במו"ה / מאיר ז"ל תנצב"ה / נ' ו' כסליו תקע"ד.

קהילות רייסן, ואפילו מחוצה לה. שעל כן אין תימה, כי בני הדור, שהכירו את הקהלה הברודאית, דיברו עליה בהערצה ובהערכה מופלגת, וראו אותה כמופת של קהלה יהודית[141]. וחובה לזכור את העובדא, כי להתפתחות זו הגיעה הקהלה בזכות מאמציהן של כמה וכמה משפחות.

141 גם בעולם הנוצרי היתה ברודי ידועה כמרכז התורה והלמדנות. סופר פוליטי אלמוני מכנה ברודי "Sorbonne zu Brody", שממנה היו מזמינים היהודים בברלין, אמסטרדם, פראג לונדון — מלמדים ומורים לילדיהם, וכמובן גם רבנים לבתי־הכנסת שלהם. Über Judentum u. Juden hauptsächlich in Rücksicht ihres Einflusses auf bürgerlichen Wohlstand, Nürnberg 1795 p. 13

פרק שישי

הפטריציים

במחצית הראשונה של המאה הי"ח עלו מעל כל האוכלוסיה היהודית המשפחות באבד־רבינוביץ, שצקס, בראָטשינר, חיות, פרלס, רכלס, חרמץ, ביק, רפפורט ומן הראוי לייחד עליהן בקצרה את הדיבור.

מבין המשפחות הללו התבלטה ביחוד משפחת באבד, שריכזה בידיה, עשרות בשנים ובתקיפות, לא בלבד את השלטון בקהלה גופה ובמוסדות האוטונומיה היהודית בגליל רייסין ואפילו בועד דד"א, אלא השפיעה השפעה כבירה גם על ההתפתחות הכלכלית של העיר ברודי כולה. היא היתה המשפחה הדגולה והמיוחסת ביותר במאה הי"ח, נצר משרשי משפחות רמות ונישאות, חוטר מגזע הגאון ר' העשיל אבדק"ק קראקא. נכדו ר' יצחק, בן בנו יששכר בעריש [1], שהיה ראש הקהלה הקראקאית ומשנת 1677 ראש ועד דד"א, נבחר, כפי שכבר סיפרנו, בשנת 1674, לאבדק"ק ברודי. הרב ר' יצחק קראקובר היה חתנו של מנהיג המדינה של גליל לבוב ופרנס ועד דד"א ר' דוד בן יצחק כתבן מז'ולקיב. לפני בואו לברודי היה שנים אחדות רב בברז'ז'אני, ובברודי כיהן עד מותו בשנת 1704 [2].

ר' יצחק היה מכובד ואהוב על כל בני הקהילה, שהכירו בגודל סמכותו ועומק למדנותו. ביתו היה המרכז לכל עניני הקהלה ושעל כן כל שכבות העם ראו בר' יצחק קראקובר לא את רבם בלבד, אלא את אבי הקהילה. מדותיו ומעלותיו עמדו לו שהשפעתו על עניני הקהילה היתה עצומה, והוא הורישה לבניו שנקראו בפי כל „בני הרב". כלומר בני אב"ד, וכך צורף שם משפחתם באבד ובפולנית Rabinowicz (בני־הרב).

כך הניחו את היסוד למשפחה ידועה בכל רחבי פולין. בניו — פרט לר' יהושע השיל — לא רצו להתמסר לרבנות, אלא אחרי שגמרו את למודיהם — ובענין חנוכם הקפיד אביהם עד מאד — התחתנו ועסקו במסחר. הוא הניח אחריו ארבע בנות ושלשה בנים. מבנותיו היתה בתו, מרת שרה, נשואה להרב ר' זאב וואלף אבדק"ק סקאלאט, אביו של ר' יצחק יששכר בעריש, שהיה פרנס ועד דד"א ומנהיג מדינה אחרון של רייסין וסבו של רב המדינה הראשון והיחידי בגליציא, ר' אריה ליב ברנשטיין. בתו השניה היתה אשתו של הרב אבדק"ק זאסלב הידוע בשמו ר' ישראל חריף. משאר חתניו יש להזכיר את הרב ר' משה שאול אבד"ק קאליש ואחר־כך בז'וראבנו, הרב ר' משה מברזשץ ליטבסקי (בריסק דליטא).

מבניו היה הבכור ר' יהושע העשיל אבד"ק טרנופול. בשנת תע"ח (1717) נדחה מרבנותו ותחתיו נתקבל לרב, ר' אריה לייב, בהשתדלותו של ראש ועד הגליל רייסין ר' גרשון נתן בן בצלאל. אולם אחרי שר' אריה לייב נבחר לרב ברישא, חזר ר' יהושע העשיל לכסא הרבנות בטרנופול.

בנו השני ר' מרדכי והשלישי ר' יעקב יעקל באבד הם־הם, אשר בעזרת מעמדם הכלכלי וביחוס משפחתם הצליחו לכוון את מהלך עניני הקהלה הברודאית ולעמוד בראשה במשך עשרות שנים.

א) ר' מרדכי באבד הוא „הנגיד המפורסם", שעמד בראש הקהילה שנים רבות, והשכיל

1 Dr. M. Bałaban: Historja Żydów w Krakowie t. II, p. 129—135.

2 נפטר ביום ד' בתשרי תס"ה. נוסח מצבתו ראה לעיל עמ' 50 הערה 16.

לרכז בידיו את הנהלת כל עניניה. הוא הסתייע בהעדרו של ר' אברהם ז'ולקוור, שהיה עסוק בעניני ועד הגליל רייסין, ומשתלט על ועד הקהילה. משנת העשרים של המאה הי"ח הוא מיצג את ברודי בועד הגליל רייסין ושבנת 1724 נתמנה כנאמן ב"י (בית ישראל) דד"א [3] ובתפקיד זה חתם על כל שאר רשימות־מסי־הגולגולת. בשנת 1739 2 ביולי בא שר האוצר הגדול של פולין יאן א. צ'פסקי, לפי בקשת מנהיגי הקהילות והמחוזות, ואישר אותו יחד עם שאר הנאמנים בתפקידם זה[4]. בדרך כך ניתנה בידו השפעה עצומה על עניני ועד הגליל רייסין, ומובן שהוא עומד על משמר עניניה של הקהילה הברודאית, שלא יטילו עליה מסים מרובים. אולם בשנת 1748 הוסר מעמדתו ותחתיו נתמנה ר' מרדכי בן שלמה [5], ר' מרדכי באבד נפטר בברודי בכ"ג בסיון תקי"ב (1752) [6] והניח אחריו שתי בנות, מרת פסיל, שהיתה נשואה לנגיד הידוע בברודי ר' צבי הירש [7] בן הרב ר' דוד מזאמושץ, ומלכה, אשתו של ר' יעקב חריף, הרב בלשניוב ואח"כ רב המדינה בפודוליה, וארבעה בנים — ר' יחיאל מ כל באבד, שהיה רב בביאליקאמין, מנדיל, אליהו וישראל שהיו סוחרים ידועים בברודי.

ב) אחיו הצעיר ר' יעקב יעקל היה הנכבד ביותר וממנו יצאה השלשלת של הרבנים והעסקנים המפורסמים במשך המאה הי"ח והי"ט. בכוח מצבו הכלכלי היה בידו להדגיש בכל שעת כושר עד מה תקיפותו מניחתו שלא להיות תלוי בדעת אחרים ומרותם. הוא היה אחד מגדולי הסוחרים בברודי, סוחר סיטוני במשי, שעוה ועורות. הוא הקים בתי בישול שכר ותמד, ולפי שלא יכול להשקיע במפעליו את כל כספו, היה נותן גם מלוות לסוחרים אחרים. שלא כאחיו ר' מרדכי, יכול הוא בכוח עשרו להיות נדיב ולהקדיש סכומים ניכרים למעשי צדקה ותורה. בממונו הקים בית מדרש גדול, בית אולפנא רבתי, שבו ישבו גדולי תורה ועסקו יומם ולילה בתורה, ולהם קרא הרב ר' יחזקאל לנדא „חברים היושבים בבית המדרש של המנח המפורסם ר' יעקב באבד ז"ל" [8]. „בית המדרש דרב יעקב באבד" קיים בחיי הקהילה תפקיד חשוב ביותר. ר' יעקב באבד עצמו הקדיש את רוב זמנו לענייני ציבור. משנת 1725 הוא מייצג, יחד עם אחיו ר' מרדכי, את הקהילה בברודי בועד הגליל רייסין. כאן הוא הרוח החיה של האופוזיציה כנגד ראשות הקהילה לבוב, ותומך בידי הדורשים את סלוקו של רב המדינה ר' יעקב יהושע, בעל מחבר „פני יהושע". הוא מצליח למשוך לצד האופוזיציה את נציגי ז'ולקיב ובדרך כך לחזק את עמדתה של ברודי בקרב ועד הגליל. גם בועד דד"א השפעתו גדולה ושנים רבות הוא מעורה בענייניו.

בשנת 1729 (ת"צ) הוא חותם על תעודת־מינוי של ועד דד"א, שניתנה ליהודה שתדלן

3 ארכיון הברנרדינים בלבוב: Castr. Leopol. t. 564 p. 1464. התעודות שעליהן חתם בתור נאמן ב"י דד"א ראה, ישראל היילפרין: פנקס דד"א ע' 307, 310—311, 319, 329, 334, 504, XIT

4 Dr. M. Schorr: Żydźi w Przemyślu p. 212.

5 ארכיון הברנרדינים: Castr. Lepol. t. 564 p. 1464.

6 וזה נוסח מצבתו:

פ. נ. / הרבני / מור"ר מרדכי / בהרב הגאון הגדול / מהור"ר יצחק אב"ד / דקהלתינו זצ"ל / נפטר כ"ג סיון / תקי"ב לפ"ק / תנצב"ה.

7 וזה נוסח מצבתו בשורה ראשונה של בית העלמין הישן, שבה נקברו נגידי הקהילה:

פ"נ הנגיד / מהור"ר צבי / הירש במהר"ר מ' / דוד נין ונכד להרב / הגאון בעל המחבר / בית חדש נחמד / חשון תקל"ה לפ"ק / תנצב"ה.

8 נודע ביהודה קמא יו"ד סי' מג.

הקהילה טשעכנאפצי למינוי לשתדלן דד"א [9]. בשנת תצ"ט הוא חתם כאחד המבוררים להערכה ברשימה שתוקנה בירוסלב ב־1 ביולי 1739 [10], ובשנת תק"ב (1742) בועד דד"א בטישוויץ על פניה בענין מסירת מעות ארץ ישראל לתעודתם [11].

ר' יעקב יעקל באבד נפטר בכ"ז באלול תק"ח (1748) [12]. אשתו, מרת רייזל, היתה בת הרב ר' שמואל אבדק"ק רישא ועזרה לבעלה בכל מעשי הצדקה. היא נפטרה בברודי בי"ב באלול תקכ"ז (1767)[13].

הוא הניח אחריו שני בנים: א) ר' שמואל באבד, שהיה חתנו של הרב הזלוצ'יבי ונשיא א"י ר' משה רוקח, בנו של הגאון ר' אלעזר רוקח. ר' שמואל התמסר כולו לעסקי מסחר והיה בברודי אחד מגדולי הסוחרים [14]. הוא קיים קשרי־מסחר עם אדוני העיר יוזף פוטוצקי [15]. ב) גם הבן השני ר' יצחק היה סוחר גדול ומנכבדי קהילת ברודי. הוא הלך בדרכי אביו ונטל חלק רב בחיי הקהילה. הוא היה חתנו של פרנס דד"א אברהם חיים'ס מלובלין. הוא הסכים בשנת תקי"ב (1751) עם רבני ברודי על הספר „שערי בנימין" (זולקיב 1752). נפטר בכ"א באלול תקכ"א [16]. את שש בנותיו השיא ר' יעקב לרבנים.

א) מרת רייצא, אשתו של ר' יצחק הלוי איש הורוויץ, שהיה אבד"ק אה"ו (בנו של ר' יעקב יוקיל הורוויץ אבד"ק בולחוב וברודי), אולם ויתר על הרבנות והשתקע בברודי. הוא היה, כנזכר, גם רבה של ברודי, אחרי מותו של הרב ר' נתן נטע, בשנות תקכ"ד—

9 ישראל היילפרין, פנקס דד"א, ע' 313 סי' תרכא.

10 שם, ע' 325, סי' תרלח.

11 שם, ע' 334, סי' 334.

12 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 127.

נוסח מצבתו:

פ"נ / הרבני / מהור"ר יעקב / בהגאון המפור' / מ' יצחק באבד / דקהילתינו ז"ל / נפטר כ"ז אלול / תק"ח לפ"ק תנצב"ה.

13 נוסח מצבתה: פ"נ / האשה הגבירה והצנועה / מרת רייזל בת הרב ר' שמואל / ראש ב"ד דק"ק רישא ואשת הנגיד / ר' יעקב באבד / נפטרה י"ב אלול תקכ"ז.

14 בתעודות רשמיות הוא נקרא "sławny kupiec obywatel Brocki". הוא התחיל כסוחר אריגים בשותפות עם גיסו הרב מפודקאמין ר' חיים בן אברהם לנדא, וקמעה קמעה הרחיב את היקף עסקיו. אף שירש מאביו הון ניכר, השתמש לעסקיו גם בכספים שלווה מאת הדומיניקאנים, אצילים וכמרים שונים. מענין, כי בין נושיו נמצא גם הכומר יוזף וידז'גא (Wydźga) הידוע מויכוח ק'בילסקי, שהלווה לו ב־29 ביולי, 1761 — 2000 זה' פול' (Księga zapisów 1768—1777 No. 195). גם בנו ר' אלעזר, שהיה למדן ידוע, המשיך במסורת ביתו והיה אחד מגדולי הסוחרים ונכבדי הקהילה. הוא נפטר בט' בכסלו תקנ"ג; אולם בנו האחר ר' נפתלי הירץ התמסר לרבנות. הוא נפטר בכ"א באייר תקנ"ו. Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 135.

וזה נוסח מצבתו: נפטר / כ"א אייר / תקנ"ו לפ"ק — פ' נ' איש תם וישר / הרב המופלא מ' נפתלי הירץ בה"נ / המפורסם מוה"ר / שמואל בר יעקב / באבד זצ"ל / תנצב"ה.

15 ארכיון ברודי Kśięgo zapisów 1765 No. 47.

16 הניח שני בנים, א) נתן באבד שהיה אבד"ק יאבורוב; ב) יהושע העשיל אבד"ק טארנופול ואח"כ לובלין ומשם חזר שוב לטארנופול, מחבר שו"ת „ספר יהושע". הוא היה חתנו של דודו ר' שמואל באבד.

תקכ"ה, ונתקבל לרב באה"ו אחרי מותו של ר' יונתן אייבשיץ. כיהן שם עד מותו בשנת תקכ"ז.

ב) מרת פראדיל, היתה אשתו של הרב ר' נפתלי הירץ אבד"ק פודקאמין, קאוול ודובנא.

ג) מרת מרים, היתה נשואה לר' משה בנו של הרב הלבובי ר' צבי הירש אשכנזי [17].

ד) מרת רחל, היתה אשתו של ר' חיים בן אברהם לנדא המיסד של חכמי קלויז, ממנהיגי הקהילה הברודאית ואבד"ק פודקאמין.

ה) מרת מלכה, היתה אשתו של הרב הנגיד ר' דב בעריש בנו של הרב ר' יהושע השיל מדובנא.

ו) מרת מרים, שנולדה אחרי מות אחותה הגדולה מרים (ג) בשנת תפ"ח, נישאה לגיסה ר' חיים לנדא אחרי שאשתו, היא אחותה מרת רחל, מתה.

מבניהם של ר' מרדכי ור' יעקב באבד לא המשיך אפילו אחד בפעילות בקרב הקהילה במידת אבותיהם. אולם המשך בשיעור כזה הוא מעשה נכדו של אבי השלשלת באבד, הרב יצחק קראקובר, דוקא מצד בתו שרה, אשת הרב ר' זאב וואלף אבד"ק סקאלאט, להם נולד בן — ר' יצחק יששכר בעריש (בעריש בן הרב), בנעוריו נשא לאשה את מרת אסתר, בתו של ר' יעקב הרב מאלענקא שהשתקע בברודי והתמסר למסחר סיטוני. כפי שכבר תארנו באחד הפרקים היקף עסקיו היה רב־גוונים, השקיע כספים בקנית מגרשים ובתים, חכר דמי־מכס, הכנסות העיר ולא נמנע מתת לאצילים סכומים גדולים בתור הלוואות — עסקים שעשה כאחד עם חתנו ר' לייב, בעל בתו יוכבד.

אחר שהתבסס ר' יששכר בעריש, מבחינה כלכלית התחיל להעזר ביחסי משפחתו, ביחוד של דודיו ר' מרדכי ויעקב באבד. הוא לא החמיץ כל שעת כושר, כדי לתפוס עמדה חשובה בחיי הקהילה הברודאית. בעוד דודיו שקועים בעסקי ועד הגליל לבוב, מתבסס הוא בקהילה הברודאית ואוחז בידיו את רסן הנהלתה. קמעה קמעה, כפי שכבר ראינו, הצליח להגיע לראשות ועד הגליל לבוב. ולפי שעשה בועד הגליל כבתוך שלו ורב רכושו הפרטי, העלה התמרמרות בתקיפותו, ורבו התלונות מצד הקהילות השונות וכן נגרמו סכסוכים ומשפטים מצד הקהילות ואדוני הערים, שבהן נמצאו הקהילות, החל בבתי הדין של הגרודים וכלה בבתי המשפט העליונים ביותר. מובן שבאי־כח הקהילות ואפילו נציגי הקהילה הלבובית, לא הועילם מה שהיו מראים עליהם, על ר' יששכר בעריש ועוזריו הנאמנים, חתנו ר' לייב והרב ר' פנחס בן חיים היילפרין, שהם עושים כאות נפשם ו„אנחנו וכל ועד הגליל אין אנו יודעים ממעשיהם מאומה" [18]. בקיצור, פעולתו ותקיפותו משקפות כל עגמת המצב הירוד שבו היו שרויים במאה הי"ח כל חיי הקהילות ומוסדות האוטונומיה היהודית בפולין וליטא כולה.

17 הוא נפטר בי"ז בניסן תפ"ח (1728) ונקבר על ידי אשתו מרים שנפטרה בי"ג בחשון תפ"ח. לשניהם יש מצבה כפולה וזה נוסחה:

אשה / צנועה / וחסידה / הגבירה מ' / מרים בת / הנגיד מוה' / יעקב באבד / נפטרה י"ג / חשון/תפ"ח לפ"ק תנצב"ה.

ובעלה / החסיד / הרבני / המופלג מו' / משה בהרב / הגאון מ' הירץ / אשכנזי זצ"ל / נ' יג ניסן/ תפ"ח לפ"ק/ תנצב"ה.

18 ארכיון ברנרדינים Vicepalat. t. III p. 142.

וגם אחרי סילוקו ממנהיגות בועד הגליל נשאר השלטון בידי משפחת באבד. חתנו ר' לייב המשיך במדיניותו, אולם הוא עזר לועד הגליל בהוואות בסך של 18.000 זה' פול', שהוכרו על ידי ועדת החיסול של חובות מוסדות האוטונומיה היהודית בשנת 1766. ר' ישששכר בעריש נפטר בניסן תקכ"ד (1764) [19].

ר' לייב, אף שלא היה אהוב על האוכלוסיה, הצליח לעמוד בראש הקהילה בברודי עד מותו. הוא נפטר בי"א באייר תקמ"ז (1787). גם בניו של ר' ישששכר בעריש — ר' צבי הירש ור' אריה ליב, תפסו עמדה ניכרת בחיי הציבוריות היהודית.

1) ר' צבי הירש נהג, יחד עם גיסו ר' לייב, את הקהילה ואחרי סלוקו של אביו היה אלו שנים חבר ועד הגליל רייסין וקיבל משכורת בסך 600 זה' לשנה. את פעולתו הציבורית התחיל כרב־דהייטין. עוד בימי ראשותו של אביו בועד הגליל רייסין עזר לו בפעולתו. לפי שידע את השפה הפולנית, תרגם את הכתבים השונים שהוגשו לממשלה. כך, למשל בשנת 1753, הוגש לאוצר המלוכה כתב־חלוקת מס הגולגולת בין הארצות והגלילות בתרגומו הפולני שלו [20], ובשנת 1754 הוא משתתף במושב הועד בקונסטאנטין ישן (סטארי קאנסטאנטינוב) וחותם על ההודעה בענין סכסוך שבין המדפיסים באמשטרדם לבין זלוצ'וב בענין הדפסת ששה סדרים [21]. בשנת 1760 הוא נשלח לרגל הפעולה כנגד יעקב פראנק להופיע בפני השלטונות בורשא יחד עם השתדלן הלבובי ר' חיים קורמאש. לפי דבריו היה אז ר' צבי הירש מנהיג הארצות [22] ואמנם, בשנת תקכ"ו (1766) הוא חותם על הפסק של ה„כ"ד נבחרי משפט הרבנים המאורות הגדולים הנגידים", שהתאספו בברודי [23] ביום כ"א באייר תקכ"ו בענין החשבונות של הראשים מאיר וירמיהו מדובנא והחוב של ועד דד"א למאיר הנ"ל [24]. בזמן הרשמת החובות של מוסדות האוטונומיה אחרי חיסולם, הוא מגיש, יחד עם אחיו ר' אריה ליב, בפני בית הדין לחיסול החובות, את ענין סילוק ההלואות שאביהם ר' ישששכר בעריש נתן לועד הגליל בסך 31.969 זה', אחרי חקירה ובדיקה הכיר בית הדין בתביעתם בסך 31.000 זה' פול' יחד עם הרבית [25]. לר' צבי הירש שהוציא בעצמו מכיסו על חשבון ועד הגליל [26] הגיע 6971 זה', אולם הכירו רק ב־3000 זה'. ר' צבי הירש נפטר אלו חדשים קודם פטירת אחיו ר' אריה ליב, בכ"ט בתמוז תקמ"ט (1789) [27].

19 ממצבתו נשאר רק קטע של נוסח: פ"נ / איש / צדיק וישר / האלוף הראש / והמנהיג מדינה / ודד"א והישיש מוהרר ישכר בעריש / תנצב"ה.

20 פנקס דד"א ע' 388 סי' תשיב. 21 שם, ע' 404 סי' תשלח.

22 קורמש כותב במכתבו אל בר בוליחובר בשנת תק"ס: „ראיתי ונתתי שמחה בלבי, כי הייתי אז בצוותא חדא עם מנהיג הארצות המנוח הרבני הנגיד מוהר"ר צבי הירש אב"ד דחייטין מבראד". ראה את מאמרי ב„ציון" תרצ"ז, ע' 327—331.

23 ראה פרק רביעי.

24 פנקס דד"א ע' 448 ס' תתמא. כאן חותם הוא: „ונאום הק' צבי הירש בה"ה הרב המנוח הר"ר בערוש זלה"ה מבראד".

25 Archiwum główne (Warszawa): Likwidacja długów t. 64. Długi organów autonomji Żyd. w. r. 1764.

26 ארכיון הברנרדינים: Castr. Leopol. t. 599, p. 739; t. 600 p. 2076; t. 604 p. 507, 2056.

27 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 134.

אף שלוח מצבתו מספר בשבחו כ„אחד מאצילי דורו" נתקיים זכרו בפי העם כתקיף שנהג מרות ביד רמה ובעזרת עשרו היה יכול לבצע כל תכנית שהיתה רצויה לו.

2) תקיף ממנו היה אחיו, ר' אריה ליב. בעלומיו היה רב בזבאראז', ואחרי זמן קצר חזר לברודי. כאן נפל סכסוך גדול בינו ובין ר' יחזקאל לנדא בענין אשתו, כפי שכבר סיפרנו בארוכה. החל בשנת 1760 התמסר ר' אריה ליב בברודי במסחר בלבד. הוא לא היה טיפוס של רב או למדן, אלא היה דומה בכל אופיו לטיפוס של סוחר בעל מעוף והיקף שממדיהם עולמיים.

מתחילת פעולתו במסחר הגיענו אך זכר עסקים קטנים עם סוחרי ברודי, אולם קמעה־קמעה מרחיב הוא את היקפם, ושיא פעולתו זו בא בשנות 1772—1774, כלומר: בימי אוסט־ריה, משניתן לו אשראי גדול מאת הבנק הידוע בברודי בזנר והוכשטטר והוא שעמד לו להר־חיב את מסחרו ביותר. הוא חכר כל מיני מונופולין ועשה עם אחיו ר' צבי הירש עסקי־תבואות גדולים, קנה מאת האצילים הפולנים בעלי־אחוזות גדולים את כל יבולם ומכרו בחוץ לארץ. הוא נטע גם גני־פרי גדולים שטענו לו רווחים ניכרים. דרכו לא היתה לצבור כסף אלא להשקיעו בהשקעות חדשות, כגון רכישת מגרשים שעליהם היה מקים בנינים — וכך גדלו והלכו רווחיו. לא יצאו שנים מעטות ונעשה העשיר שבסוחרי ברודי. הוא הגדיל את הונו גם על ידי המשפטים השונים כנגד הסטרוסטה אולבוניצקי, שאביו ר' בעריש, הלוה לו, עוד בשנת 1758, סכום כסף גדול, והוא גם זכה במשפט ושולם לו כל החוב עם רבית. הסכום הנרכש במשפט זה הניח בידו לעשות עסק תבואות גדול שקנה, בשותפות עם אחיו, מידי בעל אחוזה הידוע הנסיך צ'רטבטינסקי[28]. יחד עם שותפו, פייבל, הוא קנה מלח ומכרו לליטא.

עיקר עסקיו בימי אוסטריה היתה חכירת מונופולין, ביחוד חכירת מסים. בתור חובר היה מדכא את המוני העם, ועדות לכך התלונות של אגודת המוזגים היהודים, אגודת האופים ואגודת סוחרי קמח. בכלל ניתן לומר, כי כל מדיניותו הכלכלית הסעירה את האוכלוסיה היהודית וקוממה עליו אופוזיציה, אשר בראשה עמד הסוחר העשיר והלמדן הידוע ר' סנדר פרלס, שהיה אחד מחכמי הקלויז.

משנת 1751 ישב בועד הגליל רייסן והיה מיצג משנת 1762 את הגליל בועד דד"א. אחר־ חיסול האוטונומיה הגיש, בשנת 1765, לועדת החיסול את תביעותיו אל ועד הגליל הוואהליני ורייסין בסך 19.672 זה'.

ביותר התפרצה שנאת ההמונים לר' אריה לייב בימי כהונותו כרב המדינה. כללו של דבר, הוא המשיך בענין תקיפות, את מסורת משפחת באבד, ולא עוד אלא שלא כקודמיו היה שנוא על בני עירו.

אחרי חיסול רבנות־המדינה באשמתו הוא, חזר ר' אריה ליב לעסקיו המסחריים. אולם אחר כך משך את ידו, קמעה־קמעה, גם מן המסחר ומסר את הנהלת העסקים לשני בניו

וזה נוסח מצבתו:

כ"ט תמוז / תקמ"ט / לפ"ק / פ"נ הרב הנכבד / בשער מקומו / מגדל עוז לעמו / אחד מאצילי דורו / ראש ומנהיג / לכל בני עירו / הנגיד המפורסם / מו' צבי הירש / בהרב הפרנס / מוהר"ר ישכר / בערוש זצ"ל / תנצב"ה.

28 ארכיון בית המשפט בברודי: Libri donationum e. a. 1780, et acta magistratus Brodensis ex annis 1782—1784.

וואלף ובנימין. הוא נפטר בהושענא רבא תקמ"ט (1788), ואף שלא היה אהוב ולא היה ידוע בלמדנותו, נטמן בפינת הרבנים והלמדנים בבית העלמין הישן, ונראה שעמדה לו זכות משפחתו המיוחסת באבד[29]. אם נבקש לסכם נאמר כי ר' אריה ליב, שקבל בימי אוסטריה את שם המשפחה ברנשטיין, לא היה אישיות בולטת אלא סוחר זריז ומוצלח. ואמנם ליורשיו הניח, לפי הערכת בית המשפט, הון של 52.945 פלורין, שהוא סכום עצום בימים ההם. הוא היה אחרון משפחת באבד, שמלא תפקיד בחיי הצבוריות היהודית בברודי.

מלבד משפחת באבד בלטו עוד בתקופה ההיא המשפחות חיות, בראָטשינר, טראכטנברג, ביק ושצקס.

משפחת חיות, שישבה בפולין החל במאה הי"ז, מוצאה מפורטוגל שממנה גורשה עם זרם המגורשים במאה הט"ו. חלק ממשפחה זו השתקע באיטליה וחלק בפרובנס. מכאן יצא ר' יצחק בן אברהם חיות מגזע חסידי פרובנס (1538—1610) לפולין, היה בשנת 1568 רב בבוסק, ואחר כך כיהן בפראג כרב וראש הישיבה בפורסניץ בשנות 1584—1587. הוא היה גיסו של הגאון ר' ליווא בן בצלאל מפרג והוא אבי ענף משפחת חיות באירופה המרכזית והמזרחית[30]. בנו של ר' יצחק, ר' מנחם מאנוש חיות[31], בא לפולין והיה רב בטשביניא (טורבין), שידלוב ובשנות 1617—1636 כיהן כאחד מראשוני הרבנים בוילנה. בשנת 1617 השתתף בועד דד' ארצות בלובלין. הוא היה חתנו של הגאון בעל הש"ך. הניח שלושה בנים: ר' יעקב, ר' פנחס, ור' שמשון, שנפטר בשנת 1655 בבלגרד בדרכו לארץ ישראל.

בנו של ר' יעקב — ר' יצחק חיות (1660—1726) היה רב בסקאָלה והיה מוכרח לעזוב את קהילתו ונפטר בדרוהוביץ בשנת 1726. הוא היה מהגאונים המפורסמים בדורו וגם מקובל ידוע, ממתנגדיו של שבתאי צבי. הניח י"ג חיבורים ובכללם מחקר על הדקדוק. ספרו הידוע ביותר הוא פירושו למשנה „זרע יצחק", שנדפס בפרנקפורט דאדר ב־1732 על ידי בנו ר' אליעזר ראש מתיבתא בפשבורסק.

בניו ר' אליעזר ור' יעקב קאפיל — שניהם למדנים ומקובלים ידועים, ישבו בברודי

29 זהו נוסח מצבתו, שהוא דרך הגוזמה:

עלה לשמים בהושענה רבה תקמ"ט לפ"ק / או / חזיתון לאר' / חזו למרדעת / מקום משכן כבוד / נשיא ישראל / צדקתו כהררי אל / צדקת ד' עושה משפטו / עם ישראל ראש גולת / אריאל הרב הגאון / המפורסם בדורו / הכל היו ניאותין לאורו / הרב המדינה מוהר"ר / אריה ליב בהרב / הפרנס / מ' ישכר בערוש זלה"ה / תנצב"ה.

30 בעמ"ח „פחד יצחק" (לובלין 1573), „שיח יצחק" (פראג 1587), „פני יצחק" קראקא 1591) ובו ס' אפי רבבי. ספרו „קרית ארבע" לא נדפס. דוד גאנז בעל „צמח דוד" (פראנקפורט ד'מיין 1692) כותב עליו דף מה/ב: „רבי יצחק חיות הרב הגדול אשר שמו יוצא בכל תפוצות ישראל. הוא העמיד תלמידים הרבה והרביץ תורה בישראל וחבר ספר פחד יצחק ושיח יצחק וספר פני־יצחק וחבורו הגדול קרית ארבע. ושאר חבורים רבים זולתם. הוא בא לכאן ק"ק פראג בשנת דשם (1584) והיה פה ראש הישיבה ואב"ד שלשת שנים ומחצה. ד' יאריך ימיו ובנעימים וכסאו יתגדל ויתרומם למעלה מעלה".

31 בעמ"ח „זמירות שבת" (פראג 1621), קינה לחורבן־פוזנא (קראקא 1590), „דרך תמימים" כתב־יד בבודליאנא ופירוש לר' אברהם אבן עזרא עם דוגמאות מתימטיות. ראה Dr. N. M. Gelber: Aus Oberrabbiners Prof. Dr. Chajes Ahnensaal, Stimme (Wien) 1928 No. 2 p. 2—4. גם ב„העולם" 1928 גליון י (9/III).

והקדישו את כל חייהם ללימוד תורה וקבלה. נפטרו בברודי, ר' אליעזר בי"א באדר ב' תקכ"ז (1767) [32] ור' יעקב קאפל בחג השבועות תקמ"ב (1782) [33].

בנו של ר' אליעזר — ר' יצחק חיות, שהיה גם מקובל, השתתף בפעילות בחיי הקהילה ולפי מסורת משפחתו השתתף גם בועד דד"א. מברודי עלה לארץ ישראל ובה נפטר.

בנו ר' מאיר, שעליו מספרות אגדות ומעשיות רבות היה אב"ד בטישמיניצה והיה חתנו של ראש מדינת רייסין הרב ר' מרדכי מטישמיניצה, אולם בנו ר' יצחק, שנודע בשמו ר' איצק פעסילס, חזר לברודי, נשא את בתו של הרב הברודאי ר' נתן נטע והיה שם מנכבדי העיר והקהילה. אף שעסק בקבלה, היה גם עסקן צבורי ולקח חלק פעיל בחיי הקהילה. שנים רבות היה גם אחד ממנהיגיה וראשיה. הוא היה גיסו של הגאון ר' טביל מליסא. הוא נפטר בברודי בשנת 1807.

בנו ר' מנחם מאנש התמסר למסחר, היה אחד מראשוני סוחרי האלמוגים, ובשותפות עם אחיו, שקצתם השתקעו באיטליה, הקים בית מסחר גדול בפלורנץ וליוורנו. בזכותו התפתח במסחר הברודאי ענף זה רחב־היקף, וביחוד בתור סחר־יצוא לרוסיה. אשתו היתה בתו של ר' וואלף, בנו של רב מדינה ר' אריה ליב ברנשטיין, ובנם ר' מאיר, שהיה סוחר משכיל, נשא את אסתר בת ר' חיים ברנשטיין ונכדתו של ר' צבי הירש, אחיו של רב המדינה ר' אריה ליב, והם־הם ההורים של הגאון הידוע ר' צבי הירש חיות אבדק"ק זולקיב, שנולד בברודי ב־20 בנובמבר 1805.

משפחת חיות היא אחת המשפחות המיוחסות התיקות וקשריה עם משפחת ברנשטיין עמדו לה להכנס להנהלת הקהילה.

עם המשפחות המיוחסות בעלות מעמד צבורי בחיי הקהילה נמנתה גם משפחת בראַטשינר. קשרי־חיתון עם צאצאי ר' יעקב אברהם זׅולקוויר, הם שסייעו להם בעלייתם הכלכלית והציבורית. ר' יעקב אברהם נולד לו מאשתו הראשונה מרת רבקה (בת הרב ר' יעקב שור אבדק"ק בריסק דליטא וגיסתו של הרב ר' שאול קצנלנבויגן) בן ושמו ליפמן בראַ"ז (ר"ת: בר אברהם זולקוור). בנו ר' שלום שכנא היה מנכבדי העיר. אחד מבניו ר' ישעיהו שור היה חתנו של הרב המופלא ר' אברהם אבלי בראַטשינר, שנולד בברודי וחי כל ימיו על התורה והעבודה. הוא היה אמנם ידוע כלמדן וידען חריף, אולם נכבדי הקהילה לא היו נותנים למשפחתו לעלות, אילולא קירבת המשפחה עם נכדו של אברהם זׅולקוור, שזכרונו מימי פעולתו בקהילה היה עודנו חי בקרב האוכלוסיה היהודית.

32 „י"א אדר ב' תקכ"ז מת אליעזר בהג' המקובל מוהר"ר יצחק חיות" Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 129. וזהו נוסח מצבתו:

פ"נ / הרב המאה"ג דיינא / ורב ספרא רבה בישראל / מו"ה יצחק חיות במ"ח זרע / יצחק נ' י"א אדר ב' תקכ"ז / תנצב"ה.

אליעזר היה רב בנימירוב, אח"כ בפשבורסק ובשטערוויץ (שצורוביצה) ליד ברודי וממנה עבר לברודי.

33 „בחג השבועות (תקמ"ב), מת ר' יעקב קאפל בן הרב החסיד המקובל מוה"ר יצחק חיות בעמ"ח זרע יצחק" Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 133.

נוסח מצבתו: נ. ביום ב' חג השבועות תקמ"ב לפ"ק / פ"נ / יעקב איש תם יושב אהלים / צדיק יסוד עולם / ורבים השיב מעון / בדרושיו נחמדים / תורה נפלאה מאב נחלה / חכו ממתקים / ה"ה מ"ה יעקב קאפל / בן להרב הגאון החסיד המקובל / איש אלקים מוה"ר יצחק חיות ז"ל / בעל מחבר זרע יצחק / תנצב"ה.

ממשפחתו של הרב ר׳ אברהם אבלי הצליחו לעלות ר׳ צבי הירש בראָטשינר, שהיה שנים מספר מראשי הקהילה בברודי וגם חתנו של ר׳ אברהם אבלי [34] בן הגאון ר׳ נחמן אבדק״ק סוקאל ונכדו של הרב ר׳ אברהם אבלי [35] אבד״ק הורוחוב בוואהלין.

באותו הזמן היה ידוע גם ר׳ יודל בראָטשינר, חותנו של הרב נחמן בן הרב יהודה ליב אבדק״ק מעזבוז ור׳ דוד הלוי בראָטשינר. בסוף המאה הי״ח מתעסקת משפחת בראָטשינר אך ורק במסחר ונעלמת קמעה־קמעה מזירת חיי הקהילה. רק בנו של ר׳ דוד הלוי, הוא ר׳ שמחה בונם בראָטשינר, היה אחד הידועים כמופלגים בתורה וביראה [36], אולם לא תפס כל עמדה בחיי הקהילה.

לא כן משפחת שצקס שהיתה אחרי המשפחות באבד, ברנשטיין וחיות, אחת המשפחות המובהקות והותיקות ביותר, שנטלה, עד המחצית השניה של המאה הי״ט, חלק פעיל בחיי הקהילה. ראשיתה של המשפחה הזאת נמצא עוד בסוף המאה הי״ז. יש מקום להניח, שאבי המשפחה הוא ר׳ צבי הירש שצקס, שנפטר ערב ר״ח טבת שנת תנ״ה (1694) [37]. לפי התואר „אלוף״, המובלט בנוסח המצבה היה, כנראה, אחד ממנהיגי הקהילה. ועל־כך מעידה גם העובדה, כי אחרי פטירתו עמד בראש הקהילה בנו ר׳ אריה ליב (יהודא), עד מותו הוא, בשנת תק״ד (1743). כראש הקהילה הוא חתם, בשנת 1700, על שטרי־חוב לדומיניקנים מיאבורוב, ובשנת 1717 על שטר־חוב לכרמליטים מקיסילב [38]. ר׳ אריה ליב היו לו שני אחים: א) ר׳ יוסף [39] בנו הבכור של ר׳ צבי הירש, שהיה למדן ידוע ונטל חלק פעיל בהנהלת הקהילה ונפטר בשנת 1703 (י״ד בתשרי תס״ד) וב) ר׳ מאיר, שהיה איש פשוט ונפטר בח׳ בטבת תק״ה (1744) [40].

האישיות הבולטת ביותר בכל המשפחה היה הרב ר׳ יוסף ב״ר אריה ליב, שהיה עשיר ועסקן ידוע. הוא היה חבר בועד הגליל, ובשנת 1748 נבחר גם לפרנס הגליל, אולם כשמנ־

34 „י״ט מנחם אב תקכ״ח מת הראש הנגיד מוהר״ר אבלי חתן הראש הנגיד מוהר״ר צבי הירש בראָטשינר״. וזהו נוסח מצבתו: נפטר י״ט מנחם אב שנת תקכ״ח לפ״ק / דמוע /הדמעה / עין הצופה / בעקירת אילנא / רברבא ותקיפא / סכינא חריפא / ספרא וסייפא הר״א / הנגיד הרבני / המופלא מ׳ אברהם / אבלי בהגאון מ׳ מנחם / אבק״ק סקאל / תנצב״ה..

35 פנקס דד״א ע׳ 481 סי׳ תקב.

36 הוא נפטר בשיבה טובה בכ״ח בתמוז תקפ״ט (1829), וזה נוסח מצבתו:
נפטר יום ד׳ כ״ח תמוז תקפ״ט / פ״נ הרבני המופלג בתורה וביראה / מוהר״ר שמחה בונם בהרבני המנוח / מוה״ר דוד הלוי בראטשינר זצ״ל / תנצב״ה / כל לב דוי גם היא נאנחה / נפש צדיק בלא עתה נלקחה / ערבה הגילה נאספה השמחה / הא חסיד הא עניו הלך לו למנוחה / אבד חסיד לפ״ק.

37 נוסח מצבתו שהיא אחת המצבות הישנות ביותר בבית העלמין הישן הוא:
פ״ה / נטמן / איש צדיק / תם וישר / האלוף הישיש / מהו׳ צבי / הירש שצקס / ערב ר״ח טבת שנת תנ״ה.

38 ארכיון הברנרדינים Castr. Leopol. t. 192 p. 348; t. 265 p. 168

39 מצבתו: פ״נ / איש צדיק וישר / האלוף התורני מו׳ / המפורסם מה״ו / יוסף שצקס בן / אלוף קהלתינו.

40 נוסח מצבתו: פ״נ / איש / תם וישר / המאיר ב״מ / צבי הירש / שצקס שנ״ח / טבת תק״ה / תנצב״ה.

היגות ועד הגליל עברה לידי ר' בריש רבינוביץ, נבחר הוא לסגן המנהיג וקיים תפקיד זה עד 1755.

בשנת 1766 הוא נבחר לרב בברודי וכיהן ברבנותו עד מותו, בשנת תקל"א (1771). בני־דורו העריכוהו מאוד והכירו בו „גאון מפורסם בדורו" [41]. בתו של ר' אריה ליב שצקס היתה נשואה לרבי מאיר בן הרב משה אבדק"ק קולקי שהיה נשיא ארץ־ישראל [42].

בנו של ר' יוסף שצקס — אחיו של ר' אריה ליב־ברק, היה אחד מגדולי הסוחרים ועמד מרחוק לעניני הקהילה. הוא נפטר בז' באלול שנת תק"ט. לעומת זה היו בניו של ר' אריה ליב, הלא הם ר' יצחק ור' יוסף, עסקנים ידועים ופעילים בועד דגליל־רייסין. בשנות הששים הם נזכרים כחברים בועד המדינה [43]. משאר בני משפחת שצקס ידועים לנו ר' דוב־בער בן ר' דוד שצקס שנפטר בי"ד בניסן תקכ"ט (1769) והעשיר הנגיד ר' צבי הירש, שהיה למדן גדול ובעל צדקה מפורסם, שנפטר בשנת תקמ"ו (1786), וכן ר' שמואל ובנו ר' הירש, שנפטר בשנת 1756, — סוחרים גדולים, בעלי יזמה ומעוף.

משפחת שצקס קיימה קשרי מסחר עם משפחת טראכטנברג, שישבה בברודי מראשית המאה הי"ח, והתעסקו לרוב בחכירות. הדמות הבולטת ביותר בקרבה היה ר' יחזקאל בן מנשה טראכטנברג, שהיה רב אולם לא השתמש ברבנות, מנכבדי העיר [44] ועשיר מאד. הוא התקשר גם עם הנסיך פוטמקין בעסקים שונים ומקיפים ואחרי מותו של הנסיך פנה בענין תביעותיו מיורשיו אל השגריר האוסטרי בפטרבורג [45]. הוא היה גם שנים רבות מנהיג וראש הקהילה, ניהל עסקים גדולים, והיה מבקר כמעט בכל שנה בירידי פרנקפורט דאודר וליפסיא [46] ומת בשיבה טובה בי"א באייר תק"ן (1790) [47]. וכן צריך להזכיר את שני בניו: ר' שלמה, שנפטר ביום ב' בטבת תקע"א (1810) ור' ירחמיאל, שנפטר בד' בסיון תקפ"ו (1826) [48], שניהם סוחרים גדולים ונודעים. בראשית המאה הי"ט יצאו אחדים ממשפחת טראכטנברג לרוסיה, והניחו יסוד לענף המשפחה ברוסיה.

משפחת ביק [49] מופיעה אך בשנות השלשים של המאה הי"ח. בשנת 1736 מוכרת היהודיה ביק (Bykowa) לראש המדינה ר' בעריש רבינוביץ מגרש ברחוב יורובסקא [50].

41 שם הגדולים, החדש, חלק א' ע' 56.

42 נוסח מצבתו של ר' מאיר: פ"נ / הרבני המופלג מו' / מאיר בהרב הגאון / מו' משה אבדק"ק / קאלק שהיה נשיא / בארץ הקדושה / נפטר ערב ט' אב תק"ט / תנצב"ה.

43 ארכיון הברנרדינים Castr. Leopol. t. 577 p. 58, 77, 129.

44 „כאחד פרתמים", כפי שכתוב בלוח מצבתו.

45 ארכיון מיניסטריון הפנים בווינה IV T 2; 1792, 785 No. 135.

46 ארכיון בית המשפט בברודי: Liber decretorum 1785—1786 Nr. 176.

47 פנקס של בית המדרש של ר' יעקב שור, הרב מאלסק בברודי.

48 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 131.

49 לפי הרב אריה ליב תאומים, שהיה חותנו של שמואל ביק, השם „ביק" ראשי־תיבות מ„בעזרת ישראל קמו" (בהקדמה לספרו „יעלת חן" זיולקיב תקס"ב); „והיה מורגל בפומי דאינשי במדינותינו לומר אלה הגבירים בעזרת ישראל קמו וע"י זה נצמד שם המשפחה העדינה ביק בנוטריקון".

50 ארכיון הברנרדינים 1736 Księgi miejskie Brodzkie B. 88 e. a. 1736.

ר' יהודה ליב ביק[51] — כנראה בנה — הוא חותנו של תלמידו הידוע של ר' חיים צאנזער ר' יהודה זונדיל רמר"ז מחכמי הקלויז והוא בנו של הפרנס והמנהיג ר' משה בן טודרוס, וכך נכנס ביק לחוג המשפחות המיוחסות. בנו ר' שמואל ביק — הוא הראשון מן המשפחה העושה עסקים גדולים. הוא בעל משרפות יי"ש וסוהר־יין. בשנת 1765 הוא שוכר בבית השייך לאגודת הסנדלרים הנוצריים, חנויות ומחסנים, והוא מגדיל ומרחיב את היקף־מסחרו[52]. הוא ואחיו ר' אלעזר, כבר ירשו מהוריהם רכוש גדול, ועניני הירושה גרמו לסכסוכי־משפחה, שנמשכו עד שנת 1772. באותה שנה בא בענין זה לידי בוררות בראשותו של ר' צבי הירש רב דחייטין. בבוררות זו ישבו הרב ר' יהושע אבד"ק לוצק[53], ר' פנחס בר מרדכי ור' יהושע בן צבי ור' שמואל. נראה שהללו הניעו את הצדדים לידי פשרה, שכן מאז הם עושים עסקיהם בשותפות. אולם מזמן לזמן עושה ר' אלעזר ביק עם אצילים פולניים עסקי־כספים על חשבונו הוא ומלווה להם סכומים ניכרים למדי. לעומת זה הוא לוה כסף מאת הדומיניקנים כנגד שטרות על סכומים גדולים, רק בשנת 1778 בלבד על סך 3000 זה' פול'[54]. כן יש להם עסק־כספים עם הסיטונאי הארמני הידוע לאשקיביץ.

51

ר' יהודה ליב ביק

1. מלכה
אשת ר' יהודה זונדיל רמרז
מחכמי קלויז

רבקה נשואה עם ר' אלעזר רוקח

ר' שלום רוקח אבדק"ק בעלז

2. שמואל

1. ר' פייביש
רב בלנצ'נו

2. ר' משה
נפטר תקמ"ו

1. חיים 2. אברהם
נפטר תקצ"ג

1. בתיה אשת ר' משה קאליר
(1806—1889)

2. משה

ד"ר אדולף
(אברהם ביק)

3. אריה ליב

1. ר' יונה

2. ר' עוזר
נפטר תקנ"ז

3. שרה לאה
אמו של ר' יהושע
השיל שור (יה"ש)

3. אלעזר

4. מיכלי אשתו של
הרב ר' משולם איגרא;
אחרי שהתגרשה ממנו —
אשת הרב ר' אריה ליב
תאומים אבדק"ק
ליז'נסק וברודי

52 ארכיון בית המשפט בברודי Scabinalia 1765 No. 92.

53 ארכיון בית המשפט בברודי Scabinalia 1771—1772, e. a. 1771 No. 52.

54 Liber donationum 1777—1780 No. 108.

בשנת 1778 הם מקימים, יחד עם ר' אריה ליב ברנשטיין (רב המדינה), ועם בניו של ר' שמואל, ר' משה ור' פייביש ביק, — שותפות פיננסית לעסקי־כספים עם הקצין הפולני בורקובסקי וחבריו, אולם שותפות זו קיימת זמן קצר בלבד ומתפרקת[55]. ר' שמואל ור' אלעזר ביק ממשיכים את עסקיהם בשותפות.

ר' שמואל ביק הוא גם הראשון במשפחה, שהצליח לעלות בתוך הציבוריות. בשנת 1763 לקח לו לחתן את בנו של הרב ר' שמעון מבוצ'אץ' — הוא ר' משולם איגרא (1750—1801)[55א], שהיה ידוע כעילוי, אולם אחרי זמן קצר נפרדה בתו מרת מיכלי ממנו ור' משולם איגרא התחתן אחר כך עם מרת רבקה אסתר, בתו של הרב ר' יצחק הלוי הורביץ מברודי. בתו של ר' שמואל ביק, מיכלי, התחתנה אחר כך עם הרב ר' אריה ליב תאומים, שנתקבל בעלומיו לאבד"ק ליזענסק ומשנת 1815 לרב בברודי[56].

בשנות השבעים והשמונים כבר נמנה ר' שמואל ביק בין יחסני הקהילה. הוא ידוע כבעל צדקה, תומך בלמדנים ומשתדל לטובת היהודים ב„חצרות המלך והשרים"[57]. בנו של ר' שמואל ביק — ר' פייביש ביק, היה רב בלנצ'נו. גם שאר בני המשפחה, כגון בניו של ר' שמואל: ר' משה, ר' ליב ור' יוסף ביק הצליחו לעלות ולהמנות עם עשירי העיר ונכבדיה.

הדור השני ר' חיים בן משה ובניו של ר' ליב ביק — ר' יונה ור' עוזר[58], כבר נודעו כנגידים וקציני הקהילה, ושוה לבני באבד־ברנשטיין, שצקס ושאר המשפחות המיוחסות.

ממשפחת ראפפורט יושבים בברודי עוד בראשית המאה הי"ח — התורני ר' מאיר בן הרב מטרנופול ר' משה כץ ראפפורט[59]. היה מנכבדי הקהילה, אולם עמד מרחוק משאון חיי הציבור, והתמסר ללמוד תורה; בנו ר' אברהם יקותיאל זלמן הידוע גם בשמו ר' זלמן פערילס, הוא אחד מחשובי חכמי הקלויז; בנו ר' אלכסנדר יצחק ונכדו ר' דוב בעריש ראפפורט[60] תפסו עמדות חשובות בחיי הקהילה הברודאית.

ממשפחת ראפפורט גר בברודי גם ר' דוד בנו של הרב ר' שמעון כ"ץ ראפפורט אבדק"ק יאזלאוויץ, שהיה בנו של פרנס ד"ד ארצות, גבאי ונשיא א"י, ר' אברהם שרענצילס הכהן ראפפורט בעמ"ח שו"ת „איתן האזרחי" שנדפס זמן רב לאחר מותו — אך בשנת 1774. ר' דוד ראפפורט היה בברודי יחד עם אביו ר' שמעון, שגם הוא השתקע בברודי.

55 Liber donationum 1777—1780 Nr. 141.

55א 1766—1793 רב ואבדק"ק טישמיניצה; 1793 1801 רב ואבדק"ק פרעשבורג.

56 עליה כותב הרב תאומים: „זוגתי הרבנית הצנועה הגבירה מרת מיכלי ז"ל אין לספר רב טובה וחסדה".

57 אריה ליב תאומים, בהקדמה ל„יעלת חן" ו„אילת אהבים", (זולקיב תקס"ב): „היה מפואר ברוב אשרו וצדקתו לפזר המעות לדלים למחסה לאביונים ולהחזיק גדולי ישראל ולתת מחיה וכלכלה ללומדי־תורה".

58 הוא כבר לקח חלק פעיל בחיי הקהלה. מתוך נוסח מצבתו אנו למדים, שנחשב כגדול בישראל. וזה נוסח מצבתו: נ' א דסוכות תקנ"ז / פ"נ / עפעפנו יזיל דמעות / כי נפל שר וגדול בישראל / ה"ה הרבני הנגיד הקצין / הישיש המפורסם מוהר"ר / עוזר זצ"ל בהמנוח הנגיד / המפורסם מו' ארי' ליב זצ"ל / תנצב"ה.

59 נפטר בד' באייר תצ"ז (1737).

60 נפטר בברודי בשנת 1827 וזה נוסח מצבתו: כתר כהונה / פ"נ / נפטר בא' דר"ה תקפ"ז לפ"ק / ה"ה הרבני המופלג / ירא אלקים מו"ה דוב / בעריש בן החריף / מו' אלכסנדר יצחק הכהן / ז"ל בהרב המפורסם / בקדשי ארץ מ"א יקותיאל זלמן / הכהן רפאפורט זלה"ה / הנקרא ר' זלמן פערילש ונכד הגאון מ' שמחה / האלבערשטאד ז"ל הרב / דק"ק דעסא. תנצב"ה.

„מיקירי פני העיר ואֵם בישראל ק״ק בראד הבירה מלאים כסף וזהב״. שניהם היו למדנים גדולים ונדיבי לב, ותמכו בידי חכמים שיוכלו להוציא את חבוריהם.[61]

משאר המשפחות הנכבדות יש עוד להזכיר את משפחת גינצבורג, שמבניה ישבו בברודי ר׳ חיים בן מרדכי גינצבורג, שהוא נכדו של ר׳ יוסף בן מרדכי גינצבורג, בעמ״ח „לקט יוסף״ (פראג 1689) ונפטר בברודי בב׳ בכסלו תקנ״ג (1792), ובנו ר׳ שאול, שהיה למדן מופלג ונפטר בצעירותו בכ״ז באלול תקמ״ג.

61 הקדמה לשו״ת „איתן האזרחי״, אמסטרדם תקל״ה.
ר׳ דוד ראפפורט הוא סבו של שי״ר. נפטר בברודי בראש חדש ניסן תקל״ג זה נוסח מצבתו:
פ. נ. / הרבני המופלג / המנהיג מו׳ דוד / במר שמעון / כץ ראפפורט / משלשלת / היוחסין ז״ל
נ׳ / ר״ח ניסן תק / ל״ג לפ״ק / תנצב״ה.

פרק שביעי

מעשי ההגמון קובילסקי

בשנת 1742 עזבו הארמנים את העיר. היהודים, שנשארו עתה מעמד הסוחרים בה, סבורים היו כי עתה תבוא תקופת שקט, שבה יוכלו להתמסר למסחר בלי עיכובים והפרעות, ובכוח ביסוסם הכלכלי תשגשג גם הקהילה ומוסדי־התורה. המספר הגדול של רבנים ולמ־דנים, שהשתקעו אז בברודי, חכמי הקלויז וכל האוירה הלמודית, הצדיקו את האפשרויות והסכויים לגידול הקהילה ופיתוחה.

אולם תקותם זו לא באה, ואדרבה הקהילה הופתעה על ידי מאורע, המזכיר את הזמנים העגומים ביותר בימי הביניים ואנסי ההמרה. כי בימים אלה (1741—1755) כיהן, אחרי סטניס־לב זלוסקי, בלוצק ובריסק דליטא בתור הגמון הכנסיה הקטולית — פרנצישק אנטוני קובילסקי [1]. בשנות 1734—1739 [2] הוא היה המטיף ואיש סודה של מריה יוזפה, אשת המלך הפולני אוגוסט השלישי, שהיה קתולי אדוק ותמך באי־סבלנות הדתית, שהשתלטה בתקופה זו בכל פולין והביאה על יהודי פולין עלילות דם, שרבו משנה לשנה, ונגמרו על פי רוב בפסקי דין מיתה על יהודים או גרושיהם מכמה וכמה ערים. עם כת שונאי־ישראל הקיצוניים, שכל שאיפתם היתה להשמיד כל מי שאינו קתולי ולשעבדו לשלטון הכנסיה הקתולית, נמנה גם ההגמון קובילסקי. הוא ראה כעיקר מטרתו בחיים לאחד את הקתולים היוונים עם הקתולים הרומאים, להסית את היהודים ולהמירם לנוצרים [3]. לשם כך הטיף בבתי־הכנסת של היהודים, והמליץ בפני הכמורה של ההגמוניה שלו לערוך פולמסאות דברים בעניני אמונה ודת עם נציגי היהודים, ופעמים הרבה השתתף בהם גם הוא עצמו. הוא דרש מהכמרים לבער את ספרי־התלמוד ולעשות בין המוני היהודים פעולה מסיונרית ולהסיתם שיתנצרו. משום כך נהג כלפי היהודים ביד רכה ולא אחת הגן עליהם, מתוך כוונה נסתרת להטות אליו את לב האוכלוסיה היהודית. וכן בבוא הסיים הפולני, בשנת 1748, לדון בהצעה לחסל את האוטונומיה של היהודים ולהטיל עליהם מס ישר, שגבייתו תיעשה בלי אמצעות מוסדות האוטונומיה, לא נרתע קובילסקי להשמיע נאום לטובת היהודים ולקבוע, כי היהודים, אף על פי שהם אומה בזויה, „קרובים הם לנו" (לנוצרים) ושעל כן הוא מתנגד לכך, שיוטל עליהם מס־גולגולת גבוה יותר, ואדרבה הוא המליץ „להשגיח על רבניהם שלא ילחצו ביותר על העניים" שכן „רבנים אלה, באין להם שום

1 עליו: Wielka Encyklopedya powszechna t. 35—36 p. 852—857.

2 בשנות 1739—1741 היה הגמון בקאמיניץ פודולסקי.

3 Hugo Kołłątaj: Pamiętnik o stanie Duchowieństwa Katolickiego Polskiego i innych wyznań w połowie XVII wieku p. 42. לקסיקון גרמני שהופיע בזמנו של קובילסקי מוסר עליו: "Als Bishof hat er sich die Vereinigung der Griechen mit den Katholiken und die Bekehrung der Juden zum christlichen Glauben über alles angelegen sein lassen, aber weder bei jenen durch seine öffentliche Ermahnungsschreiben noch auch bei diesen durch die an dieselben gehaltenen Predigten etwa ausrichten können. Janocki: Lexikon der itzt lebenden Gelehrten in Polen. Breslau 1775, t. I p. 68.

מקור מחיה, ייאלצו, בלי ספק, לשלוח את ידם במעשה גזל וגניבה" [4].

קובילסקי היה להוט להתחיל בפעולה מיסיונרית דוקא בברודי מתוך שידע יפה־יפה, כי באם יצליח פה — הרי הדבר עשוי להשפיע השפעה ניכרת על כל שאר הקהילות ברייסין. לשם כך נתן הוראה לכומר הכפוף לו בברודי וידז'גא (Jerzy Wydżga), שסייע לו לבצע את תכניתו, להדביק בבית הכנסת הגדול תקנה בת 11 סעיפים לשם הגבלת הזכויות והחוקים של היהודים [5]. ראשי הקהילה ערערו על כך אך העלו חרס.

תקנות אלו נאמר בהן:

א) הנוצרים, העובדים אצל היהודים, בכל שרות שהוא לפי חוזה — לשנה או לחצי שנה, אסורים ללון בבתיהם של היהודים.

ב) היהודים אסורים לערוך תהלוכות־פומבי אל בתי הכנסת שלהם.

ג) הם אסורים להתחפש בפורים בבגדי פולני או גרמני, וכן אסורות היריות בחג הזה.

ד) אסור להשתמש במשרתים נוצרים לקינוח נרות ביום הכפורים.

ה) אסור להחזיק מיניקות נוצריות.

ו) אסורה הובלת מתים דרך העיר ביום, והיא מותרת בערב בלבד, וגם עתה בלא כל תאורה, שירה או בכי בקול.

ז) אסורה הקמת בתי עלמין של היהודים ליד הכביש ובקירבת העיר.

ח) אסור להם לשמשים לקרוא לבתי כנסת בקול או בדפיקה רמה. השמש חייב לגשת דומם אל כל בית ולהודיע את שעת התפילה.

ט) אסור להדליק בלילות בבתי כנסת יותר נרות מאשר בכנסיות הנוצרות העניות. היהודים חייבים לתת נרות לכנסיות.

י) אסור כל מגע ומשא עם יהודים משומדים. „אם איזו קהילה תעיז להסית משומד לשוב אל דת היהדות ולהחזירו אל החטא הקודם ולהחשיבו כאחד מהם — בין גבר בין אשה — עליכם לדעת, שכל הקהילה תשא באחריות למעשה הזה, והכמרים ניתנו להם הוראות להזמין קהילה כזאת לפני בית הדין העליון".

יא) „אל תשכרו שום נוצרי בתור עגלון לנסיעות חוצה־לארץ, שכן והגענו לידי כך, שמכרתם נוצרים מהרבה ערי־ההגמוניה שלנו לתורכים ולפרוסים. מכירה זו נותנת לנו הוכחה עובדתית על התלמוד הבלתי־ישר, שאין אתם רוצים בפומבי להתודות על כך. אולם אם איזה סוחר לא יהיה ביכלתו לנסוע בלי עגלון נוצרי, וזה יציע את שרותו משום פרנסה, מותר לכם לשכור אותו אך ורק בהסכמתו של כומר העיר או הכפר, שבו מתגורר הנוצרי הבא במנין, ואחרי שיתנו לו לכומר הבטחה מפורשת, שתחזירו את הנוצרי מדרכו הביתה".

כמובן, שכוונת תקנותיו של ההגמון קובילסקי היתה לקעקע את מעמד כלכלתם של

4 Konopczyński: Dyarjusz seymu r. 1784, Warszawa 1911 p. 29—30.
"Na Żydów nie życzył kłaść pogłównego, tylko, tyle, ut ferre mogą, bo lubo ten naród jest in despectu i po wszystkich krainach, tułaczem, jednakowoż nikt tego negować nie może, że są bliźnimi naszymi et quod si eveniat, że na nich łoży się podatek, życzyt, dojrzeć ich rabinów, aby uboższych non opprimant, bo ći żyć skąd nie mając nieochybnie rozpojów i kradzieży chwytać się będą musieli"

5 ראה את מאמרי: Epizod z historji Żydów w Brodach, Moriah Lwów 1913 Nr. 5 p. 180—183.

היהודים, ורוב התקנות היו מיועדות לעכב את תהליך התפתחותה. ביחוד בא הסעיף הי"א להשתיק את פיתוח המסחר שבידי היהודים. כשנזכור מה פרימיטיביים היו אמצעי התחבורה באותם הימים והיהודים, שרצו לשלוח סחורות לדנציג או לרוסיה, היו זקוקים לעגלות, וכש־נזכור כי העגלונות היתה כבושה בידי הנוצרים — נבין את פשר התקנה הזאת ועד כמה היה בה כדי להרוס את מסחר היהודים. הניסוח של התקנות האלה אין בו חידוש, הוא כבר ידוע לנו מהחלטות הכינוסים השונים של הכמורה הנוצרית בארצות שונות. אפילו האשמת היהו־דים, שהם מוכרים את העגלונים הנוצריים לתורכים ולפרוסים, היא ישנה־נושנה. בקרב המוני־הפולנים פשטה דוקא במאה הי"ח הבדייה, כי היהודים מוכרים אכרים פולנים לפרוסים. האשמה זו מצויה בספרי זכרונות רבים מתקופה זו. והנה אף שהתקנות של קובילסקי לא היו עשויות להתקיים למעשה, ביחוד אלה שהצד הנוצרי ראה בהן סכנה לאינטרסים הכלכליים שלו, לא אמר ההגמון די. עיקר המטרה במדיניותו לגבי היהודים היתה מבוססת על רקע מיסיונרי ורצונו היה לפתח בקרב היהודים תנועת שמד רחבה, שתקיף בהם שכבות רבות. לשם כך החליט לערוך, לפי דוגמת ימי הביניים, ויכוח־פומבי עם שלוחי היהודים, להעמיד אותם בפני בעיות קשות בתחום הדתי והדוגמתי, ובדרך כך להכריחם להתנצרות.

בשנת 1742 נאלצו היהודים על זקניהם להתאסף בבית הכנסת הגדול ולשמוע על כרחם את דרשות הכמרים ואחר־כך להתוכח אתם. מצד היהודים לקחו חלק בוכוחים אלה הרב ר' יעקב יוקל הורוויץ, הדיין ר' יהושע לאשצובר וד"ר אברהם עוזיאל. אולם כשהויכוחים לא היה בהם ממש, לא רצה קובילסקי להרתע, והחליט בעצמו לדבר בבית הכנסת הגדול אל יהודי־ברודי[6]. בינואר 1743, אחרי שנאם כמה דרשות שהטיף בהן לשמד, הגיש ליהודים שאלות, והם נתחייבו להשיב עליהן. הוא העלה בעיקר שתי טענות אלו[7]:

טענה א': אלקים הוא אחד, שהוא לאמתו שלשה, כמו הנר הדולק, אף שהוא חד, כולל שלשה דברים: השעוה, הפתילה והאש.

טענה ב': המלך דוד אמר:

Dixit Dominus Domino meo, sede a Dextris („נאום ה' לאדוני שב לימיני". תהלים קי, א),

כלומר, אלקים אחד אמר לחבירו, האב אמר לבנו, ושניהם, איפוא, שווים.

על הטענות האלה הוסיף סגן ההגמון עוד שלש טענות:

טענה א': „אין ליהודים כל תקוה, שהרי הם מחכים זמן ארוך כל־כך חסרי מלכות, כהונה וקרבנות".

6 את דרשותיו פרסם קובילסקי בשנת 1746 בדפוס הישועיים בלבוב בשם: Swiatło na oświecenie narodu niewiernego to jest kazania w synagogach żydowskich miane oraz refleksje i list odpowiadający na pytania synagogi brodzkiej.

List J. W. Imci Księdza Biskupa Łuckiego i Brzeskiego do starszych uczonych i całej synagogi Brodzkiej w województwie wołynskim Diecezyi Łuckiej z odpowiedźią na podane punkta contra propositiones et argumente sermone pastorali w teyże synagodze na oświecenie niewiernych w Roku 1743 w miesiącu Styczniu exposita Niewiernym Rabinowi, kahalnym i wszystkiemu pospulstwu Synagogi Brodzkiej zbawienie i światło Łaski Bożey. כאן פרסם 12 דרשות שלו, ע' 1—192.

7 כ"י Ossolineum 310/II

טענה ב׳: המשיח נולד מבתולה, כמו שאמר ישעיה:
Ecce virgo concipiet et pariet Filium, cujus Nomen erit Eminuel: hoc est: Nobiscum Deus („הנה העלמה הרה ויולדת בן וקראת שמו עמנואל". ישעיה ז, יד) ועמנואל הוא המשיח, על כן נולד האלקים (in carnatione) והנביא מוסיף ואומר:
Parvulus natus est nobis parvulus datus est nobis („כי ילד ילד לנו בן ניתן לנו". ישעיה ט, ה).

טענה ג׳: Non auferetur sceptrum a Juda, donec veniat is, qui mittendus est. („לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו, עד כי יבוא שילה". בראשית מט, י) „ולכם היהודים אין מיום בואו של משיחנו כל מלכות" [8].

טענות אלו, שאינן חדשות בספרות הפולמוס ובתולדות הויכוחים בין נציגי הכנסיה ובין היהודים, מובנות לנו מתוך הרקע ההיסטורי שבימים אלה. שכן תקופה זו עשירה היתה בנסיונות להסית את יהודי פולין להתנצרות [9]. כמובן, הפחידו נסיונות אלה את יהודי ברודי ואין להשתומם שנציגיהם נגשו בכובד־ראש להשיב על הטענות. בימים ההם כבר היו בברודי יהודים בעלי השכלה, בכללם רופאים אחדים. ברור שרופאים היו בקרב היהודים היחידים, שידעו לטינית והיתה להם השכלה פילוסופית כללית. דוקא בימים אלה היה בברודי מספר ניכר של רופאים מומחים יהודים והידועים הם:

1) ד״ר יצחק רעביץ, בן הרב בעמ״ח „כתר יוסף", נולד בברלין, למד רפואה באוניברסיטה בפרנקפורט ע״א בשנות 1730—1732, נתדקטר בשנת 1732 בחבור: Disputatio de nervorum structura.

אחרי ד״ר משה שלמה גומפרץ שנתדקטר בשנת 1721, היה הוא הסטודנט הראשון שהוסמך באוניברסיטה בפרנקפורט ע״א לד״ר רפואה. הוא היה אחר כך שנים אחדות רופא בקאמיניץ, ומשם בא לברודי והיה רופא הקהילה. מלבד שרותו הרפואי היה גם מחוייב ללמד אחת בשבוע שיעור בתלמוד. נפטר בברודי בח׳ בניסן תקל״ה (1775). לפי המסורת שבעל פה, שנתרוחה בברודי, הוא בא מאיטליה [10].

8 השאלות והתשובות נמצאות גם בכתב־יד מספר 310/II בספרית אוסולינאאום בלבוב: Refutacya odpowiedźi żydowskiey należąca do Bibljoteki W. Pana Krzysztofa Kruszelnickiego sendziego ziemskiego Roku 1744.

לכ״י זה נוסף עוד: Dowód oczywisty y nigdy niezwyciężony Nieprzyjaciołom wiary Chrześćijańkiej największym Żydom w samym skutku samą rzeczą pokazany przez Imc Pana Potockiego, wojewodę Kijowskiego Hetmana Wielkiego Korronego, senatora teraz w Polszcze najdawniejszego i o prawdziwą wiarę Chrześciańską po staropolsku żarliwego to jest Historja i uwaga Sądu i dekretu na Żydów Brodzkich ferowa wanego za rozkazaniem tegoż ich dziedzcznego Pana.

9 ראה את מאמרי: Die Taufbewegung unter den polnischen Juden im XVIII Jahrhundert, Monatsschrift für Geschichte u. Wissenschaft des Jdtms 1921, p. 225—241.

10 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 131
Dr. Louis Lewin: Die jüdischen Studenten an der Universität Frankfurt a/O. Jahrbuch der jüd. literarischen Gesellschaft Frankfurt a/M, t. XVI, p. 81.
Dr. Guido Kisch: Universitätsgeschichte u. jüdische Familienforschung. Jüdische

2) ד"ר לוי הירש יעקב ווישנאוויצר, שגמר את חוק־למודיו באוניברסיטה בפרנקפורט ע"א (1771). בנו של הרופא המומחה ר' יוסף ווישנאוויצר „דאקטאר" שהיה מהרופאים

Familienforschung, Berlin 1934, Heft 36, p. 599.

גם בנו משה למד רפואה בפרנקפורט ע/א והסמך ב־2 בינואר 1776. בנו השני עזריאל חי בברודי ונפטר בר"ח מרחשון תקס"ג. בפנקס רשום: „תקס"ג: בר"ח מרחשון מת הרבני עזריאל בן הרב הרופא מומחה יצחק רעביץ".

וזהו נוסח מצבתו של ד"ר יצחק רעביץ: נפטר ח' ניסן ש' תקל"ה לפ"ק / ויגוע / יצחק /ויאסף אל / עמו הרב הנגיד / מפורסם רופא / מומחה מ' יצחק / רעבין בן הגאון / בעל המ"ח כתר יוסף / זצ"ל וצפנת פענח / תנצב"ה.

גם במאה הי"ז למד ברודאי אחר פילוסופיה ורפואה באוניברסיטה בפדובה, והוא ר' גבריאל בן משה פליקס, שנרשם בספר הרשמות האוניברסיטה משנים 1680—1694. לפי רשימה זו השנה הראשונה של למודיו היא 1682. ב־6 ביולי הוא הוצג כ„מוכשר לפרומוציה בפילוסופיה ורפואה". Cora Ili-mo Dno Coni, Equ. Hieronymo Frizimeliga dignio Praeside comparuit Pompilius Scotus Promotor, et praesentavit D. Gabrielem Felicem Hebraeum Polonum Brodensem filium q. Moysis . . . se posse promoveri in Philosophia et Medicina.

Puncta In 1-o post. text 9: Sigitur est ipsum scire, quale posuimus necesse est. Ex Libr. Aphor. sectio 2 d Aphor. 17:

Ubi cibus praeter natura plus indigestus es. Ex omnibus doctorum votis doctor in utraque facultate approbatus remansit.

במקום אחר רשום: "Adi 9 luglio 1683 sê dottorato nel Collegio Veneto in filosofia e medicina il Signor Gabriele Felice, ebreo Pollaco, Suo promotore Scotto L 25" (Ks Jan Warchał: Żydzi polscy na Uniwersiytecie padewskim, Kwartalnik נדפס במאמר poświęcony badaniom przeszłości Żydów w Polsce. Warszawa 1912, I, 3 p. 62 .67—68)

ראה גם את מאמרו של ד"ר דוד קויפמן ב־ Revue des études juives 1889 p. 294.

בפדובה היה תלמידו של הרופא היהודי ד"ר שלמה קונליאנו Dr. David Kaufmann: Dr. Israel .Congeliano, Budapest 1895, p. 31—32

טוביה כהן מספר ב„מעשה טוביה": „ושם (בפדובה) מצאנו את שאהבה נפשנו ה"ה החכם הכולל שר הפילוסופיה ואביר הרופאים כמהר"ר שלמה קוניאן נר"ו".

בפדובה הוא למד יחד עם טוביה כהן ונתקשר אתו בידידות יתירה, עוד מזמן שנסע יחד עם גבריאל לפרנקפורט ע"א. כאן למדו רפואה על חשבונו של הקורפירסט פרידריך וילהלם מברנדנבורג. כאות הוקרה הגישו לו שניהם את הדקדוק העברי בצורת עץ על קלף שהוא מעשה אמנות יפה. הקלף נמצא בספריה המלכותית בברלין (18/Ms Or. Fol. 130) עם הקדשה לטינית ועברית כדלקמן:

Serenissimo ac Potentionissimo Domino Fridricio Wilhelmo Electori Brandenburgico Domino nobis Clementissimo, hoc Schema arboris quod representat Epitomen Gramatices Hebraicae sacraficamus, atque Electorales ipsius sedes Humillime dependimus servi subjectissimi

Gabriel Felix Moschides

Tobias Moschides

Philosophiae et Medicinae Studiosi

המומחים הראשונים בברודי ונפטר בי"א בטבת תצ"ו (1736) [11].

3) ד"ר רפאל בן זכריה מנדל, אביו בא מפרנקפורט דמאיין. הוא היה אדוק ביותר וידוע כרופא מפורסם. היה אהוב על בני קהילתו, נפטר בי"ג בחשון תקנ"א [12].

4 ד"ר מנחם מענדיל מאוסטרהא.

5) ד"ר בנימין וואלף מאוסטרוג (אוסטרהא).

6) ד"ר יהודה מוולאדזימירז (לודמיר).

7) ד"ר הירש.

8) ד"ר עוזיאל אברהם, בנו של השתדלן הברודאי ר' יוסף, למד רפואה בחוץ־לארץ [13]. היה רופא בז'ולקיב ואחר כך השתקע בברודי. שנים רבות היה, בזכות ידיעותיו בשפה הלטינית, השתדלן של הקהילה ואחרי מותו של השתדלן ר' משה בן אפרים, היה גם השתדלן של גליל רייסן. הוא הצטיין בהשכלתו הפילוסופית העמוקה והיה בקי בספרות התיאולוגית הכללית. בשל ידיעותיו אלו הוזמן, לפי הצעתו של ר' בר בוליחובר, על ידי הרב הלבובי, ר' חיים כהן רפאפורט, להשתתף בויכוח הנודע עם הפרנקיסטים בכנסיה הקאתדרא־לית בלבוב, בשנת 1759, ולעבד את תשובות היהודים על האשמת הפרנקיסטים בענין שימוש דם נוצרים בידי היהודים. הוא נענה לבקשתו של הרב רח"כ רפאפורט ועזר עזרה גדולה לשלוחי היהודים בויכוח ההוא. לפי שד"ר עוזיאל לא ידע את השפה הפולנית, תרגם את תזכירו לפולנית ר' בר בוליחובר [14], ויש להניח שהקהילה הברודאית מסרה לו את עיבוד התשובות על טענות ההגמון וסגנו, שכן ד"ר עוזיאל, שהיה ידוע גם כלמדן גדול, היה בקי בספרות התיאולוגית הפולמוסית היהודית והנוצרית וידע יפה לטינית. גם מתוך התשובה שהיתה מעובדת בדיוק ועיון, אנו למדים שידו של ד"ר עוזיאל היתה באמצע. ד"ר עוזיאל נפטר בברודי ביו"ד בניסן תקל"ו (1776) [15].

להלן ההקדשה בשפה העברית:

„טבלה זאת מחזקת בתוך קצור חכמת דקדוק לשון הקודש ודוגמת אילן עשויה: אותה הקרבנו לאדונינו הדוכס הגדול המהולל פרידריך ווילהעלם יר"ה להיות לזכרון עולם תוך ביבליאהטעקא שלו המהוללה מעבדיו הנמוכים וצעירים לימים כה דבר

גבריאל רופא מבראד וטוביה רופא כץ מזאלקווא אשר היו שוקדים על שערי חכמי רופאים ופלוסופים בעיר פרנקפורט". מפרנקפורט נסעו לפדובה, הואיל ובגרמניה לא היו יכולים לסיים את למודיהם.

11 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 134

12 שם; Dr. L. Lewin: Jahrbuch XV p. 79

וזה נוסח מצבתו: י"ג / חשון תק / נ"א לפ"ק / פה נגנז ספר רפוא / רופא בא לרפאות / רופא מומחה לרבים / ירא שמים הולך / מישרים צדקות / אהב ישר יחזו / פנימו התורני / מ' רפאל ב"מ זכריה מענדיל מק' פפ"מ.

13 מברודי היה גם הרופא הידוע וולף יוסף זאק, שעבד בשנות הששים של המאה הי"ח בערים אחדות בפולין. הרוקח הידוע בורשה (במחצית השניה של המאה הי"ח ברחוב בילאנסקה) הרשק היה יליד ברודי.

14 ד"ר א. בראור: דברי בינה, מקור עברי חדש לתולדות פראנק וסיעתו ב„השלח" כרך לג ע' 231.

15 וזה נוסח מצבתו: י' ניסן תקל"ו לפ"ק / פ"נ / הרב רופא / מומחה הישׂ / הרבני מ' אברהם / עוזיאל במ' / יוסף פרקליט / ק"ק בראד ז"ל / ת. נ. צ. ב. ה.

מובן שתשובת היהודים נערכה גם בעזרתם של הרב ר' יעקב יוקל הורוויץ והדיין המפורסם ר' יהושע לשצובר, שלפי נוסח מצבתו „זיינו ללחום במלחמתה של תורה"[16]. וכך דרך התשובה שניתנה[17]:

לטענתו הראשונה של קובילסקי ענו: „לנו, כחטא" — על זה משיב אני שאין יכולים להחשיב לנו כחטא, שמיחסים אנו לד' את היחוד כי ד' הוא ens entium שאינו לא נפרד ולא מורכב, כמו שקובע אריסטו: Deus caret distinctione propter excepit per- fectionis. Sin secus non esset perfectus Deus noster, (ד' הוא בלא כל סימן, הואיל והוא מושלם, אילו לא — לא היה מושלם). על כן יש לייחס לד' את היחוד ההחלטי ככתוב בתורה: In hoc die erit Deus unus et Nomen Deus unus.[18] („ד' אלקינו ד' אחד") וכן גם בישעיה Ejus unum (ביום ההוא יהיה ד' אחד ושמו אחד).

לטענה השניה: הוד מעלתו צריך לשאול מי שיודע עברית ששם (בתהלים) לא כתוב (בפירוש) per expressum Dixit Dominus Domino meo (נאום האדון לאדוני) כי אם Dixit Deus Domino (נאם ד' לאדוני) ואך עתה נוכל להבין את מי חשב דוד במלה Domino. יתר על כן פירוש המלה Dextris (לימיני) בעברית לא יד ימין, כי אין לד' יד. אלא פירושה תקוה, כפי שדוד אומר בתהלים (קיח, טו) Dextera Domini fecit virtutem (ימין ד' עושה חיל).

על טענותיו של סגנו ניתנו התשובות הבאות:

לטענה הראשונה: „הנביאים ניבאו לנו מראש, כפי שמתאר הושע בפרק ג, ד Dies multos expectabunt Filii Israel sine Rege sine Sacerdote sine sacrificio („כי ימים רבים ישבו בני ישראל אין מלך ואין שר ואין זבח ואין מצבה ואין אפוד ותרפים"), ומשום כך עלינו לחכות כרצון ד', כפי שאמר יחזקאל: Non propter vos faciam Dominum Israel sed propter nomen meum, qui depravatus (prophanatus) est inter gentes. „לא למענכם אני עושה בית ישראל, כי אם לשם קדשי אשר חללתם בגויים". לו, כב) et dabo vobis cor novum et spiritum novum („ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה". שם שם, כו).

16 הדיין ר' יהושע לשצובר, מוצאו מלשצוב. הוא בא לברודי והיה מיושבי הקלויז של חכמי הקלויז. בפי העם היה נקרא ר' יהושע קלויזנר. הוא הצטיין בחריפותו ובקיאותו הגדולה בש"ס ופוסקים, אולם בהיותו עניו ונחבא אל הכלים לא הראה את גדולתו בתורה. הוא כתב ספר, אולם לא העיז להראות את כתב היד לאחד הלמדנים. בשנת תקכ"ה, כאשר הרב הברודאי ר' יצחק הלוי איש הורוויץ, הוזמן לשבת על כסא הרבנות בקהילות אה"ו, וכבר עמד לצאת את ברודי, החליט ר' יהושע לשצובר להראות לו את כתב היד של חבורו ולבקשו לתת לו את הסכמתו. הרב ר' יצחק הורוויץ לקח את הספר ובערב קרא בו. אולם אחרי שעבר על דפים אחדים בלבד, השתומם ביותר על עמקותו וחריפותו ונתפעל מספרו עד שאמר לאשתו, שהוא ראוי שיושיבו אותו במקומו על כסא הרבנות. למחרת היום הפליא הרב את ר' יהושע לשצובר בפני קהל ועדה, ובהשתדלותו נתקבל מיד לדיין בברודי. הוא מילא כהונה זו משנת 1740 עד מותו בשנת 1773. לא ידוע, אם ספרו הנ"ל יצא לאור. נפטר ער"ח אלול תקל"ג (1773) וזה נוסח מצבתו:

פ"נ / יהושע / כתב ספרו / כאן / וזיינו / ללחום במלחמתה / של תורה הדיין / המצויין החריף / ובקי מורה הוראה / בישראל מוה"ר ר' יהושע / לאשטשובר.

Odpowiedź Synagogi Brodzkiey na Punkta kazania JW. Pana Xiędza Biskupa Łuckiego także y na punkta pana Xiędza Auditora y Bóżnicy mówiącego

17 כתב־יד 310

18 טעות, וצריך להיות זכריה.

לטענה השניה: „כשנרצה לנמק את אמונתנו לפי ההיסטוריה, נמצא בה, כי מלך אחאב דרש מאת ד' סימן, אם ינצח במלחמה, וד' נתן לו את הסימן והוא נתמלא".

בעברית לא נאמר Virgo concipiet שפירושה בתולה, אלא עלמה muliercula שפירושה זהו כינוי לאשה צעירה. והשם עמנואל אינו כלל כינוי למשיח, כי אם שם עצם פרטי, שרשאי כל בן־אדם לשאתו, כמו שנמצאים בתנ"ך שמות רבים כאלה כגון ישראל, ישמעאל, ופרושם בעברית Deus audivit (ד' שמע), Deus nobiscum (עמנו־אל).

לטענה השלישית: „עוד מאות שנים לפני בוא ישו הנוצרי לא היתה לנו מלכות. ולכך יש להעיר, שהמלה Sceptrum (שבט) משמעה לא שלטון ומלוכה, כי אם הנהגה ומשטר, מה שיש לנו גם עכשיו, כי חיים אנו לפי חוקי הארץ ומשה".

אלו הן תשובות הקהילה הברודאית. אף־על־פי שלא הוזכר מי הוא המחבר, יש להניח שהם נכתבו בידי איש שידע לטינית, והיה לא בעל השכלה יהודית בלבד, אלא גם בעל השכלה כללית פילוסופית מיוסדת [19].

התשובות קיימו לחלוטין את תפקידן, ונימקו את היהדות מנקודת־מבט היסטורית־דוגמטית, ומובן מאליו, שלא הניחו את דעתו של קובילסקי. אדרבה, הוא וסגנו התרעמו, כי מתוך התלהבותם המיסיונרית ודאי היה להם כי בויכוח זה לא יצליחו היהודים לסתור את טענותיו. ובמקום זה באה אכזבה גדולה, כי תשובותיהם היו מסודרות ומבוססות אפילו לפי העיקרים האסכולסתיים וסיכלו את מאמציו, לרכוש, כפי שחשב, על נקלה מספר יהודים לכנסיה הקתולית.

קובילסקי לא רצה להתפשר ופרסם קונטרס, שבו חלק על תשובות היהודים בנימה סרקסטית מאד, המזכירה במקומות אחדים תרעומת גדושה לעג גס [20]. בקונטרס מיוחד הוא חוזר על הטענות ומנסה לסתור אותן גם בעזרת מקורות עבריים [21] ומסכם את עמדתו לאמור:

לטענה א' — את ההשואה של השילוש הקדוש לנר, הוא עשה לשם הסבר ברור של היחוד. והוא מבאר באריכות, שהברית החדשה זוהי הגשמת הבטחות התנ"ך, ולכן קיבל כל

19 בתשובתו Replika zbijająca wyżej położone punkta żydowskie. שבה מנסה קובילסקי לסתור את תשובת היהודים הוא מודה, שהם הראו לא בלבד ידיעות עמוקות בתנ"ך אלא גם בספרי אריסטו: "Godna iest pochwały Wasza tu położona odpowiedź Panowie Izraelitowie, bo nietylko jest dowodem Jasnym, żeście sobie na tym kazaniu uszu nie zatykali, ale też pokazuie, żeście go pilnie z uwagą słuchali y że jesteście biegli tak w piśmie świętym Waszego Testamentu, iako w Xięgach Arystotelesowych".

כתב־יד 310 חלק II סעיף 6.

20 אוסולינאום כ"י 310/II דף 46—1: Odpowiedź chrześciańska na odpowiedź żydowską daną przeciwko kazaniu I.M. X. Kobielskiego biskupa Łuckiego t.-j refutacya skryptu od Żydów brodzkich in publicum następującego wydanego.

21 הוא מצטט את „פרדס רימונים" של ר' משה בן יעקב קורדובירו, — ביחוד בשאלת השילוש — רש"י, רמב"ם, רד"ק, ובענין הצד ההיסטורי בימי המדינה העברית הוא מסתמך על כתבי פלאביוס. בסוף הוא מתנצל שעל תשובת היהודים, שהיתה קצרה, ענה באריכות, אולם sed Averni facilis descensus revocare grave".

העולם את הנצרות, זולת היהודים; אולם כאן הוא משלב דבר־הסרקאזם הבזוי: „שאין זה פלא, כי להיות יהודי פירושו להיות גנב, בן־בליעל".

לטענה ב' מתחכם קובילסקי לקבוע, כי הנוסח הלטיני של התנ"ך מהימן יותר מאשר הנוסח המובא בתשובות היהודים, שכן „אלה שתרגמו את דברי דוד ללטינית היו לו קרובים יותר וידעו עברית יותר טוב מאשר היהודים היום. ועל כן צריך להיות Dominus (אדון) ולא Deus (אלקים) ולפיכך במקום הנוסח Dixit Dominus Domino suo (נאום ד' לאדוני) צריך לאמר: Dixit Dominus Pater — Domino Filio suo (נאם ד' האב לאדון בנו), אולם דוד השתמש בקצור, מתוך חשש שמא היהודים בני תקופתו, שהיו נכונים לעבודה זרה, לא יבינוהו. וכן מבקש קובילסקי להוכיח את סילוף התרגום של המלה „עלמה" במובן של אשה צעירה. הנס היה במה שבתולה ולא אשה צעירה נועדה ללדת בן. מכל הסברותיו מענינת ביותר תשובתו על „ההנהגה העצמית והמשפטים העצמיים", שבהם נתכוונו היהודים למוסדות האוטונומיה היהודית, כגון ועדי הגלילות וועדי ד' ארצות שלהם. לפי דעתו היהודים הם מבחינה חוקית נחותי־ערך יותר מאשר הצועניים והטאטארים. לצועניים יש להם, לכל הפחות, מלך משלהם, אף כי אך מבחינה נומינאלית, והטאטארים הפדויים משבים יכולים לחזור לארץ מולדתם, מה שאין כן היהודים.

טענתם של היהודים, כאילו שלטונם כבר בוטל, לפני בואו של ישו הנוצרי, אינה נכונה, שהרי דוקא אז היה להם מלך גדול והוא הורדוס, שמפניו פחדו אפילו הרומאים [21א]. ולעניין הנהגתם בפולין הרי „כל השלטון הוא שלטון־קש. החושבים אתם, רבותי בני־ישראל, ששלטונכם הוא ממש משום שיש לכם רבנים, שמשים וראשי־קהילות, שאתם רשאים לימול, לאכול בשר כשר ואין אתם טועמים בשר־חזיר ושתוכלו לחוג את השבתות והמועדים שלכם? אבל עד כמה נבזה שלטונכם זה, שאתם מוכרחים לשלם בעד כל שלטון וחופש־הפולחן ולחכור את הזכויות מידי השליטים הנוצרים. הרי אין בידכם לבחור רב כרצונכם אלא רק את זה, שיקנה את הזכות לכך בכסף מזומן מידי האדון הנוצרי. כל כבוד וכל משרה זמנית או לכל ימי חייכם עולה כך וכך, ואך אחרי ששילמתם במזומנים לממלכה, לוויבודים וליתר הפקידים והאדונים, תוכלו להחזיק בבתי־כנסת משלכם ולחיות את חייכם היהודיים. אין לכם אפילו השלטון על הפרנסות שלכם ועל חייכם היהודיים כל זמן שלא שלמתם בעד זה לאלה שיש להם השלטון עליכם או שמצליחים להשתלט עליכם". וכן הוא אומר: „האדונים האלה חסים עליכם לא בגלל דתכם ולא לטובת חייכם היהודיים אלא אך ורק בגלל הרווחים והתועלת שהם מוציאים מכם" [22]. בתנאים כאלה „אין לכם שלטון עצמי, כשאתם נמצאים תחת שבט האדונים הנוצרים".

קובילסקי שנוכח לדעת, כי שליחותו המיסיונרית היתה לשוא מדגיש, כי מטרתו היתה לשחרר את היהודים מהעוני המוסרי המעיק עליהם זה אלפיים שנה מחמת התעקשותם להחזיק באידיאולוגיה הדוגמטית שלהם. לכן רצה ללמדם בדרשותיו ולהציל את נשמתם הפושעת, אף שידע מראש, שדרשותיו לא תביאנה תועלת ממשית, מקוה הוא כי בכל זאת יצליח לקרב מספר נפשות לדרך ההצלה. עליהם להתעמק בתנ"ך, כי על ידי חקירה זו ימצאו בו את תמונתו של משיח ויגיעו לידי אמונה המצילה של הברית החדשה. קובילסקי שלח ליהודים אפילו טופס של הברית החדשה בתרגום לטיני בדרישה לקרוא בו, כי האמונה

21א כתב יד II/301 דף 42—44.

22 כ"י II/310 דף 31 סעיף 133.

הקתולית היא הנכונה וישו הוא משיח אמת[23]. אבל גם פנייתו זו לא נענתה, ולא נמצא יהודי שבגד בדתו ובעמו. אדרבה, ראשי הקהילה הוציאו לאור בשם הקהילה, את התשובות שניתנו על ידי שלוחיה לשאלותיו של קובילסקי וסגנו — דבר שהגביר את כעסו יותר מן הויכוח עצמו.

כל הויכוח[24] שהיה הפתיחתא למאורעות הבאים לרגל תנועת פראנק, ישמש אך כדוגמא לויכוח הפראנקיסטים בקאמיניץ פודולסקי ואחר כך גם בלבוב, וכל הויכוח — לא היה בו, כאמור, כל ממש. אולם אף־על־פי־כן לא רצה קובילסקי לוותר ולא הזניח את פעולתו המסיונרית. בכל שעת כושר הוציא „אגרת רועה", שבה חזר על תשובות היהודים בברודי והשיב עליהן בדברי קלס ולעג, ומכל מלה ומלה ניכר, עד כמה קשתה עליו העובדה, כי יהודי ברודי דחו את האפשרות המוגשת להם על ידו לעזוב את דתם ולהתנצר[25]. לא הועילו גם איומיו, שיעשה כל מאמץ לכפות אותם בכל חומר־הדין ובתוקף להמיר דתם. לשם־כך לא נרתע אפילו מהחלטה לגשל את היהודים, שישבו במספר רב בחבל־ההגמוניה

23 כ"י 310/II דף 54. Zachęcenie synagogi Żydów brodzkich do szytania y pilnego uważania listu do nich pisanego od JW. najprzew. I.M.X.Biskupa łuckiego zbijającego ich "Maiąc w tey tak ושם נאמר: odpowiedź na swoje do nich kazanie w bóżnicy miane. wielkiey Waszej krzywdzie y nędzy nad Wami oycowskie politiwanie J.W. Nayprzewielebnięyszy Imć Xiądz Biskup Nasz Łucki y czyniąc zadość Prawom Kościelnym postanowionym od Naywyższych Chrześciańskich Biskupów Namiestników prawdziwych prawdziwego Messyasz, rozkazał aby dla was po całej Dyecezyi tutejszey w Bóżnicach Waszych bywały kazania chrześcijańskie y Was tak od błędów, iako też od sztuk Tyrańskiego Rabińskiego, za łaską Ducha świętego uwolnyły y żeby był dał z siebie przykład wszystkim swoim kapłanom, coepit facere et docere, sam niż niemały czas w Bóżnicach waszych wszędzie miewa żarliwe y zbawienne kazania" (כ"י 310/II 170 §§).

קובילסקי הוציא גם בדפוס: "List Jaśnie W. Imci Xiędza biskupa Łuckiego y Brzeskiego do Starszych Uczonych y Całey Sinagogi Brodzkiey w Województwie Wołyńskim Dyecezyi Łuckiey z odpowiedzią na podane Punkta Contra Propositiones et Argumenta sermone Pastorali w teyże Synagodze na oświecenie Niewierniych w Roku 1743 w miesiącu styczniu exposita".

24 מתוך כ"י 310/II דף 44; 191 §§ נראה, שויכוח דומה התקיים גם באוסטרוג.

25 מענין לציין, כי בעתון המתבוללים (פולנים בני דת משה) בלבוב Jedność נדפס בגליון מיום 25 באוקטובר 1907 (גל' 37) פיליטון של ההיסטוריון הלבובי פרנצישק יבורסקי בשם "Biskup w bóżnicy" (הגמון בבית הכנסת), ובו מסופר על דרשותיו של קובילסקי בבית הכנסת בברודי, ובסוף צויין כי עם פעולה זו התנצרו אז — עד כמה שאפשר להאמין לסיפורים — כמה מאות יהודים". אולם אין זה נכון; קובילסקי בעצמו מדגיש בתשובתו אל ראשי הקהילה בברודי, שהוא מצטער כי דרשותיו לא עוררו כל תגובה, אולם הוא מקוה, כי „לכל הפחות נפש אחת של כל קהלתכם תובל אל דרך הצלה" "Jednakże nie traci ten żarliwi Pasterz Swoyej Nadziei że przynaymniey jedną duszę z całey Waszey Synagogi na zbawienną zaprowadzi drogę". אולם גם נפש אחת זו לא נמצאה.

שלו, ממקורות פרנסתם, וביחוד מעיקר כלכלתם — חכירת אחוזות, משקים, הכנסות הדרכים והגשרים. לא הועילו גם תחבולותיו לרכוש את היהודים בכספים שפיזר בין העניים[26]. ולא עוד אלא יש מקום להניח שקובילסקי והבישוף מחלם יוזף שמבק הם־הם שעוררו את האפיפיור בנדיקט XIV, שיוציא ב־15 ביוני 1751 את האגרת "De his quae vetita sunt Judaeis", שבה יצא האפיפיור בגלוי נגד היהודים, שהשתלטו על כל המסחר והתעשיה וחוכרים בתי־מרזח, כפרים ואחוזות, והאשימם בכל מיני תעתועים לגבי האכרים והעירונים הנתונים ומשועבדים על ידיהם, ולכן דרש מאת ההגמונים להרחיק את היהודים מכל הפרנסות הללו ולנשלם מחכירת כפרים ואחוזות.

עם אגרת האפיפיור הוציא קובילסקי ממקום מושבו בטורצין ב־9 ביולי 1752[27] „אגרת רועה", שפורסמה גם בדפוס ובה הוא משבח את האצילים הפולנים, שהתיחסו לגבי היהודים ברוח דרישותיו של האפיפיור והענישום. במכתב זה הוא מזכיר גם את פעולתו המועילה של סטניסלב פוטוצקי, שהעניש ביוני 1752 את יהודי עירו ברודי בעוון מהומות שחוללו שם ורצו להוכיח, כי יש להם שלטון עצמי. לפי הנחתו של קובילסקי קראו רבני־ברודי את מנהיגי היהודים ואת הרבנים מערים שונות שבפולין לאסיפה, כדי להוכיח, שיש להם שלטון עצמי, אולם בעל העיר פוטוצקי גרש אותם ופיזר את האספה. מכאן ראיה, עד כמה מגוחך השלטון העצמי של היהודים שבו הם מתימרים.

לאמתו של דבר נודע לנו מתוך תיאור זה על גורל אספת רבנים ומנהיגי הקהילות והגליל, שהתכנסה בעונה זו, והיא לא טפלה בכלל בשאלת השלטון העצמי, אלא התכוונה להגיב על תופעות אחדות, שהתחוללו בימים אלה במספר קהילות בפודוליה וואהלין, וכן גם בברודי. מאורע זה שימש לו לקובילסקי עילה להתנקם ביהודים ולהשיב על אחת הטענות העיקריות, שהובעו על ידי דברי הקהילה הברודאית בענין השלטון העצמי.

בלעג מר מכריז קובילסקי: „מה ערך יש לשלטון שלכם, אם יכול היה אדון־העיר, סטניסלאב פוטוצקי, לכלוא במאסר את כל חברי הועד שלכם ולעצרם שם עד אשר שולם לו כופר נפשם סכום גדול מאוד"[28].

והשאלה היא, מה הביא לידי המאסר הזה?

26 ב־ Dr. Antoni J.: Żydzi na kresach. Przewodnik naukowy i literacki Lwów 1877, p.41

27 דפוס נדיר בספרית האוניברסיטה בלבוב מס. L.U.B. 78.806 III

Franciszek Antoni Biskup Łucki i Brzeski na Domeninie Kobielski etc. Okólnik do Żydów dan w Torczynie z dnia 1/VII 1752 p. 2.

אגרת הרועה נמצאת גם בכ"י 310/II דף 54 בשם: Zachęcenie Synagogi i Żydów brodzkich do czytania y pilnego uważania listu do nich pisanego od I. Wgo Nayw. Imć Xiędza Biskupa Łuckiego zbijającego ich odpowiedź na Swoje do nich kazanie w Bóżnicy miane.

28 תאור מקיף על אספה זו מוצאים אנו בכתב יד II/ דף 42—47 באוסולינאום לבוב: „Dowód oczywisty y nigdy niezwyciężony nieprzyiaciołom wiary chrześciańskiej największym Żydom w Samym Skutku y samą rzeczą przez J. W. I. P. Józfa Potockiego Wojewodę Kijowskiego, Hetmana Wielkiego Koronnego, Senatora teraz w Polszcze najdawniejszego, y o prawdziwą wiarę Chrześć. po staropolsku, żarliwego to jest Historya uwaga Sądu y dekretu na Żydów Brodzkich ferowanego za rozkazem tegoż ich dziedzicznego Pana."

פרק שמיני

פראנקיסטים — מלחמת המתנגדים בחסידים

מימי שבתי צבי התפשטו בפולין, ביחוד בפודוליה וואהלין, זרמים מיסטיים שחדרו, כמובן, גם לתוך האוכלוסיה היהודית בברודי. מובן ששליחי שבתי צבי הגיעו גם לברודי בזמן מסע תעמולתם בערי פולין הקטנה ורייסין כגון לבוב, זולקיב, בוסק, וכו'.

ביחוד השפיע בברודי וריכז סביבו חוג אוהדים ר' משה מאיר מקאמיונקה, שנעשה שליח לדבר עבירה להסית את בני ישראל במכתבים שונים ומשונים שהיה מוליך עמו". גם ר' חיים מלאך הקים בברודי „אחוזת מרעיו" [1]. לא כאן המקום לנתח את הרקע ההיסטורי הכללי ואת המסגרת החברתית־הדתית של תנועות אלו, שמצאו את בטוין בפראנקיזם מזה ובחסידות מזה.

ברודי, שהיתה בתולדות רייסין נקודת־גיבוש חשובה והיתה גם על אם הדרך הגיאוגרפית של כל תנועות אלו, — מנהיגיה עמדו באיתנות על מסד היהדות המסורתית.

רבניה, מימי סערת השבתאות, כגון ר' יצחק קראקוור, ר' אברהם כהנא, ר' אלעזר רוקח, ר' יעקב יוקל הלוי הורוויץ, ר' נתן נטע בר אריה ליב, ושאר חכמי הקלויז, התנגדו בכל תוקפם לכל תופעה שהיה בה חשש של חדוש או קשר דתי עם הזרמים הנגררים אחרי השבתאות ויורשיה. בשטחים דרומיים־מזרחיים של פולין, ברייסין ופודוליה, היו חיים בימים אלה מאמינים בשבתאות וחיכו לשעת כושר שיוכלו לצאת בגלוי ולפרסם תורתם. כראשיהם נחשבו אלישע שור מרוהאטין ויהודה ליב בן נטע קריסא. ולכן עשו מנהיגי ברודי כל מאמץ להלחם ברעיונות אלה, שלא יכו שורש בקרב אוכלוסית קהילתם, ולא יבססו בה מרכז, שייעשה להם נקודת־משען והשפעה ברחבי הגליל וממנו לרחבי פולין.

ביחוד התגברה ההתנגדות, כשבאו המאורעות בפודוליה וגילו אפשרויות של קרע בקרב היהדות הפולנית, כשם שגילו עבירות קשות ופריצות גדר המסורת והמוסר המקובל. ואף בברודי אירעו, בשנת 1752, מקרים, שנשים נאפו עם גברים והביאו לידי שערוריות באופן שהבעלים גרשו את הנשים, ואפילו הוריהן לא רצו מתוך בושה להשיבן הביתה [2]. מעשי פריצות מסתברים על רקע הימים האלה, שבהם באו אחדים משליחיו של פראנק לברודי ופתחו בה בפעולה.

ועד חליל רייסין ובית דין הרבנים, שהתאסף לפי יזמתו של הרב הברודאי ר' נתן נטע, פתח בחקירות חמורות ואחרי דיונים רבים הוציאו ב־24 ביוני 1752 פסק דין ובו החרימו את הנשים ואת הגברים. הנאשמים, תחת לקבל את פסק־הדין ולהכנע, פנו בתלונות אל אדוני העיר, סטניסלב פוטוצקי, שהגיע באותו הזמן לברודי. בענין התערב גם ההגמון

1 יעב"ץ: לחישת שרף בס' תורת הקנאות. באגרת של הדיין באופן (הונגריה) שלמה בן לייב כץ, שביקר בשנת תל"ב (1672) אצל שבתי צבי המומר באדריאנופל, שכתב אל אחיו בפולין, מזכיר הוא, שכתב גם מכתב ל„הרב הגדול מק"ק בראד" (נדפס ב„עניני שבתי צבי" של אהרן פריימאנן, ברלין תרע"ג ע' 65), באותה שנה כיהן בברודי הרב ר' שאול בן מאיר קצינלבוגן שבודאי לא היה מאוהדיו של שבתי צבי.

2 קובילסקי מספר (כ"י 310/II דף 43) שהרבנים דרשו מהנאשמים „התודות" כדי לחקות מנהגי הכנסיה הקתולית.

קובילסקי, שראה פה שעת כושר מצוינת להפרע מן היהודים. הוא־הוא שהניע את פוטוצקי, שאליו הגיעו התלונות, לפזר, ביום 25 ביוני 1752 את הועד לגליל רייסין ולבטל את פסק הדין של בית־דין־הרבנים, שכן העיזו לדון על נתינים זרים ובעניינים שהם בחוג שלטונו של מושל העיר. קודם כל התרעם פוטוצקי על פקידיו, שהרשו לכנס אספה זו שנטלה לה לעצמה זכויות שהן בסמכותו של אדוני העיר בלבד. אחר כך פקד לאסור את הרבנים וצירי הועד ולכבל אותם בשלשלאות. אילו נכבדים נענשו קשות, והרב הברודאי ר' נתן נטע הוכרח, כפי שסופר בפרק על הרבנים להתפטר ממשרתו [3].

פוטוצקי ציוה על פקידיו לחקור את הנשים והגברים שהוחרמו על ידי הרבנים, ולפי דברי קובילסקי הוכיחה חקירתם, שהם זכאים מכל אשמה ופשע.

שלוש שנים אחרי מאורעות אלה (בדצמבר 1755) הופיע בפודוליה יעקב פראנק, ששלוחיו פעלו בקהילות פודוליה ואף בברודי, ומעשי הפריצות הם, כנראה, מכוח השפעתם. בכל מקום שבא התלקטו סביבו השבתאים הפזורים. מעשי הפראנקיסטים בלנצקרון, שנתגלו בגבית עדים על ידי רב המדינה של מדינת לבוב בסאטנוב, שנמשכה מיום ב' ועד י"ג בסיון תקט"ז (1756), וביחוד הגילויים בחיי־המשפחה של הנאשמים — זעזעו, כמובן, את הרב מסאטנוב ואת הדיינים שישבו אתו, ואין פלא, שטפסי העדות נשלחו מיד לאסיפת ועד המדינה, שהתכנס אז בברודי, יחד עם הרבה רבנים ורב העיר לבוב והמדינה ר' חיים כהן רפאפורט בראשם [4]. החומר הזה הדהים אותם והחליטו לבער את השבתאות שגררה את הנמשכים לה לתועבות כאלו. בכ"ו בסיון תקט"ז (13 ביוני 1756) [5] הטילו בבית־הכנסת הגדול חרם ושמתא על החוטאים ובני־ביתם ועל כל הגלווים והמגינים עליהם. כן החליטו לאסור עיון בספרי האר"י ובכתבי שאר המקובלים לכל איש פחות מגיל ארבעים שנה.

„ובכן קמנו ונתעוררנו כולנו לכרות ברית לאלוקינו וליתן נפשנו על קדושת תורתנו ומסרנו גם את גויתינו על פנת דתינו אנחנו ובנינו — הרי אנו משועבדים לגדור פרצתינו

3 כתב־יד באוסולינאאום מס' 310/II. בפרק:

Refutacja odpowiedźi żydowskich. Dowód oczywisty y nigdy niezwyciężony Nieprzyiaciołom wiary Chrześciańskiey największym Żydom w samym skutku y samą rzeczą pokazany przez J.W. Imć Pana Stanislawa Potockiego Wojewodę litewskiego etc to iest Historya y uwaga Sądu y Dekretu na Żydów Brodzkich ferowanego Za rozkazem tegoż ich dziedzicznego Pana p. 42—47 §§174—180.

4 ר' יעקב עמדן מספר בספר זכרונותיו „מגלת ספר" על המלחמה נגד השבתאים בפודוליה ורייסין את הדברים הבאים: „בשנה ההיא (תקט"ז) שלפניה קרה מקרה בלתי טהור בארץ פולין במחוז פאראליץ עם כת שב"ק, שהיו שם כמה שנים בהסתר ובצינעא, והיו מתערבים עם בני ישראל הכשרים ולא היו ניכרים ואע"פ שהיו רבים שהם חשודים, מ"מ היו צניעי באיסורין, אך בשנה שעברה (תקט"ז) יצאה סריותם לחוץ, כי נתפסו במעשי תועבותיהם, נחפשו נבעו מצפוניהם, ועשו בהם שפטים חכמי פולין הכשרים ביחוד ק"ק בראד גרשו אותם ואת כל הגלווים להם ועוסקים עמהם".

לפי דברי ר' יעקב עמדן יזמו הפראנקיסטים את הויכוח בקאמיניץ פודולסקי רק אחרי פסק הדין בברודי, כדי שיתנקמו ביהודים (מגלת ספר ורשא 1896 ע' 185).

5 לפי תוכן נוסח החרם שנדפס בפנקס ועד ד' ארצות ("ל ע"י ישראל היילפרין ירושלים תש"ה ע' 417 כ' תשנ"ג) הוכרז החרם בכ' בסיון.

ולרדוף הפושעים מקהל עדתנו — וגבול ניתן בינם ובינינו. השמים בינם ובינינו ושמנו פנינו בהמורדים האלה, לתת אותם לאלה ולקללה. ואנחנו כולנו מחרימים ומשמתים ומנדים את הרשעים האלה החטאים בנפשותם בכח בית דין של מעלה ושל מטה ובכוח התורה שבידינו" [6]. וכן הם גוזרים בגזרת עירין קדישין על כל מי ששידך את בנו או בתו לבני הרשעים האלה וכל נשיהם ובנותיהם הוכרזו כזונות ובניהם ובנותיהם ממזרים גמורים ואסור ש"יתערבו בתוכנו".

החרם הזה, שעליו באה גם חתימתו של הרב מברודי ר' נתן נטע, נדפס בצירוף כל החתימות בשם "חרב פיפיות" [7] ונשלח לכל קהילות ישראל בפולין ומחוצה לה. אחרי שהחרם הברודאי [8] הוכרז בשעת אסיפת ועד ד' הארצות, שהתכנס בקונסטנטינוב, באלול תקט"ז [9], וקבל על ידי־כך תוקף כללי המחייב את כל הקהילות בפולין — הוא הוכרז במספר רב של קהילות, וכן נפתחו הרדיפות על הפראנקיסטים, שדחפו אותם יותר ויותר לזרועות הכנסיה הקתולית וכמורתה, והביאו לידי הויכוח בקאמיניץ ב־20 ביוני 1757. הפראנקיסטים לא הסתפקו בויכוח אלא הצליחו להשיג שריפת ספרי התלמוד בקאמיניץ, לבוב, ז'ולקיב וגם בברודי ביום 12 בנובמבר 1757. בברודי, כמו בלבוב וז'ולקיב, הוכרז יום תענית ותפלה, כדי להשיב רוע הגזירה.

אולם אחרי מותו של מגן הפראנקיסטים ההגמון דמבובסקי, השתנה המצב לרעתם. עם הרדיפות מצד היהודים נאלצו הפראנקיסטים לעזוב את פולין ונמלטו לתורכיה, אבל גם שם השיגתם נקמת יהודי־פולין, "כי ראשי הקהילות בהתועדות יחד ביומא דשוקא בק"ק בראד בצרוף כבוד הרבנים וגאוני ארץ עלה בהסכמת כולם", להזהיר את יהודי תורכיה מפני הסכנה הפראנקיסטית.

בויכוח עם הפראנקיסטים שנערך בלבוב ב־17, 20, 23, 30 ביולי, ב־26 ו־27 באוגוסט וב־10 בספטמבר 1759, ביקש הרב ר' חיים כהן רפאפורט את הרופא ד"ר אברהם עוזיאל, שיעזור בעריכת התשובה על טענת הפראנקיסטים (טענה שביעית) בדבר שימוש בדם הנוצ־

6 אוצר חכמה ע' 26. חלק גדול של הכרוז נדפס גם, לפי ספרו של ר' יעקב עמדין, ב"הבוקר אור" של גוטלובר, לבוב תרל"ח ע' 467.

7 "חרב פיפיות הוא כרוז הנכרז בראשי ק"ק שבישראל יע"א בכל ער"ח להכרית בו כל פועלי און מאמיני הש"ץ ודתו ימ"ש, להבדילם ולהפרישם מתוך קהל הגולה יצ"ו ובזה יהיה שלום על ישראל", נדפס ע"י יוסף כהן צדק ב"אוצר חכמה" (לבוב 1859) כרך I חוב' א ע' 22—28. גם בתרגום העברי של ספרו של קרויזהאר: פראנק ועדתו (ע"י נחום סוקולוב) ורשא 1897 ע' 77, 87.

8 על החרם חתומים: 1) הרב חיים הכהן ראפופורט רב המדינה בלבוב וגליל, 2) הרב יצחק הלוי איש הורוויץ אב"ד ור"מ דק"ק גלוגא, 3) הרב צבי הירש מק"ק זברז', 4) שאול בהרב ר' שמואל מפשדבורז', 5) הרב יוסף לנדא מאפטא, 6) מנחם מאנוס מזמיגרוד, 7) יעקב בן משה חריף בגליל פודוליה, 8) הרב בטרנופול וגליל יעקב סגל לנדא, 9) הרב בברודי נתן נטע, 10) הרב בריש מצכנאב, 11) הרב אריה ליב מסקאהל בנו של בעל "פני יהושע", 12) אברהם הלוי מקרקא וחו' בק"ק אליק, 13) נפתלי הירץ מקובל אבד"ק דובנא, 14) שמחה מלנצנא, אחרי כן רב בדסאו.

9 לפי ד"ר י. שיפער: פוילישע רעגעסטן צו דער געשיכטע פונעם "וועד ארבע הארצות" ב"היסטאריש שריפטן" ורשא 1929, ע' 101—102, התכנס ועד דד"א בשנת תקט"ז (1756) בקונסטנטינוב יברודי בתאריכים הבאים: כ"ו באייר וכ' בסיון.

רים שעליה נקבע הויכוח ל־27 באוגוסט. אולם ד״ר עוזיאל לא הספרק לבוא[10]. אבל כשהיה להוכיח מכתבי תיאולוגים נוצריים, כי אסור להם ליהודים להשתמש בדם בכלל, בא השתדלן הברודאי ד״ר אברהם עוזיאל[10א], אולם, „ואני למדתי בערי אשכנז לשון אשכנזי ולטיני ומלשון פולני לא נשמע שם שום דבר או תיבה אחת בכל המדינות שלמדתי שמה". שעל־כן ערך ד״ר עוזיאל את התשובות בגרמנית ור׳ בר בוליחובר עזר לעבדן בלשון הפולנית.

והנה נשאלת השאלה: האם נמצאו בה ברודי אוהדי פראנק? אף שראשי הכת הפראנקיסטית פרנצישק וואלאסקי (שלמה בן אלישע שור מרוהאטין), מיכאל וואלאווסקי (נתן נטע בן אלישע שור מרוהאטין) וינדרקו דעמבאווסקי (ירוחם בן חנניה ליטמאן מטשארניקאזניץ), קובעים בכרוזם משנת 1800, כי יעקב פראנק עם צאתו ממאסרו במבצר צ׳נסטחוב בשנת תקל״ג (1773), שלח אותם לכמה ערים, כגון לובלין, לבוב, ברודי, ולשאר מקומות בשליחותו „להודיע לכל יראי ד׳ למען ידעו שיבא עת שיכרחו כל היהודים להשמד, כי הגזירה היא מד׳ לבדו"[11], אין להניח, כי בברודי נמצאו בכלל אוהדים של פראנק. ועוד זאת: בספרי הכנסיה הקתולית בברודי, שבהם נרשמו שמות המתנצרים, לא נמצא אף שם יהודי אחד מברודי, שהתנצר בשנים אלו, וגם ברשימות הפראנקיסטים שהתנצרו אחרי הויכוח בלבוב (1759) לא נמצא אף יהודי אחד מברודי[12].

מלבד המלחמה בכת פראנק הועמדה קהילת ברודי גם בפני היאבקות עם החסידות. מובן שגם בברודי, כמו בכל הקהילות בפודוליה ווהלין נמצאו חוגים של מקובלים, שהתקרבו בדעותיהם והשקפותיהם לדעות, שהובלטו על ידי ר׳ ישראל בעל שם טוב במסגרת הרעיונית של החסידות. אולם אין מקום להניח[13], כי בקרב חכמי הקלויז היו רבים, שנטו לדעותיהם של החסידים הראשונים מבית האסכולה של הבעש״ט. אדרבה, ראשי הדברים של חכמי הקלויז, כגון ר׳ חיים צאנזר ור׳ יחזקאל לנדא, היו ממתנגדי חסידי בעש״ט. ר׳

10 דברי בינה, השלח, כרך לב ע׳ 443—445.

10א בר בירקנטל־בוליחובר מספר: „ובתוך כך בא השתדלן מק״ק בראד הרבני החכם השלם מו״ה אברהם עוזיאל זצ״ל מק״ק זלקוא ולמד בארצות אשכנז אשכנזית ולשון לטין וחכמת רפואה ונעשה דוקטור, ונהג עצמו במלבושי אשכנז ומיועדי ומכירי היה ואח״כ נתקבל בק״ק בראד לשתדלן" (השלח כרך לז עמ׳ 237). בר בוליחובר טועה, אברהם עוזיאל מוצאו לא מזולקווא, אלא מברודי, ששם היה גם אביו שתדלן הקהילה.

11 Dr. M. Wischnitzer: Posłanje Frankistow 1800 goda, St. Petersburg 1914 p. 10
Dr. N. M. Gelber: Aus zwei Jahrhunderten, Wien 1924, p. 63—64.
Peter Beer: Geschichte, לפני זה שלח פראנק מצ׳נסטוחובה, בשנת 1767, מכתב אל חסידיו בברודי Lehren u. Meinungen aller relig. Sekten der Juden u. der Geheimlehre od. Kabala, Brünn 1823, Tl. II, p. 329.

12 המשומד הראשון הידוע לנו מסוף המאה הי״ח הוא הבנקאי יעקב בזנר(Boesner) שהתנצר בשנת 1780 וקבל את תואר האצילות בשנת 1785 מקיסר יוסף השני (Teodor Jeske-Choinski: Neofici polscy, Warszawa 1904 p. 39).

13 כפי שעושה פרופ׳ בנציון דינבורג במאמרו: ראשיתה של החסידות ויסודותיה הסוציאליים והמשיחיים ב„ציון" כ׳ IX ע׳ 186—187. בטעות נקראים חכמי הקלויז „חסידי בראד".

יחזקאל לנדא הוכיח אותם על יהירותם ועם־הארצות שלהם[14]. היחיד מביניהם, שהצטרף אל ר' ישראל בעש"ט, היה גיסו ר' אברהם גרשון קיטובער, שנסע בשנת 1747 לארץ ישראל[15] והיה שם השליח הראשון של החסידות הבעש"טית. אולם שאר חכמי הקלויז התיחסו בשלילה לגבי הבעש"ט, אף על פי שהוא עשה מאמצים גדולים לרכוש אותם. לכן קשה לקבל את הסיפור שנמסר לנו ב„שבחי הבעש"ט" ש„כת החסידים הגדולים אשר היו בעיר" (ברודי) הכירו בישראל בעש"ט וקבלו אותו לרב עליהם, כעובדא היסטורית מוסמכת.

כבר הדגשנו, כי דוקא מחוגי חכמי הקלויז באה התנגדות חריפה לבעש"ט ותורתו. אמנם, היו גם בברודי בודדים, שאהדו את החסידות ברוח „חברת חסידים" של ר' יהודה החסיד משדליץ, שהטיפה לעינויי הנפש תוך סיגופים ותיקוני תשובה, וכללו בתוך תפילותיהם צירופי שמות על דרך הקבלה המעשית. אמנם, היו גם „חסידים" יחידים, שהכניסו גם עיקרים משיחיים ברוח המיניות השבתאית. אחד מאלה היה ליב המלמד, שישב בברודי ולימד נערים. הוא היה למדן חריף, מקובל ומחריפי־המתנגדים של הרבנים. בימי הופעתו של פראנק הצטרף אליו בסתר, אולם כלפי חוץ שם על עצמו מסוה של חסידות. אמנם אחרי שהפראנקיסטים התנצרו, נשאר הוא ביהדותו, אבל המשיך לשמור אימונים לכת הפראנקיסטית[16]. הוא היה גם מראשוני החסידים הבעש"טיים. הוא התווכח הרבה עם חכמי הקלויז, ביחוד עם ראשם הרב מפודקאמין ר' חיים לנדא ועם רב הקהילה, בהלכות טריפות, ובדבריו נראו סימני מרידה במסורת. מובן, שהם התנגדו לדעותיו הללו, אך „איני משגיח בו (ברב הברודאי), כי ראשו ושכלו עקום וכל התלמידים שלו אינם יודעים בשום מקום פשט הפשוט ותלמידי השנונים ב"ה יודעים לתרץ קושיות וחומרות אשר הוא אינו יודע ואף שהוא רב ואני מלמד מכל מקום שכלי זך ושכלו עקום"[17]. הוא־הוא המלמד ליב, שרשם בין השורות הנדפסות בספרו „הטורים" עם פירושי גדולי הפוסקים ר' יוסף קרא והרמ"א, שנקנו על ידי ר' משה, בנו של הנגיד ר' יהושע צייטלין (משקלוב), מידי אחד מבני כת החסידים, ובהן הערות מלאות „דברי פלסתר מינות ואפיקורסיות" וגם דברי פריצות וניבול פה המעידים על כותבו שהוא כופר בדיני הפוסקים הראשונים והאחרונים ושהוא חוטא ומחטיא את הרבים[18].

מובן מאליו, שטפוסים כאלה עוררו בקרב הצבוריות היהודית חששות וחשדות רבים לגבי תנועת החסידים שהתחוללה, החל בשנות הארבעים של המאה הי"ח — עוד לפני הופעתו של הבעש"ט. ביחוד לא מצאו חן בעיני האדוקים מנהגי החסידים, „שכל ימיהם

14 נודע ביהודה יורה דעה סי' צג דף מה: „בדורנו הזה כי עזבו את תורת ד' ומקור מים חיים שני התלמודים בבלי וירושלמי לחצוב להם בורות נשברים ומתנשאים ברום לבבם כל אחד אומר אנכי הרואה ולי נפתחו שערי שמים ובעבורי העולם מתקיים אלו הם מחריבי הדור. ועל הדור היתום הזה אני אומר ישרים דרכי ד' וצדיקים ילכו בם וחסידים יכשלו בם" (תשובתו אל הרב ר' בער אבדק"ק גויטיין מיום כ"ב בסיון תקל"ו).

15 שבחי בעש"ט ע' כא. בשבחי בעש"ט הוזכר גם חסיד בעש"טי ר' פרידל מבראד (שבחי בעש"ט ע' ח). לא מן הנמנע שהוא־הוא ר' פרידיל, שנסע יחד עם ראשי החסידים לא"י (אהבת ציון של ר' שמחה בן יהושע מזאלוזיץ ע' 137).

16 דוד כהנא: החסידים וכת פראנק, „השלח", כרך ז' (1901) ע' 569. נראה שהוא־הוא המלמד ר' ליב מטרנופול, שעליו הוכרז איסור לעשנוב משנת תקל"ב.

17 ש. דובנוב: תולדות החסידות, כ' II ע' 230, הערה 1. 18 שם עמ' 228—230.

כחגים, אוכלים ושותים וחוגגים". ר' ישראל מזמושץ, שגר בימים אלה בברודי וכנראה הכירם מקרוב, כותב בלעג על מנהגי ראשיהם:

„ואני ראיתי בני עליה החוטפים את השוק ואת האליה... והופכים קערה על פיה ולמלאות גרונו יתן בכוס עינו וכשיהיה מלא על גדותיו... דורש מעשה מרכבה... ישא מרום עינו אל קדוש ישראל להגיד מה פעל אל, ומכריז מתוך קופה של בשר, איך רבוא רבבות עולמות עשויים באמת וישר... ומבקש סתרי תורה והשגת שוכן רומה מתוך מעשי בהמה... בני אל תלך בדרך אתם" [19].

בימי חייו של ר' ישראל בעש"ט לא בא לידי כל היאבקות בינו ובין היהדות המסורתית הרבנית, אדרבה, הוא השתדל בכל כוחותיו למצוא דרך של פשרה והסתגלות ולא להניח פתח לכל התפרצות, העשויה אך להחליש את תנועתו. אך אחרי מותו, כשהמגיד ר' דוב בער ממזריץ התחיל ליסד מנינים חסידיים גם בקהילות, שבהן התנועה החסידית לא התאחזה עדיין, התחילו המלחמות בין הרבנים ובין החסידים. הקהילה בווילנא, מבצר היהדות האדוקה, התחילה ברדיפות החסידים, ובשנת תקל"ב הוכרז נגדם חרם, ומיד נשלחו אגרות לכל הקהילות הגדולות בליטא ורייסין עם קול קורא להחרים את החסידים גם במקומותיהם.

ביום ה' באייר תקל"ב נשלחה לראשי הקהילה בברודי אגרת קנאות [20], כתובה בידי „איש אחד נכבד ומפורסם", ובה ניתנו ידיעות מפורטות על גילוי פשעי החסידים בקהילת וילנא, שריפת ספריהם בשער בית הכנסת והטלת חרם גדול בבתי כנסיות. אגרת זו קראה את ראשי הקהילה בברודי לעשות כזאת גם בקהילתם ולהקים גדר וסיג, לעכב שהחסידים והחסידות לא יתפשטו ויחריבו את בני הקהילה. בעל האגרת הסתמך על „הגאון האמתי המקובל האלקי אליהו חסיד", שציווה לרדוף את הכת הזאת בלי חמלה. אגרת זו משהגיעה לברודי, הועתקה בידי סופר ונאמן הקהילה וקורא הקלויז ר' אריה יהודה ליב [21], בן הרבני מרדכי [22] ביום ג' אסרו חג שבועות תקל"ב. הוא הוסיף להעתקתו מלים אחדות ובהן ניתן תאור הרושם, שאגרת זו עשתה על ראשי הקהילה: „ונבהל נבהלנו מראות, נעוינו משמוע, כי עדיין לא כבתה האש המתלקחת זה כמה שנים, עדיין מרבין בינינו חבורות רשע המעמיקים מ"ד להסתיר עצה, עת נפתלים המעקשים ארחותם, כי היכי דלישתני ממנהגא, מנהג של ישראל תורה היא ומחללין שם שמים בסתר ובגלוי". ר' אריה יהודה ליב בר מרדכי שהיה אחד המתנגדים החריפים של החסידות כתב גם חיבור אנטי חסידי בשם „מוסר אוילים", שלדברי יעקב שמואל ביק, שראה את הכתב יד בתכנו דומה ל„זמיר עריצים" היה כתוב „בסגנון עברי מהודר". לספרו היו מצורפות תעודות עם גבית עדויות של „רבנים גדולים על מעשי כת החסידים" [23].

19 ישראל זאמושץ: נזד הדמע, דיהרנפורט 1773, ע' 29.

20 נדפס ב„זמיר עריצים וחרבות צורים" משנת תק"ב, פורסם מחדש על ידי שמעון דובנוב ב„העבר" פטרוגרד תרע"ח כרך II, Chassidiana ע' 10—12.

21 הוא נפטר ביום כ"ב בסיון תקס"ב. Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax, p. 136. לפי שמעון דובנוב: תולדות החסידות (כרך III ע' 418—419) הוא המחבר של „זמיר עריצים וחרבות צורים".

22 על אביו רשום בפנקס דבית עלמין הישן בברודי: „י"א אלול מת הרבני המפורסם מוה"ר ר' מרדכי סופר

22 על אביו רשום בפנקס דבית עלמין הישן בברודי. „י"א אלול מת הרבני המפורסם מוה"ר ר' מרדכי דקהלתנו ובגליל לבוב ודד"א מחבר ספר מילי דאבות פרקי אבות", ד"ר גלבר, שם עמ' 129.

23 מכתבו של יעקב שמואל ביק אל יוסף פערל מיום 6 באוגוסט 1824. נדפס ב„פון נאענטן עבר", ע' 270—271.

האגרת הזאת גרמה כי „קמו ונתעוררו הרוזנים נגידי קהילתנו ונאספו העדרים רועי ישראל כל הפרנסין ומנהיגין לקנא בחטאים האלו לפרסם קלונם להדיחם מעל הארץ". בשעת היריד הגדול, שהתקיים בברודי ביום כ' בסיון תקל"ב, במעמד יהודים רבים מסביבות העיר, פורסם בקהל בהסכמת „רבנים מופלגים מאורות הגדולים יושבי לשכת הגזית דהקלויז רבתא" חרם גדול ונורא וזה לשונו [24]:

„הערצט צו כל הקהל הקודש, דא לאזין כבוד הרוזנים, נגידין מנהיגין בצירוף הנגידים המפורסמים יחידי סגולה, שפירי דמחוזא במוסכם אסיפה שלימה מכריז מודיע זיין: באשר הקול נשמע בכל מחנה העברים, אז עש איז בעו"ה ווידר חוזר וניעור גיוואלרעז בקרב עמנו כתות וחבורות, וואש זענין נחלקים מתוך העדה השלמה והצדק, מאכין זיך מנהגים חדשים וחוקים לא טובים, זענין פורק עול התורה מעל צווארייהם ובהפקירא ניחא להו.

כאשר ראינו האגרת מקריה נאמנה מק"ק ווילנא, אז דארטין האט מתנוצץ גיוועזין אש זרה, כמה אנשים רעים וחטאים להי' בגופם וואש האבין זיך גימאכט מנהגים חדשים ומשונים, שונות מכל עם הישראלי, וואש זענען נגד תורתנו, הגמרא והפוסקים ראשונים ואחרונים, און האבין מלעיג גיוועזין על דברי חכמים מצוקי ארץ, און הש"י האט די רשעים מפרסם גיוועזין בגלוי, וואש עד הנה איז גיוועזין במחשך כל מעשיהם הצנועים (הצבועים ?) הדומין לפרושים, און דאס וועט ווייטער נאך מעהר נתגלה וועריז. באשר הקול נשמע אז, כל (כי ?) הקהילות של מדינת ליטא מאכין איין אסיפה שלמה ללבוש בגדי נקם קנאת ד' צבאות לחטט ולשרש אחיהם להכרית מארץ זכרם ולחתות גחלים על ראשם בחרמות ושמתות ונדויים כאשר החלו לעשות חטאים תרדף רעה. און די זעלביגה לייט וואש מאכין זיך מנהגים חדשים זענען בונים במות לעצמם להבדל מתוך העדה הקדושה, מאכין זיך בזונדערע מניינים זענין ניט מתפלל עם הצבור בבכ"נ ובמ"ד הקבועים לרבים, און זענין משנים ממטבע שטבעו חכמים גדולי־הפוסקים כל תיקוני התפלות במדינות הללו. און די זעלביגה לייט זענין מחרף ומגדף מלעיבים במלאכי אלקים און זענין עובר זמן קריאת שמע ותפלה, און דווקא בשינוי נוסחאות ניט מנהג מדינות הללו, וואש אונזרה גאונים קדמונים האבין אונז מיסד גיוועזין אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל, וכהיום גיפינין זיך זעלכי רשעים פושעי ישראל בגופן אין ערוך לרשעם, זענין פורק ומניחין חיי־עולם, רק בנגינתם כל היום, און מאכין זיך חבורות חבורות, כתות כתות, זענין מבזה כלל התורה שבע"פ, אין זאגין זיא לערנין רק קבלה און זענין מתפלל מתוך הסידור של איש אלקי קדוש האר"י ז"ל וואש זיא זענין בוודאי קוצץ בנטיעות דרינן. מצורף לזה מאכין זיא זיך חלפים לשחיטה דווקא גשליפן, וואש מען געפינט ניט בכל התלמוד ובכל הפוסקים ראשונים ואחרונים, וואש כל השוחטים זאגין עס איז בלתי אפשר דמיט צו שחטן, מען מוז קומען לידי חלדה הגרמה ועיקור.

זה כמה שנים איז גיוועזין זעלכי רשעים בעולם, אבל זענין גיוועזין בעת ההיא חכמי הדורות פרנסים ומנהיגים דארבע ארצות, האבין זיא רודף גיוועזין ומפרסם קלונם ברבים גיוועזין, ביז מיז פטור גיוואלרעז פון זיא [25]. וכהיום הוסר המצנפת והורם העטרה, אנשי אמונה אבדו ואין מי יקום לנו עם מרעים. אזו האבן זיך ווידער מתעורר גיוועזין זעלכי רשעים שורש פורה. למיחש מבעי עש זאל ניט ווידר ח"ו נתחלל ווערין בין העמים שם

24 זמיר עריצים וחרבות צורים. נדפס ב„העבר" כרך II, ע' 12—15.

25 רמז לחרם שהוכרז בברודי בשנת 1756 נגד כת הפראנקיסטים.

שמים, פן יאמרו אז אונזער תורה איז ח״ו כשתי תורות, מיר זאלין ח״ו ניט זיין ללעג ולקלס בין האומות. עד מתי יהיה זה למוקש לבית ישראל! קומו מישרים לעזרת ד׳ בגבורים! איטליכער וואס האט יראת ד׳ בלבבו קער זיך מתעורר צו זיין בכל נפשו, לקנא קנאת ד׳ צבאות לכבוד שמו הנכבד והנורא לבל יתחלל, לגדור הפרצה, להדוף את האנשים הרשעים הללו בכל מקום שהם או שמץ מהם, ווארום דאס איז בוודאי איין שמץ מינות ואפיקורסות. עד מתי לעדה הרעה הזאת, וואס זענין בודה מלבם דברים עם מנהגים חדשים אשר לא שערום אבותינו, אין זה כי אם רוע לב, השמים יגלו עוונם. כל העובר עבירה בסתר מכריז ד׳ עליו בגלוי.

בכן האבין העדה הקדושה הנ״ל גוזר ווערין בחרם הגדול והנורא, בכל החרמות ושמתות ונדויים, בכל האלות והקללות שבתורה ובמשנה התורה ובכל כתבי הקודש, בחרם יהושע בן נון, שהחרים את יריחו, ובשמתא דשמתא ברק למרוז, ובקללות שקלל אלישע את הנערים על שביזו את כבודו (כל שכן לכבוד שמים), ובחרמות שהחרימו אנשי כנה״ג — אז מהיום והלאה חלילה וחלילה לכל בתי הכנסיות והמניינים הקבועים שבקהילתנו וואס האבין רשות מנין צו מאכין בבתיהם, חס ושלום משנה צו זיין ממנהג שלנו מנוסח התפלה האשכנזית, ופשיטא אז קיינר טאר זיך ניט דער ווערין מתפלל צו זיין רק בסדור תפלת האשכנזים, וואס מיר האבין מקדמוני גאוני עולם, מלבד השרידים אשר ד׳ קורא המתפללים תוך השטיבל הראשון שבצד הקלויז[26] דקהילתנו, וואס איז צלול וברור, אז די לייט וואס דארטין האבין קובע מקום להתפלל זענין מלאים תורה הנגלית גמרא ופוסקים, ויש להם יד ושם בסתרי־הקבלה, און זענין שוין מכמה שנים מתפלל מתוך סידור האר״י ז״ל, וואס האבין נאך גיהאט זייערע מנהגים בפני רבנים קשישאי גדולי קהילתנו המפורסמים, וואס האבין ניט מוחה געווען, באשר זיי זענען מפורסמין מילדותם ועיקר תורתם ולימודם הוא תורה הנגלית גמרא ופוסקים, מפורסמים בחסידות, יודעים רבונם ומכונים על דרך האמת — די זעלביגע מפורסמים איז מותר להתפלל כמנהגם מתוך הסידור של קדוש ד׳ האר״י זלה״ה ואפס זולתם, וחוץ להשטיבל חס מלהזכיר לשום מנין לשנות מנוסח התפלה האשכנזית אף אות אחד, אין להם עסק בנסתרות כלל, ולא כמנהגי הספרדים רק כמנהג המדינה הזאת דוקא. וחלילה לשנות ממנהג אבותינו, וכל זה וואש מותר איז היינו דוקא לאנשים שהם מבן שלושים שנה ומעלה, אובר הפחותים מבן שלושים חלילה וחלילה זי מצרף צו זיין להשטיבל הנ״ל.

גם איז מען גוזר בחרמות הנ״ל, עס זאל קיינער ניט גיין בבגדי לבן בשבתות וימים טובים חלילה וחלילה, רק די עטליכע מפורסמים הידועים לנו, וואס זענין גדולי עולם בש״ס ופוסקים ויראת שמים ועוסקים תמיד בתורה ומצוות. ולא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול כאחד מן המניינים. ווארום ווער עס וועט גיין מהיום אין ווייסה קליידער חוץ מן המפורסמים הנ״ל, אזי מלבד עונש החרמות הנ״ל וועט מען אים אפציהן באמצע הרחוב וועט זיין ללעג ולקלס וכמופת לרבים — גם על אודות החלפים והסכינים של שחיטה די גישליפנה, חס מלהזכיר בכל גבול קהילתנו וסביבתנו ווארום דאס איז בודאי במעורבי שמץ מינות. שחיטת הסכינים גישליפנה ההם איז נבלה וטרפה. וכל אנשי קהילתנו זענין מוזהרים ועומדים, זאלין ניט עסין משחיטת החלפים ההם. ובכל מקום וואו אחד מבני קהילתנו יועט קומען למקומות אחרים מוז ער חקירה האבין, אויב מען איז דארטין נוהג לשחוט בחלפים

26 הקלויז הגדול של חכמי הקלויז.

ההם, אזי אסור לו לאכול מזבח עכו"ם במקום ההוא, זבח רשעים תועבה, לא שום תבשיל של בשר, וואורום די כלים זענען אלע נבלה וטריפה.

ווען איין אורח קומט לקהילתנו (און) וועט ניט וועלין עסין משחיטת השוחטים הקבועים בעיר, אדער ער וועט זיך נוהג זיין בשום מנהג חדש, אדער מתפלל זיין כמנהג הספרדים וסידור האר"י ז"ל, מוז דער בעל הבית מודיע זיין להנגיד הפרנס חודש, להדוף ולגרש את האיש ההוא מן העיר, וכל הקודם לרדפו ולהדפו זכה להשמים. — גם איז תוקף גזירתנו על השוחטים דקהילתנו, זיא טארין ניט וייזין זיערע חלפים לשום אדם אורח כלל, רק לאיזה רב מפורסם באיזה קהילה מפורסמת ובידיעת הפרנס חודש.

על כל הנזכר לעיל איז אזהרה גדולה בחרמות הנ"ל על כל אנשי קהילתנו והסרים למשמעתנו, חלילה להם לשנות מכל הנ"ל בעונש החרמות הגדולות והנוראות. וכל זה האט מען גיטאן לכבוד השם יתברך ותורתו הקדושה, עס זאל ניט ח"ו נתהלל ווערן כבודו וכבוד התורה, אז איטליכער זאל האלטין זיינע מנהגים וואס איז מקדמונינו, גאוני ארץ, שאין כח ביד שום אדם לשנות מנהג קודש שהחזיקו בו אבותינו במדינה זו. איטליכה מדינות מוז האלטן זייערה מנהגים.

הגם אז קהילתנו האט ניט קיין כח לגזור אומר על שארי קהלות זאלין ג"כ חקירה האבין און חרמות דרוף געבין, רק עושים דרך בקשה למען כבוד השי"ת קדוש ישראל: קערין זיך כל הקהילות מקנא צו זיין קנאת ד' צבאות כמונו כמוהם כולנו בני אב אחד בנים לאל חי. ובאשר אז כהיום איז קהילתנו דער גרעסטער קיבוץ מבחר עיר ואם בישראל בכל המדינה, מלאה חכמים וסופרים וזכות הרבים תלוי בהם, מצאנו עצמינו מחויבין להיות מן המעוררין והנוקבין חדרי לבות של כל אחכ"י און דעם כרוז וועלען מיר שיקען לכל גבול ישראל, להרים קול תרועת חרמות שמתות ונדויים על האנשים הרשעים וואש זענין פורק עול התורה און מאכין זיך בזונדערע מנינים ומנהגים חדשים, מיט שינויי תפלות, מען זאל ניט לאזין טאן זייערה מעשים רעים לפרוש מן הציבור בשום קלייזיל או בית המדרש חדש, וואס ניט איז קבוע לרבים לתורה ולתעודה. ובזכות התורה והעבודה זו תפלה בלב שלם נזכה כולנו במהרה לעלות בהר ד' ולקום במקום קדשו, ויגאלנו גאולת עולם לחבר את האהל להיות אחד, אמן.

הכרוז הנ"ל, איז גיוועזין במוסכם שולחן מלא וטהור של הרוזנים נגידים פרנסים ומנהיגין, בצירוף כל יחידי סגולה קריאי מועד אנשי שם, ובצירוף רבנים מופלגים מאורות הגדולים יושבי לשכת הגזית דהקלויז רבתא [27] דקהילתנו פק"ק בראד יע"א.

בכוח רישומו של החרם הברודאי תקנה קהילת לעשנוב הסמוכה לברודי, בהסכמת יקירי הקהילה ובצירוף רבה, ר' מנחם מענדיל בן יעקב והרב ר' עקיבא מוולאדזימירז וואלינסקי (לודמיר) תקנות, שבהן, „עשו גדר בעירם על הכת הליצים, שהתחילו לפרח והגדילו להפליא ולהרשיע". בתקנות אלו נאסרו מניני חסידים ו„שטיבלאך" שלהם, שינויים בנוסח התפלה להתפלל בקול רם, הזמנת חסידים לשלש סעודות בשבת, ובמקרה שיזמינו אותם לברית מילה או נשואין יש להושיבם בריחוק מקום ושלא ישבו שנים יחדיו. מובן, שאסרו רקודים ומחולות.

שלא כחרם הוילנאי, ראה החרם הברודאי שלא לאסור ושלא לגרש את כת החסידים אלא להגביל זכויותיה. אין כאן החומרות, שהוכרזו בזמנו על אוהדי ר' יונתן אייבשיץ

27 אלה הם חכמי הקלויז.

והנגררים אחריו, וכת פראנק, שאותם רצו לעקור מקרב הקהל. החרם בברודי לא שאף אלא להפקיח את עין הקהילה והרבנות על החסידים כדי להגביל את התפשטותם.

נגד החרם הברודאי מחה רב המדינה שבמורביה ר' שמואל שמעלקי הורוויץ (1726—1778), מתלמידיו של המגיד ר' דב בער ממזריץ', שהרגיש את עצמו נעלב מהאשמות החרם. הוא דרש ממנהיגיה ורבניה של הקהילה הברודאית, שלא להצטרף לחרם הוילנאי ולא לתת אמון ללעז שהוציאו על החסידים, שהם לפי דעתו, אנשים יראים „מוסרים נפשם לעבודה שבלב זו תפילה ועוסקים בתורה בעתות פנאי". אדרבה, מן החובה לעשות שלום בישראל. אולם פניתו לא נתקבלה. בינתים ניסו החסידים להגדיל את חוג אוהדיהם בקרב יהודי ברודי. בפעולתם זו נסתייעו באחד מגדולי החסידים, יליד ברודי, ר' יחיאל מיכל המגיד מזלוצ'וב. הוא נולד בברודי לאביו ר' יצחק דרוהוביצ'ר, שהיה חסיד מובהק של הבעש"ט [28]. ר' יחיאל מיכל הצטרף עוד בבחרותו לבעש"ט וישב זמן רב במידזיבוז, והיה אחד מתלמידיו המובהקים. אחרי מותו יצא למזריץ' ונמנה עם תלמידיו הדגולים של המגיד ר' דב־בער. אחרי שחזר לעיר מולדתו ברודי הצטרף ל„חסידים שטיבל". לפי דברי הלעג של המתנגד ר' דוד מאקוב, ראו בו החסידים את גלגול הנביא חבקוק [29].

מובן שר' מיכל כיליד העיר השתדל לרכוש את בני עירו לחסידות, אולם תעמולתו נתקלה בקשיים גדולים, שכן ר' יחזקאל לנדא מפראג נתן את האות לרדיפות החסידים בקהילת ברודי. והיא, הקהילה, לא שקטה, ואף לא הסתפקה בהטלת החרם. כאשר ראשי הקהילה הוילנאית הראו בשנת 1781, בכרוזם „קול הספר", על הסכנה הנשקפת ליהדות מהספר „תולדות יעקב יוסף מפולנאה", נשרף, לפי החלטת בית הדין בברודי בשנת 1781, הספר הזה ברחוב לפני בית המגיד ר' מיכל מזלוצ'וב. אחרי שנדפסו לקוטים מדברי הבעש"ט שבספרי ר' יעקב יוסף בקובץ מיוחד „כתר שם טוב", חתכו בברודי את הספר לחתיכות וטבלו אותן בגפרית ועשו מהן גפרורים [30].

אולם עם התפשטות החסידות בגליציה גדל גם מספר החסידים בברודי [31]. אמנם, אם בקהילות אחרות נחלו החסידים נצחון עד שהצליחו לשעבד את הרבנים לחסידות, הרי התפשטותם בברודי לא היתה קלה. כאן לא הצליחו גם לבוא עם המתנגדים לידי בריית שלום, כדי להלחם נגד המשכילים, שהשפעתם גדלה והלכה, בפרט בהנהלת עניני הקהילה. בתקופה זו נפלה המלחמה בחסידים בחלקם של המשכילים.

28 שנים רבות ישב באוסטרהא ולמד בבית מדרשו של פרנס דמדינת וואהלין ר' יוסף אוסטרר. אחר כך מגיד מישרים בעיר הורחוב.

29 שבר פושעים סימן מ. 30 ש. דובנוב: תולדות החסידות, כרך I, ע' 166.

31 ר' אפרים זלמן מרגליות נתן לר' נחמן מברצלב (כשאסף בגליציה — מאחר שהצדיקים והחסידים ברובם נתרחקו ממנו — הסכמות על ספרו „ליקוטי מהר"ן") את הסכמתו. ש. הורודצקי: החסידות והחסידים, ברלין, תרפ"ג III, ע' עה.

פרק תשיעי

הכיבוש האוסטרי

א

מובן מאליו, כי עם המשא ומתן על החלוקה הראשונה של הרפובליקה פולין, בשנת 1771/1772, היתה אוסטריה מעונינת לכבוש את העיר ברודי, שהיתה, החל בראשית המאה הי"ח, לא בלבד מרכז מסחר בעל חשיבות גדולה, אלא גם, מבחינת התחבורה, אחת הנקודות העקריות בסחר־היבשה ממזרח אירופה למרכזה ומערבה, שכן דרכה עברה מסילת המסחר הראשית מרוסיה. חילופי־הסחורות שעברו דרך ברודי מרוסיה, קרים, אוקראינה לליפסיא, פראנקפורט דאדר, ברסלא, דאנציג ומשם לארצות אירופה המערבית הלוך וחזור, הגיעו, עוד בשנות 1760—1770, לממדים גדולים מאד.

לברודי הובאו תבואה, תוצרת חקלאית וחמרי־גלם שונים מפודוליה, וואהלין, אוקראינה, מוסקבה, תורכיה, פרס וסין, ונשלחו ממנה לליפסיא, ברסלא, פראנקפורט דמאין ודאדר, דאנציג ושם הוחלפו כנגד סחורות מקומיות אחרות או נמכרו בשלזיה, סכסוניה, הונגריה ופולין הקטנה. הסחורות השונות, שנקנו בליפסיא ובשאר ירידי גרמניה, שוב נמכרו דרך ברודי לפולין, הונגריה, רוסיה ולארצות־המזרח. בברודי היה מפגש־הסוחרים שבאו מחוץ־לארץ, כגון ארמנים, פולנים, גרמנים, יוונים, הונגרים, תורכים וטאטארים. שלא כלבוב, שהיתה מרכז לכל פעולות־האשראי של רייסן, היתה ברודי מרכז־המסחר הסיטונאי ומסחר־המעבר, וכך היתה נקודה עיקרית של המסחר בין ארצות המזרח ובין ארצות המערב [1]. סוחרי־ברודי שלחו חלב, שעוה, רוביה (Rhabarber), מלחח (Salpeter), עורות לא־מעובדים, פרוות ועורות רוסיים (Juchte) תמורת אריגים, סחורות־צמר ומשי, מאריגי פשתן עדינים, גרבים, סחורות־מחט וכל מיני סחורות־סוכר [2], וגם ספרים [2א].

המסחר מברודי עם רוסיה עבר דרך ברדיצ'ב, שנקראה בצדק סניפה של ברודי, ובה קיימו סוחרי ברודי מחסנים גדולים במספר רב. מלבד המסחר היבשתי נמשכו מברודי קשרי מסחר ער גם עם ויניציאה דרך שתי דרכים: הדרך האחת — טריאסטי־הונגריה־ירוסלב־לבוב־ברודי, ומכאן דרך ואסילקוב מערבית מקיוב לרוסיה; הדרך האחרת — זמלין־פשט־קאשאו־בארדיוב־לאנצוט־לבוב־ברודי ומכאן לרוסיה.

המסחר עם ויניציאה כלל לרוב סחורות־משי ואריגי צמר, שנשלחו באמצעות סוחרים יווניים, ומרוסיה הביאו כל מיני חמרי־גלם.

אולם עיקר המסחר הברודאי היה בהחלפת תוצרת חקלאית שהובאה מרוסיה, פודוליה, וואהלין, ונשלחה לשלזיה, הונגריה וסכסוניה כנגד תשלום בסחורות ותוצרת תעשיה, שהובאו מליפסיא, דאנציג ושאר ערי אירופה המרכזית.

1 Dr. M. Wischnitzer: Stellung der Brodyer Juden im internationalen Handel im XVIII Jhdt. Dubnow-Festschrift, p. 118.

2 Hermann Fechner: Die handelspolitischen Beziehungen Preussens zu Oesterreich, Berlin, p. 507; Philippi: Die Messen der Stadt Frankfurt a/O., 1871; Dr. M. Wischnitzer l. c., p. 117.

2א בשנת 1773 בלבד קנו סוחרים יהודים מברודי מאת מדפיס אחד באמשטרדם ספרים בסך 30.000 דוקאטים.

למראה מעמדה של ברודי במסחר הבינלאומי לא נתמה, כי מלך פרוסיה, פרידריך הגדול, שהעריך את חשיבותה של העיר הזאת בשביל ירידי ברסלא, לא רצה בכיבושה של ברודי על ידי אוסטריה. אך עזרתה של רוסיה ובקשת האצילים מסביבות ברודי עמדה לה לאוסטריה, שסיפחה את העיר לאיזור כיבושה.

ב־5 באוגוסט 1772 נכנסו צבאות אוסטריה לברודי, שנקבעה מושב המחוז, אולם המעברים החוזרים של צבאות־המעצמות בתקופות המשא־ומתן וביצוע־החלוקה גרמו משבר כלכלי רציני וממילא צמצום־המסחר. יתר־על־כן חלו על העיר, וכמובן ברובן על האוכלוסיה היהודית, הוצאות רבות, שהיו כרוכות במעבר הצבא הרוסי והאוסטרי. מתוך חשבונות העיר בשנת 1772 אנו למדים, מה מרובים היו הסכומים שיהודי־העיר שילמו לשם כיסוי הוצאות הצבא. באפריל 1772 בלבד הוכרחו לתרום להוצאות הצידה בשביל הצבא הרוסי, שנמצא בקו ברודי־שניאטין, את הסכום של 13.886 זה' פולנים, בתוך הסך הכולל 14.886 זה' פולנים [3].

מצב המסחר היהודי הורע כדי כך, שבעל העיר פוטוצקי היה מוכרח, באפריל 1773, לעזור מקופתו הפרטית לסוחרים היהודים בהלואה בסך 3.000 טאלר אדומים, כדי שיוכלו להחזיק מעמד ולשפר את המסחר בעיר [4].

עם הקמת מחיצת־המכס בין ברודי ופולין בקירבת העיר ותשלומי המכס הגבוהים למדי, הופסק פתאום כל המסחר. מחמת המכס [5] נתיקרו הסחורות באופן שסוחרי פולין ורוסיה לא יכלו לשלם את מחירן. ובינתיים עבר מסחר־המעבר לברסטצ'קו ורדזיבילוב. מחמת המכס, שהטילו שלטונות אוסטריה על מעבר־הסחורות (10% משווין) נתיקרו בממוצע התוצרת הגליצאית והסחורות שהובאו מחוץ־לארץ ב־12 עד 14 אחוזים [6].

קשיים אלה, והסבל, שהאוכלוסיה סבלה מיד הצבאות העוברים דרך העיר, לא היו

3 העיר כולה שלמה רק 1000 זה' פול. ועל כך נתן הקהל לעיריה את הקבלה הבאה: „אות אמת שקבלנו מיד העירונים דק"ה בראדי סך אלף זהובים פוליש שעל המגיע מהם בעד חלקם להיזק הפראוויאנט מאגאזין מה שסולק עבורם מקופת הקהל ולהיות לאות אמת חתום זה הסך עד לחשבון הישיש ביום ד' ניסן תקל"ב" (ארכיון בית המשפט בברודי: Xięga samych pieniężnych dochodów y rozchodów miasta Brodów Roku 1771—1772.

4 Acta magistratus Brodensis e. a. 1777 No. 243: "podajemy, iż Jaśnie Wielm. J. P. Potocki Podkomorzy Koronny Pan Nasz Dziedziczny dla dobra y utrzymania handlów w tymże mieście pożyczył z skarbu Swego Czerwonych zł. trzy tysiące in natura w miesiącu Aprilis 1773 Roku na Interes kupców tutejszych to jest dla utrzmania Transito y z różnych krajów pogranicznych do miasta Brodów" (Oblata Manifestu Pospólstwa żydowskiego).

אולם הסוחרים לא החזירו את הסך הזה והקהילה הוכרחה לתבוע אותם למשפט ב־18 באוגוסט 1777, בציינה את מעשי הסוחרים ככפית טובה לגבי אדוני העיר. באופן כזה רצתה הקהילה למנוע צעד משפטי כלשהו כנגדה מצד פוטוצקי והדגישה בתעודה מיוחדת, כי להחזרת החוב הנזכר אחראים אך ורק הסוחרים שנהנו מההלואה ובשום אופן לא הקהילה. ראה תעודות ומסמכים, III, 12.

5 על הסחורות, שהובאו משלזיה וסכסוניה, הוטל מכס גבוה. בעד המעבר שולמו 10% וכן דרשו גם בפולין מכס של 10%; נמצא המכס בלבד מייקר את הסחורות ב־20 אחוז.

6 אוסולינאאום כ"י 525, דף 424.

עשויים לנטוע בלב ההמונים רגשי אהדה אל המעצמה החדשה — שלטונות אוסטריה. אמנם, השכבות העליונות, שקיימו קשרי־מסחר עם חוץ־לארץ והושפעו מההשכלה, שהכתה את שרשיה בקרב האמידים והמקורבים להם, ברכו על ספוחה של ברודי לאוסטריה והבי־ליטו במיוחד את קורת רוחם בטכס החגיגי לכבוד השלטונות האוסטריים, שנערך בפאר רב בבית־הכנסת הגדול, ושבו נשבעו ראשי הקהלה שבועת אמונים לקיסרית. העתון הוינאי (Diarium[7]) פרסם על טכס זה מכתב שנשלח מברודאי אחד לידידו בוינה ובו מסופר:

„ב־29 בדצמבר (1773) התאספו נכבדי הקהילה היהודית בשעה 2 אחרי הצהרים בבית־הכנסת הגדול שלהם, בנין נהדר שקושט במנורות כסף, שטיחים יקרים וכתרים. בשעה 4 ניגשו ראשי הקהילה הנכבדים ביותר לפני ארון הקודש והוציאו ספר־תורה מקושט יפה ונשבעו בפומבי שבועת־אמונים לגברתנו הקיסרית מריא תרזיה וליורש העצר שלה קיסר יוסף II. בסוף השבועה ענתה כל האסיפה בקול רם: אמן.

„בשעה 5 רכבו בכל רחובות העיר אנשים אחדים מחופשים כתורכים, הריעו בחצוצרות והודיעו לכל העם, שיתקהל בככר בית־הכנסת. שם נבנו בימה נהדרה ושערי־נצחון. בראש־הבנין היה כתר מצופה כסף ועל הבימה ניתנו להמונים משקאות. האנשים הריעו וחזרו והריעו לכבוד הקיסרית תרזיה ויוסף וקראו „ויואט" (Vivat). שמחת ההמונים היתה בלי גבול. בשעה 6 בערב התחילה תאורת־העיר. בכל צדי בית־הכנסת הוחזקו נשרי־קיסר גדולים ובקצות הבנין נראו אותיות גדולות מזוהבות, עם שמות הקיסרית ויורש־העצר, שהוקפו ששת אלפים קופסות־מנורה דולקות. הבימה עצמה הוארה ב־400 מנורות, בבית הכנסת הודלקו 600 נרות־שעוה ו־400 נרות רגילים; רחוב־בית־הכנסת הואר ב־60 פנסים וב־4 חביות־זפת.

„ב־7 בערב נתכבדה האסיפה בביקורים של ראש המחוז, כבוד מעלתו הרוזן פון שטראַסולדן, מפקד הגדוד סגן־קולונל מרקי דה פורס ויתר הקצינים הגבוהים. בשעה 8 הופיע הבריגדיר גנרלפלדואכמייסטר גרבן. בקושי רב הצליחו החיילים לפלס דרך בקרב ההמונים בשביל האדונים, שיוכלו להכנס לבית הכנסת. בהופיעם בבית הכנסת, נשמעו נגינות התזמורת. אחרי שהשתתקו קולות ההמון, יצא השתדלן המקומי הרופא ד"ר אברהם עוזיאל והתחיל לקרוא בשפה הלטינית את נאום התשבחות והבקשות. אחרי שכילה את דבריו שר החזן עם המקהלה שלו את התפלה לשלום הקיסרית, הממשלה ואוסטריה כולה. העם ענה: אמן. אחרי טכס זה הוגשו יינות, פירות ועוגות.

„אחר־כך שרו תהלים ובשעה 11 עזבו את בית־הכנסת. ראש־היהודים שמואל רבינוביץ[8] ערך בביתו סעודה בלווית מוסיקה. סעודות כאלו נערכו גם בבתיהם של יתר נכבדי היהודים".

טכס חגיגי (homagium) דומה נערך גם על ידי יהודי לבוב, אולם רק ב־4 באוקטובר 1777, והכל הסכימו שהטכס בברודי עלה מכל בחינה על של יהודי לבוב, שכן התקיים בבית־הכנסת.

באוגוסט 1773 ביקר בברודי יורש העצר יוסף II בלווית הגנרל לאודון ואילו גנרלים, קצינים ופקידים גבוהים וניתן לו להכיר את מצב העיר, שעליה עבר משבר כלכלי עם מעבר

7 Wienerisches Diarium 1774, No. 9 ddo 9/I. 1774.

8 בנו של ר' יעקב באבד ואשתו רוזה, ראה פרק שמיני.

הצבא וניתוק קו המסחר על ידי מחיצת המכס. בביקורו זה רצה להכריז את העיר כעיר חפשית, שכן סבור היה, כי זכות יתירה זו עשויה לשפר בהרבה את מצב הכלכלי[9]. בשיטה המרקנטילית, שמדיניות־המכס שלה קבעה הגבלות גדולות על סחר־החוץ, שעיכבו מכל הבחינות את חופש־תנועת־הסחורות, נועדה הכרזה כזאת להחיות את התנועה בנקודות־מסחר קבועות באופן שהוצאו מתחום פעולות משרדי המכס והובדלו במחיצות משטחי־המכס. שטח כזה נקרא „עיר חפשית" והיה רשאי לסחור עם המדינות השכנות מבלי לשלם מכס, אולם ביחס לארצם חלו עליהם אותן הטלות שהיו מוטלות על מדינות־חוץ.

חלוקת פולין ניתקה את ברודי מפולין, והעיר הוקפה מחיצת מכס קשה עד כדי שגרמה למשבר, כפי שביארנו, והקיסר יוסף II בראותו את המצב הירוד הזה, החליט לעשות את העיר מרכז־מסחר חפשי. אולם קשה היה לו להסכים למעמד מונופולין של היהודים, שהיה לפי דעתו מזיק לכלכלל־הציבור (ein gemeinschädliches Monopol) ולכן החליט להושיב בברודי סוחרים גרמנים ולהעניק להם זכויות־יתר וגם לתמוך בהם מבחינה כלכלית[10]. אולם הפוטוצקים עמדו לימין היהודים והעדיפו אותם על הגרמנים, ולא עוד אלא ערמו כל מיני חומרות לפני ראשוני המתישבים הגרמניים שנשלחו לברודי, כדי לסכל את כוח־תחרותם ביהודים. הקיסר אמר תחילה לקנות את העיר ולעשותה עיר חפשית[11], אולם משא ומתן זה עם הפוטוצקים, שנמשך עד שנת 1779, העלה חרס[11א].

„אחר־כך שרו תהלים ובשעה 11 עזבו את בית־הכנסת. ראש־היהודים שמואל רבינוביץ[8] בראשית 1773 הוראות, שלפיהן יש להפחית את המכס בשיעור של 10% מכל הסחורות הבאות מליפסיא, פראנקפורט, תורכיה, ברסלא, דאנציג ולשחרר ממכס כל סחורות הבאות מרוסיה וכן שעווה המובאת מאוקראינה. הזלה זו נגעה רק במסחר הסיטונאי של ברודי[12].

9 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: Protokoll 1774, 1358

בפעם השניה ביקר יוסף II בברודי ב־7 במאי 1787 בדרכו אל הקיסרית הרוסית קתרינה II. אז כתב לקאוניץ: „מהגבול הרחוק ביותר של מדינתנו, מברודי, ירושלים המודרנית הזאת, שבה נמצאים 18.000 יהודים, הנני כותב לך את השורות הללו". על מכתב זה ענה לו קאוניץ ב־15 במאי: „באמת מפליא מאד שהעם הישראלי הזה, אשר בקרבו היה הוד מלכותו בכתבו אלי מברודי — השתקע בפולין במספר גדול ביותר ואין להשוותו למספר היהודים בארצות אירופיות אחרות. לפי דעתי מצב זה בא מתוך רשלנות השיטה התפלה של הממשלה הפולנית, שבעטיה נמצאים שם יהודים רבים כל־כך שרצו בעצם לבוא לשם. המספר הבלתי־יחסי של האוכלוסיה היהודית בקרב האוכלוסיה הכללית ודאי שאינו מועיל מכמה בחינות — אולם בכל זאת מוטב שיהיו במדינה צרכנים יותר מאשר מעטים". Wiener Staats-archiv Korrespondenz Josef II—Kaunitz 1787. בפי העם מסופר, כי בימי ביקורו של יוסף II בברודי בשנת 1787 נתקבל אצלו רב המדינה ר' אריה ליב ברנשטיין, שמצא חן בעיניו בשל התנהגותו כ„גראן סניור". הקיסר אמר לו, שיהודי גליציה אינם ראויים עדיין למוסד של רב מדינה. אולם אמיתות הסיפור הזה אין לה הוכחה, שכן בארכיונים אין כל רמז לכך.

10 אוסולינאאום, כתב יד 525, כרך I, דף 4; ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה Archiv d. Min. d. inneren, Protokoll ex November 1774.

11 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה IV A. 1, ddo 11, IV 1774.

11א הממשלה האוסטרית רצתה גם להושיב בברודי סוחרים ארמנים וניהלה משא ומתן עם ארמנים בתורכיה, אולם הם נמנעו לקבל את ההזמנה כי לא רצו להתישב בערים פרטיות פולניות.

12 ארכיון מיניסטריון הפיננסים המשותף בוינה Hof- u. Kammerarchiv, Commerz 57, Ungarn und Galizien ad 27, ex Junio 1774

המכס נגבה לא לפי שווי הסחורה אלא לפי העגלה ומספר סוסי הריתמה, באופן שהמכס הורד מ־10% ל־ 1/4%. תיקונים אלה עמדו לה לברודי שהוצאה בראשית 1773 משטח המכס הגליצאי, ולאמיתו של דבר הוכרזה כבר אז עיר־מסחר חפשית, אף שההכרזה הפורמאלית באה אך שש שנים אחרי כן, כלומר בשנת 1779. בדרך כך ביקשה הממשלה האוסטרית לחסל את המשבר ולשפר את המסחר הברודאי, שכן היתה מעונינת בגידולו ופיתוחו.

דוקא בזמן הזה השתדלה הממשלה האוסטרית להפנות את סוחרי ברודי לשוקי אוסטריה. בשנת 1775 נעשו, באמצעותו של ר' יעקבקה לנדא (בנו של ה„נודע ביהודה") נסיונות להפנות את תשומת לב הסוחרים היהודים בברודי ליריד בטשן[13] וגם לשאר הירידים במדינות אוסטריה, אולם רק מספר קטן של סוחרים ביקר שם, ומתוך התעודות ידוע לנו כי הסוחר אֶליאס בלבד ביקר ביריד בטשן, וקיבל אפילו מכתב שבח מיוחד על השתתפותו.

הוראתו של הנציב פרגן נתקבלה במורת רוח על ידי סוחרי גליציה, שראו בברודי מתחרה קשה, שהרי עם הורדת המכס אפשר היה למכור בברודי את הסחורות ביתר זול מבשאר גליציה. אף שלטונות המכס חששו, כי התקונים האלה יפחיתו הכנסות המכס. בברודי גופא התאוננו הסוחרים הקמעונים כי אין התקונים האלה מועילים אלא לשכבת סיטונאים קטנה בלבד. לשם חקירת המצב נשלח, אפוא, באפריל 1774, לברודי הקומיסר לעניני המכס בגליציה קרל יוסף אדר כדי לבדוק מידת התועלת או מידת ההיזק של תיקוני הנציב פרגן. את רשמיו וסיכום חקירותיו מסר אדר בדין־וחשבון שלו מיום 26 ביוני 1774[14] ובו הביע את דעתו, כי תקונים אלה יש בהם כדי לסייע כראוי לפיתוח סחר היצוא הגליצאי, אולם צריך לשפר אילו סידורים. אחרי תאור מקיף של תפקיד הסחר הברודאי בכוון למזרח ולמערב אירופה קבע אדר כי סיפוחה של ברודי לאוסטריה הביא לידי ירידתה הכלכלית הגמורה מחמת סגירת הגבולות. משום כך מחוייבים להפנות תשומת־לב מיוחדת למצבה ולתת לה מעמד של זכויות מיוחדות. בכיוון זה מציע הוא לשנות את שימוש הטלת המכס, להכניס הקלות במכס ובסידורים הטכניים. בעיקר הציע להטיל את המכס בגובה של 1/4% רק על הסחורה, העוברת את העיר ברודי ונשלחת מבלי שיפתחוה, אל מחוצה לה. לפי שהתלונות על ריכוז המסחר הגליצאי בידי הברודאים[15] לא פסקו, הציע הגוברניום בשנת 1777 לבטל את זכויות ברודי, בתנאי, שאם המסחר בברודי ילקה בשל כך, יחול כעבור חצי שנה שינוי־הצעה, שהקיסרית מריא תרזיה הסכימה לה. ב־27 בספטמבר 1777 ובפאטנט מ־2 בינואר 1778 בוטל המעמד המיוחד של ברודי ותחת מכס־קונסום של 10% נקבע מכס־מעבר של 1%[16].

13 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה Protokoll 1775 Nr. 234, 806: מן העניין להזכיר שבשנת 1774 ביקש אביו ר' יחזקאל לנדא מאת השלטונות בוינה למסור לר' יעקבקה את תחנת מכירת המלח במחוז ברודי. אולם בקשתו נדחתה (ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה Protokolle Galizien 1774—1775, 5. Dezember 1774).

14 האקדמיה הפולנית למדעים בקראקא: כתב־יד מספר 811.

15 לפי דברי אדר בדין וחשבון שלו מ־6 באוגוסט 1776 „המסחר הברודאי הוא, כידוע, מקיף כל־כך, עד שהוא עולה בהרבה על יתר המסחר הגליצאי כולו".

16 הגוברניום הציע להחזיק במכס של 10%, אלא השלטונות בוינה הצביעו על חשיבותה של ברודי כמרכז

גרמה לכך לא במעט הפטיציה שהגישוה בדצמבר 1777 שמונים ושלושה סוחרים ורוכלים יהודים ובראשם יהודה ליב בנו של הרב מוישגיצה, לממשלה המרכזית בווינה. מחברי כתב הבקשה הוכיחו, כי מכס־המעבר לא גרם אלא לירידת המסחר. מבין שיטי הפטיציה הזו ניכרת הקנאה בסוחרים העשירים.

סוחרי ברודי התחילו משתדלים לקיים את הפריבילגיה. ב־14 באפריל 1778 הגישו סיטונאיה מחאה על ביטול מעמדם המיוחד והצביעו על ההפסדים הגדולים הכרוכים בו, לא בלבד לברודי עצמה, אלא גם לשאר הערים המקיימות קשרי מסחר עמה. בפטיציה אחרת, שהוגשה ב־12 ביוני 1778, איימו אפילו, כי אם לא יושם לב למשאלתם, יקבלו את הזמנתו של אוצר־המלוכה הפולני, שתיכן אז תכנית להקים לאורך הגבול האוסטרי מחסנים (depositoria), יניחו את ברודי וישתקעו מעבר למחיצת המכס [17].

בינתיים בא לברודי הקומיסר אדר לשם ביצוע הפאטנט מ־2 בינואר 1778, ומתוך בדיקה ובחינה הכיר בצדקת תלונותיהם של הסיטונאים ובדין וחשבון שלו הדגיש כי תלונות הסוחרים מחוץ לברודי על תחרות סוחרי ברודי אינן כדין. לכן הציע להחזיר את המצב לקדמותו, כדי למנוע את ירידת המסחר הברודאי, שיביא אך טובה למסחר הפולני, שכן פולין כבר עושה כל המאמצים למשוך את סוחרי־ברודי שיבואו לברסטצ'קו ורדזיבילוב ונותנת להם כל מיני הקלה ונוחיות [18].

למרות התנגדותו של הגוברניום הגליציאני להצעתו של אדר הכריעה הקיסרית ב־2 באוגוסט 1779 לטובת ברודי והסכימה להחזיר לה את הזכויות המסחריות־מכסיות ולהוציא את כל העיר ממחיצת־המכס, בתנאי שברודי תשלם תמורת ההפסד, שהאוצר הממשלתי יסבול בהכנסות־המכס, תשלום שנתי, שנקבע אחרי משא ומתן ממושך, בסך 1500 פלורין, מהם חלו על הסוחרים היהודים 1125 פל' (75%) ועל הסוחרים הנוצרים 375 פל' (25%). לפי הפאטנט הזה הופרדה ברודי על 18 כפרים ואוכלוסיה של קרוב ל־17000 נפש, על ידי מחיצה באורך של 9 מילין בכוון לשניוב־פודקאמין. כל סחורות, תבואות, בקר, שעברו דרך גליציה לברודי היו מחויבות במכס מעבר בלבד, והוא הדין בכל הסחורות שנשלחו לחוץ לארץ מברודי דרך גליציה. כל הסחורות, הבאות מפולין ונשלחות לשאר מדינות אוסטריה, היו פטורות ממכס־מעבר. אולם כל סחורות שהיו מגיעות מגליציה לברודי או מברודי לגליציה, היו מחויבות בתשלומי־מכס־יבוא ויצוא רגילים.

יתרונות הפאטנט לטובת ברודי היו בכך, שכל הסחורות ותוצרת חקלאית שבאו מחוץ לארץ לברודי או נשלחו מברודי לחוץ לארץ, מבלי שנגעו בגליציה — סחורות ממזרח, פולין, רוסיה, תורכיה — נהנו בברודי, בהכנסתן והוצאתן, משחרור שלם ממכס, אולם סחורות שבאו לברודי או יצאו מברודי דרך גליציה, כלומר למערב או ממערב, היו מחויבות במכס מעבר נמוך מאד. זכויות אלו היו קודם כל לטובתם של הסוחרים הסיטונאים. ביתר שעיפי הפאטנט—ביחוד בסעיף 4—נשמרו האינטרסים של בעלי המלאכה הזעירים, סוחרים

מסחר, ולכן יש להניח להם beneficium transitus. אולם על אף העמדה הזאת הסכימו לבסוף לבטל את הזכויות של ברודי.

17 Gehorsamste Bitte von dem gesamten Broder Handels-Judenstand בחתימת ידם של 46 סוחרים סיטונאים. בארכיון המיניסטריון לפיננסים: Hof- und Kammerarchiv, Mautwesen in Galizien Nr. 7 G ad 195 ex augusto 1778.

18 דו"ח שלו מ־29 במאי 1778. כתב־היד 811.

זעירים והצרכנים, באופן שנקבעה תקנה יוצאת מן הכלל, שעל פיה, תוצרת ברודאית היתה חייבת בגליציה ובמדינות אוסטריה מכס־יצוא בגובה של 4%. צרכני ברודי נשמרו על ידי התקנה, שלפיה פוטרו כל הסחורות, הדרושות לצרכני ברודי, ממכס היצוא הגליצאי. בדרך כך השתדל הפאטנט לשמור בבת אחת גם על האינטרסים של הסיטונאים, גם על צרכי המקום[19].

הפאטנט פתח לפני המסחר הסיטוני עתיד גדול ואת האפשרות לעשות את ברודי מרכז תעשייה, שכן כל חמרי הגלם והמזונות הוכנסו לברודי מגליציה וממזרח ללא כל מכס, והתוצרת התעשייתית ניתנה להימכר בגליציה ובכל מדינות אוסטריה בתשלום מכס יבוא נמוך של 4%, ואין תימה כי פאטנט כזה נתקבל על סוחרי ברודי בשמחה רבה. אין פלא, איפוא, שנציגיהם היהודים והנוצרים הגישו ב־19 בספטמבר 1779 תזכיר לממשלה, שבו הביעו את תודתם על החסד שנעשה לעיר והודיעו, כי הם מוכנים לקבל עליהם את הוצאות הפרסונל של משרד־המכס. אולם הממשלה לא הסכימה לכך, ואישרה רק את קבלת התוספת, שנגמרה על ידי רבוי ההוצאות עם הפאטנט משנת 1779. בשנת 1781 הורחב היקף העיר החפשית על ידי סיפוח העיירה לשניוב וסביבתה תמורת תשלום שנתי של יהודי לשניוב בסך 100 פלורין. מה מרובים היו השינויים בחיי היהודים בעיר אנו למדים מתוך כך, כי בשנת 1778 נמנו במפקד האוסטרי הראשון בברודי 10.887 נפש, מהם 8.867 יהודים (81%)[20], ואילו בשנת 1783 עלתה האוכלוסיה היהודית למספר 11.137 (82%) על 13.609 נפש, ובשנת 1799 — למספר 14.105 או 86%. בשנת 1788 נמצאו מ־870 בתים בעיר — 364 בתים בידי היהודים, ואילו בשנת 1799 מ־1146 בתים — קרוב ל־450 בתים יהודים. עיקר־התעסוקה של האוכלוסיה היהודית היה המסחר. בשנת 1784 עלה היקף המסחר עד סכום של 4.226.000 פל' ומסכום זה חלו על היהודים בלבד 70%. העובדה כי לפי הוראת הגוברניום נקבעו, לסידור הסרסרות במסחר, 11 סרסורים יהודים ו־1 ארמני, באה ללמדנו, כי המסחר היה לאמתו של הדבר ברובו המכריע בידי היהודים[21].

מבין הנוצרים היו רק סיטונאים אחדים כגון לאשקיביץ, שהיה הסוחר העשיר ביותר בברודי בעל הון של 105.000 פל'; הוא החזיק גם סניף בפודגורזה הסמוכה לקראקא. אחריו באו המומר יעקב בסנר[22] עם הון של 25.000 פל' ורפאל יעקובוביץ, שעשה מסחרים גדולים עם תורכיה. הסיטונאים הנוצרים ריכזו בידיהם סחר דבש, שעוה, מלחת, קפה, סוכר, משי, סחורות־ברזל, חרמשים (משטיירמארק), זכוכית, סחורות־ויניציאה ואלגומים, ואילו הסוחרים היהודים ריכזו בידם סחר צמר, בשמים ותבלין, כסף, גלנטריה, פנינים, תבואה, תוצרת חקלאית, חלב, פרוות, עורות ועורות מעובדים.

19 הנוסח המלא של הפאטנט נדפס באוסף החוקים בגליציה Edicta et Mandata (Pilleriana) 1779 p. 52—57; X. Sadok Barącz: Wolne miasto Brody, p. 118—119

20 בהם 4376 גברים ו־4491 נשים. Ossolineum: Zbiory Czołowskiego, Konscrypcya Żydów w Galicyi. Ms Nr 2326—2331/II כ"י

21 Ossolineum: Zbiory Czołowskiego, Wykaz kupców żydowskych i chrześciańskich w Brodach z r. 1787, 2353/III כ"י

22 יעקב בסנר (Boesner) היה ממוצא יהודי. התנצר בשנת 1780. בשנת 1785 העניק לו הקיסר יוסף II את תואר האצילים. עיקר עסקיו היה בנקאות. ראה: Jeske-Choinski: Neofici polscy p. 39; J. Hr. Ostrowski: Księga herbowa rodów polskich Nr. 201.

מבין הסיטונאים היהודים ידועים[23] ברל עם הון של 60,000 פלורין, הרץ שצקס עם הון של 50,000 פל', ברלס עם הון של 46,000, שמואל ביק — 35,800, הסקיל — 30,000, קלמן — 30,800, ליב ביק — 25,000, צלניק — 25,000, יעקב חרמץ עם הון של 20,000 — 25,000 פל', שמואל רבינוביץ — בנו של ר' יעקב באבד[24], ליב רבינוביץ, יצחק הרש — סוחר־עצים סיטוני[25], ליבל יוסקי[26], זאנביל הורחוביץ, אהרונוביץ סגל ומאיר רפפורט מגדולי סוחרי תבואות ויין[27], יצחק טישמיניצקי ומשה דנוביץ[28], פייבל הרצברג[29] ויעקב בר שעמד בקשרים מסחריים עם איטליה. מספר סוחרים בעלי הון ממוצע של 10 — 20,000 היה לפי הדין וחשבון של אדר גדול למדי. בשנות 1795—1797 גדל מספר הסיטונאים מ־31 ל־79 ובתוכם 3 נוצרים בלבד, מספר הסוחרים עלה מ־251 ל־325 וגם בתוכם היו היהודים הרוב המכריע.

23 דו"ח של אדר וכ"י II/2353 באוסולינאאום.

24 מענין שדוקא בשנים אלו (1772—1774) הורע מצבו עד שהוכרח למכור את ביתו הגדול, כדי שיוכל לספק את תביעות גושיו. הוא קיבל מאת אדוני העיר את הרשות למכור את ביתו בתנאי שימכרנו לנוצרי, ורק אם לא ימצא קונה נוצרי היה רשאי למכור ליהודי (Scabinalia 1771—1774 Nr. 114). חובותיו הגיעו לסכום של 26,095 זה' פול', מזה היה חייב לאציל אחד בלבד, קפטן בורקובסקי, 20,006 זה' פול'. אולם כעבור זמן קצר הוטב מצב עסקיו של ר' שמואל באבד והוא חזר למעמדו הכלכלי הקודם (ארכיון ברודי: Liber donationum 1771—1780, Nr. 129, 130).

25 על היקף עסקיו נמצא חומר רב בארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: IV T Carton 2601 e. a. 1784 Nr. 13, 179. הוא היה קונה יערות ומשלם לבעלי אחוזות בעד כל קורת עץ דוקט אחד. הוא היה בימים אלה היחידי שעיבד תרגים מקורות עצים. לשם כך קיים בסביבות ברודי סדנה מיוחדת בהנהלתו של רב חובל. מספר מלחים שהביא מריגה היו מעבדים את התרגים, שנמכרו על־פי־רוב לרוסיה במחיר של 16—20 דוקטים התורן. ראה גם: Joseph Rohrer: Bemerkungen auf einer Reise von der türkischen Gränze über die Bukowina durch Ost und Westgalizien nach Wien. Wien 1804, p. 213—214.

26 היה ספק־מלחת (Salpeter) מהגדולים ביותר בגליציה ובפולין. יחד עם אשתו ורוניקה הקים בברודי ובנובי־סונץ בתי חרושת לבדים. (Protokolle Galizien 1782 Dezember Nr. 33, November Nr. 42). בשנת 1780 הציע לגוברניום בלבוב להקים בברודי ובלבוב שתי בתי־עבוט (Versatzämter) מכספי קרן־נכי־המלחמה. הגוברניום העביר את הצעתו למועצת המלחמה (Hof Kriegsrat) בוינה (Protokolle Galizien 1780. Februar Nr. 43, April Nr. 21). אשתו ורוניקה היתה בתו של ר' שמואל עמנואל אופנהיימר מוינה. בעלה הראשון היה אלכסנדר אלעזר אֶסטרייכר, מגדולי חוכרי הטבק באוסטריה במאה הי"ח, שהגדיל את הכנסות המדינה מענף זה בעשרים מיליונים פל'. אחרי מותו נישאה לליבל יוסקו שהיה נתין פולני, Dr. M. Rosenmann: Vorgänge in der Wiener Judenheit in der Zeit nach der Veröffentlichung des Toleranzpatents Josef II., Jüd. Jahrbuch für Oesterreich, Wien 1932, p. 188—205.

27 קיים סניף באמשטרדם ובראשו עמד סוכנו גרשון ישעיהו.

28 שניהם נהלו בשותפות עם דוד אפרים פישלוביץ מסחר־מלח גדול. הם שלחו דרך רדזיבילוב וואלוצ'יסק כמויות גדולות של מלח לליטא ומשם הביאו תבואה ששלחו לגרמניה (ארכיון ברודי: Liber ingrossationum 1786—1788 Nr. 50).

29 פייבל הרצברג — נקרא גם הרצקוביץ — סוחר עשיר, נפטר בשנת 1791 והניח לצדקה עזבונות בסך

בשל הזכויות והמעמד שניתנו לה לברודי כעיר חפשית גדל המסחר עד כדי כך, שבשנת 1776 עלה המסחר בברודי על כל מחוזר־המסחר בגליציה כולה. אחרי חלוקת פולין הראשונה הוגברו ביחוד הקשרים המסחריים עם פולין. מספר ניכר של סוחרי ברודי היה בא לורשה. ביורידיקה של פוטוצקי ע"י ורשה, הוקמה אפילו מושבה של סוחרים יהודיים מברודי שנקראה Nowe Brody סוחרים אלה הכניסו מגליציה סחורות שונות וביחוד תבואות, עצים, מלח, בשמים, פרות דרומיים, צמחי־רפואות, ומהונגריה — מתכת, טבק ויינות. פרט למסחר הסיטוני ניהלו גם במקום מסחר קמעוני ברובו ע"י סוכניהם.

בשנים 1773—1793 התגוררו בורשה הסיטונאים הברודאים: מרדכי איצקוביץ, הרש היימוביץ, הרש לבקוביץ, יצחק מורדקוביץ, הרש מאירוביץ, הירש מושקוביץ, משה שלומוביץ[30].

בתנועת המסחר מארצות המזרח תפסו מקום ראשון עורות ופרוות[31], שהביאו מקרים דרך שקלוב, שעווה מוואהלין, פודוליה ואוקראינה, שנשלחה לטריאסט וליפסיא, סוסים מרוסיה ואלאחיה, שנמכרו לצבא הפרוסי והסאכסי, ליוונים ולתורכים. לפי שמספר הסוסים שהובא לברודי היה גדול ביותר, נבנו 150 אורוות. מלבד זה נשלחו סחורות שונות דרך רוסיה לסין ולפרס. תמונה ברורה על היקף המסחר יתנו לנו המספרים הבאים. בממוצע הוכנסו לברודי ונשלחו מכאן לרוסיה, ליטא ותורכיה: 1200 קנטר[31א] שעווה, 5000 קנטר דבש, 4000 קנטר חלב, 5000 מלחת, 4000 קפה, סוכר, פלפל, 300.000 חתיכות עורות ארנבות, וכן נשלחו בכמויות גדולות עורות כבשים לברדיצ'ב. ששווים הגיע ל־100.000 טאלר; משי, אלמוגים, חרמשים בשווי של 200.000 טאלרים. בשנים 1772—1774 היו מתעסקים הסיטונאים גם באספקת מזונות ובהמות לצבאות העוברים, ענף משקי שהכניס רווחים לא קטנים. מבין הספקים ידועים לנו הרשקו מושקוביץ ומשה בן פנחס, ששרתו במיוחד את הצבא הרוסי[31ב]. בברודי החזיק הספק והסוכן הקיסרי אברהם וואֶצלר (1725—1799) מוינה 3 ספקי־משנה: יעקב פולאק, יצחק פולאק ופיבל הרץ, שסיפקו לו מתכת למטבעות (Pagament). הם קנו את המתכת הדרושה בברודי ובסביבותיה וסיפקו אותה לוינה לידי וואֶצלר, שהיה בימים אלה הספק הראשי של המטבעיה הקיסרית[32].

אולם המצב הטוב לא האריך ימים. בשנת 1784 החליטה הממשלה על תיקונים בתעריפי־המכס, כדי לקרב במובן הכלכלי את גליציה אל שאר מדינות אוסטריה. תיקונים

27.500 פלורין. בענין עזבונו היו מטעם השלטונות חקירות רבות (ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: Protokoll 1791—1792, Nr. 43).

80 באוסולינאאום Zbiór Al. Czołowskiego: Handel Galicyi 1775—1796; ארכיון משרד הפנים בויאֶה. IV, 1, Brody

31 בשנת 1786 מכר הסוחר הרשקו לברדיצ'ב פרוות בשווי של 2424 גולדן אדומים. רשימת הנזקים בשעת השריפה, שפרצה בברודי בשנת 1804, מראה שבברודי נשרפו אז 1½ מיליון פרוות.

31א קנטר (צנטנר) = 100 קילוגרם.

31ב ארכיון בברודי Liber ingrossationum 1772—1777 Nr. 235.

32 ביולי 1774 ביקש ואצלר מאת המשרד הקיסרי לעניני מטבעות לשחרר את סוכני המשנה שלו בברודי מחובת אכסון אנשי צבא בבתיהם. המשרד העביר את בקשתו ב־20 ביולי לגוברניום בלבוב. בינואר 1775 נענתה בקשתו בחיוב (ארכיון מיניסטריון הפנים: Protokolle Galizien 1774 Nr. 94; 1775 (Nr. 69).

אלה היו מסכנים את מעמדה של ברודי, ואין תימה כי סוחרי ברודי נבהלו, שכן חששו שמא יחולו התקונים גם על העיר החפשית ויגרמו משבר כלכלי וירידת סחר המעבר. אולם למעשה השפיעו התיקונים על האשראי של סוחרי ברודי ביחוד בליפסיא, פרנקפורט ע/א ובערים אחרות. ודוקא בשנים אלה גדל היקף המסחר הברודאי בירידי הערים הללו. בשנת 1777 קנו סוחרי ברודי בליפסיא סחורות, שכמויותיהן, יחד עם סחורות הסוחרים מפולין הקטנה, עלו ל־400.000 קנטר. בשנת 1779 שיחק מזלו של הירידן בחג־הפסחא קודם כל לסוחרי ברודי, וכן התפתח באותה מדה גם המסחר בירידים הבאים[33]. ועם החששות שנתעוררו החליטו סוחרי ברודי לעשות מעשה ונזדמנה שעת־כושר לכך: באותה עונה צריך היה הקיסר יוסף II להגיע לצ'רנוביץ. עמדו סוחרי ברודי ושלחו אליו משלחת, וכן פנו אל השלטונות המרכזיים בווינה והצביעו על הסכנה שהתיקונים עשויים להביא על המסחר הברודאי. אולם לא כן היתה דעתו של שר מחוז ברודי. הוא טען שתיקונים אלה אינם חלים על מעבר סחורות זרות דרך גליציה לברודי. פירוש החוק במובנו ההוא נתקבל גם על ידי שלטונות וינה, שנתנו הוראה מפורשת, כי תיקונים אלה אין להם כל קשר למסחר בברודי. על העדפה זו של ברודי ערער המנהל החדש של עניני המכס פון שאנאואר בהצביעו על ההפסד שנגרם לסוחרים הנוצריים של העיר לבוב מהתחרותם עם ברודי, שבה מרוכז כל המסחר בידי היהודים, ולכן אין הוא ראוי לתמיכה ממלכתית[34]. לפי דעתו היתה העדפת ברודי, החל משנת 1780 מזיקה, כי היא גרמה לירידת מעמד הסוחרים בגליציה, וביחוד בלבוב. פון שאנאואר טען, כי קודמיו הגזימו מאד בתיאוריהם את המסחר הברודאי, והחזקת ברודי כעיר חפשית הועילה למספר קטן של משפחות יהודיות והיתה לרעת המדינה והמסחר הארצי. יתר על כן הביא המסחר הברודאי תועלת לנתיני סכסוניה ופרוסיה, שכן לאמתו של דבר אין סוחרי ברודי אלא סוכני הסוחרים בליפסיא, ברסלא, פרנקפורט ע/א ומקבלים מהם את הסחורות באשראי ומוכרים אותן בריווח מסויים בפנים הארץ ומחוצה לה. מלבד ההיזק שהמסחר הברודאי גורם להם לסוחרים נוצרים בלבוב, הרי גם כלל המדינה סובל מהעדר הכנסות המכס. שעל כן הציע לבטל את כל הזכויות שלא נהנו מהן אלא מספר משפחות יהודיות. כדי לנמק את דרישתו זו לא נמנע שאנאואר להשמיץ ולהאשים את הסוחרים היהודים בברודי, שהם מחליפים במטענים את הסחורות ומבריחים סחורות. בכלל מקיל מעמדה של עיר חפשית על הברחת סחורות ומביא לשחיתות האוכלוסיה, המתרגלת לחיות מהברחת סחורות.

לדעתו זו של שאנאואר התנגד בכל תוקף סגן נשיא הגובערניום גרף אלויס פון אוגארטה ודרש ממשרד־המחוז בברודי חקירה מפורטת על המסחר הברודאי, על מסחר הסיטונאים היהודים והנוצרים, סוגי הסחורות ואופי המסחר של כל אחד ואחד מהם. משרד המחוז הודיע, כי בברודי נמצאים למעלה מ־60 סיטונאים יהודים ולא 5 עד 6, כפי שמסר בטעות שאנאואר. תנועת המסחר הנוצרי מגיעה בשנה לידי 220.000 דוקאטים,

33 Dr. M. Wischnitzer: Stellung der Brodyer Juden im internationalen Handel im XVIII Jhdt., Dubnow-Festschrift p. 116—117.

34 Hofkammerarchiv (Wien): Mautwesen in Galizien, Nr. 7 G ad 169 ex Januario 1786 Beilage; Bericht über die Broder Kommerzialanschlüssung ddo Lemberg 7/VIII 1784

Bericht über die Broder etc. Beilage 6. Tabellarischer Ausweis der christlichen und

ושל היהודים ל־719,000 דוקאטים = 4.226.000 פלורין [35], שהיה בימים ההם סכום עצום, שלא כהודעתו של שאנאואר, שהעריך את כל תנועת המסחר ב־526.000 פלורין.

בסיכומו של דבר הדגיש משרד המחוז, כי שלא כטענותיו של שאנאואר הביא המסחר הברודאי משנת 1778 תועלת גדולה לכל האוכלוסיה שגדלה באותו הזמן ב־3.000 נפשות. ועוד זאת: ענין כזה קשה לדון בו מבחינת הכנסות המכס בלבד, שכן את מדיניות המסחר אין לקשור אותה אך ורק בסיכויים לרווחי־מכס. מכל הטעמים האלו יש להתנגד להצעותיו של שאנאואר. ברוח זו היתה גם חוות־דעתו [36] של שר־המחוז ברודי איגנאצי בויאקובסקי. הוא טען, שאין לזלזל ביהודים, כי הם מעמד־הסוחרים העיקרי בגליציה וקשה למצוא ממלאי־מקומם. כי אף שהם עוסקים ברובם בסחר עמילות (Speditionshandel), הריהם מכניסים לאוצר־המלוכה מדי שנה בשנה — 38.673 פלורין. בכלל מצעותיו גם הצעה לפטור מכל מכס מזונות מגליציה לברודי.

בויאקובסקי, ששרת אילו שנים בברודי, והכיר את המצב בה, וביחוד את תנאי המסחר, שלא כשאנאואר, שנכנס לתפקידו אך לפני זמן קצר והיה אך פעם אחת בברודי רק לשעה קצרה, מצא גם את הסכמת ממוניו בגוברניום בלבוב [37]. על יסוד הדין וחשבון של הגוברניום, שעובד בידי המרצה קוצ'רה, פורסמה מוינה תקנה מ־3 בינואר 1785, שלפיה הוכרזה — למרות הריפורמה של המכס משנת 1784 — הוצאת ברודי מתחומי המכס וכן חזרה העיר להיות עיר חפשית. אולם גמר־ההכרעה לא נקבע עדיין, שכן וינה לא הסכימה לכל הצעותיו של בויאקובסקי, שנתקבלו על הגוברניום. אחרי משא ומתן ממושך באה גמר־ההכרזה על מעמדה של העיר ברודי כעיר חופשית בתקנת החצר (Hofdekret) מ־31 באוגוסט 1786 [38].

למרות התנגדותם של הממונים על עניני המכס נשמעו הגורמים המכריעים בוינה לדעת השלטון המקומי ונתנו לה לברודי מעמד של עיר חפשית, כגון טריסט. לפי תקנה זו נקבע קו מחיצת המכס סמוך לעיר ברודי ומן העיר ישר עד הגבול הפולני, בכיוון צפוני ליאזלובציק וקלקוטוב, בכיוון הדרומי לנוביצ'יזנא עד הגבול. כן קוצר שטח העיר החפשית בהשוואה עם שנת 1779 [39] מ־326 ק"מ ל־246 ק"מ. אורך הקו של מחיצת מכס זו היה 52½ ק"מ. מושב משרד המכס הראשי היה בסטארי־ברודי (בראד ישן) ותחנות המכס בדזיטקובצה, ברלין ושצורוביצה (שטשרוויץ).

ואף שהשלטונות המרכזיים החליטו החלטת גמר לא פסקה החתירה של הפקידות הגליצאית לביטול מעמדה של ברודי. וחובה לומר, עיקר־הגורם לכך היו הנטיות האנטי־

jüdischen Broder Grosshändler der Waaren-Articlen mit welchen sie handeln, woher sie selbe beziehen und wohin verschleissen; ddo 13/VIII 1784; Ossolineum 2353/III.

36 התעודות המצוטטות: דין וחשבון שלו מברודי מ־15 בנובמבר 1784, תוספת 12.

37 התעודות המצוטטות: Bericht des Guberniums in Lemberg von 9/XII 1784 Beilage 11

38 Edicta et mandata (Pilleriana) Jg 1786 p. 312, Jg. 1787 p. 83; הארכיון הממלכתי (Staats-archiv) בוינה: Staatsratsakten 1781 Nr. 185.

39 בשנת 1773 הקיף שטח מחיצת המכס את העיר ברודי בלבד, אולם אחרי ההרחבה בשנת 1779 עבר קו מחיצת המכס דרך לשניוב, פוצ'איוב, ברלין, לאהודוב, סמולנו, פוניקוביצה, הולוסקוביצה, סוכורולי, פוניקבה, הוצ'יסקו, צ'רניצה ופודקאמין. שיעור השטח הזה 326 קמ"ר. בשנת 1781 הוגדל השטח הזה עד 424 קמ"ר.

יהודיות של הפקידים הגרמנים בגליציה. וכן למשל, ראה, בשנת 1788, יועץ הגוברניום קרל טאנהאוזר [40] בדין וחשבון שלו לנמק את הצעתו בירידת העיר מאז מעמדה המיוחד, ואילו הגוברניום הוכיח, כי אדרבה ואדרבה, מחזור המסחר גדל דוקא בתקופה זו. והויכוח הזה חזר ונתחדש בשנת 1797 עם תלונתו של בעל העיר גראף וינצנטי פוטוצקי, כי מחיצת המכס הוצה את אחוזותיו ומקשה על המסחר בין חלקי־אחוזותיו ושעל־כן הוא מבקש להוציא את כל אחוזותיו משטח־המחיצה. באותה שנה התלוננה גם עירית ברודי, שטענה כי מעמדה של העיר אין נהנים היממנו אלא אנשים מספר, ואילו רוב האוכלוסים סובל מן היוקר.

ואף כי בשנים אלה ירד המסחר בברודי מחמת מרד קושצ'יושקו וחלוקות פולין, והרבה סוחרים פשטו את הרגל, התנגד שר המחוז בזלוצ'וב — שאליה עבר בינתיים משרד המחוז — פרנץ רייסנשטיין ויורשו פרידריך שמיד, ואפילו מפקח המכס אנטון הארביק, לביטול מעמדה של ברודי, וניימוקם עמם: המשבר אינו אלא תופעת־ארעי והמצב סופו שישתפר. ואדרבה, השינוי הפוליטי, שהביא לידי גבול משותף עם רוסיה, מחייב את חיזוק מעמדה של ברודי כעיר חפשית, שכן הוא יביא ודאי לידי הרחבת קשרי מסחר עם רוסיה ולהגברת היצוא של התוצרת האוסטרית לרוסיה. נמצא שביטול־הפריבילגיה לא יגרום אלא לירידת־העיר ולהגירת סוחריה, שתביא להפחתת היצוא של התוצרת האוסטרית. היחיד, שדרש בתוקף בטול המעמד המיוחד של ברודי כעיר חפשית, היה מנהל עניני המכס פון שאנאואר.

הויכוח נסתיים בשנת 1802 בדין וחשבון של הגוברניום שהסכים לאוהדי העיר החפשית. ואמנם, המאורעות הבאים — בימי נפוליאון — הוכיחו להם לשלטונות האוסטריים, עד כמה נכונה היתה ההחלטה משנת 1785 וביחוד התבלט הדבר בשנת 1809, כשאוסטריה נושלה, עם חוזה השלום בוינה, מכל נמליה בים, וברודי היתה התעלה היחידה לקשר־המסחר עם ארצות המערב והמזרח. שכן בתקופה זו היתה ברודי לא בלבד מרכז עיקרי למסחר למערב אירופה [41], אלא גם לרוסיה, ומה שהיה חשוב ביותר מבחינת קשרי הכלכלה של אוסטריה כולה — לתורכיה ולכל המזרח הקרוב. ביחוד גדלה חשיבותה של העיר בתחבורה המסחרית עם המזרח הרחוק.

אחרי חתימת חוזה המסחר עם רוסיה, ב־1 בנובמבר 1785, שבו ניתנו לסוחרי־אוסטריה הנחות־מכס בשעור של 25% ליבוא ויצוא של כל סחורות בנמלי הים השחור — חרסון, סבסטופול ותיאודסיה [42], הובטח גם חופש מצפון (Gewissensfreiheit) שלם. בדרך

40 לפני מנויו ליועץ הגוברניום היה עד 1782 שר המחוז בברודי. לפניו היה שר המחוז הפולני בויאקובסקי, שנתמנה בשנת 1783 לסטארוסטה בזלוצ'וב.

41 מעמדה של ברודי במסחרה עם ארצות המערב שופר עקב המפנה, שבא באפריל 1787 במדיניות המסחר של פרוסיה בקשר לשינויים במדיניות־המעבר (טראנזיט) בשלזיה, שהביאו הקלות רבות למסחר בין ברסלא ואוסטריה. שינוי זה נתקבל בשמחה רבה ע"י יהודי ברודי, שסבלו קשות מסגירת הדרך הזאת, שנמשכה יותר מ־16 שנים והטילה עיכובים רבים על מסחרם עם ברסלא ופרנקפורט ד/מ. הם שלחו מכתב־תודה לממשלת פרוסיה, שהשיבה להם בפקודת־קאבינט מיוחדת, בה ניתנה הבטחה מפורשת, ש„יתיחסו אליהם (ליהודי ברודי) ואל בני דתם בידידות כראוי לשכנים טובים ויעניקו למסחרם יתרונות ככל האפשר". Hofkammerarchiv Wien: Commerz Ungarn und Galizien Fasz 57 ad 5 ex) (Dezember 1787).

42 Edicta et mandata Jg 1786 p. 12, 25.

כך ניתן להם ליהודי ברודי לקשור קשרים ישירים עם רוסיה — וביחוד עם ארכאנגלסק, שממנה הביאו פרוות ועורות — ולתפוס את המקום הראשון במסחר הפרוות האירופי.

אולם בשנת 1798 הוחמר המצב עם גזירת הצאר פאול I שאסרה לזרים כניסה לרוסיה. באמצעות לשכת חצר הקיסר והמלוכה (Hof- u. Staatskanzlei) פנו אַנצל יעקב ויעקב גרינברג, אל השגריר הרוסי בוינה ראזומובסקי בבקשה להקל על סוחרי ברודי את הביקור בירידי ברדיצ'ב וסחר מיבר לסין ופרס. אחרי משא ומתן ממושך השיגו, בשנת 1779, הקלות אחדות[43]. אחרי חתימת חוזה המסחר בין אוסטריה ובין פרוסיה ורוסיה, שבו נקבע סידור סחר הטראנזיט מברודי לאודיסה[44], חזרה ברודי ותפסה מקום חשוב מאד בסחר־מעבר למזרח הקרוב.

ב

מיד לאחר שהשלטונות האוסטריים התחילו בברודי להסדיר את ענייני העיר, כדרישות הממשלה, הודהמו הפקידים למראה המספר הגדול של אוכלוסי היהודים בעיר ועמדתם הכלכלית, ושר־המחוז בויאוקובסקי [45] הביע את דעתו, שמצב כזה בא מתוך כך, שהרפובליקה הפולנית תמכה בהם ביהודים והעדיפה אותם אפילו על העירונים. וכן הצביע גם על העובדה, עד כמה העירונים תלויים ביהודים, והביא כדוגמה, שאפילו סיטונאי גדול ועשיר כמו לאשקיביץ תלוי בעצם, ביהודים. בויאקובסקי זה, שנחשב על ידי השלטונות בלבוב ובוינה כאחד משרי המחוז המוכשרים והטובים ביותר בגליציה, היה מזלה של קהילת ברודי. הוא היה ליברלי בדעותיו והשתדל לנהוג באוכלוסיה וביהודים בכללה, מנהג הגינות ויושר, ודרש שגם מנגנונו האדמיניסטרטיבי ינהג כך. הוא היה גם אחד משרי המחוז המעטים — בסך הכל היו בכל גליציה 6 שרי מחוז — שהיה לו אומץ בשנת 1782, לטעון כלפי הממשלה, שאין כל שחר וטעם לגרש את היהודים מחכירות וממסבאות, שכן אין זה אמצעי שיש בו לשפר את מצבם. ולא עוד, אלא ראה להדגיש, כי בעלי האחוזות לא ימצאו נוצרים, שיוכלו למלא את תפקידי היהודים.

בשנים הראשונות של השלטון האוסטרי הרחיבה הקהילה את נכסיה. קודם כל היה צורך להגדיל את בית־העלמין. עוד בשנת 1775 קנתה הקהילה מאת סטיפן הלאַדזון

43 ארכיון ממלכתי בוינה: Der Handelsstand zu Brody 1798 gegen russischen Pass-Ukasen. Pohlen III Fasz. 71.

44 W. G. Kopetz: Allgemeine oesterreichische Gewerbs-Gesetzkunde oder Systematische Darstellung der gesetzlichen Verfassung der Manufacturs und Handelsgewerbe in den deutschen, böhmischen, galizischen, italienischen und ungarischen Provinzen, Wien, 1829/1830 II §§ 514; Oesterreichisch-russisch-preussische Konvention ddo 3/V 1815 Artikel XXVIII.

45 הוא היה פולני, ולפי דברי הקומיסאר מארגליק היה מטובי הפקידים בגליציה. אחרי הכיבוש היה שר המחוז בזאמושץ', ואחרי כן שנים מספר שר המחוז ברודי ואחרי־כן יועץ בגוברניום בלבוב. היה בעל דעות ליברליות והתנגד בשנת 1782 לגרוש היהודים מאחוזות כפריות ולהקמת מושבות חקלאיות יהודיות. לפי דעתו גרוש היהודים מאחוזות כפריות יהרוס את המשקים ויפחית את ההכנסות שהאוצר מקבל מפרופינציות. לדבריו יש להשאיר את המצב כמו שהוא, שכן לא ימצאו בין הנוצרים שירצו למלא את מקום היהודים.

שטח על יד בית העלמין, שלא עובד שנים רבות ושום נוצרי לא רצה לקנותו. ארכו היה 131 אמות ורחבו 50 אמות. בעד שטח זה שילמו היהודים 126 זהובים[46]. במקרה הזדמן לה לקהילה בשכנותו לקנות גן וגנה גדולה. ב־3 ביוני 1777 קנתה הקהילה מאת סמן סאלטיק[47] גן וב־24 ביולי 1777 מכרו אלכסנדר ומריה הושצינסקי, בעלי הגינה, באישורם של העיריה ואדוני העיר, לקהילה היהודית את כל השטח הגובל בגנו של הלאדון, שארכו 124½ אמות ורחבו 52 אמות בסכום של 144 זה' פול', לפי שלא התאים לצרכי בניה או לגידול חקלאי.

ראשי הקהילה לא נמנעו מהם דאגות וצרות. על הקהילה רבצו חובות, ולפי פסקי דין של ועדת החיסול מימי הרפובליקה הפולנית, הוטלו עליה כל מיני התחייבויות. הסכום הכללי של החובות אינו ידוע לנו, אולם מתוך משפטים שונים ידועים לנו סכומים בודדים. ביחוד הציקו לקהילה הנושים הדומיניקנים, שדרשו בתוקף לפרוע להם את החוב בימי ראשותו של ר' שמואל באבד, בסך 2.000 זה' פול', שקיבל בשנת 1761 מאת הקנצלר של ההגמון קוב־ילסקי, הכומר יוזף וידזגא, הידוע לנו מן הויכוח. וידזגא הניח בצוואתו את הסכום הזה למיסדר הדומיניקנים בטישמיניצה, וכן תבעו הדומיניקנים סכום 2000 זה' פול', שר' שמואל באבד קיבל ב־28 ביולי 1763 ו־1500 זה' מ־16 בדצמבר 1764[48]. המיסדר פתח במשפט, שנמשך כמה וכמה שנים. סוף כל סוף קיבל השתדלן של הקהילה, ר' אפרים בן ליב, ב־14 במאי 1778, מאת פרנס־החודש של הקהילה באותה עונה ר' הירש בן מאיר דובנר יפוי־כח לסדר את הענין והקהילה תקבל עליה כל סידור שייעשה על ידו או בא כחו בענין החוב הזה[49]. ומלבדו רבצו על הקהילה גם חובות של נושים יחידים, שתבעו וחזרו ותבעו את סילוקם, וביחוד סבלו מאדוני העיר וינצנטי פוטוצקי[50] ומהאציל יוזף לובסקי, שדרש במפגיע לשלם לו את החוב בסך 510 זה' פול'[51]. סילוק החובות נמשך שנים רבות עד שהקהילה שוחררה מהם לגמרי.

שונה לחלוטין היה מצב־היהודים מבחינה כלכלית. בראשית השלטון האוסטרי שופר בהרבה מצבם הכלכלי של היהודים, על אף שמעמדה של העיר היה מעומעם ורבו הקשיים בענין סדור המכס בין אוסטריה ופולין לגבי הגבול הפולני המערבי החדש. ודוקא בשנים אלו גדל רכוש הבתים של היהודים, שהעדיפו להשקיע את עודף־כספם בבתים ובמגרשים. בספר ההרשמות אנו מוצאים הרבה מכירות והעברות של בתים נוצרים לידי היהודים, הפעם לא בטבור העיר אלא בפרבריה, בכביש החולך לבובה ובכביש ללשניוב. ומן הענין להעיר כי בין המוכרים היהודים אין סוחרים רבים אלא דוקא בעלי מלאכה, הנונים ואפילו רוכלים.

46 ארכיון בברודי: Księgi Urzędu Magdeburgii 1775; Oblata Donacyi od Stefana Hadunia Synagodze Żydowskiej Brodzkiej no ogród, pusty około okopisko leżący danej z dnia 8/XI 1775 1, III. ראה תעודות ומסמכים

47 ארכיון בית המשפט בברודי: Liber ingrossationum 1772—1777 No. 229. Księga samych pieniężnych dochodów y rozchodów: Oblata donacyi przez Aleksandra y Marianny Hoszczyńskich Synagodze żydowskiej Brodzkiej na ogród pusty pod okopiska leżący dnia 27/VII 1777. ראה מיסמך III, 1א.

48 Liber ingrossationum 1772—1774 Nr. 195.

49 ראה מיסמך III, 3. 50 ראה מיסמך III, 4.

51 ארכיון בברודי: Liber donationum 1777—1778 Nr. 83.

כמעט בכל המקרים מנמקים הנוצרים את מכירת בתיהם במה שלא מצאו להם קונים נוצרים. תהליך זה כבר התחיל בשנת 1765 [52] כשהורגשה מתיחות רבה ביחסי פולין־רוסיה. את הבתים רכשו ביחוד נושים יהודים, שלא נמנעו מלדרוש ריבית גבוהה. בין הנושים היהודים נמצאו גם רבנים ידועים, כגון הרב הזלוצ'ובי, הרב מטרגוביצה ר' שלמה בן מאיר, שותפו של סוחר־הרצועות ועורות הידוע אליהו. היו גם מקרים שדוקא בעלי־בתים החדשים פשטו רגל והוכרחו למכור את רכושם, והרכוש חזר לידי הנוצרים. כנגד זה היו מקרים שבעלי חוב נוצרים הוכרחו למכור את בתיהם ליהודים כדי לשפר את מצבם שלהם עצמם.

ביחוד הציק הסוחר הנוצרי הידוע גרזגורז סאהגיביץ ליהודים, שהיו חייבים לו כספים, וכך רכש מספר גדול של בתים יהודים. במקרים כאלו השתדלו בעלי־החוב להציל את מצבם על ידי מתן שטרות חדשים או הארכת השטרות הקודמים [53]. בימים אלה מימן גם הסיטונאי הנוצרי לאשקיביץ עסקי יהודים, ביחוד לרגל הירידים בפרנקפורט ע/א. וזאת לדעת, כי בשנים הראשונות של השלטון האוסטרי גדלה השתתפות יהודי ברודי לא בלבד בירידי פראנקפורט ע/א אלא גם בברסלא עד כדי כך, שממשלת אוסטריה התחילה להטיל על סחורות, שהגיעו משלזיה, מכס־יבוא גבוה — דבר שהשפיע במידה רבה על המסחר בשלזיה וגרם לסגירת מפעלים, מפני חוסר הזמנות.

וכבר הזכרנו השתדלותם של השלטונות להפנות את סוחרי ברודי ליריד טשן באמצעותו של הסוחר הסיטוני בברודי ר' יעקבקה לנדא [54], אלא שנסיונם לא עלה בידם [55].

הסוחרים היהודים הרגישו את עצמם מבוססים כדי להגיש לשלטונות תביעות שונות, שנגעו בסידור עסקיהם. כך שלחו משלחת מיוחדת, שביקשה מאת השלטונות המרכזיים — בשמם הופיע מזכיר הקהילה מרכוס הרשל ברלס (בן ברל), שקיים, שנים הרבה, התפקיד של נציג הקהילה היהודית בברודי [56] — להתיר להם ביום ראשון ובחגי הנוצרים, לפתוח את חנויותיהם, פרט לשעות התפילה בכנסיות. בקשה זו נתמלאה ביולי 1786 [57]. וכוחה של הקהילה כלפי חוץ כוחה כלפי פנים — בראשית הכיבוש האוסטרי היתה הקהילה מאורגנת על יסוד תקנון היהודים (Judenordnung) של הקיסרית מריה תרזיה מ־16 ביולי 1776

52 ארכיון בברודי: Księga do zapisów samych grontów mieyskich Brodzkich za woytostwa Sławetnego Pana Mateusza Langi sporządzane 1765—1776, Nr. 3, 10, 43, 46, 47, 56, 69, 89, 126.

53 להלן נוסח שטר שכזה: Solo-Wexel: Brody den 23 Juny 1775. Dukaten vierzig. Vier Monat nach Datum zahle gegen diesen Solo-Wexelbrief an den Herrn von Modzelewski oder Ordre die Summe von vierzig richtigen Randducaten valuta habe wohl und richtig empfangen, leiste daher zur Verfallzeit gute Zahlung bey Verpfendung meinigen soviel hierzu vom Nothar, womit Gott befohlen Luser Szmylowicz an mich selbst Luser Rabinowicz in Brody oder allorten.

54 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: פרטיכל 1775 מס. 234, 806.

55 בכל זאת הדפיסה הממשלה מודעות בלשון אשכנזית, אולם בכתב עברי, ובהן הביעה את תודתה ליעקבקה לנדא, שסייע לה בהגדלת מספר המבקרים את שוק הבהמות בטשן.

56 תוארו היה: Deputirter der Broder Judengemeinde.

57 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: IVT, 2, 1786; Carton 2601, 555.

והכרזת תקנון היהודים של יוסף II מ־27 במאי 1785 ותקנון־הסבילות מ־7 במאי 1789, שסידר סידור של קבע את עניני היהודים בגליציא.

בראש הקהילה עמד ועד (קהל) מורכב ראשים נבחרים, אולם סמכותם היתה מוגבלת והם היו מחוייבים להשמע ולהכנע לכל דרישה של שלטון המחוז (Kreisamt). הקהילה היתה אחראית לכל מסי־הממשלה המוטלים על היהודים, להעמדת טירונים לצבא וכו'. לפי תקנון היהודים משנת 1776 היה ועד הקהילה מורכב 6 חברים, ולפי תקנון של יוסף השני — 2 עד 3, אולם לבוב וברודי, שהיו בנות אוכלוסיה יהודית רבה, נקבעו בהן 7 חברים (§§17) שנבחרו לשלוש שנים. זכות־הבחירה האקטיבית ניתנה לראשי־המשפחות, ששילמו שנה שלימה לפני הבחירות מס נרות־שבת מ־7 נרות, זכות הבחירה הפאסיבית ניתנה לראשי־משפחות הגרים בברודי, בעלי שם טוב, יודעי קרוא וכתוב גרמנית ומשלמי מס נרות במשך שנה שלימה לפני הבחירות מ־10 נרות. מלבד ראשי הקהילה נבחרו ראשי חברה קדישא, ממונים על בתי־כנסת, בתי־חולים ורואי חשבונות. מגנון הפקידות של הקהילה היה מורכב מזכיר הקהילה (סופר), שמש הקהילה, חזנים, שמשי־בית־הכנסת, שוחטים וקברנים. הנהלת עניני הדת היתה בידי הרב, שנבחר גם על ידי בוחרי הקהילה לשלוש שנים. אולם לפי התקנות משנת 1785 בוטלה משרת רב הקהילה ובמקומו הורשו מורי דת וחזנים בלבד. אולם כל מחוז נקבע לו רב־המחוז (Kreisrabbiner), שמקום מושבו היה בעיר־המחוז. בענין רב המחוז זלוצ'וב, שברודי השתייכה אליו, נקבע, שמושבו הוא בברודי[58]. ובעניני השיפוט, הורשו הקהילות, לפי תקנות מריה תרזיה, להחזיק בבתי־דין בראשות הרב, וסמכותם היתה בכל המשפטים בעניני דת, רכוש וכספים בין יהודי ליהודי. על פסקי דין של בתי דין אלה מותר היה לערער בפני בית־הדין של רב המדינה בלבוב, שפעל בראשותו של רב המדינה והיה מורכב חמשה דיינים ארציים. אולם על יסוד הוראות של השלטונות המרכזיים בוינה מ־25 באוגוסט 1783 ו־23 במאי 1784 בוטלה היוריסדיקציה היהודית ובתי־הדין הרבניים חוסלו לגמרי.

בשנים 1774 — 1798 עמדו בראש הקהילה שמואל באבד, ליב באבד, סנדר (אלכסנדר) לנדא, ליב יעקובוביץ, ר' יעקבקה לנדא, מרדכי (מרקוס) יוסף, הירש שצקס, יונה בן ליב ביק, יונה (יונס) לייבל, ר' ליטמאן יורשצינער, שמחה אוסטריצובר, אברהם ברוש, מרדכי (מרקוס) פרל, אברהם נפתלי, ליב טופורובר, צבי הירש ברנשטיין, בנימין ברנשטיין, עוזר ביק, יעקב ברנשטיין, יחזקאל טראכטנברג, גבריאל בן אלחנן[58א]. בתור שתדלן הקהילה ומתורגמן שימש בנו של השתדלן הידוע ר' ליב אפרים (בן ליב) לוינזון, בתור סופר הקהילה־מרדכי בראדער, ובתור נאמן שמואל יצקוביץ.

לפי תקנות מ־7 במאי 1789 קיבלו ראשי־הקהילות משכורת מכספי הקהילה הנכנסים ממסים, ושעל־כן התגברה ההתרוצצות להבחר לראשי הקהילה. עוד מימי האוטונומיה היהודית בפולין נודעה רדיפת הכבוד ורבים השתוקקו לכבוד של ראש הקהילה. והבחירות אל קהילת ברודי לא עברו בלי אופוזיציה, שערערה על הנבחרים והאשימתם, כי דרכם להטיל מסים היא שלא כדין, שכן למעשה הם מטילים את כל עול המסים על השכבות שאינן

58 פקודת הממשלה מ־23 בספטמבר 1789 מספר 893.

58א באוקטובר 1776 הוא ביקש בשמו ובשם יהודי ברודי מאת חצר הקיסר רשות לפנות להבא בתלונותיהם ישר אל הקיסר ולהביאן בפניו בעל־פה. ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: Protokolle Galizien 1776 ex October Nr. 18.

אמידות וחסים תמיד על עצמם וקרוביהם, שלא יטילו עליהם מסים בכלל[59]. בשנת 1783 היו מריבות גדולות בקרב הקהילה בגלל פיטוריו של חבר הקהל ומנהל החשבונות צבי הירש פנחס סגל. הקהל החדש החרים את חנותו, חתר תחת קיומו וקלקל את האשראי שלו[60].

אחרי שנקבע כי זכות הבחירה אינה ניתנת אלא למועמדים היודעים גרמנית, התחילו חלוצי ההשכלה ואוהדיה להשתמש בתקנה זו ולהכשיל בחירת הראשים שאינם רצויים להם. ביחוד התנגדו ראשוני המשכילים בברודי, בשנת 1798, לבחירת ראשי הקהילה מתוך טענה, שהבחירות אינן כחוק, שכן והראשים הנבחרים אינם יודעים את השפה הגרמנית. בראש האופוזיציה עמדו בנימין ברנשטיין, מרדכי ביק, אלכסנדר ביק, אליעזר יעקב באריזר, וואלף גולדנברג, אלכסנדר זיסקינד בן אליעזר קאלליר. בכתב־בקשתם שהגישו ב־9 אוגוסט 1789 לשלטונות הצביעו גם על הצורך לבחור אנשים בעלי רמה מוסרית בלבד. אף נאמר שם כי עם כל התנגדותה של האורתודוכסיה נמצא בברודי מספר ניכר של אנשים מכל שכבות העם היהודי, שרכשו להם ולילדיהם השכלה כללית, ושאיפה זו להשכלה תגדל יותר, אם בראש הקהילה יעמדו אנשים שישתדלו למלא תפקיד בכיוון ההולם את רצון הקיסר[61].

מובן שראשי הקהילה הגישו כתב־ערעור ובו דרשו לשחרר את הקהילה מהתחייבות להעמיד בראשה אך ורק אנשים יודעי גרמנית, שכן וברודי היא עיר מסחר וכל אשראי תלוי באישור ראשי הקהילה, ולכן יש לבחור אזרחים נכבדים, ישרים וידועי שם. אלה שיודעים גרמנית עודם בחורים צעירים ("junge Purschen"). אלה גמרו זה מקרוב את בית הספר ואין אפשרות לבחור בהם לראשי הקהילה מחוסר האמון מצד הסוחרים. ההפך מזה יסכן ודאי את האשראי. יש גם לשים לב כי מן הנמנע כי כל הקהילה תנוהל על ידי צעירים שאינם אמידים. עד כאן הצטיינו ראשי הקהילה בנהול עניני הקהילה ועל כן יש להניחם ליד הגה הקהילה.

הנציבות הלבובית הדגישה בחוות דעתה, שאין להתיחס בזלזול אל הנימוקים הללו, אולם לא כן היתה דעתה של וינה. משם ניתנה הוראה לנציבות בלבוב להזכיר לכל משרדי המחוזות, כי לפי החוקים אסור לבחור אנשים לראשי הקהילות, ולאשר את בחירתם, קודם שהוכיחו כי הם שולטים בשפה הגרמנית[62]. אולם המשכילים לא היו היחידים. תלונות דומות הוגשו גם מצד אחרים, שהתאוננו ביחוד על הדכויים של ראשי הקהילה, ובפרט של ראש הקהילה וולף הרש ברנשטיין. על יסוד תלונה זו נקבעה על ידי השלטונות ועדת־חקירה ועם הדין והשבון שלה ניתנה פקודה, שיש לבחור כראשי הקהילה אך ורק אנשים „יודעי השפה הגרמנית"[63].

בשנים הראשונות של כיבוש אוסטריה הסתבכו גם היחסים בין הקהילה ובין העיריה ו„חצר בעל העיר" פוטוצקי. הקהילה התאוננה, החל בשנת 1780, על החומרות שלא כדין שהעיריה מחמירה לגבי היהודים[64]. ביחוד התרבו התלונות כשמשרדי העיר לא שמרו על הזכויות של היהודים מימי הרפובליקה הפולנית. הסכסוכים הגיעו לידי כך, שנציגי

59 ארכיון מיניסטריון הפנים: IV T 2 Carton 2601 ex März 1786 Nr. 104.

60 ארכיון בברודי: Acta Magistratus Brodensis 1783 Nr. 137. כתב ערעור שלו.

61 IV T 10 Nr. 67 ddo 11/IV 1799 55. 62 IV T 10 1798 Nr. 127 ddo 30/VIII.

63 IV T 10 ex April 1799 Nr. 110, Nr. 67.

64 ארכיון מיניסטריון הפנים: Protokollbuch Galizien Dezember 1776, 708 Nr. 25.

הקהלה בקשו, בספטמבר 1780, מאת השלטונות באוסטריה, פאטנט־חסות מיוחד (Schutzdekret) שיגן עליהם מפני דיכוי הרשות העירונית ורדיפותיה. וכשהשלטונות לא הגיבו, ביקשו המתלוננים לקבוע ועדת חקירה, שתחקור את אמיתות תלונותיהם. ולא עוד אלא בינואר וביולי 1782 חזרו על תביעה זו. תלונות דומות הוגשו גם על אדוני־העיר פוטוצקי על שום אמצעי־העקול האכזריים, שבהם השתמשו הממונים שלו כלפי היהודים. אולם רקע הסכסוכים האלה היה בשטח החיכוכים בין אגודות בעלי המלאכה לבין הקהילה מכאן ובין בעל האחוזה מכאן. סכסוכים אלה היתה להם זיקה גם לבחירתו של ר' אריה ליב ברנשטיין לרב המדינה, ענין שכבר דיברנו עליו קודם.

ג

לפי תקנון היהודים של הקיסרית מריה תרזיה מ־16 ביולי 1776 הועמד, כנודע, בראש יהודי גליציה מוסד מיוחד — הנהלת היהודים (Judendirektion), שהיתה מורכבת 12 ראשי המדינה ורב מדינה ראשי (Oberlandesrabbiner). מושבה היה בלבוב. עצם בחירת ראשי המדינה היתה מסובכת למדי, ובחירת הרב היתה לכל ימי חייו ומתפקידו היה לפקח על כל קהילות, בתי כנסת, רבנים, בתי ספר, בקיצור: הוא היה ממונה על כל עניני דת ותרבות של היהודים. הוא היה רשאי לתת תעודות למועמדים לרבנות, מגידים, חזנים, שוחטים וכו', כנגד תשלום מיוחד; הוא היה רשאי לתת ליחידים את תואר הכבוד „מורנו" כנגד תשלום מיוחד, וכן היה רשאי גם להכריז חרם, אולם אך בהסכמתו של הגוברניום. הוא היה מרכז בידיו גם את היוריסדיקציה העליונה ומכריע בערעורים המגיעים אליו על פסקי דין של בתי הקהילות. הוא השופט בענינים בין יחידים וקהילותיהם או בין קהילה לקהילה. משכורתו השנתית עלתה ל־800 פלורין מלבד התשלומים השונים בעד שרותים מיוחדים.

בשנת 1776 התקיימו הבחירות של רב המדינה הראשון ולשם כך הורכבה בלבוב ועדה מ־18 רבנים ו־18 אזרחים שנבחרו מהקהילות של ששת המחוזות ו־12 ראשי המדינה (Landesälteste), והיא ועדת בחירות בת 48 חברים. ועדה זו הציעה לגוברניום שלשה מועמדים: את הרב הראשי בפראג ר' יחזקאל לנדא, את ר' אריה ליב ברנשטיין מברודי ואת הרב ר' צבי הירש מברלין. הסיכויים הגדולים ביותר לאישור השלטונות המר־כזיים בוינה היו לר' יחזקאל לנדא, כי מועמדותו נתמכה על ידי הקיסרית מריה תרזיה בשל התנהגותו הפאטריוטית בפראג במלחמת שבע השנים. ב־19 באפריל 1776 הגיש הגובר־ניום את הדין וחשבון לוינה ושם נתמנה ר' יחזקאל לנדא[65]. אולם משום בקשת הקהילה בפראג החליט הרב להשאר שם[66]. וינה לא הסכימה לסירובו, אולם אחרי משא ומתן, שנמשך קרוב לשנתיים, ויתרה וינה על בחירתו ובמאי שנת 1778 אושר המועמד השני, ר' אריה ליב ברנשטיין.

אחרי שר' אריה ליב סילק את התשלום המגיע לפי תקנות היהודים בסך 1.000 פלורין

65 ארכיון מיניסטריון הפנים: IV T_2 1780 April Nr. 10.

66 נודע ביהודה בתשובתו אל הרב באייבנשטאט ס' סו, הוצאת וילנה, ע' 20.

פרנס הקהילה בפראג (Judenprimator) ישראל שמעון פרענקל ביקש בשם הקהילה מאת השלטונות להשאיר לה לפראג את „רבם הראשי יחזקאל לנדא" ולבחור ברב אחר (Galiz. Protokolle 1777 Januar Nr. 13, Februar Nr. 7).

נבחר הוא לרב המדינה הראשי. על בחירתו מספרת המסורת המשפחתית, כי זמן קצר לפני בחירת הרב הראשי הגיעו לברודי בדרכם מרוסיה לוינה נזירים אחדים, ר' אריה ליב ארח אותם באדיבות גדולה באחד מבתיו והם שהבטיחו לו להמליץ עליו בפני הקיסרית[67]. לפי ספור זה השתדלו נזירים אלה לטובתו, אחרי שר' יחזקאל לנדא סירב להבחר, וכן אושרה בחירתו, אף על פי שהוא לא היה הנציג ההולם את יהדות גליציה.

ר' אריה ליב ברנשטיין עצמו שאף למשרה זו, שכן רצוי היה לו לקבל לידיו את השלטון שיניח בידו לעלות מבחינה אישית ולרכז בידיו את הגה החיים הצבוריים היהודים. ואמנם, מיד אחרי בחירתו נסע לבובה לטכס ההשבעה בגוברניום. בגליניאני הסמוכה ללבוב יצאו לקראתו ראשי הקהילה וליוו אותו עד לבוב ואחרי ההשבעה קיבל כאן את חותם המשרד שלו. אחרי שדרש את דרשתו הראשונה בבית הכנסת ומינה את הרב ר' מרדכי זאב אורנשטיין לממלא מקומו, חזר לברודי.

בחירתו לא נתקבלה ברוב אהדה. מיד אחרי שנכנס לתפקידו קמה עליו אופוזיציה גדולה. היא התגברה מיום ליום, שכן הוא לא הבין למלא את תפקידו כדין, ואדרבה דיכוי הקהילות הגדיל את מספר אויביו.

אין להכחיש, כי מבחינה חוקית היו בידו סמכויות רבות, שנתנו לו את הכוח לשלוט בעניני הקהילות והרבנים כרצונו. האופוזיציה גדלה כיון שהקמת הנהלת היהודים וקיומה עלתה בסכום ניכר של 13.100 פל' לשנה — הוצאה שהועמסה, בדרך מסים, על האוכלוסיה היהודית בגליציה, שמצבה הכלכלי היה בימים ההם ירוד למדי. כל זה הגדיל את חמת ההמונים על הארגון הקהילתי החדש ועל רב המדינה בראשו. ומן הענין להדגיש, כי אחד ממרכזי האופוזיציה נוצר דוקא בעיר מגוריו של ברנשטיין — בברודי. אחרי שובו אליה התמסר לעסקי־מסחרו. דוקא בתקופת רבנותו הגיעו עסקיו לידי היקף כזה, שהיה עשוי להעלות סברה, כי הוא מסתייע במשרדו לעניניו הפרטיים, שהרי עמדתו הניחה בידו לחטוף כל מונופולין וחכירות — דבר שסייע בידו להגדיל פי כמה את הונו.

זמן קצר אחרי בחירתו הוא הקים עסק שותפות, שבו השתתפו מלבדו ומלבד אחיו — גם הסיטונאים הברודאים הידועים לייזר ביק, פייבל הרץ, משה ופייביש ביק, לשם עסקי כספים עם הקפיטן הפולני בורקובסקי ושות'[68]. שותפות זו לא האריכה ימים ופורקה בסוף שנת 1779, רק ר' אריה ליב ברנשטיין ואחיו לבדם עשו מעתה עסקים עם בורקובסקי ונותנים לו מפרעות ניכרות. ובעצם הימים ההם זכה רב המדינה במשפט גדול נגד הסטארוסטה אולבוניצקי, שהיה חייב לאביו — ראש המדינה רייסין ר' ישכר בר — עוד משנת 1758 סכום כסף גדול למדי. רב המדינה קיבל את החוב וכך הגדיל את הונו ויכול היה לעשות עסקים בלי עזרה כספית זרה. הוא חכר יחד עם אחיו כל מיני מונופולין ומסים שהכניסו רווחים גדולים, ביחוד שממוניו נהגו דרך גביה אכזרית. הוא לא הסתפק בכל אלה, אלא קנה, יחד עם שותפו לשעבר פייבל, כמויות גדולות של מלח, שלח אותן דרך ברודי לרדזיבילוב ומשם לליטא[69]. כאן קנה תבואה ושלח אותה לגרמניה.

אולם עיקר עסקיו היו חכירות־מסים. בתור חוכר מסים היה מדכא את ההמונים באכזריות ממש. ההמונים התחילו מתקוממים אל דכויים אלה. החיכוכים הללו בין ההמונים,

67 מאמרו של בודק על הרב ר' צבי הירש חיות ב„כוכבי יצחק", חוברת יח ע' 58.

68 ארכיון בברודי Liber donationum ex anno 1777—1780 Nr. 130.

69 Acta magistratus Brodensis e. a. 1782—1783 Nr. 255.

וביחוד בעלי המלאכה והמוזגים, ובין רב המדינה הוחמרו ביותר מחמת המריבות שבין אגודות בעלי המלאכה ובין אדוני העיר פוטוצקי, שהתחילו עוד בשנת 1774.

לפי תקנון העיר משנת 1629, שכבר דיברנו בו, ניתנה לה לעיר הזכות, תמורת סילוק תשלומים קבועים, לייצר בירה, יין שרוף ותמד. בשנת 1699 הותר להם, ליהודים, בלי שיפגעו מבחינה זו בזכויות התושבים הנוצרים, ייצור המשקאות האלה ומסחרם. בשנת 1774 נעשתה זכות זו מונופול ממש. אדון העיר בא לכלל הסכם עם כמה וכמה בעלי בתי בישול ליי"ש, שהיו גם מוזגים, ועל פיו הובטחה להם, תמורת סילוק דמי ייצור ומזיגה גבוהים יותר, זכות הייצור והמכירה היחידה. ב־1 באוגוסט 1777 הוכרז בבית הכנסת מטעם אדוני העיר פוטוצקי, שבדעתו לחסל כל בתי יין ויקבים ולהקים בעיר פרופינאציה (בית ממכר יין וי"ש) ולהחזיק בתי־יין משלו בלבד.

המוזגים וסיטונאי־יין התאספו מיד ב־2 באוגוסט 1777 והביעו את צערם הגדול על המעשה, ולשם הגנת עניניהם בחרו משלחת מורכבת ארבעה מוזגים וארבעה סיטונאים. על המשלחת הוטל לפעול בכל האמצעים הן אצל אדוני העיר הן אצל שאר השלטונות. כמיופי כח רשאים הם להגיש בקשות ולחתום בשמם, לנהל משא ומתן ולהחליט בכל דבר הנוגע בהם. כבאי־כח נבחרו: נחום בן שכנא, אנטשל בר יצחק, מאיר ברקוביץ, ברקו צאצקיס, ליב טופורסקי, נחמן בן אריה זאבייראוכה, שמואל בן גרשון, נתן דובנר ונחמן בן ליב[70].

המוזגים היהודים, שההסכם פגע בהם, פתחו מיד בערעור על פוטוצקי והגיעו לערכאות. שני הצדדים — הן המוזגים היהודים והן אדוני־העיר — טענו, שזכו במשפט. בפסקי בתי־הדין נקבע, כי גם התקנות משנת 1699 גם ההסכם משנת 1774 שנעשה שלא על דעת הקהילה, תקפם יפה, והשופטים התעלמו מכך, כי כל ההסכם משנת 1774 סותר את התקנות משנת 1699. פוטוצקי נסתייע באותו פסק־דין משונה לטובתו — הוא סגר כמה בתי בישול לבירה, משרפות וחנויות משקאות חריפים. הקהילה ערערה על כך ודרשה לבטל את הגזירה. אולם מספר גדול של מוזגים ערער על הקהילה מתוך טענה, כי הם והם בלבד מוסמכים מטעם ציבור המוזגים. עד מהרה הגישו 48 אזרחי הקהילה מחאה על ערעורם של המוזגים[70א] והמחאה נחתמה גם בידי שמש בית הדין של הקהילה שמואל אבא בן יצחק ועיקר טענתה, כי ערעורם של המוזגים על הקהילה אין דינו עמו, שכן מעולם לא היתה לה לקהילה סמכות לכך. אולם המוזגים לא שקטו ולא נחו והם התארגנו ופנו אפילו אל השלטונות המרכזיים בוינה בבקשה לחוס עליהם ולהגן על זכויותיהם מפני הקיפוחים שהם מתקפחים מידי אדוני העיר. מוינה נתקבלה הוראה לשלוח ועדת חקירה מיוחדת, שתפקידה לחקור במקום צדקת תלונותיהם לגבי פוטוצקי. המשא ומתן עד מארס 1781, ושלטונות וינה באו לכלל מסקנה, כי מן החובה לחסל את ועדת החקירה, שלא התחילה עדיין בדיוניה[71]. לפי שמחמת חסרון כיס לא יכלו לנסוע לוינה כל נבחרי האגודה, נשלחו מתוך שמונה מיופי־כח של אגודת המוזגים, לייב טופורובסקי (טופורובר) ונחמן לייבזביץ

70 ראה תעודות ומיסמכים III, 5א.

70א ארכיון בברודי: Acta magistratus Brodensis e. a. 1778, Nr. 47. Oblata protestacyi przez kupców niżej podpisanych obywatelów Brodzkich przeciwko Szynkarzom kupcom Brodzkim uczyniona

ראה III, 5ב.

71 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: Protokollbuch Galizien März 1781, 148 Nr. 65.

(הנקרא זאבייךוכה) לוינה, כדי להיצג את עניני המוזגים, על יסוד הסמכויות שנמסרו להם [72]. לשם חזוק תביעותיהם לקחו אתם תעודה מאושרת בידי עדים מוסמכים ובה תאור זכויות המוזגים וסוחרי יין לפי ההסכמים שנעשו ביניהם לבין פוטוצקי [73]. אתם באו לוינה גם נציגי הסודנים (Bierbrauer) גבריאל בן אלחנן כהן [74] ואהרן ישראל, כי מעשה פוטוצקי פגע גם בהם פגיעה קשה. בוינה ביקשו לעורר את פוטוצקי שימסור להם את חכירת מס המשקאות [75] וגבייתו מן הכמויות הנמכרות בלבד והעלו חרס בידם [75א]. בנובמבר 1784 חזרו ושלחו שוב את נציגיהם [76]. הפעם הצטרפו למשלחת גם נציגי סוחרי הקמח שהתלוננו, כי פוטוצקי מקעקע את עסקיהם בהקמת טחנות משלו, בהעלאת התשלומים על קמח טחון ודמי־הגשרים ומכס־הדרכים, שכן כל אלה מיקרים את הקמח [77]. במלחמה זו נעזרו נציגים אלה ביתר אגודות בעלי המלאכה היהודיות והסוחרים שנתנו להם יפוי כח מטעם אגודותיהם [78]. אולם בינתיים נתפרסמה תקנה שעל פיה חוסלו בכפרים חכירות ממזגות ליהודים והגובר־ניום הרחיב את התקנה הזו גם על המוזגים בערים.

סוף־סוף האיר לה למשלחת מעט הצלחה. השלטונות אסרו עליו, על פוטוצקי, לגבות מעם המוזגים היהודים דמי־מכס ודמי־ברז על משקאות, המובאים לברודי מחוצה לה. פוטוצקי ערער על האיסור הזה והגדיל את רדיפות המוזגים, באופן שנציגיהם נאלצו לבקש בוינה חסות ועזר. רק בשנת 1785 הגיעו הצדדים לידי פשרה, שעל פיה הופחתו המסים,

72 Acta magistratus Brodensis e. a. 1782—1783 Nr. 100. ב־3 בנובמבר 1783 נקבעו — מחמת חסרון כסף להוצאות — שלשה נציגים. ראה III, 5ג.

73 ראה מיסמך III, 5ג.

74 Protokollbuch Galizien: April 1780 Nr. 41; 1783 April Nr. 38. גבריאל בן אלחנן כהן נתייסר גם בטרגדיה משפחתית חמורה: כומר רותני חטף מבית בתו רבקה בברודי את ילדתה בת השבע ואחרי התנצרותה העביר אותה אל הכפר צכי בסביבות ברודי. גבריאל פנה אל השלטונות בדרישה שיעזרו לו להחזיר את נכדתו. מוינה ענו לגוברניום שאין אפשרות להענות לבקשתו(Protokoll Galizien 1783 Januar Nr. 19, Februar Nr. 4, 88, September Nr. 54).

75 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: Protokollbuch e. a. 1782 August, 619 Nr. 106.

75א בשובו מוינה לברודי ביקש גבריאל בן אלחנן מאת השלטונות המרכזיים לתת לו: „ein Schutz-Dekret gegen die zu befürchten habende herrschaftliche Verfolgungen, dann um Verordnung dass ihm auf dem Falle, wenn ihm in Ansehung der von der Gemeinde verheissenen βelohnung Anstände gemacht werden sollten, alle Assistenz geleistet werde." השלטונות בוינה השיבו לו, שעליו לפנות בעניין זה אל המשרד הנוגע בדבר בגליציה (Protokolle Galizien 1783 April Nr. 38).

76 הפעם שלחו 6 נציגים: את לייב טופרובר, מאיר ברל, ברל הרשל שצקס, נחמן לייבל־זאווירוכה, אהרן ישראל יאמפולסקי ואשר ניסל. עוד ב־9 במאי 1783 חודש על ידי חברי האגודה יפוי הכוח שלהם ובו הדגשה מיוחדת כי מיופה־הכוח אסור לו לחתום כל הסכם שהוא, בלא הסכמת כל חברי האגודה. ראה מיסמך III, 5ג.

77 Protokollbuch e. a. 1784 November, 1170, Nr. 59. ראה מיסמך III, 10.

78 ראה יפוי כוח הסוחרים (III, 5ד,b) — של אופים, חייטים, צורפים, רצענים, סורגים, פרוונים. ראה מסמך III, 5ד, C.

אולם תמורת זאת חוייבו המוזגים להשתתף בהוצאות הכרוכות בהחזקת הגשרים והסכרים שבעיר [79].

אמנם, אחרי ההסכם הזה הגיש לעיריה, ביום 22 במארס 1785, בשם המוזגים הברודאים, פאן (האדון) וואיציך גודקובסקי, תלונה ומחאה על מיופי הכוח ברקו שצקס, לייב טופורובר, שמואל קרסטין, אהרן יאמפולסקי, מאיר ברקוביץ, לייזר נוסינוביץ, נחמן זאבירוכה ואנזלם איצקוביץ, שהללו נטלו לעצמם כל מיני תשלומים, בסך של 20,000 פלורין מקופת האגודה וחילקום ביניהם לבין עצמם [80], מה שמחייב לבטל את יפוי־הכוח שבידם, על מנת שלא יוסיפו לעשות כן. אולם בשם מיופי־הכוח הגיש נגד תלונה זו, ביום 3 במאי 1785, פאן גבריאל קוכארסקי הודעה, כי המנדטים של פאן גודקובסקי אינם רשאים כלל להופיע בשם כל המוזגים, ומעודם לא ניתנה להם רשות של תביעת־שיפוט בשמם. בענין הוצאת ה־20,000 פלורין יש לקבוע, שלא חלקו את הכסף בינם לבין עצמם, אלא כל ההוצאות נעשו לפי החלטתה של מליאת האגודה, שהתכנסה בבית הכנסת. כל עיקרה של המחאה, היא מעשה ידי מוזגים אחדים החותרים מכבר מתחת האגודה, ולכן מציע קוכרסקי להענישם על הוצאת לעז [81]. הוצאות מיופי־הכוח משנת 1773 עד 1785 נבדקו על ידי מנהלי החשבונות של אגודת המוזגים, שהוציאו גם ב־25 באוגוסט 1786 דין וחשבון מפורט [82], ובו נקבע כי בדקו, לפי הרשימות, את כל החשבונות והללו אינם מניחים כל פתח לתביעה או לתלונה. וכן נסתיים הסכסוך בכי טוב.

בינתיים נוספו על המריבות הללו גם הדיכויים של רב המדינה. שכן המסים שהטיל על האוכלוסיה היהודית הכבידו קודם כל על בעלי המלאכה ועל אנשי־בינונים. אגודת המוזגים (cech szynkarski), היתה הראשונה שהחליטה להתקומם אל מעמסת המסים האלה.

בברודי התקיימו בתקופה זו אילו אגודות בעלי מלאכה מאורגנות: 1) בראש „אגודת הצורפים", שבה היו מאוגדות 100 משפחות, עמדו שמואל לייבוביץ, הרשקו יובלוביץ, הרשקו יוסלוביץ, הרשקו מיכלוביץ, שמאל רפלוביץ, מאיר מושקוביץ, אברהם ליב ישראלוביץ, וזיינבל יודקוביץ. 2) אגודת הפרוונים, שמנתה 105 משפחות, עמדו בראשה: יעקב ספיאליס, אלחנן מושקוביץ, ניסן ברקוביץ, אברהם מורדכוביץ, אברהם קוסוביצקי. 3) אגודת טוחני קמח והאופים, שכללה כ־200 משפחה, ובראשה לייזר מנדלוביץ, לייזר נוחימוביץ וישראל ברקוביץ. 4) אגודת החייטים על 200 משפחות ובראשה: אלחנן לייבוביץ, שמואל מורדכוביץ, זולף מורדכוביץ, מרדכי ברקוביץ, שמואל הרצקוביץ, אברהם לייבוביץ, יצחק הרשקוביץ, אייזיק רבינוביץ [83]. 5) אגודת קצבים. 6) אגודת רצענים. 7) אגודת עושי מסרקות. 8) אגודת ענבלאים. 9) אגודת עושי מקלות.

אגודת המוזגים בחרה מתוכה את יונה לייבוביץ, סנדר לנדא, מרדכי נפתלוביץ, מרדכי יוסיוביץ, אברהם פרליס ואברהם ברקוביץ, כנציגיה „לעכב את רב המדינה וראשי הקהילה

79 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: IV T 474 ex Januar 1785 Carton 2623.

80 ארכיון בברודי: Liber decretorum e. a. 1784—1785 Nr. 94. ראה מיסמך III, 6א.

81 Liber decretorum e. a. 1785 Nr. 132 ראה מיסמך III, 26.

82 Liber decretorum e. a. 1786 Nr. 264 ראה מיסמך III, 7.

83 ארכיון בברודי: Liber decretorum e. a. 1784—1785 Nr. 425, Oblata plenipotencyi ddo. 3/X 1785.

להטיל עליהם מסים חדשים ולהתקומם אליהם מלוא־כוחם" [84]. באי־כוח אלה קבלו יפוי־כוח מלא, שנרשם גם בתעודות העיריה. אולם גם רב־המדינה לא טמן ידו בצלחת — הוא עורר שמונה חברים של אגודת המוזגים להגיש, ב־24 במארס 1783, בפני העיריה ערעור, ובו הודגש, כי הנציגים האלה קיבלו, אמנם, יפוי־כוח להגן על הענינים של המוזגים, שלא יטילו עליהם מסים חדשים, אך לא קבלו כל יפוי־כוח לצאת כנגד רב המדינה ולהלחם בו [85].

המריבות בין רב המדינה ואגודת המוזגים התפשטו כדי כך, שגם אגודת האופים וסוחרי הקמח ורבם בראשם, הצטרפה לפעולת המוזגים נגד רב המדינה. והרי אגודת־האופים וסוחרי־קמח היו להם חשבון ישן עם ר' אריה לייב ברנשטיין, מאז היותו הוא ואחיו ר' צבי הירש הרב דחייטין כשליטים על כל מסחר התבואה, ביחוד אחרי שקנו את כל יבול האחוזות של הנסיך צטברטינסקי, ולא זו בלבד שהקמח נתיקר, אלא שטיבו היה גרוע ביותר. באותה עונה עמדה אגודת האופים וסוחרי הקמח בקשרי מלחמה קשה עם שותפו של רב המדינה — הוא אחיו ר' צבי הירש, אשר בתורת חוכר ראשי של אדוני העיר, פוטוצקי, גבה מכל טחנות הקמח במקום הרבה יותר מכפי שהיה ראשי לגבות על פי הוראות השלטונות. בכלל היה ר' צבי הירש בעסקיו אדם קשה ביותר, וכל אמצעי היה כשר בעיניו כדי להשיג את טובתו [86].

לשם הגשת התביעות נבחרו, ב־27 בפברואר 1783, כמיופי־כוח של אגודת האופים וסוחרי הקמח, יוסף ישעיוביץ, לייב מושקוביץ, משה ליבוביץ, יוסף ברקוביץ, גרשון חיימוביץ, ישראל וולפוביץ, ישעיה חיימוביץ ויחזקאל נוטוביץ. מקופת האגודה ניתנו להם כל ההוצאות הדרושות, בתנאי שתהיינה על דעת מיופי־הכוח [87]. אולם גם כאן הצליח רב המדינה לתקוע טריז בגבה של האגודה ולהטיל בה מחלוקת. וכן הופיעו ב־29 במארס 1783 בעירית ברודי, מיופי־כוח האגודה לייב מושקוביץ, יחזקאל נוטוביץ, גרשון חיימוביץ, ישראל וולפוביץ, ישעיה חיימוביץ ויוסף ברקוביץ והגישו מחאה על מיופי־הכוח יוסף ישעיוביץ ומשה ליבוביץ וביטלו את יפוי־הכוח, שהללו קיבלו מידי האגודה, שכן באו לידי פשרה באופן שחכרו מידי החוכר הראשי, ר' צבי הירש ברנשטיין, טחנות, דוקא בשעה הסמוכה לגמר המשפט שבין האגודה ובין משפחת ר' צבי הירש — דבר שהיה בו כדי לגרום היזק גדול לעניניהם של שאר חברי האגודה [88]. ולא עוד אלא האשימו אותם, שהסתירו מעיני האגודה עניני חכירה והזיקו הרבה לכל חברי האגודה [89].

מובן שכל החתירות הללו העלו על רב המדינה את חמת האוכלוסיה, שחששה מפני מסים כבדים וגזירות השלטונות ומפני משבר כלכלי והרס פרנסותיה. ולא בלבד בשכבות התחתונות אלא גם בשכבות העליונות של יהודי העיר גדלה ההתמרמרות על רב־המדינה וההתנגדות לו ובראשם של שאינם־מרוצים עמד הסוחר־העשיר והלמדן הידוע, אחד מחכמי הקלויז, ר' סנדר פרליס שהיה אחד מיריביו הנמרצים ביותר של ר' אריה ליב ברנשטיין.

כהתנגשות שבין האוכלוסיה בברודי ובין רב המדינה היתה גם ביתר הקהילות של

84 ארכיון בברודי: Acta Magistratus 1782—1783 Nr. 246. 85 ראה מיסמך III 75.

86 ראה מיסמך III, 8.

87 Liber decretorum e. a. 1783 Nr. 293 ראה תעודות ומיסמכים III, 9א.

88 Liber decretorum e. a. 1783 Nr. 255. ראה תעודות ומיסמכים III 9ב, 1.

89 Manifest ddo 13/VI 1783; Liber decretorum 1783 Nr. 8. ראה III 9ב, 2.

גליציה. ביחוד גדלה ההתנגדות בזמושץ', שבה שנאו שנאה גדולה את רבם ר' יעקב יוסף הוכגלרנטר על שום אהדתו לרב המדינה. בכלל שנאו כמעט בכל הקהילות את הרבנים, שנתמנו מטעם רב המדינה. גם בברודי היה חותנו של ר' אריה לייב ברנשטיין, הוא אבדק"ק הרב ר' הירש מזמושץ', שנוא על הצבור. עד היכן הגיעה שנאת התושבים לרב המדינה מוכיחה העובדה הזאת: ב־16 ביוני 1783 פרצה דליקה וכשהתחיל ביתו של רב המדינה בוער דרש פקיד ממשלה, שהיה באותו מעמד, מאת היהודים שישמטו את גג הבית כדי לעכב את התפשטות הדליקה. „אך אמרתי את המלה: רב־המדינה, צחקו הכל בלעג, הפנו את ערפם וברחו מן המקום, שלא יכולתי לתפוס אפילו אחד" ואף איש לא רצה להגיש עזרה לכיבוי הדליקה — הודיע המשרד המחוזי לשלטונות בלבוב[90]. עובדה זו מוכיחה למדי, עד כמה גדלה שנאת היהודים לרב־המדינה, שנאה שסימלה במלואה את התנגדותה של הצבוריות היהודית למדיניות האוסטרית לגבי היהודים. אולם ר' אריה לייב ברנשטיין עצמו לא נתן דעתו על כל ההתנגדות הזאת, הוא לא נסוג אחור מקו־דרכו ולא כיוון אלא לטובת הנאתו. הוא חכר את כל מקורות ההכנסה שהבטיחו רווחים גדולים. וכן חכר בשנת 1784 את מס־הבשר שטען רווחים גדולים, מידי קהילת ברודי, לשניוב וביאליקאמין[91] ומינה כספק־שוורים שלו את יענקל ריזברג, שהיה ידוע משנים כספק גדול. אחרי שקבל מונופולין זה היתה ראשית־מעשיו להעלות את מס־הכשרות ולאסור על קצבים רבים את השחיטה. עם האיסור הזה יכלו הקצבים, שעבדו אתו, להעלות את מחיר הבשר. מובן שהמעשה הזה העלה את חמת האוכלוסיה, וביחוד דלת־העם, ביחוד שהקצבים המוחרמים

90 ארכיון מיניסטריון הפנים IV A 1, 6, 1267.

91 ר' אריה לייב ברנשטיין שילם בעד המונופולין הזה דמי חכירה של 42,900 פלורין לשנה, בתשלומים חדשיים. הוא הפקיד סכום ניכר כערבון שיקיים את החוזה. במקרה ולא ישלם את השעור החדשי עד ה־6 לחודש — נאמר בחוזה — יוחרם סכום הפקדון. המחזור השנתי ממכירת הבשר הכשר בברודי הגיע בממוצע עד 150.000 פלורין.

ארכיון בברודי: Lober decretorum e. a. 1785—1786 Nr. 464; Liber detaxationum tomus I p. 28; Liber decretorum e. a. 1785—1786 Nr. 462. מאבקם של הקצבים לקיומם נמשך כבר למעלה מ־15 שנה. לפני מלחמתם ברב המדינה עמדו על זכויותיהם בפני אדוני העיר פוטוצקי, שהיה מעונין להגביל את זכותם למכור חלב ועורות. כן הם עמדו בריב ממושך עם ראשי הקהילה, שבכל שעת כושר ניסו בנימוקים שונים להעלות את התשלומים מהבהמות.

בשנת 1770 הצליחו להגיע עם יוסף פוטוצקי לידי הסכם ב־13 בפברואר 1770 קיבלו ממנו את התקנה הבאה: "Na suplikę rzeźników brodzkich replikuję i aprobuyę. Punkt 3-ci odnośnie do ceny mięsa przimuię. W czwartym punkcie nakazuię Zwierzchności Zamkowey baczyć na to by łoyu nie wprowadzono do miasta pod karą konfiskaty. Co do piontego punktu, to wobec tego że kahał pobieraiąc kiszki i po 27 groszy od bydlęcia za naprawę iatek, a pieniondze pobiera, iatek zaś nie naprawia, nakazuię by te pieniondze pobierał cechmistrz. Co do szustego punktu na mocy którego za expensa łoyu kahał ma cechmistrzowi vel cechovi płacić 260 złotych pol. rocznie, gdy to pieniondze pobierać będzie cech lub zamek, nakazuię kahałowi wypłacić zaległość od ostatniego kwitu do bieżącego roku . . ." (Arch. Bernadyńskie Księgi miasta (brodzkie B91 e. a. 1770 p. 141

ליבו את אש־ההתמרמרות. לכן אין תימה, כי ב־10 באוקטובר 1785 מיחו הקצבים על רב המדינה ו„חוכר מס הבשר לייב ברנשטיין שבא לקפח על ידי איסור השחיטה את פרנסתם וליטול מהם את חתיכת הלחם האחרונה", אף שהם — הקצבים המוחרמים — קיימו תמיד את תפקידם לטובתם ולנוחיותם של הלקוחות היהודים והנוצרים. רכוז מכירת הבשר בידי רב המדינה גרם להעלאת המחירים, ואין בו אלא כדי להעשיר את רב המדינה בלבד ומדלדל, מבחינה כלכלית, מספר רב של יהודים.

תרעומות היהודים המדוכאים על מעמסת המסים וכל מיני הטלות כספיות, ועל הסדורים החדשים של השלטונות האוסטריים בכלל, גדלו והלכו מיום ליום. באוירה מתוחה זו ראה רב־המדינה הכרח של ויתור לעצמו, ואמנם אילו ימים אחרי מחאת הקצבים הודיע להנהלת מס־הבשר בלבוב, שהוא מוותר על המונופולין בברודי לטובת וואלף ובנימין ברנשטיין — שני בניו — ונתנזון. באמת לא היה ויתור זה אלא למראית עין, כדי להרגיע את המוני העם, וגם אחרי כן נשאר רב המדינה בעל החוזה והאחראי לקיומו וביצועו. משחק גלוי זה לא נעלם מעיני הציבוריות היהודית, ונכבדי הקהילה פתחו בהתנגדות חריפה, שלבשה ממש צורת אופוזיציה מאורגנת, והיתה מכוונת לא בלבד כנגד ר' אריה ליב ברנשטיין אלא גם לעצם המוסד של הנהלת היהודים בגליציה.

בראש תנועת ההתנגדות עמדו נכבדי היהדות הברודאית ר' סנדר לנדאו, ר' מרדכי (מרכוס) יוסף, ר' יונה לייבל, ר' אברהם ברל, ר' מרדכי (מרקוס) פרלס, ר' אברהם נפתלי ואליהם הצטרף גם איש לבוב ר' לייבל הירשביין. אלה היו הראשונים שהצהירו, כי ר' אריה לייב ברנשטיין אינו ראוי לכהן בכהונת רב המדינה, שכן הוא מסתייע בה לטובת הנאתו בלבד. הם פנו גם בכרוזים אל היהודים ודרשו מהם לעשות יד אחת נגד רב המדינה, כדי „שירדף עד תהום השאול ולמען שיוחזר להם השלל שגזל מידיהם". באחד הכרוזים הצביעו על התנפלות על ביתו של רב־המדינה כאמצעי לא רע לחסלו, ובלבד שהיהודים יפטרו ממנו [92].

והם־הם שפנו בנובמבר 1782, בשם קהילת ברודי, אל הגוברניום וביקשו מינוי ועדת חקירה לשם הסרת הדיכויים של רב המדינה. בראותם, כי אין הגוברניום מזדרז להגיב על תלונותיהם, פנו „כצירים של יהודי ברודי" אל השלטונות המרכזיים בוינה, בפברואר 1783, וביקשו לזרז את הגוברניום בענין התלונות, ובאפריל 1784 אף הגישו לוינה את תלונותיהם על פעולתו של רב המדינה כרודף בצע וביקשו חסות ועזר. פעולתם הועילה, שכן מוינה ניתנה לו לגוברניום הוראה ליתן דין וחשבון ולהודיע לבעלי התלונה כי יחכו בשקט להכרעה בעניינם [93]. אולם הדין וחשבון של הגוברניום מ־11 ביוני 1785, שבו נכללה הודעה על מינוי ועדת חקירה, לא הניחה דעתה של וינה, והגוברניום נדרש, ב־8 ביולי ליתן דין וחשבון מורחב [94]. ואם וינה דחקה, הרי המתלוננים לא כל שכן. הם ידעו יפה־יפה, אם הגוברניום של לבוב אינו נוהג מידה ראויה של כובד ראש בתלונותיהם ודוחם בקש — ידו של רב־המדינה באמצע. שעל כן חזרו ופנו לוינה והצליחו. ב־16 באוגוסט 1784 נשלחה מוינה ללבוב הוראה מפורשת ליתן דין וחשבון, על שום מה אינם מזדרזים במשלוח הפר־

92 תוכן הכרוזים נמסר בדין וחשבון של הנציבות (Gubernium) הגליצאית אל לשכת החצר בוינה. ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: IV T_2 Carton 2601 Nr. 104 ex marcio 1786.

93 ארכיון מיניסטריון הפנים Protokollbuch Galizien ex April 1784, 385, Nr. 39; 452, Nr. 175

94 ex Juli 1784, 725, Nr. 45.

טיכלים בענין התלונות על רב המדינה. בינתים שלחה הקהילה בברודי בקשה רשמית לפטר ממשרתו את רב־המדינה ואת בניו, שקבלו את המונופולין של מס הבשר[95]. העיקר בתלונות על רב המדינה נגע בפעולתו, שקבע על דעת עצמו מסים ומסר כל חכירות לבניו. כמוצא יחידי הציעו בעלי־התלונה את פטוריו. המשא ומתן בין ויינה ולבוב נמשך עד 1785 ורק בלחץ השלטונות המרכזיים הוכרח הגוברניום לזרז את החקירה. התלונות שהוגשו בהסכם עם נציגי הקהילה הלבובית, דנו גם על „מעשי־ההנהלה היהודית" (Judendirektion) בדבר חלוקת מסים שלא כדין. וכן דנו על תלונת in specie des Ober-landesrabbiner. ואלו הן: א) שהוא לא השיג את כהונתו אלא בדרך מתנות; ב) הוא עצמו כרב המדינה מקבל מתנות; ג) הוא סחט כספים מאנשים שונים.

על יסוד הדין וחשבון של ועדת החקירה, מ־4 בדצמבר 1785, שלח הנציב הגליצאי גרף בריגידו ללשכת־החצר בוינה, ב־12 בדצמבר 1785 דין וחשבון מפורט שהועבר, אחרי בדיקה, ב־20 בפברואר 1786 ישר לקיסר יוסף השני. לפי דין וחשבון זה הוכח, כי התלונות בענין חלוקת־המסים אינן כדין והתרעומת על מיקח־שוחד של פקידי הנהלת היהודים אין לה על מה שתסמוך. אדרבה, דבר המתלוננים, יעקב לנדא בעצמו, הסית בזמנו את הפקידים למיקח שוחד, והקהילה הברודאית שלחה אפילו את שתדלנה ר' אפרים שישחד את הפקידים. ובענין התלונות על רב המדינה קבע הדין וחשבון, כי לא הובאו ראיות של ממש פרט למכתבים שאמיתותם אין לה הוכחה. ושעל כן הציע גרף בריגידו להעניש את בעלי־התלונה, וביחוד את יעקב לנדא על הוצאת־לעז וכל מיני הסתה כנגד רב המדינה, במאסר של 14 ימים, וכן לשים קץ על מעשי איבה אלה. נמצא שרב־המדינה ניצח את שונאיו מלוא נצחון, שכן תלונותיהם נדחו, וההכרעה נפלה כרצונו. וגולת הכותרת של נצחונו, כשהגיעה מוינה הוראה, שעל פיה אושרה הצעת הגוברניום להעניש את יעקב לנדא ושאר בעלי התלונה במאסר של 14 יום[96]. הקיסר עצמו נתן לו לגוברניום הוראה, לעשות את יהודי גליציה תושבים מועילים למדינה ו„בפרט לשפר את אופיים מבחינה מוסרית באמצעות הקמת בתי ספר". וכך נכשלה תנועת המתלוננים של הקהילה הברודאית, שנתמכה על ידי הקהילה הלבובית וקהילות אחרות. ר' אריה לייב ברנשטיין יצא, אמנם, ממלחמה זו כמנצח, אולם מעמדו התחיל מתמוטט.

משגדלה מורת רוחם של יהודי גליציה מרבנות המדינה והנהלת היהודים מצאה הממשלה לרצוי לבטל את תקנון היהודים משנת 1775. עוד באוקטובר 1786 ביקש ר' אריה לייב ברנשטיין לשלם לו את משכורתו ולעזור לו בהנהלת תפקידו, אולם לשוא — ב־1 בנובמבר 1786 פורקה הנהלת היהודים לחלוטין ורב המדינה היה מוכרח לחסל את משרתו, אף שהותר לו לקיים בידו גם להבא את תארו. עתה השתדל, שימסרו לו את הנהלת ענייני הדת היהודית וישלמו לו את משכורתו הקודמת בסך 800 פל' לשנה. הגוברניום המליץ על הצעתו זו ותמך בדין וחשבון מ־7 בדצמבר 1786, אולם ההודעה מ־27 בינואר 1787 שנשלחה מוינה לגוברניום הכריעה בפרוש: לרגל בקשת הקהילה הברודאית לשחררה מדיכוי רבנות המדינה ולרגל התקנה מיום 4 בינואר ש.ז.[97] אין אפשרות לקבל את הצעת הגוברניום

95 Protokollbuch ex Marcio 1784, 584, Nr. 164.

96 אחרי שביקשו להמיר את המאסר בקנס כסף, הורשה להם בתנאי, שהכסף ישולם לידי קופת הקהילה (ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: IV T 2 ex Juni 1786, 48 Nr. 67).

97 וזה לשון הדקרט: „דקרט אל הגוברניום הגליצאי שאין אפשרות להסכים להצעתו מיום 7/XII 1786

למסור לרב המדינה לייב ברנשטיין את הנהלת עניני הדת היהודית ולשלם לו את משכורתו הקודמת בסך 800 פלורין לשנה. באחרונה מזכירים, כי לעת עתה ועד ההודעה הבאה על סידור עניני היהודים, יש לבצע את תקנות הפאטנט מ־27 במאי 1785 ובדרך כך לא להניח מקום לכל תלונות [98].

כך חוסלה רבנות המדינה. לאחר חיסולה התמסר ר' אריה לייב ברנשטיין לעניני מסחר בלבד. בשנות חייו האחרונות טיפל בעסקי כספים גדולים, עשה משפטים לגבות את הכספים שהלווה [99], עשה טרנסאקציות כספיות גדולות עם הבנק בזנר והוכשטטר; היה מממן מפעלים גדולים ובכל מכירות־פומבי היה אחד מהראשונים כנושה או כקונה [100]. אולם קמעה־קמעה הסתלק מחיי הציבור והפקיד את הנהלת העסקים לבניו וולף ובנימין, שניהלו עוד משנת 1785 את חכירת מס הבשר, ובהושענא רבה תקמ"ט, ב־22 באוקטובר 1788, נפטר לעולמו [101].

להניח בידי רב המדינה הרגיל לייב ברנשטיין את הנהלת עניני הדת של היהודים ולשלם לו גם להבא את משכורתו השנתית בסך 800 פל' מההכנסות של תרומות חמש גולדן. וינה 4/I 1787 נשלח ב־12/I 1787." IV T 3, Nr. 111.

98 IV T, 40, 109.

99 ארכיון בברודי Liber ingrossationum ex 1788, Nr. 10.

100 Liber detaxationum t. 1.

101 ולא תק"ן כפי שמוסר בודק במאמרו על הרב צבי הירש חיות ב„כוכבי יצחק" חוברת יח ע' 58, ואחריו ש. בובר ב„אנשי־שם" ע' XXIII. בפנקס של בית העלמין בברודי רשום בפירוש:

„הושענה רבה תקמ"ט מת הרב הגאון דמדינה מוהר"ה אריה ליבוש בהפרנס בער ומנוחתו אצל זוגתו מרת חייאלוש"; Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 134. באותו יום נפטר גם יריבו ואויבו הגדול ר' סנדר פערלים.

ביטול היוריסדיקציה היהודית — גיוס לצבא — התישבות חקלאית

במנשר מיום 9 באפריל 1784 ביטלה הממשלה האוסטרית את היוריסדיקציה היהודית העצמאית [1], וכל היהודים, הן הקהילות והן הפרטים, היו מעתה, בכל העניינים המשפטיים בינם לבין עצמם, או בינם לבין נוצרים, כפופים לשיפוטם של בתי הדין מטעם הממשלה, לאמור, בוטלו כל בתי הדין של הרבנים.

קהילת ברודי היתה אחת הראשונות, שלא השלימה עם הגזירה החדשה של הממשלה, כי לא היתה יכולה לתפוס, כיצד אפשר היה לבטל פתאום את בית הדין שלה, שהיה מפורסם בכל תפוצות ישראל [2]. היא החליטה לעשות ככל שידה מגעת, כדי לסכל את הגזירה הזאת. באוקטובר 1784 ביקשה הקהילה להרשות, לכל הפחות, שמשפטים בין יהודי לבין יהודי ישפטו לא בפני מגיסטרטים אלא בפני בתי דין רבניים והערעורים — בפני בתי דין ממשלתיים [3]. הגוברניום הודיע לקהילה שאין מקום לדבר על קיומם של בתי דין רבניים כל שהם [4]. בחודש מאי 1785 חזרה הקהילה שוב ופנתה אל השלטונות בבקשה להחזיר את בתי הדין הרבניים לתקפם, שכן היהודים אינם שולטים בשפת המדינה עד כדי כך, שיוכלו לעמוד על משמר עניניהם. היהודים בברודי הם הרוב המכריע של האוכלוסיה — על 18.743 נפשות נמצאים בברודי 16.000 יהודים — ואין זה לפי שורת ההגיון, כי היהודים יהיו כפופים לשיפוטו של בית הדין העירוני, המצריך גם הוצאות רבות. כנימוק משכנע הובלטה גם העובדה, כי הסוחרים היהודים מחוץ לארץ, המקיימים קשרי־מסחר עם יהודי ברודי והמעדיפים עסקים עם העיר ברודי כעיר חפשית על כל עיר אחרת בגליציה, לא ירצו להופיע בפני בתי־דין של העיריה, שכן אין להם אמון אליהם. דבר זה יכול לגרור אחריו ירידה כלכלית מורגשת של העיר. ובאחרונה אין לשכוח, טוענת קהילת ברודי, כי ישנם משפטים, שאין להכריע בהם אלא לפי חוקי תורת משה.

לתזכיר זה העיר בית־הדין המחוזי, כי יש להביא במנין, שבית המשפט של העיריה אינו עומד על הגובה הדרוש, שכן הוא מורכב מבעלי מלאכה, ואין לו כל מושג בעניני המס־חר, ביחוד במשפטי שטרות שאינם גם בסמכותם של בתי דין אלה. שעל־כן הציע בית־הדין המחוזי במקרים מיוחדים לתת לרב המקומי סמכות משפטית, הואיל ועניני בית המשפט העירוני אינם מסודרים עדיין. ועוד זאת: אותה השנה נסו השלטונות להקים בברודי בית משפט מיוחד לעניני מסחר ושטרות, שהיה קשור במגיסטרט העירוני, אולם הוא ביטל אחרי שרבו התלונות על המגיסטרט. אולם גם המלצת בית הדין המחוזי לא הועילה —

1 Dr. M. Stöger l. c. II 179.

2 הפקיד הממשלתי והסופר הידוע פרנץ קראטר, כותב בספרו: Briefe über den itzigen Zustand von Galizien, Leipzig 1786, II Teil p. 33 כדלהלן: "In Brody ist eine hohe Schule, welche auch von auswärtigen Juden besucht wird und die bei ihnen im Ansehen der Untrüglichkeit steht".

3 IV, T2 1153 Nr. 7 ex October 1784.

4 IV J. Brody 474, Nr. 161 ex maio 1785.

השלטונות המשפטיים דחו את בקשת הקהילה [5], וטענתם: עניני השיפוט סודרו לפי חוקי המדינה הקובעים כי בתי המשפט הנוצריים הם בטוחים ומוסמכים יותר מאשר בתי הדין של היהודים. יהודי ברודי, שאין השיפוט של בתי הדין העירוניים רצוי להם, רשאים להשתמש בבוררויות. חוק המדינה לא יוכל ליתן את דעתו על עניינים מיוחדים של היהודים. ואשר להצעתו של בית הדין המחוזי למסור לרב המקומי סמכות משפטית במקרים מיוחדים — הרי זו הצעה הסותרת את עקרונות סדור היוריסדיקציה.

אולם יהודי ברודי לא השלימו, וביחוד גברה התנגדותם של הסוחרים. אחרי שהשלטונות דחו גם בשנת 1787 את בקשת־היהודים [6], פנו הסוחרים היהודים, בשנת 1789, בתזכיר מיוחד אל הממשלה בווינה [7]. וכן הגיש ביוני 1790 ר' יעקבקה לנדא, בשם הקהילה, תזכיר ובו הצביע במיוחד על השפעת בתי הדין הרבניים על פיתוח קשרי המסחר. בתזכירם הדגישו הסוחרים במיוחד את מצבה של ברודי כעיר חפשית והצביעו על תפקידם הכלכלי החשוב של יהודיה. ברודי היא עיר חפשית, שסחר־החוץ שלה מכניס לקופת המדינה מדי שנה בשנה מדמי מכס־יבוא־ויצוא מיליון גולדן. מצד אחר חששו סוחרי ברודי כי סוחרי העולם יחדלו לבוא לברודי, ויסרבו להשקיע כספים בעסקים ולתת להם אשראי, שכן אין להם אמון מלא אלא לסמכות השיפוט של בתי־הדין הרבניים, מה שאין כן בית הדין של העיריה.

הגוברניום בלבוב והמשרד המרכזי לעניני גליציה (Hauptstelle) **הבינו יפה יפה את כל** הנימוקים המפורשים בתזכירים ואף חששו, שמא יפסיקו סוחרי חוץ לבוא לברודי. ראשית־אות לניתוק קשרי־המסחר עם ברודי נראה בעובדה, שהסוחרים מחוץ לארץ, שהלוו לברודי למעלה מ־200.000 גולדן, ביטלו בבת אחת את האשראי שניתן על ידיהם לסוחרי ברודי — דבר שהיה יכול לסכן את יסודות כלכלתה של העיר החפשית. שעל־כן מובן, כי שני השלטונות האלה עוררו את דעתו של המרכז בווינה ודרשו לחזור ולבחון את המצב. אולם המשרד העליון לעניני משפטים (Oberste Justizstelle) **לא** נתן דעתו על הנמוקים הנזכרים וטען כי לפי נסיונות־המשפט בגליציה, הוא בא לכלל מסקנה, שכל דיוני בתי הדין הרבניים שהגיעו לסמכות משפטית גבוהה נמצאים פסולים מבחינה משפטית והצריכו חידוש הדיון. שכן שיטת בתי הדין הרבניים היא רעשנית, מבולבלת ואין לסמוך עליה. החלטת המשרד הסתמכה על נימוק זה: אין זה כדרך הטבע, כי נוצרים, המעורים בעסקי מסחרי עם יהודים, יבקשו את דינם לפני בית משפט רבני. האיום בדבר סיכון המסחר הברודאי הוא איום־שוא, ולא עוד אלא מאחורי איום כזה עשויים גם הארמנים לדרוש בתי משפט משלהם. ואם צווינה ירידה קלה במסחר הברודאי הרי יש לראות את סיבתה לא בביטול בתי הדין הרבניים אלא בבלבול השקט הפוליטי בפולין.

נציגי היהודים בברודי, וביחוד ר' יעקבקה לנדא, משראו את הסכנה הצפויה בווינה, העומדת להכריע לרעתם של היהודים, לא נחו ועוררו את הקהילות החשובות בגליציה לסייעם במלחמה. לשם כך נשלחה לווינה, ביוני 1790, משלחת מיוחדת של נציגי היהודים בגליציה (Deputierte Galiziens) ובה הרב בלבוב ר' הירש רוזאניס, ר' יעקבקה לנדא מברודי, ר' מאיר שיינר מבוצ'ץ', והיא ביקשה לחזור ולהקים את בתי־הדין הרבניים. הם הגישו

5 ארכיון מיניסטריון הפנים בווינה: Über Wiederherstellung des Rabbinatsgerichts vom Broder Judenkahal וגם IV J. Brody Carton 2018 Nr. 161 ex Majo 1785; Nr. 117 ex Januario 1786.

6 IV T2 ex April 1787, 777, Nr. 102.

7 IV T2 ex 1789; 548 Nr. 76.

לקיסר, שלש פעמים (ב־19 ביוני, ב־25 ביוני וב־5 ביולי) תזכירים מקיפים, ובהם נגעו לא בלבד בענין בתי־הדין הרבניים אלא גם בשאר תביעות, כגון שחרור היהודים מגיוס צבא ומתן זכות לקהילות להעמיד טירונים יהודים, ביטול איסור המזיגה ליהודים בכפרים ומתן אוכל כשר לאסירים יהודים[8].

ארבע פעמים ביקרה המשלחת בויינה ותוצאותיה היו חיוביות במקצת. כן למשל בענין הגיוס ומתן אוכל כשר לאסירים יהודים ושחרורם מעבודה בשבתות וימים טובים. מה שאין כן בענין בתי־הדין הרבניים, אף שהמשלחת הדגישה את העובדה, כי ביטול בתי הדין בעניני אישות ונשואין גרם מבוכה וכפיית הנפש ומצפון, מבלי שהדבר הועיל לה למדינה במידה כלשהי. מועצת המדינה הכירה, אמנם, כי מן היושר לעשות יוצא מן הכלל, בתחום הנוגע בעקרוני הדת, כלומר בעניני הנשואין, אולם לא הסכימה בשום פנים לחידוש בתי־הדין הרבניים, שכן חידוש כזה היה סותר את מדיניות הממלכה, השואפת לשלב את היהודים בגופה של המדינה ולבטל את אופיים ההטרוגני.

עינינו הרואות כי מועצת המדינה (Staatsrat) נמשכה לנימוקים אלה והסכימה למעשה להחלטות המשרד לעניני משפט, ורק חבר־המועצה אגר, שהיה ידוע בדעותיו הליברליות, הדגיש בחוות דעתו, שצורפה לדין וחשבון של המועצה, כי „לצערו קבעו חברי המועצה כשיטה לחסל כל מוסדות של השלטון הקודם (הפולני), להחריב בבת אחת את בית המקדש ולתקנו במשך שלשה ימים; התיקונים המוצעים חסרים את התנאים המוקדמים: שקט מן החוץ, אי־בהלה, חטאים שסופם תרטה". אולם המועצה סירבה להסכים לאזהרתו של אגר וביטלה, בהסכמתו של הקיסר ליאופולד, את בתי הדין הרבניים לחלוטין. היא קיבלה את הצעותיו של המשרד העליון לעניני משפט, כפי שהוחלט בישיבתו, ביום 29 בספטמבר 1790, אולם ר' יעקבקה לנדא ויתר חברי המשלחת הגליציאית, לא שקטו. אף שענין זה היה גמור וחלוט, ניסו למצוא דרך פשרה. בפברואר 1792 חזרו ופנו בבקשה להתיר להם לברר סכסוכים בין יהודי ליהודי בדרך בוררות. אולם ב־24 במארס 1792 נענו, כי בקשתם נדחתה, שכן מועצת המדינה כבר הכריעה בענין זה[9]. בגליציה לא היו גילדות, תפקידן מילאו סרסורים מסחריים "Waren-Sensalen (Makler)" בדקרט מיוחד קבעה הממשלה את תפקידיהם וסמכויותיהם. בשביל ברודי פורסמה אפילו הוראת סרסורים מיוחדת (Makler-Instruction) בה מדובר על אופן בחירתם, כושר היבחרות, זכויותיהם וחובותיהם וכן על מדת הפיקוח עליהם מטעם הממשלה. לפי הוראה זו בחרו 24

8 ארכיון המיניסטריון לעניני פנים: IV T1 372 Nr. 106 Juli 1790, Carton 2579.

9 IV T 10 e. a. 1792 Nr. 58, 116.

אולם מצד אחר נקבע בחוק ה„חדש" על ארגון הערים דקרט הקיסר מ־7 בספטמבר 1792, כי יהודים בעלי בתים ותושבים קבועים בעיר זכאים לבחור ולהבחר אל מועצת הערים, שהיו גופים מפקחים ובודקים את חשבונות העיר וקופתה, בוחרים בפקידי העיר ומאשרים את תקציבי העיר. Kutrzeba: Ustrój Polski t. IV p. 203.

בברודי נקבע על יסוד הדקרט הזה שמועצת העיר מורכבת 20 חברים נוצרים ו־20 חברים יהודים. בקשר לכך מן הענין לציין שהסוחרים היהודים בברודי היו היחידים שקיבלו בשנת 1786 (Hofdekret v. 12/IX) רשיון מיוחד להחזיק את חנויותיהם פתוחות ביום א' ובחגים הנוצרים גם לפני התפילות בכנסיות וגם אחרי סיומן. רק בזמן התפילות היו מוכרחים לסגור את החנויות.

סוחרים ברודאיים ישרים, שנתמנו ע"י השלטונות 12 סרסורים (11 יהודים ו־1 ארמני) מתושבי ברודי שהיו ידועים כאנשים הגונים, ובעלי שם טוב.

עסקי סרסרות היו אסורים לאנשים אחרים. מחובתו של סרסור היה לנהל פנקס ולרשום בו כל עסק סרסרות. מתפקידם היה גם להיות בוררים במקרה של סכסוכים בין קונה לבין מוכר. ההוראה קבעה גם את שערי שכר־טרחתם באחוזים מן שווי הסחורה. הסרסורים בחרו להם יושב ראש לפי הצעת ה־24 סוחרים ובחירתו היתה זקוקה לאישור הגוברניום. הסרסורים עמדו תחת פיקוח השלטונות.

הסרסורים היהודיים הקימו להם חברה משלהם „חברת סוחרים סרסורים באמונה". כן הוקם בברודי בית־דין חדש לעניני מסחר ושטרות (Merkantil- und Wechselgericht) בפיקוחה של עירית ברודי, אליו צורפו שני שופטים־סוחרים יהודים בזכות ישיבה והצבעה. עורכי דין נאסרה עליהם ההופעה בפני בית־דין זה[10]. בית הדין הזה[11] התקיים עד שנת 1854 וחוסל עם הקמת הארגון המשפטי החדש באוסטריה, ולמעשה, היה בבחינת בית־דין לבוררות.

*

כפי שכבר הזכרנו קודם, היו על סדר היום, מלבד שאלת בתי הדין הרבניים, עוד שאלות אחדות שהיו חיוניות ליהודי גליציה:

א) לפי תקנון היהודים משנת 1776 לא הותרו יהודי גליציה להתחתן אלא לאחר סילוק תשלום קבוע[12]. מס זה הכניס לה לממשלה הכנסות הגונות. כך למשל, בשנת 1784 — למעלה מ־40,000 פלורין. מובן, שמס זה העיק לא בלבד על דלת העם אלא גם על המעמדות האמידים, ולא בשל גבהו, אלא קודם כל בשל הקשיים שבהשגת רשיון החתונה ובשל הדרישה שהחיתון יהא בין תושבי אותו המקום עצמו. כך, למשל, אסור היה ליהודי ברודי להתחתן עם יהודיה מעיר אחרת. עוד בשנת 1787 ביקש ר' יעקבקה לנדא, בשם קהילת ברודי, לתת ליהודי חוץ בעל התנהגות טובה ובעל הון של 4000 פלורין, זכות ישיבה ורשיון להתחתן, בין אם אחיו הקשישים התחתנו בין אם לא התחתנו. וכן התאונן המבקש, כי בברודי נגבים מסי החתונה גם מאלה שהתחתנו קודם שנת 1773, כלומר קודם פירסום כל פקודה בענין מס חתונה. שתי הבקשות נדחו ללא כל נימוק[13].

ב) בעייה קשה יותר היה עניין הגיוס לצבא. ב־18 במארס 1788 נתפרסמה מטעם הממשלה הוראה, המחייבת לגייס את היהודים לצבא בכלל שאר האוכלוסין. סוחרי ברודי ראו בהוראה זו סכנה גדולה למסחר ופנו אל השלטונות, שבה ביקשו לשחרר את יהודי ברודי מחובת הגיוס. פניה זו הצליחה במקצת, כי ב־9 בינואר 1789 נתפרסמה פקודה המשחררת, לשם פיתוח המסחר, את יהודי ברודי מגיוס[14] כעגלונים בצבא. ובאוגוסט 1790, כתוצאה מפניית

10 ראה תעודות ומיסמכים III, 2.

11 ארכיון מיניסטריון הפנים בווינה: Protokollauszug aus der Sitzung der Obersten Justizstelle ddo 29/IX 1790; IV J. Brody Carton 2018 Nr. 80 ex September 1790. ראה גם את המאמר: S. Schweinburg-Eibenschitz: Das Rabbinatsgericht in Brody; Wien, "Die Neuzeit" ב־ 1894, Nr. 31 p. 314.

12 Theresianische Judenordnung, II. Abschnitt, 6 Art, §§ 1, 4.

13 IV T2 540. Nr. ex July 1787; 547 Nr. 21 ex Augusto 1787.

14 Hofdekret 9/I 1789; Protokollbuch 1789, 2 Nr. 5.

המשלחת, שוחררו היהודים מהרשמה צבאית והורשו לסלק תמורת השרות האישי תשלום בכסף של 30 פלורין מכל טירון[15]. בשנת 1797 פרצו בברודי מהומות בין ההמונים והשלטונות. בשנה זו גויסו טירונים יהודים בשביל הצבא האוסטרי, שיצא להלחם בצרפתים. בין העם נפוצו שמועות שהצרפתים הם אוכלי בשר־אדם. על רקע זה הזדיינו ההמונים במכשירים, מקלות וכלים שונים והתנפלו על חיל הצבא בעיר. הצבא בראותו כי המצב הוא ברע, ירה על המתנפלים, שהתפזרו מיד אחרי היריות הראשונות. המנצחים על המהומות נאספו והוצלפו בשוטים בפומבי בשוק העיר[16].

ג) אחד התיקונים היסודיים, שדרש הקיסר יוסף השני בתחום חיי היהודים בגליציה, היתה העברת חלק מהם לחקלאות. בדרך כך ביקש לפצות את היהודים שקיפחו את פרנסתם, מחמת איסור חכירת הממזגות, ולהעסיקם בחקלאות. כדי למשוך אותם לחקלאות רצה יוסף השני להקטין לגבי החקלאים היהודים את מס־הסבילות בחמשים אחוז, ואחר־כך לבטלו לגמרי. אולם ביצוע תכנית זו נדחה. מענין לציין כי זמן קצר אחרי שאוסטריה כבשה את גליציה רצה הרוזן פוטוצקי בעל העיר ברודי ליישב בעיירתו סטאניסלבציק ע"י ברודי יהודים על האדמה כחקלאים. להצעתו של פוטוצקי ענה הגוברניום לפי הוראת השלטונות המרכזיים בוינה בשלילה. אך במרוצת הזמן שינתה הממשלה את דעתה.

בשנת 1785, כשאלפי משפחות יהודיות נשארו, מחמת התקנון היהודי, ללא פרנסה, חזרו השלטונות על תכנית ההתישבות. בדקרט מ־16 באוגוסט 1785, פקד הקיסר יוסף השני, להתחיל מיד ביישובם החקלאי של היהודים[16א]. במסגרת התכנית נתחייבה הקהילה הברודאית לקבוע מספר משפחות יהודיות להתישבות חקלאית. בשנת 1789 הוטל על הקהילה, שמנתה 2826 משפחות משלמות מסים ו־13 משפחות מדלת העם[17], לתת, על מספר 1410 משפחות מכל גליציה בשביל ההתישבות 128 משפחות. הוצאות התישבות של משפחה אחת עלו 250 פלורין. קהילת ברודי נדרשה לסלק סכום של 32.000 פלורין בשעורים שנתיים בסך 8000 פלורין לשנה[18].

באמת לא התישבו אלא 32 משפחות, ובשנת 1794 נדרשה הקהילה בתוקף לממן את התישבותם של 96 משפחות נוספות.

אמנם הקהילה הברודאית היתה מוכנה לקיים את הדרישה, אולם מחמת סגירת הגבול הרוסי ירד מצבם הכלכלי של יהודיה ולא היה בידה לפרוע את הוצאות ההתישבות של המכסה שהוטלה, כלומר 24.000 פלורין. שעל־כן פנתה הקהילה בבקשה לשחרר את יהודי ברודי מהתחייבות זו. משרד המחוז המליץ על בקשתה והציע, לכל הפחות, לתת לה ארכה, עד הטבת התנאים. אך הגוברניום דחה את הבקשה מתוך טענה, כי התכנית הזאת הוחלטה על ידי הקיסר עצמו ואין כל מקום למשוא־פנים[19]. הטענה כאילו מסחר ברודי ירד, אין לה

15 מצב זה נשאר עד שנת 1804.

16 Schnur-Pepłowski: Cudzoziemcy w Galicyi, Kraków 1898 p. 68—70.

16א ראה: ד"ר אברהם יעקב בראור, יוסף השני ויהודי גליציה ב„השלח" כ כג ע' 343—386.

17 את הסכום הזה היו צריכות לסלק רק המשפחות מסוג־מסים I, II ו־III: מסוג I שלמו 2255 משפחות; מסוג II שלמו 239 משפחות; מסוג III שלמו 332 משפחות; בס"ה 2826 משפחות. מסוג VI עניים (Armenklasse) 13 משפחות. ביחד 2839 משפחות (IV T 2 159 ex Dezember 1797)

18 את הסכום הזה היו צריכות לסלק רק המשפחות מסוג־מסים I, II ו־III.

19 IV T 2 Nr. 159 Dezember 1797.

על מה שתסמוך, אדרבה: המסחר עם רוסיה עולה, שכן וברודי מוכרת בשוקי רוסיה סחורות צרפתיות, הנחשבות שם כסחורות אוסטריות [20].

סוף כל סוף הצליחה הקהילה למלא את דרישת השלטונות. בשנת 1802 התישבו כבר 96 משפחות ב־32 חלקות והרכבם 97 גברים, 94 נשים, תחת הגיל 18: 48 בחורים, 38 בחורות. המתישבים קיבלו 96 בתים, 114 רפתים וגרנות, 188 סוסים, 192 שוורים, 188 פרות. אולם השלטונות דרשו למלא את כל המכסה שהוטל על קהילת ברודי. בשנת 1804 הוגשמה כל התכנית והגוברניום הודיע בדו"ח שעד סוף 1803 התישבו 128 משפחות (135 גברים, 130 נשים ותחת הגיל 18: 73 בחורים 69 בחורות). למתישבים היו 128 בתי־מגורים, 147 רפתים וגרנות, 240 פרות, 238 סוסים, 258 שוורים [21].

ועוד זאת: בשנים אלה לא חסרו בברודי יהודים, שהגישו לממשלה תכניות שונות לשם הגדלת המסים. ביחוד הצטיין בכך בנו של רב המדינה לשעבר, ר' יעקב ברנשטיין, שהיה תחלה בזבאראז', ואחר כך רב דחייטין בברודי. בשנת 1798 שלח לוינה תזכיר מקיף, ובו הציע להטיל על היהודים שלא שילמו מסים — מס מיוחד, וכן הודיע כי הוא עצמו מוכן ומזומן לחכור מידי הממשלה את גביית המס הזה [22]. ובשנת 1799 הציע תכנית מפורטת לסילוק חובות המסים ובכללם חובות הקהילה שמן ההכרח לסלקם [23], בדרך של הטלת מסים שונים. כל זה, כמובן, בתנאי שהוא יהא חוכר הגביה. גם אחיו וולף ברנשטיין, שהיה חוכר מס־נרות ומס־הבשר לא נמנע מלהגיש כל מיני תכניות, ביחוד בימים שעמד לו כמתחרה ר' יודיל נתנזון, ששאף להשיג את חכירותיו והציע לממשלה דמי־חכירה גדולים מאלה ששלם וולף ברנשטיין [24].

הקהל נלחם בכל התופעות של התחרות מגונה זו, וניסה להסדיר את היחסים בין הסוחרים. ברודי, באו אליה הרבה סוחרים מחוץ. ביחוד בראשית תקופת העיר החפשית השתרשו מנהגים שלא היו הולמים מושגי מסחר הוגן. כך, למשל, היו סוחרים — כמובן הקמעונים — הולכים בסחורותיהם אל בתי המלון והאכסניות ומציעים להם לסוחרים באי חוץ וליתר האורחים את הסחורות שלהם. ברור, שסוחרים אחרים ראו בזה התחרות שאינה הוגנת. וביזמת־הקהל באו הסוחרים ביוני 1782 אחרי משא ומתן ממושך לכלל־הסכם, שאושר גם על ידי הנהלת הקהילה, לאמור: אסור להביא סחורות למראה אלא לאצילים כדרך מנהג ישן או לבעלי המלון עצמם לפי הזמנתם, ואם הסחורה תמצא חן בעיניהם יש להחזירה לחנות, ורק כאן מותרת המכירה אחרי המדידה. אולם ההיתר הזה בטל ומבוטל לגבי הסוחרים. לשם מתן תוקף לכל הזמנים נרשם ההסכם הזה ב־26 ביוני 1782 בפנקס הקהילה, כשם שנרשם, בתרגום פולני, בספרי המגיסטרט בתוספת אזהרה מיוחדת שכל יהודי סוחר, שיפגע בהסכם זה „יגורש מן העיר ברודי ואין רחמים בדין" [25].

20 IV G 12 Carton 2018 Nr. 38 Februar 1798.

21 IV T 11. Carton 2580, 201 ex Junio 1804, 1089/739.

22 IV T 10 Nr. 86 ex August 1798. יעקב ברנשטיין נפטר בכ"ו בשבט תק"ע.
ראה: Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 136

23 IV T 2 Nr. 148 Juli 1784.

24 IV T 10 Nr. 86 August 1798, Nr. 127, Nr. 76, e. a. 1799, Nr. 105.

25 ארכיון בברודי: Acta magistratus Brodensis 1782—1783 Nr. 81.
ראה תעודות ומיסמכים III, 13.

פרק אחד עשר

המצב הכלכלי בראשית המאה י"ט

מבחינה חיצונית חל בשנת 1787 שינוי, כשמשרד הגליל (Kreisamt) הועבר מברודי לזלוצ'וב, אף שעיר זו היתה קטנה מברודי גם באוכלוסיה גם בחשיבותה הכלכלית. בברודי נשאר רק משרד הדיסטריקט שנעשה בשנת 1866, לראשות המחוז (Bezirkshauptmannschaft) העברת משרד הגליל מברודי לזלוצ'וב נידונה עוד בשנת 1783. אז ביקשה הקהילה היהודית להניח את משרד הגליל בברודי [1]. ואין לדעת אם בשל הבקשה הזאת נדחתה ההעברה עד שנת 1787. מובן, שהעברת משרד הגליל לא היה בה כדי להועיל לאוכלוסיה וליהודים בכללה.

התמונה החיצונית של עיר ברודי לא נשתנתה מכפי שהיתה בימי פולין. הבתים ברובם המכריע היו בניני־עץ. השרפה הגדולה, שפרצה ב־16 ביוני 1783, החריבה 375 בתים וגרמה משבר כלכלי קשה, באופן שגם הממשלה נאלצה לשחרר את כל האוכלוסיה מתשלום־המסים, ואפילו עזרה לה לעיר ביבוא־חמרי־הבנין. לאחר השריפה התחילה בנייה של בניני־החומה וחנויות־חומה. בשנת 1791 כבר נמנו 1146 בתים, ובכללם מספר ניכר של בתים בעלי־קומות אחדות. מספר החנויות היה 144 ומספר חנויות המרכולת 67 [2]. אין צורך לומר, כי מעמדה של ברודי כעיר חפשית הגדיל את המסחר הסיטוני ולא ייפלא כי מספר הסיטו־נאים עלה בשנות 1795—1797 מ־31 ל־79, ומספר הסוחרים מ־251 ל־325. בשנת 1806 כבר נמנו בברודי 525 סוחרים, מהם 244 סיטונאים, 281 קמעונאים, ורובם המכריע יהודים. מספר בעלי המלאכה בברודי עלה ל־414 [3], מתוך מספר של 646 בעלי מלאכה בכלל. ואילו בשנת 1820 נמצאו בברודי, לפי המפקד, 1134 סוחרים יהודים [4], מהם 214 קמעונים, 343 חנונים ורוכלים 113 סוחרי־תבואה וסוחרי־מזונות, 137 סוחרי סדקית (גלנטריה), 110 סוחרי לבנים, 41 סוחרי סממנים, 91 סוחרי גרוטאות, 9 סוחרי־טכסטיל, 7 יוצקי שמרים, 8 סוחרי־פירות, 7 מוזגים, 9 בנקאים ו־36 חלפנים. מבין 175 פירמות גדולות רשומות היו 163 בידי היהודים. באותה שנה נמנו 393 בעלי מלאכה יהודים [5].

המסחר בברודי סבל ביחוד אחרי החלוקה השלישית של פולין והקמת גבול משותף עם רוסיה, שמדיניות־המסחר שלה היתה כפופה למגמות פרוהיביציוניזם כלכלי, ושעל־כן הטילה דמי־מכס גבוהים על סחורות, כגון יין, חרמשים וכלי־מתכת. היחסים הוחמרו ביותר בשנת 1797, כשפג תוקפו של חוזה־המסחר בין אוסטריה ורוסיה. בכל זאת ידעו הסוחרים היהודים לשית עצה לעצמם. הם הביאו בכמויות גדולות סחורות צרפתיות שנמכרו

1 Protokollbuch Galiziens e. a. 1783, 493, Nr. 102.

2 ארכיון ממשלתי בלבוב: Akta obce Nr. 148; inwentarz miasta Brodów na rok 1797.

3 והם: 2 ציירים, 5 שענים, 9 נגרים, 20 נגרי בנין, 118 פרוונים, 4 פחחים, 47 זהבים, 110 חייטים, 11 זגגים, 4 חרטים, 14 שוערים, 1 אורג זהב, 7 מייצרי פליז, 13 רצענים, 6 כורכים, 4 צבעים, 30 קצבים, 9 מקצועות שונים.

4 בכל גליציה 11.718: M. Stöger: Darstellung der gesetzlichen Verfassung der galizischen Judenschaft, Lemberg 1833, I p.257—262.

5 בכל גליציה 7194. Stöger l. c. I p. 202—206.

ברוסיה כסחורות אוסטריות. שיפור ניכר לטובה בא בשנות 1806—1812, בתקופת הבלוקאדה הביטשתית, כשכל נמלי־אירופה, החל במיצרי דניה עד מיצרי־תורכיה, נאסרו לפי פקודתו של נפוליאון I מ־21 בנובמבר 1806, להכניס סחורה אנגלית כלשהי או סחורות קולוניאליות שהובאו באניות אנגליות. הסחורות האלה הוכנסו בצנורות אחרים דרך שבילי היבשה מארכאנגילסק עד טבורי־אירופה. ברשת־התחבורה זו היתה ברודי אחת החוליות החשובות ביותר [6].

הקו אודיסה — ברודי — טריאֶסט, היה העורק החיוני של טראנזיט־המסחר בימים ההם, ובברודי עצמה הגיע ל־20,000,000 רובלים. דרך ברודי עברו סחורות מכל חלקי העולם לרוסיה, ומשם חזרו סחורות וחמרי־גלם שונים למרכזי־אירופה התיכונה והמערבית. בימי הבלוקאדה הנזכרת על אנגליה היתה ברודי צומת־החיבור בין מערב אירופה ומזרחה עד מעמקי אסיה. ביחוד התחילו לעבור דרך ברודי מטעני צמר גפן (כותנה) מהודו. בשנת 1806 עברו דרך ברודי מסחורות אלו 15,532 קנטר, רובם מאלה נשלחו לוינה, ו־3,988 קנטר לרוסיה. והרי מספרים העשויים להבהיר לנו את היקפו של מסחר־המעבר בשנים 1807 — 1809, שבהן הוחמרה הבלוקאדה הנפוליאונית. בשנים אלה עברו דרך ברודי הסחורות האלו:

	1807	1808	1809
אשלג	3445 קנטר	5252 קנטר	4413 קנטר
דבש	2907 "	2457 "	1805 "
שעוה	5322 "	7565 "	25,781 "
חלב	9909 "	10374 "	6739 "
עורות רוסיים	5495 "	12152 "	1702 "
פרוות	482 "	1020 "	964 "
עורות ארנבות	857 "	3597 "	1323 "

מלבד סחורות אלו נמכרו דרך ברודי כמויות גדולות מאוד של שער־גמלים, שער־סוסים, קנבוס, נחושת, סבון, כותנה שהובאו מברדיצ'וב, אודיסה, מוסקבה, פטרבורג, ריגה, ארכאנגילסק, ואפילו מסין. ואילו לרוסיה נשלחו, דרך ברודי, ממערב אירופה סחורות רבות, והרי אי אלו סחורות בשנות 1807—1809:

	1807	1808	1809
בדים	400 קנטר	664 קנטר	530 קנטר
מטפחות	—	1097 "	678 "

סחורות צמר: בכל שנה קרוב ל־1,000 קנטר; שעונים בכל שנה בשווי של 10,000 — 1200

6 אין תימה, איפוא, שקצין רוסי, ברונסקי, רשם בספר מסעות שלו בשנת 1810 על ברודי כדלקמן: „מכל ערי פולין — ברודי עיר המסחר הגדולה ביותר. כאן מרכז המסחר בין אוסטריה ורוסיה. היא בעלת זכויות של עיר חפשית ז.א. שכאן מוכרים וקונים סחורות בלי תשלום מכס, באופן חפשי בלי שום תביעות מצד השלטונות. לבוב אינה מגיעה אף במחציתה לעשרה של ברודי, שהיא הבירה היהודית". Puteszestwje od Trjesta do St Peterburga w 1810 g. Morkogo oficera Wl. Bronewskago Moskwa 1828 p. 62. מצוטט במאמרו של וואלף דובנוב: צו דער עקאנאמישער געשיכטע פון די יידן אין רוסלאנד. ב־שריפטן פאר עקאנאמיק און סטאטיסטיק (איוו"א) כ' I ברלין 1928 ע' 92.

פלורין; יינות בכל שנה בממוצע 2000 דליים; עופרת בכל שנה עד 3000 קנטר; דגים מלוחים בכל שנה עד 400 קנטר; סחורות קולוניאליות (ביחוד קפה, תה וסוכר) עד 4,000—5,000 קנטר[8].

בשנות הבלוקאדה התנהל כל המסחר בין שלזיה וליפסיא למזרח דרך ברודי בלבד, באמצעות עמילים יהודיים, שארגנו משלוחים מיוחדים בפקוח של „נהגי סחורות" (Waaren-Kondukteure). הסחורות הגיעו ישר לברודי, וכאן נשלחו מבלי שנארזו במטענים חדשים, ישר לברדיצ'ב[9] ומכאן ליתר מקומות רוסיה. יתר־על־כן נשלחו מברודי הסחורות למולדביה ותורכיה דרך טרנופול, זלשצ'יקי ובוקובינה, וביחוד אריגי מלמלה (מוסלינה), סחורות כותנה, אריגי־משי, פרוות ותמרוקים שונים, בכמויות עד 3000 קנטר בממוצע בכל שנה. היו גם הרבה מקרים שנשלחו לברודי סחורות רבות לשם ספסרות, כלומר, הן הוחסנו בה וכעבור זמן־מה נשלחו חוצה לארץ. סוחרים יהודים רבים התעשרו ממסחר זה, אולם גם לא מעטים מהם פשטו את הרגל.

עם המלחמות בשנות 1808—1809 הוקטנו משלוחי כותנה מהודו דרך ברודי לפי שהתחילו להשתמש גם בדרכים אחרות שהוליכו ישר מרוסיה לליפסיא ומשם — בסתר — ליתר שווקי אירופה. בימים אלה סאנה ורעשה העיר ברודי מרוב עסקיה. „הטיפוסים המשונים של בני עמים רחוקים מרוסיה האירופית והאסיאטית הגיעו העירה, קאצאפים בעלי זקנים מאזורי הוולגה והדניסטר, מסיביריה ואוראל, צ'רקסים מקווקז, יותר ערומים מאשר תמימים, סוחרים גרמניים מהמבורג וליפסיא, מתישבים גרמניים מבסרביה, אנגלים ותושבי הרי־הבלקנים, ובקרב תערובה זו הסתובב היהודי מברודי בעל כשרון מסחר ונסיון־עילם כקונה, מוכר, מחליף, מתווך, מאחד וקוצר מעמלו קציר עשיר — זה היה מראה העיר בתקופת הבלוקאדה הנאפוליונית, שרכזה בידיה את הקשרים הבינלאומיים עם חלק גדול של אירופה, בזמן שאניות־סוחר לא העיזו להפליג בימים וכל תחבורת המסחר הצטמצמה על כביש־המסחר, ברודי—וינה"[10].

מובן כי המסחר הברודאי הכניס לה, לממשלה האוסטרית, רוחים גדולים, עד שהדין וחשבון המיוחד, שנשלח לוינה, רואה לציין בפירוש, כי הממשלה צריכה לעשות כל מאמץ שלא להפחית את מספר אוכלוסי היהודים בברודי „לפי שבה הם חיים על המסחר בלבד ומכניסים לה למדינה רוחים גדולים. אדרבה, רצוי מאד, שיהודי גליציה יתישבו בערי־מסחר חפשיות, כדי שיתמסרו לענפי כלכלה המתאימים לרוח עמם והמועילים גם לטובת

8 ארכיון מיניסטריון הפנים בוינה: IV J Brody Carton 2018 Nr. 168 ex Februario 1811.

9 בשנת 1807 הטילה הממשלה הרוסית על הסוחרים בברדיצ'ב, בהסכמתם ולפי בקשתם, לשלם מסי מלחמה. ולפי שמספר רב של סוחרי ברודי החזיקו בברדיצ'ב סניפים, הוטל גם עליהם לשלם מס מלחמה בסך 2500 רובל. סוחרי ברודי שילמו את הסכום, אולם הודיעו זאת לשלטונות האוסטריים. הממשלה הביעה את דעתה, שלא רצוי להשתדל בענין כזה אצל ממשלת רוסיה. הענין הובא לפני הקיסר פרנץ I והוא פסק, שהוא בטוח כי הגוברנטור מברדיצ'ב יחזיר להם ליהודים את הכסף, כשיגישו קובלנה בפטרסבורג. אולם יש להניח לסוחרי ברודי אם ברצונם לעשות זאת. מובן שסוחרי ברודי ויתרו על כל השתדלות בענין זה מתוך חשש, שיסבלו יותר משווי־המסים. ארכיון חצר הקיסר בוינה: Kabinettsakten e. a. 1807 Nr. 542.

10 כתב יד Leo Herzberg-Fränkel: Brody.

הכלל, תחת אשר יקפחו את נתיני המדינה"[11] — ולכן אין תימה כי בתקופת הבלוקאדה הנאפוליאונית התעשרו הסוחרים הברודאים עושר רב.

מלבד המשומד בזנר והאוזנר התעשרו גם סוחרים יהודים שהבינו להסתייע בקוניוק־טורה וצברו הון רב. משה טופורובר, שלמה הארבר, אליעזר סטריזובר, זליג ר' בצלאלס[12], אברהם אלעזר, יודל נתנזון הם מראשוני הסוחרים בימים ההם. עיקר המסחר הוא סחר נוצות, זיפים ושערות, עורות שהובאו מרוסיה, ואפילו מאזוריה הרחוקים ביותר בסיביריה ונשלחו לגרמניה וצרפת, שבה עובדו, החל בראשית המאה הי"ט, בבתי חרושת מיוחדים. מיתר ענפי המסחר יש להזכיר את השעווה, שהובאה מאוקראינה ויוון, דבש, שמן, וחלב שהבאו בכמויות גדולות מאד, ביחוד בתקופת הבלוקאדה. אולם עיקר היבוא היו, כאז כן עתה, התבואות והסוסים, שסוחרי ברודי קנו באזורי רוסיה הקרובים לגבול האוסטרי. אולם בראשית המאה הי"ט הוקטן סחר הסוסים מחמת מחלות שונות ברוסיה.

בראשית המאה הי"ט גדל המסחר בסחורות הקולניאליות, וביחוד בתה שנשלח לארצות המערב. אפילו כשהטילה רוסיה דמי מכס גדולים על סחורות־יבוא, הצליחו סוחרי ברודי להכניס בכמויות ניכרות סחורות מתוצרת תעשייתיות. אמנם, המסחר הפעיל בין אוסטריה ורוסיה הצטמצם בתקופה זו על סחורות אריגים ותוצרת צמר משלזיה, בוהמיה, שהוכנסו לרוסיה ללא קושי, אולם עם הקמת תעשיה דומה ברוסיה הוטלו גם על סחורות אלו דמי־מכס גדולים.

התפתחות המסחר בימי הבלוקאדה הקונטיננטאלית היתה קשורה במידה רבה גם בקביעת תנועה פוסטאלית מסודרת. החל משנת 1805 השתדל ישראל ברנשטיין מברודי להרחיב את קווי הדואר מברודי מערבה ומזרחה. עד 1815 הצליח להקים 5 קוים בכיוונים שונים, שהכניסו גם הכנסות ניכרות. בשנת 1823 הגיעו ההכנסות מתנועת הדואר ל־155.421 פלורין ודמי הפוסטה ל־23.780 פלורין, בשנת 1824 ל־151.878 ו־ 22.993 פלורין, בשנת 1827 ל־158.196 ו־23.969 פלורין, והחל בשנות השלושים הכניסו דמי הפוסטה לבד, בממוצע עד 32.000 פלו' לשנה[13].

אחרי מפלתו של נפוליאון וגמר הבלוקאדה היה המסחר הברודאי ברובו המכריע בעל אופי של סחר־מעבר. ביחוד סיפקו סוחרי ברודי למפעלי תעשייה שהוקמו בגרמניה, באוסטריה ובפרט בבוהמיה, את חמרי הגלם, כגון אשלג, חלב, שעווה. וכהתפתחות הכלכלה התפתחות האוכלוסיה: הישוב[13א] היהודי גדל בברודי בתקופה זו באופן, שהיה צריך, בשנת 1813, לבנות בתים חדשים. אחד הראשונים, שהתחיל לבנות היה הסוחר יוסף ויטלס, שהשתדל להשיג את הרשיון לרכישת המגרש, והוא פתח לפרשה של משפטים וערעורים, והמעשה שהיה כך היה: הגרף וינצנטי פוטוצקי, שהכיר את קשיי השיכון של היהודים, ביקש, בשנת 1812, מעם השלטונות, שירשו לו למכור ליהודים, לצרכי השיכון, את האס־פלנדה, אולם העלה חרס בידו. אחרי שנציגי הסוחרים ביקשו מעם השלטונות להרשות

11 דין וחשבון מיום 2 בנובמבר 1810 J. Brody Carton 2018 e. a. IV.

12 מיסד בית הכנסת ר' זעליגס בצלאל.

13 דו"ח של פיוטר אנדזיבסקי בארכיון הנציבות בלבוב: תעודות הנשיאות תיק 343. וגם בארכיון המלכתי בוינה: Staatsratsakten 2808 e. a. 1827.

13א בשנת 1812 נמנו בברודי 3782 משפחות בנות 6859 גברים, 7612 נשים, ביחד 14.471 נפשות, בכפרים ופרברים השייכים לברודי נמנו 115 משפחות עם 216 גברים, 234 נשים, ביחד 450 נפשות.

להם ליהודי־ברודי, שהיא עיר חפשית ויהודיה הם נושאי מסחרה, לקנות מגרשים ובתים, ופוטוצקי הצטרף להשתדלותם [14], התחילו השלטונות לנהוג ברצינות בבקשתם. ואף פוטוצקי עצמו פנה, ב־22 במארס 1823, ישר אל הקיסר בבקשה לבטל את התקנה משנת 1805, האוסרת על היהודים לרכוש בתים חדשים ולנהוג ביהודי ברודי דין יוצא מן הכלל, משום מצבה המיוחד של העיר הזאת. כיון שגרים בה 1592 תושבים נוצריים ב־319 בתים ו־16,155 יהודים ב־947 בתים, כלומר בממוצע 17 איש בבית אחד, הרי אף הבחינה הסניטרית מחייבת לתת להם ליהודים תנאי־שיכון נוחים יותר. השלטונות נענו לבקשה זו והרשו לפוטוצקי, בהסכמתו של הקיסר פרנץ II, למכור ליהודים מגרשים מהמבצר ההרוס, שנבנו עליהם בתים ורחובות חדשים. ההיתר ניתן משום שברודי היא עיר חפשית וכל המסחר שבה הוא בידי היהודים, ושעל כן הם בלבד עשויים לשפר את העיר [15], והמתירים לא התעלמו מן הסכנה שההיתר שלהם „יגרום כי מספר היהודים בברודי יגדל והעיר תיעשה עיר יהודית לחלוטין".

אחרי הקונגרס הוינאי (1815) קשרו סוחרי־ברודי קשרים אמיצים עם פולין הקונגרסאית והרפובליקה קראקא. לפולין [16] נשלחו מטענים גדולים של תוצרת־צמר ולקראקא צמר ודבש. אולם קשר מסחר זה הופסק אחרי שנבנתה מסילת־הברזל בין וינה וורשה. כל המסחר רוכז, לאמיתו של דבר, בידי מספר מצומצם של סיטונאים. מבין הנוצרים — ידועים ביותר בזנר ושותפיו, פרנץ לאשקיביץ ועמנואל בר, שהיו פעילים מאוד עד שנות השלושים של המאה הי"ט. מבין הסיטונאים היהודים הידועים ביותר הם: מ. רפפורט, ו. ברנשטיין, ו. סגל, יונה ביק, מרקוס מנדל ביק, עוזר ביק, מרקוס פרנצוז, יצחק בתלוי, פייבל ציפרס, שלמה ור' אפרים זלמן מרגליות ויחזקאל טרכטנברג, שהוא הסיטונאי בסחורות־משי ובידיו מרוכז המסחר עם ארצות־הבלקנים, ביחוד עם תורכיה [17].

בשנים אלה היו סוחרי ברודי היהודים גדולי הקונים בירידי ליפסיא ועד שנת 1839 הם כמעט היחידים מבין סוחרי גליציה שביקרו בירידים אלה [18]. הם הביאו את סחורות ליפסיא לרוסיה — לברדיצ'ב ואודיסה, וכאן לקחו חלק גדול במסחר עם פרס. לרוב הביאו את סחורות ליפסיא לנמל אודיסה, מכרון כאן לארמנים וקיבלו מהם תוצרת פרס. מסחר זה התפתח עד כדי כך, שסוחרי ברודי רבים הקימו באודיסה סוכנויות וסניפים וכן נוסדה כאן המושבה הברודאית. הם הם היו הראשונים אשר נטעו כאן את ההשכלה. ואילו לליפציג היו סוחרי־ברודי מביאים מרוסיה קודם כל סחורות־פרווה וזיפים. בזכות הסוחרים האלה נהפכה ליפסיא מרכז־עולם לסחר־פרוות, על אף התנגדותם הגדולה של סוחרים נוצרים

14 מיניסטריון לעניני פנים: 1815—1828 IV T1 Duldung der Juden in Galizien.

15 ארכיון ממלכתי הוינה: (Staatsarchiv) 1823 2/VI 3418 ddo 3.III.1824; 1347.

16 אחד הראשונים מבין סוחרי ברודי שיצא לורשא היה ליב אסטרייכר, חתנו של שמואל זביטקובר, אב־משפחת אסטרייכר הידועה בפולין וקראקא. הוא היה ממשכילי ורשא; בשנת 1815 חתם על כתב בקשה של 26 משכילים, שביקשו מאת הממשלה לתת להם שווי זכויות. היה בנקאי, סיטונאי, חרשתן־בדים וספק צבאי. היה מן היהודים הראשונים שקיבלו בשנים 1812—1815 רשיון לקנות שני בתים מחוץ לרובע היהודים (ע. נ. פרענק: לתולדות היהודים בפולין ב„התקופה" יד—טו ע' 382).

17 1815 IV T7 e. a.

18 R. Markgraf: Zur Geschichte der Juden auf den Messen in Leipzig p. 70. בשנת 1821 ביקרו מגליציה 226 סוחרים וכולם יהודים מברודי.

רבים שבה. הצלחות הירידים בליפסיא, בשנים 1772 עד 1831, היו קשורות קודם כל בביקוריהם ובהשתתפותם הרבה של סוחרי ברודי[19]. סוחרי ברודי החזיקו בליפסיא סרסורים (Sensalen) יהודים משלהם. בשנים 1814—1818 ידועים הסרסורים יעקב דוד ריסברג, משה יצ'ס ומשה מוניאס (Monias) (1776—1851). למוניאס העניקו את התואר "Kramermeister u. Handelsdeputirter, Messmakler". הוא היה מהסרסורים הידועים והמצויינים ביותר[20].

מחלוצי המסחר הזה בממדי־עולם היתה משפחת הסוחרים בברודי הרמלין[21]. עוד במחצית הראשונה של המאה הי"ח הביא הסוחר הברודאי דוד הרמלין פרוות לירידי ליפסיא. גם בנו יוסף הרמלין ביקר בירידים אלה, והביא אליהם מטעני־פרוות. בנו יעקב הרמלין היה כבר ממבקרי־הקבע בליפסיא. ועד כמה ניכר היה רישומם של סוחרי־ברודי בליפסיא אנו למדים מתוך כך, כי באפריל 1815 הציעו ארבעה סוחרים יהודים ממבקרי הירידים, לעירית ליפסיא להרשות להם לתווך גם בעסקים בין סוחרים נוצרים. לפי הצעה זו נתמנו, על ידי המגיסטרט, ארבעה יהודים לסרסורי היריד (Messmakler) ובכללם שני יהודים מברודי יעקב דוד ריסברג ומשה יהושע יצ'ס. בשנת 1816 נתמנה גם יהודי אחר מברודי מאיר מיכאל טורקוטון. מינויים אלה פורסמו גם בעתונים. ואילו בשנת 1818 כבר היו 28 סרסורי־יריד יהודים, ובכללם 14 מברודי[22], ואחד החשובים שבהם היה יעקב הרמלין, שהשתקע בליפסיא בשנת 1823 ונפטר בה בשנת 1825. הוא הקים כאן בית־מסחר גדול לפרוות, שאחרי מותו עבר לידי בנו מרדכי (מרקוס), שנתמנה בשנת 1830 סרסור־היריד. הוא השתקע בליפסיא בשנת 1832, ומלבד בית המסחר שלו פה הקים גם בברודי בית חרושת לעיבוד פרוות. במרוצת־הימים נעשה אחד הסיטונאים הידועים לפרוות בליפסיא. לאחר שבתו, בלומה[23], נישאה בשנת 1848 למשכיל והמשורר העברי חיים גרפונקל[24], צירפו לבית מסחרו והוא שניהל עד שנת 1880, מברודי את המסחר עם דרום־רוסיה והביא משם סחורות פרווה, ביחוד הביא פרוות סנאית סיבירית (Fehe) מאירביט (באוראל) והגדיל את היקף מסחר־הפרוות מרוסיה דרך ברודי לליפסיא. כאן רכזו את המסחר מרדכי הרמלין ובנו חיים (יואחים). בשנת 1872 נסע מרדכי הרמלין לברודי ונפטר בה ב־24 בפברואר 1873. הנהלת בית מסחרו עברה לידי בנו חיים, שהרחיבו במדה רבה על ידי מסחר זיפים ועל ידי הקמת תעשית מברשות ומצבועים. אחרי ביטול העיר החפשית בברודי חיסלו יורשיו גם את בית מסחרם בברודי. בית מסחרם ובית החרושת בליפסיא התקיימו עד משטר

19 לפי הדו"חות של יועצי סתרים לעניני כספים (Geheime Finanzräte) בליפסיא (Hundert Jahre Mar-cus Harmelin 1830—1930, Leipzig 1930 p. 9.

20 Arno Kapp: Jüdische Makler und Kleinhändler in Leipzig. Ztschft. f. Gesch. d. Juden VI Nr. 1 p. 41—43.

21 השם הרמלין באידיש זהה עם Hermelin(חלד הרים) בגרמנית. פירושו, שהיה סוחר בפרוה זו.

22 שאר הסרסורים: 4 מדסאו, 3 ממגדבורג, 8 מברסלאו ו־2 מגלוגאו, ואילו הלברשטט, אוסטרובה, ליפסיאה, ליסא, מוסקבא — סרסור סרסור מכל עיר.

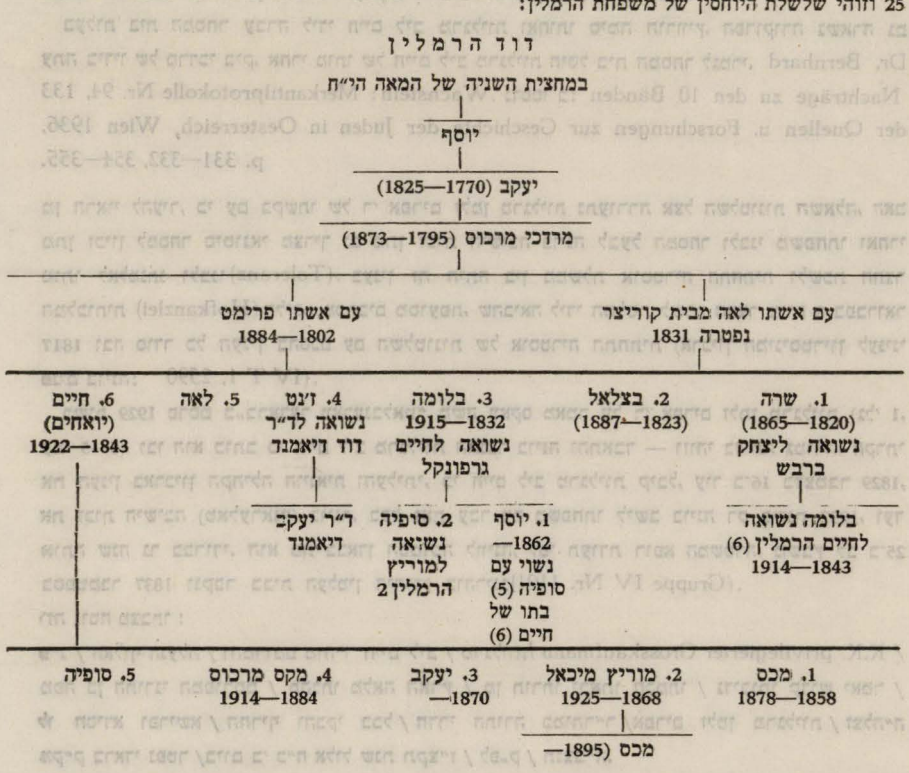
23 בתו השניה ז'נט נישאה לעורך הדין ד"ר דוד דיאמנד מלבוב, והם ההורים של ד"ר יעקב דיאמנד, שהיה שנים רבות נשיא הקהילה בלבוב, אחרי מלחמת העולם הראשונה (1914—1918).

24 נולד בשנת 1827 בטרנופול .פירסם ב„כוכבי יצחק" (כרכים VI—VI, X—XIII) שירים ותרגומים מלסינג ושילר. היה משכיל נודע. בשנת 1880 השתקע בליפסיא ונפטר בה בשנת 1910.

הנאצים בשנת 1933 [25].

בימי הבלוקדה, כשהוכרזה טרספול כעיר חפשית, טרחו השלטונות האוסטריים להניח לה לברודי אפשרות נוחה להתחרות עם העיר הזאת. אמנם קצת פקידים נטו לסברה, כי בשל מעמדה הכלכלי ותנאי התחבורה אין טרספול בגדר מתחרה רציני לברודי. עם זאת הניחה הממשלה האוסטרית כמה מיני הקלות לסוחרים היהודים מברודי, והם גם היו היחידים שלא הוגבלה זכות ישיבתם בוינה [26], ושהותרו בשימוש בשפה האידית בחליפת מכתבים עם

25 וזוהי שלשלת היוחסין של משפחת הרמלין:

26 בראשית המאה הי"ט הקים הסוחר ישראל אשכנזי, שהיה שולחני נודע בברודי, בית מסחר גדול בוינה. גם ר' אפרים זלמן מרגליות מיסד עם שותפיו יעקב פרלמן־מרגליות, שמעון דישה ואשר ברבש בית מסחר גדול והנהלתו בידי הברודאי מרדכי ביק, שקיבל גם זכות־פרוקורא החל ב־28 בנובמבר 1820. שניהם — ביק ואשכנזי — היו גבאים בבית התפילה ליהודי פולין בוינה. ר' אפרים זלמן מרגליות קיבל ב־22 באפריל 1817 את הרשיון להקים בית מסחר סיטוני. ב־18 בספטמבר 1817 נחתם חוזה השותפות בינו ובין שותפיו לשש שנים, ובו הובטח, על יסוד ההשקעה בסך 360.000 פלורין, לכל אחד מן השותפים חלק שווה בריוח והפסד. החוזה נרשם בפרטיכל המסחרי (Merkantilprotokoll) שבבית הדין למסחר בוינה. בשנת 1822 יצאו מתוך השותפות שמעון דישה ואשר ברבש. אחרי שיעקב פרלמן מרגליות נפטר בשנת 1828 הוצאו יורשיו מתוך השותפות ובית המסחר נשאר בידיו של ר' אפרים

סוחרים יהודים בחוץ לארץ[27]. מתוך הבנה מיוחדת לעניני הסוחרים היהודים השתדלה הממשלה — כפי שיתואר באחד הפרקים הבאים — לתמוך במוסד חינוכי יהודי וגם להעסיק

זלמן מרגליות. את בית מסחרו של ר' אפרים זלמן מרגליות ניהל גם בנו חיים ליב מרגליות שנולד בברודי בשנת 1800 והיה נשוי עם רוזה ביק, כנראה בתו של מרדכי ביק. אחרי מותו של ר' אפרים זלמן מרגליות (3 באוגוסט 1828) הצהירה אלמנתו לאה, שהנהלת בית המסחר נמצא בידי מרדכי ביק. אחרי סידור הירושה שממנה קיבל בנו חיים ליב שני שלישים ובתו סימא הורוויץ שליש אחד, ולאלמנתו הובטחו ההכנסה ופירות מן הרכוש והעסקים — בוטל הרשיון ב־10 במאי 1830.

בעלות בית המסחר עברה לידי חיים ליב מרגליות ואחותו סימה הורוויץ. הפרוקורה נשארה גם עתה בידיו של מרדכי ביק. אחרי מותו של חיים ליב מרגליות חוסל בית המסחר לגמרי. Dr. Bernhard Wachstein: Merkantilprotokolle Nr. 94, 133. נדפסו ב: Nachträge zu den 10 Bänden der Quellen u. Forschungen zur Geschichte der Juden in Oesterreich, Wien 1936, p. 331—332, 354—355.

מן הראוי להעיר, כי עם בקשתו של ר' אפרים זלמן מרגליות נתעוררה אצל השלטונות השאלה, האם מתן זכיון למסחר סיטונאי מצריך גם מתן זכות הישיבה בוינה לבעל המסחר ולבני משפחתו ואחרי מותו לאלמנתו ולבנו (Toleranz). בענין זה היתה בין ממשלת אוסטריה התחתית ולשכת החצר המלכותית (Hofkanzlei) חליפת מכתבים מסועפת, שהביאה לידי החלטת לשכת החצר מיום 8 בפברואר 1817 ובה סודר כל הענין בהסכם עם השלטונות של אוסטריה התחתית (ארכיון המיניסטריון לעניני פנים בוינה: IV T 1, 2590).

בשנת 1929 פרסם ב„בראדער וואכענבלאט" משה וואקס מאמר על ר' אפרים זלמן מרגליות (גל' 1, עמ' 5—6), ובו הוא כותב כי חיים ליב מרגליות התנצר בוינה והתאבד — וזוהי בדותה גמורה. חקרתי את הענין בארכיון הקהילה הוינאית והעליתי, כי חיים ליב מרגליות קיבל, עוד ב־16 בדצמבר 1829, את זכות הישיבה (טאלעראנץ) בוינה. בכל זאת עבר עם משפחתו לישב בוינה רק בשנת 1832, ועד אותה שנה גר בברודי. הוא מת בבאדן הסמוכה לווינה, לפי תעודת רופא המשטרה, משבץ לב ב־25 בספטמבר 1837 ונקבר בבית העלמין היהודי בוהרינג (Gruppe IV Nr. 1101).

וזה נוסח מצבתו:

פ"נ / האלוף הנעלה / והמרומם מוה"ר חיים ליב / מרגליות / K.K. privilegierter Grosskaufmann / מפה בן התורני המפורסם / תהלתו מלאה הארץ / מן תורתו יראתו חכמתו / נדיבותו קדוש יאמר / לו חסידא ופרישא / החריף והבקי בכל / חדרי התורה כמוהר"ר / אפרים זלמן מרגליות / זצלה"ה מק"ק בראדי נפטר / ביום ב' כ"ח אלול שנת תקצ"ז / לפ"ק / תנצב"ה.

Hier ruhet die Hülle des seeligen Herrn Chaim Leib Margolies KK priv. Grosshändler. Starb den 52 September 1837, 37 Jahre alt. Tief beweint unvergesslich seiner um ihn trauernden Gattin und unmündigen Kindern.

חיים מרגלית נמצא רשום ברשימת המשפחות (Familienliste) מיום 30 ביוני 1836 (Dr. A. F. Pribram: Urkunden und Akten zur Geschichte der Juden in Wien, Wien 1918 Bd. II p. 463).

אביו ביקש עוד בשנת 1823, לתת לו את הרשיון למסחר סיטוני בוינה (Pribram l.c. II p. 420, 440, 613). אחרי מותו ניהלה אשתו רוזא מבית ביק (נולדה בברודי בשנת 1806) את בית המסחר. היא נפטרה בוינה ביום 2 בינואר 1870 (כ"ט בטבת תר"ל).

27 IV T. 7 1816, 341 Nr. 154.

פקידים יהודים בענפי האדמיניסטרציה הקשורים במסחר. כך, למשל, קבעה הנהלת־הדואר הראשית בלבוב, בשנת 1815, משרת נושא מכתבים יהודי ברודי ומינתה לתפקיד זה את מרכוס וואהלשטיין [28].

עד שנת 1820 לא חלו כמעט שום שינויים במצבם הכלכלי של יהודי ברודי, פרט למאורע בשנת 1801, כשרוסיה סגרה את הגבולות ולא נתנה להם ליהודים רשות להכנס לרוסיה. סגירת גבול זו הסבה להם ליהודי־ברודי הפסדים גדולים. לפי בקשתם נשאה ונתנה הנציבות בגליציה המזרחית עם נציג הממשלה הרוסית בשטח הגבול פון רוזנברג והוכיחה לו, כי סגירה זו מזקת גם למסחר הרוסי. פון רוזנברג הבטיח להשתדל בענין זה אצל הצאר [29]. ואמנם, אחרי משא ומתן ממושך למדי ויתרה הממשלה הרוסית. אולם הכרזת אודיסה לנמל חפשי והוזלת מכסי־מעבר על סחורות העוברות דרך פולין לרוסיה, בשנת 1820, פגעו פגיעה קשה במסחר הברודאי, עד כדי כך, שרוב הסוחרים לא היה בידם לסלק אפילו את המסים [30]. ואך קמעה־קמעה התחיל המצב להשתפר, קשרי־המסחר עם אודיסה הורחבו [31], בתי־מסחר ברודאים שלחו לאודיסה את נציגיהם והקימו בה סניפים. בשנת 1825 גדל מספר הברודאים [32] כדי מושבה ניכרת. הם הרימו את קרן המסחר ועשו את אודיסה מרכז מסחרי שיצא לו מוניטין בעולם. כדי לתת לילדיהם חינוך משכילי אמרו לייסד בית ספר, שבו ילמדו, מלבד עברית, גם רוסית וגרמנית. שר הפלך, הנסיך פאהלן, אחרי שקיבל בקשה חתומה בידי 66 מטובי הברודאים באודיסה, התיר להקים בית ספר, והוא, אמנם, נוסד בשנת 1826, ולמדו בו מאתים ושמונה תלמיד [33] בהנהלתו של המורה שמואל בן אפרים זיטנפלד

28 IV T 7 e.a. 1815, 609 Nr. 104.

29 ארכיון המיניסטריון לעניני פנים: V G12 Nr. 70 ex Martio 1801: Gesuch der Brodyer jüdischen Handelsleute ihnen zur Fortsetzung ihrer Handlung mit Russland behilflich sein.

30 IV T7 e. a. 1822, 313, Nr. 126.

31 מענין מה שכותבים לגוטלובר על המשתקעים באודיסה בתקופה זו: „הבאים לאודיסה היו לרוב מחוסרי השכלה ורבים היו מכת החסידים החשוכים. אך לא כאלה חלק היהודים הבאים אחריהם ממדינת גאליציה ובפרט מתושבי העיר בראדי. אלה היו לרוב אנשים חכמים ונבוני דבר, אנשי שם יודעי ויראי אלקי, באמת, לא ממקום ארץ חשך באו, כי העיר בראדי היתה מאז עיר רבתי מסחר וכנעניה נכבדי ארץ, אשר באו לרגל מסחרם בברית עם סוחרי אשכנז הנאורים, אשר אצלו מרוחם עליהם לפקח לאור ההשכלה. המה לא באו ריקם, כי אם מלאים כח את רוח הבינה והדעת" („הבוקר אור" תרל"ט ע' 692).

32 מחשובי ברודי שעברו לאודיסה יש להזכיר: יעקב נתנזון, חותנו של ר' יהודה (יודל) לנדא, אביגדור ליכטנשטט, השיל הרצנשטיין, זלמן הורוויץ, רוזנבלט, יחיאל מיכל בן צבי ברודא.

רוזנבלט נפטר באודיסה בכ"ה בניסן תר"ד (ראה ציונים מצוינים, בבתי הקברות הישן והחדש אשר לעדת ישראל אדעססא. ורשה 1888, מספר י"ט ע' 14). ישכר בעריש בן ירחמיאל פאלק לבית טראכטנברג (נפטר באודיסה ער"ח סיון תרל"ג (מספר פ"ד ע' 62—63); משה ואחיהם אברהם, שנפטר באודיסה זקן ושבע ימים ביו"ד בטבת תר"מ (מספר צ"ה ע' 71).

33 Lerner: Jewrei w Noworossejskam kraje, Odessa 1901.

בשנת 1835 נוסד גם בית ספר לנערות. יסוד בתי ספר אלה הרעיש את חוגי החרדים, ביחוד כשה־ברודאים, שנקראו בפיהם „האפיקורסים", ייסדו בית כנסת מודרני עם מקהלת זמרים בנצוחו של

מברודי [34]. אחרי מותו [35] ניהל את בית הספר תלמידו הידוע של יוסף פרל, בצלאל שטרן מטרנופול. לתקציב בית הספר נתנה הממשלה הרוסית 15.000 רובל לשנה.

בשל הקשרים עם אודיסה גדלו היקפי המסחר היהודי בברודי. בתי המסחר הרחיבו את עסקיהם במידה ניכרת. מבין הסיטונאים היהודים בתקופה זו ידועים ברנשטיין, ביק, קאלליר, נירנשטיין, לנדאו, נתנזון, שור [36], הרצברג, הרצנשטיין, הפירמה סגל וסטריזובר [37], שטיינס־ברג [38], טראכטנברג וקורנפלד. המצב הכלכלי השתפר והלך ו„זהב ירד לתוך הסימטאות הצרות והחשכות. האמידות והחשיבות המסחרית שגשגו והשפיעו לטובה גם על הרמה התרבותית של האוכלוסיה היהודית [39].

החזן ניסן בלומנטאל שהיה שנוא על החרדים. אחרי הקמת הבנין החדש בשנת 1874 מינו את המטיף ד"ר שוואבאכר לרב קהילתם.

34 במכתב אל גוטלובר, שנדפס ב„הבקר אור" (תרל"ט ע' 692) מדובר על אפרים זיטנפלד יליד ברלין. אולם פרט זה אינו נכון. מנהל בית הספר היה בנו שמואל זיטנפלד, שבא מברודי (נוסח מצבתו ב„ציונים מצויינים", ע' 7—8).

35 נפטר בכ"ז מנחם אב תקפ"ד (ציונים מצוינים מספר ז' ע' 7—8).

36 באותה תקופה עבר מבני משפחה זו מאיר שור מברודי לזלאטופול (גוברניה קיוב) וקיבל שם את השם ברודסקי. הוא אבי המשפחה הידועה ברוסיה ברודסקי.

מאיר שור הוא בנו של הסיטונאי הברודאי הנודע אלכסנדר חיים שור (בנה של דבורה באבד, בתו של ר' אלכסנדר שור בעמ"ח „שמלה חדשה" (זולקיב בסוף המאה הי"ז) מצאצאי ר' יוסף בכור שור. בנו של מאיר היה ישראל ברודסקי (1823—1888), היהודי הראשון ברוסיה שמימן בתי חרושת לסוכר. יחד עם בניו אלעזר (1848—1904) וליב (1852—1923) הקים אחר־כך מפעלים תעשייתיים משלו.

37 הם ארגנו את מסחר התה וקיימו קשרי מסחר עם הסוחר הסיטונאי בורשה שלמה אייגר (1783—1852), בנו של ר' עקיבא אייגר.

38 אחד מהם טוביה שטיינסברג ישב כבא־כח מסחרי בוינה ורשום עוד בשנת 1796 ברשימות המשפחות (Familienlisten) בפנקסן בביתו של הרמן פון ורטהיימשטיין. בשנת 1800 קיבל את ה„טולרנציה" וכך הוא רשום ברשימות המשפחות משנות 1804—1823 (Pribram 1.c. II p. 132, 178, 209, 420,533). הוא התחתן בשנת 1801 עם אמה הרצוג ונמנה עם המשכילים. בשנת 1814 נמצא ברשימת המנויים על ספרו של הירץ הומברג „בן יקיר", ובשנת 1808 ברשימת המנויים על ספרו „אמרי שפר". בשנת 1797 חכר יחד עם שלמה קופלר את הכנסות מס הנרות בגליציה המזרחית. בשנת 1811 קיבל רשיון להחזקת בית מסחר סיטוני בוינה. הוא נפטר בשנת 1825. בשנים אלו נמנו עוד על בעלי זכות ישיבה בוינה הברודאים הבאים: 1) מארדיין, גם מארדיינר. מארדיין יעקב נולד בברודי, סוכן מסחרי, התחתן בוינה בשנת 1806 עם שרה ווקר. היה בוינה משנת 1800 ונשאר כאן עד סוף ימיו. בשנת 1840 התחתן עם בתו אליאונורה דוד אנטון פראנקל מפרשבורג (Pribram II, 540). 2) רכרט יוסף נולד בברודי, נמצא כבר ברשימת המשפחות משנת 1812, גם הוא סוכן מסחרי. 3) שטרנברג מנשה נולד בברודי, בוינה משנת 1812, סוכן מסחרי. 4) שורנשטיין יצחק, בוינה משנת 1826, סוכן מסחרי (Pribram II, p. 209, 420, 440, 441, 463, 531, 534, 540, 542).

39 כתב־יד Leo Herzberg-Fränkel: Brody (Erinnerungen).

פרק שנים עשר

מחיי הקהילה בראשית המאה הי"ט

המלחמה לתפיסת ההגה, שהתחילה בשנת 1798 בקרב הקהילה, בין החרדים לבין החוגים שכבר אהדו את שאיפות ההשכלה, החריפה משנה לשנה. ראש האופוזיצה ר' בנימין ברנשטיין לא החמיץ כל שעת כושר לערער על פעולות הנהלת הקהילה, אולם דבר זה, כנראה, נמאס קצת על השלטונות, ובאוקטובר 1802 דחו את בקשתו מתוך טענה, כי כל הפניות והערעורים בעניני הקהילה צריכים חתימה של ראשי הקהילה, שהם הנציגים האמתיים של הקהילה ואישור בחותמת הקהילה [1]. אבל גם לראשי הקהילה היו דרישות, כדי לקיים את מעמדם. כך למשל, הם דורשים להניח את זכות הבחירה לראשי המשפחות בעלי־הבית, ברוח תקנת היהודים מיום 7 במאי 1789, אולם הנציבות דחתה דרישה זו, שכן זכות זו בוטלה עם התקנה בעניני מס־הנרות.

המריבות החריפו ביותר וניתן להן גיוון של תחרות אישית עם המחלוקת בענין פאלק טראכטנברג, שהיה, מאז שנת 1800, מתחרה בוואלף הירש ברנשטיין בענין חכירת מס הבשר. התחרות הזאת התחדשה בשנה שלאחריה 1801, עם הדליקה הגדולה שנפלה בעיר והחריבה חלקה הניכר. שכן לאחריה ביקשו וואלף הירש ברנשטיין ושותפיו — יצחק עזריאל ופריידל ברנשטיין — להוזיל את דמי החכירה ולהאריך את החוזה לשש שנים נוספות. ואילו טראכטנברג ושותפו לייבל הרצברג ביקשו להרחיק את ברנשטיין מהכרזת־פומבי על מס־הבשר. אף ראשי הקהילה ביקשו מעם השלטונות, שימסרו לו לטראכטנברג את חכירת מס הבשר בעיר. על כך ערערו ברנשטיין ושותפיהם יודל נתנזון ויצחק סטריזובר. בשל השתדלותם בוטלה גם זכות הבחירה האקטיבית והפאסיבית של טראכטנברג, מה שהרגיזו ביותר ועוררו למלחמה גלויה בקהילה. הוא פנה אל השלטונות בבקשה, שיחקרו את סחיטות הכספים של ראשי הקהילה [2]. על יסוד זה הגישו ראשי הקהילה משפט כנגדו ודרשו להוציאו מכלל בעלי זכות בחירה. מובן כי טראכטנברג לא יכול היה להשלים לכך, ואדרבה כל מעיניו היו נתונים להגבה חריפה העשויה לפגוע ביותר בראשי־הקהילה. הוא התחיל ממטיר על השלטונות כל מיני האשמות על מנהיגי הקהילה. לזמן־מה שככה הסערה — ובספטמבר 1803 נבחרו להנהלת הקהילה טראכטנברג, שאול לנדא, הירש רחליס, מ. סגל ושאול מנדלסון [3]. אולם השלום לא ארך וכבר בספטמבר 1804 הודיע טראכטנברג בדין וחשבון מפורט [4], כי ראשי הקהילה בנימין ברנשטיין, חנוך רחליס, שאול לנדא ושאול מנדלסון חילקו, על דעת עצמם, את המסים והגישו חשבונות מזויפים. יתר על כן האשים את ברנשטיין כי היכה את הקצב יענקל סטרבה מכות קשות שגרמו למותו. הענין נמסר על ידי משרד המחוז בזלוצ'וב, לחקירתו של קומיסר המחוז גפרט. מתוך הדין וחשבון נמצאה הנציבות בלבוב למדה, כי חובה היא לה מיד לפטר את ראשי הקהל בברודי ולמנות תחתיהם, עד הבחירות הבאות, אנשים ישרים והגונים. ראשי הקהילה ערערו על החלטת הנציבות ועד לקיסר הגיעו, וטענתם היתה, כי כל ההאשמות אין להן רגלים [5]. באותו זמן הוגשו גם

1 IV T12 Nr. 48 ex Augusto 1801 ; Nr. 75 ex October 1802.

2 IV T12 Nr. 24 e.a. 1806.

3 IV Nr. 30 ex April 1803.

4 נתב"יד בעל 50 גליונות.

5 IV T 10 Nr. 232 ex Februar 1808.

תזכירים בגנות הקהילה, החתומים בידי נתן באבד ומשה דאם, ובהם תלונות על חלוקת המסים וגבייתם. הקובלים דרשו גם לקבוע מבקר־חשבונות שיבדוק את כל הקופה ואת החשבונות, ומן הענין לציין כי שניהם הציעו להטיל את בקורת החשבונות על טראכטנ־ברג [6].

קצת מראשי הקהילה, כגון הסיטונאי סגל, ביקשו למחוק את שמותיהם מתוך רשימת ראשי הקהילה [7], כי לא רצו להיות מעורבים בכל המחלוקת הזאת, שנמאסה על טובי הקהילה. בתוך הנהלת הקהילה עצמה היה כמה שנים תוהו־ובוהו. המשתלטים היו שוללים מיריביהם את זכות הבחירה הפאסיבית. המשוללים, כגון הירש רחליס, שאול לנדא, אוזיאס (יהושע) הרצברג, פונים אל השלטונות בבקשות להחזיר להם את הזכות הזאת, שכן הבחירות אחרי הכותל. וזאת לזכור, כי שליטי הקהילה התחכמו, עד שנת 1814, לדחות את הבחירות משנה לשנה, מבלי ליתן טעם לדיחוייהם. אולם ביולי 1814 פנו הסוחרים, על ידי נציגיהם יוסף ויטלס, פרישהוף בר, שאול לנדא, והירש רחליס אל השלטונות בדרישה שלא להמשיך בדיחויים, אלא לקיים את הבחירות ב־1815, שתיבחר הנהלת קהילה למשך שלוש שנים. בראשית 1815 התקיימו סוף סוף הבחירות ונבחרו בנימין ברנשטיין, הירש רחליס, שאול לנדא, פאלק טראכטנברג, שאול מנדלסון, משה סגל ואוזיאס (יהושע) הרצברג — כל אלה שהורחקו לפני שנים אחדות מהנהלת הקהילה. דבר זה לא נתקבל על הדעת ומשרד המחוז בזלוצ׳וב ביטל את הבחירות ומינה ראשי קהילה חדשים — אנשים שהשלטונות רחשו להם מלוא האמון.

ברור, כי המינוי הזה הסעיר את רוחות האוכלוסיה היהודית, והתחילה פרשת מסירות והלשנות מקרב „טובי החברה". מרכוס ביק, יעקב שאף, אבל הורוויץ ונתן ברנשטיין, הודיעו כי מנדל שפירא, ישראל ברנשטיין ומשה ליכטנשטט אין להם זכות בחירה פאסיבית מחמת „עבירות על תקנת הנרות". בבחירות החדשות, שנתקיימו עוד בדצמבר 1814, נבחרו בשים לב להצעת ועדת הבחירות וליושר המועמדים לתקופה של 3 שנים הירש ביק, יעקב מרגליות, נתן ברנשטיין, מרכוס ביק, אבל הרוויץ, יעקב שאף, לאחר שראש משרד המחוז סירקובסקי אישר, כי הנזכרים לא הוגשו אף פעם כל תלונות כנגדם. ואדרבה, בימי המלחמה נגד נפוליאון בשנות 1814—1815, הצטיינו בפעילות מעשית באוסף התרומות הפטריוטיות ובמסירות לעניני המדינה, וכן בשאיפתם העדינה לעשות הכל לטובת הכלל [8]. אף בחירות אלה היו סוערות למדי. מ־14 מועמדים קיבלו: הירש ביק — 55 קולות, משה ליכטנשטט — 48 קולות, הירש הלברשטם — 47, יוסף לנדא — 44, מנדל שפירא — 38, ישראל ברנשטיין ויעקב מרגליות — 37 כל אחד, אבל הורוויץ — 36, חיים הלבדשטם — 36, יעקב שאף — 35, מרכוס ביק — 34, נתן ברנשטיין — 34, שכנא לנדא — 33, יוסף ויטלס — 27. על אף הכל אושרו על ידי משרד המחוז דוקא המועמדים הנזכרים שקיבלו — פרט להירש

6 IV T 10 Nr. 209 ex April 1805.

7 IV T 10 Nr. 211 ex Marcio 1806.

8 IV T 10 Nr. 167 ex Junio 1815. יהודי ברודי תרמו אז סכומים גדולים וכמויות ניכרות של חפצים, מבין התורמים הצטיינו הסוחרים זליג רייטפלד, בריש קאלש, ישראל וייסמן, אברהם קלארפלד, וולף גולדנברג, לייזר לנדא, שנתן בטנה למעילי חורף, 60 חליפות ו־60 כותנות חורף. הקהילה עצמה קנתה את כל הציוד ותלבושת בשביל מספר חיילים ותרמה 300 זוגות נעלים.

אולם היו גם יהודים יחידים שאהדו את נפוליאון ושימשו גם מרגלים לטובת צרפת, כגון אברהם נסלטויב: Staatsarchiv: Inferiora Faszikel 2: Galizien. דו״ח של גרף גיס מיום 1814.3.v.

ביק — את מספר הקולות הקטן ביותר ולא שבעת המועמדים האחרים. אמנם, משרד המחוז נימק את אישורו בזה, שהם כבר היו ראשי הקהילה וניהלו את העניינים — וביחוד את עניני הכסף — על הצד היותר הטוב והצטיינו גם במדת הפטריוטיות. על אישור המשרד המחוזי ערערו הסיטונאים, וקודם כל המועמדים שלא אושרו וטענתם, כי ראשי הקהילה, שבחירתם אושרה, אין להם אמון בקרב הציבוריות, מה שאין כן אלה שלא אושרו. ובעניני הפטריוטיות שלהם ותרומותיהם הגדולות בימי מלחמת 1814—1815 יש מקום להעיר, כי התרומות לא על ידי הנזכרים ניתנו אלא על ידי הקהילה כולה. וזולת זאת, אין כל הוכחה, כי יתר המועמדים אינם פטריוטים. וכן הודיעו המערערים, כי על נתן ברנשטיין ואבל הורוויץ יש עליהם האשמות חמורות מטעם המשטרה. הנציבות בלבוב הסכימה לערעור, אולם משרד המחוז דרש להגיש את הענין להחלטת לשכת החצר הקיסרית בוינה. ואף הקהילה הגישה נגד החלטת־הנציבות כתב־בקשה אל הקיסר ובו הדגישה, כי קצת יחידים חרחרנים ומרדנים משתלדים זה שנים הרבה להטיל את מרותם על הנהלת הקהילה. אמנם, הם הביאו אפילו לידי כך, שהנציבות לא הסכימה לאישור משרד המחוז מתוך טענה, שהללו זכו ברוב. אלה שאושרו על ידי משרד המחוז עמדו שנים אחדות בראש הקהילה והציבור היה מרוצה מהם. לפי דעת המועמדים, שלא אושרו על ידי משרד המחוז, הם ראויים לקיים את תפקידי ראשי הקהילה. משרד המחוז מסר, בסקירה מיוחדת, דין וחשבון מפורט על כל מועמד ומועמד, שלא אושר על ידו. ואלה הם:

1) משה ליכטנשטט, שקיבל 48 קולות, בא לברודי לפני 9 חדשים מנסיכות ורשה. אינו יודע את המצב בגליציה ולא את תחיקת הקהילות. את הקולות קיבל מידי קרוביו וידידיו בלבד.

2) ישראל ברנשטיין שקיבל 37 קולות היה בשנת 1803 מבקר הקופה וגורש בחרפה ממשרתו על ידי הנהלת הקהילה. קצת ראשי הקהילה אפילו לא רצו לתת לו את האבסולוטוריום. אחר־כך התחיל לחתור בכל מיני נכלים וקנוניות תחת הקהילה ומשרד המחוז ראה חובה לעצמו לנזוף בו.

3) יוסף לנדא, שקיבל 44 קולות, הרי אף שהותר לו להעמיד את מועמדותו, משום שכתב אילו מילים בגרמנית, אינו יודע את השפה הגרמנית. לכן אין לו הכשרה להיות חבר הנהלת הקהילה. מועמדותו ואישורו יביאו אך היזק גדול לשאיפות הממשלה להרים את ההשכלה בקרב היהודים.

וכדינם של ארבעה אלה — דינם של שאר המועמדים שלא אושרו; האוכלוסיה היהודית אינה רוחשת להם אמון. וגם זו: העובדה כי מבין 3000 אבות־משפחה היהודים בברודי לא חתמו על כתב־ערעורים אלא 100 יהודים בלבד, זה הוא מופת חותך, עד כמה תלונותיהם של המועמדים האלה אין להן משענת, ושעל־כן מבקשת הקהילה לבטל את החלטת הגוברניום.

ב־13 ביולי 1815 שלחה לשכת החצר המלכותית בוינה לנציבות בלבוב החלטה, המאשרת את דעת משרד המחוז. אולם כאחת ניתנה הוראה לחקור את ההאשמות על הורוויץ וברנשטיין ואם הן נכונות, חייב משרד המחוז לבחור מבין המועמדים האחרים שני אנשים ישרים והגונים ולמנותם תחתיהם ראשי הקהילה[9]. אך גם החלטה זו לא השקיטה את סערת־הרוחות. מדי פעם בפעם חזרו אנשי האופוזיציה על ההאשמות הישנות, ובשנת 1818 האשים

9 IV T 10 Nr. 167 ex Junio 1815; Nr. 66 ex Julio 1815.

יוסף פרישהוף, מותיקי האופוזיציה, את הקהילה, כי ראשיה עושים כל מיני מחיקות בחוזים [10]. אולם כל מאמצי־האופוזיציה היו לשוא. ולא עוד, אלא בבחירות, שהתקיימו בשנת 1819, חזרו ונבחרו ואושרו הירש ביק, מרכוס ביק, נתן ברנשטיין, יעקב שאף, יעקב מר־גליות והירש הלברשטם, ומבין החדשים נבחרו מנדל שפירא ויצחק טוכמן. גם עתה ראה יוסף פרישהוף להגיש ערעור על האישור, ביחוד בענין בחירתו של הירש ביק, הנאשם בעסקי־כספים מגונים, הפוסלים אותו לזכות בחירה פאסיבית [11]. כן העיר המתלונן כי לא מן המקובל הוא, שהנהלת הקהילה ייבחרו אליה קרוביב ואנשים שאינם יודעים גרמנית [12]. מלבד תלונותיו הגלויות של פרישהוף הוגשו גם תלונות של אלמונים על הירש ביק [13]. באחת התלונות הללו, שהועברה גם לוינה, נאשם בבזבוז ירושת הוריו, ריבוי חובות ותרמית נושיו. וכן נאשם, כי השיג את ראשות הקהילה בגניבת דעת ובהנהלת עסקי הכספים של הקהילה כרצונו. אף נאשם בכך, כי במלחמה בשנת 1814 מילא תפקידים מסויימים במחנה האויבים ובמרמתו השכיל להבחר ראש אגודת הסוחרים ובתפקידו נתן לחייבי־גיוס תעודות־שחרור. על יסוד התלונות הללו התקיימה חקירה נגד ביק, שהוכיחה כי ההאשמות אין להן כל יסוד [14]. כך נסתיימה לשנים אחדות המחלוקת סביב להגה השלטון בקהילה.

מלבד משפחת ביק, שהשתלטה בתקיפות על ענייני הקהילה, עלתה בימים אלה משפחת נתנזון. אחד מראשוני משפחה זו היה הרב ו„הגביר הנדיב המהולל" ר' יצחק בן יעקב, שנפטר בברודי בכ"ג בשבט 1828 [15]. חשיבות המשפחה גדלה בשל שני האחים — ר' דוד, שהיה רב דחייטין ואחיו הגביר ר' יודיל נתנזוהן, שעמד שנים רבות עד 1832 בראש הקהילה [16]. לשניהם היתה להם השפעה גדולה על הקהילה, וביחוד גדלה, כשבתו של ר' דוד נישאה לר' זאב וואלף פרנקל, שהיה למדן גדול. ספרו שו"ת „משיב כהלכה" עשה רושם גדול בקרב בני דורו. הוא היה סמוך על שולחן חותנו ולקח חלק פעיל בחיי הקהילה. הוא היה ידידו של ר' אפרים זלמן מרגליות ושניהם כיוונו את משפחת נתנזון לפי רוחם. על חיי הקהילה השפיעו גם אחיו של ר' אפרים זלמן מרגליות, הרבנים והלמדנים הידועים ר' אליקום גציל ויעקב, שהיו גבירים גדולים ולא רצו לשמש ברבנות.

בתקופה ההיא עלתה על זירת ברודי משפחה נודעת, שבאה מחוצה לה והתחילה קמעה־קמעה לתפוס עמדה חשובה בחיי הקהילה והנהגתה. הראשון שהניח את היסוד לכך היה

10 IV T 10 Nr. 14 e. a. 1818.

11 IV T 10 Nr. 215 e. a. 1820.

12 IV T 10 Nr. 31 e. a. 1821.

13 IV T 10 Nr. 235 e. a. 1822.

14 Staatsarchiv Wien: Staatsratsakten 4421 ddo 12.VII.1823

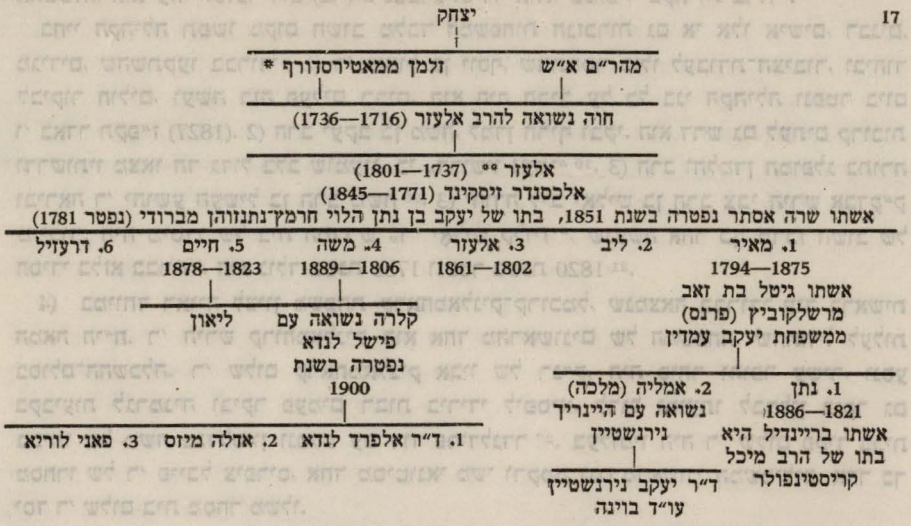
15 הוא סבו של הגאון הנודע הרב ר' יוסף שאול נתנזון, הרב בלבוב. וזהו נוסח מצבתו:

הה כי נאסף / צדיק הולך / זכותו / סגולה לעדתו / לבניו זר תפארת / חייו מה טובו / מותו מה נאדרת / מעשיו וצדקותיו / בכל פה מאושרים / בתורת אל חי / יגע עמל מנעוריו / ביראתו החזיק / לא מעדו אשוריו / גם לבניו אחריו / הורה דרכי מישרים / הוא הרב הגדול החריף / מופלג בתורה ויראת ד' / ביתו בית ועד לחכמים / גביר נדיב ומהולל מוהר"ר / יצחק בהמנוח המפור־סם / מוהר"ר יעקב סגל ז"ל נפטר / ביום ג' כ"ג שבט תקפ"ו לפ"ק / ת נ צ ב " ה.

16 נפטר ביום א' דחוה"מ פסח תקצ"ב. אותו הספיד המגיד ר' שלמה קלוגר, ראה: עין דמעה, ורשא חלק שני.

ר' אלכסנדר זיסקינד קאליר [17], שהשתקע בברודי בסוף המאה הי"ח. הוא היה בנו יחידו של הרב ר' אליעזר קאליר ומצד אמו נכדו של הרב הידוע ר' מאיר ב"ר יצחק מאייזנשטט בבורגנלאנד (מהר"ם א"ש) [18]. אלכסנדר קאליר גדל על ברכי התורה ואחר כך התמסר למסחר. הוא היה למדן חריף (בספר אביו נמצא סנסן משלו) ומשכיל גדול וגביר, שבכספו עזר לתלמידי חכמים ולסופרים והתענין במתרחש בספרות ובתרבות היהודית, כפי שניכר מתוך שתי אגרותיו הנכתבות על טהרת השפה העברית בראש ספר „דברי חכמה" של חיים סטנובר ובראש הספר „למודי הטבע" של הסופר המשכיל מברודי ר' משה מרדכי יובל, שבהם דרש להיות סומכים לכל דורשי חכמה ומדע. במכתביו אלה הוא מתאונן שהצעירים „צעירי הימים המתחכמים וכאשר ידעו קרוא ספר הנאמר בלשון אחר ישליכו אחרי גיום קריאת ספרי לשון הקודש", אולם הוא מלא תקוה ש„ישובו מדרכם ויחזור העטרה (השפה

17

18 בתו מרת חוה (שעל שמה נקרא ספר בנה: „חות יאיר החדש") היתה נשואה לרב אלעזר קאליר. בנה נולד אחרי מות בעלה ונקרא על שמו. הוא נתחנך בבית אביה ואחר כך בבית בעלה השני הרב זאב וולף מאוסטרופוליה ע"י בריסק דליטא. בימי עלומיו נבחר רב בזבלודוב בליטא ואחרי כן כיהן כרב ברכניץ (בורגנלנד), ומשנת 1788 עד מותו בשנת 1801 בקאלין (בוהמיה). הוא חיבר את הספר „אור חדש" על התורה (פירט 1766), אור חדש על פסחים (פרנקפורט דאדר (1775) ו„חות יאיר החדש" (פרג 1792), אור חדש על קידושין (וינה 1799). אחרי מותו הוציא לאור בנו אלכסנדר קאליר את „חקר הלכה" (וינה 1838). הוא החליף שאלות ותשובות עם הרבנים ר' יחזקאל לנדא ור' צבי הירש זמושץ.
Dr. B. Wachstein: Die Grabinschriften des alten Judenfriedhofes in Eisenstadt, Wien 1922 I p. 81—81.

* ר' זלמן היה נכדו של ר' אלעזר שהיה רב אב"ד במאטירסדורף והוא בנו של הרב ר' משה שהיה רב במאטירסדורף בשנות 1649—1660 (יקותיאל יהודה גרינואלד: לפני שתי מאות שנה או תולדות הרב אלעזר קאליר וזמנו, ניו־יורק תש"ב, ע' 5—6).

** חמש בנותיו היו נשואות לרבנים א) ר' יצחק בן משה מסלאנים, ב) ר' יצחק בן זכריה פרנקל אבדק"ק ליכטנשטט, ג) ר' דוד יהושע השיל בן ר' צבי הירש הלוי הורוויץ, סבו של הרב אלעזר הורוויץ, הרב מוינה, ד) ר' משה בן מיכל הלוי אבדק"ק ליבנא (ע"י פראג), ה) ר' יקותיאל זלמן בן אריה ליב כ"ץ מקלצק.

העברית) ליושנה", כי "היא מקשרת אותנו לעם אחד מעת הלכנו בגולה", ולהלן מזכיר הוא כי כבר אמרו חז"ל "כל תינוק המתחיל לדבר, אביו משיח עמו בלשה"ק ואם לאו הרי הוא כאלו קוברו". בתור בעל צדקה ונדיב־לב עזר בהרבה לעניים ולאלה שירדו מנכסיהם. בצוואתו פקד על בניו לגדל את ילדיהם לא לתורה בלבד אלא גם לצדקה, ולא להניח להם "ללכת בחברי צעירים ולהתחבר עם לצים ובוערים הפונים אל רהבים ושטי כזב אשר דבר ד' לשמצה בפיהם", לשמור על שלום אחים, לבלתי הפר האחוה והאהבה ביניכם ובין זרעיכם כל הימים, עזרו איש את אחיו". בעסקים "אל תאיצו להעשיר ואל תרבו במסחר יותר מיכלתכם" ולהזהר "להלות לכם הרבה ברבית כי אש אוכלה היא".

בסוף צוואתו הוא מביע את משאלתו שהבנים יקיימו "השותפות יחד, אז מה טוב ומה נעים שבת אחים יחד". הוא היה מראשוני הסוחרים בברודי, שתמך ביד רחבה בסופרי ההשכלה. הוא עזר לסופר דוב (בר) גינצברג וסידר אותו כמזכיר בקהילת ברודי.

בחיי הקהילה תפשו מקום חשוב מלבד המשפחות הנזכרות גם אי אלו אישים, רבנים, מגידים, שהשתקעו בברודי: 1) ר' שאול בן יוסף, שהתמסר כולו לעבודת־הציבור, וביחוד לביקור חולים, ועשה בזה פעלים רבים. הוא היה חביב על כל בני הקהילה ונפטר ביום ו' באדר תקפ"ז (1827). 2) הרב יעקב בן משה, למדן חריף ובקי. הוא דריש גם לעתים קרובות ודרשותיו מצאו הד גדול בלב שומעיו, כי "דרושיו נעמו" [19]. 3) הרב והלמדן המופלג בתורה וביראה ר' יהושע העשיל בן הרב משה [20]. 3) יהודה ליב יאליש בן הרב צבי הירש אבדק"ק מזיבוז'. היה מיסדו של בית המדרש "ר' יאליש קלויז'", שנעשה אחר כך מרכז השוב של חסידי בלזא בברודי. הוא נולד בשנת 1736 ונפטר בשנת 1820 [21].

4) במיוחד ראויה לציון משפחת קראחמאלניק־קרוכמל, שנמצאה בברודי עוד בראשית המאה הי"ח. ר' הירש קרוחמאלניק הוא אחד מהראשונים של המשפחה, שהתחיל לעלות בסולם־ההשכלה. ר' שלום קראחמאלניק אביו של רנ"ק, היה סוחר וחוכר עשיר, ונסע בקביעות לגרמניה וביקר פעמים רבות בירידי ליפסיא. לרגל נסיעתו לברלין ביקר גם בביתו של משה מנדלסזון ונפגש עם דוד פרידלנדר [22]. בעלומיו היה ר' שלום פקיד בבית מסחרו של ר' פייבל ציפריס, אחד מסיטונאי משי ורקמה וגם מראשוני המשכילים. אחר כך יסד ר' שלום בית מסחר משלו.

19 נפטר יום ט ניסן / עש"ק תקפ"ב / אוצר נחמד חן וכבוד / פה קבור ומאתנו חלף אבוד / דרך בים התלמוד רגל ישרה / רב חיל בפוסקים ופלפול בסברה / דרושיו מה נעמו גבהו עתקו / מגוית הארי רדה מדבש מתקו / הרב הגדול חריף ובקי / בנגלה ובנסתר נטע נעמן / ועם קדושים / ר' יעקב במוהר"ר משה ז"ל / תנצב"ה.

20 נ' י"ב תשרי תקע"ו / יהושע לא מש / מתוך אהל של תורה / הרב המופלג בתורה וביראה / זקן שקנה חכמה מוהר"ר / יהושע העשיל / בהרב מוהר"ר משה / תנצב"ה.

21 וזה נוסח מצבתו:

פ"נ / נ' יום ד' ער"ח ניסן תק"פ / איש נכבד יקר רוח צדיק הולך תמים / גזע ישישים בנן של קדושים / משפחת רמים זה כמה קבע אהלו / בקודש לעבודת שמים הי' יושב / בתענית עם יום או יומים הפסקות / משמשות עד כלות ששת ימים דרכו / לא שינה עד מלואות לו השנים זה / ארבעה ושמונים שנה עוד ירח ימים / ויגוע ויאסף אל עמו זקן ושבע ימים / הרבני המופלג בתורה וביראה / מ"ה יהודה ליב יאליש בהרב הגאון / מו"ה צבי הירש זלה"ה אבדק"ק מעזיבוז / תנצב"ה.

22 ד"ר מאיר לטריס: זכרון בספר, וינה 1869 ע' 37.

בתקופה ההיא ישבו על כסא הרבנות בברודי גדולי התורה. הרב ר׳ צבי הירש בן בנימין באשקא מזמושץ, שהיה הרב האחרון של ברודי בתקופת פולין העצמאית, כיהן בה משנת 1779 עד 1785, שבה נבחר לרב בגלוגא. אחרי שעזב את ברודי רצו רבים מנכבדי ברודי לבחור לרב את בנו של הרב ר׳ יחזקאל לנדא בעל נודע ביהודה — הוא ר׳ יעקבקא לנדא שנולד בערך בשנת 1750 ביאמפולא. הוא הצטיין בכשרונותיו ולמד מפי אביו. אחר כך נשא לאשה את רחל, בתו של הרב יצחק הלוי הורוויץ הרב מאה״ק, אולם התגרש ממנה ונשא לאשה את בתו של ר׳ ישכר בעריש יאליש ממז׳בוז׳. אולם ר׳ יעקבקא התמסר לעסקים גדולים מבלי שהזניח את לימודיו אך לא רצה ברבנות. הוא הצטיין גם בהשכלתו הכללית והיה נכבד בעיני השלטונות האוסטריים, שהעריכו אותו הרבה. בשנים הראשונות של הכיבוש האוסטרי ייצג פעמים רבות את הקהילה הברודאית והשתדל גם לטובתם של יהודי גליציה, כפי שכבר סיפרנו. לכן היתה מועמדותו רצויה גם על ראשי הקהילה וגם על השלטונות משל יריבו ר׳ מאיר קריסטיאנפולר. בחירתו של ר׳ יעקבקא לנדא אושרה אפילו על ידי משרד־המחוז בזלוצ׳וב. אלא שמצדדיו של ר׳ מאיר קריסטיאנפולר לא ויתרו. הדברים הגיעו לידי כך, שהנציבות בלבוב ביטלה את אישורו של ר׳ יעקבקא לנדא ונתנה הוראה, כי ר׳ מאיר קריסטיאנפולר ישב על כס הרבנות בברודי באין מוחה. ר׳ יעקבקא נכנע ואף פעם בחייו לא כיהן כרב. כל שנותיו עמד לרשות הקהילה וטיפל הרבה בעניני ציבור. הוא היה אחד האישים הבולטים ביותר בתולדות יהודי גליציה, קיים תפקידים חשובים ופעל הרבה לשיפור המצב של יהודי גליציה בכלכלה ובתרבות. הוא לקח חלק פעיל בפעולות פוליטיות השונות לטובת יהודי גליציה, בשטח החקלאות, הגיוס וביחוד לשם הקמת בתי־דין הרבניים. בשטח הכלכלה ראוי להזכיר את השתדלויותיו לכוון את יהודי ברודי להשתתף בירידים החדשים, וכן להקים בברודי מפעל תעשייה גדול לייצור חרסינה. בשל התמסרותו זו היה אהוב וחביב על האוכלוסיה היהודית בברודי. הוא נפטר ביום ב׳ במנחם אב תקפ״ב (1822) [23].

ר׳ מאיר קריסטיאנפולר (1740—1815) היה בנו של ר׳ צבי הירש בן ר׳ משה הרב בביאליקאמין הסמוכה לברודי ואחר־כך ראש בית הדין בלבוב. ר׳ מאיר למד תחילה מפי אביו ואחר־כך מפי הגאון הידוע רב־המדינה במורביה ר׳ שמואל שמעלקע הורוויץ. לפני שנבחר לרב בברודי כיהן בעיר קריסטינופול. בברודי ישב על כסא הרבנות משנת 1785 עד מותו בשנת 1815, והניח יסוד למשפחת הרבנים קריסטיאנפולר. הוא היה ידוע כלמדן וחיבר את הספר „יד המאיר״ (ורשה 1874) [24].

---

23 וזהו נוסח מצבתו:

מצבת אדם / שעמלו בחכמה ודעת וכשרון לפ״ק / מנוחת כבוד / הרב הגדול המפורסם / נזר ישורון פאר עמו / חכם אמיתי יקר בדורו / מו״ה יעקבקא / בהגאון רבן של כל בני הגולה / מוהר״ר יחזקאל / סגל לנדא / אבדק״ק פראג / וצ״ל תנצב״ה / נפטר בש׳ ק׳ ב מנחם תקפ״ב / אך שוא לכם כותבי ציונים / כי תעפילו עלות במקום גדולים / לכתוב מפעולות איש גבר / אשר חצב לו מקום קבר / שם בשמי מרומים / בין רבבות אלפי טהורים / שם במאזנים ערכו יפלסו / ואתם שימו יד לפה והסו!

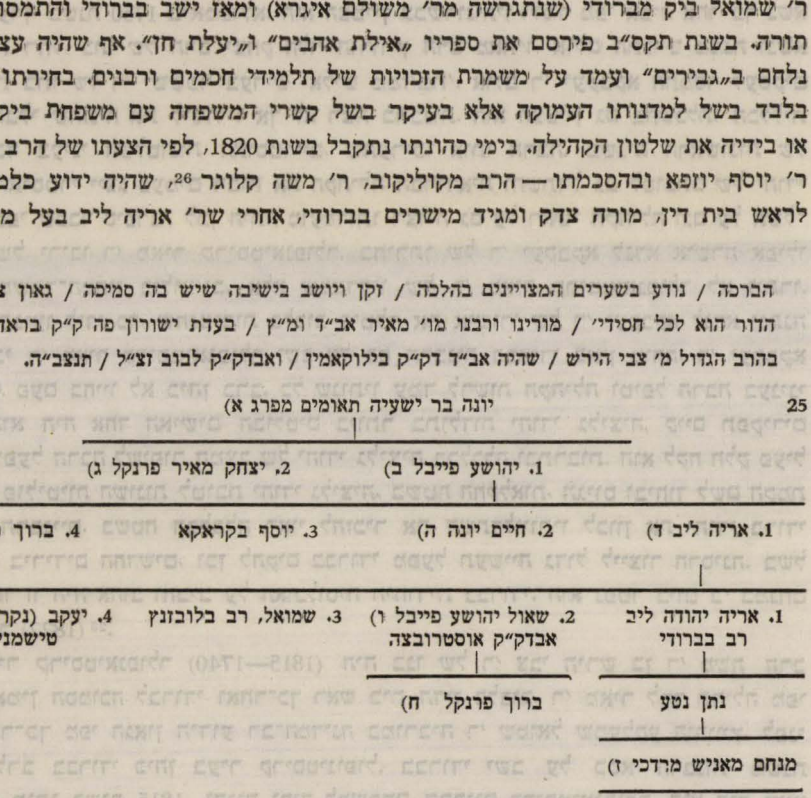
24 הוא נפטר ביום שני של פסח תקע״ה (1815) וזה נוסח מצבתו:

נפ׳ / יום שני של / פסח תקע״ה / מאיר עיני חכמים בהלכה / אור תורתו כשמש זרחה / וענה לכל שואל ומשיב כהלכה / רוח המקום הימנו נוחה / משולחן גבוה חלקו זכה / וישק לתלמידיו ממי

אחריו נבחר כרב ר' אריה ליב תאומים[25], שישב על כסא הרבנות של ברודי עד שנת 1830. בעלומיו היה מפורסם כעילוי ונתקבל לרב בליזנסק, בימים שישב שם הרבי ר' אלימלך בעל „נועם אלימלך". בכל זאת לא נרתע לצאת נגד הרבי אלימלך עקב התנגדותו לשיטת חסידותו. אחרי מות אשתו עזב ר' אריה ליב את ליזנסק ונשא לאשה את מיכלי, בתו של ר' שמואל ביק מברודי (שנתגרשה מר' משולם איגרא) ומאז ישב בברודי והתמסר ללימוד תורה. בשנת תקס"ב פירסם את ספריו „אילת אהבים" ו„יעלת חן". אף שהיה עצמו עשיר נלחם ב„גבירים" ועמד על משמרת הזכויות של תלמידי חכמים ורבנים. בחירתו באה לא בלבד בשל למדנותו העמוקה אלא בעיקר בשל קשרי המשפחה עם משפחת ביק, שאחזה או בידיה את שלטון הקהילה. בימי כהונתו נתקבל בשנת 1820, לפי הצעתו של הרב מז'ולקיב ר' יוסף יוזפא ובהסכמתו — הרב מקוליקוב, ר' משה קלוגר[26], שהיה ידוע כלמדן גדול, לראש בית דין, מורה צדק ומגיד מישרים בברודי, אחרי שר' אריה ליב בעל מחבר „לב

הברכה / נודע בשערים המצויינים בהלכה / זקן ויושב בישיבה שיש בה סמיכה / גאון צבי תפארת הדור הוא לכל חסידי / מורינו ורבנו מו' מאיר אב"ד ומ"ץ / בעדת ישורון פה ק"ק בראד והגליל / בהרב הגדול מ' צבי הירש / שהיה אב"ד דק"ק בילוקאמין / ואבדק"ק לבוב זצ"ל / תנצב"ה.

25

26 ס' תולדות שלמה (קלוגר) לבוב 1888. הוא נפטר בשנת 1869.

א) רב בניקולסבורג בעמ"ח קיקיון דיונה, חתנו של הרב מאיר וואהל אבד"ק בריסק דליטא בנו של ר' שאול וואהל.
ב) רב באוסטרוביצה ופשמישל, בשנותיו האחרונות בברסלוי.
ג) היה דיין בוינה, אחרי הגירוש מוינה (1670), חי בטרביטש, המבורג ואמשטרדם. ב־1681 רב בזולקוא, ב־1685—1687 רב בפוזנא, ב־1961 — בסלוצק וב־1703 — בפשמישל. נפטר לפני בואו לפשמישל (1703). באמשטרדם הוציא לאור „עין יעקב" עם פירוש בשם „כתנות אור" (1682).
ד) רב בקרשוב.
ה) רב בברסלוי.
ו) רב באוסטרובצה, אחר־כך ראש ישיבה ודרשן בפוזנא ורב בלובלין.
ז) היה למדן ועסקן נודע, נפטר בברודי בי"ב באדר תקצ"ו. אשתו היתה בתו של ר' ברוך פרענקיל אבדק"ק וישניצה ואחר כך בלייפניק.
ח) בעמ"ח „ברוך טעם" ו„עטרת חכמים", תלמידו של ר' טבילי מליסא, היה רב בוישניצה ואחר כך בשנות 1802—1828 רב בלייפניק.

אריה" מי שהיה רב בפודהאיץ ואחר כך ראש בית דין בברודי נפטר ער"ח אדר תקע"ח (1818).[27]

בשנת 1827 חלה הרב ר' אריה ליב תאומים והיה כבול למיטת דוי ימים רבים. שעל כן קבלו ראשי הקהילה בשנת 1829 את נכדו של ר' יחזקאל לנדא, הרב ר' אלעזר לנדא, שחי בלבוב ואחר־כך בברודי כאיש פרטי, לרב בברודי מבלי שהרב ר' אריה ליב תאומים ידע על כך — שלא להחמיר את מצב בריאותו העלימו ממנו את כל הענין.

הרב ר' אלעזר בן ישראל לנדא (1778 — 1831) היה דרשן מצויין ולמדן חריף, חיבר את הספר „יד המלך" למשנה תורה של רמב"ם; תשובות רבות ממנו נדפסו ב„נודע ביהודה", „מי באר" של ר' בר אופנהיים מפרשבורג, ב„זכר ישעיה" של ר' ישעיה יוליש. הניח גם חבורים בכתב יד. מן הענין להעיר שלא היה שרוי בשלום עם דודו ר' יעקבקא לנדא[28]. הוא לא האריך בכהונתו ומת כקרבן חולירע בי"א בתמוז תקצ"א (22/6 1831). שבועות אחדים אחרי מותו נפטר בד' באלול תקצ"א (1831), כקרבן החולירע גם הוא, הרב ר' אריה לייב תאומים.

אחריו זכה לעלות על כסא הרבנות בנו של ר' מאיר קריסטיאנפולר — ר' יחיאל מיכל בנציון, אשר במות אביו היה עוד צעיר מאוד, ולכן לא היה ראוי למלאות את מקומו. הוא נשא לאשה את חיה בלומה בת המלומד ר' אהרן פאדווא מבריסק דליטא בעמ"ח ס' „מנחת אחרן" וס' „מנחה בלולה". ר' יחיאל מיכל בנציון קריסטיאנפולר כיהן ברבנות בברודי עד מותו בשנת 1863.

ברבע הראשון של המאה הי"ט נעשתה, למרות המריבות והמחלוקת סביב השלטון בקהילה, פעולה מאומצת לשפור מצבה ומוסדותיה. בשנת 1801 נבנה על יד בית הכנסת הגדול בית כנסת חדש, מתרומתו של הנגיד ר' אברהם בר שכנא. הגבאים הראשונים היו ר' יוסף פרנקל וחתנו של הרב מגלינא, ר' משה איסר. לפי פנקס בית הכנסת הזה היה מוטל על בית הכנסת לחזור על אל מלא רחמים על קדושי שנת ת"ח ובמיוחד „גם להזכיר נשמת הקדוש והטהור מק"ק יאמפלא שהיארצייט שלו בעשרים בסיון ה"ה מו' מיכאל ב"מ יחיאל זצללה"ה".

אולם כשבית כנסת זה לא היה מלא בזמני־תפלה הן בבוקר והן בערב — החליטו „למכור מקום מיוחד בבית הכנסת החדש אשר בעזרת אנשים לצורך עמידת אנשי חברת נושא־מים הנמצאים פה שהוא בספסל שבקצה כותל צפונית, מהתחלת השער אשר נכנסין בו לבית הכנסת עד העמוד הראשון של הארבעה העמודים אשר הבית כנסת נשען עליהם. עפ"י כל אורך הכותל הצפוני היינו מהשער עד העמוד וכן ברוחב מצד צפון ובדרום עד העמוד. כל זה יחדו רוזני הקהל לעמידת חבורת נושאי מים דפה" — בסך מאה ריניש „דמי חכירה". וזאת עלינו לדעת, כי בזמן הזה נוסדה בברודי על יסודות אגודת בעלי מלאכה החבורה הראשונה של נושאי מים. והחוזה שהזכרנו נחתם (אחרי משא ומתן שנמשך עוד משנת 1810) בי"ד באב תקע"ב (1812), בשם הקהילה, על ידי יעקב שאף, מרדכי צבי הירש

27 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax, p. 137.

28 קורות העתים של טרעביטש בהוספות משנת תקס"ב עד 1851 מאת י. באדעק, לבוב 1851.

בן יונה ביק, אברהם אבלי הורוויץ ונטע בעריש מינץ[29]. ההסכם נרשם ע"י „הסופר דמתא" מרדכי אהרנרייך בפנקס הקהל.

29 העתק בארכיון בית הכנסת החדש בברודי: מס. 63 מיום 7 באוקטובר 1810, מס. 1024, 1144 מיום 31 באוגוסט 1812; ראה תעודות ומיסמכים I 2, 1. והרי תולדות האגודה:

בשנת 1808 ניסו ארבעה שואבי מים משה קאכן, לייב שטיינברג, משה דוד קרוביה ומרדכי זאמושטשר להקים אגודת נושאי־מים כאגודת בעלי מלאכה. אחרי רוב מאמצים הצליחו ליסד את החבורה בשנת 1812. מספר חבריה הגיע ל־10. החשוב שבמוסדי האגודה היתה חבורת ביקור חולים. ואלה הם „הפונקטין" של חבורת ביקור חולים של אגודת נושאי מים:

„הקדמה.

זאת נודע כי יצר לב האדם רע מנעוריו. ומיום הולדו כרוך בעקביו טמן רשתו לרגליו — יסיתיהו לכבוד המדומה לצבור הון אשר לא ידע מי אוספם. ועיקר תכלית הבריאה אשר בשבילה נברא לירא את האלקים ומצותיו לשמור. כי זה כל האדם לא יניחהו לעלות על זכרונו ואם לפעמים יעורר אדם את לבבו לשים על מעשיו הרעים אשר עשה וכי יפתיהו בפיו ובלשונו יכזב לו לאמור הלא עדיין לא קיצך לשוב לבית מלונך הלך בשרירות לבך ויטוב (וייטב) לך. ועוד תוכל לסגל מצות ומעשים טובים כל ימי חייך אשר על כן הזהירנו חז"ל שוב יום אחד לפני מיתתך כי כצל ימינו עלי ארץ ומי יוכל לידע יום חליפתו. גם הורינו חז"ל עצה איך להנצל לבל נלכד במכמרתו באמרם בברכות דף ה' יזכור לו יום המיתה הכוונה ג"כ עד"ז כי לא נוכל לידע יום מותנו ואיך ימתיק לכם רגבי נחלי הבלי העולם הזה עת נזכור כי סופנו ליתן דין וחשבון בבוא חליפתינו אנו — מאת אספה יחד אנחנו חבורה (ביקור חולים) שואבי מים דפה ק"ק בראדי והסכמנו יחד לעשות עצות בנפשנו איך להמלט מאף לחשוב על סופנו להכין צדה לדרך רחוקה כזו ולגמול חסד עם החיים לסמוך את מי אשר מטה ידו להחיותו בארץ לעשות חבורה בקור חולים לעזור את מי שיפול ח"ו למשכב ר"ל לשאת עבורו מים להבע"ב שלו עד שירחם עליו השי"ת וירפא אותו מחליו ועם המתים לגמול חסד עם נשמתם להיותה צרורה בצרור החיים אמן. ועשינו תקונים והפונקטים שיהיו קיום לעולמי עד לבל יפול מדברנו ארצה נצח סלה עד יערה עלינו רוח ממרום להשיב שבותנו ולקבצנו ואז יבולע המות לנצח ומחה ד' דמעה מעל כל פנים.

התקונים והפונקטים אשר נעשו בין החבורה ביקור חולים מחבורת שואבי מים.

א) כל אחד מהחבורה מחויב ליתן בכל חודש ארבעה נייא גרייצר לחבורה ב"ח חוץ מה שמחוייב ליתן חודש געלד ששה נייא גרייצר בכל חודש כדי שיהיו לנהג המנין כל הצטרכות.

ב) באם שאחד מחבורה ב"ח יעבור הפונקט הנ"ל ב' חדשים ולא יתן או לב"ח או למנין אזי יהיה נדחה מחבורה ולא יהיה שום זכות לא בחבורה ב"ח ולא בחבורה שואבי מים.

ג) באם ח"ו שאחד מהחבורה ב"ח יפול למשכב ולא יוכל לעבוד עבודתו לישא מים להבע"ב שלו אזי מחויבים האנשים שיהיו בחבורה ב"ח לעבוד עבודתו של החולה ולא פחות משני שבועות היינו י"ד יום ומחויבים לעבוד העבודה בשלימות כדי שלא יגרמו להחולה שום היזק בהבע"ב ואם אחד לא יעבוד בשלימות אזי מחויב ליתן קנס חצי גרייצר ואם לא יתן הקנס אזי נדחה מחבורה.

ד) העבודה שיעבדו החבורה, בעבור החולה מחויב החולה ליתן ארבעה נייא גרייצר בכל יום להקעסטיל של ב"ח ובאם שלא יתן הארבעה נייא גרייצר כפי הפונקט אזי אין מוטל על החבורה לעבוד את עבודתו ואין להחולה שום תרעומת על החבורה.

ה) העבודה שתהיה נתחלק לאנשי החבורה ואחד יעבור ולא יעבוד בשלימות עפ"י דרישה

תשומת לב מיוחדת הפנו ראשי הקהילה לתלמוד תורה שנוסד עוד בשנת 1762 בפיקוחה של הקהילה והוחזק על ידי הגבירים ר' משה דב טופורובר ור' יודל נתנזון, שתרם בבת אחת סכום של 5000 רובל. בראש המוסד עמדו הגבאים ר' אלכסנדר מנחם מנדל ביק,

מהגבאים אזי רשות ביד הגבאים ליטול רשות מראש החבורה ומשני אנשים מהחבורה לדחות אותו מהחבורה מכל וכל.

ו) העבודה שמחוייבים אנשי החבורה לעבוד עבור החולה אזי ביום הראשון שיפול ח"ו למשכב פטורים מהעבודה ואין העבודה מתחלת רק מיום שני מחליו ומחויב החולה להודיע תיכף לאחד הגבאים.

ז) ואם שיארע ח"ו לאחד מהאנשים מהחבורה ב"ח שבעת ב"מ מחויב להודיע תיכף לאחד מהגבאים כדי שיתחלק תיכף העבודה שלו לעבוד אותה תיכף ביום ראשון.

ח) באם ח"ו שיעדר איש אחד מאנשי החבורה ב"מ אזי מחויבים אנשי החבורה לעבוד עבידתו ימי השבעה ואחר השבעה שבוע אחד ר"ל הארבעה נייא גרייצר מחויב ליתן להקעסטיל של ב"ח.

ט) העבודה שמחויבים החבורה ב"ח לעבוד עבור החולה ב' שבועות אם ידרשו הגבאים שהחולה לא יוכל לעבוד בעצמו עוד שבוע אחד אזי יעמיד החבורה שאם יכול לשלם עבור עבודתו כפי ששוה ישלם בשלימות ואם לאו ישלם לא פחות מחצי שני.

י) הגבאים של ב"ח ומהחבורה ב"מ מחויבים לאסוף א"ע בכל חודש לראש החבורה ולקחת עמם שני יחידים מהחבורה וליתן חשבון ולרשום בפנקס בכל חודש הכנסה והוצאה.

יא) אם אחד מאנשי החבורה שואבי מים ירצה להיות ג"כ בחבורה ב"מ מעתה היינו מן חצי טבת תקס"ח, אזי מחויב ליתן לחבורה ב"ח כפי שיושם הר"ח והגבאים ושני יחידים מהחבורה ב"ח.

יב) אם אחד מהחבורה ב"ח לא ירצה להיות מעתה בחבורה אזי אין לה לשים שום על החבורה להיות עוד בחבורה עד עולם.

יג) אם אחד מאנשי החבורה ב"ח יפול למשכב, אזי מחויבים הגבאים עם שני אנשים מהחבורה לילך לבקרו לא פחות משני פעמים בשבוע לידע שמא יצטרך לישב אצלו איש בקי שיזדקק עמו דברים שיתודה ושב ורפה לו.

שמות האנשים המתנדבים להיות בחבורה ביקור חולים מהחבורה שואבי־מים ולהחזיק הפונקטין כפי הנכתב בפנקס.

ר' שמואל ב"ר אהרן, ראש החבורה; ר' דוד ב"ר זאב, הנקרא בעריל קראפניץ; ר' חנוך ב"ר דוב, הנקרא העניק באמשאק; ר' אברהם ב"ר יוסף, הנקרא אברהם שואב; ר' חיים אביגדור בר יעקב; ר' אברהם בר עזריאל; ר' שלמה דוב בר יצחק, הנקרא בעריש טשערפין; ר' יצחק בר יוסף, הנקרא איצק וויטניוויצר; ר' פסח בר מנחם; ר' אייזיק יצחק בר דוב; ר' בנימין אברהם בר יצחק, הנקרא הינרא בענדיר; ר' מאיר בר חיים הכהן; ר' ארון בר יחזקאל הכהן; ר' משה בר יוסף, הנקרא משה ווייס; ר' שמחה בר מנחם; ר' צבי בר חנוך, הנקרא הירש מעהל; ר' דוב בר אליעזר, הנקרא בעהיל זאנטוועס; ר' עזריאל בר אפרים; ר' משה בר גדליהו; ר' דוב בר פרץ; הנקרא בעריל אייזינבערג; ר' אליעזר בר מאיר, הנקרא ליזר פרוש; ר' משה יעקב בר דוד, הנקרא משה קארטיווער; ר' גרשון בר יצחק יעקב; ר' מרדכי בר משה, הנקרא מאטי בעלפיר; ר' עקיבא בר ירמיה; ר' קלמן שלום בר יוסף הכהן; ר' שמעון בר יצחק אייזיק; ר' יעקב מיכליס בר יצחק.

שמות הנפטרים שמחויבים החבורה לעשות היארצייטן

ר' אליעזר אהרן בר שמואל: ה' כסלו; שרה בת בנימין: י"ד ניסן; ר' אברהם בר מרדכי; ר' מאיר בר יהודה: יוד טבת.

יודל נתנזון, ר' יוסף צינס, קאליר, שמואל שטרן, שנהל את הגזברות. ביזמת ראשי הקהילה סודרה גם תכנית למודים ולפיה היו גם מלמדים „מלאכת הכתיבה והחשבון והתנ"ך עם פירוש מלוקט ממפורסמים שונים שיהיה קל להבין". מלבד זה הוכנסו בלימודים הכלליים הוספות, שחניכי תלמוד תורה יוכלו למצוא את פרנסתם[30].

בשנת 1806 בקשו ר' הירש ברנשטיין ור' יודל נתנזון לתת להם רשיונות לבנות על חשבונם הם בית חולים יהודי[31]. השלטונות המרכזיים בוינה דחו את בקשתו של ברנשטיין, כי חששו שמא הוא דורש טובת עצמו ולא את טובת הכלל. אולם הם הסכימו לבקשתו של נתנזון ונתנו לו באוגוסט 1808 את הרשיון המבוקש[32]. בית־חולים זה נבנה רק בשנת 1815 והיה מצויין בסידוריו הפנימיים ובציודו הרפואי. סביב בית החולים ניטעה גינה נאה, ר' יודל נתנזון דאג גם לקיומו של בית־החולים והניח עזבונות בסכום של 13.000 פלורין, שפירותיהם הספיקו לכסוי התקציב של בית החולים. וכן הוקם על ידי הקהילה ובעזרתן הכספית של המשפחות נתנזון וקאליר, „בית לעניים", שבו קיבלו עניים באי־חוץ ששה עשר ימי לינה ואוכל, ואחרי עזבם את הבית ניתנה להם גם תמיכה כספית וצידה לדרך.

חלוקת המסים, שהעיקה בשנים אלה על כל שכבות האוכלוסיה היהודית[33], הניעה את הנהלת הקהילה לפנות אל הממשלה בהצעה, כי תבטל את המסים, שהיהודים ערבים זה בזה (solidarische Ergänzungssteuer) ולקבוע תחתיהם מס־הכנסה. הגוברניום הציע לשלטונות וינה לגבות מס־הכנסה, מלבד המסים היהודים, שצריך לצמצם על מס הבשר הכשר ומס משפחה ובדרך כך לבטל את מס הנרות ויתר המסים היהודיים[34]. ב־19 בינואר 1824 הגיעו הוראות הקיסר, הקובעות, כי מס־הכנסה צריך לגבותו לחוד ממסי היהודים, וכל מסי היהודים בכל גליציה צריך לגבותם בסך גלובלי 836.000 פלורין בדרך־חכירה. שלטונות גליציה טענו כנגד גודל העוול הנגרם בהוראות אלו ליהודי גליציה, אולם הם העלו חרס בטענותיהם, והמצב עמד בעינו. בשנים 1815 ו־1824 השתדלה קהילת ברודי כאחת עם קהילת לבוב, לבטל את המסים המיוחדים, המוטלים על האוכלוסיה היהודית ולהנהיג תחתיהם מס־פרנסה (Erwerbssteuer). ממסי היהודים הציעו להשאיר אך את מס־הבשר ומס־המשפחה ולחסל את מס־הנרות, מס היהודים ומס־התוספת[35]. אולם הממשלה דחתה את הבקשה הזאת. וכן ביקשו סוחרי ברודי בשנת 1816 להקל על אלה ביניהם הבאים לוינה בעניני מסחר ולתת להם רשיונות לזמן ארוך יותר. אך שהגוברניום תמך בבקשה זו, נדחתה הבקשה מתוך נימוק, שאין כל טעם לנהוג ביהודי ברודי מנהג אחר מבשאר יהודי גליציה[36].

באותה שנה הגישו סוחרי ברודי לגוברניום בקשה, להתיר להם להשתמש בכתב עברי, בעניני מסחר. אולם מועצת החצר לא נענתה לבקשה ונתנה ב־25 ביוני 1816 הוראה מפורשת,

30 פנקס של תלמוד תורה, שמצאתי בברודי לפני מלחמת העולם הראשונה.

31 IV T14 Nr. 107 ex 1808.

32 IV T14 Nr. 197 ex Augusto 1808.

33 כך, למשל, שלמו יהודי ברודי (4400 משפחות) בשנת 1820 מסים יהודיים וכלליים: 234,009 פלורין. IV T12 Cart. 2696 ad 215 Februar 1823.

34 ארכיון מיניסטריון הפנים: IV T11 Cart. 2664—241 Januar 1821.

35 שם. 36 שם.

להודיע לעירית ברודי שתעודות של סוחרי חוץ כתובות באותיות עבריות אין להן תוקף כלל ובתי הדין לא יכירו בהן.

ובמסגרת העיון בחיי הקהילה מן הדין להזכיר את „ענין הארצי־ישראלי", שהדאיג ביותר את השלטונות המקומיים. מעשה שהיה בשנת 1800. יועץ המגיסטרט בברודי גרובר הודיע למשרד־הגליל שהעלה בחקירותיו, כי בברודי נאספים כספים ונשלחים בשביל יהודים עניים בארץ־ישראל. הודעה זו הדאיגה מאד את השלטונות, שראו כאן לא בלבד ענין של אוסף כספים, אלא גם מפעל שמאחוריו מסתתרות שאיפות אחרות, אולי פוליטיות. בוינה ידעו על שאיפותיו של הגנרל בונפרטה לרכוש את יהודי־המזרח לשם מטרותיו במזרח התיכון ונראה שלא נשכח עדיין כרוזו משנת 1799 אל העם היהודי שבו ראה להבטיח לישראל חידוש מדינתם בארץ ישראל. שעל כן אין תימה, אם השלטונות האוסטריים, שידעו גם על האהדה המרובה של האוכלוסיה הפולנית בגליציה לצרפת ולנפוליאון, חששו מפני כל דבר שבא מחוץ למדינה. יתר על כן הגיש לממשלה היהודי הברודאי שמואל הוז (Hoss) הצעה לקביעת מס־ירושה מיוחד בשביל יהודים, שכן כל יהודי מניח מעשר מרכושו לקרן לטובת יהודים חרדים בירושלים [37]. הצעתו נדחתה, אולם הפרט הנמסר על ידו בדבר מתן החלק העשירי לצרכי יהודים חרדים בירושלים הגביר את חששות השלטונות, וב־16 בדצמבר 1800 ראתה וינה לתת לנציבות בלבוב הוראה מפורשה להחרים לטובת המדינה את כל עזבונות היהודים הנועדים בשביל יהודים חרדים בירושלים. וכאחת נכללה בהוראה זו הערה, כי אין עכוב להניח עזבונות כאלה לטובת יהודים חרדים בקהילות גליציה [38]. והנה דוקא בימים ההם בא לברודי יהודי תורכי, בוגארא שמו, בלויתו של ר' פרץ הלר תושב זלוצ'וב [39], כדי לאסוף כספים לטובת עניי ארץ ישראל. השלטונות הזדרזו לעכב פעולתם זו — בוגארא נעצר ונחקר, ואחרי כן גורש מגבולות אוסטריה [40]. ואילו ר' פרץ הלר נראה חשוד ביותר, שכן בשנת 1799 ביקש רשות יציאה מאוסטריה לארץ ישראל. השלטונות דנו גם על הסגרתו לשלטונות הפרוסיים, ששם נעצר בזמנו על שום אוסף כספים לטובת ארץ־ישראל. אולם לפי פקודת וינה ויתרו על הסגרתו והותר לו לצאת חוצה לארץ „שכן על ידי כך המדינה לא תאבד כלום, אך נקבע ליטול דמי מסע (Abfahrtsgeld) מן הרכוש שיקח אתו". ולסיום כל הענין פקדה וינה לעמוד על המשמר ולהשגיח „על היהודים הזרים המתגנבים למדינה ואוספים כספים בשביל יהודים חרדים בארץ־ישראל" [41].

ואף שיועץ המגיסטרט גרובר לא העלה בחקירותיו כל הוכחה, כי יהודי ברודי נתנו כסף למען ארץ־ישראל, הרי השלטונות לא הניחו חשדם [42]. ועד כמה חששו לקשרים עם ארץ־ישראל אנו למדים מתוך כך, כי עוד בשנת 1811, כשתושב ברודי ר' שמואל מאיר בקש לתת לו דרכיה לריגה, ראו השלטונות לדרוש ולחקור אם אין זו אמתלא בלבד, כדי להשיג דרכיה ולעלות לארץ־ישראל [43].

*

גם בתקופה זו ניטשו המלחמות של אגודות בעלי המלאכה לקיום זכויותיהן. הקצבים נאבקו עם חוכרי־מס־הבשר ולא הסכימו לקיפוחם ונעזרו בכל שעת כושר, כדי לעמוד על

37 שם: IV T14 act 2491 t. 1123.
38 IV T14 Nr. 783.
39 IV T4 Nr. 1 ex Januario 1801.
40 שם.
41 שם.
42 דו"ח של גאיסרוק אל גרף פון מאילט מיום 8/2 1800.
43 IV A7 ex 1811 Nr. 172.

שלהם לפי הפריבילגיות שלהם עוד מימי פולין העצמאית. ובכלל המלחמה הזאת קובעת פרשה לעצמה מלחמת הסנדלרים הנוצרים נגד השתקעותם של סנדלרים יהודים בברודי [44]. השלטונות הכריזו, כי לפי תקנות בעלי המלאכה מ־8 במארס 1788, מותר להם ליהודים להתעסק במלאכת הסנדלרות, ולכן ערעור הסנדלרים הנוצרים נדחה. אולם הסנדלרים הנוצרים חזרו וערערו, וגם הפעם העלו חרס [45].

אף מלחמת המוזגים באדוני העיר, פוטוצקי, חזרה והתלקחה בשנת 1805, כשמחירי המשקאות המיוצרים בברודי עלו באופן, שהציבור התחיל להתלונן, ואילו המוזגים התחילו להכניס העירה משקאות מן החוץ. למראה המצב הזה, המחמיר והולך, עמד משרד הגליל והכריז, ב־9 בדצמבר 1810, כי מעשי המוזגים סותרים לחלוטין את החוזה משנת 1774 וכך אושר למעשה מעמד־המונופולין של מבשלי־המשקאות. אולם המוזגים לא השלימו וערערו על עמדת השלטונות מתוך טענה, כי החוזה משנת 1774 לא ניתן בו זכיון בשול משקאות אלא לימי חייו של מבשל המשקאות, ונמצא שתקפו פקע מכבר. הקהילה היהודית זכתה במשפט, וניתנה לה זכות להכניס משקאות מחוץ. כך ביטלו השלטונות את הפרוביזוריום של משרד הגליל והותרה הכנסת משקאות מחוץ לברודי. מובן, כי אדוני העיר לא החריש ודרש את הפסקת יבוא המשקאות. אבל המוזגים חזרו והודיעו, שהם לא ימלאו את מבוקשו של אדוני העיר, אלא אם יוזיל את מחירי המשקאות. דרישתו של אדוני העיר נדחתה, והשלטונות המרכזיים בוינה פירסמו, ב־14 בנובמבר 1816, החלטה, המתירה הכנסה חפשית של משקאות ומבטלת את החוזה משנת 1774, שנחתם בין אדוני העיר ובין יהודים אחדים שלא על דעת העיריה [46]. וכן הוחזרה לה לעיר זכות הפרופינציה, כפי שניתנה לה בתקנון העיר משנת 1699. אין צריך לומר, כי מבשלי המשקאות היהודים לא שקטו גם עתה, אולם מלחמתם היתה לשוא. שכן לפי הצעת הנציבות שהתנגדה לאדוני העיר ולמבשלי משקאות היהודים, נתפרסמה ב־10 בינואר 1812 הוראה שביטלה את המונופולין של מבשלי משקאות הברודאים והתירה יבוא משקאות מחוץ לברודי למטרות מזיגה חפשית תמורת תשלום תוספת לטובת אדוני העיר.

עם אישורה של תקנה זו ב־14 בינואר 1813 [47] על ידי לשכת החצר בוינה תמה פרשת סכסוכי־המוזגים.

44 IV T12 ex 1807.

45 IV T14 ex 1808 Nr. 105, 133, 222.

46 IV J. Brody Nr. 191 ex Novembri 1816.

47 IV J. Brody Nr. 67 ex Januario 1813.

פרק שלשה עשר

השכלה ותרבות

א

יהודי ברודי היו הראשונים בגליציה המזרחית שהיו, עוד לפני תנועת ההשכלה מיסודו של מנדלסון בברלין, נמשכים לדרכה של השכלה כללית וקנינה. לרגל מסחרם בחוץ־לארץ באו לכלל מגע ומשא עם מחוללי ההשכלה הראשונים שפעלו כבר ברחוב היהודים בגרמניה שנים רבות עוד לפני הופעתו של משה מנדלסון. בכיוון זה השפיעו גם בברודי גופה הרופא ד"ר אברהם עוזיאל ור' ישראל זמושץ', שבא לברודי בשנת 1752 וישב בה עד יום מותו בא' דחול המועד פסח תקל"ב (1772). מוצאו מגליציה המזרחית (בוברקה), שנים אחדות נהג ישיבה בזאמושץ. מחמת רדיפות מידי יריבי חכמות חיצוניות הניח את עיר מולדתו ויצא לגרמניה. בשנת 1740 בא לפרנקפורט דאודר והדפיס שם את ספרו „נצח ישראל" ואחר־כך בא לברלין, שבה הדריך את משה מנדלסון ואהרן גומפרץ במתימטיקה, אסטרונומיה ותורת ההגיון. בביתו הכיר גם את לסינג ואת שלמה מימון. בברלין עמד גם בקשרים עם הסופר קריסטוף פרידריך ניקולאי (1733—1811) [1] וניהל אתו ויכוח שנדפס בגרמנית [2].

בברודי היה ממקורביו של ר' אלכסנדר זיסקינד קאליר, שתמך בו והניח בידו להתמסר לעבודתו המדעית. אולם ר' ישראל זמושץ לא הסתפק בעיון בספרים, אלא השתדל למשוך אליו את הנוער וביחוד את בני הסוחרים העשירים שהכניסו אותו בעין יפה לבתיהם והסכימו לכך, שידריך את בניהם במדעי חול. וכן משך וקרב אליו את טובי בני הנוער והניח יסודות לתנועת ההשכלה, הנאמנה למסורת ישראל, כפי שבאה על ביטויה בספריו — „נצח ישראל", בפירושו לכוזרי „אוצר נחמד", בפירושו „רוח חן" ובכתב הפולמוס, המקאמה שלו „נזד הדמע" [3], שהצד השוה בהם הוא ביסוסה של היהדות על הפילוסופיה הדתית העברית וכיוונה הרציונלי. השפעתו על הנוער היתה גדולה ביותר ובני העשירים למדו מפיו שפות לועזיות, מדעי־חול והרחיבו את ידיעותיהם בשפה העברית ודקדוקה וביותר התעמקו בתנ"ך. והרי אין לשכוח כי סוחרי ברודי, שקיימו קשרים עם מרכזי־מסחר בגרמניה וגם באנגליה, היו חייבים בידיעת שפות והיא שקירבה אותם גם להשכלה הכללית. בארצות הללו הכירו את מנהגי העולם הגדול על נמוסיו ואופני החיים יום־יום, ובשובם הביתה סדרו את בתיהם לפי מראה עיניהם.

המשפחות ביק, מיזש, קרוכמל, גינצבורג, קאליר, נירנשטיין, טרכטנברג, לנדא, לוינסון, דוד פראנצויז (דוד צבי הצרפתי), הרץ הלברשטאם, חיים הלברשטאם, ו„הרב הגביר החכם המפורסם יקר רוח ופאר הנדיבים" [4] צבי הירש האלברשטאם, הירש רעכליס, הירש צימלס, זאב וואלף גולדנברג, נתנזון, יהושע הרצברג, אוסטרזצר, מרדכי מנש, יואל

1 Ch. F. Nicolai: Gesammelte Schriften, Bd. V, p. 205.

2 Schreiben eines Juden, Levi Israel Samosch an einen Philosophen nebst Antwort, Berlin 1753.

3 מלבד הספרים הנ"ל כתב גם פירוש ל„חובות הלבבות" „טוב הלבנון" (וינה 1809); בכ"י נשארו: 1) ארובות השמים, 2) אבן ישראל (שו"ת), 3) פירוש לס' „יסוד עולם" של יצחק בן יוסף מטולידו, 4) פירוש לס' „אילם" של דלמדיגו (יש"ר).

4 כפי שקורא לו המשורר מאיר לטריס ב„שיר נהי" שלו ב„ביכורי העתים" תקפ"ד ע' 181.

דב וללרנר, שאול מנדלסון, ישראל ברנשטיין (ידידם של יוסף פרל וריב"ל) וכן גם ר' יעקבקה לנדא [5] ובנו יודל לנדא [6] — היו מחוגי בעלי השכלה כללית. ר' יעקבקה לנדא החליף מכתבים בעניני החכמה עם אביו של מאיר לטריס — ר' גרשון לטריס המדפיס הידוע בז'ולקיב [7]. הוא עמד בקשרים ידידותיים עם בארון ארנשטיין ואסקלס בוינה והתענין בכל המתרחש בעולם היהודי. ר' יעקבקה הצטיין בסגנונו העברי הצח והתענין בכל ענפי הספרות העברית. היה בעל השכלה כללית רחבה והתעניין במדעי הרוח, ביחוד בשטח מדעי היהדות וקרא גם הרבה ספרים במדעי־התנ"ך של שאינם יהודים. כך, למשל, הוא פונה אל נכדו אלעזר לנדא שגר בוינה, שישיג בשבילו את ספרי „די אלגעמיינע ביבליאטעק דער ביבלישען ליטעראטור" של יוהן גוטפריד אייכהארן [8] שהם „יקרי המציאות, כי רב מחירם". הוא מבקש אותו גם להתעניין בספריה המלכותית בוינה, אם נמצאים שם כת"י של הרמב"ם [9].

הוא אהב דורשי חכמה והטיף להפצת ספר „הנותן אמרי שפר, מגלה צפונות, לעם בינות, דברי חכמים כדרבונות, וכמשמרות נטועים, דברי שעשועים" [10]. הוא קיים קשרי ידידות עם חוגי המשכילים ועמד לימינם. ומדבריו נדפסו גם ב„בכורי העתים" [11]. מכלל

5 ר' יעקבקה לנדא בנו של ר' יחזקאל בעל נודע ביהודה נולד בשנת 1745 ונפטר בברודי בשנת 1822, היה מתלמידיו המובהקים של אביו. אשתו הראשונה היתה רחל, בתו של הגאון ר' יצחק לוי הורוביץ אבדק"ק אה"ו ; יעקבקה חי אצל חתנו זמן מה. התגרש מאשתו, שנישאה אחריו לרבי מנחם נחום קצינלפויגן אבד"ק בירז'. בתם רייצה היתה נשואה להרב ר' אלעזר לנדא.
בפעם השניה התחתן עם רייצה ואליש בתו של ר' יששכר בריש ממזיבוז והשתקע בברודי. ממנה נולדו לו יהודה ורבקה נעסל שהיתה נשואה לר' אברהם יצחק לנדא מברודי בנו של הרב ר' חיים לנדא מפודקאמין. יעקבקה היה מגדולי הסוחרים ונכבדי הקהלה בברודי. חידושיו פורסמו בספרי אביו ומספר שו"ת ב„בית אפרים" של ר' אפרים זלמן מרגליות, „יהושע" של ר' יהושע השיל באבד, „מי־באר" של ר' בר אופנהיים, מהסכמותיו — ידועות הסכמתו לחומשי רש"ד (שלמה דובנו, ברודי תקמ"ד), לספר „שבילי עולם" של שמשון בלוך (ז'ולקיב תקפ"ב). במכתבו אל אחיו שמואל לנדא „דברי ידידות" מסר פרטים מתולדות אביו.

6 בנו ר' יהודה־יודל קיבל חינוך מקיף יהודי וכללי. הוא נולד בברודי בשנת 1778. היה פעיל מאד ובעל צדקה. שנים רבות עמד בראש הקהלה בברודי. נפטר ב־21.IX.1841 (תרכ"א). נקרולוג עליו ב־ Jost's Isr. Annalen 1841 Nr. 42 p. 335. היה ידידו של ריב"ל. הוא הקדיש לזכרו—אחרי פטירתו שיר בשם „תולעים" (נדפס בספר הזכרונות לדוב בער נאטאנזאהן).

7 ד"ר מ. לטריס: ספר הזכרון ע' 19.

8 (1752—1827) היה פרופ' בגטינגן ומזרחן ידוע, ששחרר את בקורת התנ"ך מהדוגמטיקה הכנסיתית. הספריה יצאה לאור בשנות 1787—1803.

9 מכתבו אליו מא' דר"ח אייר תקפ"ב (ארכיון משפחת לנדא בברודי). ראה תעודות ונספחים ו, 4.

10 המלצת הרב יעקבקא לנדא בספר זכרון שמות המתנדבים לבוא עה"ח לקחת את הספר במחיר אשר יושת עליו בראש ספרו של שמשון בלאך „שבילי עולם" חלק א' ז'ולקיב 1822.

11 „פתרון מלת שרד" (שמות ל"א, י' ; ל"ה, י"ט) נמסר על ידי משה לנדא בכרך 5 (1824) ע' 60/59. „רעיון" נמסר על ידי יעקב שמואל ביק בכרך 10 (1829) ע' 44.
אחרי מותו הדפיס מאיר לטריס ב„בכורי־העתים" משנת תקפ"ד ע' 181—183 שיר נהי על מות ישרי לב, וידידי עליון הלא הם הרב הגדול היקר בדורו החכם הנודע בשערים מו"ה יעקבקה סגל בן אדמו"ר הרב הגאון הגדול רשכב"ה מו"ה יחזקאל לנדא זלה"ה והרב החכם הגביר המפורסם יקר רוח ופאר

ידידיו היו מנדל לפין, שי"ר, ביק וריב"ל [12], ובחפץ לב עזר לסופרי ההשכלה בהסכמות לספריהם. הוא קיים קשרים גם עם מנהיגי היהדות הוינאית ובכל שעת כושר היה מבקש את נכדו אלעזר בוינה לדרוש בשמו בשלומם.

בתי משפחות אלה היו פתוחים לרווחה לכל משכיל ודורש חכמה. ביחוד הצטיין בכך ביתם של האחים טראכטנברג, לשם „התאספו תמיד כל המשכילים ודורשי חכמה בעת ההיא" [13]. משפחות אלו היו חלוצי תהליך האירופאיזציה בקרב השכבה העליונה של האוכלוסיה היהודית בברודי ומהן הושפע מעמד הסוחרים, שאף הם התחילו ללמד את בניהם גרמנית, צרפתית ועל־ידי־כך לקרבם לתרבות הכללית. שכן עוד שנים רבות לפני תנועת ההשכלה המנדלסונית היה נמצא, מלבד השכבה העליונה של הבנקאים, הסוחרים והסיטונאים, גם מספר רב של פנקסנים, כתבים ופקידים שונים בבתי־המסחר, והללו היו בקיאים בלשונות לועזיות ומעורבים בתרבויות חילוניות. ידיעת השפה הגרמנית והצרפתית [14] הניחה בידם להתעמק בספרות ובבעיות תרבות. זולתם קיימו תפקיד חשוב בהפצת ההשכלה הכללית גם המורים הפרטיים והמחנכים בבתי העשירים, שהשתדלו להשפיע על הנוער ברוח ההשכלה. בדרך כך התרכז כאן חוג אנשים בעלי השכלה כללית, ואליו הצטרפו גם הרופאים היהודים. כי מלבד ד"ר אברהם עוזיאל שכבר הזכרנו אותו, היו בתקופה זו בברודי, רופאים אלה: 1) ד"ר רפאל בן זכריה מנדל [15] בעל השכלה גדולה שאדיקותו עמדה לו להשפיע גם על חוגי האדוקים. בשנת 1788 נענש על ידי הממשלה בשל התנהגות שאינה־הוגנת לגבי הפקולטה הרפואית שבאוניברסיטה הלבובית [16]. 2) ד"ר משה רעביץ (בנו של ד"ר יצחק רעביץ) שנולד בברודי, למד מנובמבר 1771 רפואה בפרנקפורט דאודר וזכה בתואר דוקטור בשנת 1776 [17]. אחיו עזריאל היה מנכבדי הקהילה [18]. 3) ד"ר גרשון

הנדיבים מו"ה צבי הלברשטאם תהיינה נפשותם צרורות בצרור החיים.

12 ריב"ל העריך את ידיעותיו ושלח לו כ"י „לעשות תיקונים ולישר עקומים". ר' יעקבקה עמד תמיד לימינו, קנה מספריו מספר אכסמפלרים לחלקם „בין אנשים השוקדים על דלתותיו". בכלל התיחס אל ריב"ל בחבה. בהזדמנות זו מעניין לציין שמספרו של ריב"ל „תעודה בישראל" שיצא לאור בשנת 1826 נקנו בברודי על ידי החתמה 45 אכזמפלרים על 196 מכל ההוצאה. אותו העריך מאד „כי יקרת מאד בעיני מיום הכרתיך. ודע אהובי שקראתי תשובתך הנחמדה והנפלאה „תעודה בישראל" שפעלת נגד שוטני החכמה והאמת, וראיתי כי זאת התשובה, את הנפש משיבה, בכל ערוכה, ומשיבה כהלכה, וכל מן דין לנא סמיכא".

מכתבו אל ריב"ל מכ"ו סיון תקפ"ב נדפס ב„באר יצחק" ורשה תר"ס ע' 12.

13 דוב בער נאטאנזאהן: ספר הזכרונות, ורשה 1875 ע' 8—9.

14 בין המורים לשפות היה ידוע בתקופה זו קאהן (כהן), מורה לצרפתית, שהיה מבין המשכילים הראשונים במקום.

15 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 134. Władisław Szumowski: Galicya pod względem medycnym za Jędrzeja Krupińskiego pierwszego protomedyka 1772—1783. Lwów 1907 p. 168.

16 ארכיון מיניסטריון הפנים וינה. IV M 7, 668 ex Augusto 1788 Nr. 159

17 Dr. Guido Kisch: Universitätsgeschichte und Familienforschung, Jüd. Familienforschung, Berlin 1934 H. 36 p. 601—602.

18 Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 136

ברוכוביץ שעבר אחר כך, בשנת 1793 מברודי לורשה. 4) שמואל רוזנברג מוינה, גמר בהצטיינות את למודיו באוניברסיטה בהאג ופרנקפורט דאודר, ואף שלא היתה תעודה פורמלית בידו הותר לו למלא תפקידו[19]. 5) ד"ר שלמה בנימין פרשל, שלמד רפואה בהאלה ופראג, לאחר שזכה בתואר דוקטור השתקע, בשנת 1775, בלבוב. הוא הצטיין בידיעותיו העמוקות. הנציבות הגליצאית הציעה למנותו רופא מחוזי במחוז, שבו היתה אוכלוסיה יהודית רבה. למעשה נתמנה גם רופא מחוזי בגליל לבוב. בגיל הפנסיה עבר לברודי והשתקע בה כ„פאנסיונירטער קרייזארצט". הוא תפס בברודי עמדה חשובה בחברת המשכילים והתעניין בעניני הקהילה. שמו בין הפרנומרנטים על ספרו של הרץ הומברג „אמרי שפר" (וינה תקס"ח). 6) בשנת 1801 בא לברודי הרופא ד"ר יואחים (חיים) פרידלנדר[20], שנולד בקניגסברג בשנת 1768, למד באוניברסיטה בה ובוינה וזכה שם לתואר דוקטור בשנת 1793. בשנת 1785 למד מפי עמנואל קאנט וגאותו על כך. בברודי הרצה גם בחוגי המשכילים הרצאות על הפילוסופיה הקנטיאנית. קודם שבא לברודי היה רופא כללי בעיירות רוסיות על יד הגבול האוסטרי[21]. אחרי שנוסד בברודי בית החולים היהודי נתמנה רופא־המנהל. הוא היה רופא נודע ובעל השפעה רבה גם על חוגי המשכילים. פרסם גם עבודות מדעיות בתחום הרפואה ונתפרסם בספריו: 1) Versuche in der Arzneikunde, שיצא לאור בליפסיא בשנת 1816. 2) Versuch über die inneren Sinne und ihre Anomalien, שהופיע בליפסיא בשנת 1826.

באותה שנה יצא גם חבורו ב־6 כרכים Beobachtungen und Abhandlungen aus dem Gebiete der gesammten praktischen Heilkunde. מלבד זה פרסם גם סקירה על הטופוגרפיה הרפואית של ברודי[22]. ב־13 ביולי 1843 חגגו יהודי ברודי ברוב פאר את יובלו כרופא[23]. הוא נפטר בברודי ב־1 באפריל 1845[24].

מלבד אלה ידועים גם הרופאים ד"ר משה מאהל, רופא עינים ד"ר הלר, ד"ר לבנשטיין, הכירורגוס ליב ניישטיין „אשר בחזקת נפשו מנע מאתנו (בברודי) את הדבר נגד יצר הרופאים העומדים ממעל לו"[25], ד"ר גולדשמיד וד"ר קארמין. ד"ר מאהל, ד"ר הלר וניישטיין היו גם מנויים על ספרו של שמשון בלוך „שבילי עולם".

בימי ישיבתו של ישראל מזמושץ בברודי הפליא יליד ברודי את בני דורו ואת ראשוני המשכילים, בשפתו המליצית־עסיסית, שהזכירה בהרבה את סגנונם של גדולי תור הזהב

19 Wł. Szumowski l. c. p. 53.

20 ארכיון מיניסטריון לעניני פנים וינה: V T 4. 254 Nr. 78 ddo 21/V/1801.
"dem zu Brody befindlichen Juden Joachim Friedländer die Niederlassung oder Ansiedlung als Arzt nur unter Erfüllung der diesfälligen Vorschriften für Juden gestatten könne."

21 היה קרובו של חוכר מס הבשר הכשר הראשי גולדשמידט. אחרי מותו בשנת 1788 ביקש ד"ר פרידלנדר את הגוברניום בלבוב למסור לו את חלקו של גולדשמידט במס הנ"ל (Protokolle Galizien 1788. Feber Nr 94).

22 Medizinische Topographie der freien Handelsstadt Brody.

23 Orient 1843 p. 356.

24 Orient 1845 p. 324.

25 מכתבו של יעקב שמואל ביק אל שי"ר מ־י"ד אלול תקפ"ט, נדפס ב„אוצר הספרות" III „אורות מאופל" ע' 25.

בספרד, והוא זאב וואלף בן דוד הכהן בוכנר (באכנר) שנולד בברודי ביום ב' באייר תק"י (1750). אביו ר' דוד הכהן (בן הרב הידוע מבלזא ר' משה בן יהודה ליב יוסף ממשפחת הרב יוסף הכהן מחבר „שארית ישראל" מצאצאי ר' מרדכי גרשון מגולי וינה)[25א], הוא המחבר של ספרי הדרוש „נפש דוד" ו„מראה כהן"[26], ונמנה עם חכמי הקלויז. ר' דוד היה שנים אחדות רב בליטין (פודוליה) ובהשתדלותו של ר' חיים צאנזר נתקבל למגיד בברודי. בנו, זאב וואלף, היה מטבעו משורר בעל תכונה דתית, ששאף למרחבים. מקום מגוריו היה בברודי אולם בימי עלומיו שוטט בערים שונות בגליציה, אוסטריה, גרמניה ופולין. בגרמניה נפגש עם החוגים הראשונים של תנועת ההשכלה והביא לעיר מולדתו את בשורתה. זמן קצר היה מזכיר הקהילה בברודי. כשהוטל על יהודי גליציה לעמוד לגיוס צבאי — לאחר שבוטל הפצוי הכספי במקום שרות אישי — ונודע „כי הקיר"ה וגדוליו החליטו ללמד את בני יהודה מלחמה וגם כמה יעברו חלוצים לצאת לקראת נשק ויאמנו במלאכת מלחמה — צעידה, יריה, קליעה אבק שרפה אוי נא לנו, כי לא היתה כזאת מתמול שלשום" — פנה בוכנר אל ראשי הקהילות בדרישה לכנס אסיפה של נציגי הקהילות שתדון על ההשתדלות בוינה לשם הסרת „מעלינו הרעה ולהפריע הפקודה"[27]. הוא היה מורו של דב בעריש גינצבורג, שהיה נכד דודו. הוא הדריך אותו ב„מסילות חכמה ובינה" ובימי נדודיו החליף עמו מכתבים[28] והמריצו להמשיך בלימוד המקרא והדקדוק ושלא להזניח את התלמוד, תורת החשבון „ותעמיק שכלך ותבין דבר היוצא ממנו ומעתה הסכת ושמע אמרי ותנצרם כאישון עינך ענדם על לוח לבך לזכרון"[29]. בנדודיו שנמשכו שנתיים, נעשה בוכנר הפיטן[30] ריאליסטן שכל חכמת חייו מבוססת על התבונה והמדע. לנפשו התגנבו התמרמרות ואכזבה, ביחוד אחרי שקרה לו בברלין אסון ועינו הימנית „כהתה בסנורים" וכל מאמצי הרופאים עלו בתוהו. הוא חזר לברודי וסבל הרבה[31], אולם לאט לאט הוטב כוח ראייתו וחזר ועזב את עירו ויצא לנדודיו. בשנת 1805 היה בפראג וכאן כתב מכתבים לר' יעקבקא לנדא ולדוב בעריש גינצבורג והתאונן לפניו „שזה שנים אני פוסח בסעיפי נבוכים אחוזים בחבלי הנדוד מפלך לפלך וממדינה למדינה ולא מצאתי עדן ונופש"[32]. מצבו היה רע, את כל מטלטליו מכר והוא לבדו בלי שום עזר מוכה „בנסיונות מכה בלתי סרה". במכתב אחד[33] הוא מודיע לגינצבורג, שכל שאר כספו שהיה לו, נתן בערבון להמדפיס

25א מצד אמו היה בוכנר נכד הגאון זלמן בן דוד מירילש.

26 הוא הוציא לאור גם את ספר אביו ר' משה בן יהודה ליב הכהן „קרן אור" וספר „מראה כהן" חידושי הלכות ושו"ת. ספר זה נדפס אחרי מות אביו בזולקיב בשנת 1776. בשער ספר זה כתוב „דוד בן להגאון הנ"ל (משה בן יהודה ליב הכהן) חד מחובשי הקלאויז דק"ק בראד ג"כ חיבר ס' הנקרא מראה כהן והוא באור על מאמרי חז"ל והתנדבו לזה נכדי הגאון מהרב הנ"ל יהודה ליב הכהן מרישא זאת ואלף" וזה הוא בוכנר זאב וואלף.

27 המכתב אל ראש הקהלה בסטרי ר' לבל, שהיו לו קשרים בחוגי הממשלה, נדפס בספרו „צחות המליצה" ברלין תק"ע, אגרת סז, עמ' נד—נה.

28 מכתביו אליו נדפסו בספרו „צחות המליצה". 29 „צחות המליצה" ע' 5.

30 פרנץ דליטש כותב עליו בספרו Zur Geschichte der jüdischen Poesie, לייפציג 1836, ע' 86: "Buchner aus Brody gehört noch der alten nachmittelalterlichen Schule mit seinem musivschen Stil".

31 „צחות המליצה" עמ' 35—36. 32 שם, עמ' 121. 33 שם, עמ' 123.

להוציא לאור את ספרו „שירי תהלה" ומחסרון כיס לא היה בידו לפדות את עלי הספר מידי הכורך ולא עוד ותמורת הספרים — 116 זהובים — שמכר בבילסקו נגנבה ממנו בדרכו לורשה ובבואו אליה, למכור שאר ספריו, פרצה מלחמה בין נפוליאון I ופרוסיה, ושוב באו עליו תלאות אין מספר. אולם צרותיו לא גרעו מהתעניינותו בעניני מדע וספרות, וכן הוא כותב לו, לגינצבורג, ומעוררו להתמסר ללשון העברית ו„להיות הוגה דבר יום ביום שנים או שלשה פרשיות בתנ"ך ותביט אל מאוריהם המה מאורות הגדולים והמפרשים המאירים לך הדרך גם בתרגום ורד"ק תן עיניך, ובכל שבוע תלמוד אלשיך, ואם יעדוף לך העת תלמד מורה נבוכים ושאר ספרי מחקר עד כי ישרש וישתקע לשונה תוך מורשך. מהם פרי ההגיון תמצא ותוכל לכלכל בלשון עבר מאד נעלה" [34].

על בימת הספרות העברית הופיע בשנת 1774 בספרו „זבד המליצה", שנדפס גם בשנת 1794 בפראג ובו „ספורים נאים המשמחים לבבות הקוראים". בראש הספר הסכמות הרב דקראקא והגליל ר' יצחק הלוי [35], שהדגיש במיוחד כי בספר נמצאות „חקירות נפלאות", ר' אליעזר קאליר הרב בקולין והגליל, ר' נפתלי הירץ, מי שהיה רב בראווא, ואף הצנזור קארל פישר מפראג ראה לציין, כי הספר הכולל „ספורים מוסריים ואגדות ראוי להדפס". במכתב המלצה מיוחד מידי המשכיל הידוע ברוך (בנדיקט) בן יונה ייטלס מפראג, ובו גם שיר לכבוד הספר, מתואר בוכנר כ„חכם וסופר דובר צחות, פיו שובע שמחות, אשר פירותיו יטעמו חכמים". גם אחיו ותלמידו, אריה לייב ייטלס, תרם את תרומתו בצורת שיר, שבו הביע את משאלתו, כי „כל דורשי לשון יקראו את ספר המוסר והמליצה הזה וע"י כך לבותיהם יתעדנו". אף יהודי איטלקי ישראל בודיאני שלח לו כהסכמה „שיר ידידות משובץ ברב חן והדר חתום בתוכה". הספר עצמו כתוב ברוח הזמן והוא גדוש אמרי מוסר ומליצות. אמנם, המחבר ניסה לתת כאן סיפור אחיד, אולם לא עלתה בידו להתרכז ולתת חטיבת־ספרות שלימה. לאמתו של דבר לא נתן אך כמין תכנית עם קיצור התוכן מכל פרק. סיומו של הספר „שיר נחמד מן נכד דודו של המחבר הבחור רך בשנים, שפתותיו שושנים דובר צחות מוה"ר דוב בער גינצבורג". בשנת 1794 הדפיס גם שיר תפילה „כתר מלכות" (לבוב 1794). הטוב שבחיבוריו ביותר הוא אוסף שירי תפילה „שיר התהלה לד' דבר יום ביומו, ויספר המקראות שהיה בששת ימי בראשית ויתחיל באות שלו, יום א' מתחיל כל תיבה באות א', יום ב' באות ב' וכן כל ימי השבוע. ומדי חודש בחדשו יספר המאורעות באותיות שלהם. ניסן באות נון, אייר באות א' וכן כלם" (ברילן 1797) [36].

בשנת 1808 פירסם בברלין את החלק השני בשם „שירי תהלות", ובו למעלה משמונה מאות וחמישים תיבות. בשנת 1802 יצא לאור בפרנקפורט דאודר „שיר נפלא" [37] על מעשה בראשית וכל „דברי השיר מא' — עד ל' ונמצא למ"ד שרשית בכל מלה". בשנת 1805 יצא לאור בפראג אוסף 120 אגרות עבריות מעניינים שונים „צחות המליצה" „ללמד בני יהודה קסת הסופר ודרכי המליצה ויפוצו מעיונותיה חוצה ויהי כל הארש מהיהודים שפה אחת, אז גדודיהם ירוו נחת יריצו לשונם ויהגו בגרונם, בלשון יהודית לדבר נכבדות, לשונם תהלך

34 „צחות המליצה", ע' 159.

35 היה רב בקראקא בשנים 1776—1799, בנו של ר' אריה לייב הרב מרישא וחתנו של הרב צבי אשכנזי.

36 בספר זה הדפיס גם פרודיה „סדר תנאים לחג הפסח" (ע' 10ב'—12א'). על בוכנר כמחבר פרודיה ראה Israel Davidson: Parody in Jewish Literature, New York 1907 p. 54—65.

37 אחר כך יצא לאור גם בשנת 1810 אולם בשם „שיר ידידות".

בארי"ש לשון עבר, על כל פנה ותהי המליצה כבאר נובעת, לשון חכמים תיטיב דעת". בכל חבוריו מובלטת הנימה הלאומית־הדתית, בניגוד לבני דורו שהתרכזו סביב ה„מאספים". את שנות חייו האחרונות בילה בפרנקפורט דאודר ונפטר בה ב־16 במאי 1820.

*

המבקש לעמוד על טיבה של ההשכלה הברודאית והתפתחותה חייב לזכור, כי אחרי ספוח גליציה אל הקיסרות ההבסבורגית השתדלו השלטונות להביא בחיי היהודים, גם מבחינה רוחנית־תרבותית, שנויים ובעיקר התכוונו להשכילם על כרחם, השתדלויות שרוב רובה של האוכלוסיה היהודית ראו בהן סכנות של אבדן האופי הדתי־הלאומי המיוחד של היהודים וטשטושו. והנה סוחרי ברודי לא נרתעו מפני מדיניות זו, ואדרבה, הם הסתגלו מכמה בחינות למצב החדש, מבלי לוותר כקוצו של יוד על מנהגיהם ומסורתם הלאומית־הדתית. אפשרות זו מתבארת מתוך כך, כי עוד לפני תקופת ההשכלה היתה ברודי היהודית כעין סמל לשאיפה לתרבות והשכלה כללית, לא כל שכן בעצם תקופתה. עד כמה נתפרסמה כעיר השכלה תשמש העובדה, כי בשנת 1782 מבקש היהודי הליטאי בר ציון את השלטונות שירשו לו להשתקע בה בברודי, שכן זוהי העיר היחידה שבה יוכל להרצות את הרצאותיו על פילוסופיה ומתימטיקה [38]. אין יודע, אם קיבל את הרשיון המבוקש ואם הרצאותיו התקיימו בברודי.

לנקודת־מוקד של ההשכלה הברלינאית נעשתה ברודי אך אחרי שביקר בה בשנת 1783 תלמידו [39] של משה מנדלסון, ר' מנחם מנדל לפין מסאטאנוב (1749—1826), בשובו מברלין לפולין, וישב כאן זמן רב [40] וריכז סביבו חוג משכילים אוהדי ההשכלה הברלינאית וסיסמותיה.

בביתו של מזכיר הקהילה דוב בער גינצבורג, ששם התארח לפין התאספו הצעירים והמבוגרים, הסוחרים שכבר בבקוריהם בגרמניה הושפעו מההשכלה הברלינאית, וביניהם זרע לפין אור „לישרי לב דורשי חכמה בעיר בראדי וזרע השלום נתן פריו, כי הוא נתן מהודו על חכם והנבון המליץ מו"ה דוב בער גינצבורג ז"ל סוכן ופקיד לקהל ישראל בעיר בראדי" [41]. לפין הוא שהשפיע השפעה מכרעת על חוג המשכילים בברודי. שלא כמשכילי לבוב שהיו נתונים להשפעתו של הירץ הומברג, משכילי ברודי — הם שמעו מפי לפין סיסמאות אחרות לגמרי, שכן לימדם להתקרב אל המוני ישראל ולעמול על תקנת מעמדם, להעריך את שפתם — האידית — ולדאוג להרמת השכלתם. שעל כן תחת לתרגם לגרמנית תרגם קצת מספרי־התנ"ך לשפת ההמונים, כשם שתרגם לעברית ספרי מדע המביאים תועלת להשכלתו של היחיד, כגון איגרות החכמה (ברלין תקמ"ט), שבהן נתן בסגנון קל ועממי קוים על למודי הטבע, „ס' חשבון הנפש" על אתיקה מעשית ותרגום ספרו הרפואי של טיסו „רפואות העם" (ז'ולקיב 1794), שהניחו את ראשית היסודות לסגנון עברי עממי. הפצת ספריו היתה מרובה והם חדרו גם אל חוגים רחבים ונעשו גורם חינוכי תרבותי־לאומי גדול. את שיא הרצאתו וסגנונו העברי העממי השיג לפין בתרגום

38 ארכיון מיניסטריון לעניני פנים וינה 1782. IV T 1, 783 Nr 67 ddo 17/9.1782

39 עליו: Dr. N. M. Gelber: Aus zwei Jahrhunderten Wien 1924 p. 39—51; Dr. M. Weiss-berg: Die neuheb. Aufklärungsliteratur in Galizien. M.G.W.d.J. 1927, p. 54—62.
ד"ר י. קלויזנר: היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים תר"צ, כרך ו, ע' 199—231.

40 ד"ר מ. לטריס: זכרון בספר, עמ' 39. 41 שם, עמ' 40.

העברי של „מורה נבוכים", שיצא לאור אחרי מותו על־ידי שני משכילים בברודי איזיק עזר רוטנברג חתנו של יעקב שמואל ביק, ואחד מיוצרי הדראמה האידית ישעיה מאיר פינקלשטיין אצל המדפיס הידוע וחברו של מאיר לטריס — שאול מאירהופר.

לפין שאף כל ימיו לאידיאל של אתוס מרומם ושל פשטות החיים, כפי שסמלם האזרח האמריקאי הגדול בנימין פראנקלין, ועל יסודם רצה לרפא את כל הליקויים שבחיי היהודים, והשפעתו היתה על דרך כך. בברודי ובשאר ערי גליציה ופודוליה נוסדו אגודות של צעירים מתוך כוונה לחיות על עקרונות־המוסר שבספרו „חשבון הנפש" [42]. ואמנם אחד תלמידיו הברודאים הדגיש בקוים בולטים את השפעתו של לפין כאדם שלם שהרבו ללמוד „מחבוריו היקרים וממעשיו ומנהגיו הטובים שכולם אומרים חן, כבוד ושכל טוב יותר מכולם" [43].

מכלל תלמידיו, שנמשכו ביותר להשפעתו, היו קודם כל דוב בר גינצבורג ויעקב שמואל ביק. דוב בר גינצבורג נולד בברודי בא' באייר תקל"ו (1776). אביו היה מיריבי השכלה ולא רצה לשלוח את בנו לבית הספר הכללי והעדיף לשלם קנס [44]. אולם גינצבורג הצעיר סיגל לו השכלה כללית וידיעת שפות. בשאיפותיו האלו נתמך בידי אלכסנדר זיסקינד קאליר שדאג לו באופן שיכול היה להתמסר ללימודים. בשנת 1801 בא לברודי לרגל עסקיו יוסף פרל, ומשהתודע לגינצבורג הזמינו לביתו בתור מורה. וכן ישב גינצבורג בטרנופול בשנות 1801—1803 והידידות בינו לבין פרל נתהדקה ביותר ואחרי שובו לברודי התמיד בחליפת מכתבים עמו. ואמנם הוא שהשפיע גם על פרל במכריע, ביחוד לצד מתינות ושמירת מסורת הדת, וכן עיצב את דמותו הרוחנית התרבותית. השפעתו של גינצבורג היא שגרמה בהרבה לכך, שעמידתו של פרל היתה על בסיסה של המסורת, וקטרג על משכילי ברודי, על שום הרדיקליזם המופרז שלהם ושעל־כן „היו לו למורת רוח". הדברים הגיעו לידי כך, שלא יכול לראות בעין טובה משכילים כגון שמשון בלוך [45] על שום שהרבו „לתת תהלה וכבוד לתושבי עיר בראדי ואצילֶיה" [46], שהוא, פרל, רחש להם אפילו איבה בלבו. מצד שני התנגדו לו המשכילים הקיצוניים בברודי וראו בעין רעה, שבית הספר שלו ובית התפילה שהקים בטרנופול נוהלו ברוח מסורתית מוחלטת, דבר שלא היה לפי רוחם.

אחרי שגינצבורג חזר לברודי כיהן בה כמזכיר הקהילה. ולפי שעבודתו נעשתה באמונה [47], היתה לקורת רוחם של הכל. יחד עמו עבד בקהילה כמתורגמן ונציג הקהילה בפני השלטונות אפרים בן ליב לוינזוהן, בנו של השתדלן הידוע ר' ליב, שהיה מראשוני המשכילים בברודי, והשתייך יחד עם ר' אריה לייבוש בנו של ר' מרדכי סופר הקהילה וועד דארבע ארצות, בעמ"ח ספר „מילי דאבות על פרקי אבות", שגם הוא כיהן שנים אחדות כסופר הקהילה וועד הגליל — לחוג תלמידיו ומעריציו של ר' ישראל זמושץ [48]. פעולתו

42 א. ב. גוטלובר: מכתב מז'יטומיר ל„המגיד" תרל"ג גליון 40 ע' 364.

43 הקדמה לתרגום של „מורה נבוכים" ז'ולקיב 1829.

44 דוד מגיד: ספר תולדות משפחות גינצבורג, פטרסבורג 1899 ע' 72—73.

45 בספרו „שבילי עולם". 46 מ. לטריס: זכרון בספר ע' 98—99. 47 „בכורי העתים" 1822 ע' 157.

48 במותו של ר' ישראל זמושץ נשא עליו אריה ליבוש קינה „על הלקח פתאם ידידי המשכיל הר המור וגבעת הלבונה לזכרו תאות נפש אשר בשם ישראל יכונה בדברי כיבושים הנה שבע אשר הצבתי לבדנה" והן חכמת הדקדוק, חכמת ההגיון והמליצה, חכמת השיעור וההנדסה, חכמת החשבון והתשבורת, חכמת הטבע והרפואה, חכמת הניגון והשיר. הקינה נדפסה ב„אוצר חכמה" של יוסף כהן צדק, לבוב 1865, כרך III ע' 25—27.

הספרותית של גינצבורג היתה מעטה. הוא לא פרסם אלא שירים אחדים ב„המאסף" החדש של שלום הכהן [49] והוציא מהדורה שניה של „לשון לימודים" לר' משה חיים לוצטו בשם „על דרכי המליצה" (לבוב 1810) עם פרושים והערות משלו, וצירף גם מבוא חשוב על השירה העברית והרטוריקה. הוא התכוון להוציא לאור גם את הספר „דרך תבונות" לרמח"ל, אולם לא הספיק, כי נפטר בז' באדר תקע"א (3 במרס 1811) [50]. כמנהג בני זמנו החליף אגרות עם סופרים ומלומדים, שהכירו בידיעותיו הבלשניות העמוקות. אף בנו יחידו חיים (10 בדצמבר 1803 — 27 ביולי 1838) [51] התמסר לספרות העברית ופירסם ב„בכורי העתים" שירים אחדים [52]. משנת 1823 למד באקדמיה לאמנות בוינה ציור, אולם מחמת מחלת עינים הוכרח על אף כשרונותיו הרבים להסתלק ממלאכת הציור. בוינה התחיל גם לכתוב גרמנית ושינה את שמו העברי חיים ליוהן פרנץ [53]. הוא פירסם בעתונות הוינאית ובפרט ב„וינער צייטשריפט" של ויטהאואר ו„טהעאטער צייטונג" יותר ממאה שירים ברובם בלדות, רומנצות ו־13 נובלות [54] וגם ליברטו לאופרה, שהוצגה אז בוינה בהצלחה מרובה. הוא תרגם גם לגרמנית את Veglie של טאסו. בוינה בא בקשרי־ידידות עם המשורר היהודי לודביג אוגוסט פראנקל. הוא ידע, מלבד גרמנית גם אנגלית, צרפתית ואיטלקית. הוא נפטר בגיל צעיר בוינה [55], במותו מצאו על שולחנו את שירו האחרון: Lebensmüde (קץ בחייו) שבו נבא לבו את קצו [56].

טפוס אחר לגמרי מדוב בער גינצבורג היה אחד האישיים המקוריים ביותר של ההשכלה הגליציאית, יעקב שמואל ביק (1770—1831) [57] ממשפחת הפטריצים הידועים בברודי. הוא היה, כנראה, נכדו של שמואל ביק, חותנו של הרב ר' אריה ליב תאומים. הוא לא היה

49 משנת תק"ע: „אל השלום" בחוברת תשרי ע' ג—ה, חוברת ניסן שיר ספורי (רומאנצע) ע' ט—י.

50 Dr. N. M. Gelber: Pinax p. 136. מענין כי ב: Brünner Zeitung מ־13 במארס 1811 גליון 21 נדפס נקרולוג עליו (Bernard (Beer) Günzburg)ועל בן־זאב ובו נאמר שגינצבורג היה איש בעל ידיעות רחבות.

51 במות עליו אביו היה בן 8 שנים. הוא נתחנך ע"י אמו. ידידיו של דב בר ראמו עשו מאמצים ושלחו אותו לוינה כדי שישתלם בציור.

52 1821 ע' 157—158 „קבורת ילד"; 1822 ע' 164—165, „העיוור באביב"; 1823 ע' 169 „העני"; 1824 ע' 10—11 „אל הדרור" לפי שיר גרמני; 1825 ע' 65—68 „תאנית הרועה" לפי גטה.

53 Orient 1840 p. 51. 54 אחדות מהן תורגמו גם לפולנית.

55 Dr. Constant von Wurzbach: Biographisches Lexicon, Wien 1860, VI p. 27.

56 הספד גרגש כתב עליו לודביג אוגוסט פרנקל ב: „וינער צייטונג" 1838 גל' 112 מיום 18 לנובמבר.

57 על יעקב שמואל ביק ראה: א) א. מ. ליפשיץ: יעקב שמואל ביק ב„לוח חרמון" בעריכתו של גרשום באדר, לבוב תרס"ד ע' 80—84; ב) ד"ר שמעון ברנפלד: תולדות שי"ר, ברלין תרנ"ט ע' 9—12; ג) Dr. N. M. Gelber: Aus zwei Jahrhunderten p. 52—56. ד) צינברג: געשיכטע פון ליטעראטור כ' VII, VIII; ה) Dr. M. Weissberg M.G.W.d.J. 1928 p. 192—196; ו) ד"ר יוסף קלויזנר: היסטוריה של הספרות העברית החדשה, ירושלים תרצ"ז כרך II ע' 267—269, 348—349; ז) ש. ווערסעס: יעקב שמואל ביק ב', יוא־בלעטער 1938 כ' XIII ע' 505—536; ח) ד"ר פילים פרידמן: די ערשטע קאמפן צווישן השכלה און חסידיזם ב: פון נאנטען עבר בעריכתו של משה שאליט וילנה 1937 I חוב' 4 ע' 259—274; ט) ד"ר ר. מאהלר: דער קאמפ צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע ניו־יורק 1942.

מהנלהבים משירי גדולי השירה הגרמנית כרוב משכילי דורו. ואדרבה, היה ממעריצי טובי הספרות האנגלית והצרפתית, ובכוון זה הוא אפשר היחידי בין בני דורו שתרגם שירים אנגליים וצרפתיים לעברית[58]. מימי נעוריו ידוע לנו, שלמד יחד עם ידידו הנאמן הרב ר' אריה פייבוש כהנא בנו של הרב ר' אהרן מקזילאוויץ, שהיה רב בקומארנו ואחר כך מורה־צדק בברודי[59]. כבן למשפחת ביק, שקיימה קשרי מסחר עם מערב אירופה, היה חי חיים של הסוחרים הגדולים, שנהנו מתרבותה של אירופה, למד לשונות־לעז וידע יפה את השפה הצרפתית, שהיתה בימים אלה שגורה בפי משכילי ברודי. נראה, שלמד אותה מפי המורה הידוע לשפה הצרפתית בברודי משה כהן(Kohn) [59א] שקיים קשרי ידידות עמו, גם אחרי שעזב את ברודי ונסע לוינה ללמוד שם כירורגיה, ואחרי גמר־למודיו חזר לברודי והתעסק בחיבה מיוחדת בשירה העברית וכתב גם ספר שירים בעברית. ביק קיים גם קשרים אמיצים עם חוג המשכילים בלבוב: יהודה ליב מיזס, אליהו ברד"ח, יצחק ארטר, שי"ר, בנימין צבי ואברהם נאטקיס, יהודה ליב פאסטור וגם עם המשומד יוסף טרלר. הוא בא לעתים קרובות לבובה והשתתף בפגישותיהם בביתו של מיזס.

מפנה גדול בא בחייו של ביק עם בואו של מנדיל לפין לברודי בפעם השניה, קרוב לשנת 1808. לפין ישב ימים רבים בעיר ברודי[60] (בשנות 1808—1817) והקים סביבו חוג של תלמידים ומעריצים ובו נחמן קרוכמל, דוב בר גינצבורג, שי"ר ובראשם יעקב שמואל ביק, שנשפע מלפין יותר מכולם. למעשה ראו הם בלפין את מנהיג תנועת ההשכלה ודעותיו של לפין הזדהו בהרבה עם דעותיו של ביק ולכן הוא העריץ את לפין כמורו ונעשה לתלמידו הנאמן ביותר. נאמנות זו באה על בטויה המיוחד בשנת 1813, כשלפין הותקף על ידי חוג המשכילים וטוביה פדר בראשם, בשל תרגומו האידי של „משלי"[61]. במכתב חריף, שכתב

58 מתרגומיו נדפסו: א) הבדידה של פופה, „בכורי העתים" 1823 ע' 170—172; ב) הילדות של ארנו ברק (Berqüm) „בכורי העתים" 1824 ע' 63—65; ג) השיות של דזוליה „בכורי העתים" 1825 ע' 88—91; ד) התענוג והחכמה „בכורי העתים" 1825 ע' 91—93.
בשנת 1823 פרסם ביק כמנהג המשכילים באותו זמן קינה על מותו של הנציב בגליציה פרנץ פון האואר בשם „דמעות לזכרון ישר", לבוב תקפ"ג.

59 עם מותו בט"ז כסלו תקס"ו הקדיש לו יעקב שמואל ביק שיר „ציוני קבר" ב„אשכול ענבים" של נחמן יצחק פישמן (לבוב 1827 עמ' קב). במאמרו על יעקב שמואל ביק קובע א. מ. ליפשיץ (חרמון תרס"ד ע' 82) בדברו על שיריו כי „אחד מהם הוא קינה על מות ר' אייזיק מקומארנו".
גרשום באדר בספרו: „מדינה וחכמיה" ניו־יורק תרצ"ד חלק I ע' 36 הפליג ואמר כי „באחד משיריו הספיד את רבם של החסידים ר' אייזיק מקומארנו ואת שירו זה לא יכלו המשכילים לסלוח לו לעולם".
אחריו בא ש. ווערסעס במאמרו „יעקב שמואל ביק" ב„איווא בלעטער" 1938 ע' 520 ורוצה לראות בשיר זה את התחלת נטיתו של ביק אל החסידות. אולם כולם שכחו דבר אחד. השיר המדובר נדפס בשנת 1827 והרבי ר' יצחק יהודה יחיאל בן אלכסנדר סנדיר ספרין מקומארנו, שנולד בשנת 1806 והיה תלמידו של דודו הרבי ר' צבי הירש מזידיטשוב, נפטר בשנת 1874. השיר המדובר מוקדש לידידו הרב ר' אריה פייבוש מקומארנו, שחי שנים רבות בברודי ונפטר בשנת תקס"ו ואין לו לשיר כל כוונות חסידיות.

59א לא מן הנמנע, שהוא המשורר משה כהן, שעליו ידובר עוד.

60 מ. לטריס: זכרון בספר ע' 39.

61 ראה את מאמרי על לפין סטנובר בספרי: Aus zwei Jahrhunderten p. 51—55

לפדר בי"ט בטבת תקע"ה, הגן ביק על מורו והביע את דעתו על השפה האידית כשפת העם היהודי. מכתבו השפיע על פדר ובתשובתו הודיע לו לביק, שהוא מתחרט על מעשהו הפזיז ואם ישלמו למדפיס את המגיע לו, מוכן הוא לבטל את הופעת כתב־הפלסתר שחיבר נגד לפין. בהשפעתו של ביק שלחו לו משכילי ברודי 100 רובל והחוברת לא נדפסה. היא יצאה לאור אך בשנת 1853, אחרי שפדר ולפין לא היו בין החיים.

בשנת 1817 הוציא ביק לאור כתב־עת עברי „עולת שבת" שהופץ רק בכתב־יד „בין אוהבי לשון וספר בעירו" [62]. לדברי לטריס היה כתב־העת הזה ערוך „בטוב טעם ודעת" והשתתפו בו שי"ר, רנ"ק, מנדל לפין, יצחק ארטר, אברהם גולדברג, מ. לטריס. מכל הגל־יונות, שלא ראו אור בדפוס, לא נשאר אף גליון „ואין זכר למו על פני חוץ". בשנת 1823 השתתף ביק בקובץ „הצפירה" של מ. לטריס, יחד עם רנ"ק, שלום הכהן, דוד פרידלנדר, אברהם גולדברג ויהודה ליב מיזס ופרסם בו מאמר „אל משכילי בני עמנו" [63], הוא מגדיר את תפקידה של ההיסטוריוגרפיה לשרת את העם ולעזור לו במלחמת קיומו — „למען נדע את אשר ביכלתנו לעשות, נשים עין אל דברי הקדמונים לראות משם תהלוכות הזמן ופעולות בני האדם אשר חיו אז". על ידי התבוננות זו „יראה לנו הדרך אשר נלך עתה". במאמר הזה, שכתוב ברגש אהבה גדולה לעמו, קובע ביק מתוך גישתו ההיסטורית, כי מצב התרבות והכלכלה של העם היהודי כרוך קודם כל בכלל המדיניות והתרבות של המדינה. בתקופה של חרות יוטב מצב היהודים, אולם כשיורע המצב מתחילות רדיפות ושנאת ישראל. האמנציפציה, שהתחילה במהפכה הצרפתית, הביאה — לפי דעתו — הקלה במצב היהודים. כי — „אז גם על בית יעקב פשטה הטובה. כי מטבע החכמות היא להצליח כל יושבי תבל, חדלה שנאת הדת ובאה אהבת אדם תחתיה, והחלו העמים לחבב את ישראל באשר המה אדם". וכן מדבר ביק על מצב הכלכלה של המוני ישראל בזמנו ונותן סקירה בולטת למדי על התפקיד, שסוחרים ובעלי מלאכה יהודים מקיימים בחיי־המשק. פרנסתם אינה בטוחה והיא תלויה בכל תנודה של הכלכלה הכללית. הוא רואה ליקוי גדול במה שכל יהודי מתמסר למסחר ומזניח את המלאכה והחקלאות, אף על פי שהממשלה מוכנה להעמיד לרשות היהו־דים קרקעות, מתוך התעניינותה להעמיד מעמד חקלאי של יהודים. לאמור, מסקנתו מוליכתו לדיון על בעית הפרודוקטיביזציה של היהודים, הנחשבת לו האמצעי היחידי להקטין את מספר דלי־העם. אך ביק הסתלק מיד מקובץ זה בשל מאמרו של יהודה ליב מיזס „על דבר סבת העדר החכמות האנושיות בבני עמנו" [64] בו התקיף את היהודים הפולנים על שום קנאתם. ביק לא היה יכול לסלוח לו לארטר שהדפיס „דברי קטטה מאנשים אשר מואסים ברבני ישראל ואך בנכרים ימצאו נחת, אנשים אשר קלקלו אותם האוהבים לנפשות להורידן שחת. אנשים מרתיחים דם אחיהם ומביאים את עמם במעמד קדחת — נגדם אין תקוה רק להתפלל שבמהרה יבוא אלינו משיח בן דוד" [65]. שכן גאותו נפגעה מגידופים כאלה, שנפלטו מפיו של מיזס.

בשנות 1816—1818 הורחב חוג המשכילים בברודי עם בואם של יצחק ארטר ושמשון בלוך, שהשתקע בברודי לפי עצתו של רנ"ק כי היא היתה מלאה „חובבי הספרות

62 מ. לטריס: זכרון בספר ע' 133.

63 „הצפירה", תקפ"ד. 64 שם עמ' נד—סד.

65 מכתבו של ביק מיום כ"א אלול תקפ"ז נדפס ב„ספר מכתבי עברית" ע' 124.

וחכמים" [66]. יצחק ארטר, שהיה עד שנת 1814 מורה בירוסלב ולפי עצת ידידו המורה והמשורר ליב קינדרפריינד השתדל במאי 1814 להתקבל למורה בבית הספר של יוסף פרל בטרנופול [67], אולם כאשר הדבר לא יצא לפועל, חזר ארטר להוראה בלבוב. כאן הוכרה, אחרי החרם של הרב ר' יעקב משולם אורנשטיין, לעזוב את העיר ולעבור בשנת 1818 לברודי. כאן נשאר עד 1825 והתפרנס תחלה מהוראה פרטית בבתי משכילים עשירים כגון קאליר, טראכטנברג וכו' ומשנת 1823 כיהן כמנהל בית הספר הריאלי. פה קשר קשרי ידידות עם ביק, ופה התחילה גם עבודתו הספרותית. ב"בכורי העתים" הדפיס הוא את הסאטירה הראשונה "מאזני משקל" [68], המכוונת כנגד הרב ר' יעקב משולם אורנשטיין, רבנים צדיקים וחסידים. אולם בשנת 1825 הניח את עבודתו בברודי ונסע לפשט ללמוד רפואה. המשכיל המשומד והצנזור המשונה יוסף טארלר [69] ומשכילי ברודי דאגו למשפחתו של ארטר עד שהצליח לגמור את למודיו בשנת 1829 וחזר לברודי והשתקע בה כרופא וכירורג. את פעולתו הרפואית התחיל, לפי עצת ידידו אברהם גולדברג, בעיר מגוריו ראווא. בשנת 1831, אחרי ששרת בזמן מגפת החולירע כרופא ממשלתי, חזר לברודי. פה היה אהוב על כל שכבות האוכלוסיה היהודית, וביחוד על דלת־העם, אשר להם היה כאב ורפא אותם לא פעם אחת חנם ואף נתן להם כסף לרפואות. בתקופה זו כתב את הסטירות שלו [70] והגיש אותן לפני ההדפסה לידידיו — י. ה. שור, ביק, בודק, לטריס, יהודה ברש, ריב"ל, מנחם מנדל נירנשטיין ואחרים.

בשנת 1839 בא לברודי, כדי להכירו, שניאור זקש [71] ונשאר פה קרוב לשנתים. נתהדקה ידידות בינו ובין ארטר ויהושע השיל שור, שסדרו לו שעורים בבתי המשכילים העשירים ביניהם בביתו של צבי הירש בודק, בנו של ר' ישראל בודק וחתנו של שי"ר. הם עזרו גם לשחררו מבית הכלא, שנחבש בו אחרי נסיונו להבריח את הגבול הרוסי בשובו מברודי לרוסיה.

אחרי עלילת דמשק (1840) כתב ארטר את "מגלת דמשק", אך לא נשתייר הימנה אלא קטע בלבד. הוא התענין גם בבעיות הצבור היהודי והשתתף בפעילות בעבודות "החברה לחנוך אכרים יהודים בגליציה" שנוסדה בשנות 1848/49 על ידי מאיר קאליר ועבד תכנית לתחיתה של השפה העברית והתחדשותה של חכמת ישראל עם תקונים בדת. יהושע השיל

66 ש. בלאך "שבילי עולם" ו. ע' 4.

67 ד"ר פיליפ פרידמן: יוסף פערל וי א בילדונגס־טוער און זיין שול אין טארנאפאל, תדפיס מאיוא־בלעטער כרך XXXII—XXXII, ע' 151.

68 תקפ"ב ע' 166—169.

69 יוסף (פטר) טארלר היה המורה שלו, בעצמו משכיל. זמן מה היה חוכר מס־הבשר הכשר והתעשר, אחרי שהתנצר נתמנה לצנזור העברי ע"י השלטונות בלבוב. בנעוריו היה עילוי. בספר "אהל נפתלי" ורשא תרע"א מסופר "כי טארלער היה עוד מנעוריו חבר לאיש משחית לעטערס ימ"ש ועוד מלפנים נשרו מחיקו ספרי מינין ר"ל" (ע' 99).

70 "חסידות וחכמה" (נדפס ב"כרם חמד" 1836 חוב' 22); "תלונות סני וסנסני וסמנגלוף", כרם חמד 1838 גל' 9; "תשליך" שיצאה לאור כחוברת מיוחדת בליפסיאה 1840; "גילגול הנפש" (ליפסיא 1845).

71 שניאור זקש גר בימים אלה בזאגר וקרא את מאמרו של יצחק ארטר "חסידות וחכמה" (כרם חמד חוב' ב') והתרשם ממנו במדה כזו שהחליט לנסוע אליו לברודי ולשמוע לקח מפיו (יואל עלעק: "ואלה תולדית שניאור זקש" ב"עברי אנכי" תרמ"ז (1886). XI/19 גל' ז' ע' נו—נז).

שור הוא שהציע להוציא לאור כתב־עת „החלוץ" וארטר הצטרף למפעל זה וכתב את מאמרו „הצופה בשובו מקארלסבאד" או „תולדות החלוץ", שנדפס כמאמר תכניתי בחוברת הראשונה של „החלוץ" שבה הביע את כל רעיונותיו על השפה העברית וחכמת ישראל. אולם זו היתה כל השתתפותו בכתב העת ההוא, כי ב־20 באפריל 1851 נפטר לעולמו. אחרי מותו נתנו מעריציו בברודי, המשכילים העשירים, את הכסף הדרוש להוצאת כתביו שיצאו לאור ע"י מ. לטריס רק בשנת 1858 בוינה בשם: „הצופה לבית ישראל". ארטר תרגם גם לעברית את רובינזון קרוזו, אולם כתב היד, שהיה שמור בבית הספר היהודי בעיר, אבד ואיננו [72].

בימים אלה (1817—1820) חי בברודי יצחק בער לוינזון (ריב"ל) וכתב פה את ספרו „המזכיר", שנתקבל על ידי משכילי גליציה וביחוד ע"י ר' נחמן קרוכמל בתשומת לב גדולה. בברודי התידד ריב"ל עם ד"ר ארטר ועם המשכילים צבי הירש בודק, מרדכי סטרליסקר, אברהם יצחק סגל לנדא [73] ובמיוחד עם הסופר בעריש בלומנפלד [74]. לפניו מתאונן ר' בעריש בלומנפלד במכתב שבו שלח לריב"ל את פירושיו לאיוב, שלשוא כל עמל למען הספרות העברית. בעיני „המשכילים החדשים" אין לה כל חשיבות שהיא, הם סבורים לדעת הכל וכל דבר בספרות העברית לפיהם מיותר הוא. כל אהדתם לשפות לועזיות וגם זאת ללא יסודיות [75]. אחרי שריב"ל פרסם את ספריו „עמק רפאים" ו„דברי צדיקים" נגד הצדיקים החסידיים, כתב לו בלומנפלד, שאמנם „התענג מאד" מחבוריו האלה, אולם „האמת אגיד לך, כי אינם כדאים כל החסידים שבעולם לבלות הזמן היקר על הבליהם והבלי הבליהם ומלחמת שוא אנחנו נלחמים בם גם לא נוכל להם, הן פרו ושרצו וירבו במאד מאד וכל ההמון הרב וחלושי השכל כנשים נצודו ברשתם ונשרשה האמונה בלבו־תם, ואנחנו (המשכילים) מתי מספר, וכלי המלחמה אשר בידינו שהמה דברי טעם במועצות ודעת לא ישיגום, כי לא ידעו ולא יבינו ולבם סוגה באולתם; ולדעתי אף אם יבואו כל הרוחות שבעולם אינם מזיזים אותם ממקומם, אדרבה בזה יתחזקו ויוסיפו עוז ותעצומות. אולם מה לי להאריך בדברים כאלו, הגדתי לך את דעתי ואתה אם תשמעני או לא" [76].

וכן ישב פה בשנת 1819 זמן קצר מאד מאיר לטריס, שהכיר את משכילי העיר ועמד לימינם בייסוד בית־ספר ריאלי. הוא תרגם מגרמנית לעברית את הכרוז „קול מבשר" פרי עטו של יוזם המפעל הגביר ר' יהודה ליב לנדא. לטריס התחבב ביותר על האינטליגנציה

72 על ארטר ראה: פתח דבר עם תולדות המחבר של מ' לטריס ב„הצופה" וינה 1858. Dr.M.Weissberg: M.G.W.d.J. 1928 p. 184—192. ; ד"ר י. קלויזנר: היסטוריה של הספרות העברית החדשה כרך II ע' 315—344.

73 אתם עמד גם אח"כ בחליפת מכתבים, ראה: „באר יצחק" של דוב בער נאטאנזאהן ורשה 1899 ע' 35—36, 62—64, 69, 71—72, 82—84, 87.

74 בשנת 1830 שלח ריב"ל לבלומנפלד את כ"י ספרו „בית יהודה" „כי הבטיחני להתאמץ להוציא לאור שם במדינתו ובידי לא נשארה העתקה". בימים ההם פרצה בברודי דליקה גדולה בשכונתו של בלומנפלד. בין מטלטלי ר' בערוש בלומנפלד המוצלים והמטולטלים ממקום למקום נאבד זה הספר ונתיאשו ממנו ימים רבים, כי — כותב ריב"ל — חשבו ששלטה בו האש. כעבור שנים נמצא כה"י ובשנת 1835 נשלח למדפיס בוילנה (דוב בער נאטאנזאהן, ספר הזכרונות ורשה 1875 ע' 40).

75 מכתבו משנת 1828 נדפס ב: ספר הזכרונות לדוב בער נאטאנזאהן ורשה 1875 ע' 27.

76 שם ע' 28.

בעיר, ועדות לכך, כי בה נמכרו למעלה ממאתים טופס מאוסף שיריו „דברי שיר" (זולקיב 1823), שנדפס בתמיכת המשכילים העשירים האחים טראכטנברג. בשנת 1824 בא לברודי המשכיל מראווא אברהם גולדברג, תלמידו של ר' נחמן קרוכמל, הידוע מכתבי־ההתקפה שלו על החסידות כשם שהוא ידוע מרדיפות החסידים, שאיימו עליו בחרם ובנידוי, אך הוא לא נכנע משום עידודיו של רנ"ק, שעוררו גם למפעלי ספרות (הוצאה שניה של „מטעי קדם על אדמת צפון" לשלום הכהן)[77]. בברודי גר גולדברג עד שנת 1828.

בשנת 1825 התרחב חוג המשכילים בברודי עם בואו של שי"ר, שקבל פה, בניגוד לעצתו של יוסף פרל, משרה בחברת חוכרי מס בשר. מצבו החמרי הקשה, שבו נמצא בלבוב הכריח אותו לקבל משרה זו. אולם תחת לעמוד על כבודו נתן הוא לבעליו, שהיו קצבים מגושמים, להסתייע בו למעשיהם הכעורים והתנהגותו זו הרגיזה את משכילי העיר וגם את יוסף פרל, שכתב לו מכתבים בנימה גסה ממש ובהם התרעם עליו על גנות־מעשיו, שהיו בעיניו ממש כמעשי גזל של הקהילה[78]. נראה כי התוכחות עשו עליו רושם, ובשנת 1826 הניח שי"ר את משרתו בברודי וחזר ללבוב. בהיותו בברודי לא יכול היה שי"ר לפעול לשם ההשכלה, כי לא היה רצוי על קהל המשכילים ופעולות המסחר המסופקות שלו קיפחו כל כח השפעתו.

הארי שבחבורה היה ר' נחמן קרוכמל, שנולד בברודי בז' אדר תקמ"ה (1875), נתחנך על התורה בבית אביו ר' שלום בן יוסף קראכמאלניק שהיה עסוק בבית המסחר הגדול הידוע של פייבל ציפריס ואחר כך היה סוחר עצמאי[79]. רנ"ק למד בבית המדרש של „מוכרי קמח" (מאַצניקעס), שאביו היה ממתפלליו הקבועים[80]. בבית אביו היתה אוירה השכלתית והוא ישב בברודי עד נשואיו ונספח על חוג המשכילים[81]. היתה בו השפעתו של דב־בער גינצבורג ובאמצעותו התקרב אל מנדל לפין, בימי ישיבתו בברודי, והוא שהדריך אותו בתולדות ישראל ובספרות העברית וקירבו אותו להשכלה הברלינאית[82]. השפעתם עליו נמשכה בדרך חליפת מכתבים, גם אחרי שעזב את ברודי. בשנות 1836—1838 חזר רנ"ק לברודי שלפיו „היא עיר שחברה לה יחדו חכמה עם נחלה, תורה ותבונה, מסחר ואמונה"[83] ובה מצא את השקט ואת הזמן הדרוש לו לעבודתו המדעית, ואף היתה לו שעה פנויה לעזור למשכילי ברודי בדבר יסוד בית מדרש לרבנים ולמורים. אולם כלל הרגשתו לא היתה טובה — כי נוכח לדעת, כי „כל לב הולך אחר בצעו והנאתו וצרכיו וצרכי ביתו המרובין ואין נשאר בו מקום להזולת לא לאהבה וריעות ולא לכבוד וחשיבות". אין יודע, במה

77 י"ל בזולקיב בשנת 1818.

78 מכתבו של יוסף פרל מ־12 בדצמבר 1825 אל שי"ר נדפס ב: י. ויינלעז: יוסף פערל, יודישע כתבים ע' XXXIV—XXXV.

79 לטריס: זכרון בספר ע' 37.

80 בפנקס של ביהמ"ד נרשמו תאריכי הזכרת נשמות של ר' שלום קרוכמאלניק, מרים בת משה קרוכ־מאלניק, קונא בתו של רנ"ק, אברהם בן שלום, אחיו של רנ"ק וגם של רנ"ק עצמו. „מורנו ר' נחמן בן שלום הכהן". לנחמן קרוכמל היה אח — אברהם, שגר כל שנותיו בברודי ונפטר שם. שלא כנחמן היה הוא אדם פשוט ואדוק מאד, אולם היה לפי דברי מאיר לטריס „יקר רוח ובעל נפש טובה ויעש לו שם בכל הארץ במוסר וצדק ויראת אלקים". הוא נאנח תמיד על אחיו, כשהוא בא אליו לברודי על שבחר בדרך החקירה (ד"ר מ. לטריס: זכרון בספר ע' 74).

81 לטריס: זכרון בספר ע' 40.

82 כתבי רנ"ק מבוא של ד"ר שמעון רבידוביץ, ברלין, תרפ"ד, ע' 22.

83 פתח דבר של מ. לטריס ל„הצופה לבית ישראל" של ד"ר יצחק ארטר, וינה 1864, ע' 7.

התפרנס עתה רנ"ק בברודי, במלמדות או בפנקסאות, אולם יש מקום להניח כי עסק בפנקסאות, והצליח לצבור לו איזה סכום כסף, שעליו התפרנס אחרי שעזב את ברודי בסוף חורף תקצ"ח והשתקע בטרנופול [84]. ומן הענין הוא לציין כי בהיותו בברודי טפלו המשכילים בתכנית להקים שם בית מדרש של רבנים ומורי דת. בדיונים אלה השתתף רנ"ק בפעילות, ואף הציע את השתתפותו בתורת מורה ומדריך, אלא שהתכנית לא יצאה מגדר תכנית.

קשריו עם ברודי לא נותקו ובשנת חייו האחרונה (1840) חזר וביקר בה. אין צריך לומר, כי היו לו פה הרבה תלמידים וחברים, שראו בו את מורם ומדריכם הרוחני. מלבד דב בר גינצבורג, מגדל לפין, שמר רנ"ק על יחסי ידידות ביחוד עם יעקב שמואל ביק שקרא את רנ"ק "אחינו היקר" וראה בו את סמל הצדק והיושר. יחסי ידידות שביניהם היו עזים, ולא ייפלא, אפוא, כי ביק נסע לסוקולובקה הסמוכה לברודי לחתונת בתו של רנ"ק קונא עם הברודאי ד"ר נתן נטע הורוויץ. וכן התקשר רנ"ק גם עם צעירי המשכילים בברודי, צבי הירש בודק, שהיה חתנו של שי"ר, דוד צבי צרפתי, עם דוד לוקאצר, משה מרדכי יובל (יאוועל), יהושע השיל שור — כולם חשבו את עצמם לתלמידיו של אלופם הגדול, וכל אחד ואחד מהם ראוי למעט ציון:

צבי הירש בודק הוא ממשפחת סוחרים ידועה, שטפחה עסקים רבים עם ליפסיא. הוא נולד בברודי בשנת 1820. סוחר על פי אומנותו, היה מראשוני חובבי הספרות העברית בחוגו ופרסם גם מאמרים פופולריים. החשוב שבהם הוא מאמרו הביוגרפי "תולדות ר' מרדכי סטערליסקר". הוא השתייך לחוג המצומצם של רנ"ק שגילה לו אפילו את סודותיו, בודק היה גם מידידיו הקרובים של יצחק ארטר ושניאור זקש, שהיה מורו בימי מגוריו בברודי. בודק היה, לרגל עסקי מסחרו, מבקר בליפסיא, ואחרי שנים מספר אף השתקע בה והצטרף ל"בונים החפשים". הוא כתב גם בעברית, חוברת בשם "אלה דברי ברית", ובה הטיף לרעיון הבונים החפשיים בקרב קוראי העברית. הוא נפטר בליפסיא בשנת 1880.

דוד צבי צרפתי היה, ממשפחה הידועה פראנצאז, שהיתה מכובדת מאד בעיני תושבי העיר. הוא היה מעורה בין חוגי המשכילים בברודי ומידידיהם של שי"ר ורנ"ק, שהחליף עמהם מכתבים ושמע גם לקולם. במחלוקת של רנ"ק עם שי"ר הזהיר צרפתי את רנ"ק "מחטוא בלשונו נגד החכם בלבוב (שי"ר) שבאמת חף הוא מפשע" [85]. רנ"ק אף הודה לו על כך.

טיפוס אחר הוא דוד לוקאצר, שבא מחוגי האדוקים והיה משכיל רב תבונות, חקרן גדול שטיפל הרבה בבעיות פילוסופיות ולמד בהתמדה מופלגת את ספרי הפילוסופים השונים. על אף אדיקותו רדפוהו החסידים בשל התעסקותו בפילוסופיה. הוא היה ממקורביו ותלמידיו המובהקים של רנ"ק והיה קשור בו במלוא נאמנות. רנ"ק לימד אותו והכניס אותו לפרדס הפילוסופיה "ומפחדו לבוא אליו בגלוי ובימא, לבל ישטמוהו ויריבוהו המת־קדשים והאדוקים לאמר, כי אח הוא לחוטא־ומשחית ואת אפיקורוס יתרועע נאלץ היה להתגנב אליו כבא במחתרת, בחצות הלילה". ר' יהושע מיזס, אביו של פביוס מיזס, לקח אותו למורה בשביל בנו ולמד אתו אמנם "שעות אחדות באשמורת הבוקר" ב"מורה

84 אצל בתו שהיתה נשואה לד"ר נתן הורוויץ שהיה רופא בטרנופול.

85 מכתבו של רנ"ק אליו נדפס ב"כתבי רנ"ק" ע' תכד.

הנבוכים" עם הפירוש „גבעת המורה". שאר פרטי חייו אינם ידועים[86].

משה מרדכי יובל (יאוועל) נולד בברודי בשנת 1798, אביו יהודה יאוועל היה נאמן העדה ונכבד בעיני בני קהילתו. להיכלי הספרות העברית נכנס משה מרדכי באידיליה „הבציר" שפרסמה בשנת 1828 ב„בכורי העתים"[87] ושאיננה, כדרך המשכילים, חקוי מאידיליות של גסנר. שני השירים הבאים שפרסם, גם אותם ב„בכורי העתים" „החזיון בליל ראשית האביב"[88] ו„הנחמה"[89] כיוונם פילוסופי, ובשיר „נחמה" מבליט יובל הסתכלות תיאולוגית בטבע. אולם הוא הניח את השירה והתמסר לחקירה בלימודי הטבע. הוא תרגם את „מאקרוביוטיקה" של הופלנד בשם העברי „רוח חיים", שיצא לאור בלבוב בשנת 1831 עם מכתבו של הופלנד, שבו הביע את תודתו, כי ספרו תורגם לשפה העתיקה ביותר של האנושיות. את הספר הקדיש יובל לפטרון הידוע ר' אלכסנדר זיסקינד קאליר, שתמך בו והספיק בידו להתמסר ללמודי חוץ. בראש הספר נדפסה הסכמתו של הרב בברודי ר' אלעזר לנדא, שבירך את המחבר כי „טרח ויגע להעתיק ספר רפואות מן הרופא מובהק וחכם זמנינו וגם אני אקח בל"נ ספר אחד ממנו כאשר יוגמר אי"ה בדפוס במחיר אשר ישית עלי המעתיק החכם המופלא הנזכר". גם ר' יהודה לנדא — בנו של ר' יעקבקה לנדא כתב לו אגרת, שנדפסה בראש הספר ובה מחמאות על שהצליח את „לשון עבר הנשכחה מני שפת אנוש ואשר הורד מכבודה, להעלותה על גפי מרומי קרת. נפתח בה רוח חיים בהעתקתך דברי החכם החוקר הטבעי האַפראַטה הופעלאנד מאשכנזית לעברית. היום הזה גלות חרפת עמינו". נפתלי מנדל שור (אחיו של יהושע השיל שור) ויצחק בלומנפלד, ברכו את הופעת הספר בשירים, שנדפסו גם בראש הספר. הספר עצמו העלה התעניינות רבה, ובברודי עצמה באו „על החתום לקחת את הספר 137 איש, ברובם משכילים וסוחרים ידועים"[90], אחדים מהם, שהזמינו יותר מספר אחד חתמו עוד על 14 אכסמפלרים. בשנת 1836 הוציא

86 הפרטים המעטים ידועים לנו מתוך תולדותיו של פביוס מיזס של עזריאל גינציג ב„אוצר הספרות" כ' III ע' 7, ואף בחוברת מיוחדת.

87 עמ' 72—74. 88 כרך יב (1831) עמ' 102—117. 89 שם, עמ' 117—134.

90 ברשימת ה„פרנומרנטים" על שני הספרים מפורשים שמות המשכילים הידועים בשנים אלה בברודי: ממשפחת קאליר: משה, יעקב, אלעזר, אלכסנדר זיסקינד, מאיר; ממשפחת לנדא: הרב אלעזר, יודל, מרדכי ישעיה, מאניס, חיים הירש; נח רפאל, אברהם ובריש טרכטנברג; ממשפחת ביק: מרדכי, אלכסנדר סנדר, הירץ, משה; ממשפחת ברנשטיין: בריש, ליבוש, אליהו, ישראל, מנדל; ממשפחת נתנזון: הירש צבי, יוסף, פנחס, יוקיל, יהושע; ממשפחת קלאהרפלד — שמילאו בשנות השלושים תפקיד חשוב בחיי הקהילה: מרדכי שמואל, יואל איסר, בריש, ליבוש, אברהם, אריה לייב; ממשפחת קארנפלד: משה יואל, שמחה ונחמן; אהרן יאמפולר; ממשפחת ראטנברג: וואלף, אייזיק עוזר, אריה ליב, אברהם יברובר; ממשפחת הילפרדינג, שממנה מוצאו של היהודי המלומד מנדל הילפרדינג, שלקח חלק פעיל במהפכה בוינה בשנת 1848 (נפטר בוינה 1901) וגם של ד"ר רודולף הילפרדינג ממנהיגי הסוציאלדמוקראטים, מי שהיה בשנות 1923—1929 בגרמניה פעמים אחדות מיניסטר לעניני כספים: נתן, ישראל, הירש, דוד, וולף הילפרדינג; ממשפחת בלומנפלד: הירץ, משה מרדכי אלעזר; יהודה ליב בלבן, ידידו של ריב"ל; משולם, יצחק שור; יקותיאל קאַרץ; יקותיאל לוינזוהן, מרדכי צרפתי, ישראל בודק; ממשפחת רפאפורט: הירש, שמעלקע ויואל בריש; מיזס: שלמה, מרדכי ברש; שמערל רעכליס, אליעזר מארקוסזוהן, לוי ומשה אינגלנדר. ומן הסופרים: וולף בר צרפתי, חיים סטנובר, יעקב שמואל ביק, יצחק ארטר, ישעיה

יובל את ספרו „למודי הטבע" (צרנוביץ 1836) והקדישו „לכבוד הרבני המופלג הפילוסוף המובהק יושב בשבת תחכמוני מוה"ר נחמן קרוכמל נ"י". על ספר זה שבראשו נדפס מכתב־תודה של ר' אלכסנדר זיסקינד קאליר הקובע, כי „לא יהי עוד פתחון פה להמתחכמים להתל בדברי דופי ולשון על חכמי תורה במה שאין להם ידיעות בשאר חכמות" חתמו בברודי 103 איש. הספר עצמו נתקבל בקורת רוח, כי המשכילים ראו בו ספר לימוד, שיביא תועלת רבה בתתו „לכל איש בישראל להבין ולהשכיל מכל מוצאי ומובאי הטבע, ולא להתהלך כשור או חמור אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו" [91].

בכלל קיימו משכילי ברודי תפקיד חשוב, ביחוד בהקמת מוסדות חינוך ובצדק כתב שי"ר, שיש לה „יתרון לעיר ברודי מכל ערי ישראל אשר בארץ הזאת, גבהו תהלוכות אנשיה ומחשבותיהם מדרכי ומחשבות אנשים אשר בשאר ערי המדינה כגבוה שכל איש המעלה מעל שכל ילד רך וקצר בינה" [92]. והמשורר מאיר לטריס כתב בשנת 1829:

בך בראדי קרית עוז
יד עליון בחרה
לתת בחושך אור לתועים בינה
בך חכמה קן לה ותורה מצאה בית [93].

עם חוג המשכילים המצומצם נמנו גם מרדכי אוישפיץ, המנהל של הפירמה הידועה נירנשטיין [94], יעקב צימלס, אבלי הורוויץ, בנו נטע הורוויץ, שהיה אחר כך חתנו של רנ"ק. מלבד חוג המשכילים, הסופרים ותלמידיו של לפין נמצאו בברודי סוחרים בעלי־מעוף, שתמכו בשאיפות המשכילים ועמדו לימינם, כגון „בני קאלליר היקרים ובפרט הגבירים המשכילים מו"ה מאיר ואחיו מוה"ר משה קאלליר, האחים האהובים הערצנשטיין ומשפחת נאטהאנזאן, הגביר מוה"ר נירענשטיין ובניו יקרי הרוח, וסוכן בית מסחרו המשכיל ונבון ר' מרדכי אוישפיץ ז"ל והאחים הגבירים טראכטענבערג, היושבים כעת בעיר אדעסא והחכם המפואר מוה"ר לייביש לנדא, ר"מ פינקלשטיין ויעקב שמואל ביק" [95].

שמואל יעקב ביק ריכז סביבו בשנים האלה מספר תלמידים, רובם מבין ילדי העשירים

מאיר פינקלשטיין, מנדיל שור, מרדכי סטרליסקר. ומן הרופאים: ד"ר גולדשמידט, ד"ר ניישטיין, ד"ר פרידלנדר, ד"ר קארמין.

מראשי הקהלה ופרנסיה: אשר משורר, יהודה לגדא, בעריש בלומנפלד, מנדיל נירנשטיין, מרדכי שורנשטיין, הירש ביק, זלמן אשכנזי, נחמן קאַרנפלד (אביו של יחזקאל קורנפלד שהיה גביר ידוע בברודי, חתנו (בעל בתו אמאליה) של יחזקאל אדולף בער (1834—1888) מפרוסניץ *, היה קצין אוסטרי והיהודי הראשון באוסטריה, שזכה לעלות לאוברסט — מפקד גדוד תותחנים בעיר לאיבאך); יעקב מאיר בלומנפלד, מאיר בער, מאיר ברין ומרדכי אהרנרייך גזבר הקהילה.

91 מדברי הכהן „תהלה למשה" בפתח הספר, ע' ב'.

92 מכתבי בני קדם 1862 ע' 153.

93 תפש כנור ועוגב הוצאת וינה תר"כ ע' 49.

94 היה בעל סגנון יפה וידע שפות, התעניין גם במוסיקה. מנעוריו עבד בפירמה של נירנשטיין. בשנות חייו האחרונות התגורר בלבוב ונפטר שם בשנת 1846 (Allgemeine Zeitung d. Judentums 1846).

95 מבוא של ד"ר לטריס ל„הצופה לבית ישראל" של יצחק ארטר וינה 1864 ע' VIII.

---

* עליו: Moritz Frühling: Biographisches Handbuch jüd. Offiziere p. 78

והפקידים המסחריים שלמדו, או גמרו את חוק למודיהם בבית הספר הריאלי, שנוסד בברודי בשנת 1815. אחד מתלמידיו, אייזיק עוזר רוטנברג, נצר משפחה נכבדה שישבה בברודי עוד ממחצית המאה הי"ח, היה מורה בבית הספר הזה, נשא לאשה את בת מורו — הינדה. מלבד הבת הזאת היה לו עוד בן יחיד, ישראל, מוכשר ביותר, אשר בשנת העשרים ושתים לחייו נפל קרבן החולירע, שהשתוללה בברודי מראשית שנת תק"צ[96].

מתלמידיו יש עוד להזכיר את משה כהן, יליד ברודי, המכונה בפי ביק „הרבני המופלא והמשורר הנעים". לפי ביק היה הוא בעל כשרון פיוטי גדול ומשורר אמיתי בלי כחל ושרק ולא כמשוררי ההשכלה בעלי מליצות, משוררי־לפ"ק, שכל חרוז מהם כולל תאריך שנת חיבור של שיריהם.

על משה כהן שהיה ידיד נפשו של ביק אין אנו יודעים פרטים, מלבד שנסע לוינה ללמוד רפואה. אולם תכניתו זו נכשלה מסבות בלתי ידועות והוא חזר מוינה בשנת 1828. אחרי שובו כתב לו ביק ב־29 ביולי 1828 מכתב [97] ובו מביע הוא את שמחתו ושמחת כל חובבי השירה העברית על שובו, כי עכשיו יתמסר לשירה. ומי משורר כמוהו ומי כמוהו מיטיב לתרגם את שירי היונים, הרומאים, הגרמנים והאיטלקים? ביק שתמך בכשרונות צעירים היה מתומכיו — אולם לצערנו לא נשאר כלום מכתביו של משה כהן, בעל נפש פיוטית עדינה.

בין משכילי דורו, שאחד חשד בשני ויחשבו לאויב לו וקלעו חיצים שנונים בעלונים ובכתבי פלסתר, היה ביק כמעט היחידי שקוה, כי ההשכלה תאחד את כולם, הצהובים זה לזה, באהבה ואחוה. ואמנם חבריו כנוהו „כליל חמודות במעלות ובמדות משכיל שירי ידידות" [98], אך למעשה היו אלה דבורים בלבד וכל אחד בא „להרע לרעים אהובים ולהפר האחוה". וזאת לדעת, כי ביק היתה בו תודעה לאומית והוא ראה בחוש, כי ההשכלה בצורה הברלינאית עתידה לנתק את הקשר שבין חלקי התפוצות בישראל ולחסל את האומה היהודית. הוא לא השלים להשכלה, אלא בדמות יהודית, שאין בה שום מגמה להתבוללות שעל־כן התקיף את המשכילים, שהטיפו לטמיעה ולא דאגו להרבות מדע ישראל

96 וזהו נוסח מצבתו:
נפטר יום ב' דר"ה תק"צ / אשרי מי שגדל טוב / אשרי מי שנפטר בשם טוב / בשנת כ"ב לחייו לפ"ק. יבכו וידאבו כל עובר עליו / שמים גם הם על זאת שומו / רך בשנים על קבר יובל הה / אור לו לילה כיום לתורה/למד וקרא ושנה הרבה/בנתיב ישרה וסלולה הלך/וכל מעגלותיו במדות יפלס/ קדוש וטהור מאת רחם יצא / ה"ה החריף מו"ה י ש ר א ל / בן הרבני המופלג מו"ה / שמואל ביק נין ונכד הרב / הגאון דפה בראד תנצב"ה.

97 ב„כרם חמד" כרך ו חוב' 22 ע' 81—82 נדפס מכתב מיום י"ב באב תקפ"ח ובו מספר ביק שמתוך שמחתו על שובו של ידידו משה כהן נפלה שינה עליו והוא חלם, שכל משוררי ישראל באו לשערי בית מקדש השירה כדי להשפיע על כהן, שיוותר על תכניתו ללמוד רפואה, כי איזו תועלת יביא משה רופא? מתפקידו להיות משורר ולכן גברה השמחה כאשר משה כהן חזר מוינה. „כי בזה שלא נתקימה תכלית נסיעתי זאת — (לוינה ללמוד חירורגיה), כותב ביק — נתקיימה חפץ כל אוהבי שפת עברית ויופיה והשקידה על מלאכת הרפואה החיצונית (כירורגיע) בלי ספק בטלה שקידתך לימודי והשתלמות בלשון ומליצה יהודית; ומי יקר בעמנו לא ידוה לבו, בראותו איש כמוך אשר הטבע והמדעים כבנים עמלו בו לעשותו משורר ישראלי, בראותו מקרוב לשלימות בשיר כמוך פונה לעסק זר לאומה?".

98 מכתבו של שמשון בלוך אל ביק מכ"ז ניסן תקפ"א, נדפס ב„אוצר הספרות" VI מחלקה 2 ע' 253.

אלא נהגו כדרך יהודה ליב מיזס „בקנאות האמת" שהשפילו את כבוד ישרל. גישתו של ביק, שהצטיין בהשכלתו היהודית והכללית המקיפה, לתולדות וחיי העם היהודי היתה מקורית ואחרת לגמרי משל משכילי דורו ומבחינה זו היה ביק אישיות בעלת אופי מיוחד. לדעותיו אלו הסכים גם שלמה יהודה רפאפורט (שי"ר). אולם קשרי ידידות זו התחילו מתרופפים אחר שביק עזב את מערכות ההשכלה ופנה לחסידות.

לאמתו של דבר היה ביק רחוק מסיסמאותיה של תנועת ההשכלה, שראתה את ביסוסה הרוחני בתבונה בלבד. בעל נפש רגישה ועדינה כמותו לא היה יכול למצוא כל סיפוק בהשכלה. הרומנטיקן שבו הרחיק אותו יום יום מן ההשכלה ואהבת ישראל שבו קירבה אותו לתנועה שכנגד, שהתבססה על הרגש — החסידות.

ב־1811 כותב הוא בקורת־רוח למורה שלו מנדל לפין, כיצד בחתונת בתו חיקה ה„מארשאליק" את אחד מהרביים הבעש"טיים [99]. ועוד בשנת 1818 הוא מדבר בלעג על „מצדד בכתה בעש"טית", אף שנהג מידה של סובלנות לגבי כל דעה וקרא בעצמו את הספרות החסידית [100]. הוא אסף גם את הספרות האנטי־חסידית. כאשר יוסף פרל חשב ב־1824, על הוצאה חדשה לספרו של המגיד הסלוצקאי ר' ישראל לייבל „ספר הויכוח" (ורשה 1798), שנקנה כולו על ידי החסידים על מנת להעבירו מן העולם ונעשה יקר־המציאות, פנה הוא אל ביק בבקשה להמציא לו טופס. בהזדמנות זו העיר ביק את לבו של פרל על ספר אחר בגנותה של החסידות „מוסר אוילים" שחיברו סופר הקהילה הברודאית ר' אריה ליב בן מרדכי [101].

בכוון זה חל בו מפנה ניכר בשנות 1826/1825 — תחילתו אכזבה ממהותם וארחם של המשכילים, שלא מצא בהם חברות ורעות וראם רחוקים מלהדבק בהמוני ישראל וזרים לרגש האחוה. יש מקום לשער, כי הניח את מחנה המשכילים, מתוך שלא יכול להסכים לדרך המלחמה שיוסף פרל ויהודה ליב מיזס אסרו על החסידים, שלא נרתעו אפילו לפנות אל השלטונות ונעזרו לדיכוים של החסידים, באמצעי כפייה קשים. קרוב הדבר, כי תכסיסי מלחמה כאלה לא היו עשויים כרוחו ותפיסתו ולא עוד, אלא בתורת רומנטיקן הכיר, שהחסידות הבליטה את יסוד הנפש והרגש יותר משידעה להדגישו ההשכלה; אהבת ישראל והאחוה נמצאה לו בין החסידים, ולכן אין תימה, כי ידידיו, וביחוד שי"ר ושמשון בלוך לא יכלו לתפוס את המפנה שחל בו וחשבו שהצטרפותו לחסידות אינה אלא מעשה חנופה וצביעות. בלוך פנה אליו ב־28 לאפריל 1830, במכתב ארוך בן י"ד עמודים [102] וניסה להוכיח את ידידו על קלקול דרכו. אף ידידו מנעוריו שי"ר ראה לפנות אליו במיוחד, שכן היה מן הראשונים, שידעו על נטיתו של ביק לצד החסידות. במכתביו השתדל להעמיד לפני ביק את החסידות באור אפל ושילב מעשה ברבי ר' הירש מזידצ'וב שישב בסעודה שלישית ואמר דברי תורה ובינתים נגנבו „כל קני המנורה התלויים באמצע חדר תפילתם" [103]. אולם

99 מכתבו של פרל אל לפין מי"ח ניסן תקע"א, נדפס במאמרו של ישראל ווינלז ב: איוא־בלעטער כרך II ע' 343.

100 מכתבו אל לפין מט"ו אדר תקע"ט נדפס ב: „פון נאנטן עבר" I חוב' 4 עמ' 261/260.

101 מכתבו אל יוסף פרל מ־1824/6/VIII ב: „פון נאנטן עבר" עמ' 270.

102 נדפס ב„כרם חמד" כרך I (1833) חוב' 34.

103 מכתבו אל ביק, מיום ב' דר"ח אלול תקפ"ז, נדפס ב„אוצר הספרות" III, מחלקה: אורות מאופל ע' 24—25.

דעתו של ביק היא, שאין „לחשוד את אנשי הרבי בגניבה ורוב הגנבים מחוץ יבואו“ [104], ואם כי שאין הוא בא להמליץ לפני שי״ר „עבור אחינו הדלים ועבור איש אשר (הרבי מזידצ׳וב) בכוחו להנהיג ק׳ אלפים מישראל“, ניכר שביק התרעם על שי״ר על משפטו הנחפז. מכאן ואילך מורגשת מתיחות חריפה בחליפת המכתבים ביניהם. שי״ר אינו מבין כיצד אפשר ואיש כביק יצדיק את החסידים. נראה כי מתוך הלצה מזמין ביק את שי״ר לפני בית הדין, במושב שלשה — הרב ר׳ ליבוש פודהורציר, הסופר ר׳ ישראל בודק ומרדכי סוחוסטוור, והוא אינו עונה לו דרך לעג, כי אינו יודע אם יוכל לסמוך עליהם, שהרי הרב פודהורצר ובודק „נסעו ממך ולר׳ סוחוסטוור לא תקרא גדול הלא ידעתי את משפטך עליו. ולפלא בעיני כי צרף צרפתיו לבית דין הגדול אשר ישפטו ביני וביניך ואיך תסמוך על דעתו“ [105].

פולמוס אגרות זה נמשך עד שנת תק״צ. לצערנו נתקיימו אך שרידים מעטים מחליפת מכתבים זו, שהיא מקור חשוב לתולדות ההשכלה הגליצאית, וסופו של הויכוח, ששי״ר הבין, כי כל שדוליו להחזיר את ביק מדרכו הם שידולי שוא, והוא בא לכלל־סברה, כי ביק הוא כבר אחד מן החסידים. שי״ר לא פסקה אהבתו לביק, הוא ידע אותו כאוהב ישראל אלא שהוחזק לו „כמו שהוכה בסנוורים“. שכן שי״ר ודאות היתה בו, כי אף שהחסידות נוהרים אחריה המוגים, עתידה השפעתה, על חיי העם היהודי שתתבטל, וגורלה יהא כגורל יתר הכתות בתולדות חיי עמנו [106]. תפיסתו זו ציערה את ביק וענה לו במכתב ארוך מלא מרירות ואכזבה, שבו הדגיש כי אינני „מדבר עמך לא בבדחנות ולא באירוניה“ [107]. הוא, אמנם, חולק על דעותיו של שי״ר, אבל „מי נתן בידך הכוח לשלול מאיש חפשי הבחירה והחירות לדבר לפניך כאשר עם לבבו“. וביחוד אין ביק מבין, כיצד שי״ר השמיע „חוכא גדולה על שכתבתי שראוי לחבק כל ישראל ובשחוק הפכת את הנשיקה הרוחנית לנשיקה גופנית. הנה בהיותך פה (בברודי) שנה תמימה והצעתי אז לפניך שאהבת ישראל היא יסוד הראשון לדעות ישראליות וגם אז שחקת ולהרבני החכם, ר׳ ליבוש [108] כתבת בכעס מגודל השטות והטעות בדברי אלה“. הוא רואה כי הויכוח שוב אין טעם להמשיכו, שכן ברור לו, כי שי״ר „מאמין ומחזיק אותי לחבר של ר׳ אלפים רשעים הנ״ל (חסידים) אשר בתוך כנסת ישראל משך פ״ג שנים ושאני עוצם את עיני לעשות בעורון מה שהמה רגילים לעשות. ושאני מחשיך על תחומי החכמה ועושה מעבירות מצוות וממצוות עבירות“. ואף שי״ר הכיר, ששוב לא ישפיע על ידידו „שבאהבת ישראל ידבר כל היום, שעוקרת אהבת אדם והיא תשרש מקרבו אהבת אדם — אהבת הטוב האמיתי“ [109].

מבין הבריו הקודמים של ביק ניסה להחזירו להשכלה גם י.ל.מ. (יהודה ליב מיזס) אף שביק כנהו „דון קישוט“ ולא ענה על מכתביו. במכתבו בשנת תקפ״ז [110], משתדל מיזס להעמידו על ערכה ושבחה של הפילוסופיה, שכן ביק נוהג בהן זלזול וקראה בלעג

104 מכתבו של ביק אל שי״ר מ״י, אלול תקפ״ז שם ע׳ 26.

105 אוצר הספרות III אורות מאופל עמ׳ 28—29.

106 מכתבו אל ביק מה׳ חשון תק״צ נדפס ב„השחר“ IV, ע׳ 482—488.

107 מכתבו מר״ח חשון תק״צ, נדפס ב„אוצר הספרות“ IV מחלקה ב׳, עמ׳ 263—268.

108 פודהארציר.

109 נדפס ב„כרם חמד“ I עמ׳ 83.

110 נדפס ב„מכתבים“ של לטריס, לבוב תקפ״ז עמ׳ נג—נט.

„פילספוניא" ואת אוהדיה „פילספונים"[111]. אף מיזס לא יכול היה בשום פנים לתפוס, כיצד ביק, שמימי נעוריו שקד לחקור את החכמה, יכול היה להצטרף אחר כך למחנה שונאיה. ואף הארי שבחבורה — ר' נחמן קרוכמל, שבקר אצל ביק פעמים הרבה בברודי ושלח לו לחוות דעת כתבי יד שלו, התרחק ממנו, שכן שנא את החסידים ולפי דעתו מן הדין הוא לרדפם. גם שמשון בלוך מסתייע בשעת הכושר, שביק פגע במעמדם של רנ"ק ושי"ר, בכבודו של הגאון מוילנא, והוא אומר לו בגלוי, כי באמת ראוי להיות חסיד, ואילו הוא, שי"ר ורנ"ק יקיימו את נאמנותם לאמת. כן פרשו ממנו כל ידידיו בחוג המשכילים ואך שמואל ליב גולדברג שמר על יחסי הידידות שביניהם.

ידידיו אלה, היתה להם דרכו של ביק כחידה סתומה — הרי עוד לפני עשר שנים כתב כתב־פלסתר על החסידות והנה שינה את דעתו מן הקצה אל הקצה. אף ביק משנודע לו כי שי"ר חילל את כבודו ברבים, חשש שמא יבואו עתה המשכילים ויפרסמו את כתב הפלסתר הזה. שכן שמע על ידי המשכיל הברודאי, מיכאל יברובר, כי יוסף פרל רצה להדפיסו. שעל־כן פנה אליו בענין זה ויוסף פרל ענה לו, ב־14 בפברואר 1825 תשובה מרגעת, שכן אין מטבעו לעשות דברים כאלה. אלה שמסרו לו ידיעות כאלו התכוונו ודאי להעזר באיום זה, כדי להשיב לבו מעל החסידות[112]. ואילו הוא, פרל, למעשה לא איכפת לו, אם למחנה החסידים יצטרף עוד אחד.

תפיסתו של ביק את היהדות וההווי היהודי היא שונה לחלוטין משל המשכילים. באהבת ישראל „בכח הנשיקה הזאת לחבק ולנשק את כל אחינו בני ישראל בכל לב ובכל נפש" — ראה ביק אחד מעיקרי־היסודות של תפיסת היהדות. דעתו היא „שנאה לאדם ישר וחפשי לגלות דעתו על כל דבר בכלל"[113], כי „אוי לה לארץ משכלת תפארת אנשים, אשר אם יאמר בה אדם, שדעתו אינה מסכמת לדעה אחרת בכלל, ישפטו עליו כאילו פגע בכבוד הפרטי". וכשם שהבין את הצורך ללמוד מדעי־חוץ, כך הבין, את קנאות האדוקים לגבי אלה, שיצאו מחוץ לתחומי ההמונים ללמוד מפי הזרים ותחת לעבור למחנה העם, הם בוגדים בו ועוברים למחנה ההשכלה הזרה. ומפני בוגדים כאלה רשאי העם היהודי לעמוד על נפשו ככל שידו מגעת. לכן יש צורך להוכיח „אהבה לאומה הישראלית, אהבה רבה ויתירה מאהבה הקוסמופוליטית המלמדת להתחסד עם כל אדם בכלל". על כל המשכיל לראות את עצמו כ„משולח האומה יצ"ו" ולהשתדל „לרכך לבות העמים לרחם עלינו ועל פליטתנו הנרדפת"[114].

ביק היה חובב השפה האידית לפי שהיתה זו שפת המוני העם שבהם היה קשור בכל נימי נפשו ובאהבת ישראל שהיתה לו שיא הרגש הלאומי היהודי, ואין צריך לומר, כי אהב את השפה העברית, כי בה ראה את הקשר היחידי, שאיחד את כל חלקי היהדות. מתוך הכרה זו תמך בכל מפעל עברי ספרותי ועמד לימין כל סופר ומשורר, כגון משה כהן, יצחק נחמן פישמן — לפישמן הוא נדב להוצאת שיריו „אשכול ענבים"[115], — ומשה

111 במכתבו אל שי"ר, ר"ח חשון תקצ"ז, נדפס ב„אוצר הספרות" IV מחלקה II, עמ' 267.

112 נדפס ב„יוסף פערל יודישע כתבים" על ידי ישראל וויינלו, וילנה 1937, עמ' XXXVI—XXXVII.

113 מכתבו לחכם אחד בק"ק קוליקוב, מיום כ"א אלול תקפ"ז, נדפס במ. לטריס: מכתבי עברית, וינה 1884, עמ' 124.

114 שם, עמ' 125.

115 לבוב 1827. ואמנם, פישמן הקדיש את קובץ שיריו „כמנחה שלוחה לכבוד גבר חכם בעוז, הדרת נבונים ותפארת המליצים זך הרעיון ונקי דעת חכמתו את הצנועים איש אפרתי נצר נחמד מגזע קדושים

מרדכי יובל. הוא שמח לכל ספר היוצא לאור בעברית והביע את ששונו, כי גם „בלונדון ובאמסטרדם מצאה השפה העברית גואלים ואוהבים, כי נתיסדה שמה חברת תועלת ובשנה שעברה הוציאו לאור ספר בכורי תועלת כולל שירים ומכתבים ורזים להשכיל נחמדים“ [116], אך עיקרו היה מושרש בחיי יום־יום של המוני ישראל והתעניינותו נמשכת ביחוד למאורעות של ההווה והוא רושמם כתעודות זמנו. מכאן גישתו לשפת אידיש, שבה הושפע במכריע גם מאת מורו מנחם מנדל לפין.

את שנותיו האחרונות הקדיש ביק לעבודה הציבורית בקהילה הברודאית והתרחק מעשיה ספרותית. במגפת החולירע, שהתפשטה בברודי בשנות 1830—1831, לקח חלק בעבודת העזרה והיה גם קרבנה, הוא מת ביום ט׳ סיון תקצ״א (1831) [117].

על־אף המפנה של ביק ראו בו חוגי המשכילים בעירו את מנהיגם הרוחני והשפעתו עליהם עמדה בכוחה וזיוה. ביחוד קנה לו שם טוב בפעולתו העממית בעניני הקהילה ונמשכו לו ידידים ואוהדים רבים בכל שכבות האוכלוסיה, ואין תימה שמותו הטראגי העלה בת־קול בחוגי „אחינו הדלים“, שראו בו את מגינם וידידם. כתביו נשארו בידי חתנו עוזר רוטנברג, ועורך „כרם חמד“ שמואל ליב גולדנברג (1807—1846) רצה להוציאם כאחד עם תולדותיו. חשיבות נועדה לספר זכרונותיו. לפי דבריו הוא כתב „קורות זמננו זאת פעולתו מכמה שנים והרשימות הללו לא יראו את אור השמש רק אחר שיסתמו עיני מהביט באורן“ [118]. אולם הכתבים האלה נשרפו בשריפה הגדולה, שהתפשטה בעיר בשנת 1835 והחריבה מאות בתים. נמצא שלא נשתיירו בידינו מפעולתו הספרותית, אלא קטעים, וחבל ביחוד על ספר זכרונותיו שהיה בודאי משקף את מאורעות זמנו, ובפרט את מלחמות ההשכלה והחסידות.

כידוע היה טרנופול המרכז האחר של ההשכלה הגליצאית בראשותו של יוסף פרל, אולם שני המרכזים לא היו שרויים בשלוה. אדרבה, טרנופול הביטה בקנאה גדולה על ברודי שחוג משכיליה כלל הסוחרים הגדולים ולא היו לה בעיר אלא מעט מתנגדים חריפים. ואף זאת, משכילי ברודי היו מן המתקדמים ונראו בעיני הטרנופוליים כאפיקורסים ומהפכנים. ועל הרקע הזה התחוללה מריבה קשה בשנת 1822, ומעשה שהיה כך היה: שמשון בלוך הוציא בשנה זו את החלק הראשון של ספרו „שבילי עולם“ והגישו שי לר׳ נחמן קרוכמל עם מכתב שהדפיס בראש הספר וראה להקדיש כמה דברים טובים למשכילי ברודי

שלשלת היחס ה״ה הרב החכם הכולל, איש אמת דורש תעודה ויראו ד׳ בכל לבו מוה״ר יעקב שמואל ביק מבראדי״.

116 מכתבו אל שמשון בלוך, מיום ז׳ אדר שני תקפ״א (1821) נדפס בספרו של מ׳ לטריס מכתבי עברית, עמ׳ 126.

117 וזהו נוסח מצבתו:

נפטר במגפה / יום שבת קודש / ט׳ סיון תקצ״א / תנצב״ה

פ״נ אדם גדול ויקר והולך בתום עם / אלקים ועם אנשים דורש טוב לעמו / ולעדתו הרב מוה״ר יעקב שמואל ביק / אבנים למצבה שבטי יה בחרו / האבנים תמו וזכרונם לעד נשארו / כן מעשי הנטמן פה למאד גברו / האבן הזה ישוב לאין והם יזכרו / נוחי נפש גבוהה מרוב מלחמה / נלחמת עם תשוקות בשר ורוח / גברת על כעס ותענוגי אדמה / ולולא המגפה בזרוע רמה / כל כלי מות עליך לא הצליח / עתה במרומים עליך אור זרוח.

118 מכתבו אל שי״ר, מיום י׳ אלול תקפ״ט, נדפס באוצר הספרות III אורות מאופל עמ׳ 25.

מתוך תודה על עזרתם בהדפסת ספרו. מ־609 נדיבים בכל המונרכיה האוסטרית־הונגרית, שחתמו על הספר היו בכל גליציה 360 ומהם 171 בברודי בלבד [119]. והנה בבואו לדבר על מצב תרבותם של בני ישראל מביא המחבר דברי ר' נחמן קרוכמל לאמור: „חלילה לך מחשוב כי עמודי תבל התפוצצו וחושך הסכלות פני כל תושביה יכסה. עוד ימצאו בעמנו בארץ מגורינו תופשי התורה וישרי דרך צדיקים וטובים עם אלקים ואנשים, מופת לאחיהם בישרת דרכיהם ומעלליהם, עוד יתנוססו בקרבנו חכמים ונבונים, אשר גם נדיבי עמים בם יתהללו ובחצרות מלכים טובות לעמם יפעלו. הם המה לשאר עמם צפירת תפארה, ולהולכים בחושך יופיעו נהרה. ואם מצער המה ונער יכתבם, ראה אנכי אבקש מנוח, בזרוע לא אושיעך ובידי הרפות אחזיק ימינך, לעשות מקנה וקנין בעיר מולדתי בראדי, שמה תראה על דברתי את אשר לא האמנת לזולתי, כי כארזים במדבר ואפיקים בנגב תמצא בתהו יליל ישימון עיר מושב וכלילת יופי, שמה לא ישבו התורה והחכמה פרוצות כנשים צרורות באהל ומשכן, כי אם כתאמי צביה יחדו אשה את אחותה, משיקות בבתי ארזים תשכונה, שמה לא באמת־בצע יאמדו כבוד איש ויתרונו, רק על פי דרכו ושאר־רוחו יערך גם כבודו גם קלונו, כי הוא עיר שחברה לה יחדו חכמה עם נחלת תורה ותבונה, מסחר ואמונה, עיר צדק ילין בקרבה ולא תחסר בה" [120]. ועל הציטטה הזאת יצא קצפו של יוסף פרל. אמנם בלוך ראה חובה לעצמו להתנצל לפניו במכתבו, מיום ה' תשרי תקפ"ג לאמור: „ראשית חטאתי — אני מזכיר היום, היתה לקהילת ברודי בהקדמת ספרי, אשר בהראותי אותה לאדוני לא העירני עליו מאומה, רק אחרי בואי להדפיסה סיפר לי אוהבנו הרב החכם רש"י ר"פ (רפפורט) נ"י, אשר מעלתו שפך עלי כמים עברתו בעבורה במכתבו האחרון. אחרי כן קרא אותו אדוני באזני ונעויתי משמוע אם יתנני לחונף ונושא פנים בעד בצע כסף נמאס, ולא יכולתי להתאפק מלחלות פניו לזרות מעטי הדברים המרים אשר כחרבות לטושות בתקו לבבו, והשיב לי משל ב' הבעש"טנים מהדגים והקארטין. אנכי הבטחתיו למלאות רצונו ואת אשר נדרתי שלמתי כאשר יראה כל החפץ לראות בהקדמה אשר אתי בכ"י ובין הנדפסה".

ואף בתחום המלחמה בחסידים לא היו משכילי טרנופול תמימי דעה עם משכילי ברודי, כידוע פתחו השלטונות בגליציה בשנת 1814 במלחמה חריפה נגד החסידים [121]. בהשפעתם של המשכילים הוגשו ועובדו כל מיני תכניות לדכוי החסידות. בימים אלה עקבו השלטונות בגליל זלוצ'וב אחרי התפשטותה של החסידות, כנראה לפי יוזמת משכילי ברודי, שהשתייכה לגליל זה. אולם לא נעשה כל דבר, אך בסתיו 1816, אחרי שהוכרז ב־10 במאי 1816 [122], בבית הכנסת בלבוב על ידי הרב ר' משולם יעקב אורנשטיין בעל „ישועות יעקב" חרם על שי"ר, צבי נאטקס, יצחק ארטר, יהודה פאסטור וחבריהם, הואיל „ונודע ומפורסם כי זה חדש מקרוב החל למוד שפת אשכנז להתפשט בין יושבי עירנו, והקולר תלוי בצואר שני אנשים

119 בגליציה נאספו: בברודי 171, לבוב 78, טרנופול 41, זיולקיב 13, ירוסלב 13, בוליחוב 6, רישא 5, מושציסקה 5, טישמיניצה 5, טרנוב 3.

120 „שבילי עולם" זיולקיב, 1822.

121 תיאור מקיף על הפוליטיקה האוסטרית בשטח זה ניתן בספרו של ד"ר רפאל מהלר: דער קאמפ צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע אין דער ערשטער העלפט פון 19־טן יאהרהונדערט, ניו־יורק 1942.

122 התיאורים המדויקים ונוסחאות מלאים של 3 חרמות, שהוכרזו ב־10 במאי 1816 מצאנו בארכיון המי־ניסטריון לעניני דת וחינוך בוינה Kult Min IV T 5.

צעירים נודעים בעירנו, הלא המה שלמה רפאפורט והירש נטקיש. הם קוראים בפרהסיא ספרי תנ"ך בתרגום הפילוסוף משה מדעסא, גם ידברו על לב מכריהם ללמוד לשונות וחכמות. לכן גוזרים אנו בגזירת עירין קדישין ובפתגמי אורייתא, כי האנשים האלה יהיו בחרם הגדול". מלבד החרם הזה ב־10 במאי 1816 הוכרזה ב־16 במאי [123] אותה שנה הכרזה מיוחדת ובה ההודעה, כי החרם המוכרז הוכרז על ידי גדולי ישראל ובית דין מעולה וכוחו יפה [125]. ב־17 במאי הוכרז חרם מיוחד על הקהילה בטרנופול ובברודי, בחרם זה נאמר כי אחרי תבוסתם המלאה של קוראי גרמנית, החליטו המחרימים אחרי ישוב דעת, לעקור לגמרי את השפה הגרמנית, על החרם הנוסף הזה. שכן ידוע כי כל הרעות באות משתי ערים ברודי וטרנופול, והראשונה ידועה מכבר כעיר של שחיתות, שתושביה מתמסרים ללמוד השפה הגרמנית ועכשיו הם אפילו מתכוננים ליסד לילדיהם בית ספר חדש. ואילו טרנופול קיים בה בית ספר כזה מכבר ובו משחיתים ומקלקלים ומרחיקים את הילדים מדרכי התורה. לכן החליטו להטיל את החרם הגדול על כל אב משפחה שישיא את בנו או בתו עם מי שהוא מברודי או מטרנופול ויחולו עליו כל הקללות הנובעות מן החרם. אולם לאחר ששי"ר ובנימין נאטקיס הודיעו לשלטונות על הכרזת החרם ותוצאותיו, פתחו השלטונות בפעולה

123 וזהו התרגום הגרמני של החרם :

Bann No. II :

"Liebe Brüder in Israel! Wisset dass der Bann am Sabbath den 10 May in der Synagoge angeheftet von grossen Männern und einer hohen jüdischen Gerichtsbarkeit herstammen und seine volle Gültigkeit habe am 16 May 1816" (Kult. Min. IV T 5 ad 26/IX 1816. Bann).

125

Bann III :

"Liebe Brüder in Israel! Nachdem wir diese Woche, Gott sei Dank, bereits über die Deutschleser einen vollständigen Sieg errungen haben, so dass ihr Andenken bald aus unserer Stadt verschwinden wird, haben wir nach weiterer Überlegung beschlossen, dass nun die deutsche Sprache von uns ganz zu vertilgen, noch ein zweiter Schritt nötig sei! Es ist uns nämlich bekannt, dass alle Übel blos aus den zwei Städten Brody und Tarnopol sich verbreitet haben. Erstere ist schon längst bei uns als eine verführte Stadt bekannt, indem ihre meisten Einwohner sich mit der Erlernung der deutsihen Sprache abgeben und sogar eine neue Schule für ihre Kinder anzulegen im Begriffe sind. Letztere aber bereits eine Freischule errichtet hat, in welcher die Jugned leider in Sprach und Wissenschaften unterrichtet wird, diese Kinder nachdem sie mit den hiesigen verehelicht werden, flössen sie auch diesen fremde Gedanken und Gesinnungen ein, durch welche auch sie verführt und zum lesen fremder Sprachen und Gebräuchen gereizt werden; so haben wir um diesem erschreckenden Übel zuvorzukommen mit Beistimmung der h. Thora etc. den grossen Bann ausgesprochen, über jeden Familienvater, welcher seinen Sohn oder seine Tochter von diesen beiden Städten verehelichen wird. Niemand darf mit ihnen reden etc. (Flüche) am 17 Mai 1816" ohne Unterschrift.

Kult. Min. IV T5 ad September 1816. Bann. :(ארכיון המיניסטריון לעניני הדת והחינוך בוינה)

כנגד הרב ר׳ משולם יעקב אורנשטיין וראשי הקהילה [127]. לפי השקפת השלטונות בא החרם ביזמת כת החסידים [128]. באותו הזמן התנפלו גם כמה חסידים על בית הספר הריאלי היהודי, שנפתח בימים האלה בעיר. כל אלה שימשו בידי השלטונות עילה להחריף את מדיניותם לגבי החסידים. הרב ר׳ משולם יעקב אורנשטיין ואלה שסייעו בחרם הלבובי נענשו והרב הוכרח לחזור בו מהחרם. ביום השבת הוליכו פקידי הממשלה את הרב לבית הכנסת שמחוץ לעיר והעמידו אותו לפני ארון הקודש ושם אנוס היה להקריא במעמד ראשי מנהיגי הקהילה את ההכרזה הבאה:

„בדבר מגילת חרמות אשר עפו בקיץ זה על דורשי החכמות ולשונות הגויים ובפרט על ארבעה אנשים הנקובים בשמותיהם פלוני, פלוני... ועל ערי ברודי וטארנופול, אשר יסדו בתי ספר לנעריהם, ולא די כי חלפו חוקות הקיסר יר״ה הפירו ברית דת המדינה אשר אחת מהנה היא לבלתי יפרש מכמרות החרם על מצעדי גבר. ולכן אם גם בימים יבואו יודעו עושי הנבלה הזאת נקה לא ינקו ותחת שבט המוסר יעברו כאחד מהפושעים והמורדים אשר דתי הקיסר אינם עושים כי גם עברו תורות אשר יורונו כי נחוץ וראוי הוא לכל איש יהודי ללמוד לשונות העמים אשר תחת צל חסדם וממשלתם יתלונן" [129]. ולפי שהרב קרא באנסו וקולו כקול דממה דקה „הרים הקרייזקאמיסער דארנפעלד את קולו ודרש הדרשה ההיא פעם שנית בקול רם". וכן נדרשו הרבנים והמגידים בשני בתי הכנסת בתוך העיר לחזור על אותה הדרשה. ומכאן ואילך היתה המשטרה משגיחה בעין פקוחה על מעשי החסידים. מעשי השלטונות הגבירו את רוח־המלחמה של המשכילים בברודי, שרדפו בשנים אלה במרץ רב את החסידים ואפילו לא נרתעו לגרש בשנת 1820 את הרבי מזידאצ׳וב, ר׳ צבי הירש אייכנשטיין, שבא לשבות בחוגי חסידיו והוכרח לצאת את העיר בערב השבת בלי בגדי שבת ולברוח לפודקאמין. — ושם הכריז חרם על כל המשכילים.

ובברודי גופה היה עשוי להוסיף שמן למדורת המריבה — ענין מתן רשיון למסחר ספרים עבריים, וכך היה המעשה: בשנת 1807 בקשו מוכרי הספרים הרצל מאַס וליבל קריבצר להרשות להם להכניס ספרים עבריים לא מוינה ומיתר פלכי המונרכיה בלבד אלא גם מחוץ לארץ. דבר זה היה חשוב בעיני השלטונות, אף שהכנסת ספרים עבריים ממדינות זרות לא היתה מוגבלת מטעמים פוליטיים [130]. הענין נמשך שנים רבות ובסוף הרשו להם השלטונות להכניס ספרים מחוץ לארץ, אולם בתנאי שהספרים מיועדים למשלוח

127 ארכיון מיניסטריון לעניינים פנים בוינה. IV T 5, 486 Nr 26 (17065/2146) September 1816. "Die vom Landesgubernium eingeleitete Verfügung wegen Aufhebung des in der Lemberger Synagoge gegen die Brodyer und Tarnopoler Judengemeinde, dann die Lemberger Juden Salomon Rapaport und Benjamin Natkes erschienenen Bannes dient zur Wissenschaft, übrigens ist gegen den Lemberger Kreisrabbiner Ornstein und die 6. Judengemeindevorsteher deswegen die Amtshandlung einzuleiten. החרם הנ״ל היה קשור בפתיחת בית הספר הריאלי בברודי.

128 IV T 5, 492 Nr. (17807/2222) 26 Sptbr 1816 "der Bann wahrscheinlicn von der Sekte der Chassidims herrührt"

129 מכתב של משכיל מטרנופול למשכילי עירו שנדפס ע״י י. ווינלו ב: יוסף פערל יודישע כתבים עמ׳ XXXII—XXXI.

130 ארכיון מיניסטריון הפנים: IV T 7 Nr 115 ex Januario 1807

לרוסיה ומולדביה ולא לגליציה. ביחוד רצו השלטונות למנוע הברחת ספרים של חסידים מרוסיה, ושעל כן הצנזורה בלבוב הוטלה עליה שמירה קפדנית על כל ספר הנכנס מחוץ לארץ. בקשר עם חקירות השלטונות הגליציאיים על „הכת היהודית חסידים" נתבע ב־14 באוגוסט 1814 קציץ המשטרה בברודי קאנדראני, שידע עברית, לעקוב אחרי כת החסידים ולמסור דין וחשבון מפורט. כנראה שדין וחשבון שלו וגם הדו"חות מיתר המקומות הצביעו על הסכנה הצפויה למדינה מכת זו והניעו את הגוברניום לאחוז בצעדים נגד פעולות החסידים וצדיקיהם. בברודי גופה לא היה גדול מספרם של החסידים, ולפי דין וחשבון של ראש השלטון בברודי, מוזלר, מ־19 במרס 1827 [131] לא היתה כל סכנה מצד החסידים, כי הם לא היו ממורדים במלכות, ואגב דין וחשבון זה מייחד הוא את הדבור על „ראש הקבוצה" של החסידים שמואל אמדורר [132], שלפי דעתו המוטעית [133] הוא הוא שמואל אוסטרובסקי, איש זקן וחלש, הנקרא בפי העם „רבי שמואלעכל" והמחזיק בלי רשות מנין, שבו מתפללים מקורביו.

הרבי ר' שמואל היה נכדו של חבר חכמי הקלויז והמקובל הידוע ר' משה אוסטרר (אוסטרהא). הוא לא היה מכת החסידים, אולם ההמונים ראו בו „קדוש איש אלקי". הוא חיבר שני ספרים „כתב יושר" ו„תורת האדם", שהוא „מעט הכמות ורב האיכות" [134], ונפטר בברודי בכ"ז טבת תקפ"ט (1829) [135].

בדרך כלל ניתן לומר, כי היחסים בין החסידים ובין המשכילים בברודי לא היו מתוחים עד הקצה [136] כדרך שהיו בטרנופול או לבוב, ואין כאן גם מצד המשכילים שום מעשי מלשינות באזני השלטונות על החסידים [137] כפי שמצינו בטרנופול, ששם הגיש יוסף פרל לאין

131 ד"ר ר. מהלר: השכלה און חסידות עמ' 116—121.

132 שמואל בן ר' חיים חייקא מאמדור אינו מזדהה עם שמואל אוסטרר. הוא נפטר עוד בשנת 1798.

133 בדו"ח זה מוזכרים עוד החסידים רב הגליל אלעזר לנדא, הרב ליב תאומים, אלכסנדר שור ומיכאל קריסטיאמפולר; אולם אף אחד מהם לא ידוע כמורד במלכות. הם רק בעלי הזיה ה„מצטיינים בהליכות תעניות תפלות וסגולות". אולם לאמתו של דבר ידיעותיו של מוזלר בלתי נכונות, כי הנזכרים ידועים כמתנגדים.

134 שם הגדולים החדש עמ' 126. בימיו נוסד על שמו בית־מרחץ שנקרא „רב שמואלעכלס בעדעל" והוא בביתו שהיה בו גם בית־תפילה.

135 „כ"ז טבת מת הרב הקדוש איש אלקים בוצינא קדישא מו"ה שמואל אסטרר בעמ"ח כתב יושר ותורת אדם". Dr. N. M. Gelber: Aus dem Pinax p. 138.

136 משכילי ברודי היו שנואים יותר על החסידים מחוץ לברודי כדי כך שהשכלתם עשתה את יהודי בראדי „לזרא על החסידים" ובפה מלא היה הרב מאפטא, שהכיר את העיר מקרוב, כי התארח בה, מדבר „סרה עליהם ויקללם בקללה נמרצת ואמר כי הם הביאו אפיקורסות לארץ רוסיה" (א. ב. גוטלובר: הגזירה והבניה ב„הבוקר אור" 1878, עמ' 642).

137 גם היחסים שבין החסידים והמתנגדים לא היו חריפים, כמו בערים אחרות. גוטלובר מספר ב„זכרונות ימי נעורי" (הבוקר אור, תרמ"א, עמ' 167) אפיזודה אופיינית: החסידים נשאו בשבת חזון במקום ספאדי"ק שטריימיל אולם בברודי „פחדו לצאת ככה ברחובות בראדי עם שטריימיל בשבת חזון, כי היו כל העם רוגמים אותם ומכים בחרפה, ומחוץ לעיר בראדי ע"י הגבול גר חסיד שמעון בעל קרעצמע (שמעונס קרעצמע). שמה נאספו חסידי בראדי המהדרין מן המהדרין אשר היה להם הספאדיק תועבה ביום השבת וישבתו שם בשבת חזון ויהיה היום ההוא יום משתה ושכרון עד בלי די".

מספר תזכירים, וסתם ידיעות על התפתחות החסידות ודרש שהשלטונות יעשו מעשים לערעור תנועת החסידות והריסתה.

מבין משכילי ברודי בתקופה זו חובה להזכיר את המשורר אריה לייב קינדערפריינד [138]. הוא נולד בזמושץ בשנת 1798, היה זמן קצר מורה בבית הספר של פרל בטרנופול, בשנת 1814 עבר לירוסלב ומשם לברודי. שנים רבות ישב בברודי ונפטר בה בשנת 1837. הוא היה בעל השכלה כללית עמוקה. בבית הוריו שהיו אמידים, קיבל חינוך יסודי יהודי וכללי. הצטיין בידיעותיו הרחבות, בהיסטוריה, גיאוגרפיה, תולדות הכנסיה והדתות, ובמיוחד בידיעתו את השפה הלטינית, היוונית, הצרפתית, הגרמנית והפולנית. מובן מאליו שהיה בעל ידיעות יסודיות בשפה העברית וספרותה. בשיריו שיצאו לאור באוסף מיוחד „שירים שונים" (לבוב 1834) הצטיין בשפה עברית עשירה שאינה מושפעת משפות לועזיות, בנימה אידילית, בריתמוס נאה ובטבעיות פשוטה, מעלות שהודגשו במיוחד בעתונות היהודית בגרמניה [139]. באוסף זה פרסם גם מאמרים אסטטיים על בנין חרוזים וריתמיקה [140]. הוא שקד גם על חיבור מדעי שבו רצה להוכיח, על יסוד שרשי המלים, כי השפה העברית היא אם של כל השפות. הוא הניח בידי אחיו בזמושץ גם כתבי־יד: אוסף שירים, חבור לטיני על יתרונות השפה העברית וכתב־הגנה בשפה הגרמנית על היהדות בצורת שיחה בין המחבר ואביו של אחד מתלמידיו הנוצריים.

מבין המשכילים היו ידועים גם דוב בריש בלומנפלד (נולד ב־25 ביוני 1797 בברודי ונפטר שם ב־24 בדצמבר 1853). הוא היה בן למשפחת סוחרים מכובדים והתמסר למסחר הסיטוני, חתנו של שכנא שור, מגדולי הסוחרים בברודי. בשנות השלושים היה שנים מספר חבר ועד הקהילה, ועסק בנאמנות בעניני ציבור, ביחוד בשנת החולי־רע (1830). אולם מחמת המשבר הכלכלי בסוף שנות הארבעים ירד מנכסיו ואחרי נדודים לוינה — נתמנה, בהשתדלות משכילי ברודי וביחוד של יצחק ארטר, בשנת 1851 למזכיר הקהילה בברודי. בעודו סוחר עשיר תמך גם בכספו בהוצאות ספרים שונים. את עבודתו הספרותית התחיל בשנת 1823, בפרסום השיר „מותר האדם" [141]. בשיריו מרתתת נימה של פסימיות. הוא התעסק גם הרבה בחקירות התנ"ך ותרגם לגרמנית את ספר „איוב" וכתב גם פירוש לו

138 הוא היה תלמידו של הסופר העברי יעקב בן משה גלבר־אייכנבוים (1796—1861), שהתגורר בשנים 1815—1835 בזאמושץ והיה מורה בבית־אביו ר' נתן קינדערפריינד מאמידי ונכבדי קהילת זאמושץ. באותה תקופה שימש בזאמושץ מורה בבית הספר היהודי יוסף קינדערפריינד, שהיה עד שנת 1796 מורה בבית הספר הנורמלי היהודי בכפר ליבן ליד פראג. בדצמבר 1796 פנה אל הנציבות של גליציה המערבית בבקשה לתת לו משרת מורה בכיבוש החדש, שאוסטריה קיבלה על יסוד החלוקה השלישית של פולין. הוא קיבל משרת מורה בבית הספר היהודי בזאמושץ (Protokolle Galizien 1796 Dezember Nr. 58.), אם הוא קרובו של נתן קינדערפריינד — בלתי ידוע.

139 Dr. Jost's Isr. Annalen 1840. p. 143.

140 לפי דעתו יש לתכן את המשקל על פי הקריאה הנכונה ולשים לב למלעיל ומלרע לפי חוקי הדקדוק ולא לפי הקריאה האשכנזית המשובשת.

לדעתו זו התנגד אברהם דוב בר גוטלובר במאמרו: „אגרת בקרות כתובה אל משוררי דורנו הנכבדים אשר להם חיך לטעום ואוזן לשמוע ולבחון וזה שמה אשר קראתי לה: פלס ומאזני משקל השירה העברית בארצות הגרמנים והסלוים" שנדפס ב„הכוכבים" של י. מ. ווהלמאן ווילנא תרנ"ה ע' 35—37.

141 נדפס ב„בכורי העתים" 1823 עמ' 150—158. 142 כרם חמד 1833 חוב' 13.

(וינה 1826) עם הקדמה מקיפה, שבה ניסה להוכיח כי ספר איוב נתחבר בזמן מאוחר מאד. כנגד תפיסה זו יצא שד"ל, ובלומנפלד ענה על בקורתו ב„כרם חמד" בשני מכתבים, האחד אל ש. ל. גולדנברג [142] והאחר אל שד"ל עצמו [143]. מעמדה של תרבות ישראל וספרותו לא הניח דעתו של בלומנפלד ומתוך יאושו התנגד לבזבוז המרץ למלחמה בחסידים [144].

ממשפחתו היה גם יצחק בלומנפלד (נולד בברודי ב־25 במרס 1812 ונפטר בג'ניבה ב־2 באוקטובר 1890), סוחר עשיר ומשכיל וחובב השפה והספרות העברית. התענין בכל ספר עברי חדש בכל שטחי הספרות. הוא, שהיה סוחר סיטוני, התעסק גם בחקלאות והיה בעל אחוזה בסביבות העיר. לרגלי עסקיו הרבה לנסוע לחוץ לארץ וביחוד לאיטליה ולבווריה. במסעותיו אלה אסף גם ספרים וכתבי יד עבריים, התודע אל סופרי־ישראל וחוקריו באיטליה — שד"ל, יצחק שמואל רג'יו והחליף עמהם מכתבים בעניני חכמת ישראל. במכתביו אלה, היה מודיע להם על המתרחש בספרות העברית בגליציה, על הופעות ספרים שהיה שולחם אליהם, וכן מבקש מהם ידיעות על הנעשה בספרותינו בארצותיהם הם. מפליא כי באחד ממכתביו אל רג'יו (משנת 1830) הוא מבקש אותו „להודיעני מהכת של הבעש"טנים המת־ארים את עצמם חסידים במדינתך [145], מעלליהם ומתפלותיהם ואם נגלה ספוניהם וטמוניהם המגידים עתידות למו ? ותדע, אדוני, כי גם במדינתנו לא גברה ידם, זולת בערים קטנות ובמערות פריצים, אשר כל יושביה אנשי יער ושכורים עצומים (וואַ־לא־חיי) וערבות מדבר (אוקראינא). לא כן בקהילות הישנות והמפורסמות בתורה, בחכמה ובמנין, שם לא ירימו קרן ובתכלית השפלות ישבו ידמו ככלבים אלמים, לא יכלו לנבוח, כי שנואים המה בעיני כל חכמי זמנינו, ודי והותר נגלו תועבותיהם ושקוציהם בספר קורות הכתות להמשכיל הר"ר פרץ בעער ובספר מגלה טמירין ועוד כמה חבורים — אשר יצאו לאור (ברצות ד') המדברים אודותם עד היותם לשמה ולזרא" [146].

וראוי להעיר, שחוג המשכילים בברודי החליף מכתבים עם חכמי איטליה. מלבד יצחק בלומנפלד כתבו לחכמי איטליה ממשכילי ברודי משה אהרנרייך (1818 — 1899) שעבר אחר כך לאיטליה, גמר כאן את חוק למודיו באוניברסיטה ונתקבל למורה בגוריציא, נשא לאשה את בתו של רג'יו; ד"ר יעקב גולדנטל ויהושע השיל שור. בלומנפלד העריך מאד את חליפת המכתבים עם חוקרי זמנו וחשב גם להוציא כתב־עת מיוחד, שבו ייאספו המכתבים. אולם בינתים הוציא שמואל ליב גולדנברג בשנת 1833 אוסף „כרם חמד" שבו נדפסו אגרות בעלות ערך ספרותי ומדעי של מלומדי הזמן בעניני החכמה והמדע, ובלומנפלד הסתלק מתכניתו. בשנים אלו ישב לרגל עסקיו, מחוצה לעירו ביחוד באודיסה. בשנות החמשים עזב את עיר מולדתו והשתקע בוינה, וכאן החליט להגשים את תכניתו, ביחוד שבינתים הופסקה, בשנת 1856, הוצאות „כרם חמד". בשנה זו הוציא את הכרך הראשון של „אוצר נחמד" ואחר הוסיף עליו שלשה כרכים, האחרון בשנת 1836, ובהם נדפסו מכתבים של רג'יו, שי"ר, משה שטיינשניידר, רפאל קירכהיים, יעקב לוי, אליקים כרמולי, אברהם גייגר, שד"ל,

143 כרם חמד 1836 חוב' 15. תשובותיו של שד"ל ב„אגרות שד"ל, II, עמ' 241—243, 272—275.

144 מכתבו על החסידים ראה לעיל עמ' 185. ראה גם: Jakob Rapaport: Ein unveröffentlichter Brief M. Mannheimers M.G.W.d.J. 1938 p. 490—491 ב: (21.XI.1845).

145 יצחק שמואל רג'יו גר בגוריציא שהשתייכה אז למונארכיה ההבסבורגית.

146 העתק מכתב־ידו נמצא ברשותי.

יהושע השיל שור, יהודה לייב דוקס ואחרים. בסוף ימיו עבר בלומנפלד לג'ניבה. את הונו — בסך של 20.000 פלורין — הניח כקרן לסטיפנדיות לטובת תלמידים יהודים הלומדים אמנות [147].

עם חוג משכילי ברודי בתקופה זו נמנו גם ר' צבי הירש חיות, מרדכי סוכוסטבר, יהודה חרי ומרדכי ביסליכיס.

אף אביו של ר' צבי הירש חיות (נולד בברודי בר"ח חשון תקס"ו — 1805) [148], ר' מאיר, היה סוחר סיטוני בעל אופקים רחבים והשכלה אירופית ושנים רבות כהן כחבר מועצת העיר ברודי. בנו הראה עוד בילדותו כשרונות מופלגים, ביחוד הפליאו זכרונו הטוב ומהירות תפיסתו. בן חמש כבר ידע את ספר התנ"ך. מוריו בלמודי התלמוד היה הרב ר' צבי הירש הלר [149], והרב ר' זאב וואלף אבד"ק פשבורסק, ואף ר' אפרים זלמן מרגליות, שהעריך אותו מאד על שום עומק ידיעותיו הרבות. אביו ור' יעקבקא לנדא טרחו גם על השכלתו הכללית. בימי עלומיו למד חכמות חיצוניות ושפות (גרמנית, איטלקית וצרפתית). הוא היה בן בית אצל המשכילים ר' הירש הלברשטם, נתנזוהן, זיסקינד קאליר והתקרב אל שי"ר, בהיותו בברודי, יעקב שמואל ביק וצבי בודק. ביחוד גדלה הידידות בינו ובין שי"ר שהושפע ממנו, שכן הוא שעוררו לגשת לחקר התפתחות מקורות היהדות על דרך מדעי־שיטתי, שהכשיר אותו לאחד את חקר השתלשלות התורה והמצוה עם הבקורת החפשית מבלי לפגוע במסורת. בשנת 1828 בהיותו בן 23 שנים, נבחר חיות לרב הגליל ז'ולקיב וכאן הגיע, בהשפעתו של רנ"ק, לשיא עבודתו המדעית [150]. בהפסקה של שנתים (1852—1854), שבה כהן ברבנות בקאליש, ישב על כסא הרבנות בז'ולקוב עד מותו ב־14 באוקטובר 1855 (ב' מרחשון תרט"ז).

קרוב יותר לשאיפות ההשכלה מאשר ר' צבי חיות היה מרדכי סוכוסטבר (שנולד למשפחת סוחרים ידועה בברודי בשנת 1794), לצד ההשכלה הטתה אותו השפעתו של מנחם מנדל לפין, והוא היה בחוג תלמידיו בזמן ישיבתו השניה בעיר זו [151]. מלפין למד סוכוסטבר לכתוב בלשון המשנה הצחה ולהחלץ מעול המליצות. סוכוסטבר התידד גם עם ר' נחמן קרוכמל והיה תלמידו הנאמן, ממנו נחל לו את החבה וההבנה העמוקה בתולדות ישראל ובספרות הפילוסופית. בכללו היה סוכוסטבר לפי חינוכו ונימוסיו איש אירופי [152]. הוא גם נלחם לאירופאיזציה של המוני ישראל. אחרי הקמת בית המדרש לרבנים בז'יטומיר עבר מברודי לשם והיה מורה להיסטוריה ולפילוסופיה של ימי הבינים, הוא היה בעל השכלה

147 המגיד החדש 1893 גל' 26 עמ' 11, ראה גם: Dr. Markus Landau: Brodyer Jugenderinnerungen, Allgem. Zeitung des Judentums 1912 p. 596.

148 אביו של ר' מאיר חיות, ר' מנחם מנוש, נפטר בברודי בשנת 1832. הקים מפעל מסחר גדול באלמוגים, בפיריצי, שנעשה כמסחרה של משפחת חיות. אשתו היתה בתו של ר' וולף ברנשטיין (בנו של רב המדינה, ר' אריה לייב ברנשטיין), אשתו של ר' מאיר היתה אסתר, בתו של ר' חיים ברנשטיין, בנו של ר' צבי הירש ברנשטיין — אחיו של רב המדינה. ר' מאיר חיות נפטר בברודי בשנת 1854.

149 עליו ראה לעיל פרק חמישי.

150 עליו ועל עבודתו המדעית ראה יעקב בודק ב„קורות העתים", לבוב 1851, פרק 41, ואת מאמרו של נכדו פרופ' ד"ר צבי פרץ חיות: H. P. Chajes Lebenswerk, Wien 1933 p. 185—191

151 אברהם יעקב פאפירנא בזכרונותיו ב„ספר השנה" של נחום סוקולוב, תר"ס עמ' 61, כותב, כי סוכוסטבר היה יליד אוסטראה והיא טעות.

152 פפירנא: זכרונות עמ' 61.

יהודית וכללית מקיפה ובעל דעות עמוקות ומקוריות. שלא כבני דורו כתב מעט מאוד ומלבד הקדמתו [153] ל„מורה נבוכים" „המתורגם ללשון המשנה הקלה והנקיה עפ"י החכם המפורסם מענדיל לפין" שהוא הוציא לאור ומאמר „עדים זוממים" שפרסם בשנת תקפ"ה ב„בכורי העתים" [154] לא פרסם כלום. הוא היה ידוע לבני דורו בחבתו וקנאתו הגדולה לעמו ולדתו והשתדל לחנך ברוח זו את תלמידיו בז'יטומיר.

מבין החוקרים של ההשכלה הברודאית יש להזכיר את המבקר החריף אליקים (געצעל) בן יהודה מהלזאק־המילואהגי הנקרא גם לפי עיר מולדתו סמילה בוואהלן: סאמילר—סמילר. הוא נולד בשנת 1780 לאביו שהיה רב. אחות אביו — דודתו — היתה אמו של ר' אפרים זלמן מרגליות. את חנוכו קבל בברודי ויש להניח כי בפקוחו של דודו נתחנך על הספרות התלמודית והרבנית, שידע אותן על בורין, התעסק גם בקבלה ובחבה יתירה התמסר לחקי־רות גנאלוגיות על המשפחות היהודיות ובשטח זה אסף חומר רב [155]. לפני 1821 חבר פירוש ל„זוהר" ותרגם את הזהר מארמית לעברית, כתב גם פירוש על „פסיקתא רבתי" ועוד כמה וכמה ספרים, אולם הרוב המכריע נשאר בכתובים, כי לא היה ביכלתו להדפיסם מפני עניו [156], כי לפי דבריו הוא היה „עמוס התלאות מתפרנס בצער מעמלי, מתפרנס בצער מיגיע כפי" [157] ואף היה עניו ו„נחבא אל הכלים", ורק לחוג מצומצם היה ידוע גודל בקי־אותו גם בעניני היהדות גם בהשכלה הכללית. הוא הכיר יפה את הספרות המדעית בגרמנית והתענין בכל מדעי הרוח. אחרי שהופיע ספרו של יום טוב ליפמן צונץ: "Gottesdienstliche Vorträge" כתב מהלזאק „השגות על ספרו של הרב החכם הבקי המפורסם מהורר"י ליפמאן צונץ מברלין, ועל דברי הרב החכם החריף המבקר המפורסם מהור"ר שלמה יהודה לייב הכהן רפאפורט מלבוב", בשם „ראביה" [158] שיצא לאור ב־1837 באובן (אופן) ובו חלק בחריפות על הנחותיו המדעיות של צונץ ועל דבריו של שי"ר, שעליהם הסתמך צונץ במקומות רבים בספרו הנזכר. בספרו זה קטרג על שי"ר וחשד אותו, שמלאכתו נעשית על ידי אחרים. דברים אלה הם מלאי קינטור. ידידו ישכר בריש בלומנפלד הוציא את ה„השגות" על חשבונו הוא, כי לפי דעתו הראה בו מהלזאק כשרון גדול, אולם לא רצה להבליט יותר מדי את ההתנפלויות האישיות ולכן הגיה את הספר והמתיק את הקטרוגים על שי"ר. בספר זה ביקש להרוס את הבנין שבנה שי"ר בדבר חתימת הקליר בפיוטיו ושנתקבל גם על צונץ ושד"ל. הספר נתפרסם ועשה רושם גדול בחוגי החוקרים, ביחוד על אברהם גייגר ושד"ל, בעיקר משום בקיאותו וחריפותו השכלית של המחבר. צונץ בעצמו הודה כי כמה מהערותיו נכונות ומוצדקות הן, ואף הכניסן לספרו. לעומת זאת יצא שי"ר בתשובה

153 שקרא בדרך הלצה: „מיינע זעמטליכען שריפטען" (פאפירנא זכרונות עמ' 61).

154 על השפעתו הסגנונית על מנדלי (שלום יעקב אברמוביץ) ראה את מאמרו של פרופ' ד"ר י'. קלויזנר: מחקרים בתולדות הספרות העברית החדשה ב„מדעי היהדות" ירושלים תרפ"ו עמ' 176—178.

155 שמסרו לשלמה בובר בלבוב ולפישל לנדא בווינה. שני כתבי־היד נמצאו בידי המלומד ש. ח. הלברשטאם (שזח"ה) מביליץ (1832—1900).

156 ביבליוגרפיה של כתביו במאמרו של ג. קרסל: כתבי אליקום המילואהגי ב„קרית ספר" שנה י"ז, ספר א' עמ' 87—94. לפי רשימה זו כתב מילואהגי 37 חיבורים, מהם נמצא כתב־יד אחד ס' „זהרי ראביה" בבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים (Heb: 4° 121).

157 ראביה, דף כ"ב, עמוד א'.

158 ראשי תיבות: רבי אליקום בן יהודה ה'מילואהגי.

חריפה כנגד מהלזאק וניסה לקיים בעקשנות כל דעותיו שהותקפו בספר ראביה [159]. מהלזאק היה טיפוס מענין מאד אולם מחמת מצבו החמרי הקשה לא היה ביכלתו לפתח את כשרונותיו כראוי. בחיצוניותו עשה רושם של עני ואביון ואף נתן בכוס עינו [160]. מתלמידיו יש להזכיר את בצלאל שטרן מטרנופול שלמד אצלו „שרשי חכמת הקבלה והבנת ספר הזהר" [161].

ממשכילי ברודי הראשונים שדאגו להשרשת ההשכלה מחוצה לה היה יהודה ליב בן ישראל יאמפאלי חרי (כארי). נולד בברודי א' אלול תקס"א (22 לאוגוסט 1801). בנעוריו הושפע מחוג המשכילים שהתרכז סביב מנחם מנדיל לפין, ובעיקר לצד ההתענינות בשפת אידיש, שהיה מחובביה הניכרים. לרגלי עסקים שלו עבר מברודי לרוסיה והיה מבין המשכילים הראשונים שהתישבו באודיסה וכאן היה ממפיצי ההשכלה החשובים ביותר. השתתף בפעילות ביסוד הקהילה הנאורה ובית הספר הידוע. משום מצבו החמרי הטוב היה ביכלתו לתמוך בסופרים ומשכילים, הוא היה ממקורביו של אברהם גוטלובר [162] ואברהם קרוכמל בימי מגוריו באודיסה בשנים 1868—1872. כשיצא לאור בתרגום העברי ספרו של המיסיונר האנגלי הידועMcCaul: "The Pathes of the World" בשם „נתיבות עולם" (וינה 1863), הדפיס חרי בשפה העברית קונטרס מיוחד, שבו יצא „נגד המסיונרים", בשם „קול יהודה" (וינה 1864). מתוך הערצה והוקרה למורו לפין הוציא את תרגומו האידי ואת פירושו העברי על „קהלת". לספר זה הוסיף מאמר מפרי עטו על „שיר־השירים" (אודיסה 1873). חרי נפטר בכ"ז ניסן תרל"ה (28/4 1875) [163]. מלבד חארי היה מבין המשכילים הראשונים באודיסה אליהו מרדכי ווערבעל (1805—1880) אף הוא חניך ההשכלה הברודאית. הוא אמנם יליד טרנופול אולם בימי עלומיו התגורר בברודי והתפרנס שם מהוראה עברית. הוא השתייך לחוג משכילי ברודי והושפע מהם במובן רוחני־תרבותי. בשנת 1829 עבר למוהילב פודולסקי והתמסר שם להוראה עברית. משנת 1837 היה מורה בבית הספר של בצלאל שטרן [164].

159 כרם חמד VI חוב' 8.

160 Dr Markus Landau: Brodyer Jugenderinnerungen, Allg. Ztg. d. Jdtms. 1912, p. 595.

161 ספר רזיאל שלו (פרק כ"ד) מצוטט במאמרו של ג. קרסל „כתבי המילואהגי" ב„קרית ספר" שנה י"ז ספר א' עמ' 92—93 הערה 30.

162 גוטלובר קורא לו „ידידי המשכיל הנגיד מו"ה ליבוש כארי". מכתבו אל שמואל ריכטר ברובנה מר"ח סיון תקצ"ג ב„לקוט אב"ג" ב„המגיד" החדש 1892 עמ' 80.

163 ציונים מצוינים בבתי הקברות הישן והחדש אשר לעדת ישראל בעיר אדעסא, ורשה 1888, מספר פה ע' 66. וזה נוסח מצבתו:

כרע שכב כארי

הוא / יהודה בן ישראל יאמפאלי / הנודע בשם ליבוש כארי / נודע ביהודה ע"י ספרו קול יהודה / ומאמר על שיר השירים ויתר כתביו / נולד בבראדי שנת תקס"א בר"ח אלול / גוע ונאסף אל עמיו כ"ז ניסן תרל"ה.

הוא נולד בשנת 1801 ולא 1800; נפטר בשנת 1875 ולא 1878, כפי שנמסר ב: W. Zeitlin: Bibliotheca hebr. postmendels p. 55. Jew. Enc. XV, 533.

164 היה מליץ ומשורר, כתב פואימה רומנטית „חולדה ובור או עדים נאמנים" (1852), נושא לקוח מספור תלמודי, ששימש חומר לחתנו אברהם גולדפאדן לחזיונו: „שולמית"; פואימה „בני ציון" (1878); משא דמשק ודברי שיר מספרות גרמנית, צרפתית ואיטלקית בשם „שפתי רננות" (1864).

גדול היה מספר המשכילים הברודאיים, שהפיצו את רעיונות ההשכלה מחוץ לברודי. משכילי ברודי שהתחתנו עם נשי ערים אחרות ויצאו למקומות מגוריהן היו מפיצים שם את ההשכלה. כך, למשל, אליעזר הלברשטאם (נולד בשנת 1814 בברודי ונפטר בביאליסטוק 1899) התחתן בשנת 1833 עם בתו של ר' איציק זאב לודובסקי מנכבדי ועשירי ביאליסטוק שהיה גם בעלה השני של אמו, היה ממפיצי ההשכלה בביאליסטוק. הוא הוציא כספים רבים להשתלמות בחורי בית המדרש בלמודי חול. בעצמו כתב שירים והדפיסם בספר „עלי הגיון וכנור" („לקט שבלים" ורשה תרמ"ח). עמד בחליפת מכתבים עם יהודה לייב גורדון, שי"ר, מרדכי אהרן גינצבורג, קלמן שולמן ובעיקר עם בן־אחיו, המלומד הידוע שלמה זלמן חיים הלברשטאם (שזח"ה) מביליץ. ביתו היה מרכז המשכילים בביאליסטוק.

בחוג זה היה גם משכיל, שהתעניינותו היתה מרוכזת בחיפוש מרגליות ספרותיות עתיקות, שנעלמו מעין החוקר העברי והוא טרח להוציאן לאור. במרוצת הזמן נעשה לאחד המומחים הידועים במקצוע הביבליוגרפיה העברית וקיים קשרים עם ידועי השם בשטח מדעי, שעקבו בעירנות אחרי פעולתו המו"לית. הלא הוא מרדכי ליב בן אהרן ביסליכס, מוכר ספרים ומו"ל בעל השכלה עמוקה. נולד בברודי בסוף המאה הי"ח ונפטר בברודי בשנת 1851. הוא התענין בהוצאת כתבי יד ודפוסים עתיקים. בהשתדלותו יצאו:

1) ספר ישועות משיחו של ר' יצחק אברבנאל (קרלסרוהה 1828).
2) ספר הנפש של שם טוב פלקיירא מחכמי ספרד (לבוב 1835).
3) מורה המורה של שם טוב פלקיירא (פרשבורג 1837).
4) מאמר יקוו מים של שמואל בן יהודה תבון (פרשבורג 1837).
5) אוצר נחמד של רמב"ן (פרשבורג 1837).
6) מנחת קנאות של אבא מרי משה בר יוסף הירחי דון אסטרוק מחכמי לונל (פרשבורג 1838).
7) שפת יתר של אברהם אבן עזרא עם מבוא של לטריס (פרשבורג 1838).
8) „הפליט", רשימת כתבי יד של צונץ עם הערותיו של שניאור זקש (ברלין 1851).
9) פירוש אברבנאל על ספר מורה נבוכים לרבינו משה בן מימון (פראג 1831). את כתב־היד מצא באוצרות גביר השר והטפסר טרעוואס בוויניציאה.

מדי דברנו על ההשכלה בברודי יש גם להזכיר את הסופרים והחכמים מבני דור המשכילים, שעל ברכיהם חונכו ובזכותם תרמו תרומות חשובות ערך להתפתחות הלשון העברית וחכמת ישראל. ואלה הם: יעקב גולדנטאל, פביוס מיזס, יהודה (יוליוס) ברש ומרדכי אהרנרייך, שהם כולם ראויים לתואר של חלוצי חכמת ישראל בשפה העברית.

ד"ר יעקב גולדנטאל נולד בברודי ו' ניסן (16 באפריל) 1815. בנעוריו הצטיין בכשרונותיו התלמודיים והלשוניים, עד שראשי הקהילה שלחו אותו לליפסיא, שילמד לשונות המזרח ופילוסופיה מתוך כוונה, שאחרי גמר למודיו, יכהן בברודי בתורת רב נאור מודרני[165]

165 בזמן לימודיו בליפסיא פרסם ב: Allgem. Ztg. d. Jdtms. 1839, Literarisches und homiletisches Beiblatt Nr. 1, 2, 3. ביקורת חריפה על ספרו של יצחק שמואל רג'יו: „התורה והפילוסופיה". מאמרו נתקבל באי רצון בחוגי המשכילים.

יצחק בלומנפלד הודיע לרג'יו מאודיסה בכ"ז תמוז ת"ר (1840) על הרושם שמאמרו של גולדנטל עשה על המשכילים כדלקמן:

„... ועוד אודיעך, כי כל החכמים והנבונים במדינה זו אשר דברתי עמהם מלאים כעס על הנער גולדענטהאל על אשר ערב לבו לדבר נגדך בחוצפה גדולה במכתב עתי של הר"ר פהיליפזאהן, ואתה

ואמנם לאחר שחזר מליפסיא, מוכתר בתואר דוקטור לפילוסופיה, השתדלו המשכילים למנותו רב הקהילה, אולם האדוקים התנגדו לכך ולא נתנו למסור לו כל תפקיד או משרה הקשורה בעניני דת. הוא עזב את עיר מולדתו ובשנת 1843 נתמנה מנהל בית הספר לנערים בקישינוב. משרה זו הניח בשנת 1846, כי לא ראה בה כל תכלית לעצמו, שכן עבודתו הרחיקו מכל עבודה מדעית. הוא השתקע בווינה והתמסר כאן לעבודה מדעית בלבד, בשטח הבלשנות המזרחית, ובשנת 1849 נתמנה פרופיסור לשפות שמיות באוניברסיטה שם. הוא פירסם מספר רב של מחקרים והוציא, בהוצאת מדעיות, חבורים עברים מימי הביניים בצירוף מבואות והערות. ביחוד ידוע הדקדוק הערבי שלו בשפה העברית שיצא לאור בווינה בשנת 1857: Grammaire arabe écrite en Hebreu à l'usage des Hebreux de l'Orient וכן מחקרו: Beiträge zu einem sprachvergleichenden rabbinisch-philosophischen Wörterbuche

הוא היה חובב גדול של השפה העברית ותחייתה, כתב בעצמו עברית צחה, ובשנת 1845, אחרי פניה חמה אל הצבור היהודי[166] חידש את הירחון העברי היחידי בשנים אלה באירופה המערבית „ציון", שנוסד בשנת 1841 ונערך בידי ההיסטוריון ד"ר צבי יצחק מרדכי יוסט, וד"ר מרדכי קרייצנך, והופסק אחרי מותו של קרייצנך באלול 1842. אולם גולדנטל לא הוציא אלא חוברת אחת, שכן נאלץ היה להפסיק את הופעתו של כתב העת. הוא השתתף גם ב„כרם חמד", ב„כוכבי יצחק" של מנחם מנדל שטרן בשנת 1862. כשמצבו החמרי של שטרן הורע והיה לו קשה להמשיך באמצעיו הוא את הוצאת החוברת, סדר גולדנטל סובבנציה מיוחדת מטעם האקדמיה הקיסרית של המדעים בווינה, שהניחה בידי שטרן לקיים את כתב העת, שהופעתה נמשכה עוד עד שנת 1869. גולדנטל מת בווינה ביום י"ד טבת — 28 בדצמבר 1868.

בימי ההשכלה עלתה בברודי לגדולה משפחת מיזס. ר' שלמה יהושע הכהן מיזס[167],

אדוני אל תפן אל דברי שגעון כאלה, ותהלה לאל, שמך הטוב הולך בכל יום ויום גדול לתהילה ולתפארת בכל תפוצות ישראל ובכל מקום תדרוך כף רגל ישראל, יודעים אותך ואת חיבורך כמו שיודעים שם רבינו מענדעלסזאהן, ואולי תאמר שאנוכי אומר לך זאת בחניפה, חי ראשי, כי לא זה דרכי ושפת חלקות לא ידעתי, רק היות אמת גמור, ואם תרצה לדבר עם בן גיסך אשר היה פה בשנה שעברה תדע כי כן היא . . ." (העתק המכתב בידי).

166 הכרוז נדפס ב־Orient Literaturblatt עמ' 15—16 (1845).

167

יוסף מיזס מלבוב

1) שלום		2) שלמה יהושע [1] (1797—1880)
ד"ר יוסף [2] (1823—1872)		

1) רבקה [3] נולדה ב־1820	2) יוסף וולף נולד 1823	3) פביוס [4] (1824—1898)	4) פנחס יואל (1834—)	5) מרדכי אביגדור (1836—)	6) שמואל [5] (1841—1884)

1 אשתו שרה געלע ממשפחת רדלר נפטרה בשנת 1879 בליפסיא. שלמה מיזס נולד בטיסמיניץ, עד שנת 1840 ישב בברודי, מכאן עבר לקראקא ובסוף ימיו ישב בליפסיא ונפטר שם בשנת 1880.

2 הוא היה רופא מומחה בברודי ונפטר שם בשנת 1872.

3 נשואה לר' הירש אשכנזי מדובנא.

4 נולד בברודי וישב בה עד 1840 ועבר לקראקא ונתחנך בבית דודו, הסופר והחוקר יצחק מיזס. הוא נשא לאשה את בתו היחידה שרה. בקראקא למד אצל הרב ר' יחיאל שנגוט (אח"כ

שנולד בשנת 1797 בטיסמניץ, היה בעל השכלה תלמודית עמוקה ובקי במדעים כלליים, כתב עברית וגרמנית צחה. בברודי היה הוא מן הסוחרים הידועים, שסחרו עם ליפסיא. הוא בעצמו השתקע בסוף ימי חייו בליפסיא ושם נפטר בשנת 1880, בן 83 שנה. מבניו הצטיין במיוחד פאביוס, שנולד בברודי ב־31 באוקטובר 1824. הוא נתחנך על ברכי התורה והתלמוד, אולם בבית אביו קבל גם חנוך במדעים כלליים ובספרות ההשכלה העברית. אביו בעצמו קרא עמו ועם אחיו מדי שבת בשבתו מספרי רמח"ל, „שירי תפארת" של וייזל, וכיוצא באלה. במלאות לו חמש עשרה שנים, מסר אותו אביו לידי המשכיל הידוע ר' דוד לוקאצ'ר, שהיה נודע אז כחקרן גדול ועוסק בתורת הפילוסופיה ונרדף על דעותיו וידיעותיו על ידי החסידים שראו בו אפיקורוס גמור. לוקאצ'ר [168] היה מורו הראשון בפילוסופיה, שהורה אותו לפי מה שלמד בעצמו מפי ר' נחמן קרוכמל. את השיעורים היה נותן לו מפחד רודפיו בחצות הלילה או בבוקר השכם לפני עלות השמש. פאביוס מיזס עזב את ברודי בשנת 1840 ונתחנך כפי שהזכרנו בבית דודו יצחק מיזס בקרקא. אולם הוא לא ניתק את קשריו עם עיר מולדתו. בשנת 1846 חזר לברודי וכאן קשר קשרי ידידות עם יצחק שור, אחיו של יהושע העשיל שור, יצחק ארטר, אברהם קרוכמל, שגר בשנים אלה בברודי. בשנות 1845—1846 התחיל פביוס בעבודתו המדעית־ספרותית ב־„מאנאטס־שריפט פיר געשיכטע אונד וויסענשאפט דעם יודענטומס" וב־„אורינט" של ד"ר יהודה (יוליוס) פירסט ומהזמן ההוא השתתף בו בקביעות. בשנת 1854 עבר פביוס עם אביו לברסלאו ופה התחילה, בהשפעתם של גרץ וד"ר זכריה פרנקל, ד"ר אברהם גייגר, ד"ר עמנואל יואל, ד"ר יעקב ברנאיס תקופה חדשה בעבודתו המדעית, שהגיעה לשיאה בספריו „הקבלה והחסידות" (1866), „האמונה והתבונה" (על הדרביניזם ומתנגדיו, 1878). במחקרו הגדול „קורות הפילוסופיה החדשה" שבו הוא נתן, בראשונה בלשוננו, את קורות הפילוסופיה מקאנט ועד שלינג בכרך ראשון, מהגל עד הרטמן בכרך שני ומבקון עד קאנט בכרך שלישי, תרם תרומה חשובה לקביעת מונחים עבריים בשטח הפילוסופיה החדשה. מברסלאו חזר לליפסיא וישב בה עד מותו בשנת 1898.

ד"ר יוסף מיזס בן אחי־אביו של פביוס מיזס, נולד בברודי בשנת 1823, למד רפואה ואחרי שנתדקטר השתקע בברודי. הוא היה רופא אהוב ולקח חלק פעיל בחיי הצבור ושנים רבות היה חבר מועצת העיר. בעיריה פעל הרבה לטובת בית הספר העממי היהודי והמוסדות הסוציאליים של היהודים, ובהשפעתו החליטה העיריה על תקציב קבע לטובתם. הוא נפטר בברודי בשנת 1872.

יהודה (יוליוס) ברש היה בן למשפחת סוחרים ידועה בברודי [169]. נולד ב־27 במאי 1815 וקבל בבית הוריו חינוך מסורתי. הוא נטה בנעוריו לחסידות, אולם בהשפעת צעירי המשכילים התחיל להתענין בלמודי חול. בשנת 1835 עזב את ברודי ויצא לברלין ללמוד רפואה. כאן הצטרף לאגודה „מלכות ישראל בארץ ישראל", שנוסדה ביזמתו של משה

168 ד"ר ע. גינצויג: תולדות פאביוס מיזעס, באוצר הספרות III, מדור תולדות אנשי שם, עמ' 53—54.

169 במשפחה זו היו גם משכילים ידועים כגון מרדכי ברש.

רב בביליץ). בבית דודו התודע אל ד"ר סיני קירשבוים לויצקי, מנהל בית הספר היהודי, ר' ישראל אהרון בורנשטיין. בשנת 1846 חזר לברודי אולם אחרי זמן קצר יצא לגרמניה והשתקע בליפסיא.

5 היה רופא.

(מוריץ) שטיינשניידר וד"ר אברהם בניש [170]. בשנת 1841 נתדקטר ורצה להשתקע בברודי כרופא, אולם שינה את החלטתו ועבר לרומניה בתור רופא ביאסי וקאלאראש. בשנת 1850 נתמנה מורה ללימודי הטבע בליצאאום ואחר כך פרופיסור בפקולטה הרפואית. ברומניה פעל הרבה להשכלת היהודים ונקרא „מנדלסזון הרומני". ההשכלה הברודאית הנחילה לברש אהבה גדולה לשפה העברית, ובעודו סטודנט כתב לעורכי הירחון „ציון" יוסט וקרייצנאך מכתב ובו קבע, כי השפה העברית היא „כלי פז שנשאר אתנו משנות קדם בעוד נר אלהים על ראשינו, ממנו נשתה לרויה, יחד כל בני ישראל בכל מקומות תפוצותיהם, לא ידח ממנו נדח. בת עבר זאת, אשר עוד תזרח בקרני אורה שבעתים כאור יומם, עוד תשכון בינותינו. — הן היא לא אבתה עזבנו, כאם וכאחות היתה עמנו, בימי חושך ועלטה מעוף צוקה ואפילה אשר עברו עלינו עד היום הזה; עוד כיום תברח מאהלי זר ותקרב אותנו אף אם אין לאל ידינו כבדה כיאות לה". לדעתו השפה העברית לבדה מוכיחה בבירור, כי „מארץ העברים אנכי ובין עמי אני יושבת" רק בה „יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל בארץ ובשמי עוזו, ועל כל הר וגבעה ואיים רחוקים אשר שם אף אח אחד מאתנו בין רבבות נפשות עם זר המסתרים יחבא, לנס תהיה לכל עובר מאתנו, כי גם פה תמצא נפש אחת אשר מבני ישראל היא ובשם יעקב תכונה" [171].

גם ברומניה לא הזניח את השפה העברית ובשנת 1856 הוציא בוינה את „ספר אוצר חכמה" שממנו יצא כרך אחד בלבד. הוא לקח חלק פעיל במלחמת יהודי רומניה לשווי זכויות ולשם כך הוציא כתבי־עת וקונטרסים פוליטיים שונים. הוא פרסם גם בגרמנית ורומנית ספרים במדעי הטבע והפילוסופיה. הוא נפטר בבוקרשט ב־30 באפריל 1863 [172].

ד"ר משה לוי אהרנרייך נולד בברודי בשנת 1818, אביו היה מרדכי אהרנרייך הגזבר של הקהילה, איש משכיל [173]. בנו למד בבית הספר הריאלי, ואחרי שלמד באוניברסיטה בלבוב, נשלח לפדואה ללמוד בבית המדרש לרבנים מיסודו של שד"ל. אחר גמר למודיו ב־Instituto Rabbinico נתמנה בשנת 1845 כמורה בבית הספר היהודי בגוריציא, אחר כך פעל כמורה בטריאסט והיה רב במודנה וקאסאלה מונפורטו, ומשנת 1882 מנהל בית הספר היהודי ברומא. בהשתדלותו חודש בשנת 1887 בית המדרש לרבנים שהועבר מפדואה לרומא והוא היה ממרציו. בשנת 1890 נבחר רב הראשי של קהילת רומא, והוא נפטר ברומא ב־27 לדצמבר 1899. אחרי שעזב את ברודי לא ניתק לגמרי את כל הקשרים עם עיר מו־לדתו. בימי למודיו החליף מכתבים עם נתן קאליר ועם ידיד נעוריו צבי הירש בודק ולפי שמצבו החמרי היה קשה שלחו לו ידידיו, בודק וגולדנברג — תמיכות כספיות. אחרי שגמר את חוק למודיו ביקר ביקור קצר — בשנת 1845 — בברודי. מגוריציא החליף הוא לעתים קרובות מכתבים עם יהושע השיל שור בעניני קניית כתבי־יד וספרים. בכל שנות חייו

170 ראה במאמרי: אגודת סטודנטים באוסטריה וגרמניה בשנות 1836—1842 ב„שיבת ציון" כרך א', ירושלים תש"י עמ' 106—131.

171 „ציון" תר"א, כרך ו, חוב 1 עמ' 3—4.

172 עליו: Dr. N. M. Gelber: Vorgeschichte des Zionismus, Wien 1927; M. Schwarzfeld: Dr. Juliu Barasch, Bucuresti 1919.

173 כתב גם מזמן לזמן בעתונים, כך למשל, תרגם בשביל כתב־העת „שולמית" של ד"ר פרנקל בדסאו, מפולנית לגרמנית את חוקי היהודים ברפובליקה קראקא. נדפסו בכרך v (1818) עמ' 229—237, 312—318, 397—404.

הגיעו לברודי ידיעות על פעולתו הצבורית, החנוכית והמדעית [174] באיטליה ובני קהילתו ציינו בקורת רוח כי בן עירם עבד לטובת בני עמו באיטליה.

עם חוג סופרי ההשכלה יש למנות את מרדכי בן דוד סטרליסקר (נולד ב־28 לנובמבר 1807 בברודי. נפטר ב־19 לאוקטובר 1875 במיהאַילני ברומניה), **שהיה בנו של החזן הידוע בברודי דוד'ל וואהלזינגער־בראָדר** [175], **אביו זה נולד בברודי בשנת 1782 והיה למדן**

174 עוד בימי לימודיו השתדל ידידו שמואל לייב גולדנברג, המייסד של „כרם חמד", להכין לו משרת רבנות בלבוב או בקהילה גדולה אחרת. שר המחוז בלבוב מיהלבכר התעניין בעתידו והבטיח לגולדנברג להחזיק בשבילו את הרבנות בלבוב עד שיגמור את לימודיו. אולם כל התכניות האלו נתבדו ואהרנרייך שרצה מאד לחזור לגליציה, הוכרח להשאר באיטליה (ד"ר מ. גרינוולד: פון ל. מ. עהרענרייכס ליטעראריש־ער ירושה ב: לאנדאו־בוך (איווא־וילנה 1926, עמ' 326—327).

רוב עבודותיו המדעיות היו בשטח התנ"ך. הוא תרגם לגרמנית וכתב פירוש עברי להפטרות אחדות בהוצאת החומש שנדפס בווינה בשנת 1856. הוא השתתף בתרגום האיטלקי של התנ"ך בעריכתו של שמואל דוד לוצאטו, ותרגם שם ס' דניאל, עזרא, נחמיה וחלקים מהושע ומיכה. לאיטלקית תרגם גם את תולדות היהודים ברומא של ד"ר אברהם ברלינר. כתב מונוגרפיה על יצחק שמואל רגיו. אהרנרייך כתב גם בעברית מספר שירים ופירושים. כך למשל הארות ובאורים לס' מיכה ב„אוצר הספרות" 1887, עמ' 72—76.

175 דוד סטרליסקר היה אמן גדול במלאכת פתוחי צעצועים בעצי אלמוגים ובציור. בשנת 1818 קיבל עליו למלא את בקשת חברה קדישא, שערכה לפי מנהג מקובל בברודי משנים רבות, מדי שנה בשנה, ביום י"א בכסלו בקלויז הגדול תפילה, שבה אמרו „בבכי ובתחנונים סליחות", להתפלל שם, תפילתו עשתה תמיד רושם כביר.

בענין זה רשום בפנקס החברה קדישא כדלקמן:

„לאשר ביום הנבחר על פי תקנות הרג"ח הקודמים, אשר גבלו הראשונים קמאי דקמאי להתאסף יחד כל בני החבורה למקום המקודש הקלויז דפה ביום י"א כסלו שנה בשנה להפיל תחנתם ולהיות צמים ומתפללים על שגיונם לומר פיוטי הסליחות אשר גבלו הראשונים כמבואר בפנקס הנוכחי פעמים, היום הזה הכין את לבבו ה"ה הרבני מו"ה דוד בן המנוח מו"ה מרדכי ז"ל הוא היודע להנעים זמירות לקונו, ולעורר לבב שומעיו באמרותיו פיוטי הסליחות ברוב עוז והוד על אשר בקהל עם ברכוהו בשיר המעלות ותפלה לדוד, וכולם פתחו פיהם באשרי שלו ככה היודע פרק בשיר ולרצות בתפלתו זכה ורצוי הוא לכל אחיו וזה חלה מאת אלופי הגבאים דח"ק דפה בהתודעם יחד להביא אותו ואת בניו בלולאות החה"ק דפה. ומלבד אשר התרפס ברצי כסף כפי התקנה התנדב א"ע מרגשת לבבו להיות הוא כל ימי חלדו לתקופת השנה ביום הנבחר לעיל יסדר תפלתו כש"ץ מבלי מחיר מה; בגלל הדבר הזה הסכמנו כולנו יחד באסיפת הרועים להיות החבורה קדושה קולטת אותו להביאו בינו בעלי הקלפי כתקנת החבורה ובניו אשר חנן אלקים אותו המה הבכור מרדכי, משנהו משה מנחם מנדל, והשלישי יצחק ליב, המה יבואו בתוך אחיהם הילדים, רשום בפנקס החבורה דפה ק"ק על ידי הסופר דמתא דפה ולמען יוכח למשמרת כתבנו וחתמנו אור ליום י"ב כסלו תקע"ח לפ"ק פה ק"ק בראד. הק' בעריש ליב לעווינזאהן ספרא דק"ק בראד" (פנקס דחבורה הקדושה בברודי).

באותה שנה הוזמן כחזן לבית הכנסת של אנשי ברודי בליפסיא, שלשם היה בא לירידים בעניני מסחר, אולם סירב לקבל משרת חזן. זמירותיו, אמרו בני דורו, היו „בין עם ישראל לאלקיו ובין אום ישרון לאביהם שבשמים". בנו מנדיל כתב לאחיו מרדכי, שבתפילותיו הבין אביהם „לספר בנימה אחת את כל תולדות התלאות של היהדות" (ואלה תולדות ימי חיי דוד, עמ' מ"ב).

ידוע. אמו של דוד וואהלזינגער היתה עטיל, בתו של החלפן הידוע באותם הימים ר' למל, המיסד של „בית המדרש של ר' לעמל חלפן" שנפטר בברודי בכ"ד סיון תקע"א (1811). אביו של דוד וסבו של מרדכי סטרליסקר היה מרדכי בן דוד ומוצאו מעירה סטרליסק וממנה שם המשפחה. ר' דוד וואהלזינגר היה מראשוני ילדי היהודים, שהוכרחו על ידי השלטונות האוסטריים ללמוד בבית הספר העממי, שהוקם אז בברודי לילדי־ישראל. הוריו שלמו ושחדו את הפקידים שלא יוכנס במספר התלמידים, אולם במשך הזמן הקצר שלמד שם, ידע לקרוא ולכתוב גרמנית. הוא קבל חנוך מסורתי ויסודי ולמד יחד עם רנ"ק אצל מורה אחד. עוד בימי נעוריו הצטיין בקולו הערב ובהיותו בן י"ב שנה, התיצב בבית הכנסת הגדול להתפלל שחרית בשבתות ובחגים, אחר כך היה חזן ואמרו עליו, כי הבין לספר בזמרה את תולדות מצוקת ישראל. כשהקיסר פרנץ הראשון בקר בשנת 1817 בברודי ונתקבל על ידי נציגי הקהילה בבית הכנסת הגדול, ערך ר' דוד סטרליסקר את התפילה החגיגית. בשנת 1822 הוזמן כחזן לאופן בהונגריה. היות ומצבו החמרי היה קשה הסכים לכך. באופן ואחר כך בקהילה החדשה ואחרי שהצטרפה פשט בשנת 1830 כהן ר' דוד כחזן והיה אהוב על כל בני קהילתו. בשנת 1834 בקשה אותו הנהלת הקהילה בברודי בראשותו של אלכסנדר זיסקינד קאליר, אחרי שהחזן הישיש, אשר כהן בברודי שנים רבות נפטר בחודש תמוז תקצ"ד, לבוא לברודי לכהן כש"ץ בבית הכנסת הגדול. אולם קהילת פשט לא נתנה לו לצאת והוסיפה על משכורתו. דוד סטרליסקר מת בפשט בשנת 1848. אגב, חזן ידוע, יליד ברודי היה יהושע אבראס (נולד ב־1820). הוא היה תלמידם של החזנים מודל וזולצר. בשנות 1840—1842, היה חזן בבית הכנסת של יוסף פרל, בטרנופול ומשנת 1846 בטמפל בלבוב.

אחיו של מרדכי סטרליסקר, יצחק ליב סטרליסקר, התגורר בפשט והיה אחד מן הצלמים הראשונים. אחיו השני מנחם מנדיל עבד בהצלחה רבה בתעשיה הטכנית בהונגריה [176].

ר' מרדכי סטרליסקר השתייך לחוג המשכילים שהתרכז מסביב לר' נחמן קרוכמל ויצחק ארטר והתעניין בספרות העברית החדשה. בבית אביו שהיה משכיל הזדמנו משכילים רבים מן החוץ שבאו לברודי לשם אסוף כספים להדפיס את ספריהם, כגון שמשון בלוך וגם החכם המתמטיקן הידוע, אברהם יעקב שטרן מורשא, שבא לברודי „בכלי מלאכת מחשבת מעשה אשר היה להפליא" [177], כדי להשיג אצל המשכילים העשירים בברודי את הכסף הדרוש לו לפרסום תגליתו. הוא בא לברודי אל ר' זיסקינד קאליר ביום חתונת בתו ובראש המכתב שבו הודיע על בואו כותב הוא „פה אור" (בגיאמטריא בראד) *[177]. את פעולתו הספרותית התחיל מרדכי סטרליסקר ב„בכורי העתים" בשנת 1827. שיריו הראשונים היו ברובם המכריע גבבי־מליצות [178]. בין שיריו גם תרגומים רבים מן השירה הגרמנית.

176 מ. סטרליסקר: זכר עולם 1849 עמ' ל"א—נ"ו.

177 תולדות דוד סטרליסקר, של מרדכי סטרליסקר עמ' מ"ז.

*177 המכתב נמצא בידי ידידי הסופר דב סדן (שטוק).

178 הטוב מבין שיריו שפרסם בשנות 1827—1828 הוא האלגיה שלו על מות אפרים זלמן מרגליות בשם „זעקת שבר" (ב„בכורי העתים" כרך X, עמ' 124—130). ב„בכורי העתים" משנת 1827 (תקפ"ח) עמ' 45 נדפסה חידה מאת י. ס. מבראד — לא מן הנמנע שזה הוא יצחק סטרליסקר אחיו של מרדכי. באותו שנתון עמ' 170 נדפס פתרון החידה בחתימה י. ר. מבראדי. י. ר. הן האותיות האחרונות של מרדכי סטרליסקר. בביבליוגרפיה של כתבי סטרליסקר „תודה וברכה" (צ'רנוביץ 1868) עמ' 29 מובא „פתרון החידה".

גם כעבור כמה שנות עבודה ספרותית נמנה סטרליסקר אל המשוררים הפחותים. הוא השתתף גם ב„כוכבי יצחק" ו„כרם חמד". בשנת 1840 פרסם את „דברי מישרים" ובהם פניה אל בני עמו ועדתו לתקן את החינוך לפי צורך העת ולפי צורך עם ישראל. לפי דעתו „עתה נקל יהיה לנו לעשות כל אשר נמצא לטוב לנו ולבנינו אחרינו בסדר חנוכם". כדי להוציא זאת אל הפועל פונה הוא בקריאה: „התאחדו נא כלכם בלב אחד ובעצה אחת כאשר הראיתם לדעת זה כביר בפועל כפיכם, ואין דומה לכם בכל ערי גאליציע ועשיתם לכם שם בקרב הארץ. ולמען בל ירפו ידיכם אוהבי המרגוע לאמור: פה לא יהיה הדבר ולא יבוצע שיתו נא לבכם לחיל הטובות והצדקות שנעשו פה קריתנו בכל דור ודור, פסגו ארמונות החסד שכבר בניתם לתלפיות פה עיר ברודי אף גם בימינו! אם גם מקטיני הדרה יפטירו בשפה: בראדי לא תגביה קינה במעשה הטוב. והשתוממתי על רב אומץ רוח ילדי עירנו ועל כביר כוח מצאתם ולבבכם יוסיף עוז רב ולאין אונים עצמה ירבה לבצע גם כל הטוב כאשר יחדתם עתה לעיניכם ואל תתיאשו מן הטובה" [179]. משיריו יש להזכיר גם את שירו על השריפה שפרצה בברודי בשנת 1835 בשם: „כוס התרעלה אשר עבר על עירנו בראדי בימי החודש השני הוא חודש אייר תקצ"ה" [180]. אחרי שמשה מונטיפיורי וכרמיה חזרו משליחותם בדמשק, שלחה להם הקהילה הברודאית מכתב תודה מפרי עטו של סטרליסקר [181]. בשנת 1848 פרסם את תולדות אביו „זכר עולם".

מרדכי סטרליסקר הציע ליסד אקדמיה עברית ומטרתה ליצור על בסיס עקרונות לינגויסטיים מלים חדשות [182]. כך הציע למשל מלים חדשות כגון במקום טלגרף = „דלוג רב", לוקומוטיב = „מעשינה לה כמו תוף". בשנת 1852 הוזמן כחזן למיהלאני ברומניה ונשאר שם עד מותו בשנת 1875 [183].

ממשפחת המצנטים של סופרי ההשכלה טרכטנברג, כתב מזמן לזמן שירים אברהם טרכטנברג, שנולד ב־25 לינואר שנת 18002 בברודי ונפטר באודיסה ב־3 בינואר בשנת 1880, הוא התחיל את פעולתו הספרותית בתרגום של אידיליה מגסנר „דאפניס" ב„בכורי העתים" משנת 1826 [184]. אחר כך פרסם תרגומים ושירים אחרים במאספים שונים. אחרי שעבר לאודיסה היה שם ממיסדי קהל הברודאים ועשה רבות להפצת ההשכלה.

מהמשכילים המתונים הקשורים במסורת היה משה שטרן (נולד בברודי ב־19 בפברואר 1818). אחרי שאברהם מנדל מוהר פרסם בשנת 1846 ב„כוכבי יצחק" [185] את „דבר בעתו", שהרעיש את הרוחות בגליציה, ביחוד בחוגי האדוקים, משום עמדתו התקיפה, שהיהודים צריכים לוותר על תלבשתם, שהיא איננה יהודית והמשכיל הידוע מסטניסלבוב יחיאל מלר הוכיח, מתוך המקורות, שמותר להתלבש בתלבושת הארצית [186], פנה משה שטרן אל עורך

179 דברי מישרים סימן ו'.

180 זיולקיב 1835.

181 נדפס ב„ציון" בעריכתו של ד"ר מ. יאסט וד"ר קרייצנך, פרנקפורט ע/מ תר"א עמ' 102—104, ראה גם Orient 1841 p. 414.

182 מגד ירחים של יוסף כהן צדק 1855.

183 אחרי מותו פרסם „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" (48 № 1875) בתוספת מיוחדת שיר גרמני: Nachruf dem heimgegangenen Dichter M. Strelisker von J. Sussmann.

184 בכורי העתים כרך VII עמ' 105—106, „שיר רועי". 185 כרך 4 עמ' 12—18.

186 בכורי העתים 1846 כרך V עמ' 64—67.

„בכורי העתים" במכתב ובו יצא נגד התקפות על התלבושת היהודית [187]. מכתבו גרם לכרוז ארוך של אלמוני אחד אל יהודי גליציה שנדפס ב„כוכבי יצחק" [188] משנת 1848, ובו הוכיח הכותב את אחיו, עד כמה הם חוטאים על ידי הזנחת תלבושתם היהודית לגבי האמת והצדק ולגבי היהדות במדינות אחרות, ולא פחות גם נגד ילדיהם ונגד רצונו של הקיסר, על ידי עקשנותם שאינה הולמת את רוח הזמן.

מבין הסופרים־החוקרים בקרב משכילי ברודי ראוי להצביע על ר' צבי מנחם מנדיל הירש פינלש (של"ש) [189]. אף שנולד בטיסמניץ היה שייך למשכילי ברודי, כי פה קבל את הדרכתו הרוחנית כאחד מהצעירים המשכילים שהתרכזו מסביב לר' נחמן קרוכמל. את עבודתו הספרותית התחיל במכתבו אל רנ"ק בשנת 1836 ב„כרם חמד" [190]. פינלש, שהיה נשוי לבתו של הסוחר העשיר בברודי שמעון דישה [191] (שותפו של אפרים זלמן מרג־ליות), התגורר כאן שנים רבות עד שעבר בשנת 1853 לאודיסה ומכאן בשנת 1855 לגאלאץ. הוא היה למדן גדול, ובהשפעת משכילי ברודי התחיל להתעסק בלימודי חול — דבר שהעלה רוגזו של חותנו. שעל־כן ראה לפרסם בשנת 1836, ב„כרם חמד" [192] מכתב אל חותנו, שבו הוא מצטדק על התעסקותו בעניני מדע. הוא פרסם גם מאמר הבקורת הראשון על „מורה נבוכי הזמן" של רנ"ק [193], התענין במיוחד בלוח העברי ועמד בקשרים עם חיים זליג סלונימסקי. עבודתו המדעית החשובה ביותר הוא ספרו: „דרכה של תורה" (וינה 1861) ובו נתן נתוח בקרתי של כמה מקומות בתלמוד ובמשנה, ברוחו של אברהם גייגר וי. ה. שור. ספרו זה עורר וכוח חריף בספרות העברית [194].

משכיל אחר, ר' יעקב טופרובר [195], ממשפחת סוחרים ופרנסי קהילה ותיקה, התמסר לחקר הדפוס העברי ותולדותיו ופרסם מחקר חשוב על בתי הדפוס העבריים באיטליה ובארצות אחרות [196]. בשנת 1849, לרגל מתן האמנציפציה ליהודי אוסטריה (ב־2/4 1849), פירסם כרוז נלהב ב„בכורי העתים" [197]. „עורי עמי" כי„עת הזמיר הגיע וקול הדרור נשמע בארצינו" ובסוף דרישה להודות לקיסר. אחר כך השתקע בליפסיא וכאן התידד עם פביוס מיזס והיה מזדמן בביתו עם המלומדים והסופרים הברודאים צבי בודק, גיסו אברהם הייל־פרין, מרדכי קאליר, ישעיה מאיר פינקלשטיין, שמואל ביק, שהיו קשורים בביתו של מיזס קשרי־ידידות לבביים [198].

187 כוכבי יצחק XI עמ' 42—43. 188 כרך 12 עמ' 8—33.

189 נולד ב־3/12 1806 בטישמיניצה ונפטר בגאלאץ ב־6/8 1870. 190 כרך 2 חוב 12.

191 זו היתה אשתו השניה, אח"כ היתה לו שלישית, אחותו של ד"ר יהודה (יוליוס) ברש.

192 כרך II חוברת 27. 193 החלוץ I עמ' 123—124.

194 נגד ספרו יצא מבחינה מסורתית, בביקורת חריפה גיסו משה בן יואל ולדברג, יליד לבוב, אחיו של הרב הלמדן הידוע ר' שמואל ולדברג בירוסלב, בספרו: „כך היא דרכה של תורה". משה ולדברג היה מגדולי הבנקאים בבוקרשט ומיוזמי חוזה המסחר בין אוסטריה־הונגריה ורומניה משנת 1875. על מעשהו זה הועלה ב־12 ליוני 1875 לאצילות ("Ritter von") וב־16 למאי 1884 — לבארון. ולדברג נשאר עד סוף ימיו יהודי חרד, אולם בניו התנצרו כולם אחרי מותו, בשנת 1901.

195 נולד בברודי ב־23 נובמבר 1827 ונפטר בליפסיא ב־24 בינואר 1892.

196 הכרמל 1870, עמ' 23—24, 47—48, 64, 79—80, 127—128, 175—176. נדפס בעיבוד מורחב גם ב„כוכבי יצחק" כרך XXX (1864), XXXI (1865), XXXIII (1866).

197 כרך XV, ע' 64—67. 198 אוצר הספרות III מדור תולדות אנשי שם עמ' 24.

מבין סופרי ההשכלה בברודי שטיפלו בבעיות מדעיות יש להזכיר את מרדכי לנדוי שהיה תלמודי גדול וגם ידען בחכמות־חוץ. התעסק במתמטיקה, אסטרונומיה וכמיה. המציא גם מכונה לאפית מצות[199]. עם חוג זה נמנה גם חיים סאטאנובר שהיה יליד ברודי, בעל השכלה כללית ויהודית מקיפה ומתלמידיו של רנ"ק, הוא התענין במיוחד במדעי טבע ופילוסופיה. בשנת 1835 פרסם את ספרו „דבר חכמה" (בלבוב) על בעיות מתחום המוסר, פילוסופית הדת וחכמת הטבע. מספרו זה התרשמו משכילי דורו מאד.

ממשוררים וסופרים בתקופת ההשכלה יש להזכיר גם את מרדכי בנימין (מרקוס מקס) קאליר, שנולד בברודי ב־23 אוקטובר 1830 ונפטר בליפסיא ב־5 ביוני 1881 והשתייך שם לחוגו של פביוס מיזס. את פעולתו הספרותית התחיל בשיר „המבול" לפי גסנר, שנדפס ב„כוכבי־יצחק"[200]. בן־דורו הוא המשורר ישראל ראל, שנולד ב־31 באוקטובר 1830 בברודי. בנעוריו שקד על למודי קודש וחול. ראשית פעולתו הספרותית היתה העתקת שירי שילר ומאמריו[201], ואחר כך השתתף ב„המגיד". לרגל מסחרו הרבה לבוא לאודיסה וכתב פה גם ב„המליץ". בשנת 1867 הדפיס קובץ „שירי רומי", בו תרגומים מהשירה הלטינית, כגון שירי אובידיוס, לוקרציוס, יובנל, וירגיליוס וכו'. הוא הדפיס גם שירים ב„אוצר החכמה", „הנשר" של יוסף כהן צדק. בשנת 1888 הוציא בוינה ירחון בשלוש שפות: עברית, גרמנית, וצרפתית בשם „שם ויפת", אולם יצאו ממנו לאור ארבע חוברות בלבד. הוא כתב גם גרמנית בעתונות היהודית בגרמניה ובאוסטריה[202]. בשנות חייו האחרונות התגורר בלבוב ונפטר כאן בחודש אוגוסט 1893.

מבין הדור הצעיר של משכילי ברודי נתפרסם נח פירסט „אשר נחה עליו — לפי דברי בן־דורו — [203] רוח השירה". היה בקי בספרות הרבנית והעברית החדשה, גם בעל השכלה כללית רחבה. פירסם מחקרים בדרושי התורה ומאמרים בעתונות העברית. בשנת 1859 פירסם שיר „קול תודה לכבוד הקיסר עסטרייך יר"ה" (לבוב), ובשנת 1873 „דברי שיר ליובל מלאות 25 שנה של פרנץ יוסף ו" (וינה). בשנת 1888 פירסם שיר „פרעות בישראל" (באוצר הספרות של ש. גרבר כרך וו). כתב גם גרמנית והוציא לאור קונטרס על „האנטישמיות לפני חמישים שנה"[204]. השאיר לבני משפחתו בכתובים כתבי יד שלו, עפ"י רוב שירים ומחקרים.

אל הסופרים „המוהיקנים" האחרונים של תקופת ההשכלה משתייך גם התורני הידוע בזמנו ר' יצחק אריה גלברג. הוא נולד בשנת 1827 בברודי ונפטר בלבוב בכ"ב סיון תרנ"ג (1893). נתחנך על ברכי התורה על ידי רבני ברודי. בשנת 1845 נשא אשה ממשפחה נכבדה ועשירה בקאמיונקה־סטרומלובה והשתקע שם. לא ניתק את קשריו עם עיר מולדתו וביחוד עם חוגי המשכילים בה. היה סוחר ידוע ומצא תמיד זמן לעסוק בתורה, ספרות וגם בעניני צבור. שנים מספר היה מראשי הקהילה והעיריה. כתב מאמרים, שירים וספורים ב„המבשר" „הנשר" „העברי" ובעתונים עברים אחרים. הניח גם ספרים בכתובים: „מעון

199 מרדכי לנדא נפטר בברודי ב־1 בנובמבר 1872 (עברי אנכי 1872 גליון ג').

200 כרך XII עמ' 94—97.

201 „הצולל" "Der Taucher" ב„כוכבי יצחק" XI 79—82, XIII 85—88.

202 „המגיד החדש" קרקא 1893 גל' כ"ז ע' 10.

203 אברהם בר גוטלובר ב„המגיד" 1860 גל' 50 עמ' 200.

204 Der Antisemitismus vor fünfzig Jahren (Wien 1883). פירסט היה סוחר ועבר בשנות השבעים של המאה הי"ט מברודי לוינה, שם נפטר. שנת לידתו ופטירתו בלתי ידועה.

אריה" „דברי יצחק" „קץ ליגון" „מספד תמרורים". בנו הוא הסופר והמשורר העברי צבי הירש גלברג (1847—1930) [205].

מאלה שסיימו את תקופת הזוהר של ההשכלה בברודי יש לציין גם את בעל „החלוץ" יהושע השיל שור (יה"ש), שהוא בעצמו מהווה בספרות העברית כבר את המעבר מתקופת ההשכלה בעלת צביון אידיאליסטי־רומנטי לתקופתה הריאליסטית. הוא היה מן הראשונים שהתקיף בכל כלי־הנשק בבקורת חריפה וסטירה שנונה את האדוקים הואיל והם התלכדו עם החסידים להתקיף את ההשכלה והקידמה בקרב היהדות הגליציאית. לכן הפכו הוא ו„החלוץ" שלו לבית אחיזה של הבקרתיות המדעית, שהשתלטה בחוגי המשכילים בשלהי תקופתם. הוא נולד בברודי ב־18 בספטמבר 1818 [206]. אביו ר' שלום שכנא, ממשפחת סוחרים מפורסמת בברודי, היה ידוע גם כלמדן ואדוק. אמו, שרה לאה, היתה ממשפחת ביק [207]. שור קיבל בבית אביו חינוך מסרתי [208], אולם בהשפעת גיסו אביגדור גרינברג [209] ובעריש ברנשטיין [210] למד גם שפות זרות ולימודים חיצוניים. גם במשפחת אביו, היו מנדיל שור ויצחק שור ידועים כאוהדי השכלה, שהתעניינו בכל תופעות הספרות העברית ונמנו עם הנכבדים אשר „באו על החתום" לקחת את ספרי הסופרים המשכילים. בנעוריו הכיר שור את שמשון בלוך, יצחק ארטר ורנ"ק. ביחוד השפיע על הלך התפתחותו הרוחנית יצחק ארטר, שהכניס אותו לפרדס הספרות העברית של ההשכלה ולספרות חכמת ישראל, כגון זכריה פראנקל, ד"ר יוסט, שד"ל, אברהם גייגר ורפאל קירכהיים, שאתם החליף מכתבים בעניני חקר. בן עשרים וחמש נשא לאשה את זיסלה [211], בתו של ר' יודל לנדא (בנו של ר'

205 „המגיד החדש" קרקא 1893 גל' כ"ג עמ' 3. צבי הירש גלברג פרסם מלבד שירים גם אפוס „המתאונן. תבנית חיי היהודים בערי מצער בגליציה" (1880), „תולדות משה מונטיפיורי", „שיר מאה שנה" (1884), מחזורים „ברוך הבא" לכבוד יורש העצר רודולף, „תקופת החגים" וכו'.

206 שור נולד ב־18 בספטמבר 1818 ולא כפי שנמסר לפי זיידל בכל האנציקלופדיות וב„תולדות הספרות העברית החדשה" של ד"ר יוסף קלויזנר, ירושלים תש"א כרך IV, א' עמ' 65 (לפי ג. באדר: יהושע העשיל שור, ב„פרדס" II, עמ' 181) בג' סיון תקע"ד (22 במאי 1814), במכתבו אל דודנו הנמצא בארכיון ד"ר שרון בספריה הלאומית בירושלים — כותב שור לאמור: Brody 16 July 1894
"Lieber Neffe! Auf Dein Ansuchen von vorgestern meinen Geburtstag und Jahr zu notieren, diene zur Antwort 18 September Jahr 1818. Sie wie Ihre liebe Frau Mathilde herzlichst grüssend und alles Gute wünschend zeichnet Onkel Schorr".

207 לפי דברי קרובו ד"ר יעקב ביק, עורך דין בברודי, שמסר לי ב־1912, היתה אמו של שור בת סוחר אמיד ממשפחת ביק.

208 לתולדותיו ראה: הירש זיידל: ספר תולדות הרב החכם הגדול החוקר והמבקר מוה"ר רבנו יהושע העשיל המכונה יה"ש בעל החלוץ, דרוהוביץ 1898.

הירש זיידל הוא יליד ברודי, היה מתלמידיהם הנאמנים של שור ואברהם קרוכמל, ואחד המוהיקנים האחרונים של תקופת ההשכלה הברודאית, פרסם הרבה מאמרים בחקירת הלשון, הוציא את פירושו של שלמה פאפנהיים לפיוט „כחומר ביד היוצר". נפטר בברודי קרוב לשנת 1909, טיפוס מקורי ומעניין.

209 משפחת גרינברג היתה ממשפחת משכילים ידועה בברודי.

210 ממשפחת ברנשטיין הידועה. בין חותמי הספר „רוח חיים" של הופלאנד בתרגומו העברי של משה מרדכי יובל, לבוב 1831, כתוב במפורש: „ר' בעריש ברנשטיין חתן ר' שכנא שור".

211 היא נפטרה בשנת 1863.

יעקבקה לנדא) והתקשר עם אחת המשפחות המיוחסות ביותר בברודי מכאן ועם משפחת העשירים המפורסמים באודיסה מכאן. אחות אשתו מינה היתה נשואה לליאון אפרתי. יה"ש אחרי שהפסיד את הנדוניה שלו, שהשלשה בידי סוחרים חשובים, שפשטו אחר כך רגל ולא יכלו להשיב לו את הכסף — עבר לזמן קצר לאודיסה, ששם מסר לו גיסו אפרתי סוכנות של חלב וצמר [212]. בזמן קצר חזר והתעשר ושב לברודי.

ברוח מסורת משפחתו לקח יה"ש חלק פעיל בחיי הקהילה והיה עשרות שנים חבר בועד הקהילה, שבראשו עמד בשנים אלו ר' מאיר קאליר. בעלומיו כבר התמסר להשכלה והבליט את התעניינותו המיוחדת בתולדות ישראל ובספרות העברית העתיקה. במאמרו הבקרתי החריף, שפרסם על ספרו של ריב"ל „בית־יהודה" ב„איזראאליטישע אנאלעז" של ד"ר יוסט, ציין את הספר כשטחי ולא שמושי ועל ריב"ל הצביע כעל איש דו־פ־צופי. מאמרו זה העלה עליו רוגזם של משכילי רוסיה וא. ב. גוטלובר יצא נגדו בכתב פלסתר „מחסום לשור", שלא נדפס אך נתפשט בכתובים. מאז גבה טור בין יה"ש וריב"ל, שפרסם נגדו סאטירות ואפיגרמות ולא נרתע אפילו לקרוא לו „שו־ וחמור". וכן השתתף שור בכתב־העת העברי של ד"ר יוסט וד"ר קרייצנך „ציון", ב„כרם־חמד" ו„כוכבי יצחק" [212*], לצד הבי־קורתי־מחקרי השפיעו עליו רנ"ק, שי"ר בזמן היותם בברודי. בשי"ר ראה יה"ש את „רבו אלופו ומיודעו".

הוא עשה מלחמה ביריביו מבין המשכילים, חבורת „הרואה" של נחמן הכהן פישמן, יעקב בודק, אברהם מנחם מנדיל מוהר ויעקב מנש, שיצאו בבקורת חריפה נגד שי"ר [213] ובהשתדלותו החרים הצנזור בלבוב את „האור" וכשנדפס באלטאפן אסר את כניסתו והעניש את המחברים בסך 25 דוקאטים בעד הדפסה מחוץ לגליציה.

גם שד"ל החליף עמו מכתבים, מסוף שנות השלושים היה לו ליה"ש כמורה בדרך מדעית־שיטתית. שד"ל אף שלא הסכים לדעותיו הקיצוניות של יה"ש בעניני תקוני הדת ושינויים בנוסח התנ"ך, העריך את שור כחוקר עצמאי, בעל תפיסה מקורית. הוכחה לידידותו של שד"ל ליה"ש יש לראות בעובדה, שהוא שלח לו בשנת 1839 את מכתבו לשי"ר, שקרא בשם „ספר כריתות" שבו מספר שד"ל על הטובות, שעשה לשי"ר והוא שילם לו רעה תחת טובה. אף ששד"ל ביקש את שור לא להראות את המכתב לאיש, שיוכל לגרום רעה לשי"ר — עשה יה"ש, שיחסיו אל שי"ר היו דוקא לא רעים — את ההיפך מתוך תכונתו הסארקאסטית. ואכן יחסו אל שי"ר השתנה במרוצת הימים, ביחוד אחרי שנתמנה לרב בפראג. הוא כתב בקורת קשה על ספרי שי"ר ובה הוכיח את פניו על אריכות לשון

212 שור קיים קשרי מסחר עם גיסו. בנו היחיד יעקבקה שור, שהיה צעיר משכיל, התאמן גם במסחרו של אפרתי ואחר כך ניהל גם את עסקיו של אפרתי. אך הוא מת בן 32 בשנת 1873 והנית לאביו הון של 50,000 פלורין.

212* יה"ש היה משנת 1835 הכתב הקבוע של „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס". בדין וחשבון של המשטרה מלבוב מיום 28 בספטמבר 1835 כותב עליו היועץ קריג (Krieg):

H. Schorr ist der jüngere Sohn des Brodyer Handelsmannes Schacher Schorr. Er hat kein Gewerbe, beschäftigt sich mit Lektüre, soll eitel und eingebildet sein und unter Juden als Schönheit gelten (Wiener Polizeiarchiv, Fasc. Nr. 1478).

213 „האור", אלטאופן 1839 חוב' 2.

ורבוי בהשערות שאין להן בסיס, הסתמכות על רמיזות קלושות [214]. ביחוד האשים יה"ש את שי"ר בצביעות ובהתרצות אל האדוקים בפראג לשם חיזוק עמדתו כרב הקהילה. מעתה נפתחה בין שניהם האיבה. שי"ר לא שתק, ואדרבה, עקב אחרי עבודותיו של יה"ש ולא החמיץ כל שעת כושר להלחם בתפיסתו הקיצונית את היהדות ובקרתו את התלמוד שלא ברוח המסורת. כשנתפרסם מאמרו של יה"ש על רבי, שבו השפיל יה"ש את כבודו של מסדר המשנה, יצא כנגדו שי"ר במאמר חריף ב„ישורון" [215] ובו לא נרתע מפני התקפות אישיות קשות, בהשוואתו את יה"ש עם „הצפרדע האומרת שור אנכי ולא שרץ" או שהוא (שור), „חמור נושא ספרים" [216]. כמובן שיה"ש לא נשאר חייב תשובה, וענה לו במאמר „שברי לוחות", שהוא סאטירה חריפה ושנונה, כתובה בסגנונו של ארטר.

אחר לגמרי היה יחסו של יה"ש אל רנ"ק, בו נהג הוקרה והערצה גדולה. ב„החלוץ" שלו הופיע גם מאמר בקורת ראשון על „מורה נבוכי הזמן" הכתוב בידי תלמידו של רנ"ק — צ. מ. פינלש, ואילו יה"ש בעצמו פרסם מאמר גדול בכרך הרביעי. הוא בעצמו הגדיר את ההבדל שבין שי"ר לרנ"ק לאמור: „בוא וראה מה בין דרכו של רנ"ק לדרכו של שי"ר בחקירות הקדמוניות. החכם רנ"ק תפש בספרו בדרך קצרה וברוח מבינתו דלה לנו מים חיים מבאר חפרוהו חקרי לבו ורק תמצית בקרתו הנפלאה שם לפנינו ביפיה ובצביונה, לא כחל ולא שרק" [217].

בברודי הושפע יה"ש עוד מיצחק ארטר והיה קשור בו בידידות נאמנה. מהיותו מטבע ברייתו איש לוחם קיצוני סארקאסטי וציניקן נטה בעבודתו הספרותית לסאטירה ואהב ללגלג על ענינים, אישים שלא היו חביבים עליו, וביסוד הסאטירה היו שני הידידים קרובים. בכלל ידידיו של יה"ש היה גם שניאור זקש, שחי כפי שכבר הזכרנו בשנות 1838—1840 בברודי, וארטר ויה"ש השפיעו השפעה כבירה על התפתחותו הרוחנית־הספרותית. ידידותם של יה"ש וזקש נתקיימה שנים רבות — דבר לא מצוי במזגו של יה"ש והוא השתתף גם ב„כרם חמד" שיצא לאור בעריכתו של זקש בברלין בשנות 1854—1856.

בשנות הארבעים ביקש יה"ש להוציא כתב־עת משלו, הואיל והיה סוחר גדול ובעל אמצעים, לא היה תלוי בממונם של אחרים. הוא ואברהם קרוכמל הציעו לארטר להוציא לעתים קבועות „מחברת בשפת קדשינו". ארטר התנגד לכך, אולם יה"ש לא נח בשדוליו. סוף כל סוף עורר בשנות 1850 את ארטר להוציא קובץ לשם תיקונים בבית ישראל, שכן ועל ידי המהפכה בשנת 1848 פסקו רוב ההגבלות החוקיות. ואמנם, בשנת 1852 יצא לאור הקובץ הראשון [218] של „החלוץ העובר לפני עם ישראל למלחמת הדת והתושיה". יה"ש ידע תחילה לרכז סביב מפעלו מספר גדול של חכמי המשכילים, כגון אברהם קרוכמל, הרב ליבוש (ליאופולד) לעוו, אברהם גייגר, צ.מ. פינלש (של"ש), משה שטיינשניידר, מרדכי דובס, וכן נעשה „החלוץ" שלו, שיצא בי"ג חוברות משנת 1852 בהפסקות רבות וממושכות עד 1889, במה ספרותית חשובה, שהכריזה מלחמה חריפה על המסורת ודרכה. מבחינה מדעית קבע כמטרה לעצמו את החקירה החפשית אולם עיקר כוחו היה לריב בנעימה

214 החלוץ לבוב 1853 חוב' ב' עמ' 117—153.

215 אל מחברי מכתב עתי ישורון, ישורון, שנה א', חוברת ב', עמ' 9—59.

216 שם, עמ' 19—20. 217 החלוץ, 1853, עמ' 118.

218 אולם בזמן ההוא ירד שור מנכסיו ולא היה לו הכסף הדרוש להוצאות הדפוס ומשה קאליר נתן לו את הסכום הדרוש לכך. אח"כ התעשר שוב.

הסאטירית. הוא ואברהם קרוכמל התחילו פעולתם המדעית בהסתערות על המסורת והפצת השנאה לספרות התלמודית ולחכמי המשנה עד השפלת כבודם. דרכו זו הרחיקה מעליו את משתתפיו ואמנם למן החוברת השביעית הוא כתב בעצמו את כל המאמרים ב„החלוץ". שם פירסם מלבד מאמרי מדע, גם מאמרים פובליציסטיים, שהיו מלאים עוקצנות, ועיקרם מלחמה ברבנים, שהגדירם „הכמרים המושלים". כל מה שהפליג בדרך זו, כן גדלה המחיצה בינו ובין שאר המשכילים. התקפותיו על הגאון ר' שלמה קלוגר על שום מכתבו על „גזרת מנציפויירין" (אמנציפציה) וכן התקפותיו על שי"ר, ריב"ל, רפאל קירכהיים, ובאחרית ימיו על שלמה בובר ואחרים, הרגיזו חוגים רבים של המשכילים. ומן הענין לציין כי יה"ש לא הגיע כדי חיבור ספר והסתפק רק במאמרים, אולם כאמור, חוברות שלמות של „החלוץ" הן כתובות על ידו. מלבד מאמריו הנזכרים לעיל שפרסם ב„אנאלן", אוריינט", „ציון", ומכתביו ב„כרם חמד" פרסם גם מאמרים פובליציסטיים ושירים אחדים ב„העברי" הברודאי, שנושאם התקפות על החרדים וכתב העת שלהם „מחזיקי הדת" [219].

יה"ש הצטיין לא בלבד בידיעותיו הרבות בתרבות היהודית והכללית, אלא, קודם כל, בכשרון הניתוח החריף והבקורתי שלו, לא רק במאמרים מדעיים אלא ברצנזיות שלו שבהן הראה את השכלתו ותפיסתו המדעית, החריפה, שהביאה אותו לא אחת גם להתקפות אישיות מלאות זלזולים והערות עוקצות וציניות ממש. בעבודתו המדעית שבעיקרה היתה מוקדשת לחקירת התלמוד קבע כמטרה לעצמו להוכיח, כי התלמוד התאים לזמנו ולא לכל הזמנים, ולכן רוצה הוא אמנם „להוריד בכל יכולתו את כבוד התלמוד ולחלל את קדושתו בעיני ההמון הרב, אשר יעריצהו ויקדישהו עד היום, למען יפרקו עולו מעל צוארם" [220]. אולם רחוק הוא ואין כוונתו „להוריד בזה כבוד בעלי הגמרא חלילה כי אדרבא דרכם היתה טובה ויפה לשעתם, עת צרה והתגברות הגלות והתלאות ואולי גם מאתם היא נסבה, כי נתקיימה האמונה הישראלית ברוב הטלטול והפיזור ועם מתי־מספר לא נאבד בעמים" [221]. והוא מדגיש, כי התלמוד היה חומה גדולה המבדלת בין ישראל לבין גויי הארצות ו„ישימו כל עצם מטרתם להקדיש ולהפריש את עם ישורון לד' אלקים אחד על ידי תקנות נאות ומסו־גלות לתכלית הנרצית הזאת. והיא שעמדה לאבותינו בשצף וקצף הזמן והתלאות והצרות אשר התרגשו ובאו עליהם" [222].

הוא ניסה בארבעה מאמרים [223] לטפל על דרך הבקורת בנוסח התנ"ך. דרכו זאת העלתה תגובה ניכרת בחוגי המלומדים היהודים, פרט לאברהם קרוכמל שהסכים עמו. מבין המשכילים יצא נגדו נפתלי קלר על שום התקפותיו על התלמוד והרבנים. ומרדכי (מרקוס) וייסמן־חיות, שציין את השקפותיו של יה"ש כ„צדוקיות חדשה" [224]. אף חוגי החרדים לא שתקו ויצאו כנגדו. אחד מראשי המתקיפים היה הסופר האדוק מברודי משה אריה ליב הארמלין (מאל"ה, גם מא"ה; 1826—1893), הוא שהעמיד כנגד התקפותיו ב„החלוץ" את התקפות שכנגד ב„החולץ" (לבוב 1861). במלחמתו זו נעזר הארמלין על ידי הגאון ר'

219 הד רב עוררו החרוזים „רשפי אש" שנדפסו בהמשכים ובהם יצא בתקיפות חריפה מאד נגד „מחזיקי הדת".

220 החלוץ VII עמ' 149. 221 החלוץ I עמ' 40. 222 החלוץ III עמ' 17.

223 א) „פשטיה דקרא ודרך בעלי התלמוד בפירוש הכתובים" (החלוץ I, עמ' 95—116). ב) תקונים במקרא (החלוץ III, 89—118). ג) ספר התורה (החלוץ VI, 1—13). ד) „תקוני סופרים" (החלוץ, X, 103—108).

224 במאמרו ב: Neuzeit, Wien 1861, Nr. 26

שלמה קלוגר, שנתן לו מכתב המלצה אל הרבנים הגדולים בכל אתר ואתר, שבו בקש אותם לעמוד לימין „הרבני המופלג המושלם במעלות ובמדות ירא ד' מו"ה משה ליב הארמעלין מפה"ק אשר עבר עליו רוח טהרה לקנא קנאת ד' צבאות מאת המתפקרים הבוערים בעד בעלי „החלוץ" והדפיס נגדם קונטרס הנקוב „החולץ"[225]. ד' משה לייב בן מאיר הארמלין[226], אף שהיה מכלל החרדים, שיתף פעולה עם משכילים, כתב ב„עברי אנכי", אולם אחרי שיוסף כהן־צדק יצא נגדו בזלזולים אישיים, התרחק מחוג המשכילים והצטרף עם „מחזיקי הדת". בעתון זה היה מעורכיו הראשונים והדפיס שם מאות מאמרים ברוח החרדות ודרישותיה והיה מלוחמיה העיקריים. גם ב„מחזיקי הדת" המשיך את המלחמה ביה"ש ואפיקורסותו הקיצונית, שבה ראה הוא סכנה לקיום היהדות כולה. הארמלין כתב גם שירים והראה בהם כשרון פיוטי. אחד השירים היפים ביותר הוא השיר „מזכרת ירושלים" שנדפס אחרי מותו[227].

מחוגי האורתודוקסיה ההונגרית נלחם בו (ביה"ש) מאיר כהן ביסטריץ מוֹאֵג־בסטרצה בסלובקיה. הוא היה בלשן, ההדיר בשנת 1858 (בוינה) מהדורה חדשה של „תבנית הבית" של ר' מרדכי בן מאיר קלמן מלובלין, שיצא בראשונה בפרנקפורט ע/א בשנת 1776, פרסם גם „ציון לזכרון עולם" (וינה 1864), קובץ שירים ומאמרים לכבודם של בארון קניגסווארטר וכו', השתתף גם בכתב־העת „כוכבי יצחק" ו„בית תלמוד" בעריכתם של יצחק הירש וייס ומאיר פרידמן. מאיר כהן ביסטריץ יצא נגד יה"ש בספרו „ביעור טיט היון" (פרשבורג 1888)[228], שבו ניתח דרך ביקורת את באוריו ופירושיו בשטח התלמוד והלקסיקוגרפיה התלמודית וכן תיקוניו בנוסח התנ"ך. מובן שלא נמנע מהתקפה אישית נגד שור המערער את חומת היהדות המסורתית.

שור היה טפוס מיוחד במינו, מטבעו ציניקן שלא ידע כל גבול בדבריו ובהתנפלויותיו האישיות על חכמים ואישים מפורסמים. ביחוד היה חריף במלחמתו נגד החרדים ובפרט נגד כלי־המבטא שלהם „מחזיקי הדת" ולא נמנע במלחמתו זו להשמיץ ולגדף את בעלי ריבו. בהתנפלויות אילו העדיף עקיצות והלצות משפילות את כבוד יריביו, שכן מלחמתו לא היתה — לפי דברי בן זמנו, תמיד לשם שמים, קנאתו לא היתה תמיד „קנאת סופרים להרבות חכמה ולהגדיל תורה, לפעמים מלא פיו נבלה בפשוטו של המבטא הזה עת התקצף על אחד ממתנגדיו ולכן ירד כבודו כפעם בפעם ויהיה ערירי ובודד במועדו ואין מבקר בביתו"[229].

ולא זו בלבד, אלא אף כי רכושו ועשרו היו עצומים — היה צובר כסף על כסף מהכ־נסותיו שכמעט לא נגע בהן — היה חי חיי עוני ומחסור והיו ימים שלא אכל כדי שביעה,

225 המכתב נמצא באוסף ד"ר שרון בספריה הלאומית בירושלים.

226 הארמלין נולד בכ"ז אדר תקפ"ו בברודי ונפטר בברודי בט"ו תמוז תרנ"ג. היה ידוע כלמדן גדול, מנעוריו היה בעל נטיות ספרותיות. השתתף ב„עברי אנכי". בגלל הנטיות האנטי־דתיות בחוגי המש־כילים וביחוד של יה"ש יצא נגדו בספרו „החולץ". אחרי יסוד „מחזיקי הדת" היה מעוזריו הקבועים, פרסם שם מספר רב של מאמרים ביחוד ברוח החזקת האמונה והמסורת.

227 ע"י בנו יוסף דוד הארמלין, ב„מחזיקי הדת" 1907, גל' 37 עמ' 4—6.

228 השם המלא הוא: „ביעור טיט היון שבו הטיח יהושע העשיל שור (הוא בעל החלוץ) פני ארבע מאות וחמישים מאמרי חז"ל וביאוריהם, ברוח היהדות על ידי מאיר קאדן־ביסטריץ פרעסבורג תרמ"ט לפ"ק".

229 המגיד החדש 1895 גל 36 עמ' 278. מאמרו של L (כנראה ד"ר לנדא) „ר' יהושע שור (יה"ש) ז"ל".

ולולא בת־אחותו ואשתו של הרופא הידוע בברודי ד״ר לייבלינגר שדאגה לו היה סובל חרפת רעב. בקיץ ובחורף התהלך באותם בגדים מיושנים ומשומשים ופניו היו רזים ודלים. „ויהיה כה מוזר לאחיו, ויתנכר לכל אנשי עירו ולכל הדורכים על מפתן חדרו אשר מלא אבק ממסד עד הטפחות״. בני עירו קראו לו העשיר העני. היה קמצן עד כדי כך שמאיר לטריס היה מוכרח לכתוב לו באחד ממכתביו לאמור:

„איהר טרעפליכעס מאנוסקריפט זא וויא איהרע מיר זעהר טהויערן בריפע בעליבען זיא אין צוקונפט — דא עס איינמאל אין אונזערער בוכהאנדלונג איינגעפיהרט איזט, נור פראנקירטע פאקעטע אנצונעמען — צו פראנקירען, וועז איך דאס פאראטא ערשטאטען וויל, נעהמען זיא עס אונגערן אן און זא בין איך אין פערלעגענהייט וויא דער בוכהאנדלונג צוריק צו ערשטאטטען״ [230]. הוא לא דאג לקרוביו ואפילו לא לאחיו נפתלי מנדיל שור (יל״ר, י. ל. ר.), מחבר ספורים, שמת ממש מעוני ומחרפת רעב, והניח אחריו בן ונכדים — אולם יה״ש לא רצה לעזור להם. אבל יה״ש צבר כספים והקדיש את כל הונו ועזבונו עד פרוטתו האחרונה בסך של 140.000 פלורין לבית המדרש לרבנים בוינה וגם את ספריתו הגדולה והיקרה עם אוסף רב של כתבי יד יקרים צוה למסור לאותו המוסד. כך עברו ימי חייו של „האפיקורס הגדול״, חיי מתבודד שהיה ודאי לו, כי הוא מקיים תפקיד של חלוץ ש„מלחמה לו עם „מורדי אור״ [231].

ומן החובה להזכיר גם את אברהם בן נחמן קרוכמל שגר בברודי בשנות 1842—1869 בבית דודו יונה ביק [232]. הוא היה ידידו של יה״ש והיה מעוזריו הראשיים ב„החלוץ״. אחרי שהיה תקופה קצרה בלבוב עבר לאודיסה, חזר לברודי בשנת 1876, אולם לא לזמן ארוך. בברודי השפיע עליו יה״ש ובהדרכתו נעשה ממבקרי המקרא, התלמוד ומנהגי ישראל [233].

טפוס שונה לגמרי מיה״ש היה אחיו הקשיש נפתלי מנדיל שור שנולד בברודי בשנת 1807. היה סוחר אולם לא הצליח, מברודי עבר לבובה. היות והיה בעל כשרונות וטעם ספרותי, התמסר לספרות. היה בעל השכלה כללית גבוהה ידע שפות והיה בקי בספרויות אירופיות. את פעולתו הספרותית התחיל בכתבות בעתונות היהודית בשפה הגרמנית

230 מכתבו של לטריס אל שור מוינה, מיום 10 בנובמבר 1835, מעזבונו של יה״ש, שקיבלתי מידי קרובו ד״ר י. ביק בברודי.

231 מתוך נוסח מצבתו בבית העלמין החדש בברודי. הנוסח המלא שהוא בעצמו חיבר אותו הוא:

פ״נ / יהושע בן שכנא שור / בעל החלוץ / מיום עמדו על דעתו / עד רדתו בור / מלחמה לו עם מורדי אור / אהלי יהיה זכרי לדור דור / נפטר י״ב אלול תרנ״ד.

לכן אין פלא שרק מספר קטן של אנשים „באין עין דומעת ובאין לב נאנח״ חלק לו „את הכבוד האחרון עת הורידו את גויתו אל תחתית קברו, אשר שם הציע הוא לקבר את בחיר ידידיו, רעו מנער אשר שמו לא ישכח בתולדות הספרות העברית ומפי מוקיריה, את כ׳ ר׳ יצחק ערטר ז״ל. ד״ר ליאופולד הרצל הספיד אותו״ (המגיד 1895, גל׳ 36 עמ׳ 278).

232 יונה בן חיים ביק, משכיל ידוע, היה בן אחותו של רנ״ק. בהיותו בברודי בשנת תקצ״ח התארח גם הוא בביתו. יונה ביק (1816—1893) היה נין ונכד של ר׳ חיים הכהן רפאפורט. הוא תמך באברהם קרוכמל, שנתגדל בביתו מנעוריו. יונה ביק היה חותנו של המשורר והמלומד העברי ד״ר שלמה מנדלקרן, שבא מליפסיא לבקרו על ערש דוי, ימים אחדים לפני מותו. הוא חיבר את נוסח מצבתו (המגיד 1893 גל׳ 35 עמ׳ 5).

233 עליו ראה ד״ר י. קלויזנר: היסטוריה של הספרות העברית החדשה כרך ד/א עמ׳ 88—118.

— „איזראעליטישע אנאלן" של ד"ר יוסט, „אורינט" של יוליוס פירסט, „אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" בעריכתו של הרב הד"ר לודביג פיליפסון — יצא בחריפות ותקיפות נגד המחלוקת בטרנופול בשנת 1838—1839 עקב בחירתו של שי"ר לרב הקהילה. התקפותיו היו כה חריפות, ששי"ר בעצמו בקש את חתנו צבי בודק להשפיע עליו ועל אחיו יה"ש, שגם הוא פרסם מאמרים חריפים נגד החרמות לרגל המחלוקת הזאת, — כי יחדלו מן המלחמה הזו, כי „תחת המסוה של הוקרתם עושים לו (לשי"ר) שרות־דוב" [234], בשנת 1844 הוציא יל"ר לאור את כתב העת „ירושלם". בשנת 1858 את ה„ציר" ובשנת 1861 את כתב־עת „העת". לאמתו של הדבר הוא מראשוני מיסדי העתונות העברית בגליציה. בשנת 1855 הוציא לאור, בהשתדלות אלמנתו של שמשון בלוך, מרת סריל, את החלק השלישי של „שבילי עולם" שלא הושלם ע"י בלוך בשם „זהב שב"ה" * בצירוף שירו לכבודו של בלוך והקדמה. הוא כתב ספור גדול בשם „הר־המור" בשלושה חלקים: א) דניאל מנברה (1855), ב) חמילניצקי (1872), ג) „זרובבל" (1875), „משאת נפש" (תרגום של Brahmanische Weisheit) כתב גם פירוש על „בחינת עולם" של בדרשי ועוד מחקרים וספרים מספר בחכמה ומליצה. הוא השאיר בכתובים בערך 20 חבורים, וביניהם ספר מדעי „חוסן שפת עבר על שרשי לשון הקודש" פירוש על ישעיה ואיוב, תרגם לעברית את „ריינקה פוקס" של גתה. הוא נפטר בלבוב בשנת תרמ"ד (1883) [235].

ב

גם בתחום העתונות העברית חלק ניכר להשכלה הברודאית. בשנת 1865 יסד המשכיל ברוך וורבר את השבועון העברי „עברי אנכי". וורבר הוא ממשפחה ברודאית ותיקה ונולד בה ב־22 במאי 1810. את עבודתו הספרותית העתונאית התחיל כקורספונדנט ב„המבשר" הלבובי מיסודו של שארו ר' יוסף כהן־צדק. פרסם שם גם מאמרים. את השבוע יסד, אחרי שמצבו הכלכלי היה ירוד וחפש פרנסה. קודם שהודיע, כי עתונו יצא בשם „עברי־אנכי" מסר יוסף כהן־צדק, כי בדעתו לפרסם באותו שם חוברות לתולדות היהודים. בחירת השם הזה לכתב־עת עוררה מריבה קשה בין כהן־צדק ובין וורבר, שנסתבך בינתים בצרות כספיות ונאסר בגלל האשמה במעילת כספים. כהן־צדק הסתייע בשעת כושר זו, כדי לצאת נגדו בהתקפה שאינה הוגנת. באו ידידיו של וורבר והלשינו על כהן־צדק, שהוא מוציא עתון שבועי בשני שמות („המבשר" — „הנשר"), כדי לפטור עצמו מתשלום המס המגיע לממשלה. בשל הלשנה זו נענש כהן־צדק בקנס כסף גדול, והוצאת עתונו הופסקה והוא עזב את גליציה. ומן הראוי להעיר, כי וורבר עצמו הוציא אחר כך את עתונו שלו חליפות בשנוי שם „העברי" ו„עברי אנכי", גם הוא לשם עקיפת המס.

אחרי שוורבר זופה מחשד של מעילת כספים, התחיל, בשנת 1865 להוציא את העתון „עברי אנכי" שהופיע בהפסקות קטנות עד שנת 1890 [236]. ברוך וורבר שמר בעתונו על כוון לאומי־דתי, הגם שכלכל אותו ברוח שמרני לא נרתע ממלחמה חריפה באורתודוקסיה, שהתרכזה באותם הימים בגליציה סביב החצר הבלזאי, שיסדה כבר בימי עריכת „העברי" בידי

234 מכתבו של שור אל בודק מכ' תמוז תקצ"ח נדפס ב„יוסף פערל יודישע כתבים" י"ל ע"י ישראל ווינלז וילנה 1937 עמ' Lxvi. * ראשי תיבות שמשון בלוך הלוי.

235 „עברי אנכי" מ־28 בדצמבר 1883 גל' י"ב עמוד צ"ב.

236 משנת 1873 השתתף ב„עברי אנכי" גם נחום טוביה סוקולוב. כתב בראשונה קורספונדנציות מפלוצק.

בנו יעקב — עתון עברי משלו „מחזיקי הדת", שהתחיל להופיע בשנת 1879. אחרי מותו של ברוך ורבר [237] ב־31 ביולי 1876 [238] ערך את העתון בנו יעקב ורבר — , נולד בברודי ב־4 בפברואר 1859 — שהשתתף בעריכתו עוד בימי חיי אביו. מלבד זה השתתף גם ב„המגיד" ו„הצפירה" [239]. בעבודתו זו נעזר על ידי יהושע השיל שור, שרב שנים רבות עם אביו והת־פייס עם יעקב אחרי מותו. כאן פרסם יה"ש את מאמריו החריפים והארסיים נגד הרבנים ואספות הרבנים שהתכנסו באותם הימים בהשפעתו של הרב ר' שמעון שרייבר [240]. בהשפעתו של יה"ש התיחס העתון בשלילה לכל ענין יהודי חיובי ועד התנגדות לרעיון ישוב ארץ ישראל הגיע. עוד בשנת 1876, בשעה שהתעוררה תנועה לישוב א"י בין גדולי היהודים והנוצרים באנגליה בקשר עם מלחמת רוסיה־תורכיה והסתבכות שאלת המזרח הקרוב, קבע ורבר ששאלת ארץ ישראל היא „שיחת בטלנים, איש ישר חושב לא יוכל להתעסק בה". יעקב ורבר נמק את התנגדותו לישוב ארץ ישראל בשנות 1880 — 1884 בטענה, שענין ישוב ארץ ישראל נתמך על ידי המיסיון הבריטי, והעז גם לטעון כי דוד גורדון ופרץ סמולנסקין עוזרים למסיונרים להטעות את היהודים הנרדפים מרוסיה. בחריפות מיוחדת יצא נגד אספת חובבי ציון בקטוביץ [241] ורוח הלאומיות הנפוצה על ידי הסופרים העבריים מרוסיה וביחוד מאסכולתו של דוד גורדון [242]. למרות התנגדותו החריפה נתן בעתונו מקום גם לסופרים שכתבו לטובת ארץ ישראל כגון אלחנן קאלמאנסון מקיוב, יהושע מזח מורשה, אפרים דיינרד ואחרים. ורבר עצמו המליץ על הגירתם של פליטי רוסיה לאמריקה ולאוסטרליה ואפילו לספרד [243] ורק לא לארץ ישראל. לדעתו „הרעיון הלאומי" ועניו ישוב ארץ־ישראל „כל הרעיון כולו הבל ורעות רוח הוא כי אין לו כל יסוד בעולם המעשה ואין יד איש מנדיבי ישראל או החבורות הנשאות תחזיק בו" [244].

237 ברוך ורבר חיבר גם מבוא ופירוש לקהלת (לבוב 1862) וכתב גם ספר על תולדות אלברט כהן „תולדות אדם" (1870) ומונוגרפיה קטנה על מאיר קאליר בשם „מעשה קאליר" (ברודי 1870).

238 בהספד עליו ב„עברי אנכי" (1876 גל' מ"ו) נאמר:

„מכה"ע היה בידו כחרב ביד גבור להלחם בעבור האמונה והדת, בכל כחו החזיק במעוזו, מפניו רגזו מלכים ,מאן מלכי רבנן) כי לא נשא להם פנים בקומו לריב ריבם, פני מעול אדמו מבושת, לא החניף את ההמון, לא היה עבד להמורגל, אהבתו לעמו היתה לו אש משמים, היושר, המזבח עליו העלה המוקדה ורק זבחי צדק העלה עליו, כי רק לעניני מוסר הקדיש עטו" (מרדכי בן־זאב ברנשטיין „ציון לנפש המעריך").

239 בשנת 1874 פרסם גם סיפור „גלגל החוזר בעולם".

240 כך למשל מאמרו „מזיקים דשלטו ביממא" תרמ"ב גל' ל"ט, „תועבה נעשתה בישראל" תרמ"ב גל' י"ב.

241 המאמרים ב„עברי אנכי" תרמ"ה גל' ט"ו (16.1.1885) — ט"ז (25.1.1885).

242 את דוד גורדון שנא עד כדי כך, שהחזיר את „המגיד" שנשלח לו למערכת ה„עברי אנכי" ולא רצה לקיים אתו קשר כלשהו.

243 שורת מאמרים וחליפת מכתבים עם מדינאי־ספרד ב„עברי אנכי" שנתון 1887.

244 „עברי אנכי" תרמ"ב גל' 15 עמ' רמ"ד. מאמרים חריפים נגד עלית פליטי רוסיה לארץ ישראל, כתב ביחוד יואל עלק מפרנקפורט ע/מ. לדעתו מעשירה העליה לארץ ישראל רק „את בעלי האניות ושלוחיהם, את בעלי האכסניות ומשרתיהם", לכן עצתו „שהו בביתכם עד יעבור הזעם (קרי פוגרומים) ואל הטוב יאמר די לצרותינו ולצרות עמו ישראל בכלל" („עברי אנכי", מאמרו הראשי „רעה חולה בישראל" תרמ"ד גל' מ"ד עמ' שמ"ח).

מבין הסופרים העבריים ילידי ברודי יש לציין את יעקב לוין שנולד בברודי בשנת 1844 וכתב גם ב„כוכבי יצחק". משנת 1864 היה עוזרו של ברוך ווּרבר [245]; מרדכי בן זאב ברנשטיין 1817 — 1892, שהוברח על ידי הוריו, מאימת החוטפים, לברודי והיה אחר כך מורה עברי. הוא השתתף שנים רבות ב„עברי אנכי" ופרסם שירים ומאמרים; מרדכי יהודה רכלס [245א]; פסח דודסון (לשצינסקי) שכתב סיפורים; הירש הורוביץ [246]; מוזין ירמיהו, שהיה מורה בבית הספר היהודי ואחד מעוזריו הקבועים של „עברי אנכי"; בנו חיים (יואכים) מוזין [247]; משה ריינהולד, כתב גם „ספר טל חיים" (לבוב) ומאיר ויינשטיין [248].

העתון „עברי אנכי" לא מלא את התפקיד שהיה צריך ויכול למלאותו בשנים אלו, עם מותו של יעקב ווּרבר, שהספיק עוד שלשה ימים לפני פטירתו [249] לכתוב על עצמו את דבריו האחרונים אל קוראיו, נפסקה הוצאת העתון [250].

245 תרגם לעברית את הדרמה של שילר Die Braut von Messina בשם „מדנים בין אחים" (ברודי 1868) וכתב גם פואמה „התפתחות התבל ותולדות האמונה והחקירה" (ברודי 1880).

245א מרדכי יהודה רכלס נולד בברודי בשנת תקע"א. בעל השכלה מקיפה. בשנת 1881 פרסם תרגום עברי של "Die Macht des Gemüthes" מאת עמנואל קאנט בשם: „מכוח הנפש", וגם "Grundlage zur Meta-physik der Sitten" של קאנט בשם: „יסוד לחכמה העליונה בדרכי המדות". כתב גם מחקר על דרכי החינוך של בני ישראל בימים הקדמונים, בימי הבינים ובעת החיה. בסוף המאה הי"ט עבר לקרקא.

246 בעמ"ח ספרים: „לקוטי צבי", „עטרת צבי" ו„חידושי סנהדרין".

247 יואחים מוזין הוא שחיבר מונוגרפיה על קאליר ותרגם לגרמנית „לישרים תהלה" לרמח"ל.

248 הוציא גם לאור את ספרו של ר' אליהו גוטמאכער: „צפנת פענח" (ברודי 1875).

249 יעקב ווּרבר נפטר ב־20 באוגוסט 1890.

250 בספרות העברית החדישה יש להזכיר מילידי ברודי: א) את הסופר המחונן דב שטוק־שפרבר (סדן), נולד בברודי בי"ד אדר א' תרס"ב (1903) לאביו ר' חיים צבי שטוק (מצאצאי ר' יוסף משה שפירא, תלמיד המגיד ר' דב ממזריטש והמגיד ר' מיכאל מזלוצוב, שהיה מגיד בזבורוב ובזאלוזצה, מחבר הפירוש על הגדה של פסח „באר מים", והפירוש על התורה „ברית אברהם") ולאמו טשארנא בת ר' אלכסנדר זיסקינד שפרבר. עוד בגמנסיה הצטרף לתנועה הציונית באגודת גימנסיסטים „פרחי ציון" ובאגודת הצופים העברים „השומר" בברודי. בשנים 1923—1925 עמד בראש מרכז „התלוץ הגליצאי בלבוב". את עבודתו הספרותית התחיל בתרגום נובילות מעברית לפולנית, היה מעורכי העתון „העתיד" (ורשה) ובשנת 1921 פרסם את קובץ שיריו „צלילים". בסוף 1925 עלה לארץ ישראל ועד 1927 עבד כפועל בבנימינה, זכרון יעקב, פתח תקוה, הרצליה ובני ברק. ב־1927 הוזמן לעבוד במערכת „דבר". אחרי שפעל בשליחות ה„החלוץ" בגרמניה השתקע בתל אביב וערך את המוסף השבועי לספרות ב„דבר" ומשנת 1933 — את העתון היומי המנוקד „הגה". עסק גם בעריכת הספרים בהוצאת „עם עובד" והשתתף בעריכת הקובץ לפולקלור „רשומות". משנת 1953 מרצה לספרות העברית והאידית באוניברסיטה העברית. מספריו יש לציין: „צרור מכתבים של חלוץ לאבא־אמא" (אידית לבוב תרפ"ו), „האמת בדבר היבסקציה ובירו־בידז'אן" (אידית ורשה 1936), „ממחוז הילדות" (על ברודי), תל אביב תרצ"ח, „באלכסון" (סיפורים, תל אביב תש"ב), „גורל והכרעה" (משנתו של שלמה שילר, ירושלים תש"ז), „ממעגל הנעורים" (על ברודי), תל אביב תש"ו, „אחרית השעשועים" (תל אביב תש"ו), „מעשים שהיו כך היו" (תל אביב תש"ז), „המגן המופלא" (חיי מיכאל יוסף גוזיקוב (תל אביב תש"ח), „קערת צימוקים" אוסף חידודים ואניקטודות (תל אביב תש"י). ב) אברהם פרנס נולד בברודי שנת 1892. גיסו של דב סדן, המתגורר עכשיו בירושלים. בנעוריו ממיסדי תנועת הנוער הציוני

ג

בדברנו על מצב התרבות והספרות העברית בברודי יש גם להזכיר את הנסיון הראשון בגליציה להחיות את השפה העברית שנעשה דוקא בברודי, ומעשה שהיה כך היה: באביב 1862 נוסדה בברודי „חברת דורשי לשון עבר" ועל ידו מועדון[251]; מטרת החברה היתה: „לעזור איש את אחיו להיות לחברה אחת ולב אחד לכולם ללמוד וללמד ולהועיל לטובת שפת קדשנו ולרומם קרנה ולהאדירה בעירנו פה". ביחוד הורגשה דחיפות יסוד חברה זו לגבי העובדה כי עוד מעט והנוער לא יבין עברית משום הסתגלותם ללשונות זרות. ואין גם לשכוח, כי השפה העברית היא חמדת הלשונות והיא, היא אשר החזיקה בגולה, אחרי שנהרסו חיי האומה, את קיומה. וכן ביקשה החברה להוציא כתב עת או במחברת מיוחדת מאמרים ומכתבים של אנשי החבורה בעניני חכמה, מדע, דברי שירה ומליצה, באורי מקראות קשי הבנה, חדושים בדקדוק ומחקר הלשון; ואף להקים מועדון עם ספריה שבה יהיו ספרים בחכמת ישראל ובחכמות העמים „המדברים מתורת ישראל, מקורותיו ומתולדותיו, כתבי־עת עבריים ובשפות עמי הארץ המדברים אך מעם ישראל ומתלמודו (ליטעראטור)". אף זאת אמרה החברה לערוך ג' פעמים בשבוע הרצאות, מקראות ושעורים מחכמת ישראל. להחזקת המועדון והחברה התנדבו „אנשי החברה המה נכבדי עירנו לכל בית אבותם הרמות והנשאות משפחת הקלירי והגביר המפורסם קציץ ושוע הר' מאיר קאליר בראשם וכל משפחת ביק ומשפחת הילפרדינג בחורי חמד ומשכילי עירנו פה כולם ליתן על כל אלה שמונה רייניש עסטער. לכל שנה ושנה". לחברה הצטרפו מיד 60 חברים. ביום ה' ניסן 1862, היתה חנוכת המועדון במעמדם של כל החברים ובכללם האורח הסופר מרדכי בן דוד סטרליסקר. לראש ומנהיג החברה נבחר יצחק יעקב וולקנשטיין[252] שנאם נאום יפה משולב „מקראי קודש ברעיונים יקרים נכונים ומתאימים לזה". לועד החברה, שמלא גם תפקיד של ועד־

ברודי, אחר כך מורה בגמנסיה העברית בביאליסטוק. משנת 1930 בארץ, עובד מדעי באוניברסיטה העברית. פרסם מאמרים ומחקרים על הוגי דעות ב„כנסת" ובקבצים עבריים אחרים. פרסם בשנת תשי"א את הספר „מבין למערכות, עיונים בדברי שעה ומחשבה" (תל אביב). ג) יעקב נתנאלי רותמן, נולד בברודי ב־14 באפריל 1892, אביו ר' נתנאל יליד דובנא (ווהלין) ממשפחה חסידית ותיקה, אמו מרת סרקא לבית ורחובר ממשפחה ברודאית מיוחסת. קיבל חינוך מסורתי, אח"כ גמר את לימודי הגמנסיה בטשן, קיבל דיפלומה להוראה תיכונית בגמנסיות וסמינריונים בפולין בשנת 1928. עד 1930 מורה בגמנסיות של „תרבות" בקילץ ובקובל ומשנת 1930 מנהל הסמינר העברי למורים בלבוב, עלה לא"י בשנת 1935 ועוסק בהוראה תיכונית ברשת הכללית של החינוך כמנהל וכמורה. התחיל בשנת 1922 בפעולתו הספרותית בכרכי „התקופה" בעריכתו של ד"ר יעקב כהן בפרסום שירים לירייים, שהריתמיקה שלהם היתה לפי הנגינה של המבטא הספרדי. השתתף מאז ביצירותיו הליריות והאפיות במיטב המאספים הספרותיים בפולין וגם בארץ ישראל. ערך את הירחון „הסולל" בלבוב בשנות 1933—1934. בשנות הארבעים יצא לאור השיר האפי שלו „בלדה על מובטלים בעיר לבוב". עוסק גם בבלשנות שמית, פרסם בירחון „הסנה" (בעריכתו של ד"ר יעקב כהן) מחקר מדעי על „הכתב והכתיב", בו פיתח היפותיזה על קריאה דיופונית של האלף־בית העברי בניגוד להנחה על אקרופוניות של האותיות העבריות. שנים רבות היה גם עסקן בתנועה הרביזיוניסטית. פרסם בהוצאות „מסדה", „עם עובד", תרגומים.

251 אגודה דומה נוסדה בשנת 1861 בטרנופול (המגיד 1862 עמ' 19).

252 וולקנשטיין היה גם סופר ופרסם ב„המגיד" מאמרים וכתבות על יהודי גליציה וברודי. המקצוע שלו

מערכת, נבחרו חיים קאליר, מרדכי קאליר, צבי הירש ביק, המשורר נח פירסט, בנימין וולקנברג, נחמן פרנקל [253], בצלאל רוטנברג [253א]. וולקנשטיין השכיל לרכז סביבו חבר צעירים נלהבים, שעזרו לו להגשים את תכניתו. אל המועדון „באו וינהרו אוהבי חכמה ודורשי שפת עבר", וגם הצעירים אשר „זה כבר השליכו שפת קודש אחרי גוום עתה החלו לשדד תלמי לבותם ולזרוע שמה זרע שפת קודש" [254]. הם רצו גם להוציא לאור, מדי חודש בחודשו כתב עת „מכיל ארבעה עד חמשה בוגן בתבנית „כוכבי יצחק" ותוכן מכתב־עת הזה יהיה חדושי דקדוק מליצה ושיר, באורי מקראות סתומות, העתקות משפות חיות". לשם כיסוי הוצאות הדפוס פנו אל המשכילים „אוהבי שפת קודש שישלמו מראש את דמי החתימה בסך 50 קרייצר לחודש". היוזמים הסתמכו על משתתפים מברודי כי „לא אלמן היא עיר ברודי מאנשים חכמים" [255]. מאחורי האגודה עמדה משפחת קאליר „אשר אהבתה לשפת עבר כאש מתלקחת וכל השפות הזרות אשר נפלו לה לא יוכלון לכבות את אהבה הזאת, היא תתאמץ בכל עוז להוציא את מחשבותינו אל הפועל ביחוד מאיר קאליר".

אולם תכנית זו לא יצאה לפועל, כי אגודה זו נתבטלה בגזירת השלטונות, זמן קצר לאחר

היה לפי תעודה ממשלתית "beeideter Translator und Handlungsbuchhalter". ארכיון מיניסטריון לעניני פנים וינה. IV T 2, 2574/354, 1866 IV T 2.

253 נחמן פרנקל נולד בברודי בי"ז שבט תקצ"ג, קיבל חינוך מסורתי, למד גם לימודים חילוניים. היה ממיסדי „חברת דורשי לשון עבר" והרצה שם מדי שבת בשבת על הפילוסופיה של עמנואל קאנט. בשנת 1863 עבר ללייפציג ללמוד שם באוניברסיטה ומשם הוזמן כמורה עברי ליאסי בבית הספר שנוסד ע"י המשכיל יונה ביק. בשנת 1875 עבר לבית הספר מיסודה של חברת „ציון" בבראילה. בשנת 1881 חזר ליאסי והוציא לאור שבועון "Neue Jüdische Zeitung" ואח"כ — בשנת 1884 — את העתון "Neuzeit" בבוטושאן. משנת 1885 שוב מורה ביאסי. כתב גם מאמרים ב„העברי" (ברודי 1866) על „שיטת שפינוזא ודת היהודים המקובלים".

בשנת 1871 הדפיס תרגום עברי של „דון קישוט" בשם „אבינועם הגלילי"; כתב גם ספר על „הפילוסופיה החדשה של קאנט", שנשאר בכתובים, וספר „בקורת הדעות והאמונות" שי"ל בדרוהוביץ, 1901.

253א כתבה של ברוך ווּרבר ב„המגיד" 1862 גל' 17 עמ' 129—130. גם כתובה כתבתו של מיכאל ווּרבר ב„המבשר" של כהן צדק לבוב תרכ"ג עמ' 106.

254 כתבתו של מיכאל ווּרבר ב„המגיד" מ־7 באוקטובר 1862, גל' 27 עמ' 210.

255 מענין כי ב־27 באוגוסט 1862 פנה, יהודי קאוקאזי י. ר. טשאַרני מטאמיר תאן־שורה (נתפרסם אח"כ ע"י ספרו „מסעות בארץ קאוקאז" אל החברה במכתב הבא: „טאמיר־תאן־שורה (קאוקאז), ב' אלול התרל"ב ליצירה 15/27 אוגוסט 1862 לס"ה. רוב שלום ושמחת עולם אל ראש הגבירים הנכבדים חכמים ומשכילים נ"י וכו' מוהר"ר ר' יצחק יעקב וואלקענשטיין, ר' חיים ור' מרדכי קאלליר, ר' הירש ביק, ר' נח פירשט, ר' בנימין וואלקענברג ור' בצלאל ראטינברג, מנהיגי חברת דורשי לשון עברי בעיר בראדי. ממרחק שמעתי שמכם הטוב אדונים נכבדים, כי חלק לכם ד' סגולה יקרה למשוך אליכם לבות בני אדם דורשי חכמה ומדע. באתי גם אנכי היום לבראדי אל הוד כבודכם בדברים אחדים אשר ממעמקי לבי יצאו. שמעו נא לי ואנכי אדברה: מימי נעורי הקדשתי עטי לשפת קדשנו, שפה העבריה, פליטת מחמדנו מימי קדם, אשר אוהב אנכי אותה בלב ונפש, ורשפי אש אהבתי אל עמי וארצנו הקדושה תוקד תמיד על מזבח לבבי. זיקי ידידות אלה יתעוררו רגשות עדינות במשכיות לבבי, לגשת אל עבודת הקודש, ולחבר ספר בשם „הליכות ארץ הצבי", אשר יכלכל בקרבו תוכן הענינים אשר לפניכם". נדפס ע"י ד"ר מ. גרונואלד ב„הד־ירושלים" מ־31 בדצמבר 1943 גל' רי"ז עמ' 2.

שנוסדה. ביולי 1862 נקראו חברי הועד אל שר הממשלה והוא דיבר אתם קשות, על שהקימו אגודה בלי רשיון הממשלה. מיסדי האגודה לא ידעו, כי לפי החוק האוסטרי אסור היה ליסד חברה בלי רשיון מיוחד של השלטונות. ומשנסגר המועדון עשו כל מאמץ לבטל את הגזירה ולהתחיל בפעולה כפי התכנית, אולם לא עלתה בידם. האגודה פורקה והשלטונות לא נתרצו לבקשת המיסדים [256].

כידוע נוסדה בשנת 1861 בפרנקפורט על ידי ד"ר חיים לוריא „חברת ישוב א"י". האינטילגנציה היהודית בברודי התיחסה לכל הענין הזה באדישות גמורה. אולם אחד מבני העיר, ראובן כהן טאשבוך, סוחר נייר, לא הסכים למצב זה, ופנה במכתב אל עורך „המגיד" דוד גורדון ובו כתב: „אתמרמר ולבי עלי דוי בראותי בכל עיר ועיר ירבו האנשים לכתוב ידם לד' לטובת חברת ישוב א"י ועיר בראדי אשר איש ואיש יולד בה ובה החכמה גם בצל הכסף הם יושבים ויש בם אנשי מדות ואין איש שם על לב גלל הדבר הנכבד הזה" [257]. לכן הציע להשפיע על אנשי הקהלה שכן אפשר לאסוף „איזה מאות חותמים". לפי דעתו כבר הגיע הזמן „בעת שכל העמים יעלו ברצות מבחר דם בניהם ובנותיהם [258] וכל רכושם מזבח אהבת הארץ מולדתם לא יקפצו אחינו את ידם מאגורת כסף לשבוע עבור כלילת יפינו". הוא, הכותב עצמו, רוצה לנסוע לארץ־ישראל ותורם לטובת החברה 5 ריניש תרומה שנתית, ויצווה לבניו לתת גם אחרי מותו תרומות „עד אשר בעזרת הש"י נעלה קרית מלך רב". אולם מכתבו לא השפיע על בני עירו ואדישותם בענין ישוב ארץ ישראל בעינה עמדה.

ד

בברודי קשורה גם התפתחות הזמרה העממית באידיש. כאן נוסדו הקבוצות הראשונות של זמרים עממיים בגליציה, שלפי מוצאם ידועים הם בשם „זמרי בראד" (בראדער זינגער). העובדה שדוקא פה בעיר ההשכלה, הונחו יסודות ראשית הזמרה העממית, שהיא חלוץ התיאטרון האידי העתיד, מוכיחה, שמשכילי העיר מטרתם היתה לעשות את ההשכלה לנכס העם כולו. וכבר הכרנו בקרב משכילי ברודי סימני האהדה לשפת ההמונים — האידיש. וודאי לא מעט השפיעו בזה מנדיל לפין, ותלמידו יעקב שמואל ביק. הם השתדלו, שחוג המשכילים בברודי לא יהיה מבודד מן העם אלא יהא מקושר ומחובר בהווי יום יום של המוני ישראל. עם חוג האוהדים את השפה האידיש נמנו, מבין תלמידיו של יעקב שמואל ביק, חתנו אייזיק עוזר רוטנברג וישעיהו מאיר פינקלשטיין. הראשון, עוזר רוטנברג, היה ממשפחת סוחרים ומשכילים ידועה חובבי ספר עברי, שחתמו ביד רחבה על ספריו של משה מרדכי יובל וספרי סופרים משכילים אחרים. הוא, אייזיק עוזר, היה גם „רבני מופלא" וכיסה, יחד עם ידידיו, ישעיהו פינקלשטיין את הוצאות הדפוס של ההלק הראשון של התרגום העברי של „מורה נבוכים" פרי עטו של מנדל לפין, שיצא לאור אחרי מותו, בז'ולקיב בשנת 1829. רוטנברג עצמו לא כתב כנראה, אולם היה משכיל שנמנה עם אותם הנדיבים שעזרו לסופרים להדפיס את ספריהם.

256 חיפשתי בארכיונים הממשלתיים את התעודות, שמהן אפשר ללמוד את סבת הביטול. לצערי לא מצאתי כל חומר על כך.

257 המגיד 15 ביולי 1863 גל' 28 עמ' 219.

258 רמז למרד הפולנים משנת 1863. בימים אלה ניטשו קרבות קשים בין הפולנים והרוסים בסביבת רדז'ביל הסמוכה לברודי.

ישעיה מאיר פינקלשטיין נולד בברודי בשנת 1806, היה סוחר, גם הוא מהמשכילים הנדיבים [259], כתב עברית [260] שתי סאטירות נגד רבי־החסידים ואחר כך התמסר לגמרי לספרות האידיש. בשנות החמישים, עם תגבורת ההגירה של יהודי בוקובינה וגליציה למולדביה וולכיה ועם ההתפתחות הכלכלית הניכרת שם עבר פינקלשטיין לרגל עסקיו ליאסי ואחר כך לגאלאץ וניהל עם קרובו באנק, מגאלאץ חזר לברודי. כאן לקח חלק פעיל בחיי הקהילה ועמד משנת 1860 בראש הנהלת קרן הסטיפנדיות לתלמידים ע"ש מאיר קאליר [261], בשנת 1862 העתיק את מושבו לליפסיא ונשאר בה עד מותו ב־6 בספטמבר 1870.

הוא התעניין במיוחד בשפת אידיש וכתב לפי דברי צדרבוים [262], שירים באידיש, אולם בעזבונו נמצאו גם שלושה מחזות באידיש שכתב בשם אלמוני ישעיה גוטמן והם:

1) מאנדריש אדער קאראקטערבילד זער יאססער קויפמאנשאפט אים יאהרע 1858 פאססע אין דריי אקטען;

2) דער כל־בוניק אדער די פעביטעני חתן־כלה, פאססע אין 5 אקטען;

3) די דרייא שוועסטער־קינדער לוסט שפיל [263] אין דריי אקטען.

בכל מחזותיו מתאר פינקלשטיין את הסביבה היהודית במחצית המאה הי"ט. ב„מאנדריש" הוא מראה לנו את ההבדל שבין יהודי ואלכיה וברודאי, שהוא משכיל בעל רגש־מוסר ויושר ועושה הכל למען הציל מידי בנקאי רמאי את קרבנו. בכלל מעמיד המחבר את הברודאים כטיפוסים שרמת תרבותם ומוסרם טובה משל האחרים. מחזותיו, הכתובים לפי סגנונו של מחבר משחקי־זמרה הידוע בוינה פרינט (Perinet) ועלילתם פשוטה והולמת את חיי זמנו על בעיותיהם שאינן מסובכות, ואינם מצוינים ברמה דרמטורגית מעולה, אך מודגשת בהם במיוחד אהבתו את שפת ההמונים כרוח היחס של משכילי ברודי, שהיה באמת שונה מיחסם של משכילי ברלין, לבוב, טרנופול ורוסיה. אולם לפי דברי חוקר הספרות היהודית הידוע ד"ר י. צינברג, הרי השערתו של ד"ר וייניריך, כי פינקלשטיין הוא מחברם, מוטעית לגמרי. לדעתו כתב י. מ. פינקלשטיין שירים בעברית ואידיש, אולם מחבר־המחזות ישעיה גוטמאן, אינו הפסידונים שלו — אלא איש אחר לגמרי, גם הוא מברודי. בארכיונו של א. ב. גוטלובר שנמצא בידיו מצא צינברג את הקטע הבא ממכתבי־מסע שלו בשנת 1873, שלא נדפס עם יתר הפרקים ב„המגיד" משנת 1877: „עוד אזכור איש אחד מברודי אשר הפליא לעשות בלשון המדוברת יהודית־אשכנזית, הוא המשכיל הנכבד הר"ר ישעיה גוטמאן, שהיה בימי עלומיו תלמיד בעיר קרעמיניץ, והוא סופר ומזכיר בבית

259 כך מוצאים אותו בין החתומים על ספריו של משה מרדכי יובל, ממשפחה זו נודע גם המשכיל ישראל פינקלשטיין. הוא פרסם גם ב„כוכבי יצחק" כרך י"ז (1852) 2 שירים „לרחל מארפורגא" ו„נוחם להולכים".

260 ב„קול המבשר" משנת 1868 גל' 33, 1869 גל' 1, 9. עליו ראה גם מאמרו של ד"ר מ. וייניריך „פיר אומבעקאנטע טעאטערשטוק פון מיטן 19 יאהרהונדערט", ב: ארכיון פאר דער געשיכטע פון אידישע טעאטער און דראמע (איוא, ווילנה 1930), עמ' 178—180.

261 Bericht der Mayer Kallirschen Stipendienstiftung Brody 1879 p. 4.

262 קול המבשר, 1863, גל' 25.

263 ד"ר וייניריך שמצא את כתבי היד של כל 3 המחזות הדפיס מהם את כל המחזה „די דריי־שוועסטער קינדער" בארכיו, עמ' 204—237. מיתר המחזות מסר רק את התוכן, מ„מאנדריש" — עמ' 186—189, מ„דער כל בוניק" — עמ' 190—194.

הגבירים האחים קארנפעלד בברודי [264], לרגל עבודתו העמוסה על שכמו משא לעיפה הוא מושך ג"כ בשבט סופרים לפרקים, וביחוד הצטיין בהרבה ספרים שכתב בלשון העם (זשארגאן) ! וקרא לפני פאַסטע אחת בשם פורים־שפיל אין יאַסטו, אשר לא יבוש בה אחד מגדולי מחברי הטיאטראות בלשון אשכנז. והנני מודיע את זאת למדפיסים, אולי יאבה אחד מהם לקנות הכ"י מהמחבר להוציאו לאור הדפוס ויראה פרי טוב בעמלו, ולא אפונה כי הרבה מאד ירויה, המדפיס" [265].

עם חוג המשכילים, שכתבו אידיש, יש למנות את צבי הירש (היינריך) רייטמן. הוא נולד ביום י' אדר 1808 בבודזנוב למשפחת חסידים אדוקים, למד בבית המדרש, כי אביו רצה, שיהיה רב בישראל, אולם בסתר למד גרמנית וקרא ספרי חוץ. הוא עזב את עירו, התמסר ללמודי חול ואח"כ מינה אותו יוסף פרל כמורה בבית הספר שלו, ושם כהן עד שנת 1854. באותה שנה הוזמן, על ידי ר' מאיר קאליר, ראש הקהילה הברודאית, שהקימה בית ספר עממי, לקבל את הנהלתו. רייטמן עבר לברודי ונשאר בכהונה זו עד יום מותו ב־10 בינואר 1866 [266]. הוא, שלא כמשכילי טרנופול, שבסביבתם נתחנך, היה מאוהדי השפה האידיש וכתב בחבה מיוחדת בשפת ההמונים [267]. את הופעתו הספרותית התחיל בשפה העברית בשיר „הנותן זמירות בלילה" שהדפיס לפי שיר גרמני [268] בשנת 1851 ב„בכורי העתים" [269]. מיתר יצירותיו הספרותיות ידוע לנו המחזה „דער זיווג", שכתב באידיש ועבר לידינו, באמצעותו של ידידו ועוזרו בבית הספר בברודי זאב דמאנט. במחזה זה מתאר המחבר את חיי דלת העם על כל המומים, הרמיות והחוצפות בניגוד לנמוסים שכבר נתקבלו על ידי „הדייטשען" המשכילים — הרופא, מנהל בית הספר, הנוהגים יוהרא ושחצנות בדלת־העם. במחזה זה מופיעים במשפחה אחת נציגי שני דורות — הדור הישן והמשכילים, וכן בא קרע בחיי המשפחה, אף שהיחסים ההדדיים לא נותקו עדיין. אמנם מבחינה ספרותית־דרמטית אין במחזה זה שום מבנה, וגם העלילה היא חלשה, אולם שפתו היא עסיסית ואילו שירים שבו מצוינים בנעימה ריתמית. שפתו העסיסית היא שהניחה בידו לכתוב את הפרודיה על שירו של פרידריך שילר „די גלאקע", — „דער קיטעל", שיצאה לאור בווינה, בציון מחבר אלמוני, בשנת 1863 [270] ובסופו נדפס מלון „פרעמדע וועדטער פערטייטש" (עמ' 41—47). הוא מצוי רק במספר קטן של טפסים בספריות אחדות.

ולענין הפרודיה: כידוע תיאר שילר בשירו את יציקת הפעמון כמוצא לתיאור חיי האדם, והנה רייטמן בפרודיה שלו לוקח כמוצא תפירת קיטל (החלוק). התופרת מסבירה, בשעת

264 עליהם בפרק הקודם.

265 נדפס באיווא־בלעטער 1937 כ' xi חוב' 3—4, עמ' 325—326. ישעיה גוטמן, א אומבעקאנטער שרייבער.

266 השאיר שני בנים ו־4 בנות. אחד מחתניו, ברנרד בלוישטיין, היה מורה בבית הספר בברודי.

267 ר. א. ברודס: משפט ספרים חדשים ב„הבקר אור" תרל"ז עמ' 55.

268 לפי שיר שנדפס ב: Mnemosyne בלבוב, משנת 1827.

269 כרך xvi עמ 67—69.

270 רק במספר אכסמפלרים, שרייטמן נתן לבני משפחתו ולידידיו מודפס גם שם המחבר:

דער קיטעל פון הירש רייטמאן דירעקטאר דער איזראעליטישען הויפט שולע אין בראדי (ב. שלאס־בערג: צווי אויסגאבעס פון הירש רייטמנס פאעמע „דער קיטעל" ב„איווא־בלעטער" 1936 חוב' 1—2 עמ' 143—148). כ"י נמצא בספרית שוקן וכ"י מתוקן היה בידי המורה ע. אוסקר בברודי וראיתי־ בשנת 1921.

מלאכתה, את החיים היהודיים באותם הרגעים שהחלוק ממלא תפקיד חשוב, כגון בשעת החתונה, המות, הסדר, השבועה ויום־הכפורים. המחבר מציג לפנינו, בסאטירה חריפה ובלעג שנון, את כל הטפוסים הקשורים בחלוק, וכן גם את אלה המנצלים את המוני העם, כגון חוכרי מס־הנרות [271] ומס הבשר [272]. הריתמיקה והחרוזים מותאמים לגמרי לשירו של שילר והם קלים וצלילים ערב. על כן אין פלא ששיר זה שנתפשט בכתב־יד בין משכילי ברודי, שהיו כיתר משכילי גליציה חובבים נלהבים של שילר, עשה עליהם רושם, ורבים מהם למדו אותו בעל פה. מהשיר הזה נדפס רק החלק הראשון והסוף נשאר בכתב יד ואבד בשעת השריפה הגדולה, שפרצה בברודי בשנת 1867 [273]. באחרונה ראוי להעיר, כי רייטמאן כתב גם שירים ליריים ואלגיים [274].

גם המורה הנזכר של בית הספר היהודי העממי בברודי, זאב (וואלף) דמנט, התיחס בחבה גדולה לשפת אידיש. הוא נולד בשנת 1830 בטרנופול להורים עניים, נתחנך בבית הספר של יוסף פרל. אחר גמר־למודיו כהן שש שנים כמורה בבית הספר הזה, הוסיף דעת ברוב חריצותו ובשנת 1855 הוזמן לברודי על ידי חברו הירש רייטמן ופה בבית הספר העממי קיבל עליו את הנהלת בית הספר היהודי כמורה לשפה הפולנית, שרטוט וזמרה; הוא כהן שם בתפקיד זה עד מותו (כ"ה תשרי, 1897). בשעותיו הפנויות התעניין בספרות, כתב שירים בעברית, גרמנית ופולנית וביחוד באידיש, בעיקר פרודיות [275], חידות ומשלים. בימי חייו פרסם מעט, אולם הניח כרכים אחדים של כתבי־יד אצל בנו שמעון, שהיה רוקח בצ'ורטקוב [276].

באותה תקופה חלה בברודי ראשית צמיחתם של הזמרים הידועים בעולם היהודי כ„בראדער זינגער". תחילה לא היו אלא כממשיכי הבדחנים, אולם במרוצת הזמן קבלה יצירתם וצורתם, שהיו מושרשות במנהגי המסורת של המוני ישראל, את האופי החילוני והכניסו לתוכה גורמים מחיי יום יום. הם הניחו גם את היסוד לתיאטרון האידי העתיד, על ידי שהיו מארגנים את הופעותיהם במרתפי־יין, אולמי־מסעדות והקימו בימה, אף שלא היו מציגים נושאים דרמטיים מבוססים על עלילה אלא הסתפקו בשירים, שבהם תיארו את הטפוסים השונים בחיי היהודים [277]. בשיריהם היו זמרי ברודי מגלים את הסתירה

271 הריפרן הוא: „דער לעכט־פאכטער האט די האוט געשונדען / פאר איטליכען לעכט וואס מען האט אנגע־צונדען".

272 „דער פליישפאכטער האט פון דער אנדערער זייט / באזונדערס געריסען די ארמע לייט".

273 ד"ר אלפרד לנדא (שהיה תלמידו בבית הספר בברודי): הירש רייטמאן א פארגעסענער שרייבער פון דער השכלה צייט, ב„יודישע פילאלאגיע" וורשה 1924, כרך ו חוברת 2—3 עמ' 211—213.

274 אלגיה „דאס גערינגע געמיט", „דער יידּ" ו„קלאָגליד". 275 „קצור שולחן ערוך על קארטן־שפילען".

276 בנו השני, יוסף, למד רפואה, היה רופא צבאי, ואחרי חיסול המונרכיה ההבסבורגית — רופא כללי בברודי. בין כתביו נמצא גם כתב יד, שבו העתיק דמנט את מחזותיו של פינקלשטיין ורייטמן, שנת־פרסמו על ידי ד"ר מ. ויינרייך ב„ארכיוו פאר דער געשיכטע פון יודישן טעאטער און דראמע", וילנה 1930, I עמ' 175—238.

277 ברל בראדר מנסח בשירו את תפקידם:

„יענעמס כאראקטער איבערצוזעצן / און אלדינג צוטרעפען קלאר / און קיין בריאה נישט אראב־צוזעצן / אפילו אויף דער מינדעסטער האר / איז דען גרינג אבצוזאגען / אויף יענעם א ליד צו מאכען / ביי קיין ווארט זיך אנצושלאגען / און אויס קיינעם ניט צו לאכען".

הצבורית בין עני ועשיר, את האפסות של פרנסות יהודיות, את מצוקת דלת העם המתענה כל ימי חייה, וברובם היו מטיפים לרעיון הפרודוקטיביזציה והרחבת השכלת העם. בשיריהם מורגשות הלמויות החיים של המוני ישראל, מעיניהם לא נעלמה שום תופעה בחיי הצבור היהודי וביחוד לא מלחמת החסידים והמתנגדים והתקוממותם של ההמונים להתעללותם של התקיפים בקהילות, ולא נרתעו בלעגם אפילו ללגלג על מאיר קאליר[278].

לאמתו של דבר הם הפופולאריזאטורים של רעיונות ההשכילה ושיריהם נהפכים בין לילה ויום לשירי־עם המושרים ברחובות הערים והעיירות. ולכן אין פלא, שהשפעתם הרוחנית על חיי ההמונים במחצית השניה של המאה הי״ט היתה ניכרת מאוד. הם גרמו גם לשינויים בנוסח הבדחנים, שכן בהשפעתם התחילו להכניס לשירתם ולפזמוניהם נושאים חדשים, נושאים שכבר היה בה רוח ההשכלה, באופן שפעמים קשה למתוח גבול ביניהם ובין זמרי ברודי.

המיסד של זמרי ברודי הוא ברל מרגליות. הוא נולד בשנת 1815 בפודקאמין הסמוכה לברודי. אביו ר׳ יצחק היה מלמד גמרא ועבר אחר כך לברודי. כאן היה מלמד את בני הסוחרים העשירים. לפי שברל לא הראה כשרונות ואף לא רצון והתמדה בלימודים, עבד הוא כריש דוכנא (בעלפ׳ער) אצל מלמד דרדקי. אולם עוד בנעוריו היה מחבר שירים, ונקרא בפי מכריו „בערל דער וועדטילזאגער״. אחרי שהתגרש מאשתו הראשונה עזב את ברודי ועבר ליאסי. ואחרי שובו התחתן שנית והשתקע בפודקאמין, אולם כעבור זמן קצר עזב את מקום מגוריו ויצא למרחב, בראש להקת זמרים, שסבבו בערי גליציה, פולין ורומניה ושר שם את שיריו. הוא וחבר־זמריו נתפרסמו עד מהרה וזכו בשם „זמרי ברודי״. אחרי נדודיו בא, מזמן לזמן, אל משפחתו, אולם רק לבקור קצר, בלבד. הוא נפטר בשנת 1868 ביאסי (רומניה)[279].

278 דב שטוק (סדן) מביא את החרוזים של לעג זה בספרו: „ממחוז הילדות״, תל אביב תרצ״ח עמ׳ נ״ח—ס.

279 ולא בקארלסבאד כפי שכתב מ. ל. פעטעשניק במאמרו „בערל בראדער״ ב: ליטעראריש בלעטער ורשה גל׳ 55 עמ׳ 6. להלן פרטים על מותו מתוך תשובה שנשלחה לרב אברהם העשיל באבאד בפודקאמין:

„שלום וכ״ט לכבוד הרב החריף המופלג מו״ה אברהם העשיל באב״ד אבד״ק פדקאמין.

מכתבו הגיעני היום והנה אמרתי להשיב בנחיצה, בדבר שאלתו: איש אחד מילידי בראד בבחרותו נשא אשה מכאן ודר בכאן הרבה שנים עם אשתו ובניו ופרנסתו היה יושב תמיד בק״ק בראד ועבד עבודתו ואח״כ נפל קלא בפומא ונעשה משורר בחרוזים ושר בשירים וידבר על העצים ועל האבנים ועל אבות ובנים מכל אשר בו רוח חיים מחוטב עצים עד שואב מיים והיה משוט בארץ בעיירות הגדולות התאספו אליו המונים לשמוע נגינות שותי שכר ונתפרסם שמו לשירים בשם שירי בערל בראדר וזה ד׳ שנים, שנסע למדינת וואלחייא ואח״כ נשמע כי מת שם בשפיטאל בעיר פליעשט והנה אז תיכף מחמת כי נשארה עניה מאד נתייאשה מלישא עוד ולא רצתה לחקור ולדרוש ובקיץ הזה הקרה לפניה איש אשר רוצה לישאנה ולפרנס אותה ואת בניה ובאה אליו לאמור הושיעה וכתב לק״ק פליעשט והנה אין קול וקשב ואמרה שתסע בעצמה לשם וביקשה ממנו כתבי מליצה לכתוב להרבנים דק״ק יאס ועוד אשר יהיו מעיר לעזור לה ולכתוב לק״ק הנ״ל אולי יוכלו להוציא לאור גב״ע משם וכאשר באה לק״ק יאס ושמעה שם אשר עוד מרחק רב מיאס לשם ולא היה אפשר לה לנסוע לשם ביקשה מהרב ר׳ פייבל לכתוב לשם וישבה שם הרבה עדי הוציא לה גב״ע משם הנעתק במכתבו בזה״ל: במותב תלתא ב״ד כחדא הוינא כד אתא קדמנא האי סהדא ואמר לפנינו בתוקף באלי״ו נ״ע (באם לא

השירים שהיו מושרים ע"י זמרי ברודי היו ברובם המכריע מפרי עטו. שיריו נותנים תמונות נאמנות מחיי היהודים בעיירה; בהם נשמעת נימה סאטירית והומוריסטית, ומטרתם היא דידאקטית. כל שיר נגמר כמעט בחרוז „דערפון קענען לערנען זייער פיל חכמה". וזאת לדעת, כי ברל בראדער הוא לא בלבד המיסד של זמרי ברודי אלא הטיפוס הראשון של זמר יהודי חילוני. בזמנו של ברל ועוזריו הראשונים היו הזמרים שרים את שיריהם, אולם במרוצת הזמן נעשו הופעותיהם כמיני הצגות תיאטרליות בהתחפשות, אם כי פרימיטיבית תמימה. המוסיקה של שיריהם לקוחה מנגוני העמים הסלביים ומשל החסידים. כל שיר ושיר מתחיל בנימה הסטיריאוטיפית „אני" („איך בידנער פאסטוך" „איך נעבעך געמיינער חזן" וכו').[280]

הקבוצה הראשונה של זמרי ברודי הורכבה ברובה מילידי המקום והידועים מביניהם הם:

1) יעקב דוביאנסקי, נחתום לפי אומנותו, גוייס לצבא ובוינה, ששם שרת בצבא, הכיר את זמרי טירול, שהופיעו בלהקות בנות 4—10 זמרים בבתי הקפה בוינה והיו שרים שירי עם וקופלטים. שם ראה הוא את „קפה שאנטאן" והחליט לעשות כדבר הזה גם בשביל יהודים. בשובו לברודי, התחיל לחבר שירים ולהופיע במסעדות. בעזרתו של ברל אירגן להקה, שהופיעה בראשונה בפונדק האדום, בית מזיגה של ר' בערל שטוק ובניו[281] („רויטע קרעצמע") בסטארי־ברודי ואח"כ במסעדתו של פינקוס בברודי, ששם התאספו סוחרים משכילים, סוכנים ופקידי בתי המסחר שבאו לברודי ובילו אחרי עבודתם שעות מספר על כוס יין. וכך אורגן מין קאבארט פרימיטיבי מאד. שיריו של ברל מצאו חן באזני שומעיו.

2) אפרים בראדער, היה בעל תפלה וקול ערב. לפי שהיה מעורב בחוגי החסידים, הכניס בשירי הזמרים את הנעימה החסידית, ותיאר את חייהם. נהג לרקוד בהעוויות לפי נוסח החסידים. הוא נולד ונפטר בברודי.

מילידי ברודי שהצטרפו לזמרי ברודי, הן בלהקתו של ברל ברודר, או האחרים, יש להזכיר את משה טייך, שסופו אחד מראשוני השחקנים בתיאטרונו של גולדפדן; וכן את משה ויינטרויב, שהיה בדחן ועבר אל זמרי ברודי. הוא נפטר בברודי בשנת 1897. בדרך

יגיד ונשא עונו נאמן עדה) וי"ל ממש ה"ר גדליה אסיא בר אליעזר אמר לפנינו בזה"ל: איך האב גיקענט דעם בערל בראדר אין שטאטור איז גיווען נידריק, א בריים פנים, א שווארץ בערדיל, דאס קול איז געווען משונה גראב דאס פנים טינקעל איך האב איהם ארויס גינומען טוטער הייט פון דעם שפיטהאל און איך האב איהם אליין מטהר גיווען. את כל הנ"ל שמענו מפי האי סהדאי, הנה זה ודאי יפה כתב מעלתו דאף דהזכיר רק שמו ושם עירו ולא הזכיר שם אביו מ"מ בסימן אמצעי בודאי סגי. אחר פלפול ארוך מסיים הגאון ועכ"פ בנדון דידן בודאי מותרת להנשא" (שו"ת „שואל ומשיב" מהדורא תליתאה חלק ראשון תשובה מ"א בלא תאריך). מובא בספר „אוצר חיים" מפתח התשובות מר' חיים בלאך ווינה תרצ"ח). בנו יצחק מרגליות (IX 8/ 1855—XII 23/ 1919) נולד בפודקאמין, נתחנך בברודי. אחרי מות אביו עבר לזלוצוב. משנת 1892 היה מורה בבית הספר מיסודו של בארון הירש בסאסוב. כתב שירים עבריים ב„עברי אנכי" (ברודי), אח"כ באידיש. בשם בדוי „יד הציוני" פיליטונים, סיפורים ושירים „בכרמל" (של ראובן אשר בראודס, „וועקער", „לעמבערגער טאגבלאט". בפרוץ מלחמת העולם הראשונה נמלט לוינה, כתב רומנים, מחזות וסיפורים חסידיים בעברית, גרמנית ואידיש, נשארו בכ"י. ב־1917 חזר לזלוצוב.

280 על יצירתו ראה את מאמרי עליו בספרי: Aus zwei Jahrhunderten Wien 1927

281 סבו של דב שטוק (סדן).

כלל ניתן לציין, כי זמרי ברודי היו אחד אחד עולם בפני עצמו, מלא צרות ודאגות, אולם כולם כאחד היו ראשוני החלוצים של התיאטרון האידי, שקיים תפקיד חשוב בתולדות היהודים בארצות הגולה.

בתקופה זו חי בברודי עוד זמר אחד, הבדחן הידוע ר' נפתלי „דער גראמענזאגער". כשנזדמן פעם אחת בחתונה עם ברל ברודר, לגלג עליו בטענה, שהוא, ברל, מוכרח בראשונה לכתוב את שיריו, שיוכל לשירם; מה שאין כן הוא, השר את שיריו בלי הכנה. ברל הסכים להתחרות ביניהם, שנמשכה כל הלילה וסופה של תחרות זו הידועה בברודי כ„מלחמת זמרים בברודי" — נצחונו של ברל וממנו יתד ופינה לפרסומו.

ובאחרונה נזכיר גם לץ ידוע יוסף באומאהל, הידוע בכינויו יוסיל ברודר, וביותר בכינויו: יוסיל זשופ. הוא נולד בברודי קרוב לשנת 1812. קבל בבית אביו חינוך ברוח החסידות. נודע עוד בנעוריו בבדיחותיו והלצותיו השנונות והממולחות. רוב ימיו היה עושה בחצרות הרביים ומילא שם תפקיד של בדחן ולץ־החצר בסגנונם של בדחני המלכים. אחרי שהרבי ר' ישראל מרוזין השתקע בסדיגורה היה זשופ בא לשם והיה מבדח את הרבי וחסידיו, ביחוד בשלוש הסעודות. אשתו היתה לה חנות מכלת בברודי ועליה היה לפרנס אותו ואת כל הילדים. מכאן מריבות וקטטות שהיו לו מקור לבדיחותיו. הוא היה אהוב על הבריות. אולם העשירים ופרנסי הקהלה פחדו מפניו, כי פגיעתם של הלצותיו השנונות היתה קשה להם, ולא אחת ירד מכובד מקומת הציבור בשל בדיחתו השנונה של הלץ. ביחוד היו שנואים עליו תקיפי הקהילה העוסקים בצרכי ציבור שלא באמונה. הוא לא חס עליהם ואמר להם את האמת בגלוי. מבחינה זו היה הוא פופולרי יותר מגדול ליצני בן דורו בישראל, הרש מאוסטרופולה. שמו של יוסיל היה ידוע בכל רחבי גליציה ופודוליה וביחוד היו ידועות דרשותיו בחג פורים, כשנבחר ל„רב פורים" ודרש את דרשותיו המפורסמות, שהיו עשויות כפרודיות מצויינות של דרשות רבנים מפורסמים, ובהן גינה הוא על דרך ליצנות את מעשי התקיפים, הרבנים וסתם עסקנים שבקהלות־ישראל. הוא היה נותן בכוס עינו, ודוקא כשהיה שיכור מעט התחיל לספר את מעשיותיו שבהם משתקפים החיים של זמנו. לצערנו, לא נאסף חומר זה, שהיה נותן לנו תיאורים מובלטים מחיי היהודים בתקופות שגשוג החסידות בגליציה. במעשיותיו האלה נראה הוא פעם כילד תמים ופעם כמי שאיננו מבין אף דברים הפשוטים ביותר ומזכיר לנו במעשיותיו את טיל אוילנשפיגל; הוא נאמן לעצמו — היהודי השקוע תמיד בדאגות הפרנסה ובדאגות כלל ישראל. יוסיל ז'וף ראה כתפקידו לבדח את בני עמו ולהפנותם ממצוקת החיים והוא אינו יחיד בליצנותו, מלבדו היו ידועים בברודי בחוש הבדיחות הסוחר ר' משה יאמפולר, האחים הרשל ושמואל טשורניק, קבצנים עליזים.

טפוס מיוחד במינו היה המלמד ר' אלתר קלייטניק[282], שידע יפה את הדקדוק העברי והתנ"ך ולימד את בני המשכילים. האדוקים ראו בו אפיקורוס גדול והיו ממתנגדיו. הוא היה מאוהבי הטיפה המרה, ומספרים שבעד כוס י"ש היה כותב מכתבים עבריים מלאי מליצות ובאידיש שירים בשביל ה„מארשאליקים" (בדחנים). הוא כתב גם שירים רבים בשביל „זמרי בראד". ממנו ושאר הליצנים סיפרו בברודי כל מיני סיפורים ובדיחות וזכרם של ה„ווערטעל־זאגער" הללו לא מש מקרב האוכלוסיה היהודית[283].

282 הרבה בדיחות ממנו מביא דב סדן בספרו: „קערת צימוקים" תל אביב תש"י.

283 העליזות התבלטה גם במנהגים שונים. כך למשל מסופר בכתב העת: Sulamith של דוד פרנקל

ה

מבין משכילי ברודי יש להזכיר את הסופרים שלא כתבו עברית או אידיש אלא בגרמנית, וקודם כל:

את ליאו הרצברג־פרנקל שנולד למשפחת סוחרים ידועה, בברודי ב־19 בספטמבר 1827. על גידולו כותב הוא בעצמו:

„את נעורי הראשונים איבדתי בחדר, שבו לא למדתי כלום, את נעורי השניים בחדר שסוגו גבוה יותר, שגם בו לא למדתי כלום. לשם לימוד השפה הגרמנית, הלטינית, והאי־טלקית היו לי מורים שעינו את עצמם ואותי. היה לי תמיד רצון כביר לכתוב, וזאת עשיתי תמיד בגניבה ובסתר כמו חֵטא. בטרם היותי בן עשרים שנה נדפסה בוינה הנובילה הראשונה שלי: Die Einsiedler in Lousiana".[284]

הרצברג־פרנקל הצטרף לחוגי המשכילים ונהג שלילה בשפה העברית, ומבחינה זו היה מחסידי ההתבוללות. השתתף בקביעות בחשובי הירחונים הספרותיים באוסטריה, כגון „טעאטער צייטונג" של וילהלם בייאֶרלה, „הומאריסט", בעריכתו של מוריץ גוטליב ספיר. הוא היה מאוהדי התנועה הליברלית ששלטה באוסטריה לפני המהפכה בשנת 1848. בזמן המהפכה השתתף במיליציה האזרחית וכתב מאמרים נלהבים ברוח סיסמאות המהפכה. אחרי דכוי המהפכה נרדף על ידי השלטונות, ברח לבסרביה ואחרי שנה בא לווינה, פרסם בעתונים וינאים סיפורים, מאמרים על גליציה, רוסיה ובסרביה. היה מעוזרי העתון היומי הליברלי הידוע „עסטערייכישער לויד" ופירסם בעתונות הגרמנית־היהודית מאמרים על מצב היהודים בגליציה. בשנת 1852, אחרי מות אחיו, חזר לברודי לעזור לאביו במסחר. זמן קצר אחרי שובו נתמנה מזכיר של לשכת המסחר, שהוקמה אז בהשתדלותו של מאיר קאליר. בכהונה זו שרת עד שנת 1892, והצטיין בחבור עבודות סטטיסטיות ודינים וחשבונות על המצב הכלכלי ויחסי המסחר, ועבודותיו אלה נדפסו ב־8 כרכים. הוא מצא גם שעה פנויה לעבודתו הספרותית, שהיתה בשנים אלה פוריה מאד.

פירסם הרבה ספורים ורשימות, שבהם תיאר במובלט את חיי היהודים באירופה המזרחית, וביחוד נודע בתיאור אמנותי של הסביבה והאוירה היהודית בערי גליציה. מבחינה זו ידוע אוסף הנובלות שלו Polnische Juden (1866)[285] וספוריו Ghettogeschichten (1885), Ein Emigrationszug (1897), Geheime Wege (1898) וכן כתב גם סקירה אתנוגרפית על: Die Juden in Polen, שנדפסה באוסף המדעי שיצא לאור ע"י עוצר־הכתר ההבסבורגי רודולף בשם "Oesterreich-Ungarn in Wort und Bild". ספרו זה נתקבל על החוגים המדעיים בהערכה והוקרה גדולה. הוא פירסם גם מאמרים רבים וגם ביקורת קשה על בעיות אקטואליות מחיי היהודים בגליציה בעיתונות היהודית־הגרמנית וגם בעיתונות העברית באוסטריה

וולף, לייפציג 1806 כרך I עמ' 231—232 על המנהג הבא:

"In Brody in Galizien herrscht der lächerliche und sonderbare Gebrauch, dass einige hundert festlich gekleidete Mädchen daselbst die Braut am hellen Tage durch die Strassen nach dem Bade führen. Den Zug eröffnet gewöhnlich ein Possenreisser zu Pferde, der mit dem Gesichte rückwärts zum Schweife des Pferdes gewendet auf demselben sitzt und durch die elendsten Possen sein liebes Publikum unterhält."

284 מתוך מכתבו אלי מיום 17 בפברואר 1914.

285 תורגם גם לעברית, לרוסית, פולנית, צרפתית ואנגלית.

ומחוצה לה. הוא לקח גם חלק פעיל בחיי הציבור של יהודי ברודי, וביחוד בשנות 1881—1882 עם מעבר המוני פליטים יהודים מרוסיה. היה שנים רבות חבר ועד הקהלה, העיריה וגם סגן ראש העיר. אולם בהתגברות הקו הפולני בפוליטיקה הגליצאית הוכרח הוא, שדעותיו הפוליטיות נטו לכוון הצנטרליסטי־גרמני, להתפטר בשנת 1896 ממשרתו מחמת הרדיפות מהשלטונות שעברו לידי הפולנים, ביחוד בימי ממשלת הגראף באדיני. בפחי נפש ובמרירות עזב את עיר מולדתו, שבה היה קשור בכל נימי נפשו והשתתף בשגשוג מוסדותיה, ובילה את שנותיו האחרונות אצל בתו בטפליץ־שנאוי ונפטר שם ב־5 ביולי 1915.

בספוריו מורגשת העממיות היהודית. הוא לא לעג למנהגי עמו, כרוב סופרי תקופה זו, אלא דיבר בשבח קדושת השבת והיה מגנה נשואי תערובת. הוא לא האמין גם בכל ההבטחות שנתנו ליהודים כמפרעה על חשבון אמנציפציה שלמה ואחוות העמים. הוא המליץ על חיי עבודה וחקלאות ולקח חלק פעיל בביצוע תכניתו של מאיר קאליר ליסוד מושבה חקלאית יהודית. על אף הלקויים הרבים, שיש לראות בפעולתו הפוליטית בימי הבחירות בברודי, נשאר בכל זאת כל ימי חייו יהודי נלהב. הוא נקט עמדה כלפי כל התופעות בחיי היהודים, וגם כלפי הציונות. כשיצא ספרו של הרצל „מדינת היהודים" כתב הרצברג־פרנקל ב„אסטרייכישע וואכנשריפט" בוינה מאמר ובו הביע את התפעלותו לספרו שקרא אותו „ספר נעלה ויוצר תקופה חדשה"[286]. מסיבת המצב הכלכלי הבלתי טבעי של היהודים המליץ על תכניתו של הרצל, אולם לא האמין כי ימצא הכסף הדרוש ליסוד מדינה יהודית. היחידי שהיה יכול לעשות, הברון הירש — איננו, ועשירים יהודים אחרים לא יתעוררו לעמוד לימינו של הרצל ולהשתתף בממוש תכניתו. שעל כן הוא מציע, כי החברה כי"ח (אליאנס) בפאריז תעמוד בראש התנועה החדשה ותעורר את קהלות ישראל בכל העולם לתרום כספים במשך שנים מספר ליסוד המדינה היהודית, וכן לא יהא צורך בהקמת החברה היהודית המוצעת ע"י הרצל. ואף שהרצל מעדיף את ארגנטינה יש לפי דעתו של הרצברג־פרנקל, נוכח נסיעתו של הרצל לקושטא, לחכות עד שיתלבנו הענינים. הואיל והרצל יסע גם ללונדון להציע את תכניתו לחשובי היהדות האנגלית יש לקוות שגם הרצל יבוא בנוגע לטריטוריה להכרה אחרת. סיכומו של דבר: הרצברג־פרנקל לא האמין באפשרות לקיים את רעיון המדינה היהודית ברוחה של התנועה הציונית, שהצליחה לעורר את המוני ישראל מתרדמתם ואדישותם; לפי דעתו החלום על הקמת מדינה יהודית הוא יפה, משיוכלו להגשימו מבחינה פוליטית וכלכלית. למרות התנגדותו הפוליטית היה הוא בעד פעולה התישבותית יהודית בארץ ישראל ובארצות השכנות על ידי ייסוד מושבות חקלאיות. לפי נסיונותיו מסוגלים היהודים לכל עבודה חקלאית[287]. וראוי לזכור, כי הוא החליף מכתבים עם הרצל. ב־7 בפברואר 1899 כתב להרצל שהוא איננו מאוהדיו אולם גם לא ממתנגדיו. קשה לו להצטרף לתנועתו, כי איננו מאמין באפשרות מדינית וכספית להקים מדינה יהודית. אולם הוא מאמין שהציונות — מלבד הרעיון של הקמת מדינה יהודית שבה — איננה דמיון שוא. הוא בעד התישבות יהודית בארץ ישראל, כי לאחר זמן יוכלו ליצור שם מקלט ליהודים המוכרחים לעזוב את רוסיה, רומניה וגליציה, וודאי שהממשלה התורכית תכיר בתועלת התישבות כזאת לאינטרסים שלה עצמה. נוכח האנטישמיות והקלריקליזם המתגברים מיום ליום, יש צורך להקים ליהודים הנרדפים מקלט, שבו ימצאו מנוחה ובטחון לחייהם[288]. ב־16

286 Dr. Bloch's Oest. Wochenschrift 1896 Nr. 27 (3/VII)

287 l.c. 1898 Nr. 46.

288 המכתב נדפס ב: "Welt" 1899 Nr. 7. p. 8.

בינואר 1900 שוב פנה אל ד"ר הרצל במכתב ובו הצהיר לפניו את אהדתו המלאה לתנועה הציונית השואפת ליצור בארץ ישראל מקלט תחת חסות מעצמות, כדי שיהודים לא ישארו ביום אחד מחוסרי חוק ובטחון כמו ברוסיה ורומניה[289].

בנו זיגמונד הרצברג־פרנקל, שנולד בשנת 1857, למד, אחרי שגמר את הגמנסיה בברודי, באוניברסיטה בוינה, היסטוריה כללית ופירסם מחקרים יסודיים בתולדות ימי הבינים. בשנת 1887 נתמנה דוצנט לתולדות ימי הבינים ומדעי עזר באוניברסיטה בוינה ובשנת 1893 נתמנה פרופסור מן המנין בצ'רנוביץ. בשנות 1900/1 נבחר לדיקן הפקולטה לפילוסופיה ובשנות 1905/6 לרקטור האוניברסיטה בצ'רנוביץ. בשנות 1906/1905 היה כרקטור ציר הפרלמנט הארצי של בוקובינה. הוא התמסר לחקר ההיסטוריה האוסטרית והגרמנית ופירסם ספרים אחדים. הוא השתתף בהוצאת המקורות המדעיים: Monumenta Germaniae וכתב ספר על תפיסת ההיסטוריה המודרנית. נפטר בוינה בשעת כינוס ההיס־טוריונים הגרמניים ב־19 בספטמבר 1913.

טיפוס אחר לגמרי היה במובן האישי והספרותי יוסף ר. אהרליך, שמוצאו ממשפחה אדוקה ועניה. הוא נולד ב־3 בפברואר 1842 בברודי. אביו שהיה מלמד ובעל קורא, מת עליו בעודנו נער, אמו נתעוורה והוא נתחנך בבית סנדלר שהיה חסיד בלזאי. לכן שלח אותו ללמוד בבית המדרש של יולס וימי נעוריו עברו עליו בסביבה של חסידי בלזא. אולם נמשכה לו תשומת לבו של בנציון ברט, מורה בבית הספר היהודי בעיר והוא שדאג להשכלתו. הוא הכניסו לבית המשכיל מרכוס אנגלנדר, שהיה מידועי הסוחרים. ואחרי שהנער, שגמר את למודי בית הספר, עזב את ברודי בא בשנת 1863 לוינה. כאן התמסר ללמודי פילוסופיה ובעזרתו של הסופר הידוע ומנהל הספריה הקיסרית פרופ' ד"ר יוסף ווילן התחיל בעבודה ספרותית. משנת 1880 השתתף בקביעות ב„וינער אלגעמיינע ציטונג". כתב פה פיליטונים, שנדפסו גם בעתוני גרמניה. הוא שהיה בעל נפש עדינה ודקת עצבים — התבודד מאנשים וגר לבדו בואסלאו על יד וינה. מלבד עבודתו הספרותית התעניין בפילוסופיה, אסטרונומיה ופירסם גם מאמרים בירחונים שונים. מחבוריו יש להזכיר את שתי הדרמות שלו: „יעקבוס אורטיס" (1875) ו„קאטו דער ווייזע (1870), את הקובץ "Fabeln u. Aphorismen" (1876) ואת מסותיו "Der Humor Shakespeares", אולם יצירתו הטובה והמקורית ביותר היא האוטו־ביאוגרפיה שלו, שכתב לפי יזמתו ובקשתו של פרופ' ווילן שדאג גם להופעתה בוינה בשנת 1874: Der Weg meines Lebens. Erinnerungen eines ehemaligen Chassiden. בספרו זה מצייר המחבר לא בלבד את תמונתה של ברודי היהודית באמצע המאה הי"ט, אלא מתאר ברוב כשרון את החיים הפנימיים של היהודים. בצבעים בולטים הוא מציג לפני הקורא את היהדות הגליצאית במלא חייה ללא כל פנייה צדדית. ספר זה עשה בזמנו רושם עז מאוד לפי שהניח בידי הקורא להציץ לתוך חיי היהודים בגליציה על כל התלבטויותיהם. סיומו של הספר הוא בפרק, שבו הוא מספר על צאתו את ברודי. פרופ' ווילן האיץ בו לכתוב את קורות חייו גם לאחר שעזב את עיר מולדתו, אולם אהרליך לא נשמע לו. הוא נפטר בבדידות בוינה ב־26 בדצמבר 1899[290].

עם הסופרים שכתבו בלשונות לועז, יש גם למנות את ד"ר משה שורנשטיין, שנולד בברודי, למד רפואה באוניברסיטה בוינה ואחרי גמרו למודיו עבד כרופא בברודי. אחרי

289 מכתבו בארכיון הציוני בירושלים תיק Z B. Wien CIe Fasz. 28

290 פרקים מחלק הספר נתרגמו לעברית על ידי ד"ר חיים טרטקובר ונדפסו.

המגפה בשנת 1830 יצא לרוסיה והשתקע באודיסה. את שנותיו האחרונות בלה בדרזדן ונפטר בה ב־24 בנובמבר 1872. פירסם ספורים ונובילות. השתתף בקביעות בקבצים הספרותיים: Unterhaltungen am häuslichen Herd בעריכתו של הסופר הגרמני הידוע קרל גוצקוב, ובספרי השנה של ליאופולד קומפרט Jahrbuch der Juden. היה בעל הכרה יהודית. כתב גם ב„אללגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס". באודיסה כתב גם רוסית בעתון הידוע 'DJEN'.[291]

טיפוס מיוחד במינו היה י. הינדס שהובא בעודו ילד מרוסיה לברודי, מבלי שידעו אחרים ומבלי שידע הוא עצמו מהיכן הוא. ונראה שהוא ממשפחת הינדס בקרמניץ וסביביה שהעמידה סופרים ועסקנים ואחיו של חובב ציון הידוע ד"ר טוביה הינדס מורשה. היה עני מאד והתחנך בתנאים הקשים ביותר. עם זאת למד בעצמו בלי שום עזרה צרפתית, איטלקית וגרמנית, והשתלם בשפות אלו באופן שהיה מטובי המורים. כל ימי חייו התפרנס מהוראה פרטית. היה מורה מבוקש ועמוס שיעורים. חי חיי בדידות מבלי שמישהו ידע מה מעשהו. כתב בגרמנית שירים ליריים ועיקרם נימה מיואשת על נשמת האדם התועה. שיריו הופיעו בארבעה כרכים בשם Wehmutslieder über die verirrte Menschenseele und Aphorismen (Leipzig 1904—1906). אחר כך אוסף שירים על טורקבאטו טאסו Torquato Tasso und die beiden Leonoren (Lieder Kranz) Leipzig 1907; Sprechende Bilder aus dem Reiche der Tonkunst, הינדס מת שבע־שנים בשנת 1912.

שלא כהרצברג־פרנקל, משה שורנשטיין, יוסף אהרליך ו. הינדס, שהתמסרו לספרות היפה, היה ד"ר מרכוס לנדאו שעסק בעניני מדע. הוא נולד בברודי ב־21 בנובמבר 1837, למד בבית הספר הריאלי היהודי בעירו ואחר כך היה בשנות 1852—1864 סוחר בברודי. אחרי התלבטויות פנימיות החליט להתמסר לעבודה ספרותית־מדעית. נסע לוינה ואחרי בחינות הכנה נכנס לאוניברסיטה ולמד בפקולטה לפילוסופיה, וכן למד באוניברסיטה בגיסן. פה נתדקטר בשנת 1869 בעבודה על מקורות הדקמרונה. נסע לצרכי מדע בגרמניה, צרפת ואיטליה ואסף הרבה חומר לתולדות הספרות האיטלקית והתמסר שנים מספר לחקירתה. את פרי חקירותיו פירסם בספריו על „ג'יובני בוקצ'יו" (1877), „תולדות הספרות האיטלקית במאה הי"ח" (1899), „מחקרים לתולדות הנובלה האיטלקית" (1875). ביתר ספריו המדעיים טפל בתולדות המאבק בין הקיסרות והאפיפיורים, בפרקים מיוחדים מתולדות אוסטריה, ביחוד על „הספרות האיטלקית בחצר המלכות האוסטרית" (1870). במונוגרפיה מיוחדת כתב על „הגהינום באמונת העם, שירה ותורת הכנסיה" (1899) שבה תיאר תיאור מקיף את תולדות התרבות האירופית. הוא גם פירסם „סקירות מתולדות ישראל" (1897) וכתב גם אוטוביאוגרפיה שממנה פירסם פרקים מעניינים על נעוריו בברודי. הוא השתתף בקביעות בחשובי העתונים בווינה ובגרמניה. נפטר ב־18 בפברואר 1918 בווינה.

מבין צאצאי משפחת ד"ר לנדאו טפל ליאון רפאל לנדאו בבעיות הפילוסופיה. הוא נולד בשנת 1797 בברודי, משנת 1837 גר בפסט וכאן פתח בנק שהתפתח בשל קשריו עם מדינאי הונגריה ביחוד בימי לודביג קושוט ופראנץ דאאק. הוא לקח חלק פעיל בחיי הצבור וביזמתו נוסדה „אגודה הונגרית־יהודית לפתוח המלאכה והחקלאות". בפעולתו הספרותית התעמק לחקור שאלות האלוהות ובעיות דתיות בכוון החפשי והשתדל לחזק את החומריות והטבעיות בחיי הצבור. בימי המהפכה ההונגרית פירסם גם מחקר על „הבעיה היהודית", ברוח ההסתג־

291 נקרולוג ב„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" 1872 עמ' 1041.

לות הלאומית והתרבותית של היהודים לעם ההונגרי. מכתביו הפילוסופיים יש להזכיר:

1) Moral und Politik (Budapest 1848).
2) Die Grenzen der menschlichen Erkenntnis und die religiösen Ideen (Leipzig 1868).
3) Die Prinzipien des Rechts und der Todesstrafe (Budapest 1871).
4) Versuch einer neuen Theorie über die Ableitung der Naturkräfte aus einer einzigen Quelle (Budapest 1871).
5) Das Dasein Gottes und der Materialismus (Wien 1873).
6) Der Gottesbegriff und das geistige Prinzip (Wien 1875).
7) System der gesammten Ethik (Wien 1877—1879).

ד"ר אברהם יצחק הלוי (אלפרד) לנדא, נינו של ר' יעקבקה לנדא, נולד בברודי ב־25 בנובמבר 1850. אביו ר' אפרים פישל (1826—1920) היה סוחר גדול ומנכבדי הקהילה, שעמד שנים רבות בראש הקהלה ורוב המוסדות היהודיים. בשנת 1876 עזב את ברודי ועבר לוינה, את בנו שלח עוד בשנת 1865 לוינה להמשיך למודיו. אחר שגמר את חוק לימודי הגמנסיה, למד באוניברסיטה משפטים. אחרי גמר למודיו היה עורך דין בוינה עד שנת 1887. אולם עוד בנעוריו התעניין מאד בשפת אידיש מבחינה בלשנית והתחיל לחקור את מקורותיה וקשריה עם השפה הגרמנית העתיקה. כתוצאה מהתעניונות זו התחיל לאסוף חומר לשם חיבור דקדוק לשפה האידית, ובתחום זה היה מראשוני חוקרי השפה האידית, שעשה את חקירותיו על יסוד השוואה בלשנית בין יסודות השפה האידית עם הדיאלקטים הגרמניים והשפות הסלביות, שמהן חדרו מלים רבות לשפה המדוברת של היהודים בארצות אירופה המזרחית. במחקריו, המיוסדים על ידיעות בלשניות עמוקות, הניח את היסודות לבלשנות השפה האידית וביחוד בעבודותיו Das Deminiutivum der galizisch-jüdischen Mundart (1897); Deutsche Mundarten. Bibliographie des Jüdisch-Deutschen (1897). השתתף גם בהוצאת תעודות שונות בשפה האידית, כגון Jüdische Privatbriefe משנת 1619, שהוציאם לאור כאחד עם ד"ר ברנהרד וכשטיין. הוא פירסם גם מחקרים בתחום הפולקלור האידי והשתתף גם בפעילות רבה בעבודות המחלקה הבלשנית של „איוא" בוילנה. הוא נפטר בוינה בשנת 1935.

יליד ברודי גם ההיסטוריון היהודי ד"ר מרדכי (מארק) וישניצר. נולד ב־10 במאי 1882, אחרי שגמר את למודי הגימנסיה בברודי למד באוניברסיטה בוינה ובברלין. בשנת 1906 קבל בברלין תואר ד"ר לפילוסופיה על יסוד המחקר ההיסטורי: Die Universität Göttingen und die Entwicklung der liberalen Ideen in Russland im ersten Viertel des XIX Yhds. (Berlin 1907). באותה שנה פירסם מחקר על Nikolaj Turgenjews politische Ideale (Berlin 1907). משנת 1907 היה עורך המדור ההיסטורי ב־ Jewrejskaja Encyklopedja שיצאה לאור בפטרסבורג בשנים 1907—1914 והכרך הראשון של 'Istorja Jewrej' (פטרסבורג 1914). היה גם מרצה בקורסים למדעי היהדות ע"ש הברון גינצבורג. אחרי מלחמת העולם הראשונה התגורר בברלין וכיהן בשנים 1921—1933 כמזכיר ראשי של "Hilfsverein der deutschen Juden" וכעורך המדור ההיסטורי של Encyclopaedia Judaica. משנת 1938 בניו־יורק, משנת 1948 פרופיסור להיסטוריה חדישה של היהודים באוניברסיטה של „ישיבת ר' יצחק אלחנן" בניו־יורק. פירסם מחקרים היסטוריים רבים ב־ Mynuwsze Goda (1909); Russkoj Mysl (1908); "Jewrejskaja Starina"; "Pereżytoje"; "Woschod"; "Istorja Jewrej" t. I (1914). הוציא לאור את זכרונותיו של בר בירקנטאל־בוליחובר (ברלין

1923); "Die Juden in der Welt" (ברלין 1935) וספר יסודי על תולדות ההגירה היהודית To Dwell in Safety, The Story of Jewish Migration, Since 1800 (Philadelphia 1948).

מברודי גם מוצאם של הסופרים היהודים שכתבו גרמנית: הרמן מנקס, נולד בברודי בשנת 1873, למד בווינה ובברלין, התמסר לעתונות ולספרות, היה שנים רבות מעורכי העתון היומי הוינאי „נייעס וינר זשורנל". פירסם גם קובץ שירים וסקירות (1904), סיפורים ומונוגרפיה על הצייר היהודי יצחק (איזידור) קויפמן (1925). וכן היה יליד ברודי המספר יוסף רוט שנולד בשנת 1894 ונפטר בפריס בשנת 1934.[292]

*

כן עברו לפנינו היוצרים והבונים מברודי בשטח התרבותי, שתרמו תרומה ניכרת להתפתחות התרבות היהודית לכל ענפיה, ורבים מהם נודעו ונתפרסמו גם מחוצה לגבולות עירם ומדינתם. אלה היו טיפוסים בעלי קווים וכוונים שונים, אולם כולם היתה משותפת להם המטרה להוסיף משלהם לשיפור מצב תרבותם של המוני ישראל ולהעשיר את נכסי התרבות של העם היהודי, שעבר לידיהם מאבותיהם כדי לקיימו ולהחזיקו בשלימותו, מבלי לעכב את אפשרויות הרחבתו והתפתחותו העתידה.

292 היהודים לקחו גם חלק פעיל בחיי התרבות הכלליים. בשנת 1861 יזמו ליאו הרצברג־פרנקל, ד"ר פ. גולדהבר, אברהם (אדולף) הורוויץ, צבי (הייניריך) ניר־שטיין, פיליפ קולישר ליסד את „החברה למוסיקה", שאליה הצטרפו גם רבים מהחברה הנוצרית. בראש החברה עמד ועד ובו פ. שנל שהיה שנים רבות נשיא החברה, ה. גייסלר, ליאו הרצברג־פרנקל, א. הורוויץ, ד"ר אורנשטיין, א. קורוטינסקי, ה. נירנשטיין, פ. קולישר וג. בארטלר. בשנת 1869 הקימה החברה בית ספר למוסיקה, שעמד על רמה אמנותית חינוכית גבוהה וחינך מספר תלמידים כשרוניים שתפסו אחר כך עמדות חשובות בעולם המוסיקלי. בית הספר הוחזק מתרומות שנתיות. מתוך כמה דינים וחשבונות אנו למדים שרוב התרומות באו מאת היהודים. כך למשל היו בשנת 1871 מתוך 91 תורמים — 75 יהודים.

פרק ארבעה עשר

רשת החינוך

א

ממשלת פולין העתיקה לא התערבה בעניינים פנימיים של הקהילות כגון חינוך וכו', גם אוסטריה בראשית שלטונה בגליציה הניחה את המצב בעינו. חוקת היהודים (Judenordnung) הראשונה מטעם ממשלת אוסטריה, משנת 1776 הקימה, לאמתו של הדבר, גוף ציבורי בר־סמך, שהזכיר את ועד המדינה הישן. גם בשטח־החינוך לא נעשו שינויים, אלא שה„חדרים" נתחייבו ללמד גם קריאה וכתיבה בגרמנית, אולם הממשלה לא דאגה לכך שהוראתה תקוים לפי החוק. הפיקוח על החינוך היה בידי רב המדינה. אולם בימי הקיסר יוסף II שפתח, בשנת 1785, בנסיונותיו לפתור את הבעיה היהודית בגליציה, מתוך גישה אחרת לגמרי ומתוך כוונה לחסל לחלוטין את האוטונומיה של הקהילה היהודית ולעשות את היהודים אזרחי מדינה כפי שהיו רצויים לו, התחילה האדמיניסטרציה להקים רשת חינוך בשביל יהודים להפצת השכלה כללית גם בתוך היהודים[1]. לפי תחוקת־היהודים משנת 1787/9 היתה כל קהילה בעיירות הקטנות חייבת להחזיק בית־ספר טריוויאלי (עממי), בקהילות גדולות בתי ספר נורמליים ובלבוב ובברודי בתי ספר ראשיים לפי דוגמת בתי הספר הכלליים, שפת ההוראה בכל בתי הספר היא השפה הגרמנית. השם הרשמי של בתי הספר הללו היה jüdisch-deutsche או deutsch-jüdische Schulen. עד שנת 1792 נוסדו רק בתי ספר לנערים. בתי ספר טריוויאליים היו רק בעלי כתה אחת, הנורמליים בעלי שלש כתות עם 2 מורים ומנהל (Oberlehrer). בתי ספר כלליים היו שלימים, כלומר בעלי 4 כתות ועם מספר גדול יותר של מורים.

החוק הזה אסר על כל ילד יהודי להתחיל בלימוד גמרא, לפני שגמר לימודו בבית הספר הכללי למתחילים. בתי ספר אלה נוסדו בכספם של היהודים אולם לא הועמדו בפקוח הקהילות אלא בפקוח השלטונות. למפקח ראשי על כל בתי הספר היהודיים בגליציה נתמנה מחנך בניו של משה בן מנחם מנדלסזון — הירץ הומברג. המורים הראשונים הוזמנו ברובם ממוראביה ובוהמיה מבין המשכילים יודעי גרמנית. לשם חינוך מורים נוסד בלבוב סמינריון למורים יהודים.

בברודי התקיים מאז 1785, ימי ההכנות הראשונות להקמת בתי ספר, בית ספר נורמלי, אולם לפי דין וחשבון ממאי 1787, שנשלח לנציג גליציה בריגידו, היה אותו בית ספר „במצב עלוב מאד"[2]. לשם שיפור המצב נשלח על ידי הומברג, בשנת 1789, איסר מינדן[3], שהיה המנהל הראשון של בית הספר היהודי בלבוב. משכרתו השנתית היתה 350 פלורין.

1 באותו הזמן — בשנת 1784 — נפתחו גם בתי הספר הנורמליים הכלליים הראשונים בגליציה ובזמושץ, שהיתה אז בשלטונה של אוסטריה, ברודי, טרנופול, רישא, פשמישל, לבוב וירוסלב.

2 ארכיון מיניסטריון פנים וינה 1787 IV T2 ex Maio 1787 Nr 120. לפי דברי הדו"ח "elend beschaffen".

3 מינדן היה בלבוב תורגמן (Translator) וביקש בשנת 1784 לתת לו רשיון להדפיס את תרגומו של מנדלסזון לחומש באותיות עבריות "wodurch den alten Juden ebenfalls die reine deutsche Sprache beigebracht werden könnte" (Protokolle Galizien 1784 Februar Nr 132

ובהוראה היו עסוקים המורים מ. ווינפלד, יצחק מנדלסזון וזליגמן, ומשכורתו השנתית של כל אחד ואחד מהם הועמדה על סך 200 פלורין. בשנת 1790 הוקם גם בית ספר טריוויאלי בפרבר העיר ולמורה נתמנה יצחק אסטרייכר ומשכורתו לשנה בסך 150 פלורין [4]. בשנת 1791 התפטר המורה זליגמן ותחתיו בא יצחק מנדלסזון. בשנת 1792 נוסד בברודי בית הספר לנערות ובראשו המורה ר. רייטרין. המורים של כל בתי הספר הרכיבו מועצת־מורים, בראשותו של המנהל מינדן, ובה סודרו קודם כל הענינים הפדגוגיים. הרכב בתי הספר והמורים עמד בעינו עד שנת 1800. בשנה זו נתקבל עוד מורה לבית הספר הנורמלי [5]. פוריס ובית הספר לנערות נמסר להנהלת אשתו של אסטרייכר. באותה שנה ביקש יצחק אסטרייכר להגדיל את משכורתו ובקשתו נדחתה.

במשך השנים 1801—1804 הוחלפו ונתקבלו גם מורים חדשים בבית הספר הנורמלי ובשנת 1803 נתקבלה מורה שניה בבית הספר לנערות בלימה ציפרין [6]. נראה, שבית הספר לנערות גדל, כי באותה שנה נתבקשו השלטונות לקבל עוד כמורה שלישית את יהודית אונטר — אולם בקשה זו נדחתה ללא נמוק. על ידי קבלת מורה שניה לא הוקל המצב. מספר התלמידות גדל בכל זאת עד כדי כך, שבשנת 1806 בקשה הקהילה את הממשלה להקים בית ספר שני לנערות, אולם תשובתה היתה שלילית לחלוטין [7]. בשנת 1803 נדונה גם שאלת בנין מיוחד לבית הספר היהודי.

משכילי ברודי התנגדו לשיטתו החינוכית של הירץ הומברג וביחוד לקורופציה שלו ודרשו ברוחו של מנדיל לפין, תשומת לב רבה לבחינה היהודית שבחינוך, שלא יהא מנוגד למסורת ישראל. ואף שמשכילי טרנופול, ויוסף פרל בראשם, ראו בהם במשכילי ברודי מהפכנים־אפיקורסים, הרי ראייתם היתה מוטעית. הם עשו הכל, להכניס לתכנית הלימודים, במידה ניכרת, לימודי קודש ולא להגדיל את שעות לימודי החול על חשבון לימודי הקודש. אך עוד הם פונים כה וכה והנה נהייתה חדשה במדינה — עם הקונקורדאט, שנחתם בשנת 1805 בין הקיסר פרנץ ו והאפיפיור, שעל פיו החזירה הממשלה את כל בתי הספר לידי הכומרות, ראו השלטונות שעת כושר לעצמם להפטר מצרת בתי הספר היהודיים בגליציה, שהניחו פתח לכל מיני הלשנות, תלונות ומריבות, וחיסלום בדקרט מ־26 ביוני 1806. הקרן, שנוצרה ממסי היהודים להחזקת בתי הספר בגליציה, בסך 259.088 פל', הכניסה הממשלה לקרן הכללית של בתי הספר, והיהודים לא נהנו ממנה ולא כלום. אולם משכילי ברודי לא השלימו עם הגזירה וביזמתם הגישה הקהילה, בשנת 1807, בקשה ובה הצעה להקים בברודי, לכל הפחות, בית ספר עממי לנערים ולנערות, אך השלטונות דחו אותה [7]. הקהילה לא אמרה נואש, ובשנת 1808 חידשה את הצעתה ודרשה להחזיר את הסך של 4.629 פלורין שיהודי ברודי אספו לשם הקמת בנין לבית הספר והוכנס עם כספי קרן בתי הספר לקרן הכללית. אבל גם הצעה ודרישה זו נדחו בפברואר 1809 [8].

החינוך הכללי ניתן לילדי ישראל על ידי מורים פרטיים. משכילי ברודי וביניהם סוחרים, שהיו מעונינים לתת לילדיהם חינוך כללי, התחילו לדון על הקמת מוסד חינוכי בעזרת הממשלה. בדיונים הללו התחילו עוד בשנת 1808, שנמשכו כארבע שנים. הגוברניום הלבובי פנה בענין זה לוינה וקיבל, באוקטובר 1812, הוראה להתקשר עם נציגות יהודי

4 ארכיון מיניסטריון־הפנים בוינה: רשימת בתי הספר בגליציה.

5 ארכיון מיניסטריון הפנים IV T2, 1803, 213 Nr. 24.

6 IV T2, 934 Nr. 108 e. a. 1806.

7 IV T2, 924 Nr. 13 e.a. 1807.

8 IV T2, 119 Nr. 26 e.a. 1809.

ברודי ולשלוח מיד דין וחשבון מפורט, אם להקים שם בית ספר אזרחי (Bürgerschule) או בית ספר ריאלי ואם העמדה תהא חיובית, למסור את האמצעים שבהם יש להחזיק[9]. עיקר הבעיה היה, מי חייב לשלם את הסכומים הדרושים שלא יכוסו על ידי שכר הלמוד. שאלה זו הוחמרה ביחוד אחרי שהנהלת חבר הסוחרים הנוצרים בברודי הצהירה בפירוש, שלא תשתתף בשום סכום בהחזקת בית הספר הריאלי, הואיל ולפי דעתה לא רצוי כי תלמידים נוצרים ויהודים ילמדו באותו בית הספר.

על פי הצעת נציגי היהודים היה צריך לקיים בבית הספר הריאלי שתי כיתות ולקבל אליו תלמידים שגמרו בית ספר נורמלי. תכנית הלמודים תקיף בכיתה א' את המקצועות הבאים: תורת מוסר, לפי ספרו של הירץ הומברג „בני ציון", לימוד השפה הגרמנית, הכתבה ואורתוגרפיה. ובכיתה ב': לימוד הסגנון, עבודות בכתב, הנהלת פנקסאות, תורת חשבונות מסחר, ראשית המתימטיקה, גיאוגראפיה, היסטוריה, שרטוט ולימודי השפה האיטלקית והצרפתית.

ובענין כיסוי התקציב הציעו לכסותו על ידי: א) הטלת מסים על המשפחות בעלות יכולת, בתור תרומות (Schulbeitrag), ב) ע"י שכר לימוד מתלמידים בני משפחות אמידות, ג) היטל על ספקי־הבשר לשלם לקרן בתי הספר מכל בהמה שחוטה 1 פלורין. נציגי היהודים נדרשו להעמיד בראש בית הספר שלושה מפקחים נבחרים מתוכם שבידם תהא גם הזכות לבחור ולמנות את המורים.

אחרי ששלטונות גליציה הסכימו להצעה זו, הצהירה ועדת החינוך בחצר הקיסר בוינה (Studienhofkommission), כי הקמת בית הספר הריאלי בשביל הנוער של מעמד הסוחרים הנכבד בברודי היא רצויה, והחליטה לתת את הסכמתה[10]. ולפי שנמצאים בעיר 190 סוחרים יהודים ורק 18 נוצרים — ואלה התנגדו בהחלט ללימוד משותף, — אין מקום לדבר אלא על יסוד בית ספר ריאלי או מסחרי יהודי, שלא יפקיע מילדי הורים נוצרים את הזכות להשתתף בבית ספר זה בכמה לימודים. ילדים יהודים מחוץ לברודי לא יוכלו ללמוד בבית הספר הזה אלא אם ישלמו תרומה הגונה. לפי חוות דעת של הגוברניום, אשר לה הסכימה גם הועדה, יש לקבוע תכנית לימודים במסגרת של 33 שעות לימוד לשבוע, לאמור:

בשנה הראשונה: תורת מוסר לפי „בני ציון"	2 שעות
שפה גרמנית	3 "
שעורים בכתב	3 "
חשבון	3 "
קליגרפיה	3 "
גיאוגרפיה והיסטוריה	4 "
לימודי טבע	2 "
שרטוט ופרקים מתורת הבניה	4 "
שפה צרפתית	4 "
שפה איטלקית	5 "
	33 שעות

9 ארכיון מיניסטריון הפנים IV T4, Nr 89, Okt. 1812.

10 ארכיון מלכתי Wr. Staatsarchiv 4318/3649 Akten des K.K. Cabinetts Archivs: Vortrag der Studien-Hofkommission vom 2/VI 1815 wegen Errichtung einer Realschule für die Juden zu Brody in Galizien vorgetragen in der Sitzung vom 1 Juli 1815.

בשנה השניה: תורת מוסר	2 שעות
שיעורים בכתב	3 "
חשבון חישוב שטרות	
וחוקי שטרות	3 "
קליגרפיה	2 "
גיאוגרפיה והיסטוריה	4 "
תורת הפנקסאות	3 "
לימודי טבע, תורת סחורות	4 "
שרטוט ופרקים מתורת הבניה	4 "
שפה צרפתית	4 "
שפה איטלקית	4 "
	33 שעות

ביצוע התכנית מצריך 3 מורים ללימודים הראשיים; הללו יקבל כל אחד משכורת של 800 פלורין לשנה, מורה אחד ילמד תורת המוסר, שפה גרמנית, שעורים בכתב וקליגרפיה (ביחד 17 שעות לשבוע), מורה אחד: חשבון, הנהלת פנקסאות, חישוב שטרות, שרטוט (18 שעות), מורה אחד: גיאוגרפיה והיסטוריה, לימודי טבע, תורת סחורות (14 שעות), מורה אחד לשפות שיקבל משכורת בסך 400 פלורין לשנה. המוסד יהא נתון לפיקוחו של משרד המחוז, שיבוצע על ידי מנהל בית הספר המחוזי הראשי, ושל הגוברניום שיתיעץ בעניני בית הספר הזה עם ועדת הפיקוח הנוצרית לעניני בתי הספר. היהודים רשאים לבחור מפקחים משלהם, והם יוכלו להציע תכנית לשיפור מועמדים למורים, אולם אין הגוברניום קשור בתכניות וההצעות האלה. המועמדים למורים חייבים בבחינות במוסדות הלימוד הנוצריים. בענין תקציב הציעה הועדה לקבוע שכר לימוד בסך של 3 פלורין לתלמיד. על התלמידים, שהוריהם אינם מתושבי העיר לשלם שכר לימוד גבוה יותר לפי הסכם עם נציגי היהודים. כל התקציב יגיע ל־5.505 פלורין לשנה. הצעת היהודים להטיל על ספקי הבשר הכשר לשלם מכל בהמה שחוטה 1 פלורין לקרן בית הספר הריאלי לא נתקבלה.

הצעותיה של ועדת החינוך אושרו על ידי הקיסר וב־3 ביולי 1815 הוצאה בפקודתו על ידי הארכידוכס ראינר החלטה הבאה: „אני מרשה את הקמת בית הספר הריאלי בשביל היהודים בברודי בגליציה לפי ההצעות הנזכרות"[11]. בינואר 1816 נמסרה החלטה זו לגוברניום לבצוע[12]. בינתים ניסו חוגי החרדים לבטל את מאמצי המשכילים[13]. שכן חשבו כי בית הספר הריאלי ימשוך את הנוער וישפיע עליו ברוח ההשכלה. כדי להכשיל את המשכילים הקימו בשנת 1817 ישיבה והזמינו להנהלתה את הגאון הידוע ר' צבי הירש הלר[14]. מאחר שהישיבה נוסדה בלי רשיון הממשלה, הגישו נגד הרב צבי הלר משפט

11 Kabinetsarchiv 4318.

12 ארכיון מיניסטריון הפנים IV T7 ex Januar 1816, 1061/151, 3649.

13 יוסף פרל בתזכירו אל נשיא הגוברניום הגליצאי פרייהר פון האואר מ־2 בדצמבר 1816 נדפס ב: ד"ר ה. מאהלער: דער קאמפף צווישן השכלה און חסידות אין גאליציע תעודה ו ע' 206. פרל מוסר גם שהחסידים התנפלו על ביה"ס הריאלי ומביע את שביעת רצונו שהמתקיפים נקנסו לפי הוראית הגוברנטור.

14 עליו — לעיל בפרק חמישי עמ' 79.

שהוא מלמד לפי ספרים אסורים. הישיבה נסגרה והרב הלר גורש מברודי [15]. בינתים נמשכו ההכנות ליסוד בית הספר הריאלי כשנתיים ובית הספר נפתח בטקס חגיגי ב־8 בפברואר 1818 [16].

בבית, שהושכר בשביל בית הספר, התאספו ב־10 בבוקר ראש העיריה תיאודור גרובר, מנהל בתי הספר במחוז ברודי ואנג, מורי בית הספר הריאלי גרוסה ומילביץ, מספר פקידי ממשלה וראשי הקהילה הירש ביק, מנדיל מ. שפירא, נתן ברנשטיין, יעקב שאף, הרב ר' אריה לייב תאומים, מפקחי בית הספר מטעם היהודים, נציגי הסוחרים היהודיים וכמה מנכבדי הקהילה. ראש העיר פתח בשם השלטונות את בית הספר בנאום, שבו הדגיש במיוחד את יחסו האבהי של הקיסר, הדואג גם לנוער היהודי ולחינוכו האזרחי והממלכתי. הקהילה היהודית חייבת לברך את הקיסר שהסכים להקמת בית הספר, לדאוג לפיתוחו ועליה להוכיח, שהיא מעונינת בחינוך בניה ובהכנסת התרבות לתוך עמה. בפנותו אל נציגי הקהילה והמפקחים היהודים אמר הנואם: „בשותפות עם מספר חברי הקהילה נכבדים יזמתם את יסוד בית הספר ועזרתם להקמתו. המשיכו בדרך היפה הזאת ותתנו את ידכם לשיפורו של בית הספר ויוכח החלק שאינו משכיל של עמכם על נחיצותו של המוסד ויבער כל דעות קדומות בענין השכלה כללית". ובפנותו אל המורים דרש מהם למשוך אליהם את החניכים ולחנכם לאנשים מועילים לחברה האנושית ואם כי בתחילה יהיה חוסר שלימות אל ירתעו אחור ויתאמצו, כאחד עם נציגי הקהילה, לשפר את התנאים, שבית הספר יעמוד על רמה מתאימה ויעמיד אנשים מושלמים וחפשיים מכל משפט קדום „לכבוד עמכם". אחריו דיבר הרב ר' אריה לייב ונאומים, שהוכיח כי היהודים צריכים לאחד עם התורה גם ידיעות וחכמות מועילות, כי בדרך זו בלבד יוכלו להרים את כבודם בעיני העמים שבתוכם הם חיים. הקיסר מרשה להקים מוסדות לימוד, כדי „שבנינו יחונכו לאנשים טובים ומועילים ויוכלו להיות מאושרים בחברה האנושית — לכן על הקהילה לתמוך בבית הספר הריאלי". אחריו קרא גזבר הקהילה מרדכי אהרנרייך את הודעת הקיסר ובה רשיון ליסד את בית הספר. נציג המפקחים היהודים משה ליכטנשטט [17] הדגיש בדברי מליצה את מטרתו של בית הספר והביע תודה לקיסר, אשר ברוב דאגתו למונרכיה פורש את „חסותו האבהית" גם על היהודים. ממוסד זה יבקע האור וימצאו מחקים גם בקהילות אחרות ותקוותו היא, שמוסדות דומים יוקמו במהרה במספר רב. בסוף דבריו השתער על החרדים החשוכים ופנה אליהם בקריאה לשלוח את ילדיהם אל בית הספר, כי המדעים הם מקור של יראת ד' האמיתית ודרכה של מדה טובה לצעוד כאחת עם החכמה.

בית הספר התחיל מיד בעבודתו. מספר התלמידים בראשיתו היה קטן, אולם כבר בשנת 1821 עלה המספר ל־60 תלמידים. בשנת 1820 גמרו 9 התלמידים הראשונים את למודיהם בהצלחה בתורת המסחר והמדעים הכלליים. בחינות הגמר היו ב־28—30 באוגוסט 1820, ובהזדמנות זו נערך גם טקס חגיגי, שבו דיבר ראש העיריה גרובר בתפקידו כיושב ראש ועדת הבחינה ופנה אל התלמידים שיהיו חלוצי־ההשכלה ויכירו גם בטוב כוונת

15 בכורי העתים 1822—1823 עמ' 182; Dr. J. M. Jost: Neuere Geschichte der Juden, Berlin 1846, III Abtlg. p 80—81.

16 דו"ח מפורט על טקס הפתיחה נדפס ב: Sulamith שנתון IV כ' 1 עמ' 418—420 וכרך V, 2 עמ' 55—58.

17 היה גם מפקח אחר, אלכסנדר קאליר.

הממשלה לשנות את היהודים לאזרחים מועילים. בשם בוגרי בית הספר ענה הבוגר נתן הורוויץ [18].

בחבר המורים הצטיין במיוחד המנהל ד"ר שטאהלברגר, לשעבר אסיסטנט לפיסיקה במכון הפוליטכני בוינה. ביזמתו נוסדה אגודה לתמיכת התלמידים העניים, שלא היה בידם לשלם שכר לימוד. גם ראש העיריה גרובר התענין במהלך העניינים בבית הספר. קשיים נתגלו בענין לימודי תורת המוסר, כי לא נמצא מורה מתאים. בינתים לימד זאת, עד שנת 1821 גזבר הקהילה מרדכי אהרנרייך, שהיה בעל השכלה ומאוהדי חינוך משכילי. התנגדות החרדים עמדה בעינה אך לא היה בה כדי לערער את בית הספר [19].

בהרכב המורים חל שינוי בשנת 1821, בהסכמת הגוברניום נתקבל המנהל של בית הספר היהודי באובן ישן (Altofen) מרכוס ברסניץ לפרופיסור לתורת־המוסר, השפה הגרמנית, תורת הסגנון וקליגרפיה. ב־26 באפריל 1821 נכנס הוא לתפקידו, אחרי טכס חגיגי במעמדם של ראשי הקהילה ומפקחי בית הספר. בתשובתו הבטיח ברסניץ למלא את תפקידו ואהרנרייך [20] נפרד במלים לבביות מעם תלמידיו וחבריו [21]. אולם מיד התחילו דאגות יום יום. התקציב של בית הספר עלה ל־5500 פלורין לשנה, מהם נתקבלו מן העיר 1000 פלורין ו־4,500 פלורין היו צריכים היהודים לגייס. מסכום זה סלקה הקהילה 2,500 פלורין, שהוטלו על חברי הקהילה לפי מס־הכנסה ומס שכר־דירות. שכר לימוד לא הכניס את הסכום הדרוש, אף שמספר התלמידים גדל משנה לשנה. אמנם החוגים החרדים התנגדו לחינוך חילוני זה ולא רצו להפקיר עצמם לנסיונות המשכילים, אולם חלק ניכר מציבור היהודים בברודי, וביחוד הסוחרים המשכילים שהיו מרוצים מההתפתחות הפדגוגית, היו נכונים מבחינה כספית לעמוד לימין המוסד [22]. לפי שמצבה הכלכלי של העיר הורע בתקופה ההיא, התקשתה הקהילה ליטול על עצמה את כל עול הוצאות. המצב הגיע אפילו לידי תלונות מצד המורים, שהיו מקבלים את משכרתם באחור של חדשים ולא אחת הוכרחה קופת העיר לשלם למורים על חשבון הקהילה. כמוצא ממצב קשה זה הוצע לועדת החינוך בוינה ב־12 בפברואר 1822, כי הממשלה תעביר את בית הספר לידי קרן בתי הספר, תמורת תשלום חד פעמי של הקהילה. המציעים הצביעו על כך, כי עם חיסולם של בתי ספר היהודים בשנת 1806 נמסרו לקרן בתי־הספר סכומים גדולים, ועד עכשיו לא הוקם אפילו בית ספר יהודי אחד. וכן הציעו למסור את בית הספר לרשות העיר ולהחזיקו על חשבון קופתה. העיריה בראשותו של ראש העיר תיאודור גרובר, הודיעה, כי היא נכונה להסכים לכך בתנאים אלה: א) לשם החזקת בית הספר יימסרו לעיריה לצמיתות מס המשקאות שהוחכר ליחידים. ב) צמצום המשכורות של 4 המורים, שכל אחד מהם קבל 1000 פל' לשנה, כך שהמורה הראשון יקבל 800 פלורין והשני 700, השלישי והרביעי 600 כל אחד.

18 Sulamith VI. p. 250—251.

19 דין וחשבון ב„בכורי העתים", 1820 עמ' 142, 1821 עמ' 182—183.

20 מרדכי אהרנרייך נולד בשנת 1782, נפטר ב־1865. היה גזבר הקהילה, מחלוצי ההשכלה. בנו האחד היה רב במודנה, והשני רופא בגליציה.

21 Sulamith VI, 1 p. 357. אהרנרייך חזר בשנת 1832 להוראה ולימד עד 1846 לימודי הדת וגם את השפה הגרמנית.

22 ארכיון מיניסטריון לעניני פנים (וינה), דין וחשבון של הגוברניום IV J. Brody III Nr 66 ex Aprili 1827.

ג) שינוי השם "Israelitische Realschule" ל־"Brodyer städtische Realschule". ד) העיריה בוחרת מתוכה 2 מפקחים נוצרים ו־2 מפקחים יהודיים. ה) הקהילה תהיה פטורה מכל תשלום ותמסור רק את הריהוט ואת המכשירים הפיסיקליים. ואילו הקהילה הציעה לכסות את החסר לתקציב על ידי הטלת תשלום נוסף בעד השחיטה הגדולה והקטנה. לפי דין וחשבון המשרד המחוזי מ־28 ביוני 1820 נאכלו בכל חודש לכל הפחות 90,000 ליטרא בשר ושעל כן זקוקה ברודי היהודית ל־225 שוורים, כלומר 2700 שוורים לשנה. על כל שור מוטל מס בסך 1 פלורין 48 קרייצר. בהצעתה הצהירה הקהילה, כי בית הספר נוסד בימים כשהמסחר בברודי היה משגשג ולא היה כל קושי להטיל את הוצאות התקציב על חברי הקהילה, אולם הזמנים נשתנו, המסחר ירוד והסוחרים נדלדלו ולכן אין בכוחה של הקהילה להטיל את המסים כמקודם.

כל הצעות הקהילה נדחו. ובינתים המצב הורע מדי שנה בשנה והקהילה נאבקה בקשיים גדולים, להחזיק את בית הספר שהתפתח והלך, ולא היה לפניה מוצא אחר אלא פנייה חדשה לשלטונות בוינה. ב־20 ביולי 1826 פנתה הקהילה בבקשה אל חצר־הקיסר בהצעה להפוך את בית הספר למוסד ממלכתי ולהטיל את הוצאות התקציב בסך 5500 פלורין על כל המחוז [23]. משרד שלטונות המחוז קבע, בחוות הדעת שלו, כי אין בכוחה של הקהילה, שסבלה במצב הכלכלי הירוד ושמספר עשיריה פחת מאוד, לשלם למעלה מ־2500 פלורין, ולפי שגם העיר לא תוכל לסלק למעלה מ־1000 פלורין, יש להטיל את החסר בסך 2,000 פלורין, על קרן־בתי־הספר, שתיטיב לעשות אם תעזור למוסד חנוכי שסיכוייו טובים. הגוברניום הציע לקבל מן העיר סך 1,000 פלורין, שכן בית הספר מבקרים בו גם תלמידים שאינם יהודים [24]. את כל הסך 4500 פלורין יש לקבל על ידי הטלת מס קטן על השחיטה, כנהוג לטובת בית הספר בטרנופול. אף שהצעה כזו נדחתה על ידי שלטונות וינה בהחלטתם מ־11 במרס 1822 חזר הגוברניום והגיש בטענה שעל ידי הטלת מס פעוט זה לא יעלו מחירי הבשר ולא תופחת אכילתו. אחרי שהגוברניום נתן, בפברואר 1827, ביאורים נוספים ועמד על הצעתו, החליטה ועדת החינוך בוינה, בישיבתה ב־12 באפריל 1827, להסכים להטלת מס בשר קטן [25] בברודי, כדוגמת המס בטרנופול, החל בנובמבר 1827, שבהכנסותיו ישמשו לכסוי התקציב של בית הספר הריאלי בברודי. מאותו הזמן הוטב המצב החמרי של המוסד והובטחה התפתחותו.

בשנת 1823 נוסד בית ספר בעל שתי כיתות לנערים שהתעתדו לבקר אחר כך את

23 IV J. Brody Nr. 128 ex December 1826.

24 בשנת 1822 ביקרו בבית הספר 65 תלמידים, מהם 53 יהודים ו־12 נוצרים. היחס היה, איפוא, 1 : 4. בין התלמידים הראשונים היה אביו של המוסיקאי הידוע אנטון רובינשטיין. סבו שקיים קשרי מסחר עם ברודי וביחוד עם משפחת לנדא, שלח את בנו לחינוך לברודי. אחרי שגמר את בית הספר הריאלי נשאר עוד שנים אחדות בברודי והתחתן עם בת סוחר בברודי. אחרי שעבר לרוסיה, ביקרה אשתו מזמן לזמן את הוריה עם אנטון ואחיו, שנפטר בגיל רך. פעמים אחדות נגן אנטון בחוג מכרים בברודי ומצא חן רב. אחדים נבאו לו עתיד גדול. ראה: Dr. M. Landau: Brodyer Jugenderinnerungen. Allgem. Zeitung des Judentums. Berlin 1912. Nr. 50. p. 595. אחד מבוגרי בית הספר הראשונים, פאפסט, יליד ברודי, הוזמן בשנת 1831 כמורה לצרפתית ופנקסאות בבית הספר שנוסד על ידי הברודאים באודיסה בשנת 1826 (מכתבו של אליהו מרדכי ורבל ב־„השחר" תרל"ט ע' 693).

25 1 פלורין 48 קרייצר בעד שור, 1 פלורין 12 קרייצר בעד פרה, 6 קרייצר בעד עגל, כבש או עז.

בית הספר הריאלי. היוזם היה יהודה לנדא[26] בכור יעקבקה, הוא וידידיו פנו בכרוז עברי „קול מבשר" לבית ישראל, שנכתב בידי מאיר לטריס[27], ששהה בשנת 1819 (תקע"ט) בברודי. לפי דבריו „קול הקורא הזה פעל ועשה רושם בלבב יקירי העיר לתת לכסף מוצא דים ליסד הבית הזה ויהי לכבוד ולתפארת ימים רבים, כי הקימו לראש המורים את החכם המפואר מו"ה יצחק ערטער, אשר נדח בימים ההם מעיר לעמבערג" ואמנם, יצחק ארטר עיבד את תכנית הלימודים, הקפיד על הלימודים העבריים והכניס את לימוד הדקדוק של השפה העברית. מלבד זה לימד בבית הספר הריאלי את תורת המוסר, והשתדל להשפיע על תלמידיו ברוח היהדות. מן המורים הידועים בבית הספר הזה היו יעקב ברייל, שעזב בשנת 1831 את ברודי ללכת לאמריקה, אולם הגיע רק עד המבורג, וחזר לברודי ועסק בהוראה פרטית, יהודה לוי שלימד גם צרפתית. ומן הענין לציין כי בשנים אלה בקרו תלמידים יהודים אחדים את בית הספר העממי הממשלתי והיו מוכרחים לעזוב את הלמודים בשעת לימוד הדת הנוצרית על ידי כומר נוצרי[28], כדי להניח לילדים אלה אפשרות של חינוך יהודי, נוסד בשנת 1847, ביזמתו של המשורר מרדכי סטרליסקר ובעזרתם של פרנסי הקהילה, בית ספר מיוחד, שבו בקרו „השוקדים על דלתות בית הספר הנארמאלי בשעות הנותרות בכל יום ללמוד תנ"ך עפ"י התרגום האשכנזי באר היטב ובאור התפלה ודקדוק לשון הקדש וצחותה וחוקות דת ישראל"[29].

לדעת השלטונות לא קיים בית הספר הריאלי את תפקידו להיות בית ספר יהודי גרידא, כי בין התלמידים היו גם נוצרים ולמרות הקרבנות הכספיים מצד היהודים לא עמד חלקו של הנוער היהודי בשום יחס מתאים למספר האוכלוסיה היהודית. העובדה שמספר התלמידים היהודים לא היה הולם את מספר התושבים היהודים עוררה את נכבדי הקהילה לחשוב על חיסול בית הספר היהודי ולעשותו לבית ספר ריאלי כללי. בשנת 1829 התנהל משא־ומתן עם ועדת החינוך בווינה, אך ללא תוצאות. גם ההצעה לעשות את בית הספר לבית ספר יהודי עממי העלתה חרס.

בענין זה עזר למשכילי ברודי גם יוסף פרל מטרנופול. עוד בשנת 1820 הדגיש בתזכירו, שהגיש ב־17 ביולי לגוברניום בלבוב, במיוחד את הצורך להקים בברודי בית ספר עממי יהודי. בית ספר כזה יוכל, לפי דבריו, לשמש גם דוגמה ליתר הקהילות בגליציה, וגם מוסד חינוכי שיכשיר תלמידים לביקור בית הספר הריאלי. הוא הציע לארגן את בית הספר העתיד לפי דוגמת בית הספר היהודי בטרנופול. ודאי לו, כי אפילו החרדים בברודי יסכימו להקמת בית הספר המדובר אם יפוטרו מתשלומים להחזקת בית הספר הריאלי — השערה שלא היה לה כל יסוד. לכן מציע הוא להרשות לקהילה בברודי להטיל תוספת על דמי שחיטה הכשרה. בתוספת כזאת יהיה אפשר, לדעתו, משום התצרוכת הגדולה של בשר כשר, להחזיק גם שני מוסדות־חינוך[30].

26 בשנים אלו התמסר אחד מבני משפחת לנדא — ברנהרד לנדא — יליד ברודי לרוקחות, שהותרה ליהודים בדקרט מ־29 בינואר 1824. אחרי שעבד בבית מרקחת בברודי נסע לווינה להשתלם באוניברסיטה. זמן קצר לפני סיום־לימודיו, הוצא דקרט מ־16 במאי 1829 שאסר על היהודים את הרוקחות. לנדא הגיש לקיסר כתב־בקשה אולם בקשתו נדחתה (St.A., SA/2548 1831).

27 מ. לטריס: זכרון בספר, ויינה 1869 עמ' 136—137.

28 Dr. Marcus Landau: Jugenderinnerungen p. 570 29 כוכבי יצחק, XI, עמ' 66.

30 התזכיר נדפס בספרו של ד"ר מאהלר: דער קאמפף צווישן השכלה און חסידות, תעודה III, עמ' 209־210.

בשנת 1831 חזרה ופנתה הקהילה הברודאית מחדש אל הממשלה בוינה ואל הקיסר. ועדת החינוך שגרה אפילו ועדה מיוחדת לחקור את המצב — אולם גם הפעם לא נפלה הכרעה. בינתים הורע המצב בבית הספר גם מבחינה פנימית. רוב המורים היו אנטישמים והושפעו על ידי המנהל גרוסה, שהיה ידוע כשונא ישראל. למרות דרישת המפקחים מטעם הקהילה לא רצה לקבל שמש יהודי. וכשפרעו ביהודי פרשבורג הביע אחד המורים את דעתו, שהוא היה שמח לו קרו דברים כאלה גם בברודי [31]. משנת 1844 התחילה ירידה ניכרת של בית הספר [32], ירידה שתלו קולרה בהנהלה, הואיל ומנהלו גרוסה מנהל את בית הספר ברוח עוינת את היהודים, ולכן ההורים היהודים אינם שולחים לשם ברצון את ילדיהם [33]. תושבי ברודי לא רצו לסבול, כי בראש בית ספר יהודי מוחזק בכספי הקהילה, יעמוד מנהל שהיה שונא־ישראל גלוי, ביחוד התרעמו ההורים, שהוא לועג לחניכיו ולמנהגים היהודיים ובכל מעשיו הבליט את נטייתו האנטי־יהודית [34].

כל אלה ונוסף עליהם הקשיים הכספיים המריצו את הקהילה לחדש את המשא ומתן עם השלטונות בענין העברת בית הספר לידיהם. מאיר קאליר, שהכיר, כי אין דרך אחרת להפצת ההשכלה בהמוני ישראל, אלא באמצעות בית ספר עממי, שבו יוכלו לקבל ילדים וילדות מכל השכבות חנוך אחיד וחנם, נעשה חלוץ הרעיון להקים בברודי בית ספר יהודי עממי. הוא היה גם מהיוזמים הראשונים.

בשנת 1851 הוגשה לממשלה שוב הצעה, לפי החוק החדש ב־2 במארס 1851 על ארגונם של בתי הספר הריאליים, לעשות את המוסד הברודאי לבית ספר ריאלי תחתון בעל 3 כתות, שכן אין לו ברוח החוק הנזכר שום אפשרות של קיום. המיניסטר לענייני חינוך, גראף טהון, יזם בעצמו להמשיך במשא ומתן. במיניסטריון לענייני חינוך הגיעו לידי מסקנה, שעל ידי חיסול בית הספר הריאלי יישללו מהאוכלוסיה, המתעסקת ברובה במסחר, מוסד חינוכי נחוץ ואין להכחיש שבית הספר הזה הוא מוסד שנוצר מתוך צרכי עיר מסחר ומביא תועלת רבה [35]. לפי הדין וחשבון של הנציב גראף גולוחובסקי מתאימה ברודי למושב בית ספר ריאלי והמדינה מעונינת בקיומו. גם העיריה ביקשה לקיים בברודי בית ספר ריאלי, אולם לפי עקרונות החוק החדש בשנים אלה השתתפה העיר בסך 4460 פלורין בכלל תקציבו, שעלה ל־6300 פלורין. את יתר ההוצאות של המורה לדת היהודית שילמה הקהילה היהודית.

המיניסטר לענייני חינוך הסכים, כי מלבד בתי הספר הריאליים בלבוב ובקראקא יתקיים בית ספר כזה גם בברודי. אף המיניסטר לענייני המסחר הסכים לכך מפני אופיה המסחרי של העיר. אולם שונה היתה דעתו של מיניסטר הכספים — הוא ראה בבית הספר הזה „מוסד יהודי מיוחד", ולכן חשב, כי העיר חייבת להמציא את האמצעים הכספיים הדרושים

31 Busch' Zentralorgan 1848 Nr 7. p. 233.

32 אחרי מותם של המנהל ד"ר שטאהלברגר שהיה בעל השכלה גדולה והמורים מלבין וברסניץ ירדה הרמה משנה לשנה, ביחוד אחרי שהמנהל גרוסה לא היה פדגוג משכיל וגם חבר המורים לא עמד על הרמה הדרושה.

33 Orient 1844 p. 350.

34 Jüdisch-Galizische Zustände, Leipzig 1845 p. 32

35 ארכיון ממלכתי בוינה: Kabinettsarchiv 1852 Nr 3860. Vortrag des Unterrichtsministers vom 25/XI. 1852.

לשינוי המבנה שלו. אולם מיניסטריון החינוך ערער על טענות אלה והציע לעשות את בית הספר הריאלי היהודי בית ספר ריאלי תחתון כללי, לפי קוי החוק, ולהקים בית ספר יהודי־עממי לנערים ולנערות, שיקוים על תוספת מס הבשר הכשר, שעליו התקיים עד עתה בית הספר היהודי הריאלי. תקציב בית הספר הריאלי התחתון יכוסה מכספי קרן בתי הספר (⅓) והעיר (⅔), ואת ההוצאות למורה הדת היהודית יש להטיל על הקהילה. סופו של דבר היה הסכם בין שני המיניסטרים וב־11 בינואר 1853 אישר הקיסר פרנץ יוסף ו את החלטתם. אחרי משא ומתן של השלטונות בגליציה עם הקהילה היהודית בברודי הוסכם להקים בית ספר יהודי עממי לנערים ולנערות: "Israelitische Haupt- und Mädchenschule", שתקציבו יכוסה לפי דוגמת בית הספר הריאלי היהודי על חשבון הקהילה מההכנסות של תוספת מס הבשר ולא יפול למעמסה על קרנות הצבור. מבחינה פדגוגית יאורגן לפי דוגמת בתי הספר העממיים הכלליים. ב־22 לפברואר 1853 ניתנה הסכמת מיניסטר החינוך, ב־24 ביולי 1853 נדון הענין הזה בכינוס המיניסטרים (Minister-Conferenz). המיניסטר לעניני חינוך גראף טהון נתן דין וחשבון מפורט על הפרשה כולה והקדיש את עיקר דבריו לשאלת הפיקוח על בית הספר העממי היהודי בברודי. לפי החוק מ־24 במארס 1841 נתונים בתי הספר היהודיים לפיקוח הקונסיסטוריות האפיסקופיות, אולם מאז הוקמו בגליציה בתי־ספר עממיים עצמאיים, לא חל עליהם החוק הזה. בשנת 1817 נמסר הפיקוח על בית הספר העממי היהודי המאורגן הראשון בגליציה — בטרנופול למשרד המחוזי, ובדומה לכך סודר הפיקוח על בית הספר העממי היהודי בלבוב בשנת 1844. ושעל כן הציע המיניסטר להעמיד גם את בית הספר העממי בברודי לפיקוח שלטון החינוך הארצי, שהרי היהודים לא יסכימו לפיקוח מטעם הקונסיסטוריה הקתולית, לא כל שכן שהיא תתקשה בפיקוח כזה, העשוי גם להשפיע לרעה על בתי הספר היהודים העתידים לקום. הצעתו של הגראף טהון נתקבלה ואושרה ב־22 באוגוסט 1853 על ידי הקיסר פרנץ יוסף ו.

עוד ב־11 למארס 1853 אחרי גמר המשא ומתן בינה לבין נציב גליציה הגראף גולוחובסקי והופראט ווקאסוביץ על פרטי הביצוע של החלטת הממשלה, נדרשה הקהילה הברודאית להכין את תעודת־יסוד החתומה בידי נציגיה החוקיים והדרושה להקמת בית הספר העממי, שבה יקבעו כל הפרטים. ראשי הקהילה בתקופה זו מנדל נירנשטיין, נחמן קורנפלד, יוסף צינס, חברי מועצת העיר אלעזר לנדא, ל. ברנשטיין, שמואל ברנדייס, ליאו בורשטיין, מאיר בר, ה. מ. בראון, שמואל ליבמן, הירש רייך, פנחס שרמסר, ובראשם ראש הקהילה וחבר מועצת העיר, מאיר קאליר, הכינו אחרי התיעצות, שהתקיימה עוד בשנת 1850—1851, בענין תכנית הלמודים העבריים עם יצחק ארטר ויהושע השיל שור, את התעודה הנדרשת, שבה נקבעו כל פרטי ההסכם[36]. לפי תעודה זו[37] התחייבה הקהילה להקים בברודי בית ספר עממי יהודי לנערים ולנערות, שבו יחונך הנוער היהודי לפי תכנית הלמודים המאושרת על ידי מיניסטריון החינוך. בית הספר, ששמו הרשמי יהיה "deutsch-israelitische Haupt- u. Mädchenschule", ינוהל לפי החוקים וההוראות הקיימים. הקהילה מתחייבת, עד שלא יחולו שינויים מטעם הממשלה, להחזיק פרסונאל המורים והפקידים הבא: מנהל ומורה דת, שיקבל

36 Dr. Leopold Herzel: Bericht der deutsch-israelitischen Haupt und Mädchenschule in Brody zur 25 j. Jubiläumsfeier. Brody 1879 p. 4—5.

37 העתק קיבלנו מאת הארכיון של הקהילה בברודי. ראה תעודות ומיסמכים III 15.

משכורת שנתית 700 פלורין[38] עם דירת־חנם בבנין בית הספר, והלז מחויב ללמד גם תורת הדת לתלמידים יהודים בבית הספר הריאלי התחתון, שני מורים במשכורת בסך 400 פלורין לכל אחד, 5 מורים עם משכורת בסך 300 פלורין לכל אחד, 2 מורים שמשכורתם של כל אחד 250 פלורין, 5 עוזרים שמשכורת של כל אחד מהם 150 פלורין, 2 מורות למלאכת יד, אחת עם משכורת בסך 200 פלורין ושניה 150 פלורין, שמש שמשכורתו 150 פלורין. בסך הכל הגיע תקציב המשכורות ל־4750 פלורין, נוסף לכך 900 פלורין, מהם 800 פלורין שכר דירה בעד הבנין ו־100 פלורין הוצאות המשרד. להבטחת התקציב הזה, בסך 5650 פלורין, תקים הקהילה קרן בית הספר מובדלת מרכושה בסך 15.000 פלורין, שפירותיה יוצאו לצרכי התקציב. מלבד זה יגבו את התוספת לדמי שחיטה, שנגבתה לצרכי בית הספר הריאלי היהודי, בסך 1 פלורין ו־48 קרייצר על כל שור שחוט ו־1 פלורין 12 קרייצר על כל פרה ו־6 קרייצר על כל עגל, החל ב־11 בינואר 1853 לכיסוי התקציב של בית הספר הנזכר. הכנסות אלו נערכו בסך 5000 פלורין לשנה, דמי הלימוד נקבעו, לפי דרגת האמידות של הורים, בסכום שנתי של 15, 10, ו־5 פלורין על כל ילד או ילדה. ילדים עניים היו פטורים מכל תשלום. אם כל הכנסות הללו לא תספקנה לכיסוי התקציב, מתחייבת הקהילה להכניס את הסכום החסר בדרך אחרת. מובן, שהקהילה חייבת לסלק את כל הוצאות הריהוט. ההנהלה הארגונית והמשקית שליד בית הספר תימסר לארבעה מפקחים, שיבחרו על ידי ראשי הקהילה, בהסכמת חברי מועצת הקהילה והעיריה היהודים בעלי השכלה, ושיאושרו על ידי השלטונות הפוליטיים. המורים והפקידים יתמנו על ידי המפקחים בהסכמת ראשי הקהילה ובאשור השלטונות הפוליטיים. הפיקוח על בית הספר יהיה בידי המשרד המחוזי בזלוצוב. קופת בית הספר תנוהל על ידי קופאי העיר. את דמי הלימוד יגבה המנהל, שימסרם לקופת העיר. עודפי התקציב יוצאו לטובת בית הספר, בהסכם עם המפקחים וראשי הקהילה. הוקמה קרן מיוחדת לתשלומי הפנסיה למורים אחרי גמר שרותם. בענין הלימודים העבריים נקבע, שבית הספר קשור בתכנית הלימודים של בית הספר היהודי בטארנופול.

ב־13 מאי 1853 נחתמה תעודת היסוד על ידי ראשי הקהילה הנזכרים וראש העיר וויקובסקי וב־26 ביולי 1853 אושרה על ידי הנציב של גליציה. ב־22 באוגוסט 1853 נמסרה למגיסטרט בברודי ההוראה להקמת בית הספר. באוקטובר 1854 נפתח בית הספר בטקס חגיגי, שבו דבר הרב קריסטיאנפולר על חשיבותו וערכו של החינוך העממי וההשכלה הכללית בשביל המוני ישראל. גם מאיר קאליר דבר ודרש את עזרת האמידים. שנת הלמודים התחילה בפתיחת מחלקה לנערים ומחלקה לנערות. יושב ראש ועדת המפקחים הראשונה נבחר נתן ריטר פון קאליר, שכהן בתפקידו זה משנת 1854 עד מותו בשנת 1886 ולמזכיר הועדה נבחר הסופר הידוע ומזכיר לשכת המסחר ליאו הרצברג־פרנקל. סמכויותיה של ועדת המפקחים היו אלה של מועצת חינוך המקומית וכללו הנהלה ארגונית ופיקוח על בית הספר. המפקחים נתמנו לכל ימי חייהם ועליהם הוטלה האחריות להתפתחות בית הספר. הם השתדלו גם להמציא את הכספים הדרושים להחזקת בית הספר וקיימו גם את הקשר עם השלטונות.

בשנת 1854—1879 כהנו כמפקחים מלבד נתן ריטר פון קאליר וליאו הרצברג־פרנקל מ־1854—1896 אישים אלה: 1) מזכיר לשכת המסחר ד"ר חיים יואחים לנדא

38 500 פלורין קיבל מאת הקהילה ו־200 פל' מקרן מיוחדת של העיר כתשלום עבור לימודי הדת בבית הספר הריאלי.

(1820—1878) עד שנת 1866 שבה עבר לוינה, היה גם ציר ברודי בפרלמנט האוסטרי. נפטר ב־26 ביולי 1878 (כתב ספר גדול על חוקי אנגליה שנשאר בכתובים) [39] ; 2) הירש הלברשטם מנכבדי הקהילה בשנים 1854—1866, 3) דוד הורוויץ (1803—1868), שהיה בשנת פתיחת בית הספר סגן ראש העיר, היה מפקח מ־1854 עד 1860, שבה עבר לוינה, הוא בנו של הרב בוינה ר' אלעזר בן דוד הורוויץ ונינו של הרב ר' אלעזר קאליר ; 4) אבלי (אדולף) משורר מ־1866—1870 ; 5) אלעזר בלוך משנת 1870—1880 ואחר כך שוב משנת 1888—1914 ; 6) יצחק מינץ משנת 1870—1880 ; 7) זלמן (זיגמונד) מרגליות, משכיל עברי, 1880—1895, ממשתתפי „עברי אנכי", פרסם שירים ומאמרים בשפה עברית צחה, עבר לחוץ לארץ ; 8) אברהם (אדולף) הורוויץ 1880—1897 נפטר ב־28 באוגוסט 1897 ; 9) ד"ר ברנהרד גרוס עורך־דין ידוע 1896—1914 ; 10) דוד מארק 1896—1899 ; 11) זיגמונד ליפשיץ 1900—1914 ; 12) ד"ר סטניסלב ריטל מזכיר לשכת המסחר ציר לסיים הגליצאי 1902—1914 ; 13) הרץ פייארשטיין 1902—1914.

בשנת 1884 צורף לועדת המפקחים אוקטב סאלא, נשיא מועצת המחוז ברודי, כבא־כוח של הועדה הארצית (Wydział krajory) וקיים תפקיד זה עד 1914 [40].

להנהלת בית הספר הוזמן הירש רייטמן [41], שהיה כאמור שנים מספר אחד המורים הראשיים בבית הספר היהודי מיסודו של יוסף פרל בטרנופול. הוא בא לברודי כדי להגשים את עקרונות בית הספר של פרל [42]. עמד בראש בית הספר הזה עד מותו ב־10 בינואר 1866 ועשה הרבה לחיזוק היסודות הפדגוגיים של בית הספר. מבין המורים הראשונים, שעזרו לו בהרחבת המסגרת יש להזכיר את הסופר האידי וולף דמנט מ־1854 עד 1897 שלימד פולנית וגרמנית, מרטין מארבאך (1854—1883) מורה לגרמנית, יואחים רוזנבלט (גרמנית, 1865—1895), איזידור רייך, גברת לוונברג יוליה (גרמנית), בתו של רייטמן מרת פני גרינפלד (1856—1890), מרת קונדי זיילר (1854—1882, מלאכת־יד). הלימודים העב־ריים, היו בידי : ירמיהו מוזן (1854—1895) שהיה גם מעוזרי ה„עברי אנכי", שלמה סלומון (1854—1898), הירש בן ציון ברט (1854—1875) [43], משה דייטשר (1854—1871), שלימד את השפה העברית [44], אייזיק היילפרן (1854—1855) ; בטי אהרנרייך (1854—1858), מרקוס אפשטיין לפולנית, נולד בגרודנה ולימד מ־1870 עד מותו בשנת 1877, שמואל פרל (1854—1877), יהושע סיגל (1854—1861), שלמה בראון (1854—1867), מרצל לוינסקי (1872—1875), אמיליה לונברג (1854—1876) [45], פרנצ'ישק האלאדביץ (1854—1868). בתור מורה לאיטלקית, גרמנית וזמרה כיהן שלמה לויסון שנולד בסנטומישל בגליל פוזנא וגמר את חוק לימודיו בסמינר למורים בברלין, היה חזן ומורה דת בקהילת זולץ במקלנבורג. השל־טונות סירבו תחילה לאשרו על שום נתינותו הזרה, והקהילה פנתה אל מיניסטריון

39 הוא היה עורך דין יהודי ראשון בברודי שהורשה בשנת 1855 להופיע בפני בית־הדין המחוזי בברודי.

40 לפי דו"חות של בית הספר משנת 1854 עד 1914.

41 על פעולתו הספרותית דובר בפרק הקודם.

42 Wiener Mitteilungen 1854 Nr. 1 p. 18.

43 עליו מדובר הרבה בספרו של יוסף אֶהרליך: "Der Weg meines Lebens", נפטר ב־10 באוקטובר 1875.

44 מעוזרי ה„עברי אנכי", עורכו ברוך ורבר התאונן ב„המגיד" 1863 גל' 47 עמ' 371—372, שהוא מקבל משכורת קטנה בסך 350 פלורין לשנה. דייטשר נפטר ב־21 בנובמבר 1871.

45 היא ניהלה משנת 1856 גם מוסד חינוכי מופתי לבנות.

החינוך בוינה בבקשה לתת לו רשיון מיוחד. בקשה זו נתמכה על ידי הנציב בגליציה ומיניסטר החינוך ואושרה על ידי הקיסר פרנץ יוסף ו, ב־21 באפריל 1855 [46]. לויסון נכנס לתפקידו בשנת הלימודים 1856 ולימד עד מותו בשנת 1891 [47].

בשנת 1855 ביקרו את בית הספר 414 ילדים, מהם 248 נערים, 166 נערות, ומקץ חמש שנים בשנת 1860 עלה מספר התלמידים ל־541, מהם 245 נערים ו־296 נערות, בשנת 1875 ל־900 ילדים, בשנת 1878 ל־1074 ילדים, מהם 454 נערים ו־620 נערות [48]. בעשרים וחמש השנים הראשונות ביקרו 18,045 ילדים. בשנת 1880 — 1098 ילדים (482 נערים, 616 נערות), 1890 — 969 (355 נערים, 614 נערות), 1900 — 980 ילדים (450 נערים, 530 נערות), 1905 — 1132 ילדים (543 נערים, 589 נערות) [48א].

בשנת 1861 פנו המפקחים נתן קאליר, דוד הורוויץ, הירש הלברשטאם ואלעזר קאליר בכרוז לציבור הברודאי, לאסוף כסף לשם רכישת בנין לבית הספר, שהיה מוכרח להחזיק את הכיתות בבתים שכורים שונים. במאמציהם אלה הצליחה הקהילה לקנות בנין מתאים בשנת 1865 בסך של 13,785 פלורין [49]. בבית הספר הזה הוקמו גם מוסדות שונים לתמיכת ילדים עניים, לקנית ספרי לימוד וקופת גמילות חסדים למורים שנוסדה על ידי נתן קאליר.

בשנת 1866 — אחרי מותו של רייטמן — ב־19 באוקטובר, נתמנה למנהל בית הספר

46 Kabinetsakten 1885 Nr. 1468.

47 עד 1914 כהנו עוד כמורים שאול אדלר לעברית (1871—1894), יעקב בריל, מורה לעברית (1877—1881), מיכאל מרקשטיין (1868—1903), איזידור רייך (1876—1902), מרת מרגרתה רייטמן־בלוישטיין (1874—1896), יוסף טייבין (טובים) (1873—1914), שלמה זיגמונד פוגל (1878—1914), מרת אמליה רוזנבלט (1879—1914), פילים אשכנזי (1877—1914), אחרי מותו של ד"ר ליאופולד הרצל נתמנה למנהל, יהושע אֲדלהייט (1881—1884), אליהו פרידוואלד (1881—1891), ברנהרד לייסטינא (1881—1902), גבריאלה בלוישטיין (1881—1890), יוסף וילדהולץ (1884—1912), אהרן ארנולד פרידמן (1884—1908), סבינה בראון (1885—1905), ברנהרד בלוישטיין (1887—1896), רבקה וילדהולץ (1889—1912), אֲמַה לויסון (1889—1894), עוזר קניג, לעברית (1891—1914), פרסם שירים עבריים בסגנונן של מליצות ההשכלה, נחום אוקסר, לעברית (1891—1914), פרידריקה נוסבוים (1894—1914), לוירא נוסבוים (1894—1914), יצחק (איזידור) שפאץ, לעברית (1895—1914), אֲמליה שפאץ (1895—1914), גבריאלה לייסטינא (1890—1901), סלו דודלס (1899—1903), חיים (יואחים) שקולניק לזמרה ולעברית (1899—1914), רוזליה קניג (1900—1914), מלך פרידמן (1901—1906), ארנולד מושציסקר (1905—1914), לודביקה גלזברג (1903—1914), מרת מרים פולקס (1903—1914), רגינה בר (1905—1914), גוסטה הרטנשטיין (1905—1914).

48 מבין התלמידים של המחזורים הראשונים, שהגיעו לעמדות חשובות יש להזכיר: ד"ר יעקב נירנשטיין, המלומד הידוע ד"ר אלפרד לנדא, פרופסור ד"ר ליאו סטריזובר, ההיסטוריון הידוע פרופ. ד"ר זיגמונד הרצברג־פרנקל, ד"ר יוליוס סוקאל, עורך דין ידוע, הסופרים מנקס, אפרים פריש, ד"ר מרק וישניצר.

48א גם מתוך המספרים האלה אנו למדים כיצד גדל בכל עשר השנים מספר הנערים והשתווה למספר הנערות. בשנים הראשונות לא שלחו ההורים ברובם את בניהם לבית הספר מתוך דאגה, שיזניחו את לימודי הקודש.

49 חוזה הקניה עם בעל הבית יוסף מאליצקי ב־30 במארס 1865 נחתם על ידי ראשי הקהילה: וולף לוטארינגר, לייבוש (ליאון) סיגל, חיים (יואחים) קאליר, הירש הורוויץ, ה. נירנשטיין, ועל ידי המפקחים נתן קאליר, דוד הורוויץ וצבי האלברשטם.

ד"ר ליאופולד הרצל [50] (1834—1911), שהכניס תיקונים רבים, יסד ליד בית הספר ספריה, שקיימה תפקיד חשוב בחיי התרבות בעיר.

בשנים הראשונות נמצא בית הספר בתנאים חמריים קשים מאד. אולם בהמשך הימים גדלו ההכנסות מתרומות הקהילה ותרומות מיחידים, ששילמו סכומים קבועים מדי שנה בשנה [51]. משנת 1854 עד 1878 עלו ההכנסות ל־205,932 גולדן — מקרן בית הספר, דמי לימוד, פירות מעזבונות, תרומות הקהילה ותרומות יחידים. בשנת 1871 הקציב הנציב של גליציה, גרף גולוחובסקי, מטעם מועצת החינוך הארצית, הקצבה שנתית בסך 1500 גולדן לכיסוי ההוצאות למורה לשפה הפולנית, שכן שלטונות האוטונומיה בגליציה היו מעונינים, כי בבית הספר ילמדו במדה מספקת את השפה הזאת. מטעם העיר קבל בית הספר, החל בשנת 1868, תרומות לא קבועות. בראשית שנות השבעים הקציב המיניסטריון לעניני הדת והחינוך לבית הספר הקצבה שנתית בסך 1500 פלורין, אולם העמיד את שמוש כסף זה לרשות מועצת החינוך הארצית של גליציה. המועצה דרשה כי בסכום זה ימונו מורים ללמוד השפה הפולנית. מפקחי בית הספר בברודי סרבו בטענה, שלפי כתב היסוד התחייבה הקהילה הברודאית לקיים את בית הספר רק בתנאי ששפת ההוראה תהיה השפה הגרמנית. אולם לאחר שנתן קאליר פנה בפרלמנט הוינאי בענין זה בשאילתה אל המיניסטר לעניני הדת והחינוך התברר, כי סכום זה ניתן לבית הספר היהודי ללא כל תנאי מוקדם. בכל זאת [illegible] 1881 [illegible] [52] [illegible]

הקציב הפרלמנט הארצי (Sejm) של גליציה, ביזמתם של ציר ברודי ד"ר פיליפ צוקר ופרופ' ד"ר זאנטוני מאלצקי, בשביל בית הספר הקצבה שנתית בסך 6,000 פלורין, מבלי שתשפיע על אופיו הדתי של המוסד. על ידי הקצבה זו ניתן בידי הנהלת בית הספר להקים כיתות מקבילות ולקבל מספר גדול יותר של תלמידים. אולם בהקצבה זו נטלה עליה הקהילה היהודית התחייבות, כי בבית הספר ילמדו את השפה הפולנית באותה מדה כמו בכל בתי הספר הארציים. וכן נהפך בית הספר למוסד חנוכי אוטרקביסטי [53] (שפות הוראה: גרמנית ופולנית) ולשם כך נתקבלו 3 מורים לשפה הפולנית.

50 ד"ר הרצל נולד ב־17 ביוני 1834, ועד לפני בואו לברודי היה מורה ומטיף בקהילה בביסנץ, אחת הקהילות העתיקות ביותר במורביה.

51 כך, למשל, משפחת קאליר: משה קאליר 600 פלורין לשנה, הירניך נירנשטיין 300, דוד ליאון לוטרינגר שהנית עזבון בסך 5.500 פלורין.

52 נאומו של נתן קאליר בישיבת הפרלמנט הוינאי מיום 11 בדצמבר 1874. Protokolle des Reichsrats. VIII Session 1873—1879. 90. Sitzung.

53 בהתאם להחלטת הסיים חתמו ראשי הקהילה יחד עם חברי העיריה היהודים על ההצהרה הבאה בנוכחותם של ראש העיר אנטוני ויטוסלבסקי וסגן יו"ר המועצה המחוזית, כנציגת שלטונות האוטונומיה, אלפרד הויזנר. וזו לשון ההצהרה (ארכיון הקהילה בברודי: תיקי ביה"ס העממי, 1881):

DEKLARACYA

Odnośnie do reskryptu wysokiej c.k. Rady szkolnej krajowej we Lwowie z dnia 14 Czerwca 1881 r. L. 5175 wystosowanej do Inspekcyi tutejszej wyznaniowej szkoły ludowej dla chłopców i dziewcząt, podpisani członkowie zwierzchności religijnej izraelickiej miasta Brodów i izraeliccy członkowie Rady tejże gminy oświadczają

אף שלמדו בבית הספר את השפה העברית במסגרת למודי הדת היה ברור שהוראה כזו איננה מקנה לתלמידים ידיעה מספקת. רבים מן הנאורים שבקהילה הכירו את רוע המצב והשתדלו להשפיע על מפקחי בית הספר שישימו לב לשכלול למוד השפה העברית. ביולי 1888 נגע בשאלה כאובה זו המשכיל מרדכי בן זאב ברנשטיין במאמר מיוחד ב„עברי

niniejszym w imieniu izraelickiej gminy miasta Brodów, ze zatrzymując moc obowiązującą wszelkim innym postanowieniom aktu funduszowego sporządzonego w dniu 13 Maja 1853 r. co do powyższej rzeczonej szkoły, które nie sprzeciwiają się niniejszej deklaracyi, izraelicka gmina miasta Brodów warunkowo, jezeli Wysoki Sejm krajowy zapewni na utrzyamnie tej szkoły stałą roczną subwencyę w wysokości 6000 złr. w.a. przyjmuje na sibie następujące jeszcźe zobowiązania.

1. że do grona nauczycielskiego wejdą już z następnym rokiem szkolnym 1881/82 trzej nauczyciele lub nauczycielki posiadające należyte uzdolnienie do udzielania nauki języka polskiego.
2. że przyjnowanie dzieci izraelickich do tej szkoły wolne od wszelkich ograniczeń, że zatem każde z tych dzieci zgłaszające się do szkoły ma być przyjmowane.
3. że szkoła ma począwszy od roku 1881/82 przybierać stopniowo pod względem języka, wykładowego charakter utrakwistyczny i że dyrekcja jej winna dążyć do tego, aby już w roku 1883/84 w klasie drugiej i trzeciej chłopców i dziewcząt część przedmiotów, w klasie czwartej chłopców i dziewcząt większą połowę przedmiotów przepisanych i w planie naukowym dla szkół ludowych publicznych tej kategori, uczono w języku polskim jako języku wykładowym dla tych przedmiotów, o ile to stać się może bez namniejszego uszczerbku dla nauki języka niemieckiego.

W dowód czego nasze własnoręczne podpisy w obecności świadków.

Brody dnia 19 Czerwca 1881.

Izraelicka Zwierzchność wyznaniowa

A. Aschkenasy m.p., Lazarus Landau m.p.

Israel L. Kaminer m.p., Adolf Horowitz m.p.

Izraeliccy członkowie Brodzkiej Rady Gminnej

N. Kallir m.p., E. Gruenspan m.p, Philip Kolischer m.p., Daniel Willner m.p., Josef Garfunkel m.p., Nathan Basseches m.p., Wilhelm Lublin m.p., L. Herzberg-Frenkel m.p., Adolf Horowitz m.p., A. Aschkenasy m.p., Lasarus Landau m.p., Hirsch Kapelusch m.p.

Jako świadkowie

Antoni Witosławski m.p. Burmistrz

Alfred Hausner m.p. Wice prezes rady powiatowej

Antoni Heinrich m.p.

הואיל והצהרה זו לא נתקבלה בכל סעיפיה על ידי הסיים שדחה לקבל את הפיסקה בדבר השפה הגרמנית בסעיף 3 היה הכרח למסור עוד הצהרה נוספת כדלקמן, שנתקבלה והטילה על הקהילה ובית הספר את ההתחיבות הנ"ל.

אנכי"[54] ודרש מאלעזר בלוך, שנבחר אז למפקח על בית הספר, „כי יתן עין לטובה גם על למוד שפת קדשנו בבית הספר הישראלי אשר בעירנו למען יהיה הלמוד הזה עיקר ולא טפל, כי על כן בית הספר לעברים יקרא הבית הזה כל הימים". אולם קריאתו נשארה „קול קורא במדבר".

בשנת 1884 הוכרח בית הספר, בעקב התרחבותו, לקנות את הבית הגובל בבית, שמחירו עלה ב־5000 פלורין. וכן רוכזו בבית האחד כתות הנערים ובבית האחר כתות הנערות. מלבד תרומת הקהלה נתקבלו לקנית הבית החדש תרומות מאת הקיסר פרנץ יוסף ו בסך 200 פלורין, מאת קרן בתי הספר היהודיים בגליציה 2,000 פלורין, מה„אליאנץ" בוינה 2,000, מאת נתן קאליר וצבי (היינריך) נירנשטיין 1,000 פלורין ותרומות מאת יחידים שונים בסכומים מ־25 עד 100 פלורין.

DODATKOWA DEKLARACJA

Odnośnie do odezwy Wysokiego Wydziału krajowego z dnia 11 Listopada 1881 r. l. 55172 wystosowanej do tutejszej Zwierzchności gminy wyznaniowej, podpisani członkowie Zwierzchności izraelickiej gminy wyznaniowej miasta Brodów i izraeliccy członkowie Rady tejże gminy w imieniu izraelickiej gminy miasta Brodów oswiadczają ninejszem, ze zgadzają się na eliminowanie końcowego ustępu deklaracyi swojej z dnia 19 czerwca 1881 r. co do języka niemieckiego.

Po wyrugowaniu przeto w mowie będącego zastrzeżenia co do języka niemieckiego, ma odtąd punkt 3ci. deklaracyi naszej opiewać: Że szkoła ma począwszy od r. 1881/2 przybierać stopniowo pod względem języka wykładowego charakter utrakwistyczny i że dyrekcya jej winna dążyc do tego, aby już w r 1883/4 w klasie drugiej i trzeciej chłopców i dziewcząt, część przedmiotów, a w klasie czwartej chłopców i dziewcząt większą połowę przedmiotów przepisanych i w planie naukowym dla szkół ludowych tej kategoryi uczono w języku polskim, jako wykładowym dla tych przedmiotów.

W dowód czego nasze własnoręczne podpisy w obecności świadków.

Brody dnia 23 listopada 1881 r.

Izraelicka Zwierzchność wyznaniowa

A. Aschkenasy m.p., Lazarus Landau m.p.

Israel L. Kaminer m.p., Adolf Horowitz m.p.

Izraeliccy członkowie Brodzkiej Rady Gminnej

N. Kallir m.p., E. Gruenspan m.p, Philip Kolischer m.p., Daniel Willner m.p., Josef Garfunkel m.p., Nathan Basseches m.p., Wilhelm Lublin m.p., L. Herzberg-Frenkel m.p., Adolf Horowitz m.p., A. Aschkenasy m.p., Lasarus Landau m.p., Hirsch Kapelusch m.p.

Jako świadkowie

Antoni Witosławski m.p.

Burmistrz

Antoni Heinrich m.p.

Alfred Hausner m.p.

Wice prezes Rady powiatowej

54 תרמ"ח, גל' מא עמ' שד.

המשבר הכלכלי, שבא עם חיסול העיר החפשית, השפיע לרעה על מצבה החמרי של בית הספר והנהלתו לא הצליחה לכסות את כל התקציב, על אף ההקצבות השונות. ההכנסות הרגילות מהתוספת על מס השחיטה ודמי שכר הלימוד פחתו משנה לשנה והיה הכרח לפנות אל אנשים פרטיים ולבקש את עזרתם. בשנים אלה עמדו לימין בית הספר הברון מוריץ הירש [55], שקבל מיועצו עמנואל פליקס ונציאני דין וחשבון מפורט על בית הספר. כידוע היה ונציאני זמן רב בברודי בעניני פליטי רוסיה והיתה לו שעת כושר להכיר את המוסד. מאז יסוד קרן ברון הירש להקמת בתי ספר יהודיים בגליציה ובוקובינה (1891) קיבל בית הספר בברודי הקצבה בסך 3900 פל. לשנה. בשנת 1889 קבל בית הספר מעזבונו של משה קאליר (שנפטר אותה שנה ב־24 בנובמבר בוינה), שהיה מעוזריו הנדיבים ביותר 25,000 פלורין, סכום שהקל במידה ניכרת על המצב החמרי. מהם הוקצבו 12,000 פלורין לקרן פנסיה של המורים. וכן הניח משה קאליר עזבון מיוחד בסך 3,000 פלורין ומשנת 1891 ניתן למספר תלמידים עניים, על חשבון בית הספר, אוכל בתמחוי היהודי. לשם הרחבת המפעל הזה נאספו גם תרומות שנתיות. בראש המפעל עמד הסוחר הידוע לייבוש (ליאון) בלבן. בשנת 1895 עלה רכוש הקרן הזאת ל־3400 פלורין. בממוצע קבלו עד 150 תלמידים ומספר תלמידי הגמנסיה היהודיים עניים שהיו מחוץ לברודי, יום יום ארוחות צהרים ובשבתות את כל המזון. בית הספר זכה להוקרה והערצה ניכרת מצד הממשלה. בשנת 1889 ביקר המיניסטר לעניני דת וחינוך ברון ד"ר גאוטש והביע את הוקרתו לרמה הגבוהה של המוסד.

בשנת 1902 בא בית הספר עד משבר חמרי קשה, שכן אגודת הקצבים סרבה לשלם את התוספת למס השחיטה שהיתה לאמתו של דבר, עיקר תקציבו של בית הספר. אחרי משא ומתן ממושך הוסרו ב־1905 כל הקשיים והובטח קיומו החמרי של בית הספר וכן נדרשו תיקונים גדולים בבנין שעלו 5000 כתרים. לכיסוי ההוצאות האלו נאספו תרומות מיחידים בברודי ובוינה.

בהוראת משרד המחוז אל המגיסטרט בברודי מ־12 באוגוסט 1853, בענין הקמת בית הספר נאמר בפירוש בענין פרסונל המורים, כי חובה להתיחס אליהם לפי חוק בתי הספר הכלליים. במקרה שיעזבו את השרות נקבע, הם זכאים לפנסיה מקרן היסוד שתובטח על ידי הקהילה. למרות תקנה זו התברר הצורך להקים קרן פנסיה מיוחדת. בשנת 1868 החליט חבר המורים לגבות מאת המורים ומאת התלמידים בני הורים בעלי יכולת דמי־פנסיה, בסך 4 קרייצר לשבוע מאת המורים ו־2 קרייצר מאת התלמידים. השלטונות נתנו את אישורם לבצוע ההחלטה. לפי שהנהלת הקהילה אסרה, בהשפעת קבוצה של שאינם מרוצים, את גבית דמי הפנסיה, פנה חבר המורים אל הנציבות וקבל ב־11 בנובמבר 1871 את הרשיון ליצירת קרן פנסיה על ידי גבית דמי פנסיה בצורה הנזכרת. בשנת 1879 הגיעה קרן הפנסיה לסכום של 7550 פלורין [56], על ידי העזבונות השונים, שהושגו לטובת הקרן, עלה רכושה בשנת 1881 לסכום של 13.130 פלורין. משנת 1882 תרם משה קאליר לטובת קרן זו תרומה שנתית בסך 600 פלורין. בשנת 1888 גדלה הקרן לסך 29,807 פלורין והוגדלה בשנת 1895 בשל עזבונו של משה קאליר בסך 12,000 פלורין לסכום של 57.810 פלורין. ובשנת 1900 ל־144.329 כתרים=72.164 פלורין. כך הובטחה קרן איתנה שהניחה בידי

55 Jahresbericht 1881—1887, p. 4

56 Jahresbericht 1854—1879, p. 46.

הנהלת בית הספר לכסות את הפנסיות בשביל מורים שעזבו את שרותם.

בהשתדלותו של ד"ר ליאופולד הרצל נוסדה, בשנת 1875, קופת מפרעות בשביל המורים, שעזרה להם בשעת דוחק ומצוקה בגובה של משכורת חדשית. את הסכום של 400 פלורין, שהיה דרוש להקמת קרן זו, תרם נתן קאלירי.

בשנת 1906 התפטר ד"ר ליאופולד הרצל מחמת מחלתו, מהנהלת בית הספר אשר בראשו עמד ארבעים שנה רצופות [57]. הנהלת בית הספר נמסרה באופן ארעי לידי המורה פוגל. בשנת 1910 נתמנה למנהל קבוע המורה פיליפ אשכנזי, שהגשים את מגמתו, הפולני־זציה של בית הספר. הוא עמד בראש המוסד הזה עד שנת 1926 ואחריו נתמנה מנהל המורה ארנולד מושציסקר, יליד ברודי, בנו של החלפן ר' נתן מושציסקר וגיסו של הגנראל מונד, וחניך של המוסד הזה [58]. הוא היה גם המנהל האחרון של בית הספר עד פירוקו בשנת 1940, אחרי קיום של 94 שנה.

גם במוסדות החינוך המסרתי חלה התפתחות חיובית ניכרת. בשנת 1894/1895 נמנו בעיר 14 חדרים מסרתיים עם 30 מלמדים ו־413 תלמידים ובשנת 1905/1906 — 21 חדרים עם 48 מלמדים ו־574 תלמידים.

ב

החל משנת 1820 עמד על סדר היום הדיון בשאלת הרבנים [59], בשל ההוראה שבאה מוינה, כי אין לאשר מינוים של רבנים, אלא אם עמדו תחילה בבחינה פילוסופית. הגוברניום הגליציאני הגיע לכלל מסקנה, שאין אפשרות לבצע הוראה זו מבלי לתת למועמדים לרבנות את שעת הכושר להשתלמותם היהודית והכללית. ולכן הציע הגוברניום בשנת 1822, להקים בית מדרש לרבנים "israelitisch philisophisch-theologische Lehranstalt", שבו יקבלו הם את השתלמותם הכללית והיהודית, לפי שהאוכלוסיה היהודית לא תכיר לעולם ברבנים שלמדו למודים כלליים באוניברסיטה נוצרית [60]. שלטונות וינה לא הסכימו [61] לתכנית זו, בית מדרש היה בעיניהם למיותר והתכנית לא נתקיימה. פרט להוראה שעל פיה יאושר מינוי של רב, שלא יוכיח בתעודות, כי עמד בבחינה הכללית. אגב, הרב הראשון, שעמד בבחינה הזאת היה הרב ר' צבי הירש חיות (1805—1855), שהשיג באוניברסיטה שבלבוב את התואר של מגיסטר (מוסמך) [62].

ב־10 באפריל 1828 שלח היהודי הברודאי, תושב אודיסה, מרדכי (מארק) ברנשטיין

57 ד"ר הרצל נפטר בשנת 1911.

58 לפני מלחמת העולם הראשונה כיהנו המורים הבאים: ש. אוקסר (לעברית), שקולניק (זמרה ועברית), שפאץ (עברית), פוגל (גרמנית), וילדהולץ (גרמנית, חשבון), עוזר קניג (עברית), מרת נוסבאום (פולנית), אחותה הגב' מטאנומסקה (פולנית), מרת רוזנבלט (פולנית, גרמנית, חשבון) וקאמפלמאכר.

59 ארכיון מיניסטריון לעניני הדת והחינוך בוינה ad 133, März 1827.

60 מענין כי עוד בשנת 1795 הסכים הקיסר פרנץ ז להקים בית מדרש לרבנים ולמורי דת לכל מדינות אוסטריה וכמושבו נקבעה פראג. עד כמה החלטה זו היתה רצינית, אנו למדים מתוך דבריו, שאחרי 4—6 שנים לא מונה שום רב שלא יכול היה להוכיח כי גמר את לימודיו הפילוסופיים. Dr. G. Wolf: Geschichte der Juden in Wien. Wien 1876. p. 189—190.

61 Staatsratsakten 5981, 17/XI 1836.

62 תעודת־הבחינות עם הציונים: „מצוין" ראיתי בידי נכדו הרב הראשי בוינה, פרופ. ד"ר צבי פרץ חיות.

לנציב גליציה, הנסיך לובקוביץ, תזכיר ובו הצעה להקים בלבוב בית ספר למלאכה ובית מדרש לרבנים. לובקוביץ נהג אהדה בתכנית זו, אולם ראשי הקהילה בלבוב התנגדו לה בכל תוקף. בשנת 1831 חזרה ונדונה שאלת הקמת בית מדרש לרבנים ולמודי דת, הפעם בברודי. אלעזר קאליר [63] הציע ליסד כאן בית מדרש לרבנים לפי דוגמת ה־ collegium rabbinicum בפדבה. מספר משכילים ובראשם נחמן קרוכמל לקחו חלק פעיל בעבוד תכנית זו ורנ"ק עצמו הציע את השתתפותו הפדגוגית [64]. הענין הובא לפני הממשלה לרגל פנית משלחת יהודי ברודי אל הקיסר, אחרי שהקהילה הגישה לו ב־30 ביוני 1830 פטיציה בכתב [65]. עירית ברודי נמצאו בה אז עודפי כספים גדולים, שניתנו כמשכנתאות, אולם לפי הוראות הגוברניום, מ־23 בפברואר 1830, היה אסור לתת ליהודים מכספים אלה הלואות־ משכנתאות, הגם שכספים אלה באו מהכנסות היהודים. שעל כן דרשו היהודים מאת הקיסר מלבד 1) ביטול האיסור הזה, 2) גם תיקון מתאים לרוח הזמן של זכויותיהם האזרחיות, 3) בחירת יהודים לחברי מועצת העיר, 4) הקמת בית מדרש לרבנים ולימודי דת [66]. על תלונה זו באה מאת הקיסר הוראה, כי במתן משכנתאות מכספי העיריה אין לשים לב לדת של הלוה, אולם קודם כל יש לבדוק את כושר האשראי שלו, כדי שהכספים יותנו כנגד כיסוי בטוח. מיתר נקודות התלונה הופנתה תשומת הלב לנקודות המדברות על תיקון מתאים של הזכויות האזרחיות והקמת בית מדרש לרבנים ומורי־דת. מוינה הגיעה הוראה, מיום 13 בינואר 1832 לשאול את חוות דעתו של הרב, ראשי הקהילה וראש העיריה בברודי עד כמה אפשר להרחיב את הזכויות האזרחיות ועד כמה רצוי להקים בית מדרש, לפי דוגמת בית המדרש בפדבה או בשינויים המתאימים לתנאים שבגליציה. הרב נתן חוות דעת לא רעה [67]. ראש העיר גרובר מסר ב־11 ביוני 1832 בשם העיריה תזכיר מפורט ובו קבע, כי השכלה הביאה לכל העמים תוצאות פוריות ויש לצפות כי כן דינה לגבי היהודים, אולם אין להתעלם מקשיים המיוחדים לדתם. המדע — המשיך ראש העיריה — לפי טבעו מזיק לאמונה. האמונה אינה זקוקה לכל ביסוס מדעי. בענין היהודים רצוי להפיץ ביניהם מדע, אם באמצעותו יניעו אותם לקבל דת אחרת. אולם לפי שהנסיון מוכיח, הרי מאז מתמסרים היהודים להשכלה הכללית, הם פונים אמנם, עורף לדתם, אולם מבלי לקבל על עצמם דת אחרת, נמצא כי בזה הם מביאים רק נזק למדינה. שעל כן הוא מתנגד להקמת בית מדרש מיוחד לרבנים, כי איננו רואה צורך בו, כל שכן אם מוסד כזה יוקם בכספי המדינה. אמנם, רצוי שהרבנים יהיו בעלי השכלה ובוגרי גימנסיה ויגמרו את לימודי הפילוסופיה באוניברסיטה, אולם דבר זה אפשר להשיגו בלי בית מדרש מיוחד. המועמדים

63 נולד בשנת 1802 ונפטר בשנת 1861.

64 מכתבו אל חתנו ד"ר נתן הורוויץ בטרנופול משנת 1840 נדפס ב„כתבי רנ"ק, עמ' תמ"ח.
"Bereits vor mehreren Jahren war unter den hiesigen Gebildeten von Errichtung einer Pflanzschule für Rabbiner und Religionslehrer die Rede, ich nahm mit Eifer Theil und bot meine Mitwirkung beim Institute selbst offen an."

65 ארכיון הנציבות בלבוב Judensachen Fasc. 11/12.
על פטיציה זו חתמו ראשי הקהילה, ומשכילים עשירים כגון: אלכסנדר זיסקינד קאליר, יודל לנדא, י. ברנשטיין, נירנשטיין, מרדכי (מרקוס) חיות.

66 ארכיון ממלכתי בוינה : Staatsratsakten Nr 5429 1/X. 1831.

67 Der Jude 1832 No 12 p. 90. בתיקי הארכיון לא מצאתי חוות דעת זו.

לרבנים צריך שיהיו חייבים ללמוד על חשבונם הם, והמדינה תחסוך את ההוצאות הכרוכות בהחזקת בית מדרש מיוחד. בענין לימודי דת אין צורך שהם ידעו יותר מן השפה העברית. סיום חוות דעתו של ראש העיריה היה בהערה, שהקמת בית המדרש הזה תוכל להביא תוצאות חיוביות, אם ירחיבו אותו על כל היהודים ולא על חוג מצומצם של מועמדים לרבנות בלבד, כי בהרחבה נאותה ירכוש כל יהודי ידיעות כלליות הנחוצות לקיומו החמרי. מענין, שגם יוסף פרל, שנשאל לדעתו בענין המדובר, התנגד להקמת בית מדרש לרבנים בגליציה „הואיל ואין לאדונים הרבנים והמלמדים ההשכלה הכללית המתאימה לכך" [68].

נראה שהשלטונות הסכימו לדעתם של ראש העיר ברודי ושל יוסף פרל, שבו ראו את בן הסמך בכל ענינים יהודיים והכשילו את כל התכנית. היא נעלמה ושוב לא הועלתה על סדר היום, אלא בשנת 1860.

בשנת 1859 דנו במועצת הקהילה על הקמת בית ספר יהודי תיכוני שימלא את מקומו של בית הספר הריאלי המחוסל. ענין זה נידון גם בישיבת מועצת העיר [69] ב־11 באוקטובר 1859 — אולם באופן דילאטורי. אמנם מטעם הנציבות בגליציה הוקמה ועדה מיוחדת לשם דיון בענין בית המדרש לרבנים ומברודי הוזמנו הרב קריסטיאנפולר ומאיר קאליר, אולם בלי שום תוצאה חיובית. כשהתחילו בחוגי דברי היהדות הגליצאית, המשכילים בלבוב, דיונים על הקמת בית המדרש לרבנים בגליציה, חודש הדיון על הקמת בית ספר יהודי תיכוני בברודי. בשנת 1862 הציע אלעזר לנדא במועצת הקהילה בישיבה ב־16 בדצמבר להקים בברודי גמנסיה יהודית כמוסד חינוכי מכין מועמדים לבית המדרש לרבנים העומד להיוסד בלבוב. ההצעה נתקבלה פה אחד והוחלט גם להגיש אותה לועד הלבובי, שטיפל בענין הקמת בית מדרש לרבנים, בהודעה שעיריית ברודי הביעה את נכונותה להעמיד לרשות גימנסיה כזו את המעון הדרוש ולהקציב 2000 פלורין בשביל הריהוט והציוד הראשון [70], אולם התכנית לא נתקיימה, כי גם התכנית להקמת בית המדרש לרבנים נתבטלה.

נסיון חנוכי מיוחד במינו נעשה בברודי בשנות הארבעים של המאה הי"ט. בשנת 1840 פנה המשורר מרדכי סטרליסקר בכרוז אל ראשי הקהילה לדאוג לחינוך הילדים „השוכחים תורה ודת" וליסד בית ספר לתורה, שבו ילמדו הילדים תלמוד תורה, כתבי הקודש לפי פשוטו של המקרא ולמודי חשבון ושפות [71]. לאמיתו של דבר היתה זו דרישה לתיקון יסודי של החדרים ותלמודי־תורה, שיוכלו להקנות לחניכיהם מידה של חינוך שיטתי והשכלה כללית. בשנת 1846 נתקבלה הצעתו על ידי רוב נכבדי הקהילה, שהתחילו לטכס עצה בענין הקמת בית הספר העממי, שבו יקדישו תשומת לב מיוחדת ללימודים עבריים, אולם חוגי החרדים סירבו לקבל את התכנית.

ביזמתם של ראשי הקהילה אלעזר לנדא ויהושע השיל שור ניגשו בשנת 1847, לבצע את התכנית, אחרי שנאספו גם התרומות הדרושות לכך. בהשתדלותם נערכה ב־20 ביולי

68 מיניסטריון לעניני פנים: IV T1. Duldung der Juden 1828—1848. Fasc. 278. K.K. vereingte Hofkanzlei ad 14688. Prot. Nr 2224/1157 e.a. 1832.

69 ארכיון העיריה בברודי Gemeinderatsprotokolle 1859.

למועצת העיר השתייכו מטעם היהודים: נירנשטיין, סיגל, מרגליות, פרנצוז, דודזוהן, ד"ר צוקר, קאפלוש, אוסטרזצר, מאיר קאליר, בראון, באסכיס, קורנפלד.

70 ארכיון הקהילה בברודי Sitzungsprotokolle 1862.

71 כוכבי יצחק 1847 עמ' 66; Orient 1847 No 7 p. 51.

1847 חנוכת בית הספר על ידי הרב ר' מיכל קריסטיאנפולר. בבית ספר זה התחילה הפעולה בפתיחת שתי כיתות עם 80 תלמידים, שבהן נקבע תכנית לימודים רחבה ללימוד תנ"ך, הדקדוק העברי וסדר התפילה. למנהל מינו את הסופר המשכיל הנודע ר' בריש בלומנפלד ונתנו לו עוד 2 מורים. לביה"ס הזה נתקבלו גם תלמידים יהודים, שביקרו בבתי הספר הכלליים [72], שיוכלו להשתלם בלימודים העבריים.

72 Orient 1847 p. 247—253

פרק חמשה עשר

לקראת 1848

בשנת 1799 היו בברודי 14,105 יהודים (86%) ובשנת 1820 עלה מספרם ל־16,392 (88%), בשנת 1830 — 16,000 (86%), 1840 — 16,159 (87%), 1849 — 19,060 (77%) ובראשית המחצית השניה של המאה הי״ט היו בברודי בשנת 1852 — 17,627 יהודים (84%). ממספרים אלה אנו למדים, שתנועה האוכלוסיתית היהודית במשך 53 שנים לא חלו בה תנודות גדולות, אך במחצית השניה של המאה הי״ט מתחיל מספר היהודים לרדת, מחמת גורמים שונים, וקודם כל כלכליים, המניעים אפילו סוגי יהודים יחידים להגר לארצות המערב. בתקופה זו סבלה העיר הרבה מדליקות גדולות, שהחריבו בתים רבים, כגון הדליקה בשנת 1801, שנחרבו בה 650 בתים. הדליקה בשנת 1817, והדליקה בשנת 1835 שבה נהרסו 154 בתים ובשנת 1849.

בהרכב הכלכלי של היהודים לא חלו בו בתקופה זו, שינוים ניכרים. בשנת 1820 [1] נמנים עם הסוחרים, 1134 סוחרים יהודים, סיטונים וקמעונים. בשנת 1828 משתייכים לחבר הסיטונאים (Gremium), שהתקיים בברודי משנת 1793 — 175 יהודים. בשנת 1840 נמנו 564 סוחרים יהודים והונם 589,920 פלורין, מהם היו 50 חברים בחבר הסיטונאים והונם 489,000 פלורין, 206 קמעונים והונם 83,610 פלורין, בעלי חנויות קטנות 21 והונם 6,875 פלורין, 211 סוחרים בעלי דוכן־מכר (straganiarze) והונם 5,305 פלורין, 32 חלפנים והונם 3,895 פלורין, 34 רוכלים והונם 1,235 פלורין ולעומת כל אלה היו 9 סוחרים נוצרים והונם 351,000 פלורין.

במחצית הראשונה של המאה הי״ט נצטבר בידי הסוחרים היהודים הון רב בשל קשרי מסחרם והיקף עסקיהם עם חוץ לארץ וקודם כל עם רוסיה, וביחוד בשל הגינותם וזריזותם. מחזור המסחר עלה, בשנת 1831, ל־16 מיליונים פלורין, אולם בהשוואה עם הסוחרים הנוצרים שהיו 20% בלבד וריכזו בידיהם 37% של כל ההון [2] לא היה מצבם של הסוחרים היהודים טוב ביותר.

מבתי המסחר היהודים היו העשירים מ. נתנזון 40,000 פלורין, הלברשטם ונירנשטיין 30,000, ש. הורוביץ 30,000, יודל נתנזון 30,000, פופרס 30,000 וש. מינץ 20,000 פלורין. לאמתו של דבר התרכז המסחר הסיטוני, שהביא רווחים גדולים, בידי מספר מצומצם של סוחרים, כי ההמון הגדול של הסוחרים עמד בקשרי מלחמה די קשים לקיומו הכלכלי. אך היקף העסקים לא השתנה. הקשרים עם פולין, רוסיה, תורכיה, אוסטריה, גרמניה וארצות הבלקן עמדו בתקפם, אמנם לא בהיקף הישן המלא, שכן התפתחות קוי התחבורה באירופה, אחרי הקונגרס הוינאי, הניחה לארצות אלו לשווק את סחורותיהן ולהביא למדינותיהן הסחורות מחוץ לא בלבד באמצעות האמפוריום הברודאי. בכל זאת הצליחה ברודי להחזיק

1 בשנת 1820 מכר גרף וינצנטי פוטוצקי את ברודי לרבות הכפרים השייכים לאיזור זה, לאציל פולני יאן קזימירז מלודצקי, שצאצאיו היו בעלי העיר עד סוף המאה הי״ט.

2 מהסכום 351,000 פלורין של כל הסוחרים הנוצרים ריכזו 2 פירמות נוצריות 300,000 פלורין, א. הויזנר ויולאנד לבד 250,000 פלורין, פרנציסק וולף 50,000 פלורין.

מעמד איתן. וכן עלה, בשנות 1832—1835, המחזור עם רוסיה, דרך רדזיבילוב בלבד, ל־15 מיליונים רובל, עם ארצות המערב ל־9 מיליונים רובל ואף בשנות 1838—1840 עמד הוא בעינו. אמנם במסחר עם רוסיה בפנים המדינה נתקל הסוחר היהודי מברודי בקשיים, שכן לא קל היה לו להרשם בגילדה הראשונה, שהיא לבדה העניקה זכויות של סוחר. הקושי הזה הוציא את הסוחר היהודי מהירידים, והוא היה מוכרח להשתמש בבאי כוח רוסיים תמורת דמי טירחה גדולים, כדי לקנות שם את חומר הגלם והסחורות הנחוצות לו. כאותם הקשיים היה גם בהשגת ויזות לרוסיה. סוחרי ברודי היו דורשים מממשלתם לגרום קשיים כאלה לסוחרים הרוסיים, הרוצים לבוא לגליציה, אולם הממשלה האוסטרית סרבה לנקוט באמצעים כאלה.

כמו בשנים הקודמות מביאים עגלונים רוסיים (Kacaby) את הסחורות לרדזיבילוב עד הגבול האוסטרי, וכאן הם מתירים את הסוסים ומחזירים אותם לרוסיה ואת הסחורות הם מניחים בעגלות או בבתי האכסניה, ואחרי כן באים עגלונים יהודים מברודי [3] ומביאים בסוסיהם את עגלות הסחורה לברודי. מכאן חוזרות העגלות [4] לרדזיבילוב וממנה לפנים רוסיה [5]. מובן, איפוא, כי העגלונות היתה אחת הפרנסות היהודיות החשובות בימים האלה. כדי להכיר את היקף עסקיהם כדאי להזכיר כי בשנת 1839 הועברו 3,319 עגלות רק עם סחורות עורות, ארנבות, שערכן הגיע ל־6,686,694 רובל, בשנת 1841 — 2854 עגלות סחורות בשווי של 7,815,184 רובל.

אולם החל בשנת 1841 יש לציין ירידה קלה במסחר. המחזור הולך ויורד ורוב העסקים נעשה לא במזומנים אלא בשטרות, דבר שהוסיף על ההוצאות. אך במסחר הברודאי בכיוון לרוסיה באה בשנת 1820 יציבות איתנה. המחזור גדל משנה לשנה. עם המשא ומתן מ־1825 בין אוסטריה לרוסיה בענין סידור קשרי המסחר, הקלות בהעברת סחורות והובלתן, מתן דרכיות, הפחתת דמי־מכס על עצים והקמת משרד מכס רוסי ראשי ברדזיבילוב בא קפאון זמני, שגרם גם להקטנה ניכרת של מחזור הסחורות. במשא ומתן הגישו סוחרי ברודי, יהודים כנוצרים, לממשלה האוסטרית, באמצעות נציגיהם קארול קראוזה [6] וישראל ברנשטיין שנסעו לוינה באוגוסט 1827, תביעות להקמת משרד מכס רוסי ראשי ברדזיבילוב, הקלות בדרכיות, משלוח מטענים, החשת סידור המכס וקביעת קונסוליה אוסטרית ברדזיבילוב [7], תביעות שנתקבלו על ידי הממשלה והוכנסו לתוך מסגרת הדיונים עם רוסיה [8].

רוסיה דרשה את ביטול מעמדה של ברודי כעיר חפשית, אולם השלטונות האוסטריים הדגישו לגבי וינה, שחיסול זה יוריד את ברודי לדרגה של עיירה קטנה ויביא נזקים גדולים למסחר האוסטרי. נמוקים אלה נתקבלו בוינה ונציגיה דחו בכל תוקף כל דרישה כזאת של רוסיה, וסופו של המשא ומתן סידור חיובי של עניני מכס, העברת סחורות וכן בהקמת

3 דין וחשבון של פבל אַנדריס: אוסולינאאום (לבוב) Teki Czołowskiego: Akta wolnego miasta Brody 1813—1873.

4 קרויים odtawczyki.

5 עגלונים אלה נקראו בשם: prekaszczyki.

6 משפחת סוחרים ידועה עוד מסוף המאה הי"ח. לתולדותיה הקדישה הסופרת הפולנית הרמינא נאגלר (ממוצא יהודי), רומן מיוחד בשם "Krauzowie". יצא לאור ברומא 1946.

7 בשנת 1839 הציעו סוחרים יהודים להקים קונסוליות אוסטריות גם בזיטומיר, קיוב ופולטבה.

8 ארכיון הממלכתי בוינה: Staatsratsakten 4710 e.a. 1827.

קונסוליה רוסית בברודי, החל בשנת 1827 [9] ועם הסידורים האלה חל מפנה לטובה במסחר האוסטרי עם רוסיה, ששופר עוד בשנת 1847 [10] עם ההסכם מ־10 ביולי, שבו סודרה שאלת הטראנזיט המסחרי ברודי—אודיסה. הסכם זה הורחב בפרוטוקול מ־25 במאי 1851, אף שהגוברניום הגליציאני היו בו פקידים, שהמליצו על חיסול העיר החפשית בטענה, שמעמד זה אין נהנים הימנו אלא 15 עד 20 סיטונאים, דחה הנסיך מטרניך הצעות כאלה בנימוק, כי חיסול כזה אי אפשר לבצע אלא אחרי שרוסיה תסכים לוותר על שיטתה הפרוהיביציונית ולמתן זכויות לטובת המסחר האוסטרי. כל אימת שאינה עושה כך יש להניח את ברודי במעמד של עיר חפשית [11].

עמדתו של מטרניך נתקבלה על ידי הקיסר פרנץ ו, שנתן ב־23 במאי 1834 הוראה, שלא להטיל שום שינויים במעמדה של הער [12], וכן נהנתה העיר חמש שנים משקט. אולם בשנת 1837 נדרש הגוברניום לחזור ולחקור, אם מוטב לחסל את מעמדה של ברודי כעיר חפשית. המנהל של משרד המכס בברודי יוסף סטצקי הביע את דעתו, כי יש לחסל את המעמד הזה שכן העיר אינה מקיימת מכבר את התפקיד של אמפוריום מסחרי ובשנים האחרונות יש לציין ירידה בתנועת הסחורות ובהכנסות מן המכס בסך של 35,515 פלורין, ולעומת זה מגיעות ההוצאות של שמירת ההסגר המכסי עד 41,597 פלורין [13]. אך יורשו ואצלאב שאבלאבי התנגד לחיסול ודרש להניח את המעמד של העיר בעינו. הוא דרש לאחוז באמצעים יעילים יותר לשמירת ההסגר המכסי והקלות בהשגת ניירות ותעודות, שהיא קשה מפני שמשרדי המחוז נמצאים בזלוצ'וב ולא בברודי. ומן הענין לציין, כי בשעת הדיונים פנתה הקהילה היהודית בלשניוב הסמוכה לברודי אל הממשלה בבקשה לספח את העירה לשטח העיר החפשית, שלא יסבלו מהברחת הסחורות ויהנו גם הם מן המסחר החפשי ויוכלו לשפר את תנאי־הקיום של האוכלוסיה העניה האנוסה לעזוב את מקום מגוריה [14]. בקשה זו התנגד לה שר־המחוז בזלוצ'וב פיוטר אנדרזיבסקי. אולם הוא המליץ בכל תוקף על קיום מעמדה של ברודי. אף שמצב המסחר שלה לא היה מזהיר ביותר, היה ודאי לו, כי במרוצת הימים ישתפר המצב הכלכלי וישוב להיות איתן כמו בשנים הקודמות, ביחוד אחרי שייבנה קו מסילת הברזל, שיחבר את ברודי ומרכזי המונרכיה. לפי דעתו של אנדרזיבסקי נהנית כל האוכלוסיה ממעמדה של ברודי כעיר חפשית, המפרנסת למעלה

9 הקונסול הרוסי הראשון היה סביאטסקי (Swiatskij) מ־1827 עד 1842, אחריו קראוזה עד 1855, אַנדריי אַקרמן עד 1858, ראַשט עד 1861 ובשנת 1862—1895 תיאודור אַברהרד. בשנת 1895 הועברה הקונסוליה לבובה.

10 הסופר הצרפתי הידוע אונורה בלזק (1799—1850), שנסע בשנת 1847 לרוסיה עבר דרך ברודי וישב בה ימים אחדים. בתאורו על מסע זה הוא כותב, שנדהם לראות בברודי מרכז מסחרי גדול ומספר גדול של יהודים אדוקים. הוא מוסר, שהעשירים היהודים עולים ויורדים. „לפני חמש עשרה שנה (1832) היה לבית הנתנזונים בברודי 50 מיליונים. מה קרה בהון הזה? חידה. היום תפס את מקום הנתנזונים הבנק של השויצרי האוזנר". בעצם, מתאר בלזק כדרכם של יתר התיירים הנוצרים בימים אלה, את היהודים כרמאים, עלוקות, בקיצור כאנשים שמשום תאות בצע, מוכנים הם לכל מעשה־תועבה. מכתבו על המסע לרוסיה בשביל Journal des debats בתרגום פולני של תאדאַאוש ז'לנסקי בוי: Balzac: Podróż do Polski. Warszawa 1931 p. 40—44.

11 Staatsratsakten 6208 e.a. 1832. 12 שם, e.a. 1834. 13 שם, 2170 e. a. 1842.

14 ארכיון הנציבות בלבוב: תעודות הנשיאות תיק 373 מס' 14.560 משנת 1841.

מ־20,000 תושבים. בידי הסוחרים הצטבר הון, שעמד לה לעיר שתתפתח והוא מזהיר מפני חיסול המעמד הזה, שיביא שואה על העיר ויגרום נזק גדול למסחר בכל המדינה.

במועצת הגוברניום היה הרוב נוטה לצד חיסול, אולם הנציב פרדיננד ד'אפטה לא נטה לדעת הרוב, אלא דוקא לדעתו של אנדרזיבסקי והסכים להניח את המצב בעינו[15]. גם בוינה היו דיונים חמורים במיניסטריון לכספים ובמועצת המדינה. בישיבתה ב־18 ביוני 1842 נתקבלה החלטה נגד חיסול על אף הרצאתו של היועץ קראוס, שקבע כי המסחר הברודאי, אמנם, תרם תרומה גדולה להתפתחותה הכלכלית של העיר ולהרחבת המסחר האוסטרי, אבל מצד אחר הביא נזקים גדולים יותר, כגון הפחתת הכנסות המכס ועיכוב רציני לפיתוח התעשיה. לפי דעתו חיסול מעמדה של העיר כעיר חפשית יביא לידי התפתחות התעשיה ויצוא תוצרתה וישפר את מצבה הכלכלי של העיר ויגדיל גם את הכנסות המדינה. אמנם, גם הוא מתקשה להציע חיסול מיד ולכן בהתחשב במצבה של ברודי ראוי לאחוז באמצעים זהירים ומתונים. עמדתו נתקבלה גם בישיבת המועצה של המדינה ב־18 במארס 1842 ברוב קולות[16]. אולם למרות הכל לא העיזו השלטונות להביא לידי שנוי מכריע והניחו את המצב כמו שהוא עד שנת 1848. ואמנם, המאבק לקיומה של הפריבילגיה התחיל רק אחרי מהפכת 1848.

על רקע כלכלי זה היו צריכים יהודי ברודי לפתח את תנאי חייהם הכלכליים במחצית הראשונה של המאה הי"ט. בתקופה זו נוספה עוד תופעה אחת: האוכלוסיה היהודית הוגדלה על ידי כניסת יהודים מרוסיה, שברחו ומצאו פה מקלט. מספרם התרבה משנה לשנה והגדיל את דלת העם, שכן קליטתם הכלכלית היתה חמורה ביותר. המצב הגיע לידי כך שכבר נשמעו בנות קול על צורך הגירתם מברודי למערב אירופה, ואפילו לאמריקה[17]. מתוך כך שנמצאו בעיר 50 משפחות יהודיות עשירות, מספר לא גדול של סוחרים אמידים, קבוצות של בעלי מלאכה, רובם חייטים, סנדלרים, רפדים, כורכים, פחחים, שענים, כשטים, ואילו ההמונים הרבים היו עניים ומחוסרי פרנסה רגילה, הרי היהודים הבורחים מרוסיה החמירו את המצב בעיר.

השכבות העליונות של האוכלוסיה היהודית, המושפעת מההשכלה, נשארו בכל התקופה הזו גורם לויאלי, שנטה לשאיפה הצנטראליסטית של ממשלת וינה, ובהשפעת ההשכלה — כפי שכבר תואר באחד הפרקים הקודמים — אהדו את השפה והתרבות הגרמנית. באי חוץ, נוצרים ויהודים, התרשמו הרבה מכך, שהרוב המכריע של האוכלוסיה היו יהודים ולכן אין פלא שהם ראו בברודי „דוגמא די מוצלחת של מדינה מסחרית יהודית מאורגנת יפה"[18]. בראש הקהילה עמדו, בתקופה זו, משכילים, ששאיפתם היתה להרים את מצבם התרבותי והחנוכי של היהודים. בברכה מיוחדת קיבלו הם את החוק הממשלתי שפורסם בשנת 1837 שעל פיו הוטל על הקהילות, החל משנת 1847, למנות לרבנים מועמדים בעלי ידיעות פילוסופיות ופדגוגיות. ראשי הקהילה דאגו איפוא, למועמד שיהיה מתאים לדרישת החוק הזה ושלחו, כפי שכבר שמענו על חשבון הקהילה את התלמודי הצעיר יעקב גולדנטל, שהצטיין בידיעותיו התלמודיות והעבריות והשתתף עוד ב„כרם חמד", ללמוד באוניברסיטת

15 Staatsratsakten 2170 e.a. 1842.

16 שם. Orient 1844. p. 62 17

18 "Man hat in Brody, sozusagen ein ziemlich gelungenes Modell eines jüdischen wohl organisirten Handelsstaates". Allgem. Ztg. d. Jdtms. 1843, Nr 51 p. 757.

ליפסיא. גולדנטל גמר את לימודיו בהצלחה מרובה והוכתר לד"ר לפילוסופיה וחזר לברודי בשנת 1842. המשכילים השתדלו שיתמנה לרב הקהילה, אולם לא הצליחו מחמת התנגדותם החריפה של האדוקים.

הרב יחיאל מיכל קריסטיאנפולר שבו נלחמו האדוקים ובראשם אלכסנדר זיסקינד מינץ שהיה תלמודי ידוע [19] ולא רצה להכנע תמיד לשלטונות, לא מילא את התחייבות החוק משנת 1837, למרות הדרישות המרובות מטעם השלטונות. הנהלת הקהילה, שהיתה מעונינת שהוא ישאר בברודי, עשתה כל המאמצים לטובתו וסוף כל סוף לפי השתדלויותיה אושר הוא בשנת 1846 בכהונתו על ידי הממשלה [20]. הרב קריסטיאנפולר היה אדם בעל השכלה קלסית [21], בחיים הפנימיים של הקהילה [22] בא בינתים מפנה חדש בשנת 1838 [23]. אחרי מריבות, שנמשכו כעשרים שנה, נבחר נציג החרדים ר' יוסף נתנזוהן לראש הקהילה[24]. ב־30 באוגוסט

19 היה בנם של אדולף ארוש (אהרן) מינץ במזריץ ורבקה ממשפחת לנדא. היה משכיל ועמד בחליפת מכתבים עם שד"ל. הוא נזכר גם בספר דיואן יהודה הלוי שלו. מינץ יעץ לשד"ל (בשנת 1831) להתקין וישימה על סדר א"ב מכל הפיוטים. בנו מאיר מינץ היה משכיל ותורני, ידע שפות, אדוק ולוחם נגד צוררי ישראל. היה פרנס הקהילה בלבוב וחיבר ספרי פולמוס פוליטיים (1848) Ein Wort zur Zeit (1861) Lelewel, Kämpfer für Recht und Freiheit und die Judenfrage. בניו אברהם, ירחמיאל, ישראל ופישל (פליקס) מילאו תפקידים חשובים בחיי היהודים בגליציה.

20 כתבה מברודי A. Ztg. d. Jdt. 1839 Nr. 114.

21 "Der klassisch gebildete Rabbiner M. Kristianpoller in Brody", Dr. J. M. Jost's: Israelitische Annalen 1840. Nr. 8. p. 70.

22 בתקופה זו קנתה הקהילה מחוץ לעיר בכוון ללשניוב שטח גדול להקמת בית עלמין חדש. מחמת החולירע בשנת 1830 היה צורך בבית עלמין חדש. אחרי משא ומתן ממושך עם בעל אחוזה, נרכש שדה גדול ושם נקברו החללים של החולירע משנת 1831. הנפטרים הראשונים שבאו לקבר היו ר' נחמן יצחק אייזיק רוטנברג ממשפחת סוחרים ידוע ואלישע הכהן. לפי שרוטנברג נפטר שעות אחדות לפני כהן, שאלו את ר' שלמה קלוגר במי לפתוח את בית הקברות. המגיד פסק שיש לפתוח בשניהם ביחד ולהביאם יחד אל הקברים אולם להטמין מקודם כהן, מפני שהוא כהן ובקבר האחר את רוטנברג.

23 באיזו מידה היו המשכילים רגישים רואים מתוך כתבה שנשלחה מברודי ל„אלגעמיינע צייטונג דעס יודענטומס" ב־25 בדצמבר 1838 (גל' 12 עמ' 46—47) ושם נאמר: "Ein Anonymus gab in Nachahmung Perls „מגלה טמירין" eine Schrift „בוחן צדיק" (Prag 1838) heraus, welche sich erdreisset, die ganze jüdische Bevölkerung, insbesondere Brody's, auf die empörendste Weise zu insultieren, ihr die gröbsten Anschuldigungen aufzubürden und sie öffentlich zu denunzieren. Fehlen diesem Libell (כתב־פלסתר) schon an und für sich alle Eigenschaften, welche die Perlsche Schrift auszeichneten." לתמהונו של הכותב פורסמה בגליון 90 ע' 485 תשובה מזלוצ'וב (בחתימת W. L. K.) שמחבר הקונטרוס „בוחן צדיק" הוא עובדיה, מחבר „מגלה טמירין". בגליון 92 ע' 511—512 כותב הוא בפירוש, שמחבר „בוחן צדיק" הוא לא אחר אלא יוסף פֶּרל בעצמו.

24 הוא טיפל גם הרבה בעניני אוסף כספים למען ארץ ישראל, בשנת 1849 אושר על ידי הנציבות בגליציה כגבאי ארץ־ישראל במחוז ברודי וזלוצ'וב. ארכיון מיניסטריון הפנים וינה: Informationsbüro 8057/A. Bericht ddo 1/9. 1851. כאן רצוי להזכיר כי בשנת תקצ"ט עלה מברודי לארץ ישראל הרב הצדיק אהרן משה בן־שאול, נולד בשנת תקל"ה, שהיה תלמידו של ר' יעקב יצחק החוזה מלובלין ושל ר' אורי

1838 נערך במעמד המגיסטרט בבית הכנסת הישע, טכס ההשבעה. הכל קיוו, שיצליח להכניס סדר בהנהלת הקהילה[25], אולם התקוה הזאת לא קמה, הנהלת הקהילה ירדה, היא לא יכלה לסלק את התחייבויותיה לאוצר הממלכה. חובות המסים גדלו עוד משנים הקודמות מחמת המצב הכלכלי, יליד המשבר הכלכלי בראשית שנות השלושים, ומחמת החרפת יחסי המסחר עם רוסיה והדליקה הגדולה בשנת 1835. נתנזון הצליח אמנם, להשיג מידי השלטונות הנחה של מחצית החוב והארכת הסילוק של המחצית האחרת. אולם בתוך הקהילה נתגלעה מלחמה קשה, כשנתנזון הכניס בתלמוד תורה, שהתקיים מכספי הקהילה, שנויים שלא היו כרוחם של המשכילים. המשכילים שידעו שמספרם בברודי הוא באופן יחסי חזק למדי, כדי שיוכלו לנהל את עניני הקהילה, דרשו תיקון שיטת הבחירות. אולם הגוברניום לא הסכים להצעה מטעמים פוליטיים שונים ומפני שלא היה רצוי לו לצאת נגד חוכרי המסים, שהכניסו למדינה כספים רבים. מלחמה זו הוחמרה בסתיו 1843 [26] כשעלתה השאלה של בחירת הנהלת קהילה חדשה, ואוהדיו של נתנזון סירבו להסכים להכניס ברשימת המועמדים, מישהו מן המשכילים. בכל זאת נבחרו 3 משכילים: משה קאליר (בנו של אלכסנדר זיסקינד קאליר ואחיו הקשיש של מאיר קאליר), אלעזר לנדא וחנוך בראון. הם אושרו ב־1 בנובמבר 1843 על ידי השלטונות [27], שרצו למצוא מוצא מהמריבות ולהטיל שינויים בהנהלת הקהילה לתקופת 1843—1846. מעמדם היה קשה, כי 4 חברי ההנהלה מנדיל נירנשטיין, יוסף צינץ, הירש הורוויץ וברישׁ סיגל היו מאוהדיו של נתנזון ומעונינים שלא להסכים לשינויים בסדרי הקהילה, ביחוד בשטח מסי הקהילה. ההנהלה הישנה חילקה את המסים לא לפי היושר; ראשי הקהילה וחברי הקהילה, שהיו אוהדיו של נתנזון היו פטורים מתשלום המסים. הפקידים שלא קיבלו חדשים את משכורתם, גבו בעצמם את המסים, כדי שיקבלו את המשכורת המגיעה להם. על ההכנסות וההוצאות לא ניתן כל דין וחשבון. אי־סדרים שררו בבית החולים, שבראשו עמדו מאיר קאליר ויוסף דודזון, ביחוד התרעמו באוכלוסיה שהתשלומים לטובת בית החולים נגבו בעזרת המשטרה. תלונות נתרבו גם על הרופא המנהל ד"ר איגנץ גולדשמידט [28], שנהג שלא להחזיק זמן רב חולים עניים, שלא היה ביכלתם לשלם את דמי הרפואה [29]. וגם בשטח החינוך התלוננו המשכילים על הסדרים בתלמוד תורה. דוקא בשנים הללו היו סכסוכים בין הרב ר' יחיאל מיכל בן ציון קריסטיאנ־פולר ובין המגיד ר' שלמה קלוגר, שלפי דעתו של המגיד הוא „אפיקורס" ו„כופר". הרב ר' מיכל קריסטיאנפולר היה תלמודי גדול ואיש עדין מאד, שהסתכל בבהירות ובהבנה

מסטרליסק. היה חתנו של הרב מרדכי הורוויץ והרב הראשון והמיסד את עדת החסידים בירושלים. הוא נפטר בירושלים אחרי שנת תר"ח. פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, כרך III פרק ז', עמ' 222—223.

25 Orient 1846 p. 340. 26 מכתב מברודי ב־ Orient 1843 p. 382—383.

27 מיניסטריון לעניני פנים וינה: IV. T 10. Zl. 1549 ex 61

28 ד"ר איגנאץ גולדשמיט נולד בשנת 1794 בפרשבורג. הוריו היו עניים מאד. הוא קיבל חינוך מסורתי, אחר כך יצא לפשט ולמד שם פילוסופיה ואחר כך בוינה רפואה. בשנת 1822 גמר את לימודי הרפואה באוניברסיטה בוינה ובא לגליציה. התחתן עם בתו של הרופא הידוע בלבוב ד"ר יעקב רפאפורט יורה (1808—1841). בשנת 1824 נתמנה לרופא עירוני בברודי ואחר כך למנהל בית החולים היהודי בברודי. בשנת 1842 התחתן שוב. בשנים 1835—1853 היה מפקח בית הספר הריאלי. בגלל פעולתו הרפואית קיבל מאת הקיסר פרדיננד I בשנת 1848 אות הצטיינות. נפטר בברודי בשנת 1857.

29 ב־1 בינואר 1844 שלחה הקהילה ל־„אוריינט" הכחשה בענין חלוקת מסי הקהילה ובה הסבירה

בתופעות הזמן ולכן היה סביל ואפילו ותרן לעומתם — דבר שלא מצא חן בעיני החרדים הקיצוניים. המגיד, שהיה בעל אופי בולט ויהודי שביהודי, לא נרתע אפילו מלהמריד עליו את רבני הקהילות שבגליציה, ורק העובדה שהרב היה בנו של הרב ר' מאיר, שכהן ברבנות ברודי משנת 1785 ועד 1815, והוא בעצמו היה שאר בשרו של המשפחות המיוחסות בברודי (נתנזוהן, ברנשטיין וקאליר) עמדה לו לזכות ולא הוכרח להכנע למגיד.

ר' שלמה קלוגר (1785—1869) [30] היתה לו השפעה עצומה על חיי היהודים בכוח בקיאותו העמוקה והחריפה ובכוח פלפוליו החריפים. ביחוד העריץ אותו ר' אפרים זלמן מרגליות שראה בו גאון הדור ובילה אתו בלמודים כל שעה פנויה [31]. השפעתו של המגיד גדלה אחרי צאת ספרו הראשון „ספר החיים" (1825) בהסכמה מלאת הוקרה של ר' אפרים זלמן מרגליות [32]. מלבד נשיאותו בבית הדין שבו שפט בצדק ובלא משא פנים לגבירים ואדירי הקהילה, הרביץ תורה לתלמידים [33] ורבים מהם נודעו אחר כך כרבנים מובהקים וגדולי תורה. הוא תקן גם תקנות רבות ונתמך בזה בידי ר' אפרים זלמן מרגליות. בזכות פשטותו, יחסו הישר ודאגתו המסורה לדלת העם היה אהוב על כל שכבות האוכלוסיה היהודית, אולם אחרי מותו של ר' אפרים זלמן מרגליות גדל מספר שונאיו, והתחילו חתירות נגדו, ביחוד אחרי משפט של אלמנה אחת — חיה רחל ליטוואק (תק"צ), שהרעיש את שונאיו ורק אחרי שהרבנים ר' יעקב מליסא, ר' משולם יעקב אורנשטיין מלבוב, ר' עקיבא אייגר, ר' אריה ליבוש הורוויץ מסטניסלבוב ור' יהושע העשיל באבד מטרנופול, החתם סופר מפרשבורג ור' יוסף מאיר מגלינא [34] הסכימו לפסק דינו, שקטו הרוחות. מאז גדלה סמכותו והשפעתו בכל עניני הקהילה. ביחוד התרשם ממנו ר' יוסף נתנזוהן, שהיה נתון להשפעתו, כעיקר בימי שלטונו כראש הקהילה, וביזמתו של המגיד ניהל בקהילה מדיניות מכוונת נגד המשכילים. כל זמן שיוסף נתנזוהן והאדוקים עמדו בראש הקהילה, השפיע המגיד על הלך העניינים השפעה מכריעה.

אולם אחרי שנבחרה בשנת 1843 הנהלת הקהילה החדשה, בא כעבור זמן קצר לידי סכסוך קשה מאוד בינה לבין המגיד. ועד הקהילה החליט לקנות עגלת מתים, כפי שכבר היה נהוג בקהילות הגדולות באוסטריה, ולהוביל את המתים בעגלה רתומה לסוסים ולא כדרך המנהג להניח את המתים במטה ולשאתם על כתף לבית הקברות. אחרי שהקהילה ביצעה את החלטתה שלחו אל המגיד לשאול את דעתו. המגיד ענה בתשובה מנומקת ש„אסור לשנות את המנהג עם המתים רק ינוחו על משכבם בשלום כמנהג עתיק יומין". ראשי

שהחלוקה נעשית על ידי מחלקים מושבעים על ידי הממשלה. ובענין בית החולים הרי התרומות היו מס ולא נדבות, על עיקר ההאשמות לא ענו. Orient 1844 p. 29.

30 מקור מחצבת משפחתו היה המהר"ל מפראג ומהר"ם מרוטנבורג. נולד בשנת תקמ"ו בקומרוב (פולין), שם היה אביו הרב יהודה אהרן אב"ד ומגדולי היחוס. מצד אמו היה נכד הגאון ר' יעקב שהיה רב בלוצק ומחבר הספר „כוכבי יעקב" על ש"ע אהע"ז. ר' שלמה קלוגר היה תלמידו של הרב מזמושץ, ר' יוסף האכגלהרטר והמגיד הידוע ר' יעקב קראנץ מדובנא בעמ"ח „אהל יעקב", שהיה אז בזמושץ. בימי עלומיו נבחר לרב בקוליקוב ובשנת תקע"ה לרב ביוזיפוב. ביזמתו של הרב ר' יוסף יוזפא מזולקיב נתקבל למו"ץ ולמגיד מישרים בברודי.

31 תולדות שלמה עמ' 28.

32 בשנת תקפ"ח שבה נפטר ר' אפרים זלמן מרגליות הדפיס המגיד את ההספד עליו בשם: „עין דמעה".

33 בין תלמידיו היו גם אברהם קרוכמל והשיל שור (יה"ש).

34 על מחלוקת זו נדפס ספר מיוחד בשם „שבעה עינים".

הקהילה לא הסכימו לעמדתו ונתנו הוראה להוליך את המתים בעגלה. המגיד הודיע, שלא יפסוק כל הוראת איסור והיתר, וכן התגלעו מריבות קשות בין האדוקים עם המגיד בראש, שהיו הרוב ובין אוהדי ראשי הקהילה. המגיד לא הסתפק לאתר את הריב בברודי גופא, אלא פנה במכתב אל כל רבני המחוזות בגליציה בפניה לשלוח לו מכתבים כתובים גרמנית, שאסור עפ"י דיני תורה להוביל את המתים בעגלה, כי בדעתו להגיש את מכתביהם לשלטונות שיבטלו את החלטת הקהילה. הרבנים מילאו את בקשתו ומסרו לרשותו את המכתבים המבוקשים. והנה בינתים מת איש אחד בברודי ונתנו אותו בעגלה, והעיריה שלחה פקודה למגיד, שגם עליו ללכת ללוות את המת, שההמון לא יתפרץ ולא יגיע לידי פרעות. המגיד הלך אחר העגלה יחף בלא נעלים ואחריו נמשכו ההמונים. ההלויה הגיעה בשקט עד שער העיר. כאן חזר המגיד העירה וההמונים ליוו את העגלה עד בית הקברות. כשהוציאו בבית הקברות את המת, ראו כי הוא ותכריכיו שלו מלוכלכים בדם. ההמונים חשבו, כי הדבר בא משום תנודות העגלה ונתמלאו חימה ונהרו אל העיר והתאספו סביבת בית הכנסת הגדול ומשם רצו אל בית החולים, אשר שם בחצר עמדה העגלה. הסתערו לפנים החצר ואחרי ששברו את השער הסגור התחילו בקרדומות להרוס את העגלה. בשעת מעשה זה הגיעו השוטרים ואנשי צבא, שנקראו על ידי אנשי שרות בית החולים, כשהרגישו בהמונים המתקרבים. השוטרים פיזרו את ההמון והצליחו לתפוס אילו אנשים שנאספו בבית הסוהר. מקרה זה הלהיב עוד יותר את המחלוקת. ראשי הקהילה מסרו את הענין לשלטונות והגישו משפט ובו האשימו את המגיד, שהסית את ההמון לעשות פרעות בעיר.

המגיד הגיש על ידי עורך דין לשלטונות בקשה עם תעודות של 13 רבני המחוזות בגליציה, שלא יתנו רשיון להשתמש בעגלת המתים, כי זה נגד דיני הדת. ממשרד המחוז בזלוצ'וב הגיעה ועדת חקירה. ביום שגבו פרטיכל מפי המגיד ויוסף נתנזוהן ראש הקהילה לשעבר, עמד ברחובות צבא כדי שההמון, שהצטופף סביב בית הממשלה לא יפרוץ. גביית העדות נמשכה כשלוש שעות. הפעם יצא המגיד כמנצח והשלטונות פסקו, כי אסור לכוף את המנהג החדש ולהוביל את המתים בעגלה. אך למרות שהמגיד זכה, חשב לעזוב את ברודי. לכן קיבל בסיפוק רב את הזמנת הקהילה בברז'אן, שבחרה בו בשנת 1845 לראב"ד. יוסף נתנזוהן ויוסף דודזוהן בנו של הרב בורשא ר' חיים דודזוהן שגר שנים רבות בברודי, השתדלו להשפיע על המגיד שימשיך כהונתו בברודי ואפילו הבטיחו להוסיף על משכורתו ולקנות לו בית, אולם הכל היה לשוא. בחודש אדר תר"ה (1845) הגיעו לברודי שליחי ברז'אן ונסעו עמו. בברז'אן נתקבל בכבוד רב וביחוד ע"י הרב ר' אריה ליבוש נתנזון (אבי הרב הלבובי ר' יוסף שאול נתנזון). ימים מספר אחרי דרשתו הראשונה הצטנן וחלה בטיפוס וחלו נמשך שבועות רבים. בזה ראה הוא סימן שלא היה צריך לעזוב את ברודי וכשהוטב לו נדר לעזוב את משרתו החדשה ולחזור לברודי. שום שידולים של נכבדי ברז'אן לא הועילו. בשובו לברודי יצאו לקראתו אנשי העיר בתופים ובמחולות. אולם בזמן העדרו נתקבל על ידי הקהילה מורה צדק אחר תחתיו ור' שלמה קלוגר ישב מאז בברודי כאיש פרטי, כי לא רצה להסיג את גבולו של המו"ץ החדש. מעריציו וביחוד ר' יוסף נתנזון, החליטו לדאוג לכלכלתו ולפרנסתו. הגם שהמגיד לא מילא שום תפקיד רבני רשמי, היתה סמכותו והשפעתו על הקהילה גדולה מאד, ביחוד בחוגי החרדים, כי היה ידוע במידת הענוה והאמת שלו ושנאת הבצע. עד מותו ביום ד' ר"ח תמוז תרכ"ט (1869) התמסר לעבודתו התורנית. לפי דבריו הוא כתב עד שנת 1854 — 136 חבורים ו־8000 תשובות.

מהם נדפסו רק 28 ספרים, אחרי מותו נשארו 146 ספרים בכתב יד[35].

בהשפעתו של המגיד הוכרחו המשכילים לסגת ולעשות ויתורים עד כדי כך, שבחוגי המשכילים מחוץ לברודי התרעמו על „האדישות המופלגת של מגיני ההשכלה הנלהבים לשעבר" ו„התקרבותם המתמיהה אל מורדי האור השנואים שלא רצו אף להפגש אתם לפנים"[36], הגם שהם מחנכים את בניהם בלמודי חוץ ובשפות לועזיות. אולם לאמתו של דבר היו בקרב המשכילים יחידים שלא היו כה נוחים לויתורים ולפשרות, כגון יהושע השיל שור, שנטל בשנים אלו דוקא חלק פעיל בהנהלת עניני הקהילה ועמד לא אחת על דרישותיו התוקפניות ברוח ההשכלה, אולם רוב המשכילים היו סוחרים והיו מעונינים כי בקרב הקהילה, שסבלה עשרות שנים מעניני קטטות ומריבות — ורובם כמובן על רקע אישי — יהיה שקט ושלום, ולכן העדיפו, אפילו לעשות ויתורים. המתקדמים שבין המשכילים לא הסכימו למדיניות ויתורים. דברם ליאו הרצברג פרנקל התקיף את המתונים וביחוד את מאיר קאליר, שלפי דעתו אינו מבין לרוח הזמן ונוטה תמיד לפשרנות לגבי האדוקים. וביחוד הוא בלתי תקיף לגבי השפעתו של המגיד ר' שלמה קלוגר. פשרנות זו מחלישה את מעמדם של קאליר והחוגים השואפים לתיקון הקהילה ברוח דרישות הזמן[37]. בראש חוגי המשכילים, שהשתתפו בשלטון הקהילה עמד מאיר קאליר, בנו של אלכסנדר זיסקינד קאליר (1771—1845). הוא נולד בברודי בשנת 1794 ונתחנך על ידי אביו ברוח המסורת, מבלי שהזניח את השכלתו הכללית, ובפרט את למוד השפות הלועזיות. בן חמש עשרה (1810) נשא לאשה את גיטל בתו של הגביר המפורסם זאב וולף מרשלקוביץ — ממשפחת ר' יעקב עמדין. גם אחרי חתונתו המשיך בלימודיו ושמע לקח מפי המורים והמלומדים המשכילים שישבו בימים אלה בברודי. הצטרף לחוגי המשכילים והיה מפעיליהם, התענין כדרך אביו בספרות העברית והיה חובב נלהב של השפה העברית. הוא השתתף בבית מסחרו של אביו, אולם לאחר מותו, בשנת 1845, הקים בית מסחר משלו. לחיי הציבור נכנס אך בשנת 1832, שבה נבחר ראש בית החולים היהודי מיסודו של ר' יודל נתנזון[37א], שהתפתח במרוצת הזמן לאחד המוסדות הגדולים ביותר בברודי. בבית החולים היו עד 90 מיטות, וכאן התרפאו לשנה בממוצע עד 1500 חולים במחלקה הרפואית והחירורגית, שהוצאותיה עלו בסך 10,000 פלורין לשנה. ההכנסות עלו ל־8,000 פלורין והגרעון כוסה על ידי הטלת

35 ביבליוגרפיה מפורטת ב„ספר תולדות שלמה" של נכדו יהודה אריה קלוגר. לבוב 1888 עמ' 114—119. ראה גם את הניקרולוג ב־ Neuzeit של סַנטו 1869 עמ' 294—295. ביבליוגרפיה של התשובות חיבר הספרן של הספריה היהודית בוינה שאול חיות ז"ל (יליד ברודי).

36 Galizich-Jüdische Zustände Leipzig 1845 p. 26. בקשר עם זה כדאי לציין את העובדה הבאה: בשנת 1845 ביקר בברודי בנו של גזבר הקהילה הרב ד"ר מ. אֶהרנרייך, אחרי שגמר את לימודיו בפדבה. גבאי בית הכנסת הגדול ביקשו ממנו לדרוש בראש השנה. דרשתו נתקבלה על ידי אנשי בית הכנסת בהתלהבות רבה. הגבאים ביקשו שידרוש ביום־הכיפורים, אולם בהשפעתו של הרב התנגדו לזה משה קאליר ול. לנדא וד"ר אהרנרייך הוכרח לוותר על דרשתו (כתבה מברודי מאוקטובר 1845 ב־ Allgemeine Zeitung des Judentums 1845 p. 688).

37 מכתב מברודי ב־ Wiener Blätter 1851 Nr. 81. p. 401.

37א משפחת נתנזון הצטיינה בפעילותה הציבורית ובנדבנותה למען מוסדות חינוך ופילנתרופיים. מלבד ר' יודל עשתה רבות והקימה מוסדות־צדקה גברת שרה דינה נתנזון (ראה את מאמרו של יצחק יעקב וואלקנשטיין: משא גאליציען ב„המגיד" 1860 גל' 14, 15).

תשלומים על חברי הקהילה. ההנהלה הרפואית היתה בידי הרופא העירוני והמחוזי ד"ר גולדשמידט [38] שהיה רופא ידוע, אולם לא אהוב על שום יחסו אל החולים, שלא היה עדין ביותר. מלבדו עבדו בבית החולים הזה החירורג נוישטיין ורופא שני בשם ד"ר היילפרין, שמילא גם תפקיד של רופא בית [39]. קאליר מילא את תפקידו במסירות והשקיע גם כספים, להטיב ולשפר את המצב בבית החולים, הכניס גם תיקונים ושינויים בריהוט לנוחיות החולים. על ידי תרומתו האישית, בסך 5,000 פלורין, הגדיל את קרן בית החולים ל־130,000 פלורין. שמו של בית החולים נתפרסם מאוד בכל סביבת ברודי וגם מספר רב של חולים נוצריים היה נהנה ממנו [40].

בשנת 1834 נבחר מאיר קאליר, שתפס גם מעמד בחיי המסחר, לחבר מועצת העיר ועשה הרבה לטובת פיתוח העיר כולה. בשנת 1843 נבחר מטעם הממשלה לחבר בית הדין למסחר ולעניני שטרות, שבו פעל הרבה לפיתוח המסחר הברודאי ועמד במסירות על משמר הגנת האינטרסים של הסוחרים.

ביחוד בלטה פעולתו בימי המהפכה בשנת 1848. כבר ערב המהפכה הזאת הורגשה בתוך היהדות הגליצאית עירנות פוליטית. באוגוסט 1847 התכנסו בלבוב בפעם הראשונה נציגי הקהילות הגדולות והחליטו לשלוח לוינה פטיציה ובה לתאר את המצב העגום של היהודים בגליציה. לפי שאסור היה לשלוח פטיציה קבוצית של מספר קהילות הוחלט שכל קהילה תשלח לחוד את כתב הבקשה שלה. בתזכיר מפורט מ־9 בספטמבר 1847 שנשלח על ידי הקהילה בברודי לקיסר פרדינגד ה־ו ושנחתם על ידי ראשי הקהילה משה קאליר, נירנשטיין, י. ה. שור, ל. לנדא, מרדכי שורנשטיין ויוסף נתנזון, ניתן תיאור מפורט על מצבם הכלכלי של היהודים בגליציה, חובותיהם ותשלומי המסים שלהם, ביחוד מס הנרות ומס הבשר הכשר, עם כל הדכויים והמצוקות הכרוכים בהם, וכן על ההתחייבויות הכספיות המוטלות על היהודים מטעם העיריות העולות לסכומים גדולים. לעומת זה בא תיאור של הזכויות, שמהן נהנים היהודים, שגם הן כמותן כהגבלות, כי על כל צעד וצעד הם נתקלים בקשיים והגבלות בכל שטחי החיים, החל ברכישת מגרשים, צמצום בכל מלאכות והמסחר ועד דיכוי מופלג במסים המעיקים עליהם ללא חמלה — דברים המחייבים שינוי קיצוני, כדי להניח בידי המוני ישראל אפשרות פרימיטיבית לחיים נורמליים. וראשית חובה חיסול ההגבלות החוקיות ומתן שיווי זכויות [41].

38 ד"ר גולדשמידט לקח גם חלק בחיי הציבור, ביחוד בשטח החינוך. הוא היה פעיל מאד במשא ומתן בענין בית הספר הריאלי ועזר לראשי הקהילה בהפעלת בית הספר היהודי העממי.

39 Die Juden in Galizien, Leipzig 1855. p. 27; L. Herzberg-Fränkel: Zustände in Brody Lemberg, Tarnow, Stanislau, Tarnopol und Galizien überhaupt. Wertheimer's Jahrbuch der Israeliten 1857—1858 p. 189—194. מלבד רופאים אלה יש להזכיר עוד את ד"ר ד. ו. פרידלנדר שחגג בשנת 1843 את יובלו כרופא (Orient 1843 p. 356—358).

40 בשנת 1845 נוסד על ידי יוסף נתנזוהן, בר קרוכמל וד"ר שורנשטיין בית חולים מיוחד בשביל יהודים, שחלו במחלה קבועה. בית חולים זה צורף אחר כך למושב זקנים (Siechenhaus) מיסודו של זגליקובר.

41 ארכיון ממלכתי בלבוב: Fasz 11. Juden Sachen Nr 48, 122 e.a. 1847. על תזכיר זה קיבלה הקהילה, באמצעות משרד המחוז את תשובת המיניסטריון לעניני פנים בוינה מ־12 ביולי 1848 ובה רמז זה על התחיקה שניתנה ב־25 באפריל 1848 ועל התקנות שיש לצפות על יסוד הדיונים בפרלמנט

ביולי 1847 טפלו השלטונות בגזירה על התלבושת המסורתית של יהודי גליציה, שכן מספר גדול של יהודים משכילים התלבשו כבר מלבושים אירופאים. מברודי הגישו מספר צעירים פטיציה ובה בקשה, שהשלטונות יכריחו את היהודים להתלבש תלבושת אירופאית. בקשות דומות הגיעו גם מלבוב, טרנופול וקהילות אחרות. כנגד דרישה זו הגיש יעקב לבנשטיין מברודי תזכיר, שבו דרש להניח להם ליהודים את התלבושת המסורתית שלהם שהרי לא „הסגנון עושה את האדם" אלא „התלבושת היא העושה את האדם" [42].

השלטון הברודאי נמצא דוקא באותם הימים, לפני המהפכה שעתידים היו להכריע את גורל היהודים, בידי המשכילים, משה קאליר, נירנשטיין, לנדא, מרדכי שורנשטיין, יהושע השיל שור, שהתקיף בחריפות את החרדים שנציגם היה יוסף נתנזון. לפי המסורת המקובלת בברודי התיעצו ראשי הקהילה בכל הענינים החשובים, לא כל שכן בענינים פוליטיים, עם חברי מועצת העיר היהודים, וכך קיים מאיר קאליר, חבר מועצת העיר, קשרים אמיצים עם ראשי הקהילה והשתתף בפעולתם. בתוך המאבק הפוליטי לשווי זכויותיהם של היהודים, שהתחיל בשנת 1847, הגיעה פתאום הידיעה על המהפכה, שפרצה בוינה ב־13 במארס 1848. כל נסיונותיהם של הנסיך מטרניך וגראף סדלניצקי להסדיר את הענינים במסלול של תיקונים חוקיים ולהשקיט את סערת הרוחות בכל ארצות המונרכיה, שהיתה תוססת משנת 1846 — היו נסיונות שוא. הסערה פרצה, הקיסר קיבל את דרישות ההמון, אשר בראשו עמד היהודי ד"ר אדולף פישהוף. לא יצאו ימים מרובים והגיעו גם לברודי הידיעות הראשונות על המתרחש במרכז המונרכיה וב־22 במארס הואירה כל העיר בחגיגיות והכל קשטו את דשיהם בסרטים לבנים [43]. וברכו זה את זה "bon citoyen". בשמחה מופלגת ברכו יהודי ברודי את מכתבו של נציב גליציה גראף סטאדיון אל אברהם מיזס, שהיהודים יקבלו את כל החירויות.

ב־22 במארס יצאו ההמונים אל בית המכס ושם הפגינו נגד פקיד אחד שהיה ידוע ביחסו האויב אל היהודים. משלחת יהודית דרשה מאת ראש העיריה, שפקיד זה יבקש סליחה והוא עשה כן ובקש בעל פה סליחה מאת הרב ובכתב מאת הנהלת הקהילה. בערב נערכה בכל העיר תאורה ועל גבי קירות העיריה נרשמו כותרות „תחי הקונסטיטוציה" יחי הקיסר הקונסטיטוציונלי" [44]. יהודים רבים, מתוך שמחה על המאניפסט הקיסרי מ־15 במארס 1848, הסירו את תלבשתם המסורתית והחליפוה באופנה הצרפתית החדשה [45].

כמו ביתר ערי גליציה כן גם בברודי ציפו לשינויים גדולים בחיי החברה. ברחובות נראו אצילים פולניים הולכים שלובי זרוע עם יהודים מלובשים בפפתן ולוחצים את ידיהם באמרם: „גורלנו הוא משותף בארץ זו". הכל הרגישו כאילו גלגל ההיסטוריה האוסטרית נהפך לטובה, והגיעה השעה כי היהודים נעשו שווים לכל בחובות וזכויות, וביחוד דיברו על חיסול קרוב של המסים היהודיים. העיר היתה שרויה בהלך־רוח מרומם

בקרמזיר, תשובה זו התמיהה הרבה, שכן לא הוחוור כיצד מצביעים ביולי 1848 על תחיקה מ־25 באפריל 1848, שבוטלה עוד ב־15 במאי 1848. (Zentralblatt 1848, Nr. 25—26, p. 266—267).

42 ארכיון ממלכתי בלבוב: Fasz 11 Juden Z 574 e.a. 1847

43 כתבה מברודי מ־23 במארס 1848 ב: Orient 1848 p. 119

44 שם, 29/IV, № 5.

45 שם, 15/IV, № 3.

והורגש שהאווירה הציבורית מתרעננת ונותנת יזמה לחידוש החיים[46]. בינתים החליטה הממשלה לכנס ב־20 באפריל 1848 את הסיים הארצי בגליציה והכריזה על בחירות. בברודי נבחר על ידי היהודים והנוצרים המועמד היחידי מאיר קאליר. וכן הוקמה בעיר מיליציה לאומית (Nationalgarde) שהושבעה ב־27 במארס. המארגנים הראשיים של המיליציה היו ניסן קפלוש וטייך. פקידי העיריה סרבו להשבע, אולם הושפעו לכך על ידי נאום תקיף של מפקד המיליציה.

הקהילה הגישה כתב בקשה לקיסר בענין היהודים, שנחתמה על ידי כל התושבים היהודים, רק רופא בית החולים היהודי ד"ר גולדשמיט סירב לחתום עליה, בטענה שהוא בתורת יהודי בעד אמנציפציה, אולם בתורת רופא מחוז ממשלתי אין ברשותו „לבקש" (petitionieren).

ב־12 באפריל נערכה בבית הכנסת הגדול תפילה לכבוד הכרזת הקונסטיטוציה ולזכר החללים שנפלו בווינה ב־13 במארס ובה נאם מזכיר הקהילה שמואל מינצלס נאום מלא תשבחות והודיות, שהקיסר הציל את היהודים מפני ה„קמרילה המזיקה". באמירת תפילה לשלומו של הקיסר ולשלומה של המולדת הקונסטיטוציונית נגמר הטכס[47]. אולם לא כפני החג פני החול: לרגל המאורעות, הקשורים במהפכה ומתן הקונסטיטוציה, חשבו היהודים, ששוב אין צורך לשלם מס נרות ומס הבשר הכשר והפסיקו את כל התשלומים. אך לא כן חשבו השלטונות וחוכרי המסים שאחזו מיד באמצעים שכנגד. ב־16 באפריל קיבלה הקהילה מאת משרד המחוז הודעה מפורשת[48] ובה נאמר, שעל יסוד התלונות של חוכרי מסי נרות ובשר כשר רואים השלטונות חובה להעיר, כי המסרבים לשלם מסיהם נסמכים על שמועות שוא, כאלו בוטלו כל המסים האלה. הקהילה חייבת להודיע, כי בענין זה לא חל כל שינוי וחובה היא לפרוע את כל התשלומים כמקודם. היא חייבת להודיע לא בלבד בעיר אלא גם בכפרי הסביבה המשתייכים לקהילה הברודאית ולשקוד על כך שלא יבוא לידי הפרעות או הפסקות בתשלומי המסים לחוכרים. הודעות כאלו ניתנו בכל מדינות אוסטריה ודבר זה הרגיז את היהודים והתעוררו להלחם בתקיפות נגד מדיניות דו־פרצופית זאת של הממשלה שסברה, כי תוכל לפרש כרוחה את חופש הדת והאמונות ושוויון בהטלת המסים על כל אזרחי המדינה במדה שוה, כפי שהובטחו באמנת הקונסטיטוציה[49].

לענין המיליציה הלאומית שהוקמה בברודי נזכיר כי היתה עשויה לפי הדוגמה ביתר ערי אוסטריה והיו בה שלש פלוגות (קומפניות), אולם ארגונה נתקל בקשיים שונים, ראשית לא היתה כמות מספיקה של מדים וכלי־נשק, שנית היו גם הפרעות מצד הפקידים שלא היו מרוצים, כי המיליציה היו בה מספר גדול מאוד — הרוב המכריע — של יהודים[50]. פעם אחת אף פרצה התנגשות קשה בין המיליציה, שהיתה כמעט כולה מורכבת יהודים, ובין הצבא שחנה בעיר, ומעשה שהיה כך היה: ב־12 ביוני התקוטטו שני חיילים שכורים עם אכר, מיליציאנטים יהודים אסרו את האכר ושלחו להביא פטרול, כדי לאסור

46 שם, עמ' 119. 47 שם, № 5 (29/IV).

48 Isidor Busch und Dr. M. Letteris: Oesterreichisches Zentralorgan für Glaubens- freiheit, Cultur, Geschichte und Literatur der Juden. Wien 1848 Nr 5 (16/V).

49 Allgem. Zeitung d. Judentums 1848 p. 344

50 „צייטונג" (באידית) בעריכתו של א. מ. מאַהר לבוב, 1848, גל' 17 (16 יוני) עמ' 53.

גם את החיילים השיכורים. לאחר שעה קלה הופיעו קצין ומספר חיילים ופקד לירות בהמון שהתאסף בינתים, ביריות נהרגו יהודי ונוצרי אחד[51]. ב־14 ביוני היתה לוית ההרוגים, כל החנויות היו סגורות ובלויה השתתפה כל המיליציה הלאומית[52]. הרב הספיד ונוטריוס העיריה, מינצלס, נאם בגרמנית „נאום חזק", וכן דיבר גם ד"ר הורוויץ מוינה ששהה אז בברודי[53]. עצם המעשה עורר התמרמרות גדולה.

ביוני 1848 התקיימו הבחירות אל הפרלמנט הראשון שנועד להחליט על החוקה הקונסטיטוציונלית הראשונה באוסטריה. עוד במאי התחילה בברודי פעילות פוליטית לקראת הבחירות. עלתה השאלה את מי להעמיד בבחירות. הסוחרים היהודים הגדולים ובראשם דוד הורוויץ, חיים אוסטרזצר, משה ביק, שקיימו קשרי מסחר עם וינה והיו באים שמה לעתים קרובות, העדיפו יחד עם נציגי האינטליגנציה, ד"ר לודביג שורנשטיין, ד"ר ליאונהרד יצ'ס, י. ה. שור, יצחק ארטר ומרדכי סטרליסקר להעמיד את המטיף הידוע יצחק נח מנהיימר מוינה, גם דברי היהודים בבוהימיה שהיו מעוניינים, כי בפרלמנט הראשון יהיה דוקא נואם יהודי מסוגו של המטיף, פנו במכתבים אל ראשי הקהילה בברודי בבקשה, לבחור במנהיימר, כי בברודי היה המקום הבטוח היחידי, שעשוי היה לבחור ציר יהודי. אולם לא הכל הסכימו לכך. היתה סיעה, שטענה כי היהודים מעונינים לבחור ציר משלהם, והצביעו על מאיר קאליר, כעל המועמד המתאים ביותר. גם מנהל בית החולים היהודי, ד"ר גולדשמידט שאף לבחירתו. היו גם אחדים שהדגישו, כי יהודי ברודי חייבים לתמוך באוטונומיסטים הפולנים ולא להגרר אחרי הצנטרליסטים הגרמנים מוינה. החרדים שלא רצו במועמדותו של המטיף מנהיימר, לא בלבד מסבות פוליטיות אלא בעיקר מבחינה דתית, התנגדו לו והשתדלו לחפש בחוגיהם אישיות מתאימה, ולפי שלא נמצאה להם הסכימו למאיר קאליר. אולם על אף זכויותיו לטובת העיר לא העלתה מועמדותו את האהדה הדרושה. ודאי גרמה לכך עמדתו. הוא לא הבליט בפירוש את דעותיו הפוליטיות לפי סיסמות המהפכה. הוא הסס להצטרף גלוי למפלגה הליברלית ולא שיתף גם פעולה בהקמת המיליציה הלאומית, נהג בקצת גנדרנות לגבי ההמונים ולא העז להכריז, שהוא אוהד את כל התביעות הדמוקרטיות של האינטליגנציה היהודית בברודי, חובבת התנועה הליברלית, ששאפה לעשות את המונרכיה ההבסבורגית מדינה מודרנית וחפשית. אדרבה, מאיר קאליר לא הבין לרוחות זמנו והביא אפילו לידי כך, שנעשו לפני ביתו הפגנות עם „זמרת־חתולים"[54]. מצדדי מנהיימר האשימו אותו אפילו בהתערבות שאינה הוגנת בסידור רשימת הבוחרים[55], ובעיר אפילו נפוצו שמועות, שעל רקע הבחירות יבוא לידי התפרצות ההמונים, ובאמת, היו הפגנות מכוונות נגד מאיר קאליר, והוא איים להביא צבא. וסופו של דבר שנכשל בבחירות. ב־16 ביוני נתכנסו 84 בוחרים וביניהם 7 נוצרים — מנהיימר נבחר פה אחד[56].

51 על זה כתב ברל ברודר שיר.

52 צייטונג 1848 גל' 7 עמ' 53; Centralorgan 1848, Nr 131

53 דין וחשבון של ליאון הרצברג־פרנקל על המאורעות בברודי בעתון הוינאי Humorist 1848, עמ' 606—618, 641. נאומו של ד"ר הורוויץ נדפס וההכנסה הוקדשה למיליציה הלאומית.

54 Orient 1848 p. 215. הכתב מברודי היה פביוס מיזס.

55 Centralorgan 1848 Nr 15 p. 199.

56 ראה את פרוטוקול הבחירות ומכתב ברכה של נציגי הבוחרים אל מנהיימר מיום 18 ביוני 1848 (ארכיון הקהילה בברודי) נספחים a, b, 14, III.

בבחירה זו הדגישו יהודי ברודי את עמדתם הפוליטית, שהיתה שונה משל יתר היהודים בגליציה, שהצטרפו בשנת 1848 לחזית הפולנית. בניגוד אליהם הצביעו יהודי ברודי על כיוונם הגרמני־הצנטרליסטי, שהעמידם בניגוד חריף לפולנים. בחירה זו העלתה התנגדות חזקה בקרב ראשי היהודים בלבוב, וחברי המועצה הפולנית־הלאומית שאלו: „כיצד אפשר לבחור באיש שאינו מכיר את תנאי הארץ? לנו הגליציאים דרושים רק צירים, שהם מקרבנו, ומכירים יפה, היכן לוחצת נעלנו וכיצד אפשר לעזור לנו" [57]. אולם דברי היהודים בברודי לא רצו לשמוע על אורינטציה פולנית או רוחנית, שכן לדעתם היו הפולנים והרותנים שונאי ישראל ולכן ראו גאולתם בוינה בלבד, והם לא נרתעו אפילו ממעשי עול, שנעשו לגבי היהודים בימי „אביב עמי אוסטריה", כגון הכרזת החכירה של מס נרות ובשר הכשר. אולם הסאה נתמלאה, כשהשלטונות דרשו בסוף יוני 1848 את עזרת הנהלת הקהילה בגיוס המועמדים לשירות הצבא.

ב־15 ביולי פנה משרד המחוז בזלוצ'וב אל הנהלת הקהילה היהודית בברודי לאמור: שמתוך הדין וחשבון של העיריה מ־29 ביוני הם למדים למורת־רוחם, כי הקהילה סרבה לשתף פעולה בגיוס של חיילים, דבר שלא אירע קודם. על אף דרישת העיריה בכתב לא הופיע אף נציג אחד של הקהילה לפני ועדת הגיוס, אף כי ידעו כי בלי עזרת הקהילה, המכירה את תנאי המקום, אין אפשרות לקיים את הגיוס כהלכה. לפי שהקהילה חייבת למלא כל חובות אזרחיים, היא נדרשת להופיע במקום הגיוס בשעת הופעת הטירונים היהודים. אם לא תופיע, יענשו ראשי הקהילה בפטוריהם ובקנס אישי [58]. אולם ראשי הקהילה לא נפחדו. אדרבה, הדברים הגיעו לידי סכסוך חמור בין קומיסר הממשלה קארל האוזנר ובין ראשי הקהילה, עד שהקומיסר ראה לאיים על ראשי הקהילה במאסר. אחרי איום זה יצאה כל הנהלת הקהילה והתפטרה [59]. משרד המחוז בזלוצ'וב הגיב מיד ב־8 באוגוסט והודיע כי זה מעשה נחפז קצת ולא לפי רוח הזמן להתפטר. דוקא בזמנים ותנאים קשים חייבת הנהלת הקהילה לעמוד על משמרתה ולא להביא את הקהילה על ידי התפטרות, לידי מצב שאינו נוח. מחובתה לעזור בגיוס הטירונים, שבו מעונינת הממשלה [60]. אולם בינתים נעשה הגיוס בעזרת הצבא בחומרה יתירה על ידי ראש העיריה לאנגנאז וקצין משרד המחוז ואגנר, שנהג באכזריות, והוציא אפילו את החולים ממטותיהם. ב־17 באוגוסט נכנסו המשטרה והצבא בכוח לבתי היהודים וגררו את הגברים בין חייבים ובין שאינם חייבים גיוס. הצבא תפס את כל מוצאי העיר, שניתנה ממש במצור. כך גויסו 300 גברים, ההמונים הנסערים התאספו לפני ביתו של ראש העיריה לאנגנאז וערכו הפגנות־איבה [61].

57 „צייטונג" בעריכתו של א. מ. מאַהר (16/VI) 7 № 1848, עמ 53.

58 החוזר נדפס ב: Centralorgan 1848 Nr 23.

59 Centralorgan 1848 Nr 22, כתבה מברודי מיום 21 ביולי.

60 התשובה נדפסה ב: Centralorgan 1848 Nr 31. p. 307—308

61 בשנים הבאות נתנה ברודי היהודית מספר ניכר של קצינים יהודים ששרתו בצבא הקבע האוסטרו־הונגרי.

להלן רשימת קצינים שסודרה לפי: Moritz Frühling: Biographisches Handbuch der in der K. u. K. Oesterr. ungar. Armee und Kriegsmarine aktiv gedienten Offiziere, Ärzte, Truppen-Rechnungsführer und sonstigen Militärbeamten jüdischen Stammes. Wien 1911:

בערנות גדולה עקבו יהודי ברודי אחרי הדיונים בשאלת היהודים בפרלמנט, שהתכנס בקרמזיר ובקורת־רוח קראו את נאומיו של צירם המטיף מנהיימר לטובת האמנציפציה של היהודים. בקיץ חכו בברודי לבואו של ד״ר אדולף פישהוף, שערך בקיץ 1848, בתפקידו

1 פינקלשטיין, זיגמונד, נולד 1838 בברודי, התגייס בשנת 1859 לגדוד מספר 15. באפריל 1864 נתמנה ללייטנאנט (סגן־משנה), שרת עד 1865.

2 ד״ר דרביך, וולפגאנג, נולד 1824 בברודי. אביו ליאון היה סוחר משכיל. אחרי גמר לימודי רפואה, התגייס בשנת 1849 כרופא צבאי; בשנת 1855 נתמנה לרופא גדוד (Regimentsarzt) השתתף במלחמת אוסטריה—איטליה בשנת 1859, בשנים 1876—1878 רופא ראשי בבית חולים צבאי בקרונשטאט, השתתף במלחמה בבוסניה ומשנת 1879 בבית החולים בפראג, 1882—1883 בבודפשט. בשנת 1890 יצא לפנסיה. נפטר ב־19/IX 1893 בפראג.

3 ד״ר כהנא, אדולף, נולד 1868 בברודי, משנת 1896—1902 בשרות הרפואי הצבאי. התנצר בשנת 1898.

4 ד״ר נתן סארדא, נולד 1851 בברודי. 1771—1897 בשרות רפואי. נפטר ב־17/XII 1904 בראדאוץ.

5 ד״ר יעקב שיפֶר, נולד 1820 בברודי, 1851—1866 בשרות רפואי, השתתף במלחמות 1859, 1866. נפטר 10/V 1870 בברודי.

6 ד״ר היינריך טולצס, נולד 1842 בברודי, 1880—1895 בשרות רפואי. התנצר ב־1883 ושינה את שמו לטופולינסקי.

7 ד״ר תיאופיל קורנפלד, נולד 1811 בברודי, 1842—1868 רופא צבאי, השתתף במלחמת 1859.

8 ד״ר פייבל קאלאך, נולד 1843 בלבוב, 1866—1879 רופא צבאי, השתתף במלחמות 1866, 1878. התישב אחר כך כרופא בברודי, היה שנים רבות חבר מועצת העיר והנהלת הקהילה ולקח חלק פעיל בחיים הציבוריים היהודיים. נפטר בברודי בשנת 1918.

9 יצחק בוקסדורף, נולד 1808 בברודי, היה רופא־חירורג, בשנים 1840—1869 בשרות רפואי. נפטר ב־2/VI 1883 בברודי.

10 פנחס וייס, נולד בשנת 1824 בברודי, היה רופא־חירורג 1849—1869 בשרות צבאי, השתתף במלחמות 1859, 1866. נפטר ב־13/IV 1891 בברודי.

11 אברהם פליגלמאן, נולד 1834 בברודי, 1859—1870 רופא־חירורג בשרות צבאי. נפטר ב־22/III 1900 בווינה.

12 איזידור גרינפלד, נולד 1828 בברודי, רופא־חירורג 1853—1861 בשדות צבאי, השתתף במלחמת 1859. נפטר ב־20/IX 1908 בברודי.

13 ליאו יאמפולר, נולד בשנת 1822 בברודי, רופא־חירורג 1859—1870 בשרות צבאי. נפטר ב־13/II 1873 בגליניאני.

14 אפרים ראבה, נולד 1806 בברודי, 1859—1836 בשרות צבאי רפואי.

15 יעקב גולדהארט, נולד 1855 בברודי, התגייס בשנת 1876 כחיל פשוט. בשנת 1889 נתמנה לסגן־חשב (Leutnant-Rechnungsführer). נפטר ב־21/XI 1900 בווינה.

16 נפתלי פאהר, נולד 1863 בברודי, התגייס 1884 — אחרי גמר לימודיו בגימנסיה — נשאר בצבא הקבע ונתמנה 1883 לקצין בחיל אספקה. נשאר אח״כ בדרגת סרן בשרות פעיל עד מותו ב־16/I 1897 בבודפשט.

17 גוסטאב קסטנבאום, נולד 1849 בברודי. 1876—1889 בשרות קבע כקצין פקיד באגף חשבונות. נפטר ב־25/I 1889 בלבוב.

כיוצא המיניסטריון לענייני פנים, סיור בגליציה ובוקובינה, אולם הוא לא עבר דרך ברודי, אלא נסע מגליציה דרך טרנופול לצ'רנוביץ.

בשמחה גדולה נתקבלה על יהודי ברודי החלטת הפרלמנט בקרמזיר לחסל את המסים המיוחדים המוטלים על היהודים, החלטה שקבלתה היתה לא במעט זכותו של צירם מנהיימר [62]. בקוצר־רוח חיכו, כאחד עם כל האוכלוסיה היהודית במדינה, לשווי־זכויות שלם של היהודים שהיו צריכים להכניסו לתקנות היסוד (Grundrechte) [63] שבחוקה החדשה, שהוכרזה עוד ב־26 באפריל 1848 (Pillersdorfsche Verfassung). אולם קודם שהוחלט על הסעיף 17 של חוקי היסוד, הכולל את התקנה המפורשת על שווי זכויות של כל אזרחי המדינה בוטל ופוזר הפרלמנט בקרמזיר וב־4 במרס 1849 (oktroierte Märzverfassung) [64] כפתה הממשלה על האוכלוסיה את הקונסטיטוציה החדשה ובה הוכרז גם על שווי זכויות מלא של כל הדתות [65].

62 נאומו ההיסטורי על מסי היהודים בישיבת הפרלמנט ב־26 בספטמבר שבו דרש בתקיפות את ביטולם וחיסולם של כל מסי היהודים.

63 נדפס ב־ Der Kremsierer Entwurf; Die öesterr. Verfassungsgesetze hgb. von Prof. Dr. Edmund Bernatzik. Wien 1911 p. 115—145.

64 נדפס ב־ l.c. p. 146—201.

65 §§ 27 Abschnitt III.מלבד זה פורסם ב־4/III 1849 חוק מיוחד של הקיסר על הזכויות הפוליטיות המובטחות על ידי הקונסטיטוציה ובה נקבע בפירוש, שהגאת הזכויות האזרחיות הפוליטיות אינה קשורה בשום דת שהיא (§§ 1), (Bernatzik l.c. p. 153, 166—167).

פרק ששה עשר

בימי שקיעת העיר החפשית

התמורות הגדולות שהתחוללו בחיי הכלכלה של המונרכיה ההבסבורגית, אחרי המהפכה בשנת 1848 [1], הביאו, בחוגי השלטונות לשנוי דעות על מעמדה של ברודי כעיר חפשית. שנוי זה היה כרוך במדיניות החדשה בסחר ובמכס, שאוסטריה נדרשה לעשותה בכורח מצבה מבית ומחוץ.

בשנת 1852 צומצם השטח של העיר החפשית טריסט ולרגל הדיונים על כך פנתה הממשלה הוינאית ב־13 באוקטובר 1853 [2] אל נציב גליציה גראף אגנור גולוחובסקי בשאלה, האם לא הגיעה השעה לחסל את אזור המכס החפשי של ברודי. השאלה צורפה לה הוראה לבדוק את המצב לאור השינויים השונים שחלו בחיי המדינה בשנים האחרונות. על יסוד הוראה זו התחילו דיונים חדשים שנמשכו עד שנת 1862. הנהלת האוצר הממלכתי בברודי הביעה בדין וחשבון מ־18 ביולי 1856, את דעתה המפורשת, כי מן הנחוץ לחסל את הפריביליגה של ברודי, שכן היא גורמת לאוצר הפסדים גדולים, בשל הברחת הסחורות, הוצאות לשמירת תחום אזור המכס, העולים 200,000 פלורין. מרובה הוא גם ההיזק המוסרי בהשחתת המדות. עמדה זו נתמכה, בנמוקים דומים, על ידי השלטונות המחוזיים והמקומיים. כנגד עמדת השלטונות יצאה לשכת המסחר והתעשיה בברודי, שהוקמה בשנת 1851 (על יסוד החוק משנת 1850) — ונשיאה הראשון נבחר מאיר קאליר, שמלא את תפקידו

1 בקשר עם התמורות הללו התחילה בקרב יהודי גליציה תנועת הגירה לאמריקה הצפונית. ראשיתה עוד בימי המהפכה בשנת 1848.

הקריאה הראשונה באה מוינה, שם פנה הסופר והמדינאי היהודי איגנץ קוראנדא אל הברון שלמה רוטשילד בהצעה לעשות דבר מה לשיפור המצב הכלכלי של יהודי אוסטריה וליצור אפשרויות להגירתם בדרך תהליך הפרודוקטיביזציה של המוניהם.

התנועה האנטי־יהודית בתקופת המהפכה והאכזבה שהשתלטה בקרב היהודים עקב ביטול התחיקה מ־25 באפריל 1848 עוררו את הסופר ליאופולד קומפרט לפרסם ב־Zentral-organ מ־6 ו־7 במאי 1848 את קריאתו „להגר לאמריקה", הואיל „ושמש החרות בשבילנו שקעה". ב־14 במאי פורסמה ב„צנטראל־אורגאן" תכנית „הועד לבעיות ההגירה" בוינה, חתומה בידי ד"ר לודביג אוגוסט פראנקל וד"ר מאקס אֶנגל. תנועה זו מצאה הדים חזקים בקרב יהודי גליציה. בלבוב נוסדה חברה לעידוד ההגירה. אולם לאחר זמן קצר שינה הועד את עמדתו, כאשר הותר ליהודים לרכוש ולחכור קרקעות ותמך ברעיון הקמת מושבות חקלאיות בגליציה, הואיל ותמורת הוצאות נסיעה של משפחה אחת לאמריקה אפשר כבר לישבה בכפר.

כאשר סופר אחד כתב ב־Zentral-Organ (1848 עמ' 89—90) נגד ההגירה, יצא נגד עמדתו ברודאי בכתבה חתומה "Der Ewige Jude" (Zentral-organ 1843 Nr 10 p. 139—141) והציע תכנית מפורטת ליסוד חברת מניות במטרה לגייס כספים לקניית קרקעות באמריקה ולהקים שם באופן שיטתי מושבות יהודיות בעד יהודים עניים מאירופה.

2 באותה השנה התיר המיניסטריון למסחר בהסכם עם שר האוצר לקיים בברודי בתור נסיון במשך שלוש שנים בכל חדש אוגוסט ירידי־צמר (Wollmarkt) לשם שיפור המצב הכלכלי של העיר. הירידים נמשכו 14 יום (Archiv d. Handelsministeriums e.a. 1853 Z. 8514 v. 14/XI).

זה בכובד ראש ובמסירות גדולה. לשכה זו, בדין וחשבון שלה מ־8 בנובמבר 1853, המליצה על הפריבילגיה, שנחיצותה גדלה לרגל ירידת המסחר. חיסול הפריבילגיה לא יפחית את הברחת הסחורות, שהיא מועטת באזורים מכסיים אחרים. לעומת זה יקפח החיסול פרנסתם של אנשים הרבה. אולם טענותיה של לשכת המסחר והתעשיה היו ללא הועיל. גם ההנהלה הארצית של אוצר הממלכה דרשה את חיסול הפריבילגיה, משום שהיא גורמת לאוצר הפסדים בלבד — טענות שנשמעו גם מתוך הדינים וחשבונות של יתר השלטונות. ואף שהנציבות של גליציה הכירה בהיזק הנגרם לאוצר הממלכתי ובשחיתות המידות הכרוכה בהויתה של עיר חפשית, לא היתה יכולה להסכים בלב שלם לחיסול וקבעה כי השעה אינה יפה לכך והציעה לדחות את ההחלטה עד לאחר בנין קו מסילת הברזל שיחבר את ברודי אל מרכזי המונרכיה. מיניסטריון הכספים בוינה שקל את כל הנימוקים ובא לכלל מסקנה, שאין לדחות את החיסול. לעמדה זו הצטרף גם המיניסטר למסחר. ואמנם, ב־13 באפריל 1859 הוחלט לבצע את החיסול בשנת 1860. ברוח זו הוגשה ב־17 באפריל ההחלטה לאישור הקיסר.

אולם פתאום, בוטל כל הענין. ב־5 במאי 1859 פרצה בברודי דליקה אכזרית ו־800 בתים ומספר בתי כנסת נחרבו כליל. מיניסטר הכספים פרייהר פון ברוק אנוס היה להודות, שהשעה אינה נאותה לביצוע החלטת החיסול. הוא ביקש מאת הקיסר פרנץ יוסף ו להודיע את החלטתו, והקיסר, שישב אז בלוכסנבורג, נתן גם הוא דעתו על הפורענות שירדה על העיר. ב־18 באוגוסט 1859, הוא יום הולדתו, החליט להניח את הענין בעינו ולא להטיל כל שינויים במעמדה של ברודי [3]. אותה שנה דחתה הממשלה בוינה, בניגוד להמלצת השלטונות המקומיים, את בקשתם של בעלי האחוזות במחוז ברודי סטפן מלודצקי, אדברד ראדזיאיובסקי והאצילה צ'צינסקה (Trzcińska) להכניס את אחוזותיהם למסגרת האזור של העיר החפשית.

אולם ברודי לא נהנתה הרבה מהחלטתו של הקיסר. ב־1862 ראה מיניסטריון המסחר לעורר את דעת הממשלה על כך, כי העיר התגברה כבר על פורענות הדליקה ועלתה מבחינה כלכלית והגיעה השעה לחזור ולדון על חיסול הפריבילגיה. עמדה זו הצטרפו לה גם יתר המיניסטרים וב־28 ביוני 1862 קבלה הנציבות בלבוב את ההודעה כי מן הרצוי לחסל את העיר החפשית לשם הפחתת הוצאות שרותי המכס ועכוב הברחת הסחורות. יתר על כן יעזור החיסול לפתוח תעשיה בברודי וירפה את מתיחות הקבע עם רוסיה. הממשלה התכוונה ליצור תנאים נוחים להקלת־המעבר. אולם, לא יצאה שנה והנה ב־1863 העסיקה בעית ברודי את הפרלמנט בוינה בישיבתו מ־17 בספטמבר, כשהציר אלפרד סקנה הציע לבטל את כל הפריבילגיות של המכס, פרט לדאלמאציה, שכן מזיקות הן למדינה וסותרות עקרון השוויון של החובות לגבי אוצר הממלכה [4]. הציר פליכס רייזנר הגיש לפרלמנט את פטיצית העיר ברודי, שלא לקבל את הצעתו של סקנה, אף שלא הזכיר בהצעתו בפירוש את העיר ברודי — אלא את הערים החפשיות של חופי הים האדריאטי. גם לשכת המסחר והתעשיה בברודי המליצה על קיום מעמדה של ברודי כעיר חפשית. בישיבת הפרלמנט מ־9 ביולי 1867 תמך בדרישתה של ברודי צירה האוזנר. גם הנציבות של גליציה

3 ארכיון ממלכתי בוינה 1734, 1306; Ministerratsakten e.a. 1859.

4 Stenographisches Protokoll des Hauses der Abgeordneten des österr. Reichsrates Wien II Session 1863. I p. 269—277.

המליצה על דחית החיסול בגלל המסחר בברודי. אולם עמדת השלטונות, שדרשו את החיסול, נתמכה על ידי לשכות המסחר בפרג וצרנוביץ, שטענו, כי קוי התחבורה המודרניים ותעריפי המכס הליברליים מוותרים את כל ענין הפריבילגיות של המכס. מה שאין כן לשכות המסחר והתעשיה בגליציה לבוב וקרקוב — אלו המליצו על המשכת מעמדה המיוחד של ברודי. הדיונים נמשכו עד שנת 1870, בלי שנפלה הכרעה.

בשנת 1871 עבר הויכוח גם לסיים הגליצאי. הציר יוסף ברייאר, יושב ראש של לשכת המסחר בלבוב, בקש בישיבה מ־16 בספטמבר, בשם מספר תושבים בברודי, כי הסיים יניע את הממשלה לחסל את הפריבילגיה של ברודי. כנגדו יצא ציר ברודי נתן קאלירי, שדרש, כי הסיים יעבור על הצעה זו לסדר היום. אולם בימים אלה יצאו המפלגות הפולניות נגד מעמדה המיוחד של ברודי, כי ראו בה קן הגרמניזציה בגליציה, שכן סוחרי ברודי הם חלוצים קנאיים של התרבות הגרמנית ומפיצים אותה מברודי[5]. בהשפעת חוגים אלה הגיש הועד הארצי (Wydział krajowy) לסיים ב־15 בדצמבר 1872 דין וחשבון ובו המליץ על חיסול הפריבילגיה של ברודי. שנה שלימה טפלה ועדה מיוחדת בחקירת הענין וב־20 בדצמבר 1873 הועלה הענין על סדר היום של הסיים. נתן קאלירי, שלא היה יכול להשתתף בישיבה זו, בקש טלגרפית לדחות את הויכוח. אולם למרות בקשתו הוחל הדיון. הציר דונאיאבסקי תמך בהצעת הועד הארצי לחיסול העיר החפשית וההצעה נתקבלה, וקאלירי ראה חובה לעצמו להביע את מחאתו באופן שהתפטר מהיות ציר בסיים[6].

הנציבות העבירה את החלטת הסיים לממשלה בוינה. בינתים הגישה קבוצת אזרחים נוצרים בברודי, שאף אחד מהם לא היה סוחר, ב־8 בנובמבר 1874 בקשה לראש המיניסטרים גראף אוארספרג ובה תלונתם, שהעיר החפשית ברודי מזיקה לעניני האוצר המלכותי, מעכבת התפתחות הגונה של המסחר והתעשיה ומשפיעה לרעה על האוכלוסיה הכפרית ומקשה על ההסכם עם רוסיה. ואילו הממשלה בוינה ראתה, לפי בקשת סוחרי ברודי, אחרי גמר בנין קו מסילת הברזל מרוסיה לברודי הפתוח במשא ומתן עם רוסיה בענין הקמת משרד מכס אוסטרי־רוסי בברודי. שלטונות רוסיה סירבו, כי רצו בביטול מעמדה של ברודי כעיר חפשית. אוסטריה שוב לא היתה נכונה לעשות זאת ללא ויתורים מצד רוסיה. בסופו של דבר החליטה הממשלה האוסטרית להציע לרוסיה את חיסולה של ברודי כעיר חפשית בהנחה, כי ויתור זה ישפיע לטובה על המשא ומתן המסחרי של אוסטריה עם רוסיה. וכן ראה נציג אוסטריה בפטרבורג להודיע, כי ממשלתו נכונה למלא את בקשתה של רוסיה בענין חיסול העיר החפשית ברודי ולקיימה במשך חמש שנים אחרי חתימת החוזה. בפרטיכל שנחתם בין אוסטריה ורוסיה בוינה ב־29 במאי 1875 התחייבה אוסטריה להכניס בפרלמנט האוסטרי, במשך שנת 1876, הצעת חוק של ביטול מעמדה של ברודי כעיר חפשית ולבצעו עד 1880. פרטיכל זה אושר על ידי הקיסר ב־8 באוגוסט 1875. אולם למרות המפנה הזה לרעתה של ברודי, הגינה לשכת המסחר בה על עמדתה[7]. בראותה שאין בידה לשמור על הפריבילגיה

5 Tadeusz Lotmann: Studja nad dziejami handlu Brodów w latach 1773—1880. Lwow 1937, p. 106—107.

6 Stenograficzne sprawozdanie sejmu galicyjskiego. Rok 1871, 1872, 1873.

7 יש סברה, שמיניסטר לעניני חוץ גרף יוליוס אנדרשי, בהיותו בשנת 1878 בפטרבורג לשם השתתפותו בטכס אצילי־גיאורג, הבטיח לנסיך גורצאקוב, מבלי שהודיע זאת למיניסטר למסחר האוסטרי, לחסל את מעמד העיר החפשית ברודי (זכרונותיו של ליאו הרצברג־פרנקל, כתב יד).

רצתה, לכל הפחות, להשהות את בטולה. היא הציעה לחכות, עד שרוסיה תסכים גם היא להנחות מסחריות לאוסטריה. אך היא גם דרשה לתת לעיר ברודי תמורת החיסול כל מיני הנחות שיפצו אותה על ההפסד.

אולם כל אלו היו מאמצי שוא. ב־12 בדצמבר 1876, נתן הקיסר למיניסטר הכספים פרטיס כח הרשאה להעלות את ענין ברודי על סדר היום של הפרלמנט[8]. ב־14 בדצמבר הגישה הממשלה לפרלמנט הצעת חוק בת 23 סעיפים ובה נקבע יום 1 ביולי 1880 כתאריך שבו יחוסל האזור המכסי וברודי תצורף לאזור המכס הכללי על כל התקנות הקיימות בענין תעריפי המכס ולהטלת מסים על משקאות וסוכר. בישיבת הפרלמנט ב־17 בדצמבר הציע הציר מברודי, נתן קאליר, להעביר את הצעת החוק לועדה הכלכלית. כך נפתח הויכוח על בטול העיר החפשית ברודי. נתן קאליר עשה תעמולה מוגברת לטובת ברודי וברוח זו הגיש לפרלמנט שורה של הצעות. ב־23 באפריל 1877 הגיש הציר מברין יוסף נייווירט את הדין וחשבון של הועדה הכלכלית, ובו הדגיש, כי הועדה הכירה בצורך החיסול של הפריבילגיה מבחינת האינטרסים של המונרכיה. אולם בסוף הרצאתו העיר, כי בזמן האחרון הופחתו היזקי האוצר הממלכתי, וגדלו הרווחים מיצוא הסחורות האוסטריות. הציר הרמן מיזס הסתייג בהערה הזאת והציע להסיר את הענין מעל סדר היום. הצעתו נתקבלה והענין הוסר[9], אם כי לא לזמן ארוך.

ב־27 ליוני 1878 הוחלט בפרלמנט החוק על הברית המסחרית־המכסית בין אוסטריה והונגריה ובו נקבע, בסעיף 27, חיסול כל האזורים המכסיים החפשיים ובזה נכללה, כמובן, גם העיר החפשית ברודי[10]. לפי שהפרלמנט לא החליט תקנה מפורשת בענין ברודי, התחילה רוסיה לדרוש את ביצוע הסעיף 16 של הפרטיכל הוינאי, ועל יסוד זה נמסרה לפרלמנט ב־23 באוקטובר 1879 הצעת חוק חדשה. מצד ברודי נעשו מאמצים מוגברים להשהות את החלטת הגמר. הציר שלה, ד"ר אדוארד סוחור, מסר ב־11 בנובמבר לפרלמנט פטיציה, ובה הבקשה להסיר מסדר היום את כל הענין. לעומת זה הגיש ציר לבוב ד"ר לודביק ווילסקי פטיציה בשם מספר תושבים מברודי לחסל מיד את הפריבילגיה הברודאית. בברודי גופה התקיימו אסיפות של התושבים שהבינו, כי אין אפשרות למנוע את החיסול אך ביקשו לכל־הפחות הנחות תמורתו.

בדיוני הפרלמנט דיבר הציר מאריץ וורמברנד בעד החיסול ואילו ציר הערים סמבור—סטרי—דרוהוביץ', אוטו האוזנר, יליד ברודי, דיבר נגדו והדגיש את גודל ההיזק של ירידת המסחר. ביחוד הטעים את התפקיד החשוב, שברודי מילאה בחיי הכלכלה של אוסטריה. הציר מבילסקו (ביליץ) תיאודור האזה קבע, שמעמדה של ברודי מביא נזק רב. דבריו כי האוכלוסיה בברודי מתפרנסת ברובה מהברחת סחורות, גררו אחריהם מחאה חריפה של ציר ברודי, ד"ר סוחור. הויכוח נמשך גם ב־12 בדצמבר. ד"ר סוחור דרש פיצויים והנחות וברוח זו הכניס כמה תיקונים. אולם הפרלמנט קיבל ברוב גדול את החוק, שעל פיו מבוטל מ־1 בינואר 1880, מעמדה של ברודי כעיר חפשית. ב־20 בדצמבר 1879 הוחלט החוק בבית המחוקקים העליון (Herrenhaus) ובאותו יום אישר הקיסר את ההחלטות של שני הבתים. אולם גליציה בפלמנט האוסטרי וראשיהם גרוחולסקי, גרף וודזיצקי, הנריך ופלוריאן זימיאל־

8 ארכיון ממלכתי: Akten des Ministerrats e. a. 1876: 4428

9 Stenogr. Protokoll des Abghauses t. VIII Sp. 8491—8492.

10 Beilage 642, Reichsgesetzblatt 1878 Nr. 68.

קובסקי הבטיחו לתושבי ברודי לעשות מאמצים להקל עליה את המעבר מבחינה כלכלית, אולם לא נעשה כלום. הבטחות דומות קיבלו מאת ראש הממשלה האוסטרית גרף טאאפה וממנהל מינסטריון הכספים, אולם גם הבטחות אלו לא היו אלא דבר־שפתים וכן פסקה ברודי מהיות עיר חפשית, אחרי שנהנתה ממעמדה המיוחד זה מאה שנים.

סקירה על מעמדם הכלכלי של יהודי ברודי בשנים האחרונות של העיר החפשית עשויה ללמדנו, כי למרות הקשיים הפוליטיים והטענות השונות נגד מעמדה המיוחד היה המצב הכלכלי של ברודי אחרי 1848 לא רע. כנגד הטענות, כי מעיר חפשית נהנה מספר סיטונאים בלבד ושעל כן אין כלל הסוחרים מעונין במעמד המיוחד, מזדקרת ועולה העובדה, כי כל סוגי הסוחרים הצטרפו למלחמה לקיום הפריבילגיה. אמנם המסחר הגדול היה בידי פירמות גדולות, היו מחליפים את החמרים, שהגיעו ברובם מרוסיה, בתוצרת שהגיעה מאירופה המרכזית והמערבית. מבחינה זו לא נשתנתה התמונה מהשנים הקודמות, אולם רבבות אנשים בברודי היו עסוקים במיון, אריזה, איחסון, טעינה ומשלוח־סחורות ומצאו בהתעסקותם זו פרנסה בריווח. וכן היו הסיטונאים מוכרים מסחורותיהם גם לסוחרים בעיר גופה. אפילו הטענה כי מעמד העיר החפשית מעכב התפתחות התעשיה לא היתה מוצדקת. בתקופה שלאחרי 1848 התמסרו מספר יהודים לתעשיה. בענף ייצור משקאות חריפים, ליקרים ובירה היו פעילים האחים קאפלוש, שהצליחו לשפר את הייצור התעשייתי עד כדי כך, שתוצרתם זכתה לשווק יעיל גם בחוץ לארץ. גם בייצור בירה רכשו להם שם טוב. נח לונהרץ, אחד מבעלי האחוזות היהודיים הראשונים בגליציה, הקים טחנה גדולה על יסוד תעשייתי. במימון מפעלי־תעשיה השתתף גם הבנק של מאיר קאליר ונתנזון שהגדיל את עסקיו במדה מרובה כזו, שנמנה על הבנקים הפרטיים הגדולים ביותר בגליציה. בנק זה מלא תפקיד כלכלי חשוב, והגורמים הכלכליים של אוסטריה התחשבו מאד בעמדתו ודעתו, ודוקא בסוף שנות הששים נוסד בברודי מספר מפעלי תעשיה. לפי הדינים וחשבונות של לשכת המסחר והתעשיה בברודי [11] הוקמו: מפעלים בתעשית מכשירים, מכונות ומכשירי תחבורה, תעשיות מתכת, תעשיה חימית, תעשית מזונות, מפעלים לעיבוד עורות, עצים, נרות, בתי טויה עם 3120 מטויות וכו' וביחוד התפתחו בשנים אלה תעשית בגדים, משקאות [12] וטחנה מודרנית. אף המסחר התפתח כראוי בשנים 1851—1855, אולם ירד אחרי ועידת השלום בפריס (1856) ובימי המלחמה האוסטרית—האיטלקית (1859). המשבר הכלכלי הקשה באמריקה ואנגליה פגע גם בברודי. כל מחזור אשראי שותק ובאנגליה לא ניתן לסוחרי־ברודי שום אשראי ועל־כן לא נתנו הם סחורות באשראי לרוסים — דבר שהביא ממש לשיתוק המסחר [13]. גורם ניכר בירידת המסחר יש למצוא גם בדליקה הגדולה בשנת 1859. אולם בשנות 1860—1862 עלה מחזור המסחר לזמן קצר, אבל המרד הפולני בשנת 1863 עיכב הרבה, מחמת סגירת הגבול הרוסי. אחרי דיכוי המרד הוטב המצב הכלכלי עד 1867. הדליקה בשנה זו הביאה נזק גדול למסחר ומעתה ניכרת ירידה אחר ירידה. מחזור המסחר פחת עד 12.900.000 גולדן לעומת 14.400.000 גולדן בשנות 1861—1865. ואשר לבעלי־מלאכה יהודים בתקופה זו התקיימו עוד, לפי תקנת אגודות בעלי המלאכה משנת

11 Berichte der Handels- und Gewerbekammer in Brody für die Jahre 1860—1865, 1866—1870, 1871—1875.

12 הסדנאות של שלמה קאפלוש, ישראל גולד, בית חרושת לליקרים של האחים קאפלוש נוסד בשנת 1864.

13 Bericht der Brodyer Handels- und Gewerbekammer 1857—1860 p. 81—82.

1778 אגודת חייטים יהודים עם 86 חברים ואגודת פרוונים יהודים בת 84 חברים. כל אגודה החזיקה בית מדרש משלה.[14]

גרוע בהרבה היה המצב בשנות השבעים, שהושפע ממדיניותה המסחרית של רוסיה, המכוונת קודם כל נגד הסוחרים היהודים הבאים מברודי; לא ניתנה להם רשות כניסה ואם נכנסו שלא בהיתר היתה מאיימת עליהם סכנת גירושים. כן השפיעו לרעה תעריפי המכס הרוסיים החדשים. וכן שקע זהרה של העיר החפשית הלוך ושקוע, ביחוד אחרי החיסול המוחלט של הפריבילגיה, שבוצע בלי מעבר ההולם את עניני־המסחר של האוכלוסיה. שעל־כן אין תימה, כי החיסול גרם למשבר כלכלי חמור. רוב בתי המסחר נהרסו, פשיטות רגל נעשו בשנים אלו, דברים שבכל יום.

תמונת המצב הכלכלי השתנתה לגמרי אחרי חיסול העיר החפשית. חשיבותו של הבנק קאליר ונתנזון ירדה. מספר הסיטונאים, שבידיהם התרכז כל המסחר, הלך וירד וממילא הורע מצבם של הסרסורים, המתווכים, החלפנים, העמילים, הפקידים והפועלים, כי רובם פוטרו וניטלה עבודתם ופרנסתם. גם הסוחרים והתגרנים סבלו ולפי שהיו זקוקים לאשראי, הקימו מוסדות של עזרה אשראית הדדית. עוד בשנת 1870 נוסדה על ידי קבוצת סוחרים יהודים, ביזמתו של אנשל (אנזלם) שפירא, חברת אשראי (Creditverein) עם 372 חברים (326 סוחרים ו־46 בעלי מלאכה). וכן נכנסה העיר לכלל משבר שנמשך למעלה מעשרים שנה. היא נעשתה לאחת הערים העניות על יד הגבול המזרחי של המונרכיה ההבסבורגית, ואף שבשלהי המאה הי"ט הוקמו בה אילו מפעלי־תעשיה, הרי תוצאות המשבר הכלכלי עמדו בעינן. המסחר, שהתרכז קודם על כל ענפיו וסוגיו, בידי יהודי העיר, עברה נקודת כובדו ללבוב, שנעשתה אחד המרכזים הראשיים במסחרה של אוסטריה.

14 דו"ח של לשכת המסחר משנות 1857—1860, עמ' 30.

פרק שבעה עשר

1914—1849

את החוקה מ־4 במארס 1849 קיבלו היהודים בשמחה, אף שהוטלה בכפיה על תושבי המונרכיה לאחר פירוק הפרלמנט בקרמזיר ופיזורו. בבתי כנסת בכל ערי גליציה וגם בברודי נערכו תפילות־הודיה ונשמעו נאומים והנקהלים נדרשו להביע את השתתפותם בחגיגות „המולדת החדשה" על ידי מתן תרומות פטריוטיות. ביחוד השקיטה את היהודים עמדתו של מיניסטר לעניני דת וחינוך גרף טהון, שהשיב על שאלת הארצות היחידות בפירוש כי מן הרצוי הוא ששווי זכויות שניתן על ידי הקיסר, יידרש הלכה למעשה לגבי כל הדתות המוכרות [1].

בשנים אלה נעשו על ידי ראשי הקהילה בברודי מאמצים לשפר את מצב הקהילה בכל שטחי החיים הפנימיים. כבר שמענו על שנעשה בתחום החינוך ועתה נוסיף, כי בהשתדלותו של מאיר קאליר הוקמו, ליד בית הספר העממי היהודי שני מוסדות סוציאליים. האחד מהם נועד לדאוג לנערים, שסיימו לימודיהם בבית הספר העממי היהודי והתמסרו ללי־מוד מלאכה. המוסד נתן להם סטיפנדיות למחיתם ואחר גמר למודיהם עמד לימינם בסכום קבוע לסדורם. ומן הדין שנדע כי קאליר ייסד את המוסד לאחר כשלונו בתכנית חשובה — ייסוד אגודה לקידום החקלאות בקרב היהודים. אך הוא קיים גם עתה מגמתו — תרם 5000 גולדן בתור קרן לאמון ילדי ישראל במלאכות ובחקלאות. לפי התקנון נועדה הקרן להכניס על חשבונה למשך ארבע שנים, בוגרי בית הספר העממי היהודי בברודי להשתלמות מקצועית אצל בעלי מלאכה מאומנים או חקלאים ולעזור להם, אחרי גמר השתלמותם, בסכום כסף לסדורם העצמאי, ולא עוד אלא מלבד הסכום שקאליר נתנו להקמת קרן זו, תרם סכומים ניכרים לטובת אגודת בעלי־מלאכה יהודים בוינה, כדי להכניס אצל בעלי מלאכה ידועים בוינה שוליות מברודי.

הסטיפנדיות הראשונות ניתנו אך בשנת 1858, שבה עזב המחזור הראשון של תלמידים את בית הספר. בשנים הראשונות נשלחו הבוגרים לוינה. בהנהלת הקרן ישבו מאיר קאליר, מנהל בית הספר רייטמן ופישל לנדא. בשנת 1860 עזב פישל לנדא את ההנהלה ותחתיו נכנס הסופר ישעיה פינקלשטיין. אחר שזה עבר לליפסיא בא תחתיו אלעזר לנדא עד 1866, ובשנה זו בא תחתיו יצחק מינץ. אחרי מותו של רייטמן נבחר המנהל החדש ד"ר ליאופולד הרצל, ובמקומו של מינץ נבחר, בשנת 1870, אלכסנדר נירנשטיין, שמילא את תפקידו עד 1874, ועתה נכנס תחתיו אחיו מאכס נירנשטיין. בשנת 1875, אחרי מותו של מאיר קאליר, נבחר בנו נתן קאליר. לפי שמספר התלמידים, שרצו ללמוד מלאכות היה קטן, החליטו, לפי הצעתו של ד"ר הרצל, לתת הסטיפנדיות גם לבוגרי־גימנסיה, שלמדו בתכניון. משנת 1880 היתה הנהלת הקרן בידי ליאו הרצברג־פרנקל. עד שנת 1879 חולקו 71 סטיפנדיות, מהם למדו 50 סטיפנדיאנטים מלאכות וחקלאות, 5 סטיפנדיות ניתנו לציוד וסדור במלאכות וחקלאות, ו־16 לתלמידי התכניון. הסטיפנדיות ניתנו בממוצע לתקופה של 2 עד 4 שנים.

1 Dr. Gerson Wolf: Judentaufen in Oesterreich. Wien 1863. p. 158. ובכל זאת היו מקרים רבים שהשלטונות לא התחשבו בזה והתיחסו אל היהודים כאילו לא היה חל שום שינוי. כך מתאונן הכתב הברודאי של „אריענט" (פביוס מיזס), שהשלטונות וביחוד ראש העיריה לנגנז, שידוע מכבר כשונא ישראל, מתנקמים ביהודים בגלל השקפתם הדמוקרטית (Orient 1849 Nr. 19 p. 96).

עד 1879 גדלה הקרן ל־18,150 גולדן (פי ארבעה) ומפירותיה ניתנו 2267 גולדן ו־92 קרייצר. בשנים 1879—1885 נמסרו 149 בוגרי בתי ספר כשוליות לבעלי מלאכה ולהנהלת חברת בעלי המלאכה היהודים בוינה, 3 קיבלו 100 גולדן כל אחד, כדמי ציוד לסידור סדנאות, 12 סטודנטים בתכניון קיבלו סטיפנדיות, כל אחד 50 פלורין לשנה (בס"ה 600 פל' לשנה), מהם למדו 7 בתכניון בלבוב ו־5 בוינה. רכוש הקרן בשנת 1886 היה 23,832 פלורין, 54 קרייצר [2]. אחרי מותו של נתן קאליר נבחר להנהלת הקרן פיליפ קולישר, שמילא את התפקיד הזה עד מותו בשנת 1902. בשנת 1905 עלה רכוש הקרן ל־64,432 כתרים (32,216 גולדן), אולם רכוש זה נתמסמס כולו עם הדיבלואציה, שבאה אחרי מלחמת העולם הראשונה.

המוסד האחר שנוסד בשנת 1854, גם הוא ליד בית הספר היהודי, על ידי מאיר קאליר — חברה להלבשת ילדי בית הספר, שאין בידי הוריהם לקנות להם בגדים. בתור קרן החברה תרם קאליר בעצמו 2200 פלורין, ליאו לוטרינגר 1000 פלורין, מלבד זה נגבו דמי חברים בסך 150 פלורין לשנה. בשנת 1859 עלתה הקרן ל־3637 גולדן ודמי החברים ל־338 פל'. בשנת 1870 עלתה הקרן ל־6295 פלורין ודמי החברים ל־578 פלורין, בשנת 1880 הקרן ל־7100 ודמי החברים ל־366 פלורין, 1887 — ל־7900 פלורין ודמי החברים ל־771 פלורין, 1895 — ל־15,314 פלורין, בשנת 1905 — ל־35,111 כתרים. בשנים 1854—1879 קיבלו 1804 ילדים וילדות מלבושים שונים. בחלוקתם טיפלה ועדת גבירות, מרת בריינדיל (בטי) פון קאליר, מליה (עמליה) נירנשטיין, רבקה סיגל, מרים הורוויץ, אסתר (ארנסטינה) הלברשטם ודבורה (דורה) מינץ.

בשנות החמישים נוסף גם בית ספר פרטי לנערות. כדי להמציא לילדים עניים מכשירים וספרי לימוד הקים מאיר קאליר, יחד עם בנו נתן קרן מיוחדת שעלתה ל־600 פלורין. מפעל זה המציא לילדים עניים את ספרי הלימוד ומכשירי כתיבה חנם.

מבחינה סוציאלית היה המוסד החשוב ביותר בית החולים מיסודו של ר' יחזקאל נחמיאס, שנפטר חשוך־ילדים בשנת 1832 והניח הון בסך 1.120.000 גולדן, מזה תרם 50.000 לבית החולים כקרן קיימת בניירות מלוכה. מלבד זה הניח לטובת בית החולים בית מרחץ [3]. רכוש בית החולים עלה בשנת 1859 ל־130.000 פלורין ובשנת 1870 ל־145,000, בשנת 1880 ל־140.900 פלורין, בשנת 1897 ל־199.154 פלורין. ההכנסות הגיעו בשנת 1839 ל־8.379 גולדין, בשנת 1859 ל־13,558, 1870 ל־15,001 גולדין, בשנת 1880 ל־15.791 גולדין, ובשנת 1897 ל־17.555 פלורין [4]. בשנת 1857 נפטר מנהל בית החולים ד"ר איגנץ גולדשמיט שעמד בראשו החל בשנת 1824 ואף שלא היה אהוב ביותר על הבריות רכש לו הוקרה והערצה, כי הצליח לשפר את המצב בבית החולים ולארגנו על יסודות יעילים. הוא גם לקח חלק פעיל בחיי הקהילה ובשנים 1835—1853 היה אחד המפקחים על בית הספר

2 Bericht 1885—1886 p. 13.

3 מלבד זה השאיר 50.000 גולדין בשביל בית החולים הנוצרי בברודי, 10.000 גולדין לבית החולים היהודי בלבוב ו־10.000 גולדין לאוצר המלוכה כאות הכרה בעד „החסות הניתנת לבני דתו". Dr. Julius Barasch: Wanderungen durch Krakau, Galizien, Bukowina, Moldau und Walachei (Allg. Ztg. d. Jdtms. 1884 p. 302).

4 Ausweis der Einnahmen und Ausgaben des Brodyer isr. Spitals für die Jahre 1894—1897 p. 64—66.

הריאלי מטעם הקהלה [5]. ביזמתו של יוסף ישראל גארפינקל נוסדה חברה מיוחדת לתמיכת בית החולים, בראשה עמד גארפינקל עד מותו בשנת 1893 [6].

חברה מיוחדת שנוסדה על ידי נשים עזרה לחולים מבריאים, שנתמכו במזונות וגם בתמיכות כספיות [7]. בשנות 1856—1857 כלכלה חברה זו 1691 מבריאים בלחם לבן, תה, בשר וסוכר והכנסותיה השנתיות עלו בממוצע ל־1250 פלורין. בימי החולירע, שפרצה בראשית שנות החמישים, סבלו בשכבות העניות רעב ובמאמציה של צפורה נירנשטיין נאספו סכומים מסויימים לחלוקת מזונות במחירים זולים.

גם בית דווים (Siechenhaüs) שנוסד בשנת 1844 על ידי יוסף זאקליקובר (Saklikower) התפתח יפה יפה. את תפקיד הרופא המנהל בהתנדבות מלא עד שנת 1893 ד"ר לודביג שורנשטיין, שהיה ממיסדי המוסד [8]. בראש המוסד עמד שנים רבות יואל לנדא שהרחיב אותו במידה ניכרת. המוסד הוחזק מפירות העזבונות ומדמי חברים. בשנת 1868 היה רכוש החברה 1.540 פלורין וההכנסות עלו ל־2009 פלורין [9]. בשנת 1892 עלה כבר שווי העזבונות ל־21,350 פלורין וההכנסות מפירותיהם עלו ל־2038 פלורין, מדמי חברים 1355 פלורין מנדבות ותרומות 417 פלורין, ביחד 3810 פלורין וההוצאות בעד 49 אנשים (26 גברים 23 נשים), שנמצאו באותה שנה במוסד, עלו ל־3669 פלורין [10].

בתקופה המדוברת נוסד גם מושב זקנים וקופת גמילות חסדים שנתנה הלואות לאנשים מחוסרי אמצעים. לתמיכת יתומים נוסדה על ידי אשתו של פישל לנדא, מרת קלרה לבית קאליר, „חברה לטיפול בילדים יתומים עניים" עם קרן יסוד של 2,000 פלורין, שנתרמה על ידי יודל נתנזון בשנת 1830, שבה נשארו מחמת החולירע הרבה ילדים יתומים מהוריהם. חברה זו עשתה פעולה נמרצת ודמי חבריה הכניסו לשנה 500 פלורין. בראשה עמד פישל לנדא שהשתדל להקים בית יתומים מיוחד. אולם תכנית זו נתקיימה אך בשנת 1864 בקרן של 7790 פלורין, פירותיה הכניסו משנות 1865/66 — 543 פלורין, דמי־חברים הגיעו ל־657 פלורין ותרומות ל־635, ביחד 1835 פלורין [11]. ההכנסות של בית היתומים עלו בשנת 1870 ל־2713 פלורין ובשנת 1880 ל־3571 פלורין. בראש הנהלת בית היתומים עמדו, בשנים 1865—1867, פישל לנדא, ד"ר חיים (יואחים) לנדא, משה מינץ, לייב (ליאו) קורנפלד, יחזקאל ברש, צ. ל. לוטרינגר, ליאו הרצברג־פרנקל ומשה קאליר. לפני יסוד בית היתומים ניתנו היתומים לבתים פרטיים, והיו משלמים בעדם את דמי כלכלתם וכן דאגו לחינוכם ורק כשהוקם, באישור השלטונות, בית יתומים לנערים ולנערות, קיבלו הילדים דיור, כלכלה, הלבשה ופיקוח חינוכי. הם ביקרו את בית הספר העממי היהודי ולאחר שגמרו את

5 Jahrbuch d. Israeliten 1857 p. 173—174.

6 גארפינקל חותנו של יהודה לייב פילפל היה שנים רבות מועצת העיר, ועד בית היתומים והתמחוי העממי. נפטר במארס 1893 בן 62 שנה. „המגיד" 1893 גל' יא עמ' 80.

7 Jahrbuch d. Israeliten 1857 p. 193.

8 Rechenschaftsbericht der Verwaltung des isr. Siechenhauses in Brody. Brody 1893. p. 4.

9 דו"ח של לשכת המסחר משנת 1869.

10 דו"ח של בית דוויים 1893 עמ' 39/38.

11 Jahresbericht der Verwaltung des Vereins zur Versorgung armer Waisenkinder zu Brody. 1866.

חוק לימודיהם קיבלו חינוך מקצועי במלאכות שונות. קרן בית היתומים עלתה בשנת 1870 ל־8990 פלורין, ב־1883 — ל־23,780 פלורין ובשנת 1889 הוגדלה הקרן בזכותו של ד"ר ירמיהו קארמין (1818—1888), שהיה רופא בברודי, רוק, והניח את כל הונו בסך 12,000 פלורין, לבית היתומים ובזכות העזבונות שהניחו לייבוש (ליאו) לוטרינגר (6200 פל') — ל־47.125 פלורין, ובשנת 1894 [12] ל־55.525 פלורין. בשנת 1910 עלתה הקרן ל־125.015 כתרים (= 62,507 פל'). ההכנסות היו 17.391 [13] כתרים וההוצאות 17,915 כתרים.

בשנת 1870 קבלה החברה ממשה וחנה רפפורט, שהיו חשוכי בנים — בית, אולם מחוסר מקום לכל היתומים הרחיבו בשנת 1894 את הבנין על ידי קנית הבית השכן ב־8625 פלורין. משנת 1865 עד 1894 נתקבלו והוחזקו בבית היתומים 193 ילדים וההוצאות של המוסד עלו בתקופה זו ל־103.720 פלורין. בממוצע היו בבית היתומים בקביעות עד 50 ילדים. אחרי שפישל לנדא עבר בשנת 1876 לווינה, נבחר יושב ראש צבי (היינריך) נירנשטיין ומפקח יצחק מינץ. משנת 1885 עד שנת 1912 עמד בראש בית היתומים, לפי בקשתו של היינריך נירנשטיין, שעזב את ברודי והשתקע בווינה, העסקן הידוע אלתר שפירא (1849—1912) בנו של אחד מנכבדי הסוחרים פרץ שפירא (1835—1896) שעבר מפודקאמין לברודי כאחד עם אחיו הירש בר, שאול ואברהם. לאלתר שהיה בן יחיד היו 5 אחיות, שהיו נשואות: 1) לשלמה יודל נתנזון, 2) שלמה חיות [14], 3) חיים אליקום גציל בהרב [15], 4) יצחק חיות [16], 5) יעקב יהושע הורוויץ. אלתר שפירא נשא לאשה את מירלה נכדתו של ר' עקיבא אייגר. אביו של אלתר שפירא הניח סכום של 20,000 גולדין למוסדות צדקה, שהיו בהשגחת קוראטוריום, שהתכנס עד שנת 1914 בכל שנה וחילק את הפירות. מאביו ירש אלתר שפירא את הנטיה להתעסקות בעניני צבור. הוא הקדיש את כל עבודתו לפיתוח בית היתומים ולא לחנם נקרא בפי כל העיר „אבי היתומים". הוא הצליח גם להשיג מאת הברון הירש סכום גדול לשכלול ולשיפור בית היתומים. כדי למצוא הכנסה קבועה בשביל בית היתומים, פנה אלתר שפירא אל תושבי ברודי, שכל אחד ואחד יתלה בביתו את הקופסא של בית היתומים. הוא בקש את הנשים לשים בכל ערב שבת לפני הדלקת הנרות כמה פרוטות אל הקופסה. מנהג זה נשתרש בין כל תושבי העיר והקופסות הביאו מדי שנה למעלה מאלף כתרים. בשנות 1912—1914 השתייכו להנהלת בית היתומים ליאופולד היילפרן, ד"ר אברהם גלזברג, ליאון קאליר, דוד משה אנדרמן, פרץ בהרב, יעקב יהושע הורוויץ, ד"ר פליקס קאלאך, נחמן גלבר, שמואל אוסטרזצר, ד"ר אלכסנדר זושא שפירא, אברהם זאטלר ויוסף צלניק. הנהלת חינוך הילדים היתה בידי מורה בית הספר העממי היהודי נחום אוקסר.

לפי שברודי היתה בשנים אלו עיר מקלט ליהודים שברחו מרוסיה בגלל גיוס היהודים

12 בזכות עזבונו של משה קאליר בסך 4.600 פלורין.

13 ההכנסות הורכבו מ: רווחים מנירות ערך 5001 k. 70 h., דמי חברים 1893,19 נדבות 1232,13, קופסות 1485,03, רבית מעזבונות 2433,13, הכנסות שונות 1320,16, תרומות של „ברון הירש שטיפטונג" (בכל שנה בשביל 50 יתומים החל משנת 1891) 2,400 כתרים, תרומת הקהילה 936, הכנסה מבתים 690, בסך הכל — 17.391 כתרים (47 Bericht 1910—1911. Brody 1912 p. 24).

14 אביו של הרב הראשי בווינה פרופ' ד"ר צבי פרץ חיות (1876—1927).

15 אביו של העסקן הציוני הידוע פרץ בהרב, שנפטר בשנת 1948 בבני ברק.

16 רב בברודי בשנים תרנ"ד—תרס"א (1894—1901).

לצבא ונתוספו בעיר [17] אביונים רבים שחזרו על הפתחים, נוסדה בשנות הששים חברה מיוחדת, שהקציבה לאביונים סכומים שבועיים, שלא יטילו טרחה על האוכלוסיה. הסכומים הדרושים לכך הוכנסו על ידי מס מיוחד, שהוטל על התושבים לפי גודל הדירות ומתרומות של חברי הקהילה. וכן נוסדה ב־1860 על ידי יצחק צבי (אדולף) ביק, מנדל שטרייכר, חיים (יואחים) קאליר ופנחס גוטמן אגודת צדקה בשם „חסד ואמת" לשם מתן עזרה ותמיכה לחברים חולים. הנשיא הראשון של חברה זו היה חיים קאליר וסגנו היה יצחק צבי (אדולף) ביק [18]. בשנת 1875—1876 נמנו 704 חברים, ההכנסות יחד עם הקרן עלו ל־28,639 פלורין וההוצאות 19,015 פלורין [19]. בשנת 1880 גדלה קרן החברה מ־9389 פלורין בשנת 1875 לסך 13,800 פלורין וההכנסות ל־2603 פלורין. עד שנת 1888 נתקבלו כחברי החברה רק אנשים אמידים, שהיו יכולים לסלק דמי הרשמה (Einschreibtaxe) ניכרים. אולם משהלך מספר החברים והתמעט נמנו וגמרו ראשי החברה להניח את הכניסה לחברה גם לאנשים שאין בידם לסלק את דמי הרשמה, מאז הלך וגדל מספר החברים והחברה קבלה אופי של מוסד עממי. בשנת 1871 נוסדה על ידי חברי חברת „חסד־ואמת" חברה נוספת בשם „תומכי אלמנות", ובשנת 1878 נוסד על ידי צבי (הינריך) נירנשטיין „תמחוי עממי" („Jüdische Volksküche"), שבו ניתן לעניי העיר אוכל חינם. מוסד זה היה פעיל עשרות שנים לטובת העניים. בממוצע חולקו מדי שנה בשנה 31,249 מנות [20].

בשנת 1869 הוקמה גם חברת עזרה של בעלי מלאכה בקרן 2354 פלורין. את התרומה הראשונה, בסך 500 פלורין, תרם מאיר קאליר. אחת מתעודותיה העיקריות היתה הפצת השכלה בקרב בעלי מלאכה. המנהל של בית הספר, ד"ר ליאופולד הרצל, והמורים קבלו

17 בספטמבר 1851 ביקר בברודי נציב גליציה גראף אגנור גולוחובסקי והביע את אי־רצונו לקליטת הפליטים מרוסיה והצביע על הנחיצות להרחיק מן העיר פליטים שאינם מביאים כלום וזקוקים לעזרה. מענין שגם חוגים יהודיים, בפרט מבין המתקדמים, התיחסו לפליטים אלה באי רצון. ליאו הרצברג־פרנקל כתב בענין זה: "Es geschah bis jetzt nichts um das Elend zu lindern oder zu entfernen und nach wie vor machen sich die durch geheime Schmuggelwege eingewanderten Russen, die ohne Vermögen, ohne Erwerb, ohne Bildung und Wissen herüberkommen, Intoleranz und hartnäckiges Verharren in den alten Geleisen Orthodoxie und wahnsinnigen Fanatismus predigend in unserer Stadt breit, und leben bequemer auf österreichischem Boden als je in ihrem Vaterlande, aus dem sie aus Furcht vor der Abstellung oder der gesetzlichen Ahndung für das eine oder das andere Vergehen sich zu entziehen flüchteten. Brody, wie es jetzt ist, ist ein Augiasstall, den alle Tätigkeit der hier anwesenden Gendarmen nicht reinigen kann, weil sie nicht unterstützt werden" (Briefe über Galizien III: Wiener Blätter (בעריכתו של ד"ר מאיר לטרים) 1851 p. 399—400). פרנקל והמתקדמים ראו בפליטים אלה את הגורם המגביר את שורות האדוקים בברודי ולכן התנגדו שישתקעו בעיר.

18 „עברי אנכי" 1868 גל' 2 (10/10) עמ' 10—11.

19 Zehnte Rechnungslage der Verwaltung des Wohltätigkeitsvereines "Chesed we Emes zu Brody", 1877

20 Jahresbericht des Vereins "Jüd. Volksküche" zu Brody. 1902

עליהם להרצות ולתת שעורים לחברי החברה [21]. בכל שבת הטיף כאן ד"ר ל. הרצל.

הנהלת הקהילה, שהיתה בשנים הראשונות בידי הנאורים, השתדלה לשפר את פעולות הקהילה. מבחינה תרבותית היתה שאיפתם להכניס את השפה והתרבות הגרמנית ולא להתחבר אל שאיפות הפולנים. בברודי קיים היה, אחרי המרד הפולני [22] בשנת 1831, מרכז פוליטי חשוב. שעל כן הוחמר כאן הפקוח על מטעני סחורות, שהגיעו מצרפת, במטענים אלה הבריחו המהגרים הפולנים בפריס מכתבים וכרוזים פוליטיים אל האוכלוסיה הפולנית ברוסיה. כך נתפסו בשנת 1835 משלוחים כאלה. בברודי גופה היו פעילים „הקנאים לענין הפולני" הסוחר האיטלקי יוהן סאלא והסוחר הברודאי וילהלם קלבר שישב אז בוינה [23]. אולם יד היהודים לא היתה בעניינים אלה. ואדרבה, פניהם היו מכוונים לווינה וכל תקותם, כי הצנטרליזם יהא לטובת היהודים. וסיסמתם היתה ברורה למדי: „בקרב יהודי גליציה יש לטפח את ההכרה הגרמנית, את ההשכלה והתרבות הגרמנית, היהודי צריך להיות גרמני אמתי, וכן יוכל להכריע על גורל העתיד של גליציה" [24]. השקפות אלו היו תוצאות מצבה הכלכלי המיוחד של העיר החפשית ולכן ירדה בברודי, לפי דברי בן הדור, הרמה התרבותית מבחינה יהודית. משכילי ברודי שאיפתם ומגמתם התרכזה ברובה באגואיזם חמרי, ומכאן הניגוד החריף שבין הלך רוח הנוער ובין האידיאליזם של משכילי ברודי, שקיוו כי תקופת מעבר היא זו ומשכילי ברודי „יתחשבו גם ברצינות לטעת בקרבם לא בלבד נבטי התרבות הגרמנית הטהורה אלא גם לא להעלים מעיניהם את הבסיס המוסרי הדתי היהודי" [25].

בתקופה זו היתה האישיות המרכזית בחיי הקהילה הבנקאי מאיר קאליר שכבר שמענו על פעולתו עד שנת 1848, שבה לא הצליח להשיג את מבוקשו הפוליטי ולהבחר לפרלמנט האוסטרי הראשון, ונבחר הרב מנהיימר, שבו ראו היהודים את דברם, שיוכל לייצג את בני עמו בפרלמנט פי כמה יותר טוב מאשר קאליר. אולם למרות תבוסתו לא ויתר קאליר על פעולתו הצבורית. בשנת 1850 הוקמו בגליציה לשכות המסחר והתעשיה הראשונות, ואחת מהן בברודי, שכללה את המחוזות זלוצ'וב, טרנופול, צ'ורטקוב ובז'ז'אני. לנשיאה נבחר מאיר קאליר, ובבחירה זו נתחזקה עמדתו הצבורית ועלה מעמדו האישי. ביחוד הצליה לרכוש את אהדת האוכלוסיה היהודית בברודי אחרי השריפה הגדולה באוגוסט 1849, שהחריבה מספר גדול של בתים ובתוכם גם את אטליזי הקהילה. קאליר חזר ובנה אותם על חשבון בית החולים היהודי אשר בראשו עמד שנים רבות והשיג כי המונופולין ניתן לקהילה בלבד, אפילו בעל העיר מלודצקי לא היה יכול לבנות אטליז אחר. כך השיג הוא

21 „עברי אנכי" 1870 גל' 20 עמ' 157.

22 לפי מקורות פולניים הראו דווקא יהודי ברודי אהדה רבה לפולנים בימי המרד בשנת 1831 ותמכו בקורפוס של הגנרל דברניצקי, שפעל בשטח ראדזיבילוב—ברודי (Stanisław Schnür-Pepłowski: Z przeszłości Galicyi 1772—1862, Lwów 1895 p. 339).

23 ארכיון ממלכתי וינה: Zentrales Informationsbüro 1835. Protokoll v. 17/I. Nr 12.

24 J. Busch' Oesterreichisches Zentralorgan, Wien 1848. Nr 21, p. 232.

25 Orient 1844 p. 319. מענין, כי משכילים יחידים מברודי אהדו את התנועה של גרמניה הגדולה. כך, למשל, מסר בשנות 1840—1848 סוחר הפרוות בברודי אכסנפלד, לדברי התנועה הזו, חמר על המצב באוסטריה. הוא עמד בקשרים עם הסופר הירש בליפסיא שהוציא לאור את הירחון "Die Locomotive" ועבד למען הפצתו (ארכיון ממלכתי בוינה Inform. Büro 1842, 22/VII. Nr. 213. 1843, Nr. 164).

בשביל בית החולים הכנסה שנתית נקיה של 1500 פלורין ופטר אותו מגרעון, שהעיק עליו שנים מספר. ובאותה שנה עצמה — פנה קאליר אל הציבור היהודי בכל גליציה בתכנית גדולה שהיתה מכוונת לשנויים רבים בחיי היהודים בגליציה. כיון שכתב־הקיסר מ־4 במארס 1849 על הזכויות הפוליטיות של אזרחי המדינה, התיר, בסעיף 30, ליהודים לרכוש בכל חלקי הממלכה קרקעות מכל המינים, חשב קאליר כי הגיעה השעה, שהיהודים ישנו את הרכבם הכלכלי ויעברו מענפי מסחר לענפי הכלכלה הקשורים באדמה ובחקלאות. אמנם בתחום זה נעשו בגליציה כמה נסיונות עוד בימיו של יוסף II. מ־836 משפחות חקלאים יהודים בשנת 1822 היו עוד בשנת 1826 — 724 ובשנת 1840 ירד מספרם ל־440, אולם עיקר פרנסתם לא היתה בחקלאות. לכן אין פלא שהממשלה משכה את ידה מכל הענין הזה. וכן בשנת 1848 חשב שארו של מאיר קאליר, הרב הוינאי ר' אלעזר הורוויץ [26] לפנות אל יהודי המונרכיה בהצעה [27], ליישב את היהודים בחקלאות, כי לדעתו השחרור התחוקתי של היהודים בלא תיקונים סוציאליים ושנוי הרכבם הכלכלי לא יביא כל תועלת של ממש. ההצעה הזאת מ־17 ביולי 1848 [28], השפיעה ודאי על קאליר לתכן את תכניתו המקיפה, ליסד חברה התישבותית, שתעודתה לרכוש קרקעות ולישב עליהם יהודים. לשם כך נוסד על ידו בברודי ועד יהודי, שקיבל עליו לקיים את התכנית למעשה. בברודי יצא נגד תכניתו העסקן והסופר ליאו הרצברג־פרנקל במאמר בעתון "Lloyd" בהצביעו על אי הצלחה הצפויה לתכנית, הואיל ואין בגליציה אדמה טובה המאפשרת התישבות פוריה. לכן הציע לבצע את התכנית בדבר יהודי גליציה — בהונגריה, בעלת טיב אדמה מסוגלת להתישבות. אולם למרות התנגדותו הצטרף לועד ועמד לימינו של קאליר, כי היה משוכנע שבעזרת התישבות חקלאית אפשרית היא הפרודוקטיביזציה של המוני ישראל בגליציה [29].

בראשית 1851 הוזמן קאליר כנשיא לשכת המסחר והתעשיה בברודי וכאחד המומחים הידועים בעניני כלכלה, להשתתף בקונגרס לעניני־מכס, שהתכנס בווינה. בבואו לווינה הציע הוא את תכניתו לפני הקהילה הוינאית. בכמה וכמה התיעצויות הכירו ראשי הקהילה בחשיבותה ובדחיפותה של תכניתו והסכימו, שיציע תכניתו לפני הממשלה. ב־23 בפברואר בקש, כחבר הועד של החברה לחקלאות בגליציה, את המיניסטריון לעניני פנים לתת לו רשיון להקמת אגודה חקלאית ליהודי גליציה. לשם כך תרם בעצמו 5000 פלורין והודיע, כי יקבל גם סכומים ניכרים מידי נדיבים שונים בגליציה. הוא התכוון לגייסם על ידי אוסף כספים בין

26 נולד בפלוס (בוריה) בשנת 1803 ונפטר בווינה בשנת 1868. תלמידו של הגאון ר' משה סופר מפרשבורג. היה רב בפאוֹאנקירכן (בורגנלנד) ואח"כ מנהל תלמוד תורה בדייטש־קריץ. בשנת 1828 נבחר לפי הצעתו של ראש הקהילה יצחק לוי פון הופמנסטל לרבה של וינה. אביו ר' דוד העשיל הלוי הורוויץ היה חתנו של הרב אלעזר קאליר וגיסו של ר' אלכסנדר זיסקינד קאליר אבי מאיר קאליר.

27 בין שאר דבריו נאמר בכרוז הנ"ל: "Daher treue Glaubensbrüder eilet heran, einen Verein zu bilden, der die Aufgabe sich stelle, junge kräftige Männer derart zu unterstützen, dass sie auf eigene Faust und mit eigener Hand den Ackerbau betreiben und somit von dem Ertrage, den sie dem Boden abgewinnen, sich und die Ihrigen in Ehren erhalten und ernähren können".

28 R. Charmatz: Adolf Fischhof. Wien 1910 p. 278

29 L. Herzberg-Fränkel: Briefe über Galizien, Wiener Blätter (Dr. M. Letteris) 1851 Nr 96 p. 461.

יהודים עשירים. ודאי היה לו, שהחרדים לא יתנגדו לתכנית ובעצמם יתמסרו לחקלאות או יסכימו שילדיהם יתעסקו בה. שעל כן בקר גם בערים אחדות בגליציה וגייס נדיבי לב שהבטיחו לו להעמיד לרשותו סכומים ניכרים אם החברה תקום.

בתזכירו הדגיש קאליר, שמטרת החברה היא להעביר את יהודי גליציה, השרויים בדוחק, לעבודות האדמה ולענפי החקלאות. אמנם, כל הנסיונות שנעשו עד כה נכשלו, אולם לא משום שהיהודים אינם נוטים לחקלאות אלא בסבות הבאות: א) החרדים סבורים שעבודת החקלאות תמנע אפשרות של קיום המצוות. ב) האכרים הנוצרים עינם צרה ביהודי הרוצה לעבוד כחקלאי. ג) עד כה היה היהודי מוצא מכל אפשרות לרכוש ולעבד את הקרקע.

כדי להתגבר על קשיים אלה מבקש בעל התזכיר לשתף פעולה עם הרבנים ובני־סמך דתיים להקים מושבות יהודיות, שבהן יקבלו מתישבים קרקעות ויוכלו לשמור על כל דיני ישראל ומנהגיו.

הצעתו של קאליר נתקבלה בסבר פנים יפות על המיניסטר לעניני פנים, מיניסטר הכספים והמיניסטר לחקלאות וכולם הבטיחו לו עזרה מטעם הממשלה. המיניסטריון לעניני פנים העביר את תזכירו לנציב גליציה גרף אגנור גולוחובסקי, שהתיחס באהדה להצעה. ב־18 במארס פנה הוא במכתב אל קאליר, באמצעות שר המשרד המחוזי בזלוצ'וב אנדזיבסקי, והודיע לו כי נתן דעתו על הצעתו ליסד חברה חקלאית המבקשת להקים מושבה כפרית בשביל יהודי גליציה כדי לקרבם לעבודה חקלאית ולעשותם ע"י כך אזרחים מועילים. קאליר נדרש להגיש תכנית מפורטת של המוסד, שהוא מתכוון להקימו וביחוד כיצד יוכל לגייס את הכספים הדרושים לממון המוסד הזה. הוא עצמו, גולוחובסקי, ודאי לו, שהקמת חברה כזאת תועיל הרבה ליהודים ולמדינה, ומבחינות רבות תשפיע על מוסריותה של האוכלוסיה היהודית. שעל כן מתיחסים השלטונות אל השאיפות האלו בהכרה והוקרה, ורצוי מאד שיצליח להוציא תכניתו הלכה למעשה. בוינה גופה טיפל בתזכיר הזה בהתענינות רבה, המזכיר במיניסטריון לעניני פנים קארל וולפאהרט (Wohlfahrt). הוא ראה בהצעה זו תרומה ניכרת לחיסול תהליך הפרולטריזציה של המוני ישראל בגליציה, שהתגבר והלך במידה מבהילה. קודם כל היה הוא מעונין לדעת עד כמה מסכימים החרדים לתכנית זו. לשם כך פנה, ב־8 במארס 1851 במכתב אל הרב בזולקיב ר' צבי הירש חיות (1805—1853), שהיה מחליף עמו אגרות בשאלות יהודיות, ובו הפנה את תשומת לבו לתכניתו של מאיר קאליר, שהציע להקים מושבות חקלאיות שלמות, שתשמורנה בחופש בלתי מוגבל על דתם ותקיימנה בתי־כנסת, בתי־ספר ומועצות משלהן, ולא לישב את היהודים כחקלאים בקרב כפרים נוצרים. לפי דעתו מן הדין שתכנית זו יתמכו בה לא בלבד חוגי המשכילים אלא גם חוגי החרדים, שעל כן הוא פונה אל הרב כאל מלומד מפורסם ואישיות מכובדת על החרדים ומבקשו להודיע לו את עמדתו.

הרב ר' צבי הירש חיות הודיע לו כי דעתו מסכמת עם מאיר קאליר ותכניתו. ממכתב מ־25 באפריל, שהרב ר' צבי חיות כתב למאיר לטריס [29א] אנו למדים, כי הוא רואה את הנוער היהודי פרוע בשל החסידות וכתרופה היחידה נראה לו לעוררה ולזרזה לעבודת האדמה. „אף אני — הוא כותב במכתבו — הבעתי את דעתי בחוזר לרבני גליציה כי בשעה שביתר ארצות־הכתר נעשים הצעדים הראשונים להשכלת היהודים על ידי ייסוד בתי־ספר, הרי בגליציה עבודת האדמה בלבד היא שתביאם לחיים האזרחיים. בשל רבניהם נעשים הם

29א נדפס ב־Wiener Stimmen (של לטריס) 1851 Nr 35.

בורים ומאמינים בדברים בטלים ויש לבקש תרופה יסודית בדרך העדוד של הצד החמרי. במספר מאמרים תארתי נאמנה את האורות והצללים אשר לחסידות, אך איש עדיין לא תאר אותה הבורות הבולטת, כפי שנזדמן לי להכירה באנשים האלה. לא בלבד ידיעות חילוניות הן מוחרמות, אלא גם התנ"ך, הרמב"ן, אלפסי וחבורים מסוג זה, הדנים בעמקי מדע הרבנים, אסורים הם. אף צעירים המתמסרים לרבנות אין להם מושג כל שהוא מההשקפה האמיתית של הרבנות, לומדים הם מתוך „אורח חיים" רב הכרכים את „הלכות פסח" בלבד, ואף פרק זה לא במלואו, כי סדרי החג ומנהגי ליל הפסח ידועים להם מתוך מנהגיהם. ולמודיהם הם עוד „יורה דעה", „הלכות שחיטה", „טריפות" וכו', אם יתמצא איש בנושאים אלה וגם אם לא ידע, שהמלך דוד היה יורשו של שאול, הרי יומלץ על ידי רבנים כרב מוכשר לאחת הקהילות החשובות. מסופקני, אם אספת רבנים, כדוגמת זו שהתקיימה בבוהמיה, תביא תועלת כאן, כיון ששנים או שלשה רבנים בלבד יצביעו בעד הקמת בתי־ספר גרמנים והנהגת למודי־דת מסודרים. אין לשכוח שגם אותם הרבנים, שאינם נמנים עם עדת החסידים, נתונים להשפעתם ולכן לא יעיזו לתמוך בהצעה כזאת. רק אם ילהיבו אותם לחקלאות, שאליה נוטים יהודים רבים מהשכבות הנמוכות ושגם החסידות מחייבת אותה, עשויות לצמוח תוצאות טובות להתקדמות האטית של היהדות הגליציאית".

קאליר לא נח. בוינה התקשר עם מנהיג מהפכת 1848 ד"ר אדולף פישהוף, שנתמנה ב־2 באוגוסט 1848 על ידי הקבינט ליועץ במיניסטריון לעניני פנים ובתפקידו זה סייר בגליציה ובוקובינה והזדמן לו להכיר את הבעיה היהודית. גם הוא התיחס באהדה גדולה לתכניתו של קאליר, שממנה קיוה רבות לפתרון השאלה היהודית. לפי בקשתו של קאליר קבל עליו לעבד דוגמת תקנות בשביל החברה החקלאית היהודית שנתקבלה על ידי הועד בברודי, פרט לסעיף אחד (4§§) שבו הציע פישהוף שכל מתישב הרוצה להתקבל במושבה „מחויב לדעת קרוא וכתוב", על כך כתב לו חבר הועד הברודאי ליאו הרצברג־פרנקל ב־8 בספטמבר 1851, שתקנותיו נתקבלו בהסכמה מלאה, פרט לסעיף הנזכר, כי „גליציה ברוכה באנשים שאינם יודעים קרוא וכתוב", ואלה היודעים אפילו קצת לקרוא ולכתוב אידית מביטים על כל עבודה גופנית כאינה ראויה [30]. התקנון המעובד ע"י פישהוף שימש לקאליר כבסיס לתכניתו [31]. בסוף 1851 הגיש קאליר לממשלה בוינה תכנית מעובדת יחד

30 R. Charmatz: l.c. p. 281.

31 בתקנון שעובד ע"י פישהוף בקיץ 1851 נאמר בסעיף 1, שמטרת החברה לרכוש את יהודי גליציה לחקלאות. לפי סעיף 2 מתפקידה של החברה א) ליסד מספר מושבות דוגמא, ב) להכשיר על חשבונה מספר צעירים בחקלאות באחוזות מופתיות. סעיף 3 קובע שלשם יסוד מושבה בת 30 משפחות יש לקנות שטח קרקעי מתאים ולחלקו ל־30 חלקות שוות שתמסרנה למשפחות הנ"ל. לפי סעיף 4 יתקבלו למושבה יהודים ילידי גליציה בגיל של 18—30 שנים (חיילים משוחררים עד 35), שלפי בדיקה רפואית מוכשרים הם לעבודה חקלאית, מבחינה מוסרית אין בהם שום פגם ויודעים הם לקרוא ולכתוב. סעיף 5 קובע שכל מתישב יקבל פרט לחלקת האדמה, כל המכשירים ואינונטר חי. ההוצאות לכך יחזירו בשיעורים שנתיים. לפי סעיף 6, בחמש השנים הראשונות נהנה המתישב מפרי האדמה והאינונטר. ואך כעבור התקופה הנזכרת יקבל את האדמה והאינונטר כרכוש משלו בתנאי, שבכל השנים האלו התנהג יפה ולפי הוראות החברה. לפני קבלת הרכוש עליו להתחייב להעסיק רק עובדים יהודים, לא למכור או לבזבז את משקו או להחכירו בלי רשות החברה ולהחזיר את כל המפרעות הכספיות שקיבל מקופתה.

עם התקנון הנזכר ובקש לתת לו את הרשיון לפרסם את הכרוזים הדרושים ולאחוז בצעדים להקמת החברה. הנציב גולוחובסקי העביר את בקשתו למיניסטריון לעניני פנים בוינה, וזה הציע למיניסטריון לחקלאות לתת לו — לקאליר — יפוי־הכוח הדרוש להכנות הדרושות ליסוד החברה [32] אולם ברוח המלצותיו של הנציב גולוחובסקי, שהדגיש בחוות דעתו, כי אין לו כל התנגדות לתכניתו של קאליר, ואדרבה, הוא היה רוצה מאד שהמפעל יצליח. אבל מחובתו להעיר, שצריך לשים לב לתקנה מ־17 במארס 1849, המדברת על יחס החברות הפרטיות אל הנהלת המדינה, ולפיה מחויב מושב הנהלת החברה להיות בלבוב, ועליה לתת לנציבות בכל שנה דין וחשבון על פעולותיה ותוצאות עבודתה ולפרסמה ב„לעמבערגער צייטונג". הישיבות והאספות מחויבות להתכנס במעמדו של נציג השלטונות. אמנם אין צורך בפיקוח מיוחד מטעם השלטונות ויש להניח לחברי החברה חירות פעולה. למרות המלצתו של גולוחובסקי לא מיהר מיניסטריון החקלאות לסדר את בקשתו של קאליר, ונתן תשובתו אך ב־12 במאי 1852, ובה הדגיש, כי האגודה הבאה בחשבון אינה אגודה חקלאית מטפוס החברות הקיימות ברוב המדינות האוסטריות, שמטרתן לפתח את החקלאות, אלא כאגודה הבאה „לשפר את המצב המוסרי והפוליטי של יהודי גליציה". מטעם המיניסטריון לחקלאות אין כל התנגדות להקמת חברה כזאת, ואדרבה מצבו הירוד של האכר הגליצאי מניח מקום לתקוה, כי אכרים יהודים, שאינם נוטים לחקלאות, יביאו אך תועלת, אולם משום גודל ההשפעה העשויה שתצא מלפני החברה לגבי המצב והתנאים של היהודים בגליציה, סובר המיניסטריון, כי חובה היא לקבל את הסכמתו של הקיסר. לאחר אשורו של הקיסר תהא התכנית זקוקה לאישור חדש של המיניסטריון. לא כן מיניסטריון לעניני פנים — הוא לא הסכים לדעה זו והדגיש שאין צורך ברשיון של הקיסר והחליט, שמיניסטריון החקלאות אין להגיש לפניו אלא תכנית ההתישבות בלבד [33]. ואחרי שקאליר קבל את הסכמת הממשלה פתח מיד בפעולה. הקים ועד מיוחד מנכבדי ברודי ונציגי יתר קהילות בגליציה והטיל עליו לעבד את תקנות החברה, לפי הטופס שעובד ע„י ד„ר אדולף פישהוף. חבור הכרוז נמסר עוד בשנת 1851 ליצחק ארטר, והרי לשונו של „קול קורא לבני ישראל תושבי ארץ גאליציא" [34]:

„קול קורא

לבני ישראל תושבי ארץ גליציא

שמעונו אחינו בני בריתנו, כל רודף צדק וכל דורש טוב לעמו, שיתו לבכם לדברינו, הנובעים

כל עובד יהודי המועסק ע„י מתישב שלוש שנים יוכל בעד עבודתו הנאמנה והחרוצה לקבל אדמה ומשק בתנאים הנ„ל. המתישבים במושבה אחת מהווים כפר עצמאי. החברה דואגת להקמת בנין המועצה, בית הספר ובית המרחץ ומעמידה לרשות הכפר את המנגנון האדמיניסטרטיבי, כלי קודש ומדריכים חקלאיים על חשבונה היא. החברה מייצגת את עניני המושבות לגבי השלטונות. את אמצעיה מגייסת החברה על ידי תרומות. המייסדים וחברים קבועים תורמים תרומה חד־פעמית בסך 200 גולדין. את החברות הזמנית אפשר לקבל על ידי תרומה שנתית בסך 5 גולדין במשך שלוש שנים. לכל חבר זכות בחירה והיבחרות. אל החברה יכולות להצטרף גם קהילות שלמות ולהן אך ורק קול בחירה אחד. בראש החברה עומדת הנהלה בת 7 חברים שנבחרים רק לתקופה של 3 שנים. (R. Charmatz, l.c. p. 280-281).

32 ארכיון מיניסטריון הפנים 1549/M. J. 1852 33 שם 3391/M J. 1852

34 נדפס ב„הצופה לבית ישראל" וינה 1864, עמ' 120—122.

ממעמקי לב חרד ודופק לטובת כלל אומתנו, ונכסף ומשתוקק לראות בכבודה ובהצלחתה ! שמעו אלינו וישמע אליכם ה' !

הלא ידעתם את חסדי ה' אשר הגדיל לעשות עמנו, בהטותו את לב מלכנו האדיר הקיסר פראנץ יאזעף הראשון יר"ה ואת לב יועציו לגול מעלינו חרפת שנות קדם וכלימת דורות עולמים, דורות חשכה ואפלה — לקרוא דרור לבני ישראל החוסים תחת ממשלתו ולתת להם משפט ככל אזרח אשר בארץ לכל אחוזת נחלה ולכל פקודת משמרת ולכל עבודה ומלאכה המחיות ומפרנסות את בעליהן. הדבר יצא מפי המלך, ורבים מבני בריתנו שלחו ידם אל עץ החיים אשר אמר המלך לאכול מפריו ויקחו איש איש כיד ה' הטובה עליו. אלה אשר חננם אלהים בהון ועושר קנו להם עירות וכפרים, ואלה אשר חלק להם בחכמה ובבינה הפקיד המלך בחסדו על משמרותיו.

אך רבים מאחינו יושבי ארץ גליציא לא תשיג ידם מעוני ומחוסר כל לעלות בעץ החיים ולאחוז בסנסניו ; ובעבור אשר כלם רק בדרך אחד, דרך המסחר, ילכו לבקש מחיה וטרף, משעול צר אשר לא יכיל את כל ההמון הרב ההולכים בו, כל איש ואיש דוחק את חברו ומחסר את שכר רעהו ופרנסתו, ועל ידי זה העוני והמחסור הולכים ומתגברים, והאביונים הולכים ומתרבים.

ובראותנו את ארצנו ארץ גאליציא כי ארץ מבורכת היא, ואדמתה שמנה ופוריה, ולא תמנע מתת כחה לעובדיה, ובראותנו מה טוב ומה נעים היום גורל אכריה מיום אשר קרא המלך בחסדו גם להם דרור ויסר מעליהם את עול השעבוד אשר השתעבדו לפנים לאדוני הקרקעות, הלא ידוה לבנו ויכמרו נחומינו לראות אחינו בני בריתנו עטופים ברעב ושואלים ללחם ואין, ואדמת ארצנו זועקת ומבקשת לידים עובדות, ואומרת הבו לי יגיע כפיכם וזרועותיכם, ואני אתן לכם לחם לשובע וחלף עבודתכם ועמלכם חלב ודשן אשביע נפשכם.

אי לזאת למען משוך חסדי אל ומלך גם לאביוני ישראל בארצנו, אשר לא תשיג ידם לקנות להם נחלת שדה, ולמען הסיר מעלינו חרפת הגוים, האומרים : „נרפים בני יהודה, נרפים הם ועצלים להוציא לחמם מן הארץ בזעת אף ויגיע כפים, וגם אביוניהם יבחרו לבלות ימיהם בערום ובחוסר כל, ולא יאבו לשום ידיהם על המחרשות והאתים לשדד את האדמה אשר מעולם לא חדלה תת אוכל למכביר לעובדיה ושומריה" אי לזאת עלה על לב אחד משועי עירנו הגביר הנכבד ר' מאיר קאליר לעורר את לב אחינו בני־ישראל החפצים להיות אכרים, בנחלת שדה ובית וכלי חריש וקציר ובהמות הנצרכות לעבודת האדמה. וישם את מחשבתו זאת ואת אשר חשב על אחיו היהודים לפני יועצי המלך וייטב הדבר מאד בעיניהם, ויתנו לו הרשיון ליסד החברה הזאת להתאסף ולהועץ ולאסוף כסף לתכלית הזה, ויבטחוהו נאמנה כי תהי גם ידם את החברה הזאת לסעדה ולתמכה בכל תוקף ועוז, ולהשקיף תמיד בעין חמלה על קהלות אחינו האכרים, ולהגן עליהם שלא תגע אליהם רעה מאויביהם ושונאיהם, ושלא יפריעום מעבודתם ביום הראשון בשבוע שהוא יום שבותם של הנוצרים וביתר חגיהם ומועדיהם. וכבר נתנה הפקודה לכל העומדים על משמרות הממלכה במדינתנו לתמוך את ידי החברה הזאת בעמלה ויגיעותיה להפיק את זממה ומועצותיה.

ויתאספו פה כל נדיבי העדה, ראשיה חכמיה ונבוניה ובראשם הרב הגאון אב"ד דק"ק והגליל, כלם כאחד התאספו להיות חברים לדבר שבקדושה ליסד את החברה הזאת, ובמועצותיהם אשר נועצו יחדיו למצוא לכסף מוצא לתכלית הגדול והקדוש הזה, המה ראו כן תמהו, כי לא כבד הדבר ממנו, והמחשבה הטובה הזאת קלה להוציאה למעשה, אם יהיו כל בני ישראל יושבי הארץ הזאת חברים כאיש אחד לתמכה ולסעדה, כי מספר בני ישראל יושבי ארץ גאליציא הוא שלש מאות אלף וששים אלף נפש. נניח שלא יהיו המתגדבים בעם כי אם ששית המספר הזה, שהוא ששים אלפים נפש, ונניח שנדבת איש ואיש תהיה רק הקטנה שבנדבות והיא צ"ל אחד כסף (איין קרייצער קאנווענציאנסמינצע) לשבוע, אז יעלה סכום הנדבות לסך אלף פרחי כסף לשבוע,

ישנים וחמשים אלף פרחי זהב לשנה (52,000 פל') כמספר שבתותיה. אם נניח שמחצית מספר המתנדבים יתנדבו בסך צ"ל לשבוע ומחצית השניה יתנדבו שלשה צ"ל לשבוע יעלה הסך למאת אלף וארבעה אלפים לשנה (104,000 פל'). ומי לא ידע כי נגידי עמנו וקציניהם ועשיריהם אוהבי צדקה וחסד הם? נדיבי העם האלה יוסיפו ויגדילו בלי ספק את תרומת נדבתם כפי מסת ידם וערכם. והיה מעשה הצדקה והגדבה למחיה ולכלכלה למאות נפשות מדוכאות בלחץ ועוני ולהחיות ברבות הימים עם רב מישראל.

על פי הדברים האלה נוסדה פה חברה לחנוך אכרים יהודים בגאליציא (איין גאליציש־יידישר אקערבוי־פעראיין) והיא מתחלקת היום בראשית הוסדה לשתי מחלקות: המחלקה האחת עבודת משאה היא לאסף את תרומת הנדבה מאת המתנדבים בעם, אחד המרבה ואחד הממעיט; והמחלקה השניה משמרת עבודתה היא כל מעשה הכתיבה בלשון עברית, אשכנזית ויהודית לכל אשר יסכימו אנשי החברה על פי רוב הדעות באסיפתם אשר הם מתאספים פעם אחת או שתים בשבוע. ואליכם בני ישראל, אחינו יושבי הארץ הזאת, נשים עתה דברינו: התאספו גם אתם, ועשו לכם בכל הערים אשר אתם יושבים בהם, אגודות אגודות לתכלית הגדול והנעלה הזה. ברו לכם אנשים, אנשי אמונה, אוהבי צדק, ואספו על ידם מכל איש ודיב לב בעריכם את כל אשר ידבנו לבו לתת, אם מעט ואם הרבה וכתבו את הכל על ספר, וקביצת הכסף תהי למשמרת בידכם עד אשר יאספו הנבררים מכל אגודות הערים לועד כולל, ויקראו בשם את אחת הערים אשר הם חפצים בה להיות אגודתה החברה הראשית והכוללת לכל בנותיה אגודות הערים האחרות, ואז יביאו כל האגודות את קבוצת כספם לגזבר החברה הראשית.

חזקו והיו לבני חיל, ועזרו איש את אחיו בכל אשר חננו ה' בכספו בעצתו או בתבונות כפיו. חזקו ונתחזקה בעד עמנו, למען נוכל להשיג מטרת חפצנו, להמציא מזון ופרנסה לעם רב מישראל, להם ולנשיהם וטפם. ואל יעצרו אתכם המונעים ופגעי הזמן, כי הדבר נוגע לכללות האומה; וכתבו אלינו בכל לשון שאתם שומעים עברית, אשכנזית או יהודית את אשר הסכמתם ואת אשר החלותם לעשות, וכתבו לנו מדי חדש בחדשו עד כמה יגיע הכסף המתוכן בקופת אגודתכם. ויהי נועם ה' עלינו ויכונן מעשה ידינו".

פניתו של קאליר לא העלתה בת־קול בקרב עשירי ישראל; הללו או שלא רצו או שלא יכלו להבין לשאיפתו לפיתוח פרודוקטיביזציה של המוני־ישראל ולהעבירם, בתהליך אטי ועקיב, מחיי תגרנות לחיי חקלאות. ראשי הקהילות לא התאזרו עוז ולא נתנו לו לקאליר את העזרה הנחוצה, שהעמיס עליו את עבודת התעמולה וההשתדלות בפני השלטונות.

אחרי שנוסדה החברה בברודי „עצו עצה דברו דבר ולא קם, נפרדה החבילה ולא נודע מי הסב דבר טוב ומועיל כזה אחור, אין זה כ"א רצונם לילך בגדולות ובתעצומות מכחכם, תפסת מרובה לא תפסת" — בא קאליר לכלל מסקנה, כי לא הגיעה עדיין השעה ואין עדיין האפשרויות הכספיות לייסד מושבה יהודית גדולה. אולם ראה, כי ניתן להקים מפעל חקלאי קטן בכל עיר ועיר ולישב בסביבתה מ־5 עד 40 משפחות לפי היכולת הכספית ובדרך כך ליצור דבר שיצליח ויביא ברכה ליהודים ולמדינה שהם יושבים בה. לשם כך הסביר, במכתב חוזר מיוחד [35], את נימוקי תכניתו, והדגיש במיוחד כי העובדה, שהקיסר נתן לכל תושבי המדינה „חוקה אחת ומשפט אחד ימשול על כולנו, נחלת בית ושדי תרומות נקנה,

35 בשם „גאליציען קול תתן", נדפס בספר בעריכת מאיר לטרים: ס' מכתבי עברית. וינה, 1894, עמ' 104—110.

כתושבים אנו בארץ" צריך שתעורר את היהודים להיות „עם עובד אדמה" כמגמת תורתנו ותכליתה. החוק, המרשה ליהודים לרכוש אחוזות וקרקעות, מחייבם „לאחוז את האדמה שאנו יושבים עליה ולא להיות נע ונד בארץ לא לנו כאשר היינו עד הנה שרק מנשך ומתרבית יכולנו למלט עיפת נפשנו מחוסר כל". כל זה חולל את שנאת הנוצרים אל היהודים, לאחר שהוטב מצבם הפוליטי והחוקי על היהודים להחליף את המסחר בחקלאות. כל הטענות שהחקלאות אינה מפרנסת בעליה אין להן יסוד ואף הטענה כאילו החקלאות עוינת לתורה אין לה על מה שתשען. אין לשכוח, כי „עיקר יסוד הנהגת מדינתנו עת היינו לגוי וממלכה היה על עבודת האדמה" וכן באים כתובים ומימרות להוכיח, עד מה היתה עבודת האדמה כשרה לפי התורה, המשנה והתלמוד.

והרי מבחינת המצב הכלכלי הקשה של המוני ישראל בגליציה, המתואר במכתב החוזר, בצבעים שחורים יש לברך את שעת הכושר להאחז, אחיזה חוקית בקרקע ושעל כן אדירי ישראל מוטל עליהם „החוב הגדול להגן על אחינו ולהציל שארית ישראל ולהשיב האובדים והנדחים בדרך תוהו, להשימם לאנשים מועילים להחברה ולהמדינה, ואך באחת תוכלו מלט ארצנו מכליון נצח והוא ליסד חברת חריש וקציר (אקערבוי־קאלאניען)". והמכתב החוזר פונה בקריאה אל „גדולי גאליציען ואציליה! היו ראשונים להציל כבוד ישראל ועליכם תבואנה ברכות לעד, היו ממזכי הרבים, חמולו! חוסו! הושיעו! הצילו את אחיכם האומללים. רחמו כל עוד עת לעשות, כי מי יודע מה ילד יום ומי רואה מה יהיה באחרית הימים?". אולם גם מכתב חוזר זה לא נענה לו הד כראוי לו. בני הדור לא בגרו עדיין לביצוע רעיון הפרודוקטיביזציה של המוני ישראל, וגם תנאי הזמן לא היו נאותים להגשמת תכנית זו [36]. משראה קאליר, כי תכניתו אינה ניתנת להגשמה נטל תרומתו, בסך 5,000 פלורין, שהקדיש לחברה החקלאית, והקציב אותה בדצמבר 1853 למתן סטיפנדיות לנערים, שגמרו את בית הספר היהודי העממי והם מבקשים ללמוד מלאכה [37].

ובכלל לא נח ולא שקט בפעילותו הצבורית, השתתף במרץ בכל עבודות להקמת בית הספר העממי היהודי והוא־הוא שהעיר את ראשי הקהילה על הצורך של לימוד השפה העברית ודקדוקה, וזכותו היא כי במו"מ עם השלטונות הודגשה הנחיצות של הלימודים העבריים. בדרך כלל, לא היה בימים אלה מפעל ציבורי או מפעל צדקה בעיר שקאליר לא יזם אותו או פעל בו. והוא הדין אחרי השריפה הגדולה, בשנת 1859, שבה נחרבו מאות בתים — עשה קאליר מאמצים כבירים לעזור לכל העיר. הוא יצא לוינה והשתדל מלפני ראשי הבנק הממלכתי להשיג הלוואה בת 250,000 גולדן למשך עשרים שנה, לחלקם בין הנשרפים שאין בידם לחזור ולבנות את בתיהם. אף מהונו נדב לנשרפים סך 3,000 פלורין ואחרי משא ומתן ממושך הצליח להשיג את ההלוואה שבה נעזרו הנשרפים בהקמת בתיהם. וזאת לדעת, כי פעילותו של קאליר חרגה גם מעבר לעירו — תרם לחברות יהודיות מחוצה לה, וכך, נתן 5,000 פלורין בשנת 1856, לאגודת בעלי המלאכה בוינה לשם אמון נערים יהודיים במלאכות שונות.

בפעולתו הפוליטית נאמן קאליר לכיוון הצנטרליסטי [38], ולכן סירב להצטרף לכל

36 באותו הזמן הגיש גם ר' שמואל דייטש, רבה של סַמבור, תכנית דומה. ראה את ספרי Aus zwei Jahrhunderten Wien 1924 p. 105.

37 Wiener Mitteilungen 1854 p. 2.

38 השלטונות התיחסו אליו באמון מלא. ראה תעודות ומסמכים III 16.

פעולה פוליטית בשיתוף עם הפולנים, שכן משענתם היחידה של יהודי גליציה וזכויותיהם היתה לדעתו וינה. וברוח זו היה גם פועל בסיים הגליצאי, שנקרא ב־20 באפריל 1848 לפי הוראתו של הקיסר אחרי שקבל ב־6 באפריל את המשלחת הגליצאית. בפעם הראשונה נבחרו לסיים זה גם ארבעה צירים יהודים ובכללם ציר יהודי מברודי מאיר קאליר. אולם למעשה לא כונס הסיים הזה אפילו פעם אחת מחמת התנגדותן של המפלגות הפולניות, שכינסו במקומו את המועצה הלאומית הפולנית (Rada Narodowa). פה במועצה הלאומית, לא יוצגו יהודי ברודי בשל עמדתם הפוליטית המיוחדת, שלא היתה הולמת את עניני הפולנים.

בימי המאבק הפוליטי בשנות 1848—1849 לא לקח קאליר חלק פעיל, הוא התרכז בפעולתו הציבורית בעיר ואף שיכול להבחר סגן ראש העיר ויתר על התפקיד הזה, ובשנת 1855 נבחר אחיו משה [39]. בראשונה הופיע קאליר בזירה הפוליטית הגדולה בשנת 1861, משנתעוררו אחרי תקופת הריאקציה, החיים הפוליטיים על יסוד הדיפלומים מ־20 באוקטובר 1860 וה־26 בפברואר 1861, וחודשו הפרלמנטים הארציים במדינות המונרכיה ההבסבורגית. לסיים הגליצאי נבחרו, לתקופת 1861—1867 בתוך 141 צירים ארבעה יהודים והם: ד"ר שמעון סמלזון מקרקא, מרדכי מארקוס דובש מלבוב, ד"ר אליעזר דובש מקולומיא, ומאיר קאליר מברודי. שלא כחבריו, שהצטרפו לפולנים, נאמן הוא לדעותיו הצנטרליסטיות, ולכן ציינה אותו הממשלה בדין וחשבון על תוצאות הבחירות כ„רצוי" לממשלה [40], אולם בעניינים הנוגעים ליהודים שיתף פעולה עֵרה עם ד"ר סמלזון ודובש. בשנת 1861 הכניס קאליר, כאחד עמהם, הצעה לשיווי זכויות של היהודים [41]. הצעה זו נתמכה על ידי הצעתו של הציר הפולני פלוריאן ז'ימיאלקובסקי, אולם מחמת דחיות מושב הסיים, לא הועלו ההצעות על סדר היום.

מחמת מחלתו לא יכול קאליר להשתתף בתמידות בדיוני הסיים ושעל כן לא השתדל להבחר בשנת 1867, ותחתיו נבחר ד"ר אוסבלד הניגסמן. לאמתו של דבר לא השתתף קאליר בכל דיוני הסיים בשאלת היהודים, וכדאי לציין, כי ציר לשכת המסחר והתעשיה בברודי בסיים היה הבנקאי הנוצרי א. הויזנר, שעמד תמיד לימין תביעות היהודים. קאליר זכה לימים לציון מיוחד על זכויותיו הרבות בשטח הצדקה ופיתוח המסחר. הוא ובני ביתו הועלו בשנת 1869 ע"י הקיסר פרנץ יוסף ו למעמד האצילים וניתן להם התואר Edler von Kallir (אציל לבית קאליר) וב־8 לאוגוסט 1874 — למעמד האבירים בתואר Ritter von Kallir (אביר לבית קאליר).

39 משה קאליר נולד בברודי בשנת 1806 ונפטר בוינה ב־24 בנובמבר 1889; היה בנקאי, עבר בשנות השבעים לוינה. עסקן ובעל צדקה גדול. פיזר בימי חייו הון רב למוסדות צדקה בעיר מולדתו ומחוצה לה. התענין במיוחד בבית הספר העממי היהודי בברודי ובגורלם של המורים. בצוואתו הניח לטובת בית הספר עזבון בסך 24.000 פלורין, מהם 12.000 לקרן פנסיה למורים, 5000 פלורין לקרן הלבשת ילדים עניים, 3000 פלורין לקרן הזנת ילדים, 1000 פלורין לקרן קניית ספרי לימוד, 1000 לספריית בית הספר, 2000 פלורין לקרן פרסים.

40 ארכיון ממלכתי וינה Kabinettsakten 1064, 1116 e. a. 1861.

41 Stenograficzne Sprawozdanie z posiedzeń galicyjskiego Sejmu krajowego we Lwowie I period 1861—1867.

מאיר קאליר מת ב־1 ביוני 1875 והניח בן אחד, נתן, שנולד בברודי ב־11 בנובמבר 1821. הוא קבל חנוך יהודי מסורתי, למד גם שפות ומדעי חוץ. בשנת 1840 נכנס לבנק של אביו והשתלם כאוטודידקט בלימודים שונים. בשנת 1847 יצא בעסקי אביו לרוסיה ושם ישב תקופה מסוימת, הקים כאן בנקים פרטיים ושורה של מפעלי תעשיה. אחרי שובו קבל את הנהלת הבנק. נתן קאליר נשא לאשה את ריינדל בתו של הרב בברודי, ר' יחיאל מיכל קריסטיאנפולר. עוד בחייו של אביו לקח חלק פעיל בחייה הציבוריים של ברודי. נבחר כנציג הסוחרים ללשכת המסחר והתעשיה, נשלח פעמים מספר לועידות בינלאומיות בעניני מסחר שהתכנסו במינכן, פרנקפורט ע/מ, וייצג את לשכת המסחר בברודי בתערוכות העולמיות בפריס, לונדון ווינה. בסוף שנות החמישים נבחר למועצת העיר והכניס תיקונים ניכרים בסדרי העיריה. לקח גם חלק פעיל בהתפתחות בית הספר העממי היהודי. יחד עם גיסו צבי (היינריך) נירנשטיין — בעל אחותו עמליה — ייסד בנק בווינה, ורק מתוך חיבה מיוחדת לעיר מולדתו החזיק גם את הבנק בברודי. משום כך השתדלו בברודי לבחור בו לתפקידים שונים, שלא יעזוב את ברודי לגמרי. את מרבית זמנו בלה בווינה. גם הוא היה מעורה בחיים הציבוריים. אחרי מות אביו נבחר נשיא לשכת המסחר והתעשיה בברודי וכהן בתפקיד זה עד 1885. כאביו היה גם הוא אוהד את הכוון הפוליטי, הנוטה לצנטרליזם הוינאי והיה חבר למפלגת החוקה (Verfassungspartei). בשנות 1867—1873 היה ציר בסיים הגליצאי [42] ובשנת 1873, כשצירי הפרלמנט האוסטרי נבחרו בבחירה ישירה ולא על ידי הפרלמנטים הארציים, נבחר הוא על ידי לשכת המסחר והתעשיה לציר לפרלמנט בווינה.

הוא היה חבר האגודה היהודית הפוליטית בגליציה „שומר ישראל", שנכנסה למלחמת הבחירות בסיסמה צנטרליסטית וכנגד הצטרפות היהודים לפולנים. בבחירות אלו כרתו נציגי „שומר ישראל" הסכם עם הרותנים ובדרך כך רכשו שלשה מנדטים: בקולומיאה ד"ר הניגסמן, בדרוהוביץ הרמן מיזס (Mieses) ובברודי ד"ר חיים (יואחים) לנדא, נתן קאליר היה הציר היהודי הרביעי. כולם הצטרפו בפרלמנט למפלגת החוקה. הציר היהודי, שנבחר מלשכת המסחר והתעשיה בקרקוב, אלברט מנדלסבורג הצטרף לסיעת הפולנים (Koło polskie). במושב זה של הפרלמנט ראה נתן קאליר את עיקר תפקידו בדיונים על חיסול־הפריבילגיה של ברודי והוא שקד לעמוד על משמר האינטרסים של העיר החפשית ברודי.

אף בשנות 1879—1885 היה קאליר ציר בפרלמנט, אולם בעוד יתר הצירים היהודים מגליציה — ד"ר ארנולד רפאפורט, הרב ר' שמעון שרייבר והרב ד"ר יוסף שמואל בלוך היו חברי סיעת הפולנים, נשאר הוא נאמן להשקפותיו הפוליטיות והיה חבר לסיעת הליברלים [43] ובשנות 1885—1886 היה כציר היהודי היחידי מגליציה [44], כאחד עם שמונה

42 ב־30 בדצמבר 1873 ויתר על המנדט שלו.

43 יחד עם ד"ר איגנץ קוראנדא, ד"ר ז'ק, רודולף אוספיץ, יוליוס גומפרץ, יוסף נייבירט, יוסף פירט, לודביג פון ארנהיים, אדוארד פון פורטהיים והיינריך ואגנר.

44 בפרלמנט נקט קאליר עמדה צנטרליסטית מוחלטת והתנגד לאוטונומיזם של הפולנים בגליציה. על רקע זה בא לא אחת בישיבות הפרלמנט לידי ויכוחים חריפים בינו לבין נציגי הפולנים, ביחוד במארס 1878, כשקאליר יצא נגד הוראת ועד החינוך הארצי בגליציה בענין שפת ההוראה הגרמנית בבתי הספר העממיים בברודי. העיר ברודי ביקשה פעמים אחדות להקים בית ספר עממי בשפת ההוראה הגרמנית,

צירים יהודים מיתר ארצות המונרכיה חבר הסיעה הגרמנית האוסטרית. משום כך היה שנוא על הפולנים, אולם ממלא מקומו שנבחר אחרי מותו ב־2 באפריל 1886 על ידי לשכת המסחר מוריץ רוזנשטוק, בעל אחוזות גדולות, כבר הצטרף לסיעת הפולנים (Koło polskie). במותו של נתן קאליר הלך לעולמו הנציג האחרון של הזרם הפוליטי הפרו־גרמני־צנטרליסטי בין יהודי ברודי.

הוא היה גם פעיל בחיי הקהילה והשתתף במרץ רב בעבודות הכרוכות באכסון ובהסעה של המהגרים היהודים, פליטי פרעות ברוסיה בשנות 1881—1882 שעברו את ברודי בדרכם לארצות מעבר־לאוקינוס.

אחרי שהיהודים הותרו, בשנת 1850, לרכוש נכסי דלא ניידי ונכסי קרקעות, הגישו מברודי יהודים בקשות שירשו להם לרכוש נכסי דלא ניידי בתוך אחוזות. רבים מבין העשירים התכוונו להתמסר לענף כלכלה זה. בעלי האחוזות היהודים שקבלו את רשיון הרכישה היו צריכים להלחם בקשיים גדולים, כי האיכרים לא רצו בבעלי אחוזות יהודים. אמנם נמצאו יהודים, שרכשו להם שטחים קטנים שעבדו אותם בעצמם. והנה מכלל הראשונים, שהגישו בקשה כזו, היה מאיר קאליר שביקש להרשות לו להשתתף במכירה פומבית ובקנית אחוזות של הרוזן זאמויסקי במחוז זבורוב[45]. בדין וחשבון של הנציבות הגליציאית, שנשלח בענין זה לוינה, נאמר כי קשה להתיר ליהודי רכישת שטח קרקע גדול כל כך, אף שקאליר „התנהג תמיד כנתין הגון ונתין נאמן לממשלה הקיסרית" ודרך חייו הוכיחה, שהוא ראוי למלוא אימון. מובן מאליו, שעל יסוד דין וחשבון כזה ראה הקיסר לסרב, ב־8 בספטמבר 1859 לבקשתו של מאיר קאליר. אולם קאליר לא ויתר וב־18 בפברואר 1860 חזר והגיש את בקשתו והפעם זכתה להמלצתה של הנציבות ואשורה של וינה[46]. וכן ניתנו תשובות חיוביות בשנת 1862, לבקשותיהם של אחיו משה קאליר ואפרים כהנא ובשנת 1864 של שלמה קאפלוש ומ. קאפלוש — שניהם חוכרי מסי־משקאות ובעלי משרפות־י"ש וליקירים, למרדכי (מרכוס) אנגלנדר, ובשנת 1866 ליצחק וולקנשטיין ומ. בראון.

על יסוד האמנציפציה פנתה הקהילה, בשנת 1850, למיניסטריון־פנים בבקשה, להתיר להם, לסוחרים יהודים, להחזיק את חנויותיהם פתוחות ביום ראשון, שכן קשה להם, מבחינה כלכלית, לשבות שני ימים בשבוע, כי באופן זה עליהם לשבות בכולל חגיהם שלהם וחגי־הנוצרים — 149 ימים לשנה, דבר המערער את עסקיהם. המיניסטריון נתן דעתו לבקשה זו

ועד החינוך השיב, כי לפי חקירותיו אמנם אינם מספיקים בתי הספר הקיימים לצרכי האוכלוסיה, שמספר ילדיה בגיל המחייב ביקור בבתי ספר מגיע אך ל־4088 ילדים. ועד החינוך הארצי מוכן להקים בית ספר חדש לנערים ולנערות אולם לא יוכל להסכים לבקשת העיר בענין שפת ההוראה הגרמנית. העיר רשאית אמנם להקים בית ספר כזה ולקיימו באמצעים פרטיים, או בשיתוף עם הקהילה היהודית. קאליר נסמך על פסק הדין של בית הדין העליון, שפסק כי המקומות רשאים לדרוש בית ספר עממי בשפת האוכלוסיה ודרש מהממשלה לקיים את בקשת העיר ברודי. המיניסטר לענייני הדת והחינוך ענה כי אמנם יש בברודי בית ספר עממי בשפה הפולנית ואינו הולם את צרכי האוכלוסיה המקומית ולכן נדרש ועד החינוך הארצי בגליציה להקים בית ספר עממי, שיהלום את האינטרסים של האוכלוסיה המקומית. מלחמתו של קאליר לא הצליחה. דרישות הפולנים נתמלאו.

45 מיניסטריון לענייני פנים וינה: IV T2 Galizien 1859 fol. 1—85.

46 IV T2 Z. 12465/654. 1860 V 1/2 12465.

ושלח למגיסטרט בברודי הוראה לבטל את סגירת החנויות היהודיות ביום ראשון בשבוע, שכן רוב העיר הם יהודים ואין בה אלא שתי חנויות נוצריות.

בשנות הששים העסיקה את ראשי היהודים בברודי שאלת השתתפות היהודים במועצת העיר. אחרי שהמשכילים תפסו את הגה השלטון בקהילה, רצו קצתם להקים בית כנסת לנאורים כדוגמת הקהילות במערב. עוד בשנת 1851 דרשו אילו משכילים מעם הקהילה להעמיד לרשותם בנין מתאים, שבו יוכלו לסדר בית כנסת לנאורים. בקשה זו נדחתה על ידי ראשי הקהילה. בשנת 1853 נבחרו להנהלת הקהילה: לייבוש (ליאון) סגל, מאיר קאליר, אבוש אשכנזי, אברהם (אדולף) הורוויץ, שלמה חיות, ישראל קאמינר ואלעזר מ. לנדא. הנהלת הקהילה היתה אמנם, בידי מאיר קאליר, אולם הוא היה מבודד, ויתר ראשי הקהילה היו אנשים מחוסרי הבנה לצרכי הזמן [47]. בקרב האינטליגנציה היהודית דרשו תיקונים בחיי הקהילה, הקמת מוסדות שונים ההולמים את רוח הזמן וצרכיו. בשנת 1861 פנה ועד מיוחד בקריאה כזאת לתושבי ברודי — כסבור היה שהם יגיבו בחיוב, והעלו חרס. משכילים רבים ראו ביחס כזה מעשה מיותר ולא במקומו וזמנו, שכן לא הקימו אפילו בנין מתאים אחד לבית הספר, והוא הוחזק בבתים פרטיים [48]. אולם כל הענין כולו נשתקע, כי בינתים פרצה בקרב הקהילה מריבה. וענין המריבה — כסא הרבנות בעיר. בשנת 1862 נפטר הרב ר' מיכל קריסטיאנפולר, אחרי ששימש בכהונתו שלושים שנה.

מסביב בחירת יורשו התחילו מתרקמים כל מיני קטטות ומזימות. הפעם הרימו החסידים את ראשם ועשו מאמצים להושיב על כסא הרבנות אחד משלהם. המחלוקת שהתגלעה עתה נמשכה ארבע שנים. בשנים אלה עמדו בראש הקהילה משכילים והם נשיא הקהילה ליאו ליבוש (ליאון) סגל, צבי הירש נירנשטיין [49], חנוך בראון וחיים קאליר. הם רצו לבחור כרב הקהילה בעל השכלה אקדמאית. אולם נתקלו בהתנגדות קשה מאד לא בלבד מצד החסידים אלא גם מצד שאר חוגי החרדים בין קיצונים ובין מתונים. גם משכורת הרב בסך 820 פלורין [50] לא משכה מועמד בעל השכלה אקדמאית [51]. כיון שסיעה גדולה למדי המליצה על בנו של הרב ר' מיכל קריסטיאנפולר — הוא ר' מאיר, הסכימו המשכילים למוצא זה, ובלבד להכשיל את שאיפתם של החסידים. ואמנם בשבט תרכ"ו (1866) נבחר בנו של הרב ר' מיכל, ר' מאיר קריסטיאנפולר (1816—1886) לרב בברודי

47 Jahrbuch für Israeliten hgb. v. Josef Wertheimer und Dr. Leopold Kompert 5623 (1862/1863) p. 89.

48 Allgem. Ztg. d. Jdtms 1861 p. 166.

49 היה יליד ירוסלב, בא אחרי שהתחתן עם בתו של הסוחר והמשכיל הידוע מברודי הירש הלברשטם (הנקרא הירש קאַמאַרנר) שהיה בעל צדקות גדול. כאן יסד נירנשטיין בנק והשתתף בפעילות בחיים הציבוריים. נפטר בכ"א כסלו תרל"ו (1875) בלבוב ונקבר בברודי. השאיר הון רב וגם סכומים ניכרים למוסדות שונים. בנו הוא הייניך נירנשטיין חתנו של מאיר קאליר. ממשפחת נירנשטיין יש עוד להזכיר מנדיל (מאניש) נירנשטיין, גיסו של הרב הורשאי ר' דב בעריש מייזלש, גם הוא יליד ירוסלב, עבר בשנת 1866 לברודי ולקח חלק פעיל בחיים הציבוריים. נפטר באוגוסט 1868.

50 משכורתו של הרב היתה בשנים אלה 820 פלורין לשנה, מלבדו היו 3 דיינים ומשכורתם עלתה 1300 פלורין לשנה ושני חזנים שקיבלו מאת הקהילה משכורת בסך 600 פלורין.

51 Neuzeit (Wien) 1865 p. 600—601.

ובגלילה. מיד נשבע הרב בבית הכנסת שבועת המלך ואחר כך דרש בגרמנית את דרשתו הראשונה. בחירתו נתקבלה בקורת רוח, כי ראו בו יליד ברודי, שאבותיו ישבו על כסא הרבנות שלה שנים רבות ומלאו את תפקידם בנאמנות גדולה.

בשנת 1860 צפה על סדר היום שאלת תקנות הערים. הצעת החוק של הממשלה לא הכירה בכל הבדלי דת ועל ידי כך הוכר, בעיקרו של דבר, שיווי־זכויות של היהודים. אולם הסיים הגליצאי לא הסכים להצעת חוק זו והציע שנויים, ביחוד הציע שכל עניני היהודים יסודרו על ידי הקהילות. היו הצעות לבטל לגמרי את הנהלות הקהילות ולמסור את הנהלת עניני היהודים לחברי מועצת הערים היהודים. חוגי המתבוללים אהדו הצעות אלו, כי ראו בהן את הדרך להתמזגות היהודים בתושבי הארץ. מה שאין כן בברודי — כאן היו חוגי האוכלוסיה תמימי דעה, שהחלטת תקנות הערים, ברוח ההצעות המדוברות, פירושה הרס הקהילה, ושעל כן מן הנמנע להסכים לה, לא כל שכן בברודי. לפי החלטת הסיים נקבע, שהיהודים אינם רשאים להיות למעלה משליש של חברי מועצת העיר. — לפי שהיהודים היו הרוב המכריע של תושבי ברודי, נמצא שהם נתבעו להסכים להפחתת זכויותיהם, כי יהודי ברודי אף שהיו למעלה מ־85 אחוז של האוכלוסיה, קבלו 20 מבין 40 המקומות בעיריה. לפי הנוהג המקובל גם המשנה של ראש העיריה, היה יהודי (משנת 1855 מלא תפקיד זה משה קאליר). גם חברי העיריה הנוצרים תמכו בנידון זה ביהודים ובנובמבר 1866 נשלחה, גם מטעם מועצת העיר, משלחת מיוחדת אל הנציב, מורכבת מראש העיר פוגלודובסקי, אלעזר לנדא, נתן קאליר, ליאון הרצברג־פרנקל וזגיבסקי. ההשתדלות עלתה יפה. הסיים היה מוכרח, נוכח עובדת הרוב היהודי בברודי, לבדוק החלטתו מ־21 בפברואר 1867 ולשנות את תקנות הערים ולקבוע, בסעיפים 15 ו־35, כי בברודי רשאים היהודים להיות לא בלבד שליש אלא גם מחצית חברי מועצת העיר, כפי הנהוג זה שנים הרבה בעיירית ברודי. החלטת הסיים אושרה על ידי הממשלה הוינאית והקיסר ב־14 במארס 1867.[52]

לפי התקנה החדשה הורכבה מועצת העיר ברודי מ־36 חברים. אולם תקנת הערים, שהוחלט עליה בסיים, היתה טעונה ביטול, כי היא סתרה לחלוטין את חוקי הממלכה משנת 1867, שהכריזו על שיווי זכויות מוחלט לכל תושבי המונרכיה, וכך נסתיימה תקופת ההגבלות החוקיות של היהודים. במרוצת הזמן לא היתה אפשרות למנוע שהיהודים בערים רבות, ביחוד בברודי, ירכשו את רוב המקומות במועצת העיר. בשנת 1874, למשל, נמנו במועצת העיר ברודי: 11 פולנים, 2 רותנים, 1 אוונגלי ו־22 יהודים. יהודי ברודי, שהיו בשנים אלו מטופלים בדאגותיהם הפוליטיות, לא שכחו, שהם חלק מן כלל ישראל. עם רדיפות היהודים במולדוויה וולחיה הגישה הקהילה באפריל 1868, על ידי הציר שלה בפרלמנט הוינאי, ד"ר לנדסברגר, פטיציה לממשלה, ובה בקשתה להשתדל לטובת יהודי מולדוויה[53]. פטיציה זו נתמכה גם על ידי כמה קהילות אחרות. בישיבת הפרלמנט ב־22 באפריל 1868 הודיעה הממשלה, שהיא תעשה ככוחה להגנת היהודים נתיני אוסטריה במולדוויה וולחיה.

התפתחות הקהילה בשנות הששים הלכה בדרכה הרגילה. האוכלוסיה סבלה קשות

52 ארכיון ממלכתי בוינה: Kabinettsakten Zl 1090 e.a. 1867.

53 Reichsrat: Stenographisches Protokoll IV Session 1867—1869. 100. Sitzung 2 Mai 1868 p. 2852.

משתי דליקות *, שפרצו בשנת 1863 וב־4 ביוני 1867. הדליקה האחרונה הרסה 700 בתים, ו־4000 אנשים נשארו ללא קורת גג לראשם [54].

בשנת 1869 קרה בברודי מקרה שעורר את תשומת לב העולם היהודי כולו. נכדו של הפלדמרשל האוסטרי הידוע ראדצקי בא במיוחד לברודי והתגייר ב־28 בינואר 1869 בבית הכנסת הגדול, והוא לבוש בתלבושת כלבושם של יראים בגליציה. הוא היה בעל השכלה גבוהה, ידע גרמנית, פולנית, איטלקית ואנגלית. מתוך התלהבות לתורת ישראל ואהבת ישראל החליט לעזוב את הכנסיה הקתולית ולקבל עליו את דת ישראל על כל משפטיה וחוקיה [55].

סערת רוחות התרגשה בחיי הקהילה עם הבחירות הישירות הראשונות לפרלמנט הוינאי (עד כה נשלחו אליו הנבחרים על ידי הפרלמנטים הארציים). יהודי ברודי גילו התעניינות מיוחדת בבחירות אלו. בסיים הגליצאי היו משנת 1867—1873 שלשה צירים יהודים, ד"ר מקסימיליאן לנדסברגר מקולומיאה, ד"ר הרמן פרנקל מלבוב ונתן קאליר מברודי. ד"ר לנדסברגר היה גם בין נבחרי הסיים לפרלמנט הוינאי, וכשיצאו הפולנים, באפריל 1870, את הפרלמנט האוסטרי, התפטר גם הוא. בספטמבר 1870 נבחרו הנציגים החדשים של הסיים הגליצאי לפרלמנט הוינאי, אולם אף יהודי אחד לא נבחר, באופן שבשנות 1870—1873 לא היו יהודי־גליציה מיוצגים בפרלמנט הוינאי בכלל. זלזול זה של הסיים בעניניהם של יהודי גליציה, העמדה האוטונומסיטית־פדרליסטית של הפולנים שהיתה קיצונית וגם מסוכנת מדי, לפי השקפת האינטליגנציה היהודית, הטילה שנויים כבירים במחנה היהודי בגליציה. לפי יזמת האגודה „שומר ישראל", שכיוונה הפוליטי נטה לצנטרליזם, הוקמה ב־28 במאי 1873 ועדת בחירות יהודית מרכזית שסיסמתה הפוליטית היתה קיום הקונסטיטוציה. בכוח הברית עם הרותנים ניצחה ועדת הבחירות המרכזית. בבחירות נבחרו 3 יהודים: ד"ר אוסבלד הניגסמן בקולומיאה, ד"ר חיים (יואחים) לנדא בברודי והרמן מיזס בדרוהוביץ, שלשתם ישבו בפרלמנט הוינאי משנת 1873 עד 1879. בברודי נבחר עוד נציג לשכת המסחר — מ־26 חברי הלשכה היו 20 יהודים. מלבוב ניסו להעמיד את מועמדותו של המטיף ישכר־בר (ברנרד) לונשטיין. היא לא נתקבלה ונבחר פה אחד נתן קאליר [56]. אולם כבר בשנת 1874 חל שנוי קטן. בבחירות השלמה אל הסיים כבר נבחר נגד יוליוס שומאן, מי שהיה שר המחוז, מועמד יהודי, בעל אורינטציה פולנית — כי נתמך ע"י שר המחוז בברודי שהיה פולני — הוא יליד ברודי ד"ר פיליפ צוקר, ממשתתפי המרד הפולני בשנת 1863 [57].

54 Allgem. Zeitung d. Jdtms. 1867 Nr. 23.

55 השחר תרכ"ט עמ' 7. Israelit (Mainz) 1869. Nr. 10. p. 182.

56 Allgem. Ztg. d. Jdtms. 1873 p. 756. בגלל בחירה זו התנקם הועד הגליצאי (Wydział Krajowy) בעיר ברודי וביחוד אחרי שקאליר העיז להצטרף בפרלמנט הוינאי לא לקלוב הפולני אלא למפלגת הליברלים.

57 אביו ד"ר ליאון צוקר, היה רופא עירוני בברודי. פיליפ צוקר התישב, אחרי שגמר את לימודיו, כעורך

---

* גם ב־6 במאי 1859 (ב' אייר) פרצה דליקה גדולה, בה נשרפו קרוב לאלף בתים. הקהלה פרסמה קול קורא לעזרת הנשרפים. כעבור זמן קצר התאוששה העיר ובעזרת המוסדות השונים נבנתה העיר מחדש.

בבחירות הרגילות אל הסיים בשנת 1876 הופיע על בימת המועמדים נציג „שומר ישראל" ד"ר אמיל ביק כנגד ד"ר פיליפ צוקר. האינטליגנציה היהודית בברודי, המלוכדת מסביב מועדון האזרחים (Bürgerkasino), שנהל, לאמתו של דבר את כל הפוליטיקה, החליטה לתמוך בד"ר אמיל ביק מתוך ההכרה כי „לאנשי ברודי נחוץ איש אשר רק לשונו תדבר פולנית ולא כד"ר צוקר ששפתו פולנית וגם לבו פולני ולא לב עברי" [58]. אולם בבחירות ביום 26 באוקטובר 1876 נבחר ברוב קולות ובעזרת השלטונות ד"ר צוקר. בבחירות אל הסיים שהתקיימו ביוני 1883, העמידו האדוקים בברודי את יוסף סימון (נוצרי) שהיה מנהל החשבונות בבנק הויזנר נגד מועמד ועדת הבחירות בלבוב ד"ר פיליפ צוקר. סימון נבחר ב־308 קולות נגד ד"ר צוקר שעליו הצביעו 178 בוחרים. אחרי שסרב סימון לקבל את המנדט נבחר שוב ד"ר צוקר [59].

בשנים אלו בא לברודי הרבי ר' חיים דוד מנזון מבית רוז'ין, שגורש מרוסיה והשתקע כאן. השלטונות רצו לגרשו כפליט, אולם הקהילה השתדלה לטובתו וביקשה את הנציב להרשות לו לישב בברודי, כי נמשכים אחריו אלפי חסידים לברודי — דבר שמכניס לעיר רווחים. נגד השתדלותה של הקהילה יצא בתקיפות „שומר ישראל" בטענה, שיש מקום לתמוה כי ברודי, שהיא הגדולה שבקהילות גליציה ומחזיקה בתי ספר ומוסדות למופת נעשתה מרכז של צדיק חסידים, ונציגיה המשכילים בקהילה שכחו, עד כמה מעציבה תמיכתם ברבי [60]. אולם תלונותיו של „שומר ישראל" לא נשמעו והעיר לא הסגירה צדיק נרדף לרודפיו. ביחוד שהצלת נרדפים נעשה ענין שבכל יום — וזרם פליטי הפרעות שנמשך לברודי הטיל על ראשי הקהילה דאגות גדולות וחשובות. רק בשבועות הראשונים הגיעו לברודי 12,669 פליטים והיה צורך לדאוג לכלכלתם ולדיורם. הקהילה וועד מיוחד וצבי (הייניריך) נירנשטיין בראשו, טיפלו בכך, וסדרו את העזרה הראשונה, עד שהגיעו באפריל 1882, נציג הארגונים היהודים מחוץ לארץ, ד"ר פרידלנדר מהאליאנס, ושמואל מונטגיו, וסיר לורנס אוליפנט מאנגליה. ועד מיוחד, ואלעזר בלוך בראשו, ארגן את הגירת הפליטים לאמריקה. לרגל זרימת הפליטים נוסד בברודי סניף ה„אליאנס" הוינאי ויושב־ראש שלו נבחר ר' שלמה חיות שהיה פעיל מאוד בעניני הפליטים.

עם הפוגרום בורשה, בדצמבר 1881, נתעורר מעל עמודי „העברי" ויכוח פוליטי, האם יהודי גליציה צריכים להטות לסיסמאות הפוליטיות של הפולנים בגליציה. מערכת העתון לא רצתה לנקוט עמדה אנטי־פולנית מוחלטת ולכן קבעה, כי מוטב שהיהודים יהיו „קרובים ונוחים לכל ראסין (גזעים) ולא לפולנים לבד" [61]. ולכן „העצה היעוצה לאחינו לבחור להם במחוזנו הדרך הממוצעת שלא להתחבר לאחת הראסין אלא להתאמץ להתחרר על כולן". מלבד ויכוח זה התגלע מעל עמודי „העברי" ויכוח חריף בענין כיוון ההגירה של פליטי הפרעות לאמריקה או לארץ ישראל. העורך הראשי, ר' יעקב וורבר, נקט, כפי שכבר

דין בלבוב והיה פולני נלהב. בשנות 1855—1887 היה נשיא הקהילה הלבובית.

מלבדו השתתפו במרד פולין 1863 עוד 2 ילידי ברודי: איזידור הלפרין וד"ר בראון, שהיה אחר כך עורך דין בברודי. הוא נלחם בפלוגת הזואבים בפיקודו של רושברן (Rochebrune) בקרב ע"י מייכוב ב־17 בפברואר 1863.

58 „עברי אנכי" תרל"ז (15/V/1876) גל' 2.

59 Allg. Ztg. d. Jdtms. 1883 p. 405.

60 Neuzeit 1878 p. 245 מאמרו של ראובן בירר.

61 „העברי" תרמ"ב, גל' 9 עמ' קנב; מאמר ראשי.

תיארנו, עמדה אנטי־ארציישראלית, עמדה שהעלתה בקרב היהודים ויכוחים ודיונים חריפים בעד ארץ־ישראל ונגדה.

אף שאלת ארגון החרדים בגליציה, שיוזמה הרב ר' שמעון שרייבר, שכינס בשנת 1882 את נציגי הקהילות בגליציה לשם עבוד מסגרת ארגונים, היתה ענין לפולמוס. יהושע השיל שור (יה"ש) פירסם ב„עברי" שורה של מאמרים, שבהם בירר את עמדתו המתנגדת לחלוטין. כל אלה היו גורמי לואי שחידדו את המצב בקהילה ועוררו את החסידים להתקפה שכנגד. אולם מספרם לא היה בו כדי להכשיל את המשכילים בבחירות. בשנת 1883 נבחרו להנהלת הקהילה לייבוש (ליאון) סגל כנשיא, ואתו יחד צבי (היינריך) נירנשטיין, אברהם (אדולף) הורוויץ, אבוש אשכנזי, יצחק צבי (אדולף) ביק, אלעזר לנדא ואנשל (אנזלם) שפירא.

ב־12 בספטמבר 1883 חגגו בברודי את יום נצחונו של המלך יאן סוביסקי על התורכים בוינה בשנת 1683. לרגל החגיגה הזאת נסו בריונים אחדים להסית את הנוצרים להתנפלויות על היהודים, אולם שר המחוז גרף רוסוצקי אחז באמצעים הנחוצים ולא הניח פתח לשום הסתה אנטי־יהודית [62].

בשנת 1883 נגמר המשא ומתן, שנמשך שנים מספר בין הקהילה לבין הממשלה הוינאית בענין מינוי מורה־דת יהודי בגימנסיה בעיר, שהורחבה באישורו של הקיסר ב־3 ביולי 1878 מבי"ס ריאלי תחתון לגימנסיה ריאלית מלאה. מתוך שהיהודים היו רוב התלמידים בגימנסיה דרשה הקהילה למנות מורה דת יהודי בעל השכלה ותואר אקדמאי. משא ומתן זה נמשך עד שהקיסר פרנץ יוסף I, אחרי הרצאתו של המיניסטר לענייני דת וחנוך ברון קונארד, נתן ב־7 ביולי 1883 את אישורו למינוי מורה דת [63] עם משכורת מלאה, כפי שנקבעה בתקנות המדינה. למורה הדת נתמנה מנהל בית הספר העממי היהודי, ד"ר פסח (ליאופולד) הרצל, שכהן בתפקיד זה עד שנת 1906 [64].

כדאי להזכיר את ההשתתפות המספרית של התלמידים היהודים בגימנסיה החל בשנת 1853, כשהממשלה קיבלה לידיה את בית הספר הריאלי היהודי ועשאתו בית־ספר ריאלי תחתון. בשנת הלימודים 1853/1854 ביקרו בשלוש כתות בכלל 110 תלמידים 61 תלמידים יהודים [65]. בשנת 1863 בכלל 89 תלמידים — 44 יהודים [66]. בשנת 1887, אחרי שכבר

62 Chronik hgb. von M. A. Landau, עתון גרמני בברודי. במאמר ראשי בגליון מיום 1 באוקטובר 1883 (מספר 17—18) קובע העורך מ. א. לנדאו, שהיהודים אינם דת לבד. דעות כאלו הן מוטעות ואינן מוכיחות אלא בורות בעניני היהדות. מעניין, שעתון זה נקט עמדה נוטה להכרת השפה האידית המדוברת בפי המוני ישראל (גל' 7 מיום 16 באפריל 1883). בכתבה מוינה מדובר באהדה רבה על יסוד האגודה האקדמאית הציונית „קדימה" (גל' 7 עמ' 2). לצערי לא השגתי אלא קצת גליונות מידי ידידי ד"ר יוסף רייצס ז"ל שנפטר בירושלים בקיץ 1951. בברודי ובוינה לא מצאתי אף גליון אחד.

63 ארכיון ממלכתי בוינה: Kabinettsakten 1883 Nr. 2716.

64 אחרי שיצא לפנסיה נתמנה ד"ר עוזר פרוסט, שכיהן עד שנת 1925 ואחריו ד"ר ליב צצקס־דוקלר (יליד ברודי) עד 1939 (ד"ר צצקס נהרג ע"י הנאצים י"ש) בשנת 1912—1913 היה מורה דת ד"ר צולר, שנתמנה בשנת 1913 לרב בטריאסט ואח"כ ברומא והתנצר שם בשנת 1945.

65 Erster Jahresbericht der k. k. vollständigen Unterrealschule in Brodi f. d. J. 1854 p. 20.

66 Rocznik statystyki Galicyi r. 1887 p. 17.

היתה גימנסיה ריאלית שלימה, היו בכלל 351 תלמידים — 166 יהודים (47.29%) [67]. ואילו בערים אחרות היה אחוז היהודים בגימנסיות קטן פי כמה: בדרוהוביץ — 5.48%, בלבוב — 26.30%, בקרקא — 12.42%. בשנת 1890 היו בכלל 377 — 174 יהודים (46.16%) [68], בשנות 1894—1895 על 420 תלמידים — 200 יהודים (47.62%) [69], 1900/1901 בכלל 460 תלמידים — 228 יהודים (49.56%) [70].

בשנת 1884 [71] התחילו החסידים במלחמה נגד הקהילה בהתקפה נגד המו"ץ דקהילה ר' חיים יהודה סאסניצא ודייניו על ההיתר, שנתנו לטחון קמחא דפסחא בטחנתו של נח לונהרץ, אחרי שהכשיר את הקיטור. ההסידים התנפלו בלילה על דירת המו"ץ ושברו את החלונות לרסיסים [72]. הקהילה יצאה נגד מעשה זה בתקיפות והחסידים הוכרחו לסגת אחור. אולם זמן קצר אחר כך פרצה המריבה בשל ייסוד בית החנוך לתלמידי התלמוד־תורה בכספי האליאנס. אולם גם פה היתה יד הקהילה על העליונה — כי 173 תלמידים, נרשמו, בהסכמת הוריהם, לבית ספר זה, שהתפתח יפה יפה והניח בידי ילדי העניים ללמוד למודי חול. בבית חינוך זה, שחולק לארבע כיתות, למדו קרוא וכתוב גרמנית ופולנית, דקדוק וחשבון. המורים היו ברובם ממורי בית הספר העממי היהודי.

בשל עירנותם של ראשי הקהילה הצליחו היהודים להשיג את הרוב במועצת העיר ולבחור ב־20 בנובמבר 1885 יהודי לראש העיר [73] בפעם הראשונה וזה היה חבר הנהלת הקהילה וסגן יושב ראש של לשכת המסחר יצחק צבי (אדולף) ביק [74] בן למשפחת ביק הידועה עוד מימי המאה הי"ח. הוא נולד בשנת 1834 בברודי, ולקח חלק פעיל בחיי הקהילה והעיר. שנים רבות עמד בראש בית החולים היהודי וחברת „חסד ואמת".

בשנת תרמ"ו (5 בנובמבר 1886) נפטר הרב ר' מאיר קריסטיאנפולר והוא בן שבעים שנה. עשרים שנה ישב על כסא הרבנות בברודי והיה אהוב וחביב על בני כל עדתו על שום ענוותנותו, טוב לבו ונדבת רוחו. כל ימי כהונתו היה עומד על משמר עניניה של קהילה אחידה והשתדל להיות רצוי על כל בני קהילתו. כשנוסד בברודי סניף „מחזיקי הדת" ורצו לבחור בו נשיא הסניף סירב לקבל, באמרו כי הוא רב ואב"ד לכל העדה כולה. אחרי מותו לא רצו ראשי הקהילה לחדש את המחלוקת ומנו כממלא מקומו של הרב את הדיין ר' מנחם מנדיל שור. אולם באין רב מוסמך רבו מריבות; כך, למשל, בשנות 1888—1889 בענין הקצבים [75].

ב־13 בינואר 1887 [76] נפטר ד"ר פיליפ צוקר, שהיה ציר בסיים מטעם לשכת המסחר

67 Statistisches Jahrbuch der oesterreichischen Monarchie f. d. Jahr 1863 Wien 1864.

68 Rocznik t. VIII. 69 שם, t. V. 70 שם, t. VII.

71 עם יום הולדתו המאה של ר' משה מונטיפיורי בשנת 1884 שלחה הקהילה אדריסה „מעשי ידי יעקב שור" וערכה חגיגה בבית הכנסת, שבה דיבר הרר' מאיר קריסטיאנפולר (העברי תרמ"ה עמ' נט; Neuzeit 1884)

72 „העברי" תרמ"ד עמ' קיז. 73 שם תרמ"ה גל' ט, עמ' סז.

74 בינואר 1887 נבחר ביק ליושב ראש של לשכת המסחר במקומו של הויזנר שנבחר ליו"ר הלשכה בשנת 1885 אחרי מותו של נתן קאליר. ביק היה דודנו של משה קאליר וגיסו של אלעזר בלוך.

75 כתבה של זאב בן דוד צימלס ב„המגיד" 1889 גל' 12 (21/III) ע' 92.

76 באותה שנה שלחה הקהילה לתג השבעים של ההיסטוריון פרופ. ד"ר צבי (הינריך) גרץ בברסלאו כבא כתה את עורך „העברי" יעקב ורבר (העברי, תרמ"ח עמ' מא).

בברודי. תחתיו נבחר פה אחד ד"ר מוריץ רוזנשטוק, שנבחר אחרי מותו של נתן קאליר בשנת 1886 גם לציר הפרלמנט בוינה והצטרף לסיעת הפולנים.

החסידים חזרו ונערו למלחמה על שלטון בקהילה, שהיה בידי הנאורים. לכן רצו הם עם בחירת הרב, לצאת לקרב מכריע בבחירות הקהילה, שהיו צריכות להתקיים ביולי 1888. כמה וכמה שבועות לפני הבחירות כינסו יום יום אסיפות בבתי המדרש ובקלויזים וניסו לאחד את החוגים החרדים ב„מחזיקי הדת", להיות נכונים ליום הבחירות ולהשיג את הרוב ולהעמיד בראש הקהילה מאנשיהם או מתומכיהם. אולם גם הצד שכנגד — המשכילים והנאורים — לא נח והתקין עצמו במרץ לבחירות. הם היו מעונינים קודם כל לגייס את כל הבוחרים. מובן, לצד המשכילים עמד „העברי" שעשה תעמולה, שישתתפו בבחירות. ב־29 ביוני התקיימו הבחירות ויד המשכילים היתה על העליונה. „מחזיקי הדת" נחלו מפלה ואף אחד ממועמדיהם לא נבחר. תוצאות הבחירות היו: אדולף ביק, אלעזר בלוך, שלמה חיות, זלמן מרגליות, אלעזר לנדא, לייבוש (ליאון) סגל, ואנשל (אנזלם) שפירא — „כולם אנשים ההולכים לרוח היום ואת נאורים חלקם"[77]. הציבוריות היהודית קבלה בקורת רוח את תוצאות הבחירות מתוך תקוה, שההנהלה החדשה תשליט בקרב הקהילה שלום ואחדות ותנהיג סדר ומשטר בענייני־הקהילה. קודם כל ציפו, שראשי הקהילה ישתדלו להושיב בזמן הקרוב ביותר על כסא הרבנות רב מתאים לצרכי הקהילה.

אחרי נצחונם של הנאורים בבחירות כתב יהושע השיל שור (בסימן א"ש) ב„העברי" מאמרים השופעים לעג וסרקזם נגד „מחזיקי הדת", שציינם כ„גבנונים"[78]. במאי 1889 נתקיימו בחירות של יתר פרנסי־הקהילה והפעם נבחרו אחרי מלחמת־בחירות קשה מאד 4 משכילים ו־3 חרדים[79]. לפי שהחרדים השתמשו בבחירות באמצעים שלא כהוגן, ערכו המשכילים בנציבות בלבוב מחאה נגד הבחירות. ראש הקהילה נבחר אדולף (יצחק צבי) ביק[80]. למרות שהקהילה רצתה לקיים בחירות הרב החדש, לא הצליחה למצוא מועמד כחפצה — כלומר בעל השכלה כללית והשקפות ליברליות. ורק ב־13 ביוני 1894[81] נבחר לרב בנו של הרב מז'ולקיב ר' צבי הירש חיות ואחיו של שלמה חיות[82], נשיא סניף ה„אליאנס" בברודי — הוא ר' יצחק חיות. הוא נולד בשנת 1842 בז'ולקיב, לא רצה להיות רב והתמסר למסחר וללימוד תורה, החזיק ישיבה ובה העמיד תלמידים הרבה. אחרי משא ומתן ממושך למדי הסכים לקבל את הזמנת הקהילה הברודאית לשבת על כסא הרבנות שלה. בברודי כהן עד מותו בשנת 1901.

בסוף המאה הי"ט הצליחו החרדים לרכוש מקומות בהנהלת הקהילה, כגון: ישראל

77 „עברי אנכי" תרמ"ח גל' ל"ט עמ' שא.

78 „העברי" תרמ"ח מאמר ראשי, גל' מ' עמ' ש"ה גל' מא.

79 המגיד 1889 גל' 21 מ־29 במאי עמ' 164, כתבה מברודי.

80 נפטר בט' בשבט תרנ"ו (13 בפברואר 1896), המגיד גל' 7 עמ' 56. בנו היה ד"ר יעקב ביק, עורך דין ידוע בברודי וחבר מועצת העיר ומועצת הקהילה היהודית.

81 היו חמישה מועמדים: ר' אברהם בנימין קלוגר, בנו של המגיד; אלעזר לנדא, ר' משה ריינהולד, ר' נתן לוין ור' יצחק חיות, כולם בני ברודי (המגיד 14 ביוני 1894 גל' 23 עמ' 189).

82 היה עסקן פעיל וסוחר משכיל בעל שם. אחרי מותו של אביו, ר' צבי הירש חיות, הזמינו אותו ראשי הקהילה בז'ולקיב לשבת על כסא אביו. אולם הוא סרב והעדיף להיות סוחר. בנו היה פרופ' ד"ר צבי פרץ חיות, שהיה הרב הראשי של וינה. שלמה חיות נפטר בלבוב בשנת 1896.

קמינר חתנו של ר׳ יוסף נתנזוהן ור׳ אייזיק פופרש [83]. אחרי מותו של לייבוש (ליאון) סגל, שנבחר לנשיא הקהילה ב־1893, נבחר ב־1903 כנשיא גיסו של אדולף ביק אלעזר בלוך, בנו של המלומד הידוע משה בלוך פרופיסור בבית המדרש לרבנים בבודפשט, שכהן בתפקיד זה עד 1914. הוא נבחר גם בלשכת המסחר אחרי מותו של ביק לנשיא הלשכה. קהילת ברודי השתתפה גם על ידי נציגה אלעזר בלוך בועידת ראשי הקהילות בגליציה, שהתכנסה בלבוב ב־1—2 במאי 1900 והיתה הועידה השניה (הראשונה התקיימה עוד בשנת 1878) לשם התיעצות על המצב הכלכלי של יהודי גליציה, פולוניזציה של הקהילות ושאלת השבת. השתתפו בועידה למעלה ממאה צירים וביניהם 32 ציונים, שפרשו בפעם הראשונה את הפרוגרמה של קהילה יהודית חדשה. אלעזר בלוך נבחר גם אל הועד הפועל, שעליו הוטל לבצע את כל החלטות הכינוס.

בעיריה היתה להם — ליהודים השפעה ניכרת. בסוף המאה הי״ט כהנו ד״ר פאול גולדהבר, יצחק כץ [84] ואלתר שפירא [85], נשיא בית היתומים היהודי, כסגני־ראש העיר ועשו הרבה לשיפורה. בתקופה זו עמד בראש העיר הרוקח הנוצרי מיכאל קולאק. אחרי מותו שוב נבחר יהודי לראש העיר — הוא ד״ר סטניסלב ריטל, המזכיר הראשי של לשכת המסחר, שכיהן בתפקיד זה עד סוף שנת 1919 [85א]. הוא היה גם הרוח החיה של תהליך הפולוניזציה בעיר ובקרב הציבור היהודי, ונבחר גם מטעם לשכת המסחר לציר בסיים.

מבין חברי העיריה היהודים הידועים יש להזכיר את ליאו הרצברג־פרנקל, ד״ר פליכס קאלאך, שלמה קאפלוש, ליאון קורנפלד, זיגמונד יעקבסון, אבוש אשכנזי, ליבוש סגל, אלעזר בלוך, שלמה חיות, משה לנדאו. היחס המספרי בהרכב מועצת העיר היה ¾ יהודים ¼ נוצרים.

לפרלמנט בוינה נבחר מטעם לשכת המסחר ד״ר מוריץ רוזנשטוק והוא ייצג אותה משנת 1886 עד 1900, ואחריו בא ד״ר הייניריך קולישר מ־1901 עד 1906. בבחירות הישירות מטעם כל מחוז הבחירות ברודי־זלוצוב, נבחר בשנת 1879 הנוצרי האוזנר; אחריו, נגד המועמד היהודי ד״ר גוטליב, בעזרתם של החסידים, מנהל מסילת הברזל קרל לודביג, יוצץ החצר ד״ר אדוארד סוחור פרייהר פון פרידריכסטל שכהן בתפקיד זה עד 1891 [86]. בשנת 1891 העמיד את מועמדותו מנהיג „שומר ישראל״ ד״ר אמיל ביק (1845—1906) נגד

83 משפחת פופרש, אחת המשפחות העשירות והאדוקות בברודי, באה לברודי בראשית המאה הי״ט. היא היתה קרובה עם משפחת הרצמן ואחת מבנות ר׳ דוב בעריש פופרש, אביו של ר׳ אייזיק, התחתנה עם לייב נלקן, אבי משפחת נלקן הידועה בברודי.

84 אחד מנכבדי העיר, התאבד באוקטובר 1894; Przyszłość 1894 Nr. 3 p. 31.

85 נולד ב־15 באוגוסט 1842 ונפטר בברודי ימים מספר לפני חג השבועות 1930.

85א אחרי כיבוש ברודי בידי הפולנים (1919) פוטר מכל משרותיו ועבר לגור בצ׳רנוביץ אצל אחותו, רופאה ומנהלת בית חולים. נפטר שם בשנת 1941.

86 הופראַט ד״ר סוחור שנבחר בבחירות הישירות ממחוז הבחירות ברודי־זלוצ׳וב ייצג את ברודי בפרלמנט הוינאי עוד בשנים 1879—1885 והיה רצוי על בוחריו בברודי. אולם ועד הבחירות המרכזי הפולני בלבוב רצה להסכים למועמדותו בשנת 1885 רק בתנאי שיצטרף לסיעת הפולנים, תנאי שד״ר סוחור לא היה נוטה להסכים לו מפני שלא ידע פולנית („עברי אנכי״ 1885 גל׳ ל״ב (29/V) עמ׳ רנ״ה). ועד הבחירות המרכזי לא הסכים גם לבחירתו של נתן קאליר מטעם לשכת המסחר בברודי לפי שהשקפותיו הפוליטיות היו לו בעוכריו. אחרי שהמשא ומתן נכשל החליט ועד הבחירות בברודי אף שרוב

ד"ר סוחור, שנתמך, אף שלא היה יהודי, על ידי הרבי מבלזא. ד"ר ביק נבחר והצטרף לסיעת הפולנים. את הערים ברודי־זלוצוב יצג הוא עד מותו בקיץ 1906. מובן, שאחד הגורמים המכריעים ביותר בבחירות היה מקח שוחד וקניית קולות הבוחרים. קמעה קמעה התחיל חוג קטן של יהודים בעלי השכלה אקדמאית לדרוש את הצטרפות היהודים אל הפולנים. עתון המתבוללים הפולנים בלבוב "Ojczyzna" התקיף במאמר: "Brody a kraj" [87] את הכוון הגרמני של יהודי ברודי ואת המגמה האנטי־פולנית של „העברי" וציין את ברודי היהודית כקן לגרמניזציה של כל גליציה. מצד הפולונופילים נעשו גם מאמצים ליסוד סניף „אגודת אחים", הארגון של המתבוללים הפולנים בלבוב [88], אך לזמן קצר בלבד.

אולם בהשפעת הפליטים, קרבנות הפרעות ברוסיה, שנמלטו לברודי, חדרו גם סיסמאות התנועה הלאומית־היהודית. האינטליגנציה נודע לה מתוך העתונות היהודית על התחוללות התנועה הלאומית, הגיעו גם גליונות בודדים של „הזלבסטאמנציפציון", שיצא לאור בוינה בעריכתו של ד"ר נתן בירנבאום. באמצעות הסטודנטים, שלמדו באוניברסיטאות בוינה ובלבוב, נודע גם על יסוד האגודות הציוניות הראשונות. אמנם, השכבות „העליונות" לא רצו להכיר, כי בתוך הציבוריות היהודית בגליציה ובארצות האחרות מתכוננים שנויים כבירים בתפיסה על מעמדו של העם היהודי ותפקידו בעתיד.

מבין הראשונים שאהדו את רעיון שיבת ציון, היו יהושע שאואר, יעקב שמואל פאדנהכט, שפירא, זיגמונד ליפשיץ, מיכל ברקוביץ, יהודה ליב לנדא, יהושע אוכסר, אברהם רובינזון, איזידור פרצף [89], יהודה ליב פילפל, וסטודנטים אחרים, שלמדו בוינה והצטרפו שם ל„קדימה". גם ד"ר עוזר קוקש [90] (1855—1905) שנולד בברודי ובא בזמנים קרובים לבקור קרוביו, ממיסדי „קדימה" ומראשוני חובבי ציון באוסטריה, עשה העמולה לחבת ציון.

כעבור שנים מעטות — בשנת 1890, נוסדה בברודי החברה הציונית הראשונה „ציון", שהשפיעה על הלך הרוחות בקרב הנוער היהודי. בשנת 1891 נערך נשף־המכבים הראשון, שבו דיבר משה דוד אנדרמן, עברית, על החשיבות ההיסטורית של חג־המכבים. הסופר העברי ראובן אשר ברוידס, שדבר עברית, עשה רושם חזק בלב השומעים עד ש„הרבה נשים החליטו ללמוד עברית ומתבוללים רבים עברו למחנה הלאומי" [91], זיגמונד ליפשיץ ודוד הירש טיגר מלבוב הסבירו בגרמנית ואידית את מגמות התנועה. ב„שושן פורים" תרנ"ב,

הבוחרים היה יהודי — לתמוך במועמדותו של ד"ר סוחור ומטעם לשכת המסחר בנתן קאליר. שניהם נבחרו (שם).

87 1882 גל' 13.

88 Ojczyzna 1882 Nr. 14 p. 54.

89 כתב גם כתבות מברודי בעתונו של ד"ר בירנבוים Selbstemanzipation. השתקע אח"כ בפודבולוציסקה.

90 ממשפחה ידועה שהתגוררה מכבר בברודי. אביו ר' טוביה קוקש היה קבלן ידוע. בנה את קו מסילת הברזל מברודי לקראסנה. אמו ממשפחת פטרושקא הידועה בברודי. במות עליו אביו היה עוזר קוקש תלמיד גימנסיה. מחמת המצב החמרי הקשה של אמו היה מוכרח להתפרנס משעורים. אחרי שגמר את למודי המשפטים בוינה היה שנים אחדות עוזר עורך דין אצל ד"ר ברמך בקולבושובה, אחד מראשוני הציונים בגליציה ומצירי הקונגרסים הראשונים. בשובו לוינה התמסר לעבודתו המקצועית. בשנת 1881 בהשפעת הפרעות ברוסיה הצטרף לתנועה הציונית.

91 כתבה של ברנהרד מרגליות, ב־Selbstemanzipation 1891.

ביום הולדתו של פרץ סמולנסקין ערכו „רבים מאחינו צעירים ובאים בימים, אנשים ונשים מנכבדי העיר" נשף ספרותי. הסופר י. ל. לנדא ומיכל ברקוביץ נאמו על חשיבותו של סמולנסקין והעבירו לפני הנאספים את השתלשלות הספרות העברית. את תולדותיו של סמולנסקין ספר נוסבוים. אולם שיא הערב היה הדקלום העברי של „בריינדל גולד־לצטר שקראה שיר עברי לכבוד החג בטוב טעם ודעת". במסיבה שהתקיימה אחרי הנשף נשאו היא ויהודה ליב פילפל נאום־טואיסט בשפה העברית[92]. לאט לאט התרכזו סביב חברת „ציון" טובי הנוער, שהתחילו להשתלם בידיעותיהם העבריות ולהתענין בבעיות היהודיות. האינטליגנציה והנוער היהודי הכירו, כי בעולם כולו חלים שנויים ויחס העמים לגבי היהודים אינו כפי שציפו לו קודם האמנציפציה. ואפילו המתבוללים הרגישו, כי אינם רצויים על הגויים ולכל היותר רואים בהם הפולנים בני־ברית הדרושים להם לקיום שאיפותיהם הלאומיות־הפוליטיות שלהם. הבאים מחוגי המשכילים היו מעונינים קודם כל „לחדש את כבוד השפה העברית אשר כמעט נשכחה מלב בני־נעורינו".

עוד בשנת תרמ"ז השתדל חוג צעירים, ביזמתו של יהודה ליב פילפל „לעורר את רוח העם בקרבו ולבער אחרי ההתבוללות אשר מצאה לה מהלכים בין עמנו — ונחוג חגים לאומיים, אף אמרנו להביא את שפתנו על במת החזון, כי יקומו הנערים והנערות וישחקו לפנינו ושפת עֵבר בפיהם וכשפה חיה תשמע מעל הבמה באזני כל הנאספים"[93]. לשם כך הזמינו מעֵם יהודה ליב לנדא, שלמד אז בברודי, „חזיון בשפת עֵבר אשר תעודתו תהיה נצחון הלאומיים על המתבוללים ויאות לנו ויכתוב ברוב כשרונותיו ואהבתו לעמו את החזיון ‚יש תקוה'". יהודה ליב פילפל עצמו היה משרידי הנוער העברי בברודי, שנתחנך על ברכי ההשכלה, שמגמתה לא היתה ההתבוללות, אלא הרמת קרן עם ישראל ותרבותו. הוא אהב למשוך בעט סופרים והשתתף ב„עברי אנכי", פרסם שם שירים ומאמרים. בשנת 1884 לרגלי יום הולדתו המאה של סיר משה מונטיפיורי הודיעה מערכת „עברי אנכי" כי „קהל עדת ישראל בברודי שלח אדרעסע מעשה ידו להתפאר של סופרנו ה' ליב פילפעל", שהיה כתוב בחרוזים[94], אולם ראשי הקהילה ליבוש סגל, אדולף ביק ואבוש אשכנזי ראו לפרסם בעתון הכחשה על כך[95].

פילפל הצטרף לחיבת ציון והיה מקנאֵי השפה העברית והיה גם מן הנואמים הראשונים בשפה העברית[96]. הוא שהציע ללנדא לכתוב את המחזה העברי הנזכר ולהעלותו על הבימה. המחזה הזה „יש תקוה" מתאר, בשלש מערכות, בשפה פשוטה אפיזודה מחיי משפחה יהודית, שבה רוצה האב להשיא את בתו לסטודנט רפואה מאקס בלעם מתבולל פולני.

92 כתבה מברודי ב„העם" (בעריכתו של דוד ישעיהו זילברבוש) קולומיאה, תרנ"ב (1892) גל' 5 מ־13 באפריל, עמ' ג'.

93 דברי הקדמה של י. ל. פילפל למחזה, „יש תקוה" של הלל בן שכ"ר (ד"ר יהודה ליב לנדא) לבוב 1893. מיכאל ברקוביץ כותב להרצל במכתבו מלבוב מיום 3 באוגוסט 1896: „בברודי ערכו אני וחברי מגמנסיה לפני ארבע שנים אפילו הצגה באולם החברה למוסיקה, ובה הוצג בהצלחה גדולה מחזה עברי בשלוש מערכות בהשתתפותן של שתי גברות שדברו עברית" (ארכיון הרצל בארכיון הציוני — ירושלים).

94 „עברי אנכי", תרמ"ה, גל' 3 (24/10) עמ' יט. 95 שם, עמ' נט.

96 Selbstemanzipation 1892 Nr. 6—7 p. 60—61.

אולם המורה העברי של בנו, יצחק בנימין איש־נדיב, שהוא יהודי לאומי וציוני, משפיע על בתו שולמית, שגם היא במערכה הראשונה עודה מתבוללת נלהבת, בכיוון לאומי עד שהיא אינה רוצה לשמוע לדברי מאקס בלעם ובזה לו על שום התבוללותו. ובמערכה השלישית היא מסכימה לעלות עם המורה העברי לארץ־ישראל. בינתים הופיעו בברודי דודו והוריו, קרבנות הפרעות ברוסיה והם בדרכם לארץ ישראל. עילה להעלאת המחזה נמצאה לרגל זכרונו של פרץ סמולנסקין, והוא אמנם הועלה על הבימה בבית־הזמרה בברודי, ב־23 בפברואר 1893. בנשף זה, שהיה מאורע לאומי, בירך פילפל את הנאספים „ויעורר את אחינו כי יחזיקו בדגל הלאומי" [97]. קרל שטאנד, אחיו של אדולף, שבא במיוחד מלבוב נשא נאום לכבוד החג והחזן המפורסם מלבוב הלפרן שר שירים לאומיים. אחר כך „הורם המסך וחזיון עברי אשר כל עין חכתה עליו הוצג על הבמה ויפליא לבות כל השומעים". מתוך המשחקים „משכו את עיני הקרואים שתי „בנות ציון" ה"ה אשה לצטר הנודעת בשם גולד (בריינדל) [98] והעלמה שולמית פלפל (בתו של יהודה פלפל), ולא האמינו השומעים למשמע אזנם ויהיו כחולמים בהקיץ. גם עלם בן תשע שנים, הילד רוטנברג, עשה מעשהו באמונה ובטוב טעם ודעת ויקח לבות כל שומעיו". בהצגה העברית, שהיתה מאורע מופלג השתתפו בתפקידי המשחקים מיכל ברקוביץ [99], שלמד בגימנסיה בברודי, והיה מפעילי החוג הציוני, יצחק רובינזון [100] ואחיו אברהם רובינזון [101]. בנשף זה דברו עוד מיכל ברקוביץ והסופר העברי ראובן אשר ברוידס על הסופר פרץ סמולנסקין. כמובן שנשף זה השפיע על הגברת הרגש הלאומי, וביחוד „עשתה הצגת המחזה הנזכר פעולה נמרצה על כל הנאספים".

אין פלא, שהנוער החליט לחוג את „חג המכבים", „כאשר יעשו משכילינו ברוב ערי גליציה ולהעלות על הבמה את „היהודים" בשפת אשכנז [102] ולתכלית זו באו לאבי היקר (יהודה פלפל) ויבקשו מאתו, כי יקח חלק בחגם זה וגם ממני בקשו זאת, אבל אבי השיב

97 כתבה מברודי של דוב בעריש (ברנהרד) מרגליות ב„המגיד" תרנ"ג גל' י"ב (24.III.1893) עמ' 4; אותה כתבה גם ב־Selbstemanzipation 1893 Nr. 3 p. 7.

98 ברייגדיל גולד־לצטר ילידת ברודי למדה בילדותה עברית עד כדי כך שדיברה בה באופן חפשי. היא כתבה גם בעברית צחה וחמישה ממכתביה הכתובים עוד בשנת 1887 נדפסו בשם: „כבוד בית ישראל" ב„מכתבי עתי לחדשות והליכות עולם לספרות ומדעים", „העם". במכתביה מדברת היא על צורך לימוד השפה העברית בקרב הנשים העבריות. היא עצמה מספרת, כי בקושי רב מצא אביה בשבילה מלמד, שהיה נכון „ללמדני תורה ומוסר, אחרי אשר רובם ככולם שבו את פניו ריקם, באמרם כי תיפלות היא אם ילמד את בתו תורה". ברייגדיל גולד הצטרפה גם לחוג הציוני בברודי, ידעה יפה גם את הספרות העברית החדשה ובהשפעתו של מיכאל ברקוביץ השתתפה בעבודות החוג הלאומי (עליה ראה את מאמרו של דב שטוק „שתי עבריות" ב„דבר הפועלת").

99 סופר ומלומד ידוע. היה מזכירו העברי של הרצל, נפטר בשנת 1936 בביליץ.

100 היה אחר כך אחד ממפורסמי הרנטגנולוגים בוינה.

101 גולד בברודי בשנת 1877, אחרי גמר למודי הגמנסיה למד בציריך חימיה ואחר כך פילוסופיה בלונדון, כאן התדקטר, היה מעורכי „המעורר" בלונדון ומזכירו של דוד וולפסון. ד"ר רובינזון היה גם מיוזמי האגודה „עבריה" בציריך, שנתנה את היזמה להקים חברות „עבריה" להפצת הדיבור העברי בכל חלקי הגולה. השתתף ב„הדור", „השלח" ושנים מספר ערך את "Ost und West" בברלין.

102 כנראה של הסופר האנגלי קמברלנד (1732—1811) או של לסינג Die Juden 1749.

את פניהם ריקם, באמרו כי בתוך „דילטנטים" כאלה ובחזיון אשכנזי לא יחד כבודו" [103]. עד כדי כך הגיעה בימים אלה הקנאות לשפה העברית [104].

חברת „ציון" הפעילה את פעולתה והרחיבה את תעמולתה למען התחיה העברית. כל שבוע נערכו הרצאות ואסיפות על נושאים שונים מחיי ישראל ותולדותיו. התקיימו גם שעורי־ערב וקורסים לעברית, ונישאו גם נאומים בשפה העברית. מן הנואמים יש להזכיר את מיכל ברקוביץ, יהודה לייב פלפל, מ. ד. אנדרמן, אוסשניט ואוכסר. להרצאות באו גם נואמים מן החוץ. כל העבודה נעשתה לפי ההוראות של מרכז התנועה הלאומית בלבוב. בדין וחשבון של אדולף שטאנד, בועידה הראשונה של התנועה הלאומית בגליציה, שהתכנסה בלבוב ב־23—25 באפריל 1893, כבר מדובר על פעולות אגודת „ציון" בברודי. למרות התעמולה החריפה של „העברי" ו„עברי אנכי" נגד הרעיון של ישוב ארץ ישראל ונגד התנועה הלאומית־היהודית, הצטרפו בברודי מהאינטליגנציה היהודית רבים לתנועה הציונית. בראש האגודה הציונית עמד זיגמונד ליפשיץ [105], הגם שנכבדי העיר הביטו בבוז על הנוער הציוני וראו בהם „משוגעים ומטורפים" הצטרפו רבים לתנועה ואגודת ציון ארגנה עד שנת 1899 קרוב ל־200 חברים ממושמעים, שעמדו לרשות התנועה [106]. בועידת המורשים של התנועה הציונית בגליציה שכונסה על ידי ד"ר נתן בירנבוים ב־1 בנובמבר 1893 בקרקוב היה צריך להשתתף כשליח ציוני ברודי יהושע שאואר, אולם לא הספיק לבוא ושלח רק מכתב ברכה [107].

המפלגה היהודית־הלאומית שמרכזה היה בוינה, עשתה את הנסיונות הראשונים לארגן את יהודי גליציה על מצע יהודי־לאומי והצליחה ליסד גם בברודי, בעזרתו של ראש הקהילה אלעזר בלוך, סניף. פעולת ההסברה שנעשתה בימים אלה ע"י אגודת „ציון" בראשותו של זיגמונד ליפשיץ הקיפה את כל שכבות האוכלוסיה היהודית ונעשתה בשפה העברית, האידית והגרמנית. גם בקרב נוער הגימנסיה הטיפו בהתמדה לרעיון הלאומי ובשנות 1893—1895 נוסדו קורסים ללימוד השפה העברית, תולדות־ישראל וארץ־ישראל. בכיוון זה פעלו סטודנטים מבוגרים, אשר בבואם מהאוניברסיטאות לימי החופש, נצלו כל שעת כושר לרכוש את הנוער לרעיון התחיה הלאומית. בשנת 1897 ביקר בברודי העורך של „וינר איזראאליט" [108] כהן ודיבר על חבת ציון. בהשתדלותו נוסד סניף של „אהבת ציון" בטרנוב בשם „חובבי ציון". בחברה זו הוקם גם „בית מקרא" עם ספריה ואולם עתונים [109].

עם הופעתו של ד"ר תיאודור הרצל התגברה ההתלהבות לרעיון הציוני גם בברודי. אגודת „ציון" שלחה מיד, אחרי פרסום החוברת „מדינת היהודים", מכתב להרצל חתום בידי ז. ליפשיץ ומ. ד. אנדרמן ובו הביעה את הצטרפותה לתנועה הציונית, ובהתכנס הקונגרס

103 מכתבה של שולמית פילפל ב„המגיד" 1893 גל' ל"ו, עמ' 3.

104 ראה גם את מאמרו של דב שטוק: יובל של הצגה עברית ב„במה", חוב' לח, עמ' 22—25.

105 מבין ראשוני הציונים היה גם אפרים פריש שלמד בשנים אלו בברודי, שהתפרסם כסופר גרמני ידוע. (ראה את מאמרו ב: Selbstemanzipation 1892 p. 122) ופליקס נוסבאום, שלמד משפטים באוניברסיטה בלבוב. הוא עשה מאמצים לארגן את הנוער ועבד בהצלחה מרובה. נוסבאום נפטר בן 25 שנה באוקטובר 1897 (Przyszłość 1897. Nr. 1. p. 6).

106 Przyszłość 1899 Nr. 8 p. 67.

107 Selbstemanzipation 1893 Nr. 18 p. 4.

108 כתבה מברודי ב„המגיד" 1897 גל' מ"ב 21 באפריל עמ' 111.

109 Selbstemanzipation 1893 Nr. 20 p. 5.

הציוני הראשון ב־27 באוגוסט 1897 בבאזל שלחו אגודת „ציון" והנוער היהודי בברודי מברקי־ברכות [110]. אחרי הקונגרס התחילו לארגן מחדש את אגודת „ציון" על יסודות תקנות ההסתדרות הציונית העולמית. בינואר 1898 התקיימה אסיפה כללית ובה נבחר — אחרי הרצאתו של שלמה שילר, הועד הבא: זיגמונד ליפשיץ, יהודה לייב פלפל, ד"ר יונג, י. פלמן, א. קאפיזה, רפפורט, ונתן טרטקובר [111]. ב־11 בספטמבר 1898 התקיימה במועדון האגודה אסיפת חברים ובה נבחר ד"ר הרצל לנשיא הכבוד [112]. על ההודעה הטלגרפית השיב הרצל במכתב מיום 16 בספטמבר 1898 [113].

במועדון האגודה נוסדה ספריה ואולם־קריאה, שבו נמצאו עתונים יהודיים וציוניים. המועדון משך חוגים רחבים ותרם תרומה ניכרת לחיזוק התנועה הציונית והשפעתה הובלטה גם בחיי הקהילה עם הבחירות אל הקהילה.

110 "Zionistenkongress Basel. Von der hohen Idee des Zionismus durchdrungen begrüsst freudigen Herzens den Weltkongress und wünscht seinen Beratungen den besten Erfolg die jüdische Jugend Brodys." (מארכיונה של האגודה האקדמאית „תחיה" בברודי).

111 Welt 1898 Nr. 5 p. 11.

112 וזה נוסח הטלגרמה:

Dr. Theodor Herzl Redaktion der "Welt". Die heute hier tagende erste General-Versammlung des Vereins "Zion" spricht Ihnen ihre Sympathie und Bewunderung aus und ernennt Sie einstimmig zum Ehrenpräsidenten. Die Verwaltung.

מלבד זה שלחה נשיאות האגודה לד"ר הרצל את המכתב העברי הבא:

ברודי כ"ה אלול תרנ"ח — אגודת ציון בברודי

לכבוד

איש מורם מעם, ראשון לציון יאמר ה"ה החה"ש

ד"ר תיאודור הרצל נ"י — הננו ניתן לו את ברכתנו שלום!

אדון נכבד! את קולך קול שדי, מתהלך בתוך גן ישראל, קול מבשר ציון גם עדינו, עדת בראדי, הגיע, כנודע זה מקרוב נוסדה פה במבחר נערינו וזקינינו „חברת ציון" אשר בצפיותנו נצפה כי תשגשג ותהיה לברכה בקרב הארץ.

והנה בלב מלא רגשי גיל נתכבדה להודיעך כי בהאסיפה הכללית, שהיתה פה ביום אתמול נמנו וגמרו החברים כולם פה אחד וישימו אותך אלוף לראשם ל„נשיא נכבד" בתוכם, ויהיו נא הטורים האחדים האלה לאות ולעד לזכרון אהבה ברית עולם לא יכרת לנצח.

גם נצטוינו להודות לך ולברכך בשם הראשים ובשם כל החבורה על כל תגמוליך ועל כל השתדלויותיך הנאמנות לטובת אחיך הנדחים ולאמור לך: צלח ורכב בכוחך זה ואל תרף גם להלאה, אל תירא ואל תחת מכל המכשולים המקטריגים והמתנגדים לרעיונך ותהי משכורתך שלמה מעם אלקי השמים.

הננו כו"ח בברכת ציון

זיגמונד ליפשיץ נשיא החברה — ד. מ. אנדרמן, סופר בשם"ע

(ארכיון ציוני ירושלים ארכיון הרצל: H.VII.117).

113 Wien den 16/IX 1898

Sehr geehrte Herren! Für die freundliche Kundgebung durch die Sie mich ehrten, sage ich Ihnen meinen besten Dank. Es freut mich um so mehr einen Beweis Ihres Vertrauens zu besitzen, als ja unbedingte Einheit in unserem Vorgehen Voraus-

בהשתדלותם של זיגמונד ליפשיץ, נתן טרטקובר, הולנדר, קוסט וגלאזר נעשתה תעמולה בעד אוצר ההתישבות (I.C.T.) ובמשך ימים אחדים נמכרו 150 מניות [114]. באפריל 1899 נבחרו בזכות תעמולתם של הציונים כראשי הקהילה מועמדים בעלי הכרה לאומית־מודרנית, שרצו להעביר תיקונים דרושים במיבנה הקהילה המיושן, בכללם גם חבר ועד אגודת „ציון" שפירא. וכן נעשתה תעמולה רחבה בכמה וכמה בתי־כנסת ובתי המדרש לטובת בנק ההתישבות (I.C.T.) ולמען חברת ההתישבות „אהבת ציון" בטרנוב, שהתחילה בהקמת המושבה „מחנים" בארץ ישראל. הסופר העברי א. י. לובצקי, שהיה אז מזכירה של החברה הזאת עשה למענה את התעמולה בברודי בהצלחה ראויה [115]. נציגי ברודי השתתפו גם בכינוסים הארציים של התנועה הציונית בגליציה ובאספה הכללית של החברה „אהבת ציון" בטרנוב נבחר זיגמונד ליפשיץ להנהלה. בשנת 1899 נבחרו באספה הכללית ב־24 בדצמבר לועד החברה: זיגמונד ליפשיץ — נשיא, הולנדר סגנו, נתן טרטקובר, מזכיר, רפפורט — גזבר, הראופה ספרן, ליאון וורבר, קפלוש (חבר ועד הקהילה), שפירא (חבר ועד הקהילה), לוין, ש. רוטנברג וגאלאצר.

בשנת 1899 מתחילים תלמידי האוניברסיטאות שבאו לימי החופש לברודי לארגן אגודה ציונית אקדמאית. מתלמידי הגימנסיה הראשונים, שהצטרפו לתנועה הציונית והיו פעילים בה יש למנות את חיים טרטקובר [115א] (1883—1944), שהיה מנצח על כל פעולה ציונית־תרבותית והבין לרכז סביבו חבר סטודנטים ובחורות פעילות, שהתמסרו לרעיון הציוני. הוא ארגן את נוער הגימנסיה וצעירים מכל שכבות האוכלוסיה היהודית. טרטקובר עשה גם את הנסיון הראשון להוביל את הנוער לדרכי ההכשרה החלוצית. הוא דבק גם בכל ישותו בעיר מולדתו ובכל שעת כושר שמח להיות לאחד מבניה הנאמנים, שהפיצו בכל רחבי העולם את תהילתה. הוא וחבריו, מרדכי (מארק) וישניצר, שייצג את הנוער הברודאי ביום בוגרי הגימנסיות הציוניים הראשון בטרנופול (1901), ליאון בלבן, זאב מאך, שנקר, ברנהרד הורן, יצחק שטיפל הניחו את היסוד להקמת תאים ארגוניים של הנוער ומקרבו רכשו פעילים רבים לעבודה ציונית יום יומית. ראשית פעולתם היתה עריכת חגיגות לאומיות וספרותיות. בשנת 1903 [116] נוסדה על ידי שנקר, חיים טרטקובר, ליאון בלבן, זאב מאך, זאב רוזנפלד, ברוך צלניק, יצחק האמרמן [117] ואנזלם שטרומווסר האגודה הראשונה של תלמידי אוניברסיטה „תחיה", שבמשך קיומה עד שנת 1939, עשתה פעולות ציוניות־תרבותיות מקיפות והשפיעה השפעה מרובה על התפתחות התנועה הציונית בברודי, הדריכה את פעיליה — וחנכה את הנוער ברוח לאומי־ציוני.

משנת 1900 התחילו ציוני גליציה להשתתף בפעילות יתירה בעבודות ההוה ולתת לפוליטיקה היהודית כיוון מתאים לצרכי ההמונים. כחם של יהודי גליציה כבוחרים היה

setzung für ein glückliches Gelingen unserer Pläne ist. Empfangen Sie die herzlichsten Zionsgrüsse von Ihrem ganz ergebenen Th. Herzl.

(מארכיונה של „התחיה" בברודי).

114 Welt 1899 Nr. 15 (14/VI).

115 Przyszłość 1899 Nr. 14 p. 114—115.

115א עליו ראה מאמרי ב„מגילת האדמה" ספר שני: דמויות, ירושלים תשי"א עמ' רצא—רצג.

116 החל בשנת 1902 השתתפו בכינוסים הארציים של הסטודנטים (גימנסיסטים) הציוניים בגליציה. בכינוס הראשון היו מיוצגים על ידי פרנס וצבי פרנקל.

117 נפטר בשנת 1907.

כדי הבטחת מספר מקומות בסיים הגליציאי ובפרלמנט הוינאי. הבחירות לפרלמנט נערכו ב־5 קוריות:

א) הקוריה של בעלי אחוזות גדולות שבחרה 20 צירים. היהודים היוו, בין בעלי האחוזות הגדולות 13.26% והגיעו להם שני צירים וזה במחוז סטרי־דולינא (חלקם היה קרוב ל־72%) ובמחוז ברודי־זלוצ'וב למעלה מ־30%. ב) קוריה עירונית: כאן היתה אפשרות לבחור חמשה צירים יהודים ובכללם מנדאט יהודי בטוח בברודי־זלוצ'וב. ג) קוריה של לשכות המסחר — שלושה מנדאטים ובכולן היה רוב יהודי. ד) קוריה של בעלי אחוזות קטנות על פי רוב אכרים — כאן הסכויים ליהודים היו כאפס. ה) קוריה כללית מנדט יהודי אחד.

המצב הכלכלי הקשה, שבו היו נתונים ועומדים יהודי גליציה בתקופת המעבר ממאה התשע עשרה למאה העשרים, המתיחות שביניהם ובין האוכלוסיה הנוצרית, לחץ הפולנים לצד פולוניזציה פוליטית ותרבותית — כל אלה חיזקו בקרב הציונים את ההכרה, שאין להניח להם, למתבוללים, את השליטה על המוני ישראל, ביחוד שמתבוללים אלה וגרוריהם היו מנצלים את הפוליטיקה לטובת הנאתם ולא נתנו דעתם על השבחת מצבם של ההמונים בכלכלה ובתרבות. בעיות אלה, כשם שנדונו בחוגי הציונים בגליציה בכלל, כך נידונו בקרב ציוני ברודי, דברי הנוער יהושע אוקסר, דוד ויינלז ורוטנברג טענו ודרשו למיזוגה של הציונות הפוליטית (ההרצלאית) והמעשית (עבודה מעשית בארץ ישראל) ולהרחבת פעולות התנועה הציונית בכל שטחי החיים היהודיים בגליציה[118].

במחצית השניה של 1900 נעשו ההכנות לבחירות אל הפרלמנט הוינאי. הנהלת התנועה הציונית בלבוב לא החליטה על מצע פוליטי לבחירות אלה ולא העמידה מועמדים משלה. העתון הציוני „ווסכוד" (Wschód) נקט עמדה לא־ברורה, שהכזיבה את חברי התנועה, כי לא נתנה להם כל הוראה מפורשת. ד"ר היניריך גאבל, שהיה הדבר של התובעים לשתף את הציונות בעבודת ההוה — הוכיח, אמנם, את כח היהודים כבוחרים ודרש להעמיד קנדידטים, אולם נכשל. מובן כי ד"ר אמיל ביק, שייצג את ברודי בשתי תקופות 1891—1897, וכן 1897—1900 חזר והעמיד את מועמדותו. אולם הפעם פנו בוחרים, שהכירו כי יש לבחור מברודי ציר יהודי־לאומי, לפובליציסטן ועורך־הדין לאומי מוינה, ד"ר שאול רפאל לנדא, שהיה ידוע מפעולתו הציבורית־הלאומית בוינה וכסופר ציוני, והציעו לפניו שיעמיד את מועמדותו נגד ד"ר אמיל ביק. ד"ר לנדא נענה להזמנה ובא בנובמבר 1900 לגליציה. מועמדותו במחוז הבחירות ברודי־זלוצ'וב העלתה הד בקרב היהודים[119].

ב„קול קורא", שהפיץ באידית בברודי ובזלוצ'וב, תאר את הצרות והתלאות, שעברו על יהודי גליציה בשנים האחרונות ואשר הצירים היהודים העלימו עין מהן, כאילו לא נגעו כלל עד לבם והבטיח לנהל מדיניות יהודית, שתהיה נאמנה לאינטרסים של העם היהודי ולכל קניני האומה העברית וקדשי היהדות[120]. גרורי ד"ר ביק ושליטי הקהילה השתמשו באמצעים שונים לחסום כל השפעה לטובת ד"ר לנדא. למרות כל עמלו נבחר ד"ר ביק, בכוח הקורופציה המפורסמת ולחץ השלטונות. ד"ר לנדא קבל רק 14 קולות.

113 Przyszłość 1899 Nr. 22—23 p. 179.

119 המגיד, 1900, גל' 46 עמ' 540.

120 המגיד 1900 גל' 45 עמ' 528; ראה גם את זכרונותיו: Dr. S. R. Landau: Sturm und Drang im Zionismus, Wien 1937. p. 200.

אולם שאלת עבודת ההוה לא זזה מסדר היום. כמוזכר דרשו דברי התנועה הלאומית, עוד בשנת 1892, בשל מצבה המיוחד של היהדות בגליציה, כי התנועה הלאומית־היהודית תפנה תשומת לב מיוחדת לכל הבעיות הקשורות עם הגנת האינטרסים של האוכלוסיה היהודית [121]. בכינוס ציוני־אוסטריה, שהתקיים ב־18 במאי 1902 בביליץ הוחלט, שהתנועה הציונית תעשה תעמולה מקיפה בבחירות לקהילות ותשתתף ברשימות עצמאיות לשם כיבוש הקהילות. בהחלטה מיוחדת המליצה הועידה כי מן הנחוץ לכלול בתכנית הציונית את עבודת ההוה והשתתפותה במדיניות הארצית והקהילתית. באוירה זו מובנת ההתעניינות המיוחדת בברודי, ביחוד שנצטרפה כאן מורת רוח מפעולתו של ד"ר ביק בפרלמנט. מורת־רוח זו גדלה ביחוד כשנודע, כי בשיחתו עם הקיסר פרנץ יוסף ו, ביולי 1902, שבה דיבר הקיסר בגלוי על ירידתה של העיר ברודי, השיב ד"ר ביק, כי אין להציל את העיר. מימרה זו הזיקה לה לעיר, ביחוד מבחינת האשראי, הדברים הגיעו לידי כך שאפילו גרוריו של ביק לא יכלו שלא להתאונן על חוסר האחריות של צירם. הוא השתדל להציל את הפרסטיז'ה שלו ולהוכיח עד כמה הוא מגן על האינטרסים של היהודים. שעת כושר לכך ניתנה לו בשנת 1903, כשעלתה בפרלמנט הוינאי שאלת המנוחה ביום א'. רוב המפלגות הציעו לקבוע את יום א' כיום מנוחה של חובה. 180 קהילות יהודיות בגליציה ובוקובינה, שהחוק הזה פגע בהן ביותר, פנו בפטיציות אל הממשלה והפרלמנט לשים לב למצב הדתי של האוכלוסיה היהודית. והנה בישיבת הפרלמנט מ־20 במארס 1903 הגיש ד"ר אמיל ביק את הפטיציה של הקהילה בברודי וב־12 ביוני 1903 עורר בנאום מקיף במליאת הפרלמנט, את דעת הפרלמנט והממשלה על השואה הכלכלית, שחוק כזה עלול להמיט על האוכלוסיה היהודית בגליציה ובוקובינה. בכיוון זה דיבר גם ציר־צרנוביץ היהודי הלאומי ד"ר בנו שטראוכר. אולם כל השתדלויות אלו היו לשוא. בית הנבחרים קיבל בקולות המפלגות של הגרמנים, הפולנים, שאליהם השתייכו הצירים היהודים מגליציה, הצ'כים, נוצרים סוציאלים (Chirstlichsoziale) והסוציאלדמוקרטים והיהודי ד"ר אלנבוגן בראשם, את החוק של מנוחת חובה ביום א', ולפיו נדונו קרוב ל־85% של האוכלוסיה היהודית בגליציה ובוקובינה לסגור את עסקיהם יומיים בשבוע.

המצב הכלכלי של יהודי ברודי בראשית המאה העשרים היה קשה למדי, שכן כמעט כל המסחר עם רוסיה נפסק משום העברת קוי־מסילות הברזל הראשיים לרוסיה מברודי לפודבולוצ'יסקה. רק תעשית בית של עיבוד נוצות נתנה מחיה למאות אחדות של בחורות. מלבד זה העסיקו הטחנה הגדולה, בית חרושת של מאיבלום לצביעת כלי־חרסינה, שהובאו מקארלסבאד, טחנת אורז של וו. ידלין, בי"ח לליקרים וי"ש ושתי מנסרות עצים מספר פועלים ופקידים יהודים. ואילו כלל מצבם של הסוחרים היה חמור ביותר. שעל כן אין תימה, כי האוכלוסיה היהודית, שהיתה בשנת 1880 — 76.3% (15.316 נפשות) מכל התושבים שמנו 20.071 נפש * ירדה בשנת 1910 ל־67.5%, כדי לעמוד על גדלה של ירידה זו עלינו לזכור כי ביתר הישובים היהודיים בגליציה, גדלה, בתקופה זו, האוכלוסיה היהודית ב־12.21%.

121 Przyszłość 1892 Nr. 1, 2.

---

* מהם 15.316 יהודים, 3.128 פולנים (15.6%) 1.453 אוקראנים (7.2%) שונים 174 (0.9%).
בשנת 1890 : 17.534 מהם פולנים 2.989 (17.0%) רותנים 1.754 (10%) שונים 40 (0.2%)
(2.3%) יהודים 12.188 (67.5%).

וביחוד בלטה אותה ירידה בכל המחוז ברודי, שבו ירדה האוכלוסיה היהודית בשנת 1910 ל־45.2% לעומת 53.4% בשנת 1880 [122]. ירידה זו באה נוכח הניוון שחל בהתפתחות העיר ובעקבי ההגירה המוגברת למקומות אחרים במונרכיה וחוצה לארץ [123].

ירידה ניכרת חלה גם ברכוש היהודים בקרקעות ומגרשים בכל המחוז ברודי. הוא הגיע בשנת 1889 ל־24.120 הקטר (67.1%) וירד בשנת 1902 ל־6.341 הקטר (22.3%).

בפרוץ מלחמת רוסיה־ויפאן זרמו לברודי עריקים יהודים ונוצלו ניצול איום על ידי כל מיני סרסורים ובעלי אכסניות, שסדרו את הברחתם דרך הגבול הרוסי. ביזמת האגודה „התחיה" נוסד ועד מיוחד וד"ר ברנהרד גרוס בראשו, והוא השפיע על השלטונות, שנתנו לעריקים רשיונות ישיבה לשבועים ושוב לא היה צורך להשתמש באמצעותם של מתווכים וסרסורים [124].

בשנת 1904 נכנסו הציונים בראשונה למלחמת הבחירות אל הקהילה, על רקע בחירת הרב, שכסאו עמד ריק מאז פטירתו של הרב ר' יצחק חיות. החסידים ואוהדיהם לחצו לבחור ברב ר' אברהם מנדל הלוי שטיינברג מגדולי התורה, שהיה קודם רב בסניאטין. להנהלת הקהילה נבחרו ב־10 בדצמבר 1904 גם נציגי החסידים, אולם גם מועמד הציונים ר' יעקב שמואל פאדנהכט [125]. בשנה זו באוקטובר נבחר גם לרב הקהילה הרב ר' אברהם מנדל הלוי שטיינברג — אולם בשל מחאות הנאורים ביטל הסטרוסטה את בחירתו [126]. המשא ומתן נמשך ארבע שנים ובשנת 1908 אושרה בחירתו. הרב כהן בתפקידו עד פטירתו בשנת 1928.

בשנת 1904 הוגברה פעולת ההסתדרות הציונית. בהשתדלותם של הסטודנטים הציונים יונה לוין ויצחק שטיפל נוסדה ב־30 בינואר 1904 „טוינביהאל" [127], שבה נערכו שבוע שבוע הרצאות כלליות וממדעי היהדות. ביזמתם של חברי אגודת „ציון" גרובר, טננבוים, ליאון

122. Dr. Stanisław Gruiński: Materiały do kwestyi Żydowskiej w Galicyi 1910.

123. Dr. Ignacy Weinfeld: Ludność miejska Galicyi i skład wyznaniowy (1881—1910), Wiadomości statystyczne tom XXIV. zeszyt II. Lwów 1912.

124. Wschód 1904 Nr. 11 p. 6. ביזמתה של „תחיה" הוקם בשנת 1904 ועד ליסוד בית תלמידים (bursa) לתלמידי הגמנסיה. בראש הועד עמד אלעזר בלוך. הבורסה נבנתה בשנת 1908.

125. Wschód 1904 Nr. 51 p. 5, אחיו של מנהיג המזרחי בקולומיא יהושע פאדנהכט. יעקב שמואל פאדנהכט היה יליד ברז'זני, היה למדן ומשכיל. השתתף גם ב„עברי אנכי". הכיר יפה את ספרות ההשכלה והיתה לו ספריה גדולה שבה נמצאו כל ספרי ההשכלה. היה מראשוני הציונים בברודי. אולם עזב את התנועה בשל השתתפותה במדיניות הארצית. על רקע זה בא בינו ולבין ההסתדרות הציונית לידי סכסוכים קשים ביחוד בבחירות בשנת 1906 ו־1911, כשפאדנהכט תמך במועמדים המתבוללים ועזר למעשי הקורופציה שלהם.

126. Wschód 1905 Nr. 6. p. 5.

127. Wschód 1904 Nr. 41. p. 6.

בשנת 1900 17.361 מהם פולנים 3.317 (19.1%) רותנים 2.092 (12.1%) שונים 40 (0.2%) יהודים 11.912 (68.6%).

בשנת 1910 : 18.055 מהם פולנים 3.413 (18.9%) רותנים 2.036 (11.3%) שונים 418 (2.3%) יהודים 12.188 (67.5%).

קורן, אוקין, שטוק וגברת שטאם שהצטרפו ל„פועלי ציון" נוסדה גם אגודת „פועלי ציון"[128]. כל האגודות הציוניות הרכיבו ועד משותף, שניהל את כל העבודה הציונית.

הגברת החינוך והפעולה הציוניים חלה בשנים 1904—1906, שבהן חי ופעל בתוך התנועה הציונית והנוער היהודי בברודי המורה יוסף אהרונוביץ, שהיה אחר כך סופר ומנהיג של הפועלים בארץ ישראל. ביזמתו ועזרתו נוסד הארגון החלוצי הראשון בגליציה, „חלוצי־ציון". ארגון זה נוסד בהשפעת ה„מכתב מארץ ישראל" של אהרון דוד גורדון, שעשה רושם כביר על הנוער הציוני בברודי. תכנית הארגון הזה היה: לימוד השפה העברית והערבית, ידיעת ארץ ישראל, תורת־חקלאות, תורת החברה והכלכלה המדינית, ההיגינה והכנה גופנית ונפשית לעליה. בראש הארגון עמד יוסף אהרונוביץ, שפנה במכתב אל מ. מ. אוסישקין, שפירסם בימים ההם את „תכניתנו" ובה דרישה, שהנוער יתנדב לעבוד בארץ ישראל. במכתבו הודיע הארגון הברודאי, שחבריו מוכנים לעלות לארץ ישראל וליסד שם מושבה. הארגון פנה גם אל הועד הפועל הציוני בבקשה לעזור להם להתישב כחקלאים בארץ ישראל. הארגון הושפע מתורתו של אחד העם ודרש במקום „פעולות מדיניות" עבודה מעשית בארץ ישראל ופעולה תרבותית בגולה. לארגון היתה השפעה כבירה על תלמידי הגמנסיה וחלק קטן של האינטליגנציה היהודית בברודי. רוב חבריו, כגון המורה והמשורר מ. דפנא (אז בלושטיין), יהושע אקר [1], משה אוקין [2], לינה אנדרמן [3], מנדיל זינגר [4], כארי [5], קופפר [6], עלו יחד עם אהרונוביץ או אחריו לארץ ישראל ועבדו בנקודות חקלאיות שונות.

בכלל היתה בשנים אלו בברודי תנועה עברית חזקה. המורים רפאל סופרמן, אשר ברש, חנוך ילון (אז דיסטנפלד), ז. כרמי (קרמר), נפתלי זיגלבוים ודפנא (אז בלוישטיין) השפיעו, בכוון לאומי־עברי, השפעה כבירה על ההתפתחות הרוחנית של הנוער הציוני. בהשתדלות הסטודנטים נוסדו קורסים ושעורי־ערב לשפה העברית. בהשפעתו של אהרונוביץ נמשכה גם הפעולה באגודת „חלוצי ציון". אולם כעבור שנה נפסקה פעולתה וחודשה אך בשנת 1908, כשחזר אחד העולים מלפני שלוש שנים — משה אוקין. לחידוש הפעולה עזר גם ביקורו של יוסף אהרונוביץ, שבא לקונגרס הציוני בהאג ולועידת „העבריה" והתעכב אחרי הקונגרס שבוע ימים בברודי, כדי למסור דין וחשבון לשולחיו (הוא נבחר מברודי כציר לועידת „העבריה" בהאג).

ב־4 בספטמבר 1908 נתפרסמה ב„יודישער ארבייטער" של פועלי ציון בלבוב ידיעה, כי בברודי נוסדה אגודה „פועלים חלוצים" ובראשה משה אוקין. האגודה באה בדברים עם ציונים בערי גליציה ומסרה להם ידיעות מפורטות על ארץ ישראל, תנאי העבודה והעובדים בארץ ישראל. זמן קצר (ב־ד' חשון תרס"ח — 6.XI.1908) אחרי שפורסמה ידיעה זו, פורסם „קול קורא" ובו הובלט, שאין פרלמנט שיהא בידו ליתן זכות לארץ למי שאינו יושב בה, לכן מן הנחוץ להניח ויכוחים ופולמוס ולהתכונן לעליה, שהיא צרכה של ארץ ישראל וצרכם של אנשי הגולה, בעלי המלאכה העניים וסתם צעירים הצריכים הגירה. „אנו הציונים הצעירים אין אנו יכולים להחריש, אנו חיים ברגע היסטורי למדי, משנוכל

128. Wschód 1904 Nr. 18 p. 5.

---

[1] חי בארץ. [2] חי בארץ. [3] אשתו של יהושע אקר.
[4] בחיפה. [5] בחיפה. [6] נפטר בארץ.

להחריש. כדי לתקן את השגיאות, שהראינו עליהן, וכדי להתקרב לתכליתנו הסופית, שפלשתינא תעבור ממש לידים יהודיות, התלקטנו ויסדנו אגודה „פועלים חלוצים" מברודי ומעיירות הסביבה ובקרוב יסעו חברים הרבה לארץ ישראל" [129]. הכרוז נדפס ב„יודישער ארבייטער" שנערך באותם הימים על ידי א. ל. שוסהיים. והנה בגליון הבא פרסם בעתון זה כתריאל (ליאון חזנוביץ) ממנהיגי פועלי ציון מאמר חריף ובו התקיף את הכרוז ומחבריו והטיל אפילו רמז חשד, כי איננו בטוח, שהחתומים על הכרוז הם חברי „פועלי ציון". הוא התרעם במיוחד על הגישה „אנו הציונים הצעירים" ושפך לעג על מחברי הכרוז בהצביעו על דברי אחד מראשי המפלגה אבנרי (בן־צבי) מארץ ישראל, שהזהיר מפני כרוז העלוב של „הפועל הצעיר", שנתפרסם באותה עונה ופנה אל הנוער שיעלה לארץ ישראל. על הכרוז מברודי הודיע גם „הפועל הצעיר", שמסר, כי „מברודי קיבלנו קול קורא מ„פועלים חלוצים", אגודה שנוסדה לתכלית עליה לא"י בתור פועלים, סוף סוף התעוררו גם צעירי גאליציה". על אגודת „פועלים חלוצים" באה עוד אכזבה אחת. אגודת „פועלי־ציון" בברודי פרסמה ב„יודישער ארבייטער" הודעה חתומה ע"י שני חברי הועד: קורן ודיאמאנד — וזו לשונה: „אין לנו ולא כלום ולאגודת „פועלים חלוצים" רק מאדיבות השאלנו להם את הכתובת" ובזה נסתיימה גם פעולת „הפועלים החלוצים".

בשנת 1905 התחדדו היחסים בין הציונים ושליטי הקהילה. במלאת שנה לפטירתו של תיאודור הרצל רצו הציונים לערוך אזכרה בבית־הכנסת הגדול. הועד הפועל המקומי פנה אל הנהלת הקהילה, שתתן את הרשיון לכך. ראש הקהילה אלעזר בלוך, סירב למלא את בקשתם „מטעמים עקרוניים". סירוב זה הרעים לא בלבד את הציונים אלא חלקים גדולים של האוכלוסיה. לפי שלא היה אולם מתאים לאזכרה, החליטו הציונים לוותר על האזכרה ובמקומה הדביקו בכ' תמוז בכל העיר את ההודעה הבאה:

„היום חוזר בפעם הראשונה היום, שבו אבד לעם היהודי אחד מבניו המפורסמים ביותר. בכ' תמוז נפטר ד"ר תיאודור הרצל ז"ל. בכל מקום ומקום, שבו יושבים בני ישראל בעלי רגש מעלים את זכרו של היהודי הגדול באזכרות־הספד נעלות בבתי הכנסת. רק עירנו יוצאת לדאבון הלב מן הכלל מחמת סירוב הקהילה. את הערכת התנהגותה של הקהילה מניחים לדעת הציבור" [130]. מעשה הקהילה וביחוד של נשיאה הכזיב את הציבוריות היהודית בברודי ודחף את טובי האינטליגנציה למחנה האופוזיציה, שבאה גם לידי ביטוי במלחמת הבחירות הבאה, ומצד אחר עורר את הציונים להגברת הפעולה. חוסר אולם מתאים לאספות ציוניות נתן להם את היזמה להקים „בית עם יהודי". ואמנם עד מהרה התחילו לדון על הקמת בית כזה. נוסד ועד מיוחד בראשותם של פרץ בהרב, משה טרטקובר, ברנהרד באלאבאן ומוריץ טננבוים, שטיפל בבצוע התכנית ובאיטוף הכספים הדרושים [131]. בשנת 1908 הוקם בית העם עם אולם גדול ומספר חדרים, שבהם מצאו מקום כל האגודות הציוניות, בית־הספר העברי והספריה היהודית.

התנועה הציונית נעשתה תנועה עממית והמונית והקיפה כל שכבות האוכלוסיה היהודית. הוגברה גם תנועת נוער ציונית, שהעמידה במרכזה את למוד הלשון והספרות העברית. הארגון החשאי „פרחי־ציון" שהוקם על ידי תלמידי הגימנסיה עוד בראשית המאה הכ'

129 דב שטוק (סדן), אפיזודה ומסביב לה ב„המזרח" (הציוני הותיק), תל־אביב שבט תש"א עמ' 7.

130 נדפס ב: Wschód 1905 Nr. 30.

131 Jüdische Zeitung (Wien) 1908 Nr. 20.

קיים קורסים לשפה העברית, תולדות־ישראל, ומדעי היהדות; וגם ספריה עשירה. על ידי שקבע במרכז פעולותיו את לימוד השפה והספרות העברית היה למופת לשאר ערים ועיירות בגליציה.

בשנים 1908—1910 היה בברודי מושב הועדה המרכזית לעבודה תרבותית־עברית של תנועת תלמידי הגימנסיות „צעירי ציון" בגליציה כולה. לא יצאו ימים מרובים וניתנה שעת כושר הראשונה להפגין את כחה של התנועה, בסתיו 1906, כשאחרי מותו של ציר הפרלמנט ד"ר אמיל ביק התקיימה בחירת מלואים. הפעם החליט הועד הארצי של ההסתדרות הציונית בגליציה להעמיד במחוז זלוצ'וב־ברודי את מועמדותו של נשיאה אברהם (אדולף) שטאנד. החלטה זו נתקבלה בברודי בקורת־רוח רבה. התחילה פעולת תעמולה קדחתנית. נגד שטאנד הועמד מטעם המתבוללים רופא יהודי מזלוצ'וב ד"ר גולד. וכן הועמד, הרב בפלורידסדורף ד"ר משה רוזנמאן [132] יליד ז'ורבנו. הוא הצהיר כי יצטרף בפרלמנט לסיעת הפולנים. ב־6 ספטמבר 1906 קרא ראש העיר ד"ר סטניסלב ריטל אסיפת בוחרים, שבה היו צריכים להופיע המועמדים. ד"ר גולד לא הופיע — הופיעו רק ד"ר רוזנמאן ואדולף שטאנד. אחרי נאומו שעורר צחוק לא ראה לפניו ד"ר רוזנמאן מוצא אחר — הוא ויתר על מועמדותו. ואילו שטאנד דיבר בנאום מקיף על תפקידי ציר יהודי־לאומי וקבע את התכנית של מדיניות יהודית שאינה תלויה. נאומו נתקבל בתשואות רבות וחבר מועצת העיר זיגמונד ליפשיץ הציע להכיר בשטאנד כמועמד יחידי, והדבר נתקבל על האסיפה כנגד רצונו של ד"ר ריטל. אולם למרות כל המאמצים נבחר ד"ר גולד, שנעזר בלחץ השלטונות ובעזרת קורופציה מחפירה. השתתפות הציונים בבחירות בברודי הוכיחה, שיש אפשרות להדריך את ההמונים בכוון לאומי. ואמנם אחרי הבחירות בא לידי ראורגניזציה של חברת „ציון". הנוער הציוני וחיים טרטקובר בראשו סילק באסיפה הכללית את הנשיא וחברי הועד, שהציונות היתה להם רק ענין של „כבודים" ומקפצה לקריירה בקהילה ובמועצת העיר. הנהלת החברה עברה עתה לידי נתן טרטקובר ופרץ בהרב שהצליחו אחרי עבודה ותעמולה מאומצת לעשות את הציונות לתנועת ההמונים ולענין עממי מבוסס על דמוקרטיזציית התנועה הציונית.

ההסתדרות הציונית התחילה בפעולה פוליטית מוגברת. בשנת 1906 דרשו היהודים בכל ערי־גליציה באסיפות־המונים את הכרת היהודים כאומה ודימוקרטיזציה של הקהילות. לאחר שנתקיימו בשנת 1907, הבחירות על יסוד זכות הבחירה השוה, הכללית והסודית, יצאה ההסתדרות הציונית למלחמת הבחירות בכל ערי גליציה. בברודי הועמד אדולף שטאנד, מצד המתבוללים הועמד ד"ר שמעון וולרנר [133], שהיה פקיד באוצר המלוכה

132 למד באוניברסיטה בברלין, הצטרף שם לתנועה הציונית באגודה „יונג־איזראאל" של ד"ר היינריך לָוה. אחרי גמר למודיו היה רב בוינה במחוז 21 (פלורידסדורף). פרסם מונוגרפיה על הרב ד"ר אדולף ילינק והמטיף נח מאנהיימר. כתב גם חוברת על בעיות המדיניות הארצית היהודית באוסטריה. בשנת 1938 עלה לארץ־ישראל ונהרג בהפצצה ברחוב גורדון בימי מלחמת השחרור ביולי 1948.

133 בראשונה פנה הוא ב־21 בפברואר 1907 במכתב אל ד"ר גרשון ציפר, שניהל מטעם הציונים את ההכנות לבחירות, כי הוא מוכן להיות מועמד על תכנית ציונית, אולם בתנאי שיוכל להצטרף לסיעת הפולנים, הואיל והוא עומד לפני העלאה בדרגה וקשה לו להופיע בגלוי כציוני. כשהציונים דחו את הצעתו בגד ועבר למתבוללים, אבל בשורותיהם בגדו בו הרמן פלדשטיין, שניהל את תעמולת המתבוללים וגם ראש העיר ברודי ד"ר סטניסלב ריטל שחשב בתחילה בעצמו להשיג את המאנדאט בברודי.

בלבוב. שטאנד נבחר בבחירות משנה נגד ד"ר וולרנר וקיבל 2585 קולות[134]. בבחירות אלו הצליחו הציונים לחולל ברחוב היהודי מהפכה ממש. התלהבות ההמונים היתה מופלגת ונצחונה של התנועה הציונית בתנאי הימים ההם היה גדול. אמנם השלטונות המקומיים עשו הכל כדי להתנקם ביהודים שבחרו בשטאנד, ואפילו הפיצו שמועות, כי בתור עונש יוציאו מן העיר את הצבא ואת לשכת המסחר. בתשובה לשאילתות במינסטריונים בוינה ניתנה התשובה, כי אדרבה העיריה היא שנתקה כל משא ומתן בענין השארת הצבא והראתה יחס לא חביב ("unliebenswürdiges Benehmen"). העיריה בברודי החליטה שלא לפנות אל שטאנד בעניני העיר וכך קיותה להכריחו, שיוותר על המנדאט שלו. אולם היתה זו טעות גמורה. האוכלוסיה היהודית בברודי התיחסה אל התנהגות זו ברגשי בוז וזלזול.

במארס 1908 היו צריכות להתקיים בחירות אל הסיים הגליצאי, על יסוד חוק הבחירות הישן, כלומר: בחירות בלי הצבעה בכתב אלא בעל־פה באופן גלוי. על אף הקושי הזה החליטה ההסתדרות הציונית בגליציה ב־19 בפברואר, להעמיד שלושה מועמדים: בסטרי את ד"ר דוד מאלץ, בלבוב את ציר הפרלמנט אדולף שטאנד ובברודי את נשיא ההסתדרות הציונית בגליציה ד"ר מרדכי זאב ברוידא. מיד ב־22 בפברואר התחילו בברודי בתעמולה הציונית באסיפת עם המונית, ובראשה ישבו מלבד הציוני פרץ בהרב גם נציגי הפולנים, האוקראינים והסוציאלדמוקרטים היהודים ונתקבלה מועמדותו של ד"ר ברוידא בהתלהבות רבה[135], אולם המתבוללים והשלטונות שעזרו במלחמת הבחירות הזו בכל תוקף במועמדים הפולניים, לא החמיצו כל אמצעי־טרור ואיומים בדכוי, ובקנסות, כדי להכריח את הבוחרים היהודים להצביע על הרשימה הפולנית. בברודי הצביעו בהצבעה הגלויה רק 476 בוחרים ומהם נתנו 411 קולות למועמד הפולני אוקטאב סאלא ורק 66 לד"ר ברוידא[136]. למאות בוחרים יהודים, שהיו חשודים כאוהדי המועמד הציוני, לא נתנו, פשוט, לגשת לקלפי, וכן נכשל ד"ר ברוידא מחמת הקורופציה והטרור. כך התנקמו השלטונות ביהודי ברודי על בחירתם בשנת 1907 את אדולף שטאנד. בכל זאת לא הצליחו לדכא את התנועה הציונית[137]. אדרבא,

את תולדות המועמדות שלו תיאר ד"ר וולרנר בחוברת מיוחדת: Wybory brodzkie w świetle prawdy. Lwów 1907. בה הוא טוען, שהוא ציוני הרצלאי ואוהד את הגירת היהודים לארץ ישראל, והוא גם מנסה להוכיח כי לפי הציונות הפוליטית מגיע המנדאט לו ולא לשטנד, כי הוא ציוני ולא יהודי לאומי. לפי דבריו ההסתדרות הציונית בגליציה מסוכנת בשל חפצה לבודד את היהודים מאת הפולנים ולהקים אומה יהודית שאינה קיימת. יש לאחוז באמצעים לחיסול ההסתדרות הציונית, מוסדותיה ובטאוניה. מכתבו של ד"ר וולנר אל ד"ר גרשון ציפר נדפס ב: Wschód 1907 Nr. 13 p. 6.

134 בבחירות השתתפו 5867 בוחרים; ד"ר וולרנר קיבל 1517 קולות, הסוציאלדמוקראט ד"ר הייניך לוונהרץ 1244 ושטאנד 1493. הואיל ואף אחד לא קיבל את הרוב המוחלט נעשו בחירות משנה בין שטאנד וולרנר, שבהן נבחר שטאנד.

135. Jüdische Zeitung 1908 Nr. 9 (28/II). 136 שם מס׳ 10.

137 כיצד נעשתה המלחמה נגד הציונים מצד המתבוללים אנו למדים משתי הצהרות שנדפסו אז בבטאון ציוני אוסטריה Jüdische Zeitung בוינה:

Brody. Die Vereine "Tikwath Zion", "Poale-Zion" und "Techijah" ersuchen um Veröffentlichung folgender E k l ä r u n g.

In den letzten Tagen sind hier mit "Koalierte Oppositionspartei" unterfertigte Flugzettel, welche Beleidigungen gegen den hierortigen Kultuspräsidenten enthalten, ver-

היא שגשגה ופרחה ונוסדו מוסדות לאומיים, כגון בית ספר עברי, בהנהלתו של נפתלי זיגלבוים ואחריו רפאל סופרמן, אולם קריאה, קופת מלוה בהנהלתו של ותיק התנועה פרץ בהרב. בראש התנועה עמדו פרץ בהרב ונתן טרטקובר, שניהם נבחרו גם למועצת העיר

breitet worden. Da von assimilatorischr Seite die Verdächtigung ausgestreut wird, dass die hierortige zionistiche Organisation die Drucklegung und Verteilung der Flugzettel veranlasst hätte, erklären hiemit die unterfertigten Vereine, dass sie von der Vorbereitung dieser Aktion gar keine Kenntnis hatten, geschweige denn irgendwelchen Einfluss auf deren Zustandekommen nehmen konnten. — Sie erklären zugleich, dass sie allerdings die in den Flugzetteln angegriffene Politik bekämpfen, dies jedoch auf ehrliche und offene Weise, durch Presse und Volksversammlungen tun, und es daher mit aller Entschiedenheit ablehnen sich zur Erreichung ihres Zweckes anonymer Pamphlete zu bedienen. — Alle von der zionistischen Organisation Brody ausgegangenen Enunziationen geschahen immer mit voller Namenszeichnung, was selbstverständlich auch in der Folge der Fall sein wird. — Die Organisationen der zionistischen Partei unserer Stadt erachten diesen Zwischenfall für erledigt und werden auf weitere grundlose Verdächtigungen nicht mehr reagieren.
Für den Verein "Tikwath Zion": Nathan Tartakower. Für den Verein "Poale Zion": Leon Korn. Für die "Techijah": Ing. Isidor Balaban. (15/VI מיום 16 גל' 1908).

Brody. Am Sonntag, den 19 * Juli 1908, fand hier eine vom Verein "Tikwath Zion" veranstaltete Trauerandacht statt, bei der Herr Dr. Marcus Braude, Präsident des zionistischen Zentralkomitees für Galizien, die Trauerrede hielt. Dieselbe war ursprünglich für 10 Uhr vormittags angesetzt, jedoch war Dr. Braude mit dem Frühzug nicht aus Lemberg eingetroffen, was selbstverständlich grosse Aufregung und Ratlosigkeit hervorgerufen hatte. Bald klärte sich jedoch der peinliche Zwischenfall auf. Dr. Braude hatte Sonntag früh eine mit dem Namen des Präsidenten gezeichnete selbstverständlich gefälschte Depesche erhalten, in der ihm angezeigt wurde, dass die Feier wegen unvorhergesehener Hindernisse abgesagt wurde. Auf die telephonische Verständigung hin, traf Dr. Braude am Nachmittag ein und die Feier fand um 6 Uhr abends statt. Trotz der mangelhaften Vorbereitung war die Synagoge mit Leuten alle Schichten der Bevölkerung dicht besetzt und die Andacht, an der sich auch Oberkantor Drubitsch mit seinem Chor in anerkennenswerter Weise beteiligte, nahm einen äusserst würdevollen Verlauf. Selbstverständlich fehlten unsere offiziellen Vertreter aus der Kultusstube. Die auf die erstattete Strafanzeige folgende gerichtliche Untersuchung wird wohl den Absender des Telegramms — der unter den "Chassidim" zu suchen ist — zutage fördern und ihm seiner wohlverdienten Strafe zuführen.
(גל' 31 מיום 31/VII, 1908).

---

* בכ' תמוז יום מותו של ד"ר הרצל.

ולקהילה [138]. בשנת 1908 נוסדה אגודת „עבריה" להפצת הדבור העברי, שהיתה אחת מן הראשונות בגליציה. על ידה הוקמה גם ספריה עברית ובכל שבוע נערכו הרצאות ושיחות בשפה העברית. מספר גדול של נוער הגימנסיה השתתף בפעילות בעבודת העבריה. בראשית 1908 החליטו הציונים, כפי שכבר הזכרנו, לבנות בית עם ומשנבנה (ברחוב לשניובסקה) נפתח ב־3 באוקטובר 1909 בחגיגה גדולה ובה השתתפו צירי הפרלמנט אדולף שטאנד, ד"ר גאבל, ארנסט ברייטר ונציגי ההסתדרות הציונית הארצית ד"ר רינגל וד"ר ישראל ולדמן. בשנת 1910 בזמן מפקד האוכלוסיה היהודית הצהירו היהודים, ששפתם המדוברת היא האידית — דבר שעורר את שלטונות המושפעים על ידי המדיניות הפולנית, להציק ליהודים ולהעניש בקנסות ובדיכויים אחרים. בברודי הציק ליהודים ביותר הסטרוסטה והכריח את רוב היהודים לשקר ולמסור את השפה הפולנית או הגרמנית כשפת האם שלהם.

באביב שנת 1911 פוזר הפרלמנט הוינאי והוכרזו בחירות חדשות. לפי החלטת ההסתדרות הציונית הועמד במחוז ברודי—רדז'יחוב—ולופאטין אדולף שטאנד. הפעם התחוללה מלחמת בחירות קשה וחריפה מאד. שכן השלטונות והמתבוללים החליטו לנצל כל אמצעים מותרים ואסורים כדי להכשיל את בחירתו. נגד שטאנד העמידו את ד"ר היינריך קולישר וראשי הקהילה, הנשיא אלעזר בלוך, סגנו משה לנדא וחבר הנהלת הקהילה ליאון קאליר, נתנו ידם לכל רמאות וסלוף לטובת הפולנים נגד הציוני והיהודי הנאמן שטאנד והטילו בזה כתם על הקהילה כדוגמה לשחיתות. מזכיר העיריה, ד. ביק לא בוש לבקש אחד מנושיו, כי יאריך לו את זמן הפרעון עד אחרי הבחירות, כי תקוותו שבבחירות אלו ירויח כסף רב ויוכל לסלק את החוב [139]. כאלה היו פני תועמלני המתבוללים ושליטי הקהילה. כדי להבטיח להם את הרוב נתנו „צבועי הבחירות" (Wahlhyänen) של קולישר לבוחרים מושחתים מפרעות בסך עד 10 כתרים [140]. ביום הבחירות, 19 ביוני, נקבו בגלוי קולות. העיריה סירבה למסור לבוחרים שהיו לה חשודים כציונים, את תעודות־הבוחרים. המשטרה ותועמלני ד"ר קולישר התנפלו על לשכת הציונים, ואיימו באקדחים על הנמצאים שם, וראשי הציונים נאסרו. אז החליטו היהודים להחרים את הבחירות. מ־3300 בוחרים הלכו, לפי ההודעה הרשמית של השלטונות, בעצמם לקלפי רק 1489 בוחרים [141] ומהם קבל ד"ר קולישר 1469 קולות [142], שטאנד 14 קולות והמועמד האוקראיני פרופיסור סאנאט 8 קולות. לאמיתו של הדבר הוברר שבבחירות הללו השתתפו למעשה אך ורק 500 בוחרים ויתר הבוחרים 2800 לא הלכו לקלפי בכלל.

138 אחד מותיקי התנועה, זיגמונד ליפשיץ, שבגד בזמן הבחירות אל הסיים ופעל לרעת המועמד הציוני ד"ר מרדכי ברוידא הוצא מתוך ההסתדרות הציונית ובמקומו נבחר כיושב ראש נתן טרטקובר (Wschód 1908. Nr. 17 p. 17).

139 המכתב נדפס בכתבה מברודי ב: Wschód 1911 (26/V) Nr. 21.

140 שם מס' 23.

141 מאלה היו כ־1269 קולות נוצרים ו־200 של יהודים.

142 הסילופים והתרמיות התחילו עוד מסידור רשימת הבוחרים שלתוכה הוכנסו „מתים" ואנשים שמעולם לא השתקעו בברודי ותחתיהם הושמטו אזרחים ידועים בעלי עסקים לפי שהיו ציונים. כשהגישו תלונות, פסק שר־המחוז לא לשים לב. ביום הבחירות נשלחו שוטרים עם עגלות להביא את הבוחרים — דבר שסתר את תקנות הבחירות.

במעמד השוטרים קנו התועמלנים של ד"ר קולישר קולות הבוחרים בעד 10—50 כתרים. בעלי עגלות

מובן שמעשים אלה עוררו בתוך האוכלוסיה היהודית התמרמרות חזקה. ב־24 ביוני 1911 התקיימה אספת מחאה בהשתתפותם של 2000 אזרחים וממנה נשלחה לשלטונות ריזולוציה ובה מחו בחריפות נגד הסילופים הגלויים שנעשו בבחירות[143].

בשנת 1912 נבחרו למועצת העיר שלושה ציונים — פרץ בהרב, ד"ר אברהם גלזברג ונתן טרטקובר. גם בבחירות אל הקהילה השיגו הציונים ארבעה מנדטים. בשנים 1912—1914 התרכזה הפעולה הציונית בליכוד הכוחות, הרחבת בית הספר העברי, הגדלת הספריה וחיזוק קופת מלוה שהיתה נתונה להנהלתו של פרץ בהרב, עזרה על ידי מתן הלוואות לסוחרים הזעירים ולבעלי המלאכה, ותרמה תרומה ניכרת לחיסונם הכלכלי. אמנם בעיר נוסדה, ביולי 1900, קופת מלוה של איק"א (I.C.A.), שנתנה הלוואות לבעלי מלאכה וסוחרים זעירים בסכום 50 עד 200 כתרים בלבד ובלחץ הצרכים הגדילו בשנת 1908 את סכומי ההלוואות עד 600 כתרים[144]. באותה השנה נמנו 1.112 חברים עם הון מניות בסך 18.390 כתרים, הון רזרבה 7.600 כתרים, פקדונות 67.445 כתרים. הוצאות המינהל עלו ל־2.812 כתר. בממוצע ניתנו קרוב ל־900 הלוואות בסך 150.000 כתר לשנה. בכלל התקיימו בשנת 1908, 13 קופות מלוה, אך 9 מהן לא היו פעילות. מובן, ש־4 קופות מלוה לא יכלו לספק את צרכי האשראי. יתר על כן, נוצלה קופת מלוה של איק"א על ידי שליטי הקהילה למטרות פוליטיות ולכן ראו הציונים כדבר נחוץ להקים בברודי קופת מלוה, שהיתה סניף של ה„בנק העממי" (Unia Kredytowa) שנוסד ביזמתו של ד"ר מרדכי ברוידא על ידי ההסתדרות הארצית בלבוב בשנת 1907 בראשותו של דוד שנפלד ובהנהלתו של מ. אייזלר. בראש הסניף הברודאי עמד פרץ בהרב. בשנת 1911 ניסו ציוני ברודי להוציא שבועון ציוני בשפה האידית בעריכתו של רפאל סופרמן, אולם שבועון זה „העברי" יצא לאור רק שנה אחת.

במועצת העיר[145] ובהנהלת הקהילה עמדו הנציגים הציונים על משמר עניניה של האוכלוסיה היהודית ונלחמו קשות במתבוללים, שרצו לטשטש את אֲפיה היהודי של העיר, כדי להוכיח שיהודי ברודי הם פולנים בני דת־משה. אולם למרות כל ההסוואות הללו נשארה האוכלוסיה היהודית נאמנה לצביונה הלאומי והצטרפה בהמוניה לתנועה הלאומית־הציונית. ציוני ברודי היו קשורים בכל פעולה למען ארץ ישראל, השתתפו בפעילות רבה באיסוף כספים למען הגימנסיה העברית בירושלים שנעשה ע"י ד"ר גרשון ציפר. עֲרנות והתעניינות רבה הראו בימי מלחמת השפות בארץ ישראל בשנת 1914. בברודי בלבד נאספו בעד מפעלי בתי־הספר בא"י (Hebräisches Schulwerk) 975 כתרים[146].

הוזמנו ע"י מפקד המשטרה טיניצקי יהיו מוכרחים להצביע בעד קולישר באיום כי יבטלו את רשיונו־תיהם. הנוער הפולני ונוער המתבוללים הסתובבו בעיר מזוינים באקדחים — ברשותם היו רשיונות לכך עם תאריך של 16 ו־17 יוני 1911 — ואיימו על היהודים, שאם יעיזו לבחור את שטאנד ולא את קולישר יעשו פרעות. רק בשל תבונתם של המהיגים הציונים לא בא לידי התנגשויות דומות לאלו בדרוהוביץ', שבהן נהרגו ונפצעו יהודים. כל הסיבות האלו הכריחו את היהודים להחרים את הבחירות (Jüdische Zeitung Wien 1911 Nr. 25 p. 6).

143. Wschód 1911 Nr. 25.

144. Dr. St. Gruinski l.c. p. 75.

145. הנציגים הציונים היו פרץ בהרב, ד"ר גלזברג ונתן טרטקובר.

146. ארכיון ציוני בירושלים: תיק G I c. 5 m. (רשימת התורמים בברודי).

בחיים התרבותיים היה פעיל החוג הדרמטי בהנהלתו של ש. מירצקי, וכן חברת „עבריה" בהפצת השפה והתרבות העברית. ביחוד שגשגה התנועה העברית בין חוגי תלמידי הגימנסיה והנוער החרדי, שהקים ביזמתם של משה רוזנבלום, קרוכמל, טלר ויוסף נייגבוהר אגודה בשם „השחר", שבה למדו בחורי־בית המדרש, בהדרכת מורים עבריים וסטודנטים, את השפה העברית, תולדות הספרות העברית והיסטוריה יהודית וכן מדעים כלליים. פעולת תרבות פורה נעשתה על ידי אגודת „פועלי ציון" בחוגי הנוער העובד, שהודרך בקורסים ובשעורי ערב ברוח לאומי. בראש עבודה זו עמדו מנדל זינגר, ויטליס ושלום קופפר. התקיימו גם בברודי אגודת פועלים יהודים, המאורגנים במפלגת הסוציאליסטים הפולנים (P.P.S.) ואגודת „המפלגה הסוציאליסטית היהודית" (Ż.P.S.), אולם מספר חבריהן היה קטן מאד והשפעתן לא היתה ניכרת בחיי הציבוריות היהודית. גם מועדון האינטליגנציה היהודית הלא־לאומית „פאסטף" (Postęp), שנוסד בראשית שנות התשעים של המאה הי"ט לא מלא שום תפקיד ניכר בחיי היהודים.

פרק שמונה עשר

סיום

שבועיים אחרי שפרצה מלחמת העולם הראשונה, ב־14 באוגוסט 1914 נכנסו צבאות הצאר לברודי. פעולתם הראשונה היתה להרוס ולבער את הרובע היהודי בטענה, כי בתו של מר חאראש, בעל מלון, ירתה על קוזאק — דבר שלא היה ולא נברא, כי לפי עדותו של הרופא הצבאי הרוסי לא היה באותו יום בגדוד אף קוזאק פצוע אחד. הבת נרצחה מיד בידי הקוזאקים, שהציתו את הרובע היהודי וגם את בית הכנסת הגדול וחלק גדול מהעיר נהרס בזדון [1]. היהודים העשירים והאמידים ברחו כמעט כולם מן העיר ימים אחדים אחרי פרוץ המלחמה ובעיר נשארה דלת העם בלבד. בימי הכבוש הרוסי סבלו היהודים קשות ואף רעב, לא היתה להם שום אפשרות לקומם את ההריסות. ועד ההצלה, שפעל בגליציה מטעם יהודי רוסיה, בהנהלתו של הסופר הידוע ש. אנסקי וד"ר לנדר, עשה כל מאמץ לעזור ליהודי העיר.

בימי הכיבוש הרוסי עברו רבבות שבויי מלחמה אוסטריים, במצב ירוד, מחוסרי בגדים ורעבים. רבים מהם מצאו מחבוא בבתים יהודים ורבים מהתושבים היהודים עשו מאמצים להציל את השבויים ולהסתירם מפני הרוסים. המשטרה הרוסית בברודי הרגישה בדבר ונלחמה במאמצי ההצלה. המושל הרוסי בברודי יברנוב (Iewrenow) פירסם ב־20 במרס 1915 הודעה ובה הכריז שאם ימצאו שבויים בבתי כנסת — יוחרמו ותושבים שיסתירו שבויים יועמדו בפני בתי דין צבאיים.

אולם הודעה זו לא הפחידה את יהודי ברודי והם המשיכו במעשי הצלה [2].

ב־22 ביולי 1915 נכנסו צבאות אוסטריה לבובה, אולם בהתקרב הצבא האוסטרי אל החזית, שהיתה בקרבת ברודי, סבלו היהודים סבל רב, מפני שהרוסים שלא היה להם אמון אל היהודים עינום והרגו מהם בלי רחם ואף גרשו בני־תערובות לשטחיה הפנימיים של רוסיה. אחרי שחיילות אוסטריה נכנסו העירה הלכו והסתדרו עניני יום יום. הקהילה בראשותו של נחמן גלבר [3] היתה בידי הציונים, שהשתדלו לשפר את מצבם הכלכלי של התושבים, אולם הדבר עלה בקושי, למרות הרצון הטוב של מפקד הצבאי של העיר פון קונדגראבר, שכן טירחה נאמנה עמדה לשטן קירבתה של העיר לשדה־המערכה. רק אחרי כבוש אוקראינה בידי צבאות מעצמות המרכז, בשנת 1917, הוטב המצב במקצת.

בנובמבר 1915 ביקר את העיר יורש העצר קארל ונעשתה לו שם קבלת פנים באולם

1 ש. אנסקי: דער חורבן גאליציע, ורשה־וילנה, 1920.

2 Jüdisches Archiv. Mitteilungen des Komitees "Jüdisches Kriegsarchiv" I. 4—5 p. 7.

3 נולד בקריסטינופול בשנת 1866, נפטר בלבוב בי"ז תמוז תרצ"ד (1934). היה משכיל, הדפיס מאמרים רבים בעתונות העברית בשנים 1884—1914, תרגם לעברית את הרומן "הבוגד" ב"זופניקס דראהאביצר צייטונג" (1881), השתתף ב"המזכיר" (ההוצאה העברית של "Ojczyzna") בעריכתו של וילהלם פלדמן, "המגיד" של דוד גורדון ואח"כ ש. פוקס, "עברי אנכי", "הצופה" (של נחום סוקולוב), "המצפה", השאיר בכתובים שירים. היה "חובב ציון" וחבר ההסתדרות הציונית בגליציה משנת 1889. בשנת 1910 נבחר מרשימת הציונים לחבר מועצת הקהילה בברודי. משנת 1914 עד סוף 1918 היה נשיא הקהילה. הקים בברודי מפעל תעשייתי גדול לעיבוד עצים שנשרף ע"י הרוסים אחרי שפלשו לברודי בשנת 1914.

„סוקול" (חברה פולנית להתעמלות). פרופסור אדאמס, צייר ידוע מוינה, וקציו מסביבתו של קארל פנו אל מזכיר הקהילה איזידור הולצזגר בבקשה להשאיל להם לקשוט־האולם כמה שטיחים, פרוכות וכלי כסף מבית הכנסת שעל יפיו ופארו שמעו בעיר. המזכיר הסכים לכך והלך אתם לבית הכנסת והוציאם מהקופה, שהיתה טמונה תחת הרצפה. כששניהם ראו את החפצים השתוממו ליפים וביחוד מצאה חן בעיניהם מפה אדומה אחת. לפי האגדה נתן, עוד בימי פולין העצמאית, קרדינל אחד את גלימתו כאות ידידותו ליהודים וביקש את ראשי הקהילה לעשות אותה מפה לשולחן שעליו קוראים בתורה. את המפה הזו, כתר התורה שהיה עבודת אומן אלמוני גדול ועוד דברים נפלאים של בית הכנסת בחרו ובקשו להביאם לאולם הסוקול, כדי לקשט את האולם לקבלת יורש העצר. החפצים הובאו בלילה בארון, שלא לעורר את תשומת לב האוכלוסין. בקבלת הפנים השתתפו נציגי הקהילה עם נשיא הקהילה נחמן גלבר בראש. בשעת המטיבה דבר אתם יורש העצר ארוכות ושבח בפניהם את יפיו של כתר התורה. לפתע פתאום אמר בקול מצוה, כי מקומו הנכון במוזיאום הקיסרי בוינה. הנציגים נדהמו, כששמעו את משאלתו של יורש העצר. התחיל משא ומתן, ואחרי היסוסים רבים לא ראו ראשי הקהילה אלא להודיע במכתב מ־26 בנובמבר 1915 [4] ללשכתו של יורש העצר, שהם מוכנים למלא את בקשתו. ב־24 בינואר 1916 כתבה לשכתו של יורש העצר להנהלת הקהילה, כי מתוך הערכת ההחלטה הלויאלית של ועד הקהילה הוסכם, שישלחו את כתר התורה, שנבחר, להנהלת אוסף כלי זיין (Waffensammlung) של המוזיאום הקיסרי לתולדות האמנות בוינה [5]. לא יצאו ימים מרובים ובאמצעי זהירות

4 באותו זמן נדפסו בעתונות היהודית באוסטריה וגם ב: Jüd. Zeitung (Wien) 17/III 1916 Nr. 11 מאמרים, שבהם סופר כאלו נציגי הקהילה הציעו בעצמם את כתר התורה כמתנה לבית ההבסבורגים. תאור זה בלתי נכון הוא ונעשה כמובן כדי להוכיח את הפטריוטיזם של היהודים. אנחנו מתארים את האפיזודה הזו לפי רשימות, שמצאתי בעזבונו של אבי ז"ל, שהיה בימים האלה נשיא הקהילה וגם לפי הפרטים שנמסרו לי על ידי מזכיר הקהילה מר הולצזגר. הואיל וטיפלתי יחד עם הרב הראשי בוינה פרופ' ד"ר צבי פרץ חיות בענין החזרת כתר־התורה קיבלתי גם מאת הנהלת הקהילה בברודי את כל החומר העובדתי והוא משמש לי גם יסוד לתאור זה.

5 וזה לשון המכתב שמצאתיו בעזבון אבי ז"ל:

Kammervorstehung
Sr. k. u. k. Hoheit des Durchl. Herrn
Eerzherzogs Carl Franz Joseph.
Exh. No. 6. Schönbrunn, am 24 Januar 1913.

An die verehrliche Repräsentanz der israel. Kultusgemeinde in Brody.

Bezugnehmend auf dortamtliches Schreiben vom 26 November 1915 beehrt sich die Gefertigte im höchsten Auftrage höflichst mitzuteilen, dass Seine k. u. k. Hoheit der durchlauchtigste Herr Erzherzog Carl Franz Joseph von Oesterreich-Este mit Vergnügen den Bericht zu Kenntnis zu nehmen geruhten.

In Würdigung des loyalen Entschlusses der israel. Kultusgemeinde, wurde das Einvernehmen mit den kompetenten Stellen gepflogen wonach höflichst ersucht wird, die gewählte Thorakrone an die Direktion der Waffensammlung des k. u. k. kunsthistorischen Hofmuseums in Wien I senden zu lassen. Kammervorstehung

Beier, Lt.

ב־7 במרס 1916 אישר הופראט יוסף שלוסר את קבלת הכתר שהגיע לידיו.

מיוחדים נשלח ארגז מברודי לוינה ובתוכו כתר תורה נהדר, אם כי לא זה שבו השתמשו לקשוט אולם הסוקול בשעת קבלת פני יורש העצר. כתר התורה ההוא לא היה רק חפץ יקר־ערך ונדיר מבחינה אמנותית היסטורית, אלא היה חשוב כנכס היסטורי לקהילה העברית במדה כזאת, שראשי הקהילה לא רצו להפרד ממנו. לכן החליטו, בכדי להענות לבקשת יורש העצר להעביר כתר תורה אחר, בעל ערך רב מאד, למוזיאון־החצר בוינה ולהסתיר שוב את הכתר העיקרי. יועץ החצר שלוסר (Schlosser) מן המוזיאון הכיר במהרה, כי לא קיבל את החפץ הנכון, אך גם זה שנתקבל בחצר עורר התפעלות רבה, כפי שאפשר לראות ממכתב התודה שנשלח מהנציבות ב־4 ביוני 1916 אל הנהלת הקהילה בברודי וזה לשונו: „לפי בקשת הוד רוממותו הקיסרית והמלכותית שלחה הנהלת הקהילה היהודית בברודי למוזיאון החצר של הקיסר פרנץ יוסף I כתר תורה מעשה כסף. הוד מלכותו הקיסר פרנץ יוסף I פקד להביע תודה להנהלת הקהילה היהודית בברודי על המתנה הזאת לאוסף הקיסר. הנציבות מודיעה בזה על כך להנהלת הקהילה"[6].

בשנת 1918 הושלם שחרור פולין וועדת חסול פולנית החלה במשא ומתן בדבר מסירת חפצי־אמנות ונכסים יקרים אשר מקורם בפולין ונמצאו ברשות השליטים הקודמים מחוץ לגבולות פולין. הקהילה בברודי הודיעה לועדת החסול על ענין כתר־התורה. לימים התפרסם בעתון "Ilustrowany Kurjer" בקראקא מאמר מרקטור האקדמיה לאמנות יוצרת בקרקוב, הרוזן מיצילסקי (Mycielski) אשר עסק בכתר התורה של בית הכנסת בברודי במוזיאון החצר הוינאי ואשר שלט קטן מכסף ציינו כמתנת יהודי ברודי, הסביר את ערכם האמנותי ונדירותם. אז חזרה ופנתה קהילת ברודי לועדת החיסול בבקשה לדרוש גם את החזרת כתר התורה בין שאר חפצי האמנות. משונה, שועדת החיסול נסתה שלא לקבל על עצמה תפקיד זה. רק השתדלויותיהם של הרב הראשי פרופ' ד"ר צבי חיות וד"ר נ. מ. גלבר בוינה הניעו את ועדת החיסול לעמוד בתוקף על החזרת כתר התורה לקהילת ברודי. ולאחר ששוחררו החפצים דרשה ועדת החיסול הפולנית, שקהילת ברודי תשא בעצמה בהוצאות הבטוח של חפצים יקרי ערך אלה. הוצאות אלה היו גדולות למדי ואת הסכום הדרוש נדב גביר יהודי מברודי, שישב אז בברלין. בשנת 1928 הגיע כתר התורה, אשר ניתן להם השם כתר קארל (Karlskrone), בשלימות לברודי ובזה חוסלה פרשה זו לחלוטין.

מסוף אוקטובר 1918 ועד יוני 1919 נמצאה ברודי ברשת הרפובליקה האוקראינית המערבית. במקום הקהילה הוקמה, כמו ביתר ערי גליציה המזרחית, מועצה לאומית ולנשיאה נבחר המנהיג הציוני ד"ר אברהם גלזברג. מושל המחוז השופט האוקראיני מימי אוסטריה הארסימוביץ שלא רצה להכיר בסמכות המועצה הלאומית גם אחרי שהממשלה הכירה בה כנציגות היהודים דכא את האוכלוסיה היהודית ובכל הזדמנות איים בפרעות. מובן, שבאוירה זו היו קשים מאד חיי היהודים. הקהילה היתה מחוסרת אמצעים ולא יכלה לכסות את כל הוצאותיה וביחוד לא יכלה לדאוג למספר הגדול של מחוסרי הפרנסה והעבודה[7]. המוסדות הסוציאליים כגון התמחוי העממי, בית היתומים, מושב זקנים, בית החולים לא קבלו כל תמיכה מאת הממשלה האוקראינית מתוך טענה, ש„היהודים הרי הם עשירים". מבחינה תרבותית־חנוכית נעשו כל המאמצים להחזיק בתי ספר, אם כי בקשיים רבים. ואף על פי שהממשלה האוקראינית הבטיחה לשמור על האוטונומיה הלאומית התרבותית

6 מתוך עזבונו של אבי ז"ל.

7 דו"ח מברודי בארכיון „משלחת המועצה הלאומית של גליציה המזרחית" בוינה.

של היהודים, עשו השלטונות המקומיים כפי חפצם וחתרו בזדון תחת קיום הקהילה ומוסדותיה. וזאת לדעת, כי אחרי מלחמת העולם והכבוש האוקראיני ירדה האוכלוסיה היהודית מ־12,188 נפשות בשנת 1910 ל־7.202 שנמנו על 10.864 תושבים בכלל במפקד בשנת 1921 [8]. היהודים היו 66% של כל האוכלוסיה. מבין היהודים הודיעו 3.082 יהודים כלאומיותם את הלאומיות היהודית. מובן, שבימי השלטון הפולני נעשו מאמצים להגדיל את ההשפעה הפולנית.

מצבם הכלכלי של היהודים היה חמור. בעיר היו 222 מפעלים יהודים פעילים, מהם העסיקו 99 מפעלים פועלים שכירים, 123 מפעלים עבדו בלי פועלים שכירים. בסך הכל הועסקו 714 אנשים, מהם היו 212 איש (29.7%) בעלי מפעלים, 141 (19.7%) בני משפחה שעזרו, 361 (50.6%) פועלים שכירים ומהם 279 פועלים יהודים (77.3%) [9] ו־82 [10] לא יהודים (22.97%).

לפי ענפי הייצור היו [11]:

	מפעלים	מספר עסוקים	פועלים שכירים
בענף אבן, זכוכית, טין	0,4%	0,4%	—%
מתכת	7,0%	7,3%	8,3%
עצים	2,6%	1,3%	1,1%
מכונות ומכשירי מכונות	2,6%	2,1%	2,2%
עורות	5,2%	13,7%	25,5%
טכסטיל	0,4%	0,1%	—%
הלבשה	40,2%	28,6%	23,0%
נייר	0,4%	1,3%	1,1%
מזונות	23,6%	32,9%	31,0%
מפעלים חימיים	0,9%	1,4%	1,9%
בנין	10,5%	5,5%	1,4%
תעשיה גראפית	0,4%	0,4%	0,8%
חטוי	5,7%	5,0%	3,6%

אחוז קבוע של האוכלוסיה היהודית היה חי על המסחר הזעיר ורוכלות וחלק גדול היה מחוסר פרנסה וקבל תמיכות מבני משפחה מעבר לים או היה זקוק לקצבה צבורית.

8 להלן המספרים על תנועת האוכלוסיה היהודית בברודי בשנים 1880—1921.

1880 — 15.316 יהודים (76.3%)
1882 — 20.000 " (עם פליטים מרוסיה)
1890 — 12.751 " (72.8%)
1900 — 11.912 " (68.6%)
1910 — 12.188 " (67.5%)
1921 — 7.202 " (66.3%).

9 הפועלים היהודים היו 156 גברים, 85 נשים ו־38 ילדים.

10 הפועלים הלא־יהודים היו 71 גברים, 10 נשים וילד אחד.

11 אליעזר העלער: יודישע אינדוסטריעלע אונטערנעמונגען אין פוילען, באנד V—VI, ורשה 1923 (הוצאת הג'וינט). עמ' VI XCVI—XCVII טבלה 1, A. עמ' 147—148.

הקהילה ירדה משנה לשנה ולא היתה יכולה להחזיק במוסדותיה הקודמים ועוד פחות להקים חדשים ההולמים את צרכי הזמן. בראש הקהילה עמדו בימי שלטון הפולני בנו של אלעזר בלוך, הרמן בלוך, אחריו בנימין קוטין, ליאון קאליר ואחריהם, כשהשלטון של הממשלה הדיקטטורית השתלט גם על החיים הפנימיים של היהודים וכן על הקהילות, הועמד בראש הקהילה מנהל בית הספר למסחר דיאודאט (דוד) לוין (1895—1941), שפעל ברוח הדרישות של הממשלה (Sanacya). אולם הוא לא הצליח להשתלט על הנוער, כי התנועה הציונית גדלה, והתגברה, הנוער התמסר ברובו להכשרה ומספר החלוצים שעלו מברודי לארץ ישראל גדל עד כדי כך, שרוב הנוער המבוגר לא נשאר בברודי אלא מצא את דרכו למולדתו.

הנהלת הקהילה בשנים לפני פרוץ מלחמת העולם השניה היתה מורכבת מדאודאט לוין, יו"ר (הוא היה גם סגן ראש העיר, כראש העיר כיהן הנוצרי ג. קוחאנובסקי), הרוקח זיגמונט רוטנברג סגנו, ומחברים: הרב משה שטיינברג, מארקוס גולדוורם, משה מארדר, יוסף ריינהולד, יהושע וואקס ומשה וורם.

המועצה של הקהילה מורכבת: מד"ר יצחק לוין עו"ד יו"ר, הנריק פייאַררינג, פייבל פישלר, יהושע הארמלין, ישראל חיים רוזנשטוק, ד"ר יוסף הלר, שמואל קאלר, הרמן שארף, משה לוין, ד"ר בצלאל מלס, חיים נתן שלייפר, אורי שליטן והרמן שוואַרץ.

בתקופה זו פעלו המוסדות: 1) בית יתומים עם 30 יתומים, יו"ר הועד היה זיגמונד ליפשיץ, התקציב השנתי 15,000 זהובים.

2) מושב זקנים, התקציב השנתי 10,000 זהובים.

3) בית חולים, כרופא עבד ד"ר יוסף דמנט.

4) תמחוי עממי עם תקציב שנתי 5,000 זהובים. יו"ר הועד ד"ר מארק אפרח (Efroich).

5) גמילות חסד.

במלחמת העולם השניה נטבע גורלה של ברודי כגורל יתר הקהילות בפולין. אמנם עד פרוץ מלחמת גרמניה—רוסיה יכלו יהודי ברודי ליהנות מבטחון גופני, אולם מיד אחרי פלישת הערִיצים הגרמניים, הוקם בברודי בפברואר 1942 מחנה השמדה בפיקודו של ה„הויפטשטורמפיהרר" הנאצי פרנץ ווארצאק (Warzok) [12] וסגנו פוגל ובו נהרגו מיד 364 יהודים. בספטמבר 1943 חוסל המחנה, שבו נמצאו 600 יהודים. מהם נהרג חלק גדול ביער בסביבת ברודי. יתר יהודי ברודי נשלחו לבובה למחנה ברחוב יְנובסקה [13], גורלם היה כגורל כל יהודי הקהילות בשטחים התפוסים בידי הנאצים. רק חלק פעוט מאד הצליח להמלט לרוסיה והאוכלוסיה היהודית בכללה הושמדה לגמרי.

ברודי, עיר יהודית בת עבר היסטורי מזהיר, אחרי קיום של יותר מארבע מאות שנה חדלה להתקיים. היא נמחקה ונעלמה ממפת תפוצות הגולה.

12 רדיו לונדון הזכיר אותו בין פושעי המלחמה.

13 ש. וויעליטשקער: לאגערן אין מזרח־גאליציע ב: פון לעצטען חורבן, מינכען חוב' 6 מאוגוסט 1947 עמ' 26. ראה מיסמכים, אחרית הקהילה, מפי עד ראייה, בסוף הספר.

תעודות ומסמכים

קטעים מפנקס הקהילה [1]

קטע משנת תנ"ו (1696)

המאור הגדול הרב האב"ד ומ"ץ כ"ש [2] מפארים ה"ה מוהר"ר יצחק במוהר"ר ישכר [3] ביום אשר נתחדשה עליו המלוכה ועטרה חוזרת ליושנה שנמנה מחדש לישב על כסא המלוכה בקהילתנו יצ"ו כהוייתו כמאז ומקדם מאן דלבש מדא ילבש מדא הקדיש מנדבת לבו הטוב מנורה עם שמונה פרחים והעלה נרותי' בביהכ"נ מכוון נגד השלחן שקורין עליו התורה על הבימה ולאורה הוא צריך שבקש מן האלופים ראשים רוזנים קצינים ומנהיגים בתנאי שיהי' מקומו שם כל הימים ואף שירצה איזה איש להקדיש מנורה שיהי' אפילו טובה ומעולה יותר ביופיו ובדמיו להיות במקום הזה לא יחליפנו ולא ימירו לעולם כי עד"כ [4] הקנה בקנין עולם והבטיחו באמונה שלמה וקבלו עליהם ועל זרעם לבלתי לשנות וע"כ נרשם בפנקס הקהל יצ"ו לזכרון ולמשמרת. הכ"ד היום יום ה' ו' תשרי תנ"ו (1696) לפ"ק ואני באתי בפקודתם עה"ח [5] נאום אברהם באמ"ו [6] צבי הירש שמש ושתדלן פה ק' בראד [7].

קטע משנת תק"ד (1744)

עינינו הרואות גודל התמוטטות עמוד הדין שנתהווה בקהילתנו ואין איש שם על לב להעמיד הדת והדין על תלה לזאת נתעוררנו לדבר הגון וקבלנו את כבוד הרב המאוה"ג [8] המופלא מו"ה משה [9] בהגאון המנוח המפורסם בדורו ה"ה מו"ה אליעזר זצ"ל אב"ד ומ"ץ דק' זלאטשוב שיהי' דיין קבוע בקהילתנו ועמו ישבו האלופים הדיינים שבקהלתנו וכו' ובפירוש איתמר שישיבת הדיינים בד"צ [10] בכל משפט ומשפט חלילה להם לקבוע ישיבה בשום מקום רק מחוייבים לישב בבית הרב ה"ה מו"ה משה הנ"ל אפס זולתו, אמנם רק

1 פנקס הקהילה נמצא לאחרונה בידי המגיד הרב ר' שלמה קלוגר ובשעת השריפה נשרף, או הלך לאיבוד. במקרה שלח בנו של המגיד, ר' אברהם בנימין קלוגר (הרב בז'ולקיב) העתק של ארבעה קטעים לגביר הידוע בלבוב, ר' הירץ ברנשטיין, יליד ברודי. העתק מהם מסר נכדו, ד"ר י. ג. שמחוני, לד"ר מאיר באלאבאן ובשנת 1913, אחרי שנודע לד"ר שמחוני (ז"ל) שאני כותב על תולדות יהודי ברודי, קבלתי גם אני העתק. בינתיים פירסם ד"ר שמחוני את הקטעים ב„רשומות" כרך ב, תל־אביב תרפ"ז, עמ' 381—383.

2 האב בית דין, מורה צדק, כבוד שמו.

3 הרב יצחק נכדו של הרב ר' השיל, ידוע בשמו קראקובר, נפטר בברודי ביום ד' תשרי תס"ה (ראה פנקס בית העלמין הישן, ס' 14), כיהן כרב בברודי בשנים תל"ד—תס"ה.

4 על דעת כן. 5 על החתום. 6 בן אבי מורי ורבי.

7 נפטר בברודי ביום ג' אדר תס"ד (פנקס ס' 11). 8 המאור הגדול.

9 ר' משה בנו של הרב ר' אלעזר רוקח בעמ"ח „מעשה רוקח" שהיה רב בברודי בשנים תע"ח—תצ"ה, ומכאן הוזמן לשבת על כסא הרבנות באמשטרדם (עלה אח"כ לצפת, ונפטר שם בשנת תק"ב). קודם שנבחר ר' משה לדיין בברודי שימש רב בזבאראז ובזלוצ'וב. נפטר בברודי ב' כסלו תקי"ד (פנקס ס' 86). 10 בית דין צדק.

עד שלום בואו של הרב הגאון אב"ד ומ"ץ [11] שנתקבל לקהלתנו אבל מיום בואו של הרב הגאון אב"ד ומ"ץ לכאן מיום ההוא והלאה לא ישבו עוד שום ב"ד אצל הרב ה"ה הדיין קבוע מו"ה משה הנ"ל רק כולם ישבו וגם הרב מו"ה משה הנ"ל בבית הרב הגאון אב"ד ומ"ץ דקהלתנו שיבוא למזל ולא בשום מקום אחר וכו'. הכ"ד הרוזנים נגידים וקצינים מנהיגי דקהלתנו בצירוף יחידי סגולה יום ב' י"ב תמוז תק"ד לפ"ק (1744) פה ק' בראד יע"א [12] הצעיר מרדכי ספרא [13].

קטע משנת תקט"ז (1756)

היושר והצדק הורו לפנינו את הדרך איך נשיר שיר ה' על אדמת נכר אשר בנה עליו יסודו ובנינו הרבני המופלא הנגיד וקצין מו"ה דוד טעביל [14] בהרב הגאון המופלא מו"ה נתן נטע אב"ד ומ"ץ דקהלתנו אחורי בית חותנו הרבני הנגיד והקצין המפורסים מו"ה צבי הירש חר"מ [15] באב"ד מפה"ק בראד וכו' וכבוד ה"ה מו"ה דוד טעביל הנ"ל יושר נדבת לבו השיאו להוזיל זהב מכיסו לצורך מצוה רבה לנדבה הגונה, לזאת אמרנו כולנו כאחד בהתוועדות הרוזנים הקהל להוציא ביתו מכלל ארור לכלל ברוך והפלאטץ שתחת בנינו של המופלא מו"ה טעביל הנ"ל הוא מותר בהיתר גמור ולראי' נרשם בהפנקס יום ג' י"ג ניסן תקט"ז (1756) לפ"ק בראד יע"א.

קטע משנת תקכ"ב (1762)

נכמרו רחמינו על כבוד הרב הגאון המפורסם מו"ה נתן נטע שהי' מלפנים אב"ד ומ"ץ דקהלתנו יצ"ו אור כבודו היה זורח במקומינו והן עתה בצוק העתים הידועים [16], כאשר נתקו מיתרי אהלו מקהלתנו והוא מתגורר באשר מצא לשבת ולחסות שם המקום צר לו

11 הכוונה להרב ר' נתן נטע בן הרב ר' אריה ליב (שהיה רב בסלוצק וגרודנו), ר' נתן נטע נבחר לרב בברודי בשנת תק"ד וכיהן כאן עד שנת תק"כ. היה אחי הרב ר' זכריה מנדיל אבד"ק גרודנו והרב ר' יעקב אבד"ק לוצק, בעמ"ח ספר "כוכבי־יעקב". בתו היתה נשואה לר' נחמן הכהן ראפאפורט, בנו של הרב הלבובי ר' חיים הכהן ראפאפורט.

12 יגן עליה אלקים, יבנה עיר אלקים.

13 ר' מרדכי היה סופר הקהילה וגם בגליל לבוב ובועד ארבע ארצות, בעמ"ח ספר מילי דאבות על פרקי אבות, נפטר בברודי בי"א אלול תקי"ז (פנקס סי' 92).

14 בשנת 1766 חתם בתור אחד מבני־תשובה בברודי על הפסק לטובת ר' ישראל בן אליעזר ליפשיץ (רב בקליווא תקכ"ג—תקמ"ה), מסדר הגט של קליווא. היה רב בהורוכוב ובשנת תקל"ד נבחר לרב בליסא. ידוע מהתנגדותו ל„דברי שלום ואמת" של נפתלי הירץ ויזל (1725—1805). דרש בשבת הגדול תקמ"ב בליסא דברים קשים נגד וייזל, למרות שנתן הסכמתו על ספרו של וייזל „יין־לבנון" (פירוש על מסכת אבות, ברלין תקל"ח). הדרשה נדפסה בשלימותה ע"י ד"ר לאוי לוין ב־Jahrbuch der jud-liter. Gesellschaft Frankfurt a/m t. XII p. 182-194. ר' דוד טעביל חיבר ספר „מכתם לדוד". בנו זכריה מנדיל היה חברו וידידו של ר' עקיבא איגר.

15 חתן ר' מרדכי.

16 הכוונה לתוצאות אספת מנהיגי קהילות הגליל, רבנים וגדולי הדור, שהתכנסה ביזמתו ביום כ"ו סיון תקט"ז והכריזה על החרמתו של יעקב פראנק ועדתו. הקהילה הוכרחה ע"י השלטונות לסלקו מכהונתו. הרב ר' נתן נטע נשאר בברודי ולא קבל רבנות בקהילה אחרת.

לשבת ומחיתו עליו קשה לא תעשינה ידיו תושיה להחיות את נפשו, אמרנו וענינו מנדבת לבבינו, תהי ידינו בו, היות צריך סעד לתומכו עזר מעט, עלה במוסכם כל הרוזנים נגידים בצירוף מנהיגי מדינה ובצירוף יחידי סגולה מהיום ינתן לו מקופת הקהל ארבעה זהובים פוליש במטבע הטובה היוצא בכל שבוע וכל איש מאישי ישראל אשר תדבנו רוחו להקדים לו מעות על חצי שנה ארבעה זהובים לכל שבוע יוחזר לו מקופת הקהל במיטב או יקובל לו בחשבון סכום ופורדאן [17] בקהלתנו ובלבד שיביא קוויט [18] מכבוד הרב הגאון הנ"ל שקיבל מידו. כל זה עלה במוסכם באסיפת הרועים היום יום ה' כ"ד תשרי תקכ"ב (1762) לפ"ק פה ק' בראד יצ"ו.

הק' דוב בער כהנא [19] ספרא דק"ק בראדי יצ"ו. הק' ארי' יהודא ליב ספרא.

№ 1024

№ 55

חוזה בין בית הכנסת החדש ואגודת נושאי־מים (1812)

הן הנה בנין בית הכנסת החדשה אשר נבנית על תילה פה ק"ק בראד. לעומת בית הכנסת הגדולה, זה מקרוב נגמר בנינה, ובתוכה כמה מקומות בעזרת אנשים ונשים אשר עוד עודנה אין בעלים למו, והם עומדים למכור עפ"י אבי העיר, הלא המה אלופים ראשי מנהיגי קהלתנו עפ"י תוקף רשיון אשר נתן להם עליהם ממקום הגבוה שרי הגובערניאום יר"ה מן ח"י סעפטעמבער 1807, באמצעות קרייזעמטליכער אינטימאציאן [20] מן ד' אקטאבער שנה הנ"ל בנובמבר 1808, בכח הזה הנה אנחנו אלופים, רוזנים מנהיגי העדה דפה, נותנים את ידינו למכור מקום מיוחד בבית הכנסת החדשה אשר בעזרת אנשים לצורך עמידת אנשי חבורת נושאי־מים הנמצאים פה שהוא בספסל שבקצה כותל צפונית, מהתחלת השער אשר נכנסין בו לבית הכנסת, עד העמוד הראשון של הארבעה עמודים, אשר הבית הכנסת נשען עליהם, ע"פ כל אורך הכותל הצפוני היינו מהשער עד העמוד. וכן ברוחב מצד צפון עד העמוד הנ"ל, כל זה יחדו רוזני הקהל לעמידת חבורת נושאי־מים דפה אך לא כל החבורה, כי חברה זאת עדיין לא נגמרה על נכון. אך ארבעה אנשים המה המתעסקים לגמור בעד כל החבורה הזו על מכונה והם: ר' משה קאַרן, ור' ליב שטיינבערג, ור' משה דוד קראוויץ, ור' מ. מהאוועל, המה התאמצו גם השתדלו לקנות המקום המיוחד הנ"ל בבית הכנסת החדשה הנ"ל לצורך עמידת כל נושאי־המים עפ"י ספר אגודת החבורה מ ע ת ה ולהביאם א ח ר י ה ם לעלות. ונתרצו להם רוזני הקהל ומכרו את המקום המיוחד הנ"ל בבית הכנסת החדשה להארבעה אנשים הנ"ל לצורך כל הבאים אל אגודת חבורה זו מאנשי נושאי־מים דפה במכירה גמורה והתפשרו עם הקונים הנ"ל בדמי מחיר המקום המיוחד הנ"ל בסך מאה זהו' רייגיש וואלאטא וסלקו הארבעה האנשים הנ"ל לאלופים ראשי הקהל את כל דמי המכירה

17 ferdon, berdon, מס של הקהלות מצריכה ומשא ומתן כמו המס krupka (קראפקו). לא להחליף עם Fordon, שהיה מס ממכס (מוצאו מן העיר Fordon, על הויסלה).

18 קבלה.

19 היה סופר וקורא דקלויז, נפטר בכ"ב סיון תקס"ב.

20 עיכוב ההוצאה לפועל של פסק־הדין שניתן ע"י בית־דין של אינסטנציה ראשונה בשל עירעור בית־דין אפלאציוני.

בעד המקום הנ״ל כפי שהתפשרו עד גמירא, מעתה כל המקום הנ״ל מבלי שיור זכות כלל, יעמוד כראוי וברשות ובחזקת של הארבעה האנשים הנ״ל לצורך עמידת כל אנשי־נושאי־מים מחבורה זו והבאים אחריהם לעלות לחלוטין ולצמיתות עלמין, וכל אימת שיבואו בני אנשים החבורה נושאי־מים, הרשות להתפלל כלם או מקצתם, יהיו להם מקומות אלה מיוחד להם תמיד לעמידתם שם.

אמנם לכשתוסד החבורה הנוכחית על נכון, מחויבין כל בני החבורה לאסוף מאנשי החבורה נושאי־מים את הסך מאה זהו׳ ריניש וואלאטא, ולהחזירם ליד הארבעה אנשים הנ״ל עד פרוטה אחרונה, ומאז והלאה יהיה שיך כל המקום המיוחד הנ״ל לכל עדת חברת נושאי מים ולהבאים אחריהם בבעלות החבורה לעולם לצורך עמידתם שם עפ״י סדר קביעת המקומות כפי סדרן של אנשי ראשי החבורה.

ולאות אמת וראיה מהימנא ביד הקונים ה״ה הארבעה אנשים הנ״ל, בעד כל עדת חברת נושאי־מים הנ״ל והלאה לבעלות עולם כתבנו וחתמנו אנחנו רוזני הקהל, והסופר דמתא כתב את דבר מכירת המקום הנ״ל והקונים הנ״ל בפינקס הקהל שתחת ידו למשמרת לאות עולם. כה דברי כבוד אלופים ראשים רוזנים נגידים מנהיגי קהל עדת ישרון פה ק״ק בראדי.

יום ה׳ י״ד מנחם תקע״ה לפ״ק.

הק׳ יעקב שאף מבראד — הק׳ אברהם אבלי בן המנוח מוהר״ר ליב סג״ל האראוויץ

הק׳ מרדכי צבי הירש בן המנוח הנגיד יונה ביק — הק׳ נטע בעריש מינץ

Nr 1035

Der obige Betrag von fl. 100 W. W. für die von der Brüderschaft der hierortigen Wasserträger in der neuen Synagoge erkauften Stätten, ist heute an die Gemeindekasse gehörig übergeführt worden.

Brody den 31 Juli 1812. — Markus Ehrenreich
Gemeinde-Kassier

הבאתי כל זה כתוב בפנקס הקהל והפראטאקאל שלנו ולראיה חתמתי
הק׳ מרדכי עהרענרייך ספרא דק״ק בראד

קטעים מפנקס הקלויז רבתי על חכמי הקלויז [1]

א

מעשה נורא של הרב ה״ר חיים סאנצער [2] זצ״ל,

ויהי היום בא סוחר אחד מרוסיא וקנה בכאן הרבה סחורות ושלח לביתו ושהה כמה חדשים בבראד, בינתיים חלה הסוחר על חליו ואמר לבעל אכסניה שילך להרב ר׳ חיים סאנצער לבקש ממנו אחר פטירתו לאמור קדיש עבור נשמתו, בעבור זה יתנו לו בניו סך חמשה מאות רובל כסף — ואחר פטירתו הלך הבעל אכסניה להרב ר׳ חיים סאנצער

1 גם פנקס הקלויז אבד בשעת אחת השריפות בעיר בסוף שנות השמונים של המאה הי״ט. הדיין ר׳ בונם נייגיבורן, שכיהן בברודי עד מלחמת העולם הראשונה (1914), העתיק ממנו קטעים מספר וממנו קבלתי העתק בשנת 1914. קטעים אלה נעתקו על ידו מלה במלה בלא שינויים.

2 ר׳ חיים סאנצער (צנזר) נפטר בו׳ שבט תקמ״ג (פנקס סי׳ 126).

ואמר לו כמצות המת, — והרב הבטיח לו לקיים דברי המת. רק אשת הרב לא רצתה ואמרה לא יאות עבור הרב לאמור קדיש — רק הרב קיים הבטחתו — מנהגו של הרב היה בכל ערב שבת קודש לקרות בספר תורה שנים מקרא — ואחר הקריאה הלך לביתו לאכול סעודת צהרים והרב כשבא לביתו שאלה לו הרבנית, נו היכן היית? בוודאי למדת משניות עבור המת — ואיה הסך חמשה מאות רובל כסף — האם לא אמרתי לך מקודם — לא יאות עבורך ועבורי, ולחנם תאמר קדיש וללמוד משניות — והרב הצדיק ענה לא אשנה דבורי — והסך חמש מאות רובל אקבל בזו הימים והיה היום הבנים של המת באו לבראד לתקן החשבונות — והבעל אכסניא אמר להם דברי אביהם והתחייב בעד קדיש להרב סך חמשה מאות רובל כסף — הבנים לא רצו לשלם הסך ואמרו לבעל אכסניא לילך להרב ולהגיד לו כי אביהם לא היה ברעיונות זפות ולא נחוץ לאיש אחר לומר קדיש — כי הניח חמשה בנים וכל אחד יאמר קדיש — ע"כ לא יאמר הרב יותר קדיש — כי לא יתנו לו הסכום הנ"ל — והרבנית כשמעה הדבר הזה צחקה ואמרה להרב — האם לא אמרתי לך מקודם, חדל מללמוד משניות ולאמר קדיש — רק הרב אמר לא אשנה דבורי והסך חמשה מאות רובל כסף יובילו לי בכבוד גדול — אחר זה המעשה בא המת לבנו בכורו בחלום וגער בו תיכף להוביל הסך הנ"ל להרב כי ע"י הקדיש של הרב עולה נשמתו מעלה מעלה ובאם לא יקיימו רצונו — תהיה מכל הונם כעפרא דארעא וגם מכל בניו תהיה תל עולם — ויקץ בנו בכורו בפחד גדול ותיכף נסע להרב והפציר בו בקידה וב[ה]שת[ח]ויה לקבל ממנו הסך הנ"ל כי לא ידע שהרב הנ"ל הוא איש גדול וקדוש כזה.

ב

בשנת תק"מ לפ"ק היה חולאת גדול על כל התבל הנקרא בשם עפוש — והיתה מגפה גדולה והלכה מעיר לעיר וכאשר החולאת הזאת הלכה קרוב לעיר בראדי הלכו כל חכמי הקלויז בכל יום יום ערב ובוקר מחוץ לעיר ואמרו קטורת — ובשמחת תורה בעת הקפות הלך הרב משה אוסטרער [3] הנ"ל ליקח ספר מהארון הקדוש ונפל ה"ר משה הנ"ל על הרצפה בחלשות וכל חכמי הקלויז לא נגעו בו ושכב כן בערך חצי שעה — ואחר זה קם על רגליו ואמר לחבריו שביטל כל החולאת ולא תוסיף עוד להיות על העולם — ואחר כך לקח הספר מהארון הקדוש וששו בשמחת תורה כדבעי.

ג

בשכינות של הרב ה"ר חיים סאנצער היה (בעל כלי זמר) הנקרא ה"ר חיים וואליס ובכל לילה היה מנגן על הכנור חצות וכל אנשים היו עומדים ובוכים בשמוע החצות — פעם אחת היה ה"ר חיים סאנצער ז"ל ראה את האנשים עומדים ושאל אותם מדוע — וענו לו ששומעים חצות — ועמד הרב ה"ר חיים ג"כ לשמוע ותיכף בא לאזני הבעל כ"ז [4] שה"ר חיים עומד בחוץ — ובקש ממנו לכנוס הביתה ולשמוע — והרב ר' חיים סאנצער אמר לו מי יתן אחר פטירתי ללוות לי בגן עדן עם כנורך. — ואחר זמן רב נפטר הרב ה"ר חיים סאנצער — לסוף השבעה נפטר גם הבעל כ"ז ר' חיים וואליס ג"כ — ויהי היום בבוקר רצו להתפלל תפלת שחרית בקלויז רבתי נשלחו הבע"ב לקרות להרב הר'

3 נפטר בי"א טבת תקמ"ה (פנקס סי' 129).

4 כלי־זמר.

משה אוסטרער והמתינו עד בואו — השמש מהקלויז הלך להרב ה"ר משה הנ"ל לקראתו רק החלונות היו סגורים — וחבט השמש במקלו בחלון של הר' משה הנ"ל וענה לו תיכף אבוא לקלויז — וכאשר בא לקלויז אמר להשמש לא אמחול לך — כי הפסקת אותי משמוע הניגון איך הר' חיים וואליס הוביל להרב חיים סאנצער זצ"ל לגן עדן בכלי זמרו.

ד

הרב הקדוש המפורסם הר' גרשון קיטיווער [גיסו של הבעש"ט הקדוש][5] היה ג"כ מחכמי הקלויז ונתקבל לש"ץ של חול בקלויז רבתי — ואחר נסע הרב ר' גרשון לארץ הקדושה.

ה

הרב פסח דיין ואמרו עליו באם הבעל דין לא רצה לקבל הדין — תקע ידו באבנטו ותיכף מת על מקומו — וגם הרב הקדוש הר' נתן ז"ל בן הרב חכם צבי והיה גאון עולם ושוכב על בית עלמין ישן ובנו היה הרב הקדוש הרב ר' אפרים[6] איש מצונע[7] מאד קדוש וטהור. בימיו היה בברוד שריפה גדולה — מקודם שבועות אחדים היה מכריז בעיר מי רוצה לקנות אצלו ביתו — יען יודע שתהיה שריפה גדולה ותשרף גם ביתו ואיש אחד לא האמין בו וקנה ביתו. ביום ו' עש"ק השכים בבוקר וקרא לאשתו ואמר לה קום ונלך חוץ לעיר — כי השר של אש שורף אותי בעצמותיו ועשה כן ובצאתו את העיר נשרף כל העיר עם ביתו. ובימיו היה הרב הקדוש הר' איציקל האמבורגער רב בבראדי[8] והוא ג"כ אחד מחכמי הקלויז ואותו איש שקנה ביתו של ר' אפרים בא בדין עבור שריפת ביתו אצל הרב ר' איציקיל והרב הר' אפרים הנ"ל לא רצה בזלזולא דבי דינא והחזיר לו המעות בעד הבית הנשרף.

ו

הרב הר' נפתלי מחכמי הקלויז — ונקרא בשם ר' נפתלי ליב בהר' ר' לוי בעל המחבר ספר של בית לוי והיה גאון עולם ואיש קדוש. [בקלויז רבתי נמצא כעת כל כתבי הר"י[9] ז"ל שכתבו והעתיקו חכמי הקלויז בכתב רש"י בחמשה כרכים וכל אחד עב מאוד ויפים וחדשים.

וגם נמצא בקלויז תנך ישן בלי שום פירוש ואותיות של השורש הם חלולים בפנים (דאס הייסט ליידיג אין דעם מיט) כזה ב ג וגם ספרי שאלות ותשובות ישנים — ועוד נמצא הרבה כ"י מחכמי הקלויז רק נשכח][10].

הרב הקדוש ה"ר יחזקאל לנדא סגל בעל מחבר ספר נודע ביהודה גר בברוד ולמד אצל חכמי הקלויז ומכאן נתמנה לרב בעיר קטנה שמה יאמפאלי — ומשם נתקבל לרב בעיר הבירה פראג — וחבירו היה הרב הגאון הר' מרדכי זאב האריגשטיין —

5 מה שבסוגריים הוסיף המעתיק, הדיין נייגיבורן.

6 היה מגיד מישרים בברודי.

7 כנראה צריך להיות: צנוע.

8 מתק"כ עד תקכ"ה.

9 ר' יצחק בן שלמה לוריא (רצ"ד—של"ב).

10 מה שבסוגריים הוספת המעתיק.

אביו של הגאון הר׳ יעקב הארינשטיין בעל המחבר ספר ישועות יעקב — הוא ג״כ היה למד בכאן אצל חכמי הקלויז ונתקבל לרב בעיר לבוב.

ז

הרב הצדיק ה״ר ישראל קרעסלי׳ס [11] ... היה מורה הוראה בק״ק בראדי גאון ואיש קדוש — בימיו היה בבראדי הרב אב״ד והגליל הרב הר׳ מאיר קריסט־אנ׳פעללער [12] היה תלמיד מובהק של הרב הר׳ שמעלקע מניקלספורג הנקרא רבי ר׳ שמעלקא והרב אב״ד הר׳ מאירל הנ״ל היה מתפלל בקלויזיל אמצעי הנקרא (מיטעלסטע קלייזיל) בבית אחד עם קלויז רבתי והרב המורה הוראה ר׳ ישראל קרעסיל התפלל בקלויז רבתי, פעם אחת באתה אשה אחת בשאלה חמורה להרב הר׳ ישראל קרעסיל בקלויז רבתי ביום ו׳ עש״ק וכאשר הרב הר׳ ישראל הנ״ל ראה השאלה אמר כשר — ולפי עניות דעתה של האשה אמרה בלבה שטריפה — ולא רצתה לסמוך על דברי המורה הוראה הר׳ ישראל קרעסיל — והלכה עוד הפעם בקלייזיל ומצאה להרב אב״ד הר׳ מאיריל ושאלה לו השאלה וספרה להר׳ מאיריל האמת — שהיתה אצל ר׳ ישראל קרעסילס ואמר כשר — רק לפי ראות עינה נראה לה שטריפה — וכפי הרב אב״ד הר׳ מאיריל ראה השאלה אמר ג״כ שטריפה ולקח הרב אב״ד ר׳ מאיריל השאלה והלך עטוף בטלית ותפילין לקלויז רבתי למורה הוראה להרב ר׳ ישראל קריסיל ואמר לו מדוע אמרתם כשר? — כי לפי דעתי השאלה טריפה גמורה. עמד הר׳ ישראל קרעסיל הנ״ל על רגליו ומנה על אצבעותיו כל הדעות מהרבנים מי מכשיר ומי מטרף והיה שוה בשוה ואומר גם דעתי כן, היום ערב שבת — ואני מצרף אותי לאלו הרבנים שיכשירו ואומר כשר.

ח

1. הרב הגאון מבראד הר׳ יוסיל שאצקי׳ס [13] קודם פטירתו אמר רצונו אחר מותו לשכב אצלו שכן שיהי׳ בקי בירושלמי כמו שהוא בקי בכדי שיוכל לפלפל עמו בירושלמי, ונפטר, ואחר עשר שנים מפטירתו בא אחד לכאן בעל המחבר ספר פני משה על הירושלמי וספר פני משה בידו כדי למכור לבעלי־הבתים בעיר בראד וחלה ונפטר בכאן [14] בהשפיטאל ונקבר אצל הרב הר׳ יוסיל הנ״ל.

2. הרב הגאון הגדול הקדוש ה״ר אלעזר רוקח [15] בעל מחבר ספר רוקח והיה בכאן רב חמש עשרה שנים ואחר זה קיבל קאנסעס [16] בעיר הבירה אמשטרדם ושלח אחר לפרנסי הקהל מעיר בראדי והראה להם הקאנסעס מעיר אמשטרדם וביקש מהם הטבה סך עוד שלושה זהובים לשבוע אזי ישאר בכאן לרב — ואמרו לו שצריכין לעשות אסיפה אודות זה — פרנסי העיר עשו אסיפה ואמרו לו תשובה שאי אפשר למלאות רצונו — וכאשר שמע דבריהם שלח לאמשטרדם מכתב ונתמנה באמשטרדם לרב — ואחר שלושה חדשים יבוא לשם — קודם נסיעתו מכאן שלח לקרוא כל הבע״ב [17] מכאן עם ברכת

11 שמו האמיתי ר׳ ישראל בן יוסף היילפרין.

12 ר׳ מאיר בן צבי הירש קריסטיאנפולר (ת״ק—תקע״ה) נבחר לרב בברודי בשנת תקמ״ה.

13 כיהן כרב בברודי בשנים תקכ״ה—תקל״א, נפטר בכ״א טבת תקל״א (פנקס סי׳ 113).

14 בי״ב טבת תקמ״א (פנקס סי׳ 123).

15 כיהן כרב בברודי בשנים תע״ח—תצ״ד.

16 מינוי לרב.

17 בעלי־בתים.

שלום ואמר להם בזה הלשון אני הייתי אצליכם רב חמש עשרה שנה ובמשך הזמן הזה לא היתה מקשה ללדת ולא הפילה שום אשה ולד. וכאשר שמעו הבע"ב הדבר הזה חקרו ודרשו אחר זה ונמצא אמת הדבר ורצו להוסיף לו הסך שלשה זהובים בטבין ולא רצה לשנות דברו.

3. הרב הקדוש הר' חיים סאנצער היה מחכמי הקלויז וחיבר הספר על פרקי אבות וחברו היה ג"כ מחכמי הקלוים הרב הקדוש הר' משה אוסטרער בע"מ ערוגת הבושם על שיר השירים על פי נסתר ואמר לעת זקנתו באם שנמצא לו רב אחד שילמוד אתו ספרו ערוגת הבושם יתן לו שני אדומים עבור דף אחד.

4. הרב ה"ר מרדכי חסיד [18] וגם חבירו ה"ר שמואל חסיד [19] ושוכבים על בית עלמין הישן — זה אצל זה — וכתוב על מצבותיהם פ"נ ה"ר מרדכי חסיד וה"ר שמואל חסיד והיו בקי בש"ס ובירושלמי בספרי בספרא ובתוספתא ואחריהם לא יניחו בבראד כמותם.

5. הרב ה"ר חיים סאנצער הנ"ל היה בעל פלוגתא של הבעל שם טוב הקדוש. הבעל שם כאשר בא לעיר בראדי שלח אנשים להרב ה"ר חיים סאנצער הנ"ל שילשין עליו על הבעש"ט דברים רעים כדי שתהיה נחת רוח להצדיק הנ"ל, והבעש"ט אמר עליו שיש לו נשמת של ה"ר יוחנן בן זכאי וגם הצורה שלו. והרב הר' משה אוסטרער הנ"ל היה מהאהובים של הבעש"ט הקדוש וכאשר הבעש"ט בא לבראדי הלך תיכף להר' משה אוסטרער הנ"ל וסגר עמו שעות אחדים וגם בתו היחידה שמה טעמעריל גרש מביתו עד שבעש"ט הלך לדרכו.

ט *

אל מלא רחמים להי קדושים דק"ק פאוולאוויטש שנהרגו על קידוש השם בק"ק זיטאמר בכ"ד ימים בחודש אייר תקי"ג לפ"ק (1753).

„אל מלא רחמים שוכן במרומים, אין כמוך באלמים, שומע שועת הגועים, המציא מנוחה נכונה, בצל אל שוכן מעונה, ולהפשיטם צואריהם כיונה לחרב חדה ושנונה. במעלות קדושים וטהורים כזוהר הרקיע מזהירים, תחת כסא הכבוד תהא נפשם צרורים את נשמת הקדושים וטהורים וקבלו עליהם באהבה רבה ובנפש קשורה את הדין הגדול הגבור והנורא והשלימו נפשם באהבה קשורה: מנשרים קלו ומאריות להתגברה. ר' עקיבא וחבריו בעלי הטבח מסרו נפשם לזבח וקדשו שם המיוחד באסיפה יחד. ולא רצו להמיר את כבודו הקדושה והטהורה: והשליכו נפשם עצמם על יחוד השם הנכבד והנורא. מהם באבחת חרב ומהם על כדוני ברזל ועמודים של עץ נגדדים ונשחטים. ואחריהם בקע בקרדמות מנותחים,

18 נפטר ביום ו' אב תצ"ו (פנקס סי' 52). ראה עליו לעיל בפרק חמישי.

19 נפטר בא' תמוז תצ"ו. ראה שם.

---

* אחרי עלילת דם בזיטומיר, שלפי פסק הדין מיום 20/VI 1753 נדונו למות יהודים מפאבלוביץ, מארקובא, וואליצא ומחאליוב באשמת רצח הילד אדאם בנו של האציל הפולני סטפאן סטודזינסקי, חיבר אחד מחכמי הקלויז תפילת „אל מלא רחמים" שנאמר בכל „יזכור". „אל מלא רחמים" זה היה כתוב על קלף ומצורף לפנקס דקלויז רבתא. והוא אינו ידוע לגמרי.

לארבעה רבעים ובפרשת דרכים, ובראשי על חוצות גופם ובשרם כסוחים ונשלחים, ודמם נשפכים, וכל הרואים ושומעים לבם נשברים ונאנחים, וכל בית ישראל יבכו ויספדו ויללו בנפש מרה ונגוחים, על שבר הגדול ועל קדושי ישראל כי נפלו בחרב: אשר פניהם פארור וראשם קרחה וזקנם גדועה, לשמוע אוזן דאבה נפשי ולבי קרוע, וחמשה מהם הוציאו תחילה ובראה הקדוש מורינו ורבינו הרב ר' שניאור בן מוה' הרב ר' שלמה זלמן אב בחכמה ורך בשנים כשהציית הסרדיוט האש בידו: יצאה נשמתו בנשימה ונפל עליו דודו הקדוש ר' עקיבא ונשקו בשמחה רבה ונהם בנהימה: ואחריו דודו הקדוש מורינו הרב ר' עקיבא בן החבר ר' משה סרקו את בשרו במסרקות של ברזל ונתח לארבעה נתחים בחייו והצר הצורר הסיתו להחליף ולהמיר שם הנכבד והנורא ולא רצה להמיר: לד' אלהיו נתן עיניו ולבו ושכרו גדול, ואחריו הקדוש מורינו הרב ר' מאיר בן החבר ר' מרדכי ובנו מורינו הרב ר' שמעיה המיתו אותם במיתה חמורה: אב ובנו שקדשו שם שמים בפרהסיא ובטהרה, וכלם בחבלי זמורות שרפו ידיהם בחייהם ומסרו נפשם לאלקים הגדול והנורא, הדר בשחק ועמיה שריא נהורא: ואחריהם הקדוש מורינו הרב ר' יעקב בן החבר ר' ראובן צוה לסרדיוט להמיתו במיתה חמורה ורך בשנים היה וביום החמישי הוציאו שלשה מנותחות בחרב וכידונים: זכרו זאת קהל עדת נבונים ואל תחישו מהרבות קינים ותספדו על חסידים והגונים אשר צללו במים הזדונים בראש הישיש והזקן מורינו הרב ר' דוד בן הקדוש מורינו הרב ר' שמשון ואחריו הקדוש מורינו הרב ר' דוב בער בן החבר ר' יהודא: ואחריו הקדוש מורינו הרב רבי משה בן החבר הקדוש ר' אברהם נהרגו במיתה חמורה ונתחו לארבעה נתחים בחייהם. והכן טבוח טבח: ביום הששי זבח והכינו את אשר יביאו, את הקדוש מורינו הרב ר' דוד בן החבר ר' שמואל ואחרון מורינו הרב ר' חיים בן החבר ר' יהודה. ואחריו הקדוש מורינו הרב ר' משה בן החבר ר' יעקב וציוו לסרדיוט להמית אותם מהרה וגזרו ראשם בחרב להוטה: ומאסו בחיי העולם הזה ופשטו את צוואריהם ועמדו בנסיון כאחד מן עשרה הרוגי מלכות: שומע זאת יבכה וידאג וכלביא ישאג: אנא יי' הבט בצדקת עבדיך, אשר הערו נפשם למות וקצו בחיי העולם הזה ויבטלו רצונם מפני רצונך, וקדשו שם המיוחד ד' אחד ושמו אחד: כי אתה ד' צבאות אל קנא ונקם קנא לשמו המהולל ולבל יהי בגוים יתחלל: את שפיכת דם הצדיקים ותמצית דמם יראה בפרגודך ותעביר כתמים אל נקמות ד' אל נקמות הופיע. ד' איש מלחמה: הטל ביניהם מהומה, ויהיו לבזה ולשמה, ונקום לעינינו נקמת דם עבדיך השפוך: ארץ אל תכסה דמם: ואל יהיה מקום לזעקתם: ויקוים מהרה חזיון הנבואה ונקתי דמם לא נקתי ודמי אהובים והנעימים צועקים מן האדמה על נשמת הקדושים והתמימים: וזכור תזכור זאת העקידה, עם עקידת יצחק אותה להעגדה, ויצרור בצרור החיים את נשמתם: ד' הוא נחלתם וינוחו על משכבתם בשלום בגן עדן אמן אמן, כן יעשה האל וישבו לבטח כל ישראל וינקום לעינינו במהרה בימינו נקמתם אמן".

(פנקס דקלויז רבתא בק"ק בראד)

[על עלילת דם בזיטומיר ראה ד"ר מ. בלבן: לתולדות התנועה הפראנקית כרך ו ע' 101—105].

מפנקס בית־העלמין הישן (תנ"ט—תקצ"א) [1]

תנ"ט:

1. ו' אייר מת הראש מוהר"ר זיסקינד פאוולויצר.
2. י"ב טבת מתה אשת הרב ליב אריה.

ת"ס:

3. י"ב אייר מת הראש והמנהיג המדינה מוהר"ר זיסקינד בן עובדיה לעחווציר ושוכב אצל . . . [2].

תס"א:

4. אדר שני ניקדש ונדן במיתת תליה ושמו מאיר.
5. מתה האשה מרים אשת איצק חיים מיאזלאוויץ ומנוחתה אצל אשת ר' משה לעקח מאכר [3].

1 בשנת 1912 מצאתי בארכיון הקהלה בברודי העתק מן הפנקס של בית העלמין הישן, שהועתק, לפי דברי המעתיק, בשנת 1778 „וכל זה הועתק מפנקסאות הישנים", שהלכו כנראה לאיבוד או נשרפו באחת השריפות הגדולות שפרצו בעיר. בפנקס הנ"ל נרשמו שמות הנפטרים ותאריכי פטירתם בתקופה של 232 שנים (1699—1831), שנקברו בבית העלמין השני. בית העלמין הראשון הוקם בשנת 1600 בקרבת בית הכנסת הגדול. בית העלמין שעליו מדובר בפנקס הוקם כבר מחוץ לעיר, בכביש ברודי—פודקאמין, אחרי שהשטח נקנה ע"י הקהילה מידי בעל האחוזה. היורשים לא רצו לאשר קניה זו והגישו משפט, שנמשך עד שנת 1710 ונגמר לטובת הקהילה, ואף שבבית העלמין נמצאו מצבות מלפני שנת 1699 אין עליהן רשימות בפנקס. המצבות הישנות ביותר שמצאנו הן משנת 1657 (של האלוף אהרן בן ישכר בער); 1674 (של הגאון ר' אפרים זלמן בן הרב הגאון ר' יהודא ליב שור, אביו של בעל תבואות שור); 1679 (של מנהיג מדינה ופרנס הקהלה ר' ירוחם); משנת 1695 (של צבי הירש שצקיס, המיסד של משפחת פטריציים ידועה בברודי) ומשנת 1698 (של הפרנס יקותיאל זלמן בן מרדכי). על האישים הנזכרים מדובר לעיל בפרקים א—ב. אולם מתוך רשימה אחת שבפנקס נראה, שבבית־עלמין זה היו מצבות עתיקות מאלו שהזכרתי לעיל. כך נאמר בסימן 119 שהרבנית אשת הרב נטע „שוכבת אצל מצבה ישן רחל בת מ"ר אברהם לצד צפון של שנת שפ"ה" (1625), וזה נוסח המצבה:

פ"נ / אשה חשובה / רחל ב"מ / אברהם שהלכה / לעולמה ביום / כ' כסלו שפ"ה / תנצב"ה.

מתוך הפנקס מפרסם אני בסדר כרונולוגי שמות רבנים, דיינים, מגידים, פרנסים וראשי קהלה, למדנים, סוחרים ובעלי מלאכה, שהתבלטו בחיי הקהלה.

הפנקס הוא כרך פוליו, בו 250 דפים ומהם כתובים רק 150 דפים. כפי שנודע לי בשנת 1935 אבד הפנקס בימי מלחמת העולם הראשונה (1914—1918).

2 חסר בכ"י. ראה הערה 3א.

בשנת 1674 חתם עם ג' פרנסי הקהלה וחברי העיריה על שטר חוב בסך 700 זה', שהברנרדינים בלשניוב הלוו לקהילה (Księgi brodzkie miejskie brodzkie C 58 p. 3). גם בנו משה זוסייש (סי' 51) היה פרנס הקהילה בראשית המאה הי"ח, וחתם על שטר חוב של הקהלה משנת 1717. Księgi lwowskie grodzkie t. 505, p. 1643—1647.

3 כידוע לא נקראו היהודים בתקופה זו בשמות משפחתיים, אלא עפ"י רוב לפי מקום־מוצאם, כגון: מפאבלוב — פאבליצר; לחביצה — לחביצר, או לפי מקצועם, כגון לעקח מאכר (אופה דובשנים) וכדומה.

6. מת פסח יוסף דרוקער ושוכב אצל יואל.

תס״ב:

7. ה׳ אייר מת הדיין המצוין מ׳ אליעזר.
8. ו׳ אדר מת התורני הראש המדינה מ׳ ירוחם בן[3א] יהודה ליב.
9. י״ד אב מת התורני הדיין המצויין מ״ר נתן.

תס״ג:

10. ה׳ תשרי מת החכים הגדול והמופלג ברוך חרץ.

תס״ד:

11. ג׳ אדר מת הישיש מ״ר אברהם שתדלן.
12. ה׳ אלול מת הרבני המופלא שלום שכנא בהרב מ׳ מרדכי כ״ץ.
13. ב׳ אייר מת התורני מ״ר נטע מיאמפאל.

תס״ה:

14. ד׳ תשרי מת הרב הגאון מוהר״ר יצחק אב״ד דקהלתנו[4].
15. א׳ בחשון מת ר׳ איצק קברן גם החתן צורף שאלצ פאוור[5].
16. ב׳ י״ט כסלו מת החסיד התורני מ״ר איציק סטעפנער.
17. א׳ חשון מת ר׳ יוסף צורף.
18. שבת בה׳ כיסליו מת ר׳ עזרא דרוקער.

תס״ז:

19. שבת ה׳ אייר מת התורני המתעסק הגדול גבאי דהחבורה הקדושה איצק חריא.

תס״ח:

20. ה׳ אדר מתה האשה מלכה אשת ר׳ משה מארץ טירקייא[6]. ומ״כ[7] אצל אשת ר׳ משה קירזנר[8].

3א ייצג יחד עם אלכסנדר זיסקינד בן עובדיה לעחוויצר (סי׳ 3) את יהודי ברודי בועד דגליל רייסין. בשנת 1692 מכר האציל הפולני יאן גראבובסקי את רכושו ואת רכושם של יעקב בן טוביה וזיסקל מרגוסין בשל חוב בסך 1000 זה׳. Castr. Leop. t. 463 p. 1274

4 הוא בנו של הפרנס המפורסם בקרקא ר׳ ישכר בעריש, בנו של הגאון ר׳ העשיל מקרקא. ר׳ יצחק היה רב בברזז׳אני ומשם בא בשנת תל״ד כרב לברודי במקום הרב ר׳ שאול קצנלבוגין, שהוזמן לשבת על כסא הרבנות בברזשץ ליטבסקי. נקרא בפי העם: יצחק קראקווער ובשם זה חתם גם בהסכמתו לספר „צנצנת מנחם" של הרב מנדיל מפוזנא וגם לספר „שם משמואל": „הצעיר יצחק קראקווער חונה פה ק״ק בראד". ילדיו נקראו „בני הרב", ואח״כ: באב״ד. הוא מיסדה של משפחת באבד.

5 צריך להיות: „זאלצ פולווער" או „שווארצ פולווער".

6 תורכיה. במאה הי״ז התגוררו בברודי משפחות יהודיות אחדות מתורכיה (אפשר גם מא״י), סוחרי תבלין, בשמים וזהב.

7 ומנוחתה כבוד.

8 פרוון. ר׳ משה הגיש לפני שלטונות העיר, יחד עם היהודים יעקב אפטייקר (רוקח), דוד בן שלמה ואחרים, תלונה על האצילים אנטוני גאַלינסקי, אלכסנדר אורנסקי, מיקולין וחבריהם, בשל התנפלותם על היהודים שערכו ביריד ערב יום ברתולומיאוס (24 באוגוסט) עם אנשי־שרותם ו„מוסקוביטים" ובה נפצעו יהודים אחדים. התלונה נדפסה ב S. Barącz: Historya miasta Brodów, Lwów 1865 p. 86 §§ 122.

21. י״א כסליו מתה בתולה בת ר׳ יוסף דרוקער [9].

תס״ט:

22. ט״ו טבת מתה אשה זקנה מארץ טירקייא בת דניאל.

תע״א:

23. ט״ז חשון מת התורני הירש סטעפנר.

תע״ו:

24. כ״ו תמוז מת האלוף הראש המנהיג הרבני מ׳ שמואל חרמץ.

תע״ז:

25. ב׳ דפסח מתה אשת הירש קראהמאלניק [10].

תע״ט:

26. כ׳ סיון מת הרב דק״ק דובנא מר׳ שמואל ב״מ שלום שכנא כ״ץ.

ת״פ:

27. כ׳ כסליו מת ר׳ אברהם שמש דמוזגין [11].

28. י״ח ניסן מת ר׳ ליב פאסמאניק [12].

תפ״א:

29. ג׳ טבת ר׳ טודרוס גר נהור [13].

תפ״ג:

30. ח׳ מנחם מת הבחור איצק בר יונה סגי נהור מקראקא.

תפ״ד:

31. י״ג חשון מת איצק איסר ... נקבר אצל אברהם שמש דחבורה המוזגים [14].

32. י״א כסליו מת הרב הגדול מוהר״ר אבדק״ק וויטקוב [15].

תפ״ה:

33. מת נפתלי רופא.

תפ״ח:

34. י׳ שבט מת הרב הג׳ ר׳ איציק ב׳ הגאון מוה׳ נפתלי הירץ חתן ר׳ ליפמאן ברא״ז [16].

35. י״ג ניסן מת החסיד הרבני המופ׳ מו׳ משה ב׳ הרב הג׳ מ׳ צבי הירץ אשכנזי שהיה אבד״ק לבוב.

תפ״ט:

36. כ״ה ניסן מת התורני הרבני האלוף מוהר״ר אפרים.

37. ו׳ תמוז מת ר׳ יושע רופא דביקור חולים.

9 ראה לעיל סי׳ 6.

10 מבשל־עמילן. מכאן שם המשפחה: קרוחמל.

11 המוזגים היו מאורגנים באגודה מקצועית (Cech) משלהם, שהיתה בעלת השפעה והקימו גם בית כנסת משלהם. במשך המאה הי״ח עמדו במאבק קשה עם הרוזן פוטוצקי בשל הקשיים הכלכליים שגרם להם.

12 רצען. מכאן שם המשפחה: פאסמאניק.

13 לא מצאנו עליו שום פרטים.

14 ראה סי׳ 27.

15 עיירה סמוכה לברודי.

16 ראשי תיבות: בן ר׳ אברהם זולקווער. מכאן שם המשפחה: ברש.

תצ"ד:

38. י"ד אייר מת התורני מאיר ב' הרב הג' מ' משה ראפאפורט ז"ל.
39. ח"י טבת מת התורני מוהר"ר קלמן חזן דקלויז.

תצ"א:

40. י' כסליו מת ר' משה רופא ושוכב אצל ר' אפרים מלמד.
41. ער"ח טבת מת המופלג החסיד מ"ר אהרן זעליג ב"מ יהודא מענדל סג"ל.
42. ער"ח טבת מת המופלג החסיד מ"ר זעליג סג"ל.
43. כ"א אייר ר' יעקב חתן ר' ישראל סגל עלה על העלו [17] ותלה את עצמו והונח על עגלה והוליכוהו לבה"ק [17א] ושם סיפדו אותו המלאשיס [18] ונקבר באותו היום אחרי הגדר במזרח.

תצ"ב:

44. ב' דפסח מת הקדוש מרדכי געציץ ושוכב אצל שאר קדושים [19].
45. ח' אלול מת היניק וחכים המופלג מוה"ה משה ח' [20] ר' מרדכי בר אברם זאלקווויר.

תצ"ג:

46. יום כיפור מת הירש שומר העיר [21].
47. בו' אדר מת ליזר שומר הקלייטין [22].
48. בז' מנחם מת התורני מוהר"ר יונה יוסף דיין וסופר קהלה [23].

תצ"ה:

49. י"ד שבט העלו את ר' דוד רוכל מן המבצר דפה ק"ק בראד שמת בשעת המצור בשעת חירום דהיינו שכבשו את המבצר חיל מוסקוויסטר [24], והוציאו יהודי' את מוהר"ר דוד בר משה וקברוהו בבית החיים אצל ר' הירש בר נתן ח' מענדעלעס.

תצ"ו:

50. י"א טבת מת הרב הרופא מומחה [25] מוהר"ר יוסף ווישנאוויצר [26] דאקטר שוכב אצל ר' מאיר אסטרופאלר [27].
51. כ"ו טבת מת משה זוסייש [28] בן הראש מהו' יקותיאל זיסקינד [29].
52. ו' אב ביום שבת קודש מת הרב החסיד המפורסם מוהר"ר מרדכי [30] חתן ר' הירש דאנצקר שלא הניח אחריו כמותו ומנוחתו כבוד אצל החסיד מוהר"ר

17 צריך להיות: עליה. 17א לבית הקברות. 18 קברנים.
19 הקדושים נקברו בפינה דרומית־מערבית של בית העלמין.
20 חתן. 21 שומר הרובע היהודי.
22 שומר החנויות ברובע היהודי. 23 מזכיר הקהילה.
24 בשנים 1734—1735 חנו הרוסים על עיר ברודי פעמים מספר (ראה Leo hr. Rzewuski: Kronika podhorecka 1706—1779. Kraków 1861 p. 134—135.
25 רופא מומחה קראו לרופא שגמר אוניברסיטה והיה בעל התואר האקדמאי dr. med.
26 לפי מקום מוצאו או Wiśnica, Wiśniowce. מכאן שמות המשפחות: וישנוביצר, וישניצר.
27 לפי מקום מוצאו „אוסטרופולה". 28 לפי שם אמו „זושיע".
29 ראה סי' 3. 30 עליו ראה למעלה פרק חמישי.

שמואל ח' ר' יאקיל מעניש [31] זכותם יעמוד לע' ובלע המות לנצח ומח' ד' דמעה מעל כל פנים.

53. ב' אלול מת הרבני המופלג מ' שלמה בה' מנחם כץ.
54. ט"ו אלול מתה חנה אשת הרב הג' מוהר"ר ר' אליעזר אבדק"ק ראזנייע [32].

תצ"ז:

55. ד' אייר מת התורני מאיר ב' הרב משה כץ ראפיפאָרט [33].
56. ט' אייר סמוך למנחה מת הדיין המצוין המפורסם מוהר"ר פסח משקלאָב.
57. י"ט סיון מת הנגיד מוהר"ר אהרן סגל ח' ר' אברם זאלקוויר ושוכב אצל בנו בער.

תצ"ח:

58. ביום ג' באדר מת יוסף ב"מ יעקב צבי [34].
59. ח' אייר מת המגיד המופלג ר' מאיר מסקאלי.
60. ט' אלול מת הישיש הרבני מוהר"ר נתן דיין מלבוב.

ת"ק:

61. י"ז חשון מת הרבני מוהר"ר אברהם ח' ר' חיים כהן.
62. א' דשבועות מת הרב ר' שמואל בן הגאון מוהר"ר שמחה.

תק"א:

63. ד' מנחם מת ר' ראובן שמש הקהל.
64. ט"ז שבט מת הרב הג' מוהר"ר ר' אליעזר אבדק"ק ראזנייע [35].

תק"ב:

65. ט"ז באייר מת הרבני מוהר"ר אברהם מרדכי.

תק"ג:

66. ה' כסליו מת היניק התורני מוהר"ר נח בר יוסף בר איצק רב חכם.
67. כ"ב כסליו מת הרבני הנגיד מוהר"ר הירש גבריאל בבית הקהל.

תק"ד:

68. ט' בשבט מת הישיש הרבני מוהר"ר יהודא ב' מוהר"ר צבי הירש שצקיס [36].

תק"ו:

69. ב' אב מת הרב הגדול אבדק"ק הרושוב.

תק"ז:

70. בח' סיון מת הישיש מוהר"ר איצק סופר ספרי תורות והוא כתב בקנה הגדל על המים ולא בנוצה של עופות [37].

31 בן דורו, נפטר בא' תמוז תצ"ו. 32 ראה להלן סי' 64. 33 אביו של זלמן פרליש (לקמן סי' 153).

34 נוסח מצבתו: פ"נ / האיש / הירא ורך / בשנים ה"ה / ספרא רבא / בישראל כמ' / יוסף במ' יעקב / צבי נ' יום ג' / באדר תצ"ח / תנצב"ה.

35 היה רב ברזינאי (ליטא) ואחר כך בדובנא ובהגיעו לשיבה מסר את כס הרבנות לבנו השיל, והוא השתקע בברודי.

36 משפחת שצקיס היתה עוד בראשית המאה הי"ז אחת המשפחות המיוחסות ביותר ומלאה תפקיד בחיי הקהילה.

37 מענין, שפרט כזה נרשם בפנקס. כנראה, שבני הדור נתרשמו מהמצאתו של אותו סופר.

71. ב׳ ח׳ מנחם מת הראש מוהר״ר הנגיד הירץ רוכל.
72. יו״ד אלול מת הראש מאיר קאָוולער [38].

תק״ח:

73. ה׳ תשרי מת הירש שומר החנויות.
74. ב׳ חשון מת ליב בן ליזר שומר ב׳ הכנסת.
75. כ״ז אלול מת הנגיד המפורסם המנהיג המדינה מוהר״ר יעקב באב״ד [39].

תק״ט:

76. י״ד חשון מת התורני מוהר״ר יוסף בר מרדכי סופר ד ד ״ א.
77. ט׳ כסליו מת התורני מוהר״ר ישראל חתן הב׳ מנעמירוב מוהר״ר דוד סגל והוא נכד ר׳ ישראל יאמפלר.
78. ח״י אדר מת הרב המגיד דקהלתנו החסיד המפורסם הישיש מוהר״ר אפרים [40].
79. ערב ט׳ באב מת הנגיד מוהר״ר מאיר ח׳ ר׳ ליב שצקיס [41].
80. ער״ח אלול מת ר׳ אברם כלי זמר דקהלתנו.

תק״י:

81. א׳ אלול מת הראש מוהר״ר הירץ כ״ץ סאסוור [42].

תקי״א:

82. צום גדליהו מתה אמו של ר׳ יודא ש מ ש ה ג ל י ל.
83. ט״ז סיון מתה אשת ר׳ דוד אפטייקר.

תקי״ב:

84. ח׳ שבט מתה אשה זקנה ויש לה שתי בנות בברעסלא [43].
85. כ״ג סיון מת הנגיד המפורסם מוהר״ר מרדכי באב״ד נאמן בדד״א בן הגאון מוהר״ר יצחק אב״ד דקהלתנו בן הנגיד מוהר״ר בערוש מקראקא בן הגאון מאור הגולה מהור״ר העשיל ז״ל אב״ד דק׳ קראקא [44].

תקי״ד:

86. ב׳ כסליו מת הרב המא׳ הג׳ מוהר״ר משה אבדק״ק זלאטשוב ודק׳ זבאראז׳ ב׳ הגאון מוהר״ר אלעזר אב״ד דקהלתנו ק׳ בראָד שנקרא לאמשטרדם [45].

38 מוצאו מקובל, היה ראש ומנהיג קהילת ברודי והגליל בימי הרב יוקל הלוי הורוויץ. בנו הרב לעמיל היה חותנו של ר׳ אליעזר ליפמן, שנקרא בשם „חרל״ (ח׳תן ר׳ ל׳עמיל).

39 = בן אב בית דין. באבד נהפך במרוצת הזמן לשם משפחה. בתעודות פולניות תרגמו את השם באבד ב־רבינוביץ, שנתקבל גם כשם משפחתו. משפחת באבד היתה אחת המשפחות המיוחסות ביותר בברודי וכן בגליציה כולה. עשרות שנים עמדו בראש הקהלה ומוסדותיה. יעקב באבד, בנו של הרב יצחק קראקיווער, יסד על שמו בית־המדרש, השתתף כמבורר גליל בועד דד׳ ארצות בטישוויץ, והיה גם מנהיג המדינה.

40 לפני בואו לברודי שימש מגיד בקראקא ורישא.

41 ראה לעיל סי׳ 68. הוא היה בנו של ר׳ משה אבדק״ק קאלך, שהיה נשיא ארץ־ישראל.

42 מסאסוב הסמוכה לברודי.

43 ברסלוי (שלזיה), שאתה עמדו סוחרי ברודי בקשרים מסחריים.

44 אחיו של ר׳ יעקב באב״ד (ראה לעיל סי׳ 75 והערה 39).

45 בנו של ר׳ אלעזר רוקח, שהוזמן בשנת תצ״ה לישב על כסא הרבנות באמשטרדם.

87. ח' טבת מת הרב הרופא מהו' מאיר בן אברהם.

תקט"ו:

88. יום ד' ח' אדר מת הישיש מוהר"ר אברהם מרדכי במ' יעקב ורחל.

תקט"ז:

89. ז' טבת מתה פעריל אשת ר' מאיר כ"ץ ראפיפורט.

90. ז' אלול מת החכם המופלג ר' ליב מליסקא.

תקי"ז:

91. כ' סיון מת הקדוש מוהר"ר מיכל מיאמפאל [46].

92. י"א אלול מת הרבני המפורסם מוהר"ר מרדכי סופר בקהלתינו ובגליל לבוב ודד"א בעל המחבר ספר מילי דאבות על פרקי אבות.

93. כ"ז חשון מת הרב שלמה מליזענסק.

94. י"ג אלול מת מהור"ר יצחק סגל בן ר' מרדכי חתן ר' אהרן חראז [47] והוא היה חתן מוהר"ר מרדכי סופר הנ"ל [48].

תקי"ח:

95. א' דחו"ה סוכות מת ר' משה שתדלן במ' אפרים.

96. ז' כסלו מת ר' משה מלובלין שתדלן [49].

תקי"ט:

97. ד' חשון מת המופלג מ' נח ב' ה' שמואל חסיד מפינסק בבית ר' חיים צאנזער.

98. י"ז תמוז מת הרב מ' יצחק אייזיק ב' הרב המא' הג' מ' אריה [50].

תקכ"א:

99. ג' אייר מת הרבני המפורסם מהור"ר בעריל שרענצילס מלבוב שהעמיד תלמידים הרבה.

100. ה' סיון מת הנגיד מוהר"ר שמואל בן הגאון מהור"ר יהושע אבדדק"ק פר. דמיין [51].

תקכ"ג:

101. ב' חשון מת ר' אברהם שמש הגליל.

102. ב' אלול נהרגו הרבני מהור"ר נטע במוהר"ר אלכסנדר כהנא ושותפו מהור"ר ר' ישראל.

תקכ"ד:

102א. כ"ט ניסן מת הרב הנגיד מנהיג המדינה מוהר"ר יצחק ישכר בעריש בן הרב ר' משה זאב [52].

103. י"ג אייר מת מהור"ר אלחנן כ"ץ נאמן הקהלה.

46 עליו — לעיל בפרק חמישי.

47 = חתן ר' אפרים זלמן. מכאן שם המשפחה: חרס, חרש.

48 ראה סי' 92.

49 בשנת 1723 נשלח יחד עם השתדלן ר' משה בן אפרים ע"י פרנס הועד של גליל רוסיא ר' מרדכי בר בצלאל מסטניסלב לוורשה. ראה ישראל היילפרין פנקס דד"א סי' תקצא עמ' 293.

50 נכדו של הגאון ר' משה איסרליס (רמ"א).

51 בעמ"ח „בני יהושע".

52 עליו — לעיל בפרק חמישי.

תקכ״ה:

104. י׳ אייר מת היניק וחכים ר׳ שמעון ח׳ ר׳ ישעיה בעל טקסי[53].

תקכ״ז:

105. י״א אדר ב׳ מת אליעזר בהג׳ המקובל מוהר״ר יצחק חיות[54].

106. כ״ב אדר ב׳ מת הרב ליפמאן אבדק״ק ברעסטציקי.

106א. י״א אדר הרב

107. י״ב אלול מתה מרת רייזיל אשת הנגיד ר׳ יעקב באבד[55].

תקכ״ח:

108. ח׳ ניסן מת ר׳ סענדר סגל שמש דד״א ודבה״כ.

109. י״ט מנחם מת הראש הנגיד מוהר״ר אבל חתן הראש הנגיד מוהר״ר צבי הירש בראטשינר[56].

תקכ״ט:

110. י״ט כסלו מת מוהר״ר משה בר יונה בר ישעיה סגל ושוכב אצל המצבה של נח נשפט אצל ר׳ ליבוש דובנר[57] לצד דרום.

תק״ל:

111. ט״ו כסליו מת ר׳ ליב שתדלן.

112. ו׳ שבט מת הרב הנגיד שכנא בר ליפמן אב״ד כשר ועסקן במצות הוא בנה את המקוה שבתוך המרחץ והזיל זהב מכיסו לזכות את הרבים ומקום משכן כבודו בין האחים בני ר׳ משה קראקוור תנצב״ה.

תקל״א:

113. כ״א טבת מת הרב הגאון אב״ד דקהלתינו מוהר״ר יוסף אב״ד ב׳ הנגיד מוהר״ר ליב שצקס[58].

114. כ״ג טבת מת אברם פרענק.

תקל״ב:

115. א׳ דחו״ה פסח מת הרב מוהר״ר ישראל[59] בעל המחבר נצח ישראל שהי׳ בקי בכל שבע חכמות אחיו של ר׳ פינחס לפינר.

תקל״ג:

116. ר״ח ניסן מת הרבני המופ׳ המנהיג מ׳ דוד[60] במ״ו שמעון כ״ץ רפאפורט[60א].

53 חוכר מסים.

54 משפחת רבנים ולמדנים מפורסמת (ראה לעיל פרק חמישי).

55 לעיל סי׳ 75.

56 משפחת סוחרים ידועה בברודי.

57 מעיר דובנא.

58 ראה לעיל סי׳ 68, 79. ר׳ יוסף נבחר לרב בברודי בשנת תקכ״ה, אחרי שהרב ר׳ יצחק הורוויץ הוזמן לרב באה״ו. לפני בחירתו היה פרנס דגליל לבוב. הסכים בשנים תקי״ב, תקי״ג, תקכ״ז, תקכ״ח ותקל״ג על שערי בנימין, אבן העוזר, תוספת שבת, אהל יוסף, מחנה ארון וכבד יעקב.

59 ישראל מזאמושץ, מראשוני חלוצי השכלה. ראה לעיל פרק יג.

60 סבו של שי״ר. אחותו מרת געלא היתה אשתו של ר׳ משה פנחס חריף אבד״ק לבוב.

60א בן אברהם, בן ישראל־יחיאל מקראקא. ר׳ שמעון היה רב ביאזלוביץ.

117. ער"ח אלול הרבני הדיין המפורסם מוהר"ר יהושע לאשטשאבר [61] אצלו שוכב הדיין המפורסם אפרים מלמד שמת ד' חשון תקל"ד.

תקל"ה:

118. ח' ניסן הרב הרופא מקאמיניץ ושמו מוהר"ר יצחק רעביץ [62] שלשלת היוחסין ב' הרב המחבר כתר יוסף.

תקל"ו:

119. ר"ח שבט מתה הרבנית דקהלתינו אשת הרב מוהר"ר נטע שוכבת אצל מצבה ישן רחל בת מ"ר אברהם לצד צפון של שנת שפ"ה.

120. יו"ד ניסן מת השתדלן הרופא מומחה מוהר"ר אברהם עוזיאל [63] שתדלן דקהלתינו בראד ושוכב אצל ר' ישעיה בעל טקסר לצד דרום ט"ו שבט תקל"ד.

תקל"ח:

121. י"ד סיון מת בקלויז המופלג מוהר"ר שמואל דיין ח' ר' ליב.

122. י' שבט מת הישיש הזקן יותר מבן שמונים הרבני מוהר"ר נתן ב' הגאון חכם צבי [64].

תקמ"א:

123. י"ב טבת מת אורח מפורסם הרב המאה"ג בעל המחבר פני משה על תלמוד ירושלמי [65] ושוכב אצל הגאון אב"ד מוהר"ר יוסף שצקיס.

124. י"ז בתמוז מת הרב הגאון מוהר"ר מרדכי אבדק"ק זאלקווא [66] חתן הנגיד מוהר"ר ליברמן רוכל.

תקמ"ב:

125. ב' חג השבועות מת יעקב קאפל בן הרב הג' החסיד המקובל מוהר"ר יצחק חיות בעמ"ח זרע יצחק.

תקמ"ג:

126. ו' שבט מת הרב החסיד המפורסם מוהר"ר חיים צנזר [67].

127. ט' תמוז מת הרבני המופלג צדיק תמים מוהר"ר נפתלי ר' לעויש [68] בעל המחבר בית לוי ושוכב אצל הרבני מוהר"ר חיים צנזר.

61 מלאשצ'וב ע"י ברודי. מילא תפקיד חשוב בחיי הקהלה, לקח חלק פעיל בויכוח נציגי הקהלה עם ההגמון קובילסקי (ראה לעיל פרק שביעי).

62 לפי נוסח מצבתו היה רופא מומחה. למד רפואה בפרנקפורט ע/א ונתדקטר בשנת 1731. לברודי בא מאיטליה. מלבד תפקידו כרופא מומחה חוייב להרצות פעם בשבוע שיעור בתלמוד.

63 עליו ראה בפרק שביעי.

64 אחיו דוד, שהיה חתנו של ר' גרשון נתן, מנהיג מדינה בגליל זולקיב — היה רב ביאריצ'וב ואח"כ חי כאיש פשוט בלעשניוב ע"י ברודי. נפטר בי"ג לספירה תקי"ז. בניו של ר' נתן הם: אפרים, מגיד בברודי ויעקב משה, רב בזבורוב (אביו של ר' יעקב מליסא בעמ"ח „נתיבות המשפט" ו„חות דעת").

65 בא לברודי כאורח, חלה פתאום ונפטר.

66 היה רב בוואַניק וזולקיב. בשנותיו האחרונות התגורר בברודי.

67 עליו — בפרק חמישי.

68 עליו — בפרק חמישי. נפתלי בן ר' לוי הסכים בשנות תקי"ט, תקכ"ז, תקל"ג, ותקל"ח על הספרים:

128. כ״ז אלול מת המופלג מוהר״ר שאול בן מוהר״ר חיים ח׳ ר׳ אבלי קרעסליר.

תקמ״ה:

129. י״א טבת מת החסיד הרבני מוהר״ר משה אוסטרר מגיד מישרים בקהלתינו [69].

תקמ״ו:

130. ג׳ אדר מתה הרבנית בת הגאון חכם צבי שהיתה אשת הרב הגאון מוהר״ר משה ב׳ הגאון מוהר״ר אלעזר אב״ד דקהלתינו ונשיא דארץ ישראל.

131. ח׳ אדר מת התורני מוה׳ אלעזר ליברמן בהרב הרופא מומחה מוה׳ מנחם מענדל מאוסטרה [70].

תקמ״ז:

131א. י״א אייר מת הראש הנגיד המפורסם מנהיג המדינה מוהר״ר אריה ליב חתן הנגיד יצחק יששכר בעריש [70א].

תקמ״ח:

132. ח׳ ניסן מתה מרת רוזא אשה השנית של ר׳ יעקב הרב דחייטין.

תקמ״ט:

133. הושענא רבא מת הרב הגאון דמדינה מוהר״ר אריה ליבוש [71] ב׳ הפרנס בערוש ומנוחתו אצל זוגתו מרת חייאלוש [72].

134. כ״ט תמוז נפטר הנגיד הרב דחייטין [73] מוהר״ר צבי הירש ב׳ הרב הפרנס מוהר״ר בערוש ומנוחתו אצל אחיו הרב המדינה מוהר״ר ארי׳ ליבוש.

תק״ן:

135. א׳ דסוכות מת הנגיד מוהר״ר עוזר בר ליב ביק.

136. בהושענא רבא מת הרב הגביר המופל׳ ר׳ סענדר פערלס [74].

137. ח׳ אדר מת איש תם מוה׳ יעקב הרב דחייטין דפה.

138. כ״ח ניסן מת הרבני מוהר״ר בערל [74א] חתן השתדלן הרופא [75].

139. י״א אייר מת הרבני הראש קצין ונגיד מ׳ יחזקאל טראכטענבערג.

א) בית פרץ לר׳ פרץ ב״ר משה (כ״ה דרשות לשבתות השנה מתובלות במאמרי מוסר), ז׳ולקיב תקי״ט; ב) שחיטות ובדיקות (פראג 1733); ג) תולדות יוסף (על חמש מגילות) להרב יוסף (ז׳ולקיב); ד) תיקוני זהר (ז׳ולקיב 1778); ה) עטרת יוסף (ז׳ולקיב 1778) להרב המקוב ר׳ יוסף אבד״ק ליסקובי; ו) סדר תפלה (קורזץ 1818).

69 עליו — בפרק חמישי.

70 הרופא המומחה מנחם מענדיל הלוי מלבוב היה מנכבדי קהילת אוסטרהא. בביתו התאכסנו גדולי הדור שבאו לאוסטרהא, ובכספו תמך בחברות ומוסדות. מלבד אלעזר היו לו עוד שני בנים ובת. בן אחד, משה שמואל, היה גם הוא רופא מומחה, ונפתלי, שהיה מאלופי קהילתו. הוא נפטר בשנת תק״ח (א. ל. ביבער: מזכרת לגדולי אוסטרה עמ׳ 126).

70א עליו — בפרק רביעי.

71 עליו ראה מאמרי ב: חוב׳ 4, Jewrejskaja Starina Petersburg 1914 p. 305—317.

72 תוה.

73 מלבד רב דחייטין היה בברודי גם רב דמיצניקעס (קמחנים), לר׳ הירש היה בן, חיים, נשוא לרבקה בת הרב שמואל הלוי אייטינגא מברודי. הם הורי הרב ישראל מנחם מנדיל אבד״ק טרמבובלה, בעמ״ח „בגדי כבוד״.

74 סענדיר פרליש היה מנהיג האופוזיציה נגד רב המדינה ר׳ אריה ליבוש ברנשטיין (סי׳ 133).

74א היה דיין בברודי.

75 כך קראו לד״ר אברהם עוזיאל (סי׳ 120).

תקנ"א:

140. י"ג חשון מת הרב הרופא המומחה ר' רפאל[76].

תקנ"ב:

141. ח' כסליו מת הרבני מוהר"ר נפתלי פערלש ושוכב אצל ר' בערל דיין חתן השתדלן הרופא.

תקנ"ג:

142. ט' כסליו מת הרבני המופ' לאזר[77] ב' שמואל באבד.

143. א' דפסח מת הרב דחייטין ר' שמעלקא ב' הרב מזלאטשוב[78] בר' משה בהגאון אלעזר.

144. ב' כסליו מת הרבני המופ' שלשלת היוחסין מ' חיים ב' המופלג מ' מרדכי גינצבורג נכד בעמ"ח לקט יוסף[79].

תקנ"ד:

145. ד' תשרי מת הרב מקאלק מוהר"ר ישראל אר' ליב ושוכב אצל הרב דחייטין ר' שמעלקא.

146. כ"ד אלול מת הרב מוהר"ר שמואל[80] אבדק"ק מאציוב ב' הרב מוה"ר חיים צנזר.

תקנ"ו:

147. י"א תשרי היתה שריפה בעיר ד' ישמרנו.

148. י"ב ניסן מת הרבני מוהר"ר מענדל זאלקוויר מגיד דקהלתינו[81].

תקנ"ז:

149. פורים מת הזקן הרב המפורסם מוהר"ר חיים בן אברהם סג"ל לנדא[82].

150. כ' תמוז מת מוהר"ר ירחמיאל פאלק באליבאן.

151. ז' אב מתה אשה צנועה מיכל בת הגאון נודע ביהודה מוהר"ר יחזקאל לנדא אב"ד ור"מ דק"ק פראג.

תקנ"ח:

152. י"ב אייר מת הרב המופלג מוהר"ר חיים ליב הרב מטרעבאוולע[83] ב' מוהר"ר שאול.

76 עליו — ראה פרק שביעי.

77 אלעזר.

78 ראה לעיל סי' 86. נכדו של הגאון ר' אלעזר רוקח.

79 יוסף בן ר' מרדכי גינצבורג, שהיה רב בחלם (תכ"ג) ובברסט־ליטבסק משנת ת"ל—תמ"ז. היה גם רב באוסטרוג ונפטר שם בשנת תע"ה.

80 מייסד ה„מאציאוער קלויז", שהיה במאה הי"ט מרכז חסידי בעלזא.

81 בנו של ולמן אפרים. היה מגיד בברודי. ראה לעיל פרק חמישי.

82 חתנו של ר' יעקב באבד מברודי. מייסד הקלויז דחכמי בראד. היה רב בפודקאמין. לר' חיים לנדא היה בן, הרב אברהם יצחק לנדא. חי בברודי, ובתו מרת רעכל, אשת הרב שמואל בן חיים בר שבתאי מוילנה ושם נפטר בי"ט אלול תקע"ח.

83 Trembowla.

תקנ"ט :

153. ב' דר"ה מת הרב הגדול אברהם יקותיאל זלמן הכהן ראפיפורט [84] ב' הרב מוהר"ר מאיר [85] ז"ל בהגאון המפו' מוה"ר משה אבדק"ק טרניפאל.

תקס"ב :

154. כ"ב סיון מת התורני מוהר"ר יהודא ליב קורא דקלויז.

תקס"ג :

155. בר"ח מרחשון מת הרבני עזריאל ב' הרב הרופא מומחה יצחק רעביץ [86].

תקס"ט :

156. ערב שבועות נהרגה פה בעיר ע"י בעלי מלחמה מחיל פולין אשת ר' מיכל ליב סארוויר.

157. ב' תמוז מת הרב המגיד דפה מו' בנימין הלוי [87].

תק"ע :

158. כ"ו שבט מת יעקב הרב דחייטין ב' הרב דמדינה.

159. כ' אדר ב' מת אליהו יהודא מלמד מוויטקוב [88].

תקע"א :

160. ב' שבט מת הרב מזלאצוב מהו' חיים ואלף כ"ק.

161. ז' אדר מת הרבני ר' בערוש גינצבורג [89] ושוכב אצל הרבני ר' יעקב דוד ח' ר' יעקב מאיר.

תקע"ב :

162. י"ח ניסן מת הרב מוה' יצחק אבד"ק טוטשין בהרב מוה' מאיר אבד"ק טשוקטשין.

163. ג' אלול מת הרב מוה' אליעזר אייטינגא בהגאון מהו' מענדיל אבד"ק מעזיריטש חתן הרב מוה' איציק פעסיליש.

תקע"ד :

164. ו' כסליו מת איש חסיד מוהר"ר אברהם במוהר"ר מאיר [90].

165. כ"ג כסליו מת ר' ואלף בערנשטיין בן הרב דמדינה ר' לייבוש בערנשטיין.

תקע"ו :

166. ד' שבט מת הרב מוה' דוד במוה' מרדכי בעמ"ח יפה עינים [91].

84 ידוע בשם ר' זלמן פערילס על שם אמו פעריל, שבנשואיה הראשונים היתה אשתו של ר' נפתלי מרגליות מחכמי קלויז.

85 ראה לעיל סי' 55. 86 ראה לעיל סי' 118.

87 בן מאיר. ר' בנימין הלוי כתב ספר „אמרי בנימין" דרשות על התורה (עד סוף ויקרא) נדפס אחרי מותו בטארנופול, שנת תקע"ד (95 דף). הסכים על ספרו ר' אפרים זלמן מרגליות בכ"ב שבת תקע"ד.

88 אופייני נוסח מצבתו :

נפטר כ' אדר תק"ע / פ"נ איש צדיק תמים / מופלג בתורה וירא / ד' מרבים איש אמת / שונא בצע מוהר"ר / אליהו יהודה בן / מוהר"ר יהושע / זלה"ה וויטקובר / תנצב"ה.

89 עליו — לעיל בפרק שמיני. 90 עליו — לעיל בפרק חמישי.

91 חיבור על התורה בפלפול תריף בש"ס ופוסקים ובסוף כל סדרה תוכחת מוסר היוצאת מכל פרשה. הספר נדפס בזאלקיב ואח"כ בלבוב 1799. על ספרו הסכימו הגאון בעל הפלאה, הרב משה יהודה

תקע"ח:

167. ער"ח אדר מת הרב הגאון הגדול מוה' אריה ליבוש הרב מפודהייעץ ואב"ד דפה בעמ"ח לב ארי'.

168. י"ח אדר מת הרב מוה' יהושע העשיל אבד"ק קאריץ ודיין צדק דפה.

תקע"ט:

169. ר"ח סיון מת הרב המופלג מוה' יעקב יעקבקי מייזליש אחיו של הגאון בעמ"ח ס' חוסן ישועות.

תקפ"א:

170. כ"ח תשרי מת הרב מוה' חיים בהגאון נחמן אבד"ק פולנאה בהג' בעמ"ח מאיר נתיבים.

תקפ"ב:

171. ה' אייר מת הרב הצדיק מוה' נחום בהגאון מוהר"ר שמואל אבד"ק מאציב.

172. ב' מנחם מת הרב מוהר"ר יעקבקא[92] בהגאון מוה' יחזקאל סג"ל לנדא אבדק"ק פראג.

תקפ"ג:

173. ח' אדר מת הרבני מ' אלכסנדר סענדר ב"מ יצחק נכד ר' זלמן לוקבר.

תקפ"ו:

174. בדר"ח אלול מת הרב הגדול מוה' דוד אבד"ק לעשנוב.

תקפ"ז:

175. ו' טבת מת הרב הגדול מוה' מרדכי האלברשטאם אבד"ק קאמרניק חתן הרב דמדינה.

תקפ"ח:

176. כ"ד אב מת הרב הגדול ר' אפרים זלמן מרגליות בהגאון מוה"ר מנחם מאניש אבד"ק ויטקוב.

תקפ"ט:

177. כ"ז טבת מת הרב הקדוש איש אלקי בוצינא קדישא מוה' שמואל אסטרר[93], בעמ"ח כתב יושר ותורת אדם.

178. בהושענא רבא מתה מרת מירל בת הרבני המופ' מוהר"ר יצחק חיות[94].

תקצ"א:

179. ט' סיון מת מוה' יעקב שמואל ביק[95].

180. י"ט סיון מת בנימין בן מוהר"ר יוסף[96].

ליב מסאסוב' והרב יעקב קצנלבויגין אבדק"ק אייטוינגין, נכדו של הרב ר' שאול קצנלבויגין, שקראו לו „הרב הזקן".

92 עליו — לעיל בפרקים יא—יב.

93 נכדו של ר' משה אוסטרר. על ספרו „תורת אדם" נאמר: „מעט הכמות ורב האיכות" (שם הגדולים החדש עמ' 126 (סי' קח). נקרא בפי העם: ר' שמואלכן).

94 ראה לעיל סי' 105. 95 עליו — לעיל בפרק שמיני.

96 היה צורף, נוסח מצבתו צנוע מאד: פ"נ / גדול / הנהנה מיגיע כפו / ה"ה איש חשוב מוה' / בנימין בן מוה' יוסף / הלוי איש צורף / תנצב"ה. נפטר י"ט סיון תקצ"א. לפ"ק.

181. י״א תמוז מת הרב הגאון ר׳ אלעזר סג״ל לנדא אבדק״ק בראד [97].
182. ביום ש״ק ד׳ אלול מת מו״ה אריה ליבוש תאומים אבדק״ק בראד [98].

מתוך מכתביו של ר׳ יעקבקה לנדא אל נכדו אלעזר בוינה

1.

1822 בראד א׳ א׳ דר״ח אייר תקפ״ב

..... ודאי תהי׳ בהביבליעטעק. שים נא עינך על ספר אללגעמיינע ביבליעטעק דעס הערן האפראטה אייכהאַרן חלק שני זייטע 876. שם הוזכר שם א״א מ״ו הגאון זצ״ל. תעתיק שורות אלו ושלחם לי.

עס איזט נעהמליך בעטיטעלט אללגעמיינע ביבליעטעק דער ביבלישען ליטראטוהר והוא יקר המציאות כי רב מחירו. ואילו השג תשיג אצל אנטיקוואר חלק זה בודאי ימכר בזול, קנה אותו למעני.

2.

1822 י״ט אייר תקפ״ב

..... באתי כמזכיר ומזרז דיא ביבליאטעק מיט בעדאכט צו זעהען. אונד דיא דיר בריייטט אנגעצייגטע שטעללע אום צוויטטען באנד דעס האפראטה אייכהארנ׳ס [1] אללגמיינע ביבליאטעק דער ביבלישען ליטראטוהר נאך צו שלאגען אונד געגאוי אבצו־ שרייבן; עס ווירט דיר אוף ארט אונד שטעללע עהר מאכן, איין ענקעל דעס גרויסן לאנדא צו זיין!

וועז דו געלעגענהזיט האסט דעם בארן אַרנשטיין אונד ריטער פון עסקעלס און מיינעם נאהמען צו קאמפלמנטירן טוהע עם אופס פריינדשאפטליכסט. עת היותך בהביב־

97 בנו של ישראל סגל לנדא, בנו של ר׳ יחזקאל לנדא (הגודע ביהודה). נולד בשנת 1778, נתחנך בביתו של אביו חורגו ר׳ משה חסיד ברופשיץ. אח״כ חי כאיש פרטי בלבוב. משנת תקפ״ט רב בברודי. בעמ״ח „יד המלך״ (למשנה תורה של רמב״ם והגהות על הש״ס) בארבעה כרכים, אולם רק שלושה מהם נדפסו בלבוב בשנת 1826. אחיו משה היה ראש הקהילה בפראג ומדפיס ידוע, והשני, יהושע, רב בראדום. בכ״י נשאר „קונטרים כללים״.

98 מצאצאי ר׳ יונה תאומים מפראג, בעמ״ת „קיקיון דיונה״. ר׳ אריה ליב היה משנת תקע״ה אבד״ק ברודי (אחרי הרב מאיר קריסטיאנפולר). בברודי חיבר את ספריו „גור אריה״ „אילת אהבים״ ואת ספרו הגדול „יעלת חן״.

אשתו הראשונה היתה בתו של הרב ר׳ משולם אגרא אבד״ק פרשבורג. אשתו השניה, מירלי, היתה בתו של הגביר הידוע בברודי שמואל ביק. הוא, הרב אלעזר לנדא (סי׳ 181) ויעקב שמואל ביק (סי׳ 179) היו קרבנות מגפת החלירע, שהשתלטה בברודי בשנת 1831.

1 יוהאַן גוטפריד אייכהורן (1752—1827) מזרתן ידוע ערוך ה„אללגעמיינע ביבלאַטהעק דער ביבלישען ליטעראטור״ (1787—1803).

ליטעק מעגשט דוא אויך גנוי ערקונדיגן אויב אונד וועלכע מאנאסקריפטע פום רמב"ם /: מיימונידוס :/ זיך דארט פינדן ? פאן וועלכער מאטעריע ? און וועלכער שפראכע אונד שריפט דיזעלבע גשריבן זינד ? אונטערריכטע דיך וואהל, אונד צייכנע דיר אללעס אויף.

..... אום האנדל איזט דיא גרעסטע שטיללע, מאן הערעט נור שטייערן אונד גאבען עקזעקבירן, וועלכעס דעם געמיינען אונד אויך דעם מיטלמאן ברייטס אום בעטלשטאנד פערזעצט האט. נור דיא פון לייפציג קוממנדע נאכריכט, אייניגע ארטיקל רויך וואר בעטרעפענד, האט אייניגע אינטרעסענטען עטוואש אויפגהייטערט.

..... דיא פאמיליע של ר"א הורוויץ [2] רייזעט זונטאג פון היר אב נאך אדעסע, אונד זא זינד מעהרערע זאנסט במיטעלטע פאמיליען במוסיגעט פאן היר אויס־צוואנדערן. מיט טרענענדע אויגן פרלאססען זאלכע איהרע היימאט אבר בראטמאנגל דרוקט אונד פרדרענגט זאלכע. זיא שעטצען זיך נאך גליקליך דז זיא נאך אום שטאנד זינד איהרע אויסוואנדרונג צו בעווירקען אונד איין גינסטיגערעם הימלס שטריח צו איהרער אויפנעהמע געפונדען צו האבען !

תעודות ארכיוניות מימי שלטון פולין (1588—1771)

1

1588 שטר־מכירה משנת 1588

Stanowsy oblicznie pszed urząd Ninieijsij Moszieij Szyd Zeznawa Dom szwoj Zijedno strone od parkanu a z drugą stronę podlie Iwana B... ktory dom przedał przerzeczonemu Bohdanowij Zlykewicz za zlothich Jidenaśczie oddalający od sibie ij od pothomkow swoych Nawieczne czasy.

Dzialo się to Przi bitności Szlachotnego Gregorza Zeliska urzędnika Brockiego Mikolaia Tribucha ij ijnszich niemalo Nazaiutcz po S. Pietrze [1] Roku P. 1588.

2

1588 היהודי ברוך מגיש משפט נגד הרותני סטצקו על שום הוצאת דיבה רעה

Boroch z Steckiem z stronij Zginienia...

Gdy bijl obzałowanij Boroch źid od Steczka... ijst on ij szoną swą skoro ten Steczko obudził się nimasz Przij pijtaniju ijake u kazdego tak i u przerzeczonego Borocha ijako bi miał mowijć budet twoia ditina [2]. Za owim slowem Boroch Pozwan pszed Urząd

[2] ר' אברהם אבלי סג"ל הורוויץ מראשי הקהילה בברודי.

[1] 30 ביוני.

[2] פיסקה זו כתובה בלשון רותנית (אוקראינית). גם בשאר תעודות נמצאות פיסקות אוקראיניות והואיל ורוב התושבים הלא־יהודים בברודי היו רותנים.

zamkowy ij od tego Steczka obwinijon Na to Boroch powijedzijal psz o odzijcięciju anij Żona iego niewij ale mu mowijł szukaij neboże mezet sije ditina naiti. Od urzędu zamkowego zlozone bijlo z Borocha prawe Potijm dziecje naleszione wdąbrowije spijącze ktore nic niepowijedo (prze niedoskonałośc rozemu) kto go przechowijwal przez znoczij ij kto go zawijeźł.

Zatijm Boroch Prosijł na tego Stecka o prawo ijsz on nam niewinnie to zmaze włożył ktore mu Zlozone jest na dzijen ijutrzeiszij oze sebi mu to Zapisane bijlo Boroch urzędu ządal. Działo się to w piątek bliskiej po świętijm Pietrze i Pawle [3] apostolijch Przi zupełnim urzedzije na sprawe nizi opisana zasijedzienijm R. P. 1588.

Załowal sije Boroch Zid na Steczku winnijka ijsz mu bijl dal wine ijakobij mijal dzijocijei jego ukrąść albo odejląc gdzije; oczo ijusz na Borocha ij prawa wijprosijl ij złożone mu bijle a nijżlij czas prawu prziszedl znalazle sije dziejecije. Zaszło podwie Dubije tamże go znalazła Hricicha jadąc do Dubija: Na to Steczko powijedzial: ijsz dlatego mu dal wine zo odt żoni Borochowij sliszał ijakobij miała mówić Naijdet sije twoia ditina ati na nas napadajesz ne diwucze. Boroch na tho powijedzijał ijako w pirwszij zalebije tak mowijla Zona. Szukaj neboze mezet sie wernutij a na nas neskwapijaisia ij Prosijl urzędu o decret: Urząd skarzijl abij Steczko obstalowanij i Borucha przeijednal do trzecijego dnija a ijeślij niepszeiedna tedi urząd decret sprawa powinien o trzecim dniu widać Co abij to Zapisano bilo Boroch urzędu oto żądal pamiętne [4] polozil.

3

שטר־מכירה משנת 1588 1588

Sub eodem acto

Paweł Mielnik J. Haizijk Zijd. Stanąłszij oblicznie Paweł Mielnik Wespolek i z Zoną swą Hanną zeznali dobrowolnie a niegwałtownie bedącz przymuszeni Isz przedali dom swoy w rinku Narogu Idącz dokoszcioła poleweij stronij Haizijkowij Zijdowij arendarzowij Miasta Liubicza Za dwiescie zlothich Monethij lidzbij polskieij ij do thego domu ogrod który liezij miedzij Hrijczem borijskowiczem amiedzij Iwanem ij dwoie polie jedno Na niedzelisczach podlie Mathijsa podlije Jochima ... drugie polie Na Stopilnicze Miedzy Joszkiem kowalem a niedzij omelianem Serodą ij sianorzęcz pod Nidnem podlie Hricza Iwaszkowicza oddalającz go od siebie samego i od przijaczioł swijch Na wieczne czasij cze gdy wijznal Paweł Mielnik ij prosijl Hajzik Zijd aby wijznaczijl do xiąg Miejskich Zapiszane cze urząd pozwolił Na cze pamiętne polozijl.

Actum feria quarta post Festum omnium Sanctorum proxima Anno Domini 1588.

3 30 ביוני.

4 בחוק הפולני העתיק סולק תשלום בבית הדין בעד שבועה שנשבעו בפני בית הדין, גם תשלום לשופט ע"י הצד שזכה את המשפט.

4

שטר מכירה משנת 1588 1588

Stanąwszij oblicznie sliachetnij Aliozij Krijniczkij Nie szadney namowy anij gwałthem przijmuszenij Jeno ijawnie a dobrowolnie przed urzendem sthoiącz zeznal. Isz Słomio [5] zijdiwi Słodownią ij spliaczem Nad wodą podlie panskiej słodowni przedal za zlothech pięcz kthorą oddal w posesiję oddalaiącz od siebie ij od potomkow swijch Nawiecznij czasij przerzeczonemu Słomio cze dlia pamienczij do xiąg zapisawszij ij pamiętne położijł.

Actum In Die Festum S. Stephanis Martiris [6] proxima anno Domini 1588.

5

שטר־חוב של ברוך בן אברהם משנת 1589 1589

Ja Borech Abramowicz Mieszozanin Liubiczkij zeznawam them Cirograffem moim yszem winien Pewnego a własnego dłogu Panu Dzierdzomu Harvath Sludze Jego Magnificencji Pana Mikołaia Żółkiewskiego podkomorzego [7] lwowskiego Gothowijch [8] pieniendzij zlothech ozterdziesci monethij liczbij polskiej wkazdij zloti licząc po trzydzieszczi groszij kthore pieniądze mam mu oddacz Napewnij czasz pod żakładem thakiej zastowij tho iesth od thego Bozego Narodzenia w roku 1588 aż do drogiego Bozego Narodzenia w roku 1589 Niewdawaiącz wie w zadne prawo anij Nakładij ij zebij Miał nathije skodowacz Pan Dziurdzij anij zadnemij fanthij [9] alie gothowijmij pieniadzmij acze Boze uchowaij Namie smierczi thedij sie zapisoie Na maiethnosczi swoj ij na domu kthorzij belij przythem Pan Mikołaij Przijbuch (!Triebuch?) Walienti Paskowski lienthe w foith [10] ij Stheczko Tadanski ij Kasper Marczinowicz pisarz zamkowij.

Actum in oppido Lubice In presencia Nobilis Gregorij Zelisko Factoris Necnon plenaria convencione Consulorum [11] Scabinorum [12] et congregacionis to(t)cius populi in habitantis supra nominato opido Ipso die sanctae priscae Anno Domini 158nono.

6

שטר מכירת יקב ליהודי משה משנת 1589 1589

א.

Dmitr i Moszko zijd

przed temże urzendum wijsei pomienionijm sthanowszy oblicznie Dmitr zeznawa ijasz

5 שלמה. 6 2 באוגוסט.

7 subcamerarius הממונה על הגהלת חצר המלך. 8 במזומן. 9 ערבון.

10 Landvogt. ראש העיר המבוססת על החוק הגרמני. משרה זו עברה בירושה מאב על בנו; מותר היה גם למכרה. 11 חברי מועצת העיר. 12 Schöffen=scabini, iurati = שופט מושבע.

Moskowi Zijdowi Winniczę nad Wodą od Ostrowa Smolenskiego przedal za zlothijch czterij kthorą oddal w posesiją oddaliącz od siebie samego ij od pothemków swijch na wieczne czasij.

Actum Die 14. Aprilis Proxima Anno Domini 1589.

ב

Sub eodem actum

Sidor będnarz [13] i Juda Zijd

Stanowszij oblicznie przed urząd Niniejszij Naimię Sidor będnarz ij Zoną swą Maruśką bedącz dobrego zdrowia Niezradnego przijmuszenia dobrowolnie zeznali ijsz Dom Swoi kthory Naulicy od Winnicz Miedzij Tijskiem konowałem [14] a miedzij Maczkiem piwarczowijm [15] przedal Judzie Zijdowi Solomiczowi za zlothech dwadzieszia monethij liczbij polskiej a czo wienczei stało osthatkiem go darował Niewstawiajacz Nicz nasie ani Napotomki swe cze pamienthnym zalozijł.

7

1590 היהודי אייזיק מגיש משפט נגד הנוצרי בילבקה בהאשמה שרצה להרגו

Presentibus Generoso ac Famatis Dominis Gregorio Zelisko Factori Bonorum Brodi. Nec non advocato [16] Lubicense Nicolas Tribuch, proconsule [17] Bartolomeo Sczorćzko Jacobo Wąsowicz, Consulibus Valentino Paskowski, Viceadvocato Joanne Faber plaustrario[17א] Joanne Lubaczowski, Stanislao, Ianifico[18] Joanne Lowatyński, Jochimo iuratorum [19] Lubicensem et alijs quam plurimis fide dignis huic actui asistentes.

Stanowszij oblicznie przed thymże wzgledem wiseli Mianowanijm Aijzijk Zijd arędarz Liubiczki przecz umoczowanego swego Marczina Kraszowskiego za podaniem słosnijm załował sie themi słowij: Panie Miłij urzędzie zaluiesie przed u.m. [20]: Na Jaczka Bialwke czieslie Mieszczanina Liubiczkiego ijst on Niepomniawsij Naboiaźń Bozą pothijm Na miłoscz bliźniego Umislnie w dom przijsedłszij Aijzijkow posiedniawszij troche wzijawszij sie za krzijwde czo(u)dzą tho iesth Sthronij Macka Młijnarza ber-

13 חבתן. 14 רופא סוסים. 15 סודני (Bierbrauer).
16 ראש בית הדין = wojt sądowy = Landvogt = Advocatus.
17 גם proconsul = Bürgermeister = magister civium. הוא נתמנה ע"י ה־starosta או ע"י בעל העיר. 17א עגלן.
18 צמר. 19 שופט מושבע.
20 כנראה קיצור urzędem miejskim.

linskiego [21] zo go Aijzijk obwinił ijesth zasthał Mirocznika iego a on groblią Zemłijna niosł krubke Zijtha [22] do domu zarazem then bieliawka Za tho sie uwział Niechodz thij stem do Stharosthij ia sthobą poide irzecz od cziebie będe mowił awthijm poczęli sie zamawiacz Stt Aizykiem cziął Na Aizyka byndasem ij ranił go w piersi ij w thwarz i rosziął oblicze od Jagodi Naskros az do uscz i mało Nathijm Maiącz: Żenie własznei thegosz Aizyka ranę zadał siną pod okiem prawijm ze kilka niedziel liedwie patrzała czego dowodze Nie gołijmi Słowij alie autentice obwodem urzędowijm kthorij obwod słijszeć w sobie obmawia i do thego shamshie zeznał ze siekirą Machmął na Aizyka Na czo Aizik pamienthne położył urzedowi i Mianował tenze aizijk S(z)kodij za mieskanie i Nakładij czo sobie Nie mało saczoie iakost ieszcze pokazoie iako obwod ran thak ssthatut Mai(g)deburskiego dowodij prawne iako takowij shwąwolnik ma be(y)ć karan: Nullus eum iniuriat ulcisci decet per se sedt Judici denunciare secoundum liber 3, articulum 1 glossa. Violans pacem etiam sine occisione sed tantum Baculo percuciens Capite ponitur secundum liber 3 articulum 36 glossa si sint vulnera cruenta Carnalia extunc liberabit se me dio vargeldo [23] si civiliter Contra eum agatur si vero criminaliter actionem instituetur in cuti ponitur secundum lib. 3 art31gl. in anotacione: vulneratus si quis sit vel confosus in capite inter cranium cerebri vulnusque inflatus sit si vulnus suas pro funditatem decet duolare est et aluid tangit Judicum Jure Municipalia Art Art 91 glossa ....

Irueres et eum domum alicuius predoni et pacis violatori similis est qui manu violenta aliquem spoliare intitur querulari decet cum clamore Contra eum sicut Contra furentis etiam annumeratur illi qui in via libera noctem vel Die armati aliquem expectantur aut Iniuriari obsidia viarum damnorumque faciunt volentes Contra illos et etiam Contra Fures et predonis procedetur nam sicut fur surripere sistitur bona alicuius sicisti Vitam adimere conatur met septinere (?) vero .... qui sic preventus est propter mann(u)alem factum quod apparet et pena illius est quod plectitur capite Jure Municipalia art 36 glossa...

Naprzeciw themu odpowiecz dał Jaczko czeslia Panie Miłij urzedzie ijsth Na on czas gdij beła sprawa złozona od urzędu zamkowego Haizykowi z Mackiem Mlynarzem berlinskijm Omirocznika iego czijsto iakobij go zasthal Nagrobli i zebij miał niscz w krubcze do domu thedij then Macko Swego ojcza kthorij Na then czasz pił Gorzałke w domu aizykowijm abij znim sed na zamek do thei sprawij therij mu oczicz odpowiedzał Niech cze ia othem wiedziec sijnku ani sthobą poide iako thwoi Mirocznik Nabroił ieslize winien Niechze czerpi aiesli Niewienien thedijczie Pan Bog ij shnim Wijzwolij Jam Widząc Niepotheznosć Oicza iego wprawdzie rzekłem themi słowij Macko widze ia ish Oczicz twoij Niechczie mowić oczie Poide ia shtobą do zamku i będę od cziebie rzecz sprawować bom thez na then czas cziego Ojczicm siedział pijącz

21 Berlin, כפר ליד ברודי. 22 żyta.

23 מגרמנית Wehrgeld, קנס או פיצוי כספי בעד פציעה או רצח מקרי של אדם או בהמה.

gorzałke a Aijziyk spopłoliwosczią iął mie sromoczic themi słowij jako thij nieicnothliwaia kocziuba shwinią odijna złodiju a poczo thij masz iscz od zamku barzo thwoici prokuracijei będzie Pan Stharostha słochoł da thobie kijem:

Jam Natho odpowiodział aizijku Nie pan thij mnie Mam ci ia Jego Miłosciwego Pana Nad sobą a przeczsie Mnie tho Niepothkało iako ia słijsze theraz od csiebie Nad kazdijm thij thak zbithkuiesz i Niemasz sobie Nikogo, Niezacz a Haizyk i thebe budu bijthij shwijnio odijna iam zaszie rzekł Nieczijm zeć, jedne sthrone ghębij Wijcziętko Pamienthai tho shobie ze dojdziesz thą shwą wszeteczną gębą zeć i drugą stronę ktho wijthnie awthijm aizyjk nierozbacziw szesie pobigł po sablie wołający abij mu ią podano alie zona iego poczeła go Hamować ij skucharką thamze rozephnawsij ją dosthał liaskij szmagłej iał namnie w sieniach bić kthorij bijacz namie przez bindasz [24] dosiegał mie potwarzy: iam szie układał bindaszem usthępujący się az na podsienie oshwiadczajacz liudzmij kthorzij na then czasz sthalij Na podziemiu i w siemiach iego, a w thieze Moili obronie z zapału sham Niewiem iakom go ranił, anim othem mijslił iako on sobie Mianuije zebija go chcział zabić i othem Niepamientham ij zebijch miał uderzijć żonę jego bomszie był w domu iego trochą napił cze i on thez Niethczijzwij [25] przijsedł do domu: —

Urząd Wijsłuchawszij iego powieść: Rzekł czijim thego podpirasz Natho odpowiedział Bielawka: Panie Miłij Urzędzie prosze abijch posthawił shwiadki trzech kthorzij przythem beli przed waszczini iżem ia da Pan Bog Niemislił othijm abijch go chział zabic: wszak powiedzą słosznie iako Wijdzieli: urząd mu pazwolił sthawicz swiadki i sthawił Kuzmę Starego i CHarko, Mieszczan kthorzij pod przijsięgą szwiadczijli them sposobem jako w odpowiedzij wthei przełozijł then Bielawka: — Aizijk przesz plenipotenta [26] szwego po wyznaniu szwiadeczthwa niechział ijch za szwiadkij przyiącz alie prosił abij decret wedlie prawa bił skazan: Urząd przijsłuchawzijsie dobrze allegaciiei sthronij powodowej i sthronij obwinionei rozkazał abij na strone odchopiła sthrona: awthijm Naradzijwszij sie dobrze Skazuie isz żijd Aijzijk przij Documentach szwoich sthoiącz ma natho przijsiącz samotrzeć z jednijm (c) Hrzesczijaninem a z drugim Zijdem od przijsłego pjiatką za dwie Niedzieli iako then Bieliawka umislem w dom iego przijsedł zebij go zabić chcział i tak na niego siekł chcząc go zabić a gdy go po przijsiegę thedij bieliawka rękę tracic ma A strona powodowa iako Zijd Decretu Nieprzymuie alie na rozsadek Jego Miłościwego sie bierze sthij przyczyni jisz szamothrzieczieniu skazano przijsiącz isz thesz i krzesczyanina natho Niezwiedzie alie tham chcze przijsiącz. Na documenta shwe urząd apelacijei pozwolił ozo tho iesth zapishano.

Acta sunt hoc in castro Lubicense feria quarta post festum sancti Jacobi [27] Apostoli A.D. 1590.

24 שדרה. — aleja, szpaler

25 לא פכה. nie trzezwy

26 בא־כוח. 27 15 בולי.

8

1596 שטר מכירה של היהודי אברהם ליהודי יצחק

Actum dnia 23 marcza anno domini 1596.

Sthanąwszy oblicznie niewierny zijd Abram pospołu zoną swą beijlią przedemną mikołaiem trijbuchem wojthem liubiczkim nathen czas będęczijm i przij bijthnoszczi wiernijch Sawki charka zeznał thimi słowy Iż dom swoj własnij nikomu niezawiedzionij kthorij sthoi podlie Mayka piekarza a z drugą sthronę mikołaj Kiernaczki sthijm jako sam thrzijmał zijdowi Ickowi niemczowi za złothijch 306 liczbij polskiej kthorij tho Abram zijd oddali sam oth siebie i żony i pothomkow swych wiecznijmij czasy a cze wienczeij osthało wszijthkiem go darował.

9

1596 זלמן קונה בית מידי הנוצרי פיוטר גידובוז

Anno domini 1596 miesiącza novembrij 29 dm.

Przedemną mikołaiem trijbuchem wojthem brodskim [28] nathen czas bęndączijm i przij bijthności wiernijch Iwanen Luschińskijm, Jaczkiem Wojcziechem sthanąwszy oblicznie Piothr Niedowoz pospołu zoną swą Woczką wijznał dobrowolnie zrana thczezwo isz dom swoj własnij nikomu niezawiedzionij kthorij sthoj podlie Icka zijda a z drugą sthronę Mikołaj Bieneska i ze wszythkimi powinnoszcziami czo do thego domu przynależy mianowicie sfolwarkiem podlie Hrijcza przijsiecznego [29] a z drugą stronę Jozef Miostański z rwiema polmi rijnkowemi wedlie reiesthru rozdanemi za złothijch dwieszczie i dwa dzieszczia *Zelmanowi* zydowi arendarzowi brodzkiemu kthorij tho Piothr Niedowoz oddali a sam oth iebie od zonij swoy i oth pothomkow swojch thak bliskich ijako i dalszych wiecznijmi czasij że ani ja sam ani żona moja ani pothomkowie moij żadnej przekazji czynicz nie maią i moczij [30] miecz nie bendą . a czo wienczeij osthało wszythkiem go darował.

10

1599 הנוצרי טומאש סויץ מוכר ליהודי שלמה בן יעקב את ביתו ב„רחוב היהודים" [30א]

Actum coram officio Advocatiali die 7 Mensis May 1599 Presentibus Famato Adamo Grzymek pretunc Advocato oppidi Lubica et scabinis assidentis Alberto pistore [30ב] Hryczkone, pelione [30ג]Sopietka Sawka Rybczyc et alijs adhaec electis.

28 שם העיר ברודי מופיע בתעודות בפעם הראשונה בשנת 1596. אולם מזמן לזמן מזכירים גם את השם הקודם לוביצה.

29 przysieżny בערים על יסוד התוק המאגדבורגי שופט העיר (ławnik). 30 mocy.

30א השם „רחוב היהודים" מופיע בפעם הראשונה בתעודה מ־6 בנובמבר 1598 בפירוש "ulicza żydowska".

30ב טוחן. 30ג פרוון.

Saną wszij oblicznie przed urzędem pomienionym opatrzny Tomasz Swiecz y żoną swoią Jadwigą będąc zdrowi nacziele y dobrego baczenia dobrowolnie zeznał y ze przedał dom własny nikomu niezawiedziony *na uliczy żydowskiej* stoiączy ziedną stronę Martin Kuśnierz i zdrugą Ławryn stary który dom pomienony przedał ten Tomas Swiecz Żydowi Słomie Synowi Jakubowego Sczebrzeszyna za słotych trzydzieszci liczby y moneti polskiey ztym prawem ktore sam miał do tego domu a iesli czowięczey stało ostatkiem go darował wiecznemi czasy oddalaiącz od siebie y potomkow y powinnych swych ktoremu Słomie przerzeczonemu żydowi wolno będzie tego domu używał przedał darowacz y na swoy pożytek obroczić wiecznemi czasy wespoł z żoną iego Rozą ktorego Tomasa Sewcza y zony iego przerzeczony zeznanie Słoma żyd pomieniony pamiętnem założył y dal zapisac do xiąg wiernych woytowskich quod solidatum est.

11

1600 לאורנטי בוגדאנוביץ מוכר בשם משפחתו את רכושם ליהודי יעקב בן יוסף

Anno Domini 1600 die 10 Januarii.

Coram integro offitio Advocatiali oppidi lubica iuxta ordinem superiorem descriptam. Comparens personaliter Coram offitio prefato providus Symon filius Laurenty Bogdanowic delegatus patris et matris sui, fratrum et sororum suorum sanus mente et corpore non compulsus nec coactus sed libere pallam et per expressum recognovit quod Crematorium in fundo stantem inter Zienla et Pauli sarmatoriuma se ipso aedificatum cum omnibus vasibus ad illud pertinentibus decenter preparatibus vendidit cum fundo ampliori crematori perfido Jacobo nato Joskonis perfidi per florenis viginti numeri et moneti polonicalis et si quod plurimum precij reperiretur seiquum donat dat perpetuis temporibus cum iuridica caucioni eo iure quo ipse fungeretur Abrenuntiatus quod facit patrem et matrem suam, fratros et sorores suas a iure proprio et dio(divino) nil propinquis posterisque suis sociusque sexu relinquens in perpetuum Cui perfido Jacobo licebit crematorium illud cum vasibus pertinentibus vendere mutare donare et ad usum suum vertere secundum placentem ipsius, et possessionem liberalem quam quod recognitionem Symonis predicti perfidus Jacobus coram offitio prefato sumptu suo Comparavit quod solidatum est.

12

1600 תעודות מכירה

א.

Actum Feria Sexta post Dominicam Misericordi proxima Anno Domini 1600 [31].

Presente Nobili Domino Nicolas Przybysławski advocato hereditario oppidi lubicza et

31 29 בינואר.

Famato Adamo Grzymek protunc viceadvocato oppidi eodem et scabinis Alberto Pistore, Hrycko Sopitka, Stepano Kramarz, Sawka Rybczyc, Martino Wdzekunski, Rymarz, Joanne Bednarz.

Comparens personaliter Coram offitio predicto providus Joannes Dvornik de villa Koniuskow publice pallam et per expressum recognavit quod domum a se ipso aedificatam inter Mathiam parentem et Sawczyna relicta in platea tendente Synagoge Judeorum vendidit perfido Zelman tenutario protunc bonorum Brody per florenos quadraginta monete et numeri polonicalis et si quod maioris precij reperiatur reliquum donat dat et in perpetuum possesionem tradit in perpetuum cum omni Jure et dominio Abrenuncians a iure proprio et divino nil domus uxori pueris propinquis et posteris utriusque sexus relinquens quam quod presente recognitione Joannis predicti perfidus Zelman sumptu suo Comparavit quod solidatum est.

Sub eodem offitio Presente Nobili Domino Stanislas Przybysławski Advocato oppidi lubicza et scabinis Hryć Sopitka, Stephano Kramarz, Sawka Rybczyc, Martino Wdziekunski, Rymarz Joanne Bednarz die 29. Januarij 1600.

Comparentes personaliter Coram offitio prefato laboriosus Jakim Radziwiłowski una cum uxore sua Margarita non compulsio nec coacti sed liberi pallam et per expressum recognoverunt, quod domum in platea stantem quam habuerant permutatam a perfido Gerson inter perfidam Judith am et perfidum Zelman Maceratum cum fundo totidem vendidentur inter perfidam Judith am et perfidum Zelman Maceratum cum fundo tetidam vendidentur perfido Abraham Juskovic per florenorum decem octo monete et numeri polonicalis cui datur occasione iuridicam possesionem nullum ius pertinens sibi ipsis pueris posterisque suis relinquere in perpetuum Cui Abrahamo licebit illud emptum in usum proprium vertere in perpetuum quem quod presente recognitione perfidus Abraham sumptu suo Comparavit quod solidatum est.

Sub eodem offitio ut superius Feria sexta post festum pentecoste א [31]proxima 1600.

Comparens personaliter Coram offitio prefato perfidus Zelman publico pallam et per expressum recognovit quod domum atque stubam sine atrije stantem in foro cum fundo inter Adamum Grzymek et perfidum Smoiło cum campo in tres partes iuxta ordinem vicinorum predictorum in prato ortum uno tendentem Dziedkowcze ville inter Sawka Rybczyc et locum vacuum quam quod bona predicta habuerat Zelman predictus empta a Juchym decessore vendidit igitur Zelman protunc Arendarius bonorum Brodi Famato Alberti Coco ב [31] atque Kucharz per florenorum Sexaginta monete et numeri polonicalis in iuridica cautione et tuitione in perpetuum reliquum donat dat et in possesionem perpetuum tradit neque sibi ipsi neque uxori pueris posteris propinquis suis utriusque sexus relinquens quam quod presente recognitione Kucharz predictus sumptu suo comparavit quod solidatum est.

[31]א חמישים יום אחרי פסחא הנוצרית — חג השבועות של הנוצרים.

[31]ב coquus = cocus = טבח.

13 1601

היהודי יוסף ואשתו בת שבע מוכרים את רכושם ליהודי אייזיק מבלסק

Actum coram officio Advocatiali oppidi Lubicza Feria Sexta post Dominicam Dictam in Albis proxima Anno Domini 1601 presente nobili Domino Stanislas Przybysławski Advocato prefato et scabinis Alberto Chojnaczki, Joanne Bednarz valentino sutore* et alio Valentino Zeguli Joanne Tadanski, Alberto Kowal.

Coram eodem offitio Stanowszy oblicznie Niewierny Jusko Zyd y mieszczanin miasta pomienionego wespoł y z żoną swą na imię Szewą dobrowolnie będącz dobrego baczenia ni tho wedlug biegu prawa zeznali, y ze jako przed tym u urzędu pomionionego dali byli obligatią na maiętnoscz swoij ktorij nabyli przes praczę rak swych w mieszcze zwyż pomienionym to iest na domie swym własnym w Rynku stoiączym ziedne stronę Sidora klucznika a z drugą niewiernego Ile Zyda ina gruncziech to iesth pole dwoie iedno na polu rzeczonym Łahadow według zwyż opisanych sasiadow będącze a drugie na polu rzeczonym Sopilnicza Do tego sianozęc na polu rzeczonym wielun także według zwys opisanych sąsiadow także y placz na ogrod ku dziedkowiczom ktorego wnieużywaniu mieiscza nieumieli powiedzieć y insze sprzęty domowe jako woskodajnia z naczyniem y skotły do niej należączemi, na ktorey maiętnosczi zwys pomieniony obowiarkę uczynili byli Niewiernemu Hayzykowi Zydowi mieszczaninowi buskiemu będąc dłuzni sto złotych i sześćdziesiąth liczby polskiej y ktorey tedy sumie puszczaią tę maiętnoscz pomienioną wszystkie Haizykowi pomienionemu a ostatkiem Haizyk żyd pomienioney czo wieczey stało przez ugodę dopłacził Juskowi pomienionemu y zonie iego pomienioney a Jusko Zyd pomienionw wespoł z żoną swą Szewą przed urzędem pomienionym stoiącz dobrowolnie podaią tę maiętnoscz pomienioną w possesię wieczną Haizykowi zydowi pomienionemu potomkom y namiestnikowi iego ze tym pomienionym wolne bedzie tę maiętnoscz pomienioną na swoy pozytek obroczić tak iako siem im podobacz będzie na wieczne czasy prawa swego szę wyrzekaiącz niezostawuiącz go też potomkom swym y powinnym wselakim wiecznemi czasy ktore zeznanie Juska Zyda pomienionego y zony iego szewy Hayzyk Zyd pomieniony pamiętnym założywszy, zadał urzendu Aby to było zapisano do xiąg wiecznych wojthowskich czego urząd pomieniony pozwolił y przyjął to zeznanie y intromisię [32] Hayzykowi żydowi pomienionemu według prawa podał używanie wieczne maiętnosczi pomienioney quod solidatum est.

* סנדלר.

32 פעולה משפטית לשם הכנסת הבעל לרכושו.

(Księga miejska brodzka 1588—1601. B. 62 הן מארכיון הברנרדינים בלבוב (התעודות II 1—13.

1641 ·13א.

סטניסלב קוניצפולסקי מכריח את בעלי־בתים יהודים במרכז העיר למכור את בתיהם לסוחר הנוצרי יאן רון (Ron)

Jaśnie Wielmożny nasz Pan [33] miłościwy dziedziczny chcąc mieć ozdobę miasta swego Brodów, aby trybem inszych miast tak w ochędostwie iako y wysokich murów wystawione było, takze ludzi zacnych nacyj rozmaitych w onym chcąc mieć, tedy domy te, ktore Zydzi w rinku miasta tego posiadali innym osobom wiary z łaski swey skupienia pozwolić raczył i onym miejsca insze do zbudowania się obietnicą swoyą pańską pozwolił, tedy za prezentacyą sie przed JW. Miłość przezacny pan Jan Ron kupiec, który miastu y na prawo wolności onemu służące przysięgę wykonał y kramnice wystawić na ozdoby miasta JWPana deklarował sie. Tedy iest z rozkazania JWPana dom stoiąsy w rinku miasta Brodów z przyległościami Aarona Moskowicza [34] Zyda oszacowany przez Urząd ninieyszy zamkowy na sumę złotych pol. połpięscet, grunt iednak inszy ma mu być dany na zbudowanie sie tam gdzie JWPana wola nastąpić raczy, ktory to Aaron po odebraniu sumy powinienen z domu tego condescendowac sine mora et contradictione.

Za tem to rozkazaniem JWPana przez Urząd woytowski i radziecki iakoteż podstarościego Brockiego iest oszacowany dom Josepha zyda męża Tauby [34] wedle drogi ku zamku brockim sie ciągnący za sume złotych polskich osmset, ktory to Joseph z żoną swą Taubą impugnuiąc szacunku deklarowali sie wymurować kamienice na ozdobe miasta za naznaczeniem czasu przez JWPana Dobrodzieia naszego.

Taxatio domu Samuela Hayzykowicza [34] znayduiącego sie wedle ulicy ku cerkwi Swięto-Jurskiey, iż iest niebudowany tedy sumę trzysta złotych który będzie poruczony y oddany osobie godney wedle tego szacunku dla wystawienia kamienicy na ozdobe miasta.

Dan w Brodach dnia trzeciego miesiąca sierpnia R.P. MDCXLI (1641).

(Archiwum Bernadynskie Lwów B 92 księga miejska brodzka e. a. 1627—1642).

1668 ·14

פדיון שבויה יהודית

Przed urzędem ninieyszym woytowskim Brockim stanąwszy osobą swą szlachetny Iegomość Pan Lew Bykowski wespół ze starszym zboru brodzkiego zydowskiego Ickiem Meninym i Abraham [35] szkolnikiem tegoż zboru. Zeznał dobrowolnie słowy wyraźnemi,

33 סטאניסלב קוניצפולסקי (Koniecpolski), שרכש את העיר ברודי בשנת 1629. הוא מת בשנת 1646. את העיר ירש בנו אלכסנדר ואחרי מותו 1689 — בנו סטאניסלב. הסטארוסט מדולינה. (starosta doliński) הוא הוריש את העיר בשנת 1682 ליעקב סוביסקי בנו של המלך יאן III סוביסקי.

34 ראה לעיל פרק ראשון.

35 נפטר בג׳ אדר תס״ד (1704) (פנקס בית העלמין סי׳ 11).

że podczas incursyi takroczni tatarski przez nieprzyiaciela koronnego zawojowanym sposobem małżonka pomienionego Iegomościa dostała sie w ręce nieprzyi acielskie tatarske, do ktorey ieżdził tenże Iegomość Pan Lew Bykowski w ziemie tatarske dla wykupienia małzonki swey chcąc ią recuperować, lecz że Pan Bóg z tego świata zabrał one y nie zastali ią żywą w ziemi, a nie chcąc darmo iechac stamtąt z tym wykupem za który miał wykupić małżonkę swą tamże w tatarskiej niewoli zostaiącą Raizlę Markowę Żydowkę, ktora wzięta w niewolę w roku przeszłym (1667) we Zborowie iako tatarszczyzna była. Wykupił ią mianowany Iegomość za sumę pewną z którą przyiechał do Brodów y za pewnym kontraktem ze zborem zydowskim brodzkim uczynionym dał ią na wykup, za które odebrał y odliczył rękami swemi własnemi od mianowanego zboru żydowskiego brodzkiego złotych 410 y kwitował z odebraney sumy zbór żydowski brodzki wiecznemi czasy. Y mianowaną Rayzlę żydowkę z niewoli swej wolną uczynił. Quod est connotatum dnia 26 Septembris 1668.
(Arch. Bernadynskie: Księgi miejskie brodzkie B. 77.)

15 1699

התקנון של יעקב סוביסקי משנת 1699

Jakub Ludwik Królewicz Polski, Wielkiego Księstwa Litewskiego y Olawskiego książę. Wszem wobec y każdemu zosobna komuby o tem wiedzieć należało, osobliwie Ichmościom Panom Gubernatorom, administratorom y iakimkolwiek rządcom włości y dóbr naszych, tudzież burmistrzom, woytom y wszelkim urzędom, onych namiestnikom do wiadomości podajemy: iż my stosując się do dawnych praw y przyilejów od antecessorów naszych, żydom y obywatelom miasta Brody nazwanego nadanych, a teraz incendio universali Miasta absumptorum y oraz mając respekt na nich z osobliwszych racyi umysł nasz skłaniających, prawa onych y wszelkie prerogatywy, które przed nami y komisarzami naszemi prezentowane były, przed pogorzeliskiem zwazane, jeśliby jakie przed ogniem uchyliły, konserwować umyśliliśmy, iakoż niniejszym listem przywilejem naszym konserwuiemy y konfirmuiemy. a oraz dla gruntownieyszego obiaśnienia pewne punkta przydaiemy ktorych tenor takowy:

A nayprzed uważaiąc tak pożytek nasz iako też y okolicznych obywatelów, nadaiemy onym wszelką wolnośc w mieście Brodach rozkrzewienia się y pomieszkania, dla wygody y przemysłów swoich uczciwych wybudowania domów tak drewnianych iako y murowanych w rynku y po ulicach w starym y nowym mieście bez wszelkiej prepedycyi ludzi i cuiusqumque status, tudziez szkoły [36] sobie według wygody y należytego nabożeństwa, iako y dzieci swoich nauki stawić, y według możności swoiey restaurowac lubo z drzewa lubo z muru in mensura et forma iako y przedtem za antecessorów naszych bywało, okopisko do grzebienia ciał zmarłych na tymze mieyscu

36 בתי־כנסת.

gdzie iest y bywało, które parkanem drewnianym z osobna ogrodzic im będzie się godziło non derogando iednak w tych punktach wyżej opisanych iuribus et consuetudinibus Ecclesiae catolicae Apostolicae Romanae ex studio Justitiae et Religionis, uni ex questu et iniquitate receptis. Daie się też im wolność budowania łaźni według obrzędu y ceremonii iako zdawna miewali. Uwalniamy tez onym iako dawne zwyczaje niosły, cztery domy od wszelkich podatków y stancyi żołnierskich lubo też y dworskich to iest Dom Rabiną, Dom Kantora, Dom szkolny to iest u sendyka, Dom szpitalu. Maią tez mieć osobliwą iatkę do sprzedania mięsa na tym mieyscu, iako zdawna mieli w rynku y szlachtuz także osobliwy na swoim mieyscu dawnym, a pleczkowe maią dawać rzeźnicy iako w Zółkwie, nad to pozwała się też onym wszelakie handle, pożytki w wszelkich towarach, szynkach, winnicach, browarach, klitkach [37] tak w pośrodku Rynku iako y po ulicach do kupowania y przedawania według naylepszego onych pożytku, nic nie przecząc dawnym zwyczayom. Przecież praecavendo aby to nie była sprzeczka y supplantacya chrześcian. Wolno tez im wszelkie rzemiosła robić, żadnych nie excepuiąc bez turbacyi y agrawacyi wszelkich cechów, których iednak privilegia et libertates ac consuetudines tym pozwolenien naszym znosić nie chcemy. Daie się tez im wolność y w tym, iz wszelkie roboty swoie y Handle tak po winnicach iako y kramnicach otworem maią traktować w każde dni oprócz pewnych świat dorocznych y Jubileuszowych w kościele Bożym solemniori Ritu observari zwykłych et per praxis ac tolerationis Religionis nostrae obserwaciey żydowskiej nakazanych y w Brodach zdawna per abstinentiam od Handlów praktykowanych, w których nowe wymysły sług kościelnych y szkolnych okazyey non ad cultum divinum ale ad depactationem Żydow szukają, legem imponere nie maią. Tudzież y Niedziel w które im nie będzie się godziło robić od świtania aż do nieszporów nocy w to nie inkluduiąc iako ad usum ich wolney. Długi zaś iezeliby który zaciągnoł u iakieykolwiek kondycyi kredytorów, tedy ieżeli nie będzie zapisu żoninego z iey reformaciey według prawa y słuszności nie powinne być płacone, ieżeliby o długu mężowym nie wiedziała y dóbr iego nie partycypowała, iakoteż ani syn za oyca, także też dwóch na iednym membranie zapisani, każdy połowicę powinien płacić, ieżeli ex toto nie partycypowali substancyi cudzey. Przysięgi zaś z wszelkich sądów w tymże mieście będących od Żydow nie maią bydź gdzieindziej wykonywane tylko w bożnicy civilia ut civilia. criminalia ut criminalia, Sądząc według opisania ceremonyi y rothy prawa koronnego y dawnych ich zwyczajów z słuszności należących; owo zgoła iako iustitiae regula, iuris forma immunitates żydowskie et actionis civilis lub criminalis qualitas y okoliczności iey potrzebować będą bez żadnych nowych wynalazków. Wyimuiemy też tychze Zydów brodzkich od wszelkich angariy [37], Robocizn polnych, ogrodnych, podwod [38] ich służebnych, winiarzów y służebnic tak mieyskich tako y zamkowych referuiąc się

37 חגויות. מכאן „קליטין" באידית. 37 החוב לסַפק עגלות לשרות המושל.

38 podwoda בפולנית העתיקה ביחוד ברייסין וליטא — עגלה, כרכרה של אצילים עניים.

do dawnego ab aeveo zwyczayu. Oprócz szarwarku [39] gwałtownego do którego Żydzi powinni będą przykładać sie y należeć. Do expensów zaś mieyskich ciż Żydzi powinni będą dawać grosz trzeci iako też dawna była praxis, ponieważ swemi osobliwemi ciężarami do skarbu. Rzeczypospolitey ustawicznie bywają ukrywani y kwotę pewną pogłównego dawać muszą. Podczas tez elekcyi do obierania Magistratu mieyskiego, Woyta y Burmistrzów powinni y Żydzi bydz prztomniemi et ad astum electionis należec, Excepta depositione iuramenti urzędowych na którey zaczęciu ob venerationem Crucifixi na ustęp wyniść maią. Ten iednak punkt in tantum valere powinien, in quantum przywileyóm dawnym y wolnościom Mieszczan brodzkich Chrześciyańskich non repugnat. Prawo zaś ich duchowne we wszyctkich wszelkich prerogatywach zosławać ma, y Elekciey bez wszelkiey przeskody według obrzędu onych a prawa koronnego dyspensaciey. Wolno też onym wszelkie rzeczy kupowac od wszelkich osób, oprócz zakazanych prawem Boskim, kościelnym y koronnym. Ratione membranow zaś rozsądzenia, o któreby między stronami zaszły kontrowersye sequatur Zamek legis et consuetudinis, tudzież y żydowskich excepcyi y wolności z sprawiedliwością złączonych regulam. Nie maią tez onym dziać się aggrawacye z zamku, to iest drwa, które przy browarach y winnicach są złożone nie maią im bydz zabierane, ponieważ z tąd Diminucia Skarbowi naszemu pochodzi. Pobór zaś iesliby Magistrat z pospólstwem miał uchwalić na expensa miasta tego nie moze czynić bez bytności Starszych Synagogi Brodzkiey, ponieważ y oni do tego należą y obieranie poborców wraz z onymi powinno bydz, z których ma bydz jeden chrześcijanin, drugi Żyd, y dokąd Rachunek nie będzie u czyniony, z jednego drugi nie może bydz pobór uchwalony.

Powinni tez Panowie Mieszczanie wespół z starszemi obrać wiernych do doyrzenia targów, Miar do czego iako do karania sprzeciwiaiącego się Dozorowi tych wiernych Pan Gubernator nasz ma bydz pomocą. Sprawy zas ich wszystkie między Żydem a Żydem mayą bydz nayprzód w Sądzie żydowskim sądzone, a z tamtąd wolna do Zamku naszego będzie Stronie ukrzywdzoney appelacya, gdzie y starszy ieden, którego kwartał natenczas będzie, sprawy ma bydz przytomnym w Sądzie JMPana Gubernatora exceptis casibus per legem exonerantem facti et praxim wniesionych. Te tedy wolności et immunitates przez Nas im nadane aby wiecznemi czasy ybyły konserwowane chcemy, y sukcesorów naszych do strzymania i onych utwierdzenia obowiązuiemy, nic iednak nie chcąc addere neque minuere ac preaeiudicare dawnym prawom ieżeliby iakie z pogorzeli windykowane na potym znalazły się, gdyześmy ie konferowali, presse tylko ex relatione et praesumptione, ze te rzeczone dawne prawa przez antecessorów naszych y nas stwierdzone, per ignem zaginęły. Co dla lepszey wiary y wagi przy zwykłey pieczęci naszej podpisem ręki własney stwierdzamy. Dan w Pilaszkowicach dnia czwartego miesiąca czerwca Roku Pańskiego MDCXCIX. Jakub Ludwik Królewicz

Iocus Sigilli pensilis in teca laminea contenti.

39 תשלום להחזקת הכבישים במצב טוב.

Approbuię in omnibus punctis te nadane od Nayiaśnieyszego Królewicza JMośi Antecessora mego prawo salvis his clausulis które też w nim excipiuntur. Jozef Potocki Woiewoda y generał ziem kijowskich, halicki, śniatynski, kołomyiski, leżayski etc. Starosta mp.

Konfirmuię we wszystkiem według approbaty oyca y Dobrodzieya mego. S. Potocki.

Approbuię in omnibus punctis prawa nadane od Nayiaśieyszego królewica JMości y przez moich antecessorów stwierdzone salvis his clausulis, ktore w nim excypowane są. Józef Potocki.

Approbuię in omnibus punctis prawa nadane od Nayiaśnieyszego królewicza JMości y przez antecessorów moich stwierdzone salvis his clausulis które w nim excypowane są. Die 21 Martii 1771 anno. Wincenty Potocki.

העתק התקנון היה גם בארכיון הקהילה בברודי עם התוספת הבאה:

Actum in castro infexiori Leopoliensi feria secunda (יום ב׳) in crastino (למחרת) festi Sanctorum Petri et Pauli Apostolorum videlicet die trigesima mensis Junii Anno Domini millesimo septigentesimo septuagesimo septimo (1777). Ad officium et acta praesentia castrensia Leopoliensa veniens personaliter Infidelis Efroim Leybowicz, obtulit eidem officio et ad acticandum porrexit jus infidelibus Judaeis oppidi Brody, per olim Serenissimum Jacobum Ludovicum Regium Principem Poloniarum et Magni-ducatus Lithvaniae, datum manu ejusdem subscriptum et sigillo communitum ac in post peranteactos et modernos eorundem bonorum Brody haeredes approbatum tenoris sequentis.

כאן בא הנוסח המלא של התקנון.

Archiv des Ministeriums des Innern, Wien Galizien IV, J. Brody Nr. 191 e. a. 1816: Rękopis 63. A העתק מצאתי גם ב„ספרית זאמויסקי", בורשה כ״י בפולנית ובתרגום גרמני ב־ S. Barącz: Wolne נדפס ב: (Archivum Bernadyńskie: Castr. Leop. Fasc. t. 96 p. 77O.) miasto handlowe Brody. Lwów p. 74—77.

Mg. Dawid Wurm: Z dziejów Żydostwa Brodzkiego za czasów dawnej Rzpl Polskiej (do r. 1772) Brody 1935 p. 103—106.

16 1713

אלכסנדר קוניצפולסקי מאשר את זכויות היהודים בברודי ומשחרר את בחירות שלטונות הקהל מחובת אישור מטעם היוריסדיקציה שלו.

Jan Alexander na Koniecpolu, Brodach, Jazłowcu y Dunaygrodzie Koniecpolski woiewoda sieradzki, balinski et starosta na X. Ruskiem Szarogrodzie, Mohilowie Szawraniu, alias pogranicznym Koniecpolu, Krasnym y innych dobrach dziedzicznych Pan, Pułkownik woysk Jego Królewskiey Mości, Wiadome czynie komu o tym wiedziec należy kiedy suprema coeli Potestas, która sola decernit Justitias ukrzywdzonemu w domowey fortunie, oddaie mi to co własnego bydz mi iusto należy titulo, To iest Miasto Brody prawdziwe y istotne domu moiego opus przez ten czas wszystek naprzód potencyą, a potym indebitis transactionibus uwikłane y od moiey naturalney oderwane

possesyji. Więc Reinductus będąc adjutoris Iego K. Mei Pana mego miłościwego, a niezastawszy nietylko mieysca tego Decora ale y praw Miastu temu od antecessorów domu mego nadanych ale tylko nowe Kahałowi tutecznemu privilegium dane od nowych, et, in omni iure controversis possessoribus, w którym że nic przeciwnego et Populo Christiano nocivi nie czytam, więc pomienione prawo Kahałowi temu Brodzkiemu konserwować ad interim pozwalam y iego imitare obloquentiam observatis clausulis et conditionibus tamże specificatis (Salva iednak przez to approbatione praenominati iuris daturum). Aże elekcye żydowskie praepedit Jurisdykcya Zamkowa cum praeiudicio praw onym służących, więc takowe elekcye starszych żydowskich aby sine dependentia od zamku praxi bywały, pozwalam, zalecayąc onym sworność y konserwacyę pospólstwa swego między sobą. To zaś vel maxime caveo aby Kościoła Bożego y Chrześcian prawa od wzwyż mianowanego kahału non patiatur iacturam, ale według swoich praw od antecessorów domu mego (jeżeli ieszcze lakie znaleźć sie mogą) aby się zachowali, surowo zalecam. Co dla większey wagi y pewności przy zwykłey pieczęci podpisem ręki moiey stwierdzam.

Datt. w Korsowie die 20 Aprilis anno D. 1713.

Jan Koniecpolski mp. Locus sigilii pensilis in teca laminea contenti .

(Arch. Bernardynskie t. 96 e. a. 1713, p. 771).

17 1718

פסק דין של יוסף פוטוצקי בענין חוב העיריה לקהילה

Ponieważ Starozakonny kahał circa reproductionem wielu w tej mierze dowodów allegat ex massa sumy 30.000 złotych groszy 20 in communem miasta fidem u niektórych kredytorów zaciągnąwszy woysku różnemu natenczas malus eventus miasta minitanti propter comparandum sibi u niego semritatem wypłaconey trzeciej części t. j. 10.000 flr. 20 gr. ma regulari do Magistratu brodzkiego satisfactio i oną wspomniany kahał serius instat. Magistrat zaś lubo przyznaje Synagodze brodzkiej wiele koło wspomnianego interesu i bezpieczeństwa miasta, w rachunkach iednak contra solutionem ejusmodi spisanych dlatego że niezupełnego magistratu podpisami stwierdzone, przedkłada Sądowi memu wątpliwość i kontradykcyę, aby miały tak znaczną kwotę wynosić. Przeto Sąd ninieyszy uznaie prepiores Zydów ad comprobationem iuratoriam realitatis rechunku u miasta pretendowanego in eam iuramenti rotham: I) Jako nie mniej, lecz z pełna podług podanego od nich regestru expensa na okup miasta czynione wynosiły złotych pol. 30.000, gr. 20; 2) Jako daiąc w tej sumie towary, sukna y insze kupie nietaxowanych nie drożej, lecz tylko tak jak się ie tu przedawać zwykły, bez krzywdy i oszukaństwa kupuiącego. Do wysłuchania teyże samey naznaczaiąc burmistrza i pisarza mieyskich brodzkiego oraz, aby po wykonaniu tey magistrat brodzki realiter et effective sposobem który sie do tego nayskuteczniey przydać meże przyiął na siebie tą trzecią część, zł. pol. 10.000 wynoszącą i oney satisfactionem uczynił kahałowi. A że złożoną sobie przysięgę kahał

tuteyszy wykonawszy dekretu domaga się, aby od wspomnianey sumy in sorte magistratu brodzkiego przysądzoney kahałowi była płacona prowizya od onego roku 1707. Tedy i w tym punkcie słuszną być uznaiąc pretensyę Zydów brodzkich decyduię, aby prócz sumy oryginalney złp. 10.000 wynoszącej, zapłacona była od magistratu prowizya, która ponieważ za lata wyżey wyrażone według zwyczayu i pretensyi Żydów implet quantitatem similem originalis t. i. złp. 10.000. Tedy w tey mierze interponendo moderamen Iudicii przez ten respect, że tam gdzie Żydzi przy wypłaceniu roznych różnym woyskom kontrybucyi umieli się ochronić. owszem et cenfluxu ludzi partykularne domów swoich potrafili znachodzić profity i handle, ubodzy chrześijanie musieli znosić i wystarczać częścią sustentament *sołdatów*, częścią podwody i insze szkody, trzecią część prowizji wspomnianey odcina się, dwie części zaś t. i. zł. 6666, gr. 20, ad exsolvendum tak, aby simul iuncta efficit suma zł. 16.666 gr. 20. naznaczam. Ex actoratu zaś magistratu brodzkiego ponieważ pokazuie w dowodach oczywistych, że Żydzi odważyli się arendować na kilka lat po sobie idących prowent mieyski niektórych urzędników mieyskich limitatem, bo tylko do roku w tey mierze potestatem maiących a yeszcze z wielkim uszczerbkiem krzywdę dyminują, tudzież z niesłuszną pretensyą partycypowania części pewney na kahał swóy z tego prowentu, samemu tylko magistratowi przywileyami JWielmożnych legislatorów tuteyszych a moich antecessorów applikowanego. Tedy w tey mierze naznaczam wyprowadzenie de provenientia summy z tych mieyskich prowentów przez lata possesji żydowskiej wybraney idque instanti, a w tym rachunku potrąciwszy Żydom ex massa summy 13.510 ab actu pierwszego contractu de data eiusdem Novembris 1711 ad annum praesentem z pomienionych prowentów sumę 2100 daną miastu na wytrzymanie, tudzież summę 1600, prowizyi od niej za teżsame lata należące summę 3700, ponieważ reszty ex provenientia tey dzierżawy superius expressa pokazuye się przy Żydach 9810 złotych, tedy resztę in vim sumy na okup miasta nałożoney una cum provisione 16.000 złotych, groszy 20 u Sądu mego in rem Żydów wynaleziony pro persoluto Żydom wytrąciwszy, aby Magistrat residuum t. i 6866 złotych Synagodze zapłacił. Tym sposobem naznaczam primo, aby provent mieyski ab actu ninieyszego dekretu iako go do restytucyi Magistratowi decyduyę, odebrany z possesyi żydowskiey tymże, Żydom puszczony był in extenuationem na lat dwie a to in summa 3600, resztę zaś długu t. i. 3266, 20 gr. albo gotowemi pieniędzmi zapłacił, albo żeby przyiął dług kahału w tey kwocie. A co się tyczy pretensyi Żydów o partycypowanie części prowentu mieyskiego Sąd ninieyszy arbitratur eosdem incompetenter przeciwko Magistratowi agere, owszem sub poena 1000 marcarum similem in futuram actionem, ieżeliby się po wytrzymanych dwu leciech ważyli arendować. Dat w Brodach dnia 9 kwietnia 1718. L. S. Potocki.

(Księgi miejskie brodzkie B 111. e. a. 1718).

נדפס גם בספרו של ורם עמ' 110—111;

.18 1741

השתתפות הקהילה בהוצאות העיר.

Ponieważ z prowentu miejskiego początek swoy maiącego wraz z kahałem brodzkim a zaczynaiącego się od Wielkiej Nocy żydowskiej wszystkie potrzeby miasta, reparacje od mostów et id genus wypłacane były za wiadomością Zwierzchności zamkowey, a kahał brodzki y iednym groszem nie przykładał się do tego przez pól roku, porządek zaś miasta iest opisany w Xięgach mieyskich na zarządzenie JWPana Dobrodzieia i Pana Naszego, żeby do takowych expens mieyskich reparationis bram, mostów, jak najporządnieyszych studni z wywożeniem z miastu gnoyu, z opatrywaniem wsród Rynku studzien, trzema groszami przykładał się kahał a czwartym groszem ze swoich prowentów urząd mieyski. Czego Żpdzi nie zwracaiąc uwagi bardzo mało albo wcale nie przykładali się do takowych expens, owszem interesowali się i odbierali prowent chrześciiański i do tego czasu przy swoiey złości i uporze zostaiąc. Ja zaś gdym się dowiedział o takim porządku, zwołałem podczas jarmarku Swięto-Jurskiego tak magistrat iakoteż i Starszych kahalnych, nakazałem ażeby kahał na wszystkie wydatki ze swoich podaków gabellnych i sympli przykładali się trzema groszami,Chrześciiane zaś czwartym groszem. Oni zaś tey dyspozycyi nie słuchali, naymienieyszym groszem ni szelągiem nie przyłożyli się. Dlatego Chrześiianie nie maią nic płacić, a wszelkie ciężary Żydzi maią utrzymywać. Maią tedy naprawić bramy, głównie Leszniowską, mosty porządne postawić nie iak kełbasy pod karą 1000 przywien. Podwody furmanów ku własney potrzebie pańskiey i na posłańców w pilnych bardzo interesach naimowali i swego-wiernika do tego przystawali, pilna rekomenduję.

Nadaję to w imieniu Pana mego.

Dat w Brodach 1 października 1741. L. S. Pokutyński.

(Archiwum Bernadyńskie: Księgi miejskie brodzkie B. 111. e. a. 1741).

נדפס גם בספרו של חורם עמ' 112.

תעודות ארכיוניות מימי שלטון אוסטריה
(1918—1772)

.1

סטפן הלאדון מוכר לקהילה שטח על יד בית העלמין 1775

Nr. 27. Oblata Donacyi od Stefana Hładuna Synagodze żydowskiej Brodzkiey na ogród Pusty około okopiska leżący Daney cujus Tenor sequitur talis.. Działo się w Urzędzie Magdeburgii Brodzkiey dnia 8/Novembri/1775 Roku.

Przed urzędem Magdeburgii Brodzkiey osobiście stanąwszy uczciwy Stefan Hładun wraz z żoną Krystyną a będąc na ciałach y umysłach swych zdrowemi nieprzymuszeni ani żadnym fortelem zwiedzeni jawnie ustnie y dobrowolnie wyrażliwemi zeznali słowy

iż oni mając swoy własny nikomu niczym niezawiedziony pusty na wielkich Folwarkach leżący ogród obok iedney strony okopiska żydowskiego z drugiey zaś ulicy nizkiey zwaney leżący, poczynaiący się ogrodu żydowskiego od Hoszczyńskich kupionego, a przypierający do Podwurza Temka Sykleja zwanego, którego to ogrodu wzdłuż wynosi łokci 131 wszerz, zaś od Hoszczyńskich ogrodu Łokci 50, a od Sykleja łokci dwadzieścia ten tedy ogród wyż. ograniczeniem y wymiarem opisany wyiąwszy ulicą podle tego idącą której zawsze powinno być wszerz łokci iedenaście y puł, ponieważ na tymże budować się niemoża tudzież że tenże ogród od lat kilkunastu żadnego pożytku nie przynosi, że z Katolików nikt nabyć onego nie stara się, Za konsensem zwierzchności zamkowey, na dniu dzisiejszym Synagodze żydowskiej Brodzkiej za summę 126 zł. sprzedali.

Stefan Hładun
Krystyna, żona.

1775 א1

אלכסנדר ומרינה הושצינסקי מוכרים לקהילה את גינתם להרחבת בית העלמין

Nr. 9:

Oblata Donacyi przez Aleksandra y Marianny Hoszczyńskich Synagodze żydowskiej Brodzkiej na ogród pusty koło okopiska leżący dnia 27/7. 1775. daney a na dniu 1 Augusta Roku tegeż do xiąg ingressowany cujus tenor sequitur datur.

Działo się w urzędzie Magdeburgii Brodzkiej 27/lipca/1775.

Przed urzędem Magdeburgii Brodzkiey osobiście stanąwszy Mieszczanie Alexander y Marianna Hoszczyńscy, obywatele Brodzcy a będąc na ciałach y Umysłach swych zdrowi nieprzymuszeni, ani żadnym fortelem zwiedzeni jawnie, ustnie y dobrowolnie wyrażliwemi zeznali słowy, iż oni mając swój własny nikomu niczym niezawiedziony ogród na wielkich Folwarkach obok iedney strony okopiska żydowskiego, z drugiej zaś ulicy nizkiej zwaney, leżący, poczyniający od ogródu Józefa Wawrzeńczuka a przypierający się do ogrodu Józefa Wawrzeńczuka Hładunowego, którego to ogrodu podłpg wymiaru urzędowego wynosi długości Łokci sto dwadzieśia cztery y puł, szerokości zaś Łokci pięćdziesiąt y dwa, ten tedy ogród ponieważ do budowania się niezdolny y żadnego pożytku od lat kilkunastu nieprzynosi za konsensem zwierzchności zamkowey na dniu dzisieyszym sprzedali Synagodze żydowskiej Brodzkiej za sumę złotych Pol. sto czterydzieście y cztery — 144 oprócz expensy do którego to ogrodu pustego wyż ograniczeniem opisanego wolney Ex nunc Intromissyi teyże Synagodze Brodzkiey ciż Hoszczyńscy dopuszczają y dopuściwszy od wszelakich Impedymętów Prawnych y nieprawnych osó różney kondycyi i krewnych Naturalnych blizkich i dalekich u każdego sądu y Urzędu swoim własnym sumptem y expęsem bronić y zastępować obligują się oraz z odebraney wyż wyrażoney Summy też żydowskie Bractwo wieczne [1] y nie-

1 חברא קדישא.

odzownie swoim y Sukcessorów swych Imieniem Hoszczyńscy kwitują, pozwalaiąc omnimodam facultatem w używaniu, daniu, przedanlu, ogrodzeniu y ku naylepszemu sobie pożytkowi wyż wyrażony ogród pusty obroceniu. Na przyrzeczeniu ninieszym rękami własnem i . . . kładąc podpisali się. Datt ut supra.

Alexander Hoszczyński
Marianna, żona tegoż

Józef Wawrzyńczuk, zięć
Anna Wawrzyńczukowa, żona.

Archiwum Brodzkie: Księgą samych pieniężnych dochodów y rozchodów miasta Brodów sporządzone za woytostwa sławetnego Matheusza Langi Roku Pańskiego 1771—1775

Nr. 9

My urząd Magdeburgii Brodzkiey tę Donacyę od Hoszczyńskich Bractwu żydowskiemu Brodzkiemu na ogród pusty zeznaną stwierdzaiąc dla lepszey wiary wyciskawszy urzędową pieczęci rękami własnemy podpisuiemy y do approbaty zwierzchności zamkowey odsyłamy, datt ut supra.

Ignacy Pieńkowski W.m.B. (wojt m. Brodów)
Piotr Liczyński BMB (Burmistrz m. Brodów)

Stefan Cisewski
Jędrzey Bielaczyński
Semion Soniuk.

Zwierzchność zamkowa ten zapis czyli Donacyą na urzędzie magdeburgii Brodzkiey przez Aleksandra y Mariannę Hoszczyńskich Małzonków na Synagogę żydowską o ogród pusty zeznaną approbuję y podpisuję Dan. w. Brodach 28/lipca/1775.

B. Modzelewski.
Gubernator Brodzki.

2 1776

דוגמא של יפוי כוח לניהול משפט בבית דין לעניני מסחר ושטרות

Oblata Plenipotencyi od kupców Brodzkich na osobę . . . w sprawie z Beniaminem Izraelowiczem daney.

Nizej na podpisie po Hebraysku własnemi wyrażeni Renkami czyniemy wiadomo Tym naszym Plenipotencyinym Skryptem do rąk Imci Pana...danym na to Iż my maiąc Rzetelne długi u Starozakonnego Beniamina kupca y obywatela Brockego wekslami po Hebrajsku pisanemi przez niegoz Samego od nas zaciągnione których to długów jako wexle nam od niego dane opiewaią: Mnie Szmoylowi Bykowi obywatelowi Brodzkiemu

czerwonych zł [2] 70 Rabinowi Lezańskiemu złp. 107, mnie Zaynwelowi Horchowiczowi 266, mnie Cyprze wdowie 50 mnie, Chaniowi Bykowi 50, mnie Kełmanowi Tyśmienickiemu 30, mnie Izraelowi Frankfortskiemu 94, mnie Jakubowi Harmacowi 104, mnie Herschlowi Brodckiemu kupcowi 100, mnie Godlowi Żelażniskowi 42. do którey to Sprawy attentowania przyświętnego Sądu wexlowego agetować się maiący ut mianowanego Imci Pana za Plenipotenta obieramy daiąc temu Imci Panu Zupełną moc w attentowaniu rzeczoney sprawy y do odebrania dekretu Takową tedy Plenipotencyą naszą wymie nioniemu Imci Panu ... Daiąc dla tym lepszey wiary rękami własnemy po Hebrajsku podpisuiemy się.

Dat. w Magistracie Brodzkiem die 17 Juni 1776 Anno.

שמואל ב"ק מבראד	יחזקאל בר מנשה
חיים בן משה סגל מבראד	ארי' ליב הרב מלעזאנסק
יעקב במ' נתן זצ"ל	ישראל בר' אליהו
אורי שרגא פייבל בהמ' מנשה הורוויץ	קלמן בר' טוביה מטיסמיעניץ

(Acta magistr. Brodensis e. a. 1776 Nr. 77)

3 1778

יפוי כח לשתדלן אפרים לסדר את חוב הקהילה המגיע לדומיניקאנים

Nr. 83.

Plenipotencya przez kahał Brodzki Froimowi Syndykowi Brodzkiemu w sprawie z konventem Sw. O. O. Dominikanów Tyśmienickich Cujus Tenor sequitur talis. Działo się 14 *Maya* 1778 *r.*

Przed ninieszym Magistratem osobiście stanąwszy starozakonny Herszko Majerowicz kwartalny Brodzki Imieniem całego kahału Brodzkiego czyniąc wyznał, iż zapozwany będąc Kahał Cały Brodzki ab Excelso Appelationum Consilio Leopoliensi ze strony konwentu Tyśmienieckiego Sw. O. O. Dominikanów o wypłacanie sobie należącego Długu do Attentowania więc Takowey w Prześw. I.Ces.K.M* Spbeliach** Sprawy dajemy moc Froimowi Leybowiczowi Syndykowi Naszemu Brodzkiemu do obrania y Stanowienia Jakiegokolwiek by się onemu zdało Plenipotenta przysięgłego, który przez Syndyka stanowiony Plenipotent yakby w tey Sprawie postąpił y coby Prawnie uczynił, kahał cały Brodzki przyjąć deklaruje się na co się tenże Herszko Kwartalny podpisał się

הק' צבי הירש בן מאיר דובנר

(Archiwum brodzkie: Liber donationum 1777—1778 Nr. 83).

2 Czerwony groty = dukat = 18 złp.

* Jego Cesarskiej Mości

** בית המשפט.

4 1776

מסירת הודעת בית הדין לערעורים לקהילה בענין החוב לוינצנטי פוטוצקי

Nr. 116 Relacya na wydany Pozew z sądu J. C. K. [3] Mści Appellacyinego kahałowi Brodzkiemu o niewypłacenie 3000 szernowich zł.

Działo się w Urzędzie magdeburgii Brodzkiej die 31/X/1776.

Przed urzędem y Aktami magistratu Brodzkiego osobiście stanąwszy utczciwy Jan Ihnatowicz woźny Przysięgły wiernie y rzetelnie wyznał iż on libellum actionalem Ex Parte Imci Vincentów Potocki contra Cahale Brodense in causa *Solutionis* Summa 3000 aures Nummos: una cum provisione refassionisque damnos ac titulo Expensas ad Excelsum Caesareo Regium in Regnis Galliciae et Lodomeriae Appellationum Consilium editum ad excipiendum intra quatuor septimana: die 21/X/1776 decretatum manu mgfici Lieckewicz secretarii Subscriptum ad numerum 1997 positum, dnia dzisiejszego wyż na akcie wyrażonego kahałowi Brodckiemu w Domu Starozakonnego Jakuba Harmaca kwartalnego [4] do rąk tegoż oddał y po otrzymaniu onego Relacyę uczynił którey to Relacyi extrahit z akt mieyskych Brodzkich wyięty y wydany Datt ut supra.

(Scabinalia e. a. 1776 Nr. 116).

5

א 1777

יפוי כח של המוזגים וסיטונאי־יין

Nr. 244.

Oblata Plenipotencyi od szynkarzów Brodzkich niektórym z między siebie wybranym daney die 2 Augusti 1777 a na dniu 19 Eiusdem mense et Anno do Akt Mieskych Brodzkich przyięty Cujus tenor sequitur talis;

My Cech szynkarski y Hurtownicy tutejsi Brodzcy widziemy Derotacyą naszą iż wywołali wszkole publicznie w Synagodze z Rozkazu JWPana Miłośćciwego naszego iż chce czynić w Mieście tutejszem Propinacyą y chce skasować wszystkie winnice y szynki y tylko swoj szynk dać zamyślił, na które mocno ubolewamy, że Chcą nam prawie życie nasze z żonami naszemi y dziećmi odbierać y mocno utyskujemy [5], aby się stać miało w czasach naszych, tedy zgromadzilismy się wszystcy y takowe czyniemy obmyślenie za zezwoleniem zaś wszystkich niżey podpisanych y wybraliśmy z między siebie czterech od Szynkarzów a czterech od Hurtowników, którzy deligowani od Nas powinni będą czynić wszelkie staranności, wszelkiemi siłami, y rozumem swoim czyli do JWielm. Dziedzica Naszego lub do Innych Panów w których moc będzie to skasować, wszelką Ciż Deligowani moc mają od nas wszystkich jak gdziekolwiek Suppliki podadzą mają moc Imienia nasze podpisać y taką moc to ma, gdybyśmy się podpisali y na to zezwolili

3 .Jego Cesarska-Krołewskej

4 .פרנס דחודש

5 .żałujemy

y niepowinni będziemy nic przejnaczać nad ich uczynność lub jakimkolwiek podstępem skasować pod zakładem wielkich grzywien gdy Jaś. Wielm. Pan Nasz Jakowy podatek Mały czyli Wielki chce prawie nas z domów Naszych wypędzić y pożywienie odebrać, a cokolwiek ciż deligowani od Nas zapiszą na Nas jakowy podatek mały czyli wielki lub na kilka tysięcy my niżey podpisani dać to powinni będziemy beż zadnej odwłoki proporcjonalnie według Stanu y Handlu swego y dajemy tymże deligowanym nieniejszą Plenipotencyą, że mają moc tak co Propinacyi, jako y w swych okolicznościach lub czynić Manifest w długu JWielm. Dziedzicowi naszemu należącym czyli ieżeli zechcą uformować podatki nowe żydowskie, na nas któreby były niesprawiedliwe Ciż Deligowani zupełną mają moc od Nas w takowych okolicznościach czynić y starać się według upodobania swego y tak ważną mieć chcemy, gdyby przez Nas wszystkich uczyniono było; Deligowani zaś którzy być mają niżej Ich specyfikujemy, którzy Deligowani przed Nami wykonali Przysięgę, ż ich uczynność szczegulnie tylko być ma, dla Dobra Całośći naszej lakoto Nuchym Szachnowicz, lubAnczel Ickowicz, MajorBerkowicz, BerkoCzaczkis, Leyba Toporski, Szmuyl Gersonowicz, Nusyn Dubienski, NachmanLeybowicz-Zawierucha także obowiązek który był przez Nas uczyniony zdawna y przez Nas podpisany tymże samym Deligowanym służyć ma, które to wszystko pod przysięgą i klątwą obowiązujemy się y którenkolwiek zNas chciałby temu kontrować, wyklęty być powinien podGrzywnami. Tą zaś Plenipotencyaę tak ważną mieć chcemy jakoby przed Aktami Grodzkiemi była zeznana Autentycznie y rękami naszemi podpisuiemy własnemi stwierdzamy Dań w Brodach, dnia 2/sierpnia 1777.

1. Jakob Ickowicz
2. Anczel Ickowicz
3. Zelman Leybowicz
4. Majer Mordkowicz
5. Froim Szmoyłowicz
6. Beyresch Iosiowicz
7. Aron Izraelowicz
8. Nuchym Szachnowicz
9. Majer Berkowicz
10. Leyba Nesanelowicz
11. Berko Herszlowicz
12. Schmul Leybowicz
13. Herszko Lwowski
14. Moszko Nysonowicz
15. Izrael Abrahamowicz
16. Leyba Chaimowicz
17. Moszko Izraelowicz
18. Herszko Faywlowicz
19. Leyba Gerszonowicz
20. Nyson Danielowicz
21. Jeszija Herszkowicz
22. Berko Zeylikowicz
23. Szmol Jakobowicz
24. Joś Leybowicz
25. Leyba Uszerowicz
26. Moszko Ickowicz
27. Jychiel Leybowicz
28. Anczel Josiowicz
29. Abraham Gdalowicz
30. Mortko Moszkowicz
31. Joś Moszkowicz
32. Joś Alexandrowicz
33. Herszko Judkowicz
34. Baruch Izraelowicz
35. Marko Josiowicz
36. Alexander Baruch
37. Jakob Josiowicz
38. Izrael Kelmanowicz
39. Wolf Leybowicz
40. Leyba Josiowicz
41. Szlomo Ickowicz
42. Herszko Notowicz
34. Marko Dawidowicz
44. Ruwen Fiszlowicz
45. Jakob Szmoylowicz
46. Leyba Zelmanowicz
47. Leyba Moszkowicz
48. Berko Majerowicz
49. Dawid Moszkowicz
50. Godel Abrahamowicz
51. Abramko Dawidowicz
52. Hercko Jeruchowicz
53. Icko Josiowicz

(Liber decretorum e. a. 1777 Nr. 244).

5

ב 1778

אוהדי רב המדינה מוחים על ערעורם של המוזגים

Nr. 47. PROTESTATIO

Oblata Protestacyi przez kupców niżey podpisanych obywatelów Brodzkich przeciwko *Szynkarzom kupcom Brodzkim uczyniony d. 26 Januaris 1778 Cujus Tenor sequitur talis.*

My Obywatele Brodzcy niżey na podpisie wyrażeni czyniemy wiadomo komu o tym wiedzieć będzie należało; Ratione *uczynionego* Manifestu przez niektórych szynkarzów miasta Brodów przeciwko kahału Brodzkiego y kupcom względem Pretensyi Jasnie Wiel. Podkomorzego Pana Dobrodzieja Naszego powiedziawszy, że oni mając moc y Plenipotencyę od Pospólstwa, co zapewnie nie sprawiedliwie, podali gdy też nigdy daney niemieli sobie Plenipotencyi aby się manifestować mogli jak oni sami wolą swoją uczynili dla Dobroci y Wygody swey ato z Bojaźni swoyey ponieważ JWny Pan Podkomorzy kazał publikować y wywołać, że koniecznie chce propinacyę uczynić w Mieście Brodach, dlaczego podpisali się na Manifeście wspomnionym dla uczynienia woli JW. Pana Podkomorzego Koron. aby miał moc y władzę utrzymać się przeciwko kahałowi y kupcom względem sprawy czyli Processu lecz całe Pospolctwo że całe oto Imienie na co my całe pospólstwe rękami swemi podpisuiemy.

Moszko Szneyrowicz	Jakob Ruwinowicz	Zelig Abramowicz
Boruch Gecelowicz	Dawid Leybowicz	Leyba Josiowicz
Wolwel Herszkowicz	Mordko Leybowicz	Froim Markopolski
Gdale Szynkarz	Leyzer Maierowicz	Szmuylo Manoszewicz
Haim Jankelowicz	Abram Zyskelowicz	Wolwel Faywiszowicz
Abel Hayim	Jakub Rafałowicz	Berko Leywin
Leyba Herszkowicz	Szmuyło Herszkowicz	Wolwel Joelowicz
Moszko Danowicz	Szmuyło Mordkowicz	Moszko Herszkowicz
Mechel Elchanowicz	Icko Boraczanski	Bałaban
Szmyl Markopolsky	Joś Tysmieniecki	Jakub zięć Szawla Kantora
Mordko Notowicz	Szmaia Josiowicz	Faywisz Judkowicz
Moszko Herckowicz	Leyba Rafałowicz	Berko Szaiowicz
Hoszyia Gabrielowicz	Icko Peysach Abelowicz	Kisiel Herszkowicz
Szmuyło Berkowicz	Aron Peczenik	Herszko Ickowicz
Moszko Herszkowicz	Hoszyia Dawidowicz	Maierko Szymonowicz
Maierko Ickowicz	Abram Ickowicz	Izrael Josiowicz
Wolwel Abramowicz	Herszko Moszkowicz	

Zwyż wyrachowane osoby są po na tym manifeście po Hebraysku podpisane y za Imieniem Całego kahału y pospulstwa po Hebrajsku podpisuie się Datt. ut supra.

(Liber decretorum e. a. 1778. Nr. 47) שמואל אבא במוהר"ר יצחק שמש בבה"כ דק"ק בראד

5

ג 1782

יפוי כח לנציגי המוזגים למשא ומתן בוינה

Nr. 100

Oblata Plenipotencyi daney z Żydowskiego na Polskie przetółmaczony d. 23/lipca/1782. Cujus tenor talis:

My ośmiu wybranych od Cechu szynkarskiego Brodzkiego y Hurtowników Gorzałkię pędzących którzy mamy zdawna od całego Cechu wyż wyrażonego pełnomocną Plenipotencję, aby obstawać za całość Cechów tych, dlaczego widzimy teraz czas dla nas sposobny w który wybierać się mamy do Widnia, aże Pieniędzy nam na wszystkich ośmiu niewystarcza, wybieramy z pomiędzy siebie dwóch dystyngnowanych to iest Leybę Toporowskiego y Nachmana Leybowicza-Zawieruchę Obywatelów Brodzkich którym do rąk oddaiemy zupełną moc y władzę naszą y można im się rządzić, Memoryały pisać y Imię nas wszystkich ośmiu podpisać, y Interessa wszystkie sprawować około Całości Cechów wyż wspomnionych którą tą Plenipotencyą, przez nas uczynioną takowego waloru mieć chcemy, jakoby przed Aktami Grodzkiemi była zeznana y zapisana. Ite dla większeyWiary yWagi Rękami własnemy po Hebraysku podpisuiemy Datt ut supra.

Anczel Ickowicz	Nyson Dubienski
Maier Berkowicz	Aron Jampolski
Burych Josiowicz	Berko Czaczkis

(Acta Magistratus Brodensis e. a. 1782—1783. Nr. 100).

5

ד 1783

חידוש יפוי כח לנציגי המוזגים

Nr. I, Oblata Kopii Plenipotencyi od Szynkarzów Brodzkich daney z Hebrayskiego na Polskie przetłumaczony tenoris Sequentis Die 4. Junii 1783.

My niżej po Hebrajsku podpisani tak Szynkarze iakoteż Winnice maiące Obywatele Brodzcy aże iuż dawno dana od nas Plenipotencya finalna, Ośmiu Gospodarzom wybranym od pospólstwa Bractwa Szynkarskiego, aby ci osm obstawali zawsze w Processie naprzeciw JWgo Pana Dziedzica Naszego, iako iest wyrażone w pisaney Plenipotencyi, że iuż dwa razy podpisaliśmy w Roku 1777 iakoteż w. r. 1781. Tandem teraz Potwierdzamy te Plenipotencje aby w Walorze swoim zostawali, lub że od Plenipotentów obranych jedni pomarli, iednak daiemy tym pozostałym Plenipotentom moc wszelką, aby oni obstawali w tym Processie dla Dobroci całey Kompanii naszej iednak pod tą kondycyą, że broń Panie Boże uczynieć ugodę bez woli y pozwolenia całej Kompanii Naszey, y ci obrani od nas Plenipotentów podięli się pod klątwą y pod przysięgą dawszy Rotę y Ręce na to, aby się nie ważyli naymniejszej Ugody czynieć tylko za wiadomością całego Pospólstwa naszego Szynkarskiego y Winniczanów

w wszystkich pretensyach y niepowinni wykroczyć w Obowiązaniu Ich w naymniejszey Rzeczy co obięli na siebie, aby się starali iak naylepiey dla Całości wszystkich y pod pozwoleniem Całey Kompanii tey. Który ten opis uczyniony dobrowolnie pod klątwą, pod przysięgą dawszy Ręce y Rotę na to, y na to my Szynkarze y Winniczanie podpisuiemy się. Dan w Brodach 9 Maia 1783.

1. Abraham Nachmanowicz
2. Berko Leśniowski
3. Wolf Leybowicz
4. Jeruchim Ickowicz
5. Moszko Nysunowicz
6. Izrael Abrahamowicz
7. Joś Alexandrowicz
8. Mortko Jonowicz
9. Anczel Josiowicz
10. Szmuilo Herckowicz
11. Wolf Chaimowicz
12. Abraham Herckowicz
13. Abraham Dawidowicz
14. Meszel Szmoylowicz
15. Zyskiel Leybowicz
16. Akiwa Dawidowicz
17. Ikusiel Zyskenedelowicz
18. Abraham Icko Moszelowicz
19. Jakob Ruwinowicz
20. Ickiel Herszkowicz
21. Feywisch Herszkowicz
22. Abramko Gdalewicz
23. Szmuyło Fischlowicz
24. Matus Ruwinowicz
25. Aron Moszkowicz
26. Izrael Zelmanowicz
27. Szmuyło Jakubowicz
28. Moszko Judowicz
29. Leybko Chaimowicz
30. Berko Josiowicz
31. Leybka Szymonowicz
32. Moszko Herszkowicz
33. Herszko Kotowicz
34. Mortko Izraelowicz
35. Szloma Ickowicz
36. Herszko Szlomowicz
37. Herszko Ickowicz
38. Naftula Moszkowicz
39. Herszko Abrahamowicz
40. Szneier Moszkowicz
41. Jakub Josiowicz
42. Jakub Dawidowicz
43. Szmuyło Ickowicz
44. Joś Jodkowicz Czaczkes
45. Judko Selmanowicz
46. Moszko Herszkowicz
47. Herszko Abrahamowicz
48. Szloma Zylikowicz
49. Chaim Jankel
50. Berko Ezrylewicz
51. Mortko Moszkowicz
52. Jakub Szmoyłowicz
53. Szaia Jakubowicz
54. Herszko Moskowicz
55. Dawid Mordkowicz
56. Moszko Mordkowicz
57. Mordko Ickowicz
58. Manus Leyzerowicz
59. Szmoyło Izraelowicz
60. Froim Moszelowicz
61. Herszko Froimowicz
62. Leybko Wołowicz
63. Nyson Zypkielowicz
64. Szmoyło Zięc Maierowicza
65. Abram Zyskielowicz
66. Abram Moszkowicz
67. Chaim Jakubowicz
68. Esterka Jakubowiczowa
69. Zeylik Abelowicz
70. Mortko Josiowicz
71. Leybko Herszkowicz
72. Boruch Symchowicz

Jako ia przekopiowałem słowo w słowo y na to się podpisuię. Dat w Brodach die 2 Juny 1783. Szmoyło Ickowicz Szkolnik Szkoły wielkiej Brodzkiej.

(Liber decretorium, donationum mgr. Brodensis e. a. 1783. Nr I).

5

ה 1783

תעודת עדים על זכויות המוזגים

Nr. 177. Oblata Kopii Swiadectwa Tenoris sequentis!

My Swiadkowie Swiadczymy że oddawnych czasów było wolno Szynkarzom szynkować trunkami, iakoteż wolno było w Winnicach gorzałki palić według prawa maiącego, tylko że Hurtownik dawał do Skarbu od sto kwart gorzałki zł. pół 3 gr. y to się płaciło za to że miał wolność winniczanin posyłac do Lasu po drwa, iakoteż miał wolność w młynie mleć Surowcy y niedawano żadnej miarki w młynie, od korcy 4 tylko te złł trzy gr. 6,

co dawali do Skarbu Dziedzicznego ato od cztery korcy zboża y za mliwo, chociaż hurtownik wyszynkował swoią gorzałkę w winnicy, iednak niedawał do Skarbu tylko fl. 3 gr. 6 y z Czopowym, aieżeli Szynkarz kupował od Hurtownika to, dawał od waru alias od 4 korcy zł. ieden czopowego tandem od 4 korcy za młyn, y za Drwa y za czopowę niedawano, tylko zł. 4 gr. 6. Do Skarbu Dziedzicznego jakoteż od miodu Przaśnego niedawał Szynkarz od 4 kwart miodu czopowego tylko gr. 15. Za słod Piwny niedawano tylko od korca grosz: 22.1/2. Ten Podatek trwał aż do dwoch Lat po Rewindykacyi IC.K. Mci dopiero w Roku 1774 miesiąca Novembris Imć Pan Borakowski pozapieczętował winnice y domy Szynkowne, y siłował aby dawać od 4 korcy Surowcu fl. 12, od Garca miodu Przaśnego gr 20, od korca słodu Piwnego f. 1 gr 15 od każdego korca ate fl 12 aby szynkarz dawał fl 6 y Hurtownik f: 6 to zapieczętowanie trwało przez 4 tygodni, przez co wiele bydła powyzdychało. Tedy hurtownicy musieli się ugodzić, dawać po f: 6 y podpisali się na to aby dawali po fl 6, obawiaiąc się aby wszystkie bydło niepowyzdychało, a Szynkarze nieobawiaiąc się to nie podpisali się. Na to my Swiadczymy y podpisuiemy się.

Dan w Brodach die 3 Novembris 1783 Anno.

Joś Moszkowicz, Hercko Josiowicz, Jona Mordkowicz, Joś Izraelowicz.

Jako przepisałem de verbo ad verbum y podpisuię się:

Szmuyło Ickowicz, Przysięgły Translator kahału Brodzkiego.

(Acta magistratus Brodensis e. a. 1783 Nr. 117).

5

ו 1783

Nr. 114. *Oblata Plenipotencyi z Hebrayskego na Polskie przetłumaczony Tenoris sequentis.*

My ośmiu osoby maiąc Plenipotencyą od Całego Cechu szynkarskiego y Hurtowników Miasta Brodów, aby my stanowili Plenipotentów w Sprawie Naszey maiący z JW. Panem Potockim Podkomorzym koronnym Dziedzicem naszym Dobrodziejem, a gdy dla wielkiego Expensu wszyscy niemożemy iechać, zaczym tedy wysyłamy z pomiędzy siebie trzy osoby a to: Leybę Toporowskiego, Arona Jampolskiego y Berka Czaczkis y daiemy im finalną moc do stanowienia Ich mężów Plenipotentów w Sądzie naszym lub we Lwowie lub we Wiedniu, a my iuż kontrować niemożemy. Co dla lepszej wiary y waloru Rękami swemi podpisuiemy się. Datt w Brodach 3 listopada 1783.

Anczel Ickowicz, Majorko Berkowicz, Szmuyło ו Leybowicz Krastin, Todres Nusynowicz, Nachman Zawierucha.

Które to podane przezemnie przepisane z Hebrayskiego na polskie de verbo ad verbum. Dan w. Brodach 3/XI/1783.

L. S.

Szmuyło Ickowicz, Przysięgły Translator kahału Brodzkiego Hebraice mpp

(Acta Magistratus Brodensis e. a. 1783 Nr. 114).

ח .1783

הצהרת־ערעור של נציגי המוזגים

Nr. 246. Działo się w Magistracie Brodzkim 24 marcza 1783 Anno.

Do Magistratu y akt tegoż Brodzkich osobiście przyszedłszy cech szynkarski y Hurtownicy Brodzcy niżey Podpisani po Imieniu y Nazwisku solemnie Manifestowali się oraz y protestowali naprzeciwko Starozakonnym. Jonie Leybowiczowi, Senderowi Landowi, Mortkowi Naftułowiczowi, Mortkowi Josiowiczowi, Abramkowi Perlinowemu y Abramkowi Berkowicz Obywatelom Brodzkim od nas Plenipotencyą maiącym y Delegowanym w tym Iż my tym Deligowanym Sześciom daliśmy Plenipotencyę na to tylko, azeby podatków nowych, maiących się na nas y jakowych układać bronili y niedopuszczali wszelkiemi siłami, ale naprzeciwko Lancrabina lub kwartalnych teraźniejszych powstawać y wszczynać iakowe kłutnie, na to niedaliśmy zadnej Plenipotencyi y w tym zadney Mocy od nas niemaią, y na to jak nie zezwalaliśmy tak y teraz nie zezwalamy. Y owszem zapobiegaiąc tak kłutniom wszelkim, tak z Panem Lancrabinem iako też kwartalnemi teraźnieyszemi maiącym iakowym wyniknąć, oraz całości Fortuny naszey, że nato wyż wyrażonym Delegowanym niedaliśmy Plenipotencyi, iterum atque iterum manifestuiąc się y protestuiąc, ten Manifest do Akt ninieyszych zapisać upraszamy własnemy Ręki podpisem stwierdzaiąc Salva meliaratione vel diminutione toties, quoties opus fuerit, pleno in robore reservata et praecustodita.

Dat ut supra.

1. Leyba Toporowski, 2. Burych Josiowicz, 3. Szmul Leybowicz, 4. Moszko Markowicz, 5. Berko Herszkowicz, 6. Aron Izraelowicz, 7. Majer Berkowicz, 8. Thodrys Nysinowicz.

Zwyż wyrachowane osoby są na tym Manifescie podpisane rękami naszemi podpisuiemy własnemi stwierdzamy.

Szmuyło Ickowicz Szkolnik Brodzki

Leyba Markowicz Pisarz Kahału

Herszko Rabin Brodzki

Abraham Kielmanowicz Szkolnik Duchowny.

Szmuyło Ickowicz Szkolnik y Wiernik Szkoły Wielkiej.

(Archiwum Brodzkie: Acta Magistratus 1782—1783 Nr 246).

ט

יפוי־כוח הסוחרים 1783

Nr. 425. Oblata Plenipotencyi od Kupców obywatelów Brodzkich Szynkarzom danej de Tenore sequenti die 11 Augusti 1783.

My niżey podpisani kupcy publiczne y obywatele Brodzcy dajemy tę Plenipotencyę tym ośmiu osobom wybranym od Cechu szynkarskiego y Hurtowników Gorzałkę paląc

miasta Brodów, aby obstawali w każdym Sądzie przeciwko J.Wgo Wincentego Potockiego, gdzie potrzeba będzie dla utrzymania Prawa Naszego nadane od JP. Jakuba Królewicza Polskiego z approbatą od JWPanów Potockich Dziedziców Naszych do Dnia Dzisiejszego aby też ośmiu osób mieli moc obstawać do każdego Sądu gdzie potrzeba będzie y ta Plenipotencya służyć ma tym osobom ośmiu aż do zakończenia Sprawy z JWP Potockim Dziedzicem Naszym we wszystkich Punktach dla otrzymania Prawa y Całości Pospólstwa Miasta Brody, y ta Plenipotencya dana tym osobom ośmiu ma mieć dla siebie waloru jako Plenipotencya, Roborowana [6], w aktach Grodzkich y też podpisy ośmiu osob mają mieć waloru dla Siebie jakoby my wszyscy Samemi rękami Swemi podpisaliśmy y dla większego Waloru tey Daney Plenipotencyi tym osobom ośmiu Rękami swemi własnemi podpisuiemy się. Dan w Brodach die 11 Augusti 1783.

1. Chaim Landa Rabin Podkamieniecki
2. Zelman Peslin
3. Szawel zięć Rabina Oleskiego
4. Zaynwel Herszkowicz
5. Szaja Rabin Zborowski
6. Herszko Czaczkis
7. Joś Rabin Gologurski
8. Haskiel Frankforski
9. Jona Futernik
10. Jona Frankforski
11. Sęder Izraelowicz
12. Liber Korzennik
13. Luzer Rabin Podkamieniecki
14. Marko Hersz Rabin Horochowski
15. Nota Herszkowicz
16. Abramko zięć Naftuły Podkamienieckiego
17. Joś Czortkowski
18. Abraham Szachnowicz
19. Sender Sucher Perlin
20. Joel Nyson Berkowicz
21. Herszko Senderowicz Landa
22. Herszko Sendrowicz z Grodna
23. Symcha Senderowicz Landa
24. Icko Naftułowicz
25. Mordko syn Rabina Ziemskiego
26. Jona Leybowicz Byk
27. Szaja Nysen Leyzerowicz
28. Mordko Leybowicz Bracławski
29. Zaynwil Rabin Sędecki
30. Moszko Rabin Satanowski
31. Chaim Moszkowicz Byk
32. Manus Rabin Witkowski
33. Majerko Nysanelowicz Byk
34. Dawidko Rabin Krawiecki
35. Mordko Josiowicz
36. Abramko Jckowicz
37. Szmuyło Izraelowicz
38. Abraham Szaje zięć Sędora
39. Faywicz Charmac
40. Naftula Perlin
41. Zyndel Moskowicz
42. Szulim Rabinowicz Sniatyński
43. Jojne Leybowicz Bracławski
44. Mayerko Josiowicz Korzennik
45. Moszko Zelmanowicz Perlin
46. Jakob Abrahamowicz
47. Icko Chaimowicz Korzennik
48. Bencyon Lopatyński
49. Moszkowicz Joś
50. Dawidko Majerowicz

יפוי־כוח של אגודת בעלי־המלאכה

My Maystrowie Obywatele Gmeyne Miasta Brodów różnego Kunsztu, ato Monczarze, Piekarze, krawcy, złotnicy, Rymarze, Kuśnierze, Stabetnicy, Grzebiniarze, Haftkarze, zapatrzywszy się na naysławnieyszych kupców y obywatelów Miasta Brodów, dla

6 רשומה.

Otrzymania Prawa y Całości Pospólstwa Całego Miasta tak Plenipotencyą pełnomocne ośmiu osób delegowane y wybirane od Cechu Szynkarskiego y w Winnicach gorzałkę paląc, jako są wyrażone y podpisane też y my dajemy tymże ośmiu osobom finalną Plenipotencyą, y ta Plenipotencya ma służyć w każdym Sądzie y we wszystkich Punktach, które my Cechmistrze każdego Cechu dla lepszey wiary y waloru Rękami Swemi podpisuiemy się.

Cech złotnicki Imieniem całego Cechu nayduje się Familji 100.

Szmuyło Leybowicz, Herszko Jowelowicz, Herszko Michlowicz, Szmuyło Rafałowicz, Majer Moszkowicz, Abraham Leyb Izraelowicz, Zanwel Judkowicz.

My Cechmistrze *kunsztu Kusznirskiego* takoż Imieniem całego Cechu w którym znajduje się Familij 105. takoż podpisuiemy się.

Jakob Szapse, Elchanan Moszkowicz, Nison Berkowicz, Abraham Mordkowicz, Abraham Kossowicki.

My *Cechmistrze Kunsztu krawieckiego* będąc Imieniem Całego Cechu w którym się znajdują Familij 200 Powtarzamy Plenipotencyę dla otrzymania Prawa y Całości Miasta podpisujemy się.

Elkan Leybowicz, Szmól Mordkowicz, Wolf Mordkowicz, Mordko Berkowicz, Szmól Herckowicz, Abraham Leybowicz, Icko Herszkowicz, Eyzyk Rubinowicz.

My *Cechmistrze Mączarskie* y *Piekarze* Imieniem całego Cechu w którym się znajdują Familij 200 potwierdzamy tę Plenipotencyę dla otrzymania całości miasta Rękami swemi podpisujemy się.

Leyzer Mendlowicz, Leyzer Nuchimowicz, Izrael Berkowicz.

Jako przekopiowałem de verbo ad verbum y na to się Ręką moją własną podpisuję się. Przekopiowałem z Hebrajskiego na Polskie.

Dan w Brodach die 13 Augusto 1783 Anno.

Szmuyło Ickowicz Przysięgły kahału
Brodzkiego, szkolnik szkoły wielkiej Brodzkiey.

(Liber decretorum ex 1783—1785 Nr. 425).

א 6 .1785

מחאת קבוצת המוזגים נגד מיופי־כוח שלהם

MANIFEST Die 22 Martii 1785.

Do Magistratu Brodzkiego y Akt Miasta tego osobiście przyszedłszy Urodzony JWPan Woyciech Godkowski Imieniem Szynkarzów Brodzkich jako najuroczyściej przeciwko Berkowi Czaczkisemu, Leybie Toporowskiemu, Szmoylowi Krestinemu, Aronowi Jampolskiemu, Majorkowi Berkowiczowi, Leyzorowi Nusynowiczowi, Nachmanowi Zawierusze i Anzelmowi Jckowiczowi, Plenipotentom manifestuie się y protestuie: Iż przerzeczeni Plenipotenci czuwaiąc tylko na zgubę Pospólstwa na Process z J.W. Potockim Podkomorzym koronnym, Dziedzicem sobie do Premowania powierzony nietylko różne

Daniny na Popólstwo powkładali ale też po gr. 3 ad korca Słodu przez lat kilkanaście od wszystkich szynkarzów niemniej onych Exekucyą wybierali niemniej z Woskoboyni odWoskow Prowent cały zabierali, tudziez ze Skarbu J.W.Podkomorzego in vim zasądzoney Pospólstwu Summy około 20000 złp wziąwszy, nic wzmiankowanym Szynkarzom niedawszy, pomiędzy sobą podzielili i kalkulacyi z percypowanych Pieniędzy złożyć niestarają się. Czemu Szynkarze zapobiec usiłuiący dla zapozwania onych do Magistratu Brodzkiego dla uczynienia kalkulacyi zamysł przodsięwziąwszy spisali między sobą Dokument Conjunctionis dla uczynienia Plenipotencyi do zapozwania o którym przerzeczeniu Plenipotenci Szynkarzów dowiedziawszy się przenaięli Berka zięcia Basyszynego, Człowieka notowanego i podeyrzanego aby ten pod pretextem podpisania się Dokument wzmiankowany wzioł i podarł, który odebrawszy na ten niegodziwy postępek nagrodę dopełniając wolę Instruktorów Swoich wykonał to wszystko jak mu zlecono było. Co większa iż z tym Dokumentem przedartym od iednego do drugiego Szynkarzów chodząc, za podpisy karami grożono i strofowano. Przeto Imieniem Szynkarzów zapobiegając Całości Fortun onych nie tylko Plenipotenyą do Attentowania Sprawy zJ.W.Potockim Podkomorzym Koronnym od siebie, wyrzeczonym Plenipotentom Berkowi Czackisemu cum Sociis dana annulują i umarzaią y aby w żadnym Sądzie odtąd Walore nie miała odświadczaią, ale też w przerzeczonych czynnościach drogą prawa należytości swojej poszukiwać deklaruią. Salva ejusdem Manifestationis melioratione vel Diminutione toties, quoties opus fuerit, pleno in robore reservata et praecustodita. Który to Manifest do Akt Magistratu tutejszego Brodzkiego zaniosłszy ten in fidem Ręką własną podpisał.

Datt ut supra.

Imieniem Szynkarzów W.Odrowąż Godkowski. Plenipotent.

(Archiwum Brodzkie Liber decretorum e. a. 1784—1785. Nr. 94).

26ב 1785

הודעת מיופה כח גבריאל קוחארסקי

Nr. 132: *Manifest. Działo się w Magistracie Brodzkim Die* 3 *Mai*, 1785.

Do Szlachetnego Magistratu Brodzkiego y Akt Miasta Tegoż osobiście Stanowszy: Urodzomy JW Pan Gabriel Kucharski — Imieniem Starozakonnych Majera Berkowicza Nachmana Zawieruchy, Berka Czaczkiego, Leyby Toporowskiego, Arona Jampolskiego, Szmula Krestina, Uszera Dubienskiego Obywatelów Miasta Brodów, a Plenipotentów od Szynkarzów y Hurtowników ustanowionych na mocy Plenipotencyi od tychże sobie do tego dzieła służąej naprzeciwko Burychowi i Moszkowi Wexlarzowi Szynkarzom Miasta Brodów i Innym do tych kompanii przybranym po Imionach i Przezwiskach lepiej onym wiadonym, manifestuje się y remanifestuie w ten sposób y oto: Iż ci Szynkarze nie będąc sami Competentes Actores do promowania z temi Sprawy y zebrania rożnych kalkulacyi śmieli y odwarzyli się sub praetextu Całego Cechu bez

żądney daney sobie mocy y wiadomości onego, użyc kroku prawnego y Pryncypałów Manifestatio Manifestem Swoim opisać irrealia pozadawać, między którymi wyraziwszy iż koło 20.000 zł. Summy ze Skarbu JW Dziedzica pro re pospólstwa zasądzonej by u siebie Plenipotenci maią, a onym do spożytkowania nie oddaią z których jakoby kalkulacyi złożyć ciż Pryncypałowie manifestantes niestaraią się, wiadomo to jest całemu miastu Brodom że od złożenia i dania z siebie kalkulacyi ciż Plenipotenci nie unikaią gdy użyli podług należytości tego kroku, aby Generalna Sessia w tey mierze ogłoszona byla y do zebrania kalkulacyi od całego Cechu wyznaczeni zostali komisarze, co tak stało się że Cech cały iako mający prawo do Plenipotentów bo tych ustanowił w Publiczney Szkole Brodzkiey, przy Generalnej Sessyi Komisarzów obrał a Dzieło bezprawne pokątnych Spisków przez obżałowanych popełnione per Eandem publicam ac Generalem Sessionem sui zniosł y skasował, za który dowiedziony występek y iaśnie odkryty: ut apparet z Samego Manifestu obżałowanych że czynili Conjunctionem private contra Plenipotentes w miłosierdzie zamienił, zadali także ciż swoim manifestem, jakoby Berko Basyszyn bywszy namowionym od Plenipotentów zdarł Dokument, conjunctionis to się z Inkwizycyi nie pokazało aby był tak Instruktowanym y zdarł ten Dokument na ostatku w tym manifeście wyrazili ciż obżałowani że Plenipotencyą annuluią, czyliż można aby res privata publicam znosiła y że z pokątnego spisku mimo wiadomści Cechu uczyniona y ten to annulować mógł — czego nie dał —. A za tym manifestans za takowe niegodziwe opisy y zarzuty offiarnie z temi Pryncypałów swoich prawnie czynić tak aby tych obżałowanych przyzwoita kara nie minęła, Manifest onych, aby był annulowany, a co się tyczy zdania kalkulacyi ta do komisyi wybranej od Całego Cechu y na to poprzysiężonej, z Szlachett. Magistratu aby było odesłana co praecavendo Manifestans dla Pryncypałów Swoich iterum iterumque ratione praemissorum omnium nomine Eorundem contra Eosdem Inculpatos manifestatur protectatur et remanifestatur. Datt ut supra. —

Gabryel Kucharski, Plenipotent.

(Liber decretorum e. a. 1785 Nr. 132).

7 1786

דין וחשבון מנהלי החשבונות של אגודת המוזגים.

Nr. 264. *Oblata Kwitacyi.* Działo się w Magistracie Brodzkim, 2 Października 1786.

My niżej podpisani wybrani od całego cechu Szynkarskiego i palącej wódki w tuteiszym mieście Brodów podług w rękach naszych zostającego własnemi rękami tegoż od Cechu podpisamemi oraz i kahału tutejszego że nam niżej podpisanym dana jest móc i Plenipotentia, a to Leyba Toporowski, Berko Czacki, Szmul Chargal, Dzieci Uszera Dubienskiego, ci cztery są od gorzałników, a cztery od Szynkarzów, to jest Anczel i Majorko, Nachman Zawierucha, i Aron Jampolski. Te ośm ludzi są Deputowani od Cechu całego, aby się stawili dla całości cechu tego a to w sądzie

przeciwko J.W. Dziedzica naszego podług wiadomości. A gdyśmy czynili z niemi porachunek ze wszystkich pieniędzy dochodzących od rąk ich na Expensa prawne od dnia zaczęcia stawiącego się do sądu, tudzież złożonych od każdego tego Cechu jako też Freystadt dochodu, i woskobojni niemniej pożyczki od obywatelów na potrzeby pomnienione, oraz pieniędzy które wzięli do rąk swoich od skarbu JW Dziedzica i co tylko im do rąk przyszło od roku 533 * albo 1773 aż do miesiąca Nisan 545 albo 12 Marca 1785. Z tego wszystkiego czyniliśmy Expensa, które były przez ręce ich w czasie pomienionym, które nam są widoczne, jakio mieli Expensa, a po porachunku zostało się w rękach tych, na on czas 5044 zł. 10 gr.: podług ich mowy.

Formują Pretensyi reszty zostającej pomienione że mieli jeszcze expensa podług rejestrów w rękach swoich mających, tylko nie była wyprowowana a Reszta Expensy widoczna, a dlatego niechcieliśmy przyjąć ten rachunek, a potym że wracalismy się i czyniliśmy z nimi rachunek od miesiąca Nissan 545 albo 12 Marca 1785 do miesiąca Aw 546 albo 26 Juli 1786 czynione całe Expensa ich 2944 zł. pol. 21 gr. pol. Tak tedy podług ponownego rachunku naszego zostało się w rękach ich 2990 zp. 19 groszy jednak ich pretensya na swoim miejscu się zostanie, a podług mowy ich pomienionej, że jako wyexpensowali jeszcze więcej do miesiąca Nissan 545 albo marca 1785. Podług wyż. wyrażenia zostawiliśmy tedy rzecz póki nie będzie dowiedziona reszta rachunku expensy, a rachunek nasz pomieniony dział się po roztrząśnieniu dobrym, czegośmy widzieli oczyma naszemi pewnie podług Rejestrów w rękach ich zostających, a dlatego niema zaden z cechu naszego pomienionego albo do kogokolwiek w świecie jaką pretensyę albo za złe na ośmiu Deputowanych, pomienionych gdy sprawiedliwio się sprawowali dotąd, a Broń Boże, zburzyć jakowey pretensyi na nich w Swiecie, aby to było w rękach ich, dla Sprawiedliwego Zaświadczenia, pisaliśmy i podpisaliśmy my wybrani Rachmistrzowie do Rachunku pomienionego Die we Sróde 27 Aw 546 albo 22 Augusta 1786. Sigl. Brody. A żaden sąd niema się wtrącić do tego, gdyby kto chciał zburzyć Pretensyi, i po tym zakwitowaniu bądź w sądzie Katolickim, lub żydowskim. Moc tej kwitacyi ma mieć ten Walor, jak gdyby było pisane we wszystkich Instancyach najwyższych w Brodach I. C. Mci, bądź Deputowanym pomienionym albo ich Sukcesorom i Plenipotentom, gdy to wszystko czyniliśmy mocą mających Plenipotencyię w Rękach naszych od Całego Cechu zostających i w jak najlepszym wejrzeniu, a potymże ułożeniu nie służy nic, a każden Sędzia i Zwierzchność ma dać mocy podług tego ułożenia, aby było potwierdzona. Die ut Supra.

Szmul Bryl, Majer Wein, Herszko Kaczner, Mortko Tomaszowicz, Salomon Wolman, Jacob Lipman.

Jako to jest z Hebrajskiego a na Stemplowanym ośmiu złotowym arkuszu pisane, na Polskie słowo przetłumaczone, zaświadzam i podpisuię. Brody die 25 Aug. 1786 Anno. Ephraim Levensohn, Translator Juratus Brodensis.

(Liber decretorum e. a. 1785, 1786).

* תקל"ג. ** תקמ"ה.

.8 .1783

תלונה על ר׳ צבי הירש אחיו של רב המדינה

Nr. 312.

Moszko Jankielowicz syn arędarza Jankiela Ponikwiańskiego protestuie, iż Herszko rabin krawiecki nie wiedzieć jakiem jrawem zabrał dom y winnicę ojca jego u WP. Starzyńskiego, podskarbiego Kasy Brodzkiey za dziedzictwa JWP Potockiego krayczego koronnego de die 17/XL/1767 iakoby za dług do Skarbu przez Jankiela złp 2122 winnego wyrobił sobie. Według zaś kwitów znajdujących się u Podskarbiego zapłacił arędy za wszystkie lata. Jankiel nic nie został winny do Skarbu, lecz Skarb był iemu winien, więc przeniósł się do Zaleszczyk, a dom swoy y winnicę puścił iednemu Żydowi w arendę (za 500 zł.). Gdy się Herszko Rabin o tem dowiedział wyrobił sobie Prawo od Starzyńskiego na Domy y winnicę Jankiela, aby do reszty zniszczonym został Jankiel, które zaarędować niedopuścił y w swoią Possessyą niewiedzieć za co odebrał.

Moszko Jankielowicz.

משה במוהר״ר יעקב זאב בן הבכור, בפקודת אמי ואחי כפי הרשאה שיש בידי.

9 א 1783

יפוי־כוח לנציגי אגודת האופים וסוחרי הקמח

Nr. 283.

Kopia. Ratione pretensyi Bractwa Mączarzów y Piekarzów zabraną od nich w młynach miarę dziesiątą a Universał ten opiewa, aby niebrano w młynach tylko miarą Szesnastą, jakoteż że brano od nich Suchę miarę y to nie według Uniwersału wydanego od I.CK. Mści Tandem na początkach mieli Staranie o ten Proces cztery obywatele od Bractwa naszego o które się wyrażają a to: Joś Szajowicz, Leyba Moszkowicz, Srul Wolfowicz, Moszko Leybowicz, Joś Berkowicz, Gerszon Chaimowicz, Szaje Chaimowicz, Chaskiel Notowicz wyzpomienione mieli Staranie, aby to było nagrodzono y przywrocone zabrane niesłusznie y dotychczas niedokończyli ten Process, Tandem teraz też pomienione cztery osoby pretensyą Swoią podczas zgromadzenia całego Bractwa pretenduią, aby im być do pomocy dla zakończenia tey Sprawy, że im nie staie na Expensa, Tandem na to całe Bractwo uchwalili, aby im dawać na potrzebę ich ile im potrzeba będzie z Skrzynki Brackiej, tylko dodaiemy im ieszcze cztery osoby aby y oni o tym Interesie, a to Gerszona Chaimowicza, Izraela Berkowicza, Szaje Chaimowicza, Josia Berkowicza, Tandem też cztery oddawna staraiące się o ten Interess niepowinni Expensować, bez wiadomości tych drugich osób co się dodali do nich, aby ten Expens był przez pozwolenia wszystkich osmiu osób, a co będą potrzebować na Expens, tenże kwartalny otrzyma kwartał, powinien będzie wydawać im co będzie potrzeba, iakoteż daiemy wiarą tym ośmiu osobom ustną mową niepotrzebuiąc od nich żadnej przysięgi y daie się tym ośmiu osobom, że im wolno będzie rezelwować według

zdania ich y ten Expens co będą mieć według zdania ich, powinniśmy przyiąć y niekontrolować, jakoteż jeżeli też pomienione ośm osób zechcą uczynić iakową ugodę y zakwitować ten Skarb to ta ugoda y zakwitowanie ma mieć walor dla siebie, że już całe Bractwo nie może kontrolować na ich uczynek. Naco my całe Bractwo podczas zgromadzenia całego Bractwa rękami Swomi podpisuiemy się:

Dan w Brodach d. 17 Februar, 1783.

Moszko Chaimowicz	Mordko Josiowicz	Boruch Wygdorowicz
Aron Moszkowicz	Moszko Leybowicz	Ruwen Judkowicz
Icko Szaiowicz	Szymszon Leybowicz	Herszko Moszkowicz
Nota Dawidowicz	Nachman Moszkowicz	Chaim Beniaminowicz
Abraham Aronowicz	Majer Leyzerowicz	Symcha Dawidowicz
Dawid Jowelowicz	Ryfka Chaimowiczówna	Jość Godowicz
Leyba Mędlowicz	Mortko Nysonowicz	Mechel Chaimowicz
Leyba Wolfowicz	Berko Herszkowicz	Leyzer Wygderowicz
Herszko Abramowicz	Zelman Nowachowicz	Jakub Abramowicz
Herszko Eyzykowicz	Mortko Notowicz	Szulim Izraelowicz
Leyba Judkowicz	Leyzer Mędlowicz	Herszko Mendel Notowicz
Jość Ickowicz	Leyzer Nachmanowicz	

(Liber donationum e. a. 1782. Nr. 283).

9 ב 1783

1

מחאת אגודת האופים וסוחרי־הקמח נגד מיופי־הכוח יוסף ישעיוביץ ומשה ליבוביץ

Nr. 255. Działo w Magistracie Brodzkiem, 29 Martii 1783 Anno.

Do Magistratu Brodzkiego y Akt tegoż osobiśćie przyszedłszy niewierny Leyba Moszkowicz, Chaskiel Notowicz, Gerszon Chaimowicz, Srul Wolfowicz, Szaja Chaimowicz y Jos Berkowicz, obywatele y Mączarze Brodzcy, solennie Manifestowali się oraz y protestowali naprzeciwko Niewiernemu Josiowi Szajowiczowi y Moszkowi Leybowiczowi obywatelom y Mączarzom także Brodzkim w tym y oto: Iż pomienieni Jość Szajowicz y Moszko Leybowicz będąc wraz z niemi od całego Bractwa Piekarzów y Mączarzów za Plenipotentów obrani promowywania Interessu ratione pretensyi mianych tak za miarkę 10. jakoteż Suchę miarę braną we młynach Pańskich przez Herszka Rabina Krawieckiego na owczas Arędarza Generalnego przez lat circiter 6, a teraz gdy tenże Interes do skutku przyprowadzić przychodzi rzeczeni Jos Szajowicz y Moszko Leybowicz zaarędowawszy na Siebie młyny Pańskie od poparcia tey Sprawy tam gdzie się przynależy, uchylaią się y owszym ten Interes psuć y utrzymania finalnie skutku tey Sprawy przeskadzać usiłuią. W czym zapobiegaiąc totalitati Suae Substantiae, a bardziej pokrzywdzenie za pretensyę miane, ratione miary 10 y miary suchey branych przez Herszka Rabina Krawieckiego iterum atque iterum naprzeciwko tyle razy rzeczonym Josiowi Szajewiczowi y Moszkowi Leybowiczowi manifestuiąc się y protestuiąc od Plenipotencyi mianey od Bractwa Całego onych odalaią y ten

Manifest do akt ninieyszych zapisać upraszali, własney go Ręki podpisem po Hebraysku stwierdzaiąc. Salva Melioratione vel diminutione toties quoties opus fuerit, pleno in Robore reservata et praecustodita. Datt ut supra.

Leyba Moszkowicz	אריה ליב סג"ל
Chaskiel Notowicz	יחזקאל בן נטע
Gerszon Chaimowicz	הק' גרשון בן מוהר"ר חיים זצ"ל
Szaia Chaimowicz	ישעיה בן מוהר"ר חיים זצ"ל
Srul Wolfowicz	ישראל במוהר"ר זאב וואלף זצ"ל
Joś Berkowicz	יוסף ב'מוהר"ר דוב בער זצ"ל

(Liber decretorum e. a. 1783 Nr. 255).

2

1783

Nr. 8. *Manifest.* Działo się w Magistracie Brodzkiem die 13 Juny, 1783 Ao.

Do Magistratu Brodzkiego y Akt tegoż osobiście przyszedłszy niewierni: Piekarze y Mącznicy niżey podpisani po Hebraysku Obywatele Brodzcy, solennie manifestowali się oraz y protestowali naprzeciwko niewier: Moszkowi Leybowiczowi y Josiowi Szaiewiczowi Plenipotentom Naszym Obywatelom Brodzkim w tym y o to: Iż podług Plenipotencyi od Nas daney ciż Plenipotenci w Interesie Naszym o pokrzywdzenia przez Herszka Rabina Krawieckiego nam poczynione sprawiedliwie nam niesłużyli y naszego Initeresu niepilnowali, bo mówili, że niema Regestrów arędarskich tylko od półtora Roku, a my się potym dowiedzieli, że od lat ośmiu znayduyą się przez co Nam wielką krzywdę za naszą pracę poczynili y do podpisu Nas podstępem namówili po iednemu, aby ieden o drugim nic nie wiedział, jak którego zagodzić mieli. W którey tak oczywistey Krzywdzie przez nyż wyrażonych Plenipotentów Nam uczynioney iterum atque iterum manifestuiąc się protestuiąc, ten Manifest do Akt ninieyszych zapisać upraszamy własney Ręki podpisem stwierdzaiąc po Hebraysku.

1. Herszko Naftuła Moszkowicz	12. Herszko Chaimowicz	שלום בהר"ר ישראל
2. Michel Chaimowicz	13. Zelman Newechowicz	הירש אברהם
3. Icyk Notowicz	14. Mejer Jakubowicz	יצחק בן מוהר"ר ישעיה
4. Joś Godiow syn	15. Rywa Chaimowicz	נחמן בן מוהר"ר משה
5. Herszko Eyzykowicz	16. Aron Moszkowicz	משה במהור"ר חיים
6. Szulim Srulowicz	17. Leyba Szlomowicz	הירש לייב חיים
7. Jankiel Abramowicz	יחיאל מיכל בן כהר"ר חיים זצ"ל	זלמן במהור"ר נח סגל
8. Herszko	יצחק אייזיק בן כהר"ר נתן נטע	מאיר בהר"ר יצחק
9. Icko Szaiowicz	יוסף לייב בהר"ר גדליה	ריבה (רבקה) בת חיים
10. Nachman Moszkowicz	צבי הירש בהר"ר יצחק אייזיק	אהרן במהר"ר משה
11. Moszko Chaimowicz	יעקב בהר"ר אברהם	לייב במהר"ר שלמה
		נפתלי הירש במוהרר משה זצ"ל

(Liber decretdorum e. a. 1783 Nr. 8).

10 1783

תלונות אגודת האופים וסוחרי הקמח על פוטוצקי

Nr. 10. Oblata Kopii Plenipotencyi z Hebrayskiego na Polskie przetłumaczony tenoris sequentis Die 26 Juni 1783 Anno.

My Bractwo Mączarskie y Piekarskie miasta Brodów uchwalili sobie sześć osób od nas dla obstawania za nas ratione Pretensyi do Skarbu JWiel. Pana Podkomorzego Koronnego ratione dziesiątej miary y Suchey Miary że od nas brano niesłusznie, którym tym Sześciom osobom daliśmy Plenipotencyą do dochodzenia co komu się należy a dla ugodzenia się nie daliśmy zadnej Plenipotencyi a gdy trzech od tych Sześciu pozwolili sobie dla przystąpienia do Ugody z tymżo Skarbem, a to że dwa od nich są arędarzami młyńskiemi, trzeci zaś zostaje Wiernikiem w Młynach, zaczym tedy kassuiemy, tych trzech, tylko daiemy trzem finalną Plenipotencyę, aby obstawali za nas wszystkich, aby nas dochodziło według Sprawiedliwości ce Regestra pokażą oto obraliśmy Gerszona Chaimowicza, Izraela Berkowicza y Icka Mortkowicza, aby ci obstawali za nas wszystkich dla dochodzenia dla nas Sprawiedliwie co nam się należy, a nie dla zadnej Ugody, które te trzy osoby zwyż wyrażone przysięgli na to aby nie przystąpili do żadney Ugody, y mieliby przystąpić do jakowey Ugody bez pozwolenia naszego tedy pod przypadkiem części ich, iakoteż my niżey podpisani nateyże Plenipotencyi oswiadczamy że miałby który przystąpieć do iakowey Ugody, tedy pod przypadkiem według Regestru iemu należącego, któren ten Strof powinien być dzielony Część na Skarb Cesarski, Część na kahał Brodzki, Część na te trzy osoby, a ieżeliby tego potrzeba będzie ugodzić się, tedy powinni będziemy powtórnie podpisać się, że daiemy wolność do Ugody, aieżeliby mieli te trzy osoby ugodzić się bez naszey wiadomośći tedy ta kwota co wezmą przez Ugodę takoż powinna być rozdzielona na trzy części iako wyżej wyraźna, jakoteż y my podpisani ieżeli mielbyśy się ugodzić tedy takoż powinna być ta kwota przez Ugodzenie rozdzielona, iako wyżey wyrażona na którą to finalną Plenipotencyą Rękami swemi podpisuiemy:

Dan w Brodach 10 Jni 1783 Anno.

Herszko Szmyłowicz
Judko Leybowicz
Mortko Jowelewicz
Szyfra żona Moszka Piekarza
Szulim Peysachowicz
Szneyer Moszkowicz
Moszko Jakubowicz
Chaim Selden
Moszko Jakubowicz
Herszko Elkanowicz
Mortko Notonowicz
Berko Majerowicz
Herszko Abramowicz
Szulem Ickowicz
Szlomo Berkowicz
Izrael Leybowicz
Szymon Judkowicz
Ruwin Judkowicz
Iichel Pesachelowicz
Abramko Aronowicz
Elo Zelkarowicz
Jowel Mortkowicz
Nyson Leybowicz
Mortko Moszkowicz
Jakub Jowelewicz
Tauba Izraelowicza
Chaia Majorkowa
Berko Wygdorowicz
Hynda Iudkowa
Beyła Dawidowa
Josel Szmarkowicz
Berko Proniatyński

Jakub Manowicz	Leyzer Izraelowicz	Boruch Moszkowicz
Nota	Chaim Moszkowicz	Leyba Mędlowicz
Leyba Majorkowicz	Zona Mędlowicza	Chaim Jakubowicz
Cymba Zeylikowiczowa	Mortko Pynkasowicz	Symcha Dawidowicz
Leyzer Wygderowicz	Oszyia Leybowicz	Dawid Chaimowicz
Szloma Beniaminowicz	Boruch Leybowicz	Herszko Leybowicz
Maierko Beniaminowicz		

Przetłomaczył 23/Juni/1783 Anno. Szmuyło Translator iuratus Kahału Brodzkiego.

(Liber decretorum e. a. 1783 Nr. 10).

11 .1785

מחאת הקצבים נגד רב הקהילה

Nr. 462. Manifest. Działo się Magistracie Brodzkim die 10/Octobris/1785.

Do magistratu Brodzkiego y akt tegoż osobiście przyszedłszy Rzeźnicy miasta Brodów niżey po Hebraysku podpisani Obywatele tutejsi, solemnie manifestowali się oraz y protestowali naprzeciwko Starozakonnym Leybie Berkowiczowi Landz-Rabinowi y Paktarzowi od tutejszego mięsa kusznernego tym y o to: Iż oni dotychczas będąc Rzeźnikami z wygodą dla wszystkich czyniąc takową, że z tey tak Katolicy iakoteż kahał y pospólstwo całe kontentni byli y oni kawałek chleba dla siebie y na opłatę wszelkich Powinności sposób mieli, a teraz ten ostatni kawałek chleba przez zabronionie Rżnięcia każdemu odebrać usiłuje, w żadnych rękach tylko to Rznięcie trzymać chcąc, przez co w Łoju, Skurach, mięsie etc. całe Pospólstwo szkodę niemałą ponosić przymuszone będzie, bo z iedney Ręki po czemu zechcą po temu zapłacić każdy chudy Pachołek będzie musiał, a gdy nie w iednych Rękach to będzie, to zapewno każdy taniey dostanie kupieć. Dlaczego jeżeli się Staroz: Landz Rabin obawia iakowey Szkody od nas wyniknąć maiącey tedy pro securitate kaucyę stawić przyrzekaią iż rzetelnie zawsze w wypłaceniu uiszczać się będą zawsze zaraz z Szalek sprzedaiący mięso; Przeto w takowey oczywistey krzywdzie zapobiegając nie tylko całości swego kawałka chleba iakoteż y całego Pospólstwa, iterum atque iterum manifestuiąc się y protestuiąc: (która całemu prawie miastu wiadoma:) ten manifest do Akt ninieyszych zapisać upraszali własney Ręki podpisem po Hebraysku stwierdzaiąc.

Salva melioratione vel Diminutione toties, quoties opus fuerit pleno in Robore reservata et praecustodita.

Datt. ut supra.

Mortko Radziwiłowski	מרדכי ראדזיוויל
Jakob Kikle	יעקב בהר"ר ניסן קיקלה
Wolf Pepysz	זאב וואלף פעפיש
Dawid Scheynfleysch	דוד שיינפלייש
Leyb Szponder	ליב שפאנדיר
Isak Bałam	יצחק באלאם
Moysze Gliner	משה גלינער
Dawid Note	דוד נאטס

12 1784

הצהרת הקהילה בענין חוב הסוחרים לפוטוצקי

No. 243. Oblata Manifestu Pospólstwa Żydowskiego przeciwko kupcom Zydom Brodzkim uczynionego sub 18 Augusti 1777 na dniu 19 Ejusdem mensis et Anni do oblaty podanego Cujus Tenor sequitur talis: My Pospólstwo obywateli Miasta Brodów, którzy od wszelkich podatków tak J.C. M.ści iako y grątowych impetują zanosimy niniejszy manifest czyli protestację y do Naywyższych Sądów J.C. KMosci podajemy, iż Jaśnie Wielm. J.P. Potocki Podkomorzy Koronny Pan nasz Dziedziczny dla dobra y utrzymania handlów w tymże miescie pożyczył z Skarbu swego Czerwonych zł. trzy tysiące in natura w miesiącach Aprilis 1773 roku na interes kupców tutejszych, to iest dla utrzymania Transito y z różnych krajów pogranicznych do miasta Brodów, y wyżej wspomnianą sumę kupcy tutejsi JWK Baronowi Spleniemu na wexel dali czyli pożyczyli pod imieniem JWP Borakowskego na ówczas Komisarza będącego u JW Podkomorzego koronnego Pana Dziedzicznego naszego, a gdy przez wyrobiony wspomniony Transito tylko szczegulnie kupcy tutejsi Dobrodziejstwo w. obfitości Handlu swego uznając a reszta zaś obywatelów prawie naywiększa część miasta zdelozowanych zostało przez niedostatek kupujących tak szlachty jakoby innej nacyi y kądycyi ludzi, już w tym interesie manifestowaliśmy się kilkakrotnie u Wiel. Dyrekcyi JCKMści tuteyszey, a do tego nie wiemy, skąd ta niewdzięczność się wzięła, od kupców naszych przeciw Dziedzicowi Naszemu, że dotychczas summę pożyczoną Czerw. zł. 3000 nie zapłaciła a nietylko to ale process ieszczę w tej mierze z Jaśnie Wielm. Dziedzicem w Prześwietym Sądzie Appellatorium J. C. K. M. zaczęli y obawiamy się, aby to niewrzuszyło y niepociągało za takową niewdzięczność przeciwko Dziedzica swego takowa konsekwencya ktoraby mogła nas wszystkich zrujnować, y prawieby do ostatniego zniszczenia przyjść mogłoby, też miasto, a to wiadomo całemu Miastu, że Jaśnie Wielm. Dziedzic Nasz pożyczył w gotowiźnie że skarbu swego na wyż zmiankowany Interes kupcom tutejszym, jako skrypt w ręku tegoż Jaśnie Wielm. Dziedzica zostający opiewą, tedy manifestujemy się y protesujemy y do Akt Magdeburgii Brodzkiej podajemy przeciwko tychże osob, którzy przeciw JWielm. Dziedzica naszego zaczęli y dotychczas kontynuując, ieżeliby cokolwiek wyniknąć miało czyli z dekretu Prześwietney Appellatorii J. C. K. M.czyli w którym kolwiek złym kierunku który by zasobą pociągać mogło zniszczenie y zruynowanie Miasta nie do Nas sciągać się powinno, tylko na te osoby, które dotychczas pożytkowali y pożytkują, który manifest czyli protestacyą iako mający Plenipotencyę od obywatelów tutejszych do zaniesienia y uczynienią tego manifestu, tak Imieniem naszym y też rękami własnemi po Hebrajsku podpisujemy y do Akt, dla wiadomośći podaiemy Dan w Brodach die 18 Augusti 1777.

Anczel Ickowicz
Majerko Berkowicz

הק' אנשיל בן יצחק
הק' מאיר במוהר"ר ישכר בער
זצ"ל

Leyba Nisanalowicz	יהודה אריה במוהר"ר נתנאל בער זצ"ל
Nuchim Szachnowicz	הק' נחום בן שכנא זצ"ל
Aron Izraelowicz	הק'אהרן בהקדוש מהור"ר ישראל
Leyba Gersonowicz	הק' אריה בן גרשון זצ"ל
Srul Abrahamowicz	הק' ישראל בן אברהם זצ"ל
Beyrisch Josowicz	הק' בעריש בן יוסף זצ"ל
Nusyn Michelewicz	הק' נתן בן מיכל זצ"ל
Mortko Izraelowicz	הק' מרדכי בן ישראל זצ"ל
Berko Herschlowicz	הק' בעריש בן צבי הירש זצ"ל
Szmul Leybkowicz	הק' ליב בן אשר זצ"ל
Leyba Uszerowicz	הק' שמואל בן אריה ליב זצ"ל
Zelman Senderowicz	הק' זלמן בן סענדיר זצ"ל
Ojszijah Herszkowicz	הק' יהושע בן צבי הירש זצ"ל

(Acta magistratus Brodensis e. a. 1777 Nr 243).

13 .1782

הסכם הסוחרים בענין איסור מכירת סחורות בבתי מלון

Nr. 81: Kopia przetłumaczenia z Hebrajskiego na Polskie Postanowienia między kramarzami uczynionego de verbo ad verbum.

To postanowienie między kramarzamy uczynione iest chwalebne y potciwe y my kahał Brodzki daiemy approbatą y pomóc dla otrzymania postanowienia, a to aby żaden kramarz iako sam przez siebie iako też przez żony swoie albo przez służącego swego, aby chodzili z iakowym Towarem do Jakowey. Gospody, gdzie iacy kupcy stoią do kupienia Towarów lub od Żydów lub innych kupców jedynie dla Państwa według dawnego zwyczaju, to wolno nosić towary do ich Gospód, a dla innych kupców aby nienosić żadnych towarów jednak to pozwala się, jeżeli sam który Gospodarz potzebuie dla siebie samego iakiego Towaru tedy wolno ponięść ten Towar do domu iego, a ieżeli mu się spodoba, to iednak powinien odnieść ten towar do sklepu a dopiero w sklepie powinien bydź ten Towar odmierzony w sklepie y dopiero przedać, a dla cudzych kupców żadną miarą niemożna nosić do Gospod towarów, jako iesta sztrof zapisany w karcie między sobą opisane uczynioney, a Pisarz Mieyski kachalski powinien to postanowienie między sobą opisane, iako approbatę naszą wpisać do Protokołu kachalskiego aby to Postanowienie było pamiętne na dalsze czasy; a miałby iakowy Żydziak służący w sklepach wykroczyć przeciw temu opisowi powinien bydź wygnany z miasta bez żadnego Miłosierdzia dla Niego; Na to my kahał Brodzki Rękami swemy podpisuiemy się: Dań Brody, dnia 26 Juny 1782.

Leyga Jakubowicz, Leybko Rabinowicz, Symcha Ostrycower, Herszko Czaczkes, Jakówka Rabinowicz-Landau, Leyba Rabin Wieleński, Litman Jurasciner.

Jako ia przekopiowałem słowo w słowo nato się podpisuię

Datt ut supra,

Szmuyło Ickowicz, Wiernik Szkoły Brodzkiej.

(Acta magistratus Brodensis e. a. 1782/1783 Nr 81).

14 .1848

a.

פרטי־כל הבחירות של המטיף יצחק מאנהיימר

Brody, den 16. Juni 1848

Sr. Ehrwürden Herrn

Isak Noa Mannheimer, Prediger beim israelitischen Tempel

in Wien.

Die unterzeichnete Wahlkommission und Wahlmänner erklären hierdurch, dass Sie in der unter heutigem Tag zusammengetretenen Wahlmänner-Versammlung der freien Handelsstadt Brody mit Stimmeneinhelligkeit als Abgeordeter derselben zum Reichstage in Wien erwählt worden sind, was wir Ew. Ehrw. zur Kenntnis bringen mit dem Bedeuten, dass Ew. Ehrw. spätestens am 25. dieses Monats in der k. k. Stallburg bei der zum Empfang bestimmten Kommission sich zu melden haben.

Wegen der laut § 63 des Wahlgesetzes jedem Abgeordneten zugesprochenen Gebühr von 200 f. p. a., haben Ew. Ehrw. sich beim hohen Ministerium in Wien zu melden.

Gegenwärtiges Beglaubigungsschreiben, vom wohllöbl. k. k. Zloczower Kreisamte bestätigt, wird Ew. Ehrw. zur Legitimation dienen.

Karl Hausner, Grosshändler
als landesfürstlicher Wahlkommissär.

Wahlkommissäre:

Josef Schulz v. Strassnicki, Doktor der sämtlichen Rechte und politischen Wissenschaften, k. k. wirklicher Kameralrat und Bezirksvorsteher, als Obmann; Dr. Leonhard Jeczes; Johann Gajenowski, Stadtsekretär; Dr. Ludwig Schornstein; Osias H. Schorr, Gemeinde-Vorsteher; Jsaac Erter; Samuel Minczeles.

Wahlmänner:

Johann v. Gozdecki, Wahlmann; Alexander M. Byk; Hirsch Mendel Pineles; Markus Ehrenreich; Moses Byk; Jakob Weiser; Adalbert Mikulewicz; Benjamin Riesel; Samuel Jakob Pariser; Rubin Popper; Berman J. Landau; Markus Strelisker; Joachim Franzos; Samuel Süssermann; Osias L. Brandeis; Isak Handtuch, Hermann Taufstein; Benj. Schermesser; Chaim S. Ostersetzer.

N. 1104

praes.

Gesehen Zloczower k. k. Kreisamt und wird die Echtheit der Unterschriften der vorstehend genannten Kommissionsmitglieder der bei der Wahl des Abgeordneten zum Reichstage für den Brodyer Wahlbezirk zusammengesetzten Wahlkommission hiermit bestätigt.

Zloczow, am 19. Juni 1848.

(ארכיון הקהילה בברודי).

b.

An Seiner Ehrwürden den hochverehrten Herrn

I. N. Mannheimer, Prediger in Wien.

Hochwürdiger Herr!

Indem wir für den ersten Reichstag unseres schönen Gesamtvaterlandes Euer Ehrwürden als unseren Repräsentanten erkoren und hierbei die Verdienste, welche in unserer Mitte sich befinden mögen, hintansetzten, haben wir unsere Lokaleitelkeit zum Opfer gebracht. Und dass zwischen uns Gemeinsinn als Ausfluss unseres wahren Patriotismus herrsche, beweist zur Genüge der Umstand, dass wir Sie einstimmig gewählt.

Aber wir wussten uns auf die Höhe unserer Aufgabe zu stellen. Wir begriffen, dass es sich jetzt darum handelt, einer verkannten und geknechteten Glaubensgenossenschaft ihre heiligsten Rechte zu vindizieren sowie der lange unterdrückten polnischen Nationalität, der unsere Sympathien gehören, ihre Geltung zu verschaffen. Da mussten wir unser Augenmerk auf eine Persönlichkeit richten, deren Name eine Bürgschaft und deren Stimme Tausende zu lauschen gewohnt sind; da musste jede andere Rücksicht verstummen; desto lauter aber wird uns der Beifall der zivilisierten Welt entgegentönen.

Wohlan, hochwürdiger Herr! Es hiesse uns selbst widersprechen, wenn wir es für nötig erachteten, Ihnen die Wichtigkeit Ihrer Mission zu Gemüte zu führen.

Nur Mut wollen wir Ihnen zusprechen: Mut in dem Kampfe für Freiheit und Recht, Mut in Begegnen offener und versteckter Angriffe, trügerischer oder irriger Ansichten, und der Allmächtige wird Ihnen und uns beistehen.

Im Namen der ganzen Gemeinde der Wahlmänner des Wahlbezirkes Brody.

Brody, den 18. Juni 1848.

W a h l k o m m i s s ä r e :

Josef Schulz v. Strassnicki, Doktor der Rechte, k. k. wirklicher Kameralrat und Bezirksvorsteher; Dr. Leonhard Jeczes; Dr. Ludwig Schornstein; Isaac Erter; Johann v. Gozdecki; Samuel Minczeles.

15

דחית בקשתו של מאיר קאליר לרכישת אחוזות

Güterkauf

Mayer Kallir, Handelsmann und Präsident der Handelskammer in Brody.

9548/1105 (Handschreiben des Kaisers an das Ministerium des Innern).

An E. H. K. K. Ministerium des Innern —

Bericht der K. K. Galizischen Statthalters Lemberg 28. Juli 1859 Z 30248

z.M.Z. 17404/59. Über das mit Ah Erlasse vom 17 l.M. MZ 17404 zur Berichterstattung herabgelangte Mayestäts Gesuch des Brodyer Bankiers Mayer Kallir wegen Zulassung zur Mitlizitierung und Erstehung der Gräfl. Zamoyskischen Güter Czernowicze

im Zborower Kreise erstattet die k. k. Statthalterei nachstehenden Bericht:

Der Bittsteller hat sich stets als ein ordentlicher, gewissenhafter und der Kais. Regierung ergebener Untertan bewiesen. Seine Lebensweise sicherte ihm auch das Vertrauen seiner Mitbürger, daher er auch zu den ansehnlichsten Insassen der Stadt Brody gezählt zu werden verdient — dessen ungeachtet sind dies keine so überwiegenden Gründe, die zu Gunsten des Bittstellers sprechen würden, denn abgesehen davon, dass es nicht angedeutet erscheint, beim Bestande des noch in Kraft stehenden Gesetzes, welches den Israeliten den Ankauf landtäflicher Güter verbietet, einem solchen Glaubensgenossen die ausnahmsweise Bewilligung zu erteilen, einen so ausnehmend grossen Grundbesitz zu aquirieren, so muss überdies bemerkt werden, dass Mayer Kallir und des von ihm befürwortete Handlungshaus Nathansohns Erben E. A. Kallir in den Besitz dieser Forderung keineswegs durch unvorausgesehene Handelszufälligkeiten, wohl aber durch die Ablösung von Rechten einer christlichen Partei die beiläufig 2—3 Jahren getreten sind, und dass ihr Gläubiger Herr Zamojski seit einer Reihe von Jahren von seinen unzähligen Gläubigern, die wegen fortwährender Prozessführungen zu ihrem rechtmässigen Eigentum nicht gelangen können, in gerichtlichem Wege verfolgt werde — Kallir somit in jener Periode als er die Hypothekarrechte auf die ausgedehnten Güter erlangte, wohl wusste, dass solche spätestens binnen 3 Jahren zur Feilbietung gelangen müssen — daher er auch ohne Zweifel als umsichtiger Bankier seine Geschäfte so einleitete, um an diesem Unternehmen den grösstmöglichen Gewinn zu erlangen und nun da er bereits im Besitze dieser Hypothekarforderung im Wege eines profitablen Geschäftes sich befindet, will er die verhypothekarierten Güter selbst durch Erlangung einer ausnahmsweisen Bewilligung ins Eigentum bringen.

Man glaubt demnach die Abweisung des Bittstellers Kallir antragen zu sollen.

Lemberg, 28 Juli 859 Goluchowski

Stadnicki

Ich finde dem Gesuche des Mayer Kallir keine Folge zu geben.

Laxenburg, 8 September 1859

Franz Josef

(Archiv des Min. d. Innern Wien IV T2 Galizien fol 1—85 Güterverkauf).

16

תעודת־יסוד של בית הספר היהודי

DOTATIONS-URKUNDE

Nachdem das hierortige Ministerium des öffentlichen Unterrichts mit Erlass vom 22.Feber 1853 Zl. 1186 die Errichtung einer deutsch-israelitischen Haupt- und Mädchenschule in Brody zu bewilligen geruhet und dem gemäss die Brodyer Judengemeinde mit dem Erlass der h. Landesschulbehörde vom 11. März Zl. 1144 und Intimate * des Wohl-

* הודעה.

löblichen k' k. Złoczower Kreisamtes vom 30. März 1853 Zl. 332 aufgefordert wurde die erforderliche Dotations-Urkunde für die zu errichtende Lehranstalt anzustellen, hat dieselbe durch ihre gesetlichen Repräsentanten, die gefertigten Gemeinde Vorsteher und städtischen Ausschussmänner unter Vorbehalt der höheren Genehmigung die nachstehende Stiftungsurkunde errichtet und aufgestellt.

1) Die Brodyer Judengemeinde verpflichtet sich in dieser Stadt eine Haupt- und Mädchenschule nach dem von dem h. k. k. Unterrichtsministerium zu genehmigenden Lehrplane zu errichten und sie allen in den k. k. Staaten für derartige Lehranstalten bestehenden Gesetzen und Vorschriften zu unterwerfen. — 2tens. Insbesondere verpflichtet sie sich in solange hierin nicht mit Genehmigung der h. Regierung eine Abänderung erfolgt das bei dieser Schule anzustellende Lehr- und Dienstpersonal nach dem folgenden Fusse zu besolden: a) einen Direktor und Religionslehrer mit 700 fl.** und einer freien Wohnung im Schulhause wofür derselbe die Pflicht hat auch den israelitischen Schülern der Unterrealschule den Religionsunterricht zu erteilen. b) 2 Lehrer a 400 fl. = 800 fl. c) 5 Lehrer a 300 fl' = 1500 fl. d) 2 Lehrer a 250 fl. = 500 u. e) 5 Gehilfen a 150 fl. = 750 fl. f) eine Industrielehrerin mit 200 fl. g) eine Industrielehrerin mit 150 fl. h) einen Schuldiener mit 150 fl. jährlich zusammen 4750 fl. — 3tens. Macht sie sich verbindlich den Mietzins für das Schullokal nebst der erforderlichen Kanzleien sowie die Kosten der Beheizung und Beleuchtung desselben veranschlagt auf 800 fl. und die zur Nachschaffung und Reparatur von Einrichtungsstücken und zu sonstigen Kanzleierfordernissen nötigen Ausgaben mit 100 fl. zusammen 900 jährlich zu bestreiten. — 4tens. Zur Sicherstellung dieser mit 5650 fl. Cm. veranschlagten Erfordernisse bildet die Gemeinde einen von dem andern Gemeindevermögen abgesonderten Schulfond und weiset demselben folgende Bezüge und Einkünfte mit der Verpflichtung solche dem Fonde ohne höhere Genehmigung nie zu entziehen zu: a) Die Zinsen eines nach dem Inhalte des h. Landespräsidialerlasses vom 14. März 1853 Z 1093 der Brodyer Judengemeinde gehörigen aus einem Geflügelzinse, dem sich dieselbe von dem Jahre 1808 zum Behufe der Gründung eines israelitischen Schulbaufondes freiwillig unterzogen hatte, herreichend aus Staatsobligationen und deren für mehr als 45 Jahren entfallenden Interessen bestehenden Kapitals, welches nach einem beiläufigen Anschlage der Provinzial-Staatsbuchhaltung ungefähr 15000 fl.v.w. beträgt und welches infolge Erlasses des hohen Unterrichtsministeriums vom 24' Oktober 1849 ZL 7328 der Judengemeinde Brody mit der Obliegenheit dasselbe zu Schulzwecken zu verwenden ausgefolgt werden soll a 5% — 750 fl. v.w. oder 300 fl. — b) Die Zinsen einer von der Judengemeinde dem Schulfonde gewidmeten 3½% Staatsobligation — dtto Zl 3199 über 2776 fl.Cm. — 97 fl. 10 kr. c) den gegenwärtig zur Unterhaltung der israelitischen Realschule eingehoben werdende koscher-Schlachtvieh-Aufschlag von 1 fl. 48 kr.Cm. auf jeden koscher gefallenen Ochsen, von 1 fl. 12 kr. Cm. von jeder koscher gefallenen

** משכורת שנתית.

Kuh und von 6 kr.cm. von jedem koscher gefallenen Kalbe, welcher von dem Tage als die mit der h. Entschliessung vom 11. Jänner 1853 genehmigte Umstaltung der bisherigen israelitischen Realschule ins Leben tritt, angefangen, für den israelitischen Hauptschulfond eingehoben werden und nötigenfalls auch angemessen erhöht werden soll, veranschlagt auf 5000 fl. d) die von den Schülern mit Ausnahme der ganz mittellosen zu zahlenden Schulgelder welche für die Einheimischen je nach den Vermögensverhältnissen der Eltern auf 15, 10 oder 5 fl.Cm., für die fremden aber ohne Unterschied auf 15 fl.Cm. für den Jahrgang festgesetzt werden und halbjährig vornhinein zu entrichten sind veranschlagt auf 500 fl. endlich — e) einen aus dem Domestikale der jüdischen Gemeinde zu leistenden — jährlichen Beitrag von 150 fl. zusammen 6047 fl. 10 kr. — 5tens. Für den Fall als diese Einkünfte zur Deckung der Kosten nicht ausreichen sollten verpflichtet sich die Brodyer Judengemeinde wie schon aus dem Punkte 1. folgt den Ausfall durch Erhöhung des Anschlages auf koscher gefallenes Vieh durch Reparation auf die Gemeinde oder nach Umständen auf einem anderen Wege zu decken. 6tens. Ebenso verpflichtet sich die Gemeinde die Kosten der ersten Einrichtung aus ihren eigenen Mitteln zu bestreiten. 7tens. Die Gemeinde behält sich die organische Leitung und ökonomische Verwaltung der Schule vor, welche sie durch vier von den Gemeindevorstehern im Einverständnisse mit den Jüdischen Ausschussmännern, Gemeinderäten aus den intelligenteren Gemeindegliedern zu wählenden Inspektoren ausübt. Diese Wahl unterliegt der Bestätigung der politischen Landesbehörde. 8tens. Das Lehr- und Dienstpersonal wird von den Inspektoren in Einvernahme mit dem Judengemeindevorstande ernannt. Die Ernennung unterliegt der Bestätigung der politischen Landesbehörde. 9tens. Die Aufsicht über die Schule steht dem kk. Złoczower Kreisamte zu oder welcher Behörde sonst ein hohes Ministerium sie zuzuweisen für gut finden sollte. 10tens. Die Bestimmung nach welcher im oben Punkt 4 d) erwähnten drei Abstufungen das Schulgeld von jedem einzelnen Schüler zu entrichten sei sowie das Recht mittellose Schüler vom Unterrichtsgelde zu befreien steht den Inspektoren zu. 11tens. Die Schulkassa wird von den städtischen Kasaabeamten jedoch abgesondert von den stättischen Geldern verwaltet und verrechnet. 12tens. Die Einhebung des Schulgeldes liegt dem Direktor ob, welcher dasselbe im ersten Monate eines jeden Semesters an die Stadtkassa abzuführen hat. — 13tens. Die Auszahlungen aus der Kassa haben über von dem Direktor und wenigstens zwei Inspektoren gefertigte Anweisungen, welche bei systemisierten Ausgaben auf ein für alle Male geschehen können, zu erfolgen. 14tens. Nach Ablauf des Jahres wird von der Kassa die gehörig dokumentierte Rechnung über die Ein- und Ausgaben der Schule den Inspektoren zugestellt, welche dieselbe zu prüfen und mit ihren Bemerkungen der Kreisbehörde zur Genehmigung vorzulegen haben. — 15tens. Die sich etwa ergebenden Überschüsse sind zum besten der Anstalt fruchtbringend anzulegen, worüber die Inspektoren bei Vorlegung der Jahresrechnung im Envernehmen mit dem Gemeindevorstande ihre Anträge an die Kreis-

behörde zu stellen haben. — 16tens. Die Judengemeinde gestattet, dass die oben Punkt 4 b) erwähnte Obligation über 2776 fl sowie die aus dem Punkt 4 a) erwähnten Geflügelzinse herrührenden in der Gemeinde zu Schulzwecken zurückzuerstattenden Obligationen zum besten des Schulfondes vinculirt werden. 17tens. Ebenso gestattet die Brodyer Judengemeinde, dass gegenwärtige Stiftungsurkunde über alle der Gemeinde zugehörigen Realitäten intabulirt und über alle ihr zustehenden einverleibten Activforderungen superintabulirt werde. Urkund dessen folgen die eigenhändigen Namensfertigungen der Judengemeindevorsteher und jüdischen Ausschussmänner in Gegenwart erbetener Zeugen. Brody den 13. Mai 1853. M' Nirenstein m.p. Gemeindevorsteher, Neumann Kornfeld m.p. Gemeindevorsteher Joseph Zins m.p. Gemeindevorsteher, M. Nirenstein m. p. Ausschussmitglied, Majer Kallir m'p., Gemeinderat, Lazarus A. Landau, Gemeinderat, Leo Burstein m.p. bürg. Ausschussmitglied, Seinwel Brandeis m.p. Ausschussmitglied, Majer Beer m.p. Ausschussmitglied, Hersch Reich m.p. Ausschussmitglied, S. Basseches m.p. Ausschussmitglied, H. M. Braun m.p. bürg. Ausschussmitglied und Gemeinderat, Samuel Liebmann m.p. Ausschussmitglied, Pincas Schermesser m.p.

Als Zeugen Heinrich Platzer m.p., Anton Heinrich m.p., Beny Balban m.p. Dass die vorstehende Dotationsurkunde echt sei und von den hierstädtischen israelitischen Ausschussmännern und Gemeindevorstehern gefertigt worden ist, wird hiermit bestätigt. Brody am 21. Oktober 1853 Wojakowski m.p.

Nr. 8922. Die Echtheit der Fertigung des Brodyer Bürgermeisters Wojakowski wird bestätigt' K. K. Kreisbehörde Zloczów am 30 Juni 1853 Grubenthal m.p.

Nr. 7644.

Die gegenwärtige Dotationsurkunde wird insoferne sie den Bestimmungen 1—7 des hohen Unterrichtsministerialerlasses vom 24. Juli 1853 Z.5616 nicht entgegenstehend genehmigt.

Die bezogenen Bestimmungen des hohen Unterrichtsministerialerlasses vom 24. Juli 1853 Z. 5616 womit die Errichtung einer deutschisraelitischen Haupt- und Mädchenschule in Brody bewilligt worden ist, sind folgende: 1) Die besagte Haupt- und Mädchenschule hat womöglich schon mit Beginn des nächsten Schuljahres 1854 ins Leben zu treten und hat aus zwei Abteilungen nämlich aus einer Knaben- und Mädchenschule zu bestehen. 2) Das Schulpersonal an dieser Schule hat aus folgenden Lehr- und Dienstindividuen und mit nachstehenden Bezügen zu bestehen: a) Ein Direktor und zugleich Religionslehrer in dieser Schule mit dem Gehalte von 500 fl. und dem Genusse einer freien Wohnung im Schulhause. Derselbe ist auch verpflichtet gegen Bezug einer aus dem dieser Hauptschule von der Gemeinde gewidmeten Dotationsfonde zu verabreichende Remuneration von 200 fl. jährlich den Schülern der dortigen Realschule den Religionsunterricht zu erteilen. b) 2 Lehrer jeder zu 400 fl., c) 5 Lehrer jeder zu 300 fl., d) 2 Lehrer jeder zu 250 fl., e) 5 Gehilfen jeder zu 150 fl., f) eine Industrielehrerin mit 200 fl., g) eine Industrielehrerin mit 150 fl., h) ein Schuldiener mit 150 fl.

jährlichen Gehaltes. Die Verteilung der Lehrer an die beiden Abteilungen nach der im Berichte vom 22. April d. J. Z 2028 gemachten Andeutung wird von der Landesschulbehörde anheimgestellt. 3) Dieses Schulpersonal ist nach den fü Hauptschulen bestehenden Schulgesetzen pensionsfähig und sind in eintretenden Pensionsfällen die normalmässigen Pensionen aus dem von der Gemeinde für diese Schule sichergestellten Dotationsfonde zu bestreiten. 4) In Bezug auf die obere Aufsicht dieser Schule wird die definitive Bestimmung später nachfolgen. Bis dahin ist in einzelnen Fällen das Geschäft der Schuldistrikts- und Oberleitung in derselben Weise zu führen wie dies bei den jüdischen Schulen zu Tarnopol und Lemberg nach den dienstfalligen Ah.*** Bestimmungen geschieht. 5) In Betreff des Beginnes und der Dauer des Schuljahres ist sich daran zu halten wie es an den jüdischen Schulen zu Tarnopol und Lemberg gehalten wird. 6) In Bezug auf das an der Brodyer jüdischen Schule zu entrichtende Schulgeld wird der Antrag der Landesschulbehörde genehmigt und dieses in jenen Beträgen als maximum angesetzt in welchen es nach den 3 Klassen gegenwartig an der Tarnopoler Schule entrichtet wird. 7) Dem Unterrichte an dieser Schule ist der mit dem Ministerialerlasse vom 22. Feber d.J. Z 1186 mitgeteilte Lehrplan zum grunde zu legen. Es versteht sich übrigens von selbst, dass der Unterricht in profanen deutschen und polnischen Lehrgegenständen ganz in derselben Weise und nach denselben Lehrbüchern zu erteilen ist, wie sie für galizische Hauptschulen überhaupt vorgeschrieben sind. Die hebräischen Lehrgegenstände sind ganz nach dem Lehrplane der Tarnopoler jüdischen Hauptschule vorzutragen. Ebenso versteht es sich, dass auf das Lehrpersonal der jüdischen Hauptschule zu Brody in allen jenen Beziehungen für welche in dem gegenwartigen Erlasse nicht etwa besonders festgesetzt wurde, die allgemeinen Schulvorschriften Anordnung zu finden haben. Es ist überhaupt Sache des Religionslehrers dem von der Gemeinde ausgesprochenen Wunsche gemäss mit Berücksichtigung jedoch der Entwicklungsstufe und der geistigen Empfänglichkeit seiner Schüler den Unterricht in der Bibel mit dem Religionsunterrichte überhaupt in Verbindung zu bringen, ohne hiefür mehrere wöchentliche Stunden einzusetzen. Von der k. k. galizischen Landesschulbehörde Lemberg am 23. Dezember 1853. In Dienstverhinderung Sr. Excellenz des Herrn Statthalters: Mosz m.p.

Allerhöchsten ***

אחרית הקהילה [1]

(מפי עד ראיה, קלמן הרניק [2])

כעלות השחר, ביום 22 ליוני 1941, הובהלנו בהשכמה לקול רעמים אדירים של הפגזה. אותו יום פרצה המלחמה בין גרמניה לבין ברית־המועצות. כעבור שמונה ימים נפלה ברודי בידי הגרמנים (1.7.1941). שמונה ימים בלינו במרתפים ובמחבואים, רחובות עלו בלהבות, בני־אדם נפלו חללים בחוצות, אולם משחק תמים וילדותי היה הכל, לעומת המאורעות שעתידים היו להתחולל.

באחד ביולי 1941 בקעו ועלו באזנינו שאגות „הייל היטלר!" של האוקראינים, שהזדרזו להקביל במיוחד ובחגיגיות את פני הגרמנים הכובשים. אותן הבריות, שאך אתמול התראו כחסידים נלהבים של המשטר הבולשבי, היו ראשונים למצוא שפה משותפת עם ה„דייטש", העמידו עצמם לרשותו עד גמירא, מילאו בצייתנות עוורת אחר תכניותיו האכזריות לגבי פולנים, וביתר משטמה קנאית לגבי יהודים. למן הרגע הראשון הם פנו עורף למפרים וידידים לשעבר, בהוכיחם שהם עבדים נרצעים לתיאורית־הגזעים הנוראה. הם גייסו, והמדובר כאן בעסקנים ציבוריים, לשם מתן סיוע לכובשים הגרמנים, את המושחתים והמנוולים ביותר מביניהם, והכל למען הגשמת התכנית של שלילת זכויות אדם מאת היהודים "Juden ohne Rechte" ומהאי טעמא אחת דתם להישמד. "Zum Ausrotten!" יש להגשים שלבים שונים של עקירה מן השורש: השפלה, השמצה, זיהום, רדיפה, שדידה, ולבסוף — טבח גמור ומוחלט. וכמכשירים משמשים לפסיכופאטים ההם שני כלים: השוט והאקדח. למן היום הראשון למדו האקראינים את התורה הזאת על בוריה, קודם כל את הרעיון העיקרי, ואחר־כך את מסקנותיו, וכן הכניסו שינויי גירסאות חבלניים משלהם, שבוצעו באכזריות של שדים ובדייקנות של גרמנים.

במשך עשרים ושלושה חדשים בוצעו לגבינו פשעים אלה. עשרים ושלשה חדשים נמשך הגיהנום. וככה זה התחיל:

*

כבר בימים הראשונים מינה המפקד המקומי מינהל עירוני, שבראשו הועמד המורה לשעבר של ביה"ס למסחר — אורישצין (Oryszczyn); למפקח המשטרה מונה עוזר של עו"ד דודצאק (Dudczak); וזמן־מה לאחרי־כן — מי שהוא בשם סוכוביץ

1 תורגם מאידיש לעברית בידי יעקב נתנאלי—רותמן.

2 קלמן הרניק (Buzio Harnik) ז"ל נולד בולשצ'יקי, בגליציה המזרחית, ביום 3 ליולי שנת 1903, לאביו יהודה ולאמו פשה. נתייתם מאביו כשהיה בן ארבע, ואמו השגיחה על חינוכו ולימודיו. נתמנה כמורה בביה"ס העממי בברודי ושימש גם זמן מה כמנהל המוסד. עבד בברודי כמורה שתים־עשרה שנה. היה מסור בכל מאודו לחינוך ולכל ענין צבורי אחר, בו טיפל. אירגן בברודי תזמורת והיה יו"ר חברת „הזמיר". היה חבר הועד המרכזי של פוע"צ־התאחדות בפולין. עלה ארצה בשנת 1948 עם בתו היחידה, ישראלה, שניצלה ע"י נוצרים. אחר לבטים ראשונים, פעל בזמן האחרון במרכז מחוזי מטעם מחלקת הקליטה של מפלגת פועלי א"י, במעברות בסביבות רחובות. היה בשנתים האחרונות פעיל בארגון יוצאי ברודי ולקח חלק בארגון הכינוס הארצי הראשון של הברודאים, שהתקיים בת"א ביום 21.5.1951, בעודנו ער ורענן לכל המתרחש, ולאחר חנוכת דירתו בשכון בת"א, והוא רק בן 49 שנה, והנה נפל ומת משבץ לב, ביום כ"ג סיון תשי"ב (16 יוני 1952).

(Suchowicz). כראש העיר נתמנה מי שהיה פקיד־בנקאי — בוקסה (Buksa). כל אלה השתייכו אל המעמד האזרחי, ונדמה לנו אותה שעה, שהמצב לא יהיה, איפוא, קשה מנשוא. תקוות מרובות רחשו במיוחד אותם יהודים, אשר מילאו שירות בחיל הצבא האוקראיני בשנות 1918—1920, ובמיוחד אלה דלהלן: ליפשיץ [3], הוסאר [4], ד"ר פויארשטיין [5] ובארטינסקי [6]. ברם הסוף שלהם היה כסופם של כל הנשארים (חוץ מבארטיניסקי, המבלה שנותיו בפולין).

טראגי־קומי היה מצבו של יהודי אחד, ושפרוך שמו (Spruch). שבהיותו באיטליה בשבי, אחרי מלחמת העולם הראשונה, הסתפח אל המפלגה הפאשיסטית, שלא נמנעה אז לקבל יהודים כחברים מן המנין.

מצויד בתעודות מתאימות, הופיע אותו שפרוך לפני המפקד הצבאי הגרמני ואגנר והלז נזדרז מניה וביה לתת למועמד הפאשיסטי לקח עם המגלב ביד, כדי ללמדך, מה בין פאשיזם לסוציאליזם־לאומי.

והנה הוטלה המשימה על הד"ר אברהם גלאסברג להרכיב את היודנראט (המועצה היהודית) ובית־המדרש של אטל לעמעלס נקבע כמקום מושבה. למפקד המשטרה הפנימית היהודית (Ordnungs-Dienst) נתמנה בוכבינדר [7].

בשלב הראשון היתה המועצה היהודית נתונה למרותו של המפקד העירוני, ואחרי־כן של הגיסטאפו.

הוטל על היו"ר של המועצה היהודית לגייס לעבודה מדי יום ביומו 150 פועלים, כמו כן נתחייב להמציא ריהוט בשביל כל הפקידות הגרמנית. החל מן ה־5 ליולי (1941) נצטוה כל יהודי למן 12—60 שנה לענוד סרט ברוחב של 10 ס"מ ועליו מגן־דוד כחול. בשעות ההסגר המשטרתי, משעה 4 אחה"צ עד 6 בבוקר, אסור היה לכל יהודי לצאת מן העיר, כמו כן אסור היה לנסוע ברכבת. מקרה בודד היה ריינהולד [8], שנסע פעמים מספר ללבוב לערוך קנייה של עורות בשביל הז'נדרמים. קניה של מצרכים בשביל היהודים נקבעה משעה 12—2 אחה"צ, כשכל הסחורות נמכרו כבר, ואזל כמעט המלאי בשוק. וכאן (בשווקים) היה מטיל אימתו ז'נדרם־השדה, זכרו לדראון, פוגל, שהיה כותש באכזריות חיימה כל יהודי, שפגש בדרכו, כנשים כגברים והרביץ בהם, שלא ילכו על המדרכות ... אותו זמן נאסר על היהודים בעונש מוות לעסוק בכל מסחר שהוא. ברם, מסים היו מחוייבים לסלק עד פרוטה אחרונה, ואם אין הנתבע בנמצא, על מועצת היהודים לשלם חובו. ולשם כך, נוסדה קרן מיוחדת ליד המועצה.

מימוש תכנית־היהודים מתחיל בעצם מחינוכם של האריים, היינו האוקראינים והפולנים.

3 ד"ר דולק ליפשיץ, בן זיגמונד ליפשיץ בעל סחנת הקמח.

4 פסח הוסאר, בעל חנות של פירות, ברחוב „גולדבאס".

5 לשעבר מזכיר הקהלה בביליץ (ביעלסקו) בשלויה. הוא מסר כל רכושו למשמרת לגויה, ששימשה בביתו כעוזרת. אחרי חיסול הגיטו, בקשו הוא ואשתו מחסה אצלה, וגורשו באכזריות מעל פניה. שניהם התאבדו. בנם בן־השבע, מנחם, קיבל עוד זמן מה אחרי מותם עזרה מיחידים, ולבסוף אבד.

6 יהודי איש לבוב, שימש כשופט בעיר ברודי.

7 שמו היה הרץ בוכבינדר, בן כורך ברודאי. היה קצין אצל האוקראינים, אחרי מלחמת העולם הראשונה. התנהג בהגינות כראש שירות הסדר.

8 מנדל ריינהולד, סוחר עורות ברודאי.

כחומר לימוד משמשים חוץ מאמצעים „משכנעים", כגון הרבצה, שדידה, אונס (חרף תיאורית־הגזעים של הפיהרר), גם סרטים, הרצאות, עתונים ומודעות, לגרמנים לחוד, ולגזעים נחותים לחוד, ובשפות שונות. בחומר זה מסבירים לכל, שיהודים הם הגורמים למגפות, גניבות, דליקות, הרעלת בארות, שבכל תוצאות המלחמה אשם היהודי.

היהדות העולמית היא ששאפה למלחמה, ובכן, יוצא לנו מזה ...

*

ביום 8 ליולי 1941 **חוטפים בחוצות העיר** אנשים ונשים, מכל הבא ביד. 150 יהודים ערוכים בטורים אצל בית־המרקחת של סנצר. כנופיית גרמנים נותנים „שעור הסתכלות" לאספסוף ה„ארי", כיצד יש להתייחס ליהודים. מרביצים בהם מכות רצח, ולקול צחוקם של הנאספים מובילים את היהודים לפי־שעה רק אל הקסרקטין של התותחנים לעבודת כפיה. ולמען לא נשלה את עצמנו (במקרה גם אני הייתי בין המובלים), הורג גרמני אחד ביריה באותו מעמד את יענקל שפירא, חולה־עצבים ידוע. ד"ר קוטין הרופא מוּפה עד זוב דם ובאכזריות־חימה, בגלל פנייתו הישירה אל סרן הפרשים (ריטמייסטר). ד"ר קוטין החזיק אותה שעה את מפתחות המעבדה בכיסו, מקום שהיה עובד כרופא, והפנה תשומת־לב הקציץ לכך. ב־9 לחדש יולי 1941 מופיעה הגיסטאפו, בראשותו של התלין הנודע לשמצה הויפט־שטורמפירר קריגר (Krueger), והיא מעקלת את כל ביתו של טריביטש (Trebitsch) ברחוב שקולנה. שבועים ימים מתנוסס על הבית הדגל עם גולגולת המתים, המכמלת — רצח.

ושוב תאריך — ה־11 ליולי — בחוצות חוטפים 400 יהודים, הנעלמים לנצח, ובעונה אחת נאסרים ד"ר מיכאל פרידלנדר והנריק פרידלנדר[9], ד"ר י. קוטין וליאון ברוצינר[10] ומועצת היהודים מצטווה: א) להכין רשימה של האינטליגנציה, ב) לרהט את כל בית הגיסטאפו ולהלביש את כל הפקידים, ג) במשך ימים ספורים להמציא קונטריבוציה של 250 אלף זלוטי!

ממחרת היום מתכנסת האינטליגנציה היהודית, כי שומה עליה, כביכול, להכין תכניות להקמת הגיטו ... שלשה ימים מתקלסים התליינים ומלעיגים באומללים, וביום ג', 15 לאוגוסט, מטעינים אותם על מכוניות משא ומובילים אותם לאי־שם. ומאותו יום הם נעלמו.

כאן מצורפת רשימת שמות אי־אילו מן הנהרגים לפי מקצועות:

מורים:		מהנדסים:	עורכי־דין:
מבית הספר העממי		Kapelusz	Dr. Preminger
A. Moscisker		Rogowski	Dr. Heller
S. Bernstein		Streicher	Dr. Offe
A. Klar	גברת		Dr. Efroich
E. Harnik		בעלי מחנות קמח:	Dr. Ambos
Berman	גברת	Marder	Dr. Kanfer
Lemelmann	גברת	Zwerdling	Dr. Garfunkel

9 ד"ר מיכאל פרידלנדר, והנריק פרידלנדר, שני מורים מן הגמנסיה הממשלתית.

10 ליאון ברוצינר, סוחר של מוצרי חשמל, נתמנה לאספקת מזונות ביודנראט.

Aufrichtig		D. Werbner		Fischer	וגברת
L. Schoenholz		Safier	גברת	Braver	
Dr. Falik		Bogner		Braver	וגברת
		Landau		S. Kahane	
		Tenenbaum		Fuhrer	
מן הגמנסיה העירונית		Spielman		N. Schwarz	גברת
Dr. Friedländer				Krysia	גברת
H. Friedländer				Rottenberg	
I. Friedländer	גברת	רוקחים :		Rottenberg	וגברת
M. Schwadron		Sz. Pitsch [11]		Stock	
Lauer		Pitsch		Stock	וגברת
Kapise		Finkelstein	גברת	Szwadron	
D. Wurm		Fischer [12]		Landgewuerz	

כל המנויים לעיל הוצאו אל בית העלמין שאצל בור הסיד (Wapianka) ושם נפלו. רופאים ל א נלקחו ב„אקציה" זו. יש להוסיף, כי שעה שבוצע הפשע האיום הזה, סיירו אנשי גיסטאפו בבתיהם של הקרבנות וגזלו שם והוציאו את רכושם.

והחיים הולכים ונמשכים, נישול עוקב נישול, אולם התקוה, שבכל זאת הסיוט יחלוף, מתחזקת על־ידי כל מיני שמועות, ויש אומרים אפילו שהנלקחים לאי־שם חיים ומוסיפים לעבוד ... סחטנים ורמאים ממינים שונים מזדמנים ומעודדים ע"י ידיעות מהימנות, כביכול. נשלחים לארבע פנות הארץ שליחים מיוחדים, חיילים וציווילים. אגרות מועברות לווינר־ניישטאט, לייפציג, מינכן, רובנה, המבורג, נאחזים במשהו ומישהו, מחפשים בכל מקום שאיזה מפר של מפר עלול להימצא, מבזבזים את הפרוטה האחרונה, שמא ואולי ובכל־זאת ימצאו את הנחטפים ... ובאותה שעה קברותיהם של הנעצרים רחוקים מאתנו בס"ה קילומטר אחד ... ושוב מנצלים נוכלים את שעת המבוכה המשתררת אצלנו וסוחטים כספים וחפצים שונים, כביכול, למען האומללים ... יהודים אינם מאמינים ואינם רוצים להכיר את האמת ... אינם נותנים אמון אפילו בעתונות של המחתרת. ומתוכה, בכל זאת, ניכרת המציאות, כמו שהיא. אבל יהודים אינם מאמינים ומצפים לישועה.

*

והנה מתחילה פורענות של הקמת מחנות עבודה בנקודות דלהלן : Kozaki, Jaktorów, Lackie, Pluhów, Zborów, Sasów, Olesko, Brody. בראש המחנות מופקדים מל־אכי־חבלה מרובי־נסיון. לכל איש שיטת עינויים ותועבות משלו, וכל אחד בעל מיכון של השמדה מיוחד לו לעצמו. ובידם של התליינים הללו מסייעים אנשי־דמים יהודים, כנותני־יד לפושעים.

*

ואלה הם שמותיהם (שם רשעים ירקב) של ראשי הטבחים : Foks, Grzymek, Lambo, Mantel, Klaus, Sielski, Salzborn, Hildebrand, Róg.

חבל מאד שמכל אלה נפל בפח והורשע בדין אחרי הזוועות רק Grzymek בלבד — השאר ממשיכים עדין אי־שם את חייהם הנאלחים. ילא כל דמיון לתאר את תועבותיהם הפסיכופאטיות של המנויים לעיל. המועצה של היהודים בברודי עושה בינתיים מאמצים

11 בנו של המדפיס הידוע.

12 בעל בית־המרקחת ק א ל י ר, יליד רוחא־רוסקא.

מרובים להקל על סבל חייהם של שבויי המחנות. ממציאים להם חבילות מזון ופודים את החולים, כגון ד"ר פוירשטיין, כי במחנות העבודה גוועים בימים ההם אלפים מרובים מסבל ומעינויים בלתי־אנושיים.

ביום 20 לחודש ספטמבר 1941, כ"ח אלול תש"א, יורדת על ברודי הזוועה של ה„אקציה" הראשונה. ימים מספר קודם לכן מפיצים הגרמנים שמועות על אודות „אקציה" על לא־יהודים, היינו על „אריים". זה התחיל בשעה 5. עם דמדומי השחר נשמע נפץ של יריות, הס"ה היה: 250 הרוגים ו־2000 מובלים להשמדה ... ה„אקציה" ארכה יום וחצי. את האומללים הקהילו קודם כל בשוק (Rynek) ומשם הובילום בקרונות נעולים לבלזיץ ורק אחד־יחיד נמלט מהם לפני תחנת ראווא־רוסקא, צוונגלר שמו (Zwengler)[13].

ב־2 לאוקטובר 1941[14], ממחרת יום הכפורים, השתוללה ה„אקציה" השניה — שמספר קרבנותיה הגיע ל־2500 נפש. בין המומתים ביריה היה גם אוקסר הישיש, המורה המפורסם, שגידל דורות של תלמידים בביה"ס העממי. כדאי להקדיש תשומת־לב למותו של הקדוש הזה:

זה היה תלמידו לשעבר וראש היהודים בפועל — הרמן בלוך, שהחביא את מורהו באחד החדרים של היודנראט. שם גילהו ברנש מן הגיסטאפו, ואחר הערה צינית: „מה מספר שנותיו של הסבא? היש לו עדין שנים משלו?" הרגו ביריה ישירה אל פיו.

יש לי להעיר, שמר אוקסר שח לי, כי במרתף של בית־הזקנים, שאיכסן אותה שעה גם את בית־היתומים העירוני, הוטמנו כל כלי הכסף של בית־הכנסת הגדול.

*

פרשת הגיטו. להפסקת „נופש" כלשהו זכו הכל ע"י ההכנות להקמת גיטו. התאריך נקבע לאחד בדצמבר 1941 והוארך עד לאחד בינואר 1942. בשביל הגיטו נבחרו כל הסימטאות הצדדיות מסביב לרחוב בית־החולים, בית־המרחץ (Lazienna) ורחוב הגרסאים (Krupnicza). כידוע, היו סימטאות נושנות אלה מאז ומתמיד דלילות האוכלוסין. עכשיו צופפו בחוצות הצרים והדלים בערך 15 אלף יהודים (לפני פרוץ המלחמה מנתה האוכלוסיה היהודית שבהן 7.202 נפש). שכן חוץ מיהודי המחוז נמלטו הנה יהודים מן Toporów, Sokołówka, Szczurowice, Podhorce, Lopatyn, Ołesko, Radziechów ויחידים מעיר הגבול הרוסית ראדזיויל (Radziwiłów) וכן פליטים מוואהלין.

כל הגיטו הוקף גדר תיל דוקרני, ורק שתי נקודות פתוחות נשארו — ליציאה ולכניסה. השער הראשי היה אצל ביתו של טריט. מעל לשער מן הצד של הגיטו התנוססה, כתובת דלהלן בשלוש שפות: Halt ! Grenze des Ghettos ! Unberechtigtes Verlassen wird mit dem Tode bestraft ! („עצור ! כאן תחום הגיטו ! יציאה בלי רשות גוררת עונש מות !). מן החזית היתה הכתובת מנוסחת באופן אחר: „הכניסה לאריים אסורה ! עבריינים צפוים לעונש מאסר, או לקנס של 1000 זהובים". על יד השער הועמד אחד משירות הסדרנים O. D. ומזמן לזמן גם שוטר אוקראיני.

קרבנות נפלו בגיטו כבר בימים הראשונים. כך כדאי להעלות מנשיה את מותו של קוהל[15], שעמד לא רחוק מגדר התיל. השוטר Lozowyj הרביץ בו כדור. היו ביניהם אי־

13 סוחר בבלויי סתבות.

14 כאן כתב המחבר: 2 לנובמבר 1941, ערב יום הכפורים. ושעות הוא בידו.

15 לא היה בהודאי, סוחר לפי מקצועו.

אלו חשבונות ישנים, ועתה מצא הרוצח מקום להתנקם בו. על התערבות מידית של היודנראט הגיב ראש המשטרה במלים: „אין דבר, יהיה פחות יהודי אחד ...". אותו לחזובי, הסאדיסט והרוצח הידוע, דם מאות יהודים ברודאים תלוי בקולרו. כמותו היו גם יתר האוקראינים: זרנוביץ, סימניוק, פבלוק, קוסט, בויקו. מעכשיו השתררה בגיטו הפקרות גמורה. הותרו הרצח והטבח, שכן ידעו שלא יגעו ברוצח לרעה; אדרבה, הוא עלול עוד לקבל פרס. קיצוב המזונות בשביל היהודים תושבי הגיטו נמסר לידי הצרכניה האוקראינית הרשמית „סויוז" (Sojuz) ובוצע במדה זעומה ואפסית. באורח פרטי אין להשיג לחלוטין שום דבר. הנוצרים נקנסים בכל חומר הדין בעד מכירת מזון ליהודים. משתלט רעב איום. מיום ליום מתרבים מקרי־מות. הרחובות גדושים נפוחי־רעב. משתולל טיפוס־הרעב. המצוקה האיומה והתנאים הבלתי היגייניים הם הגורמים לכך באורח ישיר. ברם, כולם מעוניינים שהשלטון לא ידע שמק מן האמת. נוסף לכך משתרר החורף הקשה של שנת 1942. קיצוב עצי ההסקה הוא מצחיק. נאלצים בשביל הסקה לפרק קירות ומחיצות של בתי־עץ. אין לתאר את מחזות־האימים, המתחוללים בשעת חלוקת עצי־הסקה. מזי רעב, ידועי חולי ועניים מרודים מתכתשים עד זוב־דם בגלל כפיס עץ להסקה ... המצב מחמיר והולך. התמותה מגיעה ל־20 עד 50 נפש ליום, והיא הופכת תופעה רגילה. העולם התחתון צף ועולה על שטח הצבוריות בגיטו, ואתו הזוהמה המתועבת ביותר. אינסטינקטים של חיות טורפות, אלימות פיזית, שדידת הרכוש האחרון, גניבות, גזילות שולטים בגיטו ובחוצותיו לעין הכול. מנוולים, כגון ראובן מייזלר [16] וזיינויל [17], נעשים למבצעים ראשיים של כל מיני תועבות וסאדיזם. הפקרות גמורה משתלטת, בה החלש נעשה אסקופה נדרסת לכל עושק ובעל־אגרוף. פסה כל תקוה. הנטיה להסביר כל אירוע טבעי בסימן־טוב, לגלות רמזי רמזים של ישועה ופורקן בכל מה שמתחולל, זו האופטימיות שנתפסו לה רבים ושלמים, אפילו משכילים ואקדמאים — חולפת עתה לחלוטין, ומקומה תופסת אדישות מדהימה ואפיסת כל יכולת לעמוד במערכה ... לא יתכן כבר שיהיה יותר רע, יותר איום.

*

והנה משתלט על הכל הטירור האכזרי והנורא ביותר: שירות החדשות היחידי בתוך הגיטו מבוצע ע"י העובדים של המפעלים הזרים, הנמצאים בצד ה„ארי". עם שחר הם יוצאים ובלילה הם חוזרים. רבים מהם מצליחים להבריח אל הגיטו פרוסת לחם וכיוצא בזה. העובדים „המאושרים" האלה ניצלים גם מכל מרעין־בישין פתאומיים, מכל מיני אקציות. איש איש נותן את כל מחמדיו בעד „פסת נייר" כלשהי; השגת כרטיס־זיהוי עם גושפנקא — „א שטעמפאלע" — הופכת לבעיית חיים. הסיסמה היא להשיג מקום עבודה בכל מחיר! הפירמות Alt und Abfallstoff Erfassung, Liegenschaft G., Wykłycky [19] Tod [18] וכולי, מאפשרות לקבל תוית: [20] Nr., [21] W, [22] A,

16 בריון מקומי, בן נחתום.

17 סבל ברודאי, גברתן ודפקטיבי, היה עלול להרוג אדם במכת־יד אחת. נתמנה לקאפו של עובדי כפיה במחנה Kozaki, שם התאכזר לכול. אח"כ הועבר אל גיטו ברודי.

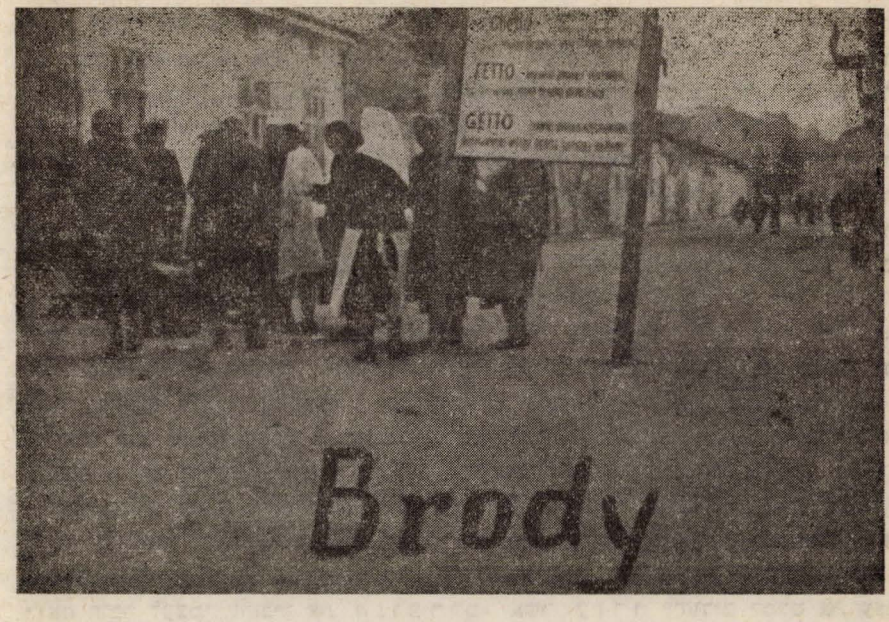
18 בתי־מלאכה שעבדו לטובת ה„וועהר־מאכט".

19 הפירמה Wyklycky עסקה באיסוף ועיבוד כל מיני פסולת וחמרי גלם ישנים.

20 Nr. = מספר של כרטיס הזהוי לעובדים בשביל הצבא.

21 W = וועהר־מאכט, כלומר: חיל־הצבא.

22 A = ארבייטס־פעהיג, כלומר: מוכשר לעבודה.

הגיטו ברובע היהודי הישן

ובעדה אדם נותן הכל: כספו, זהבו, כבודו. שכן רק כך ניתנת לאדם האפשרות להמשיך קיומו, לבלות אולי את „ההוא" . . .

ברם ענין מגיפת הטיפוס בגיטו מגיע לאזני השלטונות, והגיטו נסגר לחודש, ואחרי כן לשלושה חדשים. חלק של הפירמות מקים קסרקטין מיוחדים בשביל היהודים שלהן, מצב הרוח בפנים הגיטו מוסיף להיות מדוכא יותר ויותר. אחת היא השאיפה: להימלט מן הגיטו, להכין ניירות אריים, או לאכסן ולהצייד לכל הפחות את הילדים אצל מכרים נוצרים.

בכל חדר מצטופפות כעת עד עשר נפשות, ולמרות הצפיפות כל אחד הוא כה מבודד! ברם אף פעם אינך בודד ל נ פ ש ך ולהגיגיך. אתך תמיד המון מרוגזים, מעוצבנים, דיירים משותפים, אך כל אחד כבר תיכנן את תכניתו ועיצב אותה במחשבותיו. לכל אחד יש כבר קרבנות במשפחתו. הכל יודעים את אשר צפוי להם, ולפחות את ה י ל ד י ם י ש ל ה צ י ל. יומם ולילה נשמעות צווחות בחוצות, מהדהדות יריות. פה משתולל איזה אס"ס, שם הרוצח רוג (Róg)[23], הלאגר־פירר, ראש המחנה, בן השמונה־עשרה השחוץ; הם כופים אותך להגות בהצלה, להערים ולבצע . . . ברגע הסכנה נ ש א ר ר ק ה ב ו נ ק ר. הבונקר — זו פרשה בפני עצמה. שלבים שונים של אבולוציה עברו על הבונקר: למן מחבוא פרימיטיבי בעליית גג, או בצריף, עד למטמורה מצוינת במחתרת עמוקה בעלת־חדרים, ואפילו דירות, ומצויד במזון, מאור, רדיו, מים, וכולי וכולי. יש שהצליחו הנחבאים, באמת, לבלות את הגיטו ולהישאר בחיים. בונקרים כאלה היו אצל קריסטיאמפולר, בראון, כץ, שטיין, בוראצ'יק[24], בראנדון, ועוד ועוד. ברם, ילדים יש בכל זאת למסור לאחרים! וכאן אני רואה חובה לעצמי להזכיר את ה נ ו צ ר י ם, אשר ע ז ר ו ליהודים למלט את עצמם, או הצילו והחזיקו במשך שנים ילדים, ילדי ברוד, מבלי להירתע מפני סכנות שאיימו עליהם אפילו בעונש מות. הנה הרשימה, והיא רק חלקית: Jacenty Miklaszewsky[25]; סגן מושל העיר לשעבר — Dr. Zawadzki[26], Kist, Prof. Buczkowski, Humeniuk, Tymczyszyn, Lukaniec[27], Buraczek; המוציא לפועל פסקי ביה"ד לשעבר — (Komornik, שמו: נתנשה ממני), והכהן הפרובסט הפולני (Proboszcz).

בתי, בת השלוש, ניצלה אצל Miklaszewski, התארחה שם ארבע שנים ומחצה, והתייחסו אליה כאל בתם גופא. לדאבון הלב יש להוסיף, שרבים הם הילדים שאבדו לעם היהודי. כך ידוע לי, למשל, על Liska Ambos, בתו של ד"ר יוסף אמבוס[28], הנמצאת עד היום ב־Jelenia Góra (גבעת היעלים), כנוצריה. כל מאמצי ומאמציו של ד"ר מרדכי וייס[29], להצילה

23 פולקס־דויטשר, ז"א מתבולל פולני ממוצא גרמני.

24 אוקראיני, מסגר לפי מקצועו, מאסירי מחנה המעצר הפולני ב ר ז ה־ק א ר ט ו ס ק א לפני מלחמת העולם השניה, קומוניסט, אחד המעטים מחסידי האומה האוקראנית שלא פסק מלהושיט עזרה ליהודים, הדפיס בשבילם כרטיסי זיהוי בשמות נוצריים בדויים, החזיק למענם גושפנקאות מזויפות והציל הרבה יהודים בבונקר שהכין בביתו. יתר שמות בעלי־הבונקרים הם של יהודים.

25 פקיד משרד המסים, הירבה לעשות טובות וחסדים.

26 רופא מחוזי. היה מחזר מבונקר לבונקר לרפא חולים יהודים, והבריח אל הנחבאים סכומי כסף ניכרים מבחוץ, הכל בסכנת נפשות.

27 שמו הפרטי היה מירונקו, דפס לפי מקצועו, הגון מאד ביחסו ליהודים, אף הוא אוקראיני, אביו היה סוחר חזירים.

28 עו"ד לפי מקצועו.

29 רופא, ניצל מן ההריגה, עכשיו רופא בחיפה.

על ידי עליית הנוער עלו בתוהו. מובטחני שבברוד והסביבה נמצאים רבים מילדי ישראל. למען הינצל, או לפחות להתקיים, היו חייבים למצוא איזה „מגע", ורק אז נתאפשרה עבודה מחוץ לגיטו. עבודה השיגו על ידי מ ש ר ד ה ע ב ו ד ה = Arbeitsamt, והמחלקה המיוחדת בשביל יהודים; המשרד הכללי של העבודה התאכסן בבית אוסטרזצר, את המחלקה היהודית ניהל שם הולצגר [30]. ידועים המעשים של משרד העבודה. לכל „מקום עבודה" היה מחיר קבוע (הכל ב ז ה ב), שממנו אין להפחית על־ידי מיקוח אף פרוטה אחת, לא בדמעות ולא בהפצרות. לא יועיל שום דבר! קשיחים הם גם לבות היהודים — וחסומים. כל זה רק לשעת שקט, ואשר ל„אקציה" — לא תועיל שום תעודת עבודה, שום רישוי. הגיסטאפו אינה מכבדת שום חתימה...

*

והנה הובאו אי־אלו חדשות מן החזיתות, ושוב מתעוררות תקוות, אפשר, תאמר בכל זאת? ... אולי יחיו ויבלו ויגיעו לזמנים אחרים ... מתכנסות קבוצות נוער ומחליטות „לפרוץ ה ח ו צ ה א ל ה י ע ר ו ת". השלטונות מקבלים ידיעות על כך ומתחילים לתגיב. ד"ר וויס [31], היועץ הארצי, יחד עם ווארצוג מצווים, שכל היהודים מוכשרי העבודה יתכנסו ביום 4.5.1942 בחצר הקסרקטין. 1400 נצבים למפקד על המגרש. כאסיסטנטים משמשים בשעת־מעשה ראש המשטרה דאום, וכן הילדברנד [32], רוג, משטרה גרמנית, משטרת עזר אוקראינית, S. D. (Sicherheitsdienst) עם שרשן [33] (Szerszen) בראשה, וכן O. D. (שרות הסדר היהודי). בו במקום נהרגים ביריה שלושה יהודים. ביניהם גם צוקרמן [34]. השלטונות מארגנים מחנות הסגר שמהם אסור לאדם להתרחק.

למרות זאת גוברת השאיפה להקים ק ב ו צ ה ש ל ה ג נ ה ע צ מ י ת. מהנדס פויארשטיין [35] מרכיב אפילו בבתי־המלאכה של לאם מכונת־יריה. נמצא גם מספר מסוים של אקדחים. מתכוננים להחיש את הקמת הארגון. כמסייעים מופיעים Buraczek ו־Zak, כמנהיג משמש מהנדס פויארשטיין, אחריו בא ווילר [36] וקופל מרגוליס [37]. ביער נמצאים כבר Linder, Reinhold, Steiner, Schapira, Halberstad, כלם יחד הם בערך כ־80 בחורים ובחורות, לאו דוקא ברודאים.

ב־13 למאי 1943 נאספים שנים מהם ביער הלשנובי, והם מובאים אל בראד. בהיותם במעצר „המאגיסטראט" (העיריה) הם הורגים ביריה שוטר־כבאי אחד, ובורחים בכוון הגיטו ... בו ביום, כתגובה מידית, הוקף הגיטו מכל העברים; כנופיה מתפרצת של אוקראינים ופולנים משוסים, בראשותם של ז'נדרמים גרמנים עם מנהיגם הידוע לשמצה,

30 ירקן לשעבר. בן אחיו של הולצגר, מזכיר הקהילה היהודית לשעבר.

31 גרמני. לא להחליפו ברופא היהודי.

32 ראש מחלקת היהודים של הגיסטאפו ל כ ל גליציה המזרחית. לפי דרגתו — הויפטשטורמפירר.

33 בלש פולני.

34 סטודנט, בעל קלסתר פנים נוצרי וניירות אריים, היה עסוק כל הזמן בטרנספול, חזר משם אל ברודי מפני געגועים שהציקו לו, וכאן עלה עליו הכורת יחד עם האחים הלפרין מרובנו.

35 לא ברודאי.

36 זכה להינצל מן השואה, כעת בפאריס. היה פרטיזאן ביערות. הדפיס ספר על הטבח בברודי שיצא לאור בשפה הפולנית ע"י הועד היהודי בפולין.

37 כבן 50, פחח.

וארצוג, התפרצו אל הגיטו. התזיל טבח המוני. החוליגאן הברודאי הידוע, קאסיאנצוק, פורץ לו דרך בגיטו כשגרזן חד בידו, ובו הוא מרוצץ גלגלתו של כל מי שנמצא בדרכו. בין הנרצחים על ידו נמצא גם קופל מאר־גולים. 80 מן העדה מובלים לבסוף אל חודשת שנעלובקה ונרצחים שם [38].

ב־20 למאי (1943) קבלתי ידיעה, שכל המשטרה האוקראינית היא במצב הכן. מיד חדרתי אל הגיטו ומסרתי את הידיעה [39].

ב־21 למאי הובילו את אחרוני היהודים לבלזיץ, מהם נשארו בחיים ליאון בלאושטיין [40] מאגיסטר מאראש [41] וגברת הוכברג [42]. פה ושם חוטפים עוד אי־אילו יהודים בודדים, אוספים אותם בקסרקטין והורגים אותם ביריה. מספרים, שהיודנראט האחרון, שבראשו עמד איצ'יו כץ [43] (Icio Katz), הוצא להורג בקראסנה (Krasne). שם נרצחו חיים מרדכי חרש [44], ד"ר בצלאל מלס [45], ליאון ברוצינר (הי"ד), אלה אשר על־אף היותם ביודנראט הוכיחו במעשיהם, שרק טובת הרבים היתה לנגד עיניהם, ומגמתם העיקרית היתה לעזור, להציל, ולהקל על היסורים של החיים. ברודי מתרוקנת מיהודיה, נעשית יודן־ריין. היטלר ימח שמו השיג את שלו. כחמשים יהודים שרדו ככלות הכל בבונקרים וביערות. רק בקץ 1944 יצאו משם.

---

38 את קאסיאנצוק הכירו בשנת 1948 בפולין, אסרוהו ודנוהו והוציאוהו להורג.

39 הרניק היה עסוק אותה שעה אצל Miklaszcwski — פירמה של Alt- und Stoffabfallerfassung.

40 כיום בכפר ויטקין. נולד בברודי ב־29.12.1900, חי בעיר זו עד ליום 14.9.1943, ארבעה חדשים לאחר חיסול הגיטו. עסק בהגשת אספקה מטעם „יודישה זלבסט־הילפה" באישור של Osf. Warzog לשמונה מחנות עבודה שבסביבה. ביום חיסול הגיטו, 21.5.1943, הרכנס ל. בלאושטין יחד עם 1670 נפש למסע ההשמדה שנשלח אל בלזיץ. 120 איש הצטופפו בכל קרון, ובשעת הנסיעה השתעשעו האס־סים המלווים ביריה אל תוך הקרונות הדחוסים ... נפלו פצועים, חללים. בקרונו של בלאושטין פרצו את התיל הדוקרני של האשנבים, והתחילו קופצים החוצה. אחד נתרסק על הפסים, השני נורה ונהרג, והמסע שועט אל חשכת ההשמדה. החלישו מבפנים להוציא שתי מראות התוצה, שהקופץ יוהר בעוד מועד... גם בלאושטין הוציא מכיסו ראי. מעברו השני היה כתוב: Mądry Czyni Głupi Mysli („טפש אומר — חכם עושה"). בין רגע נפלה אצלו ההכרעה: יש לקפוץ! כמו לפי פקודת התעמלות נאחז בידו האחת מלמעלה, שלח רגליו החוצה, נאחז בקרון בשניה, נחן, קפץ, ריסק את אפו על החצץ, עמד ללא נשימה, מטרה מצוינת לחץ; לקול צעקת אזהרה מן הקרונות, התאושש ונמלט לאורך פסי הברזל בחזרה אל הגיטו השומם בברודי, ושם מצא מחסה וניצל.

41 מאגיסטר לפילוסופיה, כיום באוסטרליה.

42 חיתה אז נערה בת 15.

43 א י צ י ו (יצחק) כ ץ כבן 50, לשעבר פקיד העירייה. למד משפטים בלבוב, אביו היה סוחר. לא הניח דעתם של האומללים שסרו למשמעתו בגיטו, התאכזר לפרטיזנים היהודים שחדרו אל הגיטו לשבור אוכל, ומסר אותם למחנות עבודה ולהשמדה בטוחה. סורו היה רע בכל.

44 סותר־תבואה תמים וישר. היה עושה טוב כל ימי חייו. אוהב תלמידי חכמים ותוהג בחסידות. כבן 54 במותו.

45 בן 54. ציוני מסור ונאמן. שוחר השפה העברית ותרבותה מימי נעוריו, בעל השכלה כללית מקיפה, חבר האגודה האקדמאית „תחיה".

מפתח שמות האנשים, הארצות והערים

אבוטיא (חוה) 16
אבנרי (בן צבי) 314
אברהם אבא בן צבי 55
אברהם אבלי בן נחמן אבדק"ק סרקאל 90
אברהם אלעזר 152
אברהם בן ישראל 67
אברהם מבראד 64
אברהם ברל 140
אברהם גרשון מקיטוב 52
אברהם „דעם רביס" 37
אברהם יעקב בן יצחק 30
אברהם יקותיאל זלמן בן מאיר הכהן 77
אברהם הלוי מקראקא 108
אברהם מפריסלב 19
אברהם מטיסמעניץ 53
אברהם יוסקוביץ 15
אברהם מגדל מוכר ספרים 210
אברהם בן יהודה ליב 64
אברהם יהודה מהאלברשטט 51
אברהם נפתלי 61, 140, 131
אברהם פרנס הקהלה 19
אברהם בר שכנא 167
אברהם בן שלמה 18
אברהם ב"ר שמואל אשכנזי 19
אברהם שתדלן 19
אבראס יהושע 209
אברהרד תיאודור 260
אגר, חבר המועצה 145
אדאמס, הצייר 322
אדיסה 153, 157, 189, 200, 203, 204, 210, 212, 214, 234, 243, 254
אדר קרל יוסף 120—121, 123
אדריאנופל 106
אה"ו 101, 165
אהרון בן משה 16, 17
אהרן בן ישכר בער 22, 336
אהרון הלוי המגיד 77
אהרון זעליג ב"ר יהודה מגדיל סגל 69
אהרון ישראל 136, 389
אהרון משה מבראדי 63
אהרון מקוזילאוויץ 182
אהרונובה מושקוביצעבה 16
אהרונוביץ יוסף 313
אהרונוביץ סגל 123
אהרליך יוסף ר. 233, 234, 248
אהרנרייך בטי 248
אהרנרייך דוד בן מרדכי 208
אהרנרייך יצחק לוי 208
אהרנרייך ד"ר משה לוי 200, 207, 266
אהרנרייך משה מנוחם מגדל 208
אהרנרייך מרדכי 241, 242, 330, 390
אואורבך הירש 27
אואורטפרג 276
אובן ישן (Altofen) 242
אוגארטה גרף אלויס פון 125
אוגוסט השני מלך־פולין 43
אוגוסט השלישי מלך־פולין 32, 95
אוהנוב 65
אוכסר יהושע 304, 307, 310
אוכסר נחום 283, 401
אוליפנט סיר לורנס 299
אולסקו 13, 34
אולסקר וואלף 69
אומן 46
אונטר יהודית 238
אוסלינסקי 43
אוסטריצובר שמחה 131, 389
אוסטרהא 13, 43, 50, 65, 100, 115, 154
אוסטרוב 13, 154
אוסטרובסקי שמואל 198
אוסטריה 27, 46, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124, 127, 128, 129, 130, 132, 133, 146, 147, 149, 150, 152, 153, 156, 171, 199, 201, 211, 212, 218, 231, 234, 237, 254, 264, 269, 270, 274, 276—278, 285, 297, 299, 321
אוסטרליה 220
אוסטרזצר 173, 256, 270, 390
אוסטרזצר שמואל 283
אוסטרר ר' יוסף 115
אוסטרר ר' משה 10, 60, 63, 64, 71, 198, 331
אוסטרר שמואל 79, 132, 198
אוסישקין מ. מ. 313
אוסטפיץ רודולף 294
אוסשניט 307
ד"ר אופה ה. 309, 399
אופן (הונגריה) 106, 209
אופנהיים בר 174
אופנהיים דוד 27
אופנהיימר שמואל עמנואל 123

אויפריכטיג, גברת 400
אוקין משה 313
אוקראינה 21, 30, 32, 46, 116, 119, 124, 152, 200
אוקראינים 32
אורי מסטרליסק 262
אורישצטן 397
אורל 151
אורנסקי־מיקלניץ אלכסנדר 28
אורנשטיין ד"ר 236
אורנשטיין ר' יעקב 69
אורנשטיין מרדכי זאב 59, 134
אורנשטיין משה יהושע העשיל 59
אורנשטיין משולם יעקב 184, 195, 197, 264
אורנשטיין שאול יהושע העשיל 59
אושפיז מרדכי בן אביגדור 10, 189
אושציה 69
אחד העם 313
אטל לעמעלס (בית המדרש) 398
איגרא משולם 37, 57, 73, 93, 166
איזנשטט מאיר 65
איטליה 67, 88, 89, 98, 123, 200, 208, 211
אייבשיץ וואלף 58
אייבשיץ ר' יהונתן 10, 23, 55, 58, 59, 60, 63, 64, 67—68, 70
אייגר מירלי 283
אייגר ר' עקיבא 66, 158, 264, 283
אייגר שלמה 158
איהנאטוביץ יאן 371
אייזיק מבוסק 15
אייזלר מ. 319
אייזנשטאט 52, 133, 163
אייזנשטאט ישראל טוביה 49
אייטינגא אליעזר בן מנדיל 78
אייכהארן יוהן גוטפריד 174
אייכנשטיין צבי הירש 197
איסר ר' 63
איצק בן נפתלי הירץ 74
איצק חריא 47
איצק יצחק אלכסנדר 52
איצקוביץ אנזלם 137
איצקוביץ מרדכי 124
אירביט (באוראל) 154
אכסנפלד הפוחר 285
אלטאפן 214
אלטונה 58
אליאס 120
אליהו, סוחר עזרות 130
אליהו יהודה מויטקוב 77
אליהו ב"ר קלונימוס 49
אלימלך בעל "נועם אלימלך" 166
אליעזר מאטירסדורף 163
אליעזר הדיין 22, 59
אליעזר זוסמן בר' יצחק 53
אליעזר כץ אבדק"ק קאמיונקה 76
אליעזר ליפמן מבראדי 73, 64
אליעזר ליפמן אבדק"ק ברסצ'קו 75
אליעזר ליפמן בן יהודה ליב 73
אליק 108
אלישע הכהן 108, 262
אלנבוגן ד"ר 311
אלקסיניץ 57
ד"ר אמבוס 399, 403
אמדורד שמואל 198
אמיצינסקי 28
אמירוביץ 19
אמסטרדם 21, 36, 44, 49—50, 116, 123, 194
אמריקה 220, 244, 261, 274, 299
אנא אשת יעקב 15
אנגל מאקס 274
אנגליה 33
אנגלנדר מרדכי מרכוס 233, 295
אנדזיובסקי 152, 260—261
אנדריס פבל 259
אנדרמן דוד משה 11, 283, 304, 307
אנדרמן לינה 313
אנדרשי גראף יוליוס 276
אנטשל בר יצחק 135, 388
אניקסט 57
אנסקי ש. 321
אנצל יעקב 128
דאֶ־טה פרדינגר 261
אסטרייכר אלכסנדר אלעזר 123
אסטרייכר יצחק 238
אסטרייכר ליב 153
אסקלס, בארון 174
אפטא 8, 62, 64, 167, 198
אפרח ד"ר מארק 325, 399
אפרים המגיד 60, 332
אפרים אליעזר ב"ר צבי 64
אפרים ליבוביץ 22, 26, 28, 129, 370
אפרתי ליאון 214
אפרתי מינה 214
אפשטיין מרקוס 248
אקר יהושע 313
אקרמן אנדריי 260

ארטר יצחק 9, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 195, 199, 209, 213, 215, 244, 246, 270, 289, 390
אר"י 62, 107, 112, 113, 114
אריה יהודה ליב בן מרדכי 111, 329
אריה בן גרשון 389
אריה לייבוש בן מרדכי 180, 191
אריה ליב בן נתן נטע 45, 55, 57
אריה ליב רב מוילן 389
אריה ליב רבינוביץ 33
אריה ליב אבדק"ק ליזנסק 76, 370
אריה ליב אבד"ק מיץ 66
אריה ליב אבדק"ק סלוצק 56
אריה ליב מסקאהל 108
אריה לייב הרב מרישא 178
אריה פייבוש אבדק"ק קומארנא 77, 59, 182
ארכאנגילסק 150
ארמנים 17
ארנהיים לודביג פון 294
ארנשטיין, בארון 174
ארץ ישראל 11, 45, 46, 52, 53, 54, 56, 61, 78, 88, 89, 91, 110, 171, 220, 224, 232, 233, 262, 299, 300, 306, 307, 309, 310, 313, 314, 325
אשכנזי אבוש 296, 300, 303, 305
אשכנזי אפרים בן נתן 60, 69
אשכנזי ישראל 155
אשכנזי פיליפ 254
אשכנזי צבי 178

באב"ד אברהם השיל 228
באב"ד אריה ליב 87
באב"ד בילא 58
באב"ד בעריש 42
באב"ד דבורה 158
באב"ד יהושע העשיל 50, 82, 174, 264
באב"ד ר' יעקב 40, 42, 44, 50, 54, 58, 62, 82, 118, 123
באב"ד יצחק 50, 84
באב"ד יצחק יששכר בעריש 35
באב"ד לייב 43, 131
באב"ד מלכה 85
באב"ד מרדכי 39, 40—42, 50, 82, 83
באב"ד מרים (1) 85
באב"ד מרים (2) 85
באב"ד נתן 160
באב"ד פראדיל 85
באב"ד צבי הירש 35, 86
באב"ד רוזא 50, 118
באב"ד רחל 85
באב"ד רייצא 58, 84
באב"ד שמואל 62, 129, 131
באב"ד שרה 50
באב"ד־רבינוביץ המשפחה 82—88
באומאהל יוסף 230
באדני גראף 232
באדר גרשון 181
באזל 308
באלאבאן בני 395
באלאבן ברנהרד 314
באסכיס 256
באר 16
בארדיוב 116
בארטינסקי יהודה 398
בארטלר ג. 236
באריזר אליעזר יעקב 132
בארשץ מפקד גדוד קורלאנדי 19
בהרב חיים אליקום בציל 283
בהרב פרץ 283, 314, 316—317, 319
בואנוס איירס 11
בובר שלמה 43, 49, 202, 216
בוברקה 45
בוגארא, יהודי תורכי 171
בוגנר גברת 400
בודזאנוב 226
בודיאני ישראל 178
בודפשט 303
בודק 142
בודק יעקב 201, 214
בודק ישראל 184, 192
בודק צבי הירש 184, 185, 187, 201, 207, 211
בוהורודצ'אני 37
בוהמיה 152, 163, 237, 288
בוחריה 200
בוסושאן 223
בויקו 402
בויקובסקי איגנאצי 126, 128
בוכבינדר הרץ 398
בוכנר דוד בן משה הכהן 60
בוכנר זאב וואלף בן דוד הכהן 177
בולידוב 54, 55, 57, 195
בונפרסה הגנרל 171
בוסק 15, 88, 106
בוצ'אץ 21, 34, 37, 38, 67, 93

פרופ׳ בוצקובסקי 403
בוקובינה 123, 127, 151, 225, 253, 273, 281, 311
בוקסא 398
בוקרשט 207
בוראציק 403
בורגנלנד 163, 286
בורקא 42
בורקובסקי קפטן 123, 134
בורשטיין ליאו 246, 395
בושקא בנימין 59
בושקא צבי הירש בן בנימין 59, 165
בזנר (Boesner) יעקב 109, 122, 142, 152
ביאלופולה 57
ביאלוקאמין 38, 139
ביאליסטוק 204
בייארלה וילהלם 231
ביבער מ. מ. 43
בילה אשת יצחק קראקאוער 49
בייער 322
בילין (בילסקו) 178, 202, 204, 311
ביסליכס מרדכי ליב בן אהרון 201, 204
ביסנץ 250
ביק אליעזר 92, 93
ביק אלכסנדר 132, 390
ביק ד״ר אמיל 299, 303, 310, 311, 315
ביק הירש 160, 161, 162, 241
ביק המשפחה 92, 222
ביק חיים בן משה 93
ביק יהודה ליב 92
ביק יונה בן ליב 93, 131
ביק יונה בן חיים 153, 218
ביק יוסף 93
ביק ד״ר יעקב 231
ביק יעקב שמואל 9, 10, 111, 174, 180, 181, 182, 183, 187, 189, 90, 191, 192, 193, 194, 201, 224
ביק יצחק צבי (אדולף) 284, 300, 301, 305
ביק ישראל 190
ביק לייזר 33, 134
ביק ליב 93, 123
ביק מיכלי 93, 166
ביק מנחם מנדל 169
ביק מרדכי 132, 155, 160, 162
ביק מרדכי צבי הירש בן יונה 167, 168, 330
ביק מרכוס מנדל 153
ביק משה 93, 270, 390
ביק עוזר 131, 153
ביק עוזר בן ליב 93
ביק פייבוש 93
ביק צבי הירש 223
ביק רוזה 156
ביק שמואל 33, 37, 91—93, 123, 166, 211, 369—370
ביקובסקי 19
בירקנטאל בר דוב מבוליחוב 32, 42, 44, 45,
בירנבום ד״ר נתן 304, 307
55, 64, 100, 109
בכהופן 35
בכור דוד אב״ד בקושטא 56
בכרך מאיר 49
בלבן לייבוש (ליאון) 253, 309
בלוישטיין (דפנא) 313
בלוישטיין ליאון 405
בלוך אליעזר 248, 299, 301, 302, 303, 307, 312, 314, 325
בלוך הרמן 325, 401
בלוך חיים 229
בלוך סריל 219
בלוך שמעון 174, 180, 219
בלוך שמשון 176, 183, 184, 191, 193, 194, 195, 209, 213
בלומנטאל ניסן 158
בלומנפלד בריש 10, 199, 200, 201, 202, 257
בלומנפלד יצחק 10, 188, 204
בלעם מאקס 305, 306
בלקן 258
בנוא (Benöe) 27
בנימין הלוי 60
בניש ד״ר אברהם 207
בן־שאול אהרון משה 262
בסרביה 151, 231
בעלז (בעלזא) 13, 64, 164, 233, 304
בער אבדק״ק גויטיין 110
בער מאיר 395
בעריל שרענציל מלבוב 76
בעריש בן יוסף 389
בעריש בן צבי הירש 389
בעריש מברודי 44
בצלאל בר׳ שלמה הדרשן 48
בר בן אברהם משה מרדכי 38, 40
בר מאיר 246
בר עמנואל 153
בראדא יחיאל מיכל בן צבי 157, 246
בראדער אפרים 229
„בראדער זינגער״ 10

בראדר יוסיל 230
בראדער מרדכי 131
בראודס ראובן אשר 229, 304, 306
בראון חנוך 263, 296
בראון ה. מ. 246, 395, 403
בראון שלמה 248
בראור ד"ר א. 100
בראטשינר אברהם אבלי 89
בראטשינר דוד 90
בראטשינר יודל 90
בראטשינר יעקב אברהם 89
בראטשינר צבי הירש 90
בראטשינר שמחה בונם 90
ברוצינר ליאון 399, 405
בראילה 223
בראניצקי, גנרל 46
ברבש אשר 65, 155
ברד"ח אליהו 182
ברדיצ'ב 33, 43, 54, 116, 150, 151, 153, 226
ברודסקי אלעזר 158
ברודסקי ישראל 158
ברודסקי ליב 158
ברוידא ד"ר מרדכי (מרקוס) 316, 318, 319
ברוך 14
ברוך בן אברהם 15
ברוך דוד הכהן 52
ברוך יון 67
ברוכוביץ ד"ר גרשון 175, 176
ברונסקי, קצין רוסי 150
ברוק, פרייהר פון 275
ברזאן (בז'ראני) 13, 34, 49, 265, 285, 312
ברזשץ ליטבסקי (בריסק דליטא) 37, 88, 89, 95
ברט הירש בן ציון 233, 248
ברייאר יוסף 276
בריגידו גרף 141
ברייטר ארנסט 318
בריסק ר' משה מאיר 50
בריק (Bryk) ד"ר בקולבושובה 304
בריש מצכנאב 108
ברלין 55, 59, 99, 126, 164, 173, 177, 178, 202, 208, 215, 225, 235, 248
ברלין (כפר) 15
ברל הסיטונאי 123
ברלס מרכוס הרשל (בן מאיר) 123, 130
ברמן גברת 399
ברנאיס ד"ר יעקב 206
ברנדון 403
ברנדינים 14
ברנדייס שמואל 246, 390, 395
ברנדנבורג 99
ברנוביץ סטפן 19
ברנובסקי אנטוני 27
ברנפלד ד"ר שמעון 181
ברנשטיין אריה ליב 35, 42, 44, 45, 49, 55, 56, 93, 119, 133, 134, 138, 139, 140, 141, 142, 201
ברנשטיין בנימין 131, 132, 140, 142, 150
ברנשטיין בעריש 213
ברנשטיין הירץ 49, 54
ברנשטיין וולף בן אריה ליב 89, 148, 153
ברנשטיין וולף הרש 132, 140, 142, 159, 201
ברנשטיין חיה 55, 56, 142
ברנשטיין חיים 201
ברנשטיין יעקב 131, 148
ברנשטיין ישראל 152, 160, 161, 174, 206, 259
ברנשטיין מרדכי בן זאב 220, 221, 251
ברנשטיין נתן 160, 161, 162, 241
ברנשטיין ס. 399
ברנשטיין פריידל 159
ברנשטיין צבי הירש 131, 138, 201, 385
ברנשטיין המשפחה 213
ברסלא 21, 30, 31, 33, 40, 50, 116, 119, 125, 127, 130, 206
ברסטצ'קו 15, 53, 64, 117, 121
ברסניץ מרכוס 242
ברקוביץ אברהם 137
ברקוביץ יוסף 138
ברקוביץ ישראל 137
ברקוביץ מאיר 135, 137
ברקוביץ מיכל 11, 305, 306, 307
ברקוביץ מרדכי 137
ברקוביץ ניסן 137
ברש אברהם 131
ברש אשר 313
ברש יהודה (יוליוס) ד"ר 184, 204, 206
ברש יחזקאל 282
ברש מרדכי 206
בראדר ברל ר' מרגליות
בת־לוי יצחק 153

גאבל ד"ר היינריך 310, 318
גאוטש ברון ד"ר 253
גאינובסקי יוהאן 390
גאכלובסקי פאבל 19
גאלאץ 211, 225
גאלאצר 309

גאלדברג וולף 160
גאנז דוד 88
גארפינקל ד"ר 399
גארפינקל יוסף ישראל 282
גארפינקל חיים 10, 154
גבריאל בן אלחנן 131
גבריאל בן יעקב 21
גדליה זידובקה 16
גודקובסקי וואיציק 137, 379—380
גוטלובר אברהם 108, 158, 180, 198, 199, 203, 212, 214, 225
גוטליב ד"ר 303
גוטמן ישעיה 225, 226
גוטמן פנחס 284
גולד ישראל 278
גולדברג אברהם 183, 184
גולדברג וואלף 132
גולדברג שמואל ליב 193, 194
גולדהבר ד"ר פאול 236, 303
גולדוורם מרקוס 325
גולד־לצטר ברוינדל 11, 305, 306
גולדנברג אברהם 186
גולדנברג וואלף 173
גולדנברג שמואל ליב 200, 207, 208
גולדנטאל ד"ר יעקב 200, 204, 205, 261, 262
גולדפאדן אברהם 203, 229
גולדשטיין מכסימיליאן 19
גולדשמידט ד"ר 176, 263, 267, 270, 281
גולוחובסקי גראף אגניר 245, 246, 274, 284, 287, 289
גולינסקי אנטוני 28
גומניוק 403
גומפרטס פיליפ לוי 52
גומפרץ יוליוס 294
גומפרץ משה שלמה 98
גונטא 46
גוצקוב קרל 234
גורדון אהרון דוד 313
גורדון דוד 220, 224
גורדון לייב 204
גורלאנד ז"י 19
גורצאקוב הנסיך 276
גורציה 200, 207
גטינגו 174
גיאורגיו היוני 19
גיטל מרשלקוביץ 266
גייגר אברהם ד"ר 200, 202, 206, 211, 213, 215
גייסלר ה. 236
גינבצורג בארון 235
גינצבורג דב בער 9, 164, 177, 178, 180, 181, 186, 187
גינצבורג חיים בן מרדכי 10, 94, 181
גינצבורג יוסף בן מרדכי 37, 94
גינצבורג מרדכי אהרון 204
גינצבורג ר' שאול 94
גינציג ד"ר עזריאל 188, 206
גיסן 234
גלאזר 309
גלבר נחמן 11, 283, 321, 322
גלבר ד"ר נ. מ. 13, 323
גלבר־אייכנבוים יעקב בן משה 199
גלברג יצחק אריה 212
גלברג צבי הירש 213
גלובא 108, 154, 165
גלזברג ד"ר אברהם 283, 319, 323, 398
גליל (א"י) 46
גלינא 167
גליציה 39, 45, 55, 56, 57, 58, 69, 115, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 134, 136, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 157, 158, 165, 170—171, 177, 179—181, 185, 195, 198, 200, 208, 210, 211, 214, 219, 222, 224, 225, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 237, 238, 239, 240, 246, 247, 253, 255, 256, 265, 267, 268, 269, 271, 274, 275, 276, 278, 284, 285, 286, 287, 288, 292, 293, 294, 295, 300, 303, 307, 309, 310, 311, 313, 317, 321, 323
גניבה 201
גסנר 210, 212
גפרט 159
גראבינסקי 19
גרבן, בריגדיר 118
גרובנטאל 395
גרובר תיאודור 241, 242, 255, 312
גרודנו 66, 248
גרודק 42, 64
גרוזולסקי 277
גרונוואלד ד"ר מ. 208, 223
גרוס ד"ר ברנהרד 248, 312
גרוסה, מנהל ב"ס 241, 245
גרזימק 400
גרינברג אביגדור 213
גרינברג יעקב 128
גרינפלד פני 248

גרינוואלד יקותיאל יהודה 163
גרץ פרופ׳ היינריך (צבי) 206, 301
גרשון בן יהודה יאמפולר 69
גרשון בן ישראל 76
גרשון ישעיהו 123
גתה 219

ד
דאַק פראנץ 234
דאל אקבא (Aqua) אנדראס 17
דאם (נאצי) 404
דאלמאציה 275
דאם משה 160
דארנפלד שר המזון 197
דב בער ממזריץ 65, 111, 115
דברניצקי, גנרל 285
דה לימא אליהו (אליאס נורדן) 52
דוביאנסקי יעקב 229
דובנא 50, 64, 69, 108
דובנוב ואלף 150
דובנוב שמעון 46, 110
דובנר הירש בן מאיר 129, 370
דובנר נתן 135, 372
דוברומול 55
דובש ד״ר אליעזר 293
דובש מרדכי 215, 293
דוד בן יצחק 67
דוד בן שלמה 28
דוד בר משה 73
דוד הכהן 64
דוד טעביל בן נתן נטע 57, 328
דוד מלעשניוב 78
דוד מבראד (בן מרדכי) 78
דודסוהן חיים 265
דודסון יוסף 263
דודסון (לשצינסקי) פסח 221
דוידצאק 397
דולינא 42, 64, 310
דומיניקנים 37, 90, 129
דונאיאבסקי 276
דוקלא 29, 64
דוקס יהודה לייב 201
דיאמאנד 314
דיאמנד ד״ר דוד 154
דיאמנד ד״ר יעקב 154
דיסקובצה 15, 126
דייטש־קריין 286
דייטש ר׳ שמואל 292
דייטשר משה 248
דינוביץ 64
דיסטנפלד 313
דישה שמעון 65, 155, 211
דליטש פרנץ 177
דלרא (Delerac) 24
דמאנט ד״ר יוסף 227, 325
דמאנט זאב וואלף 226, 227, 248
דמאנט שמעון 227
דמבובסקי, הגמון 108, 109
דמשק 184, 210
דניסטר 151
דנוביץ משה 123
דניאל מברודי 30
דנציג 29, 97, 116, 119
דסאו 93, 108, 154
דפנא מ. 313
דרהובין 34, 42, 64, 88, 277, 294, 298
דרוהוביצר ר׳ יצחק 115
דרום־רוסיה 154
דרוקמר יוסף 23
דרוקער עזרא 23

ה
האגג 176, 313
האואר פרנץ פרן 182
האוזנר ארטו 258, 277
האוזנר קארל 271, 390
האלארבין פרנציסק 248
האלבערשטאם 93, 154
האלבערשטאם פרטיזן 404
האלה 176
האמבורגר יצחק 58
האמרמן יצחק 309
האנדטוך יצחק 390
האַצנפלאץ 59
הארבר שלמה 152
הארארסימוביץ 323
הארביק אנטון 127
הארניקיא 399
הארניק ישראלה 397
הארניק קלמן 397, 399
הירזהארף חיים אליעזר 53
הויכגעלערטר יוסף 59, 139, 264
הויכגעלערנטער יעקב יצחק חריף 59
הוכברג גברת 405
הוכשטטר 142
הולוסקוביצה 126
הולנדר 309
הולצגר אידידור 322

הומברג הירץ 158, 176, 179, 221, 237, 238, 239, 263
הומניוק 403
הונגריה 116, 124, 209, 286
הונדספלד 30
הוסאר פסח 398
הופלנד 188, 213
הופמנסטל יצחק ליב 286
הוצ'יסקו 126
הורדובצי 34
הורודצקי ש. א. 115
הורוויץ א. 236
הורוויץ אבל 160, 161, 168, 189, 330
הורוויץ אברהם (אדולף) 57, 236, 248, 296, 300
הורוויץ אלעזר 248, 286, 313
הורוויץ אלעזר, הרב מוינה 163
הורוויץ אליעזר 57, 58
הורוויץ אריה ליבוש 58, 60, 264
הורוויץ דוד 248, 249, 270
הורוויץ דוד יהושע השיל בן צבי הירש הלוי 163, 286
הורוויץ (השל"ה) 57
הורוביץ זיינביל 33
הורוויץ זלמן 157
הורוויץ יהושע אבד"ק פרמישל 57
הורוויץ יצחק הלוי 57, 58, 69, 93, 101, 108, 165, 174
הורוויץ ר' יעקב יעקעל 48, 54, 55, 57, 60, 97, 101, 106
הורוויץ יעקב יהושע 283
הורוויץ יעקב יוסף 57
הורוויץ יצחק מלעשנוב 58
הורוויץ ישעיה 57
הורוויץ ישראל 57
הורוויץ מאיר בן יצחק 57
הורוויץ ד"ר מוינה 270
הורוויץ מנחם מאניש 57
הורוויץ מרדכי 263
הורוויץ מרדכי צבי 57
הורוויץ מרים 281
הורוויץ ד"ר נתן נטע 187, 189, 255
הורוויץ נתן 57, 64
הורוויץ סימא 65, 66, 156
הורוויץ פייבל שרגא 370
הורוויץ פנחס 57
הורוויץ צבי הלוי 37
הורוויץ רחל 174
הורוביץ ש. 258
הורוויץ שבתי שעפטיל 57
הורוויץ שמואל שמעלקע 50, 57, 115, 165
הורוחוב 57, 64
הורחוביץ זאנביל 123
הורן ברנהרד 309
הושיאטין 47
הושצינסקה מריה 129, 368, 369
הושצינסקי אלכסנדר 129, 368, 369
הילדברנד 400, 404
היילפרין אברהם 211
היילפרין אברהם מרדכי בן ישראל 76
היילפרין אייזיק 248
היילפרין יואל בר' יצחק אייזיק 49
היילפרין ר' ישראל (קרעסליר) 50, 64, 333
היילפרין ישראל 21, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 46, 54, 69, 70, 107
היילפרן ליאופולד 283
היינריך אנטון 395
הילפרדינג המשפחה 222
הינדס י. 234
היקל, מיאקס 68
הירץ אבדק"ק קובל 78
הירץ כץ סאסובר 22
הירש בן בעריש 44
הירש, ברון 232, 253
הירש מזידצ'וב 191
הירש מזמושץ 139
הירש מפריסלב 19
הירש רבינוביץ 33
ד"ר הירש רופא 100
הירשביין לייבל 140
הלאדון סטיפן 128, 129, 367, 368
הלברשטאם אליעזר 204
הלברשטם אסתר (ארנסטינה) 281
הלברשטם הירש 162, 173, 201, 248, 249, 296
הלברשטאם הרץ 173
הלברשטם ונירשטיין 10, 258
הלברשטם חיים 160, 173
הלברשטאם מרדכי אבדק"ק קאמארנו 78
הלברשטאם צבי 175
הלברשטאם שלמה זלמן חיים 204
הלפרין איזידור 299
הלר ד"ר 176
הלר ד"ר יוסף 325, 399
הלר פרץ 171
הלר צבי הירש 79, 201, 240, 241
המבורג 58, 66, 151, 244
המבורגר יצחק 69, 332

המהר"ל מפראג 264
הניגסמן ד"ר אוסבאלד 293, 294, 298
הסקיל 123
העלר אברהם נח הלוי 64
העלר פייביש הלוי 64
העשיל אב"ד דק"ק קרקא 39, 49
הרטמן 206
הרמלין משפחת 154
הרמלין בלומה 154
הרמלין דוד 154, 155
הרמלין זינט 154
הרמלין חיים (יואחים) 154
הרמלין יהושע 325
הרמלין יוסף 154, 155
הרמלין יוסף דוד 217
הרמלין יעקב 154, 155
הרמלין מרדכי (מרקוס) 154
הרמלין משה אריה ליב 216, 217
הרמלין (שלשלת היוחסין) 155
הרמן יאן 40
הרץ פיבל 124, 134
הרצברג אוזיאס (יהושע) 160, 173
הרצברג לייבל 159
הרצברג פייבל 123
הרצברג — פרנקל פרופ' ד"ר זיגמונד 233
הרצברג — פרנקל ליאו 10, 231, 232, 233, 234, 236, 247, 266, 270, 276, 280, 282, 284, 286, 292, 297, 303
הרצוג אמה 158
הרצל ד"ר תיאודור 232, 233, 305, 306, 307, 308, 314
הרצנשטיין האחים 189
הרצנשטיין השיל 157
הרצעל ד"ר ליאופולד 246, 250, 254, 280, 284, 285, 300
הרצקוביץ שמואל 137
הרש מאוסטרופולה 230
הרשקו 124
הרשקוביץ יצחק 137

וואג־ביסטריצה 217
וואגנר 38
וואגנר היינריך 294
וואגנר קצין במשרד המחוז 271
וואגנר (נאצי) 398
וואגמייסטר מרדכי 66
וואהל שאול 48
וואהלזינגער־בראדר 208
וואהלזינגר עטיל 209
וואהלין 13, 17, 60, 105, 106, 115, 116, 124, 202
וואהלמאן י. מ. 199
וואהלשטיין מרכוס 157
והרינג 66, 156
וולובסקי מיכאל 109
וולובסקי פרנציסק 109
וכשטיין ד"ר ברנהרד 235
וולדברג יואל 211
ולדברג ברון, משה 211
וולדברג שמואל 211
וואלדמן ד"ר ישראל 318
וולדזימירז (לודמיר) 100
וואלוצ'יסק 123
וואלף מנאדבורנה 68
וולכיה 9, 31, 200, 225, 281, 297
ואגג מנהל בתי הספר 241
וואנדסבק 58
ואן נורדן אנדריאס 52
ואסילקוב 116
וואצלר אברהם, סוכן קיסרי 124
וואקס יהושע 325
וואר־דום (Werdum) אולריך פון 24
וואר־צאק (Warzok) פרנץ 325, 404, 405
וודזיצקי גראף 277
וולף ד"ר בנימין 100
וולף פרנציסק 258
וידז'גא יוזף 96, 129
ויז'לאני 45
וייזר יעקב 390
ויסאל ליב 68
ויסהאואר 181
ויסוסלבסקי אנטוני 250, 251, 252
ויסליס 320
ויסלס יוסף 160
ויסעלעש ר' הירש — ראה: לנדא צבי הירש
ויסקוב 64
וילמסדורף 48
וילן ד"ר יוסף 233
וילנה 64, 65, 111, 112, 235
וויילר־פארסיזן 404
וויינטרויב משה 229
וויינלז דוד 310
וויינלז ישראל 186, 191, 193, 197, 219
וויינפלד מ. 238
וויינריב דוב 30, 31
וויינריך ד"ר מ. 225, 227

וינה 24, 37, 65, 120, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 140, 141, 144, 145, 150, 151, 153, 155, 158, 161, 165, 166, 170, 172, 174, 175, 176, 177, 181, 182, 185, 190, 197, 199, 200, 202, 203, 205, 207, 208, 212, 217, 226, 229, 231, 233, 235, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 254, 255, 261, 263, 267, 271, 274, 275, 276, 280, 281, 285, 286, 288, 293, 295, 307, 322, 323
ויניציה 53, 116, 122
וינער שמואל 49, 52
וייס יצחק הירש 217
ד"ר וייס מרדכי, רופא 403
ד"ר וייס (גרמני) 403
וורם דוד 400
וורם משה 325
וייסמן־חיות מרדכי (מרקוס) 216
וויסמן ישראל 160
ויקטוריה מבית לשצ'ינסקי 27
ויקליצקי 402
ווירנד מוריץ 277
וירונה 52
וירשובסקי חיים 58
וישנאוויצר ר' יוסף 99
וישנאוויצר ד"ר לוי הירש יעקב 99
וישניצר ד"ר מרדכי (מארק) 42, 45, 64, 235—236, 309
וילנה 151
ולדיסלב ורנצ'יק המלך 13
ולדיסלב הרביעי המלך 17
ולפאהרט קארל 287
ולפוביץ ישראל 138
ולפסון דוד 306
ולקנברג בנימין 223
ולקנשטיין יצחק יעקב 222, 223, 266, 295
ולרנר יואל דב 173, 174
ולרנר ד"ר שמעון 315, 316
ונציאני עמנואל פליקס 253
ווערסעס ש. 182
וקאסוביץ, הופראט 246
וקר שרה 158
ורבל אליהו מרדכי 203, 243
ורבנר ד. 400
וורבר ברוך 10, 219, 220, 221, 223, 248
וורבר יעקב 10, 220, 221, 299
וורבר ליאון 309
וורבר מיכל 223
ורשהיימשטיין הרמן פון 158
וורמייזא 27
וורשה 11, 13, 27, 38, 54, 100, 124, 153, 158, 176, 178, 209

זאב וזאלף 50
זאב וזלף מאוסטרופוליה 163
זאב וזאלף זקנו של חייב ליב אבוק"ס טרמבאולא 75
זאב וזאלף בן שמואל 69
זאב וזאלף מרשלקוביץ 266
זאב וזאלף אבו"ק פשבורסק 201
זאב צבי ד"ר
זאבייוכה נחמן בן אריה 135, 136, 137, 372
זאבנו 29
זאוואצקי ד"ר 403
זאובר יצחק אייזיק 11
זאטלר אברהם 283
זאלצבורן 400
זאלוזה 41, 53, 57, 58
זאלוסקי 36, 95
זאלקוור אברהם יעקב בן יצחק 37, 38, 40, 48, 89
זאמויסקי, רזון 13, 25, 295
זאמושטשר מרדכי 168
זאסלאב 50
זאק וזלף יוסף, רופא 100
זאק, פרסיון 404
זאקליקובר יוסף 267, 281
זארנוביץ 402
זבאראז' 34, 54, 108, 148
זבורוב 19, 60, 67, 295
זביטקובר שמואל 153
זבלודוב בליטא 163
זגיבסקי 297
זולץ 248
זולצר 209
זולקוור ר' מנדל 10, 60
זולקיב 13, 34, 37, 38, 40, 41, 42, 44, 47, 60, 64, 66, 100, 106, 108, 109, 174, 186, 195, 201, 224, 264, 287
זולקיבסקי לוקאש 17
זולקיבסקי סטניסלב 13, 14
זוסמן אליעזר 35
זוסמן שלמה 35
זוסמן שמואל 390
זוראבנו 50
זיגלבוים נפתלי 313, 317

זיטומיר 201, 202
זיטנפלד שמואל בן אפרים 157
זיידל הירש 213
זיילר קונדי 248
זימיאלקובסקי פלוריאן 293
זינגר מנדיל 313, 320
זינגול הרוצח 402
זיסקינד פאוליצר 22
זיקיאל אברהמוביץ 19
זכריה מנדיל 56
זלאטופול (גוברניה קיוב) 158
זלוטניצקי 28
זלוצ'וב 13, 22, 34, 37, 38, 46, 54, 115, 127, 130, 131, 149, 159, 165, 171, 195, 229, 247, 260, 265, 271, 285, 310, 315
זליג ר' בצלאלס 152
זליגמן 238
זליקוביץ בהדאן 14, 350
זלמן (Sławetmy Żyd) 15
זלמן בן דוד מירילש 177
זלמן בן סענדיר 389
זלמן ליב מליסקא 75
זלמן פנחס 43
זלנסקי תאתאוש 260
זלשצ'יקי 151
זמושץ 45, 59, 111, 128, 139, 165, 173, 180, 199, 237, 264
זמיגרוד 29, 108
זמלין 116
זעליג מבראד 74
זעלקי 53
זקש שניאור 184, 187, 215

חאגיז משה 51
חודורוב 42
חוה בת מהר"ם א"ש 163
חזק ד"ר אברהם יצחק 40
חיות המשפחה 223
חיות אליעזר בן יצחק 75, 88, 89
חיות אסתר בת חיים ברנשטיין 89, 201
חיות יעקב קאפיל בן יצחק 88, 89
חיות יצחק 57, 88, 89, 283, 302, 312
חיות מאיר אב"ד טישמיניצה 89, 201
חיות מנחם מאנוש 88, 89, 201
חיות מרדכי (מרכוס) 255
חיות פנחס 88
חיות צבי הירש אבדק"ק וולקיב 66, 89, 134, 201, 254, 287, 302
חיות ד"ר צבי פרץ 201, 254, 283, 302, 322, 323
חיות שלמה 296, 299, 302, 303
חיות שמעון 88
חיים דוד מנזון מבית רוזען 299
חיים וואליס, כלי־זמר 331—332
חיים ליב בן שאול 77
חיים בן מנחם מצאנז 68
חיים בן נתמן, אבדק"ק פולנא 78
חיים אבד"ק רוזדול 57
חיימוביץ גרשון 138
חיימוביץ הרש 124
חיימוביץ ישעיה 138
חכם צבי 53, 54, 69
חלמא 45, 49
חלמנו 13
חלפן ר' לעמל 209
חמילניצקי 19
חרי (כארי) יהודה ליב 201, 203
חרמץ יעקב 33, 123, 371
חרסון 127
חר"ש 321
חרש מרדכי חיים 405

טאאפה גראף 278
טאטארים 13, 19, 27, 103, 116
טאופשטיין הרמן 398
טאמיר תאן־שורה (בקאוקאז) 223
טאנהאוזר קרל 127
טאשבוך ראובן כהן 224
טביל מליסא 89
טהון גראף 245, 246, 280
טהורן 29
טויבה 16, 17
טוד 402
טוכמן יצחק 162
טומאשוב 59
טופורוב 13
טופרובר יעקב 10, 211
טופורובר ליב 131, 135, 136, 137, 372
טופורובר משה 152, 169
טורצ'ין 15, 105
טושוויץ 40
טיגר דוד הירש 304
טימצישוק 403
טימקו נוסלוביץ ואשתו הלנה 15
טיניצקי 319
טיקסין 22, 49, 54

טישוויץ 40, 59
טישמניצה 37, 40, 42, 45, 89, 93, 206, 211
טישמיניצקי יצחק 123
טייך משה 229, 269
טלר 320
טננבאום מוריץ 312, 314
טננבאום 400
טפליק־שנאוי 232
טראכטנברג, משפחת 10, 157, 159
טראכטנברג אברהם 210
טרכטנברג האחים 189
טראכטנברג יחזקאל בן מנשה 91, 131, 153
טראכטנברג ירחמיאל 91
טראכטנברג פאלק 160
טראכטנברג שלמה 91
טרביטש 399
טרטקובר ד"ר חיים 11, 233, 309, 315
טרטקובר משה 314
טרטקובר נתן 308, 309, 315, 317, 318, 319
טריאסט 116, 124, 126, 150, 274
טריבוך מיקולאי 14, 352, 353, 355
טרלא 62
טרלר (פטר) יוסף 182, 184
טרנוב 50, 195, 267
טרנופול 38, 43, 47, 50, 54, 65, 66, 93, 108, 110, 111, 151, 154, 155, 180, 184, 187, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 203, 209, 219, 222, 225, 226, 227, 237, 238, 243, 244, 247, 255, 264, 267, 268, 285
טרעביטש 167
טשארני י. ד. 223
טשביניא 88
טשורניק הרשל 230
טשורניק שמואל 230
טשן 120, 130

יאבורוב 27, 38, 40, 321
יאברובר מיכאל 193
יאזלובציק 126
יאליש יהודה ליב בן הרב צבי הירש 164, 165
יאליש רייצה בת ישכר בריש 174
יאמפול (וואהלין) 69, 165
יאמפולסק 34
יאמפולסקי אהרון ישראל 136, 137
יאמפולר משה 230
יאנוב 64
יאסי 207, 223, 228, 253
יבורסקי פרנציסק 104
ידבניק אברהם 18
ידלין א. משה 311
יהודה אהרון אבד"ק קומרוב 262
יהודה אריה ליב בן יהושע 48
יהודה אריה בן נתנאל בער 389
יהודה ליב הרב מפאריצק 77
יהודה מנדיל רמר"ז 54, 70, 92
יהודה מטורצ'ין 15
ד"ר יהודה מוולאדזימירז 100
יהודה חסיד משדליץ 110
יהודה ליב בן ר' מרדכי 30
יהודה ליב בן נטע קריסא 106
יהודה סלומוביץ 15
יהושע אבד"ק לוצק 92
יהושע בר מנחם מענדיל 64
יהושע דיין דק' דינביץ 66
יהושע העשיל בן הרב משה 54, 164
יהושע העשיל אבדק"ק קאריץ 60, 78
יהושע בן צבי 71, 92, 389
יואל ד"ר, עמנואל 206
יובל, משה מרדכי 10, 163, 187, 188, 193, 194, 213, 224
יודיטא 15
יודקוביץ זיינבל 137
יוזפוב 264
יוליש ישעיה 167
יולס 233
יון 31
יונים 17, 95, 124
יונג ד"ר 308
יונה הדיין 59
יונה (יונס) לייבל 131, 140
יוסיוביץ מרדכי 137
יוסט ד"ר צבי יצחק מרדכי 205, 207, 210, 213, 214, 219
יוסיל זשופ 230
יוסלוביץ הרשקו 137
יוסף בן אברהם אבדק"ק טוטשין 77
יוסף בעלה של טויבה 15, 17
יוסף בר לייב 42
יוסף יוזפא הרב מזולקיב 79, 166
יוסף הכהן מחבר „שארית ישראל" 177
יוסף מאיר אבד"ק גלינא 73, 264
יוסף סופר 52
יוסף וו, קיסר 25, 118, 119, 122, 124, 125, 131, 132, 141, 147, 237, 264, 286
יוסף שלומוביץ 21
יוסף שתדלן ברודאי 100

יוסקי ורוניקה 123
יוסקי ליבל 33, 123
יורם משה 52
יורשצינער ליפמאן 131, 389
יזלוויץ 21, 68, 93
יחזקאל מבלז 44
יחיאל מושקוביץ 19
יחיאל מיכל המגיד מזלוצוב 115
ייטלס אריה לייב 178
ייטלס ברוך בן יונה 178
י. ל. מ. = יהודה ליב מיזס 191, 192, 193
ילון חנוך 313
ילינק ד"ר אדולף 315
יל"ר (נפתלי מנדיל שור) 219
יעב"ץ 106
יעקב אברהם בן יצחק 37
יעקב בן אברהם 28
יעקב בן יצחק 16
יעקב בעמ"ח כוכבי יעקב 56
יעקב בר 123
יעקב ואשתו אנא 15
יעקב אבדק"ק ויקטוב 74
יעקב חיט נוצרי 28
יעקב אבדק"ק טישוויץ 59
יעקב יצחק החוזה מלובלין 262
יעקב לוי 60
יעקב מאולסקו 78
יעקב, רב בלוצק 264
יעקב מליסא 60, 264
יעקב בן מאיר 28, 40
יעקב משה אבד"ק זבורוב 60
יעקב בן משה חריף 108
יעקב משה 52
יעקב (נפטר בוינה 1647) 37
יעקב רבינוביץ 31
יעקב שמש הקהלה 19
יעקבא מדובנא 69
יעקובוביץ ליב 131
יעקובוביץ רפאל 122
יעקבסון זיגמונד 303
יערי אברהם 52, 53
יפאן 312
יפה ר' מרדכי אבד"ק הורוחוב 64
יצחק 19
יצחק אייזיק בן אורי 75
יצחק אייזיק בר נחמן 64
יצחק אלחנן 235
יצחק בן אהרן 19
יצחק בן בעריש מקרקא 39
יצחק בן ישכר בעריש 49
יצחק בן ליב, שמש בברסלאו 40
יצחק בן מאיר אבדק"ק טוטשין 78
יצחק בן משה מסלאנים 163
יצחק בן צבי 31
יצחק הכהן בן יואל 65
יצחק הלוי רב בקראקא 178
יצחק הרש 123
יצחק מברודי 32, 33
יצחק מקאמיניץ 27
יצחק נובחיבוץ 21
יצחק פרנס הקהלה 19
יצ"ס ד"ר ליאונהרד 270, 390
יצ"ס משה יהושע 154
יצקוביץ שמואל 131
יקותיאל זיסקינד 22
יקותיאל זלמן בן אריה ליב כ"ץ מקלצק 163
יקותיאל זלמן בר' יחיאל 59
ירוחם בן חנינה ליטמאן 109
ירוחם בן יהודה ליב 19, 37
ירוסלאב 16, 40, 44, 48, 59, 116, 184, 195, 211, 237
ירושלים 11, 52, 171, 263, 296
ישועיים 97
ישעיה מק"ק הורוויץ ע"י פראג 57
ישעיה יוליש 167
ישעיהו אבדק"ק זבאראז' 77
ישעיוביץ יוסף 138, 384, 385
ישראל איסר בן מרדכי מזולקיב 41, 42
ישראל אריה ליב רב מקאלקי 77
ישראל בן אברהם 389
ישראל בן דוד 27, 29, 38, 39
ישראל בן דוד מבראד 52
ישראל בן־יעקב 29
ישראל בן יצחק 28
ישראל בורוכוביץ 14
ישראל בעל שם טוב (בעש"ט) 43, 63, 109, 110, 115
ישראל לייב, המגיד מסלוצק 191
ישראל מזמושץ 111, 173, 176
ישראל מרוזין 230
ישראל, שתדלן 19, 22
ישראלוביץ ליב 137
ישכר בעריש פרנס הועד דד"א 50, 57, 134
ישכר בן נתן מבוצאץ 67

כארי 313

כהנא אברהם 50, 106, 295
כהנא אברהם אריה ליב בן שלום שכנא 72
כהנא אהרון אבדק"ק קוילאוויץ 77
כהנא אריה פייביש 182
כהנא ברוך מפיורדא 60
כהנא דוד בער, סופר דקלויז 329
כהנא דוד 110
כהנא משה 64
כהנא שלום 50
כהנא ש. 400
כהן גבריאל בן אלתנן 136
כהן טוביה [illegible] 100
כהן־ביסטריץ מאיר 217
כהן משה 182, 190, 191, 193
כהן צדק יוסף 108, 210, 212, 217, 219
כהן רבקה 136
„ככבי יצחק" 10, 134, 154
כץ איציו, ראש היודנראט 405
כץ ברוך בן ישראל 60
כץ חיים ואלף מזלוצוב 78
כץ יצחק 303
כץ נפתלי הירץ מואמושץ 77
כץ ד"ר שמחה 65
כרמולי אליקים 200
כרמי (קרמר) ו. 313
כרמליטים מקיסילב 90
כתבן דוד בן יצחק 49
כתריאל בן פייבל 15
כתריאל (ליאון תוגוביץ) 314

לאהדוב 126
לאואר 400
לאודון, גנרל 118
לאמבו 400
לאנגנאז ראש העיריה 271, 280
לאנדבירץ 400
לאנצוט 116
לאקשט 60
לאשצובר ר' יהושע 97, 101
לאשקיביץ הארמני 92
לאשקיביץ פרנץ 122, 128, 130, 153
לבוב 11, 14, 29, 32, 34, 35, 37, 41, 58, 59, 68, 69, 97, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 116, 124, 125, 126, 128, 131, 132, 133, 134, 139, 140, 141, 144, 152, 154, 157, 161, 165, 166, 167, 170, 171, 176, 179, 184, 186, 187, 189, 193, 195, 197, 198, 202, 207, 208, 209, 211, 212, 214, 218, 219, 225, 237, 244, 245, 246, 254, 255, 256, 260, 264, 267, 268, 271, 274, 275, 276, 279, 281, 289, 298, 307, 310, 313, 316, 319, 321, 325
לבנשטיין ד"ר, רופא 176
לבנשטיין יעקב 268
לבקו 15
לבקוביץ הרש 124
לובומיל 47, 64
לוביצה (Lubicze) 13, 14, 16
לובסקי יוזף 129
לובצקי א. י. 309
לובקוביץ, נסיך 255
לודובסקי, איציק 204
לוה ד"ר היינריך 315
לוזובי 401, 402
לוסרינגר לייבוש (ליאון) 250, 281, 283
לוסרינגר צ. ל. 282
לוי בר שלמה 67, 71
לוי יהודה 244
לוי יעקב 200
לוי מאירוביץ 21
לוי שמואל 52
לוין דיאודאט (דוד) 325
לוין ד"ר יצחק 325
לוין יעקב 10, 221
לוין משה 325
לוין נתן 302
לוינזוהן אפרים בן ליב 180
לוינזון יצחק בער (ריב"ל) 174, 175, 184, 185, 214, 216
לוינזון ליב אפרים 131
לוינסקי מרצל 248
לויסון שלמה 248, 249
לונברג אמיליה 248
לונינברג יוליה 248
לונדון 81, 194, 294
לונהרץ ד"ר היינריך 316
לונהרץ נח 278
לונשטיין ישכר־בר (ברנרד) 298
לוצאטו משה חיים (רמח"ל) 50, 181, 206
לוצאטו שמואל דוד (שד"ל) 200, 202, 208, 214, 262
לוצק 15, 47, 48, 56, 95
לוקאניץ 403
לוקבר זלמן מזולקיב 59, 60
לוריא ד"ר חיים 224
לטריס, גרשון 174

לטריס ד"ר מאיר 164, 174, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 189, 192, 194, 218, 244, 269, 286, 291
ליאופולד, קיסר 145
ליב, מלמד 110
ליב בן יעקב 389
ליב בן ישעיה, מבאראז' 67
ליב רבינוביץ 33, 389
ליבמן שמואל 346, 395
ליזרנו 67, 89
ליזענסק 37, 50, 93, 166
ליטא 31, 60, 111, 112, 115
ליטאואר אליעזר בן ישששכר בעריש 74
ליטואק חיה רחל 264
ליטין (פודוליה) 60, 177
ליטינסקי מ. ז. 43
לייבוביץ אברהם 137
לייבוביץ אלתנן 137
לייבוביץ יונה 137
לייבוביץ משה 138, 384, 385
לייבוביץ שמואל 137
לייבלינגר ד"ר 218
ליידער אסטאן 19
ליכטנשטט אביגדור 157
ליכטנשטט משה 160, 161, 241
ליגדר 404
ליפינסקי 19
ליפמן בצפת 52
ליפמן בן אברהם (בראז) 30
ליפשיץ א. מ. 181, 182
ד"ר ליפשיץ דוגלק 398
ליפשיץ זיגמונד 248, 304, 307, 308, 309, 315, 318, 325
ליפשיץ ישראל 58, 63
ליפשיץ נח שמואל 65
ליסא 55, 57, 89, 154
ליסקא 37, 38, 40, 57, 60
ליפסיה 30, 33, 36, 91, 116, 119, 124, 125, 151, 153, 154, 164, 184, 187, 204, 205, 206, 208, 211, 212, 225, 262, 280, 285
ליקבר אפרים זלמן 60
לכוויץ 64
למלמאן, גברת 399
לנדא אברהם יצחק 174, 185
לנדא ד"ר אברהם יצחק (אלפרד) 227, 235
לנדא אלכסנדר סענדר 70
לנדא אליעזר 167, 174, 188, 133, 198, 246, 256, 263, 280, 296, 297, 300, 302, 395
לנדא אריה ליבוש 70
לנדא ברמן 390
לנדא ברנהרד 244
לנדא חיים בן אברהם 62, 68, 110, 174
לנדא ד"ר חיים (יואחים) 247, 282, 294, 298
לנדא י. ל. 305
לנדא יואל 282
לנדא יודל בן ר' יעקבקה 213
לנדא יחזקאל 46, 55, 57, 58, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 109, 110, 115, 120, 133, 134, 165, 167, 332
לנדא יהודה 188, 244
לנדא (נהרג ע"י נאצים) 400
לנדא ר' יהודה (יודל) 11, 157, 174, 185, 255
לנדא יהודה ליב 304, 305
לנדא יוסף 108, 161
לנדא יוסף בן יחזקאל 70
לנדא יעקב 55, 62, 108, 141
לנדא יעקבקה 57, 58, 62, 120, 130, 144, 146, 165, 167, 174, 175, 177, 188, 201, 214, 238, 244, 389
לנדא ר' יעקב יצחק 64
לנדא יעקב שמחה 70
לנדא ר' יצחק סג"ל 41, 42, 43, 69
לנדא ר' יצחק אבד"ק טרלא ואפטא 62
לנדא יקותיאל זלמן 64
לנדא ישראל יונה 70
לנדא ל. 267
לנדא ליבא 69
לנדא לייביש 189
לנדא לייזר 160
לנדא משה 174, 303
לנדא משה ר' ישעיש 38
לנדא סנדר (אלכסנדר) 131, 137, 140
לנדא פישל 202, 235, 280, 282
לנדא ר' צבי הירש מאפטא 62, 70
לנדא רבקה 174, 262
לנדא רייצה 174
לנדא שאול 159, 160
לנדא ד"ר שאול רפאל 310
לנדא שכנא 160
לנדא שמואל 62, 174
לנדאו ליאון רפאל 234
לנדאו ד"ר מרכוס 234
לנדוי מרדכי 212
לנדסברגר ד"ר מקסימיליאן 297, 298
לנדר ד"ר 321
לנצנא 93, 108

לנצקרון 107
לסינג 154
לעו ליבוש (Leopold Löw) 215
לעחוויצר אלכסנדר זיסקינד בן עובדיה 19, 37
לעשנוב 58
לעוינזאהן בריש ליב 208
לפין מנחם מנדל מסאטאנוב 9, 175, 179, 180, 182, 183, 186, 187, 189, 191, 194, 201, 202, 203, 224, 238
לשניוב 58, 121, 122, 126, 139, 262
לשצ׳ינסקי סטניסלב 27
לשצוב 101

מאגנוס נתן 52
מאהל ד״ר משה 176
מאהלר רפאל ד״ר 40, 121, 181, 195, 198, 240
מאהר א. מ. 214, 269
מאיבלום 311
מאיקובסקי פיוטר 27
מאיר בן אברהם, רב ורופא 22
מאיר בן יצחק מאייזנשטט 163
מאיר בן ישראל 31
מאיר בן יששכר בער 388
מאיר בן משה אבדק״ק קולקי 91
מאיר ברל 136
מאיר המגיד מסקאליא 60, 74
מאיר מגלינא 78
מאירהופר שאול 180
מאירוביץ הרש 124
מאך זאב 309
מאליצקי יוסף 249
מאלניק פאבל 14
מאלס ד״ר בצלאל 325, 405
מאלץ ד״ר דוד 316
מאנטל 400
מאס הרצל 197
מאצ׳קו 15
מארבאך מרטין 248
מארגושס זלמן 59
מארגליק 128
מארדיין גם מארדינר יעקב 158
מארדר משה 399,325
מאריסינקא (Marja Kazimiera d'Arquien) 23
מארק דוד 248
מארק (מרדכי) 28
מארק יעקובוביץ 31
מארש, מגיסטר 405
מגדבורג 13, 154
מגיד דוד 180
מהלזאק־המילזאהגי אליקים (בעצעל בן יהודה) 203,202
מהר״ם מרוטנבורג 264
מודל 209
מודנה 207, 242
מוהילב פודולסקי 203
מוזין חיים (יואכים) 221
מוזין ירמיהו 221, 248
מוזלר, ראש השלטון בברודי 198
מולדביה 9, 31, 281, 297
מונד, גנרל 254
מונטיפיורי משה 210, 305
מונטגיו שמואל 299
מוניאס משה 154
מוסקבה 150, 154
מורביה 115, 152, 165, 237, 250
מורדכוביץ אברהם 137
מורדכוביץ וולף 137
מורדכוביץ יצחק 124
מורדכוביץ שמואל 137
מושיארוביץ דומיניק 36
מושציסקה 195
מושציסקר ארנולד 254, 399
מושציסקר נתן 254
מושקוביץ אלחנן 137
מושקוביץ הירש 124
מושקוביץ הרשקו 124
מושקוביץ לייב 138
מושקוביץ מאיר 137
מזיבוז׳ 164, 165, 174
מזריץ 64, 65, 111, 115, 262
מטרניך, נסיך 268
מיהאילני 208, 210
מיהלבכר שר המחוז 208
מיזס משפחת 173, 205
מיזס אברהם 268
מיזס הרמן 227, 294, 298
מיזס יהודה ליב 182, 191, 192, 193
מיזס יהושע 187
מיזס ד״ר יוסף 206
מיזס יצחק 205, 206
מיזס פביוס 187, 188, 204, 205, 206, 211, 212, 280
מייזליש, יעקב יעקבסי 78
מייזלר ראובן 402
מיכאל ב״מ יחיאל הקדוש מק״ק יאמפלא 167
מיכל דעם רביש 68

מיכל מק"ק פראג 68
מיכלוביץ הרשקו 137, 389
מילביץ 241
מילטנברג גיאורג, מילטנר פון 21
מימון שלמה 173
מינדן 238
מינץ אברהם 262
מינץ אדולף ארוש (אהרון) 262
מינץ אלכסנדר זיסקינד 262
מינץ דבורה (דורה) 281
מינץ יצחק 248, 283
מינץ ירחמיאל 262
מינץ ישראל 262
מינץ מאיר 262
מינץ משה 77, 282
מינץ נטע בעריש 168, 330
מינץ פישל (פליקס) 262
מינץ ש. 258
מינצלס שמואל 269, 390
מיקולביץ אואלברט 390
מיקלאשבסקי יאצנטי 403, 404
מירצקי ש. 320
מלאך חיים 106
מלודצקי 258, 285
מלר יחיאל 210
מנדל בן־יעקב 29
מנדל בר מרדכי 42
מנדל מדנציג 47
מנדל מרקוביץ 31
מנדל מפוזנא 49
מנדל ד"ר רפאל בן זכריה 175
מנדלוביץ לייזר 137
מנדלי מ"ס (שלום יעקב אברמוביץ) 202
מנדלסזון יצחק 238
מנדלסזון משה 164, 205, 237
„מנדלסזון הרומני" 207
מנדלסון שאול 159, 174
מנדלקרן ד"ר שלמה 218
מנהיימר יצחק נח 270, 273, 285, 315
מנחם מאניס בר' יעקב יוקעל 62
מנחם מאניס מזמיגרוד 108
מנחם מן בן שלמה הלוי 51
מנחם מנדיל בן אברהם 19
מנחם מנדיל בן אפרים זלמן השתדלן 72
מנחם מענדל בן נתן מברודי 21, 22
מנחם מענדיל ד"ר מאוסטרהא 100
מנחם מנדיל מליסקא 57
מנחם מנדל מפרמישליאן 52
מניש מרדכי 173
מנצ'סטר 33
מנקס הרמן 236
מנש יעקב 214
מקלנבורג 248
מרגליות אדולף 11
מרגליות אליקים גציל 73, 162
מרגליות אלכסנדר סענדר 65
מרגליות אפרים זלמן (א"ז) 10, 48, 64, 65, 66, 115, 153, 162, 174, 201, 209, 211, 264
מרגליות (בראדר) ברל 227, 228, 229
מרגליות דוד בריש (ברנהרד) 306
מרגליות זלמן (זיגמונד) 248, 302
מרגליות חיים ליב 65, 66, 156
מרגליות חיים מרדכי 64
מרגליות יצחק 228
מרגליות יצחק בן חיים 64
מרגליות יעקב 160, 162
מרגליות יעקב בר 65
מרגליות לאה 156
מרגליות מאיר 43, 55, 59
מרגליות מנחם מאניש 64, 65, 76
מרגליות מרדכי 64
מרגליות משה 10
מרגליות נפתלי 10, 63, 68
מרגליות ראובן 56
מרגליות רוזה 65
מרגליות שלמה 153
מרגליות ר' שמואל שמעלקא 50
מרגליות קופל פרטיזן 404
מרדכי 55
מרדכי בן אליעזר ליפמן 73
מרדכי ב"ר בצלאל מסטניסלוב 38
מרדכי בן יהושע 37, 328
מרדכי (מרקוס) יוסף 131, 140
מרדכי בן־ישראל 389
מרדכי בן מאיר קלמן מלובלין 217
מרדכי בן מניס 80, 334
מרדכי בן משה 67
מרדכי גרשון מגולי וינה 177
מרדכי אבדק"ק הורוחוב 76
מרדכי זאב 69
מרדכי מטישמיניצה 89
משה איסר הרב מגלינא 167
משה בן אברהם השתדלן 100
משה בן אהרון 23
משה בן אפרים 38, 39
משה בן טודרוס 69, 92

משה בן יהודה ליב הכהן 177
משה בן פנחס 124
משה מברודי 44
משה דוד מפודהיצה 58
משה דונאביץ 64
משה חתנו של יוסף הויכגעלהרסר 59
משה „מארץ טירקייא" 337
משה מלובלין 38, 39
משה מאיר מקאמיונקה 106
משה פרחון 28
משה אבדק"ק קאלק 46
משה שאול 50
מריה יוזפה, מלכה 95
מריה תרזיה הקיסרית 25, 118, 120, 130, 131, 133, 134
משולם זלמן בן חכם צבי 54
משולם פייביש בן שמואל 77
משורר אבלי (אדולף) 248

נאגלר הרמינא 259
נאטקיס אברהם 182
נאטקיס בנימין 182, 197
נאטקיס צבי 195, 196
נובי בראזי 124
נוביסונץ 123
נוביצ'זנא 126
נוחומוביץ לייזר 137
נוטוביץ יחזקאל 138
נוסבוים לוירא 249
נוסבום פליקס 307
נוסבוים פרידריקה 249
נוסינוביץ לייזר 137
נחום בן יקותיאל מברסטצקו 15
נחמן בן אברהם מקובל 73
נחמן מברצלב 115
נחמן מהורודנקה 52
נחמן בן ליב 135
נחום בן שכנא 135, 389
ניריורק 235
נייגבוהרן בונם 51, 330
נייגבוהרן יוסף 320
נייחירט יוסף 277, 294
נייטשטיין ליב, כירורג 176, 267
ניקולשבורג 69
נירנברג 34
נירנשטיין 173
נירנשטיין אלכסנדר 280
נירנשטיין מליה (עמליה) 281
נירנשטיין מנדיל (מאניש) 296
נירנשטיין מנחם מנדל 184, 246, 263, 395
נירנשטיין צבי (הייגריך) 236, 250, 283, 284, 296, 299
נירנשטיין צפורה 282
נישני 29, 30
נסע מיאמפאל 22
נלקן לייב 303
נסלטויב אברהם 160
נפוליאון I 127, 150, 152, 160, 171, 178
נפתלובין מרדכי 137
נפתלי „דער גראמענזאבער" 230
נפתלי הירץ הרב 74
נפתלי הירץ אבד"ק דובנא 108
נפתלי הירץ, רב בראוזא 178
נפתלי ר' לויס 66, 73, 232
נתן, דיין 22, 59, 74
נתן בן הירש 30
נתן בן חכם צבי 69, 75, 332
נתן בן לוי 63, 67
נתן בן מיכל 389
נתן מלבוב 60
נתן מנסוביץ (Nassaner Manasses) 30
נתן נטע, רב מברודי 56, 57, 89, 106, 108, 328
נתנזון, משפחת 22, 140, 263
נתנזון אריה ליבוש 265
נתנזון דוב בער 175, 185
נתנזון דוד 162
נתנזון יודל 148, 152, 159, 162, 169, 170, 258, 266, 281, 282
נתנזון יוסף 46, 262, 264, 267, 268, 303
נתנזון יוסף שאול 162, 265
נתנזון יעקב 157
נתנזון יצחק בן יעקב 162
נתנזון מ. 258
נתנזון שלמה יודל 283
נתנזון שרה דינה 266

סאבקה סוטזר 15
סאהגיביץ גרז'גורז' 130
סאטנוב 107, 179
סאטנובר חיים 212
סאלא אוקטב 248, 316
סאלא יוהן 285
סאלטיק סמן 129
סאלנעק (שאלוניקי) 45, 67
סאנוק 38
סאסוב 13

סאסניצא ר׳ חיים יהודה 301
סאפיר, גברת 400
סביאטסקי, קונסול רוסי בברודי 260
סבסטופול 127
סגל ו. 153
סגל לייבוש (ליאון) 296, 300, 302, 303, 305
סגל משה 159, 160
סַדגורה 230
סדלניצקי, גראף 268
סוביסקי יאן 24, 23
סוביסקי יעקב לודביג 23, 26, 29, 47, 359—361
סוחובולקא 24
סוחוביץ 397, 398
סוחור־פרידריכטאל ד״ר אדוארד 277, 303
סוכודולי 126
סוכוסטבר מרדכי 192, 201
סופר מרדכי 111
סופר משה (חתם סופר) 66, 68, 264, 286
סופרמן רפאל 11, 213, 317, 319
סוקאל 15
סוקולוב נחום 108, 201, 219, 321
סוקולובקה 187
סטאדיון, גראף 268
סטאניסלבציק 15, 147
סטארי־ברודי 126
סטארזינסקי 39, 383
סטולין 65
סטניסלבוב 13, 34, 60, 67, 210, 264, 267
סטפן באטורי, מלך 13
סטצקו 14, 350—351
סטצקי יוסף 260
סטרזליסקא 37, 42
סטרי 38, 40, 277, 310, 316
סטריזובר אליעזר 152
סטריזובר יצחק 159, 209
סטרליסקר דוד 208, 209
סטרליסקר מרדכי בן דוד 10, 65, 77, 185, 187, 208, 209, 210, 222, 244, 390
סטרליסקר משה מנחם מנדיל 209
ד״ר שולץ פון סטראסניצקי 390
סיביריה 151
סיגל בריש 263
סיגל יהושע 248
סיגל רבקה 281
סיררא (גונציוס) 44
סילסקי 400
סין 128, 150
סכסוניה 116, 117, 125
סלוצק 43, 48, 56
סלובקיה 217
סלומון שלמה 248
סלונימסקי חיים זליג 211
סמגיוק 402
סמבור 277, 292
סמולנו 126
סמולנסקי פרץ 220, 305, 306
סמילה (וואהלין) 202
סמלזון שמעון ד״ר 293
סנדץ 13
סנטומישל 248
סניאטין 37, 117, 312
סנצר 399
סנקובסקי סטאניסלב 19
ספיאליס יעקב 137
ספיר מוריץ גוטליב 231
ספרד 220
ספרין יצחק יהודה יחיאל בן אלכסנדר סנדיר 182
סקאלה 69, 88, 108
סקאלאט 50
סקנה אלפרד 275

עוזיאל ד״ר אברהם 97, 100, 108, 109, 118, 173, 175
עזריאל יצחק 159
עטיאש יוסף 21, 49
עכו 53
עלק יואל מפרנקפורט ע/מ 220
עמדן יעקב 52, 58, 59, 63, 107, 108
עקיבא בן יצחק 28

פאבלוק 402
פאדנהכט יהושע 312
פאדנהכט יעקב שמואל 304, 312
פאהלן, נסיך 157
פאול I 128
פאליק ד״ר 400
פאלק ישכר בעריש בן ירחמיאל 157
פאסטור יהודה ליב 182, 195
פאפירנא אברהם יעקב 201
פאפנהיים שלמה 213
פאפסט 243
פאפרש שמחה 68
פדבה 99, 207, 255, 266
פוגל, נאצי 398
פוגלודובסקי ראש העיר 297
פודבולוציסקה 311

פודגורזה 122
פודהורציר לייבוש 192
פודהייצה 60, 167
פודוליה 13, 21, 38, 43, 105, 106, 107, 108, 109, 116, 124, 180, 230
פודקאמין 34, 47, 62, 110, 121, 126, 174, 197, 228, 283
פוהרר 400
פוזנא 248
פוטוצקי 17, 31, 32, 36, 107, 117, 119, 124, 132, 133, 135, 136, 139, 147, 153, 172
פוטוצקי וינצנטי, גראף 127, 129, 152, 258, 371
פוטוצקי יוסף 27, 28, 31, 139
פוטוצקי סטניסלב 105, 106
פוטיומקין, נסיך 91
ד"ר פויארשטיין 398, 401
פולאק יצחק 124
פולאק יעקב 124
פולין 11, 65, 66, 67, 88, 98, 105, 106, 107, 108, 116, 117, 119, 121, 123, 124, 127, 129, 130, 131, 149, 150, 153, 157, 172, 179, 199, 228, 237, 322, 323
פולסיה 17
פומורזאני 42
פוניקבה 126
פוניקוביצה 126
פופר ראובן 390
פופרש אייזיק 303
פופרש דוב בריש 303, 367
פוצ'איוב 127
פוקוטינסקי סטניסלב 31, 368
פוקס ש. 321
פוקס, נאצי 400
פורדון ע"י הויסלה 56
פורטהיים אדוארד פון 294
פורטוגל 88
פורס מרקי דה 118
פטרסבורג 64, 91, 150, 235, 276
פטרושקא 304
פיטש ש. 400
פייאַרינג הנריך 325
פייארשטיין מהנדס 404
פייארשטיין פרץ 248
פייבל ואשתו פייבלובה 16
פייביש מזלוצוב 68
פילאשקובצה 25
פיליא שמואל 18
פיליפסון ד"ר לודביג 204, 219
פילפל יהודה לייב 11, 282, 304, 305, 306, 307, 308
פילפל שולמית 306
פינלש צבי מנחם מנדיל הירש 211, 215, 390
פינצוב 49
פינקלשטיין ישעיה מאיר 180, 189, 211, 224, 225, 280
פינקלשטיין גברת 400
פיסטינר ר' ליב 63
פירדא 60
פירומוביץ יעקב 18
פירט יוסף 294
פירסט ד"ר יהודה (יוליוס) 181, 206, 219
פירסט נח 212, 223
פישר, רוקח 400
פישהוף ד"ר אדולף 268, 272
פישל אליעזר בן יצחק 61
פישלוביץ דוד אפרים 123
פישלר פייבל 325
פישמן נחמן יצחק 182, 193, 214
פישר קארל 178
פלדמן ווילהלם 321
פלוריסדורף 315
פלורנץ 89, 201
פלטרזון פיוסר 19
פלויעטש 228
פליקס גבריאל משה 99, 100
פלמן ו. 308
פלס חנה אלקאן 52
פלס יעקב הצעיר 52
פנחס בר מרדכי 92
פנחס, רב בשוירז' 43
„פני יהושע" 48, 108
פסח דיין 68, 332
פסח משקלוב 22, 59, 74
פעטשעניק 228
פעסילש איצק = ר' יצחק חיות 57, 89
פראג 27, 57, 68, 70, 88, 115, 133, 176, 177, 178, 199, 214, 215, 254, 276
פראנק יעקב 44, 56, 61, 100, 104, 109, 110, 115
פראנקיסטים 44, 58, 61, 68, 100, 104, 106, 107, 108, 109, 110, 112
פרגן 120
פרדינגד, קיסר 263, 267
פרובנס 88
פרומקין 52
פרוסט ד"ר עוזר 300
פרוסיה 13, 97, 116, 117, 125, 127, 128, 178
פרוסניץ לייבלה 72

פרידל, חסיד בעש"ט 53, 110
פרידלנדר ד"ר יואחים 176, 267, 299
פרידלנדר דוד 164
פרידלנדר הנריק 399, 400
פרידלנדר, י. 400
פרידלנדר ד"ר מיכאל 399, 400
פרידמן מאיר 217
פרידמן ד"ר פיליפ 181, 184
פרידריך אוגוסט, מלך 27
פרידריך, מלך פרוסיה 117
פרידריך וילהלם, קורפירסט 99, 100
פריהלינג, מורה 66
פריימאנן אהרן 106
פרילס ר' זלמן 59, 70, 93
פרינט (Perinet) 225
פריז 285, 294
פריזר שמואל יעקב 390
פריש אפרים 307
פרישהוף בר 160
פרישהוף יוסף 162
פרל יוסף 10, 65, 66, 111, 174, 180, 186, 191, 193, 194, 195, 197, 198, 199, 209, 219, 226, 227, 238, 240, 244, 248, 256, 262
פרל מרדכי (מרכוס) 131
פרל שמואל 248
פרליס אברהם 137
פרלמוטר משה אריה 68
פרלמן־מרגליות יעקב 65, 155
פרלס מרדכי (מרכוס) 140
פרמינגר ד"ר 399
פרנץ ו. קיסר 151, 153, 209, 238, 254, 260
פרנץ יוסף I 212, 246, 249, 293, 300, 311, 323
פרנס 309
פרנס אברהם 221
פרנצוז ברוך 34
פרנצוז (צרפתי) דוד צבי 173, 187
פראנצוז יואחים 390
פרנצוז מרקוס 153
פרנצוז קרל אמיל 10, 34
פרנקל אהרון 66, 71
פרנקל אליאונורה 158
פרנקל דוד אנטון 158
פרנקל דוד 55, 230
פרנקל ד"ר בדסאו 207
פרנקל ד"ר הרמן 298
פרנקל זאב וואלף 71, 162
פרנקל ד"ר זכריה 206, 213
פרנקל יוסף 167
פרנקל יצחק בן זכריה אב"ד ליכטנשטט 163
פרנקל ישראל שמעון 133
פרנקל ד"ר לודביג אוגוסט 181, 274
פרנקל נחמן 223
פרנקל צבי 309
פרנקל בנימין 180
פרנקפורט ע/או. 30, 49, 91, 98, 99, 116, 125, 130, 173, 175, 176, 178, 217
פרנקפורט ד/מ 33, 63, 65, 100, 116, 127, 224
פרענק ע. נ. 153
פרץ בן משה, מגיד 53, 60, 68
פרצ'ף איזידור 304
פֶּרֶרה 67
פרשבורג 64, 93, 167, 217, 245, 263, 264, 286
פרשל ד"ר שלמה בנימין 176
פשבורסק 201
פשבנדובסקי ירזי 29
פשדבורז 108
פֶּשט 116, 184, 209, 234, 263
פשמישל 37, 50, 57, 237
פשמישלאני 45
פשקובסקי וואלנטי 15

צאנזר חיים 10, 63, 71, 92, 109, 177, 330—331, 334
צאפרט ישראל 65
צאצקיס ברקו 135, 137, 374
צארטוריסקו 11, 42, 43, 45
צבי הירש מברלין 133
צבי הירש אבדק"ק גאלוגורי 78
צבי הירש מק"ק זברז' 108
צבי הירש מזולקיב 69, 75
צבי הירש מזידאַטשוב 182
צבי הירש בן יצחק יששכר בעריש 44, 92
צבי הירש בן משה הרב בביאליקאמין 165, 166
צבי הירש פנחס סגל 132
צברדלינג 399
צדרבוים אלכסנדר 225
צונגלר 404
צוזמיר 31
צולר ד"ר 300
ד"ר צונץ יום טוב ליפמן 202
צוקר ד"ר ליאון 256, 298
צוקר ד"ר פיליפ 298, 299
צוקרמן 404
צ'ורטקוב 227, 285
צורף ר' השיל בן יוסף 65, 66

צטברטינסקי, נסיך 138
צייטלין משה 110
צ׳כנוב 108
צילץ 64
צימלס הירש 173
צימלס יוסף 43
צימלס יעקב 189
צינברג י. 181, 225
צינס יוסף 170, 246, 395
צינץ יוסף 263
צינץ ליב 49
ציפר ד״ר גרשון 315, 319
ציפרין בלימה 238
ציפרס פייבל 153, 164, 186
צישאנוב 61
צכי (כפר ע״י ברודי) 136
צלניק 123
צלניק ברוך 309
צלניק יוסף 283
צ׳נסטוחוב 109
צפורה אשת אברהם נפתלי הירץ 61, 62
צפת 40, 52, 53, 61
צצקס = דוקלר ד״ר ליב 300
צרנוביץ 233, 273, 276, 303, 311
צ׳רניצה 126
צרפת 152, 285
צרקסים 151

קאוניץ, נסיך 119
קאכן משה 168
קאלאך ד״ר פֶליקס 303
קאלארַש 207
קאליר, מגילת יוחסין 163
קאליר אלכסנדר זיסקינד בן אליעזר 132, 163, 173, 188, 189, 201, 209, 241, 255, 263, 266, 279, 286
קאליר אלעזר 163, 178, 248, 249, 255, 286
קאליר אמיליה 294
קאליר בנימין (מרקוס מקס) 212
קאליר ברייגדיל (בטי), פון 281
קאליר חיים 223, 284, 296
קאליר ליאון 283, 318, 325
קאליר מאיר פון 163, 184, 189, 214, 220, 222, 225, 226, 228, 231, 232, 245, 246, 247, 256, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 278, 280, 284, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 296, 391—392, 395
קאליר (מארקוס) מרדכי 10, 211, 223
קאליר משה 189, 215, 250, 253, 263, 266, 267, 268, 282, 283, 293, 297, 301
קאליר נתן פון 163, 207, 247, 249, 250, 254, 276, 277, 280, 281, 294, 295, 297, 298, 301, 302, 303
קאליר ד״ר פליקס 283
קאליר קלרה 282
קאלר שמואל 325
קאליש 22, 34, 50, 201
קאלמאנסון אלחנן 220
קאלש בריש 160
קאמיונקה 106
קאמיונקה־סטרומלובה 212
קאמיניץ פודלסקו 13, 21, 95, 98, 104, 107
קאמיניצקי 13
קאמיניצקה יאדביגה 13
קאמינר ישראל 296, 302, 303
קאנדראני קצין המשטרה 198
קאנט עמנואל 176, 206, 221
קאנסטאנטין 44
קאנפר ד״ר 399
קאסאלה מונפורטו 207
קאסיונצ׳וק 404
קאספשיצקי אלכסנדר 19
קאפיזה א. 308
קאפיזה (פרטיזן) 400
קאפלוש משפחת 269
קאפלוש האחים 278
קאפלוש שלמה 278, 295, 303
קאפלוש, מהנדס 399
קאריץ 60
קארל, יורש העצר 321, 322
קארלסבאד 185, 228, 311
קארמין ד״ר ירמיהו 176, 283
קדושים מברודי 79, 80
קדושים דק״ק פאוולאוויץ 334—335
קוכארסקי גבריאל 137, 380—381
קובילסקו פראנצישק, חשמן 47, 56, 60, 95, 97, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 129
קוהל 401
קוואשניק־רבינוביץ אוסקר ד״ר 68
קווקז 151
קוזאקים 19, 21, 32
קויפמן יצחק (איזידור) 236
קוחאנובסקי ג. 325
קוטין בנימין 325
קוטין י., ד״ר 399
קולומיא 34, 63, 293, 294, 298, 312

קוליקוב 38, 42, 166, 193, 264
קולישר פילים 236
קולישר ד"ר הייגריך 303, 318, 319
קולין 163, 178
קוליקוביץ האפון 16
קומארנו 43, 182
קומפרט ד"ר ליאופולד 234, 274
קומרוב 264
קוגליאנו ד"ר שלמה 99
קונדסגראבר פון 321
קוניצפולסקה אנא אורשולה 19
קוניצפולסקי יאן אלכסנדר 27, 28
קוניצפולסקי סטניסלב 17, 18, 23, 24
קונסטנטינוב 108
קוסוביצקי אברהם 137
קוסובסקי אנטוני 31
קוסט 309
קוסט (אוקראיני) 402
קופלר שלמה 158
קופפר שלום 313, 320
קוצ'רה 126
קוקש טוביה 304
קוקש ד"ר עוזר 304
קוראנדא איגנץ 274, 294
קורוטינסקי א. 236
קוריץ 236
קורמש חיים, שתדלן 44
קורן ליאון 312, 313
קורנפלד האחים 226, 256
קורנפלד לייב (ליאון) 282, 303
קורנפלד נחמן 246
קורנפלד ניימן 395
קורסוב 28
קורפינסקי, מאנואילוב 19
קושטא 9, 56
קושוט לודביג 234
קושצ'יושקו 127
קיוב 17, 29, 220
קיטובר גרשון 10, 53, 55, 71, 110, 332
קינדרפריינד אריה 184, 199
קינדרפריינד נתן 199
קירכהיים רפאל 35, 200, 213, 216
קירשנבוים ד"ר סיני 206
קירשנר ד"ר גיאורג 52
קישינוב 205
קלאר א. 399
קלארפלד אברהם 160
קלוגר אברהם בנימין 302
קלוגר יהודה אריה 266
קלוגר משה 166
קלוגר שלמה 10, 56, 65, 162, 216, 217, 263, 264, 265
קלויזנר יהושע — ראה: יהושע לאשצובר
קלויזנר ד"ר יוסף 181, 218
קליוס (גרמני) 400
קליווע 58, 63
קלייטניק אלתר 230
קלמן 123
קלקוטוב 126
קלר נפתלי 216
קמיניצקי יאן 13
קמיניצקי וואיציך 13
קמיניצקי סטניסלב 13
קמינקא מאיר 68
קמינקר משה מאיר 68
קמאלאיו 19
קניגסברג 176
קצינלבויגן מנחם נחום אבדק"ק בורז' 174
קצינלבויגן משה בן מאיר 48
קצנלבוגין שאול 21, 37, 48, 59, 89, 106
קרא יוסף 110
קראוזה קארול 259
קראוס היועץ 261
קראטר פרנץ 143
קראסנה 304
קראקאווע, יצחק בן יששכר בעריש 42, 49, 50, 106, 327
קרקא 11, 18, 27, 42, 50, 59, 60, 108, 122, 153, 178, 206, 207, 245, 276, 281, 293, 323
קראשניק 40
קרוביה משה דוד 168
קרויזהאר אלכסנדר 108
קרוכמל 320
קרוכמל אברהם 203, 206, 213, 215, 216, 218, 264
קרוכמל בר 267
קרוכמל נחמן 9, 164, 182, 183, 186, 187, 189, 193, 194, 195, 201, 206, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 255
קרוכמלניק משפחת 186
קרוכמלניק הירש 164
קרוכמלניק שלום 164, 186
קרושינסקי יאן 24
קריבצר ליבל 197
קריגר 399

קרייצנך ד"ר מרדכי 205, 207, 210, 214
קרים 116
קריסיא, גברת
קריסטינופול 165, 321
קריסטיאנפולר ברייגדל 294
קריסטיאנפולר מיכאל 167, 198, 247, 257, 262, 263, 296
קריסטיאנפולר יואל 403
קריסטיאנפולר מאיר 165, 301
קריסטיאנפולר מרדכי 256
קריסיא 400
קרל XII, מלך שבדיה 27
קרלוביץ 38
קרמזיר 268, 272, 273, 280
קרז'מיניץ 225
קרסטין שמואל 137, 384—385
קרסל ג. 202, 203
קרעטילר יוסף בן שמואל 48
קתרינה הקיסרית 119

ר'אדזיאיובסקי 275
ראדצקי, פלדמרשל 298
ראובן בן יעקב הרוקח 28
ראזומובסקי 128
ראינר, ארכידוכס 240
ראל ישראל 10, 212
ראשט, קונסול 260
רבינוביץ אברהם 14
רבינוביץ אייזיק 137
רבינוביץ בעריש 43, 91
רבינוביץ ד"ר זאב 66
רבינוביץ (באב"ד) יצחק יששכר בעריש 42
רבינוביץ ליב 44, 123
רבינוביץ שמואל 118, 119, 123, 186
רבקה אשת אברהם זולקוויר 38
רבקה אסתר אשת משולם איגרא 93
רג'יו יצחק שמואל 200, 204, 208
רגנשבורג שלום 68
רדזיביל מיכאל, נסיך 29
רדזיבילוב 117, 121, 123, 134, 259, 285, 295
רובינסון אברהם 11, 304, 306, 307
רובינזון יצחק 306
רובינשטיין אנטון 243
רוג 400
רוגובסקי, מהנדס 399
רודולף עוצר־הכתר 231
רוהאטין 37, 42, 102
רוזאניס הירש 144
רוזדול 57
רוזנבלום חיים מארקוס 11
רוזנבלום משה 320
רוזנבלט יואחים 248
רוזנבלט 157
רוזנברג פון 157
רוזנברג שמואל 176
רוזנמאן ד"ר משה 315
רוזנפלד זאב 309
רוזנשטוק ישראל חיים 325
רוזנשטוק מוריץ ד"ר 295, 302
רוט יוסף 236
רוטנברג 310, 400
רוטנברג אייזיק עוזר 180, 194, 224
רוטנברג בצלאל 223
רוטנברג זיגמונד 325
רוטנברג נחמן יצחק אייזיק 262
רוטנברג ש. 309
רוטשילד שלמה, ברון 274
רומא 207, 208
רון יאן 17
רוסוצקי, גראף 300
רוסיה 11, 27, 28, 31, 32, 64, 89, 91, 97, 116, 117, 121, 124, 127, 128, 130, 134, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 198, 203, 214, 220, 225, 228, 229, 231, 232, 233, 234, 258, 259, 260, 276, 277, 284, 285, 295, 299, 304, 321, 325
רוקח אהרון 54
רוקח אליעזר 50, 51, 52, 53, 54, 106, 327, 333
רוקח יהושע 54
רוקח יהודה ליב 54
רוקח ישכר דב 54
רוקח משה בן אליעזר 46, 47, 54, 75, 327
רוקח נפתלי הירץ 54
רוקח שלום 54
רוקח שמואל שמעלקע 54
רותמן יעקב נתנאלי 222
רותנים 297, 298
רחל במ' אברהם 47, 336
רחליס הירש 159, 160, 173
רחליס חנוך 159
ריבלין א. 53
ריגה 150, 171
ריזברג יעקל 139
ריזל בנימין 390
ריזמן אברהם בר שלום 52
ריטל ד"ר סטניסלב 248, 303, 315

רייזל מארקובה 19
רייזל אשת זעלקי 53
רייזנר פליכס 275
רייטלינג זכריהו 52
רייטמן צבי הירש (היינריך) 10, 226, 227, 248, 249
רייטפלד זליג 160
רייטרין ר. 238
ריין איזידור 248
ריין הירש 246, 395
ריינהולד יוסף 325
ריינהולד מנדיל 398, 404
ריינהולד משה 221, 302
ריינשטיין מאיר 221
רייסין 13, 21, 34, 35, 36, 37, 41, 89, 91, 106, 107, 111, 116, 134
רייסנשטיין פרנץ 127
רייצס ד"ר יוסף 300
ריכטר שמואל 203
רינגל ד"ר מיכאל 318
ריסברג יעקב דוד 154
רישא 34, 178, 195, 237
רכלס מרדכי יהודה 221, 245
רמר"ז יהודה מנדיל 54, 69, 70
רעביץ ד"ר יצחק 98, 175
רעביץ ד"ר משה 99, 175
רעביץ עזריאל 99, 175
ד"ר רפאל בן זכריה מנדיל 100
רפאל הכהן מהמבורג 66
רפאלוביץ שמואל 137
רפפורט אברהם שרענצילס 93
רפפורט אברהם יקותיאל זלמן בן מאיר 59, 93
רפפורט אלכסנדר יצחק 93
רפפורט ד"ר ארנולד 294
רפפורט דוב בעריש 93
רפפורט דוד בן שמעון 93, 94
רפפורט ר' חיים הכהן 41, 43, 45, 100, 107, 108, 218
רפפורט חנה 283
רפפורט ד"ר יעקב 263
רפפורט מ. 153
רפפורט מאיר בן משה 93, 123
רפפורט משה 283
רפפורט ריקל 59
רפפורט שלמה יהודה (שי"ר) 94, 175, 182, 183, 184, 186, 187, 189, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 201, 202, 204, 214, 215, 216, 219
רפפורט שמעון 93
רפפורט שמעון בן אברהם שרענצילס 78
רשימת מורים ומורות של בי"ס היהודי 254
רשימת משכילים 188
רשימת קצינים ורופאים צבאיים 272

שאואר יהושע 304
שאול בן אברהם זאב הדיין 60
שאול בן יוסף 164
שאול בן ר' שמואל מפשדבורז 108
שאגאואר 125, 126
שאף יעקב 160, 162, 167, 241, 330
שאריגרוד 46, 47
שארף הרמן 325
שבתאים 58, 68, 107
שבתי צבי 56, 65, 66, 68, 88, 106, 107, 108
שדליץ 110
שדרון וו. 400
שואבאכר ד"ר 158
שודרליך אברהם 63
שוארץ הרמן 325
שוארץ נ. 400
שוארץ פנחס זליג 79
שורצנשטיין יצחק 158
שווארצפאלוור, צורף 23
שווייקובסקי 29
שולמן קלמן 204
ד"ר שולץ פון סטראסניצקי 390
שומן יוליוס 298
שוסהיים א. ל. 314
שור אלישע מרוהאטין 106
שור אלכסנדר 22, 158, 198
שור אלכסנדר חיים 158
שור אפרים זלמן בן ר' יהודא ליב 22, 60, 336
שור זיסלה 213
שור יהושע השיל (יה"ש) 10, 184, 185, 200, 201, 207, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 246, 256, 264, 268, 270, 300, 302, 390
שור יוסף בכור 158
שור יעקב 37, 48
שור יעקב הרב מאלסק 91
שור יעקבקה 214
שור יצחק 213
שור ישעיהו 89
שור מאיר 158
שור מנדיל 213
שור מנחם מנדיל (דיין) 301

שור נפתלי מנדיל (יל"ר) 188, 218
שור נתן נטע בן אלישע 109
שור רבקה בית יעקב 89
שור שכנא 199, 213, 214
שור שלמה בן אלישע 109
שור שרה לאה 213
שורנשטיין ד"ר לודביג 267, 270, 282, 390
שורנשטיין מרדכי 267, 268
שורנשטיין ד"ר משה 233, 234
שטאהלברגר ד"ר 242, 245
שטאם, גברת 313
שטאנד אברהם (אדולף) 306, 307, 315, 318, 319
שטאנד קרל 306
שטוק 313
שטוק 400
שטוק בערל 229, 230
שטוק־שפרבר (סדן) דב 209, 221, 228, 229, 230, 307, 314
שטייאר מרק 122
שטיין 403
שטיינברג אברהם מנדל הלוי, רב בברודי 312
שטינברג טוביה 158
שטיינברג לייב 168
שטיינברג משה 325
שטיינר 400
שטיינשניידר משה (מוריץ) ד"ר 200, 207, 215
שטיפל יצחק 309, 312
שטראוכר ד"ר בנו 311
שטראטולדן, רוזן 118
שטרומוואסר אנזלם 309
שטרייכר מנדל 284
שטרייכר מהנדס 399
שטרן אברהם יעקב 209
שטרן בצלאל 203
שטרן מנחם מנדל 205
שטרן משה 10, 210, 211
שטרן שמואל 170
שטרנברג מנשה 158
שידלוב 88
שילר פרידריך 10, 154, 212, 221, 226, 227
„שילערגעלייף" 22
שיפר ד"ר יצחק 45
שי"ר — ראה: רפפורט
שכנא בר' ליפמן 48
שלום ד"ר גרשם 66, 68 73
שלום מטיקטין — שלום רוקח 57
שלום הכהן 181
שלום שכנא בן מרדכי כץ 22
שלומוביץ משה 124
שלומובסקי יוסף 19
שלוסר, יוצץ החצר 323
שלזיה 13, 116, 117, 127, 130, 151, 152
שליט משה 181
שליטן אורי 325
שלייפר חיים נתן 325
שלינג 206
שלמה בן לייב כץ 106
שלמה בן מאיר רב בטארגוביצה 76, 130
שלמה בן מנחם כץ 23
שלמה בן משה 45
שלמה מברודי 15
שלמה מדובנא 45
שלמה מטורצ'ין 15
שלמה מליזענסק 75
שלמה הקצב 23
שמואל אבא בן יצחק שמש 135, 373
שמואל בן אברהם 80, 334
שמואל בן אייזיק 16
שמואל בן גרשון 135
שמואל בן הירש 15, 16
שמואל בן יהושע („פני יהושע") 76
שמואל דק"ק דובנא 74
שמואל הייזיקוביץ 17
שמואל חסיד מפינסק 71
שמואל חרמ"ץ 22
שמואל יהושע לאשצובר הדיין 60
שמואל מאיר 171
שמואל מאירוביץ 19
שמואל בן מנחם 69
שמואל אבדק"ק מאציוב 77
שמואל נחמנוביץ 19
שמואל פוך — לובצא 28
שמואל קרקא מפראג 68
שמואל בן שמחה 74
שמואילו 15
שמחה בר' יהושע 53
שמחה מלנצנא 108
שמחוני י. נ. 49
שמיד פרידריך 127
שמעון „בעל קרעצמע" 198
שנברון 322
שנגוט יחיאל, רב 205
שנהולץ 400
שנינסקי יאן 13
שנינסקי פיוטר 13
שנל ס. 236

שנפלד דוד 319
שנקר 309
שפילמן 400
שפירא אברהם 283
שפירא אלכסנדר זושא 283
שפירא אלתר 283, 303
שפירא אנשל (אנזלם) 279, 300, 302
שפירא הירש בר 283
שפירא העשל 40
שפירא יענקיל 399
שפירא מנדל 160, 162, 241
שפירא נתן 53
שפירא, פרטיזן 404
שפירא פרץ 283
שפירא שאול 283
שפרוך 398
שצורוביצה (שטשרוויץ) 126
שצ'זץ 34
שצקס אריה ליב 58, 90, 91
שצקס ברל הרשל 136
שצקס דוב — בער בן דוד 91
שצקס הירש 33, 90, 131, 389
שצקס יוסף 58, 90, 91, 333
שצקס יצחק 91
שצקס מאיר בן צבי הירש 90
שצקס צבי הירש 90, 91
שצקס שמואל 91
שצקס משפחת 22
שקוטים 17
שקוציני 34
שקלוב 110, 124
שרון (שבדרון) ד"ר אברהם 41, 217
שרייבר שמעון 220, 300
שרמסר פנחס 246, 390
שרשן 404

תאומים (מגילת יוחסין) 166
תאומים אריה ליב 91, 93, 166, 167, 198, 241
תיאודוסיה 127
תורכיה 21, 24, 28, 31, 108, 119, 121, 122, 124, 127, 150, 220, 258

Antoni Franciszek 105
Antoni Dr. J. 105
Aschkenazy A. 251, 252
Auerbach Dr. B. H. 28

Balaban Isidor 317
Majer Balaban Dr. 22, 42
Balinski Michael 36
Barącz Sadok 25, 28
Barasch Dr. Julius 207, 172, 281
Basseches Nathan 251, 252
Beer Peter 109
Berlin 34
Bernatzik Ermund 273
Bielawce 34
Bołdury 34
Boratyn 34
Braude Dr. Markus 317
Brilling Bernhard 30
Brügmans Dr. H. K. 52
Busch Isidor 269
Busk 14

Charewiczowa Dr. Łucja 24
Charmatz R. 286, 288, 289,
Czołowski Al. 124, 259

Fechner Hermann 116
Felix Gabriel Hebraeus 99
Fischhof Adolf 286, 288, 289
Frank Dr. A. 52
Freudenthal Dr. M. 30, 33
Friedländer Joachim 176
Frizimeliga Hieronymus 99
Frühling Moriz 189, 271

Gaje brodzkie 34
Garfunkel Josef 251, 252
Gruiński Dr. Stanislaw 312, 319
Grünspan E. 251, 252

Halberstadt 28
Hausner Alfred 251, 252
Heinrich Antoni 251, 252
Herzberg-Fränkel Leo 151, 158, 251, 252, 267, 286, 288.
Hołoskowice 34
Horowitz Adolf 251, 252
Husta ponikowicka 34

Jazłowczyk 34
Jeske-Choiński Teodor 109
Jost Dr. J. M. 79, 174, 199, 241, 262

Kallir Nathan 251, 252
Kaminer Israel L. 251, 252
Kapelusch Hirsch 251, 252
Kapp Arno 154
Kaufmann Dr. David 99
Kisch Dr. Guido 98, 175
Kolischer Philipp 251, 252
Kotłątaj Hugo 95
Kompert Dr. Leopold 296
Koniuszkow 34
Konopczyński 96
Kopetz W. G. 128
Korn Leon 317
Kruszelnicki Krzysztof 98
Kutrzeba Stanislaw 13, 145.

Łahodow 34
Landau Lazarus 251, 252
Landau Dr. Markus 201, 203, 243, 244
Landau M. A. 300
Landsberger Dr. I. 21
Lang Mateusz 130
Lelewel 262
Lerner 157
Lewin Dr. Louis 98, 100
Liske Xawery 24
Lokaczy 60
Lutmann Tadeusz 267
Lubicze 14
Lublin Wilhelm 25, 252

Mannheimer M. 200
Mc'Caul 203
Markgraf R. 30, 153
Modzelewski von 130

Nicolai Ch. F. 173

Oesterreich-Ungarn in Wort u. Bild 231

Pazdro Dr. Z. 35, 45
Ponikowice 34
Potocki Josef 98, 105
Pribram Dr. A. F. 65, 156, 158
Prohaska A. 38
Ptaśnik Jan 14, 18, 29

Rabinowicz Lejb 44
Rabinowicz Lusar 130
Rabinowicz Szmul 33
Rapaport Jakob 200
Rohrer Josef 123
Rosenmann Dr. M. 123
Rybynskij Prof. Wolodymir 30, 33.

Schipper Dr. Ignacy 40
Simchowitz J. H. 48
Schorr Dr. Moses 35
Skałkowski A. 46
Smólno 34
Schnür-Pepłowski 147
Scotus Pompilius 99
Schwarzfeld M. 207
Schweinburg-Eibenschitz 146
Sobieski Jakób-Ludwik 25
Sozański Ivan 16, 18
Stern Dr. M. 52
Stöger Dr. M. 149, 143
Suchowola 34
Sukiennik Lejb 44
Sussmann J. 210
Szmylowicz Luser 130
Szumowski Władyslaw 175, 176.

Trzcińska 275

Wachstein Dr. Bernhard 65, 156, 163
Warchał Jan 99
Weinfeld Dr. Ignacy 312
Weissberg Dr. M. 179, 181, 185
Wertheimer Josef 296
Willner Daniel 251, 252
Wischnitzer Dr. Markus 116, 125
Wolf Dr. Gerson 254, 280
Wurm Dawid 25
Wurzbach Dr. Constantin von 181.

Zelman 15
Zyznowski Stanisław 18

תיקונים

	כתוב	צ"ל
לעמוד 14 שורה 8	בוהדנובה	בוהדאן
" 18 הערה 8 שורה 5	סגול	סגל
" 42 " 5	koronnich	koronnych
" 42 הערה 25	pzostalych	pozostałych
" 45 להוסיף לפני	Pazdro l. c	מספר הערה 36
" 46 הערה 41	17—35	1735
" 48 הערה 8	וקח	רוקח
" 53 הערה 25 שורה 11	נדפס באגודות אגרות	אגרות א"י
" 54 הערה 27 שורה 5	זונגדל	מנדיל
" 56 הערה 34	כוכבי יעקב	כוכב יעקב
" 57 שורה 16	אחרי	אחריו
" 58 שורה 28	קילוץ	קליוץ
" 59 שורה 5	הויכגעלערנטר	הויכגעלערטער
" 60 שורה 10	1952	1752
" 60 שורה 23	Lokacze	Lokaczy
" 63 שורה 2	סאנצר	צאנזר
" 65 הערה 77 שורה 3	הספרים	הספדים
" 66 הערה 82 שורה 4	wunschenswert	wünschenswert
" 68 הערה 5	פעסט־להרבורגר	פסט־למבורגר
" 70 שורה 6	Qw	Sw
" 74 שורה 19	בברודדי	בברודי
" 76 שורה 3	שרעגדלוב	שרענצליס
" 79 הערה 138	Gesichte	Geschichte
" 79 שורה 31	אחדות	אגדות
" 83 שורה 3	ושבנת	ובשנת
" 83 הערה 3	XIL	LIX
" 84 הערה 15	ksiego	księga
" 86 שורה 2	בהואות	בהלואות
" 92 שורה 2	זונגדל	מנדיל
" 95 הערה 3	Bishof	Bischof
" 96 הערה 4	1784	1744
" 98 שורה 2	Eminuel	Emanuel
" 99 הערה 10 שורה 9	cora	coram Illmo
" 99 " 10 " 10		Dno Comite
" 99 " 10 " 23	Congeliano	Conegliano
" 104 הערה 25 שורה 4	"zarlnir	żarliwy
" 105 הערה 28 שורה 5	Chreześc	Chrześć
" 106 הערה 26	חליל	הגליל
" 109 הערה 1	הספרך	הספיק
" 109 שורה 8	וואלאסקי	וואלאוסקי
" 114 שורה 29	פקק	מקק
" 117 הערה 4 שורה 5	utrzmanie	utrzymanie
" 119 שורה 11	לכלל	לכלל

" 119 יש למחוק את השורה 17 ולהוסיף את השורות החסרות:

„נציב גליציה הראשון הרוזן פרגן, שראה בעין חדה את המצב כמו שהוא, מיד אחרי החדשים הראשונים נתן עוד..."

		כתוב	צ"ל
"	121 שורה 9	תיכן	תיכנן
"	122 הערה 20	konscrypcya	konskrypcya
"	124 הערה	80	30
"	125 שורה אחרונה		מספר הערה 35
"	126 שורה 10	מצעותיו	הצעותיו
"	128 שורה 6	סחר מיבר	סחר מעבר
"	128 שורה 6	1779	1799
"	129 הערה 46	Hadunia	Hładuna
"	131 שורה 26	ברוש	ברש
"	133 שורה 18	בתי הקהלות	בתי דין הקהילות
"	136 שורה 31	ומתן עד	ומתן נמשך עד
"	137 שורה 3	(האדון	(האדון)
"	139 הערה 91 שורה 5	Lobor	Liber
"	147 הערה 16	Schnur	Schnür
"	150 הערה 6 שורה 5	morkogo	morskogo
"	156 הערה 26 שורה 29	52 Sept.	25 September
"	165 שורה 5	1750	1745
"	174 הערה 5	ואליש	יאליש
"	174 הערה 5	הצטטיין	הצטיין
"	174 הערה 7	ספר הזכרון	זכרון בספר
"	175 הערה 15	Wladislaw	Wladyslaw
"	175 הערה 15	medycnym	medycznym
"	182 הערה 58	Berquine	Berquin
"	186 שורה 16	1875	1785
"	196 הערה 125 שורה 9	deutsihen	deutschen
"	196 הערה 125 שורה 11	Sprach	Sprachen
"	202 שורה 7	והאלן	וואהלין
"	210 שורה 22	18002	1802
"	212 הערה 2002		202
"	217 הערה 227	קאדן	קאהן
"	226 הערה 270	אוסקר	אוקסר
"	228 שורה 6	ההשכילה	ההשכלה
"	229 הערה 279 שורה 10	„יד הציוני"	„ים הציוני"
"	231 שורה 27	Polen	Galizien
"	235 שורה 31	Yhdts	Jhdts
"	235 שורה 38	Mynuwszo Goda	Mynuwszyje Gody
"	235 שורה 39	Ruskoj	Ruskaja
"	254 שורה 26	ב־10 בפברואר 1828	ב־10 ביוני 1828
"	254 הערה 58	ש. אוקסר	נ. אוקסר
"	255 שורה 3	למודי	למורי
"	260 שורה 10	הער	העור
"	261 שורה 3	ד׳אפטה	ד׳אסטה
"	261 שורה 6	ביוני	במאי
"	261 שורה 12	12 במארס	12 במאי
"	263 שורה 1	הושע	הישן

"	272	הערה	61, 12		בשדות	בשרות
"	275	שורה	17		בלוכסנבורג	בלאכסנבורג
"	276	הערה	5		Lotman	Lutman
"	276	שורה	23		הפתוח	לפתוח
"	277	שורה	אחרונה		גליציה בפלמנט	צירי גליציה בפרלמנט
"	278	שורה	3		מנסטריון	מיניסטריון
"	280	שורה	8		הקהילק	הקהילה
"	281	הערה	3		1884	1844
"	283	שורה	13		(1912—1849)	(1930—1842)
"	286	הערה	26		פאואנקירכן	פראואַנקירכן
"	299	שורה	30		להתתרר	להתחבב
"	300	שורה	3		שכינס	כינס
"	300	שורה	20		קונארד	קונראד
"	304	הערה	90 שורה	5	ד"ר ברמק	ד"ר בריק
"	306	הערה	98 שורה	2	בית	בת
"	306	הערה	98 שורה	3	עתי	עת
"	307	שורה	6		אוכסר	אוקסר
"	309	שורה	12		הראופה	ה. אופֶה
"	311	שורה	12		א. י. ידלין	א. משה ידלין
"	311	הערה	*		„יהודים 12.188 (67.5%)	יהודים 12.751 (72.8%)
"	312	שורה	1		1910	1900
"	314	שורה	8		על דברי אחד מראשו	על אחד מראשי דברי
"	317	הערה	137 שורה	26	alle	aller
"	320	שורה	3		נייגבוהר	נייגנבוהרן
"	328	הערה	11 שורה	3	כוכבי־יעקב	כוכב־יעקב

תודתי נתונה לכל אלה שהמציאו לי חומר תצלומי, ואלה הם:
ד"ר אברהם שרון (שבדרון) מאוסף הפוטוגרפים והפורטרטים אשר בספריה הלאומית; מהנדס זאב מאך, תל־אביב; ד"ר ש. מונדשיין, לונדון; ד"ר יוסף מירה רייצס (ז"ל), ירושלים; גברת אסתר חיות, תל־אביב; ד"ר ג. קירשנר, ירושלים.

ה מ ח ב ר

לוח א

מפת העיר

רחוב סטפני (די גאלד גאס)

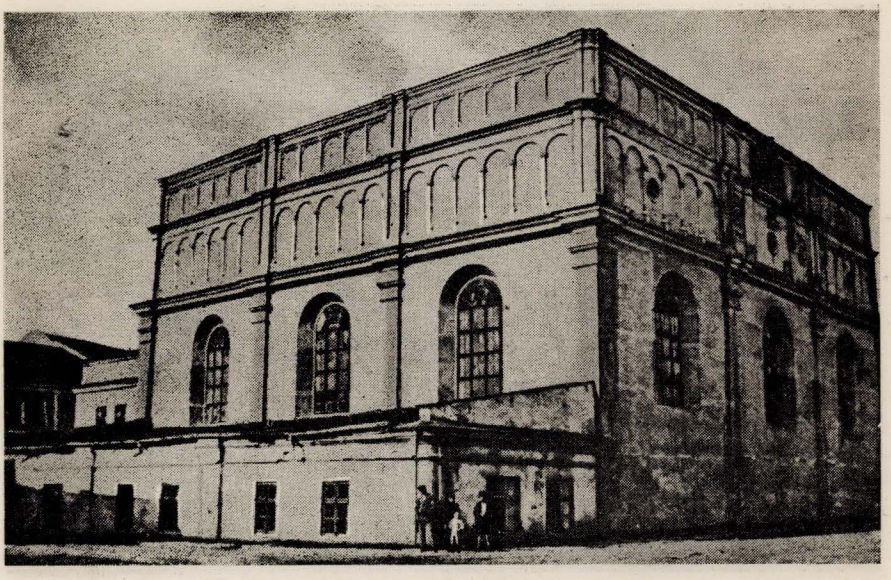

בית הקהילה

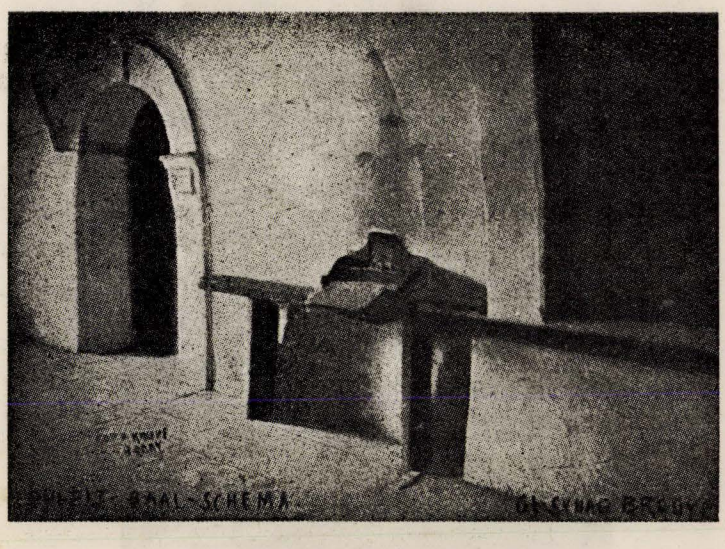

בית הספר
היהודי הכללי

לוח ג

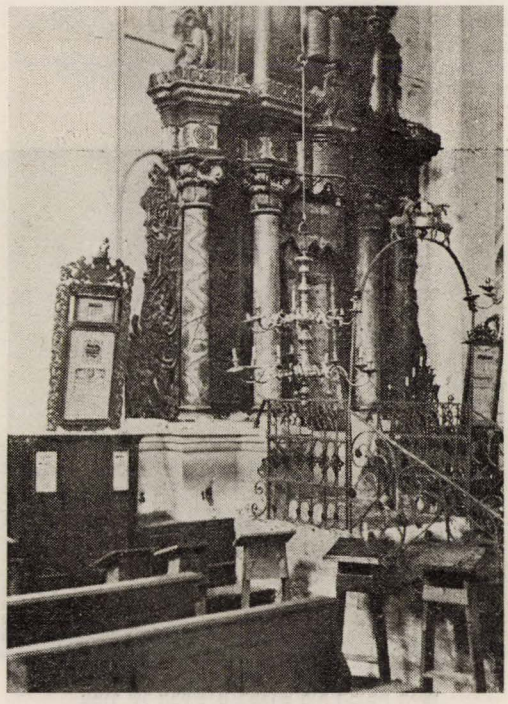
בית הכנסת הישן

עמוד של הבעש"ט בפלוש בית הכנסת הישן

בית הכנסת החדש

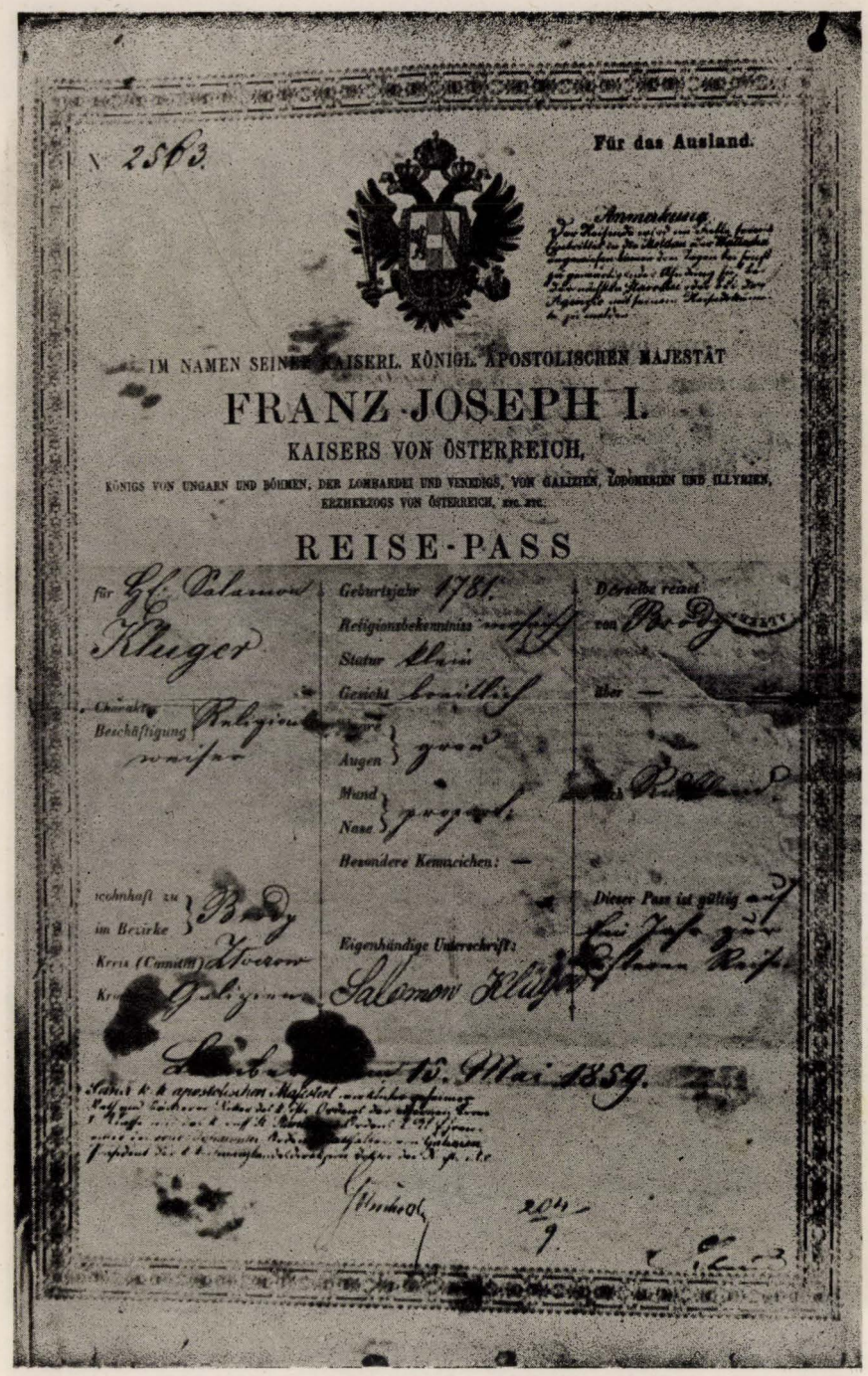
ארון הקדש בביהכ"נ החדש

לוח ה

מצבות בבית העלמין הישן

N 2563

Für das Ausland.

Anmerkung

IM NAMEN SEINER KAISERL. KÖNIGL. APOSTOLISCHEN MAJESTÄT

FRANZ JOSEPH I.

KAISERS VON ÖSTERREICH,

KÖNIGS VON UNGARN UND BÖHMEN, DER LOMBARDEI UND VENEDIGS, VON GALIZIEN, LODOMERIEN UND ILLYRIEN, ERZHERZOGS VON ÖSTERREICH, etc. etc.

REISE-PASS

für Hr. Salamon Kluger

Geburtsjahr 1781.

Religionsbekenntniss

Statur

Gesicht

Augen

Mund

Nase

Besondere Kennzeichen: —

Charakter

Beschäftigung

wohnhaft zu

im Bezirke

Kreis (Comitat)

Kr

Eigenhändige Unterschrift:

Salomon Kluger

Dieser Pass ist gültig

16. Mai 1859.

הדרכון של המגיד ר׳ שלמה קלוגר

מטבע עם דיוקנו של הרב אלעזר רוקח,
רב בברודי תע"ד—תצ"ה

רבי צבי הירש באשקא
רב בברודי תקל"ט—תקמ"ה

רבי יחזקאל לנדא
„נודע ביהודה"

רב ברודי תרס"ח—תרפ"ת
ר' אברהם מנדל שטיינברג

בנו ר' משה, אחרון הרבנים בקהילת ברודי

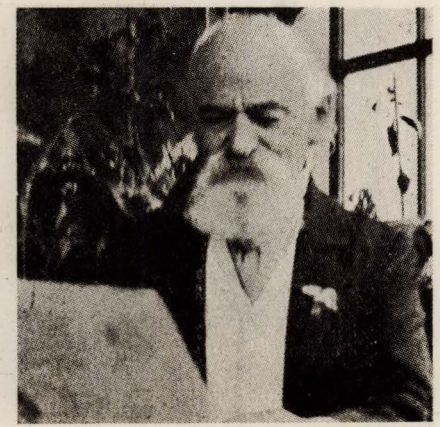
יעקב ורבר, עורך „עברי אנכי"

ישעיה פינקלשטיין

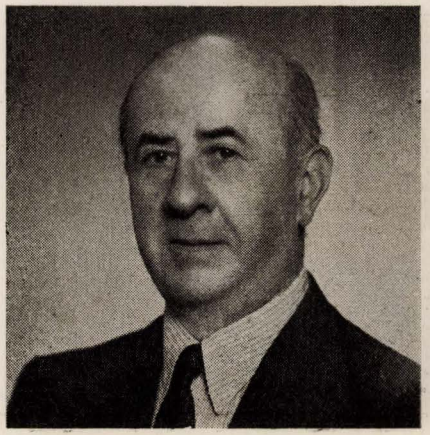
ד"ר יצחק ערטער

ליאו הרצברג־פרנקל

פביוס מיזש

פרופ׳ מרדכי וישניצר

לוח ט

נפתלי מנדל שור

יהושע השל שור (יה"ש)

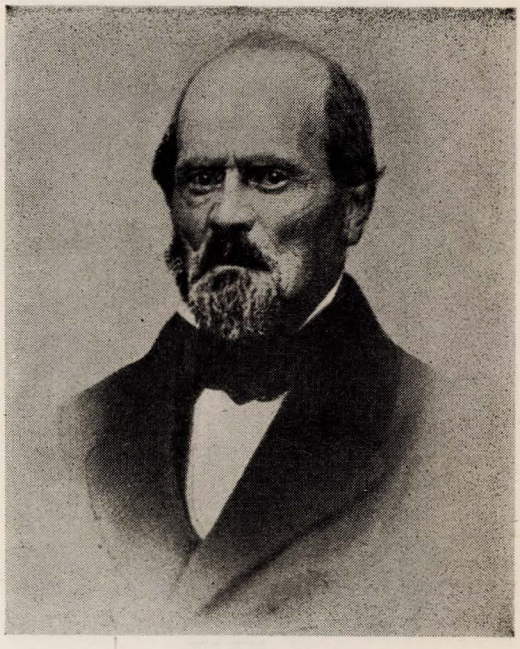

יעקבקה שור, בנו של יה"ש

יצחק שור

לוח יא

מאיר אביר לבית קאליר

נתן אביר לבית קאליר

קלארה קאליר

צבי ואמליה נירנשטיין

שלמה חיות

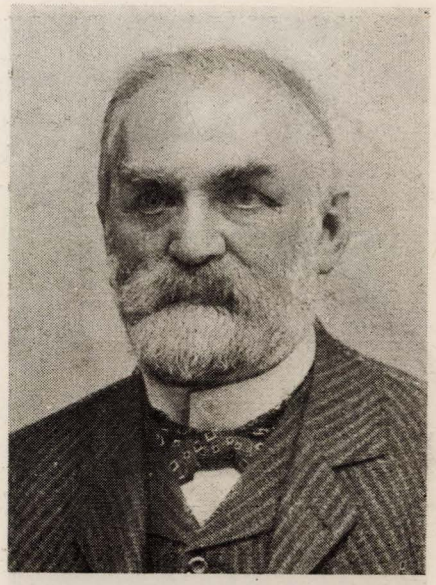
חיים חיות

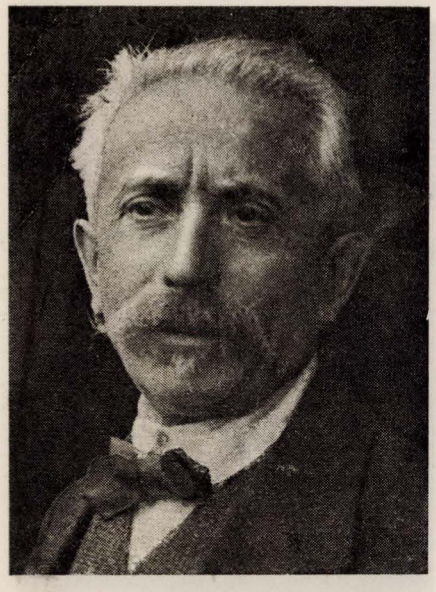
פרופ׳ צבי פרץ חיות

שאול חיות

אליעזר בלוך נשיא הקהלה (1903—1914)

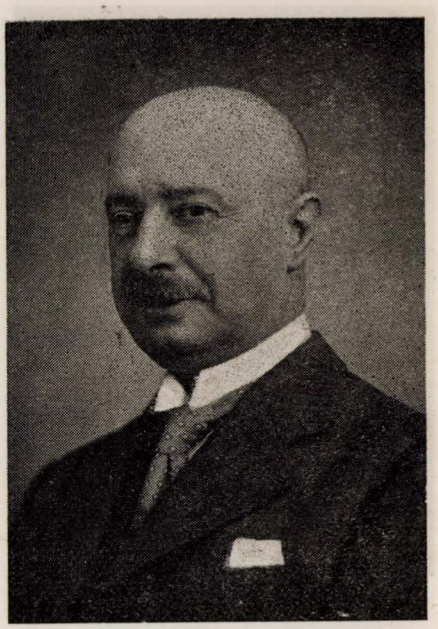
נחמן גלבר נשיא הקהלה (1914—1918?)

משה לנדא סגן נשיא הקהלה (1899—1914)

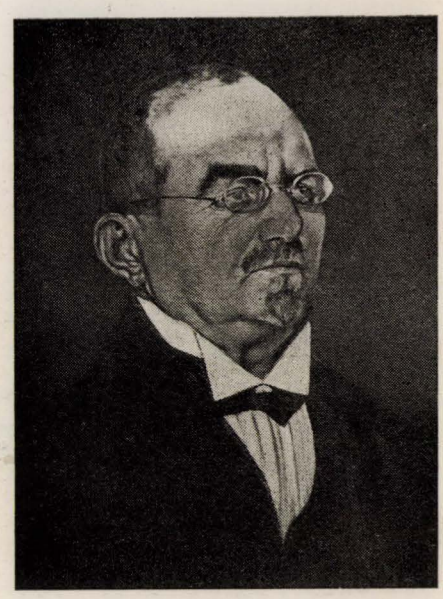
פרץ שפירא

פרץ בהרב

נתן טרטקובר

דוד מאיר אגדרמן

ד"ר חיים טרטקובר

א. מ. ידלין

אריה ליב פלפל

ועד בית היתומים (1908)

חגיגת יום הולדתו של הד"ר ליאופולד הרצעל

המקהלה של בית הספר היהודי (1905)